بيـَان العـَارفين
و
تنبيـه الغافلين

سيد عبَدالڪريم شاه بلڙي واري جي مَلفـوظات

تصنيف:

مُحمد رَضا بن عبدالواسع

عرف مير دريائي بن داروغه گهر ٺٽوي

سنه ۱۰۳۸ هجري

تحقيق، ترجمو ۽ تشريحي حـَوالا

ڊاڪٽر عبدالغفار سومرو

سنڌي ادبي بورڊ

دبي بورڊ سنڌي ادبي ب

دبي بورڊ سنڌي ادبي ب

دبي بورڊ سنڌي ادبي ب

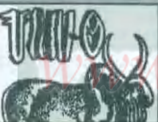
دبي بورڊ سنڌي ادبي ب

دبي بورڊ سنڌي ادبي ب

دبي بورڊ سنڌي ادبي ب

ڌي ادبي بورڊ سنڌي ادبي بورڊ سنڌي ادب

ڌي ادبي بورڊ سنڌي ادبي بورڊ سنڌي ادب

ڌي ادبي بورڊ سنڌي ادبي بورڊ سنڌي ادب

ڌي ادبي بورڊ سنڌي ادبي بورڊ سنڌي ادب

ڌي ادبي بورڊ سنڌي ادبي بورڊ سنڌي ادب

ڌي ادبي بورڊ سنڌي ادبي بورڊ سنڌي ادب

بيان العارفين وتنبيه الغافلين

سيد عبدالڪريم شاھ بلڙي واري جي ملفوظات

تصنيف:
محمد رضا بن عبدالواسع
عرف مير دريائي بن داروغه گهر ٺٽوي
سنه 1038 هجري

تحقيق، ترجمو ۽ تشريحي حوالا
ڊاڪٽر عبدالغفار سومرو

1428 ھ / 2007ع

سنڌي ادبي بورڊ
ڄام شورو، سنڌ
2007ع

ڇاپو پهريون سال 2007ع تعداد هڪ هزار

قيمت: ٽي سؤ ويهه رپيا
[Price Rs. 320-00]

خريداريءَ لاءِ رابطو:

سنڌي ادبي بورڊ ڪتاب گهر

تلڪ چاڙهي، حيدرآباد سنڌ

(Ph: 022-2633679, Fax: 022-2771602)

Email Address: sindhiab@yahoo.com

Website: www.sindhiab.com, www.sindhiadabiboard.org

هيءَ ڪتاب سهڻي پرنٽرز حيدرآباد مان اعجاز احمد منگي سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ ڇپائي پڌرو ڪيو.

ڇپائيندڙ پاران

سنڌ جي ممتاز ڪلاسيڪي شاعر، اهل دل ۽ روشن ضمير عارف ۽ حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي تڙ ڏاڏي شاهه عبدالڪريم بلڙيءَ واري جو جنم 20 شعبان 944هه/30 جنوري 1538ع ۾ ٿيو. هيءُ اُهو زمانو آهي، جڏهن آزاد، خودمختيار خوشحال ۽ وسيع "سنڌ" تي ساندهه 48 ورهيه مثالي رعايا پرور حڪمراني ڪندڙ سنڌ دوست فرمانروا ڄام نظام الدين سمي عرف ڄام نندي جي وفات کي پريا 30 سال ۽ سنڌ تان مقامي حڪمرانيءَ کي ختم ٿئي 18 ورهيه گذري چڪا هئا. اُن وقت سنڌ جا ماڻهو "پارسيون پُڇندڙ" ڌارين حاڪمن ارغونن ۽ ترخانن جي ظالمانه دؤر ۾ مجبور ۽ لاچار بڻيل هئا.

پندرهين ۽ سورهين صديءَ ۾ وچ ايشيا جي سياسي ماناڻ ۽ اُٿل پُٿل هند ۽ سنڌ جي تقدير تي وڏا گهرا سياسي اثر ڇڏيا آهن. وچ ايشيا ۾ صفوي، شيباني، اوزبڪ، مغل، ارغون ۽ ترخان قبيلا اقتدار جي خوني راند ۾ مصروف هئا ته عالمي سطح تي پورچوگيز، ڊچ، فرينچ ۽ انگريز نين تجارتي مارڪيٽن ۽ ڪالونين جي ڳولا ۾ سڄي دنيا ۾ سرگردان هئا. انهيءَ دؤر تائين پورچوگيز وڏيڪ فعال نظر اچن ٿا جو هنن نندي ڪنڊ ۾ گوا ۽ ڊيو جهڙن اهم ساموندي بندرن ۽ ماڳن تي قبضو ڪرڻ سان گڏ سال 1513ع ۾ هرمز نار تي پڻ قبضو ڪري ورتو. انهيءَ دؤر ۾ اسماعيل صفويءَ هٿان شيباني افغانستان ۾ اقتدار جي جنگ هارائي ۽ سندس ساٿي به پنهنجن پنهنجن صوبن مان اقتدار تان محروم ٿيڻ لڳا. ساڳئي زماني ۾ عمر شيخ ميرزا جو پٽ ظهير الدين "بابر" فرغانا مان نڪري هندستان ۾ قسمت آزمائڻ لاءِ نڪتو ۽ نندي ڪنڊ تي قبضو ڪري ويو. جڏهن ته سندس هٿان قنڌار جي اقتدار تان ترڪڻ ڪان پوءِ شاهه بيگ ارغون پنهنجي لشڪر سان شال ۽ سيوي جي پرڳڻن ۾ پٽڪڻ ڪان پوءِ ڦرين باغبان تي ڪاهيو. هڪ سال ترسي هُن ٻن ڀائرن ڄام صلاح الدين ۽ ڄام فيروز جي اقتداري ڇڪتاڻ جي ور چڙهيل سنڌ تي ڪاهه ڪري چالاڪي ۽ عياريءَ سان سنڌ تي قبضو ڪري ورتو. انهيءَ ويڙهاند ۾ سنڌ جو عظيم جرنيل دولهه دريا خان ڌارين سان وڏي بهادريءَ سان وڙهندي شهيد ٿيو.

اهڙي وايو منڊل ۾ شاهه ڪريم بلڙيءَ واري جو جنم ۽ اُن جي تصوف جي دلپذير فڪر سان ڀرپور شعري تخليق، سنڌ جي نئين جنم جو نياپو ٿي سامهون آيو.

ڪتاب "بيان العارفين" جو هي مواد شاهه ڪريم رحہ جي ملفوظات تي مشتمل آهي. هن ڪتاب ۾ سندس برڪت ڀري زندگيءَ جي جهلڪ موجود آهي. هن اهم ڪتاب کي سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪري تحقيق ۽ تشريحي حوالن سان سَجائڻ ۽ سينگارڻ وارو مثالي علمي ڪم وڏيءَ محنت ۽ محبت سان اسان جي لائق محقق محترم ڊاڪٽر عبدالغفار سومري صاحب ڪيو آهي. هن ڪتاب کي بورڊ پاران ڇپائڻ وارو ڪم اصل ۾ لطيف سائينءَ جي فڪر ۽ ساڃاهه کي سمجهڻ ۽ سمجهائڻ واري اهم ڪم جي هڪ ڪڙي آهي. هڪ روايت آهي ته لطيف سائين قرآن مجيد ۽ مولانا رومي جي مثنويءَ سان گڏ هيءَ برڪت ڀريو رسالو هميشہ پاڻ سان گڏ رکندا هئا.

هيءُ ڪتاب 2002ع ۾ "اوقاف کاتي ۽ علامہ قاضي رسالو تحقيقي رٿا ۽ اشاعت" پاران پڌرو ٿيو ۽ هاڻي بورڊ پاران هن ڀيرئين ڇاپي جي اشاعت ڪئي آهي سنڌ جي ڪلاسيڪي اتهاس سان چاهه رکندڙن لاءِ سٺو سوڻ سمجهان ٿو.

اعجاز احمد منگي
سيڪريٽري
سنڌي ادبي بورڊ

ڄام شورو، سنڌ
اڱارو ١٦- ذوالقعد ١٤٢٨ھ
بمطابق 27- نومبر 2007ع

عنوانن جي فهرست

پیش گفتار

سرزمین سند همواره مرکز فرهنگ و تمدن اسلامی بوده و عارفان، صوفیان، شاعران، مؤرخان و سخنوران بزرگ دراین سرزمین پدید آمده اند و همگان آثار ادبی و تاریخی و عرفانی از خود به یادگار گذاشته اند. هرگاه به مطالعات محققان و سخن شناسان نظر افگنیم و با تعقل و تفکر به عمق اثار ادبی و عرفانی بنگریم، بزرگان عرفان و ادیبان سخندان را خواهم یافت که توانسته اند دردل و جان مردم رسوخ کنند و شهرت و نام و نشان ویژه از خود برجای گذارند، از جمله: پیش کسوتان ادب فارسی در سند سید عبدالکریم متوفی ۱۰۳۲ هـ ق برابر با ۲۳–۱۶۲۲ میلادی است. وی در نیمهٔ دوم قرن یازدهم هجری قمری از شاعران بزرگ و عارفان نام آورسند بوده است. مؤرخان و تذکره نگاران نوشته اند که: نیاکان او در اوایل قرن نهم از هرات در افغانستان به سند (پاکستان) آمده و در سرزمین سند ساکن شده اند.

سید عبدالکریم در سند به شهرت عظیم و خوش نامی رسید، سبب این است که وی جدّ امجد حضرت سید شاه عبداللطیف بهتائی می باشد و این سید عبداللطیف در قرن دوازدهم هجری قمری از بزرگترین شاعران سند بوده است. سید عبدالکریم همیشه در زندگانی خود از لحاظ عرفان خاص اسلامی مرجع خلایق و منبع معرفت الهی بوده است. او شعر را بدان جهت اختیار کرد که بتواند بهتر و موفق تر به رشد و هدایت عام و خاص بپردازد و همگان را مسحور و مجذوب خود گرداند و در حقیقت مخدوم کل خلایق گردد و بالاخره بعد از نیکو نامی و خدمتگری و روشنگری مردمان به سوی معبود شتافت و رخت از جهان بربست.

شش سال پس از درگذشت این عارف بزرگ و شاعر سترگ، یکی از مریدان خاص ویاران نزدیك او به نام "مجمد رضا بن عبدالواسع" دامن همت به کمرزده و مجموعه یی از آثار اورا به همراه شرح احوال و زندگی او تحت عنوان "بیان العارفین و تنبیه الغافلین" تألیف و تبویب نموده و برای دوستداران عرفان و ادب به یادگار گذاشته است. این آثار مشتمل بر "ملفوظات" و سخنان گهر بار سید عبدالکریم است که با عقیدت و احترام بسیار از طرف "مرید" برای خدمت به "مرشد" تهیه شده است.

کتاب "بیان العارفین و تنبیه الغافلین" مشتمل برابیات دلاویز در زبان سندی و سخنان دل انگیز و الفاظ معنوی و کلمات روحانی است که همه آنها از بیانات این عارف بزرگوار سید عبدالکریم است. به همین سبب است که این

سخنوریگانه و عارف فرزانه در ادبیات عارفانه و تاریخ تصوف سند، مقام ارجمند و والایی دارد و هر عارف و صوفی ناچار است که این کتاب را بخواند و با ادبیات عرفانی اسلامی به زبان فارسی آشنا گردد و تجربهٔ ادبی حاصل نماید.

متن این کتاب مهم و گران بها به صورت نسخه خطی موجود بود و به صورت عمومی طبع و نشر نشده بود و نیز به زبان سندی ترجمه نگشته بود. نگارنده این سطور بااطمینان بسیار و شوق فراوان، این کتاب را از زبان فارسی به زبان سندی درآورده و به مدد الله باهمت مردان خداکار را به خوبی سرانجام دادم و بسیار شادمان و خوشحالم که این مهم به کوشش این بنده خرد خدا جامه عمل پوشید و صورت تحقق به خود یافت.

نثر فارسی این کتاب ساده و لطیف وروان است زیرا مؤلف می خواسته است هرکس که در طریق الی الله گامی بر می دارد، از این کتاب فایده برگیرد و مستفید گردد. آثار صوفیاء بزرگان شیخ فرید الدین عطار نیشابوری، جلال الدین محمد بلخی رومی، محي الدین ابن عربی، شیخ فخرالدین عراقی، و مولانا نورالدین عبدالرحمان جامی در آثار سید عبدالکریم هویداست و اهمیت کتاب "بیان العارفین و تنبیه الغافلین" بیش از بیش شده است. من خود مجذوب الفاظ شیرین و اصطلاحات غمگین و تشبیهات واستعارات دل انگیز و نثر روان و شیوای این کتاب شده ام بدین جهت به خوبی و خوشی توانسته ام آن را از زبان فارسی به زبان سندی ترجمه کنم و بهره مندی از آن را انجام گردانم.

در این جاباید از آقای دکتر محمد حسین تسبیحی (رها) ادیب و سخنور ایرانی سپاسگزاری کنم که در همه گونه مواقع بامن همکاری داشته و در هنگام مراجعه به کتابخانه گنج بخش مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، مراجع و منابع لازم را در اختیار نگارنده می گذاشته اند و مساعدت و معاونت می نموده اند.

امیدوارم این خدمت ادبی و عرفانی مورد توجه ارباب ادب و عرفان اسلامی واقع گردد و اشتباهات و لغزش های مرا به نظر اصلاح و تصحیح بنگرند و راهنمایم فرمایند. خدای بزرگ همه مارا در راه خدمت به فرهنگ و ادب و هنر و عرفان اسلامی پیروز و موفق و کامیاب گرداند. آمین

خواهان دعا

عبدالغفار سومرو

١٦ ذوالقعد ١٤٢٨هجري

مطابق 27- نومبر 2007ع

كراچي پاكستان

تعارف

باسمه تعاليٰ

سنه 1937ع ۾ ڊاڪٽر دائود پوٽي مرحوم ڪتاب بيان العارفين ۾ آيل سنڌي بيتن ۽ انهن جي معنيٰ ۽ تشريح ڪي شايع ڪيو. ۽ ان اشاعت سان ڪتاب بيان العارفين جو نالو وڏيڪ مشهور ٿيو. پر نالي جي مشهوري ڪان سواءِ، هن ڪتاب جي قيمتي مواد جي اهميت توڙي شاهه عبدالڪريم جي عظمت سامهون نه آئي. ان جي تلافي هاڻي ٿي رهي آهي، جو ڪتاب "بيان العارفين" پهريون پيرو، سڄو سربستو، صحيح سنڌي ترجمي جي صورت ۾ شايع ٿي رهيو آهي. ڪتاب جي اصل فارسي متن جو عڪس به پويان شامل ڪيو ويو آهي ته جيئن، ڪو محقق ترجمي ڪي اصل متن سان ڀيٽي پنهنجي تسلي ڪري سگهي.

اصل فارسي ڪتاب ڏانهن متوجهه ٿيڻ، ان جي اهميت محسوس ڪرڻ ۽ ان جي سنڌي ترجمي جي عزم ڪرڻ جو سهرو محترم ڊاڪٽر عبدالغفار سومري جي سِر تي سونهي، جنهن جي اڻ ٿڪ محنت جي نتيجي طور هيءُ اهم ڪتاب روان سنڌي ترجمي جي صورت ۾ شايع ٿي رهيو آهي. ڊاڪٽر عبدالغفار سومري هن کان اڳ حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي فڪر ۽ فهم تي خاطر خواهه تحقيق ڪري، سنڌ يونيورسٽي مان پي ايچ. ڊي حاصل ڪئي ۽ ان ڪاميابي سندس واسطي علمي تحقيق جي طور طريقي، توڙي اعليٰ فڪر ۽ فلسفي جي تجزيي جي راهه روشن ڪئي. پنهنجي انهيءَ اعليٰ صلاحيت سان، هن صاحب "بيان العارفين" جي سنڌي ترجمي ڪي توڙي ميين شاهه ڪريم جي متصوفانه فڪر ڪي اعليٰ ۾ اعليٰ معيارن مطابق پڙهندڙن آڏو پيش ڪيو آهي.

ڪتاب جو مقدمو ڊاڪٽر موصوف جي اعليٰ تنقيدي ۽ تشريحي بصيرت تي شاهد آهي. ان ۾ زير بحث آندل سڀ ذيلي موضوع وڏي معلومات ۽ معنيٰ وار آهن. پر انهن مان به خاص اهميت رکن ٿا: هڪ "بيان العارفين ۾ صوفي فڪر ۽ ان جا ماخذ" ۽ ٻيو "شاهه ڪريم جو عرفان" پهرئين مان سنڌ ۾ صوفيانه فڪر جو تاريخي

پس منظر اجاگر ٿئي ٿو ۽ ہئي مان سنڌ ۾ صوفيانہ فڪر جو روح روشن ٿئي ٿو. انهيءَ لحاظ سان، سنڌ ۾ صوفيانہ فڪر جي تاريخ ۽ ترويج ۾ ھي مقدمو ھڪ دستاويزي حيثيت رکي ٿو. ان سان گڏ، متن جي آخر ۾ ڏنل تشريحي حوالا، اعليٰ علمي تحقيق جو آئينو آهن، جن جي مطالعي سان پڙھندڙ جي معلومات ۾ مزيد اضافو ٿيندو.

هن ڪتاب جي شايع ٿيڻ سان، پهريون ڀيرو ميين شاھ ڪريم جي ذاتي ۽ فڪري عظمت جو صحيح اندازو ٿئي ٿو. اھا عظمت اڄ کان چار سئو سال اڳ واري سنڌ جي ھڪ مثالي فرد جي آهي، جيڪو ساڳئي وقت وڏي عيال وارو شخص آهي، قوت گذر لاءِ ہني ڪاهيندڙ هر هاري آهي، غريبن جو هڏ ڏوکي ۽ حال ڀائي آهي، مظلومن جو مددگار ۽ سندن واسطي حڪمرانن وٽ حق جون سفارشون ڪندڙ آهي، صالحن لاءِ ديني ۽ روحاني رهبر ۽ مرشد آهي، سالڪن لاءِ صوفيانہ فڪر جو شارح آهي، ۽ ذاتي طور تي صوفي باصفا واري عملي زندگي گذاريندڙ عارف آهي.

معاصرانہ روايت [ص 93] مطابق شاھ عبدالڪريم قرآن شريف جا ٻہ سيپارا پڙهيو هو. باوجود ان جي، سندس بيانن ۽ وضاحتن ۾، عربي ۽ فارسي عبارتن توڙي تصوف جي اهم ڪتابي ماخذن جي اعليٰ ڄاڻ جا مثال موجود آهن. بيشڪ اهو سندس ذاتي صلاحيت ۽ اَفضلَيت جو معجزو هو، پر ان مان اهو گمان پڻ نڪري ٿو، تہ ان وقت سنڌ ۾ ابتدائي مڪتبي تعليم معياري رهنمائي واري هئي ۽ ٻاهريون صحبتي ماحول بہ وڏي فيض وارو هو.

"بيان العارفين" ۾ ميين شاھ ڪريم جو همعصر درويش توڙي ڪانئس اڳ وارن عارفن بابت ڪافي مواد موجود آهي، جنهن جي مطالعي سان ان دور جي معاصرانہ ماحول جي سڃاڻپ ٿي سگهي ٿي. ميين شاھ ڪريم جي زباني جن بزرگن توڙي ماڳن مڪانن جا نالا بيان ٿيا آهن، تن بابت وڌيڪ معلومات مهيا ڪرڻ سان هن تحقيق جو دائرو وڌائي سگهجي ٿو. مثلاً: شاھ عبداللطيف جي رسالي ۽ سوانح تي تحقيق ڪندي، راقم کي "بيان العارفين " ۾ آيل ڪن نالن بابت هيٺيان اُهڃاڻ مليا:

* حسين گاڏر [ص125] گاڏار فقير جو مقام، ميرپور بٺوري کان 12- ميل ڏکڻ - اوڀر ڪاري گونگڙي تي آهي، جتي ساليانو ميلو لڳي ٿو.
* پير لاکو [ص 329] جاتي طرف آهي.

* سيد جعفر [ص 64] ہيدي ٽالپر شهر جي اتر - اولهہ طرف آهي، ۽ جتي ساليانو ميلو لڳي ٿو.

* سيد لعل شاهہ [280] "لعل" جي نالي ہہ مقام: هڪ لعل ڇتو، رڙي جي ٻيلي کان اتر، ٻيو لعل محموداڻي، ميين حسن علي کان اوپر، جتي ميلو لڳي ٿو.

* لڏو فقير [ص 276] شيخ لڏو ميرپور بٺوري کان 8 ميل ڏکڻ - اولهہ، جاڙيجن جي ڳوٺ کان اولهہ ٽڪر تي آهي. ميرپور بٺوري کان 3- ميل اتر طرف "ٻگو شير" جو مقام آهي، جتي چون ٿا تہ شاهہ ڪريم چلو ڪيو.

* ڏُٻي ڳوٺ [ص 394]، ڪور واهہ کان اوپر 12 - ميل ديهہ داسڙڪي ۾ آهي جتي "ڏُٻي وارا داسڙا" رهن.

* ڊنبي [ص 291] ۽ ڏاڏون [ص ص 20، 360] ہئي ڳوٺ ٽنبي محمد خان کان بلڙي ڏانهن ويندڙ شاهي رستي لڳ (سڄي پاسي) موجود آهن.

* راڏڻ ڳوٺ [ص 331] = راڏوڙي ڳوٺ جيڪو بلڙي کان چار ميل اُتر طرف موجود آهي.

*راهوٽ [ص ص 138، 315]، ٻني جي شهر کان ہہ ميل اوپر طرف موجود آهي.

* لنداڻ پرڳڻو [ص 331]، غالباً ماتليءَ کان اُتر - اوپر طرف، جتي ديهہ "لنداڻا"

* ڪاتيار ڳوٺ [ص 302، 379] بلڙي کان اُتر طرف، ڪاتيارن جا ٽي ڳوٺ آهن: جهنگ ڪاتيار، ملاڪاتيار ۽ عبدالرحيم ڪاتيار شايد مراد "جهنگ ڪاتيار" آهي.

* ڳوٺ مناهيجي [ص 313] / ڳوٺ مناهين، جيڪو ڪور واهہ کان 15- ميل ڏکڻ - اوپر طرف آهي(مناهين نالو جتن جي پاڙي جو جيڪي شاهہ ڪريم جا مريد آهن).

* هٽڙي [ص ص 308، 334]، ٻٺوري کان 4 ميل اُتر (هن وقت اتي پٽون).

متيان ڳوٺ سڀ بلڙيءَ جي آسپاس آهن جن جي سڃاڻپ سان ميين شاهہ ڪريم جي اچ وڃ واري ويجهي علائقي جو نقشو نروار ٿئي ٿو.

وڌيڪ اهم تحقيق انهن بزرگن جي ڳوٺن ۽ ڳالهين بابت مزيد معلومات مان ٿيندي جن جا نالا "بيان العارفين" ۾ آيا آهن. ڪتاب جو عالمانہ مقدمو اهڙي تحقيقي مطالعي لاءِ دروازو کولي ٿو.

هن ڪتاب جي شروعاتي تياري، ڪمپوزنگ ۽ بٽر پيپر جي مرحلن تائين، "علامہ قاضي رسالو رٿا ۽ اشاعت" جي امداد سان ٿي. ڪتاب جي ڇپائي جي پورائي، حڪومت سنڌ جي اوقاف کاتي طرفان ڏنل گرانٽ سان ٿي، جنهن لاءِ محترم شيخ قبول احمد، چيف ايڊمنسٽريٽر اوقاف سنڌ جو تعاون شامل حال رهيو. نهايت خوشيءَ جي ڳالهہ آهي جو شاھ عبداللطيف جي رسالي جي ناياب پهرئين بمبئي ڇاپي جي اشاعت کان پوءِ هي ٻيو اهم ڪتاب آهي، جيڪو سنڌ حڪومت جي اوقاف کاتي ۽ علامہ قاضي رسالو تحقيقي رٿا ۽ اشاعت جي گڏيل ڪوشش سان خدمت طور شايع ٿي رهيو آهي.

سنڌ يونيورسٽي
حيدرآباد سنڌ
15- ذوالحج 1422 ھ
28- فيبروري 2002ع

نبي بخش
(ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
صدر، علامہ آءِ.آءِ. قاضي يادگار سوسائٽي)

مهاڳ

شاهه عبداللطيف ڀٽائي بابت مشهور روايت آهي تہ هو هميشہ پاڻ سان قرآن پاڪ کان علاوه مثنوي رومي ۽ شاهه عبدالڪريم بلڙيءَ واري جي ملفوظات "بيان العارفين" گڏ رکندو هو. انهيءَ حقيقت جي مدّ نظر مون جڏهن شاهه لطيف جي فڪر تي ڊاڪٽريٽ لاءِ مقالي بعنوان "شاهه عبداللطيف جو صوفيانہ فڪر ۽ مولانا رومي" تي تحقيق جو آغاز ڪيو، تہ مون انهن ڪتابن کي بنيادي ماخذ جي حيثيت ۾ اڳ رکيو. مولانا روميءَ جي مثنوي فارسيءَ کان علاوه دنيا جي هر سڌريل ٻوليءَ ۾ دستياب آهي. ليڪن سوال هو تہ بيان العارفين جيڪو اڃا تائين قلمي صورت ۾ هو، اهو ڪٿان هٿ اچي. ڪافي وقت تائين مون پنهنجو مطالعو علامہ دائود پوٽي جي "شاهه عبدالڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام" تائين محدود رکيو، جيڪو هن سن 1938ع ۾ بيان العارفين جا ٽي قلمي نسخا پيٽي، اهو ڪتاب مرتب ڪيو هو ۽ جنهن پاڻ لکيو آهي تہ سنڌس سچو زور شاهه ڪريم جي بيتن جي صحيح پڙهڻين قائم ڪرڻ تي هو. ليڪن ان سان گڏ پاڻ بيان العارفين منجهان ڪجهہ ملفوظات جيڪي بيتن سان مناسبت رکندڙ سمجهيائين، انهن جو انتخاب ترجمو ڪري شامل ڪرڻ تي اڪتفا ڪيائين. هن ڪتاب جو سنڌس نظرثاني ٿيل ڇاپو سن 1958ع ۾ ٻيهر شايع ٿيو. آخري ڀيرو هي ڪتاب ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز طرفان سن 1977ع ۾ شايع ٿيو.

علامہ دائود پوٽي کان پوءِ "ڪريم جو ڪلام" ڪجهہ وڌيڪ تحقيق سان سن 1963ع ۾ ميمڻ عبدالمجيد سنڌي سکر مان شايع ڪرايو. ميمڻ صاحب ان کانپوءِ بيان العارفين جو منظوم سنڌي ترجمي جيڪو ڪاٺ ٻانيڻ سنہ 1213هه ۾ مڪمل ڪيو هو، تنهن کي تحقيق جو موضوع بنائي، سنڌ يونيورسٽيءَ مان ڊاڪٽريٽ جي ڊگري ڪئي ۽ انهيءَ تحقيق جي آڌار تي "ڪريم جو ڪلام" سنڌي ادبي اڪيڊمي لاڙڪاڻي طرفان سن 1976ع ۾ نئين سر مرتب ڪري شايع ڪرايائين. نئين تحقيق دوران ميمڻ صاحب هڪ کان وڌيڪ قلمي نسخن کي آڏو رکيو ۽ ان ڪري هن نئين ڪتاب ۾ اڳي کان وڌيڪ مواد شامل ڪيائين. ليڪن وري بہ بيان العارفين جو سڄو سارو مواد سنڌيءَ ۾ نہ آندائين ۽ نڪو ان جي لاءِ ڪو سبب ڄاڻايائين. اهڙيءَ صورت ۾ پڻ اها ڳالهہ وڌيڪ اشتياق جو سبب بڻي، تہ اصل ڪتاب ضرور ڏسڻ گهرجي تہ ان ۾ ڪهڙو مواد شامل آهي. آخر ميمڻ

عبدالمجيد طرفان مقدمي ۾ ڪيل نشاندهيءَ تي اسان اهو قلمي نسخو هٿ ڪري ورتو، جيڪو هن پاڻ مطالعي هيٺ آندو هو. اهو قلمي نسخو منصوره لائبرري جي ملڪيت هو، جيڪو سن 1243 هه ۾ محمد صالح نالي ڪاتب لکيو هو. انهيءَ نسخي جي مطالعي مان معلوم ٿيو، ته علامه دائود پوٽي توڙي ميمڻ عبدالمجيد اصل ڪتاب جو چوٿون يا پنجون حصو سنڌيءَ ۾ مس منتقل ڪيو هو. ليڪن ان جو سبب جيئن مٿي واضح ڪيو ويو، اهو هو ته هنن جو سڄو سارو ڌيان شاهه عبدالڪريم جي ڪلام کي صحيح صورت ۾ مرتب ڪرڻ طرف هو.

بهرحال اسان جو موضوع شاهه لطيف جي فڪر کي، شاهه ڪريم جي حوالي سان سمجهڻ ۽ ان جي اُپٽار ڪرڻ هو، جنهن لاءِ شاهه ڪريم جي بيتن کان سواءِ ان بئي مواد جو مطالعو از حد ضروري هو، جيڪو فارسيءَ ۾ هو ۽ جنهن جو تمام ٿورو حصو سنڌيءَ ۾ منتقل ٿيو هو. بيان العارفين جي سرسري مطالعي مان معلوم ٿيو، ته ان ۾ واقعي تصوف جي بنيادي تصورات جي سمجهاڻي موجود آهي ۽ ان منجهان شاهه ڪريم جي فڪر ۽ عرفان کي چڱيءَ ريت سمجهي سگهجي ٿو. ازانسواءِ اهو ڪتاب سنڌ جي تصوف جي ارتقا جي هڪ اهم ڪڙي آهي، جنهن مان شاهه لطيف جي فڪري اوسَر ۽ سنڌس تصوف کي سمجهڻ ۾ وڏي مدد ملي سگهي ٿي.

بيان العارفين تي اها تحقيق هلندڙ هئي، جو پتو پيو ته انهيءَ ڪتاب جو نهايت معتبر ۽ صحيح نسخو سيد علي مير شاهه جوڻن واري وٽ موجود آهي. شاهه صاحب ذاتي دوستي ۽ علمي ذوق سبب اهو نسخو ڪجهه وقت لاءِ تحقيق واسطي اسان جي حوالي ڪرڻ قبول ڪيو. اهو نسخو سن 1228هه ۾ ضياءُ الدين بن گل محمد تاريخ 29 رمضان المبارڪ تي لکي پورو ڪيو. ڪتاب جي آخر ۾ شاهه ڪريم جو خانداني شجرو ۽ سلسله بيعت به ڏنل آهي. ورق گردانيءَ مان معلوم ٿيو، ته اهو نسخو واقعي بهترين ۽ نهايت خوشخط لکيل هو، جيڪو منصوره واري کان پاڻ پندرنهن سال اڳ لکيل هو. انهيءَ جستجو دوران هڪ ٽيون قلمي نسخو پير جو ڳوٺ لڳ نئون ديرو ضلع لاڙڪاڻو جي راشدي خاندان وٽان محترم صفي الله عباسي معرفت مليو. ليڪن ان جي شروعات ۾ ڪافي ورق ضايع ٿيل آهن ۽ آخر ۾ پڻ اڌورو آهي. انهيءَ ڪري مٿس ڪتابت وغيره جو به ڪو سال لکيل ناهي. بهرحال انهن ٽنهي نسخن ۾ سيد علي مير شاهه وارو نسخو نهايت عمده ۽ هر لحاظ کان بهتر آهي.

اها سچي حقيقت جڏهن مون سنڌ جي نامور عالم ۽ شاهه لطيف جي

فاضل محقق ڊاڪٽر بلوچ کي ٻڌائي، تہ هن پڻ ان ضرورت کي محسوس ڪيو تہ بيان العارفين جو مڪمل سنڌي ترجمو شايع ٿيڻ گهرجي، بلڪ اهو هن کان اڳ شاهہ جي رسالي جا ماخذ تحت شايع ٿيڻ گهربو هو. وڏيڪ ان ڳالهہ تي بہ اتفاق ٿيو، تہ هن ڪتاب جي غير معمولي اهميت سبب اصل فارسي متن کي بہ سنڌي ترجمي سان گڏ شايع ڪيو وڃي، تہ جيئن اهو ڪتاب هميشہ لاءِ محفوظ ٿي وڃي. پهريائين اهو ڪتاب محترم صفي الله جي حوالي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي، ليڪن ڪجهہ وقت ڪان پوءِ هو ڪن مجبورين سبب هي ڪم سرانجام ڏئي نہ سگهيو. اهڙيءَ صورت ۾ اهو بار مون تي عائد ٿيو. شايد ان ڪري بہ تہ ان سڄي ڪم جي تحريڪ منهنجي هٿان ٿي هئي. جيتوڻيڪ مون کي پنهنجي فارسي دانيءَ تي ايترو اعتماد نہ هو، پر شايد غير معمولي دلچسپي سبب اهو سڀ ڪجهہ مڪمن ٿي پيو.

هن سلسلي ۾ ٻيو نهايت اهم ڪتاب جنهن مان ترجمي توڙي ماڳن مڪانن، ذاتين ۽ ماڻهن جي نالن سمجهڻ ۾ مدد ملي، اهو بيان العارفين جو پراڻي سنڌيءَ ۾ منظوم ترجمو هو، جيڪو عبدالرحمان بن محمد ملوڪ ڪاٺ ٻانيڻ سنہ 1213 هہ ۾ مڪمل ڪيو. اڳتي هلي، اهو ساڳيو ترجمو سنہ 1293 هہ ۾ مخدوم عبدالصمد نورنگ پوٽي مطبع مرغوب هرديار بمبئي مان ڇپائي پڌرو ڪيو. اهو ڪتاب علامہ دائود پوٽي شاهہ ڪريم جي ڪلام مرتب ڪرڻ وقت پڻ استعمال ڪيو. اسان پڻ هن ڪتاب مان استفادو ڪيو. ليڪن ان ۾ ڪن هنڌن تي ڪي نقل ڇڏيل آهن، تہ ڪٿي ايڪڙ ٻيڪڙ ٿورو گهڻو پنهنجي طرفان اضافو ڪيل آهي. اهڙيءَ طرح منجهس ڪي بيت غائب پڻ آهن. اهو ئي سبب آهي، جو اسان سڄو سارو دارومدار علي مير شاهہ واري نسخي تي رکيو آهي، جيڪو هر لحاظ کان معياري آهي ۽ ان ڪري ان جو عڪس پڻ گڏ ڇاپيو آهي. منصوره وارو نسخو پڻ ڪن هنڌن تي ناقص هو، تنهن ڪري ان جون اختلافي پڙهڻيون نہ ڏنيون اٿئون، جيڪي هونئن بہ تمام ٿوريون آهن. البت عڪسي ڪتاب جي آخر ۾ منصوره واري قلمي نسخي ۾ شاهہ عبدالڪريم جي خاندان وينڌي شاهہ عبداللطيف تائين، قابل مؤلف 467 شعرن تي مشتمل جيڪومنظوم احوال ڏنو آهي، ان جو عڪس پڻ ڏنو آهي، تہ جيئن اهو مواد بہ هميشہ لاءِ محفوظ ٿي وڃي.

آخر ۾ آءٌ انهن سيني سڄڻن ۽ گهڻگهرن جو ٿورائتو آهيان، جن جي مدد ۽ همت افزائي سبب هي تاريخي ڪم سر انجام ٿي سگهيو. انهن ۾ خاص طور ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، صدر علامہ آءِ. آءِ. قاضي ميموريل سوسائٽي جنهن ڪتاب جي مسودي کي نظر مان ڪڍيو ۽ وقت بوقت رهنمائي ڪئي. هتي اهو ذڪر ڪرڻ ضروري سمجهان ٿو، تہ هن ڪتاب جي ابتدائي مرحلن ۾ علامہ آءِ. آءِ. قاضي سوسائٽي جو تعاون حاصل رهيو. جناب علي مير شاهہ پنهنجي خاندان طرفان ساهہ سان سانديل بيان العارفين جو نسخو ڏيئي، هن سڄي ڪم کي هڪ نئين رخ سان مڪمل ڪرڻ جو موقعو ڏنو. قاضي شوڪت علي ۽ برادرم سليم الله صديقي پاڻائي پڻ منهنجي خصوصي شڪريي جا مستحق آهن، جن پنهنجي ڪتبخانن مان متسفيد ٿيڻ جو هر وقت ڀرپور موقعو ڏنو.

هن ڪتاب جو پهريون ڇاپو فيبروري 2002ع ۾ سنڌ اوقاف کاتي ۽ علامہ قاضي رسالو تحقيقي رٿا جي تعاون سان ڇپجي پڌرو ٿيو هو. خوشيءَ جي ڳالهہ آهي تہ سنڌي ادبي بورڊ جي انتظاميا شاهہ عبداللطيف جي حوالي سان هن ڪتاب جي اهميت کي محسوس ڪندي ٻئي ڇاپي شايع ڪرڻ جو اهتمام ڪيو جنهن لاءِ آءٌ بورڊ جي لائق سيڪريٽري محترم اعجاز احمد منگيءَ جو ٿورائتو آهيان. ڪن مهربان دوستن سڄڻن پهرين ڇاپي ۾ ڪن اوڻاين ۽ غلطين جي نشاندهي ڪئي جن ۾ ڊاڪٽر عبدالحئي ابڙو، ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو ۽ جناب محمد ايوب ٻنڌاڻي شامل آهن. هن ڇاپي ۾ مناسب هنڌن تي اها اصلاح ڪئي وئي آهي. اهڙيءَ طرح انهيءَ عرصي دوران پنهنجي معلومات ۾ جيڪو واڌارو ٿيو، انهيءَ جي آڌار تي ڪجهہ نوان اضافا ڪيا ويا آهن. محترم امين الله علوي ۽ محترم سليم الله صديقي صاحب جن پروفن پڙهڻ ۾ مدد ڪئي جنهن لاءِ هو ٻئي صاحب شڪريي جا مستحق آهن.

اميد تہ هيءَ ڪاوش سنڌي ادب جي گهڻگرن ۽ تصوف جي شائقين وٽ قبوليت جو شرف ماڻيندي.

عبدالغفار سومرو

بنگلو سيڪريٽري-7
باٿ آئليند، ڪراچي
1- ذوالحج 1422هہ / بمطابق 13- فيبروري 2002ع

مقدمو

شاهہ ڪريم جي سوانح

شاهہ عبدالڪريم 20 شعبان 944 ھہ / 30- جنوري 1538ع تي مٽيارين جي شهر ۾ ڄائو ۽ 7- ذوالقعد 1032 ھہ /1- سيپٽمبر 1623ع تي پنهنجي ڳوٺ بلڙيءَ ۾ وفات ڪيائين. موجوده ڪتاب "بيان العارفين" جي خاص خصوصيت اها آهي، تہ اهو شاهہ ڪريم جي هڪ سچاڻ مريد محمد رضا بن عبدالواسع داروغہ گهر جيڪو نٽي جو رهندڙ هو، تنهن شاهہ ڪريم جي وفات کان فقط ڇهہ سال پوءِ يعني 1038 ھہ /1629ع ۾ لکي پورو ڪيو. ان لحاظ سان انتهائي مستند تذڪرو آهي. هن ڪتاب ۾ شاهہ ڪريم جي خاندان جو مختصر ۽ سندس حياتيءَ جو مفصل احوال ڏنل آهي. ان سان گڏ سندس تعليمات ۽ هدايتون، صوفيانہ اقوال ۽ عارفانہ گفتا، جيڪي پنهنجي مريدن آڏو يا ٻين بزرگن سان ملاقاتن يا مجلسن ۾ ارشاد فرمايائون گڏ ڪيل آهن. ان کان سواءِ شاهہ ڪريم جو شجره نسب ۽ سلسلہ طريقت پڻ ڏنل آهي. ڪتاب جي آخر ۾ شاهہ ڪريم جي اولاد جو ذڪر ٿيل آهي، جنهن ۾ ڄاڻايل آهي تہ شاهہ ڪريم کي اٺ پٽ ۽ ٻہ نياڻيون ٿيون. شاهہ ڪريم جي وفات کان پوءِ سندس پٽ ميان محمد گادي نشين ٿيو. سندس ٻئي ڀاءُ جلال شاهہ جي چوٿين پيڙهيءَ مان، سنڌي ٻوليءَ جو عظيم صوفي شاعر شاهہ عبداللطيف پيدا ٿيو.

بيان العارفين مان شاهہ ڪريم جي حياتيءَ بابت جن خاص ڳالهين جي خبر پوي ٿي، سي هيٺينءَ ريت آهن.

(الف) شاهہ ڪريم جي تربيت سندس والده ڪئي، ڇاڪاڻ تہ هو اڃا ننڍو ئي هو تہ سندس والد وفات ڪري ويو.

(ب) شاهہ ڪريم ننڍپڻ ۾ مڪتبي تعليم ڏانهن ڪو خاص ڌيان نہ ڏنو، جيتوڻيڪ سندس وڏي ڀاءُ سيد جلال شاهہ جو خيال هو تہ پڙهي عالم فاضل ٿئي.

(ج) شاهہ ڪريم ننڍي هوندي کان طبعاً فڪر ۽ سماع جي طرف مائل هو. جڏهن تہ هو پڙهائي ڇڏي بہ وڃي سماع ۾ شريڪ ٿيندو هو.

(د) جوانيءَ ۾ هو پاڻ بہ سماع ۾ حصو وٺندو هو. هڪ ڏينهن اهڙي محفل ۾ مشغول هو جو وڏي ياڻس اتان وٺي اچي قاضيءَ آڏو پيش ڪيس ۽ سندس نڪاح پڙهايو ويو.

(هہ) جيستائين سيد جلال شاهہ جيئرو هو، تہ شاهہ ڪريم گهر ٻار جي بار کان آجو هو ۽ گهڻو وقت سماع ۽ ذڪر جي محفلن ۾ گذاريندو هو.

(و) هڪ ٻن حوالن مان معلوم ٿئي ٿو، تہ ڪافي سير و سفر پڻ ڪيو هئائين. گجرات جي شهر احمد آباد تائين ويل ٿو ڏسجي، جتي پڻ سماع جي محفلن ۾ شريڪ ٿيو ۽ اتي ئي هندي بيت ٻڌائين، جن مان ڪي بيان العارفين ۾ آيل آهن.

(ز) شاهہ ڪريم محنت مشقت ۽ سخت پورهئي واري زندگي گذاري. پنهنجي ٻني پاڻ آباد ڪندو هو، بلڪ گهرو ڪم ڪار بہ پاڻ ڪندو هو. ايترو بہ ذڪر ٿيل آهي، تہ پنهنجي گهر ياتين ۽ ٻارن لاءِ ڪڏهن ڪڏهن چانور وغيره رڌي تيار ڪندو هو.

(ح) جيتوڻيڪ شاديءَ جي باري ۾ صوفين جو نظريو ڪنهن حد تائين غير رواجي رهيو آهي، ليڪن شاهہ ڪريم جا شاديءَ جي باري ۾ خيالات گهڻو سخت ۽ انوکا آهن.

(ط) شاهہ ڪريم صوفين وانگر معمول مطابق عبادت کان سواءِ سخت رياضتون پڻ ڪيون. هن ڪتاب ۾ انهيءَ ڳالهہ تي نهايت تفصيل سان روشني وڌل آهي، تہ شاهہ ڪريم پنهنجو ڏينهن ۽ رات ڪهڙيءَ ريت ڪهڙين مشغولين ۾ گذاريندو هو.

(ي) هن کي سماع سان فطري ۽ غير معمولي لڳاءُ هو. ايتري قدر جو جڏهن ڪنهن قوال يا ذڪر ڪان ڪو اعليٰ معنيٰ ۽ فهم وارو بيت ٻڌندو هو، تہ مٿس وجد جي ڪيفيت طاري ٿي ويندي هئي ۽ اڪثر ڪري پنهنجي ڪلهن تي رکيل چادر انعام طور ڏئي، پوءِ اُٿندو هو. مطلب تہ ڪڏهن بہ قوال کي هٿين خالي وڃڻ نہ ڏيندو هو.

(ڪ) شاهہ ڪريم اسلام جي اوائلي صوفين جي زهد ۽ تقويٰ جو اعليٰ مثال هو. هو ٿورو کائڻ، ٿورو ڳالهائڻ ۽ ٿورو سمهڻ واري اصول جو عملي نمونو هو. سندس زندگي اعليٰ انساني اخلاق ۽ آدرش جو مثال هئي. پاڻ

بنا کنهن دعويٰ ڪرڻ جي پيغمبر اسلام ﷺ جن جي زندگيءَ جو عملي تعبير پيش ڪرڻ جي ڪوشش ڪيائين. پاڻ تمام سادو ڪائيندو هو. اڪثر روزي ۽ فاقي ۾ گذاريندو هو. ڪي ويلا اهڙا به ايندا هئا، جو گهر ۾ ڪائڻ لاءِ ڪي ڪين هوندو هو. پر عين وقت تي ڪو سوالي اچي نڪرندو هو ته پاڻ ته ڇڏيو، پر گهر ياتين ڪي به بکيو رکي، سائل کي پيٽ پري ڪارائيندو هو.

(ل) شاهه ڪريم جو زمانو ارغونن ۽ ترخانن جي استبداد ۽ ڏاڍ جو زمانو هو. جنهن ۾ مقامي ماڻهن سان عام جام زيادتيون ٿينديون هيون. پر جڏهن به ڪو ستايل يا مظلوم وٽن دانهن کڻي ايندو هو، ته پاڻ ان جي دادرسيءَ لاءِ گڏجي، ان حڪران تائين ويندو هو. پوءِ ڪڏهن اهو ڪم ٿيندو به هو ته ڪڏهن نه به ٿيندو هو. هن سلسلي ۾ پاڻ اهڙي شخص وٽ به بار بار هلي ٿي ويو. جنهن پلي ڪيس هن ڪان اڳ سڪٽين هٿين موٽائي ڇڏيو هجي. بلڪ ڪڏهن ته ائين به ٿيو هوندو جو اڳلي ڪين مورڳو عزت ڏيڻ ڪان انڪار ڪري ڇڏيو هجي.

(م) شاهه ڪريم جا پنهنجي وقت جي عالمن ۽ بزرگن سان سٺا تعلقات هئا ۽ خاص طور تي مخدوم نوح رحه سان وڏي عقيدت هئس. بيان العارفين جي لکيت موجب جيتوڻيڪ بظاهر سلطان ابراهيم بهاري ڪان قادري طريقي ۾ ذڪر جي تلقين ورتي هئائين، پر اصل ۾ شاهه ڪريم اويسي طريقي جو بزرگ هو. جيئن شاهه لطيف جي سوانح نگار مير سانگي پڻ لکي آهي ته شاهه ڪريم ڪان وٺي شاهه لطيف تائين، هيءُ خاندان قادري طريقي سان منسلڪ رهيو. تاهم شاهه عبداللطيف پاڻ اويسي طريقي کي پسند ڪيو، جيڪا ڳالهه مخدوم محمد معين ٺٽويءَ سان سندس خط و ڪتابت مان ظاهر ٿئي ٿي.

مجموعي طور، بيان العارفين مان اهو تاثر ملي ٿو، ته شاهه ڪريم ڀرپور عملي زندگي گذاري، جنهن ۾ انساني همدردي ۽ اعليٰ اخلاق جا ڪيئي مثال موجود آهن. بلڪ سندس زندگيءَ مان تصوف بابت انهيءَ عام منفي راءِ جي ترديد ٿئي ٿي، جنهن مطابق صوفين کي مورد الزام ٺهرايو وڃي ٿو، ته اهي عمل جي دنيا ڪان ڀڄي خانقاهن ۾ پناهه وٺن ٿا ۽ ٻين جي ڪمائي تي گذر سفر ڪن ٿا. بيان العارفين مان اهو به پتو پوي ٿو، ته شاهه ڪريم ڪڏهن به پنهنجي طرفان ڪرامت ڏيکارڻ جي دعويٰ نه ڪئي ۽ نه ڪڏهن اهڙو تاثر ڏيڻ جي ڪوشش ڪيائين. مطلب

تہ سندس تصوف جا اصول کنهن بہ مرحلي تي هن جي عمل ۾ حائل يا رکاوٽ نہ بڻيا. نہ رڳو پاڻ انهن تي عمل کري ڏيکاريائين، بلڪ ٻين کي بہ اهڙي تلقين کندو رهيو، تہ انسان جو عمل ۽ کردار ئي سندس اصل قدر يا سڃاڻپ آهي.

شاهہ ڪريم جي سماع جي روايت

صوفي ادب ۾ تذڪرن ۾ سماع ۽ ذڪر جو شروع ڪان وٺي بيان ملي ٿو. صوفين جي اولين تصنيفات ابونصر سراج جو ڪتاب اللمع (378 هہ)، ابوطالب مڪيءَ جو "قوت القلوب" (382 هہ)، ڪلاباذيءَ جو ڪتاب "التعرف" (380 هہ)، هجويريءَ جو ڪشف المحجوب (465 هہ)، قشيريءَ جو رسالہ قشيريہ (465 هہ) ۽ امام غزاليءَ جو 'احياء علوم الدين' شامل آهن. اهڙيءَ طرح ستين صدي هجري يا تيرهين صدي عيسويءَ ۾ لکيل، شيخ شهاب الدين سهرورديءَ جي 'عوارف المعارف' ۾ پڻ سماع تي پورو باب موجود آهي. برصغير پاڪ و هند ۾ سڀ ڪان اول چشتي سلسلي جي بزرگن وٽ ۽ تنهن ڪان پوءِ سهروردين وٽ سماع کي اهم حيثيت حاصل رهي آهي. انهن ذڪرن مان معلوم ٿئي ٿو، تہ ڪيترائي صوفي سڳورا ڪڏهن ڪڏهن سماع جي دوران جذب ۽ محبت جي غلبي سبب فاني دنيا کي ڇڏي، واصل بالله ٿي ويا. هجويري ڪشف المحجوب ۾ پنهنجي اکين ڏٺو هڪ اهڙو واقعو بيان ڪيو آهي. چشتي سلسلي جي مشهور بزرگ بختيار ڪاڪيءَ لاءِ مستند روايت آهي، تہ هيٺئين شعر ٻڌڻ ڪان پوءِ مٿس اهڙو حال پيو جو ٽن ڏينهن ڪان پوءِ انهيءَ حال ۾ گذاري ويو.

ڪشتگان خنجرِ تسليم را،
هر ز مان ازغيبَ جانيِ ديگر است.

[تسليم جي ڪاتيءَ سان ڪٺلن کي هر گهڙيءَ غيب جي طرفان هڪ نئين زندگي ملي ٿي.]

شيخ بهاء الدين زڪريا ملتاني(661 هہ) لاءِ بہ مشهور آهي، تہ هو سماع ٻڌندو هو. روايت آهي تہ هڪ دفعي عبدالله روميءَ نالي قوال ملتان آيو. شيخ جي خدمت ۾ حاضر ٿي چوڻ لڳو، تہ سندس راڳ شيخ الشيوخ شهاب الدين سهروردي پڻ شوق سان ٻڌندو هو. اهو ٻڌي شيخ فرمايو تہ پوءِ زڪريا بہ ضرور اهو راڳ ٻڌندو. قوال سومهڻيءَ جي نماز ڪان پوءِ راڳ شروع

ڪيو. جنهن ۾ هيٺين بند جو ورجاءُ هو.

مستان ڪہ شراب ناب خور دند

از پهلوئي خود ڪباب خوردند

[اهي مست جن خالص شراب پيتو آهي، انهن پنهنجي ئي جسم جي ڪنهن حصي کي ڪباب ڪري کاڌو آهي.]

سنڌي تصوف جي تاريخ ۾ نائين صدي هجري يا پندرهين صدي عيسويءَ ۾ درويش احمد [مخدوم احمد ڀٽي] جيڪو هالڪنڊيءَ جو هو. هڪ دفعي جڏهن نيرن ڪوٽ ۾ سماع جي محفل ۾ هو، ۽ هيٺيون بيت ٻڌائين، تہ سندس روح پرواز ڪري ويو.

سڏ سڻي پريندءَ جو، وانگي جان نہ ورن،

ڪوڙي دعويٰ دوست جي، ڪچاڙي ڪي ڪن.

بيان العارفين مان معلوم ٿئي ٿو تہ شاھ ڪريم کي جوانيءَ کان سماع طرف فطري لاڙو هو. بلڪ هن ڪتاب ۾ سندس زندگيءَ جو پهريون وڏو واقعو ٻڌايو ويو آهي. سو اهو تہ سندس وڏو ڀاءُ اڪثر سماع جي محفلن مان زوريءَ گهر وٺي ويندو هو. اهڙيءَ طرح جڏهن شادي ٿي ڪرايائونس، تڏهن بہ سماع جي محفل ۾ مشغول هو، جو وڏي ڀاڻس ميان جلال وٺي آٽي قاضيءَ آڏو پيش ڪيس، تہ جيئن سندس نڪاح پڙهيو وڃي. سماع سان بيحد لڳاءُ ان مان بہ ظاهر آهي تہ پاڻ آخر ۾ ائين چوندو هو، تہ ٻيا ماڻهو دنيا جا ٻيا فن ۽ هنر سکيا، آءٌ ڪجهہ بہ نہ سکيس سواءِ سماع جي. سورهين صديءَ جي شروع ۾ لکيل تاريخ معصومي جي حوالي مان معلوم ٿئي ٿو، تہ سنڌ ۾ صوفيانہ سماع جو وڏو زور هو. بهرحال شاھ ڪريم جي زندگيءَ ۾ سماع جي غير معمولي اهميت سبب ئي هن ڪتاب ۾ هڪ پورو فصل سماع تي موجود آهي. شاھ ڪريم سماع جو وڏو قدردان هو ۽ جيئن بيان ٿيل آهي، تہ جڏهن بہ سماع جي محفل ختم ٿيندي هئي، تہ قوال کي ڪجهہ نہ ڪجهہ ضرور ڏئي اُٿندو هو. مطلب تہ قوال کي ڪڏهن بہ خالي هٿين وڃڻ نہ ڏيندو هو. بلڪ ائين بہ ٿيو تہ جڏهن هڪ دفعي سندس بدن تي رڳو هڪ قميص پاتل هئي، تہ اها بہ لاهي قوال کي ڏنائين. دراصل صوفين وٽ هن روايت جو بنياد رسول اڪرم ﷺ جن جو اهو عمل آهي، جو پاڻ ڪعب بن زهير کان قصيده بانت سعاد کان ٻڌڻ

ڪانپوءِ پنهنجي ڪلهن واري چادر لاهي. ان کي انعام طور ڏني هئائون.

بيان العارفين جي مصنف موجب شاهه ڪريم اڪثر پاڻ سماع ڪندو هو يا سماع ۾ حصو وٺندو هو. اهو سماع جو شوق ئي هو، جيڪو کيس گجرات ۾ احمد آباد تائين وٺي ويو ۽ جتي هندي دوهن ۾ بيتن ٻڌڻ جو اتفاق ٿيس. شاهه ڪريم وٽ سماع جي حيثيت ذڪر برابر هئي ۽ اها ڪا عيب يا نئين ڳالهه به نه هئي. ابوطالب مڪي 'قوت القلوب' ۾ چوي ٿو ته سماع ذڪر جي صورت آهي، بشرطيڪ ان سان خدا جي طرف رجوع ٿئي. شاهه ڪريم لاءِ روايت آهي ته ائين ڪيترا ڀيرا ٿيو هوندو، جو سماع دوران ڪنهن بيت ٻڌڻ سان متن حال يا وجد طاري ٿي ويندو هو ۽ وري ڪجهه دير ڪان پوءِ هوش ۾ ايندو هو، ته وري سماع ۾ شروع ٿي ويندو هو. بيان العارفين مان خبر پوي ٿي ته انهيءَ زماني ۾ سماع کي بهشت جي نعمتن مان هڪ نعمت تصور ڪيو ويندو هو. هڪ ٻيو قول اهو به آهي، ته خداتعالیٰ تائين پهچڻ جي سولي واٽ سماع آهي. انهيءَ ڪري پاڻ مريدن کي به سماع ۾ حصي وٺڻ جي هدايت ڪندا هئا ۽ کين اها ڳالهه هرگز نه وڻندي هئي، ته ڪو مريد سماع اڌ ۾ ڇڏي اٿي وڃي. هن سلسلي ۾ چوندا هئا ته سماع جا آداب پوري طرح بجا آڻيو.

بهرحال سنڌ ۾ صوفيانه سماع جي روايت جيڪا شاهه ڪريم وٽ ملي ٿي، ان کي شاهه لطيف نهايت منظر طريقي سان مروج ۽ جاري رکيو.

حڪايتن ۾ حقيقت جو پهلو

عام طور سوال پڇيو وڃي ٿو، ته تصوف جديد دور جي انسان لاءِ ڪهڙي ڪارج جو آهي؟ اهو سوال ان پس منظر ۾ ڪيو وڃي ٿو، ته صوفيانه ادب ۾ گهڻي ڀاڱي اهڙيون حڪايتون، نقل ۽ واقعا بيان ٿيل هوندا آهن، جيڪي عقل کان ٻاهر يا بعيد از قياس سمجهيا وڃن. ان جو هڪڙو سڌو سنئون جواب اهو آهي، ته خالص عقل جي رستي حقيقت کي سمجهڻ وارن جو تعداد ڪنهن به دور ۾ تمام ٿورو يا نه هئڻ جي برابر رهيو آهي. اهو ئي سبب آهي جو دنيا جي سموري مذهبي ۽ اعلیٰ ادب ۾ سمجهاڻيءَ جو موثر طريقو تمثيل، نقل نظير ۽ ڪهاڻيون رهيون آهن.

انهيءَ ڪري اهو صحيح آهي، ته تصوف ۾ خاص طور ملفوظاتي

ادب(Hagiography) ۾ واقعي ڪيئي اهڙيون ڳالهيون جيڪي بظاهر طبعي لحاظ کان ناممڪن يا عقل کان ٻاهر لڳن ٿيون بيان ڪيل آهن، پر گهڻو غور ڪري ڏسبو، ته انهن ۾ ڪو عيب به ڪونهي، ڇو ته اهي گهڻيون ڳالهيون صرف نصيحت جي لحاظ کان بيان ٿيل آهن. اصل مقصد انسان جي رهنمائي ڪرڻ ۾ ڪيس ڇڱائي ۽ برائي جي تميز کان واقف ڪرڻ آهي. هتي بنيادي سوال نصيحت جو آهي ۽ ان لاءِ مابعد طبعياتي يعني عقل کان ٻاهر وارن طريقن جي ضرورت آهي. انساني تاريخ ۽ فڪر جو اڀياس، جنهن ۾ خود مذهب شامل آهي، ٻڌائي ٿو ته اهو مابعد طبعياتي طريقي کانسواءِ ناممڪن آهي.

انهيءَ پس منظر ۾ ڏسبو ته اوائلي دور ۾ ديون ۽ پرين جون ڪهاڻيون يا جانورن ۽ پکين جي زباني ڪهاڻيون، انساني نفسيات جي عين مطابق هيون. ليڪن جڏهن انسان فڪري ارتقا جا مرحلا طئي ڪيا، ته سندس موضوع سڌو سنئون انسان پاڻ بنجي پيو. اها ڳالهه سڀ کان وڌيڪ صوفيانه ادب تي صحيح نظر اچي ٿي، جتي هر ڳالهه جو محور انسان جي پنهنجي ذات ۽ ان جو شعور آهي. اهو سندس ذات جو شعور ئي آهي، جيڪو کيس خدا جي ذات جو شعور بخشي سگهي ٿو. انهيءَ لحاظ کان سيني صوفين جو بنيادي اصول يا متو"من عرف نفسه فقد عرف ربه" جنهن پنهنجي نفس کي سڃاتو، تنهن پنهنجي رب کي سڃاتو رهيو آهي. سمورو صوفي ادب خداشناسي، خودشناسي ۽ انسان شناسي تي مشتمل آهي. اهو ئي سبب آهي، جو صوفي ادب ۾ سڄو زور ٻين انسانن جي حقن جي شناس ۽ ادائگي، انهن سان برتاءُ ۽ سلوڪ، انسان جا باهمي حق ۽ فرض، اٿڻ ويهڻ جا آداب، هڪٻئي سان برابريءَ جي هلت ۽ عزت وغيره جهڙن اعليٰ انساني قدرن تي رهيو آهي. انهيءَ ڪري هنن انسانن جي منفي قوتن: غصو ۽ غيبت، ڪوڙ ۽ ڪپت، وڏائي ۽ هٺ ۽ ٻين اهڙن اوگڻن جي ختم ڪرڻ جي ترغيب ڏني آهي ۽ انساني شخصيت جي مثبت پهلوئن سچ ۽ سهپ، صبر ۽ شڪر، اميد ۽ توڪل، مساوات ۽ محبت وغيره تي زور ڏنو. حقيقت به اها آهي ته انساني معاشري جي بقا ۽ دوام لاءِ منفي قوتن جي مقابلي ۾ مثبت قوتن کي روبعمل آڻڻو آهي. صوفين جي سڄي فلسفي ۾ انسان جي انسان سان ۽ انسان جي ڪائنات ۽ خدا سان تعلقات ۾ اها ئي ڳالهه نظر ايندي.

انهيءَ پس منظر ۾ ڏسبو تہ صوفيانہ ادب ۾ جيڪي بہ نقل نظير آهن: انهن جو ماحصل انسان جي پنهنجي ذات جي تصحيح ۽ اصلاح آهي. وري اهي نقل يا حڪايتون گهڻي ڀاڱي ولين ۽ ٻين وڏين شخصيتن جي حوالي سان آندل آهن. اهو ان ڪري ڇاڪاڻ تہ انساني نفسيات وڏين شخصيتن جي حوالي سان گهڻو متاثر ٿيندي رهي آهي ۽ اصلاح جو اهي وڏو ۾ وڏو ذريعو رهيا آهن، بلڪ اهي بني نوع انسان لاءِ روشنيءَ جي مينار جي حيثيت رکن ٿا. هاڻي جڏهن تہ صوفين جو مطمح نظر هميشہ نصيحت ۽ هدايت هئي، تنهن ڪري هنن هرويرو ڳالهہ جي اصليت تي زور نہ ڏنو آهي، جنهن ۾ پڻ سندن بالغ نظري شامل آهي. هنن وٽ ڳالهہ يا قصي جي هيئت(form) ۽ ترتيب غير ضروري ۽ ثانوي آهي، ڇو تہ هنن جو اصل مقصد انساني عمل ۽ ڪردار جي اصلاح آهي.

شاهہ ڪريم جي دور جو سياسي ۽ سماجي پس منظر

سورهين صدي سنڌ جي تاريخ ۾ انتهائي انتشار ۽ وڳوڙ جو زمانو هو جنهن جي شروعات سن 946 هہ /1521ع ۾ سنڌ جي مقامي حڪمرانن سمن جي شاهہ بيگ ارغون هٿان شڪست سان ٿي، ۽ سنڌ تي ڌارين جو راڄ قائم ٿي ويو. شاهہ بيگ ارغون اجا پاڻ ڪي پوريءَ ريت مضبوط نہ ڪيو هو، جو ٻن سالن اندر گذاري ويو. سندس مرڻ کان پوءِ هن جو پٽ شاهہ حسن ارغون حڪمران ٿيو تہ هڪ ڀيرو وري سما خاندان طرفان ڄام فيروز وڏو لشڪر وٺي، ساڻس مقابلو ڪيو، پر بري طرح ناڪام ٿيو.

شاهہ حسن ارغون جيتوڻيڪ پنجٽيهہ سال حڪومت ڪئي، پر هن جو دور بہ انتهائي افراتفري ۽ ڪشمڪش جو عالم ثابت ٿيو. همايون سن 1540ع ۾ شير شاهہ سوريءَ کان شڪست کائي، سنڌ جو رخ رکيو ۽ تقريباً ٽي سال سانده سنڌ ۾ ڀٽڪندو رهيو. شاهہ حسن سياسي چال طور ڪيس ڪٿي بہ آرام سان ويهڻ نہ ٿي ڏنو. جتي بہ ويو ٿي، تہ هن لاءِ تڪليفون ٿي پيدا ڪيائين. آخر همايون قنڌار جو رخ رکيو. شاهہ حسن ارغون لاولد فوت ٿيو تہ سندس بيگم مرزا عيسيٰ ترخان سان شادي ڪئي ۽ اهڙيءَ طرح هو سنڌ جو حڪمران ٿيو. پر جڏهن مرزا عيسيٰ حڪمران ٿيو، تہ بکر جي حڪمران سلطان محمود ڪيس مڃڻ کان انڪار ڪيو. آخر مرزا عيسيٰ ترخان بکر تي سن 1555ع ۾

حملو ڪيو. هو اڃا بکر ۾ ئي هو، تہ پورچوگيزن ٺٽي تي حملو ڪري، شهر کي باھہ ڏيئي، وڏي ڦرلٽ ڪئي ۽ الائجي ڪيترن انسانن جو ناحق قتلام ڪيائون. چون ٿا تہ اصل ۾ مرزا عيسيٰ پورچوگيزن کي سلطان محمود جي خلاف پنهنجي مدد لاءِ گھرايو هو. پر جڏهن ڪيس ٺٽي ۾ نہ ڏٺائون، تہ وڏيڪ ترسڻ جي بجاءِ انتهائي ذليل ۽ ڪمينہ صفت هجڻ جو مظاهرو ڪيائون. مطلب تہ شاھہ حسن جي مرڻ ڪان پوءِ سنڌ ٻن حصن ۾ تقسيم ٿي وئي. بکر ڪان سيوهڻ تائين سلطان محمود جو تسلط هو، تہ سيوهڻ ڪان ٺٽي تائين مرزا عيسيٰ جو حڪم هلندو هو.

اهڙيءَ طرح مرزا عيسيٰ ترخان ارڙنهن سال حڪمراني ڪندو رهيو ۽ جڏهن سن 1566ع ۾ وفات ڪيائين، تہ سندس پٽ مرزا محمد باقي بيگ تخت نشين ٿيو. هو ڏاڍو ظالم ۽ سفاڪ ثابت ٿيو. ايتريقدر جو سندس ننڍو ڀاءُ ۽ نياڻو بہ مخالف ٿي ويا ۽ انهن جي سڏ تي سلطان محمود بکر مان مرزا باقيءَ تي چڙهائي ڪري آيو، پر ڪو بہ فيصلو ٿي نہ سگهيو.

اهو ئي زمانو هو، جڏهن اڪبر بادشاھہ سنڌ کي مغل سلطنت سان ملائڻ خاطر سنڌ تي لشڪر چاڙهي موڪليو، جنهن جي نتيجي ۾ اتر سنڌ تي سن 982 ھ /1574ع ۾ سندس قبضو ٿي ويو. ٺٽي جي حڪمران مرزا باقي اهو حال ڏسي، اڪبر بادشاھہ سان مصالحت جو رستو اختيار ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ پنهنجي ڌيءَ اڪبر بادشاھہ جي حرم ۾ دهليءَ ڏياري موڪليائين. جنهن کي هن قبول ڪرڻ ڪان انڪار ڪيو ۽ هوءَ واپس موٽي آئي. آخر مرزا باقيءَ جهڙي اڌ چريي ۽ ظالم حڪمران مان سنڌ جي جان ائين خلاصي ٿي، جو سنہ 993 ھ/ 1585ع ۾ هو چريو ٿي پيو ۽ ترار ڪٽي پاڻ کي ڦٽي وڌائين ۽ پوءِ انهن ڦٽن وگهي ئي سندس موت ٿيو.

مرزا باقيءَ جي مرڻ ڪانپوءِ سندس پٽ مرزا جاني بيگ حڪران ٿيو. جيڪو پڻ پيءَ وانگر ظالم ۽ جابر ٿيو. پهرياڻين تہ هن پيءُ جي بدلي خاطر ڪيترن بيڏوهي انسانن کي پڪڙي ناحق مارائي ڇڏيو. انهن افعالن جي ڪري جلد ئي هو اڪبر بادشاھہ جو اعتماد وڃائي وينو. جنهن ڪري سنہ 1000ھ /1591ع ۾ عبدالرحيم خان خانان اڪبري لشڪر وني سنڌ ۾ داخل ٿيو. پوري هڪ سال جي ڪشمڪش ڪانپوءِ جاني بيگ آڻ مڃي. مرزا جاني

بيگ کي ونئي وجي دهليءَ ۾ رهايائون ۽ سنڌ ۾ سندس سورهن سالن جي پٽ مرزا غازي بيگ کي ٺٽي جو نواب مقرر ڪيائون. ان ڪانپوءِ جيستائين سنڌ مغلن جي سلطنت ۾ شامل رهي، ته دهليءَ کان ٺٽي جا نواب مقرر ٿيندا رهيا.

مغل صوبيدارن ۽ انهن جي نائبن جي وقت ۾ سنڌ سان ڇا وهيو واپريو، ان جو تفصيل همعصر "تاريخ مظهر شاهجهاني" ۾ ڇٽيل آهي، جيڪا سن 1039هه کان 1040هه دوران يوسف ميرڪ تصنيف ڪئي. جنهن مصنف ديباچي ۾ پاڻ ڄاڻايو آهي، ته سندس تاليف جو سبب مغلن جي نائبن طرفان اهي مظالم ۽ ڏاڍايون هيون، جيڪي هنن ٺٽي، سيوهڻ ۽ بکر ۾ سنڌ جي عوام سان روا رکيا ۽ يوسف ميرڪ پاڻ انهن جو اکين ڏٺو شاهد هو. هن جي لکڻ موجب سنڌ ۾ ڪنهن به قسم جو امن امان ڪو نه هو جنهن ڪري عوام جي عزت ۽ مال ملڪيت قطعي محفوظ نه هئا. حڪمرانن ڪلئي عام ماڻهن جي بيعزتي ٿي ڪئي ۽ اجايا سجايا محصول ۽ اوڳاڙيون ٿي ڪيون. ٻنين ۾ جڏهن فصل پچي تيار ٿيندا هئا، ته سرڪار جا هٿ ٺوڪيا ماڻهو ڍل مقرر ڪرڻ لاءِ نڪرندا هئا ۽ ايڏي جمعبندي لاڳو ڪندا هئا، جو پوکيندڙن لاءِ ڪجهه نه بچندو هو، بلڪ ڊورن ڍڳن سميت ارڪو ترڪو ضبط ڪري، بقايا جي وصولي ڪئي ويندي هئي.

مٿين ڳالهين جي تصديق بيان العارفين مان پڻ ٿئي ٿي. جيئن اهو ذڪر آيو آهي، ته مغلن جا ڪيترا جاگيردار اهڙا هوندا هئا، جو زمين آباد ڪندڙ هارين کي آباديءَ جو پورو حصو ڪو نه ڏيندا هئا. خود شاهه ڪريم سان اهڙا واقعا ٿيا، جنهن ۾ سندس پٽن جو مغلن جي جاگيردار سان جهيڙو ٿي پيو ۽ جهيڙي ۾ مغلن جا مٿا ڦاٽي پيا. جنهن جي دانهن مرزا جاني بيگ تائين وڃي پهتي. شاهه ڪريم ٺٽي ۾ اچي جلال بن علي شيرزايءَ کي سفارش طور پاڻ سان گڏ وٺي هلڻ لاءِ وٽس آيو، ته جئن معاملو رفع دفع ٿئي، ليڪن جڏهن جلال شيرازي هلڻ کان انڪار ڪيو، ته پاڻ اڪيلي سر وڃي مرزا جاني بيگ وٽ حاضر ٿيو. جنهن تي سندس ڇتين لڱل لباس جو ايڏو اثر ٿيو جو جاگيردار جي دعوي رد ڪرڻي پيس.

اهڙيءَ طرح ٻئي قسم جون زيادتيون به عام جام هيون ۽ انهيءَ ڪري مقامي ماڻهو شاهه ڪريم وٽ ايندا هئا، ته هو ساڻن گڏ هلي انصاف وٺي ڏئي. اهو پڻ معلوم ٿئي ٿو ته ڪڏهن ڪڏهن دادرسيءَ لاءِ پين سان ميڙ

بنجي بہ گڏجي ويندا هئا. جيڪڏهن هڪ دفعو مُهت نہ ملندو هون، تہ ٻيو دفعو بہ گڏجي وڃڻ ۾ عار نہ سمجهندا هئا.

سنڌ هند ۾ تذڪرن ۽ ملفوظات جي روايت:

برصغير ۾ علي هجويريءَ جو ڪشف المحجوب (450هہ/1057ع) تصوف بابت پهرين تصنيف آهي، بلڪ فارسيءَ ۾ پڻ اهو تصوف تي پهرين باقاعدي تحرير آهي. ڪشف المحجوب جتي تصوف جي بنيادي تصورات جي سمجهاڻي آهي، اتي اهو ڪنهن حد تائين تذڪرو بہ آهي. ليڪن اهو ملفوظات ۾ شمار نٿو ٿئي، ڇو تہ ملفوظات اهڙي تحرير ڪي چيو وڃي ٿو، جنهن ۾ ڪنهن هڪ صوفي بزرگ جي زندگي ۽ تعليمات خاص طور ان جي گفتگو ۽ قولن ڪان سواءِ سندس نصيحتن ۽ حڪايتن ڪي جمع ڪيو ويو هجي. ان لحاظ ڪان برصغير ۾ پهريان ملفوظات چشتي سلسلي جي بزرگن جا آهن، جنهن ۾ سڀ ڪان اول"انيس الارواح" آهي. جيڪا خواجہ عثمان هارونيءَ ڏانهن منسوب آهي ۽ ان جو مرتب خواجہ معين الدين چشتي اجميري(631هہ/1234ع) چاڻايو وڃي ٿو. ٻئي نمبر تي خواجہ معين الدين اجميريءَ ڏانهن منسوب ملفوظات "دليل العارفين" آهي، جنهن جو مرتب قطب الدين بختيار ڪاڪي آهي. ٽئين نمبر قطب الدين بختيار ڪاڪي(633هہ/1236ع) ڏانهن منسوب "فوائد السالڪين" آهي، جنهن جو مرتب فريد الدين گنج شڪر (663هہ/1265ع) آهي. پنجين نمبر تي "راحت القلوب" آهي، جيڪا گنج شڪر ڏانهن منسوب آهي ۽ ان جو مرتب خواجہ نظام الدين اولياء آهي(724هہ/1324ع). گنج شڪر ڏانهن ٻي ملفوظات "اسرار الاوليا" پڻ منسوب آهي، جنهن جو مرتب خواجہ بدرالدين اسحاق آهي. نظام الدين اولياء ڏانهن هڪ ڪان وڌيڪ ملفوظات منسوب آهن، پهرين"فضل الفوائد" جيڪا امير حسن سجزي مرتب ڪئي.

بهرحال انهن سڀني ۾ وڌيڪ مفصل، مستند ۽ مقبول فوائد الفواد آهي، جنهن ۾ ڪل 188 مجلسن جو احوال قلمبند آهي ۽ اها پندرهن سالن جي عرصي دوران (707 هجري ڪان 722 هجري) نهايت عقيدت وچان سجزي مرتب ڪئي ۽ آخر ۾ قبوليت خاطر مرشد جي خدمت ۾ پيش ڪيائين.

وري انين صدي هجريءَ ۾ چشتي بزرگن بابت امير سيد خورد

ڪرمانيءَ جو لکيل تذڪرو"سير الاوليا" جيڪو هن سن 770هه /1370ع ڌاري تصنيف ڪيو. ان ڪري نهايت معتبر ۽ جامع آهي، ڇاڪاڻ تہ مصنف خانداني طور ان سلسلي سان وابستہ هو ۽ پاڻ عالم فاضل شخص هو. هن تذڪري ۾ چشتي صوفين جي سلسلي ۾ سوانح سان گڏ سندن تعليمات کي نهايت موثر ۽ دلپذير انداز ۾ بيان ڪيو ويو آهي. هن ڪتاب جي ڪجهہ بابن جا عنوان وغيره بيان العارفين سان ڪي قدر مشترڪ آهن. ان ڪانسواءِ ڪي نقل ۽ اقوال بہ مشترڪ آهن. جن جي نشاندهي تشريحي حوالن ۾ ڪئي ويندي. امير خورد امير خسرو جو همعصر هو ۽ نظام الدين اولياء جي صحبت جو شرف حاصل هوس.

ڏهين صدي هجريءَ ۾ لکيل ٻيو اهم تذڪروشيخ حامد بن فضل الله جماليءَ جو"سيرالعارفين" آهي جيڪو هن سن 941 هه /1535ع ڌاري لکي مڪمل ڪيو. هن ۾ چشتي سلسلي جي بزرگن ۽ ملتان جي سهروردي بزرگن ڪانسواءِ ٻين ڪجهہ اهڙن صوفين جو ذڪر شامل آهي جن سان مصنف سنڌ ۽ ملتان جي سيرو سفر دوران مليو. هن سلسلي ۾ خاص طور سنڌ ۾ سمن جي دور جي قابل ذڪر هستي مخدوم بلاول آهي، جنهن وٽ هن شيخ شهاب الدين سهرورديءَ جو عوارف المعارف ڏٺو.

يارهين صدي هجريءَ جي شروع جو هڪ نهايت اهم تذڪرو"گلزار ابرار" آهي، جيڪو غوثي مانڊوي سن (1012هه /1604ع کان 1019هه /1610ع) دوران تصنيف ڪيو. اهو تذڪرو جيئن تہ گجرات ۾ لکيو ويو، تنهن ڪري منجهس سنڌ جي ڪيترن بزرگن جو ذڪر موجود آهي، جن مان خاص طور قاضي قادن، مخدوم نوح رحہ، مخدوم بلاول ۽ شيخ عيسيٰ جندالله برهانپوري جيڪو اصل ۾ پاٽ جو هو، قابل ذڪر آهن. غوثي مانڊوي شيخ عيسيٰ جندالله جو وڏو عقيدتمند هو، تنهن ڪري ان جو ۽ سندس خاندان جي ٻين فردن جو احوال تفصيل سان ڏنو اٿس.

هن تذڪري مان معلوم ٿئي ٿو، تہ انهيءَ دور ۾ پڻ سماع ۽ سنڌي ڪافيون سنڌ کان ٻاهر گجرات ۾ گهڻو مقبول هئا. هن سلسلي ۾ مصنف خاص طور شيخ لاڏجيئي جو ذڪر ڪري ٿو، تہ هو سنڌي ڪافين ڳائڻ سبب ڪيڏو مشهور هو ۽ سندس ڳائڻ ۾ ڪيڏو تاثير هو. غوثي قاضي قادن جو احوال ڏيندي سندس شاعريءَ جو بہ ذڪر ڪيو آهي، بلڪ سندس ڪن بيتن جو

فارسيءَ نثر ۾ ترجمو پڻ ڏنو آهي. جنهن مان معلوم ٿئي ٿو، تہ ان زماني ۾ گجرات ۾ سنڌي شعر و شاعري کي گهڻي پذيرائي حاصل هئي. دراصل اهو ئي دور هو، جڏهن سنڌ جا ڪيترا عالم ۽ بزرگ سنڌ مان نقل مڪاني ڪري وڃي گجرات ۽ احمد آباد ۾ آباد ٿيا هئا. گجرات جي پاڙيسري ملڪ هجڻ سبب سنڌ وارن جو اتي اڪثر اچڻ وڃڻ ٿيندو هو. خود شاهہ ڪريم پاڻ بہ گجرات ۽ احمد آباد ويو هو، جتي هنديءَ ۾ بيتن ۽ دوهن ٻڌڻ جو اتفاق ٿيو هوس ۽ ڪي دوها کيس ايترا پسند هئا، جو اهي پاڻ مريدن آڏو اڪثر ڪري پڙهندو هو، جنهن ڪري بيان العارفين واري پڻ ٽي هندي بيت نقل ڪيا آهن.

'گلزار ابرار' بيان العارفين کان صرف ارڙنهن سال اڳ ۾ تصنيف ڪيو ويو، جنهن ڪري سنڌي بزرگن بابت منجهس ڪي روايتون بلڪل ساڳيون بيان العارفين واريون بيان ٿيل آهن. ان کان سواءِ گلزار ابرار ۽ بيان العارفين جي مصنف جا ڪي فڪري ماخذ ساڳيا معلوم ٿين ٿا، تشريحي حوالن ۾ انهن ڳالهين جي نشاندهي ڪيل آهي. جڏهن گجرات ۾ غوثي مانڊوي گلزار ابرار تصنيف ڪري رهيو هو، تڏهن سنڌ اندر سيد عبدالقادر"حديقة الاولياء" نالي پهريون تذڪرو سن 1016 هہ /1607ع ۾ لکي پورو ڪيو. جنهن ۾ هن سنڌ جي ايڪتاليهن بزرگن جو احوال ڏنو ۽ سڀ کان پهريائين شيخ بهاءُ الدين زڪريا ملتاني سهرورديءَ جو احوال ڏنائين ۽ ان لاءِ مولانا جاميءَ جي مشهور تذڪره "نفحات الانس" جو حوالو ڏنائين.

'حديقة الاولياء' 'بيان العارفين' کان صرف 22 سال اڳ لکيو ويو، جنهن ڪري ٻنهي ۾ ڪن بزرگن بابت ساڳيون روايتون بيان ٿيل آهن.

انهيءَ ساڳي عرصي دوران سنڌ اندر جيڪو ٻيو تذڪرو لکيو ويو، اهو "رسالہ فتحيہ" آهي، جيڪو مخدوم نوح رحہ جي سوانح ۽ تعليمات بابت چيو وڃي ٿو. اهو رسالو مخدوم نوح رحہ جي پوٽي مخدوم فتح سن 1019 هہ /1610ع ۾ تاليف ڪيو. جيڪو مخدوم خاندان وٽ محفوظ آهي. جيئن تہ مخدوم نوح رحہ سان شاهہ ڪريم جي وڏي عقيدت هئي، ان لحاظ کان هن رسالي جو مطالعو دلچسپيءَ کان خالي نہ ٿيندو. بهرحال مخدوم نوح رحہ متعلق ٻيو مفصل تذڪرو "دليل الذاڪرين" سال 1106 هہ /1694ع ۾ حاجي پنهور نالي مرتب ڪيو، جيڪو مخدوم خاندان جو مريد ۽ عقيدتمند هو. ظاهر آهي تہ هيءَ

ملفوظات بيان العارفين کان گھڻو پوءِ جي آهي. وڏي ڳالھ تہ مصنف وٽ بيان العارفين موجود هو، جنهن مان استفادو ڪري، ان مان ڪي نقل يا حڪايتون جيڪي، شاھ ڪريم بابت هئا، تن ڪي درج ڪيو اٿس. هي ڪتاب بہ قلمي صورت ۾ آهي، جنهن جي فوٽو ڪاپي جناب قاضي شوڪت علي پراڻن هالن واري کان عنايت ٿي ۽ اسان تشريحي حوالن ۾ انهن ڳالهين جي نشاندهي ڪئي آهي.

سنڌ جي صوفين ۽ بزرگن جي سلسلي ۾ آخري وڏي ڪاوش مير علي شير قانع جا ڪتاب: "تحفة الڪرام" ۽ "معيار سالڪانِ طريقت" آهن، جيڪي هن ترتيبوار سن 1181هـ ۽ 1202 هـ ۾ مرتب ڪيا. تحفة الڪرام ۾ انهن ساڳين بزرگن جو احوال علائقي جي حساب سان ڏنل آهي. جڏهن تہ ٻئي ڪتاب ۾ هن هر هجري صديءَ جي بزرگن جو حوال الڳ ڪري ڏنو آهي. ان ڪري ڪي قدر تفصيل سان آهي، ليڪن ٻنهي ۾ مواد تقريباً ساڳيو آهي. معلوم ٿئي ٿو تہ تحفة الڪرام لکڻ وقت مير علي شير جي آڏو بيان العارفين هو، تنهن ڪري ڪيترن ئي بزرگن بابت اهي ساڳيون ڳالهيون دهرايون اٿس، بلڪ شاھ ڪريم بابت احوال تہ بلڪل ساڳئي جو ساڳيو بيان العارفين تان ورتو اٿس. البت "معيار سالڪانِ طريقت" ۾ ڪن بزرگن بابت ڪي نيون ڳالهيون آيل آهن. بهرحال مير علي شير قانع پنهنجي لکيتن ۾ "بيان العارفين" کي اهم ماخذ طور استعمال ڪيو آهي.

بيان العارفين ۾ صوفي فڪر ۽ ان جا ماخذ

سنڌ ۾ تصوف جي ارتقا کي ٻن واضح دورن ۾ ورهائي سگهجي ٿو. اوائلي دور کي جيڪڏهن انين صدي هجري يا چوڏهين صدي عيسوي تائين محدود ڪجي، تہ ان ۾ درويشي، زهد ۽ فقر تي گھڻو زور هو ۽ صوفي بزرگ پاڻ ان جو عملي نمونو هئا. ٻئي دور ۾ صوفي فڪر داخل ٿئي ٿو، جنهن جي شروعات قاضي قادن سان ٿئي ٿي ۽ شاھ ڪريم ۾ ٻنهي روايتن جو سنگم نظر اچي ٿو. هتي ڏسڻو اهو آهي، تہ انهيءَ صوفي فڪر جي غلبي ۽ ترقيءَ جا ڪهڙا محرڪ هئا ۽ اهو فڪر بنيادي طور ڪٿان ۽ ڪيئن پهتو.

بيان العارفين مان معلوم ٿئي ٿو، تہ شاھ ڪريم جي وقت يا ٻين

لفظن ۾ سورهين صدي عيسوي تائين سنڌ جا بزرگ ۽ صوفي اسلامي تصوف جي مثالي شخصيتن ۽ انهن جي شاندار فڪري ڪاوشن ڪان چڱيءَ ريت واقف ٿي چڪا هئا. تاريخي لحاظ کان تيرهين صدي اندر سنڌ ۾ سهروردي سلسلي جو زور بلڪل واضح نظر اچي ٿو. سومرا ۽ سما گهڻي ڀاڱي ملتان جي سهروردي سلسلي سان وابسته هئا. جيتوڻيڪ اها به حقيقت آهي، ته سهروردي سلسلو سڌو سنئون نوح بکري ذريعي سنڌ ۾ پهچي چڪو هو. روايت آهي ته جڏهن بغداد ۾ بهاءُ الدين زڪريا شيخ شهاب الدين سهرورديءَ کان موڪلائڻ لڳو، ته شيخ فرمايس سنڌ ۾ اسان جو هڪ اهڙو دوست آهي، جيڪو تيل ۽ ڏيئو پاڻ سان گڏ کڻي آيو هو. اسان کي صرف ان کي روشن ڪرڻ جي ضرورت هئي. تون واپسيءَ ۾ ان سان ملاقات ڪجانءِ. چون ٿا ته جڏهن بهاء الدين زڪريا سنڌ پهتو ته نوح بکري ان کان اڳ وفات ڪري چڪو هو. نوح بکري، بکر جي قلعي ۾ مدفون ٿيو، جيڪو روهڙي ۽ سکر جي وچ درياءَ اندر ٽڪريءَ تي واقع آهي. سندس مقبرو ريلوي بند سان لڳو لڳ اڃ تائين موجود آهي. تيرهين صديءَ ۾ شيخ شهاب الدين سهرورديءَ جو ڏوهٽو سيد محمد مڪي، جيڪو سنڌ هند جي رضوي سيدن جو ابو ڏاڏو آهي، بکر ۾ اچي رهيو، جتي سن 644هه / 1248ع ۾ وفات ڪيائين.

اهڙيءَ طرح سورهين صديءَ ۾ سنڌ اندر قادري سلسلي جا ڪيترا بزرگ بلڪ شيخ عبدالقادر جيلانيءَ جي خاندان جا ڪيترا فرد سنڌ اندر پهچي چڪا هئا. شاهه خيرالدين قادري جيڪو پراڻي سکر ۾ مدفون آهي، سن 911هه /1507ع ۾ بغداد ۾ پيدا ٿيو ۽ 1028 هه /1634ع ۾ وفات ڪيائين. هو مخدوم نوح جو ننڍو همعصر ۽ سندس عقيدتمند هو. ان لحاظ کان هو شاهه ڪريم جو پڻ همعصر هو.

شاهه ڪريم جو دور سنڌ ۾ فارسيءَ جي اوج جو زمانو هو، خاص ڪري ارغونن ۽ ترخانن جي حڪمرانيءَ سبب سنڌ ۾ فارسيءَ جو زور هو، ان ڪري فطري طور سنڌ جي تصوف تي فارسي زبان جي عظيم صوفي شاعرن جهڙوڪ: عطار، رومي، سعدي ۽ جاميءَ جو نهايت واضح اثر ملي ٿو. بيان العارفين ۾ هڪ هنڌ فريدالدين عطار ۽ ٻئي هنڌ شيخ سعديءَ جا نالا ورتل آهن. اهڙيءَ طرح نقل حڪايتن مان معلوم ٿئي ٿو، ته انهن مان ڪيترا عطار

جي مشهور ۽ معروف ڪتاب تذڪرة الاولياء مان ورتل آهن. بيان العارفين ۽ تذڪرة الاولياء ۾ ڪيترن بزرگن ۽ ولين جون حڪايتون ساڳئي انداز ۾ بيان ٿيل آهن، جن مان خاص طور رابعہ بصري، بايزيد بسطامي، جنيد بغدادي، ابراهيم ادهم ۽ ابوالحسن خرقاني قابل ذڪر آهن. ان ڪان سواءِ ٻنهي ۾ جن مشهور ومعروف صوفين جو ذڪر ملي ٿو، تن ۾ حسن بصري، ذوالنون مصري، حبيب عجمي، شقيق بلخي، [حسين] منصور حلاج، احمد بلخي خضروي شامل آهن. ليڪن ڪي نالا اهڙا بہ آهن، جيڪي تذڪرة الاولياء ۾ ناهن، جنهن جو مطلب آهي، تہ ضرور ڪي ٻيا ڪتاب بہ مروج هئا.

بيبي رابعہ بصريءَ جو حج تي وڃڻ ۽ سندس استقبال لاءِ ڪعبي جو اچڻ، يا وڻس مهمانن جو اچڻ جڏهن تہ سندس گهر ۾ ٻن مانين جو اٽو موجود هو، سي جڏهن پچي تيار ٿيون، تہ اهي بہ در تي آيل سائل ڪي ڏئي ڇڏيائين. جنهن ڪان پوءِ وري هڪ ٻانهي ويهہ مانيون ڪڻي آئي. اهڙيءَ طرح بيبي رابعہ بصريءَ جو هٿ ۾ باهہ ۽ پاڻي کڻي نڪرڻ تہ جيئن بهشت ۽ دوزخ کي ختم ڪري، تہ جيئن الله جا ٻانها سندس بي لوث اطاعت ۽ عبادت ڪن. اهي سڀ نقل ۽ ٻيون حڪايتون تذڪره ۾ موجود آهن.

بايزيد جو عرش تي پهچڻ، ان ڪان خدا جو ڏس پڇڻ ۽ عرش جو جواب، تہ ان کي سندس ٻانهن ۾ ڳول. ان ڪانسواءِ ڪي ٻيا نقل پڻ تذڪره مان ورتل آهن. وڌيڪ تفصيل سان هن ڪتاب جي پڇاڙي ۾ حاشين تحت مشترڪ ممڪن ماخذن جي نشاندهي ڪئي وئي آهي. اهڙيءَ طرح اسان بيان العارفين ۾ آندل قرآن ڪريم جي آيتن، حديثن ۽ صوفين جي اقوالن جي ممڪن ماخذن جي پڻ نشاندهي ۽ وضاحت ڪئي آهي.

بيان العارفين مان عطار جي تذڪره ڪان علاوه جن ٻين ڪتابن جي نشاندهي ٿئي ٿي، اهي 'منطق الطير' ۽ 'پندنامہ' آهن. هڪ هنڌ عطار جي هيٺئين شعر کي سڌو سنئون آڻڻ بجاءِ ان جو حوالو ڏنل آهي:

ڪفر ڪافر را و دين دينڊار را
ذره دردت ده دل عطـار را.

اهو شعر عطار جي جڳ مشهور ڪتاب منطق الطير مان ورتل آهي.
اهڙيءَ طرح "تجريد" "تفريد" جيڪي تصوف جا بنيادي اصطلاح آهن ۽

شاهه ڪريم پنهنجي هيٺئين بيت ۾ انهن جي غير معمولي افاديت تي روشني وڌي آهي.

جي تجريدان نگٿا، پيئا ۾ تفريد،
هن ڪڏهين ٿئي، هن ڏهاڙي عيد.

"تجريد" ۽ "تفريد" جي نهايت عام فهم سمجهاڻي عطار "پندنامه" ۾ ڏني آهي. اهي شعر اسان حوالن ۾ سمجهاڻيءَ خاطر ڏنا آهن. تجريد ۽ تفريد جي سمجهاڻي شيخ شهاب الدين سهرورديءَ جي ڪتاب عوارف المعارف ۾ بہ ڏنل آهي، جيڪو پڻ سنڌ جي صوفين ۾ نهايت مقبول هو.

بيان العارفين ۾ جيڪو شاهه ڪريم جو آخري بيت ڏنل آهي، ان ۾ حسن خرقانيءَ جو وڏو درجو ڄاڻايل آهي ۽ دعا ڪيل آهي تہ اي مالڪ جيئن هن ڪي نوازيئي تيئن اسان تي بہ پنهنجي خاص نوازش ڪر.

خرقان خوش ڪري، اڄي ويئاسون،
جئائين ڏنئہ حسن کي، تئائين ڏينديں تون.

ظاهر آهي تہ هن بيت ۾ يارهين صديءَ جي مشهور صوفي ابوالحسن خرقانيءَ (وفات 424 هه / 1033ع) جو ذڪر آهي. هو محمود غزنويءَ جي زماني ۾ ٿي گذريو ۽ بادشاهه جي ساڻس وڏي عقيدت هئي. عطار پنهنجي مشهور تصنيف تذڪره ۾ لڳ ڀڳ پنجاهه صفحن تي مشتمل سندس احوال ۽ ڪرامتون بيان ڪيون آهن. هن بيت مان واضح ٿئي ٿو، تہ شاهه ڪريم کي حسن خرقانيءَ جي شخصيت سان وڏو اُنس هو، جنهن ڪري، سمورن صوفين منجهان صرف حسن خرقانيءَ جو نالو سندس شعر ۾ آيو آهي. خرقاني سماع جو پڻ وڏو ذوق رکندڙ هو.

تذڪره جي روايت موجب حسن خرقانيءَ جي ڄمڻ ۽ ولايت جي پيشنگوئي بايزيد بسطامي (وفات 260هه) ڪئي هئي، حالانڪ ٻنهي ۾ اٺيتاليهن سالن جي وٿي آهي ۽ ٻئي شهر خرقان ۽ بسطام هڪٻئي کان ڪجهہ ميلن جي فاصلي تي آهن. حسن خرقانيءَ کي بايزيد سان وڏي عقيدت هئي. آخر انهيءَ عقيدت سبب کيس اويسي طريقي سان فيض مليو. گويا حسن خرقانيءَ جي فضيلت جو وڏو سبب اهو اويسي هجڻ پڻ آهي. غالباً شاهه ڪريم جي مٿئين بيت ۾ انهيءَ فيض جي نشاندهي ۽ تمنا ڪئي وئي آهي. ڪي

صوفي اويسي طريقي کان انهيءَ ڪري متاثر ٿيندا هئا ۽ سمجهندا هئا. جو انهيءَ طريقي ۾ خدا جي طرفان سڌو سنئون فيض يا انعام ملي ٿو. شاهه ڪريم به انهيءَ ڪري پاڻ کي اويسي نسبت سان ظاهر ڪرڻ وڌيڪ پسند ڪيو آهي. جيتوڻيڪ بيان العارفين جي شروع ۾ هڪ روايت آندل آهي، جنهن مطابق پاڻ هڪ اهڙي گمنام شخص جي پير و مرشد سمجهي وڏي خدمت ڪيائين، جنهن جو واسطو بهار ملڪ سان هو.

بهرحال اها حقيقت آهي ته سنڌ ۾ اويسي طريقي کي وڏن وڏن صوفي بزرگن گهڻو پسند ڪيو آهي. اهو ئي سبب آهي جو مخدوم نوح رحه لاءِ پڻ اويسي طريقو مشهور آهي ۽ سيني تذڪرن ۾ ان ڳالهه تي زور آهي. اها ڳالهه شاهه عبداللطيف ڀٽائي تي به صادق اچي ٿي، جو ته شاهه ڪريم کان وٺي شاهه حبيب تائين اهو سمورو خاندان قادري طريقي سان منسلڪ بيان ڪيو وڃي ٿو، جنهن جو شجرو پڻ لکت ۾ ملي ٿو ۽ جيڪا حقيقت سندن ذڪر فڪر جي طريقي مان پڻ واضح ٿئي ٿي. ليڪن پوءِ به شاهه لطيف پنهنجي وقت جي عالم ۽ فاضل شخص مخدوم محمد معين ٺٽويءَ ڏانهن خط لکي، اويسي طريقي بابت وڌيڪ پڪ ۽ خاطري ڪئي هئي. شاهه لطيف ۽ مخدوم معين ٺٽويءَ جي وچ ۾ ٿيل اها خط و ڪتابت اڃا تائين محفوظ آهي.

ڏٺو وڃي ته سنڌي تصوف جي اوائلي شاعريءَ واري روايت ۾ صوفين جي نالن کڻڻ جو تمام گهٽ رواج هو. غالباً اهو شاهه ڪريم هو، جنهن شاعريءَ ۾ حسن خرقانيءَ جهڙي صوفيءَ جو نالو وٺي ذڪر ڪيو آهي، انهيءَ لحاظ کان شاهه لطيف وري صرف منصور حلاج جو نالو ورتو آهي.

تذڪره عطار کان پوءِ جنهن بي شخصيت جو نالو بيان العارفين جي مرتب ورتو آهي ۽ جنهن جو شاهه ڪريم جي فڪر تي ممڪن اثر نظر اچي ٿو، اهو فارسي زبان جو وڏو صوفي شاعر ۽ نثر نويس مولانا عبدالرحمان جامي (817هه -898 هه) ۽ سندس ڪتاب "لوايح" آهي. پهرين ته بيان العارفين جي شروعات نبي ڪريم ﷺ جن جي جنهن قول "لااحصي ثناء عليڪ أنت ڪما اثنيت علي نفسڪ" سان ڪئي وئي، اهو ساڳيو قول "لوايح" جي بلڪل آغاز ۾ ڏنل آهي. بلڪ لوايح ۾ ڪجهه وڌيڪ الفاظ پڻ آهن.

ان کان پوءِ "توحيد ۽ ان جي سمجهاڻي" واري باب تحت وحدت

الوجود جي جنهن انداز ۾ سمجهاڻي ڏني وئي آهي، ۽ جيڪي فارسي شعر حوالي طور آندا ويا آهن، اهي لوايح مان ورتل آهن. مثال طور: صفحي 191 تي هيٺيان شعر آندل آهن.

زد خنده کہ من بعکس خوبان جهان
در پرده عيان باشم و بي پرده نهان

دراصل اهي پٺي سٽون لايح 15 جي رباعي جون آهن، جنهن جون پهريون ٻہ سٽون هن ريت آهن يا مکمل رباعي هن طرح آهي:

باگلرخ خويش گفتم اي غنچہ دهان
هر لخط مپوش چهره چون عشوه گران
زد خنده کہ من بعکس خوبان جهان
در پرده عيان باشم و بي پرده نهان .

[مون پنهنجي گلابي چهري رکندڙ محبوب کي چيو: اي مکڙيءَ جهڙي وات وارا معشوق، هر لمحي پنهنجي چهري کي ناز و انداز سان نہ لڪاءِ! ان تي هو کلي چوڻ لڳو: "مان دنيا جي ٻين معشوقن جي برعکس پردي ۾ هجڻ جي باوجود ظاهر آهيان ۽ وري بنا پردي جي لڪل پڻ آهيان".]

"لوايح جامي" تصوف ۽ سلوڪ ۾ فڪري لحاظ کان چوٽيءَ جو ڪتاب آهي، جنهن ۾ خواجہ عبدالله انصاري، ابن عربي، صدرالدين قونوي، مولانا رومي ۽ محمود شبستريءَ جا حوالا ملن ٿا. تصوف جي بنيادي مسئلن جهڙوڪ: خدا ۽ انسان جي تعلق، وجود ۽ عدم، فنا ۽ فقر جي عقلي ۽ فلسفيانہ انداز ۾ وضاحت ڪيل آهي. مثلاً: "فنا جو مطلب آهي تہ ذات حق جو ايترو غلبو ٿئي، جو انسان جي اندر ۾ حق جي شعور کان سواءِ ٻي ڪا ڳالهہ نہ رهي. وري فنا درفنا جو مطلب آهي، تہ انسان کي پنهنجي فنائيت جي بہ خبر نہ رهي." اهو سڄو خيال لوايح جي هيٺئين رباعيءَ ۾ سمايل آهي.

آنرا کہ فنا شيوه و فقر آينست
ني کشف و يقين نہ معرفت نہ دينست
رفت اوز ميان همين خدا ماند خدا
"الفقر اذاتم هو الله" اينست

[جن فنا کي پنهنجو شيوو ۽ فقر کي طريقو بنايو آهي، انهن لاءِ نہ

ڪشف آهي نہ يقين، نہ معرفت ۽ نہ دين! جڏهن سيڪجهہ وڃان هليو ويو تہ رڳو خدا ئي خدا رهيو. "فقر جي پڇاڙي خود خدا آهي جو اهو ئي مطلب آهي.]

بيان العارفين ۾ صفحي 34 تي اهو ساڳيو خيال هن ريت بيان ڪيو ويو آهي، تہ درويشيءَ مان مراد آهي، "نہ ڪشف نہ ڪرامت، نہ يقين نہ معرفت، يعني فنا ۽ فقر. ان لحاظ ڪان بيان العارفين ۾ فقر يا فقيريءَ ڪي بذات خود مقصد ڄاڻايو ويو آهي. نبي ڪريم ﷺ جن جو قول "الفقر فخري" جو اهو ئي مطلب ڄاڻايو ويو آهي.

"اذا تم الفقر هو الله" جي وڏيڪ سمجهاڻي شيخ عبدالقادر جيلانيءَ جي حوالي سان صفحي 151 تي ملي ٿي، جو هن سڀ درجا ڪشف، ڪرامت، غوثي ۽ شيخي قبول نہ ڪيا، پر آخر ۾ فقيريءَ جو درجو قبول ڪيائين، جتي اهو مقولو آيل آهي.

خدا، ڪائنات ۽ انسان جي باهمي تعلق جي سمجهاڻيءَ لاءِ بيان العارفين جي صفحي 142 تي هيٺيان شعر ڏنل آهن.

عالمي چيست بر زخي جامع
صورت خلق حق درو واقع
عالمي نيست ولي هست نما
حق هست ولي نيست نما

[هي عالم ڇا آهي؟ هڪ گڏيل برزخ جنهن ۾ مخلوق ۽ حق ٻنهي جي صورت واقع آهي. عالم آهي ئي ڪو نہ، پر لڳي ٿو تہ آهي. حق آهي پر ڏسڻ ۾ ڪو نہ ٿو اچي.]

هتي اها ڳالهہ قابل توجهہ آهي تہ مٿي ڄاڻايل پهريان ٻہ شعر دراصل مولانا جاميءَ جي مشهور مثنويءَ "سلسلة الذهب" مان ورتل آهن، جتي "عالمي" جي بجاءِ لفظ "آدمي" آهي، ۽ صحيح پڙهڻي هن ريت آهي:

آدمي چيست برزخي جامع
صورت خلق و حق درو واقع

[انسان ڇا آهي؟ اهو هڪ برزخ جو مجموعو آهي، جنهن ۾ مخلوق ۽ حق جي صورت واقع آهي.]

اهڙيءَ طرح جيستائين هيٺين باقي ٻن سٽن جو تعلق آهي يعني:

عــالمي نيســت ولــي هســت نمــا
حــق هســـت ولـــي نيســـت نمـــا

تہ اهي ٻہ سٽون بنيادي طور مثنوي مولانا رومي جي پنجين دفتر جي هيٺئين عنوان مان تصرف ڪري جوڙيل آهن.

مثالِ عالم هستِ نيست نما و عالم نيست هِست نما

[سمجهاڻي بابت موجود عالم جيڪو بظاهر معدوم آهي ۽ معدوم عالم جيڪو بظاهر موجود آهي.]

رومي مٿئين موضوع جي وضاحت ڪندي هيئن چيو آهي:

نيســت رابنمـــود هســـت آن محتشـــم
هســـت رابنمـــود برشـــڪل عـــدم

[انهـيءَ جـاه و جـلال وري"نيسـت" کـي هسـت ظـاهر ڪيـو آهـي ۽ "موجود" کي "معدوم" جي شڪل ۾ ڏيکاريو اٿس.]

دراصل هيءَ مولانا روميءَ جو نهايت پسنديده موضوع آهي. هڪ ٻئي هنڌ ان جي سمجهاڻي هن ريت ڏئي ٿو:

ايــن جهــان نيســت چــون هســتان شــده
و آن جهــانِ هســت بــس پنهــان شــده

[هي جهان جيڪو نيست آهي، سو هستيءَ وارو ٿو لڳي، جڏهن تہ هو جهان جيڪو اصل ۾ هستيءَ وارو آهي، سو مخفي يا ڳجهہ وانگر آهي.]

هڪ ٻئي هنڌ چوي ٿو:

مــا عــدم هــائيم و هســتي هانمــا
تــو وجــود مطلقــي هســتي هــائي مــا.

[اسين عدم يعني معدوم، پر ظاهر ۾ هستي يا وجود آهي. تـون وجود مطلق آهين ۽ اسان جو وجود توسان آهي.]

اسلامي تصوف ۾ عـام طـور ۽ سنڌ جي تصوف ۾ خاص طـور"پـاڻ سـڃاڻڻ" ۽ وجـود جـي نفـي جـا پهلـو انتهـائي واضـح آهـن. هـن سلسـلي ۾ شاهہ ڪريم جو هيٺيون بيت خاص طور قابل ذڪر آهي:

پهرين پاڻ وڃاءِ، پاڻ وڃائي هوءِ لڌُهه
توهان ڏار نہ سپرين، منهن منجهين پاءِ.

انهيءَ خيال تي ايترو زور ڏنو ويو آهي، جو چيائون تہ طالب کي گهرجي تہ پنهنجو وجود وڃائي، ائين ڪرڻ سان ئي اهو راز هٿ ايندس جيڪو"فصوص" ۽ "لمعات" ۾ بہ نہ ملندس. ان سلسلي ۾ هي شعر ڏنل آهي:

رو نفي وجود ڪن ڪہ دريابي
سري ڪہ نيابي در فصوص و لمعات

اهي ٻہ سٽون دراصل جاميءَ جي هيٺ ڏنل رباعي مان ورتل آهن، جيڪا "اشعة اللمعات" جي آخر ۾ آندل آهي.

توحيد حق اي خلاصہ مخترعات
باشد بہ سخن يافتن از ممتعنات
رو نفي وجود ڪن ڪہ درخوديابي
سري ڪہ نيابي ز"فصوص" و "لمعات".

[حق تعاليٰ جي توحيد بابت سيني نين ڪاوشن جو اهو خلاصو آهي، تہ ان جو بيان ڪرڻ ناممڪن آهي. بس، وڃ ۽ وڃي پنهنجي وجود جي نفي ڪر تہ پنهنجو پاڻ ۾ توکي اهو راز ملندو، جيڪو "فصوص" ۽ "لمعات" ۾ بہ نہ ملنديءَ!]

جاميءَ جي مٿي مذڪوره رباعيءَ ۾ جن ٻن ڪتابن "فصوص" يعني ابن عربيءَ جي فصوص الحڪم ۽ عراقيءَ جي "لمعات" جو ذڪر آيو آهي، هتي ضروري ٿو لڳي تہ انهن تي ڪجهہ روشني وڌي وڃي. اهو انهيءَ ڪري، چاڪاڻ تہ بيان العارفين ۾ انهن ٻنهي ڪتابن جي واضح اثرات کي محسوس ڪري سگهجي ٿو.

"فصوص الحڪم" اسلامي دنيا جي عظيم صوفي ذهن محي الدين ابن عربي (560هہ/1165ع - 638هہ/1240ع) جي فڪري ڪاوش جو نتيجو آهي. فص لفظ جي لغوي معنيٰ ٽڪ يا نگينہ ۽ اصطلاحي معنيٰ حقيقت يعني ڳجهہ يا راز يا سر آهي. سمورو ڪتاب ڪل 27 فصوص تي مشتمل آهي ۽ هر فص ۾ حضرت آدم عليہ السلام کان وٺي خاتم الانبيا ﷺ جن تائين هر نبيءَ جي حوالي سان ساڻس مخصوص حڪمت الاهي جي اسرارن جي تشريح ۽ توضيح ملي

تي. مثلاً: پهرين فص ۾ حضرت آدم عليہ السلام جي حوالي سان مشهور حديث قدسي "ان الله خلق آدم عليٰ صورتہ" يعني "بيشڪ الله تعاليٰ آدم کي پنهنجي صورت تي پيدا ڪيو". جي سمجهاڻي ڏنل آهي. اتي ئي اهو بحث ڪيو ويو آهي، تہ ڪيئن انسان خدا جي ذات جو مظهر آهي. ان کان پوءِ انهيءَ ساڳي فص تحت ٻي مشهور قدسي حديث "ڪنت ڪنزاً مخفياً فاحببت ان أعرف فخلقت الخلق" يعني مان لڪل خزانو هوس پوءِ مون محبت وچان خيال ڪيو تہ آءٌ سڃاتو وڃان، جنهن ڪري مون خلق کي پيدا ڪيو." هن حديث جي تشريح ڪندي ابن عربي چوي ٿو، تہ دراصل اها ساڳي ذات آهي، جيڪا حقيقت جي لحاظ کان حق آهي تہ ظاهر جي لحاظ کان خلق يا مخلوق آهي. ٻين لفظن ۾ ذات حق جو ظاهري پهلو هي عالم آهي ۽ عالم جو باطني پهلو حق جي ذات آهي. ليڪن هتي پهچڻ کانپوءِ ابن عربي وري خبردار ڪري ٿو، تہ ان جو ٻيو ڪو مطلب نہ ونجو ڇو تہ حق وري بہ حق آهي ۽ مخلوق وري مخلوق. ان حقيقت کي هو صحيح بخاريءَ جي هن حديث سان واضح ڪري ٿو:"ڪان الله ولم يڪن معہ شيئا"يعني الله تعاليٰ هو ۽ ان سان گڏ ٻي ڪا شيءِ نہ هئي. يا جيئن ان جي وضاحت ۾ صوفين جو قول آهي"الان ڪما ڪان". هو(اها ذات) هن وقت بہ ائين آهي، جيئن ان وقت هو.

ابن عربي زندگيءَ جا آخري سال بغداد ۾ گذاريا ۽ اتي ئي وفات ڪيائين. بغداد ۾ هو شيخ شهاب الدين سهرورديءَ سان مليو ۽ ان کان علاوه صدرالدين قونويءَ جي ساڻس ملاقات ٿي، تہ هو ڪانئس از حد متاثر ٿيو. ابن عربي وحدت الوجود جي منفرد عقلي تشريح سبب اسلامي تصوف تي نهايت ديرپا اثر ڇڏيا ۽ ان ڪري کيس شيخ اڪبر جي لقب سان ياد ڪيو وڃي ٿو.

بيان العارفين ۾ ابن عربيءَ جي جنهن مخصوص نقطهٔ نظر جو حوالو ملي ٿو، اهو آهي:"خدا ذات جي ڪري احد آهي ۽ صفات جي ڪري واحد." ابن عربيءَ هي بحث فصوص الحڪم ۾ ڪيترن هنڌن تي ڪيو آهي. خاص طور فص اسماعيلي ۽ يوسفيءَ ۾ جتي هو اهي الفاظ استعمال ڪري ٿو. ابن عربيءَ جو مشهور شارح ڪاشاني هن امر جي وضاحت ڪندي لکي ٿو:"حق تعاليٰ پنهنجي ذات جي ڪري احد آهي ۽ اتي ڪنهن بہ قسم جي ڪثرت ڪونهي. ليڪن الوهيت جي لحاظ کان ڏانهس بي شمار، بلڪ اڻ ڳڻ نسبتون آهن. ان جو مثال هڪ جي انگ جي ٻين سڀن يا اڻپورن انگن سان نسبت آهي."

اهڙيءَ طرح فص شعيبيءَ ۾ چوي ٿو تہ عالم ۾ جيڪا بہ ڪثرت آهي، اها سڀ ان واحد حقيقيءَ ۾ موجود آهي، جيڪو وجود مطلق آهي ۽ ڪثرت جي صورت ۾ ظاهر ٿيو آهي.

بيان العارفين ۾ هڪ ٻيو اهم بحث تنزيہ ۽ تشبيہ جو آهي، جتي پڻ اهو ساڳيو فصوص الحڪم وارو نظريو دهرايل آهي. بنيادي سوال آهي تہ خدا جي ذات منزه آهي يا مشبہ يا ٻئي؟ ابن عربي ان ڳالهہ جي نهايت زور شور سان تائيد ڪري ٿو، تہ خدا جي ذات منزه بہ آهي تہ مشبہ پڻ. هو پنهنجي پر ۾ تنقيد ڪندي چوي ٿو، تہ محض تشبيہ جو مطلب خدا جي ذات کي محدود ڪرڻ آهي ۽ محض تنزيہ جو مطلب خدا جي ذات کي مقيد ڪرڻ آهي. هن سلسلي ۾ سندس هيٺيان اشعار آهن:

فان قلت بالتنزيہ كنت مقيداً- وان قلت بالتشبيہ كنت محدداً.

ابن عربي هيءُ سڄو بحث فص نوحيءَ ۾ نهايت وضاحت سان ڪيو آهي. هو ان خيال جو پڻ آهي، تہ حضرت نوح عليہ السلام جي دعوت محض تنزيہ تي مبني هئي، جڏهن تہ سندس قوم محض تشبيہ تي عقيدو رکندڙ هئي. جيڪڏهن حضرت نوح عليہ السلام جي دعوت ۾ تنزيہ ۽ تشبيہ ٻئي هجن ها، جهڙيءَ طرح رسول الله ﷺ جن ڪيو تہ هو ضرور ڪامياب ٿئي ها. ابن عربيءَ مطابق ليس كمثله شيءُ ۾ تنزيہ ۽ تشبيہ ٻئي آهن.

بهرحال ابن عربيءَ جي حوالي سان سيني کان وڌيڪ اهم عبارت جيڪا سندس مخصوص نظريہ وحدت الوجود جو بنياد آهي ۽ جيڪا بيان العارفين ۾ ملي ٿي. اها "فسبحان من اظهر الاشياء وهو عينها" آهي. ليڪن هيءَ عبارت فصوص الحڪم ۾ نہ، بلڪ فتوحات مكيہ جي ٻئي ڀاڱي ۾ ملي ٿي. اهو هڪ ضخيم ڪتاب آهي، جيڪو پنهنجي وفات کان فقط ٻہ سال اڳ ۾ مڪمل ڪيائين ۽ ان جي تصنيف تي قريباً پنجٽيهہ سال صرف ڪيائين. انهيءَ ساڳيءَ عبارت سان گڏ سندس هيٺيان اشعار بہ آهن:

فما نظرت عيني الي غير وجهه
وما سمعته اذني خلاف كلامه
فكل وجود كان فيه وجوده
وكل شخص لم يزل في منامه

[منهنجي اک ان جي ڇهري کان سواءِ ٻيو ڪجهه نه ڏٺو، منهنجي ڪنن هن جي آواز ڪانسواءِ ٻيو ڪجهه نه ٻڌو، پوءِ هر شيءِ جو وجود هن جي وجود اندر آهي. هر شخص هميشه کان وٺي سندس خلوتگاهه ۾ آهي.]

انهيءِ نقطئہ نظر جي مزيد وضاحت ڪندي چوي ٿو، ته محققين وٽ خدا جي وجود ڪانسواءِ ٻي ڪا شيءِ موجود نه آهي. جيتوڻيڪ اسين موجود آهيون، ليڪن اسان جو وجود سندس وجود سان آهي ۽ جيڪو وجود غير جي سبب آهي، اهو عدم جي برابر آهي، انهيءَ ڪري دل جي اکين سان ڏسندڙ عارف حق کان سواءِ ٻيو ڪجهه نه ٿو ڏسي. هن سلسلي ۾ ابن عربي مشهور عربي شعر:

وفــي كــل شــيءِ لـــه آيـــةُ
تــدل علــي انـــه واحـــــد

[هر شيءِ ۾ هڪ نشاني آهي، جيڪا دلالت ٿي ڪري ته اهو واحد آهي، ڪي هن ريت ترميم ٿو ڪري.]

وفـــي كـــل شـــيءِ لـــه آيـــةُ
تـــدل علـــيٰ آنـــه عينـــة

[هـر شـيءِ ۾ هـڪ نشـاني آهـي، جيڪـا دلالـت ٿـي ڪـري تـہ هـو هر شيءِ جو عين آهي.]

اهڙيءَ طرح خدا ۽ عالم يا حق ۽ خلق جي باهمي نسبت جي سمجهاڻي ڏيندي چوي ٿو، ته وجود حقيقي واحد آهي ۽ ان جي مقابلي ۾ اسان ڪي جيڪي نظر اچي ٿو يا حواسن ذريعي محسوس ٿئي ٿو، اهي ٻئي عين واحد جا پهلو آهن. جيڪڏهن وحدت جي نگاهه ڪبي ته اهي حق آهن ۽ ان کي حق ڪوٺڻ کپي، ليڪن ڪثرت واري نگاهه ڪبي ته اهي خلق آهن ۽ انهن کي خلق جو نالو ڏيڻ کپي. هن نظريي جي هڪ فارسي شعر ۾ نهايت سولي سمجهاڻي ڏنل آهي.

صفات و ذات چو ازهم جدا نمي بينم
بهرچہ مي بينم بجز خدا نمـي بينـم.

معنيٰ: صفات ۽ ذات کي جڏهن آءٌ هڪٻئي کان الڳ نٿو ڏسان، ان ڪري جيڪي ڪجهه ڏسان ٿو، ته خدا ڪانسواءِ ٻيو ڪجهه نٿو ڏسان.

سنڌ هند ۾ ابن عربيءَ جا نظريات ڪيئن ۽ ڪڏهن پهتا، هن سلسلي ۾ "گلزار ابرار" ڪتاب مان ڪافي معلومات ملي ٿي. ڪتاب جي مؤلف غوثي موجب انين نائين ۽ ڏهين صدي هجريءَ ڌاري احمدآباد ۽ گجرات صوفين جا وڏا مرڪز هئا. خاص طور گجرات چشتي سلسلي جو وڏو مرڪز هو، جيڪو بختيار ڪاڪيءَ جي زماني ۾ قائم ٿيو. چشتي سلسلي جا بزرگ بنيادي طور وحدت الوجود ڏي مائل هئا ۽ اهي پهرين ابن عربيءَ جي تحريرن سان مانوس ٿيا. ڏهين صدي هجري يا سورهين صدي عيسوي ڌاري سنڌ جي صوفين جي اتي آمد و رفت علمي ۽ فڪري تعلقات کي وڌيڪ مضبوط ڪيو. گجرات ۽ ٺٽي جي وچ ۾ عام جام اچ وڃ هئي. شيخ عيسيٰ جندالله پاٽائي(962هہ /1554ع-1031هہ /1621ع) جنهن برهانپور ۾ سڪونت اختيار ڪئي ۽ شاهہ ڪريم جو همعصر هو، تنهن پنهنجي تفسير "انوارالاسرار" لکڻ وقت فصوص الحڪم ۽ ابن عربيءَ جي ٻين تحريرن کي سامهون رکيو آهي. گلزار ابرار موجب جاميءَ جو 'نفحات الانس'، 'لوايح' ۽ ٻيون تصنيفات برصغير ۾ گهڻيون مشهور هيون، جنهن تي هتي جي ڪيترن عالمن شرحون لکيون. بيان العارفين مان اهو پڻ معلوم ٿئي ٿو تہ گجرات ۽ سنڌ جي وچ ۾ عام جام اچ وڃ سبب ئي شاهہ ڪريم احمد آباد ويو هو، جتي سماع جي محفلن ۾ شريڪ ٿيو هو. لهاذا اهو اتي جو علمي ۽ صوفيانہ ماحول هو، جتان ابن عربيءَ جا اثرات پهتا آهن يا اثرانداز ٿيا آهن، جن کي وڌيڪ عالمانہ شڪل ۾ بيان العارفين جي مرتب محمد رضا پيش ڪيو آهي.

ٻيو ڪتاب "لمعات" فخرالدين عراقي(وفات688هہ /1289ع) جي تصنيف آهي. هو اصل ۾ همدان جو هو جيڪو قلندرن جي ٽولي سان سير سفر ڪندو اچي ملتان پهتو. اتي ڪيس شيخ بهاءُ الدين زڪريا جي صحبت حاصل ٿي، جنهن ڪيس پنهنجو خليفو ۽ نياڻو بڻايو. شيخ جي وفات کان پوءِ هو بغداد ۽ اتان وري قونيہ ويو جتي شيخ صدرالدين جي صحبت ۾ رهيو، جنهن کان فصوص الحڪم جو درس ورتائين. فصوص کان متاثر ٿي پنهنجو رسالو "لمعات" لکيائين، جنهن ۾ ڪل 28 لمعا آهن ۽ انهن ۾ خدا، ڪائنات ۽ انسان جي تعلق جي تشريح عشق جي حوالي سان ڪيائين. مولانا جامي(وفات 898هہ) لمعات کان ايڏو متاثر ٿيو جو نہ رڳو ان جي تشريح اشعة اللمعات

نالي سان لکيائين، بلڪ ساڳي طرز تي پنهنجو الڳ ڪتاب"لوايح" نالي سان لکيائين، جنهن جا حوالا اسان اڳ ۾ بيان ڪري آياسون.

برصغير ۾ وحدت وجودي يا همه اوست جي فڪر کي عام ڪرڻ جو سهرو وڏي حد تائين جاميءَ جي "لوايح ۽ اشعة اللمعات" کان علاوه سندس شاعريءَ تي آهي، جنهن ذريعي اهي تصورات وڏيڪ عام فهم ۽ قابل قبول ٿي پيا. اهو جاميءَ جي شاعريءَ جو ڪمال هو، جنهن کيس مقبوليت بخشي، جاميءَ جي فڪر ۽ عرفان جو برصغير ۾ ڦهلجڻ جو ٻيو وڏو سبب هي بہ هيو تہ هو افغانستان جي موجوده علائقي هرات جو هو. گويا قريب هجڻ سبب اچ وڃ ۽ رابطي جو وڏو امڪان هو. سيرالعارفين جو مصنف جمالي دهلوي هرات ۾ جاميءَ جو مهمان ٿيو هو. اهڙيءَ طرح سنڌ جا ڪي عالم سڌو سنئون جاميءَ کان مستفيض ٿيا هئا. گلزار ابرار مولانا قاسم ڪاهيءَ جو نالو ورتو آهي. مير علي شير قانع" معيار سالڪان طريقت" ۾ پڻ اهڙو ذڪر ڪيو آهي.

عراقيءَ جي "لمعات" ۽ بيان العارفين ۾ فڪري لحاظ کان ڪجهہ ڳالهيون مشترڪ نظر اچن ٿيون. سڀ کان پهرين هيٺيون شعر آهي، جيڪو صفحي 187 تي آهي.

آن پادشاه اعظم در بستہ بود محکم

پوشيد دلق آدم، ناگاه بر در آمد.

[اهو عظيم بادشاھ جيڪو هڪ قلعي ۾ محفوظ ويٺو هو. اوچتو آدم جو پوش پائي اچي ظاهر ٿيو آهي.]

هي بيت لمعہ 24 ۾ آيل آهي. ان کان اڳ خواجہ عبدالله انصاريءَ جو هي قول آندل آهي: "حق تعاليٰ خواست کہ صنع خود را ظاهر کند، عالم آفريد. خواست کہ خود را ظاهر کند، آدم را آفريد" يعني جڏهن حق تعاليٰ گهريو تہ پنهنجي ٺاهيل شيءِ کي ظاهر ڪري، تہ هن عالم کي پيدا ڪيائين. پر جڏهن گهريائين تہ پاڻ کي ظاهر ڪري تہ آدم کي پيدا ڪيائين." لمعات ۽ بيان العارفين ۾ وڌيڪ مشترڪ خيالات ۽ اقوالن جي سمجهاڻي آخر ۾ تشريحي حوالن هيٺ ڏنل آهي.

ابن عربيءَ جي فصوص الحڪم ۽ فتوحات مڪيہ، فخرالدين عراقيءَ جي لمعات ۽ جاميءَ جي لوايح کان علاوه جنهن ٻئي ڪتاب جا اشعار ۽ اڻ سڌا اشارا بيان العارفين ۾ ملن ٿا، اهو شيخ محمود شبستريءَ(650هہ / 1253ع)

جو 'گلشن راز' آهي، جيڪو هن 717 هه /1317ع ۾ تصنيف ڪيو، جنهن ۾ هن پندرهن سوالن جا تفصيلي جواب ڏنا، تصوف جي بنيادي مسئلن خدا، ڪائنات ۽ انسان جي تعلق جي وضاحت ڪئي آهي. بيان العارفين ۾ صفحي 189 تي هيٺيون شعر ملي ٿو:

روا باشد انا الله از در ختي
چرا نبود روا از نيڪ بختي.

[جيڪڏهن وڻ جي لاءِ "انا الله" يعني مان خدا آهيان" چوڻ روا آهي ته پوءِ ڪنهن نيڪبخت انسان لاءِ اهو ڇو روا نه آهي؟!]

دراصل اهو شعر گلشن راز جي ستين سوال جي جواب ۾ موجود آهي. اهڙيءَ طرح هي شعر ٿوري تبديليءَ سان صفحي 112 تي ڏنل آهي. اصلي شعر هن ريت آهي:

ڪسي مرد تما مست ڪز تمامي
ڪند با خواجگي ڪار غلامي.

[سيني ڪامل شخصن ۾ اهو وڏيڪ ڪامل آهي، جيڪو مٿانهين درجي تي پهچڻ ڪانپوءِ به ٻانهپ جي واٽ وٺي.]

جيتوڻيڪ مثنوي مولانا رومي(1204ع-1273ع) جو بيان العارفين ۾ سڌو سنئون ڪو به حوالو يا شعر نٿو ملي، تاهم شاهه ڪريم جي ڪيترن بيتن ۾ بلڪل سڌو سنئون ۽ سندس قولن ۾ روميءَ جي خيالن جي ترجماني يا هڪجهڙائي ملي ٿي. بيان العارفين ۾ هڪ هنڌ نڙ جو ذڪر ڪندي چيو ويو آهي، ته عام ماڻهو نڙ جي آواز ڪان ته متاثر ٿي وڃن ٿا، پر نڙ ۾ ڦوڪ ڏيڻ واري ڏانهن سندن خيال وڃي ئي ڪو نه ٿو. مولانا رومي مثنويءَ جي شروعات نڙ جي ان ٻنڌي تمثيل سان ڪئي آهي، ته هڪ طرف نڙ ان ڪري ٿو آواز ڪري، ڇاڪاڻ ته ان کي پنهنجي اصل ڪانن واري ٻُوڙي ڪان ڪپي الڳ ڪيو ويو آهي. ٻيو هي ته نڙ اصل ۾ انساني روح آهي، جيڪو پنهنجي اصل سان ملڻ لاءِ بيتاب آهي.

صوفين جو نظريو آهي ته هن ظاهري حواسن سان خدا جي ذات کي پروڙي نه سگهبو، ان لاءِ مخصوص حواسن جي ضرورت آهي. روميءَ انهيءَ خيال کي نهايت شدمد سان ڪيترن هنڌن تي ورائي ورائي بيان ڪيو آهي. هڪ هنڌ چوي ٿو:

گوش خر بفروش و ديگر گوش خر
کين سخن را در نيابد گوش خر

[هي گڏهڙا ڪن وڪڻي ٻيا ڪن خريد ڪر، ڇو تہ اهو سخن انهن گڏهن وارن ڪنن سان نہ ٻڌي سگهبو.]

شاهہ ڪريم جو هيٺيون بيت روميءَ جي مٿين شعرن جو ڄڻ ترجمو ٿو معلوم ٿئي:

هي ڪن گڏهڙا وڪڻي، ڪن ڪي ٻيا ڳنهيج،
سندي پريان ڳالهڙي تنين سان سڻيج.

صوفين وٽ 'صورت' ۽ 'معنيٰ' جو فهم بنيادي حيثيت رکي ٿو. مثنوي روميءَ ۾ صورت ۽ معنيٰ تي مختلف هنڌن تي وڏو بحث ٿيل آهي. صورت مان مراد هي ظاهري جهان آهي، جنهن ۾ انسان بہ اچي وڃي ٿو ۽ معنيٰ مان مراد لڪل جهان جنهن ۾ ذات خداوندي بہ شامل آهي. شاهہ ڪريم انهيءَ خيال کي ڏاڍي سهڻي انداز ۾ سنڌ جي مشهور لوڪ داستان مارئي جي حوالي سان هن ريت بيان ڪيو آهي.

صورت ليکي هت، معنيٰ ليکي مارئين،
عمر مون جي چت، اوطاقون ٿرن ۾.

شاهہ ڪريم جي هن بيت کي روميءَ جي هيٺين شعرن سان ڀيٽ ڪري سگهجي ٿي:

صورتش برخاک و جان بر آسمان،
لامکاني فوق وهم سالکان.

[بدن جي لحاظ کان هو ڌرتيءَ تي آهي، پر روح جي لحاظ کان لامڪان تي آهي. اهو لامڪان سالڪن جي وهم و گمان کان بہ مٿي آهي.]

هن سلسلي ۾ روميءَ جو هڪ ٻيو مشهور بيت آهي:

گر بظاهر عالم اَصغر توئي،
دان بمعني عالم اکبر توئي.

[جيتوڻيڪ بظاهر، تون "عالم اصغر" آهين، ليڪن ڄاڻ تہ اصل ۾ "عالم اکبر" بہ تون آهين.]

شاهه ڪريم هڪ بيت اندر قرآن پاڪ جي آيت"مڪروا و مڪر الله والله خيرالماڪرين" تضمين ڪئي آهي. سندس مطلب آهي تہ سڀڻ سان ميلاپ بهتر آهي يا وڇوڙو. اهو ذات خداونديءَ تي ڇڏي ڏجي، ڇو تہ اهو ئي بهترين تدبير ڪندڙ آهي.

سوئي صلح سڄڻين، سوئي ڦوڙائون،
والله خيرالماڪرين، ايهي ميڙائون.

مولانا روميءَ بہ ساڳي آيت تي تضمين ڪئي آهي ۽ اهو ساڳيو مرڪزي خيال هن ريت پيش ڪيو آهي.

مڪر حق سر چشمہ اين مڪر هاست،
"قلب بين اصبعين" ڪبرياست.

[ذات حق جي تدبير سيني تدبيرن جو سرچشمو آهي، ڇو تہ مؤمن جو قلب ذات ڪبريا جي ٻن آگرين جي وچ ۾ آهي.]

سيئي صوفي مشهور حديث قدسي جو حوالي آڻين ٿا. "ڪنت ڪنزاً مخفياً فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق" يعني آءٌ لڪل خزانو هوس، پوءِ مون گهريو تہ آءٌ سڃاتو وڃان، جنهن ڪري مون مخلوق کي پيدا ڪيو.

مولانا رومي پنهنجي مثنويءَ ۾ هن حديث جي انيڪ پهلوئن تي روشني وڌي آهي، جنهن ۾ ظاهر آهي تہ محبت جو پهلو وڌيڪ غالب آهي.

رومي چوي ٿو:

جملہ معشوقست و عاشق پرده اي،
زنده معشوقست و عاشق مرده اي.

[سڀ ڪجهہ اهو معشوق آهي ۽ عاشق پردي ۾ يا لڪل آهي، معشوق ئي زنده آهي، باقي عاشق تہ مئل آهي.]

بيان العارفين واري ٻڌ مٿين ساڳي حديث جو حوالي ڏيئي، ان جي هينيان شاهہ ڪريم جا هينيان ٻہ بيت هڪبئي پويان ڏنا آهن:

پاڻهي سلطان پاڻهي ڏي سنيهڙا،
پاڻ ڪر پاڻ لهي، پاڻ سڃاڻي پاڻ.

ٻيو بيت آهي:

اسين سڪون جنهن ڪي، سي تان اسين پاڻ،
هاڻي وڃ گمان، صحيح سڄاتا سپرين.

غور ڪري ڏسبو تہ هنن ٻنهي بيتن ۾ اهو ئي حديث شريف ۽ روميءَ وارو خيال ڪارفرما آهي، تہ اصل اهو محبوب پاڻ سڀ ڪجهہ آهي ۽ ڪيس سڃاڻڻ لاءِ هي سڀ ڪجهہ آهي.

اهڙيءَ طرح نفي ۽ اثبات يا "لا" ۽ "الا" بابت پڻ روميءَ ۽ شاهہ ڪريم جي خيالن ۾ ڪافي حد تائين مشابهت ملي ٿي. رومي هڪ هنڌ چوي ٿو:

لاشدي پهلوئي الا خانہ گير،
اين عجب ڪہ هم اسيري هم امير.

["لا" (ڪجهہ نہ) ٿيو آهين، پر "الا" جي طرف وڌ، اها عجيب ڳالهہ آهي تہ تون ٻانهو بہ آهين تہ امير پڻ!]

سندس هڪ ٻيو شعر هن ريت آهي:

زانڪہ در الاست او از لا گذشت،
هرڪہ در الاست او فاني نگشت.

[جيڪو "الا" جي منزل تي پهتو، اهو "لا" مان گذري ويو. جيڪو "الا" ۾ پهتو، اهو فنا ٿيڻ کان بچي ويند و.]

هاڻي شاهہ ڪريم جي هيٺئين بيت تي غور ڪريو، جيڪو هن قاضي قادن جي هڪ بيت جي جواب ۾ چيو هو:

لامَ لوڏي ڪڍ، الا م لاهہ لڪ سين،
جو مظهر سندو ماڻهئين، تنهن ڪيئن ڪرين وڌ.

هن بيت مان ظاهر آهي تہ هتي شاهہ ڪريم نہ صرف يعني "نفي" ۽ "الا" يعني اثبات جي اهميت واضح ڪئي آهي. بلڪ انهيءَ سان گڏ ان طرف پڻ اشارو ڪيو آهي، تہ انسان جيڪو ذات خداونديءَ جو مظهر آهي، ان جي اصل ڪي نظر انداز ڪيئن ٿو ڪري سگهجي.!

شاهہ ڪريم جو عرفان

خدا، انسان ۽ ڪائنات جي باهمي تعلق جي ساڄهہ صوفين جي نظريي جو بنيادي محور آهي ۽ سمورو تصوف انهيءَ نسبت يا لاڳاپي کي سمجهڻ ۽

سمجهائڻ جي ڪوشش آهي. عام طور صوفين وٽ اهو نظريو زياده مقبول آهي، تہ هي عالم هڪ پڙاڏو يعني اصليت کان خالي آهي. اصل حقيقت صرف ذات خداوندي آهي. ليڪن انسان کي ان سڄي ڪائنات ۾ هڪ خصوصي حيثيت حاصل آهي. انهيءَ ساڳي نظريي کي ٻين لفظن ۾ هن ريت بيان ڪيو ويو آهي، تہ خدا تعاليٰ پنهنجي صفتن کي ظاهر ڪرڻ واسطي هي جهان خلقيو پر پنهنجي ذات کي ظاهر ڪرڻ واسطي آدم کي پيدا ڪيو. انهيءَ لحاظ کان انسان خدا جي ذات جو آئينو آهي. "خلق آدم عليٰ صورتہ" جو بہ اهوئي مطلب آهي.

انسان ۽ خدا جي تعلق کي واضح ڪرڻ خاطر صوفين گهڻو ڪري تمثيل جو سهارو ورتو آهي، ڇو تہ هونئن اها حقيقت سمجهائڻ تمام ڏکي ڳالهہ آهي. سادي ۾ سادو مثال آواز ۽ ان جي پڙاڏي جو آهي. ٻيو مثال پاڻي ۽ ان تي پيدا ٿيندڙ حباب يا ڦوٽي جو آهي يا وري پاڻي ۽ ان تي پيدا ٿيندڙ لهرن جو آهي. مولانا رومي وري پنهنجي جدت طبع سان ني يا ڪپيل نڙ ۽ ان کي وڄائيندڙ جي تمثيل سان واضح ڪيو آهي. اهڙيءَ طرح ڪجهہ ٻيا مثال بہ آهي.

بهرحال انسان ۽ خدا جي تعلق جي اها وضاحت هڪ لحاظ کان سولي بہ آهي، تہ ٻئي لحاظ کان ڏکي پڻ. تمثيلي انداز کي ڇڏي جڏهن ان جي تشريح خالص عقلي ۽ فلسفيانہ لحاظ کان ڪئي وڃي ٿي، تہ اها نهايت گنڀير يا دقيق ٿيو پوي. محي الدين ابن عربيرحہ جنهن کي اسلامي دنيا جو ان لحاظ سان وڏي ۾ وڏو صوفي شمار ڪيو وڃي ٿو، تنهن پنهنجي لکيتن ۾ ۽ خاص طور"فصوص الحڪم" ۾ اهڙي تشريح جي ڪوشش ڪئي آهي. ان جي مقابلي ۾ مولانا رومي پنهنجي مثنويءَ ۾ بنيادي طور تمثيلي انداز اختيار ڪري، ان جي عقلي سمجهاڻي پيش ڪري ٿو.

صوفين جي نظر ۾ جنهن انسان کي اها سمجهہ يا شعور حاصل ٿئي ٿو، اهو عارف آهي ۽ انهيءَ طريقي کي معرفت چئجي ٿو. صوفين جي نظر ۾ عالم صرف شين جي ظاهري پهلوءَ تائين محدود آهي. جڏهن تہ عارف سڌو سنئون حقيقت سان رابطي ۾ آهي ۽ ان رابطي جو بنياد سندس ذاتي مشاهدو يا تجربو آهي. تاهم اهو مشاهدو مخصوص تربيت کان سواءِ حاصل نٿو ٿي سگهي ۽ ان لاءِ مرشد يا شيخ جي ضرورت پوي ٿي.

بيان العارفين مان معلوم ٿئي ٿو، تہ شاهہ ڪريم جيتوڻيڪ بنيادي طور فقر ۽ زهد جو صاحب هو، تاهم هو اعليٰ عرفان جو صاحب پڻ هو. هڪ طرف سندس عرفان بيان العارفين ۾ آيل مقولن مان عيان آهي، تہ ٻئي طرف سندس

شاعريءَ مان ان ڳالهه جو پتو پوي ٿو. هڪ لحاظ کان ڏسجي ته گوڏڙي اوڍڻ ۽ پٽڪي ڪان وٺي پيرن ۾ جتي پائڻ ۽ نه پائڻ سڀ تفصيل بيان العارفين ۾ ملن ٿا. ليڪن ساڳئي وقت ڪئين اهڙا قول ملن ٿا، جيڪي سنڌس وسيع المشرب عارف جي حيثيت کي ظاهر ڪن ٿا. مثلاً: چيائون ته فقيرن جو حجرو هيءَ زمين آهي، ۽ آسمان ان جي ڇت آهي. ڪرامتن لاءِ چيائون ته ڪرامات خرابات يعني شراب واڱر حرام آهن. بلڪ سڌو سنئون ڪفر آهي. اهڙيءَ طرح فقير جو اشتقاق ڪندي چيائون ته ف مان مراد دائمي فڪر ۽ ق مان مراد هميشه قرب ۽ ي مان مراد خدا سان ياري ۽ ر مان مراد هميشه رياضت آهي. پير ڪير آهي؟ پير ۾ ڪهڙيون خصلتون هجن؟ ان جي جواب ۾ چيائون ته جيڪو شخص مرتبي جي لالچ نه رکي اهو پير آهي. آءٌ فقيرن کي پير ڪري سمجهندو آهيان، ڇو ته پير ان کي چئجي جنهن کي ڏسڻ سان خدا ياد اچي. فرمايائون ته پيرن کي سڀ ڪم ڪرڻ گهرجن: زمين کيڙي آباد به ڪن، ته خلق خدا جي واسطو به رکن. ائين به چيائون ته جيڪو ماڻهو سمجهي ٿو ته سيڪجهه پير ڏئي ٿو يا ان کان ملي ٿو، اهو بلڪل غلط ٿو سوچي. جيڪي ڪجهه ملي ٿو سڀ ڪجهه خدا جي طرفان آهي ۽ ان کان سمجهڻ گهرجي. هڪ دفعي ڪنهن شخص جو ٻڌائون جيڪو پاڻ کي سيد سڏائي رهيو هو. ان کي سڏائي چيائون ته توکي ڇا ٿيو آهي جو پاڻ کي فقير نٿو چوائين. ڇا توکي خبر ناهي ته پيغمبر عليه الصلاة والسلام پاڻ فرمايو هو "الفقر فخري" يعني فقر منهنجو فخر آهي. فرمايائون ته طالب کي گهرجي ته ڪنهن مطلب يا مراد، ڪشف ۽ ڪرامت، قرب ۽ معرفت جي لالچ سان خدا کي ياد نه ڪري، ڇو ته خدا تعاليٰ چوي ٿو ته مون کي ڪو به مطلب رکي ياد نه ڪريو. بلڪ مون کي سواءِ ڪنهن مطلب جي ياد ڪريو. مطلب ته بيان العارقين ۾ اهڙا ڪيترا قول ۽ نقل ملن ٿا، جيڪي شاهه ڪريم جي عرفان کي اسلامي تصوف جي تاريخ ۾ هڪ ممتاز حيثيت ڏين ٿا.

هن سلسلي ۾ سنڌس شاعريءَ تي هڪ نظر وجهڻ سان معلوم ٿئي ٿو، ته اتي پڻ شاهه ڪريم پنهنجي عرفان ذريعي بلڪل نئين روشني وجهي ٿو. مثلاً: پاڻ قاضي قادن جا بيت پسند ڪندا هئا ۽ اڪثر مريدن آڏو اهي پڙهندا هئا. جيتوڻيڪ قاضي قادن پنهنجي وقت جو جيد عالم ۽ فاضل شخص هو، تاهم سنڌس هيٺين بيت تي غور ڪريو، جيڪو سنڌس مشاهداتي ڪيفيت جو آئينه دار آهي.

سائر ڏيئي لت، اوچي نيچي ٻوڙئي،
هيڪائين هيڪ ٿئو، ويئي سڀ جهت

شاهه ڪريم جو مشاهدو ذرا مختلف آهي ۽ هن پنهنجو نظريو هن

ريت بيان ڪيو آهي تہ:

سائر ڏئي نہ لت، اوچي نيچي سڀ ڪهين
نابودي نہ ٿئي، ايءَ ناديدي جهت

قاضي قادن جو هڪ ٻيو بيت آهي.

"لا" لاهيندي ڪن ڪي، "لا" مورهين ناهہ
باالله ري پريان، ڪٿ نہ ڏسجي ڪو ٻيو.

شاهہ ڪريم ان جي جواب ۾ هيٺيون بيت چيو آهي، جنهن ۾ نفي ۽ اثبات سان گڏ انسان جيڪو خدائي مظهر آهي، تنهن جي حيثيت ڪي نهايت خوبي سان واضح ڪيو ويو آهي.

"لا" مَ لوڏي ڪڍ، الا مَ لاهہ لڪ سين
جو مظهر سندو ماڙوئين، تنهن ڪيئن ڪرين وڌ.

سالڪ صوفين جي نظر ۾ نفي ۽ اثبات يعني "لا" ۽ "الا" کان سواءِ سلوڪ جي تڪميل نٿي ٿي سگهي ۽ شاهہ ڪريم جي بيتن مان اها حقيقت چڱي ريت واضح ٿئي ٿي.

جيتوڻيڪ شاهہ ڪريم اصولي طور صوفين جي انهيءَ نظريي سان متفق آهي تہ انسان جو وجود محبت جو مرهون منت آهي، ۽ انسان ڪي پنهنجي اصلي محبوب سان هر وقت رابطي ۾ رهڻو آهي ۽ ان جي خوشنوديءَ لاءِ جنهن ۾ سندس خوشنودي آهي، تگ و دو ڪرڻي آهي، ليڪن محبت جي تقاضا سبب اهو تعلق نهايت نازڪ ۽ عجيب آهي. خاص طور جڏهن اهو حاصل ٿئي ٿو تہ ان جي عقلي سمجهاڻي نٿي ڏئي سگهجي:

ڪاجا پر پرين، نہ سا سئي نہ ٻُڌي
متيون سڀ منجهن، انهيءَ ڏني قضيي.

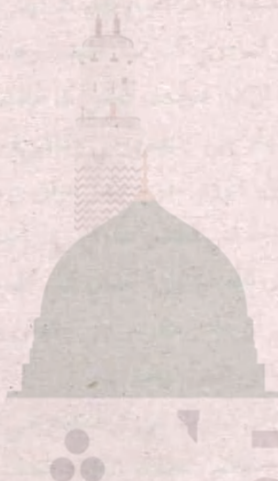
شاهہ ڪريم پنهنجي مشاهدي جي آڌار تي چوي ٿو، تہ سلوڪ يا محبت جي اها واٽ ايڏي سولي بہ ناهي جيئن ڪن ماڻهن سمجهي آهي، يا ڪين گمان آهي تہ هو ان جي تڪميل ڪري چڪا آهن:

آهي اهچائو، پير پريان جو جيڏيون
جنين ساڃائو، تنين تان نہ پروڙئو.

متن

بيـان العارفين و تنبيه الغافلين

(سنڌي)

بسم الله الرحمٰن الرحيم

ديباچو

سڀ تعريفون ۽ شڪرانا جيڪي سوچ جي سرحد کان پري ۽ عقل جي دائري کان ٻاهر آهن، انهيءَ خلقڻهار کي جڳائن، جنهن سالڪن جي زبان کي معنوي واڻ ڏيکاري ۽ عارفن کي يقيني سڃاڻپ بخشي. قول مبارڪ آهي ته **لا احصي ثنا ' عليڪ آنت ڪما اثنيت عليٰ نفسڪ** "آءٌ تنهنجي ثنا پوري ڪري نٿو سگهان، تنهنجي ذات ئي تنهنجي ثنا ڪي ڄاڻي ٿي."*

انهيءَ ڪري خدا جا ٻانها سندس ثنا جي وادي ۾ گم آهن، موحدن جون دليون ذات پاڪ جي فڪر ۾ حيرت زده ۽ پاڻ کي قصور وار ڄاڻن ٿيون. سندس راه ۾ صديقن جي صفائي ۽ پاڪيزگي اوندهه انتاري کان وڌيڪ ناهي. اتي عارفن جي دلين جا پکي وحدت جي واديءَ ۾ حيران ۽ سرگردان آهن. قطعو:

سبحان خالقي ڪه صفاتش ز ڪبريا
بر خاک عجز مي فگند عقل انبيا
گر صد هزار قرن همه خلق ڪائنات
فڪرت ڪند درصفت و عزت خدا
آخر بعجز معترف آيند ڪاي اِله
دانسته شد(1) ڪه هيچ نداسته ايم ما
سبحان قادري ڪه بر آئينه وجود
بنگاشت از دو حرف دوگيتي ڪه مانشاء

[پاڪائي ان خلقڻهار جي جنهن جي وڏائيءَ جون صفتون نبين جي عقل کي به عاجز ڪن ٿيون. توڙي جو سوين هزارين سال هن ڪائنات جي مخلوق خدا جي صفت ۽ عزت تي فڪر ڪري، پر آخر پنهنجي عاجزيءَ جو اعتراف ڪندي ته بيشڪ اي الله سائين! اسان کي اهو معلوم ٿيو، ته اسان ڪجهه نه ڄاتو آهي. پاڪائي ان قادر ڪريم جي جنهن وجود جي آئينه تي ٻه حرف ڇڻي ڇڏيا ته جئن هو چاهي ائين ٿيندو!]

ناز آهي قادر جي ان قدرت تي ۽ صانع جي ان صنعت تي، جنهن انساني گروهن کي ذاتي ۽ صفاتي لحاظ کان مختلف ۽ الڳ الڳ جوڙيو.

جنهن فعل جي ارادي ۽ عمل جي صادر ٿيڻ جي سلسلي ۾ سالڪن جي واٽ
کي صورت ۽ معنيٰ جي لحاظ کان ڌار ڌار ۽ هڪبِئي جو ناقص(پچندڙ) بنايو.
جئن ارشاد خداوندي آهي: "**فمنهم ظالم لنفسه و منهم مقتصد ومنهم
سابق بالخيرات**"(سورة 28:122): يعني پوءِ انهن مان ڪي پنهنجي نفس تي
ظلم ڪندڙ آهن، تہ ڪي وري درمياني هلت وارا آهن ۽ ڪي وري چڱائي ۾
اڳرائي ڪندڙ آهن."

خداوندي کہ بي شبہ است ومانند
بقدرت بر خداوندان خداوند
خداوندي کہ اورا نيست همتا
کہ زير هستي او جملہ أشيا

[خدا جيڪو هر شڪ کان بالاتر آهي ۽ جنهن جهڙو بيو ڪو ناهي، جيڪو
پنهنجي قدرت سان سڀني مالڪن جو مالڪ آهي، خدا جنهن جو ڪو مثال يا
ثاني ناهي، جنهن جي هستيءَ هيٺ سڀ شيون آهن.]

صلواتن ۽ سلامن جا موتي، گوهر آبدار ان عالم جي آڏار ۽ اسان جي
سردار جي بارگاهہ ۽ سندس گنبذ مٿان نڇاور، جنهن جي اشاري سان چنڊ ٽڪرا
ٿي پيو، جيڪو قُل هوَ اللهُ جي نور جو چشمو آهي، جيڪو لِي مَع الله جي
اسرارن جو مجموعو آهي، جيڪو لِيغفرلَڪ الله جو خاص مخاطب آهي،
جيڪو لِينصُرَڪ الله نصرا عزيزا جي شرف سان مشرف آهي، يعني خدا جو
محبوب خاص حضرت محمد مصطفيٰ صلي الله عليه وسلم.

جنهن رب العزت جي ان پسنديده ۽انهي جي سوچ سمجهہ سان پيروي
ڪئي ۽ ان جي ٻڌايل رستي کي نگاهہ ۾ رکيو، اهو بدعت ۽ گمراهيءَ جي
ڪڏي مان نڪري، سلامتي ۽ امن جي پينگهي ۾ قرار وارو ٿيو. اهو ڪوڙ ۽
ونداهيءَ جي فريب مان نڪري هدايت جي رستي تي گامزن ٿيو.

برقامت او(2) قباي لولاڪ
زيبا و مناسب است و چالاڪ

[ان جي بدن مبارڪ تي "لولاڪ" جي پوشاڪ تمام سهڻي ۽ مناسب آهي-]
**صلي الله عليه في الليل اذا يغشيٰ والنهار اذا تجليٰ وعلي آلہٖ المجتبين
واصحابہ المقتدين اجمعين.**

اما بعد: اما حقيقت سڃاڻ ۽ روشن ضمير، سچ جيان روشن ۽ ڪيميا جو اثر رکندڙ دانشورن، دقيقہ سنج ۽ حق جي ڳالھہ قبول ڪندڙن کان ڳجهي ناهي تہ مريد پنهنجي پير جي قول ۽ فعل کان ڌار رهي نٿا سگهن ۽ اهي(قول ۽ فعل) سڀ جو سڀ ڪنهن کي ياد پڻ نٿا رهي سگهن. تنهن ڪري حضرت جن جيڪي ارشادات فرمايا يا سندن حاضريءَ ۾ جيڪي وهيو واپريو، تنهن کي ڪنهن رسالي ۾ گڏ ڪرڻ گهرجي، تہ جيئن مريدن کي فيض رسي. انهيءَ سبب ڪن گهڻگهرن ۽ حق جي راهہ اختيار ڪندڙ دوستن جي زور رکڻ تي هن فقير هٿان هي ڪتاب تصنيف ٿيو. انهن دوستن جو چوڻ هو تہ اسان جي پير مرشد جيڪي چيو ۽ سندن وقت ۾ جيڪي وهيو واپريو، اهو سڀڪجهہ لکي گڏ ڪر تہ جئن غافلن لاءِ تنبيهہ ۽ اجائي دعويٰ ڪندڙن يعني هٺيلن لاءِ هٽ پچڻ جو سامان ٿئي. اهو ئي سبب آهي، جو مون نالي محمد رضا بن عبدالواسع عرف مير دريائي بن داروغہ گهرساڪن ٺٽہ جيڪو حضرت جن جو دلي طور ظاهري توڙي باطن جي لحاظ کان خادم ۽ پيرن جي خاڪ آهي، تنهن حضرت جن جون دلپذير حڪايتون ۽ وڏيون ڪرامتون، سنڌي بيت، توحيد ۽ نصيحت جا عجيب ۽ اعليٰ نڪتا گڏ ڪيا آهن.

اهو حضرت سيد عبدالڪريم بلڙي وارو آهي، جيڪو عزت ۽ عرفان جو صاحب، زاهدن جو اڳواڻ ۽ پرهيزگارن جو پيشوا آهي، جيڪو ولايت جو عارف ۽ نبيءَ جو وارث آهي، جيڪو حق سان ڳالهائيندڙ فنا في الله ۽ بقا بالله آهي، جيڪو امت مصطفيٰ ﷺ جو چراغ(3) ۽ دين جي روشنائي آهي، جيڪو اهل تحقيق جو امام ۽ دوستيءَ جي دريا ۾ غرق آهي، جيڪو ٻانهن لاءِ سواريءَ جو هنو ۽ ولين جي شمع آهي، جيڪو اسلام جو ثبوت ۽ دليل آهي، جيڪو طريقت جي سونهن ۽ معرفت جي ٻيڙي آهي، جيڪو تحقيق ۽ ڪرامت جي ميدان ۾ اڏامندڙ آهي، جيڪو وصل جي درگاهہ جو والي آهي، عارفن جو شرف ۽ شان آهي، مريدن جي دلين جي خبر رکندڙ آهي، زماني جو قطب آهي، خدا جي مهربانين جي کاڻ آهي ۽ الاهي اسرارن جو دريا آهي. يعني حضرت سيد عبدالڪريم بن سيد لال محمد عرف الله شاه جي ڪامل فرزندن، سٺن ساٿين، سچن مريدن، ۽ اصلي خادمن، جيڪي سڀ سندن منظور نظر هئا ۽ سندن صحبت ۾ گهڻو اٿيا ويٺا هئا، انهن کان ٻڌي ۽ گڏ ڪري هن ڪتاب جي

صورت ڏنم. جيڪو هڪ مقدمي، ستن بابن ۽ پڇاڙيءَ تي مشتمل آهي. ڪوشش ڪري مشڪل ۽ ڏکين فارسي لفظن کان پاسو ڪيو اٿم، تہ جيئن ڪنهن کي پڙهڻ ۽ سمجهڻ ۾ تڪليف نہ ٿئي. ان ڪتاب جو نالو "**بيان العارفين و تنبيه الغافلين**" رکيو اٿم ۽ رب العزت جي بارگاهہ ۾ اُميد ٿو ڪريان تہ جيڪو هن ڪتاب جي پڙهڻ مان فائدو وٺي ۽ لاڀ پرائي، اهو هن ڪتاب جي مصنف ۽ ڪاتب کي چڱي دعا سان ياد ڪري.

هيءَ ڳالهہ چاڻڻ گهرجي تہ هن ڪتاب ۾ جتي بہ لفظ "حضرت جن" استعمال ڪيو ويو آهي، ان مان مراد ولايت جو والي ۽ تمام وڏي بزرگيءَ وارو ۽ رب پاڪ جو پسنديده حضرت عبدالڪريم آهي(4) باقي جيستائين حضرت جن جي مريدن، خادمن ۽ مخلصن جو تعلق آهي، تہ اهي ايترا گهڻا آهن جو بيان ڪرڻ کان ٻاهر آهن ۽ ان ڪري اسان هن سلسلي ۾ اختصار کان ڪم ورتو آهي.

بابن جي فهرست هن ريت آهي:

مقدمو: جنهن ۾ پيري مريدي، ڄمڻ جي تاريخ ۽ انهن ماڳن جو ذڪر آهي، جتي حضرت جن جي بزرگن رهائش اختيار ڪئي. اهو مقدمو وري ٻن فصلن تي مشتمل آهي.

پهرين فصل ۾ پيري مريديءَ جو ذڪر ۽ حضرت جن جي ڄمڻ جو بيان آهي.

ٻئي فصل ۾ انهن ماڳن جو بيان آهي، جيڪي وقت جي اوليائن سان ڳنڍجي پاڻ ڏنائون.

باب پهرئين ۾ حق جي طلب، حال لڪائڻ، تجريد تفريد، ورد وظيفن کان علاوه وعظ ۽ نصيحتون آهن، جيڪي حضرت جن مريدن کي ارشاد طور چيا. اهو باب وري ٻن فصلن ۾ ورهايل آهي. فصل پهرئين ۾ نصيحتن جا نڪتا ۽ انهن جي سمجهاڻي آهي. ٻئي فصل ۾ ورد وظيفا بيان ٿيل آهن.

باب ٻئي ۾ سوال جواب آهن، جيڪي ڪائنس ڪنهن پڇيا ۽ پاڻ انهن جا جواب ڏنائون.

باب ٽئين ۾ حلم، تواضع ۽ سندن مجاهدي ۽ سخاوت جو بيان آهي. هن باب ۾ وري ٻہ فصل آهن. فصل پهرئين ۾ فقط حلم، تواضع ۽ مجاهدي جو ذڪر آهي ۽ فصل ٻيو سخاوت جي باري ۾ آهي.

باب چوٿين ۾ سماع، محبت، وجد ۽ شوق جو ذڪر آهي.(5) هن باب جا پڻ ٻہ فصل آهن، فصل پهرئين ۾ سماع ۽ وجد جو بيان آهي ۽ ٻئي فصل ۾ محبت ۽ شوق.

باب پنجين ۾ توحيد ۽ ان بابت اعليٰ فڪر جا نڪتا ۽ انهن جي سمجهاڻي ڏنل آهي.

باب ڇهين ۾ نبين، ولين ۽ اڳين پوين بزرگن جون حڪايتون ڏنل آهن، جيڪي حقائق ۽ دقائق سان لبريز آهن. هن باب ۾ ٽي فصل آهن. پهرئين فصل ۾ انبيا عليهم الصلواة والسلام جون حڪايتون ۽ آخرت جو ڪجهه ذڪر به شامل آهي. ٻئي فصل ۾ بزرگان سلف جي حقيقتن جو ذڪر آهي. ٽئين فصل ۾ سنڌ جي ولين ۽ بزرگن جا دقيق نڪتا بيان ٿيل آهن.

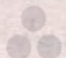
باب ستين ۾ حضرت جن جي تصرفات ۽ خوراق عادات کان سواءِ سندن برڪتن ۽ ڪرامتن جو تفصيل آهي. هن باب ۾ ٻه فصل آهن. پهرئين فصل ۾ تصرفات جو ذڪر ٻئي فصل ۾ ڪرامتن ۽ برڪتن جو بيان آهي.

پڇاڙي: حضرت جن جي وفات جي تاريخ ۽ پنهنجي فرزندن جي باري ۾ جيڪي فرمايائون بيان ٿيل آهي. هن جا به ٻه فصل آهن. پهرين فصل ۾ وفات جي تاريخ (6) ۽ ٻئي فصل ۾ اهي سخن ۽ گفتا، جيڪي پنهنجي پٽن لاءِ چيائون.

مقدمي ۾ پيري مريدي جي ذڪر کان علاوه ڄمڻ جي تاريخ ۽ انهن ماڳن جو بيان آهي، جيڪي وقت جي قطب، زماني جي سرموڙ، طريقت جي سالڪن جي رهبر، شريعت جي عالمن جي نگران، ولايت جي آسمان جي سج، سعادت جي دائري جي مشتري ڏانهن نسبت رکن ٿا.

جيڪو معرفت جي آسمان جو قطب، اهل حقيقت جو مددگار، انسانن جي سونهن ۽ اسلام جي چمڪ، غريبن جو حامي، فقراءُ جو نگهبان، فاضلن جو مربي، پرهيزگارن جو پسنديده، سنڌ جي بزرگن جو افتخار، شريعت تي عامل ۽ طريقت ۾ ڪامل، ملڪ خداوندي جو مددگار آهي، يعني حضرت سيد عبدالڪريم سنڌي رحمة الله عليه ۽ سندس بزرگن بابت آهي.

مقدمو

مقدمو ٻن فصلن تي مشتمل آهي. پهريون فصل پيري مريدي ۽ تاريخ ولادت بابت آهي. ٻيو فصل انهن ماڳن مڪانن بابت آهي، جتي سندن آبا و اجداد رهائش اختيار ڪئي.

فصل پهريون

پيري مريدي ۽ تاريخ ولادت:

چاڙهڻ گهرجي ته سيد عبدالڪريم جي ولادت متعلوي يعني مٽياري جيڪو سنڌ جو هڪ پرڳڻو آهي، سال 944 هجري ڌاري ٿي. حقيقت موجب پاڻ اويسي هئا. (7) جيئن سندن وڏن کان نقل آهي ته جوانيءَ ۾ پاڻ سماع ڏي گهڻو مائل هئا ۽ هڪ ڏينهن جڏهن پاڻ سماع ۾ مشغول هئا، ته سندن وڏو ڀاءُ ميان سيد جلال جيڪو پاڻ وقت جو عارف هو، اتي اچي نڪتو. هن ڪين ڳل تي چماٽ وهائي ڪڍي ۽ اتان اتاري زوري وٺي اچي پنهنجي نيڪ سيرت والده ماجده وٽ پيش ڪيائين ۽ چوڻ لڳو ته مان کي علم نه پرايو ۽ پاڻ کي ضايع ڪيو. هي پڻ گهري ٿو ته ڪجهه نه پڙهي ۽ رڳو سماع ۾ وقت ضايع ڪري، جيڪا ڳالهه بلڪل نامناسب آهي. چون ٿا ته ان وقت حضرت جن هي بيت پڙهيو:

[1]

اِن درَ سندي مـَـڳـَـڻي، اڳـي اِيئـن نـه هيـر،
جيئن ڊگها ڪري پير، سچيون راتيون سمـَـهي.

["انهيءَ در جي مڱڻي ڪي اڳي اها عادت نه هئي، ته سچيون راتيون پير ڊگها ڪري سمهيو پيو هجي"!]

وڏيڪ روايت ٿا ڪن ته جڏهن ميان سيد جلال حضرت جن کي اهڙيءَ ريت چماٽون هڻي وٺي آيو، ته والده مٿس ڪاوڙ ڪئي ۽ ڪيس چيائين ته شاهه ڪريم کي ڀيهر ڪجهه به نه چئج. چو ته توکي هن جي درجي ۽ مرتبي جي ڪا خبر ڪونهي. ائين چئي والده ڪين هيءَ ڳالهه ڪري ٻڌائي. (8)

هڪ دفعي عارف بالله سيد حيدر متعلوي جون مينهون گم ٿي ويون. هن جي پٽن ڏاڍي ڳولا ڪئي، پر مايوس ۽ دلگير ٿي ويهي رهيا. آخر ۾

حضرت رسالتمآب ﷺ جن غيب جي پردي مان سندن خبرگيريءَ واسطي انهيءَ جي گهر تشريف فرما ٿيا. آءُ انهيءَ وقت شاهه ڪريم ڪي هنج تي کڻي پنهنجي گهر جي دروازي تي ويٺي هئس ته اوچتو پاڻ ڪريم ﷺ جن انهيءَ گهر مان ٻاهر نڪتا. مان ادب خاطر گهر جي ڏيڍيءَ ۾ پاسيري ٿيڻ جي ڪوشش ڪئي ته پاڻ فرمايائون ته پري نه وڃجو. تڏهن شاهه ڪريم کي کڻي سندن آڏو ڪيم ته پاڻ پنهنجي پڪ مبارڪ سندن وات ۾ وڌائون ۽ ان کانپوءِ پاڻ هليا ويا. مطلب ته اها بزرگي ۽ پلائي سڀ ان ڳالهه جو نتيجو آهي.

حضرت جن جي مرتبي جو ٻيو سبب پڻ بيان ڪيو وڃي ٿو. جيڪو وري هن ريت آهي. والده چيو ته شاهه ڪريم اڃان منهنجي پيٽ ۾ هو ته هڪ ڏينهن حضرت رسالت مآب ﷺ جن غيب جي پردي مان پنهنجو منهن مبارڪ ڏيکاريو جنهن جي ڪري اسان جو گهر روشن ۽ پرنور ٿي ويو(9) مون ڏٺو ته پاڻ شاهه ڪريم کي کڻي منهنجي هٿن ۾ ڏنائون ۽ چيائون ته هيءَ اسانجي امانت آهي، ان جو خيال ڪر ۽ ان جو نالو عبدالڪريم رکج.

ميان سيد جلال چيو ته جڏهن مون پنهنجي ماءُ کان اها ڳالهه ٻڌي ان کانپوءِ وري ڪڏهن شاهه ڪريم کي ڪجهه به نه چيم. بلڪ جيئن وڻندو هوس، تيئن پيو ڪندو هو ۽ آءُ ان کي قبول ڪندو ويندو هوس. آخر ڪيس چئي ڇڏيم ته جيستائين آءُ زنده آهيان، تيستائين تون ڪو به فڪر نه ڪر. اهڙيءَ طرح تنهنجي عيال جو بار به مون تي آهي. مطلب ته حضرت جن جي خدمت پيا ڪندا هئاسين ۽ سندن ڪونرا به پري رکندا هئاسين. چون ٿا ته جيستائين ميان سيد جلال زنده هو ته شاهه ڪريم فقيرن ۽ درويشن سان صحبت ۾ رهيو ۽ انهن جي خدمت پيو ڪندو هو. جڏهن ميان سيد جلال هن فاني جهان مان دارالبقا ڏي منتقل ٿيو، تنهن کانپوءِ حضرت جن رسالت مآب ﷺ جي فرمودي موجب پنهنجي اهلِ عيال جي خدمت ۾ مشغول ٿيا. نه ته جيڪر اها به هرگز نه قبول ڪن ها.

روايت موجب روحاني تربيت بِهار ملڪ جي هڪ اهڙي فقير کان حاصل ٿين، جيڪو ان وقت سنڌ ۾ تشريف فرما ٿيو هو. هن سلسلي ۾ حضرت جن جي عقيدتمندن ۽ چاهيندڙن کان روايت آهي ته پاڻ ٻڌايائون ته اها منهنجي جوانيءَ جي ڳالهه آهي، ته هڪ ڏينهن اسانجي ڳوٺ جي مسجد ۾ هڪ درويش

اچي ترسيو(10) هن ٻڌايو تہ سندس تعلق بِهار سان آهي، جيڪو هندستان جو هڪ شهر آهي. دراصل هو زماني جو مرشد، يڪتا عارف، وقت جو قطب، بينظير پير، تجريد ۽ تفريد جو صاحب، الاهي رازن جو ڄاڻو، ۽ ڏاڍيءَ جي ڪيترين نعمتن سان نوازيل هو. مان سندس خدمت ۾ ڏينهن رات لڳي ويس، وري جڏهن خبر پيم تہ ڪڪڙ کائڻ جو شوقين آهي، تڏهن مورڳو ڪڪڙن جو ولر ڪٺي ڌاريم. پوءِ هر روز ڪڪڙ ڪُهي ۽ پُچي سندن اڳو پيش ڪندو هوس. مطلب تہ سندن خدمت چاڪريءَ ۾ ڪا ڪسر نہ ڇڏيم. اٽڪل ڇهہ مهينا هو انهيءَ مسجد ۾ ٽڪيل رهيو، پر مون پنهنجي وسان سندس خدمت ۾ ڪمي اچڻ نہ ڏني. آخر هڪ ڏينهن پاڻ پنهنجو احوال ويهي ٻڌايائين.

"مان اصل ۾ سپاهي هوس. منهنجا مٽ مائٽ ۽ پيا قبيلي وارا خوشحال ۽ مالدار هئا. هڪ ڏينهن ٻائرن سان گڏجي جنگ لاءِ نڪتس. جڏهن ٻئي لشڪر هڪٻئي جي سامهون ٿيا ۽ مقابلو شروع ٿيو ۽ جوڌا جوان ڪرڻ لڳا، تڏهن منهنجي هٿان ايترا ماڻهو مارجي ويا، جو انهن جي رت سان منهنجي ترار جو مٺيو ٻرف وانگر هٿ ۾ ڄمي ويو. اهڙي وقت خدا جي خوف اچي ورايو ۽ ان جي محبت اچي غلبو ڪيو، تڏهن پنهنجو پاڻ کي چوڻ لڳس تہ خدا توکي خلق کي قتل ڪرڻ لاءِ پيدا نہ ڪيو آهي.(11) انهيءَ وقت ئي گهوڙي تان لهي، لغام ٻائرن جي هٿ ۾ ڏيئي، چيو: مان تہ هتان ئي ٿو اچان. اهو بهانو ڪري ٻائرن کان پڇي نڪتس. پر جهنگ جهر جهاڳيندو اچي اهڙي جهنگل ۾ ڦاٿس جتي رڳو هاٿي ئي هاٿي هئا. انهيءَ حيراني ۽ پريشانيءَ جي عالم ۾ ڏينهن جو وڻن ۾ لڪي گذاريندو هوس، تہ جيئن هاٿي ڏسي نہ وٺن ۽ رات جو پنڌ ڪندو هئس. آخر ڏينهن رات ۽ رات ڏينهن ڪري نيٺ انهيءَ خوفناڪ جهنگل مان ٻاهر نڪرڻ ۾ ڪامياب ٿيس ۽ هڪ نئين شهر ۾ اچي پهتس. اهڙيءَ طرح ڪيترا ملڪ ڏسندو ۽ قدرت جا عجيب مشاهدا ڪندو، شهر شهر ڦرندو هتي اچي پهتو آهيان. هڪ اها گهڙي جڏهن گهوڙي تان لهي ٻائرن کي ڇڏي جو نڪتو آهيان ۽ ٻي هيءَ گهڙي تہ وري پنٺي واپس وڃڻ جو خيال نہ ڪيو اٿم.

پنهنجي احوال ڪانپوءِ مون کان پڇڻ لڳا، تہ هتي اوهان جي ملڪ ۾ ڪهڙا بزرگ ۽ درويش آهن ۽ اهي ڪهڙي طريقي سان خدا کي ياد ڪن ٿا؟

مون کين ٻڌايو تہ هڪڙو مخدوم نوح آهي ۽ ٻيو سيد ميران يوسف بکري، جيڪو ٺٽي شهر جي ٻاهران هڪ ٽڪريءَ تي رهي ٿو. ان کان علاوه وقت جي ٻين کيترن مشهور ۽ معروف درويشن جا نالا کڻي ويس ۽ انهن جي ذڪر فڪر جو طريقو بہ کيس ٻڌايم (12) انهن سڀني مان سيد ميران يوسف بکريءَ واري جو الله جي ذڪر جو طريقو کين گهڻو پسند آيو، چو جو ان کان پوءِ اڪثر انهيءَ طريقي جي تعريف ڪندا هئا. آخر هڪ ڏينهن انهيءَ لاجواب شخص مون کي ذڪر جي تلقين ڪئي. پر ساڳئي وقت چيائين تہ اهو راز ڪنهن تي نہ کولج. مون اها ڳالهہ قبول ڪئي، پر هڪ ڏينهن اوچتو زبان تي اچي ويئس. ان کانپوءِ جڏهن مسجد ۾ ويس ڏسان تہ هو اتان وڃي چڪو هو. انهيءَ واقعي ڏاڍو ملول ۽ دلگير ڪري وڌو. سڄو جهان ڇڻ تہ اوندانهو ٿي ويو، ۽ سڀ عيش عشرتون وه محسوس ٿيڻ لڳيون. انهيءَ فڪر ۾ حيران ۽ سرگردان هئس جو اوچتو دل ۾ خيال آيم تہ مبادا سيد ميران يوسف وٽ ويا هجن. اهو سوچي مسجد مان گهر بہ ڪونہ آيس، سڌو ٺٽي ڏي رخ رکيم. ڳوٺ پٺيان ڳوٺ لتاڙيندو، تڪليفون ۽ ڪشالا ڪيندو، آخر سيد يوسف جي دائري تي اچي پهتس. ڏٺم تہ اهو بزرگ اتي ويٺل آهي. ڏاڍو خوش ٿيس ۽ اڳيون سڀ تڪليفون وسري ويم. ويجهو وڃي سندس منهن مبارڪ کي چڱيءَ طرح ڏسڻ جي ڪوشش ڪيم، تہ سندن بلند درجات ۽ شرح صدر جو احساس ٿيڻ لڳو. مان اڃا سوال ڪرڻ وارو هئس تہ پاڻ چوڻ لڳا تہ سيد ميران يوسف جي جيڪا تعريف ٻڌي هئي سون، اها سڀ سچ هئي، بلڪ ان کان وڌيڪ ڏٺوسون. (13)

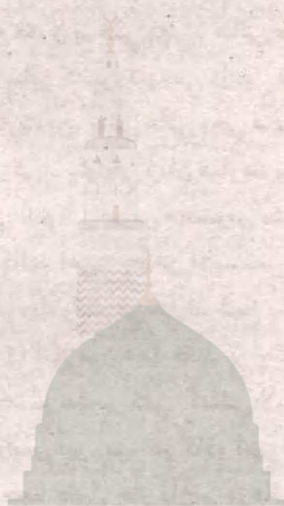
نويڪلائي ۾ ملاقي ٿي کين اهو سڀ ڪجهہ ٻڌايم، جيڪي شروع کان آخر تائين مون تي وهي واپري چڪو هو. اوچتو جڏهن سندن نظر منهنجي اگهاڙن پيرن تي وڃي پئي تہ پنهنجا پيزار يعني جوتا لاهي مون کي پائڻ لاءِ ڏنائون ۽ چيائون تہ حج تي ٿا وڃون، اهي اسان لاءِ تڪليف جو باعث آهن. مون اهي وٺي کڻي پاڻ وٽ رکيا، پر پائڻ جي همت نہ ٿيم. بلڪ اهي تحفو سمجهي سيني سان سانڍڻ لڳس. خيال ڪيم تہ انهن کي سبائي مٿي تي پڳڙي ڪري رکندس. جيتوڻيڪ سيد ميران يوسف صلاح ڏني تہ پيرن ۾ پائي ڇڏ، پر مون اها ڳالهہ قبول نہ ڪئي. پوءِ فرمايائون تہ پلا ان مان ٽوپي سبرائي مٿي ۾ وجهہ. مون ٽوپي ساز وٽ ٽوپي سبرائي، مٿي ۾ پائي وڃي سندن حضور ۾

حاضر ٿيس. اهو ڏسي پاڻ ڏاڍو خوش ٿيا ۽ مصلي هيٺان پيل پئسا ڪڍي مون کي ڏيندي چيائون، تہ انهن جون ٽي شهر مان مانيون وٺي اچ. مون اهي پئسا تبرڪ سمجهي پاڻ وٽ رکي ڇڏيا ۽ پنهنجي پئسن جون مانيون وٺي آيس. پر چا ڏسان تہ پاڻ آهن ئي ڪونہ. پڪ ٿيم تہ اتان هليا ويا آهن. مون کي ڏاڍو جهٽڪو لڳو. جهڙو زمين پيرن هيٺان نڪري وئي هجي. اڳين خوشي ۽ سرور ويندو رهيو ۽ ان جي جاءِ تي غم ۽ اندوه چانئجڻ لڳي. ماني مٽي تي انهيءَ فڪر ۾ غلطان ڪيــن هــر وسندي ۽ واهــڻ ۾ ڳوليــم. آخر گهڻــن ڪشالن ۽ تڪليفن ڪان پوءِ بندر جي شهر ۾ (14) جيڪو سنڌ جو ٿي شهر آهي، اتي ڪين ڳولهي هٿ ڪيم. پاڻ ٻيڙيءَ ۾ چڙهي روانا ٿيڻ وارا هئا. مون بہ جلدي ڪري اهي مانيون ڪولي سندن اڳيان رکي، ادب سان ٻيهي رهيس. مون کي ڏسي سندن منهن تي مرڪ تري آئي ۽ منهنجي تڪليفن ۽ حالت کي ڏسي همدردي ڪرڻ لڳا. اتـي ٿي هڪ ڪڙو ڪٽي منهنجي هٿ ۾ ڏنائون ۽ چيائون تہ وڃي عيال جو قوت ڪر. جيئن اهو ڪڙو هٿ ۾ ورتم تہ سون جو ٿي پيو. مون عرض ڪيو تہ آءٌ سون واسطي توهان جي پٺيان نہ آيو آهيان. تڏهن پاڻ وڌيڪ مهربان ٿيا ۽ چيائون تہ پنتي موٽي وڃ. چيم تہ توهان جي خدمت ڪانسواءِ مون کي قرار ۽ آرام نہ ايندو ۽ پريشان گذاريندس. چا ڪجي جو مقصد حاصل ٿئي، سواءِ خدمت جي دعا جي طلب ڪرڻ بہ نٿي ٿئي. هاڻي منهنجي حق ۾ دعا ڪريو. فرمايائون تہ وڃ ٻن ٽن سالن ڪانپوءِ تنهنجي دل ۾ عشق خداونديءَ جو اهو مچ ٻرندو جو تون خوش گذاريندين. باقي هاڻي وڃي منهنجي بدران پنهنجي اهل عيال جي خدمت ۾ مشغول ٿيءُ. پنهنجي زبان مبارڪ سان اهي الفاظ چئي موڪلائي روانا ٿيا ۽ آءٌ پاڻ کي انتهائي بيوس محسوس ڪرڻ لڳس.

هيءَ انهيءَ وقت جي ڳالهہ آهي، جڏهن آءٌ سندس ڳولا ۾ در در پٺي پٽڪيس. انهيءَ دوران آءٌ پير آر وٽ وقت جي عارف شيخ پٺي رحمة الله عليه جي مقبري تي اچي نڪتس. (15) اتي مون هڪ ڪنڊ ۾ چئن فقيرن کي ويٺل ڏٺو. انهن مان هڪڙو اٿيو ۽ ڪستو هٿ ۾ ڪٽي گدائي لاءِ پير آر شهر ڏانهن ويو ۽ جلد ئي ڪاڌي سان ڀري واپس آيو. پوءِ اهو ڪاڌو انهن مان هڪ ڇٽي جي آڏو آندو ويو، جنهن ان جا پنج حصا ڪيا، چار پاڻ ۾ ورهائي ڪنيائون ۽ هڪڙو حصو مون کي ڏنائون. جڏهن ڪان اهو لقمو ڪاڌو اٿم، تڏهن ڪان وٺي مون لاءِ

ڪائڻ نہ ڪائڻ برابر آهي، ڇڻ تہ وجود مان بشريت جي صفت ئي ختم ٿي وئي اٿم. حضرت جن جي هڪ ٻئي مخلص ڪان نقل آهي تہ پاڻ چيائون تہ جڏهن آءُ انهن فقيرن وٽ پهتس تہ انهن مان هڪ ڇٽي زمين تان هڪ اهڙي ڪائي ڪٽي مون کي ڏني جنهن کي چوسڻ ڪان پوءِ مون منجهان ڪجهہ نہ ڪائڻ ڪري بک لڳڻ واري انساني صفت ختم ٿي وئي.

شاهہ ڪريم جي انهن بزرگن ڪان علاوه وقت جي عارف ۽ قطب مخدوم نوحؒ، وقت جي ولي سيد ميران يوسف بکري جيڪو ٺٽي جو رهندڙ هو ۽ مخدوم آدم سميجو جيڪو ڪلان ڳوٺ ۾ رهائش پذير هو. ۽ جيڪي پنهنجي وقت جا اولياءَ هئا. تن سان خاص صحبت رهي.

فصل پيو

شاهه ڪريم جو مرتبو ۽ مقام:

چاڻڻ گهرجي تہ حضرت جن جا ايترا مقامات آهن، جو لکت ۾ آڻڻ کان ٻاهر آهن. البت جيڪي ڪجهہ سنڌ جي بزرگن کان بيان ٿيل آهن، اُنهن جو هت ذڪر ڪجي ٿو. (16) نقل آهي تہ مشهور بزرگ ۽ عارف حاجي شورو جيڪو جوڻ پرڳڻي ۾ وره جو رهندڙ هو، اهو چوندو هو تہ سڀني بزرگن ۽ اوليائن کي خداتعاليٰ سان ڪا ساعت نصيب ٿيندي آهي. ليڪن حضرت جن کي دائمي وقت هو ۽ ان جي ٻي ڪنهن کي خبر ڪونہ هئي.

هڪ دفعي حاجي شوري وٽ هڪ فقير اچي ڪين ٻڌايو تہ حضرت جن جا مريد چون ٿا، تہ اسين خداتعاليٰ جو مشاهدو ماڻيون ٿا. توهان ٻڌايو تہ اهي ڪوڙ ٿا ڳالهائن يا انهيءَ دعويٰ ۾ ٿورو گهڻو سچا آهن. چيائين تہ بلڪل سچا آهن. اسان بہ ايڪويهن بزرگن جي خدمت ڪئي آهي. جهڙوڪ: مخدوم اسماعيل جاڳو ۽ سيد رڪن الدين رحمة الله عليه وغيره. پر ڪٿان گوهر مقصود حاصل نہ ٿيو. جڏهن حضرت جن جي خدمت ۾ اچي عرض ڪيم تہ پاڻ هٿ جي اشاري سان چيائون "اهو" آهي يا نہ! بس لفظ "اين " يعني "اهو" چوڻ سان مون کي پنهنجو اصل مطلب حاصل ٿي ويو. انهيءَ ڪري جيڪي هر وقت سندن خدمت ۾ حاضر هوندا هئا، تن کي اهو مرتبو ڇو نہ ملندو؟!

چون ٿا تہ حاجي شوري جا ڪيترائي مريد هئا، پر حضرت جن جي خدمت ۾ آيو تہ مٿس حضرت جن جي نگاهہ جو ايڏو اثر پيو، جو چيائين تہ سندن هوندي اسان کي ڪنهن کي مريد ڪرڻ نہ جڳائي ۽ ان کان پوءِ پنهنجي مريدن کي چيائين تہ اڄ کان اسان پاڻ سائين جن جا مريد آهيون. (17) ۽ توهان بہ سندن مريد آهيو. بلڪ مريدن کي نصيحت ڪيائين تہ هن کان پوءِ مٿان ڪو دل ۾ ٻيو خيال آڻيو.

درويش صابر سومرو جيڪو قطب زمان مخدوم نوح عليہ الرحمة جي خاص مريدن مان هو، تنهن جو پڻ چوڻ هو تہ هر ولي کي اهڙو وقت ميسر اچي ٿو، جنهن ۾ الله تعاليٰ جي مشاهدي سان واصل ٿئي ٿو. ليڪن حضرت جن ٿوري جو

زمين تي ليٽيل هوندا هئا، تہ بہ حق جي مشاهدي ۾ محو هوندا هئا.

پيو نقل آهي، تہ درويش بهاءُ الدين گودڙيو جيڪو پڻ مخدوم نوح رحہ جي خاص خليفن منجهان هو. اهو چوي ٿو تہ هڪ ڏينهن آءٌ حضرت جن وٽ آيس. ڪين عرض ڪيم تہ سائين، جنهن نظر سان خدا جو ديدار ڪريو ٿا، مون تي بہ اها نظر شفقت ڪيو. ائين بہ چوندو هو تہ منهنجي هميشہ اها تمنا رهي، تہ حضرت جن جي اهڙي صحبت جو موقعو ملي، جڏهن ٻيو ڪوبہ نہ هجي. اهو بہ سندس قول آهي تہ حضرت جن جو پاسو ڪوڙي سمهڻ، اسانجي ڪيترين عبادتن کان بهتر آهي. حضرت جن خدا جي راهہ کي ايترو تيزيءَ سان طي ڪن ٿا، جو رڳو پاڻ کي خبر اٿن(18) باقي اسان کي تہ ڪا خبر ناهي. بهاءُ الدين گودڙيي چيو تہ مون جيڪي اوليائن جي باري ۾ رسالا مرتب ڪيا، اهي حضرت جن ئي سمجهندا هئا، ان ڪري سندن وفات کان پوءِ مون اُهي ڪڏهن کولي بہ نہ ڏٺا.

نقل آهي تہ وقت جو عارف ۽ شيخ حضرت ميان سيد ابراهيم ولد پير طريقت سيد يوسف جيڪو ميان سيد ڄعفر جو ڏاڏو هو ۽ ڪيس حضرت جن وٽ وڏي رسائي هئي، ان جو قول آهي تہ جنهن ڏينهن کان حضرت جن محبت ۽ شوق جي گهوڙي کي تقويٰ جي تازياني سان ڊوڙايو آهي، تڏهن کان وٽي ان جو لغام ڍرو نہ ڪيو آهي.

ميان ابراهيم ولد مخدوم نوح رحہ جو قول آهي، تہ اسان کي فن حڪمت مان ڪجهہ حصو مليو آهي، پر حضرت جن زماني جا لقمان حڪيم آهن ۽ ڪين سيئي فن ۽ هنر اچن ٿا.

نقل آهي تہ هڪ ڏينهن زماني جو عارف ۽ دانشمند مخدوم ضياءُ الدين وعظ ڪري رهيو هو، حضرت جن اڃان صغير هئا، ليڪن پاڻ هڪ ڪنڊ ۾ ويهي اهو وعظ ٻڌي رهيا هئا. وعظ ختم ٿيڻ کانپوءِ جڏهن شاهہ ڪريم اٿي هلڻ لڳو تہ مخدوم جي نظر سندس پٺيءَ تي پئجي وئي(19) تہ ڏسڻ شرط چيائين، سبحان الله! هي ڇوڪرو هن عمر ۾ ئي حضرت خضر عليہ السلام سان صحبت ۾ آهي، جيڪڏهن ڪيس جوانيءَ ۾ ڏسان ها تہ ڪهڙو نہ چڱو ٿئي ها!

نقل آهي تہ درويش مهراڻ نهڙيو جيڪو پاڻ بزرگي ۽ درويشيءَ ۾ ناليرو هو، تنهن جو مرشد وفات ڪري ويو. گهڻي وقت کانپوءِ ڪيس حضرت

جن جي قدمبوسيءَ جو شرف حاصل ٿيو. حضرت جن کان ايترو متاثر ٿيو جو حاضرين کي مخاطب ٿي چوڻ لڳو تہ مدت ٿي منهنجو مڙس گذاري ويو ۽ آءٌ بغير مڙس جي هئس، پر هينئر اوهان سڀني کي شاهد بنائي حضرت جن کي آءٌ پنهنجو مڙس ٿو قرار ڏيان يعني کين پنهنجو مرشد ٿو تسليم ڪريان ۽ پنهنجي گردن سندن غلاميءَ ۾ ٿو ڏيان.

درويش صالح سومري کان نقل آهي تہ حضرت جن لاءِ لذيذ طعام ۽ اوچا لباس سندن گدائي واري طبع جي لحاظ کان برابر هئا. يعني سندن طبيعت تي انهن جو ڪو اثر نہ ٿئي، پر ٻين جي ڪري نڪو اهڙا کاڌا کائيندا هئا ۽ نہ اهڙو لباس پهريندا هئا. بلڪ ڇتين لڳل لباس تي قناعت ڪندا هئا تہ جٿي مردن لاءِ اوچو لباس ۽ سٺو کاڌو حجت يعني ضروري نہ ٿي پوي.

نقل آهي تہ درويشي رنگ ۾ رتل پير طريقت ميان عبدالعزيز جيڪو ڏاڏونءَ جو رهاڪو هو، هڪ ڏينهن حضرت جي خدمت ۾ اچي حاضر ٿيو ۽ ٻئي هٿ سيني تي ٻڌي با ادب بيهي رهيو. حضرت جن فرمايو تہ ڪير بيٺو آهي؟(20) هن جواب ڏنو، عبدالعزيز! چيائون، ڀلي ڪري آيا. ان کانپوءِ سندس هٿ هٿ ۾ ورتائون. عبدالعزيز چوڻ لڳو تہ جڏهن کان اوهان جو اهو قول ٻڌو اٿم تہ ڦٽيل کي ڀيهر ڦٽ نہ ڏجن، تڏهن کان سچيءَ دل سان پرپٺ اوهان جو مريد ٿيو آهيان.

هڪ ڏينهن انهيءَ بزرگ کان پڇيائون تہ حضرت جن ۽ بهاءُ الدين گودڙيي جي باري ۾ تنهنجي ڪهڙي راءِ آهي؟ چوڻ لڳو تہ بهاءُ الدين ڪنهن جيڏي ماڻهوءَ کي ماري سگهي ٿو. پر مئل ماڻهوءَ کي جياري نٿو سگهي. پر حضرت جن ولايت جي اهڙي درجي تي آهن، جو اهي ٻئي ڳالهيون ڪري سگهن ٿا.

فاني في الله ۽ عارف بالله ميان عيسيٰ رحمة الله عليہ جيڪو حضرت جن جي تمام پيارن مريدن منجهان هو، تنهن چيو تہ مون گهٽائي ملڪ ڏٺا، وڏي محنت ۽ ڪشالا ڪيم ۽ گهڻن بزرگن جي خدمت ڪيم، ايتريقدر جو آخر تنگ ٿي پيس. ڪٿان بہ مقصد حاصل نہ پئي ٿيو. آخر جڏهن حضرت جن جي خدمت ۾ آيم تہ انهن سڀني رولڙن کان جان خلاصي ٿي ۽ مون کي پنهنجو مقصد حاصل ٿيو.

نقل آهي تہ شروع وارن ڏهاڙن ۾ حضرت جن خدا جي طلب ۾ ڪنهن طرف

نڪري پوندا هئا. هڪ ڏينهن درياءَ جي ڪناري تي اچي پهتا. وضو ڪري نفل نماز ۾ مشغول ٿي ويا. جڏهن نماز پوري ڪري ساڄي طرف سلام ڦيريائون، تڏهن ان طرف جي دنيا ۽ ان جي حقيقتن جو ڪشف حاصل ٿين.(21) ۽ اهڙي طرح کابي طرف سلام ڦيريائون ته ان طرف جيڪي ڪجهه هو، ان جي خبر پين.

درويش صابو سومرو چوندو هو، ته هالڪنڊي جيڪو مخدوم سرور نوح عليه رحمة جي رهائش آهي، اهو "بهشت اول" آهي، ته حضرت جن جي رهائش "بهشت ثاني" آهي.

درويش احمد کان نقل آهي ته جيڪو ماڻهو حضرت جن جي صحبت ۾ ايندو هو، پوءِ هڪ مهينو هجي يا هڪ گهڙي، پر موڪلائڻ وقت روئيندو ويندو هو ۽ حضرت جن جي صحبت ڇڏڻ ڪيس ناگوار گذرندي هئي.

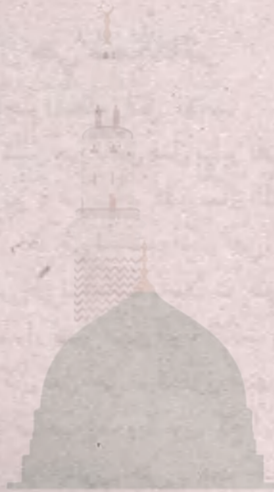
ان وقت جي سچاڻ عالم ميان عبدالرشيد بصير کان نقل آهي ته جڏهن اسان حضرت جن کان ڪو نقطو ٻڌندا هئاسين، ته ائين محسوس ٿيندو هو ته معنيٰ ۽ فهم جا الائجي ڪيترا وڏيڪ نقطا کلڻ وارا آهن. ليڪن اوچتو اجل اچي سندن مٿان بيٺو ۽ هن فاني جهان مان ڪوچ ڪري ويا.

نقل آهي ته هڪ ڏينهن واٽ ويندي فقير بهاءُ الدين گودڙئي پٽ تان اڌ ڪارڪ جو لڌو، جيڪو ڪٺي هٿ ۾ کيائين. پڇيائونس ته ڇو کنيو اٿئي: جواب ڏنائين ته ان تي الف لکيل آهي. حضرت جن جڏهن اها خبر ٻڌي ته پاڻ فرمايائون: "اسان ڪهڙي شيءِ پٽ تان کڻون ڇو ته هر شيءِ خدا تعاليٰ کي پئي ياد ڪري. البت بهاءَ الدين ويچاري جي رڳو ڪارڪ جي ڪڪڙيءَ تي وڃي نظر پئي."(22)

نقل آهي ته ابوبڪر پٽ بايزيد وقت جو هڪ بزرگ ۽ پهتل شخصيت هو ۽ هو سوندن جو رهندڙ هو. ان جي پٽ کان روايت آهي ته هر وقت اسان جي پيءُ تي وجد ۽ حال جو غلبو رهندو هو ۽ جڏهن به مٿس اها ڪيفيت طاري ٿيندي هئي، ته اسان کي گهرائي چوندو هو، ته حضرت جن جي خدمت ۾ وڃو. هڪ ڏينهن پڻ مٿس ساڳي ڪيفيت طاري ٿي ۽ نهايت تاڪيد سان چيائين ته وڃي حضرت جن جي خدمت ۾ رهو. ان کان پوءِ هي واقعو سندس زبان تي آيو ته هڪ ڏينهن آءٌ ٻنيءَ ۾ ويٺو هوس. اوچتو ڏٺم ته آسمان تي ڪڪر ڇانئجي ويو ۽ ان ڪڪر مان هڪڙو شخص ظاهر ٿيو، جنهن جي نوري نظر سان مون

کي الاهي تجلي عنايت ٿي ۽ خدا جو وصال ميسر ٿيو. انهيءَ ڪيفيت سبب آءٌ ذري گهڻ ديوانو ٿيڻ وارو هوس، پر مولا جي مهرباني ٿي جو ان شخص مون کي هدايت ڪندي چيو ته: "اي پٽ، وصال جي باري ۾ ڪا شيءِ بيان ڪر ته وصال ڪيئن آهي!" اهي لفظ ٻڌي منهنجا هوش ٺڪاڻي تي اچي ويا. آءٌ ڪجهه به ڪچي نه سگهيس. ان تي چيائون ته ڪڏهن ڪڏهن وصال ٿئي ٿو. پر حضرت جن لاءِ چون ٿا ته سندن اکيون دائمي طور خدا جي وصال ۾ محو رهنديون هيون. (23) چيائين: هائو! اها ڳالهه صحيح آهي ۽ ان ۾ ڪو شڪ ڪونهي. ان جو مثال ائين آهي جيئن واڳون هميشه پاڻيءَ ۾ رهندو آهي، پر ڪڏهن ڪڏهن منهن مٿي ڪري اکيون کوليندو آهي.

نقل آهي ته هڪ شخص پنهنجي مقصد خاطر شيخ پٽي رحه جي مقبري تي اچي ويٺو ۽ عبادت ڪرڻ لڳو. رات جو ڪيس خواب ۾ هڪ بزرگ اچي چيو ته خلق خدا جي پنهنجي مقصد حاصل ڪرڻ واسطي حضرت جن ڏانهن ئي رجوع ڪري. تون هتي ويٺو ڇا پيو ڪرين! جيئن سجاڳ ٿيو ته سڌو اچي حضرت جن جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ جلد ئي خاص مريدن ۾ شمار ٿيڻ لڳو.

باب پهريون

حق تعاليٰ جي ذڪر ۽ طلب، خود قرباني ۽ حال لڪائڻ بابت - ورد وظيفا، وعظ ۽ نصيحتون جيڪي فاني في الله ۽ باقي بالله، عشق ۽ معرفت جي دانا، شوق ۽ احسان جي درياھ، حظيره قدس جي ساڪن، رضا جي چشمي، وفا جي نقطي، وقت جي شيخ ۽ پير، اڪابرن ۽ ابرارن جي شرف ۽ شان، اسرارن جي واقف ۽ انوارن جي معدن، درويشن جي سردار، بي خويشيءَ ۾ معمور، روحاني قلبي، جسم ۽ جان جي ڪعبي، سبحان ۽ ذات صمد جي مقرب، يعني حضرت سيد عبدالڪريم سنڌي رحہ جيڪي مريدن ۽ مخلصن لاءِ هدايت طور جيڪي فرمايو. (24) هي باب ٻن فصلن تي مشتمل آهي. پهريون فصل حق تعاليٰ جي ذڪر ۽ خود قرباني، پاڻ لڪائڻ، تجريد ۽ تفريد ۽ انهن جي سمجهاڻيءَ بابت آهي.

فصل پهريون

حق جو ذڪر ۽ ان جي سمجهاڻي:

فرمايائون: **فوت الانفاس قتل الانبيا** ' بغير حق معنيٰ ياد خدا کان دم يا ساھ جي غفلت نبين جي ناحق قتل برابر آهي." چيائون تہ پنهنجي ساھ پساھ جي سنڀال ڪريو ۽ هر ساھ ڪڻڻ سان الله پاڪ جو نالو وٺو، ڇو تہ هرهڪ پساھ توهان لاءِ خدا جي امانت وانگر آهي. ان ڪري جنهن هر ساھ سان خدا ڪي ياد ڪيو، تنهن ڄڻ تہ امانت باسلامت حق ادا ڪيو، پر جنهن هڪڙو دم بہ خدا جي ياد کانسواءِ ڪنيو تنهن گويا امانت ۾ خيانت ڪئي.

هڪ مخلص کان نقل آهي تہ هڪڙي ڏينهن وقت جي زاهد ميان عبدالله سان گڏجي حضرت سيد صاحب وٽ وياسون. ڪجھ ڏينهن وٽن هئاسون ۽ صبح جو موڪل گهريسون، تڏهن فرمايائون، جتي بہ هجو خدا تعاليٰ کي ظاهر توڙي باطن ۾ هر وقت ياد ڪندا رهو، ۽ جيڪڏهن ان جي محبت دل ۾ رکو تہ پوءِ اهو شرم ڪجو تہ ڪهڙي هنڌان ٿي آيا آهيو ۽ ڪنهن جي صحبت ۾ رهي آيا آهيو.

[2]

تون چوءَ الله هيڪڙو، وائي ٻي م سک
سچو اکر من ۾، سوئي لکئو لک.

[تون چئو الله هڪڙو آهي ۽ ٻي ڪا ڳالهہ نہ سک. اهو ئي سچو اکر دل ۾ وري وري پيو لِک يعني ورجاءِ.]

فرمايائون تہ پنهنجي پساهن کي خدا جا قاصد يعني پيغام پهچائيندڙ ڪري ڄاڻو. جيڪو ساهہ خدا جي ياد ۾ ڪنيو اهو سجايو آهي جنهن کي ڇڏڪ توهان سينگاري ان جي حضور ۾ موڪليو ٿا. (25) پر جيڪڏهن ڪو دم خدا جي ياد کانسواءِ ڪنيو تہ ڄڻ توهان هڪ نبيءَ کي قتل ڪيو. ان ڪري سياڻي توهان کان پڇا ٿيندي تہ منهنجي نبين کي ڇو قتل ڪيو؟

فرمايائون تہ طالب کي گهرجي تہ هلڻ وقت اکيلو هجي ۽ پنهنجي پيرن ۾ نظر رکي ۽ هيڏانهن هوڏانهن نہ ڏسي. ڇو تہ نگاهہ ڊوڙائڻ دل جي پريشاني ۽ خرابيءَ جو سبب بنجي ٿي. مطلب تہ هر قدم تي الله جو نالو وٺي ڇو تہ عمر ائين گذري ويندي ۽ سچ هڪ هنڌ بيهي ڪو نہ رهندو. ائين پساهہ پورا ٿي ويندا.

فرمايائون تہ جيڪڏهن توهان کي ڪا اهڙي شيءِ ملي بہ وڃي، جنهن سان اوهين ترقي ڪري سگهو، پر خدا جو قسم جيڪڏهن اها شيءِ سنت رسول الله صلي الله عليہ وآلہ وسلم جي موافق ناهي، تہ ان کي الله جي واسطي ڇڏي ڏيو. پوءِ پلي ان ۾ توهان جو ڪيڏو بہ نفعو ڇو نہ هجي!

فرمايائون تہ طالب کي ٽي ڪم ڪرڻ گهرجن: (1) بکيو رهڻ (2) اڪيلائي ۾ رهڻ (3) خدا جو گهڻي محبت سان ذڪر ڪرڻ.

فرمايائون تہ هميشہ خاموشي اختيار ڪرڻ گهرجي ۽ جيڪڏهن ڪو توهان کان ڪنهن شيءِ بابت پڇا ڳاڇا ڪري تہ ان کي زبان سان جواب نہ ڏيو، بلڪ ان کي هٿ جي اشاري سان ٻڌايو. اهو ان ڪري تہ جيئن اها گهڙي بہ حق جي ذڪر کان وانجهيل نہ رهجي وڃي.

هڪڙي مريد کان نقل آهي تہ هڪ رات حضرت جن جي خدمت ۾ ويٺا هئاسون تہ ڪتي جو آواز ٻڌڻ ۾ آيو. جنهن تي چيائون: سبحان الله جن کي جاڳڻ جو حڪم آهي اهي غفلت جي ننڊ ۾ آهن. ۽ هو ويچارا سجاڳ

آهن. (26) وڏيڪ چيائون تہ بہ ڄڻا گڏجي سفر نہ ڪريو. پر جي سفر تي نڪرو تہ پوءِ الڳ الڳ ٿي وڃو. بلڪ اهڙيءَ طرح جو هڪڙي کي ٻئي جي پاڇي جي بہ خبر نہ پوي. ڇو تہ ٻئي ماڻهوءَ جي پاڇي سان دل ۾ وسوسو پيدا ٿئي ٿو ۽ ماڻهو خدا کان پري ٿي پوي ٿو.

هڪڙي مرد کان نقل آهي تہ هڪ ڏينهن هو پاڻ ۽ هڪ ٻيو ارادتمند ٻئي گڏجي حضرت جي خدمت ۾ آياسون. ڏٺوسين تہ فقير ميان عبدالقدوس نويڪلائي ۾ ساڻن ملاقاتي ٿي واپس وڃي رهيو هو. اسان ٻنهي کي گڏ ڏسي فرمايائون تہ ميان عبدالقدوس ڏاڍو نيڪ ماڻهو آهي جو هو پاڻ اڪيلو آيو ۽ اڪيلو ئي هليو ويو. اسان کي اڪيلو ماڻهو گهڻو پسند آهي، ان کان جو ماڻهو گڏجي ڪنهن وٽ وڃي. وڏيڪ چيائون تہ ماڻهوءَ کي کپي تہ وڻ تي ٽڙ تان چڙهي تہ جيئن ڪيس ان جا ميوا وغيره هٿ اچي سگهن. وڻ جي ٽاريءَ کي جهلڻ ۽ پوءِ ميوا پٽڻ درست ناهي.

فرمايائون تہ طالب کي کپي تہ ڪنهن شيءِ جي تمنا نہ ڪري ۽ لاطمعي اختيار ڪري. بلڪ ڪنهن بہ مراد يا مطلب، ڪشف ۽ ڪرامت، قرب ۽ معرفت وغيره جي اون نہ رکي. ائين بہ چيائون تہ ڪشف ۽ قرب وغيره کي پنهنجو مقصد نہ بڻايو. خدا تعاليٰ چوي ٿو تہ مونکي، ڪو بہ مطلب رکي ياد نہ ڪريو بلڪ مون کي، سواءِ ڪنهن مطلب جي ياد ڇو نہ تا ڪريو. وڏيڪ چيائون تہ جيڪو پاڻ کي طالب چوائي ٿو، پر ڪنهن شيءِ يا سبب ڪري خدا کي ياد ڪري ٿو، اهو دراصل خدا سان تعلق نٿو رکي.

ارشاد آهي تہ فقير جي مشغوليءَ جي علامت اها آهي جو واٽ ويندي جيڪڏهن سندس چادر ڪنڊن ۾ ڦاسي پوي تہ ڪيس خبر نہ پوي ۽ نہ وري چادر جي طلب ڪري. چيائون تہ طالب کي ڪوشش ڪري ڳالهائڻ نہ گهرجي، ڇو تہ انهيءَ وقت ۾ الله جي ذڪر کان پري ٿي پوي ٿو (27).

هڪ مريد کان نقل آهي تہ هڪ ڏينهن حضرت جن جي پيرن کي زور ڏيئي رهيو هوس جو خيال آيم تہ سندن لاءِ پاڻيءَ جو ڪونرو پري اچي رکان.

تڏهن پاڻ اجازت ڏنائون، پر چيائون تہ رستي ۾ الله الله ڪندو وڃ ۽ جڏهن ڪوزي کي پاڻيءَ ۾ وجهي ڀرڻ لڳين، تہ غور ڪجانءِ تہ ان مان ڪهڙو آواز ٿو نڪري. پڪ ڄاڻ تہ اهو آواز بہ غير الله جو نہ هوندو. ان ڪري تون بہ الله الله ڪندو رهج.

چيائون: اهو شخص خدا جو طالب نٿو ٿي سگهي، جنهن کي دنيا وارا سڄاڻندا هجن يا اهو ڪنهن ٻئي واسطي سان سڃاتو وڃي يا هو پاڻ ڪنهن ٻئي کي سڃاڻندو هجي.

ڪنهن به ماڻهوءَ ڳالهائڻ ذريعي خدا کي ڪو نه سڃاتو. تنهن ڪري طالب کي ڳالهائڻ وقت گهٽو فڪر ڪرڻ گهرجي ته متان ڪٿي پنهنجو نقصان نه ڪري وجهي.

هڪ مخلص کان نقل آهي ته هڪ ڏينهن ڪنهن ڳوٺ ۾ ويٺا هئاسون ته حضرت جن وٽ هڪڙو ماڻهو آيو جيڪو چوڻ لڳو ته مون کي ڏاڍو درد ۽ تڪليف آهي، مون لاءِ دعا ڪريو. پاڻ مون کي اشارو ڪري چيائون تہ ان شخص کان پڇو ته ڪيس دنيا جو درد آهي يا خدا تعاليٰ جو. اهو ٻڌي ان شخص وراڻيو ته دنيا جو درد اٿم. تڏهن پاڻ ڏاڍو افسوس ڪندي چيائون ته اسان سمجهيو هو ته توکي خدا تعاليٰ جو درد نصيب ٿيو آهي.

جيڪڏهن ڪو طالب رڳو ڳالهين ۾ خدا جو نالو پيو ڪٺندو، پر انهيءَ وقت(دل ۾) خدا کي وساري ويهندو، ته ان مان ڪو فائدو ناهي. اهڙيءَ طرح غير الله جو ذڪر سندس زبان تي پيو هلندو ۽ وري پيو ان کي ورجائيندو ته ان مان ڪيس وڏو ڇيهو رسندو. ان کان پوءِ هي سنڌي بيت پڙهيائون. (28)

[3]

ڏکين ذاتِ پئو، هينئڙو لوهَ سنداڻَ جيئن،
سَنياري کي سڄڻين ورڃي تان نہ وئو.

[(منهنجي) دل لوهہ جي سنداڻ وانگر ڏکن جي عادي ٿي وئي آهي. تنهن ڪري سڄڻن جي سنيار ۽ يادگيري ۾ پگهرجي ختم نٿي ٿئي.]

رات جو ته هر ڪوئي جاڳي ٿو، پر مرد اهو آهي جيڪو ڏينهن جو خدا کي ياد ڪري(يعني دنيا جا سڀ ڪم ڪاريون وساري خدا کي ياد ڪري).

انسان لاءِ ان کان وڌيڪ ٻيو ڪهڙو شرف ٿي سگهي ٿو ته خدا تعاليٰ فرمايو آهي: **فاذکروني اذکر کم**:(سورة 2:152)"توهان مونکي ياد ڪريو ته آءٌ توهان کي ياد ڪريان". وڌيڪ چيائون ته طالب کي گهرجي ته پاڻ کي بحر شهود ۾ اهڙيءَ طرح غرق ڪري جو "اذکروني" کي جدا ڪري.

ننڍپڻ جو ذڪر آهي تہ استاد اسان کي ڪاٺين ڪرڻ لاءِ جهنگ ۾ موڪليندو هو ۽ هڪ سبق بہ ڏيندو هو تہ اهو ياد ڪري اچجو. پوءِ جڏهن اسين جهنگ ويندا هئاسون تہ ٻيا سيئي پنهنجو سبق ياد ڪري ورندا هئا. پر آءٌ صرف خدا جو نالو پيو وٺندو هوس. موٽي اچڻ ڪانپوءِ جڏهن اهو سبق پڇندو هو تہ ٻيا سڀ ٻڌائي ويندا هئا، پر آءٌ ڪو نہ ٻڌائي سگهندو هوس. جيتوڻيڪ آءٌ پڙهڻ خاطر ڪوشش ڪندو رهيس، پر ڪو فائدو نہ ٿيو.

جيڪڏهن نماز پڙهڻ وقت ڪنهن ٻيءَ شيءِ جو خيال اچي ويو تہ پوءِ ڄڻ انهيءَ شخص ان شيءِ جي عبادت ڪئي.

طالب کي گهرجي تہ ڳالهائڻ وقت گهٽو فڪر ڪري، ڇو تہ ڳالهائڻ ۾ سندس نقصان آهي. (29) فرمايائون تہ الله الله ڇئو، ٻين جو نالو وٺڻ ڇڏي ڏيو.

[4]

چَرين جِـئن چِـتِ ڪري، سَـگَ سيئي ڇـنُ،
جي پانئين پرين مڙان تہ مـت منهنجي ڳـنُ.

[پنهنجي دل کي چرين وانگر ڪري، سيئي لڳ لاڳاپا ڇني ڇڏ. جيڪڏهن تون چاهين تہ محبوب سان ملان تہ منهنجي اِها نصيحت وٺ .]

سندن ارشاد آهي تہ غرق(غير سان مشغولي) ڪان فرق(مولا سان مشغولي) بهتر آهي. **ماجعل الله لرجل من قلبين في جوفه**(4:33) يعني خدا تعاليٰ انسان جي اندر ۾ بہ دليون نہ ناهيون آهن.

جيڪڏهن طالب ڪان ڪو گناهہ ٿي پوي تہ رڳو افسوس ڪرڻ ۾ وقت نہ وڃائي، بلڪ يا غافر يا غفار يا غفور پڙهي. پنهنجو حال هٿان نہ وڃائي بلڪ خدا جي ياد ۾ لڳي وڃي.

[5]

پريان سندي ڳالهڙي جيڪو ٻـي ڪري،
مت منهنجي ڪن ڪري، تنهن کي جابُ م ڏي.

[جيڪڏهن پرين ڪان سواءِ ڪو ٻي ڪنهن جي ڳالهہ يعني ذڪر ڪري. منهنجي صلاح وٺين تہ ان کي ڪو جواب نہ ڏي يعني ڪو لاڳاپو نہ رک]

جيڪڏهن ڪو مبتدي يعني ابتدائي سالڪ خدا جي ذڪر ڪان هڪ گهڙي بہ غافل رهندو تہ وچ ۾ وڏو فرق پئجي ويندو. ساڳي حالت منتهي يعني

پڪي پختي سالڪ جي پڻ آهي.

طالب کي گهرجي تہ پنهنجي حال ۾ مشغول رهي، ماضي ۽ مستقبل جي فڪر ۾ نہ پوي.

ذڪر ڪندڙ جي دل کي ڪا بہ شيءِ ڪارو نتي ڪري، توڙي جو اها حلال نہ هجي.

جيڪو ماڻهو خدا کي ياد نٿو ڪري، انهيءَ ۽ جانور ۾ ڪو فرق ناهي، سواءِ انهيءَ جي تہ ڪيس پيچ ڪونهي.

طالب لاءِ فوت ڪان موت بهتر آهي. ڇو تہ موت خلق ڪان(غائب) آهي ۽ فوت حق ڪان(غائب ٿيڻ) آهي.(30)

جڏهن طالب کي ذڪر ڪندي اڃ ۽ سياٽي هڪ نظر اچن تہ هو ڇڻ فريب ۾ مبتلا ٿيو پوي، پر جيڪڏهن ڪنهن خدا جي يادگيريءَ کي اڃ جي بجاءِ سياٽي لاءِ ڇڏي ڏنو تہ ان لاءِ مرڻ بهتر آهي.

جيڪا بہ عبادت ڪريو، ان ۾ اجوري ۽ ثواب جو خيال نہ ڪريو. ڇو تہ خدا تعاليٰ فرمايو آهي تہ مون کي ڪشف ۽ ڪرامت جي واسطي ياد نہ ڪريو.

[6]

وائي ـ ٻي ـ م ـ يـَـلَ، ـ مرُونان مـُـوران پــَـڪــَـٽان،
ـ با للّهِ ســَـندو سـَجـَـٽين، هــُـو هــَـلا چو هــَـلَ.

[ٻي ڪنهن آواز تي پلجي نہ پئُ پوءِ اهو مرن، مورن ۽ پين پکين جو ڇو نہ هجي. خدا جو قسم، اهو سڀ هل ۽ شور سڄڻ ڪان سواءِ ٻي ڪنهن جو ناهي]

هڪٻئي جي سامهون (ڪچهريءَ جي لحاظ ڪان) نہ ويهو، ڇو تہ ائين ڪرڻ سان خدا ڪان پري ٿي ويندا. **ذڪر جلي** يعني وڏي آواز سان ذڪر گهٽي زور سان ڪريو ۽ اهڙي ضرب هڻو جو پهرين ئي ضرب سان دل پرزا پرزا ٿي پوي.

[7]

مــَـتيون ميـڙي ڪــانِ ءِ، واڇـا ڪجـي ـ وڃ پــَـئُ،
جــو تـو ســاِئرُ پانـئيو، ســو هــُـر ہوئــي ناهــ.

[سڀ عقل واريون ڳالهيون جمع ڪري ساڙ، رڳو محبت من ۾ رکي ڪاهي پوءِ. جيڪو تو درياهہ سمجهيو آهي، سو هڪ وڪ هرگز ناهي .]

جڏهن جلي ذڪر شروع ڪريو تہ "لااله" ساڄي پاسي ڪان ڇڪيو، ۽ "الا الله" ڪابي پاسي ڪان، ڇو تہ دل ڪابي طرف آهي. جلي ذڪر ۾ گهڻا فائدا آهن. هڪڙو اهو (31) ذڪر ڪندڙ جي بخشش ٿئي ٿي، ٻيو جيڪو ان کي ٻڌي ٿو، تنهن جي مغفرت ٿئي ٿي ۽ جيڪڏهن اهو ٻڌندڙ ان کي ٻي ڪنهن تائين رسائي ٿو. ان جي بہ مغفرت ٿئي ٿي. اهڙي طرح ستين شخص تائين اهو سلسلو دراز ٿئي ٿو. ان کان سواءِ ذڪر جَهَرَ جو ٻيو وڏو فائدو اهو آهي تہ اهڙي شخص کان سجاڳيءَ توڙي ننڊ جي حال ۾ خدا جو نالو نٿو وسري. ان جو مثال هن ريت آهي تہ جهڙيءَ طرح ڪو ڏنار جهنگ ۾ مال چاريندو آهي ۽ ڏينهن جو انهن کي "هدي هدي" ڪري پيو سڏيندو آهي. پر جڏهن رات جو گهر ۾ سمهيل هوندو آهي تہ ننڊ ۾ اهي ساڳيا لفظ ڇٽي پيو ڦلندو آهي، بلڪ اوچتو اک کلڻ ڪانپوءِ بہ اهي لفظ اُمالڪ سندس زبان مان نڪرڻ لڳندا آهن. مطلب تہ طالب لاءِ جهر يعني ظاهري ذڪر پڻ ائين آهي.

جيڪڏهن ڪو شخص ذڪر جَهَر جي شروعات لا الـه الا الله سان ڪري بس ڪري تہ ٻيو هڪدم الاالله سان شروع نہ ڪري، بلڪ ٿورو وقفو ڪري تہ جيئن ساڳيو پهريون شخص ئي الاالله سان آغاز ڪري......

طالب کي گهرجي تہ جيتري دير ظاهري ذڪر ڪري، اوتري دير ذڪر کان پوءِ فڪر بہ ڪري، ۽ جي ائين ڪندو تہ ان جو مثال هن ريت آهي. جيئن هڪڙو ماڻهو گهري تہ ڪير مان ڏوئرو ناهيان، پر ان لاءِ ٿورو سنياڻ ڪير ۾ وجهي ۽ ان کي هڪ هنڌ رکي نہ ڇڏي، بلڪ وتي گهمندو، تہ اهو ڪير هرگز نہ ڄمندو، اٽلو ڦٽي پوندو، پر جيڪڏهن ڪير ۾ سنياڻ وجهي ٿانوَ کي هڪ هنڌ رکي ڇڏي تہ اهو ڪير ڄمي ڏونرو ٿي پوندو ۽ ان مان مکڻ پڻ نڪرندو.

فرمايائون: **الذڪر بلافڪر ڪالشجر بلاثمر** يعني ذڪر فڪر کان سواءِ ائين آهي، جيئن وڻ بنا ميوي جي هجي. ان ڪري ذڪر کان فڪر بهتر آهي. (32) طالب کي گهرجي تہ الله جي نالي وٺڻ وقت فڪر ڪري ۽ نيت ڪري تہ هو اهڙي هستي يعني خدا جو نالو وٺي رهيو آهي، جيڪو پاڻ کي پاڻ سڃاڻي ٿو ۽ ياد ڪري ٿو.

سماع مخفي ذڪر آهي ڇو تہ ان ۾ احد جو ورد آهي. پر عام ماڻهن کي خبر ناهي. اهي حيران آهن تہ اهو صرف آواز ئي آواز آهي. چيائون تہ خلق سان گڏ پلي هجو. پر انهن سان ملي هڪ نہ ٿي وڃو.

[8]

ڪـُـنڍيون ۾ ِڪروٽـون، اِي پـڻ سـَـڳر ٽـوڪَ،
هنيون ِڏجي حـبيبَ ڪـي، ِلڳ ڳـنڍجن لـوڪَ.

[دل دوست کي ڏجي ۽ جسم پلي ماڻهن جي وچ ۾ هجي، حجرا ۽ عبادت جون جايون، اهي پڻ چڱيون شيون آهن.]

يعني انجمن ۾ خلوت ڪرڻ کپي. هڪڙي ڏينهن هڪ پير مرد سندن خدمت ۾ آيو ۽ عرض ڪرڻ لڳو تہ سائين ٻڍڙو ٿي ويو آهيان ڇا ڪريان؟ چيائونس تہ وڃي الله ڪر. ان کان وڌيڪ ٻيو ڇا ڪندين.

[9]

ِوهـاٽيءَ ٿـي وَڃ، تـو نـہ سـرندو تـن ري،
تا سا وڃـي يـَـڄ، پٺي جبا ڪاڻ پـرين سـين.

[توٽي رات جو پويون پهر آهي تہ بہ اٿي هل، ڇو تہ انهن کانسواءِ تنهنجو چارو نہ آهي. پرين سان جيڪا ڪاڻ پيئي اٿئي، سا اٿي لاهہ يعني ائين پوري ڪر.]

چيائون تہ موڪلاڻ مهل جڏهن اهي لفظ چئبا آهن، تہ وجو ۽ پلي وڃي قرار ڪريو تہ انهن جو مطلب اهو نہ هوندو آهي تہ وڃي سمهي پئو. بلڪ چوڻ جو مقصد هوندو آهي تہ گوشي نشين ٿي خدا کي ياد ڪريو ۽ ان جي ذڪر سان قرار حاصل ڪريو.

خلق مئل آهي ۽ صرف ذڪر ڪندڙ جيئرا آهن. تمثيل: جڏهن مهاٽا مڇين کي چار ۾ ڦاسائي ٻاهر ڪيندا آهن، ان وقت کي مڇيون مئل هونديون آهن ۽ کي پيون ڦٿڪنديون آهن، تہ کي وري جيئريون هونديون آهن. ان ڪري مهاٽا چوندا آهن تہ هي مڇيون زنده آهن. ملائڪ بہ اهڙيءَ طرح هڪيئي کي چوندا آهن تہ هي جيڪي ذڪر ڪندڙ آهن، اهي زنده آهن ۽ باقي ٻيا سڀ مئل آهن. (33) جنهن شخص جي دل ۾ خدا جي دوستي داخل نہ ٿي آهي، ان جو ڪو اعتبار ناهي. ان لاءِ هڪ ننڍو ذرڙو بہ ازدها برابر آهي! قيامت جي ڏينهن خدا تعاليٰ ۽ سندس رسول محمد عليه الصلواة والسلام انهيءَ شخص کي پنهنجو دوست قرار ڏيندا، جنهن جي دل ۾ سندن محبت هوندي.

طالب کي گهرجي تہ هر حال ۾ خدا کي ياد ڪري، پوءِ ڪيس ان لاءِ توفيق ساڻي ٿئي يا نہ ٿئي. وس آهر خدا جي راهہ ۾ هلڻ جي ڪوشش ڪري. ڇاڪاڻ تہ جڏهن باغائي پنهنجي هٿن سان ڪوڏر هڻندو آهي، تڏهن ئي زور بازو جي نتيجي ۾ زمين جو ڪو ٽڪرو تيار ڪري سگهندو آهي.

جيستائين طالب پنهنجي دل کي سڀني خيالن ۽ خطرن کان خالي نہ ڪندو، تيستائين خدا جو ذڪر سندس دل ۾ قرار نہ وٺندو. ڇاڪاڻ تہ جيستائين جهنگ سان ڀريل زمين کي صاف نہ ڪبو، تيستائين منجهس ڪو بہ سلو نہ اُڀرندو.

جيڪڏهن ڪو سمجهي ٿو تہ هي ڪم پورو ڪري پوءِ خدا کي ياد ڪندس تہ هو ڀليل آهي، ڇو تہ اهڙا دنيا جا ڪم ڪڏهن ڪٽڻا نہ آهن. هڪ ڪم کان واندو ٿيندو تہ ٻيو اڳيئي سندس آڏو هوندو. پوءِ وري ان ۾ مشغول ٿي ويندو. مطلب تہ اهڙيءَ طرح ابدي فراق يعني هميشہ واري فرقت جو شڪار ٿي ويندو. (34) دنيا جي ڪمن جو مثال ائين آهي جيئن هڪ شخص مٽيءَ جو گيچڻ ڀري مٿي تي رکي، پوءِ ڪيتري بہ ڪوشش ڪري پر جيئن ئي هلڻ لڳندو، تہ ڌوڙ سندس منهن تي ضرور ڪرندي.

[10]

اِٿي چَلُ چَرين جئن، سَنگَ سيئي ڇنُ،

جي ڀانئين ڀرين مڙان، تہ مت منهنجي ڳنُ.

[اتي چرين وانگر هل ۽ سڀ لڳ لاڳاپا ختم ڪر، جيڪڏهن تون گهرين ٿو تہ محبوب سان ملان، تہ پوءِ منهنجي اها صلاح وٺ.]

طالب کي گهرجي تہ خدا جي طلب کان ڪڏهن بہ عاجز نہ ٿئي ۽ ائين ڪڏهن بہ نہ سوچي تہ خدا ڪا اهڙيءَ شيءِ آهي. جنهن جي طلب ڪري نٿي سگهجي. بلڪ هر حال ۾ خدا جي طلب ۾ مشغول رهي ۽ پنهنجي دل تي اهڙا خيال اچڻ نہ ڏي.

اسم الله جو ذڪر ئي خدا جو ذڪر ناهي. بلڪ اهو تہ ان جي نالن منجهان هڪ نالو آهي. باقي خدا تعالىٰ پاڻ شيءِ ئي ٻي آهي. ذڪر اهو ناهي تہ رڳو زبان سان وٺو الله الله ڪرين. بلڪ ذڪر اهو آهي تہ دل کي خدا سان ڳنڍيل رکين. جئن پيغمبر ﷺ فرمايو آهي تہ "من احب شيئاً اڪثر ذڪره"

يعني جيڪو ماڻهو ڪنهن شيءِ سان محبت ڪندو آهي، سو اڪثر انهيءَ ڪي ياد ڪندو آهي.

[11]

جي جاڳندي من ۾، ستي پڻ سيئي،
من پريان نيئي، ڳڇيو پاڻ ڳري.

[جي جاڳندي دل ۾ آهن، ستي پڻ اهي ئي ياد آهن، پرين منهنجي دل پاڻ سان ڪٺي وڃي قابو ڪئي آهي.]

حديث آهي تہ "**ان الله لاينظر اِلي صورڪم ولڪن ينظر الیٰ قلوبڪم ونياتڪم** - يعني خداتعاليٰ اوهان جي شڪلين ڪي ڪو نہ ٿو ڏسي، نڪي توهان جي عمل ڪي بلڪ توهان جي دلين ۽ نيتن ڪي ڏسي ٿو.(35) ذڪر فڪر ڪان سواءِ بيڪار آهي. وري فڪر دل جي صفائي ڪانسواءِ حاصل ڪو نہ ٿيندو، ۽ دل جي صفائي مجاهدي ڪان سواءِ هر گز نہ پلئہ پوندي. اهڙيءَ طرح مجاهدو وري الاهي جذبي ۽ ڪشش ڪان سواءِ ناممڪن آهي.

هيڪڙائي واري ڪي هٿ ڪرڻ لاءِ هيڪلو هجڻ ضروري آهي. جئن پيغمبر عليہالصلواة والسلام فرمايو آهي تہ "**ان الله وتريحب الوتر**" يعني خدا هيڪڙو آهي ۽ هيڪڙائي پسند ڪري ٿو. جيڪو بيابان جي ڪنڊ ۾ ويهي خدا ڪي ياد ڪري ٿو، تنهن ڪي خدا تعاليٰ اڪيلو نہ ڇڏيندو. بلڪ ڪيس ڪائڻ ۽ اوڍڻ لاءِ ايترو ملندو جو ڪنهن جو محتاج نہ ٿيندو.

هڪڙي مخلص ڪان نقل آهي: هڪ ڏينهن مان ۽ ٻيا مريد حضرت جن سان گڏجي پئي وياسين، اوچتو مون ڪان "هو هو" جي ضرب نڪري وئي. جڏهن پاڻ اهو آواز ٻڌائون تہ ڪين اها ڳالهہ بري لڳي ۽ مون ڏانهن منهن ڪري چيائون: اهو ڇا آهي؟ ڇا ٻيا جيڪي گڏ هلن ٿا، تن ڪي اهو ذڪر ياد ناهي جو تون ڪين ياد ڏياري رهيو آهين!؟

مصرع: مٽ پيڙيائي پلي، جو اپٽي تہ واءُ.

[مٽ ڪي بند رکڻ پلو آهي، جي کلي تہ سڀ ڪجهہ واءُ وانگر اڏامي ويندو.]

خدا تعاليٰ ڪان ڪشف ۽ ڪرامت، مشاهدو ۽ معرفت حاصل ڪرڻ يا غوث ۽ قطب ٿيڻ جي تمنا نہ ڪريو، انهن ڳالهين جي فريب ۾ ئي نہ اچو، بلڪ خدا ڪي فقط خدا ڪارڻ ياد ڪريو.

[12]

پاٽياري سيءَ کا جا سِر گهڙو ڌري،
کا لئه سندي سڄڻين، کا پورهئي کان پري.

[مٿي تي گهڙو رکي پاٽي پري ايندڙ عورتون ته گهڻيون آهن. پر انهن مان کامحبت وچان تي پري ته کا صرف پورهئي خاطر اهو ڪم تي ڪري .(36)]

تنهائي ۾ هر ڪو خدا کي ياد ڪري ٿو. پر مڙس اهو آهي جو ماڻهن جي ميڙ ۾ به غافل نه ٿئي. جڏهن ڪو فقير حجري ۾ ويهي خدا جي ياد ۾ مشغول ٿئي ٿو ته سندس مرشد اچي ساڻي ٿئي ٿو، پوءِ جيڪڏهن اتي مرشد جي زيارت کان غافل ٿيو ته ڪجهه نه ڪمايائين. اهڙي طرح فقير جڏهن حجري ۾ گوشي نشين ٿين ٿا ته وڏي محنت ڪن ٿا. پر جڏهن ٻاهر اچن ٿا ته وري غافل ٿي پون ٿا.

جيڪڏهن مريدن منجهان ڪو پلي ڏور مشرق ۾ رهندو هجي، پر هو خدا کي ياد ڪري ٿو ته اهو مون کي گهڻو نزديڪ آهي. پر پيو جيڪو مون وٽ نزديڪ آهي ۽ خدا جي ذڪر کان غافل آهي، اهو اسان کان گهڻو ڏور ۽ پري آهي.

[13]

وَرَ وسري تہ ڪوهُ، پروَرَ نہ وسرئوس،
کو نہ چوندو ڪڏهين، تہ اگن اونداهوس.

[جيڪڏهن مڙس کان وسري وئي ته چا ٿي پيو، پر ڪانئس مڙس وسرڻ نه کپي، ڪير به ائين نه چوندو ته سندس اڱڻ اونداهو ٿي ويو.]

ڳالهه ٿا ڪن ته هڪ ڏينهن درويش **احمد رونجهي** حضرت جن کان پڇيو ته گذر سفر واسطي کهڙو ڪم ڪندا آهيو، چيائون ته ڪوڏر هڻندو ۽ ٻني کيڙيندو آهيان. پڇيائين ته جڏهن ڪوڏر هڻندا آهيو ته خدا کي ڪيئن ياد ڪندا آهيو. ان تي پاڻ مرڪي جواب ڏنائون ته اي احمد، جڏهن پاٽياري عورت ٻهڙا دلا مٿي تي رکي هٿ سان سوکها ڪري (37) ٽلندي ۽ ڳالهائيندي گهر ويندي آهي، ته گهڙا ان کي هلڻ ۽ کيڇڻ کان روکي نه سگهندا آهن. اهو ٻڌي احمد خاموش ٿي ويو ۽ وري نه ڪڇيو. حضرت جن فرمايو ته دراصل اهي گهڙا دل تي رکيل هوندا آهن ۽ نه هٿن پيرن تي!

فرمايائون تہ نفي ۽ اثبات ۾ فرق ڪجو. يعني **لااله الا الله** چوڻ وقت اثبات جي ضرب زور سان هڻو. پوءِ چيائون تہ ذڪر ڪندڙ کي قرآن پڙهڻ ياد نٿو رهي! وري چيائون تہ مٿل شينهن کان جيئرو ٻلو بهتر آهي، ڇو تہ جيئرو الله جو نالو وٺي سگهي ٿو، پر مٿل ڪجهہ بہ نٿو چئي سگهي.

هڪ ڏينهن مريدن کي چيائون تہ اسان کي گهٽو ياد ڪيو اٿو، هاڻي خدا جي ذڪر سان مشغول ٿيو.

هڪڙي مريد ڳالهہ ڪئي تہ آءٌ نئين مان هلي حضرت جن جي خدمت ۾ ٻلڙيءَ آيس. جڏهن اتي پهتم تہ پاڻ عبادت ۾ مشغول هئا. ان ڪري مان اتي ويٺل ٻين مريدن سان ڪچهري ڪرڻ لڳي ويس. جڏهن حضرت منهنجو ڳالهائڻ ٻڌو، تہ مون کي گهرايائون ۽ مون کي نصيحت ڪرڻ لڳا تہ جڏهن آءٌ ڳالهائي رهيو هوس تہ ڪين ڏاڍي تڪليف ٿي پهتي، تہ فقير کي ڳالهائڻ ۾ مشغول نہ ٿيڻ کپي. توڙي جو ٻيا ڳالهائڻ ۾ رڌل هجن. ان ڪانپوءِ مون کي گهٽيون نصيحتون ۽ هدايتون ڪيائون. مون اهي گفتا ۽ هدايتون(38) ٻڌي موڪلائڻ جي اجازت ورتي ۽ نئين واپس آيس. جيڪڏهن الله تعاليٰ ڪنهن کي ڪا ڳجهي شيءِ عنايت ڪري تہ ان کي گهرجي تہ اها ظاهر نہ ڪري.

[14]

مُٺِ پيڙيائي پلي، جي اُپِٽي تہ واءُ،
ڄَبُ پڌر وڌي ڳالهڙي تہ ڇڏي وڃي ساءُ.

[مٺ بند پلي آهي، ڇو تہ جي کلي پوندي تہ ڪاڳالهہ ڳجهي نہ رهندي. اهڙيءَ طرح جڏهن ڪا (ڳجهہ واري) ڳالهہ ظاهر ٿي پوندي، تہ پوءِ ان مان مزو نڪري ويندو.]

نقل آهي تہ هڪ ڏينهن ڪو مريد حضرت جن جي خدمت ۾ اچي حاضر ٿيو. ان کان پڇيائون تہ خدا ڪانسواءِ ٻي ڪنهن کي ياد ٿا ڪريو ڇا؟ مريد وراڻيو تہ خدا جي ياد ۾ مشغوليءَ کان پوءِ حضرت جن کي ياد ٿا ڪريون. ان تي وراڻيائون تہ چڱو!

جيڪو شخص رزق جو طالبو آهي، ان کي الله جو نالو وٺڻ نہ کپي، بلڪ هن کي کپي تہ رزاق نالي جو ورد ڪري، ڇو تہ خدا جي طلب هر مراد ۽ مطلب کان آجي هئڻ کپي.

[15]

جيڪي گهران م وڃ، جيڪي موٽ م سهٽي،
هيڪڙائي هٿ ڪر، پيون پيري پچ.

[اي سهٽي يا ته پنهنجي گهر مان نه نڪر يا نڪرين ته وري موٽي نه اچ. مطلب ته هيڪڙائي کي هٿ ڪر. پيون سڀ شيون پيچي پورا ڪر.]

نقل آهي ته هڪڙو مريد سندن خدمت ۾ آيو. ان کان پڇيائون ته خدا کي ياد ڪريو ٿا. مريد وراڻيو ته سائينجن جي برڪت سان سڀ ڪجهه حاصل آهي. ان تي ڪيس سمجهايائون ته ائين نه چئُ. چو ته هڪڙي وٽ جو ملڻ به وڏي ڳالهه آهي.(39)

سيني عبادتن کان الله پاڪ جو نالو برتر آهي. ان جو مثال ڏيندي چيائون ته جيئن ملهه جي حساب سان روپئي ۾ پئسا آهن ۽ دنيا ۾ درهم آهن يا پٿرن ۾ لعل گوهر آهن. ته وري وڏ ۾ وڏ سنگ فيروزه آهي تيئن عبادتن ۾ خدا جو نالو آهي.

نقل آهي ته هڪ دفعي وٽن هڪ مريد آيو ۽ چوڻ لڳو ته توهان منجهان بين سيني کي ته فائدو رسيو آهي، پر مون کي ڪو فائدو نه پيو آهي. تڏهن ڪيس فهمائش ڪندي فرمايائون ته اهڙو سخن نه ڪيجي - پلا. سوچ ته تون هن رستي تي ڪيئن پهتو آهين؟

[16]

سوئي هيڏان، سوئي هوڏان، سوئي من وَساءِ،
تنهين سندي سوجهري، سوئي سو پساءِ.

[اهو ساڳيو محبوب هن طرف به آهي ته هن طرف پڻ. بلڪ دل ۾ به اهو ئي آهي اهو ئي پنهنجي روشنيءَ ۾ پاڻ نظر اچي ٿو.]

هڪڙا فارغ المشغول يعني هر مشغلي کان وانجهيل آهن ته ٻيا وري مشغول الفارغ يعني فراغت ۾ مشغول آهن.

فرمايائون ته جس دم - دم يعني ساهه منجهائڻ کپي. ان جو مثال هيئن آهي ته جڏهن سانداريءَ ۾ هوا ڦوڪبي آهي ته پوءِ اها پريل لڳندي آهي ۽ جڏهن ان مان هوا ڪڍي ڇڏبي آهي ته ڪلي ٿي پوندي آهي. اهڙيءَ طرح حبس دم وقت الله الله گهٽو ڪجي ۽ دم ڇڏڻ وقت وري لااله الا الله چئجي ته جيئن دل جي صفائي حاصل ٿئي.

هڪڙي مريد ڪان نقل آهي تہ هن حضرت جن جي خدمت ۾ حضرت سفيان ثوري رحمة الله عليہ جو هي قول پڌايو: "**انما حرم الوصول ليقنع الاصول**" يعني "وصول ان ڪري منع آهي تہ جيئن اصولن کي پڪو ڪجي" (40) اهي الفاظ ٻڌي پاڻ ڏاڍو خوش ٿيا ۽ ڪيتري وقت تائين اهي الفاظ دهرائيندا رهيا. ان ڪان پوءِ چوڻ لڳا تہ وصول جا **اصل ڪل چار** آهن: (1) ٿورو کائڻ (2) خلق سان ٿورو گڏجڻ (3) ٿوري ننڊ ڪرڻ (4) حق جو گهڻو ذڪر ڪرڻ.

چاڪاڻ تہ طالب انهن چئن اصلي ڳالهين جو خيال نٿا رکن تنهن ڪري الاهي وصال ڪان وانجهيل رهجي وڃن ٿا.

خداتعاليٰ جو فرمان آهي تہ "**واذکر ربک اذا نسيت**" (سورة 18:24) يعني خدا کي ايستائين ياد ڪيو جيستائين توهان پاڻ کي پلجي وڃو. اهڙيءَ طرح خدا کي انهن گهڙين ۾ ياد ڪريو. جيئن نفس جي خواهش ۽ لذتن کي وساري ويهو. اجا بہ رب کي ان ساعت ياد ڪريو جڏهن سندس ذڪر وساري ويهو. ارشاد خداوندي آهي تہ "**واذکر ربک في نفسک تضرعا وخيفة ودون الجهر**" (سورة 7:205) يعني "خدا کي دل ۾ ياد ڪريو. ۽ نياز نوڙت سان ۽ لڪي لڪي يا ڳجهہ ڳوهہ ۾. سواءِ ظاهر ٿيڻ جي". خدا کي ظاهر ٿوري باطن ۾ ياد ڪريو يعني زبان توڙي دل سودو. ڇو تہ نياز ۽ نيزاري دل جي حصي ۾ آهي ۽ آواز زبان وغيره جي حصي ۾ آهي. فرمايائون.

من عرف نفسه فقد عرف قلبه ومن عرف قلبه فقد عرف روحه ومن عرف روحه فقد عرف سره ومن عرف سره فقد عرف اسراره ومن عرف اسراره فقد عرف اخفا ' ومن عرف اخفا ' فقد عرف ربه.(41)

ترجمو: جنهن پنهنجي نفس کي سڃاتو تنهن واقعي پنهنجي قلب کي سڃاتو ۽ جنهن پنهنجي قلب کي سڃاتو تنهن روح کي ڄاتو. ۽ جنهن روح کي سڃاتو تنهن ڳجهہ کي ڄاتو. جنهن ڳجهہ کي ڄاتو تنهن اصلي راز کي ڄاتو. جنهن راز کي ڄاتو. تنهن وڌي ڳجهہ کي ڄاتو. جنهن انهيءَ ڳجهہ کي ڄاتو. تنهن واقعي پنهنجي رب کي سڃاتو.

خداوند تعاليٰ جو فرمان آهي: "**ان الله يامر کم ان تؤدوا الامانات الیٰ**

اهلها (سورة 4: 58) يعني بيشڪ الله حڪم ڪري ٿو تہ توهان لائق ماڻهن کي امانت پهچايو." اوهان جا دم يا ساھ جيڪي خدا تعاليٰ توهان کي ڏنا آهن، اُهي سندس امانت آهن. ان ڪري منجهن هرگز خيانت نہ ڪريو. مرشد جي صحبت ۾ تہ هرڪو خدا کي ياد ڪري ٿو، پر ڪامل اهو آهي، جيڪو مرشد کان پري هجڻ جي باوجود خدا جي ذڪر ۾ مشغول هجي. اهڙيءَ طرح جتي بہ هجو ۽ جنهن حال ۾ هجو ان محبوب کي ياد ڪريو.

فقير کي گهرجي تہ ڪارو لباس پائي، بلڪ مٽي کي بہ ڪاري ڪپڙي سان ڍڪي. طالب کي گهرجي تہ هميشہ چتين لڳل ڪپڙا پهري ۽ ٽوپا بہ سڌا نہ هٽي. اهڙي طرح رنگين چتيون هٽڻ کان بہ پاسو ڪري. ڇو تہ فقير جي دنيا سنوان سڌا ٽوپا آهن. لباس ۾ اهي ڏاڳا يا ٽوپا ڏيکاءَ جي لحاظ کان نہ پر چتين مٿان چتين جو مطلب سادگي ۽ نهٺائي ظاهر ڪرڻ آهي.

هڪڙي مريد کان نقل آهي تہ هڪ ڏينهن ڪجھ مريد حضرت جن جي گودڙي سبي رهيا هئا. جو مون کي بہ ارشاد ڪيائون تہ آءُ بہ ساڻن ٿي وڃان. مون عذر پيش ڪيو تہ آءُ سبي نہ ڄاڻان، مون کي سڌو ٽوپو اچي ئي ڪو نہ. تڏهن پاڻ چيائون تہ جيئن بہ توکي اچي تيئن ويهي هڻ. مان ڏاڍو خوش ٿيس ۽ ٻين سان گڏجي گودڙي سبڻ ۾ مشغول ٿي ويس.

پنهنجي پٽن کي چيائون تہ توهان وٽ(42) هڪڙي چادر ۽ هڪڙي ڪلاھ هجڻ ڪپي. اهڙي حال ۾ پنهنجي رب سان مشغولي اختيار ڪريو ۽ اڪيلائي کي پسند ڪريو. باقي توهان جي عيال جي خدمت اسان جي ٻلي آهي. ان ڪري ڪنهن وسوسي يا پولي ۾ نہ پئو.

هڪڙي مريد ڳالھ ڪئي تہ حضرت جن جي صحبت ۾ وڃڻ ٿيو. منهنجي ڪلهن تي چڱي موچاري ٿلهي ڪفني پيل هئي. جڏهن مون ڏٺو تہ حضرت جن پاڻ پٺيءَ اگهاڙا ويٺا هئا، تہ مون پنهنجي ڪلهن تان اها ڪفني لاهي سندن ڪلهن تي وڌي. پاڻ فوري طور چيائون تہ ٻيون اگڙيون ڪٽي اچي هن ڪفنيءَ جي مٿان چاڙهيو تہ جيئن سخت ٿئي. ڇو تہ مون کي اها گهڻي نرم محسوس ٿئي ٿي. ان ڏينهن کانپوءِ مون هميشہ چتين لڳل اوڇڻ اختيار ڪيو ۽ وري ڪڏهن سفيد ۽ نرم ڪپڙو ڪلهن تي نہ رکيم.

خيال آيو تہ چڱا موچارا ڪپڙا پهرجن، پر پوءِ ائين نہ ڪيوسون تہ

متان پين جي لاءِ حجت يعني ضروري ٿي پوي.

نقل ٿا ڪن تہ هڪ ڏينهن حضرت جن سوار ٿي ڪنهن طرف وڃي رهيا هئا تہ واٽ تي هڪ درويش جيڪو پنهنجي بزرگي، مجاهدي ۽ ترڪ لباس ڪري مشهور هو، ساڻن ملاقي ٿيو. ان وقت ان بزرگ ڪي سفيد لباس پهريل هو ۽ مٿي تي وڏي پڳ ٻڌل هئس. هن ڏانهن نهاري مخاطب ٿي ڪيس چوڻ لڳا "تون اهوئي آهين جو اڳي هئين." اها ڳالهہ ان شخص ڪي نہ آئڙي ۽ هي بيت پڙهيائين:

[17]

ڦٽيون ڪر ڦڙڪيون، وَر ونگائي پاءِ،
جا تن اندر ڪاءِ، سا معلوم محبوب ڪي. (43)

حضرت جن ڪي اها ڳالهہ ناگوار گذري ۽ پاڻ هي بيت پڙهيائون:

فِڪرِ ڪَر ڦَڙڪيين، ور ونگائي لاهہ،
سائِي ساري هٿ ڪر، سيٽن جا سُهاءِ.

اهو ٻڌي اهو شخص بلڪل ماٺ ٿي ويو ۽ وڌيڪ نہ ڪڇيو.

فرمايائون تہ مٿي ڪي پوريءَ طرح ڍڪيل رکو. وچ اگهاڙو ڇڏي نہ ڏيو ڇو تہ اها جڳهہ شيطان اچي ولاري ٿو.

جيڪو شخص حلال ڪائي ٿو ۽ حلال پهري ٿو، ان جي هر دعا اِگهامي ٿي. اهو حلال هيئنئن آهي تہ هو پنهنجي اوگهڙ پڻ ڍڪي ٿو ۽ پنهنجي هٿن سان حلال ڪمائي ڪري ٿو. انهيءَ صورت ۾ هو جيڪا بہ دعا گهري ٿو تہ اها مستجاب ٿئي ٿي.

خداتعاليٰ خوراڪ ۽ پوشاڪ ٻن ڳالهين جي ڪري ڪئي آهي. هڪڙي ب ۽ ٻي اگهاڙ جي ڪري، ۽ فقيرن ٻنهي ڪي قبول ڪيو آهي.

طالب ڪي گهرجي تہ پڳ ٻڌڻ وقت سڌا ۽ سهٽا ور نہ ڏئي، جهڙا تهڙا ور ڏئي ۽ پڳ ٻڌڻ ۾ زيب زينت ڪان پاسو ڪري. (44)

چيائون تہ جيڪڏهن ڪو شخص عرش عظيم تان لهي اچي پر ڪيس سفيد لباس پيل هوندو تہ ان وٽ هرگز نہ وڃبو. ان جي مقابلي ۾ هڪ ٻيو فقير

جنهن کي اڳڙين وارو لباس هجي ۽ خدا جي کيس ڪا خبر نہ هجي تہ جيڪر ان وٽ هلي وڃبو. وڏيڪ چيائون تہ تقويٰ جو لباس ائين آهي، جيئن قرآن پاڪ جا حرف. فقير کي گهرجي تہ هڪڙي چادر سان ئي پنهنجي اوگهڙ ۽ عيب ڍڪي ۽ ٻيءَ جي طلب نہ ڪري.

روايت آهي تہ هڪ ڏينهن حضرت جن جي گودڙي ڌوپڻ لاءِ ويل هئي، تيستائين پاڻ پٺن اگهاڙا ويٺا هئا. ايتري ۾ سندن فرزند ميان حسين اچي نڪتو جنهن پنهنجي سفيد چادر لاهي سندن ڪلهن تي وڌي. تڏهن پاڻ اها چادر لاهي زمين تي رکيائون ۽ چوڻ لڳا تہ "سفيد چادر انهن کي اوڍڻ گهرجي جن جي دل روشن ۽ اڇي هجي. ان ڪري، اسان کي اها پائڻ نہ گهرجي. ان ڪان پوءِ هي بيت پڙهيائون:

[18]

ڪاٺياريون ڪيئن ڪن، عمر اڇنا ڪپڙا،
جني جا ترن ۾، وَرَ تا وين سمن.

[اي عمر، اهي ڪاٺياريون ڪيئن اڇا ڪپڙا پهرينديون، جن جا مڙس تر ۾ طعنا ۽ مهڻا تا سهن.]

"قوتُ الفقير ما وَجَدَ ولباسُهُ ماستَرَ وسكنه حيث دَرَكَهُ" يعني فقير جو قوت اهو آهي جيڪو کيس ملي، سندس لباس اهو آهي جيڪو اوگهڙ ڍڪي ۽ سندس رهڻ جي جاءِ اها آهي، جتي کيس رات پئجي وڃي. اڳ ۾ اهڙا درويش بہ ٿي گذريا آهن جيڪي پنهنجي ٽڳڙين لڱل ڪپڙن کي دلق سمجهي چلا ڪيندا هئا. (45)

نقل آهي تہ هڪ ڏينهن هڪ فقير سندن خدمت ۾ آيو. پاڻ ان کان اچڻ جو ڪارڻ معلوم ڪرڻ لڳا. ان تي اهو فقير چوڻ لڳو تہ هي پاتل چولو ڦاٽي پيو اٿم ان کي ڪنهن فقير کان ٽوپي ڏيارڻ لاءِ آيو آهيان. اهو ٻڌي ڪين مئيان لڳي ۽ ان کي چيائون تہ فقيريءَ جي پهرين منزل پنهنجو خرقو سبڻ آهي.

ڳالهہ ٿا ڪن تہ هڪ ڏينهن پاڻ سيد جلال شيرازي رحمة الله عليه جيڪو وقت جو فاني في الله ۽ ذاتي پاڪ جو برگزيده بندو هو. ان وٽ تشريف فرما ٿيا. ڪين گهٽو ڪري هڪ ڍگهو جبو ۽ پڳ پاتل هوندي هئي ۽ ان ڏينهن بہ پاڻ انهيءَ لباس ۾ هئا. جنهن تي ان بزرگ ڪين چيو تہ انهيءَ جبي کي ترڪ

ڪو نہ ٿا ڪريو. ڇا اهو عزت ۽ تڪريم جي نشاني آهي! ان تي ڪيس جواب ڏنائون تہ خداوند تعاليٰ فرمايو آهي: "**يا بني آدم قد انزلنا عليكم لباسا يواري سواتكم وريشا ولباس التقوي ذالك خير**" (سورة 7:26) "يعني اي آدم جي اولاد! بيشڪ اسان توهان لاءِ پوشاڪ کي نازل ڪيو آهي تہ جيئن توهان ان سان پنهنجي اوگهڙ ڍڪيو ۽ پاڪائي واري پوشاڪ وڌيڪ بهتر آهي. تقويٰ جو لباس حلال وارو آهي ۽ ان سان اوگهڙ ڍڪجي ٿي.

چيائون تہ طالب کي ڇڙو رهڻ کپي ۽ شادي نہ ڪري. چوندا هئا تہ جڏهن خبر پوندي اٿم تہ فلاڻي خدا جي طالب شادي ڪئي آهي تڏهن مٽي ۾ سور پئجي ويندو اٿم. اهڙيءَ طرح جڏهن سندس مجلس ۾ ڪو شخص ايندو هو تہ پاڻ ڪانئس پڇندا هئا تہ اڪيلو آهين يا شادي شده؟ ڇڙو هجڻ جو ٻڌي ڏاڍو خوش ٿيندا هئا. (46) پر جيڪڏهن اهو شخص چوندو هو تہ عيال وارو آهيان تہ کين تڪليف پهچندي هئي ۽ ناگواريءَ جو اظهار ڪندا هئا.

هر روز لکين انسان خدا جي طلب ڪن ٿا، پر انهن مان ڪو هڪڙو قبوليت جي درجي تي پهچي ٿو. ٻيا سڀئي ان ڪارڻ محروم رهجي وڃن ٿا، جو اهلِ عيال جي شغل ۽ دنيا جي محبت مٿن غالب آهي.

نقل آهي تہ هڪ ڏينهن حضرت جن جي مجلس ۾ ويٺا هئاسون تہ هڪ مريد اچي کين نڪاح ۾ شريڪ ٿيڻ جي التجا ڪئي. ان تي ڪيس چيائون تہ اسان کي توهان مان اها اميد نہ هئي تہ تون پاڻ کي کوهہ ۾ اڇلائيندين ۽ اسين اچي تنهنجو پٽ ڪائينداسون. اهو فقير ڪوشش ڪندو رهيو تہ پاڻ راضي ٿي هلن، پر پاڻ نہ ويا. حالانڪ چون ٿا تہ جڏهن بہ ڪو کين هلڻ لاءِ چوندو هو تہ پاڻ هليا ويندا هئا. پر هن فقير جي نڪاح تي ڪو نہ ويا.

چون ٿا تہ هڪڙو مجذوب درويش هو جو چئي رهيو هو تہ اي خداوندا، جيڪي مون کان اڳ ٿي گذريا انهن کي توڙي هينئر وارن کي نہ بخش. ڪنهن ماڻهوءَ پڇيس تہ هي ڇا چئي رهيو آهين؟ ورندي ڏنائين تہ اڳيان ان ڪري جو مون کي گهر ٻار نہ ڪرڻ جي نصيحت نہ ڪيائون ۽ هينئر وارا ان ڪري جو مون کان اهو نہ ٿا پڇن تہ نڪاح ڪريون يا نہ.

ڳالهہ ٿا ڪن تہ هڪ ڏينهن حضرت جن جو هڪڙو مريد وقت جي عالم مولانا محمد صدر وٽ ويو، جيئن هو گهر کان ٻاهر نڪتو ڇا ڏسي تہ

سندس منهن ڪارو لڳو پيو هجي ۽ انهيءَ حالت ۾ هو وچ بازار ۾ اچي بيٺو. تڏهن ماڻهن ان کان سوال پڇيو ته منهن کي ڪارو ڇو ڪيو اٿو. (47) جواب ڏنائين ته جيڪو شخص اهل دنيا جي آستاني تي پهتو ۽ اتي ئي پلٽي هٽي ويٺو، ان جو مثال اجهو ان ريت آهي.

ڪافي وقت گذرڻ ڪانپوءِ انهيءَ مريد نڪاح ڪيو، تڏهن پاڻ پنهنجي ڳوٺ ۾ ترسيل هئا. جڏهن پاڻ اها خبر ٻڌائون ته مون کي چيائون انهيءَ فقير کي وڃي ٻڌاءِ ته جڏهن ٻهريون دفعو منهن ڪارو ڪيو هيئي، تڏهن اهل دنيا وانگر پاڻيءَ سان ڌوئڻ بعد صاف ٿي پئي سگهيو، پر هاڻي ته دل کي به ڪارو ڪيو اٿئي، جيڪا ڪنهن به شيءِ سان پاڪ نه ٿي سگهندي.

چيائون ته فقير جڏهن پنهنجي زال سان همبستري ڪري ٿو تڏهن ڇٽڪ اهڙي سوراخ ۾ پيشاب ڪري ٿو، جنهن منجهان پوءِ ڪيترا ماڪوڙا ۽ ماڪوڙيون ٻاهر نڪرن ٿا.

نقل آهي ته هڪ ڏينهن ڪنهن اچي ڪين ٻڌايو ته فلاڻي مريد نڪاح ڪيو آهي. جيئن اها خبر ٻڌائون ته ڏاڍو غمگين ٿيا ۽ چيائون ته هو اڄ اسان لاءِ مري ويو ۽ هن دنيا مان ڪوچ ڪري ويو.

چون ٿا ته هڪ پٽ پيءُ کي چيو ته مون کي به زالون پرڻاءِ. جڏهن ٻهرين نڪاح کي ڀڳل عرصو گذري ويو ته پيءُ پٽ کي چيو ته هاڻي ٻي شاديءَ جي تياري ڪجي. تڏهن پٽ وراڻيو ته اها هڪ ئي ٻنهي کان زور آهي.

هڪڙي مريد کان نقل آهي ته هڪ ڏينهن اسان حضرت جن جي ڳولا ۾ هڪ مريد جي شاديءَ جي دعوت ۾ ويا هئاسون. واپسيءَ ۾ نئين جي ڪن ڳوٺن کان ٿيندا آياسون، تان جو سندن ڳوٺ اچي پهتاسون جتي پاڻ هئا. (48) قدمبوسيءَ جي سعادت حاصل ڪري اجا مس ويناسون ته چوڻ لڳا، ان شخص کي ڪوهه ۾ ڦٽو ڪري آيا آهيو. عرض ڪيم ته سائيجن بلڪل صحيح ٿا فرمائين. اها رات اسان اتي رهياسون. تان جو ٻئي ڏينهن صبح جو وري سندن سج جيان چمڪندڙ چهري کان منور ٿياسون. وري ويٺائي هئاسون ته پاڻ ساڳي ڳالهه ڪيائون ته ان فقير کي کاهي ۾ اڇلائي آيا آهيو. شايد سندس پٽ اچي ڪيس ان مان ڪڍي!

هڪ شخص وعظ ۾ حورن ۽ غلمانن جو ذڪر پئي ڪيو ۽ چيائين

پئي تہ مسلمانن کي بهشت ۾ خدمت لاءِ پڻ حورون ۽ غلمان ملندا. اتي کو فقير ويٺو هو تنهن چئي ڏنو تہ هي کهڙا ملان آهن، جو هتي بہ جماع جي خواهش کن ٿا تہ اڳتي بہ کين اهو ئي اونو آهي.

هک مريد کان نقل آهي تہ آءٌ حضرت جن جي صحبت ۾ هوس ۽ سندن خدمت چاکريءَ جي سوچ ۾ غلطان هوس جو پاڻ مون ڏي نهاري چوڻ لڳا تہ هن ويچاري تي الائي کهڙو بار کٽي وڌو اٿن. اهو چئي مثال ڏنائون تہ ڇڙن جو عيالدارن کي ڏسي شادي کرڻ ائين آهي جيئن کا مڇي ڇار ۾ ڦاسي لڇي ۽ ٽپکا ڏئي، پر ٻيون مڇيون سمجهن تہ کا چيز ملي اٿس. (49) پوءِ انهيءَ اميد تي اهي بہ ان طرف رخ رکن ۽ پاڻ کي ڦاسائي مارائي وجهن.

ڳالھہ ٿا کن تہ هکڙي مريد ارادو کيو تہ نکاح کريان. حضرت جن کي جڏهن اها خبر پئي تہ چيائون تہ ڇڏي ڏيوس پلي نکاح کري تہ خبر پويس. پوءِ هي مثال ٻڌايائون. چون ٿا تہ کنهن بادشاھ کي هکڙو پٽ هو، هک ڏينهن ان پٽ پيءُ کي چيو تہ مون کي ست زالون پرڻاءِ. پر ان کم ۾ جلدي کريو. پٽس چيس کجھہ صبر کر. پهرين زال سان سڄي رات شب باشي کرڻ کانپوءِ صبح جو جڏهن ٻاهر آيو تہ ٽک ۾ چور چور اڇي هک هنڌ ويٺو. اوچتو هک مک اچي سندس ڏاڙهيءَ کي چنبڙي پئي. پر عجب اهو جو ان کي هکلي تہ وجي ئي کانہ. آخر ايترو تنگ ٿيو جو ان مک کي مخاطب ٿي چوڻ لڳو تہ خدا جي واسطي مون کي ڇڏ، نہ تہ آءٌ بابا کي چوان ٿو تہ اهو تنهنجو نکاح کرائي تہ تنهنجي اها عادت ختم ٿئي!

هميشہ ٻڌو اٿئون تہ جيکي خدا جا طالب ٿيا، تن الله کارڻ پنهنجا گهر ٻار ڇڏي ڏنا، تڏهن ئي اهي کماليت کي پهتا ۽ يکتا ولي ثابت ٿيا. انهن پنهنجي ماءُ پيءُ هجڻ وارا حق ئي ختم کري ڇڏيا ۽ اسان کڏهن نہ ٻڌو تہ اهي انهيءَ واٽ کان وري واپس ٿيا.

هکڙي مخلص کان نقل آهي تہ هک ڏينهن آءٌ ۽ ٻيا مريد خادم گڏجي حضرت جي خدمت ۾ وياسين. جڏهن اتي پهتاسون تہ ٻيا خادم جلد ئي پنهنجن کمن کارين سانگي ٽڙي پکڙي ويا. ليکن آءٌ ۽ هکڙو ٻيو مريد ان حجري طرف آياسون جتي پاڻ آرامي هئا. (50) سندن منهن تي کپڙو پيل هو ۽ پاسي پر ليٽيل هئا. پورا ٽي ڏينهن اتي ويٺا رهياسون، پر ان دوران پاڻ کجھہ

بہ نہ ڪڇيا. بلڪ محبت جي موجن ۾ مستغرق ۽ شهادت جي دريا ۾ ايترو تہ ٻڏل رهيا جو اسان ڏانهن متوجہ ڪو نہ ٿيا ۽ نہ پڇيائون تہ ڇو آيا آهيو؟ آخر لاچار ٿي اندر گهڙي ويس ۽ سوچيم تہ پيرين پئي موڪلايان. اوچتو منهن تان پلاند لاٿائون ۽ منهنجو هٿ هٿ ۾ وٺي منهنجي ڇڙائي جي تعريف ڪرڻ لڳا. ان ڪانپوءِ چيائون تہ مون ٻڌو آهي تہ هو فقير جيڪو توسان گڏجي آيو هو، ٻي شادي ڪرڻ وارو آهي. طالب ڪي پرڻجڻ نہ گهرجي. انهيءَ وقت هي بيت پڙهيائون:

[19]

مستارڪا ڳيرو گرٽ نہ ٻڌن گوڏ،
آيا اگڻ هوڏ، سر ڏنو سرو پين.

["هٽ وارا جوان پنهنجي گوڏ ۾ چيلهہ سان پٽسا ٻڌي ڪونہ هلن، پر اگڻ تي پهچڻ ڪان پوءِ مست ٿي سر جو سودو ڪري شراب پئن." فارسي بيت:]

اي جواني تا تواني زن مڪن،
چنبري پر خاڪ را بر سر مڪن.

["اي، جوان جيستائين ٿي سگهي زال نہ پرڻج. پنهنجي مٿي تي خاڪ پريل نوڪري نہ ڪڻ."]

اهو پڻ فرمايائون تہ "**من اراد صاحبہ فالله يكفيہ**" يعني جيڪو دوستي رکڻ گهري تہ پوءِ الله ان لاءِ ڪافي آهي." وڌيڪ اهو بہ چيائون تہ فقير کي قرآن پاڪ جي هن آيت تي هن دنيا ۾ ئي عمل ڪرڻ گهرجي."**يوم يفر المرءُ من اخيہ و امہ وابيہ وصاحبتہ وبنيہ لكل امريءٍ منهم يومئذشان يغنيہ**" (سورة عبس: 34-37) يعني جنهن ڏينهن سيڪو ڀڄي پاسي ٿيندو، ڀاءُ ڪان، ماءُ ڪان، پيءُ ڪان" زال ڪان ۽ پٽ ڪان." انهيءَ ڏينهن هر شخص پنهنجي حال ڪان بي خبر هوندو.

فقير کي انهيءَ آيت تي غور و فڪر ڪرڻ گهرجي تہ ائين واقعي آهي يا نہ. حضرت جن اها نصيحت ڪندي پاڻ زار زار روئي رهيا هئا ۽ آخر ۾ چيائون تہ جيڪڏهن ڀانيو تہ نڪاح ڪرڻ سان خدا جي ذڪر ۾ خلل نہ پوندو پوءِ ڀلي نڪاح ڪريو(51) پر جيڪڏهن سمجهو ٿا تہ نڪاح ڪرڻ سان خدا جي ياد ڪان محروم ٿي ويندا تہ پوءِ نڪاح نہ ڪريو. ان نصيحت ڪان پوءِ اسان کي اجازت ڏنائون ۽ اسين نئين اچي پهتاسون.

ڳچ مدت کان پوءِ جڏهن پاڻ نتي آيا تہ مان پيغمبر عليہ الصلواة والسلام جي هيءَ حديث ڪاغذ جي ٽڪري تي لکي وٽن ڪٺي ويس -"**ماتَـركتُ بَعدي فتنه اضر علي الرجال من النساءِ**" يعني اسان کان پوءِ مردن لاءِ ڇڏيل وڏيڪ نقصان ڏيندڙ فتنو عورتـن منجهہ آهي. پاڻ اها حديث ٻڌي ڏاڍو خوش ٿيا. بلڪ ان کي بار بار ورجائڻ لڳا. ايتري قدر جو معلوم پئي ٿيو تہ ڄڻ وجد ۾ اچي ويا آهن.

فقيرن تي جڏهن نفس غالب پوي ٿو تہ نڪاح ڪن ٿا پوءِ چون ٿا تہ سنت ٿا ادا ڪريون. هڪ دفعي چيائون تہ جيڪڏهن ڪنهن فقير تي نفس جو ايڏو غلبو ٿي پوي جو هو ڪنهن عورت سان زنا ڪري وجهي تہ بيشڪ انهيءَ عظيم گناهہ ڪيو، پر اميد آهي تہ هو جلدي تائب ٿيندو ۽ خدا تعاليٰ انهيءَ توبہ سبب ڪيس بخشي ڇڏيندو. پر جيڪڏهن نڪاح ڪيائين تہ ڄڻ پاڻ کي هلاڪت ۾ وڌائين ۽ پاڻ کي خدا کان محروم ڪيائين. ائين چئي پاڻ فرمايائون تہ جڏهن منهنجي شادي ڪرائي وئي، تہ مون کي ڪا خبر نہ هئي تہ ايندڙ رات ڇا ٿيڻو هو؟

ان کاپوءِ هيءَ حڪايت ٻڌايائون تہ هڪ ڏينهن مٽيارين جي شهر ۾ آءٌ سماع ۾ مشغول هوس جو اوچتو منهنجو وڏو ڀاءُ ميان سيد جلال اتي اچي نڪتو ۽ مون کي ٻانهن کان پڪڙي گهر وٺي آيو(52) جتي اڳيئي قاضي ۽ ٻيا سادات ويٺا هئا. مون کي انهن جي اڳيان ڪٺي ويهاريائون. آئون حيران پريشان هيس ۽ ڪا خبر نہ ٿي پيم هي سڀ ڪجهہ ڇا هو. تان جو قاضي پڇڻ شروع ڪيو تہ "هنن چئن شرعي شرطن موجب تو فلاڻيءَ ڌيءَ فلاڻي جي کي قبول ڪيو"؟ اهو ٻڌي ڇڏڪ منهنجو هوش خطا ٿي ويو ۽ آءٌ بلڪل چپ ٿي ويس. آخر شرم وچان ۽ ايترا سادات جيڪي اچي گڏ ٿيا هئا انهن سڀني جو لحاظ ڪندي، لاچار ڪٺي هائو ڪار ڪيم. پر هاڻي جو آءٌ پنهنجي فقيرن کي منع ڪندو ٿو رهان ان جو سبب فقط اهو آهي تہ مون کي جيڪو نقصان نڪاح مان پهتو آهي، مبادا اهو ٻين کي بہ پهچي.

ڪي ماڻهو چون ٿا تہ نڪاح ڪرڻ سنت آهي ۽ ان ۾ پيغمبر عليہ الصلواة والسلام جي پيروي آهي. پر عجب جهڙي ڳالهہ آهي ۽ سڀني کي خبر آهي تہ پاڻ سڄورا رات جو عبادت ۾ ايترو تہ بيهندا هئا جو سندن پير مبارڪ

ٻہ سچي پوندا هئا. پوءِ اهڙي عبادت تي تہ عمل پيرا ڪو نہ ٿا ٿين، باقي ڳالهيون گهڻيون ٿا ڪن.

نقل آهي تہ مولانا بهاءُ الدين گودڙيو شادي ڪان اڳ ڪڏهن ٻہ پنهنجن هٿن سان پئسا نہ وٺندو هو ۽ نڪو ڏيندو هو. شاديءَ ڪانپوءِ جڏهن ڪنهن ماڻهو ڪيس پئسا ڏنا تہ اهي وٺي ڏنڊن سان جهلي پنهنجي پڳ ۾ رکيائين. ميان ابراهيم مخدوم نوح عليہ الرحمة جو پٽ جيڪو ان وقت موجود هو، ٻڌائي ٿو تہ مون اهو سڄو لقاءُ ويٺي ڏٺو. (53) مون کي اها ڳالهہ ڏاڍي گران گذري ۽ دل ۾ عجيب بيقراري ۽ بي آرامي محسوس ڪيم. آخر اتان اٿي حضرت جن جي خدمت ۾ آيس ۽ ان فقير جي سڄي حقيقت حال کين عرض رکيم. ٻڌي چوڻ لڳا تہ دنيا واقعي هڪ مڪار ۽ غدار ڪراڙي عورت جيان آهي، جيڪا ٻين کي هميشہ فريب ڏئي پاڻ ڏي مائل ڪري ٿي، خاص طرح اهڙن فقيرن کي جيڪي زهد تقويٰ جي لباس ۾ آهن ۽ پاڪائي جي پڳ مٿي تي پهرين ٿا. اهي گفتا ٻڌي اندر کي ڏاڍو سڪون اچي ويو ۽ پوءِ آءٌ موڪلائي هليو آيس.

ڳالهہ ٿا ڪن تہ هڪ دفعي حضرت جن ڪنهن مريد جي نڪاح ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ ويا ٿي ۽ واٽ تي هي ٻہ بيت پئي پڙهيائون:

[20]

جا تو گهيڙي ڳهٽ، مانگرياڙي مڇڙا،
اِن ڪُنديءَ ڪدي ڪيترا، نيئي پچاڙيا پٽ.

[اي مڇڙا هي مانگرياڙي ڪندي جيڪا تو پنهنجي نڙگهٽ ۾ گهيڙي آهي، تنهن ڪيترن ئي کي ڪدي پٽ تي هنيو آهي.]

[21]

ڏورا پسي ڏور، جو وئين وهرو نڪري،
مانگرياڙي مڇڙا، هڏ نہ وڌين هور.

[جيڪڏهن پري کان ئي ڏور يعني ڄار کي ڏسي تيزيءَ سان نڪري وڃين ها، تہ پوءِ اي مڇڙا، ڪڏهن ٻہ ان مانگرياڙيءَ ڪنديءَ جي خوف ۾ نہ هجين ها!]

جڏهن جوان مرد ۽ عورت اڪيلائي ۾ گفتگو ڪن ٿا، تہ ان وقت

شيطان شهوت جي سرمي جي سرائي پري انهن جي اکين ۾ وجهي ٿو ۽ پوءِ هو پاڻ ۾ گڏجن ٿا. اهڙيءَ طرح شيطان ٻنهي کي فريب ڏيئي وڏي مصيبت ۾ وجهي ٿو. (54)

چيائون ته "**العلم نقطة و كثره الجاهلين**" "يعني علم ٿورو آهي پر جاهلن ان کي وڏائي ڇڏيو آهي". علم وارا ۽ دانشمند جڏهن توڙ تي پهچن ٿا تڏهن الله کي ياد ڪن ٿا، هوڏانهن فقير شروع کان ئي انهيءَ نالي کي وٺيو وينا آهن. مطلب ته عالمن جي انتها فقيرن جي ابتدا برابر آهي. جيئن قول آهي ته "**شمة من المعرفة خيرمن كثرة العلم**" يعني معرفت جو ذرو به ظاهر علم جي گهڻائي کان بهتر آهي." اهڙيءَ طرح قرآن جا حافظ ته گهڻا آهن، پر حدن جا حافظ يعني حدود الله جي نگهباني ڪرڻ وارا گهٽ آهن. علم جا طالب به جهجها آهن، پر عليم يعني ذات خداونديءَ جا طالب اڻ لڀ آهن.

[22]

ڪنز، قدوري، ڪافيا، جي پڙهي پروڙين سڀ،
ته ڪر منڊي ماڪوڙي کوهه ۾، پيئي ڪچي اڀ.

[توڙي جو تون ڪنز، قدوري ۽ ڪافيا جهڙا سڀ ڪتاب پڙهي ۽ سمجهين وڃين - پر پوءِ به تنهنجو مثال ائين آهي، جيئن ڪا منڊي ماڪوڙي کوهه ۾ اندر پئي آسمان کي ماپڻ جي دعويٰ ڪري.]

فرمايائون: "**العلم بلاعمل كالشجر بلاثمر**" يعني علم عمل کانسواءِ ائين آهي جيئن وڻ ميوي کانسواءِ. چيائون ته عالمن ۽ فقيرن ۾ اهو فرق آهي ته پهريان خلق جي وچ ۾ پردو ڪندڙ آهن ۽ فقير انهيءَ پردي کان الڳ آهن.

فرمايائون ته فقير کي گهرجي ته سيپاري جو چوٿون حصو يعني فقط ايمي پڙهي. ڇو ته اهو فرض آهي، باقي سڄي عمر وينو خدا کي ياد ڪري. دنيا واسطي علم حاصل ڪرڻ کان بهتر آهي ته ماٺو ڪورڪو ڏنڊو ويهي ڪري. چيائين ته علم بهشت تائين پهچائي ٿو، پر ذڪر خدا تائين رسائي ٿو. ان کان پوءِ قاضي قادن رحمة الله عليه جيڪو پنهنجي وقت جي وڏن عارفن مان هو، ان جا هي بيت پڙهيائون:

[23]

ڪنز قدوري، ڪافيا، ڪي ڪو نه پڙهئوم،
سو پاڙهه ٻئي ڪو ٻئو، جتان پرين لڌوم.

[ڪنز، قدوري ۽ ڪافيه(ڪتابن) مان مون ڪجهه بہ ڪو نہ پڙهيو، اهو پڙهڻ(پاڙهہ) ٿي ڪو بيو جنهن مان پنهنجي پرينءَ کي ڳولي لڌم. (55)]

بيو [24]

لوڪان نحوُ صرفُ، مون مطالع سپرين،
سوئي پڙهئو سو پڙهان، سوئي سو حرف.

[ماڻهو تہ صرف ۽ نحو(ڪتابن) کي پڙهڻ ۾ لڳا پيا آهن، پر آءٌ محبوب جي مطالعي ۾ مشغول آهيان. مان تہ ورائي ورائي اهو ساڳيو(محبوب) حرف پيو پڙهان.]

چون ٿا تہ جيڪڏهن ڪو طالبعلم هڪ دفعو پنهنجي ارادي سان حضرت جن جي مجلس ۾ شريڪ ٿيندو هو تہ وڌيڪ پڙهڻ کان هٿ کڻي ڇڏيندو هو. نقل آهي تہ هڪ مريد هڪ طرف قرآن جو سبق وٺندو هو تہ ٻئي طرف وري سندن مجلس ۾ ايندو هو. هڪ ڏينهن ميان عيسيٰ رحمة الله عليه جيڪو پاڻ حضرت جن جي عقيدتمندن مان هو، آخر ان مريد کي چئي ڏنو تہ جيڪڏهن تون حضرت جي صحبت مان ڪجهہ پرائين ها، تہ جيڪر پوءِ اهو پڙهڻ بند ڪرين ها.

چيائون تہ علم سواءِ عمل جي ائين آهي جيئن ڪو ماڻهو اُجايل هجي، پر رڳو پاڻي پاڻي ويٺو پڪاري.، پر جيستائين پاڻي نہ پيئندو، ايستائين سندس اُڃ ڪو نہ لهندي.

نقل آهي تہ هڪ عالم سڳورو جيڪو مشڪواة شريف ۽ بيا ڪيترا ڪتاب پڙهيل هو ۽ وڏا بحث ڪندو هو ۽ ٻين کي انهن جي تشريح ڪري ٻڌائيندو هو. هڪ ڏهاڙي حضرت جن جي محفل ۾ شريڪ ٿيو. چون ٿا تہ حضرت جن جي منهن مبارڪ ڏسڻ کان پوءِ مٿس ايڏو اثر ٿيو، جو اهي سڀ ڪتاب کڻي اچي حضرت جن جي آڏو رکيائين. پاڻ اهي سڀ ڪتاب وٺي فقيرن جي لنگر ۾ خرچ ڪري ڇڏيائون. چون ٿا تہ انهيءَ ڪانپوءِ وري ان شخص ڪڏهن ڪتابن جو منهن نہ ڏٺو، البت هو پوءِ حضرت جن جي خاص ويجهن ماڻهن ۾ شمار ٿيڻ لڳو. (56)

فرمايائون تہ علم هڪ ڏيئي وانگر آهي ۽ عمل ان جي وٽ ۽ تيل جيان آهي. ڪو بہ ڏيئو تيل ۽ وٽ ڪانسواءِ ڪا روشني نٿو ڏئي سگهي يعني ڪنهن ڪم جو ناهي.

هڪڙي مخلص کان نقل آهي تہ هڪ ڀيري ميان محمد جيڪو وقت جي عالمن ۽ دانشمندن مان هو، ان جو ناٺي حضرت جن جي خدمت ۾ اچڻ لڳو. جلد ئي مٿس ايڏو فقيري رنگ غالب پئجي ويو، جو پڙهڻ پڙهائڻ کي بلڪل ترڪ ڪري ڇڏيائين. ايتري قدر جو هڪ ڏينهن ميان محمد حضرت جن کي چورائي موڪليو تہ "تو فلاڻي کي پڙهڻ کان منع ڪئي آهي ڇا؟ بلڪ کيس هدايت ڪريو، تہ جيڪي پڙهيو اٿس تنهن کي ضايع نہ ڪري". انهيءَ وقت اهو شخص حضرت جن وٽ ويٺو هو. پاڻ کيس مخاطب ٿي چوڻ لڳا تہ ڪهڙي سبب کان پڙهڻ ترڪ ڪيو اٿئي! جواب ڏنائين تہ .جيڪڏهن علم ٿو پڙهان تہ فقيرن جي صحبت کان محروم ٿو ٿيان. پر جيڪڏهن فقيرن سان ٿو ويهان تہ علم ميسر نہ ٿو ٿئي. " حضرت جن اهو ٻڌي ڏاڍو خوش ٿيا ۽ از راهہ عنايت فرمايائون تہ جيڪي عالمن کان علم ذريعي حاصل ٿئي ٿو، سو توهان کي بنا پڙهڻ جي حاصل ٿيندو. کيس چيائون تہ آءٌ فقط قرآن پاڪ جا ٻہ سيپاره پڙهيو آهيان ۽ وڌيڪ پڙهڻ جي مون ڪڏهن ڪوشش نہ ڪئي آهي.

ڳالهہ ٿا ڪن تہ ڪيترا ڀيرا وقت جا مشهور عالم ۽ دانشمند جهڙوڪ: مولانا صدر، مخدوم حامد ڏاڏوٽائي ۽ مولانا داؤد مفتي سندن مجلس ۾ ايندا هئا. پر جڏهن پاڻ معنيٰ جا موتي ۽ دقيق نڪتا بيان ڪندا هئا، تہ اهي سڀ سمجهڻ کان عاجز ٿي پوندا هئا ۽ حيرت جو اظهار ڪندا هئا. (57)

(چيائون تہ) هڪ دفعي خيال آيو تہ ڪتاب"ڪشف الاسرار" جو مطالعو ڪجي. صابو سومرو رحمة الله عليه جيڪو وقت جي عارفن مان هو تنهن منع ڪئي تہ اهو خيال لاهي ڇڏيو، بلڪ خدا کي ياد ڪريو ۽ ان جي نالي جو ورد ڪريو. مون لاءِ اها نصيحت ڏاڍي فائديمند ثابت ٿي. ان ڪانپوءِ قاضي قادن جو هي بيت پڙهيائون:

[25]

سيئي سيل ٿيام، پڙهيام جي پاڻ لئہ،
اکر اڳيان اُيري، واڳو ٿي وريام.

[اهي ئي منهنجي لاءِ زنجير بنجي پيا جيڪي آءٌ پڙهندو هوس. اهي ساڳيا حرف واڳونءَ وانگر ايري مون کي ورائي ويا.]

فرمايائون تہ شريعت خدا جي واٽ جو دروازو آهي، پوءِ جيڪو ان دروازي مان داخل نہ ٿيندو تہ اهو گمراهہ ٿيندو. اهڙيءَ طرح جيڪو بادشاهہ جي دربار ۾ حاضر ٿيڻ گهرجي، تہ اهو مقرر دروازي کان داخل ٿئي تہ پوءِ ڪيس اچڻ بہ ڏيندا ۽ انهيءَ شخص کي ڪو بہ بي ادب نہ چوندو، پوءِ جيڪڏهن ديوار ٽپي داخل ٿيندو تہ اهو بي ادب چئبو ۽ سزا جي لائق پڻ.

فرمايائون تہ ڪي شخص هن دنيا ۾ قرآن پاڪ جي هڪ لفظ جون لک معنائون ڪن ٿا، پر جڏهن قيامت جي ڏينهن خدا جي آڏو حاضر ٿيندا ۽ پنهنجي پروردگار کان معنيٰ ٻڌندا تہ کين يقين ايندو تہ پاڻ ڪجهہ نہ ٿي ڄاتائون.(58) بلڪ کين احساس ٿيندو تہ ماليخوليا جهڙي مرض ۾ مبتلا هئاسون ۽ اجايون ڳالهيون ٿي ڪيون سون.

هڪ مريد کان نقل آهي تہ هڪڙي رسمي طالبعلم اهو گفتو ڪديو تہ جيڪي ماڻهو حضرت جن جي خدمت ۾ اچن ٿا، اهي علم کان محروم ٿي پون ٿا ۽ شريعت تي عمل ڪرڻ بہ ڇڏي ڏين ٿا. مون اها ڳالهہ حضرت جن کي اچي ٻڌائي. هڪ ڏينهن حضرت جن ان طالبعلم جا مهمان ٿيا. ان ڏاڍي تعظيم و تڪريم ڪئي ۽ وٽس جيڪي هو سو آڻي حاضر ڪيائين. هڪ ٻيو مريد جنهن مون کان اها ڳالهہ ٻڌي هئي ۽ اهو پڻ اتي موجود هو، تنهن اهو ساڳيو ذڪر ڇيڙيو. پاڻ اهو ٻڌي ڪاوڙ ۾ اچي ويا ۽ ان کي مخاطب ٿي چوڻ لڳا تہ اسان شريعت جي خلاف ڪهڙي ڳالهہ ڪئي آهي. اسان وٽ تہ جيڪي فقير اچن ٿا، ان کي اها نصيحت ڪريون ٿا تہ ٿورو کائو، گهٽ سمهو، خلق سان گهٽ ملو، خدا کي گهڻو ياد ڪريو. ڇا اهو سڀ ڪجهہ شريعت جي خلاف آهي؟ تڏهن اهو طالبعلم ڏاڍو شرمندو ٿيو ۽ اهڙي هيبت اچي مٿس طاري ٿي جو هڪ حرف بہ نہ ڪڇيو. بلڪ ڪچيءَ ۾ ڳارو وجهي حضرت پير جي پيرن تي ڪري پيو ۽ زمين تي هيٺ ويهي ڏاڍيون ليلڙائيون ڪرڻ لڳو. چوڻ لڳو تہ مون اهي لفظ ڪڏهن بہ نہ ڪديا آهن ۽ اها مون تي تهمت آهي. پر جيڪڏهن پل ۾ چيا اٿم تہ توبہ ٿو ڪريان ۽ ٻيهر ڪڏهن بہ نہ چوندس. ان ڪانپوءِ حضرت جن اتان روانا ٿي هڪ ٻي ڳوٺ ۾ آيا. اهو شخص ڪافي وقت ساڻن گڏ رهيو ۽ هر وقت زاري ۽ پشيمانيءَ جو اظهار ڪندو رهيو.(59)

فرمايائون تہ اصل ڳالهہ عمل جي آهي. عمل ڪانسواءِ هر شيءِ بيڪار

آهي. مثلاً: ڪو شخص ڏاڙهي ڪوڙائي، شراب پيئي، پر پاڻ کي پڙهيل ۽ داناءُ سمجهي تہ "فصوص" ۽ "لمعات" جهڙا ڪتاب سندس نظر مان گذريا آهن، تہ انهن سيني ڳالهين مان ڪهڙو فائدو! مطلب تہ عمل کانسواءِ علم بيڪار آهي.

جيائون تہ جيڪو ماڻهو دنيا واسطي علم پرائي ٿو، اهو ڪافر آهي جيڪو آخرت واسطي حاصل ڪري ٿو، اهو وري منافق آهي، البت جيڪو الله واسطي حاصل ڪري، اهو مؤمن آهي. طالب کي گهرجي تہ پير جي حاضريءَ ۾ رهي يا بزرگن جي ڪتابن مان مستفيد ٿئي.

فقير کي گهرجي تہ ٿورو کائي، بک لڳيس تہ رڳو پنج گرهہ کائي. جو تہ کائڻ حياتيءَ واسطي آهي ۽ نہ نفس جي لذت لاءِ. پر جيڪڏهن فقير بک جي ڪري پيٽ ڍؤ ڪري کاڌو، تنهن چڻ حرام کاڌو. عام ماڻهن جو روزو اهو آهي تہ اسر ويل نيت ڪن ۽ سانجهيءَ ٽاڻي افطار، پر خواص جو روزو اهو آهي تہ جڏهن مٿس اڃ ۽ پياس اچي غلبو ڪري، تہ ان وقت چند قطرا پاڻيءَ جا پين تہ جيئن پياس برقرار رهي. ساڳيءَ طرح جڏهن بک اچي کين بيحال ڪري تہ چند گرهہ کائين، پر ڍؤ نہ ڪن ۽ بک کي بلڪل ختم نہ ڪن. فقير کي گهرجي تہ پيٽ بکيو، انگ اگهاڙو ۽ جگر اُجيو رکي. فقير جو مرتبو تڏهن وڌندو جڏهن خلق سان گڏ هوندي جدائي اختيار ڪندو ۽ کائڻ پيئڻ ۾ گهٽتائي قبول ڪندو. (60)

فقير کي گيهہ بہ نہ کائڻ گهرجي، جو تہ سٽ اندر کي ڪارو ڪري ٿو. فقير کي اڪيلائي پسند هجڻ گهرجي. طعام جي خيال کي بہ دل کان پري رکي. جو تہ شيطان هميشہ انهيءَ فڪر ۾ رذل رهي ٿو. البت خلق کي خبر ڪري تہ جيئن ڪيس اهي کاڌو رسائين. ڪافرن جو طعام هرگز نہ کائڻ گهرجي، تہ جو تہ ان سان دل ڪاري ٿئي ٿي. انهن جي کاڌي کان ايتري قدر پاسو ڪريو جيتري قدر هو پاڻ ڪن ٿا. جڏهن کان اها خبر پئي اٿم تہ ڪافرن جي کاڌي کائڻ سان اندر ڪارو ٿئي ٿو، تہ اهڙو طعام ڪڏهن بہ فقيرن کي نہ کارائيندا آهيون، بلڪ آءٌ پاڻ اهو کائي ڇڏيندو آهيان تہ جيئن منهنجو نقصان ڀلي ٿئي. پر انهن جو فائدو نہ وڃي. چيائون تہ گهڻا ماڻهو اهڙا آهن جيڪي فقيرن کي صرف ان ڪري کاڌو کارائيندا آهن تہ جئن سندن نالو مشهور ٿئي ۽

ماڻهن ۾ عزت وارا ليکجن يعني هر ڪو سندن تعريف ڪري. ٻڪ ڪانسواءِ ڪاڌو ڪائڻ خدا واسطي آهي ته ٻڪ لڳڻ سان ڪاڌو نفس واسطي آهي.

فرمايائون ته مهمان واسطي گهڻا طعام تيار ڪرايو. پر ٿورو ٿورو ڪري سندس آڏو پيش ڪريو ته جيئن جلدي ڪائي ڏؤ نه ڪري.

ڪي صوفي سڳورا ڪائڻ ڪانپوءِ جڏهن گرڙي ڪن ٿا ته اسان سان گڏ ڪاڌي جا ذرڙا به ٻاهر ڪڍي ڦٽي ڪن ٿا ته جيئن ڪوليون ماڪوڙا ڪائن. ٻيا وري پهرين گرڙي ڪان ٻاهر بجاءِ اندر نين ٿا ته جيئن ڪاڌي جا بچيل ذرڙا هيٺ زمين تي نه ڪرن ۽ بي ادبي نه ٿئي.

فرمايائون ته طالب کي گهرجي ته اڪيلو تي سفر ڪري. پر جيڪڏهن ڪي چار ڄڻا سمجهن ٿا ته هڪ مانيءَ تي گذر ڪري سگهبو ته پوءِ ٻلي گڏجي سفر ڪن. (61) چون ٿا ته هڪ ڏهاڙي ڪو مريد پنهنجي ڳوٺان هلي حضرت جن جي خدمت ۾ آيو. ڪيس رڌل چانور ڪائڻ لاءِ آٽي ڏنائون. جنهن تي ان شخص چيو ته سائين مون ههڙو ڪاڌو ڪڏهن نه ڏٺو آهي. پاڻ پڇيائونس ته تڏهن واٽ تي ڇا ڪاڌءِ؟ هن وراڻيو ته ڪجهه جوَن جو اٽو ساڻ هو. تنهنجي ماني پچائي ڪاڌي اٿم. ان تي پاڻ ڏاڍو خوش ٿيا ۽ هي بيت پڙهيائون:

[26]

اسين ٿتان آئيون، جتي ڪهنبو ناهه،

جي وڃون(ڪنهه) وياهه، ته پڻ مٽي لوئيون.

[اسين ان هنڌان آيا آهيون. جتي ڪهنبو ڪپڙو ناهي - توڙي جو اسين ڪنهن شاديءَ ۾ وڃون. ته به اسان جي مٽي تي ڪتيون هونديون آهن]

فرمايائون ته فقيرن جي دنيا ڪرامت ۽ پيٽ پرڻ نه آهي. فقيرن جو ڪائڻ پيئڻ پوشاڪ پهرڻ. ڪلڻ ۽ ملڻ جلڻ ٻين ڪان مختلف هجڻ گهرجي.

جيڪڏهن ڪو دوست اچي مهمان ٿئي ته پني يا قرض ڪٽي به ان جي خاطر ڪجي، پر جيڪڏهن اهي هئي ڳالهيون نه ڪري سگهي، ته پوءِ اهو سمجهبو، ته ڪوڙو آهي يا ان وٽ ڪو مال متاع آهي.

نقل آهي ته هڪ ڏينهن ٻاهر ڪي مهمان آيا ۽ پاڻ اچا ان وقت حجري ۾ هئا. وٽن ڪافي طعام پڻ موجود هو جو سندن فرزند اچي ڪين چيو ته اهي اسان جا مهمان آهن. انهيءَ طعام مان ڪجهه حصو ڏيو ته ڪين پيش ڪجي.

پاڻ خاموش رهيا ۽ طعام کڻڻ نه ڏنائون. (62) سندن پٽ منجهي پيو ته اڄ ڇا ٿي ويو جو طعام کان منع ٿا ڪن. چوڻ لڳا ته اسان طعام ڏيڻ ۾ بخيلي نٿا ڪريون، پر اسان چاهيون ٿا ته توهان اها آشنائي ترڪ ڪيو ۽ اهو ميل ميلاپ ختم ڪريو. پوءِ پلي ۾ آشنائي پيدا ڪريو.

چيائون ته اهڙي دوستي ۽ مهماني هرگز اختيار نه ڪريو، جنهن ۾ فقر کي قبول نه ڪيو وڃي. اهڙي ياريءَ کي ڇڏي ڏيو، ڇو ته اها ڳالهه ياري دوستيءَ جي مسلڪ سان لڳي ئي ڪو نه ٿي. فرمايائون ته پنهنجو خدا جو خزانو آهي، ان کي هٿان ڪڏهن به نه ڇڏيو. باقي جيڪو توهان وٽ آهي، اهو سڀ فاني آهي.

جيڪڏهن ڪو فقير اچي مهمان ٿئي ته پلي قرض کڻو، پوءِ کڻي هڪ درهم عيوض لک درهم ڏيڻا پون. ان ۾ به فائدو آهي، اهو هڪ درهم هٿ ضرور ڪجو.

[27]

پنجين ڊمين ۾، ڪيجي کي سڄڻين،
ته پڻ توئي ڪٿيو، جي سو سرءِ ڪم.

[سڄڻ جي لاءِ هڪ درهم جي جڳهه تي پنج درهم ڪڍڻا پون تڏهن به سڄايا، پوءِ به ڇڻ ته تو ڪٿيو، بشرطيڪ اهو ڪم پورو ٿئي.]

چيائون ته هڪڙي جماعت رزق جي طالبو آهي ته ٻي جماعت اهڙي به آهي، جنهن جو رزق خود طالبو آهي ۽ اهي اُهي آهن جيڪي خدا جي طلب ۾ آهن. نيڪبخت اهو آهي، جيڪو رزق ڳولهي ٿو ۽ بدبخت اهو آهي جيڪو هڪ هنڌ نڪاڻو ڳولهي ٿو ۽ اتي وينو رهي ٿو. جيڪڏهن فقير کي طعام جي مٿان ڏونرو، سٽيپ يا ڪيرو وجهي ڏين، پر اهو فقير ان ڏونري کي ٻين لاءِ ڇڏي نه ڏئي ۽ پاڻ چٽ ڪري وڃي. (63) ته دنيا به ان کي ڇڏي ويندي. فرمايائون ته جيڪڏهن رڳو ٻڪ سبب ڪو خدا کي پهچي ها ته پهرين شينهن ئي هجن ها. چيائون ته طالب کي ايستائين ڪاڏو ڪائڻ نه گهرجي، جيستائين ٻڪ مٿس ايترو غلبو ڪري جو خدا جو ذڪر نه ڪري سگهي. اهڙي طرح پاڻي به تيستائين نه پيئي جيستائين پياس کيس بيحال ڪري. ايستائين نه سمهي، جيستائين سمجهي ته زمين تي ڪري پوندس. ۽ ايترو ڳالهائي جيترو ضروري هجي.

طالب کي کائڻ کان پرهيز ڪرڻ کپي، پر جي پاڻ کي بکيو محسوس ڪري تہ فقر يعني گدائي ڪري. فقر وقت سندس روش شهباز وانگر هجي يعني جيڪڏهن هڪ دفعي ارادي ڪرڻ سان ڪيس ڪا شيءِ ملي وڃي تہ وٺي کائي نہ تہ باز رهي. طالب کي کپي تہ جڏهن سون قسمن جا طعام سندس آڏو اچن تڏهن پيٽ جو فقط ويهون حصو پري کائي. طالب کي گهرجي تہ ايتري بک ڪڍي جو سندس قضا حاجت ٻليءَ برابر هجي. ان ڪانپوءِ بک ۾ اجا وڌيڪ اضافو ڪري، تانجو سندس قضا حاجت ڪُئي جي اخراج برابر هجي.

چيائون تہ فقر يا گدائي وارو طعام پاڪ آهي ۽ جڏهن اهو ڪٺي فقير اندر داخل ٿئي ٿو تہ خدا تعاليٰ جبرئيل عليہ السلام کي حڪم ڪري ٿو تہ اتي پهچي ۽ پنهنجا پک کولي انهيءَ طعام کي هر شڪ شبهي کان محفوظ ڪري. جيڪو شخص فقر جي لاءِ گدائي ڪري ٿو، پر پاڻ ان منجهان نٿو کائي، تڏهن بہ ان کي برڪت حاصل ٿيندي. خدا جي راهہ ۾ گدائي ڪرڻ فقيرن جو طريقو آهي. (64) مقولو آهي تہ "**الجوع طعام الله في الارض** يعني بک الله جي طرفان طعام آهي هن ڌرتيءَ تي". مثال ڏيندي چيائون تہ جيڪر توهين پاڻ ڪجهہ بہ نہ ڪريو. چو تہ توهان کي پڪ آهي تہ اچ توهان جي ٻي هنڌ دعوت آهي. پوءِ جڏهن الله تعاليٰ قرآن پاڪ ۾ رزق جي ضمانت ڪنئي آهي ۽ ان جو هر وعدو سچو آهي تہ اوهان کي يقين ڇو نہ ٿو اچي ۽ رزق جي طلب ۾ حيران پريشان ڇو ٿا ٿيو يا رڳو پنهنجي ڪمائي ۽ ڪسب تي اعتماد ڇو ٿا ڪريو.

طالب کي گهرجي تہ ماڻهن سان شروع کان وٺي جيڪا آشنائي ۽ گهرائپ رکي ٿو، ان کي ختم ڪري ۽ ٻيهر اهڙي گهرائپ کان پاسو ڪري. بلڪ طالب کي خلق کان ائين ڀڄڻ گهرجي، جيئن ڪانءَ ڪمان کان ۽ ماڻهو شينهن کان! طالب کي گهرجي تہ هميشہ هيڪلو رهي ۽ پنهنجي نظر پنهنجي سيني تائين محدود رکي.

جيڪڏهن ڪو طالب زبان سان ياد الهيٰ ۾ مشغول آهي، پر دل ۾ خدا کي وساري ويهي ٿو. ان جو مثال انهيءَ هرڻ جهڙو آهي، جنهن کي شڪاريءَ جو تير لڳو آهي ۽ انهيءَ حالت ۾ شڪاريءَ کان ڀڄي نڪتو آهي. هاڻي سندس زخم پڄي پيو آهي ۽ ان ۾ ڪينئان پئجي ويا آهن ۽ ڏاڍي سور ۾ مبتلا آهي. پر جيڪڏهن پهرين تير لڳڻ سان ئي زمين تي ڪري ها، تہ جيڪر

حلال ٿي پوي ها. سيني کي فائدو بہ پهچي ها ۽ انهيءَ سور يا مصيبت کان بہ ڇٽي پوي ها. (65) طالب کي ڪمند جي ڄڙيءَ وانگر ٿيڻ کپي. جنهن جي پاڙ ۽ پڇڙي ٻئي بيڪار آهن. باقي وچ سٺو ۽ بهتر آهي ۽ اهو ئي لذيذ ۽ مٺو آهي. اهڙيءَ طرح ٻڍاپڻ ۽ ٻالڪپڻ ٻئي بيڪار آهن. ان ڪري عبادت ۽ توبہ جو وقت جوانيءَ ۾ آهي. ان ۾ ئي عبادت جو مزو ونجي ۽ حق جي يادگيريءَ ۾ مشغول رهجي، تہ جيئن جوانيءَ واري عبادت جي برڪت سببان ننڍپڻ جون خطائون معاف ٿين ۽ پيريءَ ۾ سرخرو ٿئي. جيئن قول آهي تہ **ان الحسنات يذهبن السيات** (114:11) يعني بيشڪ نيڪيون براين کي ختم ڪري ڇڏين ٿيون.

طالب کي گهرجي تہ نڪر جي ڪُني وانگر ٿئي، جنهن کي پاٽيءَ سان ڀري باهہ تي رکندا آهن، جيڪڏهن باهہ جي تَوَ تي منجهس ڏار يا هلڪو سوراخ ٿي پيو تہ پوءِ هميشہ پيو عذاب سهندو.

[28]

جي مون سڏ ڪِئا، ڀنيوران ٻاهر ٿي،
سي جي پرين سُئا، تہ هوند نہ وٺا نڪري.

[ڀنڀور کان ٻاهر نڪري جيڪي مون سڏ ۽ واڪا ڪيا، سي جيڪڏهن منهنجو پرين ٻڌي ها تہ جيڪر اٿين هليو نہ وڃي ها.]

طالب کي گهرجي تہ جڏهن سفر ۾ هجي، تہ ڪنهن جو مهمان نہ ٿئي. جڏهن رات پويس تہ انتظار ڪري تہ جئن ڳوٺ وارا سمهي پون ۽ ڳوٺ ۾ داخل ٿئي. فقير کي گهرجي تہ اڪيلو رهي ۽ ماڻهن سان نہ ملي. بيابان ۾ يا اهڙي جاءِ ۾ رهي، جتي ڪيس ڪو ڏسي نہ سگهي. (66)

صلح ۽ امن، سچ ۽ ويرانيءَ ۾ آهي. خزانو بہ ويرانيءَ ۾ ملندو. اهڙيءَ طرح محبوب پڻ اڪيلائي ۾ ملندو!

[29]

وَرُ سا سڄي ويڙ، جتي سڄڻ هيڪڙو،
سو ماڳئي ڦير، جتي ڪوڙ ڪُماڙهئين.

[اها سڄ گهٽو بهتر آهي جتي محبوب اڪيلو ملي وڃي. اهو ماڳ ئي مٽي ڇڏجي، جتي خراب ماڻهن جي گهڻائي هجي.]

فرمايائون ته جن ٻن قسمن جا آهن، هڪڙا شيطان جي صورت ۾ ته ٻيا انسان جي روپ ۾. شيطاني جن لاحول پڙهڻ سان ڀڄي وڃن، پر انساني جن ڪڏهن به نه ٽرن. هڪڙو انساني جن هزار شيطاني جنن کان وڌيڪ خراب آهي.

جڏهن کان خبر پيم ته نماز جي پهرين صف ۾ ويهڻ سان تمام گهڻو ثواب ملي ٿو، تڏهن کان پهرين صف ۾ ويهڻ ڇڏي ڏنم ته جيئن ٻيا ثواب ڪمائي وٺن.

هڪ مخلص کان نقل آهي ته هڪ ڏينهن مون نماز جي امامت ٿي ڪرائي جو حضرت جن به اچي پٺيان نماز ۾ شامل ٿيا. دعا گهرڻ وقت به ڏٺم ته پاڻ ويٺا ئي هئا. ان کان پوءِ جڏهن اٿي گهر ڏانهن هلڻ لڳا ته آءٌ به سندن پٺيان اٿي هليس. مون کي ڏسي چوڻ لڳا ته دعا ڏاڍي پرجوش انداز سان گهري اٿئي ۽ اسان کي اها ڏاڍي سٺي لڳي. تاهم افضل اهو آهي ته پنهنجي حال کي ظاهر نه ڪجي. جيتوڻيڪ حال لڪائڻ به ڏاڍي ڏکي ڳالهه آهي. خاص طور جڏهن اهو ڪنهن تي ظاهر ٿي پوي. ان کانپوءِ هي نقل ٻڌايائون.

هڪ عورت ۽ سندس سهرو گڏ ڪنهن جهنگل مان وڃي رهيا هئا. (67) جڏهن وچ رستي تي هئا ته عورت کي اچي ويم جا سور ٿيا ۽ ڏاڍو پريشان ٿي. هاڻي جيڪڏهن آواز ٿي ڪري ته سهري کي ٿي خبر پوي، پر جي لڪائي ٿي تڏهن به سور ۽ ايذا ڪيس صبر ڪرڻ ڪو نه ڏيندا ۽ آخر لاعلاج ٿي دانهون ڪرڻ لڳندي.

چيائون ته جيڪڏهن پهرين تير سان شڪار هيٺ پٽ تي ڪريو ته حلال به ٿيندو، پر جي نه ڪريو ۽ ٿورو اٿر ٿيس، ته اهو ڪم کان ڇٽو ۽ هميشه لاءِ مصيبت ۾ پيو.

طالب کي ننڊ نه ڪرڻ گهرجي، بلڪ ويٺو رهي پوءِ جيڪڏهن ننڊ مٿس غلبو ڪري ۽ بيوس ٿي ڪنهن طرف ليٽي پوي ته اهو ئي سندس قبلو آهي. طالب کي ڏينهن ٿوڙي رات جو پير ڊگها ڪري سمهڻ نه گهرجي. جيڪڏهن فقير کي ننڊ ۾ سار ٿي پوي ته اٿي ويهي رهي، تانجو وري اچي ڪيس جڏهن ننڊ ورائي ته پوءِ سمهي پوي.

هڪڙي مخلص کان نقل آهي ته هڪ ڏينهن ڪو فقير ڇنگهون ڊگهيري ويٺو هو جو پاڻ ان کي هٿ سان اشارو ڪري چيائون ته گوڏڙي کي

پنهنجي ڪلهن تي رکي آرام سان ويهه. فقير چيو ته حضرت جن جو اهو سخن منهنجي دل تي اهڙو نقش ٿي ويو جو ان ڪانپوءِ ڪڏهن به پير ڦهلائي نه ويٺس.

جيڪي به خدا جا طالب ٿيا آهن، انهن دنيا کان سرد مهري اختيار ڪئي آهي ۽ ان کي خوار خراب سمجهيو اٿائون، پر جيڪي دنيا جا طالب ٿيا، اهي وري خدا کان محروم رهجي ويا.

هڪ مريد کان نقل آهي ته هڪ ڏينهن حضرت پير جن ڪنهن ڳوٺ ڏانهن ٿي ويا، آءٌ ۽ هڪ ٻيو فقير سندن خدمت ۾ هئاسون. واٽ تي ان فقير جو پيءُ اچي ساڻن مليو ۽ عرض ڪيائين(68) ته هن خادم يعني سندس پٽ کي دعا ڪريو ته ڪپڙي لٽي پائڻ جو خيال رکي ۽ منهنجي حقن جو به ڌيان ڪري. اهو ٻڌي حضرت پير جن مسڪرائڻ لڳا ۽ چيائون ته اها دعا هرگز نه ڪبي بلڪ اها دعا گهربي ته شل خدا جي طلب ۾ مشغول رهي ۽ ان واٽ کي ڪڏهن به نه ڇڏي.

فقير کي گهرجي ته سڀ لاڳاپا ختم ڪري ۽ هيڪلائي يعني تجرد اختيار ڪري.

[30]

جي تَجريدان نڱئا، پينا م تفريد،
ڪن ڪڏهين ٿئي، هن ڏهاڙي عيد

[جيڪي تجريد مان نڪري تفريد ۾ داخل ٿين ٿا، پوءِ انهن جي ڪڏهن ڪڏهن نه، بلڪ هر روز عيد ٿئي ٿي.]

فقير کي گهرجي ته پهريائين"تجريد" جي تڪميل ڪري، پوءِ "تفريد" جي پيچا ڪري، جيڪڏهن ڪو چوي ته آءٌ فقير آهيان، پر خلق سان ملڻ جلڻ ۾ فائدو آهي، ته اهو فقير ناهي.

[31]

پنيورا ٻه ٿوڪ، ڪنهن نه نيا پاڻ سين،
سڪڻ سپرين کي، لاڳاپاسين لوڪ.

[پنيور مان ڪو به ٻه شيون پاڻ سان ڪٺي نه سگهيو آهي، هڪ سپرين جي سڪ ۽ ٻيو خلق سان واسطا ۽ لاڳاپا.]

فرمايائون ته دل جو سڪون اسبابن جي ترڪ ڪرڻ ۾ آهي ۽ نه انهن کي گڏ ڪرڻ يا جمع ڪرڻ ۾! انهيءَ ڪري جيڪڏهن ڪو فقير پلي سچيءَ دل سان نه سهي، پر ڪوڙي دل سان ئي هڪ سال ڪنهن حجري اندر هيڪڙائي ۾

گذاريندو تہ خدا تعالىٰ انهيءَ جي دل مان اهو ڪوڙ ڪڍي ڪيس سچ سان نوازيندو. "**الشهرة آفة ولكن الناس يحبونها والوحدة راحة و لكن الناس لايرضون بها**". يعني مشهوري مصيبت آهي پر ماڻهو ان کي پسند ڪن ٿا، ۽ هيڪڙائي راحت آهي پر ماڻهو ان ۾ خوش ناهن."

و **اخرما ياخذ من رؤس الصديقين حب الجاه** يعني صديقن جي دماغ مان جيڪا آخري ڳالهہ بہ نڪري ويندي اها مرتبي جي محبت آهي. طالب کي گهرجي تہ بلند همت هجي.

[32]

ونگا ور پاڳن، گهور ابتي گهوٽن،
سيگڙيين پرُ ڏئو، وٺا ڪڇ چرن.

[انهن جي پڳن جا ور ڏنگا آهن ۽ اهي گهوٽ نظر بہ ٻئي طرف رکن ٿا، هو پنهنجي سينگَ يعني ڪمان جي زور تي، ڪڇ جي ملڪ ۾ چرندا ۽ گهمندا وتن ٿا.]

وڌيڪ چيائون تہ اهي "ڪمال همت" وارا آهن. فرمايائون تہ روئڻ جا ويهہ قسم آهن. انهن مان فقط هڪڙو خدا ڪارڻ آهي ۽ باقي اڻويهہ خدا کانسواءِ غير جي واسطي آهن.

[33]

نينهن نياپي نہ ٿئي، سڏين سيڻ نہ هُون،
ڪارين راتين رت ڦڙا، جان جان نيڻ نہ رُون.

[نينهن نياپي سان نٿو ٿئي ۽ نہ وري رڳو سڏن ڪرڻ سان محبوب ملي ٿو، بلڪ جيستائين اونداهين راتين ۾ اکيون رت جا ڦڙا نٿيون روئن.]

چيائون تہ ان طالب کي ڇا حاصل ٿيندو، جنهن جي دل حرص، و هوس سان ڀريل آهي. ائين چئي قاضي قادن رحمة الله عليه جو هي بيت پڙهيائون:

[34]

سڄڻ منجهہ هئام، مون وينئي واءَ ٿيا،
هيڏان هوڏان هٿڙا، هيئن جاڙ وڏام.

[سڄڻ منهنجي اندر ۾ هئا، ۽ مون وينئي ئي غائب ٿي ويا، هيڏانهن هوڏانهن هٿوراڙيون اجايون پئي ڏنم.]

طالب کي گهرجي تہ پنهنجو وجود وڃائي، تہ پوءِ اهو راز معلوم ٿيندس جيڪو "فصوص" ۽ "لمعات"(70) جيڪي تصوف جا اعليٰ ڪتاب آهن، انهن مان بہ هٿ نہ ايندس.

فارسي شعر:

رو نفي وجود کن کہ يا بي،
سري کہ نيابي در فصوص و لمعات.

[وڃ ۽ پنهنجي وجود جي نفي ڪر تہ توکي اهو رازِ معلوم ٿيندو، جيڪو "فصوص" ۽ لمعات ۾ بہ نہ ملندو .]

ايستائين خدا جي معرفت حاصل نہ ٿيندي، جيستائين پنهنجو سر نہ ڏبو.

[35]

پهرين پاڻ وڃاءِ، پاڻ وڃائي هوءُ لَهُ،
توهان ڏار نہ سپرين، منهن منجهين پاءِ.

[پهرين پاڻ کي فنا ڪر ۽ پاڻ کي فنا ڪري هن کي حاصل ڪر، سپرين توکان ڏار نہ آهي، رڳو پنهنجي اندر ۾ منهن وجهہ.]

جيڪو اُجوري خاطر عبادت ڪري ٿو، اهو ٻانهو نہ آهي، بلڪ اُجوري تي ٻيٺل پورهيت آهي. ان جو مثال هينئن آهي جيئن ڪو ماڻهو ڪجهہ مزور ۽ هڪ غلام ڪنهن ڪم لاءِ وٺي وڃي. فارغ ٿيڻ کان پوءِ غلام پنهنجي گهر هليو وڃي، پر ٻيا مزور پنهنجي اُجرت وٺڻ لاءِ انتظار ڪن.

طالب کي گهرجي تہ عجز اختيار ڪري ۽ ٻانهپ قبول ڪري. اهي ٻہ اصلي ڳالهيون آهن. بادشاهہ جيڪي ڪري يا ان جو خيال هجي، ٻانهي جو ڪم آهي تہ ان تي راضي رهي. ائين نہ چوي تہ هي ڪيئن يا ڇا لاءِ ڪيائين.

[36]

اي ڪچائي منجهہ تو، جو تو ٻانيو ڪچ،
جيڪي سندو سڄڻين، سيوئي سچ.

[اها تنهنجي خامي آهي جو توکي ڪچ ٿو نظر اچي، سڄڻ جي هر ڳالهہ تہ سڀ سچ آهي .]

هڪ مريد مجازي عشق ۾ ورتل هو، (71) ان کي هدايت طور هي بيت ٻڌايائون.

[37]

مجازي ۾ مت ڪر، اڪيون اي ۾ هير،
هاري حقيقتن جي، پڇي ٿين نه پير.

[مجازي پنهنجا مائٽ نه ڪر ۽ پنهنجون اکيون ائين نه هيراءِ. اي هاريل انسان، پڇا ڪري حقيقت وارن جي ڪڏهن ڇو نه ٿو لڳين.]

[38]

اِي مجازي ماءَ، جي تو پانئيا سپرين،
هاري حقيقي پرين، ڪڇو ڪوه ٿئاءِ.

[اي، امڙ. جن کي تو پنهنجو محبوب سمجهيو آهي. اهي ته مجازي آهن، اي هاريل انسان، تون پاڻ کي حقيقي محبوب جي آڏو ڪڇو ڇو ٿو ڪرين!]

طالب کي گهرجي ته جڏهن ڪنهن بزرگ کان ڪو الاهي سخن ٻڌي ته دل جي ڪنن سان ان کي هنڊائي، ۽ ائين نه چوي ته مون اڳ ۾ به اهو ٻڌو آهي، پوءِ پلي ڪٽي ٻڌو ڇو نه هجيس. پر جيڪڏهن ائين چئي ويٺو ته اها سخت دليءَ جي نشاني آهي. آخر اهڙي سخن ٻڌڻ جو ڪهڙو فائدو جنهن تي عمل نه ڪجي.

[39]

ڪرها ڪاميا، جر الٿو پونم پئو،
مون آن گهٽو سيڪارئو، سيا لڌو نه هڙو.

[اي اٺو. ڪاميا درياه جو پاڻي ڇو نه ٿا پئو. مون ته توهان کي گهڻو آماده ڪيو. پر شايد نصيب ۾ نه هيو.]

[40]

هي ڪن گڏهنا وڪٽي، ڪن ڪي پيا ڳنهيج،
سندي پريان ڳالهڙي، تنين سين سٽيج.

[هي گڏه جهڙا ڪن وڪٽي، ڪي پيا ڪن خريد ڪر. پرين جي ڳالهه انهن ڪنن سان سٽج.] (72)

طالب کي گهرجي ته خلق سان ملڻ جي گهڻي رغبت نه رکي ۽ اهڙيءَ طرح گذاري جو سندس حال جو ٻئي ڪنهن کي پتو نه پوي جهڙي طرح برسات جي موسم ۾ سپ ڪاري پاڻيءَ مان ٻاهر نڪري وات کولي بيهندي آهي، ته

جيئن برسات، جو قطرو سندس پيٽ ۾ داخل ٿئي، پوءِ جيڪڏهن اهو قطرو کاري پاڻيءَ جي ملاوٽ کان پاڪ هوندو آهي ته اتان منجهس بي بها موتي جنم وٺندو آهي. پر جيڪڏهن انهيءَ قطري ۾ بي ڪا ملاوٽ ٿي ته اهو هرگز موتي ڪو نه بڻجندو بلڪ ناقص ۽ اٽپورو رهجي ويندو.

طالب کي هڪ اهڙي شخص وانگر ٿيڻ کپي جيڪو ماڪيءَ لاهڻ جي تمنا رکندو آهي، جيئن هو هر وڻ ۾ ماڪيءَ جي ماناري لاءِ نهاريندو وتندو آهي ۽ ان جي ڳولا ۾ ڦرندو آهي، تانجو اهڙي وڻ مان ماکي ملندي اٿس جنهن ۾ ڪنهن جو گمان ئي نه هوندو آهي. اهڙيءَ طرح هو پنهنجي مقصد ۾ ڪامياب ٿيندو آهي.

[41]

منڊ م منهه ويهه، اُپي اوسڙ اُس ۾،
تو سيئي سيڻ ڪيا، ڏور جنين جو ڏيهه.

[اي عورت، ڇانو ۾ ويهي نه رهه، بلڪ اٿي اُس ۾ انتظار ڪر. تو اهي مائٽ ڪيا آهن، جن جو ملڪ ڏورانهون آهي.]

طالب کي گهرجي ته جڏهن ڪو سخن ٻڌي، ته سخن کي ڇڏي اصل ذوق حاصل ڪري. طالب کي گهرجي ته جيڪو چڱو سخن ڪنهن کان به ٻڌي، پوءِ اهو ڪافر هجي يا مسلمان، مجذوب هجي يا هوشمند، ان تي عمل ڪري ۽ ان کي هٿان نه ڇڏي. طالب کي گهرجي ته خلق سان نه گڏجي، پر اڪيلائي يعني خلوت اختيار ڪري، تانجو اهو ڏسي سگهي، جيڪي ڏسڻو اٿس. ان جو مثال ڏيندي چياڻون ته جيڪڏهن تيز وهندڙ پاڻيءَ ۾ نظر ڪبي ته پنهنجي صورت هرگز ڏسڻ ۾ نه ايندي. (73) پر جيڪڏهن ان پاڻي مان ڪو ٿانءُ ڀري ٿوري دير لاءِ رکي ڇڏجي ته جيئن آنرجي، پوءِ ان ۾ نظر وجهبي ته صورت صاف نظر ايندي.

[42]

جي لباڪ لوڪ ڏانهن، جان جان سي نه لٽاءِ،
تان تان ٿيي نه ماءِ، پورو پسڻ پرينءَ جو.

[خلق جي طرف جيڪي سوراخ ڪليل آهن، اُهي جيستائين بند نه ٿيا آهن، تيستائين، اي امڙ، پرينءَ جو پورو ديدار حاصل نه ٿيندو]

جيستائين طالب حرص و هوس جي ڦندي ۾ گرفتار آهي ۽ انهيءَ ۾

پاڻ کي خوش سمجهي ٿو، تيستائين خدا کان دور ۽ وڇڙيل رهندو. ان جو مثال هن ريت آهي. ڪو ڏاند رڳو ڪيڙيءَ جي ڪم تي هريل آهي ۽ ان جو مالڪ چاهي ٿو تہ هاڻي اهو ڏاند ڪيڙي بجاءِ ٻئي ڪم ۾ لڳايان، تہ جيستائين ان کي ڪجهہ ڏينهن اجو ۽ بکيو نہ رکندو، ۽ ڪيڙيءَ وارو ڪم ان کان نہ وٺندو، تيستائين اهو ڏاند ٻئي ڪم جهڙو نہ ٿيندو.

[43]

امڙ ڪوءِ، گھروءِ، مونهان ساٿڙو وڃي نڪرئو،
هينئڙو ڏيئي وٽ جيئن، مون جٺن تان نہ، پرئوءِ.

[اي امڙ، ٻن پوي تنهنجو گھر! مون کان ساٿي نڪتا تا وڃن. لڳي ٿو تنهنجي دل ڏيئي جي وٽ وانگر مون جيان نہ سڙي آهي.]

جڏهن پاڳيو گهرندو آهي تہ سندس مينهن کير جهجهو ڏئي تہ ان جو پنهنجو ڦر کهي ڇڏيندو آهي. البت ٻيو ڦر اچي ڏيڪاريندس تہ کير زياده ڏيندي. انهيءَ مينهن کي پڪ پئجي ويندي آهي تہ سندس ڦر ڪٺو ويو آهي ۽ هي ڦر ڌاريو آهي، پر ضرورت سمجهي ان کي پئي چٽيندي آهي ۽ لاچار ڪٺي ان کي قبول ڪندي آهي ۽ ڪجهہ بہ نہ ڪچندي آهي. (74) عام ماڻهن جون ٻيڙيون انهيءَ طرف ٿيون هلن، جيڏانهن موجن جو رخ آهي، پر خدا جي طالبن جون ٻيڙيون اُبتڙ رخ ۾ ٿيون هلن.

[44]

چوريءَ پاهت ڳجھہ سين، پڌر ناهہ ارٿ،
پهرين پاڻ لڪائين، تهان پوءِ وٿ.

[چوريءَ جي مصلحت ڳجهہ ڳوهہ ۾ آهي، ان جي اصليت ظاهر ڪونهي. چور هميشه پهريائين پاڻ کي لڪائيندو ۽ پوءِ چورايل شيءِ کي!]

فرمايائون تہ **من مدحک فقد ذبحک** يعني جنهن تنهنجي تعريف ڪئي تنهن گويا توکي ڪُٺو. " چيائون تہ جيڪو هن حديث تي عمل ڪندو اها سڀ چمار هن لاءِ ڪافي آهي. اها حديث آهي تہ "**ڪن في الدنيا ڪانک غريب او عابر سبيل وعُد نفسک من اصحاب القبور**" يعني هن دنيا ۾ پاڻ کي غريب مسافر ڪري ڄاڻ ۽ پنهنجي نفس کي قبر ۾ داخل يعني اصحاب القبور وارن ۾ شامل سمجهہ. " چيائون تہ فقيرن کانسواءِ ٻين سان صحبت نہ

ڪريو" جيئري توڙي مئي انهن سان گڏ هجو.

ڏينهن رات ۾ چوويهہ گهڙيون آهن. انهن مان هڪ گهڙي ديني پائرن وٽ ويندا ڪريو. اهي اهڙا آهن جو توکي تنهنجا عيب ٻڌائيندا.

ڳالهہ ٿا ڪن تہ هڪ ڏهاڙي ڪو مريد حضرت جن جي خدمت ۾ آيو. ڪيس ويهڻ ڪانپوءِ نصيحت ڪيائون تہ جيڪو ماڻهو پاڻي بہ نہ پئي ۽ اڪيلو بہ رهي تہ اهو جلد خدا رسيدو ٿيندو. چون ٿا تہ ان شخص تي ايترو اثر ٿيو جو هن ماڻهن سان ملڻ جلڻ تہ ڇڏي ڏنو. (75) پر پاڻي پيئڻ بہ بند ڪيائين. آخر ايترو ضعيف ۽ نبل ٿي ويو جو پاڻ ڪٺائي اچي خدمت ۾ حاضر ٿيو. پهچڻ ڪانپوءِ افسوس ڪرڻ لڳو تہ ڪاش پنڌ ڪري خدمت ۾ اچان ها. پاڻ فرمايائون تہ جڏهن نفس مئل هجي تہ سواري جائز آهي. ورنہ سواري ڪرڻ غلط آهي.

[45]

سڪان جي نہ سٽين، پارانيا پرينءَ جا،
سي ساڻي نہ پُسجهٽا، جي تنين ڪي ڏين.

[جيڪي سڪ منجهان پرين جا نياپا نہ ٿا ٻڌن، اهي انهن ساٿين کي نہ سڃاڻندا، جيڪي انهن کي نياپا ڏين ٿا.]

چيائون جيڪو تنهنجي منهن تي تنهنجي تعريف ڪري، اهو تنهنجو دشمن آهي. خلوت ان کي جڳائي، جيڪو پهريائين پاڻ کي ڪدي ٻاهر ڪري، ۽ پوءِ حجري ۾ وهي.

[46]

ڳالهہ اها ئي هڪڙي، جا مون ڪالهہ ڪئي
پينر ڪيم پڪڻئو، ٿيندي تا نہ - ٻئي.

[ڳالهہ اها ئي هڪڙي آهي، جيڪا مون ڪالهہ اوهان سان ڪئي. اي پينر، اوهين اجايو مٿو نہ ماريو، ٻي ڳالهہ ڪا نہ ٿيندي.]

فرمايائون تہ عزت جو بکيو طالب هر روز ڪيترا پيرا قتلام ٿئي ٿو ڇو تہ جڏهن هو ٻين وٽ وڃي ٿو، جيڪي ڪيس عزت نٿا ڏين تہ ڇڻ قتل ٿئي ٿو. انهيءَ ڏينهن ڪان ڊڄڻ گهرجي جڏهن سيني جا راز ۽ ڳجهہ ظاهر ۽ پڌرا ٿيندا. فرمايائون تہ فقير وٽ ڪنهن دنيا واري شخص جو اچڻ ستر جنن ۽ شيطانن (76) ڪان وڌيڪ خراب آهي، ڇو تہ شيطان لاحول پڙهڻ سان ڀڄيو

وجن، پر انسان انهن لفظن چوڻ سان بہ پري ڪو نہ ٿا وجن.

فرمايائون تہ اهي بزرگ جيڪي پاڻ تجريد ۾ آهن ۽ پڻ خلق کي خدا جي راه طرف سڏڻ جي تڪليف نٿا ڪن، سي انهن ماڻهن تي ڪلن ٿا جيڪي ٻين جي اهو سمجهي مدد ڪن ٿا تہ هنن خدا کي صحيح سڃاتو آهي، جو ٻين کي خدا جي واٽ ڏيکارين ٿا.

چيائون تہ پير پاڻ خلق کي خدا جي طرف سڏڻ جو ڪم هرگز اختيار ڪري نٿا سگهن، البت جڏهن خدا ۽ رسول ﷺ جو حڪم ٿئين ٿو، تڏهن اها ذميواري قبول ڪن ٿا.

فرمايائون تہ جنهن شخص مرتبي جي لالچ نہ رکي، تہ اهو پاڻ پير آهي.

طالب کي گهرجي تہ حجري جو دروازو سوڙهو ۽ ننڍو بنائي تہ جئن هر دفعي جڏهن هو اندر داخل ٿئي تہ سندس پٺي ٻيڻي ٿئي. انهيءَ ڪري هو هر وقت خبردار رهندو. پر جيڪڏهن دروازو ڪشادو هوندو ۽ سولائي سان پيو اندر ٻاهر ويندو تہ غافل ۽ آرام طلب ٿي پوندو.

فرمايائون تہ طالب جيڪڏهن پير وٽ ويٺو هجي ۽ ان وقت ڪو اهل دنيا اچي نڪري تہ طالب کي گهرجي تہ اتان اٿي وڃي ۽ اتي نہ ويهي. ڇاڪاڻ تہ هو عالم حڪمت جو آهي، ۽ هي عالم قدرت جو آهي. ضرور اهو شخص دنيا جي حڪمت جون ڳالهيون ڪندو، جيڪي فقيرن کي ٻڌڻ روا ناهن. البت پير ٻڌي تہ ڪيس روا آهن. سمجهاڻي ڏيندي چيائون تہ ڪي دريائي جانور آهن جيڪي خشڪيءَ تي پهچڻ شرط مري ٿا وڃن. اهڙيءَ طرح خشڪيءَ جا جانور آهن، جيڪي درياءَ ۾ گهڙڻ سان مري ويندا. ٻيا وري اهڙا آهن جي درياءَ ۾ هجن تہ بہ هلاڪ نہ ٿين ۽ جي سڪيءَ تي اچن تہ بہ صحيح سلامت.(77)

مطلب تہ جتي بہ وڃن مختار آهن. پير انهن وانگر آهن، مريد کي نہ جڳائي تہ پير وانگر اهل دنيا سان ميل جول رکي.

چيائون تہ فقير جڏهن سفر تي وڃي تہ ٽي منزلون ڪري. پهريون جڏهن ڪنهن دريا جي پرسان سندس گذر ٿئي تہ اتي منزل ڪري ۽ ان ڪان پوءِ اڳتي وڌي. ٻيو جڏهن ڪنهن قبرستان وٽان لنگهي تہ اتي بہ ڪجهہ دير سڪونت اختيار ڪري. ٽيون جڏهن ڪنهن ڳوٺ ۾ پهچي تہ مسجد ۾ منزل انداز ٿئي.

هڪڙي مخلص ڪان نقل آهي تہ هڪ ڏينهن اسان حضرت جن سان ٻيڙيءَ ۾ وينا هئاسون. جڏهن ٻيڙي ڪناري تي پهتي تہ پاڻ پنهنجي لٽ سوڌو جلدي هيٺ لهي آيا. ٻيا سڀئي پنهنجي پنهنجي بار لاهڻ ۾ لڳي ويا. جنهن ۾ هنن کي ڪافي پريشاني پيئي ٿي. انهيءَ تي حضرت جن اهو قول دهرايو"**نجا المخففون وهلك المثقلون**" يعني هلڪي بار وارا ڇٽي ويا ۽ ڳري بار وارا هلاڪيءَ ۾ پئجي ويا.

جڏهن ڪو شخص ڪنهن بزرگ وٽ ويندل هجي ۽ اهو بزرگ تقرير شروع ڪري ڏئي ۽ ٻڌندڙ ان جو اهل نہ هجي تہ پوءِ خدا طرفان تي مانع صورتون ظاهر ٿين ٿيون. پهريون تہ هن کي ننڊ اچي وڪوڙيندي. ٻيو تڏهن ڪو شخص اچي ڪيس سڏيندو ۽ هو اتان ڪسڪي ڪنهن ٻي ڪم ۾ وڃي مشغول ٿيندو. ٽيون تہ اتي ويٺي ئي سندس دل تي اهڙا هول ۽ ويچار اچي چڙهندا، جو هو انهن ۾ ٻڏي ويندو.

فرمايائون تہ اهڙو گهر جنهن ۾ ڪاوڙ [illegible] ڏمر آهي، [illegible]تي معرفت نہ هوندي. مرد اهو آهي جيڪو پنهنجي ڪاوڙ ماري ٿو ۽ غصي کي ڪائي وڃي ٿو. (78) سيني حلال لقمن منجهان وڏيڪ حلال ڪاوڙ ڪائڻ آهي. هيٺانهين هلڻ واري کي ٻيڻ ني ملي ٿو.

نهٺي ماڻهوءَ جو مثال گدري جي ول وانگر آهي، جيڪا ميوو بہ ڏئي تہ چانو بہ. ۽ هيٺلو ماڻهو ان ڪجيءَ جي وڻ وانگر آهي، جيڪو سيني ۾ گهڻو بلند آهي، پر ايترو نہ ميوو اٿس ۽ نڪي ڇانو!

نقل آهي تہ هڪ ڏينهن پري ڪان ڪو فقير سندن خدمت ۾ آيو ۽ اچڻ سان ٻن ٽن فقيرن جي جاءِ کي اورانگهي مٿي چڙهي ويٺو. پاڻ ڪرڙي نظر سان نهاري چپ ٿي ويا. چيائون تہ فقير کي جڳائي تہ جڏهن مجلس ۾ حاضر ٿئي تہ جتي جوتا لاهي اتي ويهي رهي ۽ مٿي ويهڻ جي ڪوشش نہ ڪري، ڇو تہ اهو شاهاڻو طريقو آهي.

جيڪڏهن ڪو اوهان کي نالي سان سڏي تہ ٻہ پيرا ڪيس نرميءَ سان جواب ڏيو. پر جڏهن اوهين ڪنهن کي سڏيو تہ پهرين"ميان" چئي سندس نالو وٺو.

[47]

تَنڊُ مَ تاءِ ڪَتاءِ، ٻوڏ چوني تہ جيءَ چوءِ،
جي پانئين پرين مڙان، تہ ڏوهنون ڳڻُ پاءِ.

[جتي ڪٿي تڪو نہ پَئُ. پر جيڪڏهن هو"ٻوڏ" (ڦوٽ) چوڻي تڏهن بہ تون ڪين "جيءَ" چؤ جيڪڏهن پرين سان ملڻ چاهين ٿو تہ پنهنجي ڏوهن کي ڳڻڻ ۾ بدلاءِ.]

جيڪڏهن ڪو پاڻ کي پهتل يعني خدا رسيده سمجهي ٿو تہ اهو هرگز پهتل ڪونهي. فرمايائون تہ خدا تعاليٰ جيڪي گهري ٿو سو ڪري ٿو. ليڪن پنهنجي ٻانهن کان سندن ڪمن جي باري ۾ پڇا ڪري ٿو. خدا تعاليٰ کان سندس ڪمن بابت ڪوئي پڇي نٿو سگهي.(79) جيئن قرآن پاڪ ۾ ارشاد آهي **لايسئل عما يفعل وهم يسئلون**(21: 23) يعني ان کان ڪوئي پڇي نٿو سگهي، جيڪي ڪجهہ هو ڪري ٿو. البت هُنن کان پڇا ڪئي ويندي." وري اهو پڻ ارشاد آهي تہ "**ما آتاكم الرسول فخذوه وما نهٰكم عنه فانتهوا**(59:7)" يعني رسول جيڪي توهان کي ڏئي سو وٺو ۽ جنهن کان منع ڪري تنهن کان رڪجي پئو."

چيائون تہ اسان جتي بہ ٻہ شخص اهل دنيا جا ويٺل ڏٺا، تن وٽ ڪڏهن نہ ويٺاسون. پر جيڪڏهن اسان ڪٿي ويٺا هئاسون ۽ اهي آيا ۽ اچي ويٺا، تہ ان جي خبر خدا کي هوندي. طالب کي گهرجي تہ عبادت واري جڳهہ مان سواءِ نيت جي ٻاهر نہ نڪري.

جڏهن ڪو طالب لڳاتار ٽي ڏينهن ذڪر الاهي نہ ٻڌندو تہ سندس دل تي ڪارنهن جو ٽڪو پيدا ٿي پوندو. پوءِ جيڪڏهن چوٿون ڏينهن بہ گذريو تہ اهو اڳي کان وڏو ٿي پوندو. اهڙيءَ طرح جئن ڏينهن گذرندا ويندا تہ اهو ڪارنهن جو ٽڪو بہ وڌيڪ ڦهلبو ويندو.

فقير کي گهرجي تہ مجلس ۾ ايستائين ويهي، جيستائين ذڪر الاهي ٿئي ٿو. پر جڏهن دنيا جو ذڪر شروع ٿئي تہ مٿس لازم آهي تہ اتان اٿي هليو وڃي ۽ اتي نہ ويهي. فقير کي حجري مان نڪرڻ لاءِ ٻہ سبب ٿي سگهن ٿا يا تہ بلڪل بيڪار ٿي ويهي رهندو يا ڪنهن حاجت سان لڳي ويندو.

چيائون تہ فقيرن جو حجرو هيءَ زمين آهي، ۽ آسمان ان جي ڇت آهي. فرمايائون تہ ڪرامات خرابات يعني شرابخاني برابر آهن، بلڪ سڌو سنئون ڪفر آهي.

نقل آهي تہ هڪ ڏينهن ڪو ماڻهو حضرت جن کي سفارش طور

ڪنهن شخص وٽ وڃي ويو. پر هن اها ڳالهه نه مڃي. پاڻ موٽي آيا. واٽ تي ڪين هڪ درويش گڏيو جيڪو چوڻ لڳو ته ولي شخص کي موٽايو اٿي، هاڻي تون به ڪين تير هڻ. ان تي ڪيس هي واقعو ٻڌايائون ته آءٌ (80) اڪثر مخدوم نوح ۾ ٻين ڪيترن بزرگن جي مجلس ۾ ويندو هوس، پر اتي ڪڏهن به مون ڪرامت واري ڳالهه نه ٻڌي. اتي هميشه ذڪر الاهي جي ڳالهه ٿيندي هئي. چيائون ته گهڻا پير پنهنجي ان حالت تي روئيندا ته جيڪڏهن دنيا ۾ سندن نالو مخفي رهي ها ته بهتر هو.

نقل آهي ته هڪ ڏينهن حجري ڪان ٻاهر هڪ سيد ٻي شخص سان بحث ڪري رهيو هو ته آءٌ سيد آهيان ۽ ان ڪري توکان وڏيڪ فضيلت وارو آهيان. تڏهن پاڻ ان سيد کي سڏائي ڪيس چوڻ لڳا ته توکي ڇا ٿيو آهي جو پاڻ کي فقير نٿو چوائين، ڇو ته اهو مرتبو پڻ ان ۾ داخل آهي. ان ڪري ته پيغمبر عليه الصلواة والسلام فرمايو هو الفقر فخري يعني فقر منهنجو فخر آهي. فقير جڏهن ڪنهن ڪان موڪلائيندو ته ڪيس ڪو غرض يا طمع رکڻ نه گهرجي.

فرمايائون ته ڪرامتن سان ڪافر به مسلمان ٿيو پون، ليڪن مريد اهو آهي جيڪو بغير ڪرامت جي اخلاص حاصل ڪري. چيائون ته جيڪي تو وٽ آهي، اهو خرچ ڪر. لالچ ڇڏ ته اصل غرض ۽ مقصد حاصل ٿيئي.

نقل آهي ته هڪ ڏينهن حضرت جن دعا جي ثواب بابت گفتگو ڪري رهيا هئا، هڪ مريد اهو سڀ ڪجهه ٻڌي رهيو هو، پر ڪجهه ڏينهن ڪان پوءِ ثواب واري ڳالهه سندس ذهن تان لهي وئي. سو ٻيهر حضرت جن کي چوڻ لڳو ته ثواب واري ڳالهه تي روشني وجهجو. اهو ٻڌي حضرت جن کي مٺيان لڳي ۽ ڪيس گهڻي دير تائين نصيحت ڪندا رهيا ته سيڪو اجر ۽ ثواب سان رغبت رکي ٿو، پر اصل تي ڪو وجي ٿي ڪو نه ٿو. ان ڪان پوءِ انهيءَ مريد وري اهڙو سوال ڪڏهن ڪو نه ڪيو.

چيائون ته مرد خدا جي هڪ نظر چاليهه چاليهن ڪان وڏيڪ بهتر آهي. (81) "**ان تكلم العارف فقد هلك وان سكت المحب فقد هلك**" يعني: جيڪڏهن عارف ڪجهه ڪڇي ٿو تڏهن به هلاڪ ٿئي ٿو، پر جي محب ماٺ ٿو ڪري، تڏهن به هلاڪ ٿئي ٿو.

چيائون ته ڪمال حاصل ڪرڻ وارا شريعت جي لحاظ ڪان جَوَ جي

داڻي جيترو حساب پڻ رکن ٿا. جڻن هي شعر آهي:

همان مردي تمام است در تمامي
کند با خواجگي کار - غلامي.

[اهو مرد هر لحاظ کان ڪامل آهي جيڪو سردار هوندي غلامي ڪري ٿو.]

فرمايائون تہ عالمن اکيان زبان قابوءَ ۾ رکجي، ولين اکيان دل سنڀالجي ۽ بادشاهن اکيان نظر کي روڪجي. چيائون تہ مريد کي گهرجي تہ پير کي سچ ڪري ڄاڻي، يعني جتي هجي، اتي پير کي حاضر سمجهي. بلڪ پير جو مرتبو سچ کان بہ مٿي آهي. ڇاڪاڻ تہ جيڪڏهن سچ جي آڏو ڪو ٺڏي ٺڪر يا ڪا ٻي شيءِ آڻبي تڏهن بہ ڍڪجي ويندو. ليڪن پير مريد جي دل کان واقف آهي. پوءِ ڪٿي ڪٿي بہ هجي.

فقير ٽن قسمن جا آهن هڪڙا اهي آهن، جيڪي ان فڪر ۾ آهن تہ خدا تعاليٰ ساڻن ڪهڙو سلوڪ ڪندو. ٻيا اهي آهن جيڪي ان ڳالهہ کان ڊڄن ٿا تہ خدا تعاليٰ الائجي سندن تقدير ۾ ڇا لکيو آهي، نيڪ آهيون يا بد! ٽيان پنهنجي حال ۾ مشغول آهن ۽ هر فڪر کان فارغ آهن. چيائون تہ دل اها جنهن ۾ دنيا توڙي آخرت جو خيال داخل نہ ٿئي. خدا جي طلب ۽ واٽ ان کي ملندي جنهن کي دل بہ اهڙي هوندي.

فرمايائون تہ اهڙو طالب جيڪو ٻنهي جهانن جي اميد رکي ٿو، سو ڪوڙو آهي، نقل آهي تہ حضرت جن کي گوڏي ۾ اڪثر سور رهندو هو. هڪ ڏينهن گوڏي ڇورڻ وقت جڏهن ڪين ڏاڍو سُور ٿيو تہ رڙ ڪيائون "الله" ان کان پوءِ فوراً پاڻ ڇوڻ لڳا تہ اهو نالو مون خدا واسطي ڪونہ ڪنيو بلڪ گوڏي ۾ سور اُيرڻ ڪري ائين ڪيوسون. فرمايائون:

نماز عابدان رڪوع وسجود است (82)
نماز عارفان ترڪ وجود است.

[عابدن جي نماز رڪوع ۽ سجدا آهي. عارفن جي نماز وجود کي ترڪ ڪرڻ آهي.]

چيائون تہ اسان حاجت کان سواءِ ڪو هڪڙو قدم نہ کنيو آهي. جڏهن فقير کي ڪا درپيش اچي تہ پهريائين دل ۾ سوچي، اميد آهي تہ اتان مطلب پورو

ٽيندس. پر جي ائين نه ٿئي ته پوءِ ڪنهن ٻئي سان صلاح مصلحت ڪري. فرمايائون ته خدا جي واٽ ۾ هٿن، پيرن ۽ زبان سان نه هلجي، مگر دل سان هلجي. پر جيڪڏهن دل ۾ ڪو گمان گذري ته پوءِ ٻين ڪان پڇڻ بنا ڪو چارو ڪونهي.

[48]

جي پڇنا سي نه منجھنا، جي پڇن سي ويڙ،

جو لکن ۾ ماڙهوئين، سو ڪلڪن ۾ ڪيڙ.

[جيڪي پڇن سي ڪڏهن به نه منجهندا، ۽ جيڪي پڇن ٿا سي عقلمند آهن. اها ڳالهه جيڪا ماڻهن ۾ گڻ آهي، سا ڪير ۾ اوگڻ برابر آهي.]

جيڪڏهن ڪو خداتعالي ڪان ڪا شيءِ گهري ٿو ته ڪيس خبر نه پوندي، ڇو ته هو پنهنجي عقل آهر گهرندو. پر جيڪڏهن نه گهرندو ته ڌڻي تعاليٰ ڪيس اها شيءِ ڏيندو، جنهن جو هو پاڻ لائق آهي.

فرمايائون ته بهشت ۾ انسان جي سيني عضون جهڙوڪ: هٿن، پيرن ۽ اکين کي ڏسڻ جي قوت عطا ٿيندي، جهڙي هتي اکين کي آهي. ليڪن اهو ساڳيو مرتبو هن دنيا ۾ خدا جي خاص بندن کي حاصل آهي، جو هنن جا اهي سڀ عضوا ٻين جي اکين وانگر هي به ڏسن ٿا.

چيائون ته دل جي ساڄي طرف رحماني ملائڪ ويٺو آهي ۽ کٻي طرف شيطان جيڪو وسوسو وجهندڙ آهي ۽ انهن ٻنهي جي وچ تي دل آهي. جڏهن دل سڄي يعني رحماني ملائڪ طرف منهن ڪري ٿي ته نيڪي ۽ چڱائي جا ڪم ٿين ٿا، پر جڏهن وري کٻي طرف منهن ڪري ٿي ته شيطاني وسوسا ڪيس گمراهه ڪرڻ ۾ لڳي وڃن ٿا. ان ڪري مردِ خدا کي گهرجي ته ٻنهي کي چڱيءَ طرح سڃاڻي ته جئن فريب ۾ نه اچي. (83) ۽ شيطان مٿس غلبو نه ڪري.

فرمايائون ته ماڻهن جنهن شيءِ کي معرفت سمجهيو آهي، اها معرفت نه آهي. ڇاڪاڻ ته جڏهن ڪو تپ يا مرض جي ڪري بيهوش ٿي پوندو آهي ته ان وقت اجايو سجايو پيو ٻڪلندو آهي، پر جڏهن هوش ۾ ايندو آهي ته پنهنجي ڪيل ڳالهين کي بلڪل ڀلجي ويندو آهي. انهن ماڻهن جي معرفت جو مثال به اهڙوئي آهي.

چون ٿا ته هرڪو ماڻهو خدا کي ٽي دفعا پسي ٿو. هڪ دفعو هن دنيا ۾ اچڻ يعني ڄمڻ وقت، ٻيو "الستُ بربڪم" جي وقت ۽ ٽيون مرڻ ويل. اهڙيءَ طرح هر انسان کي ٽي جسم آهن، پر ٽيئي هڪڙي شڪل جا آهن. هڪ

اهو جيڪو بلڪل ظاهر يا پڌرو آهي، بيو بلڪل هن جسم جهڙو آهي ۽ ٽيون عرش هيٺان رکيل آهي. جڏهن هن ظاهري جسم کان ڪو گناهه سرزد ٿئي ٿو تہ عرش هيٺان بيٺل جسم کان پڻ ساڳيو ڏوهہ واقع ٿئي ٿو. جنهن تي اهو في الفور اتان غائب ٿي وڃي ٿو. ان تي ملائڪ عرض ڪن ٿا تہ خداوندا، هي بندو جيڪو هتيَ بيٺل هو سو ڪاڏي غائب ٿي ويو. خدا فرمائيندو تہ اهو منهنجو راز هو ۽ هينئر بہ منهنجي راز ۾ آهي ۽ توهان کي خبر ڪونهي. مراد اها آهي تہ خداتعاليٰ پنهنجي ٻانهي جو راز انهن ملائڪن تي نٿو کولي ٻڌائي ۽ ان جي گناهن کي ٻين تي ظاهر نٿو ڪري. ليڪن هن جسم کان جيڪي ڪجهہ ظاهر ٿئي ٿو، ان کي نگاهہ ۾ رکڻ وارا ملائڪ لکندا وڃن ٿا. ان ريت هن جسم کان جيڪي ڪجهہ ٿئي ٿو، اهو عرش هيٺ جسم کان پڻ ظاهر ٿئي ٿو.

فرمايائون تہ محبوب جي راز کي فاش ڪرڻ پاڻ کي سوريءَ تي چاڙهڻ برابر آهي، جيئن منصور ڪيو ۽ ان جو نتيجو ڏٺائين. چيائون تہ طالب جي دل درياءَ وانگر آهي.(84) جنهن ۾ ڪيترا ماڻڪ موتي آهن، پوءِ جيڪڏهن ان ۾ منهن وجهندو تہ اهي موتي ملندس، ورنہ ائين ئلهو رهجي ويندو. ان وقت پاڻ هي بيت پڙهيائون.

دريا دليم ديده ما معدن دُر است،
گردست من تهي ست ولي چشم من پر است.

[اسان جي دل دريا آهي ۽ اسانجون اکيون موتين جي کاڻ، جيتوڻيڪ منهنجا هٿ خالي آهن، پر منهنجون اکيون پُر آهن.]

فرمايائون تہ محبوب کي انتها نہ آهي ۽ نڪي طالب کي ڪا انتها آهي. پر جيڪڏهن محبوب کي انتها هجي ها تہ طالب کي پڻ هجي ها. طالب جي پڻ هڪ منزل آهي جنهن کي"انتها" ڪوٺين ٿا. پر ان جو مطلب اهو ڪونهي تہ ان کان مٿي ڪا منزل يا مقام ڪونهي.

[49]

چاڙ چڱيرن، گهور نہ اڇي گهاتوئين،
اکيون انهن سنديون، ڪڏا ڪرون پڇن.

[گهاتو پهلوانن کي نندو پاڻي نظر ئي نٿو اچي، هنن جون اکيون تہ اونهي پاڻيءَ جون خبرون پڇن ٿيون.]

[50]

هنج تهين هوءِ، اونهي ۾ اوڙاهه جو
اي ڪانيرو ڪوءِ، جو ڇاڇر ۾ ڇيرون ڪري.

[هنج پڪي اتي هوندو آهي جتي تمام اونهي ڪن جو پاڻي هوندو آهي. البت هي ڪانئرو آهي جيڪو ننڍي پاڻي ۾ پيو رانديون ڪري.]

چيائون ته وڻ آخر ۾ ان طرف ڪرندو آهي، جيڏانهن ورڪائيندو آهي، متبدي ۽ منتهي ۾ ڪو فرق ناهي، جيڪڏهن ڪين اصليت جي آگاهي حاصل نه ٿي آهي. فرمايائون ته نمازيءَ کي گهرجي ته تڪبير اوليٰ يعني الله اڪبر چوڻ وقت دل ۾ سمورو ڌيان الله جي وڏائي تي ڏئي. وري سبحان ربي العظيم ۽ سبحان ربي الاعليٰ چوڻ وقت دل ۾ استقامت پيدا ڪري ۽ اهو فڪر ڪري ته (85) هرڪا وڏائي ۽ شان جنهنجو اسان خداتعاليٰ جي باري ۾ تصور ڪري سگهون ٿا، هو انهن سڀني ڪان مٿانهون آهي.

فرمايائون ته پنهنجي حسب نسب تي فخر نه ڪرڻ گهرجي، ڇو ته اها به دنيا جي هڪ شيءِ آهي. بلڪ پنهنجو پيءُ ڏاڏو پاڻ ٿيڻ گهرجي. چيائون ته هينئر اهڙو وقت اچي ويو آهي جو پٽ پنهنجي پيءُ جي ڪرامتن تي ناز ڪن ٿا، جيڪي ڪڏهن جو گذر ڪري ويا.

[51]

جي اتر جي لاهه، سڄڻ سڀ پرکئا
ري پنهنجي ڪتئي، سُيرُ ٻري نه باهه.

[اتر توڙي ڏکڻ، سڀني دوستن سڄڻن کي آزمائي ڏٺوسون ليڪن پنهنجي ڪمائي ڪان سواءِ سٽي باهه نٿي ٻري.]

فرمايائون ته ڪيترا نبي سڳورا ڪافرن جو اولاد هئا ۽ ڪيترا ڪافر وري نبين جو اولاد هئا.

چيائون ته شريعت ۾ حقيقت ائين آهي جيئن کير ۾ مکڻ. سلامتيءَ جي واٽ اها آهي ته ظاهر ۾ شريعت جي پيروي ڪرين. جهڙوڪ: روزا رکين، نمازون پڙهين، نفل ادا ڪرين ۽ دل خدا سان ڳنڍيل رکين.

فرمايائون ته حقيقت جي ڄاڻ رک پر ڪنهن کي ڪين ٻڌاءِ. چيائون ته جيڪو رڳو شريعت سکيو. پر حقيقت جي ڪا خبر نه رکيائين ته اهو ان پکيءَ

وانگر آهي جنهن جي هڪ ڪنڊ ڦاٽي پئي آهي، پوءِ ان سان ڪٽي هو ڪيتري به ڪوشش ڪري، پر اڏامي نه سگهندو. ساڳي حالت ان شخص جي آهي، جيڪو حقيقت ڄاڻي ٿو، پر شريعت ڪان بي خبر آهي. طالب لاءِ اهي ٻئي نهايت ضروري آهن. (86)

چيائون ته طالب کي گهرجي ته ٻڌڻ وقت پنهنجا ڪن حضرت موسيٰ عليه السلام جي ڪنن وانگر ۽ پنهنجي زبان کي ان درخت جيان سمجهي، جنهن تي تجلي پئي ۽ پنهنجي دل ۾ حق تعاليٰ جي اميد رکي ته پوءِ اهي سڀ ڪجهه ٻڌندو جيڪي حضرت موسيٰ عليه السلام کي نصيب ٿيو.

فرمايائون ته دنيا جو ترڪ ڪرڻ دين جو ترڪ ڪرڻ آهي، ۽ پاڻ کي ترڪ ڪرڻ خدا کي ترڪ ڪرڻ آهي.

فقير کي گهرجي ته خدا تعاليٰ جي نالن جا اسباب معلوم ڪري، ۽ سمجهي ته هن دنيا ۾ چڱائي ۽ برائي، هدايت ۽ گمراهي، جيڪي ظهور پذير ٿئي ٿو، اهو سندس ذات جي انهيءَ نالن سبب آهي. انهيءَ ڪري جتي هدايت ڏسي ته سمجهي ته اهو ان هاديءَ جي ڪري آهي. اهڙيءَ طرح جي ڏمر ۽ قهر ڏسي ته اهو ان جي قهاريت جي ڪري آهي. ليڪن فقير کي گهرجي ته جتي گمراهي ۽ قهر ڏسي، اتان پڇي هدايت جي طرف اچي. بهر صورت نيڪي ۽ بديءَ کي ذات خداونديءَ جي ڳالهي کي سمجهي ۽ ان ۾ ٻي ڪنهن جو دخل نه سمجهي.

هڪڙي مخلص کان نقل آهي ته هڪ ڏينهن آءُ حضرت جن جي خدمت ۾ ويٺو هوس جو فرمايائون ته جيستائين اوهان پنهنجي نفس کي نه سڃاڻندا تيستائين خدا تعاليٰ کي نه سڃاڻي سگهندا. ڪافي وقت ان ڳالهه تي غور ڪندو رهيس، پر ان جي معنيٰ نه سمجهي سگهيس. آخر گهڻي سوچ کان پوءِ معلوم ٿيو ته واقعي نفس جي معرفت روح جي معرفت آهي ۽ روح جي معرفت سواءِ عجز عاجزيءَ جي حاصل نٿي ٿئي. هڪ ڏينهن آءُ وري حضرت جن جي خدمت ۾ ويس ۽ اها حقيقت عرض ڪيم. پاڻ چيائون ته بلڪل نيڪ سمجهيو اٿئي. جو ته خدا تعاليٰ پاڻ فرمايو آهي: **ولا ترڪنوا الي الذين ظلموا** (87) **فتمسڪم النار**. (11: 13) ظالمن جو پاسو نه وٺو، ورنه توهان کي به باه وڪوڙي ويندي.

ترجمو: چيائون ته جيڪڏهن ڪو شخص سياري ۾ ٻي ڪنهن ماڻهوءَ

مٿان اهڙيءَ طرح ڇانو وجهي يا ڇانو ڪري جو ان جي مٿان سج جي گرمي نہ پهچي تہ اهو پڻ ظالم آهي ۽ جيڪو ڪري ٿو اهو ظالم.

چيائون تہ پيغمبر عليہ الصلواة والسلام جي فرمودي **"يعرف الرجل بالمعاملة"** جون ٻہ معنائون آهن يعني تہ ڪنهن بہ شخص جي سڃاڻپ ان لحاظ کان ڪجي تہ دم يا ساهہ کڻڻ وقت الله کي ياد ڪري ٿو يا غير جي ياد ۾ مشغول آهي.

فرمايائون تہ ارشاد خداوندي **"اني انا ربک فاخلع نعليک انک بالوادالمقدس طوي"** (12:20) يعني آءٌ تنهنجو رب آهيان پوءِ پنهنجا جوتا لاهہ. بيشڪ تون مقدس وادي طويٰ ۾ آهين." اتي جوتا يعني نعلين مان مراد دنيا، آخرت، فرزند ۽ عيال آهي.

صوفي اهو آهي جو ڪنهن کي سوال نہ ڪري ۽ نہ ڪنهن کي ڪم چوي.

فرمايائون تہ مرشد اهو آهي جيڪو سڀ کان پهريائين مريد جا هن دنيا سان تعلقات ختم ڪري ۽ ان کانپوءِ ڪيس ڪا شيءِ عنايت ڪري. وري چيائون تہ مرشد اُهو جيڪو مريد کي سندس صحبت ۾ تيل هر ڳالهہ ۾ خدا جو جلوو پسائي.

چيائون تہ پيغمبر عليہ الصلواة و السلام جو قول آهي، تہ: **"الموت جسر يوصل الحبيب** الي الجيب" يعني موت هڪ پل آهي جنهن ذريعي هڪ دوست ٺي دوست سان ملي ٿو. ان ڪري جيڪو ماڻهو هن دنيا ۾ جنهن شيءِ کي عزيز رکي ٿو، مرڻ کانپوءِ ڪيس اها حاصل ٿئي ٿي يا هو وڃي ان سان ملي ٿو.

پيغمبر عليہ الصلواة والسلام اهو پڻ فرمايو تہ **"من زار حي ولم يرزقه شيءً فکانما زار ميتاً"** يعني جنهن ڪنهن اهڙي جيئري ماڻهوءَ سان ملاقات ڪئي پر ان وٽ ڪجهہ نہ کاڌائين تہ ڄڻ ڪنهن مئل سان ملاقات ڪيائين.

چيائون تہ جڏهن ڪو فقير ڪنهن بزرگ جي زيارت لاءِ وڃي ۽ ان بزرگ (88) کان ڪي الاهي سخن ٻڌائين تہ ڄڻ ڪيس رزق جي بخشش ملي.

چون ٿا تہ هڪ ڏينهن حضرت جن وقت جي عالم ۽ فاضل شخص ميان حامد ڏاڏوٽائي واري کان رسول پاڪ ﷺ جي هن فرمودي جو مطلب

پڇيو: "**الانسان عبيد الاحسان**" يعني انسان احسان جو ٻانهو يا غلام آهي. ان تي هن وراڻيو معنيٰ بلڪل ظاهر آهي - ان تي حضرت جن ڇيو تہ ڇا سبب آهي جو ڳئون، مينهون ۽ ٻڪريون جيڪي صبح جو مالڪ جي گهران نڪري جهنگ چرڻ وڃن ٿيون. سي شام جو انهيءَ احسان سببان موٽي پنهنجي گهر اچن ٿيون ۽ ٻئي ڪنهن هنڌ نٿيون وڃن. اهڙيءَ طرح جڏهن ڪو ماڻهو آن جا داڻا ڪٽي پاڻ اڳ ۾ تي هلڻ لڳندو آهي تہ ولر سندس پويان ايندو آهي. ظاهر ٿيو تہ نہ رڳو انسان پر چوپايا ۽ جانور پڻ احسان جا ٻانها آهن. اهو ٻڌي مولانا حامد چوڻ لڳو تہ بيشڪ حضرت جن کي گهڻي خبر آهي.

وڌيڪ چيائيون تہ احسان خدا جو نالو آهي. ان ڪري سڀ انسان ۽ سڀ شيون ان ذات جون مطيع آهن. پوءِ ان ۾ حيوان. انسان، پکي پکڻ، جن پريون پڻ اچي وڃن ٿا. ليڪن هن حديث ۾ پيغمبر عليہ الصلواة والسلام انسان جو ذڪر صرف ان ڪري ڪيو، ڇاڪاڻ تہ انسان اشرف المخلوقات آهي ۽ ٻين سيني شين جي مقابلي ۾ عقل ۽ شرف وارو آهي. ان ڪري هتي انسان مان مراد هر قسم جي مخلوق آهي، پوءِ جنهن کي عقل آهي تہ اهو ان ذات جي اطاعت ڪندو ۽ ٻيا وري (89) هن جي فرمانبرداري ڪندا.

مولانا حامد جڏهن اها سمجهاڻي ٻڌي تہ آفرين جا الفاظ چيائين. بلڪ اها معنيٰ سندس دل ۾ گهر ڪري وئي ۽ ڪيس ڏاڍي سٺي لڳي.

فرمايائون دنيا جو لفظ"دنو" مان نڪتو آهي، جنهن جي معنيٰ ويجهڙائي يا نزديڪي آهي. ان ڪري خدا جي ويجهڙائي يا قرب خداوندي پڻ هن دنيا ۾ حاصل ٿئي ٿو.

چيائون تہ بصير يعني ڏسندڙ اهو آهي، جيڪو ظاهري اکين سان ڏسي پر بصارت دل جي روشنيءَ کي چون ٿا.

"تجريد" جو مطلب آهي، دنيا کي ڇڏڻ ۽ خلق خدا جي سان لاڳاپا ٽوڙڻ. "تفريد" آهي فنا في الله ٿيڻ ۽ پنهنجو وهم وسارڻ.

چيائون تہ اهلِ ظاهر چون ٿا: **اقتلوا الموذي قبل الايذاءِ** يعني: دشمن کي ايذاءَ پهچائڻ کان اڳ ختم ڪريو. اهل طريقت چون ٿا: **اقتلوا الموذي بعد الايذاءَ** يعني: دشمن کي ايذاء پهچائڻ کان پوءِ ختم ڪريو. ليڪن اهل حقيقت چون ٿا: "**اترڪ الموذي بعد الايذاءِ**" يعني: موذي يا دشمن کي ايذاء بعد ڇڏي

ڏيو. پر اهل معرفت چون ٿا تہ **احسن الموزيات بعد الايذاءَ** يعني ايذاء پهچائيندڙ سان پاڻ نيڪي ڪريو.

فرمايائون تہ: **تارڪ الورد ملعون وصاحب الورد ملعون**. ان قول جي سمجهاڻي ڏيندي چيائون تہ جيڪڏهن ڪو شخص ورد ڪرڻ ۾ مشغول هجي، پر ٻي خلق جو ساڻس ڪم هجي، جيڪو ٻي ڪنهن وٽان نہ ٿيندو هجي ۽ انتظار ڪندا هجن، تہ ان صورت ۾ اهڙي شخص کي ورد نہ ڪرڻ گهرجي ۽ جي ڪندو تہ لعنتي آهي.

پر ٻيو شخص جيڪو واندو آهي ۽ مسجد کان فارغ ٿي ٻاهر نڪتو آهي ۽ وڃي ڪنهن راند روند جهڙي شغل ۾ لڳي ٿو. ليڪن پاڻ کي ورد سان نٿو لڳائي تہ اهو پڻ لعنتي آهي. چيائون تہ جيڪڏهن ڪنهن ماڻهوءَ جو ڪنهن ۾ ڪم پوي ۽ هو هلي وٽس اچي ۽ اڳلو ورد ۾ مشغول هجي ۽ ڪم وارو شخص ويهي ان کي سڏڻ لڳي تہ ٻاهر نڪري اچ(90) تہ صاحب ورد ان غرض واري کي چوي تہ ويهہ. ليڪن ان کي اهو ضرور چوي تہ هو بنا ورد جي آيو آهي. البت ان جو ڪم ڪري.

چيائون تہ اهو پڪي پنهنجي ٻين ساٿي پکين سان گڏ اُڏامندو جنهن جون کنيڙائيون صحيح سلامت آهن، پر جنهن جا کنڀ پٽيل آهن يا زخمي آهي، اهو اڏامي نہ سگهندو.

چيائون تہ جڏهن ڪنهن جي گهر وڃو تہ خاموشيءَ سان ويهي رهو ۽ هر طرف نظر ڊوڙائڻ جي ڪوشش نہ ڪريو.

فرمايائون تہ اهڙو وڻ جيڪو خشڪيءَ تي آهي ۽ سڪي وڃي، تہ ان جو علاج ٿي سگهي ٿو. پر جيڪو وڻ پاڻي ۾ هوندي سڪي وڃي تہ لاعلاج آهي.

چيائون تہ فقير کي ٽن جڳهن تي منزل ڪرڻ گهرجي. هڪ جبل ۾ ٻيو ويراني يا بيابان ۾ ٽيون درياهہ جي ڪناري.

نقل آهي تہ حضرت جن کان جيڪو بہ ڪعبي جي زيارت يعني حج جي اجازت گهرندو هو تہ ان کي نہ ڏيندا هئا. بلڪ چوندا هئا تہ فقيرن لاءِ ڪعبي جي زيارت نفل آهي. پر جيڪڏهن اتي وڃي پهچن ٿا تہ ڪانئن گهڻا فرض ڇڏائجي وڃن ٿا.

طالب کي گهرجي تہ قبرستان ۾ نہ ٽڪي، ان سان دل سخت ٿئي ٿي، ڇو تہ مردا ڪجهہ ڪائين پيئن ڪونہ ٿا ۽ جيئرا ڪائڻ جا محتاج آهن. ها، ان

لاءِ مقام ۾ ترسڻ جائز آهي، جنهن جيئري پاڻ کي ماري ڇڏيو هجي. ڇيائون تہ اڳئين وقت ۾ درويش پنهنجي درويشيءَ جو اظهار نہ ڪندا هئا، پر زماني ۾ جڏهن ڪنهن کي مردن کان جواب ملي ٿو تہ ان تي وڏو ناز ڪن ٿا.

نقل آهي تہ هڪ ڏينهن ڪو مريد پاڻيءَ جو ڪوئرو پري حضرت صاحب کي ڏنو. پاڻ جڏهن هن ڏانهن نظر ڪيائون تہ اهو مريد ڪين ڏاڍو خوش ۽ سرهو نظر آيو. فوري طور ڪيس چيائون (91) تہ ڪوئري پرڻ تي ايڏو خوش ٿيڻ نہ کپي، يا ائين سوچڻ نہ کپي تہ بس هاڻي هين جا ڪوئرا ڪين پرينديس. بلڪ خدمت خاطر اهو ڪم مرڻ گهڙيءَ تائين جاري رکڻ گهرجي.

چيائون تہ طالب کي گهرجي تہ هميشہ جتي پير ۾ پائي نہ هلي. ڪڏهن اگهاڙين پيرين بہ هلي. ان ڪري جڏهن سفر ۾ هلي تہ ڪڏهن پائي تہ وري ڪڏهن هٿ ۾ کڻي هلي. مطلب تہ پاڻ کي اهڙو نہ هيرائي جو جڏهن جتي ميسر نہ هجيس تہ هلڻ کان لاچار ٿي وهي رهي ۽ ڇُري نہ سگهي.

فرمايائون تہ بڇڙي ڪم ڪرڻ سان ذات بڇڙي ڪونہ ٿي ٿئي، بلڪ گناهہ بذات خود بڇڙو آهي.

جيڪڏهن ڪو شخص اهو ارادو ڪري تہ هر ٿي ڏينهن مردي سان گڏ سمهندو يعني اهو جيڪو کائيندو سو هي کائيندو، جيڪي هو پهريندو، سو هي پهريندو ۽ آءٌ پڻ خلق خدا جي سان ايترو ميل جول رکندس. جيترو هي رکندو، تہ پوءِ جلد ئي اهو الله جو پهتل ٻانهو بنجي ويندو.

فرمايائون تہ جيڪڏهن ڪو شخص جن لڳڻ ڪري ئي ديوانو ٿي پوي، تہ اهو پڻ بهتر ڇو تہ اها گهڙي تہ پنهنجي خوديءَ کان آجو رهندو.

[52]

قرب ڪبريا ، ماءُ ملاقي نہ ٿئي،
صوفيءَ جي صلاح ۾، پورو اي پرياءُ.

[اي امڙ! قرب ۽ تڪبر جو هڪ هنڌ گڏجڻ نهي ئي ڪو نہ. صوفين جي مشرب ۾ انهيءَ ڳالهہ تي پورو اتفاق آهي.]

طالب کي گهرجي تہ جيڪڏهن ڪير ڪيس تڪليف پهچائي تہ غمگين نہ ٿئي، بلڪ ائين سمجهي تہ اها تڪليف خدا جي طرفان آهي ۽ انهيءَ تڪليف پهچائيندڙ کي ڪجهہ نہ چوي. (92)

ان جو مثال ائين آهي جئن ڪو ماڻهو ڪنهن کي لٺ سان ماريندو هجي تہ اهو ماڻهو جيڪڏهن اها لٺ پڇي ڇڏي، ڇاڪاڻ تہ ڪيس ان لٺ سان ماريو ٿي ويو، تہ اها بيوقوفي ڇئبي. لٺ کهڙو ڏوهہ ڪيو. اصلي ذميوار لٺ هڻندڙ آهي.

[53]

چندن چـور ڪريندي، رتو منهن ڪـهاڙ،
سڄڻ ڏڄڻ نـہ ٿـئي، جي رسـي سـئو وار،
پروڙئـو پـراڙ، تـہ ڪـرهيـنـدي قـرب ٿـئي.

[چندن جي ڪاٺ کي ڪپيندي کهاڙي جو منهن ڳاڙهو ٿي ويندو آهي. دوست دشمن هرگز نہ ٿيندو، توڻي سئو ڀيرا ڪاوڙجي. پراڙ کي خبر پئي آهي تہ جهيڙي منجهان قرب پيدا ٿئي ٿو.]

چيائون تہ فقيرن جي نظر ۾ اهل دنيا وارا پن جي هڪ اهڙي انبار مثل آهن، جنهن ۾ جيڪڏهن هڪڙي چڻگ اڏامي پوي تہ پوري ڍگ کي ساڙڻ لاءِ ڪافي آهي.

فرمايائون تہ اولياءُ ٽن قسمن جا آهن. هڪڙا اهي جو جڏهن لوح محفوظ تي نظر پوين ۽ پنهنجي عمر ٿوري ڏسن تہ ان کي وڌائن. ٻيا اهي جيڪي ڊگهي عمر ڏسن تہ ان کي گهٽائي ٿوري ڪن تہ جيئن هن دنيا ۾ ٿورو ترسن، ٽيان اهي جيڪي لوح محفوظ ۾ سڀ ڪجهہ ڏسن، پر ڪجهہ ڪين ڪن، بلڪ خدا جي رضا تي راضي رهن ۽ ان تي شڪر ڪن.

فرمايائون تہ روحن جي خلقت ۾ حضرت محمد عليہ الصلواة والسلام سڀ کان اڳ ۾ آهن، ليڪن جسماني خلقت ۾ آدم عليہ السلام سيني کان اول آهي.

چيائون تہ پير مريدن کي پيو ڪجهہ نٿا ڏين، بلڪ جيڪي، مريدن وٽ آهي، اهو ڪيس چمڪائي ڏيکارين ٿا، تہ جيئن ڏسي سگهي. ان جو مثال اجهو ائين آهي جيئن آئيني ناهڻ وارو اصل تان(93) ڪٽ لاهي ان کي صفا ڪري چمڪائيندو آهي، ايتريقدر جو ان ۾ ٻي ڪا شيءِ نہ وجهندو آهي، تان جو اصل چمڪندڙ مٽاڇرو صاف ظاهر ٿي پوندو آهي ۽ اهو روشني ڏيڻ لڳندو آهي.

چيائون تہ ڪشف ۽ ڪرامتون دنيا جون ڳالهيون آهن. اصل ڳالهہ آهي تہ انهن سيني کي ڇڏي ٻي دنيا هٿ ڪجي.

فرمايائون **كل ما خطر ببالك والله بخلاف ذالك** يعني: تنهنجي سوچ ۾ جيڪي ڪجھ اچي ٿو الله ان ڪان ٻيءَ طرح آهي.

چيائون تہ جنهن ٽي دفعا ڪوڙ ڳالهايو، تنهن ڄڻ تہ هڪ ڀيرو زنا ڪئي. پر جيڪڏهن ڪنهن ٽي دفعا زنا ڪئي تنهن گويا هڪ ڀيرو غيبت ڪئي. وري جنهن ٽي دفعا غيبت ڪئي تنهن گويا سماع جي حلقي ۾ هڪ ڀيرو بي معنيٰ ضرب هنئي تنهن گويا سماع ۾ بي معنيٰ رقص ڪيو.

فرمايائون تہ موسيٰ عليہ السلام جي اها سنت آهي تہ جڏهن فقير گهران نڪري تہ اها نيت ڪري تہ من ڪنهن طالب خدا سان ملاقات ٿئي ۽ ڪو درويش گڏجي وڃي، جيڪو خدا جي راھ ڏيکاري. عيسيٰ عليہ السلام جي اها سنت آهي تہ جڏهن طالب گهر ڪان ٻاهر نڪري تہ اها نيت ڪري تہ من منهنجو پير اهڙي هنڌ تي پوي، جتي اڳي ڪنهن طالب ۽ دوست خدا جي پنهنجو پير رکيو هجي.

فرمايائون تہ بي نمازي کي ڪُهڻ گهرجيٰ.

چيائون تہ جڏهن ڪو طالب خدا جو اهل دنيا سان تواضع اختيار ڪري ٿو ۽ انهن وٽ ٿورو يا گهڻو ويهي ٿو يا صحبت ڪري ٿو تہ خدا تعاليٰ سندس دين کي چٽ ڪري ٿو ۽ هن جي سموري عبادت کي ضايع ڪري کيس خوار ڪري ٿو. چيائين تہ خدا تعاليٰ شينهن جي ڪنن ۾ ظهور ڪري ٿو، پوءِ جيڪي طالب شينهن ڪان ڊڄن ٿا، سي خدا جي طلب يا تمنا ڪيئن ٿا ڪن. (94)

فرمايائون تہ خلق جي پيدا ٿيڻ جو سبب اولياء آهن. جيڪڏهن اولياءَ عدم ۾ هجن ها تہ بي مخلوق بہ پيدا نہ ٿئي ها. ان جو مثال ائين آهي جڻ باغائي وڻن کي پاڻي ڏيندو آهي تہ ان لاءِ واهيون ناهيندو آهي، پوءِ انهيءَ پاڻيءَ جي ڪري بنا ڪنهن ٻج ڄڻڻ جي ٻيو ڪيترو گاھ ۽ اوبڙ پاڙهي ڄمي پوندا آهن.

چيائون تہ پيرن کي ڪا بہ قدرت ناهي جو مريدن کي پنهنجي پاران شيءِ عنايت ڪن. ڇو تہ جيڪڏهن ائين هجي ها تہ پهريائين پنهنجن پٽن تي شفقت ڪن ها ۽ ان ڪان پوءِ ٻين تي ڪن ها!

فرمايائون تہ جيڪڏهن ڪو چڱو خواب ڏسي تہ ٻي ڪنهن سان بيان ڪري ۽ اهو ڪيس چڱي تعبير ڪري ٻڌائي تہ پوءِ ان جو اثر بہ چڱو ٿيندو.

چيائون تہ جيڪو ماڻهو جمعي ڏينهن غسل نہ ڪري تہ ان کان ڏنڊ طور ڪا شيءِ اوڳاڙي ڪجي تہ جيئن ٻي دفعي غفلت نہ ڪري ۽ خبردار ٿئي.

فرمايائون تہ جڏهن ڪو شخص خدا جو طالب ٿئي ٿو تہ ان جو پيءُ ماءُ، ڏاڏو بلڪ انهن جا پيءُ ماءُ جيڪي اڳي مري چڪا آهن، ويندي آدم عليہ السلام تائين سڀ الله تعاليٰ جو شڪرانو بجا آڻين ٿا تہ الحمدلله اسانجي اولاد منجهان ڪو طالب خدا پيدا ٿيو آهي.

چيائون تہ جيڪڏهن ڪو ماڻهو خدا واسطي ڪنهن ٻئي وٽ ڪم لاءِ وڃي ۽ سندس اهو ڪم ٿي پوي تہ ڄڻ سندس نفس جيئرو ٿي پيو، پر جيڪڏهن اهو ڪم نہ ٿيو ۽ خالي موٽيو تہ ڄڻ سندس نفس مري ويو. ان ڪري انهيءَ ماڻهوءَ جي حق ۾ اها بهتر ڳالهہ آهي تہ سندس ڪم نہ ٿئي. چيائون تہ جڏهن ڪنهن وٽ دعا ڪرائڻ وڃو تہ سنت پوري ڪريو، ڇو تہ بنا سنت جي مقصد حاصل نہ ٿيندو.

چيائون تہ جيڪو مجلس ۾ ويهي ڪوڙ هڻي تہ خداتعاليٰ ان کان سچائي (95) کي پري ڪري ڇڏيندو، پر جيڪو سچ چوندو تہ خدا تعاليٰ اِن جي دل کان وري ڪوڙ کي پري ڪري ڇڏيندو.

فرمايائون تہ هر پير جيڪو بهتري چاهي ٿو تہ اها حاصل ڪري سگهي ٿو، تانجو حضرت محمد ﷺ تائين پهچي سگهي ٿو. ليڪن ان کان مٿي وڃي نٿو سگهي. چيائون تہ آءُ فقيرن کي پير ڪري سمجهندو آهيان. ڇو تہ پير ان کي چئجي جنهن کي ڏسڻ سان خدا ياد اچي. مون کي پڻ فقيرن کي ڏسڻ سان خدا ياد ايندو آهي.

هڪڙي مخلص کان نقل آهي تہ هڪ ڏينهن حضرت جن سان رستي ۾ گڏيا ٿي وياسون جو پاڻ نصيحت ڪندي هي بيت پڙهيائون:

[54]

سَجڻ جان سَهُو، تہ ڪر روحَ رُڇنديون،
سندو ڪاٺُ ڪَهُو، پُتو ئي پَرُ سَهي.

[سڄڻ جيستائين برداشت ڪري، تيستائين پلي جيڪي دل چاهي سو ڪر. کهوءَ جي ڪاٺي ڪيتري بہ پراڻي هوندي، تڏهن بہ بار ڪڻي ويندي.]

چيائون تہ جڏهن ڪو خدا وارو زمين تان گذر ڪري ٿو تہ زمين جو

اهو حصو ہي زمين جي مقابلي ۾ پاڻ کي خوش نصيب سمجهي ٿو، پر جيڪڏهن اهو اتي ڪجهه دير لاءِ ترسي ٿو ته اها زمين پاڻ کي اجا وڌيڪ خوش نصيب سمجهي ٿي. ليڪن جڏهن هو اتي نفل ادا ڪري ٿو ته زمين جو اهو حصو پاڻ کي وڏي ڀاڳ وارو سمجهي ٿو.

فرمايائون ته جڏهن نماز جي نيت ڪريو ته ائين هرگز نه چئو ته ڪو منهن ڪعبة الله جي طرف ڪيان ٿو. بلڪ چئو ته منهن ڪيم مڪان ڪعبي ڏانهن، ڇو ته ڪعبو ڪڏهن ڪڏهن خدا وارن جي طواف تي وڃي ٿو ۽ پنهنجي جاءِ تي ٽڪيل ڪو نه ٿو رهي.

چيائون ته طالب لاءِ هن دنيا ۾ ئي خدا جو عرفان ضروري آهي. ڇو ته قيامت جي ڏينهن جڏهن رب تعالىٰ پنهنجي تجلي ڏيکاريندو ته انهيءَ ڏينهن ڪيس اهي ئي سڃاڻندا جن ڪيس هتي ڄاتو هوندو ۽ اهي ئي سجدو ڪندا. ٻي مخلوق جيڪا هن دنيا ۾ ڪانئس غافل آهي، اتي پڻ بيخبر ۽ غافل رهندي. (96)

چيائون ته الله تعالىٰ جي لطف منجهان ڪن انسانن جي بخشش ان ڪري ٿئي ٿي جو هو اولياءَ الله وارن سان لاڳاپي ۾ آهن، يعني انهن جي گفتگو ٻڌن يا انهن جي هٿ ۾ هٿ ڏين ٿا، يا ايترو ويجهو اچن ٿا، جو انهن جي چادر سان لڳي ويهن ٿا.

فرمايائون ته ڪي ماڻهو چون ٿا ته خدا تعالىٰ جيڪي چاهي ٿو اهو اوس ٿئي ٿو، ان ڪري اسين ڪجهه به نه ڪنداسين. حالانڪ جڏهن ڪين بک لڳي ٿي ته طعام جي گهر ڪن ٿا، ٿانو صاف ڪن ٿا، پاڻي پرين ٿا ۽ باهه ٻارين ٿا. اهڙيءَ طرح جڏهن سندن چادر ميري ٿئي ٿي ته ڏوڪڙ ڏيئي صابڻ خريد ڪن ٿا ته جيئن ان کي ڌوئي اُجرو ڪن. مطلب ته انهن سڀني وقتن تي ائين ڇو نه ٿا چون ته جيڪي ڪجهه خدا کي ڪرڻو آهي، سو ضرور ٿيندو.

چيائون ته مٽي تي وار رکڻ چڱو ناهي.

فرمايائون ته عارف ڪٺي ڪوڙو هجي سچي زاهد کان بهتر آهي.

چيائون ته ظالم ۽ ڏاڍ سان هٿ ڪيل هڪڙو قيراط، حق سچ جي ستر قيراطن کي ضايع ڪري ڇڏي ٿو.

چيائون ته جڏهن مهمان اچي ته هرويرو تڪلف نه ڪجي، جيڪي گهر ۾ حاضر هجي، اهو آڏو سندن آڏو رکجي.

چيائون ته چرين سان صحبت اختيار نه ڪريو، ڇو ته توهان کي اهو

ئي حاصل ٿيندو جيڪي وٽن آهي.

قيامت جي ڏينهن ڪيترن قبرن منجهان جن تي وڏا قبا ٺهيل آهن، ٻاهر جا شعلا نڪرندا. ليڪن ڪيترن مساڻن منجهان نور جون لاٽون نڪرنديون. چيائون ته جيڪو ماڻهو مجلس ۾ پوئتي اچي ويهي ٿو، ان جو غرض اهو هوندو آهي ته جيئن ٻيا اتي وجن ته آءُ اڳتي اچي ويهان. قيامت جي ڏينهن الله تعاليٰ گهڻن شخصن کان اهو پڇندو ته توهان دنيا ۾ جيڪا عبادت ڪئي، ان جو توهان کي اتي اُجورو مليو؟ هو منجهي پوندا ۽ چوندا ته ڪيئن! خدا تعاليٰ فرمائيندو ته اتي(97) جن ماڻهن توهان کي سلام ڪيو، عزت ڏني ۽ اهڙيءَ طرح ٻيا ماڻهو يا جيڪي توهان جي غلاميءَ ۾ رهيا! اهو ٻڌي هو شرمسار ٿيندا ۽ پوءِ ماٺ ڪري ويهي رهندا.

نقل آهي ته حضرت جن اهل دنيا وارن سان سخن الاهي ڪو نه ڪندا هئا، پر جيڪڏهن ڪي اهڙا اصل دنيا جا سخن الاهي سڻڻ واسطي ايندا به هئا ته انهن سان گهڻو ڪري دنيا جون ڳالهيون ڪندا هئا.

چيائون ته جيڪڏهن ڪو شخص مجلس ۾ ويهي خدائي سخن ٻڌائي ٿو، پر سندس نيت اها آهي ته جئن ماڻهن جون دليون هن جي دام ۾ ڦاسن ۽ هو ڏانهس متوجهه ٿين ۽ معتقد بنجن. وري ان کان پوءِ انهن ماڻهن کان ڪا شيءِ وٺي ٿو يا انهن جو ڪاڏو ڪائي ٿو، ته انهيءَ شخص ۽ ٻئي اهڙي ماڻهوءَ جي وچ ۾، جيڪو زور زبردستيءَ سان سندن مال ڦري ٿو، ڪو به فرق نه آهي.

فرمايائون ته صوفي ڏينهن تتي جو ٻاهر نڪرن ٿا ۽ پنهنجو ڪم ڪار ڪري واپس ٿين ٿا. ان جو ڪارڻ هي آهي ته صبح ۽ شام جو هوا اتڏي ۽ وٽندڙ ٿئي ٿي ۽ ان وقت ڪوليون ماڪوڙا ۽ ٻي مخلوق ٻرن کان نڪري ٻاهر گهمڻ لڳن ٿا، جنهن ڪري امڪان آهي ته اهي سندن پيرن هيٺان اچي مري نه پون.

چيائون ته جڏهن ڪا مسجد ويجهي هجي، پر پوءِ به ماڻهو فرض نماز جو وجي اتي ادا نه ڪري ته اها مسجد ان لاءِ بددعا جو سبب ٿيندي ۽ ڪانئس نفرت ڪندي. بي نمازي اهو آهي جيڪو سنت جماعت کي ڪڏهن به نٿو پهچي.

[55]

پـَر ۾ پـَـچي پرينءَ کي، پسجي پرڏيهه،

جتي ساجن سپجي، ساهه کي سو ساٿيهه.

[پرين لاءِ پنهنجي پر ۾ پڇي پرديس پسجي، جتي ساجن ملي، ساهه لاءِ اهو ئي ساٿيهه آهي.]

چيائون تہ جيڪو ماڻهو پير جي حاضريءَ ۾ هجي، پر پوءِ وچڻ جو خيال ڪري (98) تڏهن پير کان اجازت نہ گهري، پر اهڙيءَ طرح غائب ٿئي جو پير کي ڪا خبر نہ پوي، بلڪ سياڻي پيا ائين چون تہ فلاڻو ماڻهو جيڪو هتي هو الائجي ڪيڏانهن ويو.

چيائون تہ ڪم اهڙي ماڻهو کي چئجي جيڪو ڳالهہ پوري ٻڌڻ کان اڳ ئي ٽپ ڏئي وڃي ان سان لڳي. ياري اهڙي شخص سان رکڻ گهرجي، جيڪو ڏهاڙي سو گناهہ بخش ڪري.

فرمايائون تہ پيرن کي سڀ ڪم ڪرڻ گهرجن، زمين کي ڪيڙي آباد بہ ڪن تہ خلق خدا جي سان بہ واسطو رکن. ليڪن مريدن کي پيرن سان ريس نہ ڪرڻ گهرجي.

نقل آهي تہ هڪڙو مريد حجري اندر ڪنڌ مٿي ڪنيو دروازي طرف نگاهہ ڪيو ويٺو هو، جڏهن حضرت جن جي مٿس نظر پئي تہ ڇينڀ ڪندي ڪيس چيائون تہ ڪيڏانهن ڏسي رهيو آهين. فقير کي اهو نٿو جڳائي تہ ڪنڌ مٿي ڪري ائين ويهي، بلڪ ڪنڌ جهڪائي ويهجي ۽ پنهنجي پٺي حجري جي دروازي طرف ڪري ۽ منهن حجري طرف ڪري.

چيائون تہ خدا تعاليٰ جو فرمان آهي: **ان تعدوا نعمة الله لاتحصوها.** (16: 18) يعني جيڪڏهن توهان خدا جون نعمتون شمار ڪرڻ لڳندا تہ ڳڻي نہ سگهندا.

فرمايائون تہ پيش امام کي التحيات کان بعد گهڻيون دعائون نہ پڙهڻ کپن، ڇو تہ ان وقت نمازي جيڪي دعائون نٿا چاهن، خاموش رهن ٿا ۽ نماز ۾ خاموشي حرام آهي. تڪبير جي وقت مٿو سڌو هجڻ گهرجي يعني هيٺ ۽ جهڪيل نہ هجي، ڇو تہ قيام درست نہ ٿيندو.

چيائون تہ جڏهن ڪو ماڻهو ڪنهن بزرگ يا وليءَ جو نقل ٻڌي تہ ٻڌندڙ کي ائين سمجهڻ گهرجي تہ ڄڻ هو پاڻ اهو نقل ان بزرگ کان ٻڌي رهيو آهي جنهن جو اهو قول آهي. انهيءَ وقت ئي ڪا بہ شيءِ هٿ ۾ نہ رکي ويندي. پٽ تان ڪک بہ نہ کڻي. ڇو تہ جيڪڏهن ائين ڪيائين تہ ڪيس ڪو فائدو نہ رسندو. (99)

فرمايائون تہ رڪوع ۽ سجدي ۾ گهٽ ۾ گهٽ پنج پيرا تسبيح پڙهڻ گهرجي. وڌيڪ چيائون تہ "الله" چوڻ فرض آهي ۽ "اڪبر" چوڻ واجب آهي.

چياٺون تہ فرمان خداوندي آهي: **لن تنالو البر حتىٰ تنفقو مما تحبون** (92:3) يعني توهان هرگز نيڪي کي نہ رسندا جيستائين توهان پنهنجي پسند وارين شين مان خرچ نہ ڪريو. حضرت جن جو هن آيت مان مطلب هو تہ خدا جي راهہ ۾ خرچ ڪريو ۽ اهڙين شين جي پچر ڇڏيو جيڪي دوستيءَ جي راهہ ۾ رڪاوٽ آهن.

بيت

هرچہ داري، صرف ڪن در راهٔ او،
لن تنالوا البر حتىٰ تنفقوا.

حضرت جن هن آيت ۾ لفظ "بِر" کي "بر" ڪري پڙهندا هئا، جنهن مان مراد خدا جي ذات وٺندا هئا. يعني توهان"خدا جي ذات" کي هرگز رسي نہ سگهندا، جيستائين پنهنجي پسنديده مال مان خرچ نہ ڪندا.

چياٺون تہ فرمان خداوندي آهي: **ڪل حزب بما لديهم فرحون** (32:30) يعني سيڪو ٽولو پنهنجي پنهنجي راه تي خوش آهي. جهڙي طرح ڪا مينهن جڏهن پنهنجي وڳ ڪان ڇڄي پري هلي ويندي آهي تہ تيستائين ڪيس آرام نہ ايندو آهي، جيستائين موٽي اچي وري ساڳي وڳ ۾ شامل نہ ٿيندي آهي.

چياٺون تہ پيغمبر عليه الصلواة والسلام جو قول آهي: **الدنيا جيفة وطالبها ڪلاب** يعني هيءَ دنيا ڍونڊ آهي، ۽ ان جا طالب ڪتا آهي. هتي "جاه" ئي ڍونڊ آهي ۽ ان جا طالب ڪتا آهن.

فقير کي گهرجي تہ نيم بسمل يعني اڌ ڪٺل پکيءَ وانگر هجي، نہ مئل نہ جيئرو. خدا تعاليٰ کي اهڙا فقير گهڻا پسند آهن.

چياٺون تہ جڏهن ڪو خدا ڪان ڪا شيءِ گهري، تہ ان جي سڃاڻپ ڪري طلب نہ ڪري، ڇاڪاڻ تہ جهڙيءَ طرح هو ان شيءِ کي سڃاڻي ٿو، اهڙيءَ طرح ڪوئي نٿو سڃاڻي. هن کي ڪپي تہ پنهنجي نفس کي سڃاڻڻ جي ڪوشش ڪري، تہ جئن ان شيءِ جي سڃاڻپ حاصل ٿئيس، جيڪا ڪيس سڃاڻڻ گهرجي.

[56]

سڏ نہ سلامي ٿئا، وهي نہ ورئا جي،
هاڻي تني کي، ناهي ماڳ ملير ۾.

[جيڪي سڏ ڪرڻ تي سلامي نہ ٿئا ۽ مند تي موٽي نہ آيا، تن لاءِ

هاٿي مليٖر ۾ ڪا جاءِ يا هنڌ ڪونهي.] (100)

نقل آهي ته هڪڙو وسواسي فقير ڪنهن ڏينهن اچي حضرت جن جي ڳوٺ وٽان لنگهيو. سو حضرت جن کي چورائي موڪليائين ته پلاٽي ڪري هڪ ڪُوزو ڏياري موڪليو. حضرت جن ڏانهس پنهنجو ڪوزو ڏياري موڪليو. هن اهو ڪوزو واپس موڪليو ۽ چورائي موڪليائين ته هي ڪوزو استعمال ٿيل آهي، نئون ڏياري موڪليو. حضرت جن هڪ نئون ڪوزو وٺي پنهنجي خادم هٿان ڏياري موڪليو ۽ نياپو ڏنائونس ته فقير کي چئجانءِ. اي وسوسن ۾ ورتل. رڳو ڪوزن کي نه پوڄ! بلڪ وڃي ڪنهن مرد خدا جي ڪي ڏينهن خدمت چاڪري ڪر.

[57]

پاٽيءَ اتي جهوپڙا، مورک اڄ مرن،
دانهون ڪن مُٺن جٺن، دم نه سڃاڻن.

[پاٽيءَ جي ڪنڌيءَ تي سندن گهر آهن، پر تڏهن به مورک انسان پيا اُڃ مرن. مجبور انسانن وانگر پيا رڳو دانهون ڪن. باقي وقت کي سڃاڻن نٿا.]

چيائون ته پيغمبر خدا جو فرمان آهي: **المؤمن مراة المؤمن** يعني مؤمن ٻئي مؤمن جو آئينو آهي. مطلب ته جڏهن هڪ مؤمن ٻئي ۾ ڪا برائي ڏسي ته ان کان پاسو ڪري ۽ جيڪا چڱي عادت ان ۾ ڏسي ته ان کي اختيار ڪري.

فرمايائون ته اسان جي واسطي وارن منجهان جڏهن ڪنهن شخص جو ڪو ڪم يا مراد پوري نه ٿئي ته اهڙي وقت ۾ حضرت غوث الثقلين شيخ محي الدين عبدالقادر جيلاني قدس الله سره کي ياد ڪري ۽ ان جي مدد طلب ڪري ته اهو ڪم يا مراد حاصل ٿيندس. (101) ڇو ته حضرت غوث پاڪ اسان جي يارن جا گهڻگهرا آهن ۽ تڪليف يا ڏکئي وقت ۾ کين اڪيلو نه ڇڏيندا.

فرمايائون ته دنيا چار ڏينهن ۽ چار راتيون آهي. پهريون ڏينهن ۽ رات اُهي آهن، جيڪي گذرن ٿا. ٻي رات ۽ ڏينهن هي جهان آهي، ٽين رات اها آهي جڏهن ساهه اندر وڃي ٿو ۽ ماسوي الله کان نفي اختيار ڪري ٿو، پر جڏهن ٻاهر نڪري ٿو ته سندس ڏينهن آهي. چوٿين رات اها آهي جڏهن پنهنجو پاڻ ۾ فنا ٿجي ۽ چوٿون ڏينهن اهو آهي جڏهن باقي بالله ٿجي.

چيائون ته سبحان الله جو مطلب آهي ته سڀ پاڪائي انهيءَ خدا جي لاءِ جيڪو پاڪائيءَ جي لائق آهي، جيڪو پاڪائيءَ جو بخشيندڙ آهي، بلڪ جيڪا پاڪائي اسين هن ڏانهن منسوب ڪريون ٿا، ان کان به پاڪ آهي. والله اعلم بالصواب.

فصل پيو

ورد وظيفا ۽ نفل نمازون وغيره

فرمايائون تہ مون کيترن ورد وظيفن بابت ٻڌو. پوءِ جڏهن انهن تي عمل ڪري ڏٺم تہ منهنجا ڪيترائي مقصد پورا ٿيا. چيائون تہ فقير کي گهرجي تہ هر نماز کانپوءِ ٿورو ورد ڪري، ورد کان سواءِ نماز ائين آهي جئن سٽ کان سواءِ طعام.

جيڪڏهن ڪو ماڻهو بي فڪر ٿي رڳو هڪ ڀيرو الله جو نالو وٺي تہ الله تعاليٰ ان کي هزارين ورهين جي عبادت جو اجر ڏئي ٿو، ۽ جي دل سان چوي تہ ٽن ڪروڙ ورهين جو، پر جي ان وقت سندس دل ۾ جنبش پيدا ٿئي تہ پوءِ روايت ڪن ٿا تہ ان بابت ايترو ثواب ٿئي جو جيڪڏهن سڀ وڻ قلم ۽ سڀ درياه مس ٿي پون ۽ زمين آسمان ڪاغذ هجن، ۽ ملائڪ توڙي انسان سڀ ويهي لکن تہ جيڪر لکي نہ سگهن. (102)

چيائون تہ رات ۽ ڏينهن ۾ چوويهہ گهڙيون آهن، هر گهڙيءَ ۾ هزار دم ڪڍجن ٿا. ان کري خدا جي ياد کان سواءِ جنهن هڪ دم بہ ڪنيو تنهن ڄڻ تہ پنهنجو وڏو نقصان ڪيو. جيڪڏهن ڪو شخص صبح ۽ مغرب جي نماز کانپوءِ هر دم سان گڏ سئو ڀيرا **"لا الــه الا الله"** چوي تہ ڄڻ سندس سڄي ڏينهن ۽ رات جا سيئي دم حق تعاليٰ جي ذڪر ۾ گذريا.

چيائون تہ جيڪو نمازي سلام ڦيرڻ وقت کٻي طرف **"لا الــه الا الله"** چوي ۽ وري پوءِ سڄي طرف ڦري **"محمد رسول الله"** چوي تہ لکڻ وارا سندس ثواب لکڻ کان عاجز ٿي پوندا. جيڪو نمازي فرض کان پوءِ پنهنجا ٻئي هٿ سجدي واري جڳهہ تي رکي پوءِ مٿي کڻي پنهنجي منهن تي گهمائي ۽ ٽي ڀيرا ڪلمو پڙهي تہ الله تعاليٰ ان جي نماز کي نہ موٽائيندو. جيڪو فرض نماز کانپوءِ چار ڀيرا آڱرين تي **لاحول ولا قوة الا بالله** پڙهي بند ڪري ۽ پنجون ڀيرو پنجين آڱر تي پڙهي ۽ درود پڙهي هٿ منهن تي ڦيرائي ۽ چوي **"من الازل الي الابد"** ۽ پنهنجي آڱرين سان منهن تي هڪڙو دائرو ناهي پورو گهمائي اچي تہ اهڙي ماڻهوءَ کي خدا تعاليٰ هن دنيا ۾ ضرور ديدار ڪرائيندو تہ بہ مرڻ وقت اهو ضرور نصيب ٿيندس. ڪي چون ٿا تہ حضرت جن آڱريــن ڦيرائڻ وقت

الي الابد جي بجاءِ **الي الخيال** پڻ چوندا هئا.

چيائون تہ هر پيري جڏهن گهر ۾ داخل ٿيو تہ "**قل يا ايـهالكافرون**" پڙهو. (103) تہ جيئن ان گهر ۾ برڪت پوي. مان جنهن گهر ۾ ۽ ڳوٺ ۾ ويندو آهيان تہ اها سورة پڙهندو آهيان، تہ جيئن اهي برڪت کان خالي نہ رهن.

چيائون تہ فقير کي گهرجي تہ ڪاڏي ڪائڻ وقت هر گرهہ تي بسم الله چوي، ۽ جڏهن ان کي چباڙي تہ يا قيوم يا قيوم چوي ۽ جڏهن ڳيت ڏئي تہ الحمدلله چوي، پوءِ جيڪڏهن اهو شخص چوي تہ مون طعام نہ کاڌو آهي، بلڪ نور خدا جو واپرايو اٿم تہ اهو صحيح ٿو چوي ۽ ان لاءِ ڪوڙ نہ لکندا.

چيائون تہ جڏهن چار ڇٽا گڏ ويهي کاڌو کائين تہ ساڻن پنجون هٿ نبي ڪريم عليہ الصلواة والسلام جو هوندو آهي، پر جيڪڏهن ڏهہ ڇٽا گڏ ويهي کائيندا تہ يارهون هٿ خداوند تعاليٰ جو هوندو آهي.

چيائون تہ جيڪو نماز جي بانگ کان پوءِ پنهنجا هٿ منهن تي نٿو گهمائي، قيامت ڏينهن ان شخص جا هٿ پيچي ڇڏيندا.

چيائون تہ جيڪو چڪ اچڻ کان پوءِ ٻي پيرا الحمد ۽ ٽي پيرا **اذا جا ء نصرالله** سورة پڙهي ٿو، خدا تعاليٰ ان کي تيستائين نہ ماريندو جيستائين کيس پنهنجي معرفت نصيب نٿو ڪري.

چيائون تہ جيڪو سج لهڻ کانپوءِ سج اُبرڻ کان اڳ ۾ سجدي اندر پنجويهہ دفعا هيءَ دعا پڙهندو: "**اللهم اغفرلي ولوالدي والمؤمنين والمؤمنات والمسلمين والمسلمات برحمتک يا ارحم الراحمين**" تنهن کي الله تعاليٰ محتاجيءَ کان محفوظ رکندو ۽ کيس پنهنجي معرفت نصيب ڪندو. چون ٿا تہ حضرت جن **اللهم اغفرلي و لامة محمد عليه الصلاة والسلام** پڙهندا هئا.

چيائون تہ جيڪڏهن بانگ ڏيڻ ۽ پهرين صف ۾ بيهڻ جي ثواب جي ماڻهن کي خبر پئجي وڃي تہ جيڪر هڪٻئي سان جنگ ڪرڻ شروع ڪري ڏين.

چيائون تہ شهر توڙي جهنگل ۾ بانگ وڏي آواز سان ڏيڻ گهرجي تہ جيئن پلي وڻ ٽڻ، پکي پکڻ وغيره سڀ ٻڌن ۽ بانگ ڏيندڙ (104) جي موجود هجڻ جي گواهي ڏين.

چيائون تہ جڏهن مؤمن وضو ڪري ٿو تہ ملائڪ نور جا طبق پري سندس مٿان بيهن ٿا، ۽ ان ڳالهہ جو انتظار ڪن ٿا تہ جڏهن هو پنهنجو مٿو

اگھاڙو ڪري مسح ڪندو تہ اهي طبق نور جا هن جي مٿي تـي اوتيندا. پر جي ائين نہ ڪيائين تہ واپس موٽي ويندا.

چيائون تہ جيڪڏهن ڪو ماڻهو سمهڻ ويل پنهنجو سڄو هٿ دل تـي رکي سئو ڀيرا ياحَـــيُّ پڙهي ۽ پوءِ ننڊ ڪري تہ خدا تعاليٰ ان جي دل کـي يادگيريءَ کان هرگز غافل نہ ڪندو.

چيائون تہ گھوڙي وغيره تي سوار ٿيـڻ وقت هيءَ دعا پڙهڻ گھرجي **الحمد للهِ الذي سخرلنا هذا وما كنا له مقرنين** يعني سڀ تعريف الله پاڪ جي جنهن مطيع ڪيو اسان لاءِ هنن (جانورن کي) ۽ اسان کي ڪا طاقت نہ هئي."

چيائون تہ ننڊ ڪرڻ وقت هيءَ دعا پڙهي: "**وقل رب انزلني مباركا وانت خيرالمنزلين.**"

چيائون تہ ننڊ مان جاڳڻ ويل هيءَ دعا پڙهي: **الحمد لله الذي احياني بعد ما اماتني واليه النشور.**

چيائون تہ اهڙي وڏي هاج يا ڪم جيڪو هونئن نہ ٿي سـگھي تـہ هيءَ دعا پڙهي: **اللهم اني اسئلكَ مالا استحق واعوذبك مما استحق** يعني اي الله، مان اها شيءِ گھران ٿو، جنهن جو استحقاق ڪونهي ۽ تنهنجي پناهہ گھران ٿو جنهن جو مان مستحق آهيان."

چيائون تہ ماني کائڻ لاءِ ٻئي هٿ ڌوئڻ کپـن، بـاقي ٻئي ڪاڏي کائڻ لاءِ هڪ هٿ ڪافي آهي جو تہ مانيءَ کي هڪ هٿ سان پيڄڻ مکروه آهي.

چيائون تہ جيڪڏهن ڪنهن چلي ۾ يا ڪي ٻيا نفلي روزا رکيـا آهن، پر ڪٿي ماڻهن جي وچ ۾ اچي ويٺو آهي ۽ اتي طعام آندو ويو آهي تہ پوءِ هو ان ۾ شريڪ ٿئي ۽ ان ۾ عذر نہ ڪري ۽ ائين نہ چوي تہ مون کي روزو آهي. پر جيڪڏهن چيائين تہ مون کي روزو آهي تہ هن ڄڻ ڪنهن شيءِ جي خبر نـہ رکي ۽ اجايو پنهنجو زيان ڪيائين. (105)

چيائون تہ جڏهن ڪو مـاڻهو پرائي ٻنيءَ وٽان لنگھي ۽ ان مان ڪو سلو پٽي وٺي ۽ پوءِ ان کي زميـن تـي اڇلائي ڇڏي ۽ ان جي ڪري اڳلي جي فصل کي نقصان پهچي تہ اهڙي صورت ۾ ان پيل ڪنـدڙ جون سڀ نيڪيون ان ٻنيءَ جي مالڪ جي کاتي ۾ لکيون وينديون.

چيائون تہ جيڪڏهن ڪو مـاڻهو سمهڻ وقت هيٺيـن لفظن واري دعا

پڙهندو تہ ان جا اهڙا ڪبيرا گناهہ جيڪي ڪنهن سبب هن ڪان اڳ نہ بخشيا ويا هوندا، سي بہ بخش ٿي ويندا. "**سبحان المقدر لما يشاءَ بقدرتہ وفعال لما يريد بعزتہ برحمتک يا ارحم الراحمين.**"

چيائون تہ نبين ۽ ولين جو اهو معمول هوندو هو تہ عصر جي نماز ادا ڪرڻ ڪانپوءِ خاموشي اختيار ڪندا هئا ۽ دنيا جي گفتگو نہ ڪندا هئا. اهڙي طرح عشاءَ جي نماز ۽ تنهن ڪانپوءِ عصر جو اٿي اشراق تائين ماٺ ۾ رهندا هئا. ۽ ڪجھ بہ نہ ڪڇندا هئا. جيڪو ماڻهو اهو معمول رکندو تہ خدا تعاليٰ ان کي هن دنيا ۾ شيطان جي ڦندي کان پناهہ ۾ رکندو. ڇو تہ اهو ئي وقت آهي جڏهن شيطان پنهنجو ڄار ڦهلائي ٿو تہ من ڪو ان ۾ ڦاسي. ان ڪري، جيڪو اهو معمول اختيار ڪندو تہ اهو آخرت ۾ نبين ۽ ولين سان گڏ هوندو.

چيائون تہ جيڪو شخص نماز کان پوءِ ٽيٽيهہ دفعا سبحان الله ۽ ٽيٽيهہ ڀيرا الحمد الله ۽ وري ٽيٽيهہ دفعا الله اڪبر جو ورد ڪري ٿو تہ ان شخص لاءِ نبي ۽ ولي جي برابر عبادت لکن ٿا ۽ ان کي "ورد اڪبر" ڪوٺين ٿا.

چيائون تہ جيڪڏهن ڪنهن طالب هٿان ڪو گناهہ واقع ٿي پوي تہ پوءِ ان تي غم ۽ افسوس ڪرڻ اجايو آهي ۽ نہ وري خدا مان نا اميد ٿئي، بلڪ ياغافر يا غفار يا غفور جي ورد ۾ مشغول ٿئي تہ جئن سندس بخشش ٿي پوي.

چيائون تہ وضو ڪرڻ دوران ۽ پيرن ڌوئڻ وقت يا قادر يا قادر جو ورد ڪري. هرروز صبح جي نماز بعد ڏهہ ڀيرا ڪلمہ **لا الـہ الا الله محمد رسول لله** جو ورد ڪري. (106)

چيائون تہ ٻپهريءَ جي نماز وقت ويهہ دفعا، ٽپهريءَ جي وقت ٽيهہ دفعا، سانجهيءَ وقت چاليهہ دفعا ۽ سمهڻيءَ جي نماز وقت پنجاهہ دفعا ۽ وتر جي نماز ڪانپوءِ سٺ دفعا پڙهڻ افضل آهي. بلڪ هيءَ ورد ٻين سيني کان وڌيڪ آهي.

چيائون تہ جيڪو درياهہ مان وهنجي نڪري ٿو اهو گناهہ کان ائين پاڪ ٿي پوي ٿو جيئن آسمان مان آيل برسات جو قطرو هجي، جيڪو جمعي ڏينهن غسل ڪري ٿو تہ ٻي جمعي تائين خدا تعاليٰ ان جا گناهہ ميساري ڇڏي ٿو.

چيائون تہ مسجد ۾ ويهي ڪک هٿ ۾ کڻڻ نہ گهرجي ڇو تہ اها شيطان جي تسبيح آهي.

چيائون تہ جڏهن ڪنهن قبر جي مٿان بيهي نيت ڪري هي الفاظ پڙهبا تہ ميت جي روح کي اهڙن لک ختمن جو ثواب ملندو. جيڪي قبوليت وارا هوندا ۽ اهو ثواب ان ميت جي ڪاتي ۾ لکندا. اهي الفاظ هي آهي:
حسبي الله شهد الله سمع الله سبحان الله ماشاءَ الله تبارک الله قل هو الله لا الـه الا الله محمد رسول الله.

چيائون تہ جيڪو مٿي هٿ کڻي ٽي ڀيرا اول ۽ آخر صلواة پڙهي ۽ ٻن صلواتن جي وچ ۾ هڪ ڀيرو سوره فاتحہ پڙهي ۽ پنج ڀيرا ربنا ۽ پنج ڀيرا يارب چئي جيڪا شيءِ گهرندو تہ خداتعاليٰ کيس ميسر ڪندو ۽ هن جا هٿ خالي نہ موٽائيندو. دعا وقت هٿ سيني برابر يا ان کان مٿي کڻڻ گهرجن. چيائون تہ جيڪڏهن ڪنهن شخص جا جوتا سڌا ڪري رکيا تہ خدا تعاليٰ ان جي دل کي بہ سڌائي بخشيندو.

چيائون تہ جڏهن ڪو ماڻهو فقط خدا واسطي ڪنهن ٻئي جي ڪم خاطر (107) نڪري ٿو تہ تڏهن خدا تعاليٰ زمين تي ٻہ فرشتا موڪلي ٿو، هڪڙي جي هٿ ۾ نور جا ٻہ طبق تہ ٻئي جون ٻئي مٺيون خاڪ ۾ ڀريل هونديون آهن. جيڪڏهن اهو شخص جنهن وٽ ڪم سانگي هو وڃي ٿو ۽ هو اهو ڪم ڪري ٿو تہ اهو ملائڪ جنهن جي هٿ ۾ نور جا ٻہ طبق آهن، هڪ طبق انهيءَ ڪم ڪندڙ شخص جي مٿان تہ ٻيو ان شخص جي مٿان جيڪو خدا ڪارڻ هلي آيو، ان تي نڇاور ڪري ٿو. پر جيڪڏهن اهو شخص ڪم نٿو ڪري ۽ اڳلي کي نااميد موٽائي ٿو تہ اهڙي شخص مٿان ٻيو فرشتو خاڪ جون ٻئي مٺيون اُڇلائي ٿو.

چيائون تہ جيڪڏهن ڪو شخص سياري ۾ ٿڌ جي سبب کان گرم پاڻيءَ سان وضو ڪري تہ ان جا اڌ گناهہ معاف ٿين ٿا. پر جيڪڏهن ٿڌي پاڻيءَ سان وضو ڪندو تہ سيئي گناهہ معاف ٿي وڃن ٿا.

چيائون تہ جڏهن ڪو ماڻهو ٻئي کان پنهنجي لاءِ دعا گهرائي تہ هن کي کپي تہ ڏهہ دفعا آمين چوي تہ خدا تعاليٰ سندس سيئي مقصد پورا ڪندو.

چيائون تہ جيڪو ماڻهو سمهڻ وقت ڪلمو يعني **لا الـه الا الله محمد رسول الله** پڙهي ۽ وري اٿڻ وقت بہ پڙهي تہ هن جيڪو وقت غفلت يعني ننڊ ۾ گذاريو تہ سندس اهو سمورو وقت ملائڪ عبادت ۾ شمار ڪندا.

چيائون تہ مٿو ڪوڙائڻ، ڪاري چادر پهرڻ ۽ بيابان ۽ رتي ۾

پيشاب ڪرڻ جو مزو ئي پنهنجو آهي. ليڪن اهي ٽئي ڳالهيون عام ڪي نہ ٻڌائڻ ڪپن، سواءِ دوستن جي!

چيائون تہ جيڪڏهن ڪو سمهڻيءَ جي نماز کان اڳ ۾ اڌ ڪارڪ (108) جي برابر خوراڪ کائيندو تہ ڪانئس حساب ورتو ويندو. پر جيڪڏهن نماز کان پوءِ طبق طعام جو کائيندو تڏهن بہ کانئس ڪا پڇا نہ ٿيندي.

چيائون تہ جيڪڏهن ڪو ماڻهو خدا واسطي ڪنهن ٻئي جي ڪم خاطر ڪنهن وٽ هلي آيو ۽ جيڪڏهن اهو ڪم ٿي ويو تہ اهڙي هلي وينڌڙ کي ثواب ملندو. پر جيڪڏهن اهو ڪم نہ ٿيو تہ پاڻ هن جي ڪاتي ۾ بہ ثواب لکيا ويندا.

چيائون تہ پاڪ زمين تي نماز پڙهڻ ۾ ڪکن واري جڳهہ يا مصلي تي نماز پڙهڻ کان وڌيڪ ثواب آهي.

چيائون تہ ڪلمي کانپوءِ ٽي دفعا صلوات پڙهڻ گهرجي.

چيائون تہ جيڪڏهن ڪو شخص گهري تہ مري ويل کان ڪيس جلدي جواب عنايت ٿئي تہ پوءِ ان جي قبر تي وڃي ۽ پيرانديءَ کان ويهي ٻئي هٿ ان قبر مٿي رکي ۽ پوءِ جڏهن اٿي تہ هٿ ٻڌي بيهي ۽ سورة ياسين هڪ ڀيرو پڙهي پوري ڪري. سورة پوري ٿيڻ کان پوءِ ويهي وري ٻئي هٿ قبر مٿان رکي ۽ وري اٿي بيهي سورة ياسين پڙهي. ۽ ساڳيءَ ريت ٽيون ڀيرو بہ سورة ياسين پڙهي پوري ڪري. ائين ڪندو تہ جلدي ڪيس جواب ملي ويندو. پر جيڪڏهن هڪ ڏينهن اندر ڪيس ڪو جواب نہ ملي تہ ٽي ڏينهن سانده ائين ڪري تہ ضرور پنهنجي مقصد ۾ ڪامياب ويندو.

چيائون تہ وضو ڪرڻ وقت ڪوئري جي منهن کي ڌوئڻ ائين آهي، جيئن پيغمبر عليہ الصلواة والسلام جو منهن مبارڪ ڌورائيندا هجو. جيڪو ماڻهو مرشد جي زيارت لاءِ گهران نڪري ٿو تہ هر وک (109) کڻڻ تي سندس لک گناهن جا معاف ٿين ٿا.

چيائون تہ جڏهن قضا حاجت لاءِ ويهو تہ ڀهريائين سڄي پير تي زور ڏيو ۽ تنهن کانپوءِ کٻي تي ۽ آخر ۾ ٻنهي پيرن تي جيئن تڪليف نہ ٿئي. فراغت وقت وسوسن ۾ نہ پئو.

چيائون تہ جڏهن ڪو پنهنجي مسلمان ڀاءُ سان تعظيم سان پيش اچي ٿو ۽ هيناهين سان هلي ٿو تہ خدا تعاليٰ سندن گناهہ بخشي ڇڏيندو. پر

جيڪڏهن ان جي تڪريم خاطر اٿي بيهي ٿو، ته الله تعاليٰ ان جي ماءُ پيءُ جا به گناهہ بخش ڪري ڇڏيندو.

چيائون تہ فضيلت ۽ ثواب ان ڪي حاصل ٿيندو، جيڪو ڪنهن مسلمان ڀاءُ جي ڪم لاءِ ڪنهن ڏانهن هلي وڃي ٿو ۽ نہ ان ڪي جيڪو اهو ڪم ڪري ٿو.

چيائون تہ جنهن ٿانوَ يا برتن ۾ ڪاڏو ڪائو، ان ۾ هٿ نہ ڏئو، پوءِ پلي ان ۾ جَوَن جهڙو گهٽ ڪاڏو تيار ٿيو هجي.

چيائون تہ جيڪڏهن صبح ڪان ونئي شام تائين ورد پڙهندا رهو تہ اصل ۾ صبح وارا ورد بہ ختم نہ ٿيندا. اهڙيءَ طرح وري شام ڪان ونئي صبح تائين شام وارا ورد پڙهو تہ اهي بہ ختم ٿيڻ وارا نہ آهن. انهيءَ ڪري جيڪڏهن ڪو ماڻهو صبح ۽ شام جي نماز ڪان پوءِ هيءَ آيت پڙهندو رهي تہ جيڪر هن صبح ۽ شام وارا سڀ ورد پورا ڪيا آهن. اها آيت هيءَ آهي:

فسبحان الله حين تمسون وحين تصبحون وله الحمد في السموات والارض و عشيا و حين تظهرون يخرج الحي من الميت ويخرج الميت من الحي ويحي الارض بعد موتها وكذالك تخرجون. (17:20)

چيائون تہ جيڪو شخص هر نماز ڪان پوءِ هي يارنهن ڪلما پڙهندو، تہ ان ڪي هميشہ ايمان جي سلامتي(110) نصيب رهندي: **اشهد ان لا اله الا الله وحده لاشريك واشهد ان محمدا عبده و رسوله و حبيبه و قريبه و شفيعه و شفاعته وامامته وامام المؤمنين وامام المتقين وشفيع المذنبين ورحمة للعالمين وخاتم النبين و حبيب رب العالمين.**

چيائون تہ پيغمبر عليه الصلواة والسلام فرمايو تہ جيڪو هر نماز ڪان پوءِ هي استغفار پڙهندو، تنهن ڄڻ تہ هن دنيا ۾ مون جهڙي نماز پڙهي:

استغفرالله ربي من كل ذنب اذنبته عمدًا وخطاً سرا وعلانيه واتوب اليه من الذنب الذي اعلم و من ذنب الذي لا اعلم و انت علام الغيوب ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم.

چيائون تہ نفل نمازن ۾ تسبيح نماز ائين آهي جيئن تارن ۾ چنڊ، ملائڪن ۾ جبرئيل ۽ نبين ۾ حضرت محمد عليه الصلواة والسلام.

چيائون تہ جيڪڏهن ڪو شخص وضو ڪري بہ رڪعتون نفل تحيت

والوضوء جون ادا ڪري ۽ پهرين رڪعت ۾ سوره فاتحہ ۽ قل يا ايهاالڪافرون ڏهہ ڀيرا پڙهي ۽ ٻي رڪعت ۾ الحمد ڪانپوءِ ڏهہ ڀيرا قل هو الله پڙهي سلام ڦيري، تنهن ڪانپوءِ لفظ يا لطيف جو سئو ڀيرا پڙهي ۽ سجدي ۾ وڃي ڏهہ ڀيرا اهي الفاظ پڙهي: **سبحان الله والحمد لله ولا الہ الا لله والله اڪبر ولاحول ولا قوة الا بالله العلي العظيم.** ان بعد ڏهہ ڀيرا صلواة ۽ درود پڙهي ۽ ڏهہ ڀيرا **ربنا آتنا في الدنيا حسنۃً وفي الآخرة حسنۃً وقنا عذاب النار** پڙهي ۽ ان ڪانپوءِ سجدي مان منهن مٿي ڪري. (111) تہ رب تعاليٰ ان جا هن دنيا ۾ مڙئي مقصد پورا ڪندو. ان ڪانسواءِ آخرت ۾ جيڪي ملندس، ان جو حساب ڪرڻ ڪان ٻاهر آهي ۽ هن ڪي خضر عليہ الصلواة والسلام جي نماز ڪوٺين ٿا.

چيائون تہ جڏهن ڪنهن ماڻهوءَ لاءِ تهجد نماز پڙهڻ مشڪل ٿي پوي يا سستيءَ جي ڪري، نہ پڙهي سگهندو هجي تہ سنت عشاءَ ڪان پوءِ چار رڪعتون نماز حاجات نفل ادا ڪري، جنهن جي هر رڪعت ۾ سوره فاتحہ ڪان پوءِ پنجويهہ دفعا قل هو الله پڙهي. انهيءَ نفل نماز سان هن جو تهجد ادا ٿي ويندو ۽ قبوليت کي رسندو.

چيائون تہ جيڪو اڳئين نماز ڪانپوءِ چار رڪعتون نفل پڙهي ٿو ۽ سوره فاتحہ سان گڏ ٻيو جيڪو ڪيس ياد آهي، اهو پڙهي ٿو تہ ڪيس ايترو ثواب ٿيندو جو لکڻ ڪان ٻاهر آهي.

چيائون تہ فقير کي ٿي تهجد ادا ڪرڻ گهرجن. هڪڙو سمهڻيءَ جي نماز دوران. ٻيو اڌ رات ۽ ٽيون عصر جي وقت، ائين ڪندو تہ پيغمبرن سان برابريءَ جو ثواب ملندس. پر جيڪڏهن انهن ٽنهي جي ادائگي نٿو ڪري سگهي تہ گهٽ ۾ گهٽ هڪ ضرور ادا ڪري.

چيائون تہ نماز ۾ ويهڻ وقت ايترا ويجها ٿي ويهو جو ڪلها ڪلهن سان گسڻ لڳن. جو تہ چون ٿا تہ حضرت رسالت پناهہ صلي الله عليہ وسلم جا يار هڪٻئي سان ايترو لڳي ويهندا هئا، جو سندن ڪپڙا پهرين ڪلهن وٽان ڦاٽي پوندا هئا.

چيائون تہ جيڪو ڇنڇر جي رات عشاءَ جي نماز ڪان هميشہ هڪ نفل صلواة الغنا جو هن ترتيب سان پڙهي تہ هر رڪعت ۾ فاتحہ ڪان پوءِ **آيۃُ الڪرسي** هڪ ڀيرو ۽ سورة **انا اعطينا** ست ڀيرا ۽ **قل هو الله** (112) ٻارنهن

دفعا پڙهي تہ رب تعاليٰ ڪيس ٻنهي جهانن ۾ غني ڪري ڇڏيندو ۽ ڪنهن جو محتاج نہ ٿيندو.

ڇيائون تہ اشراق جي نماز ۾ پنج نفل آهن، پر جيڪڏهن رڳو ٻہ نفل بہ هن ترتيب سان پڙهندو تہ ڪيس پنجن جو ئي ثواب ملندو. پهريون نفل ٻہ رڪعتون شڪرانہ آهي، جنهن جي پهرين رڪعت ۾ سورة فاتحہ کان پوءِ سورة آيۃُ الڪرسي خالدون تائين پڙهي ۽ ٻي رڪعت ۾ **ومن يتق الله يجل لہ مخرجا** کان **قدرا** تائين پڙهي. ٻيو نفل شڪر النهار جو آهي، جنهن جي هر رڪعت ۾ سورة فاتحہ کان پوءِ پنج دفعا سورة اخلاص ملائي پڙهجي.

ڇيائون تہ سنت مؤڪده جي ٻن رڪعتن منجهہ پهرين رڪعت ۾ سورة فاتحہ کان پوءِ سورة ڪافرون پڙهي ۽ ٻي رڪعت ۾ سورة اخلاص پڙهي. حضرت ابن عباس رضي الله عنہ جي باري ۾ روايت آهي تہ پاڻ قسم ڪائي ڳالهہ ڪيائون تہ مون پاڻ رسول خدا کان اها ترتيب ائين ٻڌي.

ڇيائون تہ جيڪو مؤمن جي اوبر ڪائيندو، الله تعاليٰ ان جي دل جي مٿان چاليهن ڏينهن جي ڇميل ڪارنهن کي ختم ڪري ڇڏيندو.

ڇيائون تہ جيڪو وهندڙ پاڻيءَ سان وضو ڪري نفل ادا ڪندو تہ ان کي ستر رڪعتن جو ثواب ملندو. پر جي ٻي عام پاڻيءَ سان وضو ڪندو تہ ساڳيو ٻن رڪعتن وارو ثواب ملندس. (113)

باب پيو

سوال ۽ جواب

اهي سوال جواب جيڪي، حضرت عارف حقائق رباني، سلطان ملت محمدي، اوليائن جي دل جي ميوي، جگر گوش رسول خدا، حجت اهل معامله برهان ارباب مشاهده، امامن جي امام، عالمن جي عزت، (114)سنڌ هند جي بزرگن جي شرف ۽ شان، طريقت جي سالڪ، رهبر راهه خدا، معرفت جي تاج، محبت جي ملڪ جي آسمان، ذات صمد جي پسنديده يعني حضرت سيد عبدالڪريم سنڌي رضي الله عنه فقيرن ۽ ٻين يائرن لاءِ ارشاد فرمايا.

پڇيائون ته نماز کانپوءِ ڪهڙو ورد پڙهڻ گهرجي؟ چيائون ته الله جو نالو وٺڻ گهرجي. وري پڇيائون ته ورد ڪيئن پڙهڻ گهرجي؟ چيائون ته سيئي ورد ترڪ ڪريو رڳو ورد الورد ۾ مشغول ٿيو. پڇيائون ته اهو ڇا آهي؟ جواب ڏنائون ته "اسم الله" جو. پڇيائون ته فقير کي ڪيئن هجڻ کپي؟ وراڻيائون ته: ان ٻلي وانگر جيڪو هر وقت ڪئي کي شڪار ڪرڻ خاطر جُوهه هٽي ويهندو آهي، ۽ پوءِ جيڪڏهن هڪ پلڪ لاءِ به سوراخ تي نظر رکڻ کان غفلت ڪندو آهي، ته شڪار وڃائي ويهندو آهي. پڇيائون ته فقير خدا کي ڪيئن ياد ڪري؟ چيائون ته هڪ حجرو ٺاهي ۽ ان جي اندر ٻي تمام ننڍي جڳهه هجي، ان ۾ ويهي خدا کي ياد ڪري، پر اها جڳهه اهڙي اونداهي ۽ سوڙهي هجي، جو ان ۾ پنهنجو ڏندڻ به ڳولهي نه سگهي، نڪو ٻئي ڪنهن ماڻهوءَ جو آواز ٻڌي سگهي، بلڪ مک جو آواز به نه ٻڌي سگهي. پڇيائون ته طالب، خدا کي ڇا لاءِ ياد ڪري؟ جواب ڏنائون ته ڪشف ڪرامت واسطي نه. نڪي غوثيت ۽ شيخي لاءِ، بلڪ خدا کي خدا واسطي ياد ڪجي ته جئن خدا تعاليٰ پڻ ڪيس ياد ڪري. جيئن ارشاد آهي: "**فاذڪُرواني اذڪُرُ ڪم.**" پڇيائون: ذڪر ڪيئن ڪجي؟ فرمايائون: ذڪر فڪر ساڻ ڪجي. پڇيائون ته فڪر ڇا آهي؟(115) چيائون ته خدا تعاليٰ کي سميع ۽ بصير ڄاڻي. پڇيائون ته ذڪر جي ڪهڙي واٽ ڀلي آهي؟ فرمايائون ته ڪي بزرگ **لا اله الا الله** کي نفي ۽ اثبات سان گڏ ڀلو سمجهن ٿا. پر ڪي رڳو الله جو اسم وٺن ٿا ۽ ان ۾ ٻئي نفي ۽ اثبات

سمجهن ٿا. شيخ شبلي رحمة الله عليه ان کي ئي بهترين ۽ افضل ترين ذڪر ڪوٺي ٿو يعني جڏهن ساه اندر ڪٺجي تہ الله جو نالو وٺي، پر جڏهن ٻاهر ڪڍي تہ "هو" چئي ۽ اهوئي طريقو بهتر آهي. اهو طالب لاءِ **لا الـه الا الله** کان ان ڪري صحيح آهي جو چون ٿا تہ ممڪن آهي تہ لا الـه چوڻ وقت سندس دم پرواز ڪري وڃي ۽ ائين نفي ۾ رهجي ۽ الا الله چوڻ يعني اثبات ۾ نہ پهچي سگهي: انهي ڪري رڳو الله الله چوڻ گهرجي، چو تہ ان ۾ نفي ۽ اثبات ٻئي آهن. شيخ شبلي رحہ جو چوڻ آهي، تہ هتي الف مان مراد حق جو اثبات آهي ۽ لام غير جي نفي آهي، ۽ ان جو مطلب آهي تہ جيڪي ڪجهہ آهي، اهو منجهس موجود آهي ۽ جيڪو الف ۽ هہ جي وچ تي آهي، اهو سڀ فاني ۽ نفي آهي.

پڇيائون تہ سفر ڪرڻ گهرجي يا نہ؟ چيائون تہ سفر ان کي ڪرڻ گهرجي، جيڪو دل ۽ زبان، اکين ۽ ڪنن ۽ پيرن سوڌو پاڻ کي مشغول رکي. پڇيائون تہ ڪنن ۽ هٿن، پيرن ۽ اکين جو ڪهڙو ذڪر آهي؟ جواب ڏنائون تہ ڪنن جو ذڪر اهو آهي تہ جيڪي ٻڌي، اهو حق تعالىٰ کان سواءِ ٻي ڪنهن کان نہ سمجهي، اکين جو ذڪر اهو آهي تہ جيڪي ڏسي، ان کي غير نہ سمجهي. اهڙيءَ طرح هٿن، پيرن ۽ ٻين عضون جو ذڪر اهو آهي تہ انهن عضون جي هر حرڪت، حق تعالىٰ کان سمجهي ۽ ان ۾ پنهنجي عضون جو دخل نہ ڏئي. پڇيائون (116) تہ خدا تعالىٰ کي جڏهن توفيق سمجهجي تہ ياد ڪجي يا بغير توفيق؟ چيائون تہ توفيق سان تہ سيڪو ياد ڪري ٿو، پر مريد اهو جو بغير توفيق چاهيندي نہ چاهيندي پيو رب کي ياد ڪري. پڇيائون تہ هن بيت جو ڇا مطلب آهي؟:

[58]

ڪارين ڪنين ڪڪڙين، ڪره ولاڙ وڃن،
ويلو ڪن نہ وڃ تي، نڪي اوڳار ڀڃن.

[ڪارن ڪنن وارا ڳاڙهسرا اُٺ تکا پيا وڃن. اهي وچ تي نڪي ويساهي ٿا وٺن، ۽ نڪي اوڳارڻ ڪري ٻيهن ٿا.]

چيائون تہ ان جون ٻہ معنائون آهن. هڪڙي تہ ان مان مراد ڏينهن ۽ رات آهن، جيڪي ائين گذرن پيا ۽ ٻيهن هرگز نٿا. ٻي حياتيءَ جا پساهہ يا پل

جيڪي نهايت تيزيءَ سان توهانجي هٿن مان گذرندا وڃن ٿا. پڇيائون ته خدا تعاليٰ
کان ڪهڙي شيءِ گهرجي؟ چيائون ته ڪا به نه! وري پڇيائون ته خدا تعاليٰ کان ڪا
شيءِ گهرڻ ڪپي؟ چيائون ته اهو سڀ ڪجهه انهيءَ ۾ شامل آهي. سوال ڪيائون ته
غلام ڪنهن کي چئجي؟ جواب ڏنائون ته غلام اهو آهي جيڪو صاحب جي حضور
۾ هر وقت حاضر هجي. پڇيائون ته ٻانهو ڪنهن کي چئجي؟ ورا ڻيائون ته ان کي
جنهن کي مالڪ هڪ نه ٻئي ڪم لاءِ ڪيڏهن موڪلي. گويا پاڻ وٽ رکيس بلڪ
ٻئي هنڌ ڪٿي موڪليس. سوال ڪيائون ته يقين جي ڇا معنيٰ آهي؟ چيائون ته
يقين جون ٽي معنائون آهن: (1) علم اليقين(2) عين اليقين(3) حق اليقين. ان جي
سمجهاڻي اها آهي ته جڏهن ڪنهن کي خبر پوي ته واٽ تي درياءَ آهي ته اهو علم
اليقين آهي. پر جڏهن درياءَ جي ڪناري تي پهچي ۽ پنهنجي اکين سان درياءَ ڏسي
ته اهو عين اليقين آهي. پر جڏهن ان ۾ مستغرق ٿئي ته اهو حق اليقين آهي.
پڇيائون ته مؤمن(117) ڪنهن کي ٿا چون؟ توهان الائجي ڪهڙي مؤمن بابت پڇو
ٿا. پڇيائون ته عرش ڪيئن آهي؟ جواب ڏنائون ته اهو هديه يا تحفي جيان آهي.
پڇيائون ته درويشي ڇا کي ٿو چئجي؟ ورا ڻيائون نه ڪشف، نه ڪرامت، نه يقين، نه
مرفت! سوال ڪيائون ته مسلمان ڪير آهي ۽ مؤمن ڪير آهي؟ چيائون ته مسلمان
اهو آهي جنهن جي هٿ ۽ زبان کان ٻي ڪنهن کي تڪليف نه پهچي. وري پڇيائون
ته هٿن ۽ زبان جي وسيلي رنجائڻ ته ظاهر آهي ۽ سمجهه ۾ اچي ٿو، پر دل سان
رنجائڻ ٿي سگهي ٿو ڇا؟ چيائون ته خدا تبارڪ و تعاليٰ جيئن هٿن ۽ زبان ۾ اها
قدرت رکي آهي، تهڙيءَ طرح دل کي به اها قوت عطا ڪئي آهي. انهيءَ ڪري نه
رڳو هٿن ۽ زبان تي نگاهه رکي بلڪ دل تي به نظر رکو. مؤمن اهو آهي جيڪو
ظاهر توڙي باطن ۾ ٻي ڪنهن کي ڪڏهن به رنج نه ڏئي.

پڇيائون ته جيڪڏهن عبادت ۾ ريا يعني ڏيک ويک شامل ٿي وڃي
ته عبادت ڇڏي ڏيڻ گهرجي يا نه؟ جواب ڏنائون نه، بلڪ اهو معلوم ڪرڻ
گهرجي ته اهو ريا ڪهڙي سبب ٿيو آهي ۽ ان جو ازالو ڪرڻ گهرجي. پڇيائون
ته فقير جي دل ۾ بي اختيار ڪي وسوسا اچي پون ٿا، انهن کي ڪيئن دفع
ڪجي؟ چيائون ته اهو ڪارڻ معلوم ڪرڻ گهرجي ته اهو وسوسو ڪيئن ۽
ڇاجي ڪري ٿيو آهي. پوءِ ان تي عمل ڪجي. بهرحال اهي خطرا به خدائي
حڪم موجب اچن ٿا.

پڇيائون تہ فقير کي ڪيئن هجڻ گهرجي؟ جواب ڏنائون تہ رڳو اهي سوال پڇن ٿا. پر جڏهن جواب ملين ٿو تہ وري ان تي عمل نٿا ڪن ۽ پوءِ وري چون ٿا تہ اسان کي ان جواب جو ڪو فائدو نہ ٿيو. چيائون تہ چئن شين جو خاص خيال رکو. فقير انهن ئي ڳالهين تي عمل نٿا ڪن ۽ پوءِ رڳو وينا هر ڪنهن کي ٻڌائن تہ ڪو فائدو نہ ٿيو. حالانڪ (118) انهن چئن شين منجهان هر هڪ تي گهٽ ۾ گهٽ هڪڙو پورو سال عمل ڪجي ۽ جيڪڏهن فائدو نہ ٿئي تہ پوءِ پلي اعتراض ڪجي. مطلب تہ جيستائين انهن چئن تي پورو عمل نہ ٿيو آهي تہ فائدي جي اميد نہ رکجي. اهي چار ڳالهيون هي آهن: (1) گهٽ کائڻ (2) گهٽ سمهڻ (3) گهٽ ملڻ (4) خدا جو گهڻو ذڪر ڪرڻ.

پڇيائون تہ فقير کي ڪهڙيءَ طرح ٿيڻ گهرجي؟ چيائون تہ ٻيڙي هلائيندڙ مهاڻي وانگر، جو جيڪڏهن هڪڙي ساعت بہ غافل ٿيو تہ ٻيڙي ٻي واٽ هلي ويندي. پڇيائون تہ سماع ۾ ڪيئن ۽ ڪهڙي حالت اندر شرڪت ڪجي؟ فرمايائون تہ جڏهن گهر کان ٻاهر نڪري تہ خدا جو ذڪر نہ وساري ۽ اها نيت رکي تہ اميد تہ اهڙن شخصن سان ملاقات ٿيندي، جيڪي خدا سان واصل آهن. اهڙيءَ طرح سماع ٻڌڻ وقت جيڪڏهن سماع جو ذوق غالب ٿئين تہ پلي ان ۾ حصو وٺي، ورنہ خدا پاڪ جي ذڪر ۾ مشغول رهي. ازانسواءِ جيڪي سماع ڪن ٿا. ان باري ۾ فڪر ڪري، تہ چوندڙ ڪير آهي؟ ٻڌندڙ ڪير آهي؟ جيڪڏهن ائين ڪري سگهي تہ پلي سماع جو ارادو ڪري. باقي جيڪڏهن گهر مان نڪرڻ وقت جي ذڪر کي گهر ۾ ڇڏي ڏئي ٿو ۽ سماع ۾ اچي رڳو ماڻهن کي ڏسي ٿو تہ اهو سماع ٻڌڻ ناهي، بلڪ اهو سڀ ڪجهہ اجايو آهي.

پڇيائون تہ هي جو چون ٿا تہ ماءُ پيءُ جا حق ادا ڪرڻ ۽ انهن کي راضي رکڻ فرض عين آهي. پر فقير جيڪڏهن خدا جي طلب ۾ مشغول ٿين ٿا تہ والدين کي راضي رکي نٿا سگهن. يا جيڪڏهن ماءُ پيءُ جا حق ادا ڪن ٿا تہ وري خدا جي طلب ۾ پنتي پئجي وڃن ٿا. اهڙيءَ صورت ۾ طالب کي ڇا ڪرڻ گهرجي؟ چيائون تہ اهڙو طالب تعزير جي لائق آهي، جيڪو پنهنجي پير کان ڪو سخن ٻڌي ٿو، پر وري ٻين ڏانهن بہ رجوع ڪري ٿو (119) ۽ پنهنجي پير جي قول يا سخن کي وساري ويهي ٿو. ان جو مثال ائين آهي جيئن ڪو شخص

پاڻ رمضان جي پهرين تاريخ جو چنڊ ڏسي ۽ پوءِ ڪيترا بہ ماڻهو ڪٺي ان ڪي چو نہ چون تہ اڄ روزو ناهي تہ هن لاءِ ڳالهہ وقعت نٿي رکي، ڇو تہ هن تي روزو رکڻ فرض آهي. اهڙيءَ طرح جيڪي خدا جي طلب ۾ سچا آهن، اهي هن دنيا کي پٺي ڏين ٿا. پر جيڪي دنيا جا طالب آهن تہ اهي خدا عزوجل کان ڏکجي گهڻو دور ٿي وڃن ٿا.

پڇيائون تہ ڪيتري مدت ٿي آهي جو آسمان ۽ زمين ۽ جيڪي سندن درميان آهن، اهو هر روز ائين ڏسندا اچون ٿا. چيائون تہ اهو خدا جو جهان آهي، جنهن کي ڏسو ٿا. ليڪن خدا جي راهہ بلڪل ٻي آهي. چيائون تہ فقير کي ڪنهن ساعت خدا جي يادگيريءَ ۾ تمام گهڻو خوش و خورم ٿيڻ ڪپي تہ وري ڪنهن مهل سڀ شيون وساري ويهي ۽ ڪنهن ڳالهہ جو فڪر يا اونو ڪيس نہ هجي.

فرمايائون تہ خدا تعاليٰ ان کي خوش رکي ٿو، جيڪو سڀ شيون وساري ويهي ٿو. سمجهاڻي جيستائين هڪڙي بادشاهہ ٻي بادشاهہ کي نہ ڏٺو آهي تہ ان کي ڏسڻ خاطر رستي جون تڪليفون برداشت ڪري ٿو، پر جڏهن ملاقي ٿئي ٿو تہ پوءِ يڪدم آرام ۾ اچي وڃي ٿو.

پڇيائون تہ نفس ۽ شيطان ٻئي فقير جا دشمن آهن. پوءِ ڇا ڪجي؟ جواب ڏنائون تہ ڪنهن کي بہ گهڻ سمجهڻ نہ گهرجي. وري پڇيائون تہ جنگي گهوڙي جي ايتري خدمت ڇا لاءِ ٿا ڪن ۽ ايترو گاهہ ڇو ٿا کارائنس؟ چيائون تہ اصل ۾ ان جي جنگي خصلت جي خدمت ٿا ڪيون.

پڇيائون تہ ٻڌو اٿئون تہ خدا تعاليٰ جنهن کي گهڻي شهرت ڏني آهي سا محبت جي علامت آهي. جواب ڏنائون تہ اها علت آهي(120) محبت ناهي.

پڇيائون تہ عشق مجازي فقير لاءِ ڪيئن آهي؟ چيائون تہ ان ۾ ڪا چڱائي ۽ ڀلائي ڪانهي، سواءِ ان جي تہ انهيءَ دوران پنهنجي عشق جي حفاظت ڪري سگهي. وري پڇيائون تہ مجاز جي حفاظت ڪيئن ڪجي؟ چيائون تہ اهڙيءَ طرح جو معشوق کي عاشق جي عشق جي خبر نہ پوي.

پڇيائون تہ فقير ڪهڙيءَ طرح خدا کي ياد ڪري؟ ڇو تہ خدا جو مڪان معلوم ناهي ۽ نہ وري ڪو اهڙو هنڌ يا جڳهہ آهي، جتي ڪو وڃي ڪيس ڳولهي، ۽ نہ وري، اهڙي شيءِ آهي جو ان کي دل ۾ رکي ياد ڪري. جواب

ڏنائون تہ خدا تعاليٰ کي شيءِ چوڻ درست آهي چو تہ سيڪو سندس ائين طلب ڪري ٿو ۽ ڳولهي ٿو. بلڪ خدا تعاليٰ اهڙي شيءِ آهي جو بيون شيون بہ ڪانئس ظهور ۾ اچن ٿيون.

چيائون تہ جيڪو ماڻهو مڪو شريف يا ٻي ڪنهن جاءِ ڏانهن وڃڻ جو ارادو ڪري نڪري ٿو، تہ اهو آخر اتي وڃي پهچي ٿو. پر جيڪو ماڻهو خدا جو ارادو ڪري نڪري، تہ اهو ڪهڙي واٽ وٺي هلي؟ جواب ڏنائون تہ ٿورو کائڻ، ٿورو سمهڻ، سادو لباس پائڻ، اڪيلو رهڻ ۽ گهڻو ذڪر ڪرڻ. اها خدا جي واٽ آهي. چيائون تہ پر اسان کي ڪو فائدو نٿو ٿئي. ورائيائون تہ ائين نہ چئو. بلڪ ٿورو ڳالهايو، اکيون بند رکو ۽ گهٽ کائو. انهيءَ طريقي تي عمل ڪريو، پوءِ جيڪڏهن فائدو نہ ٿئي تہ پلي شڪايت ڪريو.

چيائون تہ فقير خدا تعاليٰ جي قرب ۽ مشاهدي جي طلب ڪن ٿا. جواب ۾ چيائون تہ گهڻن ئي قسمن جا مراقبا، مشاهدا ۽ قرب آهن. اوهين ڪهڙو ٿا طلبيو؟ شايد اوهين اهڙو مشاهدو ٿا طلب ڪريو، جنهن ۾ ڪو، مڪر رکيل هجي، جيئن خدا تعاليٰ فرمايو آهي، "**ومكروا ومكرالله والله خيرالماكرين**".(54:3) ترجمو: انهن سٽ سٽي ۽ الله بہ سٽ سٽي ۽ الله پلو سٽ سٽيندڙ آهي."

[59]

سوئي صلح سڄڻين، سوئي ڦوڙائون، (121)

والله خيرالماكرين: ايهي ميڙائون.

[اهو ئي سڄڻن جو صلح آهي ۽ اهو ئي سندس فراق آهي. الله تعاليٰ بهترين تجويز ڪندڙ آهي ۽ اهو ئي سندس وصال آهي.]

پڇيائون تہ جيڪڏهن ڪو ذڪر جي غلبي سبب نماز ڇڱيءَ ريت پڙهي نہ سگهي تہ اها نماز ڪيئن آهي؟ چيائون تہ اها درست آهي.

چيائون تہ مخدوم ساهڙ پنهنجي مريدن کي چوندو هو تہ جڏهن ساهہ اندر کڻو تہ الله جو پورو نالو وٺو ۽ وري جڏهن ساهہ ٻاهر ڪيو تہ تڏهن بہ پورو نالو وٺو، ان جو ڇا مطلب هو؟ چيائون تہ ان جو مطلب آهي تہ هر دم يا ساهہ جو جداگانہ ثواب آهي.

پڇيائون تہ مخدوم بلال، تلٽيءَ وارو پنهنجي مريدن کي چوندو هو تہ

جڏهن ساهه اندر نيو ته "هـو" چئو، پر جڏهن ٻاهر ڪيو ته "الا" چئو. ان جو ڇا مطلب آهي؟ جواب ڏنائون ته ان جو مقصد آهي ته "نفي" کي ٻاهر ڪيو ۽ اثبات کي اندر نيو ته جيئن دل کي قرار اچي.

پڇيائون ته توهان جي ذڪر جي ترتيب جو ڇا مقصد آهي جڏهن توهين چئو ٿا، ته ساهه اندر نيڻ وقت"الا" چئو، پر ٻاهر ڪڍڻ وقت "هـو" چئو؟ جواب ڏنائون ته سيئي نبي ۽ بزرگ انهيءَ ڪري اڪثر روئندا هئا ته جڏهن آخري پساهه پورو ٿئي، ته ان جو خاتمو اثبات ٿئي يعني"هـو" چوڻ سان روح قبض ٿئي. پڇيائون ته ڪو ماڻهو دل سان خوب ذڪر ڪري ٿو، پر جڏهن ڪنهن ٻئي ماڻهوءَ سان گفتگو ڪري ٿو يا ڪنهن ٻئي ڪم ۾ مشغول ٿئي ٿو ته ذڪر وساري ويهي ٿو. ليڪن وري جڏهن خبردار ٿئي ٿو ته ذڪر شروع ڪري ڇڏي ٿو. ان باري ۾ ڇا ٿا چئو؟(122)

چيائون ته ڪي ذڪر ڪندڙ دائمي آهن ته ڪي وري واهمي يعني وهمي، ۽ انهن جو ذڪر اهڙي قسم جو آهي. پڇيائون ته لااله الا الله جي ڪهڙي معنيٰ آهي؟ وراڻيائون ته ان جي معني ان کي ايندي جيڪو خريد ڪندڙ، وڪڻندڙ ۽ خريد ٿيندڙ شيءِ تنهي کي هڪ ڪري ڇاڻي.

پڇيائون ته جڏهن ڪو ماڻهو سور يا تڪليف ۾ هوندو آهي ته ان کي ڪا ٻي شيءِ ياد ايندي آهي؟ جواب ۾ چيائون ته جڏهن ڪنهن ماڻهوءَ کي هڪڙو تير گهائل ڪري وجهندو آهي ته ان کي پوءِ ٻيو ياد ڪو نه ايندو آهي.

پڇيائون ته عشق ۽ محبت ٻئي هڪڙي شيءِ آهن؟ چيائون، نـه! پڇيائون ٻنهي ۾ ڪهڙو فرق آهي، جواب ڏنائون ته عشق جو مثال اهڙو ٻرندڙ مچ آهي، جنهن ۾ جيڪڏهن ڪا به شيءِ پوي، ته سڙي ختم ٿي وڃي. پر محبت جو مثال هيئن آهي ته جيئن ڪو ماڻهو ڪک ڪانا، ڇيڻا وغيره گڏ ڪري انهن کي چڻنگ ڏيڪاري ته جئن آهستي آهستي دونهون نڪري، ۽ ٻيا سمجهن ته انهن ڪانن ۽ ڪکن جي باهه ۾ ڪهڙي گرمي هوندي. پر جڏهن ويجهو وڃي انهن کي هيٺ مٿي ڪري ته اندران ٻرندڙ باهه جو شعلو ڏسي.

پڇيائون ته عاشق ۽ عارف ٻنهي مان ڪنهن جو درجو مٿي آهي؟ جواب ڏنائون ته عاشق جو مرتبو عارف کان بلند آهي.

چيائون ته ڪهڙو سبب آهي جو شيخ پڻي تي تمام گهڻا ماڻهو اچن

تا؟ جواب ڏنائون ته شيخ پنهنجو پاڻ نہ هوندو، اها ذات هوندي.

پڇيائون تہ ڪو ماڻهو هيئي ڪنهن کي هميشه ياد ڪري ٿو، اهو ڪيئن آهي؟ جواب ڏنائون تہ اهو ماڻهو اڳلي سان هروقت وابستہ آهي، يعني ان جي حضور ۾ آهي.

پڇيائون تہ اسان ڪجهہ ڪو نہ پڙهيو، هاڻي ڇا ڪريون؟ جواب ڏنائون تہ توڙي جو توهان ايترا ڪتاب پڙهيا هجن، جيڪي جڏهن گڏ ڪجن تہ هوند پورو گهر ڀرجي وڃي، تڏهن بہ ان کان وڌيڪ بهتر معرفت جي بوءِ آهي. (123)

پڇيائون تہ فقير جي ڇا معنيٰ آهي؟ فرمايائون تہ فقير ۾ چار حرف آهن. 'ف' مان مراد آهي تہ هو هميشہ فڪر ۾ غرق آهي، 'قاف' مان مراد آهي تہ هو ڪڏهن بہ قرار ۾ نہ آهي. 'ي' جو مطلب آهي تہ هو خدا جي ياريءَ جو خواهشمند آهي ۽ ٻئي سان مشغول نٿو ٿئي. 'ر' مان مراد رياضت آهي، جنهن تي هو پاڻ کي هيرائي ٿو.

پڇيائون تہ اسان جي دل چوي ٿي تہ فقيرن جي وات اختيار ڪيون، پر ايتري توفيق نٿي ٿئي. البت فقيرن سان دوستي رکون ٿا. چيائون فقيرن جي دوستي پڻ ڀلي ڳالهہ آهي، ڇو تہ حضور عليہ الصلواة والسلام جن پاڻ خدا کان دعا گهري آهي تہ مون کي انهن جي دوستي حاصل ڪر، جيڪي تنهنجا دوست آهن.

پڇيائون تہ ڪي طالب خدا جا جهنگ ۾ وڃي خدا کي ياد ڪن ٿا. پر نماز جي وقت انهن جي دل ۾ خيال ٿو اچي تہ غلط ڪم ڪيو اٿئون جو سنت جماعت کي ڇڏي آيا آهيون. اهڙي وقت هو ڇا ڪن؟ جواب ڏنائون تہ فوراً بانگ چئي تڪبير چوي ۽ نماز ۾ بيهجي وڃي، تہ ڪيترا سارا ملائڪ اچي سندس پويان بيهندا. ايترا ڪيترا بزرگ گذريا آهن جن پنهنجا گهر ٻار ڇڏي اچي جهنگ وسايا. پر پوءِ سنت جماعت ڇڏجي وڃڻ ڪري اتي ئي بانگ ڏيندا هئا ۽ نماز پڙهندا هئا. ايتري قدر جو اهي وفات بہ اتي ڪندا هئا ۽ ڪين ڪو دفن وارو بہ ڪو نہ هوندو هو.

پڇيائون تہ طالب ڪڏهن ٻڪ ۾ آهي تہ ڪڏهن ڊايل، ڪڏهن وري مشغول آهي تہ ڪڏهن غفلت ۾. اهو سڀ ڪجهہ ڇا آهي؟ جواب ڏنائون تہ اهي سڀ خدا جي طرفان خيال آهن، جيڪي اچن ٿا ۽ وڃن ٿا. ۽ اهو پاڻ جيڪي چاهي ٿو سو ڪري ٿو.

پڇيائون تہ ذکر کندڙ جي ڪهڙي سڃاڻپ آهي؟ جواب ڏنائون تہ اها هيءَ آهي تہ جڏهن واٽ ويندي سندس (124) چادر ڪندين واري وڻ ۾ ڦاسي پوي تہ ڪيس خبر نہ پوي، ۽ پنڌي مونڻ ۽ اها چادر ڇڏائڻ جو فڪر نہ ٿئيس.

پڇيائون تہ علم جا طالبو چون ٿا تہ توهان ڇو نہ ٿا پڙهو؟ چيائون تہ انهن کي اهو جواب ڏيڻ کپي تہ اسان جي حق ۾ دعا ڪريو تہ پڙهڻ نصيب ٿئي. ليڪن پنهنجي پير جي طريقي يا واٽ کي هرگز ڇڏڻ نہ گهرجي. بلڪ ان تي استقامت رکڻ گهرجي.

پڇيائون تہ درويش حسين گاڏر جيڪو ٻهارا شهر جو رهندڙ آهي ڪيئن آهي؟ چيائون تہ اهو ماڻهن کي جٿياري ٿو ۽ ماري ٿو. پر مسلمانن جي ڪلمي جي خبر ڪا نہ اٿس!

پڇيائون تہ ميران محمد رحمة الله عليه جيڪو سنڌ ۾ آيو، تنهن لاءِ ملان چون ٿا تہ هو مهدي ڪونہ هو. ان جي ڳالهہ تي اعتبار ڪونہ ٿا ڪن. حالانڪ هو پاڻ کي مهدي ڪوٺائي ٿو، ان جي حقيقت ڇا آهي؟

جواب ڏنائون تہ خدا تعاليٰ بزرگن کي مرتبا بخشي ٿو، جيڪي هو ڪنهن طريقي سان لڪائن ٿا، تہ جيئن ٻين کي خبر نہ پوي. اهڙي طرح ميران محمد کي پڻ مرتبو مليل هو، جنهن کي هو ڪنهن نموني سان لڪائي نہ سگهيو. ان ڪري هن پاڻ تي اهو لقب رکرايو، تہ جيئن ماڻهو سندس منڪر ٿين ۽ ڪيس سڃاڻي نہ سگهن.

پڇيائون تہ ولين ۽ نبين کان گناهہ ٿئي ٿو يا نہ؟ چيائون تہ ٿئي ٿو. ليڪن انهن جو گناهہ سندن مرتبي جي بلنديءَ جو سبب بڻجي ٿو. ڇو تہ هو پنهنجي گناهہ کي ٿيندي ڏسن ٿا ۽ ان جي ڪري گهڻي آهہ، زاري ۽ استغفار ڪن ٿا، جنهن ڪري سندن درجا بلند ٿين ٿا.

پڇيائون، تہ خدا تعاليٰ کان وصال جي طلب ڪجي؟ چيائون تہ اها پڻ نفس جي خواهش آهي. پڇيائون تہ خدا تعاليٰ جي يادگيريءَ ڪيئن آهي؟ جواب ڏنائون پاڻ کان پاسي ٿيڻ! پڇيائون تہ تنهائي ۾ فائدو آهي يا خدمت ۾؟ چيائون تہ تنهائي ۾ وصال آهي ۽ خدمت بزرگن جو عمل آهي. پڇيائون تہ حضرت جن باهہ ڪيئن ۽ ڇالاءِ ٻاريندا هئا؟ (125)

چيائون تہ جيڪڏهن سنهيءَ ڪاٺيءَ کي باهہ ڏبي تہ گناهہ بہ هلڪا

انهيءَ نسبت سان ڏوپجي صاف ٿي ويندا. پر جيڪڏهن ٿلهي ڪاٺيءَ کي باهه ڏبي ته گناهه به انهيءَ حساب سان محو ڪيا ويندا.

پڇيائون ته وجود جي نفي ڪيئن ڪجي؟ چيائون ته ان جا به طريقا آهن. هڪڙو سڀ لڳ لاڳاپا ٽوڙي ۽ ان جو مثال هيئن آهي ته جڏهن نفس چويس ته ڪاءِ تڏهن سمجهي ته مردار ڪائڻ لاءِ چوي ٿو. اهڙيءَ ريت پنهنجي وجود کي ماري مُڃ ڪري. پڇيائون ته تجلي ڇا آهي؟ جواب ڏنائون ته زبان سان ان کي بيان ڪري نٿو سگهجي. البت دل کي ان جي خبر پوي ٿي.

[60]

مُورک مُور نہ ٻُجهنا، هيڏان هوڏانهن ڪن،
ڪَنڙ جن اکين ۾، سي ڪيئن پرين پسن.

[نادان اصل ڳالهه کي ته سمجهن ڪو نه ٿا، اجايو پيا هيڏانهن هوڏانهن ڏسن. جن جي اکين ۾ گند ڪچرو پيل آهي، سي پرينءَ کي ڪيئن ڏسي سگهندا .]

پڇيائون ته ڪو ماڻهو بي مطلب سماع ڪندو وتي، ان جو ڪهڙو فائدو؟ جواب ڏنائون ته ڪرڻ ڏيوس. اهو ايئن آهي، جيئن هڪڙو اولاٽبو اڏامي اچي انبار ۾ پوي، ته انبار پوري کي ساڙي ڇڏيندو.

پڇيائون ته خدا تعاليٰ فرمايو آهي ته مون ڪان گهرو ته آءٌ اوهان کي ڏيان. ليڪن حضرت جن چون ٿا ته خدا تعاليٰ کان ڪجهه نه گهرو، اهو ڪيئن؟ جواب ڏنائون ته خدا تعاليٰ پاڻ فرمايو آهي: **كل حزب بما لديهم فرحون** (قرآن:32:30) ترجمو: هرگروهه کي جيڪي ڪجهه مليو ٿو، اهي ان تي خوش آهن.

مطلب ته اها جماعت يا ماڻهو ئي پيا آهن، جيڪي نٿا گهرن. پڇيائون ته حضور ﷺ ۽ پيا ڪيترا ولي سڳورا ڏينهن رات ورد وظيفن ۾ گذاريندا هئا. اوهان هن سلسلي ۾ ڇا ٿا چئو؟ جواب ڏنائون ته اهي سڀ ڪرڻ گهرجن، پر جيڪڏهن دل جي ارادي سان ادا ڪندا ته پيڙو فائدو ڏيندو. پڇيائون ته جڏهن ڪو دعا ڪرڻ لاءِ سوال ڪري ته دعا ڪجي يا نه؟ فرمايائون ته ان جي رضا خاطر دعا ڪرڻ گهرجي، باقي پيو ڪو خيال نه ڪري ته جيئن اهو جيڪي گهري ٿو سو حاصل ٿئي. پڇيائون ته ذڪر هرهر ڪرڻ گهرجي؟ جواب ۾ چيائون ته نه. وري چيائون ته هائو. چيائون ته نه، ان ڪري جو

جيڪڏهن (126) ڪو ماڻهو بادشاهه سلامت جو رڳو نالو هر هر پيو وٺندو تہ اهو بي ادبي ۾ شمار ٿيندو. هائو جي وضاحت اها آهي، تہ جڏهن ڪو ڏنار ڏينهن رات مال چاريندو آهي تہ سندس زبان تي"حدي حدي" جو لفظ پڪو ٿي ويندو آهي. ايتري قدر جو جڏهن رات جو سمهي پوندو آهي، تہ ننڊ ۾ بہ اهو آواز پيو ڪيندو آهي.

پڇيائون تہ تڪبير اوليٰ جي باري ۾ ٻڌايو؟ فرمايائون تہ تڪبير اوليٰ اها آهي، جڏهن امام "الله اڪبر" چئي، آخري، حرف "ر" تي پهچي تہ مقتدي پڻ تڪبير چئي. پڇيائون تہ جيڪڏهن فقير جي دل ۾ بغير ڪسب ڪرڻ جي خيال خطرا پيدا ٿين تہ ڇا ڪري؟ چيائون تہ ان تي ڪسب ڪرڻ حرام آهي.

پڇيائون تہ خدا تعاليٰ جي معرفت يعني سڃاڻپ ڪيئن حاصل ڪجي؟ فرمايائون تہ اها ڏاڍي مشڪل آهي ۽ ان جو هٿ اچڻ سولو ناهي. سڀ کان پهرين خدا تعاليٰ پنهنجي طالب کي دنيا سان نوازي ٿو، پر جي اهو طالب دنيا ڏانهن التفات نٿو ڪري تہ پوءِ سندس دل ۾ بهشت جي آرزو وجهي ٿو. پر اهو طالب ان نور کي خدا تعاليٰ جو نور سمجهي ٿو، پر جڏهن اهو طالب ان نور کي قبول نٿو ڪري، تہ باري تعاليٰ ان کان وڌيڪ روشن ٻي نور جي تجلي مٿس موڪلي ٿو. اهڙيءَ طرح ان کان پوءِ سوين دفعا پيو نئون نور جيڪو اڳيئن کان وڌيڪ روشن ٿئي ٿو، اهو ڏانهس موڪلي ٿو. ليڪن اهو طالب انهن سيني کي ڌيان ۾ نٿو آڻي ۽ ان فريب ۾ نٿو اچي. آخر ۾ انهن سيني نورن کان وڌيڪ نور جي مٿس بارش ٿئي ٿي، پر هو ان کي بہ پنهنجو مقصد نٿو سمجهي، ۽ ان کان بہ اڳتي وڌي وڃي ٿو. ان کانپوءِ خدا جي راهہ ۾ هڪ پل سندس آڏو اچي ٿي، پوءِ جڏهن هو ان کي بہ ٽپي پار پوي ٿو تہ اهڙي مرحلي تي پهچڻ کان پوءِ چون ٿا تہ طالب کي خدا جي ڪجهہ شناسائي يا آگهي حاصل ٿي.

[61]

ڪاڪ وٽن ساڻ، اوٺين نہ اورگهي،
جي ڳڻ هئون گهڻا، تہ راڻا روئندا وئا.

[اوني ڪاڪ جي وٽن کي اورانگهي پار پئجي نہ سگهيا. توڙي، جو منجهن ڪيترائي ڳڻ هئا، تہ بہ راڻا روئندا ويا.] (127)

[62]

جاڳي جاڳي سسئي، جا هيجا هٿ وڌاءِ،
تا سجي سيج پرينءَ ري، پنهون پٽر ناهه،
نڪرندي چياءِ، گهوڙا گهر نه سپرين!

[سسئي جڏهن جاڳي جاڳي سڪ مان هٿوراڙيون ڏنيون ته خبر پيس سيج پرينءَ کان سواءِ سجي پيئي آهي. ۽ پنهون پٿرٽيءَ تي ڪونهي. ٻاهر نڪرندي چيائين ته هاءِ گهوڙا ، سپرين ته گهر ۾ آهي ئي (آهن ئي) ڪونه!]

پڇيائون ته علم جو راز ڇا ۾ آهي؟ جواب ڏنائون ته سڀ ڪنهن سان نئڙت سان هلڻ، ٻين کي پاڻ کان ڀلو ڀانئڻ ۽ عاقبت جو خيال رکڻ. پڇيائون ته درود ڪهڙو پڙهڻ گهرجي؟ چيائون ته: **اللهم صل علىٰ محمد صلواة انت لها اهل وهو لها اهل.**

پڇيائون ته ڪي بزرگ هڪ ساهي چون ٿا ته اسان خدا کي ڏٺو. ٻي ساهي چون ٿا ته نه ڏٺو. ان جو ڇا مطلب آهي؟ چيائون ته درست ٿا چون. ان جو مثال هي آهي ته جڏهن ڪو ماڻهو ڪناري تي بيهي نظر ڪري ۽ پڪاري چوي ته مون ڪاري پاڻيءَ جو سمنڊ ڏٺو ته صحيح ٿو چوي، پوءِ پلي ان ڳالهه جو قسم ڪائي وڃي، تڏهن به چئبو ته ڳالهه غلط ڪو نه ٿو ڪري. باقي نه ڏسڻ جو جيستائين تعلق آهي ته ان جو مطلب آهي ته سمنڊ جي پاڻيءَ جو ڪو انت ڪونهي ۽ ان جي حقيقت ڪي هو پروڙي نٿو سمجهي، ان لحاظ کان هن جو اهو چوڻ ته مان سمنڊ کي ڏسي نه سگهيس، پڻ درست آهي.

پڇيائون ته چلي ۾ ويهڻ جي اجازت ڏيو. جواب ڏنائون ته مون کي چلي ۾ ويهڻ جي پوري ترتيب جي خبر ناهي ۽ مون پنهنجي پوري عمر ۾ چلو نه ڪڍيو آهي ۽ نه اهي روزا رکيا اٿم. وري پڇيائون ته ڀلا ڪو ماڻهو خلوت يعني چاليهي ۾ وڃي ويهي، پر سندس خيال گهر ٻار ۽ بازار ۾ پيا گهمن ۽ انهيءَ سوچ ۾ غرق هجي (128) ته اهڙي ماڻهوءَ کي چلي ۾ ويهڻ گهرجي يا نه؟ جواب ڏنائون ته ويهڻ گهرجي، ڇو ته ان جو مثال ائين آهي، جيئن هڪ جهنگلي پکيءَ کي ڦاسائي پڃري ۾ بند ڪبو ته پهريان ڪافي ڏينهن ان پڃري ۾ ڪيس ڪو آرام نه ايندو.

پڇيائون ته خدا جي راهه ۾ هن دنيا ۽ آخرت کان سواءِ ڪي پيا

حجاب بہ آهن يا نہ؟ جواب ڏنائون تہ خدا جي راہ ۾ گھٽيون دنيائون ۽ ڪيتريون آخرتون آهن، تون ان منجھان ڪھڙي ڪھڙي ڪي ترڪ ڪندين. ان ڪري تون هيئنئن ڪر جو پنھنجا پير پنھنجي مٿي تي رک تہ پوءِ پنھنجي مقصد کي حاصل ڪندين.

پڇيائون تہ ڪيترا بزرگ ڪرامتن کي دوست رکن ٿا ۽ ڪائنئن ڪرامتون ظاهر بہ ٿين ٿيون. اهو ڪيئن؟ جواب ڏنائون تہ هنن وٽ ڪرامتن جي ڪا حيثيت ڪونھي. اهي ڪرامتون هنن لاءِ عام شيءِ وانگر آهن، جيڪي ظاهر ٿين ٿيون. هو پاڻ درياءَ وانگر آهن ۽ ڪرامتون ڪکن ڪانن، وانگر اھا ڳالھہ ظاهر آهي تہ ڪک ڪنبا درياءَ جي مٿاڇري تي پيا ترندا آهن.

پڇيائون تہ فقير ڪشف ۽ ڪرامت جي طلب ڪري يا نہ؟ اهي مرتبي کي بلند ڪن ٿا يا نہ؟ جواب ۾ چيائون تہ انھن سڀني کان فقيريءَ جو مرتبو بلند آهي ۽ اهي سڀ ان کان گھٽ آهن. ان جو مثال ائين آهي تہ جڏهن ڏينھن ٿيندو آهي تہ جيتوڻيڪ ستارا آسمان ۾ ئي هوندا آهن، پر سج جي نڪرڻ تي پنھنجي روشني ڇڏي ويندا آهن.

پڇيائون تہ ٻڌو اٿئون تہ حديث ۾ آهي تہ جيڪو ماڻھو دريا جي مٿان فلاڻي آيت يا حديث پڙهندو تہ دريا خشڪ ٿي ويندو، يا جيڪڏهن اها پٿر تي پڙهندو تہ اهو سونو ٿي پوندو. ليڪن موجوده زماني ۾ ڪو ائين ڪري ٿو تہ ڪجھہ ڪو نہ ٿو ٿئي. ان جو ڪھڙو سبب آهي؟ جواب ڏنائون تہ اهو هر ڪنھن جو ڪم ناهي. اهڙا تمام گھٽ ماڻھو آهن. (129)

پڇيائون تہ ڪھڙو ماڻھو خدا واسطي ٻي ڪنھن ماڻھو جي ڪم خاطر پاڻ تي ذميواري عائد ڪري سگھي ٿو؟ جواب ڏنائون تہ اهڙو ماڻھو جيڪو انھيءَ ڪم ڪرڻ سان خوش نہ ٿئي، پر جيڪڏهن اهو ڪم سندس هٿان نہ ٿئي تہ وري دلگير بہ نہ ٿئي.

چيائون تہ طالب جڏهن وقت جي حاڪمن ڏانھن وڃن ٿا تہ پنھنجو زيان ڪن ٿا، حضرت جن جو هن باري ۾ ڪھڙو خيال آهي؟ جواب ڏنائون تہ بلڪل صحيح چيو اٿن. ليڪن اسين ٻين جي نفعي خاطر پنھنجو نقصان برداشت ڪريون ٿا، ان ڪري وڃون ٿا.

چيائون تہ خدا تعاليٰ جڏهن حضرت قطب رباني غوث الثقلين شيخ

محي الدين عبدالقادر جيلاني رحـ تي پنهنجي خاص عنايت ڪئي ۽ ڪيس چيو ته ڪشف و ڪرامت، ۽ غوثي ۽ شيخي وغيره قبول ڪر، ته هن معذرت ڪئي. خدا تعاليٰ ڪيس وري فرمايو ته منهنجي مشاهدي ۽ جمال جو درجو قبول ڪر ته اهو به قبول نه ڪيائين. آخر جڏهن ڪيس فقير جي مرتبي جي آڇ ڪئي وئي ته اهو قبول ڪيائين. پڇيائون ته انهيءَ ڳالهه جو ڪهڙو مقصد آهي؟ جواب ڏنائون ته فقر جو مطلب ترڪ ڪرڻ آهي. فقر بذات خود مرتبو ناهي بلڪ هر مرتبي کي ڇڏي ڏيڻ فقر آهي. انهيءَ ڪري چيو اٿن، **"اذا تم الفقر فهوالله"** جڏهن فقر تمام يعني پورو ٿئي ٿو ته الله تعاليٰ جي ذات ظاهر ٿئي ٿي."

پڇيائون ته فقير پاڻ وٽ مال جمع ڪن ٿا، اهو ڪيئن؟ جواب ڏنائون ته جيڪڏهن پاڻ پير آهي نه ته جائز ناهي. سندس مرضي.

پڇيائون ته حضرت جن جڏهن اسان لاءِ دعا ڪن ٿا، ته اسان جي دل روشن ٿئي ٿي ۽ رب پاڪ جي ساڃهه حاصل ٿئي ٿي. فرمايائون ته اهو سيڪجهه عطاءِ خداوندي آهي، جنهن کي گهري تنهن کي ڏئي ٿو. ڪيترا بزرگ پنهنجي دل جي نور سببان عرش جو سير ڪن ٿا، ۽ اهو نور اهڙو آهي، جنهن جو هزارين سج ۽ چنڊ گڏجن، تڏهن به ان جو مقابلو ڪري نٿا سگهن. وري عرش کي خدا تعاليٰ اهڙي روشني ڏني آهي، جو خدا تعاليٰ هن جهان ۾ جيڪو نور پيدا ڪيو آهي، جنهن ۾ سج، چنڊ ۽ تارا سڀ اچي وڃن ٿا. اهي مڙئي ان جي مقابلي ۾ ڪجهه ناهن. اهڙيءَ طرح عرش کي جيڪي ڪنگرا آهن انهن جي وچ وارو فاصلو طي ڪرڻ ۾ ڪيئي سال گهرجن. (130) اهو فاصلو ايترو آهي جو انهن ڪنگرن تي ويٺل ملائڪ جڏهن هڪ هنڌان اٿي ٻي ڏانهن اڏامڻ شروع ڪن ٿا ته اتي پهچي نٿا سگهن ۽ وچ تي ئي سڙي وڃن ٿا. ليڪن اولياءُ الله جيڪي دل جي نور سببان گهڻو مٿي وڃن ٿا ايتري قدر جو عرش انهن کي سج وانگر نظر اچي ٿو. پر هو ان کان به اڳتي نڪري وڃن ٿا ۽ تان جو عرش هنن کي هڪ ڏيئي وانگر ڏيک ڏئي ٿو. پر اهو سڀ ڪجهه عنايت خداوندي سبب ممڪن آهي. جنهن کي هو لائق سمجهي ٿو ته ان کي ڏئي ٿو. تنهن هوندي توهان جيڪڏهن پنهنجو پاڻ سڃاڻڻ چاهيو ته اوهان کي آساني نصيب ٿيندي.

پڇيائون ته اوهين ڇا لاءِ فقيرن سان گهڻو وقت گڏ گذاريو ٿا، چيائون

تہ انهن جي صحبت مان اسان کي فيض مليو آهي. ۽ اسان جيڪو وقت انهن سان گڏ رهون ٿا تہ دل ۾ اهڙو قرار پيدا ٿئي ٿو. جو پنهنجو هجڻ ۽ نہ هجڻ برابر لڳي ٿو.

پڇيائون تہ جماع وقت خدا کي ياد ڪرڻ گهرجي يا نہ؟ چيائون تہ ان وقت پاڻ گهٽ ياد ڪرڻ گهرجي، ڇو تہ اها خوشي ۽ عيش عشرت جي گهڙي آهي.

[63]

سا ڪنئو سائي ڪن، سپريان جي ڳالهڙي،
هيڪڙيائي سکيا، ٻي نہ اڄهي تن.

[هو پنهنجي پرين بابت اها ساڳي ڳالهہ هر هر پيا ڪن. هو اها هڪڙي ڳالهہ سکيا آهن. ٻي انهن کي اچيئي ڪو نہ!]

پڇيائون تہ مخدوم شيخ بهاءُ الدين ڪامل پير طريقت هو. پر پاڻ وٽ گهڻي دولت ۽ مال رکندو هو. ان جو ڪهڙو سبب آهي؟ جواب ڏنائون تہ انهن لاءِ مال جمع ڪرڻ جي نسبت نہ ڪجي. خدا کي خبر آهي تہ هو ڪهڙي نيت سان ائين ڪندا هئا. توهان کي انهيءَ جاچ ۾ نہ پوڻ گهرجي.

پڇيائون تہ ڪي اهل الله اهڙا آهن، جو توڪل ڪري رکن ۽ ظاهري اسباب ترڪ نٿا ڪن. ان جو ڪهڙو سبب آهي؟(131)

جواب ڏنائون تہ جيڪڏهن توڪل ڪندا تہ خدا تعاليٰ انهن کي ڇڏي ڪونہ ڏيندو ۽ کين رزق رسائيندو. پر خدا تعاليٰ حڪمت ۽ قدرت ٻئي پيدا ڪيون آهن. ليڪن حڪمت جو رستو اختيار ڪرڻ بهتر آهي يعني پنهنجو ڪم ڪار ڪرڻ گهرجي، پر جيڪڏهن هو ائين نہ ڪندا تہ ماڻهو انهن وٽ جمع ٿيڻ لڳندا ۽ انهن جي توجہ جو مرڪز بنجي ويندا. انهيءَ ڪري پنهنجي ڪم ڪار ۾ مشغول رهڻ بهتر آهي.

پڇيائون تہ ميت کي زمين ۾ پوري پوءِ ان جي تربت کي ڇا لاءِ ٿا سينگارين؟ جواب ڏنائون تہ ان جو مثال ائين آهي جيئن ڪو شخص ڏاڍو بيمار هجي، پر ان جي آڏو تمام سهڻا ۽ قيمتي لباس آڻي رکجن تہ ڇا ان بيمار شخص کي اهڙيءَ حالت ۾ اهڙي قيمتي لباس جي سڌ ٿي سگهي ٿي. چيائون نہ. مردي جي تربت جو مثال بہ ائين آهي.

پڇيائون تہ جڏهن ڪنهن جي دل ۾ خدا جي محبت داخل ٿئي ٿي تہ هو

اچي پير وٽ حاضر ٿئي ٿو ۽ تڏهن اهو خيال سندس دل تان هٽي وڃي ٿو. ان جاءِ تي پير جي محبت ۽ اخلاق سندس دل ۾ گهر ڪرڻ لڳن ٿا. جواب ڏنائون ته جيڪڏهن مريد انهيءَ طريقي سان هلندو ته بهتر آهي. ڇو ته جڏهن هو پير جي حضور ۾ آهي ۽ ان جي محبت ۾ ڪيس فرحت اچي ٿي ته اهڙي وقت ۾ جيڪڏهن پير ڪيس طلب خداوندي جي نصيحت ڪندو ته اها سندس دل ۾ گهر ڪري ويندي ۽ ڪڏهن به ٻاهر نه نڪرندي ۽ ان تي عمل به شروع ڪري ڏيندو. پر جيڪڏهن اهو نه چاهائين تڏهن به پير جي محبت ۾ پيو هلندو تان جو پنهنجو پاڻ وڃائي، خدا جي ذات سان مشغول ٿي ويندو.

ذڪر جلي جي باري ۾ ڪنهن پڇيو. فرمايائون ته تمام گهڻو بهتر آهي. سوال ڪندڙ چوي ٿو ته اهي الفاظ ٻڌڻ ڪانپوءِ منهنجي دل ذڪر جلي سان تمام گهڻو هلڻ لڳي. (132)

پڇيائون ته اسان جڏهن مسجد ۾ وڃي ويهون ٿا ته رسمي دانشمند اسان کي ورائي وجن ٿا ته توهان علم ڇو نٿا پڙهو ۽ اجايو پنهنجو وقت ڇو ٿا وڃايو. اسان انهن کي ڪهڙو جواب ڏيون؟ فرمايائون ته انهن سان هرگز بحث نه ڪجو ۽ نه انهن کي جواب ڏيو، بلڪ کين چئو ته اسان جي باري ۾ دعا ڪريو ته خدا تعاليٰ اسان کي هدايت جي راه نصيب ڪري.

پڇيائون ته رب جي يادگيري ڪهڙي شيءِ جو نالو آهي؟ جواب ڏنائون "بيداري ۽ سجاڳي"!

پڇيائون ته جيڪڏهن ذڪر ڪندڙ اهڙو آهي جو ٻين ماڻهن سان گفتگو ڪري ٿو، تڏهن ڪانئس الله جو اسم خطا نٿو ٿئي، ان کي گفتگو ڪرڻ گهرجي يا نه؟ چيائون ته پلي ڪري ان کي روا آهي.

پڇيائون ته ڇا واقعي مرد اهو آهي جو الله جي يادگيري به ڪري، پر ٻيا ڪم ڪاريون به سر انجام ڏئي؟ جواب ڏنائون ته هائو، اهو واقعي مرد آهي. پڇيائون ته فقر جي ڪهڙي معنيٰ آهي؟ جواب ڏنائون ته فقر ۾ ٽي حرف آهن. ف مان مراد فنا آهي، ق مان قرب ۽ "ر" مان مراد رويت حق آهي.

پڇيائون ته جيڪي بزرگ عرش ۽ ڪرسيءَ وٽان گذر ڪري اچن ٿا، اهي ان کي جسماني اکين سان ڏسن ٿا يا دل سان پسن ٿا؟ جواب ڏنائون ته اهو دل جو پسڻ آهي.

پڇيائون تہ فکر ذکر ڇا آهي؟ ڇيائون تہ فکر اهو آهي، جو الله جي اسم ونڻ وقت اها نيت ڪري تہ ان جو نالو ٿو وٺان جيڪو پنهنجو پاڻ کي سجاڻي ٿو، پاڻ کي ڄاڻي ٿو ۽ پاڻ کي ياد ڪري ٿو.

پڇيائون تہ ماڻهو چون ٿا تہ خدا تعاليٰ پاڻ کي سهڻين صورتن ۾ ظاهر ڪيو آهي، پوءِ هي بد يا خراب صورتون ڪيئن آهن؟ جواب ڏنائون تہ ان جو مطلب آهي تہ هي سمورو جهان خوبصورت آهي جنهن ۾ خدا پنهنجو ظهور ڪيو آهي.

پڇيائون تہ ٻڌو اٿئون تہ ڪنهن پير ڪامل مٿان هلڻ جو آخري وقت آيو جو خدا عزوجل (133) طرفان ڪيس آواز آيو تہ تون اسان جي درگاهہ ۾ قبول ناهين. انهيءَ مهل ٿي پير پنهنجي مريد کي چيو تہ مون کان پري ٿي وڃ جو منهنجي ڪئي ڪمائي قبول نہ ٿي آهي. اهو مريد اخلاص جي وڏي درجي تي پهتل هو، جنهن ڪري هن پنهنجي طرفان ڪا گهٽتائي نہ ڪئي. خدا تعاليٰ جي رحمت تہ بي انتها آهي، پوءِ ان پير جو اهڙيءَ طرح محروم ٿيڻ جو ڇا مطلب آهي؟ جواب ڏنائون تہ اهو سڀ صحيح آهي. خدا تعاليٰ پنهنجي دوستن سان پاڻ گفتگو ڪري ٿو ۽ ان مان مراد آهي تہ منهنجي ذات ڪانسواءِ ٻين وٽ تون ترڙيل آهين ۽ مون ڪانسواءِ ٻين وٽ پري آهين!

پڇيائون تہ فلاڻو شخص هي بيت پڙهندو ٿو وتي ۽ اسان حيران آهيون تہ ان جي ڇا معنيٰ آهي؟

[64]

وائي وڃيم شال، ڪنين سين ڪين سڻان،
پلو ڪري پال، تہ اکين سين انڌو ٿيان.

["شل، زبان کان گونگو ٿيان ۽ ڪنن کان ٻوڙو ٿيان، خدا تعاليٰ پلاٽي ڪري تہ اکين کان انڌو ٿيان."]

فرمايائون تہ سچ چيو اٿس. اهو خدا جو دوست آهي. ڇو جو چيو اٿن: **العارف لاينظر غيره ولايسمع غيره ولايتفكر غيره:** عارف خدا کان سواءِ ٻئي ڪنهن کي نہ ڏسي ٿو، نہ ٻڌي ٿو، ۽ نہ کي ٻئي جو خيال ڪري ٿو."

ڇيائون تہ فرموده خدا عزوجل آهي تہ: **ان الذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا تتنزل عليهم الملائكة الا لاتخافوا ولا تحزنوا** (سوره:41:30)

ترجمو: بيشڪ جن چيو تہ اسان جو رب الله پاڪ آهي ۽ پوءِ ان تي قائم رهيا.

تڏهن انهن تي ملائڪ نازل ٿيا جن چيو نہ ڊڄو ۽ نہ غمگين ٿيو." انهيءَ آيت ۾ ان **لاتخافوا لاتحزنوا** جي بشارت دنيا ۽ آخرت ۾ ڪهڙيءَ ريت آهي؟ فرمايائون تہ هن دنيا ۾ بشارت مان مراد خداوندي مشاهدو آهي ۽ آخرت ۾ مراد حق سان ويجهڙائي آهي.

پڇيائون تہ شيخ پرڪيي ڇڪي رحمة الله عليه فرمايو آهي تہ خدا تعالىٰ (134) وٽ ستر آسمان آهن، ان جو ڇا مطلب آهي؟ جواب ڏنائون تہ آسمان تہ ست آهن، باقي اهي ستر حجاب آهن. جيڪي ٻانهي ۽ خدا جي وچ ۾ آهن.

پڇيائون تہ هي جو بزرگ چون ٿا پهرين فنافي الشيخ ۽ پوءِ فنا في الله ان جو ڇا مطلب آهي؟ چيائون تہ فنافي الشيخ جو مطلب آهي تہ پهرين پير جا ظاهري ۽ باطني اخلاق ۽ اطوار پاڻ ۾ جذب ڪري يا اختيار ڪري.

پڇيائون تہ اميرالمؤمنين ۽ اميرالمسلمين حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه جو ارشاد آهي تہ : **من يقول الله لايعرف الله ومن يعرف الله لايقول الله** يعني جيڪو شخص زبان سان الله جو نالو وٺي ٿو، اهو الله کي نٿو سڃاڻي سگهي، پر جيڪو الله کي سڃاڻي ٿو، سو وري زبان سان نالو نہ وٺندو! پر ڪيترا بزرگ ۽ ولي تہ الله جو نالو وٺن ٿا، پوءِ ان جو ڇا مطلب ٿيو؟ جواب ڏنائون تہ جن خدا کي سڃاتو آهي، اهي الله جو نالو وٺن ٿا، پر نالي وٺڻ وقت ان جي نسبت پاڻ ڏانهن نٿا ڪن.

پڇيائون تہ ارشاد خداوندي آهي: **واعبد ربک حتىٰ ياتيــک اليقين** (99:15) "تيستائين پنهنجي رب جي عبادت ڪر جيستائين توکي يقين حاصل ٿي وڃي." گويا يقين حاصل ٿيڻ کان پوءِ عبادت ڇڏي ڏجي. فرمايائون تہ عبادت ڪرڻ گهرجي، پر ان جي نسبت پاڻ ڏانهن نہ ڪرڻ گهرجي.

پڇيائون تہ مشهور بزرگ سيد رڪن الدين متعلوي جو قول آهي تہ ذڪر کي پير ٻہ آهن تہ ڪنيڙائيون پڻ. ان جو ڇا مطلب آهي؟ جواب ڏنائون تہ ذڪر جون ڪنيڙائيون ٻڪ آهي ۽ هيڪلائي ذڪر جا پير ۽ ماٺ يعني خاموشي ان جا پَـرَ آهن. پڇيائون تہ تہ عارف لا الـہ الا الله جا لاءِ چون ٿا؟ جواب ڏنائون تہ تعظيم جا لفظ چون ٿا. (135)

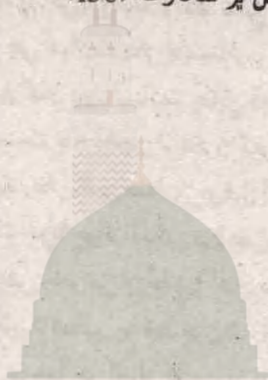
پڇيائون تہ بزرگ چون ٿا تہ خدا جو اصلي نور سياه آهي. ان جو ڇا مطلب آهي؟ فرمايائون تہ اصلي نور سياه ناهي. پر جڏهن اصلي نور ظاهر ٿئي ٿو تہ ان جي مقابلي ۾ ٻي جيڪا شيءِ اچي ٿي، اها ڪاري لڳي ٿي. انهيءَ نسبت سان اصلي نور کي ڪارو يا سياه سمجهن ٿا.

باب ٽيون

حلم، تواضع، مجاهدي ۽ سخاوت جي بيان ۾

طريقت جو سالڪ، محبت جو غريق، اهل معرفت جو سرواڻ، اهل شريعت جو اڳواڻ، پيشوا ڪامل، سعادت جو سج، صوفين جي صف جي پيش امام، عارفن جي احوال جو ڳجهه، طريقت جي سالڪن جو رهنما، اهل تحقيق جي جانين جي سونهن، طريقت ولايت تي گامزن، مڙني اهل هدايت وارن جي سونهن، صوفين جي ملڪ جو والي، محبت وارن جو شهنشاهه، دين اسلام جو امام ۽ استاد، اوليائن جو اڳواڻ، اهل صفا وارن کي نصيحت ڪندڙ، علم ۽ عمل جو ڪعبو، حلم ۽ پرهيزگاريءَ جو نچوڙ، هدايت جي عزت، ولايت جو متوڪل، راه يقين جو پيشوا، دين مقدم جي طريقت جو رهنما، زاهدن جو منڊي، عابدن جي عظمت، (عالم عامل، عارف ڪامل، تونگر قانع) قبه عزت جو ولي، پرده وحدت جي شمع، سچن جو صبح، ذات حليم جو فرمان پهچائيندڙ يعني سيد عبدالڪريم هن سلسلي ۾ جيڪي ڪجهه فرمايو آهي.

هن باب ۾ ٻه فصل آهن. پهرين فصل ۾ حلم، تواضع ۽ مجاهديءَ جو بيان آهي ته ٻئي فصل ۾ سخاوت.(136)

فصل پهريون

حلم، تواضع ۽ مجاهدي جي بيان ۾

چاٽڻ گهرجي تہ حضرت جن جي حلم ۽ سخاوت جو ايترو ذڪر آهي، جو ان کي تحرير ۽ تقرير ۾ آڻڻ مشڪل آهي. تاهم مريدن جي دلين ٺارڻ واسطي ڪجهہ نقل جيڪي ٻڌڻ ۾ آيا آهن، سي بيان ڪجن ٿا. هڪ بزرگ کان نقل آهي تہ اهڙن شخصن تي تعجب آهي جيڪي حضرت جن جي صحبت ۾ رهيا آهن، پر جڏهن انهن وٽ طعام پيش ڪيو وڃي ٿو، ۽ جيڪڏهن ان ۾ لوڻ سرس آهي، تہ اها ڳالهہ بہ چئي ڏين ٿا ۽ ان تي صبر نٿا ڪن.

حضرت جن جي وڏن سائين کان نقل آهي تہ حضرت جن جوانيءَ جو گهڻو عرصو هن طرح گذاريو. صبح جو وڏي اسر اٿي مسجد ۾ ٻانگ ڏيندا هئا ۽ پوءِ اتيئي حق جي ياد ذڪر ۾ مشغول ٿي ويندا هئا. تان جو جماعت کڙي ٿيندي هئي. نماز کانپوءِ ورد پڙهندا هئا ۽ جڏهن سج نيزي جيترو مٿي ايندو هو تہ اشراق ادا ڪندا هئا. ان کان پوءِ گهر اچي طعام پچائڻ ۾ مشغول ٿي ويندا هئا. ايتري قدر جو عورتن وارا ڪم جهڙوڪ: ٽانو ڌوئڻ، ديڳڙي ۾ پاڻي وجهي باهہ تي رکڻ، ۽ چانور چاڙهڻ ۽ اهي تيار ڪري پنهنجي فرزند اڳيان رکندا هئا. جڏهن کائي خوش ٿيندا هئا، تڏهن گهر کان ٻاهر قدم رکندا هئا. ليڪن تڏهن وري ڪاسو هٿ ۾ کڻي شهر جو چڪر هڻي جيڪو فقر ملندو هون سو آڻي فقيرن آڏو رکندا هئا. فقير جڏهن کائي بس ڪندا هئا تہ هر ڪلهي تي کڻي، ڏاندن جو جوڙو ڪاهي، پنهنجي ٻنيءَ تي ايندا هئا. اهڙيءَ طرح زمين کيڙڻ کانپوءِ ڏيڳن جي (137) گاهہ خاطر جهنگ جو رخ ڪندا هئا. زوال يا ٻنپهرن کان اڳ گهر جو رخ ڪندا هئا ۽ اهو گاهہ پنو آڻي ڍورن جي اڳيان رکندا هئا. اتي ئي وضو ساري بہ رڪعتون نفل جون پڙهي، ٻنپهرن جي ٻانگ ڏيندا هئا. بهرحال ٻيپهريءَ جي نماز سنت جماعت سان ۽ گهڻي سڪون آرام سان ادا ڪندا هئا. جنهن کانپوءِ وري ساڳيو هر ڪلهي تي رکي، ڍڳن جو جوڙو ڪاهي، ٻنيءَ جي ڪم ڪار تي ويندا هئا. ٽيهريءَ وقت وري بہ گاهہ ڪري، ڏاندن کي پاڻي پياري گهر ٻڌي، مسجد ۾ اچي نماز پڙهندا هئا. تنهن کانپوءِ اتي ئي سانجهي ۽ سمهڻي جي نماز ادا ڪري بعد ۾ گهر ايندا هئا. مختصراً

اهو سندن معمول هو ۽ وري ھئي ڏينهن بہ ائين کندا هئا. البت گدائي ڪري فقيرن کي جڏهن ڪاڏو ڪرائيندا هئا تہ پاڻ انهيءَ فڪر ۾ رهندا تہ متان ڪو فقير بکيو رهجي وڃي، ۽ ان صورت ۾ پنهنجو حصو بہ ان کي ڏيئي ڇڏيندا هئا ۽ پاڻ ڪجھ نہ کائيندا هئا.

جڏهن سڀ فرزند ۽ مريد خادم ڪائي پي خوش ٿي سمهي پوندا هئا، تہ پاڻ وضو ڪري نفل ادا ڪندا هئا. پوءِ ڳوٺ کان ٻاهر نڪري راهوٽ شهر جو رخ ڪندا هئا. واٽ تي ننڍين ڳوٺن مان لنگهندي مسجدن ۾ وضوءَ لاءِ پاڻي ۽ وٽ ڇڪائڻ لاءِ پتر رکندا هئا. بلڪ ڪنهن مسجد ۾ ڪو سٽل هوندو هو تہ ان کي زور پڻ ڏيندا هئا. اهڙيءَ طرح جيڪڏهن واٽ تي ڪو واهڙ ٽپڻو هوندو هون تہ ان کي تري پار پوندا هئا، تـان جو جابلو رستو طي ڪري مشهور بزرگ ۽ درويش شيخ جهنڊي پاٽڻيءَ جي مقبري تي ايندا هئا. انهيءَ ساڳي هنڌ ستين جي زيارت ڪري، پوءِ مڪلي تي ايندا هئا، جتي هر بزرگ ۽ وليءَ جي مقبري تي ڪجھ نہ ڪجھ پڙهندا هئا. (138)

مطلب تہ پنهنجي ڳوٺ کان وٺي شيخ جهنڊي پـاٽڻيءَ جي مزار تـائين واٽ تي جيڪي بزرگ يا مقام ايندا هئا، تن جي زيارت ڪندا هئا. مڪليءَ کان پوءِ ٺٽي شهر ۾ اچي شهر جي مسجد ۾ وڃي وضوءَ لاءِ پاڻي ۽ وٽ لاءِ پتر گڏ ڪري رکندا هئا، بلڪ اتي ڪو سٽل ڏسندا هئا تہ ان کي زور پڻ ڏيندا هئا. ٺٽي مان نڪرڻ کانپوءِ پير آر جو رخ رکندا هئا، جيڪو ڪلان ڳوٺ ۾ آهي، اتان ٿي شيخ پٺي جنهن جي قبر ٽڪريءَ جي چوٽيءَ تي آهي، اتي ايندا هئا. واپسيءَ ۾ بنوري پرڳڻي جي ڪيترن ماڳن ۽ ڳوٺن مان گذري رات جو پوئين پهر صبح صادق ٿيڻ کان اڳ جڏهن ٻيو لوڪ اجا ننڊ ۾ سٽل هوندو هو تہ پاڻ پنهنجي ڳوٺ واري مسجد ۾ پهچي صبح جو ٻانگ پاڻ ڏيندا هئا. ايتري قدر جو ماڻهو چوندا هئا تہ شايد حضرت جن کي ننڊ ئي نٿي اچي، بلڪ لڳي ٿو تہ هو مسلسل جاڳندا رهن ٿا، جو هميشہ هن وقت ٻانگ ڏين ٿا. فجر نماز پڙهڻ کان پوءِ وري ساڳيو معمول جنهن جو مٿي بيـان ٿيـو، ان ۾ مشغول ٿي ويندا هئا. مطلب تہ جوانيءَ جا ڏهاڙا حضرت جن انهيءَ طور طريقي سان گذاريا جو اڪثر اوقات مجاهدن ۽ بزرگن جي زيارت ۾ مشغول رهيا. وڏي ڳالھ تہ انهيءَ احوال جي ڪنهن کي خبر نہ پئي، سواءِ چند اهڙن دوستن ۽ رفيقن جي جيڪي

کين تمام ويجها هئا. (139)

هاڻي جيڪڏهن ڪو ماڻهو اهو گمان ڪري ته يا عجب ڪائي ته ته آخر هڪ رات ۾ اهو سڄو فاصلو ڪيئن ته طي ڪري سگهجي. ان کي شايد اها خبر ناهي ته انهيءَ کان وڌيڪ عجيب و غريب ڳالهايون تي گذريون آهن. مثلاً: ڪي اهڙا بزرگ به ٿي گذريا آهن جو انهن جو هڪ قدم اوڀر ۾ هو ته ٻيو اولهه ۾!

نقل آهي ته هڪ دفعي حضرت جن پنهنجن فرزندن ساڻ گمرگ جي ڳوٺ جيڪو سن علائقي ۾ آهي، اتان پلو ماني ڪائي، پنهنجي ڳوٺ واپس اچي رهيا هئا. سڀيئي گهوڙين تي سوار هئا. اهو ڏينهن ڏاڍو گرم هو ۽ سج جي تپش ڏاڍي تاس ٿي لائي. وٽن پاڻيءَ سان ڀريل ڪوزو هو ۽ جنهن کي واٽ تي اُڃ ٿي ورايو تنهن ان منجهان پاڻي پئي پيتو. جڏهن متيارين جي ويجهو مانجهو ڳوٺ وٽ پهتا ته کين سخت اُڃ اچي ورايو پر تڏهن به ڪنهن کي کين چيائون. آخر سندن حالت غير ٿي وئي ۽ سندن بدن مان طاقت موڪلائي وئي. لاچار ٿي پڇيائون ته ڪنهن وٽ پاڻيءَ ڍڪ آهي؟ جواب ڏنائون ته اسان واٽ تي پاڻي پئي پيتو تڏهن توهان چيو ئي ڪو نه! توهان هيتري اُڃ الائي ڇو ٿي برداشت ڪئي. فرمايائون ته ان ڪري ته مبادا توهان لاءِ پاڻي کٽي پوي! مٿي مذڪور ڳوٺن جي درميان پڻ وڏو فاصلو آهي! (140)

چون ٿا ته شروعاتي ڏهاڙن ۾ حضرت جن سخت تنگي ۽ بک ۾ گذر ڪندا هئا. ايتري قدر فاقا ڪيندا هئا جو سندن فرزند پورهئي ۽ بک جي ڪري ماندا ٿي ويندا هئا. کين فقط هڪ سُئا مينهن هوندي هئي، جنهن جي کير مان قوت گذر ڪندا هئا. هڪ دفعي جڏهن فاقن کان لاچار ٿي پيا ته پنهنجو ڳوٺ ڇڏي، ٻي ڪنهن ڳوٺن ۾ وڃي رهيا، جتي وري هڪ ڏينهن سندن مينهن کي هڪ شينهن ڪائي پورو ڪيو. انهيءَ صورتحال تي حضرت جن جي اهل عيال وارا سخت پريشان ٿيا. وٽن ڪا شيءِ نه رهي جو کٽي پيٽ گذر ڪن. آخر سندن هڪ فرزند پورهئي جي ڳولها ۾ ٻاهر نڪري پيو ۽ اهڙي هنڌ اچي پهتو جتي جَو پئي ڪٽيائون. هن به پنهنجو پٽڪو ۽ چادر هڪ طرف رکي، ڏندو کٽي جَو سٽڻ بيٺو ته من ڪجهه اُجورو جڙي پوي. هو اجان ان ڪم ۾ مشغول هو ته ڪو شاهينگ سندس پٽڪو ۽ چادر کٽي رمندو رهيو. جڏهن جَو

صاف ڪري واندو ٿيو ۽ ٻه ٽويا اُجوري جا وٺي ان جڳهه تي آيو جتي ڪپڙا رکيا هئا، ته اهي نه ڏسي ڏاڍو دلگير ٿيو. لاچار اهي جَوَن جا ٻه ٽويا ساڻ ڪڻي گهر پهتو. مطلب ته انهن ڏينهن ۾ بک ۽ تنگيءَ جو اهو عالم هو جو ان کي وڌيڪ بيان ڪرڻ مناسب نٿو لڳي.

هڪ ڏينهن جي ڳالهه آهي ته حضرت جن پنهنجي فرزندن سان ٻنيءَ ۾ ڪر چونڊڻ ويا. ڪر چونڊيندي هو ڪافي پري نڪري(141) ويا ۽ وچ ۾ جهنگ جي ڪري ڪا خبر نٿي پئي. آخر حضرت جن آواز ڏيڻ شروع ڪيا پر ڪو جواب نه آيو. پاڻ ڏاڍا پريشان ٿيا، آخر ڇا ٿيو جو ڪو جواب نٿو اچي. خدا خير ڪري. آخر ڳولهيندي وڃي پٽ کي لڌائون ۽ پڇيائون ته جواب ڇو نه ٿي ڏنئه. چيائين ته بک جي ڪري ايتري ڪمزوري ۽ هيڻائي وٺي وئي هئي جو آواز نٿي نڪتو. پوءِ حضرت جن جلدي جلدي ان جا ڪجهه داڻا مهٽي صاف ڪري کيس فوري طور کارايا ته جيئن هوش ۾ اچي. مطلب ته انهيءَ ڳوٺ ۾ اهڙين تنگ حالتن ۾ گذر ڪندا رهيا، پر ڪڏهن به ڪنهن کي ان حال جي خبر نه ڏنائون. ماڻهو پائيندا هئا ته خوش پيا گذارين. جيتوڻيڪ ان وقت ماڻهو سندن ڏاڍي عزت ڪندا هئا، پر پاڻ ڪڏهن ڪنهن سان به اها شڪايت نه ڪيائون. هر ڪو ايئن سمجهندو هو ته پاڻ ڏاڍو خوش ٿا گذارين ۽ ڪين ڪنهن قسم جي تڪليف ناهي.

هڪ دفعي جو ذڪر آهي ته سندن فرزند ڪنهن جي ٻنيءَ تي وڃي جَوَ صاف ڪري اجوري طور اڌ ٽويو جَوَن جو گهر کڻي آيو. اڃان اهي جَوَ رڌي ڪري کائڻ لاءِ آڌو ڪري ويٺو ته حضرت جن گهر اچي نڪتا. چوڻ لڳا ته مسجد ۾ هڪ فقير ويٺو آهي، جيڪو بک کان بيحال آهي. گهر ۾ ڪا کائڻ جي شيءِ ميسر هجي ته ان کي ڏئي اچجي، ڇو ته هو به اسان وانگر بکايل آهي.(142)

اهو ٻڌي سندن فرزند ميان دين محمد جيڪو ڪانئن پوءِ سجاده نشين ٿيو، اها جَوَن واري ماني کڻي حضرت جن کي ڏني ته پلي اها فقير کي کارائڻ ۽ چوڻ لڳو ته اسان صبر ڪري ويندا سون. اهو ڏسي حضرت جن ڏاڍو خوش ٿيا ۽ اها ماني کڻي فقير کي پيش ڪيائون. جڏهن گهر موٽي آيا ته پنهنجي فرزند کي چيائون ته اميد اٿئون ته اڳتي بک توهانجي ويجهو نه ايندي ۽ نه ڪڏهن اثر

ڪندي، تہ بلڪ قدرت توهان کي توهان جي حال تي وڏيڪ استقامت بخشيندي. چون ٿا ڪجھ ڏينهن ڪانپوءِ حضرت جن جون پنيون جيڪي هن ڪان اڳ بلڪل برباد پيون هيون. اهڙو اڇي آباد ٿيون جو هميشہ لاءِ خوش گذارڻ لڳا. بلڪ هيءُ بيت اڪثر جهوريندا هئا:

[65]

پنندي پرينءَ سين، ويلا ڪندي وٽ،
ڪو پائيندءِ مانيون، ڪو پائيندءِ پٽ.

[پرينءَ سان پنندي، وقت گذاريندي رهہ. ڪو مانيون ڏيندءِ تہ ڪو وري پٽ ڏيندءِ!]

هڪ مريد ڪان نقل آهي تہ هڪ ڏينهن حضرت جن کي ڏاڍو ضعيف ڏٺو. عرض ڪيم تہ قبلا جيڪڏهن ٿورو گيھ واپرايو تہ شايد قوت بحال ٿئي ۽ اها هيڻائي ختم ٿي وڃي. جواب ڏنائون تہ پڇاڙيءَ ۾ کھڙو گيھ کائيندا سين. هاڻي اسان کي اهڙا ڏس نہ ڏي. ان ڪانپوءِ هي حڪايت بيان ڪيائون تہ هڪ ڏينهن (143) پنهنجي ڳوٺان ٻن علم جي طالبن سوڌو نڪتي وڃي رهيا هئاسون. اسان ٽئي هڪ ٻيڙيءَ ۾ سوار هئاسون. واٽ تي هڪ شخص مهمانيءَ طور ٻہ ٿويا چانورن جا ۽ پاءُ ڪن گيھ جو ڏياري موڪليا. انهن علم جي طالبن ڇا ڪيو جو اهو سمورو گيھ چانورن ۾ وجهي رڌي تيار ڪيائون. اهو سڀ ڏسي مون پانيو تہ جيڪڏهن آءٌ اهو طعام ڪائيندس تہ مون کي تڪليف ٿيندي. پنهنجي دل ۾ سوچيم تہ مون کي اهڙو طعام جيڪو گيھ ۾ تيار ڪيو اٿن هرويرو ڪائڻ نہ گهرجي. انهيءَ ڪري آءٌ سمهي رهيس. پر جڏهن طعام تيار ٿيو تہ مون کي سڏڻ لڳا تہ آءٌ ٻہ اهو ڪاوان. چيومان تہ مون کي ڇڏي ڏيو. ليڪن هو چوڻ لڳا تہ اهو گيھ حلال آهي ۽ ڪائڻ ڪان ڪنهن منع ٻہ ڪونہ ڪئي آهي. پوءِ آخر چو نہ ٿا ڪائو. لاچار ٿي عذر پيش ڪيم ۽ تڏهن وڃي گيھ ڪائڻ ڪان جان خلاصي ٿي.

نقل ڪن ٿا تہ هڪ ڏينهن حضرت جن چيو تہ پورا چوويھ ورهيہ ٿيا آهن، جو اسان جي جسم مان چار يا پنج مرض وڃن ئي ڪونہ ٿا.

نقل آهي تہ پاڻ فرمايائون تہ هڪ ڏينهن آءٌ گجرات ملڪ جي شهر احمد آباد ۾ هُيس. اتي مون هڪ فقير کي ڏٺو. دل گهڻو چيو تہ جيڪر اهو فقير مون

سان کي خدائي ڳالهيون ڪري، پر هو بلڪل خاموش رهيو ۽ ڪجھ نہ ڪڇيائين. آخر گھڻي دير ڪانپوءِ آءٌ اٿي ڪڙو ٿيس، تہ اهو فقير هي بيت پڙهڻ لڳو:

[66]

هيڪو جو اکر ونگڙو، گُر تُنِسي ڏي،
اندر گھر ڏيولا، ڦر ڦر (144) جوت ڪري.

[هڪڙو ڏکيو اکر جيڪو گرو يا مرشد توکي ڏئي يا سيکاري، اهو ائين آهي جيئن ڪو ڏيئو اونداهي گھر ۾ ڦر ڦر ڪري روشني ڪري.]

نقل آهي تہ هڪ ڏينهن حضرت جن گدرو ڪائي بس ڪيو تہ ڪين قيءِ آئي. جڏهن گھڻا دفعا ائين ٿيو تہ پاڻ گدري ڪائڻ جو معمول بنائي ڇڏيائون. مطلب تہ جڏهن بہ گدرو ڪائين تہ ڪين قيءِ ضرور ايندي هئي، پر تڏهن بہ پاڻ نہ مڙيا. ڪافي وقت ڪانپوءِ قيءِ اچڻ بند ٿي وئي تہ پاڻ وري گدرو ڪائڻ بند ڪري ڇڏيائون. چيائون تہ اهو ان ڪري ڪيوسين جيئن نفس جي مخالفت برقرار رهي.

چون ٿا تہ هڪ سال سنڌ ۾ اچي ڏڪار ۽ قحط پيو. ماڻهن ويچارن جا ڏيل ڏبرا ٿي ويا، پر حضرت جن پاڻ وڌيڪ تازا توانا ۽ بت ۾ پرجي ويا ۽ خوش نظر اچڻ لڳا.

نقل آهي تہ حضرت جن فرمايو تہ مون سڄي عمر ۾ صرف هڪ دفعو پنهنجي پٽ کي چماٽ هنئي، پر اڄ تائين دل مان اهو افسوس ختم نہ ٿيو آهي تہ ڇو چماٽ هنئي ماڻس. اصل شرافت تہ روح جي آهي نہ جسم جي. ڪهڙي خبر تہ منهنجي انهي فرزند جو روح مون کان وڌيڪ افضل آهي.

چون ٿا تہ هڪ دفعي حضرت جن جي ڪنهن مريد کان خطا صادر ٿي پئي جيڪا بي ادبي جهڙي هئي. آخر حضرت جن کي اها خبر پئي ۽ ڪين مريدن عرض ڪيو تہ هاڻي ان مريد تي توجہ ۽ شفقت جي نظر نہ ڪريو. فرمايائون تہ جيڪڏهن هن کان ڪا خطا ٿي آهي تہ ڇا ٿي پيو. اسان انهيءَ سبب ڪري هن تان شفقت ڇو ڪَٽون!

چون ٿا تہ آخري عمر ۾ حضرت جن پاڻ طعام ۾ سٽيپ ۽ اهڙيون ٻيون شيون هرگز نہ وجهندا هئا ۽ نڪي اهڙو ڪاڏو (145) ڪائيندا هئا. ليڪن ٻيا ماڻهو ائين ڪندا هئا جو سندن ڪاڏي ۾ سٽيپ وجهي ڇڏيندا هئا.

نقل آهي تہ حضرت جن فرمايو تہ جيڪڏهن اسان کي ڪو ايذاءُ رسائي

يا بي ادبي ڪري تہ اسان پورو هڪ سال ان کي ڪجھ نہ چوندا سين، بي روايت موجب پاڻ چاليھ سال چيائون يعني تہ ايتري وقت تائين اسان کي ان کي ڪا تڪليف نہ ڏيندا سين، بلڪ ان کي فرحت ڏيندا سون.

نقل آهي تہ هڪ دفعي ڄاموٽ جعفر سمي جا پٽ راه خدا جي ارادي سان نڪتا ۽ پاڻ کي خدا جي مشغولي ۾ وقف ڪرڻ لڳا. حضرت جن کي جڏهن اها خبر پئي تہ پنهنجن ڪن ساٿين سان گڏجي ان طرف روانا ٿيا ۽ انهن کي هڪ مسجد ۾ ويٺل ڏٺائون، جتي هو جلي ذڪر ۾ مشغول هئا. تڏهن پاڻ پنهنجن ڪلهن تان چادر لاهي جهلي بٺائي ڪين هڻڻ لڳا. هوڏانهن سندن ساٿي ڪين خوب تيل لڳائي مالش ڪرڻ ۾ جُنبي ويا. پاڻ جڏهن اهو حال ڏٺائون تہ چيائون تہ جيڪي خدا جا طالب ٿيڻ گهرن ٿا انهن جي اها راه يا طريقو ناهي. بهرحال اها رات انهيءَ مسجد ۾ گذاري صبح جو پيرين اگهاڙين جوتا بہ نہ ڪنيائون ۽ نہ ڪنهن کي ٻڌايائون، اتان نڪري ڪجھ فاصلو طي ڪري هڪ ٻئي ڳوٺ ۾ اچي نڪتا. اتي ملا هارون نالي درويش جيڪو اڳيئي سندن واقف هو، ان وٽ آيا ۽ ڪيس چيائون تہ اسان کي اهڙي جڳھ يا هنڌ ڏس جتي ڪو پهچي نہ سگهي. هن ڪين بہ ٽي هنڌ ٻڌايا، پر پاڻ پسند (146) نہ ڪيائون. آخر ڪين هڪ اهڙي جهوپڙي پسند آئي جنهن ۾ اندر هڪ ڇـُـر يا غار هئي ۽ پاڻ ان ۾ لڪي ويهي رهيا. ملا هارون کي چيائون تہ جيڪڏهن ڪو ماڻهو اسان جي ڳولها ۾ اچي يا پڇا ڳاڇا ڪري تہ اسان جو نالو ڪيس نہ ٻڌائجو. هوڏانهن جڏهن اهي همراه جيڪي ساڻن گڏ آيا هئا ۽ جن کي مسجد ۾ ڇڏيو هئائون، سجاڳ ٿيا ۽ حضرت جن کي مسجد ۾ نہ ڏٺائون تہ سندن ڳولا ۾ نڪتا. هر ڳوٺ ۽ واهڻ ۾ ڪين ڳولهيندا رهيا، پر حضرت جن ڪٿ بہ نظر نہ آين. آخر نااُميد ٿي پنهنجي ڳوٺ واپس هليا ويا. حضرت جن پورن ٽن ڏينهن ۽ راتين کان پوءِ ٻاهر نڪتا ۽ پنهنجي ڳوٺ روانا ٿي ويا.

نقل آهي تہ هڪ دفعي حضرت جن جي فرزندن سان ڳوٺ جي ڇڱي مڙس جي ڇوڪرن سان جهڳڙو ٿي پيو. ايتري قدر جو سندن گهر بہ ڊاهي پٽ ڪيائون. سندن فرزند اها دانهن ڪٺي وٽن آيا ۽ سڄي ماجرا ڪري ٻڌايائون، پر پاڻ اهو سڀ ڪجھ ٻڌي ماٺ ۾ رهيا ۽ ڪين ڪاوڙ يا غصو ڪو نہ آيو. آخر ڳوٺ جا چند دڪاندار جيڪي سندن پٽن جي طرفداري ڪري رهيا هئا، اهي

ساڳي دانهن ڪٽي حاضر ٿيا. چوڻ لڳا تہ اسان پنهنجا ڳوٺ انهيءَ ظلم زيادتيءَ جي ڪري ڇڏي اچي توهان جي ڳوٺ ۾ رهيا آهيون. پر هتي بہ اهي ڏاڍن مڙسن جا ڇوڪرا اسان کي پيا آزارين ۽ اسان جا جهڳا بہ سلامت ناهن. اهو سڀ ڪجهہ ٻڌي حضرت جن وراڻيو تہ جيڪڏهن هو (147) توهان جا گهر بہ سلامت نٿا ڇڏين تہ پوءِ هي جڳهہ ڇڏي اهڙي هنڌ وڃي رهو. جتي سلامتي سمجهو. مطلب تہ انهيءَ سچي واقعي ۽ زيادتي ڪانپوءِ بہ ڪين ڪنهن قسم جو غصو نہ آيو.

چون ٿا تہ حضرت جي ڳوٺ ۾ هڪ غير مسلم رهندو هو. پر هو جڏهن بہ بيمار ٿيندو هو تہ حضرت جن سندس عيادت ڪرڻ لاءِ ضرور ويندا هئا.

نقل آهي تہ اوائلي ڄمار ۾ حضرت جن والده جي خدمت ۾ گهڻو وقت گذاريندا هئا. انهن ڏينهن ۾ جڏهن پاڻ مزدوريءَ خاطر ٻين سان گڏجي جهنگ ۾ ويندا هئا تہ اڪثر ڪري سنڌي بيت نهايت خوش الحانيءَ سان چوندا هئا. سندن خوش الحانيءَ جو اهو عالم هو جو مزدور ڪين چوندا هئا تہ توهان جي حصي جو ڪم اسين ٿا ڪريون. اوهان رڳو ويهي دائودي آواز ۾ بيت ٻڌايو. اهڙيءَ طرح حضرت جن ويهي بيت پڙهندا هئا تہ ٻڌندڙ انهن مان حظ حاصل ڪندا هئا ۽ ان سان گڏ ڪوڏر جو ڪم بہ جاري رکندا هئا. آخر هڪڙو ڏينهن اهڙو بہ ايندو هو جڏهن سيئي مزدور نہ رڳو پنهنجو بلڪ حضرت جن جي حصي وارو ڪم بہ پورو ڪري ڇڏيندا هئا. اهڙيءَ طرح هر مزدور ڪي حضرت جن لاءِ ڪوڏر جا ڪجهہ لپا هڻڻا پوندا هئا ۽ انهيءَ سان سندن سڀ ڪم مڪمل ٿي ويندو هو ۽ حصي جي مزدوري وٺي گهر موٽي ايندا هئا.

نقل آهي تہ هڪ ڏينهن ڪو مريد کير ۽ پيهون ملائي تن ۾ مناڻ وجهي حضرت جن جي خدمت ۾ آيو. ان وقت پاڻ ننڊ مان مس اٿيا هئا. ان مريد پنهنجي هٿن سان ان مان ذرو ڪٽي سندن وات ۾ وڌو. انهيءَ تي (148) پاڻ پڇيائون تہ تون کير آهين ۽ هي لقمو ڇا جو آندو اٿئي؟ مريد وراڻيو تہ کير ۾ پيل پيهون آهن. پاڻ اهو ٻڌندي ئي گودڙيءَ مان پيل ڪوڙو بصر ڪڍيائون ۽ اهو کائڻ لڳا. ان کان پوءِ جيترا دفعا انهيءَ مريد ڪين مٺا پيهون کارائڻ جي ڪوشش ڪئي، پاڻ ان جي مٿان اهو ڪوڙو بصر پئي کاڌائون. اهو ان ڪري تہ جيئن مناڻ جو ذائقو زائل ٿيندو رهي.

چون ٿا تہ حضرت جن جڏهن بہ وقت جي قطب مخدوم نوح رحہ جي

زيارت لاءِ ويندا هئا. تہ هميشہ مخدوم جي پٽن کان اوبر گهري کائيندا هئا.

نقل آهي تہ هڪ ڏهاڙي ڪن ماڻهن جو حضرت جي فرزندن سان سخت جهڳڙو ٿي پيو ۽ گارگند تائين وڃي نوبت پهتي. اجا جهڳڙو ختم ئي نہ ٿيو هو جو حضرت جن پاڻ معمول موجب گدائي وارو ڪاسو هٿ ۾ کڻي انهيءَ گهر تي اچي پهتا. اهو ڏسي سندن فرزند اڳيان ڦري آين ۽ کين منٿون ڪرڻ لڳا تہ ڪجهہ دير تہ ترسو ۽ ويچار ڪريو. ڪجهہ اسان جو خيال ڪريو تہ ڪهڙن ماڻهن جي در تي ٿا وڃو. ليڪن پاڻ هڪ ڪن ڪان ٻڌي ٻي ڪان ڪڍي ڇڏيائون. آخر هنن ڪان پاڻ ڇڏائي انهيءَ گهر وارن جي در تي آيا ۽ جيڪي ونئو هون سو وٺي روانا ٿيا.

نقل آهي تہ حضرت جن پاڻ بيان ڪندا هئا تہ شاديءَ کان پوءِ پنهنجي گهر واريءَ سان ايتري قدر اندر ۾ رنج ناخوش رهندو هوس جو ان جو بيان ڪرڻ صحيح نٿو لڳي. جڏهن بہ پاهران ٿي گهر ايندو هوس، تڏهن ائين سمجهندو هوس ڄڻ دوزخ ۾ داخل ٿيو هجان. اهڙي رنجش جي حالت ۾ (149) بہ مون کي منجهائس ڪيترا ٻار ڄاوا. پر انهيءَ سموري عرصي دوران خدا ڪانسواءِ ٻي ڪنهن تي پنهنجو حال ظاهر نہ ڪيم.

ڇاڻندڙ ٿو ڄاڻي تہ منهنجي دل ۾ ڇا وهيو واپرندو هو. پر ڪوشش ڪري اها رنجش لڪائيندو هوس. ايتري قدر جو ڪڪرالي جي شهر مان جيڪڏهن هڪڙو درهم بہ ملندو هو تہ اهو بہ ڳنڍ ۾ ٻڌي گهر اچي پنهنجي گهرواريءَ کي ڏيندو هوس. اهو صرف ان ڪري تہ جيئن اهو نہ سمجهي تہ ڪو آءٌ ڪانئس ناخوش آهيان. بلڪ جيئن سمجهي تہ ويچاري کي هڪڙو درهم مليو آهي سو بہ مون لاءِ کڻي آيو آهي. جيستائين جيئري هئي تيستائين ڪنهن سان بہ پنهنجو راز نہ کوليم. هاڻي جڏهن مرهيات ٿي وئي آهي، تہ اهي لفظ واتان ڪڍيا اٿم.

نقل آهي تہ جڏهن ڪو ماڻهو حضرت جن جا هٿ ڪاڏي ڪائڻ واسطي ڏورائيندو هو تہ پاڻ هيءَ دعا پڙهندا هئا: **غفرالله ذنوبک وسترالله عيوبک** يعني خدا توهان جا گناهہ بخش ڪري ۽ توهان جا عيب ڍڪي.

نقل آهي تہ سڪرات جي وقت حضرت جن پنهنجي فرزندن کي گهرايو ۽ چوڻ لڳا تہ اڳين بزرگن جو طريقو اهو هوندو هو تہ اهڙي وقت ۾ هو پنهنجن

مريدن کي بہ جمع ڪندا هئا ۽ پوءِ پنهنجن پٽن کي چوندا هئا تہ دعا ڪريو. ان تي ڪن چيو تہ توهان بہ ائين ڪريو. اهو بهتر آهي. پاڻ فرمايائون تہ اهي بزرگ پلارا هئا ۽ اسين تہ اجا مريد بہ نہ سونهئون.

نقل آهي تہ هڪ ڏينهن اڻ پڙهيل مريد کي چيائون تہ ڪجھ پڙهيو آهين؟ هن جواب ڏنو تہ صرف الحمد ۽ **قل هو الله** پڙهيو اٿم. ڪيس چيائون تہ پوءِ پيش امام تي ۽ پاڻ ان جي پٺيان نماز پڙهيائون.

چون ٿا تہ هڪ رات جو پاڻ وينا هئا جو سندن مريد (150) ڏيئو ٻاريو. پاڻ فوراً ان کي وسائي ڇڏيائون. فرمايائون تہ ڏيئو ان کي ٻارڻ گهرجي جيڪو هوشيار هجي، اسان تہ غفلت ۾ آهيون.

چون ٿا تہ پاڻ مجلس ۾ هجن يا اڪيلا پر ڪڏهن بہ ٻئي کي پاڻي پيارڻ لاءِ نہ چوندا هئا. اڄ لڳڻ وقت هميشہ پاڻ اتي دلي يا گهڙي مان پاڻي پري پيئندا هئا ۽ ٻي ڪنهن کي تڪليف نہ ڏيندا هئا.

هڪ مريد ڪان نقل آهي تہ حضرت جن پاڻ کي اڪثر گهٽو بکيو رکندا هئا. هڪ دفعي رات جو مون وٽ اچي نڪتا. دل گهريو تہ ڪين طعام پيش ڪريان. اندر اچي ڪوٺيءَ ۾ هيڏي هوڏي ڏٺم تہ طاق تي ويڙهيل پڙي رکيل ڏٺم. پانيم تہ ان ۾ ڪا مٺائي وغيره آهي. سا کولي سموري انهيءَ ڪاڏي جي مٿان ڪٽي وڌم ۽ آٽي سندن اڳيان رکيم. نہ ڄاڻ تہ ان ۾ ڪا ڪوڙي سُتي ڦڪي رکيل هئي. حضرت جن سمورو طعام کائي ٿالهي خالي ڪري ڏني ۽ ڪجھ بہ نہ پڇيائون. حالانڪ ٻين موقعن تي اڪثر ڪري ٿالهيءَ ۾ ڪجھ اوبر ڇڏي ڏيندا هئا. جڏهن صبح ٿيو ۽ مون پنهنجي لاءِ دوا جي ڳولا ڦولا ڪئي تہ ڏٺم تہ دوا واري پڙي نهي ٿي ڪو نہ. ڏاڍو پشيمان ٿيس تہ رات واري پڙيءَ ۾ مٺائي نہ، پر اها ڪوڙي ڦڪي هئي. انهيءَ خوف وچان حضرت جن وٽ حاضر ٿيس ۽ معذرت ڪري معافي طلب ڪيم. اهو سڀ ٻڌي پاڻ فرمايائون تہ مون کي خبر ڪونهي تہ رات ڇا کاڌو اٿم.

نقل آهي تہ حضرت جن هميشہ پاڻ وضو ساريندا هئا ۽ ڪڏهن ڪنهن مريد کي نہ چيائون تہ مون کي وضو ڪراءِ. مطلب تہ ڪنهن کي ڪڏهن اها تڪليف نہ ڏنائون.

هڪ مريد کان نقل آهي تہ هڪ ڏينهن اسان حضرت جن سان گڏجي

ڪنهن طرف وڃي رهيا هئاسون تہ واٽ تي بہ عورتون اچي ڪين چنبڙيون(151) تہ اسان جي گهر هلي دعا ڪريو. اسان گهڻي ڪوشش ڪئي تہ انهن ڪان جان ڇڏايون، پر انهن عورتن حضرت جن کي نہ ڇڏيو ۽ پنهنجي گهر وٺي ويون ۽ دعا گهرايائون. انهيءَ سموري وٺ پڪڙ ۾ حضرت جن ڪجهہ نہ ٿي ڪڇيو، رڳو پئي مُسڪيا. بهرحال چڱي دير ڪان پوءِ مون ڪين هٿ مان ورتو ۽ انهن عورتن ڪان جان ڇڏائي ٻاهر آياسين. پاڻ ان وقت تائين مشڪي رهيا هئا ۽ ڪنهن قسم جي ناگواريءَ جو اظهار نہ ڪيائون.

حضرت جن جي فرزند ڪان نقل آهي تہ هڪ دفعي آءٌ ساڻن گڏ هوس جو اسان پنهنجو ڳوٺ ڇڏي ٻئي ڳوٺ طرف وڃي رهيا هئاسون. حضرت جن کي فقيراڻو لباس پيل هو. البت مون کي سفيد چادر اوڍيل هئي. جڏهن درياءَ جي پتڻ تي اچي پهتاسون تہ پاتڻي اڳئي موجود هو ۽ اسان ٻيڙيءَ ۾ چڙهي ويٺاسون. ٿوري دير ڪانپوءِ ٻيڙي هلائيندڙ ملاح پئسا گهريا ۽ جڏهن حضرت جن جو وارو آيو تہ پاڻ خاموش رهيا. هوڏانهن ملاح نہ ڪئي هر نہ تمر. چڙ ۽ غصي وچان حضرت جن جي مٿي تي ٻڌل ريشمي دستار کي سٽ ڏيئي لاهي وڌائين ۽ پنهنجي چيلهہ سان ٻڌائين. اوچتو جڏهن ٻيڙي وچ تي پهتي تہ ڇڪڻ ۾ ڦاسي پئي. ملاح ٻيڙيءَ کي هلڪو ڪرڻ لاءِ ماڻهن کي لاهڻ شروع ڪيو ۽ ڪين چيائين تہ رسي سان ٻيڙي ڇڪين. حضرت جن کي پڻ چيائين تہ لهي ٻيڙيءَ کي ڇڪيو. اتي مون کي غصو آيو تہ جيڪر ملاح کي گهٽ وڌ ڳالهائي نيڪ ڪجي، پر پاڻ مون کي منع ڪيائون. بلڪ پاڻ هيٺ لهي ٻين ماڻهن سان گڏ ٻيڙيءَ کي ڇڪڻ لڳا. آخر جڏهن ٻئي ڳوٺ پهتاسون تہ نماز جو وقت ٿي چڪو هو. اسان سڌو مسجد ۾ اچي نماز ادا ڪئي. اتي اسان جو ميزبان (152) جيڪو انهيءَ ڳوٺ جو چڱو مڙس هو اچي پهتو. هن جڏهن حضرت جن جو مٿو اگهاڙو ڏٺو تہ يڪدم دستار آڻي حاضر ڪيائين. انهيءَ دوران مون وري ان ملاح واري سڄي ڳالهہ ان چڱي مڙس کي ٻڌائي. جنهن تي هن ان ملاح کي گهرائي چند ٻڌ پتي، بلڪ ڪيس موچڙا هڻڻ وارو هو. جڏهن حضرت جن کي اها خبر پئي تہ پاڻ ان کي منع ڪيائون تہ انهيءَ ملاح ڪو گناهہ نہ ڪيو آهي. بلڪ قصور اسان جو آهي جو هن پنهنجو حق گهريو ۽ اسان ان کي نہ ڏنو. هاڻي ان کي تڪليف ڏيڻ ڪنهن ريت مناسب ڪونهي. ان تي انهيءَ ملاح پشيمانيءَ جو

اظهار ڪيو ۽ معافي گهرڻ لڳو. چوڻ لڳو تہ مون حضرت جن کي نہ سڃاتو. اُن ڪانپوءِ ملاح ويندو رهيو. باقي ان شخص اسان جي ڏاڍي خدمت ڪئي.

نقل آهي تہ گهڻو ڪري حضرت جن جڏهن ڪنهن ڳوٺ ۾ ويندا هئا تہ اُن جو ڊيرو ڪنڊ لاءِ هٽن ۾ هوندو هو. جيڪڏهن ڪو مستحق نظر ايندو هون تہ اهو سمورو ڪتيل سٽ اتي ڪوريءَ کي ڏيندا هئا تہ جيئن ان مستحق شخص جي پوشاڪ ٺي سگهي. اهڙيءَ طرح جڏهن ڪنهن جو گهر ڊٺل ڏسندا هئا تہ ان جي ٺهرائڻ ۾ مدد ڪندا هئا. مطلب تہ ڪوشش ڪري هر مسلمان جي حاج پوري ڪندا هئا ۽ تيستائين اتان اڳتي نہ وڌندا هئا.

حضرت جن جي فرزند کان نقل آهي تہ هڪ ڏينهن ڪنهن ڪم سانگي ٻئي ڳوٺ ڏانهن وڃي رهيا هئاسون. جڏهن انهيءَ ڳوٺ جي ويجهو پهتاسون تہ اچي تڏ ورايو. سياري جي موسم هئي. سيءَ بہ چوي تہ اڄ نہ پوان تہ ڪڏهن پوان. تيز ٿڌي هوا لڳي رهي هئي. آخر مون کي ديوار جي اوٽ ۾ ويهاري پاڻ جهنگ ڏي راهي ٿيا. ٿوري دير ۾ ڪانئين جي ڀري مٿي تي کڻي اچي پهتا ۽ هيٺ رکي منهنجي آڏو باهہ جو مچ ڪئي ٻاريائون. (153) پوءِ پاڻ بہ باهہ جي آڏو ويهي رهيا. آخر سياري جي رات ائين گذاري صبح جو ٿي طرف راهي ٿياسون.

نقل آهي تہ هڪڙي دفعي حضرت جن جي خادم پيرن کي زور ڏيندي سندن هڪ آڱر ڀڃي وڌي. باوجود سور جي ان کي ڪجهہ بہ نہ چيائون. ۽ نہ وري منع ڪيائونس. پوءِ جڏهن اهو خادم پاڻ اتان هليو ويو تڏهن ڏاس ۽ مٽي گهرائي آڱر کي ٻڌائون. تڏهن وڃي ٻين کي معلوم ٿيو تہ ان خادم هٿان سندن آڱر ڀڄي پئي آهي.

نقل آهي تہ هڪ ڏينهن حضرت جن ڪنهن طرف وڃي رهيا هئا ۽ ڪيترا مريد خادم ساڻن گڏ هئا. واٽ تي جنهن بہ ڪين ڏٺو ٿي تہ ڏاڍي عزت ۽ تعظيم سان پيش ٿي آيو. حضرت جن کي اها ڳالهہ سٺي نہ ٿي لڳي. ان ڪري چا ڪيائون جو مريدن کي چيائون تہ توهان اڳ ۾ ٿي هلو تہ اسان توهان جي پٺيان ٿا هلون. اهو ڏسي ڪو بہ ماڻهو ڏانهن ڪو نہ لڙيو. اڳتي هلي مريدن کي چوڻ لڳا تہ ڏِٺَوَ سيڪو توهان جي ڪري اسان کي عزت پيو ڏئي. جيڪڏهن توهان نہ هجو تہ جيڪر اسان کي ڪو سڃاڻي ئي ڪو نہ. اسان جي گرفتاريءَ جو سبب توهان آهيو. ائين چئي ڏاڍيون نصيحتون ڪيائون. آخر فرمايائون تہ

"**الجاه جيفة و طالبها كلاب**" يعني جاه يا مرتبو مردار يا ڍونڍ آهي ۽ ان جا طالب ڪُتا آهن.

نقل آهي تہ مينهوڳيءَ جي موسم ۾ حضرت جن مَنَهُ يا پيهو ناهي، سڀي اهل عيال ۽ ٻارن کي مٽي سمهاريندا هئا. گهٽو ڪري پاڻ چادر کي پڪو يا جهلي ناهي پيا ڪين هٽندا هئا ۽ ان ڪري سمهڻيءَ جي نماز ڪان وٺي صبح تائين جاڳڻ سان گڏ اها ئي ڪار ڪندا هئا.

نقل آهي تہ حضرت جن جهنگل ۾ وڃي خشڪ سر ۽ ڪانا (154) ڪپي انهن جو ترهو ناهيندا هئا ۽ پوءِ ان کي ترڻ لاءِ استعمال ڪندا هئا. جڏهن اهو ٻڌندا هئا تہ دريا جي فلاڻي طرف ڪو بزرگ يا درويش آهي تہ انهيءَ ڪانن واري ترهي تي تري ويندا هئا.

چون ٿا تہ جڏهن ڏڪار پوندو هو تہ حضرت جن جهنگل ۾ وڃي ازدها نانگ پڪڙي ايندا هئا، ۽ پوءِ ان کي هٿن ۾ جهلي ماڻهن جي ميڙ ۾ ڏيکارڻ لاءِ آڻيندا هئا تہ جيئن ماڻهن ڪان گدائي ۾ ڪجهہ ملي سگهي. پوءِ جيڪي ڪجهہ ملندو هون، اهو آٽي فقيرن جي آڏو رکندا هئا.

روايت آهي تہ حضرت جن جڏهن بہ ڪنهن ضعيف يا هيٺي کي ڏسندا هئا تہ ان جي حاج پوري ڪرڻ لاءِ وٽس ضرور ويندا هئا. هڪ دفعي هڪ عورت کي ڏٺائون جيڪا تڏو ناهي رهي هئي. ڪين ڏاڍو ترس آيو ۽ پاڻ ان وٽ وڃي اتاري سندس جڳهہ تي ويٺا ۽ تڏي ناهڻ ۾ مشغول ٿي ويا. اوچتو وقت جي حاڪم مرزا جاني بيگ جو امير قاسم چرڪس اتان اچي لنگهيو. ڪين ڏسي هٽ ٻڌي بيهي رهيو. ليڪن حضرت جن تيستائين ڏانهن ڪو توجہ نہ ڏنو جيستائين اهو تڏو ناهي پورو نہ ڪيائون.

چون ٿا تہ ڪڏهن ڪي عورتون پنهنجون پراڻيون چادرون يا گنديون حضرت جن وٽ ڪٽي اينديون هيون تہ اهي سبي ڏين. پاڻ ڪجهہ نہ ڪچندا هئا، بلڪ اهي واقعي سبندا هئا. انهيءَ ڪري سندن حجري جي هڪ ڪنڊ ۾ اهڙن پراڻن ڪپڙن جو ڍير لڳل هوندو هو.

نقل آهي تہ حضرت جن هميشہ فقرائي يا گدائي واري ڪاڏي کي بهتر سمجهندا هئا ۽ اهو ڪائيندا هئا. اهو ئي سبب هو جو جيڪڏهن ڪو ماڻهو ڪير ۽ پيهون آڻيندو هو ۽ بيو ماڻهو (155) گدائيءَ ڪيل ڪاڌو تہ پاڻ ڪير ۽ پيهن

کي هٿ بہ نہ لائيندا هئا. بلڪ اهو گدائي وارو طعام کائيندا هئا.

چون ٿا تہ جڏهن ڪو ماڻهو حضرت جن کي پنهنجي گهر دعوت تي سڏيندو هو ۽ پاڻ اهو سمجهندا هئا تہ اتي پڪ ڪئين قسم جا طعام تيار هوندا تہ اتي وڃڻ کان اڳ پاڻ ڪنهن فقير کي گدائي لاءِ روانا ڪندا هئا. پوءِ اهو فقير گدائي وارو کاڌو کڻي انهيءَ دعوت واري هنڌ پهچندو هو. پاڻ دعوت کان اڳ انهيءَ کاڌي مان کائيندا هئا تہ جيئن دل جو حرص مري، البت پوءِ مهمانيءَ وارو کاڌو الله جو نالو وٺي کائڻ شروع ڪندا هئا.

نقل آهي تہ هڪ ڏينهن ڪنهن مريد سندن خدمت ۾ جليبيون آنديون. جڏهن کين اها خبر پئي تہ پنهنجي ماڻهوءَ کي موڪلي بصر گهرائي ورتائون. پوءِ اهي ڪوڙا بصر ۽ جليبيون گڏي پئي کاڌائون.

روايت آهي تہ پاڻ چيائون مون کي کير ۽ چانورن جو پٽ ڏاڍو پسند آهي، پر مون ڪڏهن پنهنجي مرضيءَ مطابق تيار ڪري نہ کاڌو آهي.

چون ٿا تہ حضرت جن گهڻو ڪري مهمانن جو اوبر ٿيل کاڌو کائيندا هئا.

روايت آهي تہ جڏهن بہ بهاء الدين گودڙيو وٽن اچي مهمان ٿيندو هو تہ موڪلائڻ وقت پاڻ ان کي پنهنجي گهوڙي تي سوار ڪندا هئا ۽ پاڻ اڳيان ٿي هلندا هئا.

چون ٿا تہ حضرت جن رڍن جي اُن پاڻ ڪتيندا هئا ۽ ان مان پنهنجي ڪتي پاڻ تيار ڪندا هئا.

نقل آهي تہ حضرت جن فرمايو تہ مون جڏهن اهو ٻڌو تہ طالب کي کائڻ کان پرهيز ڪرڻ گهرجي تہ مون کاڌو کائڻ بلڪل ڇڏي ڏنو. (156) انهيءَ دوران هڪ ڏينهن مخدوم نوح عليہ الرحمة جي مجلس ۾ وڃڻ ٿيو. پاڻ طعام ڏياري موڪليائون جو مون نہ کاڌو. جڏهن کين اها خبر پئي تہ مون کجهہ نہ کاڌو آهي تہ مون کي سڏرايائون ۽ چيائون تہ کاڌو کائڻ گهرجي. چو تہ خداوند تعاليٰ جو فرمان آهي: "**ڪُلوا واشربوا ولا تسر فوا**" يعني کائو پيئو پر اسراف نہ ڪريو. ان کان پوءِ مون کائڻ جي عادت کي اپنايو.

هالن جي پريي مڙس سيد لوڏيہ کان نقل آهي تہ هڪ دفعي سانجهيءَ جو وقت هو جو مون ڏٺو تہ حضرت جن کي کائين جي پري مٿي تي آهي ۽ پاڻ مسجد ۾ داخل ٿي رهيا آهن. آءٌ سندن پويان لڳو آيس ۽ اچي کين عرض ڪيم

ته قبلا هتي ڪانئون ڪونه هيون جو ايترو پري ڪان بار کڻي آيا آهيو. جواب ڏنائون ته رستي تي خيال آيو ته اڄ رات هن مسجد ۾ رهبو. تنهن ڪري پاڻ سان ڪانئون گڏ کڻي آيس ته اهي ٻاري رات گذاريبي.

چون ٿا ته حضرت جن مرد خواه عورت جيڪو به ڪين هلڻ لاءِ منت ڪندو هو ته پاڻ ان ڏانهن هلي ويندا هئا ۽ ڪو عذر نه ڪندا هئا.

نقل آهي ته حضرت جن فرمايو ته جيڪڏهن ڪو شخص اسان ڪي خدا واسطي اچي اهو چوي ته منهنجو ڏنڊ فلاڻي ڪانهري ٻيلي ۾ وسري ويو آهي، جيڪو هڪ ڏينهن جي پنڌ تي آهي ته جيڪر ان ڪي کڻي اچڻ لاءِ ضرور وڃون ۽ ڪا سستي نه ڪيون.

نقل آهي ته ڪنهن شخص جو ڏاند چورائجي ويو. گهڻي جستجو ۽ تلاش ڪان پوءِ هن ڏاند جو پتو لڳايو ته فلاڻي ڏاڍي مڙس وٽ ٻڌو آهي جنهن ڏاند ڏيڻ ڪان انڪار ڪري ڇڏيو. اهو شخص حضرت جن وٽ آيو ته خدارا منهنجي واهر ڪريو ۽ مون ڪي هن ڪان ڏاند واپس ڪرائي ڏيو. حضرت جن اتي ڪڙا ٿيا ۽ ان سان گڏجي ان ڏاڍي مڙس وٽ آيا. (157) ان شخص جڏهن حضرت جن ڪي ڏٺو ته چوڻ لڳو توهان پاڻ ڏاند جهڙي معمولي ڳالهه لاءِ هلي آيا آهيو. حضرت جن فرمايو ته جيڪڏهن ڪو مون ڪي ڏنڊ جهڙي خسيس شيءِ لاءِ وٺي ويندو، تڏهن به آءٌ ويندس، هي ته ڏاند جو مسئلو آهي. اهڙيءَ طرح چون ٿا ته هڪ دفعي ڪنهن ڪم سانگي ڪين ڪو وٺي ويو. تڏهن پاڻ بيمار هئا. ايتري قدر جو واٽ تي هلڻ ڪان بيحال ٿي ڪري پيا. تڏهن مريدن ڪي چيائون ته پلي مون ڪي ان شخص وٽ کڻي هلو، جنهن ۾ ڪم آهي، ۽ جنهن ڪي سفارش ڪرڻي آهي.

نقل آهي ته جيڪڏهن پاڻ مجلس ۾ ويٺا هوندا هئا ۽ اتي ڪنهن غير مسلم جو پٽ اچي ڪين چوندو هو ته توهان ڪي اسان جو پيءُ ٿو سڏي، ته پاڻ فوراً اٿي ان سان ويندا هئا. پر جيڪڏهن اهڙيءَ طرح ٻيو دفعو به ڪين ڪو اچي ان طرح چوندو هو ته پاڻ ان سان به گڏجي ويندا هئا. بلڪ هڪ ڪان وڌيڪ دفعا گهرائڻ تي به وڃڻ ڪان نه ڪيٻائيندا هئا. پوءِ پلي اهو ڇوڪرو ڪوڙ ڳالهائيندو هجي يا سچ!

ڳالهه ٿا ڪن ته هڪ ڏينهن مجلس ۾ ويٺا هئا جو وضو سارڻ لاءِ اٿي

ڪڙا ٿيا ۽ حجري جي طرف اچڻ لڳا جتي مريد خادم ويٺا هئا. پاڻ اڃان اڪيلا ئي ويٺا هئا تہ هڪ عورت اچي ڪين عرض ڪيو تہ سائين خدا واسطي منهنجي گهر ۾ پنهنجا پير گهمائي اچو. حضرت جن اهي لفظ ٻڌڻ سان ساڻس گڏ هلڻ لڳا ۽ ان جي گهر اچي پهتا. هوڏانهن مريدن جڏهن حضرت جن کي نہ ڏٺو تہ ٻاهر نڪري پيا. ڏٺائون تہ پاڻ اچي رهيا آهن. عرض ڪيائون تہ قبلا، ڪيڏانهن تشريف فرما ٿيا هئا. چيائون تہ (158) دروازي تي بيٺو هئس جو هڪ عورت اچي مون کي پنهنجي گهر وٺي وئي. هينئر اتان ٿي پيو اچان.

چون ٿا تہ جڏهن بہ ڪو ڳالهائڻ وقت ساڻن بحث ڪندو هو يا رد ڏيندو هو تہ پنهنجي ڳالهہ کي هيٺ ڪري، هن جي ڳالهہ کي قبول ڪندا هئا.

هڪ دفعي جو ذڪر آهي تہ حضرت جن شيخ جيو عليہ الرحمة جنهن جو مقبرو مڪليءَ تي آهي، ان جي زيارت لاءِ ويا. اهو ڏينهن ميلي جو هو ۽ وڏي خلق آيل هئي. ماڻهن جڏهن حضرت جن کي ڏٺو تہ وٺي مٿن ڳاهٽ ڪيائون ۽ سندن هٿ چمڻ ۽ پيرين پوڻ لڳا. جيتوڻيڪ ڪين اها ڳالهہ سٺي ڪونہ ٿي لڳي تہ ڪو ماڻهو سندن هٿ چمي، پر لاچار خاموش رهيا ۽ "يا مُعز يا معز يا معز" پڙهندا رهيا.

چون ٿا تہ جڏهن بہ ڪنهن بزرگ يا درويش جي اچڻ جو ٻڌندا هئا، تہ پاڻ سيني ڪان پهريائين ان جي زيارت تي ويندا هئا.

ڳالهہ ٿا تہ ڪن پڇاڙيءَ وارن ڏينهن ۾ جڏهن گهڻو ضعيف ٿي چڪا هئا، تہ هڪ عورت اچي فرياد ڪيو تہ فلاڻي شخص منهنجي پٽ کي بيگناهہ قيد ڪري رکيو آهي. خدا جي واسطي هلي مون کي منهنجو پٽ ڇڏائي ڏيو.

حضرت جن سوار ٿي ان عورت جي مدد لاءِ نڪتا. اڃا نصريہ سومرن جي ڳوٺ وٽ مس پهتا جيڪو ٻٺوري جي پرسان آهي تہ پاڻ بيحال ٿي گهوڙي تان ڪري پيا. اهو ڏسي ان عورت عرض ڪيو تہ سائين توهان پنهنجي ڳوٺ واپس وڃو ۽ اڳتي نہ هلو. پاڻ فرمايائون تہ تون وڃ. هاڻي تنهنجو ڪم اسان جي هلڻ ڪانسواءِ ٿي ويندو. ان ڪان پوءِ اها عورت هلي وئي ۽ ان جو (159) پٽ واقعي آجو ٿي گهر موٽيو. هيڏانهن پاڻ جو جلدي واپس آيا تہ مريدن پڇيو تہ قبلا، توهان ان عورت جي ڪم سانگي نہ ويا ڇا؟ پاڻ جواب ڏنائون تہ آءُ بلڪل ويس، پر واٽ تي گهوڙي تان ڪري پيس. انهيءَ ڪري ان عورت مون تي ترس

ڪاڻي مون کي موڪل ڏني ۽ آءٌ موٽي آيس.

ڳالهه ٿا ڪن تہ هڪ دفعي وٽن ڪو سوالي آيو تہ منهنجي مينهن ڦلاڻو ڏاڍو مڙس زور زبردستيءَ ڪاهي وڃي پنهنجي ڳوٺ ٻڪار ۾ جهلي آهي. توهان منهنجي مدد ڪريو ۽ ان شخص ڏانهن ميڙ ٿي هلو. پاڻ جڏهن اتي پهتا تہ اهو ظالم شخص بظاهر ڏاڍي عزت سان مليو. جيتوڻيڪ سمجهي ويو تہ مينهن جي لاءِ آيا آهن. چوڻ لڳو تہ اسان جو فائدو گناهہ ۽ ڏوهہ ۾ رکيل آهي ۽ توهان ميڙ ٿي اچي، اسان جو نقصان ٿا ڪريو. نيڪ آهي. هن دفعي توهان جي ڪري، مينهن موٽائي ڏيان ٿو. پيهر اهڙي تڪليف نہ ڪجو. پاڻ فرمايائون تہ ائين هرگز نہ چئو. اسان وٽ جيڪو بہ خدا واسطي مدد لاءِ ايندو. اسان ان سان گڏ ضرور ايندا سون. توهان پلي پنهنجن نوڪرن کي چئجو تہ اسان کي اچڻ نہ ڏين ۽ دروازي تي لٺيون وهائي ڪين. ليڪن اسان ضرور ايندا سون.

نقل ٿا ڪن تہ هڪڙيءَ رات جو ڳوٺ جا ڏنار درياءَ جي ڪناري تي ٻاهہ ٻاري سمهي پيا. اسر جي مهل حضرت جن اتي وهنجڻ لاءِ آيا. سياري جي موسم هئي. سو سرديءَ کان بچڻ لاءِ ٻاهہ جي پرسان بيهي تؤ وٺڻ لڳا. ڏنارن ڏٺو تہ ڪو ماڻهو بيٺو آهي سو اچي مٿن لٺين جا وسڪارا ڪيائون. پاڻ ان وقت ڪجهہ نہ ڪڇيا ۽ ائين ئي بيٺا رهيا. جڏهن صبح ٿيو تہ روشنيءَ ۾ حضرت جن کي سڃاتائون ۽ سندن پيرن تي ڪري پيا تہ اسان کي معافي ڏيو. جو اسان توهان کي ڪين سڃاتو هو ۽ اهو سڀ ڪجهہ اڻ ڄاڻائي ۾ ٿي ويو آهي. (160) اسان کان واقعي بي ادبي ٿي آهي ۽ اسان کي معاف ڪيو. پاڻ فرمايائون تہ مون کي اهي لٺيون توهان نہ هنيو آهن. جنهن هنيون آهن، اهو ڄاڻي ٿو. وچ تي توهان جو ڪو ڪم ناهي.

[67]

ڏوهہ نہ ڏمرئوءِ، ڏنئہ جي ڏاتار منهن،
ماڻڪين هٿ پري، آڏو اسرئوءِ،

[هو ڪنهن جي ڏوهہ سبب نہ ڏمرئو، جيڪڏهن تو ڏاتار جو منهن ڏٺو تہ هو پاڻ ماڻڪن سان هٿ پري آڏو پيو اچي!]

ڳالهہ ٿا ڪن تہ هڪ رات پاڻ حجري ۾ ٻاهہ ٻاري سمهي رهيا. ائين ڪندي هڪ شخص سمهڻ لاءِ اندر داخل ٿيو. پاڻ سري ٻي جڳهہ تي سمهيا ۽

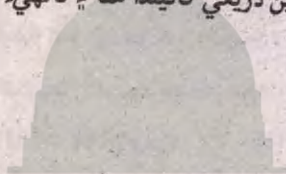
پنهنجي جڳهه ان کي ڏنائون. اوچتو هڪ ٻيو شخص به اندر داخل ٿيو. پاڻ وري پنهنجي جڳهه ان جي حوالي ڪيائون. اهڙيءَ طرح ٽيون شخص آيو، تان جو ڪل ڏهه ماڻهو ٿي ويا. پر پاڻ هر وقت پنهنجي جاءِ انهن جي حوالي ڪندا رهيا، ته جيئن اهي ٻاهه جي ويجهو ٿي سمهن. آخر صبح ٿيو ۽ ڏنائون ته پاڻ ڏهن ئي شخصن کان آخر ۾ ستل آهن.

هڪڙي مخلص کان نقل آهي ته هڪ دفعي رات جو وڏو پهر گذري چڪو هو جو آءٌ حضرت جن وٽ آيس. ڏٺم ته پاڻ نماز ۾ بيٺا آهن، جنهن ڪري خاموش ٿي ڪنڌ وٽي ويهي رهيس. البت هر گهڙيءَ ڏانهن گهوريندو رهيس. تانجو صبح اچي ٿيو. پوءِ پاڻ جلدي نماز مڪمل ڪري فارغ ٿيا. چوڻ لڳا ماڻهو الائجي ڪيئن ٿا تهجد ادا ڪن. اسان کي ته هڪ رڪعت ۾ ئي رات پوري ٿي وڃي ٿي. خبر ناهي اِهي تهجد ڪيئن ٿا پڙهن!

هڪ مريد کان نقل آهي ته آءٌ مسلسل ڪيئي راتيون حضرت جن جي خدمت ۾ ايندو رهيس. هر رات حضرت جن کي نفل نماز ۾ مشغول ۽ زار زار روئندي ڏٺم. پاڻ ايڏي تضرع سان بيٺل هوندا هئا جو هڪڙي (161) رڪعت ۾ سڄي رات گذري ويندي هئي. صبح جو اٿي جڏهن حجري کان ٻاهر ايندا هئا ته سڌو درياءَ جو رخ ڪندا هئا. جيڪڏهن وٽن گهوڙو موجود هوندو هو ته ان تي چڙهي نه ته گڏهه تي سوار ٿي گهر ايندا هئا.

چون ٿا ته حضرت جن گهڻو ڪري سمهڻيءَ جي وضوءَ سان صبح جي نماز پڙهندا هئا. پاڻ ائين به چيائون ته رات جو نفل جي پهرين رڪعت ۾ هڪ هزار ڀيرا قل پڙهون ٿا ۽ ٻي رڪعت ۾ ست سئو ڀيرا ته رات وهامي وڃي ٿي.

نقل آهي ته حضرت جن ڪڏهن به گهڻي بک کانسواءِ طعام جي ويجهو نه ويندا هئا، بلڪ جڏهن ڪاڌو سندن آڏو ايندو هو ته مريضن وانگر آهستي آهستي ٻن آڱرين ذريعي کائيندا هئا ۽ ٿالهيءَ کي پڻ چٽي صاف ڪندا هئا.

فصل ڇهون

خدمت ۽ سخاوت جي بيان ۾

ڇاڻ گهرجي تہ حضرت جن جي سخاوت ۽ شرافت جو ايترو ذڪر آهي جو بيان ڪرڻ کان ٻاهر آهي. بلڪ اها ناداني ڇئجي جيڪڏهن آءٌ اها دعويٰ ڪريان، ڇو تہ مون ڪي ايتري اهليت ناهي جو سندن سخاوت جو مڪمل بيان ڪري سگهان. بهرحال پنهنجي وت آهر ان جو هتي ٿورو بيان ڪجي ٿو تہ جئن پڙهندڙ ۽ ٻڌندڙ ۽ هن رسالي جا مطالعي ڪندڙ هشت از خروار ان مان فائدو وٺن.

هڪ مخلص کان نقل آهي تہ هڪ ڏينهن آءٌ پاڻ هڪ ٻيو دوست گڏجي حضرت جن جي خدمت ۾ قدمبوسي لاءِ حاضر ٿياسون. اهو اڳين نماز جو وقت هو. اسان سڄي ڏينهن ۾ ڪجهہ نہ کاڌو هو، سو هينئر بک اڇي بيحال ڪيو هو (162). سندن سامهون رات وارو گدائي ڪيل ٻت جو ڪاسو پريو پيو هو. ڪجهہ حصو پاڻ کاڌائون ۽ ٻيو اسان کي کائڻ لاءِ پيش ڪيائون. رات جو رکيل ٻت جنهن ۾ ڏڌ پيل هو سو ڪجهہ بوءِ ڪري ويو هو. پر ڇاڪاڻ تہ حضرت جن جي اوبر هو، تنهن ڪري کائڻ تي زور رکيوسون، پر کائي نہ سگهياسون. پاڻ اهو ڏسي ڳالهہ کي سمجهي ويا ۽ فوري طور مکڻ ۽ مانيون گهرائي اسان کي ڏنائون ۽ اهو ٻت وارو ڪاسو اسان کان واپس وٺي ڇوڻ لڳا تہ اهو اسان لاءِ ڇڏي ڏيو. توهان ماني کائو. اسان مانيءَ کي جنبي وياسون، اسان کي ڇوڻ لڳو تہ خدا ڪارڻ هٿ نہ ڪڍو، اسان وري کائڻ شروع ڪيو، پر جڏهن بہ بس ڪرڻ تي اچون تہ وري اسان کي چون تہ کائو. آخر لاچار ٿي هٿ ڪڍيوسين ۽ بچيل مانيون ڳوٿريءَ ۾ وجهي عرض ڪيوسين تہ قبلا اسان سڀ مانيون کائي پوريون ڪيون آهن تہ پاڻ وري ٻيون گهرايائون. چيائون تہ ٿالهي خالي پئي آهي ڪجهہ بہ نہ بچيو آهي. لاچار جيڪي اڌ کاڌل مانيون ڳوٿريءَ ۾ لڪائي ڇڏيون هيم اهي کولي کٽي آڏو ڦهلايم. تڏهن وڃي کين پڪ آئي تہ اسان واقعي ڍؤ ڪري کاڌو آهي.

ڳالهہ ٿا ڪن تہ هڪ دفعي حضرت جن ٻين ڪيترن بزرگن سان گڏجي ڪنهن ڪم خاطر سال جي ڳوٺ روانا ٿيا (163). اتي جنهن هنڌ رهيا تہ پاڻ هر روز صبح جو اتي سڀ کان پهريائين کائين جي پريءَ خاطر جهنگ هليا ويندا

هئا، ۽ جيترا ڏينهن پاڻ اتي رهيا سندن اهو ئي معمول هو. جيتوڻيڪ ڀيا بزرگ جيڪي ساڻن گڏ هئا سي ڏاڍو شرمنده پئي ٿيا ته جيڪر پاڻ ائين نه ڪن.

نقل آهي ته هڪڙي ڏينهن ڪنهن ڪانئن سوال ڪيو. پاڻ ان ڪي هڪ دڪان تي ويهاري، ڳوٺ ۾ گدائي لاءِ نڪري پيا. جيڪي ڪين مليو اهو سڀ آڻي ان شخص جي حوالي ڪيائون. وري بہ ان کي چيائون تہ اجان ويهہ ڪيڏانهن نہ وڃجانءِ. ائين چئي پاڻ وري هڪ ٻئي ڳوٺ ۾ هليا ويا ۽ ايترو سارو ان ملين جو اهو گڏهن تي ڪٽائي اچي ان فقير جي حوالي ڪيائون.

چون ٿا تہ حضرت جن پنجن پاڻين اُن جي هڪڙي ماني پچرائيندا هئا ۽ مهمان جي آڏو ٽن ٽالهين ۾ طعام ڪڻي ويندا هئا. هڪ مهمان لاءِ چئن ڇئن جو ڪاڏو پيش ڪندا هئا. پاڻ سنهڙي مانيءَ کي پسند نہ ڪندا هئا، بلڪ چوندا هئا تہ سنهڙي ماني اهڙا ماڻهو ڪارائين ٿا، جيڪي مهمان سان حساب ڪتاب رکڻ گهرن ٿا تہ هيتريون مانيون ڪاڏيون اٿس.

نقل ٿا ڪن تہ حضرت جن چوندا هئا تہ جيستائين مهمان ايترو ڪاڏو نٿو بچائي جو سندس بچيل ڪاڏو ڪائي ٻئي جو ڍؤ نہ ٿي وڃي، تہ چئبو تہ ان مهمانيءَ جو حق ادا نہ ڪيو.

ڳالهہ ٿا ڪن تہ هڪ دفعي حاجي شورو جيڪو وره ڳوٺ جوڻ پرڳڻي جو رهندڙ هو سو اچي وٽن مهمان ٿيو. پاڻ سڄو ڏينهن قسمين قسمين جا طعام ڪيس پيش ڪندا رهيا. آخر حاجي شوري ڪان رهيو نہ ٿيو ۽ چيائين تہ ايترا طعام ڇو ٿا ڪٽي اچو مان تہ پهرين منجهان(164) ئي ڍؤ ڪيو ويٺو آهيان. اتي پاڻ فرمايائون تہ اسان کي ائين ڪرڻ گهرجي. البت توهان جي مرضي آهي تہ ڪائو نہ ڪائو.

نقل آهي تہ جڏهن ڪو حضرت جن وٽ مهمان ٿيندو هو تہ ڪاڏي ڪائڻ وقت مهمان وٽ ڪنهن ٻئي ماڻهوءَ کي نہ ڇڏيندا هئا. بلڪ دروازو ڀيڪڙي ڇڏيندا هئا ۽ فرزندن ۽ خادمن کي چوندا هئا تہ اتان هليا وڃو ۽ ڪين چوندا هئا تہ جڏهن مهمان جي آڏو ڪو ٻيو شخص هوندو تہ مهمان ڪائڻ ۾ شرم ڪندو ۽ سمجهندو تہ اهو ماڻهو سندن گرهہ پيو ڳڻي. اهڙي طرح جڏهن ڪو مهمان ڪاڏو بچائي ڇڏيندو هو تہ پاڻ ڏاڍي ڦڪائي جي انداز ۾ مهمان کي چوندا هئا تہ شايد توهان کي اسان جو ڪاڏو نہ وڻيو جو بچائي ڇڏيو اٿو ۽ پورو نہ ڪاڏو اٿو.

هڪ دفعي جو ذڪر آهي تہ حضرت جن گدرن جي پوک ڪرائي، چيائون تہ جڏهن اهي پچي تيار ٿيندا تہ ان مان جيڪا ڪمائي ٿيندي، اها سڀ فقيرن کي ڏئي ڇڏيندا سين. جڏهن اهي پچي تيار ٿيا تہ انهن مان پنج سؤ روپين جي آمدني ٿي. پاڻ اها سڀ خدا جي راهہ ۾ خرچ ڪري ڇڏيائون.

ڳالهہ ٿا ڪن تہ هڪڙي ڏينهن مخدوم سرور نوح عليہ الرحمة حضرت جن ڏانهن سلام ڏياري موڪليا. پاڻ ايڏو خوش ٿيا جو فوراً ڏڪي کهي فقيرن کي ڪارايائون ۽ چيائون شڪر الحمدالله، اسان کي اهڙي شخص سلام مُڪا آهن جيڪو پنهنجي فرزندن کي بہ نہ سڃاڻي سگهندو آهي.

چون ٿا تہ جڏهن فقير ذڪر جلي ۾ محو ٿي ويندا هئا تہ پاڻ اتي انهن کي پکو يا جهلي ڪري هٽندا هئا. وري جڏهن اهي ذڪر کان فارغ ٿيندا هئا تہ گهر ۾ جيڪو موجود هوندو هو سو آڻي انهن جي آڏو رکندا هئا.

هڪ دفعي ڪا عورت ماني پچائي حضرت جن لاءِ کڻي آئي (165) پاڻ ان جي ڏاڍي عزت ڪيائون ۽ ڏاڍا خوش ٿيا. چيائون تہ

جنهن وٽ ڪجهہ نہ هجي ۽ اهو ڪجهہ کڻي اچي تہ ان جي تعريف ڪرڻ گهرجي.

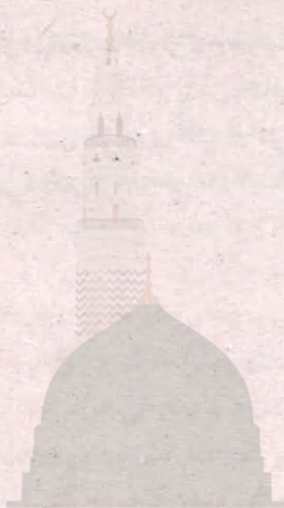
چون ٿا تہ جڏهن ميان ابراهيم مخدوم نوح جو پٽ سندن ڳوٺ ۾ اچي رهيو تہ پاڻ اڪثر ان وٽ ويندا هئا ۽ جڏهن وٽس ڪانيون نہ ڏسندا هئا تہ جهنگل جو رخ ڪندا هئا ۽ ڪانين جي ڀري آڻي ان کي ڏيندا هئا. ڪڏهن ڪڏهن مرد خادم بہ ساڻن انهيءَ ڪم ۾ همراهي ڪرائيندا هئا.

باب چوٿون

محبت، شوق، وجد ۽ سماع جي بيان ۾:

زماني جو قطب، وقت جو شيخ، مريدن جو حامي، مدعين جو ٽوڙ، بيمار دلين جو طبيب، بشري صفات کان فاني، توڪل ۽ رضا جو ترهو، فنا جي واٽ جو راهي، محققن جي گواهي، مريدن لاءِ چڻائي، اهل تسليم جو اڳواڻ، محبت اندر مضبوط، مريدن کي خدا جي حڪم سان سڏيندڙ، توڪل ڪندڙن جو استاد، محققن جو رهبر، زماني جو مرشد، پنهنجي وقت جو يگانو، نيڪن جو پيشوا، اهل صفا جو برگزيده، اسرار الاهي جي مشڪلاتن جو حل ڪندڙ، اوليا جي حقائق ۽ دقائق جو بيان ڪندڙ، توحيد جي گهر جو خزانو، تفريد جو صاحب، سردارن جي ڍال، نيڪبختيءَ ـ سج، ذات احد جي لطف جو پاليل - يعني سيد عبدالڪريم سنڌي قدس الله سره جيڪي فرمايو. هي باب ٻن فصلن تي مشتمل آهي. پهرين فصل ۾ محبت ۽ شوق جو ذڪر آهي. ٻئي ۾ وجد ۽ سماع جو بيان آهي.

فصل پهريون

محبت ۽ شوق

چاڻ گهرجي تہ هن حقير کي ڪهڙي طاقت ۽ مجال آهي جو(166) حضرت جن جي محبت جي ڪنهن حصي کي بيان بہ ڪري سگهي، ڇو تہ ان جي حد يا انتها ڪونهي، جو ان جو اڪرن ۾ بيان ٿي سگهي. جيئن مطلوب جي ڪا انتها ڪونهي، تيئن طالب جي پڻ انتها ناهي. وري جيئن محبوب جو انت ناهي، تيئن محبت ۽ محبت ڪندڙ جي بہ ڪا پڇاڙي ڪونهي. بهرحال هتي ڪجھ ڳالهيون يا نقل جيڪي مخلص مريدن کان ٻڌڻ ۾ آيا آهن، تن جو بيان ڪجي ٿو.

چون ٿا تہ حضرت جن مسلسل جهنگل ۾ ويندا رهندا هئا. هڪ ڏينهن ڪنهن فقير جيڪو حضرت جن جو گهٽگهرو هو تنهن کين چيو تہ جيڪر جهنگ ۾ نہ وڃو تہ بهتر. اتي شينهن ۽ ٻيا خونخوار جانور آهن. پاڻ جڏهن اهي لفظ ٻڌائون تہ هيڪاري جهنگ ۾ گهڻو پري وڃڻ لڳا ۽ جهڙوڪ وڏيڪ محبت ۽ چاھ سان اتي گهمڻ لڳا. ڇڻ تہ اڳيون پوءِ بہ لهي وين ۽ پاڻ وڏيڪ بي خبر ٿي اهڙين خطرناڪ جڳهن تي وڃڻ لڳا، جتي شينهن جي رهائش هئي. ائين ٿي معلوم ٿيو تہ سندن نيت هئي تہ پلي کين شينهن کائي وڃي. پر آخر کين ڪجھ بہ نہ ٿيو ۽ ڪنهن بہ شيءِ ايذاءُ نہ رسايو.

[68]

متو واهڙ ڪُـــن ڪري، ساڀويون ۽ ساڄ،
پرين نہ پٺا پن ۾، مون پائيندي واجھ.

[دريا مست ٿيو ڪُـن پيو ڪري ۽ ساز يعني ڇار بہ سنيوڙيو يعني تيار آهي. مون گهٽيئي جهنگ ۾ واجھ وڌا پر پرين مون کي هٿ نہ آيا.]

نقل آهي تہ حضرت جن چيو تہ خيال آيو تہ جيڪر مست اگهاڙو ٿي گذارجي ۽ هيءَ گودڙي لاهي ڦٽي ڪجي، پر جڏهن وقت جي عارف مخدوم نوح رحہ کي ڏٺوسون تہ اهو خيال دل تان لاهي ڇڏيوسون. (167)

[69]

صورت ليڪي هـت، معنيٰ ليڪي مـاروئين،
عمر مـون جـي چـت، اوطـاقون ٿـرن ۾.

["ظاهري لحاظ کان آءٌ هت آهيان. پر باطن جي لحاظ کان آءٌ مارن وٽ آهيان. اي عمر منهنجي دل تي اهي آهن جن جون اوطاقون يعني رهائش ٿر ۾ آهي."]

. ڳالهه ٿا ڪن ته هڪ دفعي صبح جو سويل حضرت جن مسجد جي پٽ سان رسو ٻڌي هڪ بيت بار بار پڙهي رهيا هئا. پر ساڳئي وقت زارو قطار ٿي رنا ۽ شدت محبت وچان لڙڪ سندن ڳلن تي ٽي ڪريا. جڏهن ڏينهن جا ٻه پهر گذريا، تڏهن ساٿا تي زمين تي ڪري پيا. ڪافي دير ائين زمين تي پيا هئا ۽ مٿن گريي جي حالت جاري هئي. گهڻي دير کان پوءِ جڏهن اُٿيا ته هي بيت پڙهڻ لڳا:

[70]

جونري اتي جن، داغ تنهنجو داسڙا،
تون ڪيئن مٿان تن، چنيسر چت ڪٽين.

[جن جي جيري تي اي داسڙا، تنهنجو داغ آهي. تون چنيسر، تن مٿان پنهنجو چت ڪيئن ٿو ڪٽين يعني وسارين.]

هڪ دفعي جو ذڪر آهي ته هڪ پوڙهو ضعيف ۽ مندبو شخص سندن خدمت ۾ آيو ۽ عرض ڪرڻ لڳو ته دعا ڪريو ته خدا جي ساجهه نصيب ٿئي. پاڻ ان کي نصيحت ڪندي فرمايائون ته خاموش رهه ۽ اهڙي ڳالهه وري نه ڪر. مبادا اهي ٻئي چنگهون به وڃنئي، ۽ اٿڻ ويهڻ کان به نه وڃين!

هڪ خادم کان نقل آهي ته حضرت جن فرمايو ته خدا عزوجل جي عاشقن جا حجرا دوزخ جي تري ۾ هوندا.

هڪ مريد کان نقل آهي ته هڪ دفعي حضرت جن پنهنجي ڳوٺ واپس اچي رهيا هئا ۽ آءٌ ساڻن گڏ هوس. ڪيتري وقت تائين پاڻ ڪجهه به نه ڪڇيا. مٿن محبت ۽ شوق جو ايترو غلبو هو جو ڪين رستي جو به پورو هوش نه هو ته ڪيڏانهن وڃي رهيا آهن. (168) آءٌ پڻ بلڪل چپ چاپ ساڻن گڏ هلي رهيو هوس ۽ ايترو به نٿي ڪڇيم ته ڪو رستو هن طرف يا هن طرف آهي. اهڙي طرح هلندي هڪڙي کاهي ۾ اچي پياسين. جتي گپ چڪ ۾ ڦاسي پياسين جو اتان نڪرڻ لاچار ٿي پيو. آخر پاڻ چڏائي وري اچي رستي تي چڙهياسين. تان جو ڳوٺ جي پرسان اچي پهتاسين. پر تنهن هوندي به ڪين پتو ڪونه پيو ته ڪو گهر جي ويجهو پهتا آهيون. پاڻ اڃان سڌو اڳتي وڌي رهيا هئا. جڏهن پڪ ٿيم ته ڳوٺ ڇڏي اڳتي وڌي ويندا، ته لاچار ڍوڙي سندن اڳ جهليم. تڏهن پاڻ هوشيار ٿيا ۽ پنهنجي گهر جو رخ رکيائون.

[71]

ڪُـن ڪلاچي پـار، سڏ نـہ سـاٿين،

گهاتوئن سندا مڪڙا، ڪي ٽڙ ٻئي نهار.

[ڪلاچي جي ڪُـن جي پرئين پاسي ساٿين يا ساٿين جو سڏ ڪو نـہ ٿو ٻڌجي. ان ڪري، ملاحن جا مڪڙا يا ٻيڙا ڪنهن ٻئي ٽڙ تي وڃي ڏس.]

نقل ٿا ڪن تہ هڪ ڏينهن حضرت جن ڪي امامن سڳورن جو قصو دل تي تري آيو ۽ پاڻ زارو زار روئڻ لڳا. ان ڪانپوءِ مراقبي ۾ هليا ويا ۽ جڏهن وري ڪنڌ مٿي ڪنيائون تہ امام حسين رضي الله عنه جو نالو ورتائون. ليڪن وري گريي ۾ هليا ٿي ويا. اهڙيءَ طرح رکي رکي مراقبي ۾ ٿي ويا ۽ امام سڳوري جو نالو وٺي گهڙيءَ گهڙيءَ هاءِ هاءِ ۽ افسوس ٿي ڪيائون. ايتري قدر جو روئڻ سبب ڳالهائي نٿي سگهيا.

[72]

ڳوريَ ٻـي نـہ تـات، ميهـار ئـي مـن ۾،

جو ٻڻ پيئي رات، هو سائر هوءَ سهٽي.

[ويچاريءَ کي ٻي ڪا تات ڪونهي، رڳو ميهار کي ئي ياد پئي ڪري، توڙي جو رات پئجي وڃي تڏهن اهو دريا ۽ اها سهڻي!] (169)

چون ٿا تہ هڪڙي ڏينهن ڪـا عورت حضرت جن وٽ آئـي ۽ پنهنجي مڙس جي شڪايت ڪرڻ لڳي تہ مون کي ڏاڍا ڏک ٿو ڏئي ۽ نماز پڙهڻ کان روڪي ٿو. اهو ٻڌي مٿن الاهي محبت ۽ شوق اچي غلبو ڪيو. ۽ اشتياق جا ڳوڙها سندن ڳلن تان وهڻ لڳا. ان وقت سندن زبان تي هيٺيون بيت جاري هو:

[73]

هوتُ نہ ڏنائون، ڏوهـ نـہ ڏيان جيڏيين،

مٿي ڪري هٿڙا، هوند مون جٺن رنائون.

[جيڏين سرتين کي، ڪهڙو ڏوهـ ڏيان جو هنن هوت کـي تـہ ڏنو ئي ڪو نہ، ورنہ مون وانگر مٿي تي هٿ رکي روئن ها!]

نقل ٿا ڪـن تـہ ڪنهن مريد حضرت جن کي عرض ڪيو تـہ هڪڙو بزرگ هو، جو ٻارنهن سال سانده الاهي محبت ۾ آسمان ۾ اکيون وجهي هڪ هنڌ بيٺو رهيو. پاڻ فرمايائون تہ جيڪي هن ڏٺو هو، سو جيڪڏهن اسين ڏسون ها تہ چوويهہ سال ائين بيهي رهون ها.

[74]

مجا ڪيئا مُهان، ڪُلين مٿي ڪينرا،
سڀڙ ڄام سيٽان، ويھي رات ورنئو.

[هنن جا منهن سرها آهن ۽ ڪلهن تي ڪينرا اٿن ڇو تہ رات سڀڙ ڄام ساٿن ويھي ورونهن ڪئي آهي.]

نقل آهي تہ هڪ دفعي حضرت جن پاڻ ويٺا هئا تہ اتفاق سان هيءَ مصرع سندن زبان مان نڪتي:

ڪنهن سر سندا هنجهڙا، ڪٿي ٿا چُڻن؟
"اهي هنج ڪهڙي چشمي جا آهن ۽ ڪٿي ٿا چڳن!؟" (170)

انهيءَ مصرع چوڻ شرط محبت ۽ شوق وچان سندن اکين مان نار وهڻ لڳا، ۽ سندن ڳلن تان ڳوڙهن جي بوندن بس نٿي ڪئي. مٿن ايتري قدر گريي جي ڪيفيت طاري ٿي جو ٻي مصرع نہ چئي سگهيا.

ڳالھ ٿا ڪن تہ هڪ دفعي هلندي حضرت جن جو پير ترڪي پيو. انهيءَ وقت جيڪو مريد ساڻ هين تنهن عرض ڪيو تہ اوهان پنهنجي فرزندن سان گڏ رهو ۽ جيئو تہ بهتر. پاڻ فرمايائون تہ، ائين نہ چئو بلڪ چئو تہ فقيرن سان گڏ رهو ۽ جيئو.

چون ٿا تہ حضرت جن هيٺيون بيت نهايت سوز ۽ افسوس، بي انتها محبت ۽ شوق سان هر هر پيا پڙهندا هئا:

[75]

آيل، سوهٽو رد سوهٽي ڪام وسهي،
ستي هئڙا گڏ، جان جاڳان تان ناھ پرين.

[اي امڙ، خواب لهڻ بيڪار آهي، خواب تي اعتبار نہ ڪجي. ننڊ ۾ گڏ هئا، پر جڏهن جاڳيس تہ ڇا ڏسان تہ پرين آهي ئي ڪونہ!]

فصل پيو

سماع ۽ وجد جي بيان ۾

چاڙهه گهرجي ته هن سلسلي ۾ حضرت جن بابت تمام گهڻا نقل آهن، ليڪن اسان هتي مختصر طور چند بيان ڪريون ٿا.

هڪ دفعي جو ذڪر آهي ته جوانيءَ جي زماني ۾ حضرت جن سماع پئي ڪيو ته اتفاق سان قوال هي بيت چيو:

[76]

اکڙيون ملير ۾، جنين راتو ڏينهن،
عمر آسائتن سين، هاٺي ڪندين ڪيئن!

[اهي جن جون اکيون رات ڏينهن ملير ۾ اٽڪيل آهن، تن آسائتن سان، اي عمر! تون هاٺي ڇا ڪندين؟!]

چون ٿا ته انهيءَ بيت ٻڌڻ سان حضرت جن تي شوق ۽ وجد ايترو (171) غلبو ڪيو جو جيڪو لباس مٿي ۽ ڪلهن تي هين، سو لاهي قوال کي ڏنائون ۽ پاڻ پنهنجيءَ اگهاڙا حجري اندر هليا ويا، ۽ مراقبي ۾ اچي ويهي رهيا. ان تي قوال چادر آڻي اڳيان رکين ته بت تي ڍڪين. پاڻ چيائون ته هرگز موٽائي نه وٺندا سون. پيا ڏهه ڪاسا نانگليءَ جا گهر ۾ پيا آهن، سي به توکي بخش ڪيون ٿا. اڄ جيڪڏهن گهر ۾ ٻيو ڪجهه هجي ها ته اهو به توکي ڏئي ڇڏيون ها. پر رڳو ايترو حاضر آهي. پوءِ هڪ مريد کي چيائون ته گهران ڏهه ڪاسا نانگليءَ جا وٺي قوال کي ڏي.

هڪ دفعي جو ذڪر آهي ته حضرت جن سماع پئي ڪيو ته اوچتو ٻئي قوال جو هڪ بيت سندن ڪنن تي پيو. ٻڌڻ شرط زمين تي ڪري پيا. سيني پانيو ته هن فاني دنيا مان رحلت ڪري ويا. ڪجهه دير ڪانپوءِ قوال ٻيو بيت ڏنو. جڏهن اهو آواز ڪنن تي پين ته هوش ۾ آيا ۽ وري پاڻ سماع ۾ مشغول ٿي ويا.

فرمايائون ته ڪي ماڻهو علم پڙهيا، ڪي پيا ڪم سکيا، پر مان سماع سکيس، ۽ ٻي ڪنهن شيءِ جو خيال نه ڪيم.

هڪ دفعي سماع ڪندي وجد ۽ حال اچي مٿن غلبو ڪيو، ۽ الاهي

محبت ۽ شوق سندن جسم جي رڳ رڳ ۾ داخل ٿي ويو. اهڙي وقت پاڻ هي بيت پئي پڙهيائون:

[77]

ڏيهہ ڏيهائين ناهہ، جتي پير نہ پکيان،
تتي ڪاهوڙيان، ور ڏيئي وڻ چونڊيا. (172)

[هيءُ ڏيهہ بين ڏيهن جهڙو ناهي، هتي پکين جو پير بہ نہ ٿو پهچي. اهڙي هنڌ ڪاهوڙين ور ور ڏيئي وڻن مان ميوا چونڊيا.]

چون ٿا جيڪي بزرگ انهيءَ سماع ۾ حاضر هئا، تن سيني چيو تہ حضرت جن نهايت اعليٰ بيت چيو آهي. جڏهن پاڻ اها خبر ٻڌائون تہ بزرگ هيئن ٿا چون، تڏهن فرمايائون تہ هي بيت تہ آسان آهي، البت هيءَ مصرع پروڙڻ گهرجي:

مون پريان جا پکڙا، تهان پري ٿئا.

[منهنجي محبوب جو مڪان، اجان انهيءَ کان بہ پري آهي.* اها مصرع ٻڌي سڀ خاموش ٿي ويا.]

نقل آهي تہ هڪ ڏينهن حضرت جن سماع ۾ ڏاڍو مشغول هئا ۽ الهيٰ مستي ۽ حقيقي قرب وچان هر هر هٿ مٿي ڪنيائون. آخر مٿي تي جيڪا پڳ ٻڌل هين سا لاهي قوال جي نذر ڪيائون. اهو ڏسي سندن مريدن ۽ خادمن پڻ هڪ هڪ چادر انهيءَ قوال کي پيش ڪئي. ليڪن هڪڙي مريد ائين نہ ڪيو ۽ پنهنجي چادر نہ ڏنائين. سماع کان فارغ ٿي جڏهن پنهنجي حجري ۾ واپس آيا تہ مريد کان پڇيائون تہ اهو ڪهڙو مريد هو جنهن پنهنجي چادر نہ ڏني. اهو معلوم ڪري چوڻ لڳا تہ مريد کي پنهنجي پير جو ادب ڪرڻ گهرجي. اهو ٻڌي اهو مريد ڏاڍو شرمندو ٿيو. ۽ ان ڪانپوءِ هو چوندو هو تہ منهنجي دل مان اهو افسوس ڪڏهن بہ نہ ويندو تہ حضرت جن جي پيروي ڇو نہ ڪيم .(173)

چون ٿا تہ اهڙي سماع جي بيٺڪ مشڪل ٿي هوندي، جنهن ۾ حضرت جن پاڻ حاضر بہ هجن ۽ پنهنجي چادر لاهي قوال کي نہ ڏني هجين. البت هڪ دفعي جڏهن پاڻ سماع ۾ مشغول هئا ۽ جڏهن فارغ ٿيا تہ وٽن ڪا چادر وغيره ڪو نہ هئي جو قوال کي ڏين. انهيءَ تجسس ۾ پاڻ هيڏانهن هوڏانهن ڏسڻ لڳا. آخر سترنهن پئسا ڏيئي هڪ ٻئي شخص کان ورتائون ۽ اها اقوال جي حوالي ڪري پوءِ گهر آيا.

فرمايائون تہ سماع اهڙو علم آهي، جنهن ۾ هر گز خطرو نہ آهي. چون ٿا تہ پاڻ جڏهن بہ سماع جي محفل ۾ هوندا هئا تہ مريدن خادمن کي ٻئي ڪنهن بہ ڪم ڪار لاءِ نہ چوندا هئا، بلڪ انهن کي بہ هدايت ڪندا هئا تہ سماع ۾ مشغول ٿي وڃو. ائين بہ چون ٿا تہ پاڻ جيڪڏهن رات جو سماع شروع ڪندا هئا تہ صبح جو فارغ ٿيندا هئا ۽ اهو سمورو وقت لاڳيتو سماع جاري رهندو هو ۽ ٻيو ڪو ڪم نہ ڪندا هئا.

روايت آهي تہ حضرت جن ڪڏهن بہ ٻاهر يا پري ڪان ٻيهي سماع نہ ٻڌندا هئا. بلڪ جيئن سماع جو آواز ڪنن تي پوندو هون تہ مردن وانگر ڪمر ٻڌي وڃ تي اچي ويهندا هئا ۽ سماع ۾ شروع ٿي ويندا هئا. فرمايائون تہ هميشہ سماع ڪرڻ سان مردو بہ جيئرو ٿي پوي ٿو. چون ٿا تہ سماع ڪي ڇڏي جڏهن ڪو مريد وٺن ايندو هو تہ ان کي جهليندا هئا تہ سماع اڌ ۾ ڇڏي مون وٽ نہ اچو(174) وڃو ۽ وڃي سماع ۾ شامل ٿيو.

ڳالهہ ٿا ڪن تہ هڪ دفعي ڪي فقير سماع ڇڏي اچي ذڪر ڪرڻ لڳا. حضرت جن پاڻ ٻينا هئا ۽ انهن ڏانهن ڪوڙي نظر سان ڏسندي چوڻ لڳا تہ ڇا سماع ذڪر نہ هو جو اهو ڇڏي ذڪر ۾ مشغول ٿيا آهيو.

نقل آهي تہ پاڻ چيائون تہ سماع ۾ حصو وٺندڙ ٻن قسمن جا آهن. هڪڙن جو مثال ڏهندڙ جهڙو آهي تہ ٻين جو پيئندڙ وانگر. ڏهندڙ اهي آهن جيڪي سماع ڪن ٿا ۽ پيئندڙ اُهي آهن. جيڪي اُيا سماع ڏسن ٿا پر دل جي حضور سان ان ۾ حصو وٺن ٿا.

هڪ دفعي جو ذڪر آهي تہ پاڻ ننڍي جي خانقاه ۾ ويٺا هئا جو اتي هڪ فقير آيو. ويهڻ ڪانپوءِ ان فقير هڪ بيت پڙهيو. پاڻ جيئن اهو بيت ٻڌائون تہ مٿن وجد ۽ حال اچي غلبو ڪيو. بس پوءِ تہ پاڻ سماع ۾ شروع ٿي ويا ۽ اتي جيڪي سندن مريد موجود هئا، انهن بہ سندن خاطر سماع شروع ڪري ڏنو.

نقل آهي تہ پڇاڙيءَ وارن ڏينهن ۾ جڏهن پاڻ گهڻو ضعيف ٿي ويا، تڏهن بہ هميشہ اڌرات جو اتي سنڌي بيت جهونگاريندا هئا. وڏي اسر جو جڏهن فقير اچي سندن حجري جي ٻاهران گڏ ٿيندا هئا. تہ اهي پڻ ساڳئي طرح بيت چوندا هئا ۽ سماع ڪندا هئا. والله اعلم بالصواب.

باب پنجون

توحيد ۽ ان جي سمجهاڻي

عزت جو صاحب، اوليائن جو ممدوح، اهل صفا جو نمونو، طريقت ۽ تقويٰ جو سالڪ، الاهي واٽ جو شيخ المشائخ، طريقت جو امام، اهل تصوف جو بادشاهه، (175) تڪلفات کان وانجهيل معرفت جو قطب تارو، وحيد عصر، امام دهر، زماني جو يڪتا، بلند قدر وارو، دلين جو سرور، تاريڪ رستي جي روشني، دلين جو مالڪ، زاهدن جي ٽولي جو شرف، اهل فقر ۽ صفا جو جوهر، ذات رحيم جو پسنديده، الاهي اسرارن جي کاڻ حضرت سيد عبدالڪريم شال خدا ان جي قبر کي منور ڪري، توحيد جي باري ۾ جيڪي چيو يا ان جي سمجهاڻي ڏني.

ڇاڻ گهرجي ته هن خاڪسار فقير کي ڪهڙي طاقت جو حضرت جن جيڪا روشني پکيڙي ان جي ڪنهن حصي کي به بيان ڪري سگهي. البت سڄڻن جي فرمائش پوري ڪرڻ خاطر جيڪي ڳالهيون ٻڌڻ ۾ آيون، انهن کي ترتيب ڏئي پيش ڪجي ٿو. ڇو ته چيو اٿن **العاقل يکفيه الاشاره:** عقل واري لاءِ اشارو ڪافي آهي.

فرمايائون ته ٽيڏو ماٺهو هڪ شيءِ بدران ٻه ڏسندو آهي. اهو نقص پاڻ ۾ اٿس پر ڏوهه ٻين تي ڏيندو آهي.

[78]

پائيون جان نه ڪجن، روئي ڌوئي اکڙيون،

جر ڪجر جن اکين ۾، سي ڪيئن پرين پسن.

[جيستائين اکين کي روئي ڌوئي صاف نه ڪبو، تيستائين اهي اکيون جن ۾ ميراڻ ۽ لڙائيل پاڻي اڃا بيٺو آهي، سي پرينءَ کي ڪيئن ڏسي سگهنديون.]

فرمايائون ته خدا جي ذات سج مثل آهي، پيغمبر عليه الصلاة والسلام ان جي پرتوي جيان آهن ۽ ٻي موجودات ان جو پاڇو آهي. پاڇي جو مدار پرتوي تي آهي ۽ پرتوي جو مدار سج جي وجود تي آهي. اهو آهي مثال خدا تعاليٰ، حضرت محمد ﷺ ۽ ٻيءَ موجودات جو. هاڻي جيڪڏهن ڪو چوي ته هيءَ سموري روشنائي سج کان آهي ته سچ چيائين. (176) پر جيڪڏهن

اٿين چوي تہ هيءَ روشني سچ جي آهي ۽ اهو نظر ڪو نہ ٿو اچي تڏهن بہ سچ چيائين.

جيئن چيو اٿن:

عــالمي چيســت برزخــي جــامع

صــورت خلــق حــق درو واقــع

عــالمي نيســت ولــي هســت نمــا

حــق هســت ولــي نيســت نمــا.

[هي عالم ڇا آهي؟ هڪ گڏيل برزخ ، جنهن ۾ مخلوق ۽ حق پنهي جي صورت واقع آهي، عالم آهي ئي ڪونہ. پر لڳي ٿو تہ آهي، حق آهي پر ڏسڻ ۾ ڪونہ ٿو اچي!]

سمجهاڻي: جيڪڏهن ٻرندڙ اُماڙي هٿ ۾ ڪٽي چوڌاري ڦيرائبي تہ باهہ جو هڪ گهيرو نظر ايندو. سيڪو سمجهندو تہ اهو باهہ جو گهيرو يا دائرو آهي، پر جيئن ئي ان کي ڦيرائڻ بند ڪبو تہ اها ئي اُماڙي، نظر ايندي. هي عالم يا جهان پڻ انهيءَ باهہ جي گهيري وانگر آهي جيڪو ماڻهن کي اٿين نظر اچي ٿو. پر اصل ۾ اهو ئي آهي جو پاڻ آهي.

فرمايائون تہ ڪثرت کي نظر ۾ نہ آڻڻ گهرجي، ڇاڪاڻ تہ سڀ وحدت آهي. خدا ذات جي ڪري احد آهي ۽ صفات جي ڪري واحد.

سمجهاڻي: جيڪڏهن انب جي ڪڪڙي پوکبي تہ ڪجهہ وقت ڪانپوءِ ان منجهان انب جو ٻوٽو پنن ۽ ٽارين سوڌو ظاهر ٿيندو. اهڙيءَ طرح مختلف قسم پيدا ٿين ٿا. ليڪن سڀني جو اصل يا منڍ اها ڪڪڙي يعني ٻج آهي، جيڪا شروع ۾ پوکي وئي، ۽ وڻ ٿيڻ ڪانپوءِ ان کي ڳولهبو تہ هرگز نہ ملندي.

فرمايائون تہ جيڪي ظهور ٿئي ٿو، سو سڀ اهو ئي آهي. (همہ اوست) انهن لباسن ۾ پاڻ کي پڌرو ڪيو اٿس. هي خلق جي مٿان جيڪي نالا آهن، سي سڀ سندس نالا آهن.

آن پادشــاه اعظــم دربســتہ بــود محڪــم

پوشــيده دلــق آدم ناگــاه برســر آمــد

[اهو عظيم بادشاهہ جيڪو پنهنجي جڳهہ ۾ محڪم ۽ مضبوط هو اوچتو آدم جي لباس ۾ اچي ظاهر ٿيو.]

ان کانپوءِ قاضي قادن رحہ جا بيت پڙهيائون:

[79]

"لا لاهيندي کن کي، "لا" موراهين ناهہ،

بالله ري پريان، کٽ نہ ڏسجي کي پيو.(177)

[لا جو لفظ چئي کنهن کنهن جو انڪار کندين. "لا" دراصل آهي ئي ڪونہ. خدا جو قسم، پرين کان سواءِ ٻيو ڪجهہ نظر ئي ڪونہ ٿو اچي!]

[80]

"لا مَ لــوڏي کـــڊ، الا مَ لاهـــہ لک ســـين،

جو مظهـر سندو ماڙهئين، تنهن ڪيئن ڪري وڊ.

[لا" واري لفظ کي ڇڏي نہ ڏي، ۽ "الا" جي لفظ کي پڻ هڪ لمحي لاءِ نہ وسار. اهو جيڪو انسانن جو مظهر آهي، تنهن کي ڪيئن ٿو الڳ ڪري سگهين!؟]

بيت

سائر ڏيئي لـــٽ، اڇـي نيچـي ٻوڙئـي

هيڪائين هيڪ ٿئو، ويئي سـپ جهت.

[درياءُ اٿل ڏيئي سڀ هيٺانهيون مٿانهيون ٻوڙي ڇڏيون. هر طرف هڪجهڙو ٿي ويو، ۽ سڀ طرف گم ٿي ويا.]

انهيءَ بيت جي جواب ۾ حضرت جن وري فرمايو:

[81]

سائر ڏيئي نہ لٽ، اوچي نيچي سـپ کي،

نـابـودي نـا ٿـئي، اي نـاديـدي جـهــت.

[درياءُ سڀ کنهن هيٺاهينءَ مٿاهينءَ کي لٽ نٿو ڏئي. ڪو بہ طرف نابود نٿو ٿئي، پر ڏسڻ ۾ نٿو اچي.]

سمجهاڻي: جڏهن درياهہ ڪنهن طرف پالوٽ ڪندو آهي تہ اتي بيٺل ساوڪ ياگاهہ اهڙيءَ طرح لٽجي ويندو آهي جو ڪجهہ نظر نہ ايندو آهي. دراصل انهيءَ پالوٽ جي ڪري اها ساوڪ ختم ڪونہ ٿي ويندي آهي، يعني نابود نہ ٿيندي آهي، ان کي هستي آهي، البت رڳو نظرن کان اوجهل ٿي ويندي آهي.(178)

فرمايائون تہ وليءَ تي اهو نالو ان ڪري پيو جو اهو خدا جو نالو آهي.

پر ماڻهو ان ڳالھ کي سمجهن ئي ڪونہ ٿا تہ اهو نالو هن پاڻ کي ڏنو آهي. يعني آدم جي صورت ۾ اظهار ڪيو اٿس ۽ پنهنجين صفتن جي پوشاڪ بہ هن کي ڍڪائي اٿس. انهيءَ ڪري، مريد کي کپي تہ هر شيءِ کي خدا جي طرفان ڪري ڄاڻي ۽ پنهنجي پير جي طرفان نہ سمجهي.

سمجهاڻي: پاڻي اصل ۾ هڪ قسم جو آهي، پر جڏهن اهو گدري يا چانهين ۾ پهچي ٿو تڏهن اهو ميوو رسي تيار ٿئي ٿو. پر ڪاڻ وقت هر ڪو چوندو آهي تہ هي گدرو آهي يا انب. ۽ اهو خيال نہ ڪندو آهي تہ جيڪڏهن پاڻي نہ هجي ها تہ اهي ميوا هرگز پچي تيار نہ ٿين ها. مطلب تہ اصل ۾ اهو ساڳيو پاڻي آهي، پر جڏهن مختلف نوعن ۾ ظهور ڪيائن، تڏهن هرهڪ مان جدا جدا لذت ۽ مزو آيو. پر انهيءَ ڪري ماڻهو اصل ڪان غافل ٿي ويا.

فرمايائون تہ بندو اوزار آهي ۽ حق تعاليٰ ان جو هلائيندڙ يا فاعل آهي.

سمجهاڻي: نڙ وارو جڏهن نڙ وڄائيندو آهي، تڏهن ماڻهو سمجهندا آهن تہ نڙ ٿو وڄي. پر اهو ماڻهو جيڪو پنهنجي زور ۽ فن سان نڙ مان آواز ڪڍندو آهي، سو خواب خيال ۾ بہ ڪو نہ هوندو اٿن. ۽ پائيندا آهن تہ آواز ئي نڙ مان ٿو نڪري!

چيائون تہ جيڪو مريد اهو سمجهي ٿو تہ سڀ ڪجهہ پير ڏئي ٿو يا ان ڪان ملي ٿو. اهو بلڪل غلط ٿو سوچي جيڪي ڪجهہ ملي ٿو سڀڪجهہ خدا جي طرفان آهي ۽ ان ڪان سمجهڻ گهرجي.

فارسي بيت:

روا باشد انالحق از درختي - چرا نبود روا از نيڪبختي.

فرمايائون تہ بي صورت (مطلق) صورت (خلق) ۾ ظهور ڪيو. تنهن ڪري ان بي صورت ذات مطلق کي صورت(خلق) ۾ ڏسڻ گهرجي. اصل ۾ صورت (خلق) آهي ئي ڪو نہ. ساڳي بي صورت آهي، پر بي صورت کي صورت ڪانسواءِ ڏسي نہ سگهبو.

سمجهاڻي: مختلف رنگ جي شيشن ۾ پاڻي وجهبو تہ هر هڪ شيشي ۾ پاڻي انهيءَ رنگ جو ڏسڻ ۾ ايندو. جيتوڻيڪ اصل ۾ پاڻي اهو ئي ساڳيو آهي.

چيائون تہ خدا تعاليٰ فرمايو تہ اول ارادو ڪيم (179) تہ پنهنجي

صفت پڌري ڪريان. ان ڪري عالم پيدا ڪيم. وري جڏهن ارادو ڪيم ته پنهنجي ذات ظاهر ڪريان، تڏهن آدم کي پيدا ڪيم ۽ ان کي پنهنجو آئينو بنايم، ته جيئن پاڻ کي انهيءَ ۾ ڏسان.

[82]

ڪاجا پر پرين، سا نه سئي نه پڌي،
متيون سڀ منجهن، انهيءَ ڏنئي قضيي.

[دوست جي روش ۽ هلت اهڙي آهي، جيڪا نه ڪنهن ٻڌي آهي نه سمجهي آهي. اهڙي حالت ڏسڻ سان عقل ۽ مت سڀ ختم ٿي وڃن ٿا.]

فرمايائون ته ڇا جو مغز ڇا جي ڪل، سيڪجهه اهو ئي آهي!

سمجهاڻي: جهڙيءَ ريت هڪ باغائي جيڪو باغ لڳائيندو آهي، ان کي خبر هوندي آهي ته کهڙو ٻج پوکيائين ۽ ان مان کهڙو وڻ ۽ کهڙو ميوو پيدا ٿيندو. اهڙيءَ طرح عارف جو مثال به ان جهڙو آهي جنهن کي هڪ وقت سڀ خبر پوندي آهي ته اول ۾ خدا جي ذات هئي جنهن پنهنجو ظهور ڪيو ۽ پوءِ جڏهن سڀي موجودات کي فنا ڪندو ته ڪجهه نه بچندو. ليڪن سندس ذات هميشه کان آهي باقي رهندي.

چيائون ته خدا تعاليٰ جو فرمان آهي: "**الآن ڪما ڪان**" يعني هاڻي ائين به آهي، جيئن اڳي هو."

سمجهاڻي: درياءَ جي پاڻيءَ تي حباب يا جرڦوٽا ظاهر ٿيندا آهن. سي درحقيقت حباب ڪونهن. بلڪ انهن کي اهو نالو ڏنو ويو آهي. اصل ۾ درياءَ آهي، باقي ٻين جو وجود ڪونهي.

فرمايائون ته ڏسڻ ۾ ٻه آهن، پر اصل ۾ اهي ٻه هڪ آهن.

سمجهاڻي: جڏهن ڪو خالي گنبذ ۾ آواز ڪيندو آهي ته ٻئي طرف کان ساڳئي قسم جو آواز ٻڌڻ ۾ ايندو آهي. سڀ سمجهندا آهن ته اهو ٻئي ڪنهن جو آواز آهي، پر حقيقت ۾ اهو ته پهرئين آواز جو پڙاڏو هوندو آهي.

چيائون ته خداوند تعاليٰ جو فرمان آهي: **ڪنت ڪنزاً مخفياً فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق:** "آءُ هڪ لڪل خزانو هوس، گهريم ته سڃاڻجان، پوءِ هن خلق کي پيدا ڪيم." (180)

[83]

پاڻهي سلطان، پاڻهي ڏي سنيهڙا،
پاڻ ڪر پاڻ لهي، پاڻ سڃاڻي پاڻ.

[پاڻ ئي بادشاهه آهي ۽ پاڻ ئي نياپا ٿو موڪلي. پنهنجي انت جي بہ ڪيس خبر آهي ۽ پاڻ ڪي پاڻ سڃاڻي ٿو.]

چيائون تہ الله تعاليٰ جو فرمان آهي تہ "**يا ايها الذين آمنو**.اي ايمان وارؤ....اتي بہ پاڻ ڏي خطاب اٿس، ٻئي ڪنهن ڏانهن نہ پانئجو.

[84]

اسين سڪون جن ڪي، سي تان اسين پاڻ،
هاٺي وڃ گمان، صحيح سڃاتا سپرين.

[جن جي اسان کي سڪ آهي، سي تہ اسين پاڻ آهيون. هاڻي اي گمان پري ٿيءُ، جو اسان پنهنجي محبوب کي صحيح سڃاتو آهي.]

فرمايائون: **لافاعل في الوجود الاالله**. يعني"الله کانسواءِ موجودات ۾ ٻيو ڪو فاعل نہ آهي." چيائون، اهو بہ فرمان خداوندي آهي تہ آءٌ جهڙيءَ طرح انسان سان گڏ آهيان، اهڙيءَ طرح ٻي ڪنهن مخلوق سان نہ آهيان.

فارسي بيت

عالم نبود ولي حق بود
بعد از ظهور حق عالم شود

[هي جهان ڪونہ هو تہ حق هو، حق جي ظهور کان پوءِ هي جهان ٿيو.]

چيائون تہ حضرت رسالت مآب ﷺ جن جو قول آهي:

'أنا احمد بلا ميم' يعني آءٌ ميم کان سواءِ احمد آهيان.

بيت فارسي

زد خنده کہ من بعکس خوبان جهان
در پرده عيان باشم بي پرده نهان.

فرمايائون: **الحقيقه ساري 'في الاکوان'** يعني "ذات حقيقت هر شيءِ ۾ سير ڪندڙ يا موجود آهي."

سمجهاڻي: برسات پوڻ سان جيڪڏهن برسات جو قطرو سپ جي پيٽ ۾ ويندو آهي تہ اهو موتي بنجي پوندو آهي، ۽ جيڪڏهن نانگ جي وات

۾ پوندو آهي تہ زهر تي پوندو آهي. اهڙي طرح جيڪڏهن ڪلراٺي زمين (181) تي پوندو آهي تہ لوڻ ڄمي پوندو آهي . جيتوڻيڪ برسات جو پاڻي ساڳيو آهي پر مختلف هنڌن تي پوڻ سان ان جو اثر يا نتيجو بہ مختلف ٿئي ٿو. بلڪ جنهن شيءِ جو جهڙو ظرف آهي، ان مان اهو نتيجو يا اثر نڪري ٿو.

فرمايائون تہ تنزيہ ۽ تشبيہ ٻئي ساڳي ڳالهہ آهن. حالانڪ ٻئي مختلف نالا آهن. تنزيہ عين تشبيہ آهي ۽ تشبيہ عين تنزيہ آهي. پر فقير کي تنزيہ ۽ تشبيہ ٻئي پروڙڻ گهرجن، ڇاڪاڻ تہ پڪي هڪ پڪڙاندڙيءَ سان آڏامي ڪونہ سگهندو. تشبيہ جو مطلب آهي تہ موجودات ۾ جيڪي اکين سان ڏسجي، ڪنن سان ٻڌجي يا جيڪو بہ قول ۽ فعل صادر ٿئي، سو سڀ خدا جي ذات کان ڄاڻجي. تنزيہ جو مطلب آهي تہ هيءُ جهان ۽ منجهس جيڪي ڪجهہ ظهور ۾ اچي ٿو، سو ٻئي کان نہ ڄاڻجي، پر ائين سمجهجي تہ جيڪي بہ جهان ۾ موجود آهي، سو سڀوئي اهو آهي، ٻيو ڪجهہ نہ آهي.

سمجهاڻي: جيئن ڪو ماڻهو پري کان رڃ ڏسي سمجهندو آهي تہ اهو پاڻي آهي، پر جڏهن ويجهو ويندو آهي تہ خبر پوندي اٿس تہ ڪجهہ نہ هو. هيءُ جهان پڻ رڃ وانگر آهي، پر ماڻهو ان کي وڏي شيءِ سمجهن ٿا. حقيقت ۾ ڪي ڪين آهي. جيڪي آهي سو اهو آهي.

فرمايائون تہ خدا تعاليٰ پير يا مرشد جي اک سان ڏسي ٿو. ان کي هرگز غير کان نہ پائنجو.

[85]

جنهن سر سندو نور، جيلاه سو سونهون ٿئي،
تيلاه ليـن سـپرين، ڳالهـ لهجـي مـور.

[اهو جنهن چشمي جو نور آهي، تنهن ڏانهن ئي رهنمائي ڪري ٿو. اهڙيءَ ريت سپرين ليي ٿو. ڳالهہ جو اصل مقصد ائين لهجي ٿو.]

فرمايائون تہ قرب جا ٻہ قسم آهن: هڪڙو قرب فرائض ٻيو **قرب نوافل. قرب فرائض** جو مطلب آهي تہ شيءِ ۽ ان جي فعل ڪندڙ ٻئي حق تعاليٰ آهي. قرب نوافل جو مطلب آهي، تہ بندو پاڻ اها شيءِ هجي ۽ فاعل خدا تعاليٰ!

سمجهاڻي: جڏهن ڏيئو روشن هوندو آهي تہ ماڻهو ان جي وٽ ۽ تيل طرف ڌيان نہ ڏيندا آهن. حالانڪ تيل ۽ وٽ کانسواءِ اهو روشني ڪري نٿو سگهي. پر عام ماڻهو وري بہ ائين سمجهندا آهن (182) تہ اها روشني ڏيئي منجهان پئي نڪري.

فرمايائون: **كُل قول قول الله وكل فعل فعل الله**. يعني سڀڪو قول خدا جو قول آهي، ۽ سڀڪو فعل خدا جو فعل آهي.

سمجهاڻي: جڏهن دهلاري، دهل تي ڏونڪو هڻندو آهي تہ جيڪو آواز نڪرندو آهي، ان لاءِ ماڻهو سمجهندا آهن تہ اهو دهل ئو آواز ڪري، اهو خيال ئي نہ ڪندا آهن تہ جيڪڏهن ان جو اندر خالي ۽ پورو نہ هجي تہ اهو آواز جيڪر پيدائي نہ ٿئي! جيائون تہ انسان جو پيٽ بہ ائين پورو آهي. پوءِ جيڪڏهن ان مان ڪو آواز نڪري ٿو تہ اهو انهيءَ ڪان سمجهڻ نہ گهرجي، بلڪ ان آواز جو ڪندڙ اصل ڪو ٻيو آهي.

سمجهاڻي: جڏهن ڪو ماڻهو سڪٽي يا خالي واهڙ جي ڪناري تي ويهي سڏ ڏيندو آهي تہ ان جو پڙاڏو تري ڪان ايندو آهي. پر ماڻهو سمجهندا آهن تہ اهو آواز ڪنهن ٻيئاريءَ جي رهاڪو جو آهي. جيڪڏهن اهو واهڙ ڀريل هجي ها تہ هوند اهڙو آواز هرگز نہ نڪري ها.

فرمايائون: "**سبحان من اظهر الاشياءِ وهو عينها**" پاڪائي جڳائي ان کي، جنهن شين کي پڌرو ڪيو آهي ۽ پاڻ انهن جو عين آهي".

[86]

سوئي هيڏان، سوئي هوڏانهن، سوئي من وسي،
تنهين سندي سوجهري سوئي سو پسي.

[اهو ئي هيڏانهن آهي، اهو ئي هوڏانهن آهي. اهو ئي دل ۾ وسي ٿو، اهو ئي پنهنجي سوجهري سان پاڻ کي پسي ٿو .]

فرمايائون تہ عارف ٻن قسمن جا آهن: هڪڙا "عارف قبل شيءِ (شيءِ کان اڳ سڃاڻو) ۽ ٻيا "عارف بعد شيءِ" (شيءِ کانپوءِ سڃاڻو). عارف قبل شيءِ ان کي چئجي جيڪو اول خدا تعاليٰ کي سڃاڻي ۽ پوءِ شين ۾ نظر ڪري ۽ مظاهر ڄاڻي. عارف بعد شيءِ اهو آهي جيڪو پريائين شين جو مشاهدو ڪري ۽ ان کانپوءِ انهن شين کي خدا جو مظهر ڄاڻي.

فرمايائون تصوف يا سلوڪ جي تحصيل ڪنهن ڪان نہ ٿي آهي. سڀ ان جي ڄاڻڻ (183) ۾ عاجز ٿيا آهن. پر جيڪڏهن ڪو دعويٰ ڪري تہ اهو علم حاصل ڪيو آهي تہ اهو غلط ٿو چوي.

[87]

آهي اهڃاڻ، پير پريان جو جيڏيون،
جنين سڃاڻو، تنين تان نہ پروڙيو.

["اي سرتيون، پرين جو پير بي نشان ۽ بغير اهڃاڻ جي آهي. جن سڃاتو، تن کي پڻ کا سمجهه نه آئي.]

فرمايائون ته مون کي هڪ فقير ٻڌايو ته باطل کي باطل نه چئو. ڇو ته اهو پڻ خدا جي نالن مان هڪ نالو آهي.

سمجهاڻي: جهڙيءَ طرح دريا جي اندر لهر ۽ پاڻي ٻه جدا شيون لڳن ٿيون يا مٿن جدا نالا آهن، پر اصل ۾ ته ٻئي هڪ آهن.

ڇيائون ته خدائي فرمان آهي ته: **"كـل شيءِ انا"** هر شيءِ آءٌ آهيان .

سمجهاڻي: جڏهن کو ماڻهو پنهنجي آگرين تي حساب ڪندو آهي ۽ ويهن تي پهچندو آهي ته چوندو آهي ته ويهه ٿيا. اهڙيءَ طرح ويندو آهي ڳڻيندو ۽ سئو تي پهچي چوندو آهي ته سئو ٿيو. پوءِ هزار تي ۽ آخر هڪ لک تائين وڃي پهچندو آهي. مطلب ته اهڙيءَ طرح وڌ' ڙ آهي مٿي چڙهندو. شروع ٻه هڪ کان ڪيائين ۽ پڇاڙي ٻه وڃي هڪ(لک) تي ڪيائين.

سمجهاڻي: جڏهن کو باغائي زمين ۾ ٻج، پوکڻ خاطر پوريندو آهي ته گويا اهو بالقوه وڻ هوندو آهي. ليکن جڏهن اهو ٻوٽو وڏي وڏو ٿيندو آهي ۽ منجهس ڪئين ٽاريون ۽ ميوا نڪرندا آهن ته ان کي بالفعل وڻ چئبو آهي. اهڙيءَ طرح انهيءَ ٻج منجهان پورو وڻ ظاهر ٿيندو آهي ۽ منجهس ٽاريون، پن ۽ ميوا ٻه هوندا آهن ۽ آخر ۾ وري اهو ساڳيو ٻج ٻه ظاهر ٿي پوندو آهي، جيڪو پهرين زمين ۾ پوريو ويو هو. خدا جو مثال ٻه ائين آهي. اهو ئي هو، هوندو ۽ اڳتي رهندو. گويا سڀڪجهه اهو آهي. (همه اوست).

مثال: هڪڙو ماڻهو دريا اندر پاڻيءَ ۾ ويٺو هو ته ٻاهر ويٺل شخص کانئس پڇيو ته پاڻي ڪيترو اونهو آهي؟ هو چوڻ (184) لڳو ته هتي گهٽ آهي، پر ٿورو پريان گهڻو اونهو آهي. انهيءَ تي ٽئين شخص چيو درياهه هڪڙو ساڳيو آهي، تون ٻاهر نڪري ڏس ته توکي سڄو هڪ نظر ايندو.

ڇيائون ته جڏهن ماري پکي ڦاسائڻ لاءِ ڊِنڊ ۾ لهندو آهي، ته مٿي تي پکيءَ جي شڪل ناهي رکندو آهي ته جيئن اصل پکي ان کي ڏسي دلبي ۾ اچي ڦاسي پون. پوءِ واقعي ائين ٿيندو آهي ۽ اهي پکي انهيءَ شڪاريءَ کان بي خبر ٿي ۽ انهي پکيءَ جي شڪل کي اصلي پکي سمجهي ڦاسندا ويندا آهن. مطلب ته آخر ائين حقيقت جي خبر ڪونه پوندي اٿن.

فرمايائون تہ فرمان خداوندي آهي: **خلق آدم علىٰ صورته**: "انهيءَ ذات انسان کي پنهنجي صورت تي پيدا ڪيو آهي." ساڳئي وقت اهو بہ چيائون تہ جيڪي آهي، هو ۽ جيڪي ٿيندو، سو سڀ هن ٽن گڻن واري انساني صورت ۾ واقع ۽ ثابت آهي.

فارسي بيت

ڪاري ڪہ از خدا ميسر نمي شود
ما خود خدا شويم بر آريم ڪار ما.

[اهڙو ڪم جيڪو خدا جي طرفان ميسر نٿو ٿئي. اچو تہ اسان پاڻ خدا ٿي پنهنجو اهو ڪم سر انجام ڪريون !]

فرمايائون: خدا تعالىٰ جو فرمان آهي **ان الله يامركم ان تؤدوا الامانات الى اهلها**(سورة 4:58) "بيشڪ الله تعالىٰ حڪم ٿو ڪري، تہ امانتون انهن کي موٽائي ڏيو جيڪي ان جا اهل آهن".

چيائون تہ جيڪا شيءِ آهي سا سڀ خدا کان سمجهو ۽ انهيءَ ڪري انهن جي نسبت بہ ڏانهس ڪريو.

چيائون تہ پيغمبر عليه الصلواة والسلام جو فرمان آهي: "المؤمن مراة المؤمن" يعني "هڪ مؤمن ٻئي مؤمن لاءِ آئينو آهي." اتي مؤمن جون بہ معنائون آهن. هڪڙي اها تہ مؤمن خدا جو نالو آهي ۽ ٻيو مؤمن ٻانهي کي بہ چون ٿا. انهيءَ ڪري هڪ مؤمن ٻئي مؤمن جو آئينو آهي، يعني حق تعالىٰ آئينو آهي. گويا خدا تعالىٰ انهيءَ مؤمن ٻانهي ۾ ظهور ڪيو آهي، ۽ هن ۾ پنهنجي تجلي ڪئي اٿائين. ٻي معنىٰ هڪ مؤمن ٻئي مؤمن (185) لاءِ آئينو آهي جي معنىٰ اها آهي تہ حق تعالىٰ پنهنجي لاءِ پاڻ آئينو آهي. مطلب تہ سڀ اهو آهي، جيڪي ڪجهہ آهي، اهو پاڻ آهي.

فرمايائون تہ شيخ ابو طالب مڪي رحمة الله عليه جو قول آهي تہ "**انا اول من ربي بسنتين**" يعني: "مان پنهنجي رب کان بہ سال اڳ هئس". ان ڪانپوءِ هي هندي بيت پڙهيائون:

اي سمنا گاٿ پريم ڪي، پڙي جو ڪيسي بير
ايهہ ڪولي ڪلي نهين، سڀ جڳ رهئا اڏير.

[اي سمن، پريم جي ڳنڍ اهڙي سوگهي ٻڌل آهي، جو ڪولڻ سان پڻ ڪلي نٿي. سارو جهان ان جي ڪولڻ ۾ عاجز ٿي پيو آهي.]

باب ڇھون

نبين، ولين ۽ بزرگن جون حڪايتون ۽ دقيق نڪتا

اهل فن جو اڳواڻ، شڪ شبهن جو پارڪو اهل حقائق جو شيخ، خلق ڪان گوشي گذاريندڙ، واڌوڙين جو سپه سالار، زهد ۽ تقويٰ وارن جو سرمايو، اوتادن جو ڏيئو، عابدن جي شمع، اهل سنت جو شيخ، اهل بدعت جو ڏوڙ، جوانمردن جو سرور، روشن دلين جو سج، ولين جو واقف، ولايت ۽ طريقت جي زين، توڪل ڪندڙن جو پيشوا، زماني جو ساٿي، نرم ۽ نياز نوڙت وارو، سڀاجهو انسان يعني حضرت سيد عبدالڪريم بلڙيءَ وارو.

چاڻ گهرجي تہ هي نقل جيڪي حضرت جن بيان ڪيا آهن، اهي انتهائي شوق ۽ محبت جاڳائيندڙ آهن. بلڪ ٻڌندڙ ۽ پڙهندڙ ايترو متاثر ٿي سگهي ٿو، جو عشق ۽ محبت جا شعلا سندس دل تائين پهچي وڃن. انهيءَ ڪري اسان هنن حڪايتن کي شعلن جي عنوانن تحت پيش ڪيو آهي. اميد تہ طالب انهن جي پڙهڻ سان خدا جي دوستي(186) ۽ محبت جي اها روشني ۽ گرمي حاصل ڪندا.

هن باب ۾ ٽي فصل آهن. پهرئين ۾ نبين سڳورن جون حڪايتون ۽ آخرت جو احوال، ٻئي ۾ بزرگان سلف جو ذڪر ۽ دقيق نڪتا ۽ ٽئين ۾ سنڌ جي بزرگن ۽ ولين جا نقل نظير بيان ٿيل آهن.

فصل پهريون

نبين سڳورن جون حڪايتون ۽ آخرت جو احوال

شعلو: فرمايائون ته نبي ڪريم محمد مصطفيٰ ﷺ جڏهن معراج تي ويندي آسمان تي پهتا. ڏٺائون ته انن جي هڪ اڻ ڪٽ قطار آهي جيڪا برابر اڳتي وڃي رهي آهي ۽ هر اٺ جي مٿان ٻه صندوقون ٻڌل آهن. پاڻ جبرئيل کان جيڪو ساڻن گڏ هو. تنهن کان پڇيائون ته هي ڇا آهي؟ هن عرض ڪيو ته سائين، جڏهن کان وٺي خداوند تعاليٰ مون کي پيدا ڪيو آهي، مان انن جي قطار کي ائين ڏسندو رهيو آهيان. بيشڪ قطار جي منڍ ۽ پڇاڙيءَ جي خدا کي خبر آهي. اهو ٻڌي رسول خدا جي دل ۾ خواهش پيدا ٿي ته جيڪر انهن صندوقن کي کولي ڏسجي ته انهن ۾ ڇا آهي؟(187) حڪم نازل ٿيو ۽ جبرئيل عليه السلام هڪ اٺ کي هُشائي صندوق کي ڪٺي کوليو ته ان مان ڪکڙ جي آني جهڙي ڪا شيءِ نڪتي. جيئن پاڻ اُن کي نهايت غور سان ڏسڻ لڳا ته انهيءَ آني جي اندر کين پورو جهان نظر آيو. اتي کين هڪ اهڙو شهر به ڏسڻ ۾ آيو جتي جمعي جو ڏينهن هو. پاڻ انهيءَ شهر ۾ داخل ٿيا ۽ مسجد ۾ اچي جمعي نماز پڙهيائون. اتي کين محسوس ٿيو ته منبر تي چڙهي جيڪو شخص وعظ نصيحت ڪري رهيو هو، اهي پاڻ هئا. ۽ سندن اڳيان ويٺل صحابي ٿي معلوم ٿيا. اهو ڏسي پڪ ڪرڻ خاطر جبرئيل عليه السلام کائنس پڇيو ته قبلا، اهو وعظ ڪندڙ ڪير شخص آهي ۽ اهي ٻيا ويٺل شخص ڪير آهن؟ پاڻ فرمايائون ته سڀني هنڌن تي وعظ ڪندڙ آءٌ آهيان ۽ اهي ٻيا منهنجا ساٿي صحابي آهن.

ان کانپوءِ پاڻ چوٿين آسمان تي ويا. جتي واريءَ جو هڪ تمام وڏو درياهه کين نظر آيو. جبرئيل کان پڇيائون ته اهو درياءَ ڪيترو وسيع آهي؟ جبرئيل عرض ڪيو ته ان جي ويڪر توڙي اونهائي پنج سئو سالن جو فاصلو آهي. ليڪن ان جي ڊيگهه جي خبر خدا کي آهي. مون کي جڏهن کان خدا تعاليٰ خلقيو آهي ته آءٌ انهيءَ درياءَ کي ائين ڏسندو اچان. انهيءَ درياءَ جو هرهڪ داڻو پنهنجي ليکي هڪ جهان آهي، جنهن کي خدا تعاليٰ خلقيو آهي.

شعلو: فرمايائون ته جڏهن پيغمبر خدا معراج جي رات الاهي قرب

ماڻيو ۽ فَكان قَابَ قَوسَين يعني جڏهن ٻن كمانن كان بہ گهٽ فاصلو رهجي ويو، واري درجي تي فائز ٿيا. تڏهن الله تعاليٰ کين بہ شيون ڏيكاريون هڪ طرف رسو ۽ سُيون سبڻ جون تہ ٻئي طرف موتين جا كوه. ان كان پوءِ خداوندا تعاليٰ کين مختيار كيو تہ پاڻ هڪ طرف جو انتخاب كن. پاڻ انهن موتين طرف (188) اک کڻي بہ نہ ڏٺائون، بلک رسي ۽ سُئيءَ کي قبول كيائون. وري آواز آيو تہ اي محمد ﷺ اسان لاءِ کهڙو تحفو کڻي آيو آهين؟ پاڻ حيران ٿي ويا، پر اوچتو دست قدرت سندن سيني تي هيءَ دعا لکي ڇڏي. جيئن سندن نظر اُن دعا تي پئي تہ پاڻ فرمايائون تہ اها دعا کڻي حاضر ٿيو آهيان. اها دعا هيءَ آهي: **اللهم انا نسئلک فعل الخيرات وترک المنكرات و حب المساكين و تغفرلنا و ترحمنا فاذا اردت بقوم فتنة فتوفنا غير مفتون ونسئلک حبک وحب من يحبک وحُب عمل يقربنا الىٰ حبک يا ذوالجلال والاكرام برحمتک يا ارحم الراحمين.** " اي الله، آءٌ توکان چڱا کم کهران ٿو ۽ برن کمن کان بچڻ چاهيان ٿو. مون کي مسکينن جي محبت ڏي، اسان کي بخش ۽ اسان تي رحم کر. پوءِ جيکڏهن کنهن قوم بابت فتني جو ارادو اچي تہ اسان کي وفات ڏي.

اسين تنهنجي محبت طلب کريون ٿا ۽ انهن جي محبت گهرون ٿا، جن سان تون محبت کرين ٿو. اسان کي اهڙي عمل جي چاهنا ڏي جنهن سان تنهنجي محبت کي ويجهو رسجي. اي عزت ۽ عظمت جا صاحب، پنهنجي رحمت سبب، اي گهڻي رحمت کرڻ وارا!"

فرمايائون تہ هڪ ڏينهن کو سائل حضرت پيغمبر عليه الصلواة والسلام جن وٽ آيو ۽ نهايت نماڻائي سان عرض کرڻ لڳو تہ منهنجي حاجت روائي کريو. ڇو تہ آءٌ ڏاڍو مجبور ٿي پيو آهيان. خدارا منهنجي مدد کريو. پاڻ کجھ دير کانپوءِ ان شخص کي مخاطب ٿي چوڻ لڳا تہ اچ تہ تنهنجي مدد کريون. انهيءَ دم وحي نازل ٿيو ۽ خدا تعاليٰ جي درگاه مان عتاب کڻي آيو تہ اي محمد ﷺ اهو شخص کنهن کم لاءِ آيو ۽ تو انهيءَ وقت اتي فوراً هن جي مدد نہ کئي، بلک هن جي مدد کرڻ ۾ دير کيئي. انهيءَ عرصي اندر هن شخص جي دل ۾ وسوسو ۽ سوچ پيدا ٿي ۽ سندس دل ۾ ڏک ٿيو تہ الائجي ڇو دير کئي اٿن ۽ الائجي کهڙو جواب ڏيندا. جيکڏهن اها تقصير کنهن

ٻئي پيغمبر کان سرزد ٿئي ها تہ (189) جيڪر ان کان پنهنجي دوستيءَ جي خلعت واپس ورتون ها ۽ ان کي اهڙيءَ طرح جدائي جي جنجال ۾ وجهون ها.

اها حڪايت بيان ڪري حضرت جن چوڻ لڳا تہ جڏهن کان مون اهو واقعو ٻڌو آهي، تڏهن کان سوچيندو آهيان تہ جيڪڏهن ڪو مون کان اهو سوال ڪري تہ سندس ڏندڻ ڪانهري ٻيلي ۾ رهجي ويو آهي ۽ اهو آڻي ڏي، تہ جيڪر آءٌ انهيءَ ۾ هرگز دير نہ ڪريان. بلڪ فوراً روانو ٿيان، پوءِ جيستائين هلي سگهجي يا پهچي سگهجي.

شعلو: حضرت رسالت مآب ﷺ جن جڏهن معراج تي تي ويا ۽ هڪ هنڌ ريتيءَ جو هڪ وسيع درياءَ نظر آين. جبرئيل جيڪو ساڻن گڏ هو، تنهن کان پڇيائون تہ ان درياءَ جي انت جي ڪا توکي خبر آهي؟ هن جواب ڏنو تہ ان درياءَ جي نہ ابتدا جي خبر اٿم نہ انتها جي! البت ايترو ٻڌو اٿم تہ ان جي اونهائي ۽ وسعت هڪ هزار سالن جو مفاصلو آهي. ان ڪانپوءِ حڪم الاهي تحت ريت جو هڪ داڻو ڪڍي جبرئيل کين ڏيکاريو تہ ان هڪ داڻي اندر هن پوري ڪائنات جهڙي ٻي دنيا کين نظر آئي. آواز آيو تہ اي محمد ﷺ بيشڪ اسان هر داڻي اندر هڪ عالم تخليق ڪيو آهي ۽ تون بہ انهيءَ عالم اندر آهين. ان ڪانپوءِ پاڻ اجان مٿي عالم بالا طرف اُسهيا، تان جو اهڙي هنڌ پهتا جتان اڳتي هلڻ کان جبرئيل عاجزي ڏيکاري ۽ عرض ڪرڻ لڳو تہ جيڪڏهن هتان کان اڳتي وڌندس تہ سڙي خاڪ ٿي ويندس. پاڻ فرمايائونس تہ اسان سان هڪ قدم اڳتي هل. ليڪن انهيءَ هڪ قدم ۾ بہ ستر هزار سالن جو مفاصلو طي ڪري ورتائون. اتي وري جبرئيل عرض ڪيو تہ آءٌ هلڻ کان عاجز آهيان، جو هاڻ اهو سڀ ڪجهہ منهنجي وس کان ٻاهر آهي. ليڪن آءٌ حيران آهيان تہ توهان کي واٽ جي ڪا خبر ڪونهي، پر توهان برابر(190) مٿي وڃي رهيا آهيو. ان تي پاڻ فرمايائون تہ برادر جبرئيل، جڏهن حڪم الاهي موجب تون عرش کان زمين طرف اچي رهيو هئين تہ تو واٽ تي ڪو لقاءُ ڏٺو؟ جبرئيل وراڻيو تہ انهيءَ دوران مون هڪ مور کي چار پيرا عالم بالا کان هيٺ ايندي ڏٺو ۽ وري مٿي پڻ ويندي ڏٺو. انهيءَ تي حضرت رسالت مآب ﷺ جن فرمايو تہ اهو مور آءٌ هئس. منهنجي آمدورفت پروردگار جي دربار ۾ ائين جاري آهي، جو مون دربار خداونديءَ ۾ عرض ڪيو تہ اي پروردگار آءٌ تنهنجي حڪم تي هر

وقت حاضر آهيان، پر منهنجو بہ سوال قبول ڪر. آواز آيو تہ جيڪي گهرندين سو ملندو. جڏهن جبرئيل عليہ السلام حضور جن ڪان اهي گفتا ٻڌا تہ بلڪل خاموش ٿي ويو ۽ ڪجھ نہ ڪڇيو.

ان ڪان پوءِ رسول پاڪ ﷺ جن اڃا اڳتي وڌيا تان جو ذات خداونديءَ جي ايڏو نزديڪ آيا جيئن بصر جو ٻاهريون پردو. اتي وري آواز آيو تہ اي احمد مرسل! جيڪڏهن آءٌ گهران تہ اهو حجاب بہ هٽائي ڇڏيان، ليڪن اسين چاهيون ٿا تہ تون قيامت جي گهڙيءَ تائين ان روش تي قائم رهين ۽ ان جي پڇاڻي نہ ٿئي. اهو آواز جيڪو هينئر تون ٻڌين ٿو، تڏهن بہ تون ائين ٻڌندين ۽ اهو سلسلو ڪڏهن ختم نہ ٿئي.

شعلو: رسول الله ﷺ جي زماني جو قصو آهي، تہ ڪو سوداگر سفر تي ويل هو. هڪ ڏينهن ان جي زال خواب ڏٺو تہ سندس گهر جو ٿنڀو ڪري پيو آهي. جڏهن سجاڳ ٿي تہ ڏاڍو پريشان ٿي ۽ اها ڳالھ ڪنهن سان نہ ڪيائين. سڌو پاڻ سڳورن جي خدمت ۾ اچي خواب واري سچي حقيقت بيان ڪري ٻڌايائين ۽(191) عرض ڪيائين تہ ان خواب جي تعبير ٻڌايو. پاڻ چيائونس تہ تنهنجو مڙس سفر تي ويل آهي، پر اهو سلامتيءَ سان موٽي ايندو. ڪجھ عرصي ڪان پوءِ اهو سوداگر واقعي سفر تان صحيح سلامت واپس آيو. وري بيهر اهو سوداگر ساڳيءَ ريت سفر تي ويو ۽ سندس گهر واري ساڳيو خواب لڌو. هينئر وري اها عورت پاڻ سڳورن وٽ آئي ۽ ساڳي ڳالھ بيان ڪيائين. پاڻ ڪيس تسلي ڏنائون تہ سندس مڙس خيريت سان واپس ايندو. ان ڪانپوءِ ٽيهر اهو ساڳيو سوداگر سفر تي روانو ٿيو ۽ جوڻس ساڳيو خواب لڌو. يعني پنهنجي گهر جو ٿنڀو ڪريل ڏٺائين. ليڪن هن ڀيري عورت دل ۾ سوچڻ لڳي تہ ٻہ دفعا رسول خدا ڪان ان خواب جو تعبير معلوم ڪيو اٿم. هينئر ڪنهن ٻئي ڪان ٿي پڇان. اهو سوچي هوءَ ڪنهن ٻئي شخص وٽ آئي ۽ ان کي پنهنجي خواب جي ڳالھ ڪري ٻڌايائين. انهيءَ شخص اهو تعبير ڪري ٻڌايس تہ تنهنجو مڙس زنده سلامت ڪونہ موٽندو. عورت جڏهن اها ڳالھ ٻڌي تہ دل جي سور وچان لڇندي اچي پاڻ سڳورن وٽ حاضر ٿي ۽ دانهون ڪري چوڻ لڳي تہ سائين مون ٽيون ڀيرو بہ اهو ساڳيو خواب ڏٺو آهي، ان جي تعبير ڪريو. رسول پاڪ ﷺ جن ساڻس مخاطب ٿي پڇيو تہ ڪنهن ٻئي ڪان ان خواب جو تعبير

معلوم ڪيو اٿئي ڇا؟ عورت هائوڪار ڪئي. پڇيائونس تہ ان ڇا چيو؟ عورت ٻڌايو تہ چوي ٿو تہ منهنجو مڙس زنده سلامت نہ ايندو. اهو ٻڌي پاڻ بہ چيائون تہ ها واقعي ائين ٿيندو. ڇون تہ تہ ڪجهہ ڏينهن ڪان پوءِ اها خبر آئي تہ اهو سوداگر واقعي هن جهان مان لاڏاڻو ڪري ويو. **ڪل نفس ذائقة الموت** يعني هر نفس کي موت جو ذائقو چکڻو آهي.

شعلو: هڪ ڏينهن رسول پاڪ ﷺ جن واڻ وٺيو پئي(192) ويا تہ هڪڙو شخص گڏين جنهن کي مٽي تي ڪانين جي پري هئي. اهو شخص پاڻ سڳورن کي نہ سڃاڻندو هو، سو ڇا ڪيائين جو اها ڪانين جي پري ڪٽي حضور پاڪ جي مٿي تي رکيائين تہ جيئن ڪيس اها گهر تائين ڪٽائي هلن. اجان ٿورو اڳتي مس هليا جو هڪ ٻيو شخص جيڪو پاڻ سڳورن کي سڃاڻيندو هو، رستي ۾ ملين. انهيءَ شخص هن ڪانين واري کي چيو تہ اي بيعقل ڇُسا انسان، هي تہ خدا جو رسول ﷺ ۽ حبيب آهي، جنهن جي مٿي تي تو پنهنجي ڪانين جي پري رکي آهي. اهو ٻڌي اهو شخص ڏاڍو پشيمان ٿيو ۽ ٻئي ڇٽا گڏجي پاڻ سڳورن ڪان معافي گهرڻ لڳا. خاص ڪري اهو ڪانين وارو شخص چوڻ لڳو تہ مون پاڻ سڳورن کي نہ سڃاتو، جنهن ڪري اها گستاخي ڪئي اٿم. هاڻي اها پري واپس ڏيو. انهيءَ تي پاڻ فرمايائون تہ اسين انهن ماڻهن مان نہ آهيون جيڪي ڪم اڌ ۾ ڇڏي ڏين. آخر پاڻ سڳورن اها ڪانين جي پري انهيءَ شخص جي گهر آڻي پهچائي ۽ واڻ تي ان کي هٿ لائڻ بہ نہ ڏنائون.

شعلو: هڪ ڏينهن پيغمبر عليه الصلواة والسلام سان گڏ پاسي ۾ حضرت علي ڪرم الله وجه بہ ويٺو هو جو جبرئيل عليه السلام جو اچڻ ٿيو. اجا جبرئيل خدمت ۾ اڃي مس ويٺو جو حضرت علي رضي الله عنه جي مٿس نظر پئي. نظر پوڻ شرط جبرئيل ان هنڌ بيهوش ٿي ڪري پيو. ٿوري دير ڪانپوءِ جڏهن هوش ۾ آيو تہ پاڻ سڳورن مخاطب ٿي پڇيس تہ کهڙي سبب بيهوش ٿي وئين؟ جبرئيل جواب ڏنو تہ هن ڪان هڪ دفعو اڳ بہ اهڙي حالت مان گذريو آهيان. پڇيائونس تہ اهو ڪيئن؟ جبرئيل چوڻ لڳو تہ ڪو وقت هو جڏهن خدا تعاليٰ مون ڪانسواءِ اجا ٻيو ڪو ملائڪ پيدا نہ ڪيو هو ۽ آءٌ آسمانن جو سير ڪري رهيو هوس، جڏهن چوٿين آسمان تي پهتم تہ اتي هڪ اڻ ڪٽ درياءُ ڏٺم

جنهن ۾ هن نينگر جهڙي صورت واري غسل تي ڪيو ۽ ان وقت هو پنهنجي مٿي کي مهٽي صاف ڪري رهيو هو (193) پر جڏهن سندس نظر منهنجي مٿان پئي تہ بيهوش ٿي ڪري پيس. اڄ هي ٻيو دفعو ائين ٿيو آهي. اهو ٻڌڻ شرط پاڻ سڳورن فرمايو تہ اهو غسل ڪرڻ وارو انسان حضرت علي رضي الله عنه هو.

شعلو: هڪ دفعي حضور پاڪ صحابين سان گڏ ويٺا هئا جو جبرئيل اچي حاضر ٿيو. سندس هٿ ۾ پڪي ۽ هڪ ڪاتي هئي. چوڻ لڳو، يارسول الله، خدا تعاليٰ فرمايو آهي تہ هن پڪيءَ کي انهيءَ ڪاتيءَ سان اهو شخص حلال ڪندو جيڪو خدا تعاليٰ کي چڱيءَ پر سڃاڻي ٿو. پاڻ سڳورن تہ ان پکيءَ ۽ ڪاتيءَ کي هٿ نہ لاتو. البت حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه ڏانهن ڏسڻ لڳو، پر هن ڪو ارادو نہ ڏيکاريو. ان ڪانپوءِ حضرت عمر رضي الله عنه ڏي اشارو ڪيائون، ليڪن هو بہ اڳتي ڪونہ وڌيو. وري جڏهن حضرت عثمان رضي الله عنه جو وارو آيو تہ هن پڻ ڪهڻ جو ڪو خيال نہ ڏيکاريو. آخر ۾ جڏهن حضرت علي رضي الله عنه جو وارو آيو تہ هن فوراً اها ڪاتي ڪٽي پکيءَ کي حلال ڪيو. اهو ڏسي سڀ حيران ٿيڻ لڳا. ايتري ۾ آواز آيو تہ اي منا مرسل، اسان جي سڃاڻڻ جو جيستائين تعلق آهي تہ اهو حق علي رضي الله عنه ادا ڪيو آهي!

شعلو: امت محمدي جي ڪن بزرگن آسمان ۾ وڃي پنهنجا حجرا اڏيا هئا ۽ اتي ويهي خدا کي ياد ڪندا هئا. پر هر وقت خدا کان سوال ڪندا هئا تہ اي خداوند، اسان کي پنهنجي پيغمبر جو ديدار ڪراءِ! خداوند تعاليٰ پڻ انهن جي سوال کي قبوليت بخشي هئي تہ توهان کي پنهنجي پيغمبر جو ديدار نصيب ٿيندو. آخر جڏهن پيغمبر عليه الصلواة والسلام معراج واري رات قرب الاهي ۾ تي ويا ۽ انهن حجرن وٽان اچي گذريا تہ حڪم آيو تہ (194) انهن حجرن طرف وڃن. پاڻ ڪريم جن حجرن وٽ پهچي ڪڙو ڪڙڪايو. اندران آواز تہ در ڪير ٿو ڪڙڪائي؟ پاڻ فرمايائون تہ خاتم الانبيا ۽ پيغمبرن جو سردار. انهن لفظن ٻڌڻ ڪانپوءِ خاموشي تي وئي ۽ دروازو نہ کليو. انهيءَ تي پاڻ سڳورا حيران ٿيا تہ ڇا ماجرا آهي؟ جبرئيل عليه السلام چوڻ لڳو تہ تواضع منجهان جواب ڏيو تہ دروازو کلندو. پاڻ وري دروازو ڪڙڪايائون تہ وري آواز آيو تہ ڪير آهي؟ هينئر پاڻ جواب ڏنائون تہ **خادم الفقراءُ**. انهيءَ آواز تي دروازو

ڪليو ۽ سڀ آنحضرت ﷺ جن جي ديدار سان مشرف ٿيا ۽ سندن هٿ چمڻ لڳا تہ جيئن پاڻ ويهن. اتي جبرئيل عليہ السلام ان جو هڪ داڻو ڪدي حضرت جن جي طرفان انهن بزرگن لاءِ مهماني طور پيش ڪيو. پاڻ سڳورن پاڻيءَ سان ڀريل برتن گهرايو ۽ ان ۾ اهو داڻو مهٽي ڪٽي وڌائون. ٿوريءَ دير ۾ اهو داڻو پاڻي ۾ ملي هڪ ٿي ويو ۽ پوءِ انهيءَ پاڻي منجهان سيني کي ڍڪ ڍڪ پياريائون. اهو ڏسي اهي بزرگ چوڻ لڳا: "صدقتَ يا رسول الله صدقت يا حبيب الله انت خادم الفقراء" يعني اي خدا جا رسول ﷺ تون سچو آهين، اي خدا جا حبيب تون سچو آهين. تون واقعي خادم الفقراء آهين".

شعلو: روايت آهي هڪ ڏينهن اميرالمؤمنين عمر خطاب رضي الله عنہ حضور ﷺ جن جي پٺيان نماز پئي پڙهي. جڏهن فارغ ٿيا تہ پاڻ سڳورن ڪانئس پڇيو تہ اي عمر، تو اسان وانگر نماز پڙهي؟ اهو ٻڌي عمر رضہ حيران ٿي چوڻ لڳو تہ (195) يا رسول الله، توهان جهڙي نماز پڙهڻ جي ڪنهن ڪي طاقت آهي. انهيءَ تي پاڻ فرمائڻ لڳا تہ جيڪو شخص پنهنجي نماز ۾ هيءَ دعا پڙهندو تہ ان ڄڻ مون جهڙي نماز پڙهي: **استغفرالله ربي من كل ذنب اذنبته عمداً اوخطا اوسراً اوعلانية لواتوب اليه من الذنب الذي اعلم ومن الذي لا اعلم وانت علام الغيوب ولاحول ولا قوة الا بالله العلي العظيم:** "اي منهنجا رب، مون کي بخش ڪر اهي سڀ گناهہ جيڪي مون ڄاڻي ٻجهي يا ويسر ۾ ڪلم ڪلا يا ڳجهہ ڳوهہ ۾ ڪيا آهن. مان تنهنجي آڏو توبہ ڪيان ٿو انهن سيني ڏوهن کان جن جي مون کي ڄاڻ يا خبر آهي ۽ انهن ڏوهن کان بہ جن جي مون کي خبر ناهي. بيشڪ تون غيب جو زبردست ڄاڻندڙ آهين. تو کان سواءِ هيٺ مٿي ۽ چوگرد ٻي ڪا قوت ناهي، بيشڪ الله جي ذات تمام وڏي ۽ عظمت واري آهي."

شعلو: جڏهن ڪعبة الله جڙي راس ٿيو تہ ان جي وچ تي جيڪو ٿنيو بيهاريائون تہ اهو ماپ کان ڪجهہ وڏي ويو، ڇو تہ ان کي پوريءَ ريت نہ ڪاٽيو هئائون. انهيءَ وقت جبرئيل عليہ السلام حضرت رسول پاڪ ﷺ جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ چوڻ لڳو تہ خداوند تعاليٰ جو فرمان آهي تہ انهيءَ وڌيل ٿنيي جي چوٽي کي وڍي ان مان ڪاسو ٺاهي حضرت علي رضي الله عنہ حوالي ڪريو تہ جيئن ان ۾ فقيرن لاءِ گدائي جو سامان ڪٺو ڪن.

شعلو: حضرت موسيٰ عليه السلام کي حڪم پهتو ته حضرت يوسف عليه السلام جو تابوت جيڪو نيل نديءَ ۾ ڪٿي پوريل آهي ان کي ڪڍي بيت المقدس ۾ وڃي نئين جاءِ تي رکو. حضرت موسيٰ عليه السلام (196) پڇائون ۽ ڳولا ڪرڻ شروع ڪري ڏني ته اها لاش واري صندوق ڪٿي دفن ٿيل آهي. آخر گهڻي وقت ۽ پڇائن کان پوءِ هڪ پوڙهي بيواهه عورت جنهن کي اها خبر هئي تنهن ٻڌايس ته فلاڻي جڳهه تي پوريل آهي. حضرت موسيٰ عليه السلام اها صندوق ڪيرائي بيت المقدس ڏانهن روانو ٿيو. جڏهن واٽ تي مصر جي شهر ۾ داخل ٿيا ۽ هڪ وڏي دروازي منجهان گذري رهيا هئا ته اوچتو اها صندوق ماڻهن جي ڪلهن تان هيٺ ڪري پئي ۽ ٽڪرا ٽڪر ٿي پئي. حضرت موسيٰ عليه السلام ڏاڍو پريشان ٿيو ته ايتري ۾ آواز آيو ته اي موسيٰ، حضرت يوسف عليه السلام مصر جو بادشاهه ٿي گذريو هو تنهن ڪري آخر تائين سندس دماغ ۾ اها ڳالهه ويٺل هئي. پر هينئر تون سندس لاش کي پيءُ ڏاڏي جي قبرستان ۾ ڪٿي ٿي وٺين جيڪي اصل فقير ۽ اهل فقر جا هئا. انهيءَ دروازي وٽ جتي حضرت يوسف عليه السلام جو هاٿي سر ٽڪرايو آهي، اتي جڏهن پاڻ بادشاهه هو ته ٻي خلق خدا جي سندس آڏو ڪنڌ جهڪائي داخل ٿيندي هئي. جڏهن ته پاڻ حضرت يوسف عليه السلام شاهي دربار ۾ مٿي تخت تي ڪنڌ مٿي ڪري ويهندو هو. انهيءَ واقعي جو مطلب آهي ته بادشاهيءَ وارو هر خيال سندس ذهن تان مٽجي وڃي ۽ انهن اهل فقر جهڙو ٿئي، جيئن سندس ابا ڏاڏا هئا.

شعلو: خدا تعاليٰ آدم عليه الصلواة والسلام کان اڳ ٻارهن هزار آدم پيدا ڪيا هئا. ڪن ٻه ٻن جي وچ ۾ ٻارهن هزار سالن جو عرصو هوندو. مطلب ته جڏهن هڪڙو آدم هتان موڪلائيندو هو ته ان کان پوءِ ٻي جي اچڻ جو مدو ٻارهن هزار سال ٿي ويندو هو. اهڙي طرح هڪ آدم جي وڃڻ کانپوءِ ان جو اولاد ٻارهن هزار سالن تائين مٿي رهيو. آخر حضرت آدم عليه السلام مان اهڙو نسل پيدا ڪيائين. جنهن جو حساب ڪونهي ۽ اهو پورو نسل ست هزار سالن ۾ ظاهر ٿيو. (197)

شعلو: هڪ ڏينهن حضرت موسيٰ عليه السلام خدا جي درگاه ۾ ٿي ويو ته واٽ تي هڪ جوان نظر آيس، جيڪو هڪ عاليشان محل جي باغيچي ۾ عبادت ڪري رهيو هو ۽ خدا جي يادگيريءَ ۾ مشغول هو. حضرت موسيٰ جي

سلام تي هن جواب ڏنو پر چوڻ لڳو تہ اي موسيٰ جڏهن خدا جي درگاهہ ۾ وڃين تہ منهنجي باري ۾ دعا ڪجانءِ تہ خدا تعاليٰ پنهنجي محبت جو قطرو نصيب ڪري. حضرت موسيٰ عليہ السلام اها ڳالهہ مڃي اڳتي وڌيو. پر جڏهن خدا جي درگاهہ ۾ پهتو تڏهن ذوق ۽ شوق وچان اها فرمائش وسري ويس. الله تعاليٰ فرمايس تہ منهنجي دوست جو نياپو تہ وساري ڇڏيئي. چيائين تہ خداوندا تون بهتر ٿو ڄاڻين. حضرت موسيٰ عليہ السلام ساڳي جڳهہ تان اچي گذريو. ڏٺائين تہ اهو محل اُجڙ ٿيو پيو آهي، باغيچو سڪي ويران ٿي ويو آهي. اچان وڌيڪ حيران ٿيو جڏهن ان نوجوان کي بہ اُتي نہ ڏٺائين. ڪجهہ مفاصلو طئي ڪرڻ ڪانپوءِ ڇا ڏسي تہ اهو شخص بيهوش ۽ بي خبر زمين تي هيٺ ڪريو پيو آهي. ايتري قدر جو پنهنجي وجود جي بہ ڪا خبر ڪونہ اٿس. بلڪ ٻئي اکيون آسمان ۾ کتل هيس ۽ سندس جسم تي ڪيڙا پئي گهميا. حضرت موسيٰ عليہ السلام پريشان ٿي عرض ڪرڻ لڳو: يا خدا، اڳئين حالت ۾ جڏهن عبادت ٿي ڪيائين، تڏهن گهڻو بهتر هو. آواز آيو تہ اي موسيٰ عليہ السلام جنهن کي پنهنجي محبت جو قطرو چکائيندا آهيون تہ ان جو (198) اهڙو حال ٿيندو آهي. ان وقت جڏهن باغيچي ۾ عبادت ٿي ڪيائين تڏهن ڪيس محبت حاصل نہ ٿي هئي.

[88]

سڄڻ ساعت هڪڙي، جي ٿئي اکينئون ڌار،
تہ ڪر سڀ ڄمار، ڏٺوسين نہ ڪڏهين.

[سڄڻ جيڪڏهن رڳو هڪڙي گهڙي اکين کان پري ٿو ٿئي تہ ايئن ٿو لڳي تہ ڄڻ سڄي عمر ڪيس نہ ڏٺو هجي.]

[89]

هنيون نہ حاضر جن، پرين نہ اکڙين ۾،
نلا ڍانڍا سکڻا، هونئن جاڙ جين.

[جن جي دل حاضر نہ آهي ۽ پرين اکين ۾ نہ اٿن. اهي خالي، سکڻا ۽ بيڪار آهن، تن جو جيئڻ اجايو آهي.]

شعلو: خداوند تعاليٰ حضرت دائود عليہ السلام کي فرمايو: "**اُريد او تريد لايکون الاما اريد**" يعني آءٌ گهران يا تون گهرين، ليڪن ٿيندو اهو جو آءٌ گهرندس."

شعلو: هڪ ڏينهن حضرت موسيٰ عليه السلام خدا جي درگاهه ۾ وڃي رهيو هو ته رستي تي هڪ درويش گڏيس. اهو درويش حضرت موسيٰ عليه السلام کي عرض ڪرڻ لڳو ته اي خدا جا پيغمبر جيڪڏهن خداوند تعاليٰ جيڪو هر شيءِ تي ڪامل قدرت وارو آهي، جي دربار ۾ پهچين ته منهنجي لاءِ سوال ڪجانءِ ته آءٌ خدا جي دربار ۾ مقبول آهيان يا مردود! حضرت موسيٰ عليه السلام جڏهن دربار خداوندي ۾ پهتو ته الاهي تجليءَ سبب انهيءَ ڳالهه جو هوش نه رهيس ۽ بلڪل پلجي ويو. آواز آيو ته اي موسيٰ فلاڻي درويش جو نياپو وسري ويئي. جواب ڏنائين ته تنهنجي ذات بهتر ڄاڻي ٿي. حڪم آيو ته ان درويش کي ٻڌائجان ته هو مردودن ۾ شامل آهي. اهو ٻڌي حضرت موسيٰ عليه السلام سخت حيران ٿيو ته ايڏي عبادت باوجود ڪين مقبوليت حاصل نه ٿي. واپسيءَ ۾ ان درويش سان ملاقات ٿيس پر اهو جواب ان کي نه ٻڌايائين. انهيءَ تي درويش چيس ته جيڪو ٻڌو اٿئي اهو چئي ڏي وڌيڪ خيال نه ڪر. (199)

آخر حضرت موسيٰ عليه السلام ٻڌايس ته تون مردودن منجهان آهين. درويش اهو ٻڌي پڻ خوش ٿيڻ لڳو. جنهن تي حضرت موسيٰ عليه السلام وري تعجب ۾ پئجي ويو. درويش چيس انهيءَ ڪري خوش ٿيو ٿيان ته مون کي ياد ته رکي ٿو. باقي مقبول يا مردود، انهيءَ سان منهنجو ڪهڙو واسطو. جو ته جيڪي ڪري ٿو، اهو سڀ پاڻ ڪري ٿو.

شعلو: حضرت عيسيٰ عليه السلام کي جڏهن چوٿين آسمان تي مقام مليو ته ان وقت سندس پيراهڻ يا چولي ۾ چار سئو پيوند يا ٽڪرين لڳل هيون. خداوند تعاليٰ پڇيس ته اي عيسيٰ! توکي خبر آهي ته اهو مقام توکي ڪيئن مليو؟ عرض ڪيائين ته خداوند تعاليٰ تون بهتر ڄاڻين ٿو. آواز آيو ته هتي توکي ڪا عبادت نه وٺي آئي آهي، بلڪ ان جو سبب اهي چار سو پيوند آهن، جيڪي تنهنجي چولي ۾ لڳل آهن. انهيءَ ڪري توکي چوٿين آسمان تي مقام مليو آهي. پر جيڪڏهن تنهنجي چولي ۾ پنج سئو پيوند هجن ها، ته توکي پنجين آسمان تي ۽ جيڪڏهن ڇهه سئو پيوند هجن ها ته ڇهين آسمان تي مقام ملي ها.

شعلو: روايت آهي ته جڏهن حضرت موسيٰ عليه السلام فرعون جي لشڪر تي فتحياب ٿيو ته سندس ساٿين عرض ڪيو ته هاڻي جڏهن خداتعاليٰ توهان تي پنهنجو فضل ڪيو آهي ته اسان کي فرعون ۽ سندس ساٿين جا خزانا، محل ۽ باغات هلي ڏيکاريو. انهن جي چوڻ تي حضرت موسيٰ عليه السلام گهوڙي تي سوار ٿي سندن وچ ۾ اچي ويٺو. ان تي ساٿين عرض ڪيو ته بادشاهه کي لشڪر جي وچ ۾ ويهڻ مناسب نه آهي. پاڻ گهوڙو ڊوڙائي (200) اچي لشڪر جي منڍ ۾ ويٺا. وري هنن عرض ڪيو ته بادشاهه کي انهيءَ هنڌ تي به ويهڻ نه گهرجي. پاڻ وري ساڄي طرف وڃي ويٺا ته هنن وري ساڳئي قسم جي ڳالهه ڪئي. آخر ۾ وري لشڪر جي پوئين طرف اچي ويٺا، تڏهن به چيائون ته حضرت جن لاءِ اها جاءِ بلڪل مناسب ڪونهي. حضرت موسيٰ عليه السلام پريشان ٿي پڇيو ته آخر ڪٿي ويهان. جتي ٿو وڃان چئو ٿا اها مناسب جڳهه ناهي.

اها حڪايت بيان ڪري حضرت جن چوڻ لڳا ته خلق خدا جي ڳالهين کان ماڻهو ڪڏهن به آجو ٿي نٿو سگهي.

شعلو: حضرت نوح عليه السلام جي زماني ۾ جڏهن خدا تعاليٰ کي جيڪو ڪمال قدرت وارو آهي، هن جهان کي نابود ۽ غرق ڪرڻو هو ته حضرت نوح عليه السلام دعا گهري. اي خداوندا، تو مون سان وعدو ڪيو هو ته منهنجي اهل اولاد کي پناهه ۾ رکندين، هينئر منهنجي پٽ کي انهيءَ مصيبت مان نجات ڏي. آواز آيو ته اي نوح پنهنجي پٽ جي باري ۾ سوال ڪندين ته تون به ظالمن مان ٿي پوندين. اهو ٻڌي حضرت نوح عليه السلام خاموش ٿي ويو ۽ وري ڪجهه نه ڪڇيو. بلڪ دل ۾ پشيمان ٿيو ته اهڙو سوال ڇو ڪيم.

شعلو: حضرت آدم عليه السلام کي جڏهن ڪڻڪ جي داڻي کائڻ جي پاداش ۾ هيٺ زمين تي آندو ويو ته هر وقت روئيندو رهيو ۽ اها دعا ٿي گهريائين: **ربنا ظلمنا انفسنا و ان لم تغفرلنا و ترحمنا لنكونن من الخاسرين** (201). (اعراف: 23) "اي اسان جا رب، اسان پنهنجو پاڻ تي ظلم ڪيو ۽ جيڪڏهن تون اسان کي نه بخشيندين ۽ رحم نه ڪندين ته اسان ضرور نقصان پائينداسون." انهن الفاظن کان پوءِ خدا تعاليٰ آدم کي مخاطب ٿي چيو ته اي آدم ظلم جي نسبت تون پاڻ ڏانهن ڪرين ٿو جهڙوڪ اهو گناه تو ڪيو آهي! آدم عرض ڪيو ته مالڪ ڄاڻان ٿو، پر نٿو چوان. آواز آيو صحيح ٿو چئين ۽ ائين ئي چئج.

شعلو: هڪ ڏينهن حضرت سليمان عليه السلام وٽ ٻه شخص پنهنجي حاجت واسطي آيا. هڪڙو پاڻ سان تحفي طور ڏنڊڻ کڻي آيو ۽ ٻيو خالي هٿين آيو. ٻنهي پنهنجو عرض پيش ڪيو. حضرت سليمان عليه السلام خدا جي درٻار ۾ عرض ڪيو ته خداوندا منهنجي دل ۾ ان شخص واسطي جنهن ڏنڊڻ تحفي طور آندو آهي، هن ٻي شخص جي مقابلي ۾ گهڻو خيال آهي. هاڻي جيڪڏهن واقعي منهنجي دل ۾ اهو خيال اچي وڃڻو آهي ته تون ٻنهي جون حاجتون پوريون ڪر. ان ڪانپوءِ ٻنهي جون حاجتون في الفور پوريون ٿيون.

شعلو: هڪ ڏينهن حضرت سليمان عليه السلام، آصف بن برخيا ۽ بيبي بلقيس هڪ هنڌ ويٺا هئا ته هڪ عورت پنهنجو ڪجهو چاول ٻار جنهن جي اجان پوري شڪل صورت نه ٺهي هئي کڻي اچي حاضر ٿي. حضرت سليمان عليه السلام ان عجيب صورت ڪي ڏسي حيران ٿي ويو ۽ پنهنجي ساٿين ڏانهن منهن ڪري چوڻ لڳو ته اچ اسان جي دل ۾ جيڪي ڪجهه آهي، اهو سچي نيت سان بيان ڪريون. شايد انهيءَ سچ جي برڪت سببان خدا تعاليٰ هن بيصورت ڪي صورت بخشي. تنهي اها ڳالهه قبول ڪئي. سڀ کان پهرين حضرت سليمان عليه السلام چوڻ لڳو ته خداوندا، جڏهن به مون وٽ ڪي ٻه ڄڻا ايندا آهن ۽(202) هڪ ڄڻو ڪا سوکڙي کڻي ايندو، پوءِ ٻيو خالي هٿين ايندو آهي ته مان پهريين ڪي مانُ ڏيندو آهيان . جيڪڏهن مون اهو سچ ڳالهايو آهي ته پوءِ ٻي صورت ڪي صورت بخش. ان کان پوءِ واقعي انهيءَ بيصورت جسم جو ٽيون حصو صورت ۾ اچي ويو. آصف برخيا چيو ته خداوند جيڪڏهن منهنجي دل ۾ اها تمنا سچي آهي ته حضرت سليمان عليه السلام کان پوءِ آءُ بادشاهه ٿيان ته انهيءَ سچائي ڪري هن بيجان ڪي جان عطا ڪر. ان ڪانپوءِ انهيءَ جسم جو وڌيڪ ٽيون حصو صورت ۾ اچي ويو. آخر ۾ بيبي بلقيس چيو ته يا الاهي، جڏهن آءُ ڪو مرد پري کان ڏسندي آهيان ته منهنجي دل ۾ جيڪا آرزو پيدا ٿيندي آهي، اها ڳالهه جيڪڏهن سچي آهي ته هن ٻي روح ۾ روح ڦوڪ. ان ڪانپوءِ واقعي اهو ٻي صورت جسم مڪمل صورت وٺي بيٺو ۽ منجهس زندگيءَ جي لهر داخل ٿي وئي.

شعلو: جڏهن قيامت جو ڏينهن ٿيندو ۽ جڏهن الاهي حڪم سان مردا

قبرن مان زنده ٿي اٿندا ۽ سڀ سوال جواب ۽ حساب ڪتاب ۾ عاجز هوندا تہ اهڙيءَ مهل هڪ جماعت پري ڪان پنهنجي سوارين تي نظر ايندي. انهن جماعت وارن جي جڏهن هن پريشان حال ماڻهن تي نظر پوندي تہ هڪڙو انهن مان وڏي اچي انهن ڪان پڇندو تہ هي ڪير آهن. آخر انهن جو اهو حال ڇو ٿيو آهي ۽ ايذي تڪليف ۾ ڇو آهن؟ آواز ايندو تہ اهي ماڻهو اهي آهن، جن دنيا ۾ پنهنجي زندگي اهل عيال ۽ مال متاع جي فڪر ۾ گذري ۽ خدا جي عبادت پنهنجي مقصد ۽ اُجوري خاطر ڪندا هئا. انهيءَ ڪري هاڻي حساب ڪتاب ۾ مبتلا آهن. جڏهن اهو جواب ٻڌندو تہ موٽي اچي پنهنجي ٻين ساٿين کي ٻڌائيندو تہ روز قيامت برپا ٿي (203) چڪو آهي ۽ خدا تعاليٰ پاڻ قاضي ٿي خلق ڪان حساب ڪتاب ٿو وٺي. جيئن ئي جماعت وارا اهو سندن ٻڌندا تہ پنهنجن گهوڙن کي تيز هڪلي روانا ٿي ويندا ۽ چوندا تہ ويران زمين تي کهڙي ڍل. اها ڳالهہ بيان ڪري حضرت جن فرمايو تہ اها جماعت انهن ماڻهن جي هئي، جيڪي خدا تعاليٰ کي سندس راضپي خاطر ياد ڪندا هئا ۽ نہ ڪنهن شفقت ڪرامت واسطي!

شعلو: هڪ ڏينهن حضرت جبرئيل عليہ السلام جي نظر حور جي ڏند تي پئجي وئي. ان جي چمڪ ڏسي پانيائين تہ خدا جي نور جو تجلو آهي. انهيءَ بيهوشيءَ جي حالت ۾ ان کي سجدو ڪرڻ لڳو تہ ايتري ۾ اها حور اٿي اچي مٿان بيٺس ۽ چوڻ لڳي تہ اهو سڀ ڪجهہ انهن لاءِ آهي، جيڪي ڪفر جي حالت تي قائم آهن. اهو ٻڌڻ ڪانپوءِ وڃي جبرئيل پنهنجي پوري هوش حواس ۾ آيو. اها ڳالهہ ڪري حضرت جن چوڻ لڳا تہ طالب کي ڪڏهن بہ ڪنهن شيءِ تي فريفتہ ٿيڻ نہ کپي. مبادا اهو مڪر خدا جي طرفان هجي. ڇو تہ قرآن ۾ **والله خيرالماڪرين** (الله بهترين تدبير ڪندڙ آهي.) وارد ٿيو آهي.

شعلو: جڏهن بهشت ۾ داخل ٿيندا ۽ دوزخ وارا دوزخ ۾ تہ خدا تعاليٰ ملائڪن ڪان پڇندو تہ توهين ڇا ٿا ڏسو. هو چوندا تہ بهشت وارن کي بهشت ۾ ۽ دوزخ وارن کي دوزخ ۾ ٿا ڏسون. ڪجهہ مدت ڪان پوءِ وري ساڳيو خطاب ايندو تہ هاڻي ڇا ٿا ڏسو؟ ملائڪ عرض ڪندا تہ هينئر نہ بهشت نظر اچي ٿو ۽ نہ بهشت وارا. اهڙيءَ طرح نہ دوزخ ۽ نہ دوزخ وارا ڏسڻ ۾ اچن ٿا. تڏهن آواز (204) ايندو "**الانسان سري وانا سره**" يعني: "انسان منهنجو ڳجهہ

آهي ۽ مان ان جو ڳجهه آهيان". اگ ۾ خيال هيم تہ انهن کي ظاهر ڪريان پر هينئر اهو خيال آهي تہ ان کي لڪايان.

شعلو: جڏهن اهل بهشت، بهشت ۾ هوندا تہ ڪين سير لاءِ نڪرڻ جو حڪم ٿيندو. سڀ کان اڳتي انبيائن جا خيما هوندا، ان کان پوءِ اوليائن جا شاميانا ۽ پوءِ ٻين سيني جا هوندا. اهو سير جو سلسلو جو شروع ٿيندو تہ ڪڏهن ختم نہ ٿيندو. هر گهڙيءَ ڪانپوءِ هو ڪٿان نہ ڪٿان پيا گذرندا ۽ اهڙيءَ طرح سير تفريح ۾ وقت ڪٽيندا. ائين گويا هو هميشه هميشه لاءِ ذات خداونديءَ جي سير ۾ مصروف گذاريندا.

شعلو: قيامت جي ڏينهن جڏهن ڪيترن شخصن کي حساب ڪتاب لاءِ خدا جي حضور ۾ پيش ڪيو ويندو ۽ ملائڪ انهن جي گناهن جي باري ۾ شاهدي ڏيڻ لڳندا تہ هو عرض ڪندا تہ اي مالڪ، تو پاڻ فرمايو هو تہ ملائڪ انسان جا حاسد آهن، ۽ تنهنجي ۽ تنهنجي حبيب جي شريعت ۾ دشمن جي گواهي روا ناهي. ان ڪانپوءِ جڏهن انهن انسانن جا عضوا هٿ پير شاهدي ڏيڻ لڳندا، تڏهن وري هو عرض ڪندا تہ اهي عضوا اسان سان شريڪ ڪار هيا ۽ شريڪ ڪار جي گواهي بہ شريعت محمدي موجب ناجائز ناهي. تڏهن وري خدا تعاليٰ چوندو تہ مان پاڻ شاهد آهيان. انهيءَ تي اهي ٻانها عرض ڪندا تہ بيشڪ اي اسان جا مالڪ، پر پاڻ جهڙو ٻيو شاهد آڻ، ڇو تہ هڪ شاهد جي گواهي بہ شرع محمدي ۾ قابل قبول ڪونهي!(205)

فصل ٻيو

اڳين بزرگن ۽ ولين جون حڪايتون:

شعلو: واقف اسرار الاهي ۾ مقبول ابرار فريدالدين عطار رحمت الله عليه پنهنجي هڪ مناجات ۾ چيو آهي: اي خداوندا، ديندارن کي دين بخش ۽ ڪافرن کي ڪفر، پر مون کي درد دل جو ذرڙو عطا ڪر!

شعلو: هڪ ڏينهن مريدن مان ھِن ڄڻن پنهنجي پير ڪان پڇيو ته خدا جو وصال ڪيئن حاصل ٿي سگهي ٿو؟ چيائون مرڻ ڪانپوءِ. اهو ٻڌي انهن مان هڪ ڄڻي اتي بيابان جي واٽ ورتي ۽ پاڻ سان اهڙي ڪٽي حالت ڪيائين جو جڏهن به سندس نفس ڪجهه ڪائڻ جي خواهش ٿي ڪئي ته جواب ۾ ٿي چيائين ته ڇا مردو به ڪڏهن ڪائيندو آهي. مطلب ته جڏهن به هن جي نفس اهڙي قسم جي خواهش ٿي ڪئي، ته هن جو اهو ساڳيو جواب هو. اهڙيءَ طرح جڏهن چڱو خاصو وقت گذريو ته ان شخص تي حقيقت حال جو اهو انڪشاف ٿيو ۽ کيس خدا جو وصال نصيب ٿيو. ان ڪانپوءِ هو موٽي پنهنجي پير جي مجلس ۾ آيو. اتفاق سان سندس ٻيو دوست انهيءَ ڏينهن به پير کان اهو ساڳيو سوال ڪرڻ لڳو. ان تي پير وراڻيس ته تون اڃا ٻيو سوال ڪرين. هوڏانهن جنهن منهنجي چوڻ تي عمل ڪيو، اهو واصل بالله ٿي ويو.

شعلو: هڪ ڏينهن سلطان العارفين بايزيد بسطامي سلطان التارڪين شيخ ابراهيم ادهم کي چيو ته اڄ شام اسان وٽ روزو افطار ڪجو. هن اها دعوت قبول ڪئي ۽ افطار جي وقت اچي حاضر ٿيو. شيخ بايزيد انهيءَ وقت ڌڻيءَ جي درگاهه ۾ هٿ کڻي طعام جي طلب ڪئي ته فوراً طعام جا طبق اچي ويا، جيڪو ٻنهي ڄڻن ويهي کاڌو. موڪلائڻ وقت (206)ابراهيم ادهم وري بايزيد بسطامي کي عرض ڪيو ته سڀاڻي اسان وٽ روزو ڇوڙجو. بايزيد قبول ڪيو ۽ مقرر وقت اچي حاضر ٿيو. ابراهيم ادهم پڻ خدا جي درگاهه ۾ هٿ کڻي طعام لاءِ دعا گهري. بس پوءِ ته دير ئي ڪو نه ٿي ۽ ٿوري ويرم اندر طنبو طولان، شاميانا ۽ قناتون لڳي ويون ۽ زمين تي ڪيترن قسمن جا فرش وڇائجي ويا. ساڳئي وقت انهن شاميانن اندر سون ۽ چانديءَ جا برتن پڻ رکجي ويا ۽ قسمن قسمن جا طعام پڻ اچي رکيائون. ان ڪانپوءِ ٻنهي ڄڻن اتي

اهو طعام کاڌو. جڏهن کاڌو کائي بس ڪيائون تہ بايزيد مٿي منهن ڪري عرض ڪرڻ لڳو تہ خداوندا. جڏهن مون طعام جي درخواست ڪئي تہ فقط پنهي ڄڻن لاءِ مس پورو کاڌو عنايت ڪيئي. ليڪن ابراهيم ادهم ڪي ايترين نعمتون! هاتفي آواز آيو تہ اي بايزيد، تون اسان جي راهہ ۾ جيڪي ڇڏي آئين، ان مناسبت سان توکي ڏنوسون. پر ابراهيم اسان جي واسطي بادشاهي ڇڏي آيو، تہ هن کي انهيءَ اندازي سان عطا ڪيوسون.

شعلو: هڪ ڏينهن ڪو بادشاهہ شڪار خاطر هڪ طرف روانو ٿيو. حڪم ڪيائين تہ جنهن جي آڏو جيڪو شڪار نظر اچي تہ فقط ان جو شڪار ڪري ۽ ٻي جي ڪڍ نہ لڳي. اوچتو هڪ هرڻ سندس اڳيان اچي گذريو. بادشاهہ پنهنجو گهوڙو سندس پويان ڪٽي ڇڏيو. پر هرڻ اڳتي نڪري ويو ۽ بادشاهہ سندس پويان گهڻو پري جهنگ ۾ هليو ويو ۽ پنهنجي ساٿين کان جدا ٿي ويو. ائين هلندي هلندي ساڻو ٿي پيو. اتي اڄ بہ اچي ڪيس گهڻو ستايو ۽ پاڻي جي پڇا پئي ڪيائين. پر ڪيس پاڻي ڪٿان بہ نٿي مليو. بلڪ انهن ماڻهن سمجهيو تہ هي بہ ٻين وانگر هڪ معمولي سپاهي آهي، تان جو سندس لشڪر وارن ڳولهي لڌس. بس ان ڪانپوءِ اهي ساڳيا ماڻهو ڦري آيس ۽ سندس وڏي تعظيم (207) ڪرڻ لڳا، جو محسوس ڪيائون تہ واقعي بادشاهہ آهي. فوري طور صاف ۽ ٿڌو پاڻي ڪٽي آڻي حاضر ڪيائون. اها حڪايت بيان ڪري حضرت جن فرمايو تہ ذڪر فڪر ڪانسواءِ ائين آهي، جيئن بادشاهہ لشڪر ڪانسواءِ!

شعلو: هڪ ڏينهن صاحب عزت و فضيلت، دين نبوي جي رونق، ذات صمد جو پسنديده، خدا جو برگزيده، مسلمانن جو امام يعني امام اعظم نعمان رضي الله عنه ڪنهن ڳالهہ تان پنهنجي گهر واريءَ سان ڪاوڙجي مسجد ۾ اچي ويهي رهيو. اها خبر وچي وقت جي حاڪم وٽ پهتي، جيڪو وري في الفور امام صاحب جي گهر پهچي ويو. چورائي موڪليائين تہ پردو ڪريو، جو تہ ڪجهہ چوڻو اٿم. آخر ائين ڪيائون ۽ پردي جي پٺيان ويهي امام صاحب جي گهر واريءَ سان مخاطب ٿيو ۽ چيائين تہ امام صاحب کي ڇو ڪاوڙايو اٿوَ؟ هو تہ انتهائي بزرگ قسم جي شخصيت آهي ۽ پنهنجي وقت جو ڏاهو انسان آهي. امام صاحب جي گهر واريءَ عرض ڪيو تہ اي وقت جا حاڪم، امام صاحب شريعت مطابق هلت نٿو ڪري؟ اهو ٻڌي حاڪم چيو تہ

اهو وري كيئن؟ عورت چيو تہ خدا تعاليٰ جو فرمان آهي تہ مون عورتن کي کبي پاسيءَ مان پيدا كيو آهي، پر امام سمجهي ٿو تہ آءٌ سڄي طرف جي آهيان ۽ انهيءَ مطابق هلان. اهو ٻڌي حاڪم سخت حيران ٿيو ۽ گهڻي سوچ ويچار کان پوءِ عورت کان پڇڻ لڳو تہ اهو علم بہ تہ امام صاحب کان پرايو اٿئي يا پنهنجي پيءُ جي گهران سکي آئي آهين؟ اهي جملا عورت تي ڏاڍو اثرانداز ٿيا ۽ پنهنجي پشيمانيءَ جو اظهار ڪيائين ۽ چوڻ لڳي تہ مون واقعي غلطي ڪئي ۽ توبہ ٿي ڪريان. توهان هاڻي ڪيئن بہ ڪري امام صاحب کي مڃائي واپس گهر وني اچو. آخر اهو حاڪم پاڻ وڃي امام صاحب کي وٺي آيو. (208)

شعلو: چون ٿا تہ هڪ بزرگ وڏو عارف وقت هو ۽ جڏهن هو وعظ ڪندو هو تہ وقت جو بادشاهہ ۽ ٻيا عالم ۽ معزز اچي مڙندا هئا. مطلب تہ سڀ ماڻهو ننڍا توڙي وڏا ڪانئس ڏاڍو متاثر هئا ۽ ساڻس ڏاڍي عقيدت رکندا هئا. ڪوبہ سندس ڳالهہ کي ٽاري نہ سگهندو هو. آخر انهيءَ بزرگ جي نفس ۾ وسوسو اچي ويٺو تہ آءٌ واقعي پهتل ٻانهو آهيان ۽ سڀ ماڻهو انهيءَ ڪري منهنجي عزت ڪن ٿا. هڪ ڏينهن بزرگ پنهنجي نفس جي انهيءَ چال کي سمجهي ويو ۽ نفس کي مخاطب ٿي چوڻ لڳو تہ تو مون کي انهيءَ چار ۾ ڦاسايو آهي، هاڻي ڏس تہ آءٌ توسان ڇا ٿو ڪريان. هڪ ڏينهن جڏهن وعظ جي مجلس ختم ٿي تہ رات جو سڄو شهر جي مشهور رنڊيءَ وٽ اچي نڪتو ۽ ڪانئس پڇڻ لڳو تہ هڪڙي رات جو توکي ڪيترو اجورو ملي ٿو. ان عورت جيڪي پئسا ٻڌايا، ان جيترا بزرگ کيس ڏنا ۽ پنهنجو مصلو بہ سندس حوالي ڪيائين. وڌيڪ چيائينس تہ سڀاڻي جڏهن ڏينهن ٿئي ۽ آءٌ وعظ جي مجلس ۾ مشغول هجان ۽ گهڻا ماڻهو بہ ويٺل هجن تہ تون اتي اچي نڪرجانءِ ۽ اهو مصلو اڇلائي منهنجي منهن ۾ هڻجانءِ ۽ چئجانءِ تہ وٺ پنهنجو مصلو، جيڪو گذريل رات تو مون وٽ گروي رکيو هو. هاڻي مون کي پنهنجو معاوضو ڏي. سڀاڻي تي ان عورت ائين ڪيو ۽ جڏهن اهو بزرگ وعظ ۾ مشغول هو ۽ وقت جو بادشاهہ ۽ ٻي خلق وٽس ويٺل هئي تہ مصلو اڇلائي سندس منهن ۾ هنيائين ۽ پنهنجو معاوضو گهرڻ لڳي. اهو ڏسي بادشاهہ ۽ ٻيا سڀ ماڻهو ڏاڍو بدظن ٿيا ۽ ان بزرگ کي جيڪو مٿي ٿلهي تي چڙهي وعظ ڪري رهيو هو، لاهي

چگي جٺ ڪيائونس ۽ جيڪا بيعزتي(209) ڪرڻي هين سان ڪيائونس. بلڪ سندس ڳچيءَ ۾ رسو وجهي سڄي شهر ۾ گهمايائونس ۽ آخر ۾ ملڪ نيڪالي به ڏنائونس. تڏهن ان بزرگ پنهنجي نفس کي مخاطب ٿي چيو ته تو مون کي گمراهه ٿي ڪيو. سو ان جي سيڪت توکي ملڻ گهربي هئي.

شعلو: هڪ ڏينهن ڪي عالم سڳورا وقت جي عارفه بيبي رابعه بصريءَ وٽ آيا ۽ چوڻ لڳا ته جيڪڏهن ڪو رڳو **لااله الا الله** تو چئي ۽ محمد رسول الله ﷺ نٿو چوي ته اهو ڪافر آهي. پر جيڪڏهن **لااله الا الله** محمد رسول الله ﷺ گڏ ٿا چئون ته جهڙوڪ شرڪ ٿا ڪيون. ان سلسلي ۾ توهان جي ڇا راءِ آهي؟ بيبي وراڻيو ته منهنجي خيال موجب محمد رسول الله پڻ **لااله الا الله** ۾ سمايل آهي، ڇو ته اهو غير ناهي. انهن عالمن کي اهو قول پسند آيو.

شعلو: هڪ درويش پنهنجي ڏاڙهيءَ کي ڦڻي ٿي ڏني ته خدا جي طرفان آواز آيس ته: اي درويش پنهنجي ڏاڙهيءَ جي سينگار ۾ رڌل آهين، منهنجي يادگيري ڪهڙي وقت ڪندين!

درويش اهو ڏوراپو ٻڌي ڦڻي کي هيٺ ڦٽو ڪيو ۽ پنهنجي ڏاڙهي کي هٿن سان پٽڻ شروع ڪيائين ته انهيءَ جي ڪري مون کي اهو ڏوراپو مليو آهي. اتي وري هاتفي آواز آيس ته اي درويش، يا ته ڏاڙهيءَ کي وينو سينگارين يا وري وينو ان کي پٽين. اسان جي يادگيريءَ جو وقت توکي ڪڏهن ملندو؟

شعلو: هڪ ڏينهن سلطان التارڪين، عارف رباني، عاشق صادق، محبت خداونديءَ ۾ درهم برهم شيخ ابراهيم ادهم رحمة الله عليه واٽ وٺي پئي ويو. اها (210) سياري جي سخت رات هئي. آخر سرديءَ کان لاچار ٿي هارون رشيد جي سراءِ ۾ گهڙي آيو ۽ اچي حمام جو پاسو ورتائين ته جيئن سرديءَ کان ڪجهه بچاءُ ڪري سگهي. اتفاقاً انهيءَ وقت خليفو پاڻ به ويس مٽائڻ خاطر اتي اچي نڪتو. جيئن شاهي لباس لاٿائين ته هيٺان پهريل زرهه وارو پوش ظاهر ٿيو، جنهن جي سخت نوڪن جا نشان سندس بت تي واضح هئا. خليفي اها زرهه ابراهيم ادهم کي ڏيکاريندي چوڻ لڳو ته هي لباس بهتر آهي يا جيڪو لباس تو پهريو آهي، اهو بهتر آهي. ابراهيم ادهم پنهنجي دل ۾ ڏاڍو پشيمان ٿيڻ لڳو ته اوچتو خدائي آواز آيو ته اي هارون، تنهنجي ۽ ابراهيم جي وچ ۾ تمام وڏو فرق آهي. تون بادشاهي ٿو ڪرين. جبتوڻيڪ

منهنجي يادگيريءَ خاطر وڏا مجاهدا ٿو ڪرين، پر ٻيءَ گهڙي تون پنهنجي لشڪر جي سنڀال تي ٻه ڏيان ٿو ڪرين ۽ ان وقت تنهنجو سمورو خيال ان طرف هوندو آهي. انهيءَ مان ظاهر آهي ته تنهنجي ۽ ابراهيم جي وچ ۾ فرق ڪيئن نه هوندو! مطلب ته ابراهيم هڪ دم ٿي منهنجي يادگيريءَ ۾ مشغول آهي، جڏهن ته تون ٻه دلون ٿي هر ڪم پيو ڪرين.

شعلو: روايت آهي ته عارف رباني، ازل ۽ ابد جي صاحب جو پسنديده، پنهنجي وقت جو بزرگ احمد خضروي بلخي رحمة الله عليه سخت مجاهدا ڪندو هو ۽ هميشه پنهنجي نفس سان جنگ ۾ رڌل رهندو هو. هڪ ڏينهن ڪا جماعت وتائنس اچي گذري، جيڪي ڪنهن جهاد تي وڃي رهيا هئا. سندس نفس غازين ۽ غزوات جي شان ۾ جيڪي حديثون آهن، ياد ڏيارڻ شروع ڪيون ته جئن هو ٻه انهن سان شامل ٿئي. اتي احمد خضروي پنهنجي نفس کي چوڻ لڳو ته اهو سڀ تنهنجو مڪر آهي، ڇو ته توڪان ڪو ٻه اطاعت ۽ فرمانبرداريءَ وارو ڪم نه ٿيڻو ڪونهي. نيڪ آهي آءٌ جنگ تي روانو ٿيان ٿو پر توکي ڏينهن جو نه ته ڪجهه کائڻ لاءِ ڏيندس ۽ نه ڪو پاڻيءَ جو ڍڪ ٿي ملنديءِ بلڪ ساري رات پڻ بيداريءَ ۾ گذاريندس. نفس جواب ڏنو ته اهو سڀ (211) قبول آهي. اهو ٻڌي بزرگ حيران ٿيڻ لڳو ته پوءِ آخر جنگ منجهان نفس جي ڇا مراد آهي. آسمان ڏي منهن ڪري چوڻ لڳو ته خداوندا مون کي هن بدنيت نفس جي مڪر کان واقف ڪر ته آخر اهو مون کي ڪهڙي مقصد خاطر جنگ تي اڀاري ٿو. آواز آيو ته وري ٻه پنهنجي نفس کان پڇ ته اهو ئي توکي جواب ڏيندو. ان تي بزرگ پنهنجي نفس کي مخاطب ٿي چوڻ لڳو سچ پچ ٻڌاءِ ته ڪافرن سان جنگ ڪرڻ مان توکي ڪهڙو مقصد حاصل ٿيندو. چوڻ لڳو ته منهنجو مقصد هو ته تون جڏهن اتي وڃين ۽ هڪ، فعو جنگ ڪرين ته مان هڪ ڀيري ڪسجي ختم ٿي وڃان ۽ هي بار بار ڪسڻ ۽ مرڻ کان ڇٽي پوان، جيڪا تون هر وقت منهنجي مخالفت ڪري رهيو آهين ۽ منهنجو ڪو مطلب پورو ٿيڻ نٿو ڏين. ٻيو منهنجو مقصد اهو آهي ته تون جڏهن شهيد ٿي ويندين ته شهادت کان پوءِ ماڻهو تنهنجي تعريف ڪندا ته ڪهڙو نه بزرگ هو جو سڄي عمر مجاهدن ۾ گذاري آخر ۾ شهادت جو پيالو پيتائين. ان ريت جڏهن ٻيا ماڻهو تنهنجي ساراهه ڪن ها ته اهو ڪارنامو ٻه تو سر انجام ڏنو ته بحيثيت نفس

مان ڏاڍو خوش ٿيان ها. انهيءَ بزرگ جڏهن نفس جو اهو جواب ٻڌو تہ ويهي رهيو ۽ جهاد لاءِ روانو نہ ٿيو، بلڪ پنهنجي مجاهدي ۾ مشغول ٿي ويو.

عبادت ۾ اها حڪايت بيان ڪري حضرت جن چوڻ لڳا تہ اي طالب خدا جا، نفس جي مڪر جو خاص خيال ڪريو ڇو تہ اهو مرڻ ڪانپوءِ بہ غرور ۽ وڏائي جي تدبير ڪرڻ گهري ٿو.

شعلو: روايت آهي تہ جڏهن حقيقت ۾ ڪامل، شريعت تي عامل، ۽ عارف رباني شيخ محي الدين ابن عربي رحمة الله عليه کي مرڻ ڪانپوءِ قبر ۾ پوري هليا تہ سوال و جواب ڪرڻ وارا ملائڪ منڪر ۽ نڪير حاضر ٿيا. سندن هٿن ۾ گرز هئا ۽ شيخ ابن عربيءَ کان پڇڻ لڳا تہ من ربک يعني تنهنجو رب ڪير آهي؟ تہ شيخ (212) جواب ڏنو: "**الحقيقت ساري في الا کوان**" يعني "حقيقت پوري جهان ۾ جاري ۽ ساري آهي." ملائڪ حيران ٿيا ۽ رب العزت جي درگاه ۾ سوال ڪرڻ لڳا تہ خداوندا اسين شيخ جي انهيءَ جواب جو مطلب نٿا سمجهون. آواز آيو تہ توهان ان ڳالهہ کي ڇڏي ڏيو ۽ واپس هليا وڃو، ڇو تہ ان جو مطلب هڪ آءٌ ڄاڻان ٿو ۽ ٻيو هو پاڻ ڄاڻي ٿو.

شعلو: ڪنهن درويش کي الله تعاليٰ جو قرب حاصل ٿيو تہ آواز ٻڌائين تہ اسان جي موڪليل پيغمبر رسالت مآب جي خدمت ۾ وڃ ۽ ان جي تابعداري اختيار ڪر. ڇو تہ هاڻي اڪيلي اچڻ جو حڪم ناهي. عرض ڪرڻ لڳو تہ خداوند، ان جي تابعداري اختيار ڪرڻ سان جيڪو مرتبو حاصل ٿيندو، اهو اڳيئي تو مون کي عنايت ڪيو آهي. پوءِ ان جي تابعداري ۾ اچڻ جو ڪهڙو فائدو. ليڪن فرمان ٿيو تہ نہ وڃ ۽ اسان جي رسول جي طفيليءَ ۾ اچ. درويش وري ساڳيو جواب ڏنو. پاڻ سڳورن کي ان ڳالهہ جو جڏهن علم ٿيو تہ ڪين ڏک پهتو ۽ انهيءَ سبب ڪري اهو درويش خدا جي درگاه مان ترڇي ويو. چون ٿا تہ ان ڪانپوءِ اهو درويش برابر تنزل يعني ڏينهون ڏينهن هيٺ وڃي رهيو آهي ۽ ڪٿي بہ ٻيهڻ جي جڳهہ نٿي مليس.

شعلو: چون ٿا تہ هڪ ڏينهن خداوند تعاليٰ پنهنجي مقبول بندي عارف رباني بايزيد بسطاميءَ کي خطاب فرمايو تہ اي بايزيد، جيڪڏهن تون بسطام جي شهر ۾ نہ هجين ها، تہ ٻين عابدن ۽ زاهدن بلڪ سموري خلق کي هلاڪ ڪري ڇڏيان ها. ڇو تہ اهي پاڻ سان گڏ مون کي ياد ڪن ٿا ۽ تون پاڻ کي وساري يعني بيخود ٿي مون کي ياد ڪرين ٿو.

شعلو: هڪ ڏينهن ڪنهن درويش خدا تعاليٰ ڪان ٽي شيون گهريون. (213) پهريون مون کي اهڙو پير يا مرشد ملاءِ، جنهن جي مون کي گهرج هجي ۽ هن کي مون ۾ ڪا حاجت نہ هجي. ٻيو حلال رزق ڏي ۽ ٽيون اهڙو رفيق ساٿي عنايت ڪر، جيڪو تنهنجي راه ڏانهن رهنمائي ڪري. آواز آيو تہ اي درويش اسان توکي ٽيئي شيون ڏئي ڇڏيون. ليڪن تون انهن کان بي خبر آهين. درويش عرض ڪيو تہ اهو ڪيئن؟ جواب آيو تہ تنهنجو اهڙو پير مرشد مان آهيان. مون ۾ تنهنجي حاجت آهي، پر تو ۾ منهنجي ڪا حاجت ڪونهي. حلال طعام اهو آهي تہ تون هر وقت جڏهن پنهنجي ڪاوڙ کي ڪائي وڃين ٿو تہ اهو حلال طعام آهي. ٽيون تنهنجو رفيق قرآن پاڪ آهي، ڇو تہ اهو تنهنجي اسان ڏانهن رهنمائي ڪري ٿو.

شعلو: هڪ ڏينهن اهل ملت جو پيشوا، قيامت جي مجمعي جي شمع، فقر وارن جي حجت، وقت جي قطب، شيخ ذوالنون مصري پنهنجي پٽ کي وعظ ۽ نصيحت طور پڇي رهيو هو تہ هن شهر ۾ داناءُ ڪير آهي؟ جواب ڏنائين تہ آءٌ وري پڇيائين تہ نادان ڪير؟ جواب ڏنائين آءٌ؟ شيخ کي اها ڳالهہ وڻي ۽ ڪيس چوڻ لڳو تہ پلا مون کي نصيحت ڪر! هو ڪيس چوڻ لڳو تہ پهرين ڪوڙ هرگز نہ ڳالهايو. ٻيو تہ سچائي تي هميشہ راضي رهو. ٽيون حرام نہ کائو. باقي حلال کائڻ کان منع ڪونهي. ٻيا ماڻهو رڳو فرض ادا ڪن ٿا، پر توهان انهن جي ادائگيءَ ۾ استقامت اختيار ڪريو. اهڙيءَ طرح عام ماڻهو وقتي ورد ۾ مشغول ٿيندا، پر توهان پنهنجي ورد وظيفن ۾ هميشگي اختيار ڪريو. ٻيا ماڻهو رڳو رمضان جا روزا رکندا، پر توهان هميشہ روزا رکو. شيخ جڏهن اهي نصيحتون ٻڌيون تہ پٽ کي چوڻ لڳو تہ خدا جو قسم جيڪي ڪجهہ چيو اٿئي، ان ۾ بيشڪ علم خداوندي شامل آهي. (214)

شعلو: هڪ شخص ٻڌو تہ فلاڻي هنڌ هڪ اهڙو وڻ آهي، جنهن جو ميوو نہ ڪنهن ڏٺو آهي ۽ نہ ڪنهن چکيو آهي، بس پوءِ تہ انهيءَ شوق ۾ هر وسيءَ ۽ واهڻ لتاڙيندو ڪيئي شهر گهمندو آخر هڪ ڏينهن انهيءَ وڻ کي ڳولي لڌائين ۽ ڏٺائين تہ واقعي ان ۾ ڦل لڳو پيو آهي. جيئن هٿ مٿي ڪري ميوو پٽڻ جي ڪوشش ڪيائين تہ ميوا مٿي هليا ويا. آخر وڻ تي چڙهي ويو تہ جيئن

ميوا پٽي سگهي. جيئن ئي مٿي چڙهي ويو تہ ميوا وري هيٺ لٽڪڻ لڳا. پاڻ وري ٿورو هيٺ لهي آيو تہ ميوا وري مٿي چڙهي ويا. مطلب تہ جيڪڏهن هو مٿي ٿي چڙهيو تہ ميوا هيٺ لهي ٿي آيا ۽ جيڪڏهن هو پاڻ هيٺ لهي ٿي آيو، تہ ميوا مٿي چڙهي ٿي ويا. اهو لقاءُ ڏسي ڏاڍو پريشان ٿيو ۽ آخر عاجز ٿي چپ ڪري ويهي رهيو. ايتري ۾ هڪ شخص اچي اتان لنگهيو جنهن اهو سڀ ڪجهہ ويني ڏٺو. تنهن چيس تہ اهي ميوا توکي هرگز هٿ نہ ايندا، جيستائين تون پنهنجو سر ڪاٽي هيٺ زمين تي نٿو رکين. آخر ان شخص ائين ڪيو تڏهن وڃي پنهنجي مقصد مراد کي رسيو.

حضرت جن اها حڪايت بيان ڪري چوڻ لڳا تہ هيءَ خدا جي طالبن واسطي هڪ قسم جي تمثيل هئي.

شعلو: روايت آهي تہ دين و دنيا جو سلطان، يقين جي پهاڙ جو پڪي، مجاهدي ڪندڙن جو بادشاهہ، مريدن جو رهنما، ملڪ تفريد جو صاحب شيخ فريد شڪر گنج رحمة الله عليه جوانيءَ جي شروع وارن ڏهاڙن ۾ ئي پير مرشد جي خدمت ۾ گهڻو مشغول رهندو هو. هو هرروز صبح جو جهنگ مان ڪاٺيون ڪري ڪٺي ايندو هو ۽ شام جو ستر مٽ پاڻيءَ جا ڀري رکندو هو ۽ رات جو انهن سيني مٽن جي هيٺان باهہ ٻاري رکندو هو تہ سندس مرشد انهن ستر مٽن جي پاڻيءَ سان غسل ڪندو هو. (215)

چون ٿا تہ شيخ فريد حسن ۽ جمال ۾ يوسف ثاني هو ۽ جيئن نبين ۾ حضرت يوسف مشهور آهي، تيئن اوليائن ۾ وري شيخ فريد هو.

هڪ رات اوچتو شيخ فريد ڏٺو تہ سيني مٽن جي باهہ وسامي پئي آهي. ڏاڍو پريشان ٿيو ۽ انهيءَ پريشانيءَ جي عالم ۾ گهر جي ڇت تي چڙهي هيڏانهن هوڏانهن ڏسڻ لڳو تہ من ڪٿي باهہ جي روشنائي نظر اچي. آخر هيٺ لهي ان طرف ڏانهن روانو ٿيو، جتي ڪيس روشني نظر آئي هئي. اتي جڏهن پهتو تہ ڏٺائين تہ اهو بادشاهہ جو محل آهي ۽ سندس ڏيءَ ڏياٽي روشن ڪيو ويٺي آهي. شيخ فريد بہ اتي اچي پنهنجو عرض پيش ڪيو تہ باهہ جي ڳولا ۾ آيو آهيان. هوڏانهن بادشاهہ جي ڌيءَ جي نظر جڏهن شيخ فريد جي حسن و جمال چهري تي پئي تہ هوءَ مٿس موهت ٿي پئي ۽ چيائين تہ جيڪڏهن تون اسان وٽ اچي رهندين تہ تنهنجي باهہ جي فرمائش پوري ڪئي ويندي.

شيخ فريد وراڻيو تہ ائين هرگز نہ ٿيندو. ان تي بادشاهہ جي ڌيءَ چيس تہ پوءِ پنهنجي هڪ اک ڪڍي ڏي تہ توکي باهہ ڪڍڻ ڏيان. شيخ فريد فوراً پنهنجي آڱرين سان اک ڪڍي سندس آڏو رکي ۽ باهہ ڪڻي آڻي مٽ گرم ڪيائين ۽ پنهنجي اک تي پٽي ٻڌي ڇڏيائين. صبح جو پير غسل ڪري جڏهن ٻاهر آيو تہ ڏينهن جي روشنيءَ ۾ سندس نظر وڃي شيخ فريد جي اک تي ٻڌل پٽيءَ تي پئي. پير پڇيس تہ اک ۾ سور اٿئي تہ اڄ توکي مرهم رکون. پير جيئن سندس اک تان پٽي مٿي ڪئي تہ اصل ماجرا معلوم ٿيس. فوراً هڪ پتر ڪڻي سندس اک تي گهمايائين تہ اک اڪين جهڙي ٿي وئي. چون ٿا تہ ان ڪانپوءِ شيخ فريد کي جلدي اهو مقصد حاصل ٿيو، جنهن لاءِ ايڏي خدمت ٿي ڪيائين.

__شعلو:__ هڪ بزرگ ٻڌو تہ درياءَ جي ٻي ڪناري تي هڪ درويش اچي منزل ڪئي آهي، سو واهڙ تري پرينءَ پر اچي درويش سان ملاقي ٿيو. گهر موٽي اچي طعام تيار ڪرايائين ۽ گهر واريءَ کي چيائين تہ تون ڪڻي وڃي درويش کي پهچائي اچ. زال (216) چيس تہ وچ تي درياءَ آهي، ڪيئن ويندس؟ بزرگ چيس تہ جڏهن درياءَ تي پهچين تہ هن ريت چئج. اي خداوندا، منهنجي مڙس جي صدقي جيڪو ڪڏهن بہ منهنجي ويجهو نہ آيو آهي، مون کي درياءَ منجهان رستو ڏي. ان عورت درياءَ تي اچي ائين چيو تہ واقعي دريا خشڪ ٿي ويو ۽ ٻيءَ پر اچي اهو طعام درويش آڏو رکيائين. درويش طعام کائي خوش ٿيو ۽ ان عورت کي واپس وڃڻ جي اجازت ڏنائين. ان تي عورت چوڻ لڳي تہ پرين پر آءُ درياءَ کي ڪيئن پار ڪنديس. چيائنس تہ جڏهن ڪناري تي پهچين تہ چئج. يا الاهي، انهيءَ سچ جي صدقي تي هن درويش ڪڏهن بہ طعام نہ کاڌو آهي، مون کي درياءَ پار ڪراءِ. اهڙيءَ طرح واقعي ٻيهر خشڪ ٿي ويو ۽ اها عورت موٽي پنهنجي گهر آئي ۽ مڙس کي چوڻ لڳي تہ بيشڪ توهان ٻئي خدا جا نيڪ ۽ صالح بندا آهيو، پر ڪوڙ ڇا جي لاءِ ڳالهايو ٿا؟ ڇو تہ اهڙي رات مشڪل سان ٿي گذري جو تون منهنجي ويجهو نہ ايندو هجين. اهڙيءَ طرح هن درويش لاءِ جيڪو کاڌو آءُ کڻي ويس، اهو هن منهنجي آڏو ويهي کاڌو!

بزرگ جواب ڏنو تہ اسان ٻنهي صحيح چيو آهي. مون کي سائين جو سوڳند آهي تہ آءُ ڪڏهن بہ نفساني خواهش سبب تنهنجي ويجهو نہ آيو آهيان، البت حق جي رضا ۽ تنهنجي حق ادا ڪرڻ خاطر ائين ڪيو اٿم. اهڙيءَ طرح هن

درويش ڪڏهن بہ پنهنجي نفساني خواهش سبب ڪاڏو نہ طلبيو آهي، مگر حق جي خاطر!

شعلو: ڳالهہ ٿا ڪن تہ هڪ ڏينهن عاشق، صادق، صاحب يقين، خلوت نشين، عارف خدا ۽ مجذوب وقت بهلول رحمة الله عليه درياءَ جي ڪناري تي ويٺو هو ۽ مٽيءَ منجهان قلعو ٺاهيائين (217). اوچتو وقت جو بادشاهہ اتان گذريو. بهلول بڪايل هو سو ڪنڌ مٿي ڪٽي بادشاهہ کي چوڻ لڳو تہ هي محل جيڪو مون ٺاهيو آهي، سو تون هڪ درهم ۾ وٺندين! بادشاهہ چيو تہ جيڪڏهن تون ڏيندين تہ ڇو نہ قبول ڪندس. ائين بهلول کان هڪ درهم عيوض وٺي روانو ٿيو. بادشاهہ گهر اچي جڏهن آرامي ٿيو تہ ننڊ ۾ پاڻ کي بهشت ۾ سير ڪندي ڏٺائين، جيڪو موتين سان سينگاريل هو. پڇا ڪيائين تہ اهو محل ڪنهن جو آهي ۽ منجهس ڪير رهندو؟ جواب آيس تہ اهو محل خدا جو آهي ۽ بهلول درويش لاءِ تيار ڪيو ويو هو. پر ڪالهہ هن اهو هڪ درهم ۾ توکي وڪڻي ڏنو آهي. تنهن ڪري هينئر اهو تنهنجي واسطي آهي. بادشاهہ اڃان ڪجهہ اڳتي وڌيو تہ وڌيڪ عاليشان محلات ڏٺائين جنهن ۾ لعل، فيروزه ۽ ياقوت لڳل هئا. وري پڇا ڪيائين تہ اهو محل ڪنهن جو آهي؟ جواب مليس تہ اهو پڻ بهلول جي ملڪيت آهي، پر اڃان تائين وڪيو نہ اٿائين.

بادشاهہ جيئن سجاڳ ٿيو تہ سڌو بهلول وٽ آيو. جيڪو پنهنجي ساڳي ڪار ۾ مشغول هو ۽ پنهنجي سموري آرزو بيان ڪيائين ۽ ڪيس چوڻ لڳو تہ بهلول اهو شيءِ بہ وڪڻندين؟ چيائين هائو. بادشاهہ پڇيس تہ ڪيتري ۾؟ جواب ڏنائين تہ ٻہ لک. بادشاهہ چيس ڪالهہ هڪ درهم ۾ وڪي اٿئي ۽ اڄ ٻہ لک! وري چيائين پر اهي قبول ناهن، ڇو تہ اڳ ۾ تو اها شيءِ نہ ڏٺي هئي.

شعلو: هڪڙي بادشاهہ پنهنجي نينگر کي پڙهائڻ لاءِ هڪ استاد کي مقرر ڪيو. هڪ ڏينهن ان ڇوڪر پنهنجي استاد کي چيو تہ مونکي اهڙو سبق سيکار جيڪو واقعي منهنجي لاءِ نفعي وارو ثابت ٿئي (218) ۽ آخر ۾ ڇوٽڪارو نصيب ٿئي. استاد چيس تہ اها خاموشي آهي. انهيءَ ڳالهہ ان نينگر تي ايترو اثر ڪيو جو ڳالهائڻ ٻولهائڻ بند ڪري ڇڏيائين. جهڙو گونگو هجي ۽ ڪنهن بہ موقعي مهل تي ڪجهہ نہ ٿي ڪڇيائين. سندس پيءُ پريشان ٿيو تہ ڪڏهن تہ پٽس ڳالهائي. آخر پنهنجي امير امرائن سان صلاح ڪيائين جن

چيس تہ نينگر کي شڪار تي موڪلڻ گھرجي تہ من اتي ڪجھ ڳالهائي. ائين ڪجھ ماڻھن سان هن ڪي شڪار تي موڪليائون. سڄو ڏينهن جھنگل ۾ رلندا رهيا، پر ڪين ڪو شڪار هٿ نہ آيو. لاچار نااميد ٿي واپس موٽڻ جي ڪيائون. نينگر انهيءَ سموري عرصي ۾ هڪ حرف بہ نہ ڪڇيو ۽ ساڳي ماٺ جي مهر چپن تي رکيو آيو. اوچتو انهيءَ وقت هڪ طرف کان تتر جي ٻولڻ جو آواز آيو. بس پوءِ تہ شڪاري ان جي ڪڍ پئجي ويا ۽ آخر ڪٺي ان کي ڦاسايائون ۽ شهزادي جي آڏو جهلي آيا ۽ کانئس پڇڻ لڳا تہ ان کي ڪُھي حلال ڪريون يا نہ! شهزادي جواب ڏنو تہ جيڪڏهن اڄ اهو تتر آواز نہ ڪري ها، تہ جيڪر ڪسجڻ کان بچي وڃي ها. آزادي جو اهو ڳالهائڻ ٻڌي بادشاهہ جا جاسوس ڏاڍو خوش ٿيا تہ چڱو ٿيو جو ڪيئن بہ ڪري شهزادي ڳالهايو تہ سهي ۽ ان ڪري اڳتي بہ ڳالهائيندو. ماڳ پهچڻ ڪانپوءِ اها ماجرا وڃي بادشاهہ کي ٻڌايائون تہ هو پڻ ڏاڍو خوش ٿيو. ليڪن وري جڏهن شهزادي سان ڳالهائڻ جي ڪوشش ڪيائون تہ هو ڪي ڪين ڪڇيو، بلڪ جھڙي پٿ! چون ٿا تہ شهزادي مرڻ گھڙيءَ تائين وري ڪجھ نہ ڳالهايو!

شعلو: سلطان التارڪين، شيخ العارفين، ولايت جو بادشاهہ ابراهيم ادهم هڪ دفعي پنهنجي ساٿين سان ڪبعة الله جي طواف خاطر ٿي ويو. سندن پويان قافلي ۾ هڪ خوبصورت نينگر بہ ٿي آيو. اوچتو سندن نظر وڃي هن تي پئي ۽ ان ڪانپوءِ بيھر بہ ڪنڌ ورائي هن ڪي ڏٺائون. (219) ساٿي مريدن عرض ڪيو تہ شريعت ۾ اهڙيءَ طرح ڇوڪرن کي ڏسڻ منع آهي ۽ توهان شريعت جي تابعداري ڇو نہ ٿا ڪريو. جواب ڏنائون تہ اهو ڇوڪرو منهنجو پٽ آهي، جيڪو منهنجي بادشاهي ڇڏڻ وقت ماءُ جي پيٽ ۾ هو.

شعلو: هڪڙو پير پنهنجن مريدن سان گڏ خانہ ڪعبہ جي زيارت لاءِ ٿي ويو. ليڪن سندن مريد کانئس ڪجھ فاصلي تي هئا. واٽ تي ڏٺائون تہ هڪ مئل اٺ پيو آهي، جنهن کي ايترو وقت گذري ويو آهي جو سندس هر عضوي منجهان اوڙ ايري آيو آهي. اهو پير ڪجھ دير ان اٺ مٿان بيهي رهيو ۽ خدا عزوجل جي وڏائي بيان ڪري وري اڳتي پنڌ پيو. ليڪن سندس پويان ايندڙ مريد ان اٺ جي مٿان بيهي رهيو ۽ مٿي منهن ڪري چوڻ لڳو تہ اي خداوندا، جيڪڏهن اڄ هيءُ اٺ زنده هجي ها تہ هن ساوڪ ۾ چري ها ۽ مست

ٿيو پيو گهمي ها. قدرت خدا جي سندس ان اشاري سان اٺ جيئرو ٿي پيو. ليڪن پاڻ وري پنهنجي پير پٺيان روانو ٿيو. خانہ ڪعبي جي زيارت ڪان واندا ٿي جڏهن واپس ساڳي جڳهہ تي پهتا تہ اٺ ڪي نہ ڏٺائون. اهو مريد گهڙي ڪن لاءِ سوچ ۾ گم ٿي ويو. ليڪن ايتري ۾ اٺ پري ڪان نظر آيو. جيڪو هينئر هر قسم جو گاهہ ڪائي ٿلهو متارو ٿي پيو هو. پير جو اٺ ڪي ڏٺو تہ مريدن ڪان پڇڻ لڳو تہ توهان مان ڪنهن اها حرڪت ڪئي آهي؟ پهرين تہ ڪير ڪين ڪڇيو، پر پوءِ خبر پيس تہ اها حرڪت سندس هڪ مريد جي هئي. پير هڪدم ان ڏانهن ڪرڙيون اکيون ڪري ڏسڻ لڳو ۽ چيائينس تہ مان ۽ مون سان گڏ ٻيا جيڪي هئا، اهي بہ اهو ڪم ڪري ٿي سگهيا، ليڪن اسان رب جي رضا ۾ دخل اندازي نٿي ڪرڻ گهري. تو شايد هن سيني ڪي پاڻ ڪان گهٽ ڄاڻي اهو ڪم سر انجام ڏنو ۽ حڪم الاهي جيڪو اٺ جي مرڻ(220) بابت صادر ٿيل هو، بي پرواهي ڪان ڪم ورتو. اهڙيءَ طرح تو سخت بي ادبي ڪئي جو اهو اٺ جيئرو ٿي پيو. هاڻي تنهنجي اها سزا آهي تہ هن ڪان پوءِ ٻيهر ڪڏهن بہ اسان جي مجلس ۾ نہ اچجانءِ!

شعلو: غوث اعظم، عارف رباني، پيران پير ميران محي الدين شيخ عبدالقادر جيلاني قدس الله سره جي وقت جي ڳالهہ آهي تہ هڪ ڏينهن پاڻ شهر ۾ ٿي ويا جو هڪ هنڌ ٻارن کي راند ڪندي ڏٺائون تہ انهن مان هڪ نينگر زمين تي دائرو ناهي، ٻين کي چوڻ لڳو تہ جيڪو هن دائري ۾ داخل ٿيندو، اهو حضرت شيخ جيلانيءَ جو مريد ٿيندو. ايتري ۾ هڪ ڇوڪر کي الاهي توفيق نصيب ٿي ۽ ان دائري ۾ گهڙي پيو. گهڻي وقت ڪانپوءِ جڏهن هو وڏي عمر جو ٿيو تہ هڪ ڏينهن ٻئي مريد سان گڏجي پيران پير جي خدمت ۾ آيو. پيران پير کيس سڃاڻي ورتو ۽ پنهنجي ٻئي مريد کي چوڻ لڳو تہ ننڍڙيءَ ڄمار ڪان وٺي جڏهن مريدي جو ارادو ڪيو اٿائين تہ اسان کيس قبول ڪيو آهي، ۽ کيس پنهنجن مريدن ۾ شامل سمجهون ٿا. ان ڪانپوءِ اهو شخص فوري طور ٻنهي هٿن سان دست بيعت مريد ٿيو.

شعلو: چون ٿا تہ هڪڙي پير جا ڪيترائي مريد هئا. سو هڪ ڏينهن جا ڪيائين جو پنهنجي حجري جي آڏو هڪ ليڪو ڪڍي هڪ خادم کي اتي ويهاري ڇڏيائين. پاڻ حجري ۾ وڃي عبادت ڪرڻ لڳو. خادم کي چيائين تہ

جڏهن ڪو مريد اچي ته ان کي ٻڌائي ته جيڪو مريد اهو ليڪو ٽپي منهنجي حجري ۾ گهڙڻ جي (221) ڪوشش ڪندو، اهو بي ايمان آهي. گهڻا مريد آيا جيڪي اهو سخن ٻڌي ماٺ ڪري اتي ويهي ٿي رهيا، ليڪن آخر ۾ هڪ اهڙو مريد به آيو، جيڪو اهو ليڪو ٽپي اندر حجري ۾ گهڙي ويو. پير مخاطب ٿي کيس چوڻ لڳو ته هتي ڇو آيو آهين؟ ڇا تو هن خادم جي ڳالهه نه ٻڌي؟ جواب ڏنائين ته ٻڌم. پر منهنجو پير تون آهين. توکي ڇڏي ڪيڏانهن وڃان. پير اهو جواب ٻڌي قبول ڪيو.

شعلو: هڪ ڏينهن حسن بصري، حبيب عجمي ۽ مالڪ بن دينار ٽيئي گڏجي مخدوم بيبي رابعه بصريءَ وٽ آيا. رابعه بصري ان وقت سخت بيمار هئي. اهو ڏسي سوال ڪيائون ته جڏهن خدا تعاليٰ پنهنجي ڪنهن دوست کي مشڪل سان دوچار ڪري ته اهو دوست ڇا ڪري؟ هڪڙي پاڻ ئي جواب ڏنو ته صبر ڪري. ان تي رابعه بصريءَ چيو ته ان کان وڌيڪ بهتر کهڙي ڳالهه آهي. ٻئي چيو ته شڪر ڪري. چيائين ته ان کان وڌيڪ! ٽئين چيو ته انهيءَ مشڪل کي تحفو ڪري ڄاڻي. رابعه بصري چيو ته ٽيئي جواب مناسب آهن. ان تي هنن ٽنهي ڄڻن کيس چيو ته تون ٻڌاءِ. رابعه ورائيو ته اهڙي وقت ۾ ان مشڪل منجهان ان دوست کي اهڙي لذت حاصل ٿيڻ گهرجي، جو جيئن اهي ٽئي ڳالهيون وساري ويهي!

شعلو: هڪ بادشاهه کي نهايت سهڻي ڌيءَ هئي. هڪ ڏينهن هوءَ محل ۾ ويٺي هئي جو اوچتو سندس نظر دريءَ کان ٻاهر بيٺل هڪ بزرگ شخص تي وڃي پئي. (222) بادشاهه جي ڌيءَ ان بزرگ کي ڏسڻ سان مٽس مفتون ٿي پئي ۽ عشق جي چڻنگ سندس دل ۾ هر وقت دکڻ لڳي. آخر دل جهلي پيءُ کي چيائين ته منهنجي دل ۾ خداتعاليٰ جي يادگيريءَ جو ذوق شوق جاڳيو آهي ۽ دل ٿي چوي ته هي بادشاهي محل ڇڏي، ڪنهن اهڙي شخص جي وڃي خدمت ڪريان جيڪو خدا جي واٽ ڏيکاري. بادشاهه ڳالهه سمجهي ويو ۽ ان بزرگ کي گهرائي پنهنجي ڌيءَ جي نيڪ خواهش کان واقف ڪيائين ۽ چيائين ته مون کي تو جهڙو ٻيو نيڪ شخص نظر نٿو اچي، تنهن ڪري آءٌ کيس تنهنجي حوالي ڪريان ٿو. انهيءَ بزرگ گهڻي غور کان پوءِ اها آڇ قبول ڪئي.

بادشاهه ان شخص جي خانقاهه پرسان پنهنجي ڌيءَ لاءِ هڪ الڳ

حجرو ٺهرائي ڏنو تہ جيئن هوءَ وڃي اتي رهي سگهي. ڪجھہ ڏينهن ڪان پوءِ هڪ رات جو بادشاهہ جي ڌيءَ تي شهوت اچي غلبو ڪيو ۽ اڌ رات جو پنهنجي حجري مان اٿي اچي شخص جو دروازو ڪڙڪايائين ۽ چوڻ لڳي خدا جي واسطي دروازو کول. شخص اندران آواز ڏنو تہ نہ کوليندس. آخر جڏهن بلڪل نااميد ٿي تہ چوڻ لڳي تہ اي شخص، ياد رکجانءِ مون کي تو گهڻو ئي نراس ڪيو آهي ۽ منهنجي مراد پوري نٿو ڪرين، پر آءٌ بہ اهڙو حيلو هلائينديس جو تون ڦاسي ڪائيندين ۽ اها تنهنجي شيخي ۽ بزرگي مٽيءَ ۾ ملي ويندي. شخص جواب ڏنو تہ منهنجي لاءِ اها ڳالهہ سولي آهي، پر اهو ڪم مشڪل آهي. اهو جواب ٻڌي هوءَ بلڪل نااميد ٿي موٽڻ لڳي تہ سندس نظر وڃي هڪ پنهوار تي پئي ۽ دل جي خواهش ۽ حسد وچان پاڻ کٽي ان جي حوالي ڪيائين. شهزادي ان پنهوار مان اميد سان ٿي پئي سو ڇا ڪيائين جو پيءُ کي نياپو ڏياري موڪليائين تہ تو جنهن بزرگ جي حوالي ڪيو هو، انهيءَ جا اڄهو ٻين زماني وارن ماڻهن جهڙا ڪم آهن. هوڏانهن هن شخص ڇا ڪيو هو جو شهزاديءَ کي قبوليت ۾ وٺڻ وقت پنهنجي (223) آلت وڍي صندوق ۾ وجهي وقت جي قاضيءَ وٽ امانت طور رکرائي ڇڏيائين. بادشاهہ کي جڏهن ڌيءَ جو نياپو پهتو تہ شخص کي گهرائي قاضيءَ جي حوالي ڪيائين. قاضيءَ شخص کان پڇيو تہ توکان اها تقصير واقعي ٿي آهي يا نہ؟ جواب ڏنائين هائو. قاضيءَ حڪم ڪيو تہ ان پاداش ۾ شخص کي سوريءَ تي چاڙهيو. جڏهن شخص کي سوريءَ ڏانهن وٺي ٿي ويا تہ سندس مريد جيڪي ان وقت اچي گڏ ٿيا هئا، عرض ڪرڻ لڳا تہ اسان کي پڪ آهي تہ اها تقصير توکان نہ ڪئي آهي ۽ اجايو پاڻ کي سوريءَ جي حوالي نہ ڪر ۽ نہ وري اسان فقيرن کي قيامت ڏينهن شرمندو ڪر. شخص کي پنهنجي مريدن جي اها ڳالهہ آئڙي ۽ شاهي ملازم کي چيائين تہ مون کي بادشاهہ وٽ وٺي هل جو مون کي هڪ عرض ڪرڻو آهي. آخر شخص کي بادشاهہ جي آڏو آندو ويو جتي هن چيو تہ قاضيءَ کي بہ گهرايو وڃي. اتي شخص قاضيءَ کان پنهنجي امانت رکيل صندوق گهرائڻ جي فرمائش ڪئي. جڏهن صندوق کي کوليائين تہ سڀ وائڙا ٿي ويا ۽ ڪين شخص جي سچائيءَ تي پروسو آيو ۽ پنهنجي ڪئي تي شرمندگي ٿي. بس پوءِ تہ بادشاهہ پنهنجي ڌيءَ کي گنهگار ٺهرائي شهر نيڪالي ڏني. جڏهن اهو سڀ ڪجھہ ٿي چڪو تہ

قاضيءَ شخص کان پڇيو تہ تو اها ڳالھہ اڳ ۾ ظاهر ڇو نہ ڪئي؟ جواب ڏنائين تہ ان وقت جڏهن شهزاديءَ رات جي وقت مون کي دروازو کولڻ لاءِ چيو ۽ مون انڪار ڪيو، اهو منهنجو گناھ هو.

شعلو: چون ٿا تہ هڪڙي طالب خدا جي طلب ۾ ٽيهن سالن(224) جو روزو رکيو ۽ انهيءَ دوران هن هر هنڌ بزرگ جي وجي وڏي خدمت ڪئي، پر آخر تائين کيس پنهنجو مقصد حاصل نٿي ٿيو. ڪن بزرگن کيس اشارو ڏنو تہ وقت جي شيخ ۽ قطب ۽ زماني جي مرشد شيخ ذوالنون مصري جي خدمت ۾ وڃ جو اتي توکي گوهر مقصود حاصل ٿيندو. آخر هو اچي ذوالنون مصريءَ جي خدمت ۾ حاضر ٿيو. جنهن کيس پاڻ وٽ ويهاريو ۽ طعام ڪٽي اچي کيس کائڻ لاءِ ڏنائون. پهريائين تہ اهو طالب خدا جو ڏاڍو دلگير ۽ نا اميد ٿيو، پر بک بہ کيس سالن جي هئي سو کائڻ کي لڳي ويو. ايترو عرصو جو طعام نہ کاڌو هئائين، سو کائڻ سان ننڊ اچي متس غلبو ڪيو، ۽ سمهڻيءَ جي نماز بہ کانئس ويندي رهي. ننڊ ۾ ڏٺائين تہ هو خدا جي دربار ۾ پهتو آهي ۽ پنهنجو گوهر مقصود حاصل ڪيو اٿائين. هوڏانهن شيخ مصريءَ کي خدا جي طرفان عتاب آيو تہ تو اسان جي طالب کي ڇو ڪاريو جو اسان اهڙن بي مراد وارن يا انهن کي جيڪي اسانجي راھ ۾ سخت مجاهدا ۽ تڪليفون ڪيندا آهن، انهن کي تمام گهٽو گهرندا آهن.

شعلو: چون ٿا تہ هڪ ڏينهن سلطان العارفين شيخ بايزيد بسطامي رحمة الله عليه تي الاهي شوق اچي غلبو ڪيو ۽ عرش تي وجي پهتو. چوڻ لڳو، اي عرش مون کي خدا تعاليٰ جي خبر ڏي جو پاڻ چيو اٿس: **الرحمٰن علي العرش استوا**(سورة:20/5) معنيٰ:"ٻاجهارو رب عرش تي آهي." عرش جواب ڏنو تہ جنهن کي تون هتي ڳولهڻ لاءِ آيو آهين، تنهن کي ڌرتيءَ وارن خاڪين يعني انسانن ۾ ڳول. ڇاڪاڻ تہ الله تعاليٰ پاڻ فرمايو آهي:(225) **انا عرضنا الآمانۃ علي السموات والارض والجبال فابين ان يحملنها واشفقن منها وحملها الانسان انہ کان ظلوماً جهولاً**:(33/72) معنيٰ: اسان آسمانن، زمين ۽ جبلن کي امانت جي آڇ ڪئي، پر ان جي کڻڻ کان انڪار ڪيائون ۽ پوئتي هٽيا. پوءِ ان کي انسان پاڻ تي کنيو، بيشڪ هو پاڻ سان زيادتي ڪندڙ آهي ۽ جاهل آهي."

اي بايزيد، خدا تعاليٰ پنهنجي اشتياق جي اميد خاڪي انسانن ۾ رکي آهي. ان ڪري تون اتي وڃي ڳولينس، هو انسانن ۾ آهي، هتي نہ آهي:

[90]

اُتِهين ۾ آهي، جي تون ڀانئين ڇهوپڙا،
تاڙي جي لاهي، تہ اُجارو لوڪ ٿئي.

[هو انهيءَ هنڌ آهي، جنهن کي تو جهوپڙا ڪري ڀانيو آهي. ماڻهو جيڪڏهن اندر جي تاڙي لاهي تہ جيڪر ڪيس سڀ نيڪ روشن ٿئي.]

[91]

منهن ڪر منجهارا، ٻاهر ڍونڍ ۾ ڍور جئن،
اُڪري آرا، ڪنڌيءَ پڄڻ ڏاڪڙو.

[پنهنجي اندر ۾ جهاتي پاءِ، ڍور وانگر ٻاهر نہ ڳول. تکي وهڪري کي پار ڪري ڪناري تي رسڻ ڏکيو ڪم آهي.]

شعلو: هڪ دفعي جو ذڪر آهي تہ غوث الثقلين عارف رباني، پسنديده درگاهہ خداوندي ميران محي الدين شيخ عبدالقادر جيلاني ڪنهن اهڙي جڳهہ تي ويٺا هئا، جو سندن سمورو ڌيان ان طرف هيو تہ ڪيئن مختلف شيون خدا جي تسبيح ۾ مشغول آهن. في الفور خدا جي درگاهہ مان آواز آيو: اي غوث الاعظم، اسان جو ذڪر ڇڏي غير سان مشغول ٿيو آهين! اهو خطاب ٻڌي پاڻ حيران ٿي ويا ۽ فوري طور زاريءَ ۾ پئجي ويا ۽ دعا گهرڻ لڳا تہ اي خداوندا، منهنجي لاءِ اهو دروازو ئي بند ڪر تہ جئن ٻيهر اهي تسبيحون ٻڌي تو کان غافل نہ ٿيان. (226)

شعلو: اڳين بزرگن فرمايو آهي تہ الاهي سخن جيڪي اسين چئون ٿا سي ٻين کي بہ ٻڌائڻ کپن تہ جئن اهي ٻڌي جيڪڏهن ڪنڌ ڌوڻيندا تڏهن بہ هنن لاءِ اها غنيمت آهي.

شعلو: هڪ دفعي ڪجهہ مهمان زماني جي يڪتا عورت ٻيبي رابعہ بصريءَ وٽ اچي ترسيا. گهر ۾ ٻن مانين جو اٽو مس هو. اهي بہ جڏهن پچايائين تہ در تي اچي فقير خدا واسطي سين هنئي. ٻئي مانيون کڻي ان جي حوالي ڪيائين. مهمان تعجب ۾ پئجي ويا تہ اهي بہ مانيون بہ اسان کي نہ ڏنائين، بلڪ فقير کي ڏئي ڇڏيائين. ٻيبي رابعہ مهمانن جي پريشاني سمجهي

وٺي ۽ کين چيائين تہ مون اهي مانيون خدا واسطي ان ڪري ڏنيون آهن تہ جٿن هو زياده ڪري ڏئي. ڪجهہ دير ڪان پوءِ هڪ ٻانهي ظاهر ٿي جيڪا شهزاديءَ طرفان موڪليل مانيون کڻي حاضر ٿي ۽ چوڻ لڳي تہ هي اٺويهہ مانيون سائڻ توهان لاءِ موڪليون آهن. بيبيءَ جڏهن مانيون ڳڻيون تہ اٺويهہ نڪتيون. بيبي اهي قبول نہ ڪيون ۽ ٻانهيءَ کي چوڻ لڳي تہ سائڻ کي چئجانءِ تہ مون خدا واسطي اڪي انگ ۾ مانيون نہ ڏنيون هيون جو مون کي اڪي انگ ۾ ملن.

حضرت جن جڏهن پهتا تہ چوڻ لڳا تہ اسان کي اهو گمان هو تہ ڪو بيبي رابعہ ان ٻانهيءَ جو راز فاش ڪندي. ڇاڪاڻ تہ اصل ۾ مانيون ويهہ ئي هيون، پر هڪڙي ماني ٻانهيءَ چورائي هئي.

شعلو: ڪنهن شخص وٽ هڪ گڏهہ هو جيڪو سندس روزگار جو واحد وسيلو. هو اتفاقاً سندس گڏهہ گم ٿي ويو، ڏاڍي ڳولا ڪيائين پر نہ لڌو. آخر جڏهن گمام لاچار ٿيو تہ شهر جي شيخ ۽ پير مرشد وٽ عرض کڻي آيو تہ منهنجو گڏهہ گم ٿي ويو آهي، يا تہ اهو ڳولهي ڏيو يا خدا واسطي مونکي ايترا پئسا ڏيو جو ٻيو گڏهہ وٺان. ان مرشد پلاري پڇيس تہ تنهنجو گڏهہ ڪيترو لهندو هو. وراڻيائين پنجاهہ درهم. ان پير جا ڪيترائي مريد هئا. پنجاهہ ڄڻا تہ ان وقت بہ وٽس ويٺا هئا. سو انهن کي چيائين تہ هن شخص کي هڪ هڪ درهم ڏيو. سڀ (227) مريد پير جي حڪم جي بجاآوريءَ ۾ لڳي ويا، ۽ ڪٿان بہ هٽ ڪري هڪ هڪ درهم ان شخص کي ڏنائون. اهڙيءَ طرح اٺونجاهہ مريدن هڪ هڪ درهم ڪري ان شخص کي ڏنو. هڪڙو مريد تمام غريب مسڪين هو، ڪيس هڪ درهم جي بہ وسعت ڪو نہ هئي ۽ نہ وري ڪنهن ڪان اڌارو وٺي سگهيو. آخر لاچار ٿي ان شخص کي چيائين تہ اهي پئسا جيڪي توکي مليا آهن، اهي خرچ راهہ سمجهہ، باقي تنهنجو گڏهہ فلاڻي چراگاهہ ۾ جيڪو ڪافي پري آهي، اتي وڃ تہ توکي ملي ويندو. ان شخص ائين ڪيو ۽ هن کي واقعي پنهنجو گڏهہ ملي ويو.

هوڏانهن غريب مسڪين مريد جڏهن پير جي خدمت ۾ آيو تہ پير پڇيس تہ تو هن گڏهہ واري شخص کي درهم ڏنو يا نہ؟ مريد ويچارو ڏاڍو ڦڪو ٿيو ۽ ڪو بہ جواب ڏئي نہ سگهيو. ان تي پير چيس تہ هي اٺونجاهہ مريد بہ صاحب ڪرامت هئا، پر هنن پنهنجي ڪرامت ظاهر نہ ڪئي. تو هنن وانگر

عقيدو نہ رکيو، ۽ پنهنجي ڪرامت ظاهر ڪيئي. هاڻي تنهنجي اها سزا آهي تہ هن ڪانپوءِ اسان جي مجلس ۾ ڪڏهن بہ نہ اچج. پنهنجي مريدن کي بہ جهليائين تہ هن کي پنهنجي مجلس ۾ ڪڏهن اچڻ نہ ڏين.

شعلو: هڪ دفعي شيخ بايزيد بسطامي ڪنهن ويراني مان گذري رهيو هو تہ پٽ تي ڪنهن جي کوپڙي پيل ڏنائين، جنهن جي پيشانيءَ تي هيءُ لفظ لکيل هئا. **خسرالدنيا والاخره** يعني دنيا ۽ آخرت ٻئي ڇڏ ڪيائين.* بايزيد اهي لفظ پڙهي دل ۾ ڏاڍو خوش ٿيو.

چون ٿا تہ انهيءَ ڳالهہ ڪرڻ وقت حضرت جي پيشانيءَ تي بہ رونق اچي وئي ۽ پاڻ چوڻ لڳا تہ واقعي جيڪو شخص دنيا ۽ آخرت ٻنهي طرف ڪو(228) التفات نٿو ڪري ۽ چاڻي واٽي انهن ڪان لاتعلق رهي ٿو تہ اهو ضرور واصل بالله ٿئي ٿو.

شعلو: هڪڙي مريد پنهنجي پير کي نهايت نماڻائيءَ سان عرض ڪيو تہ مون کي خدا تعاليٰ جي حوالي ڪريو. پير وراڻيو تہ توکي خدا جي حوالي نٿا ڪريون، بلڪ خدا کي تنهنجي حوالي ٿا ڪريون.

شعلو: هڪ دفعي عارف ۽ قطب رباني شيخ شبلي رحمة الله عليہ جو مريد سندن اجازت سان ڪعبة الله جي زيارت جي ارادي سان روانو ٿيو. هر منزل تي ڍاهي ڪرڻ وقت مراقبو ٿي ڪيائين ۽ جيستائين مراقبي ۾ پنهنجي مرشد جو ديدار نٿي ڪيائين، ايستائين اڳتي نٿي وڌيو. هڪ ڏينهن مراقبي ۾ پنهنجي مرشد کي بادشاهہ جي قيد ۾ ڏٺائين. ان وقت سندن سامهون وضوءَ وارو ڪوزو رکيل هو. جلال ۾ اچي ان ڪوزي طرف جو نظر ڪيائين تہ اهو ڪوزو وني اڏاڻو ۽ ان بادشاهہ جي شهر مٿان اچي ڪڙڪيو. ڪوزي جي ڪرڻ سان ڪيترا ماڻهو زخمي ٿي پيا ۽ ڪيترو سارو نقصان ٿيو. بادشاهہ کي جڏهن اها خبر پئي تہ هن عالمن کي گهرائي پڇيو تہ اها قيامت جي نشاني تہ ڪونهي تہ هڪ ڪوزي سان هيءُ شهر تباهہ ٿئي. جواب ڏنائون تہ نہ. اجان اهو ذڪر هليو پئي تہ بادشاهہ کي خبر تہ انهيءَ ڪوزي سندس شاهي طنبيلي ۾ ڪيترن گهوڙن کي زخمي ۽ مرٽينگ ڪري ڇڏيو آهي ۽ آخر ۾ اهو ڪوزو انهيءَ قيدخانہ وٽ وڃي پهتو آهي جتي شيخ شبلي نظر بند آهي.

بادشاهہ اهو ٻڌي پنهنجا امير امرا ۽ مشير ساڻ ڪري، شيخ شبليءَ

جي خدمت ۾ آيو ۽ وڏي عاجزيءَ سان(229) اچي عرض ڪيائين تہ ڪهڙو سبب جو آهي جو هڪ ڪوئرو اسان جي تباهيءَ جو ڪارڻ بڻيو آهي؟ شيخ شبليءَ سچي ڳالهہ ڪري ٻڌايس تہ سندس هڪ مريد آهي جو ڪعبة الله جي زيارت لاءِ ويل آهي، تنهن خواب ۾ مون کي قيد ۾ ڏٺو آهي جنهن ڪري هن پنهنجي ڪوئري کي حڪم ڪيو آهي تہ اهو اچي توهان کي خبردار ڪري. اهو ٻڌي هڪدم شيخ کي وڏي عزت ۽ مان شان سان قيد مان ٻاهر وٺي آيا ۽ شيخ جي حڪم کان پوءِ اهو ڪوئرو واپس اڏامي ويو. ان مريد جڏهن اهو ڪوئرو ڏٺو، تنهن کان پوءِ ڪعبي طرف اڳتين منزل ڏانهن روانو ٿيو.

شعلو: هڪ درويش تي خدا تعاليٰ ايڏو مهربان هو جو هڪ ڪڪر سندس حڪم مطابق هلندو هو. جتي بہ هو ويندو هو يا ڪٿي ويهندو هو تہ اهو ڪڪر مٿس ڇانو ڪندو هو.هڪ ڏينهن اهو ڪڪر غائب ٿي ويو ۽ هاڻي مٿس ڪو ڇانو ڪرڻ وارو نہ هو. درويش ڏاڍو پريشان ٿيو. گهڻيئي حيلا هلايائين ۽ ڪيترن بزرگن درويش وٽ ويو، پر ڪامياب نہ ٿيو. آخر هڪ بزرگ ڏس ڏنس تہ فلاڻي بادشاهہ جي خدمت ۾ وڃ ۽ ان کي پنهنجي مقصد لاءِ عرض ڪر. هي شخص جڏهن ان بادشاهہ وٽ پهتو تہ بادشاهہ ان وقت جهنگ ۾ شڪار ڪري رهيو هو. بادشاهہ پاڻ عارف ڪامل هو سو سمجهي ويو تہ هي شخص ڪهڙي مقصد لاءِ آيو آهي. پنهنجي خدمتگار کي چيائين تہ هن جو خاص خيال رک. بادشاهہ جڏهن پنهنجي ماڳ تي موٽي آيو تہ پهريائين ان کي هڪ محل ڏيکاريائين، جيڪو نهايت عاليشان طرز تي ٺهيل هو. سڄو محل عجيب نقش و نگار ۽ هيرن جواهرن سان سينگاريل هو. محل اندر ڪيئي حسين و جميل نازڪ بدن ڪنيزون ريشم ۽ ڪيمخواب پهري ويٺل هيون. سندن لباس تي نهايت قيمتي هيرا موتي(230) جڙيل هئا ۽ سندن سمورو بدن سون ۽ چانديءَ سان ڍڪيل هو. هن آيل درويش کي پهريائين انهيءَ محل جو سير ڪرايو. ليڪن آخر ۾ ڪيس هڪ اهڙي جهوپڙيءَ ۾ پڻ وٺي آيا، جتي هڪ عورت ويٺي هئي ۽ چرخي تي سٽ ڪَتي رهي هئي. اهو سٽ وڪڻي جيڪي مليس ٿي ان مان ٻن مانين جو اٽو مس ٿي مليو، جنهن مان هڪ ماني پاڻ ٿي کاڌائين تہ ٻي ان بادشاهہ کي ٿي ڏنائين. اتي بادشاهہ پنهنجو شاهي چرغو هٽائي هيٺان ڇتين لڳل پهراڻ جنهن ۾ لوهہ جون ميخون لڳل هيون. ان درويش کي ڏيکاريو. اهو بہ

چيائينس تہ اها عورت منهنجي زال آهي ۽ لباس منهنجو اهو آهي.

هوڏانهن بادشاهہ جي زال جو اڳ ۾ پڌو هو تہ اڄ سندن گهر تي هڪ مهمان اچي رهيو آهي تہ هن ٽي مانيون تيار ڪيون هيون. هوءَ دل ۾ ڏاڍو خوش هئي تہ ڪو طالب خدا سندن مهمان بڻجي رهيو آهي. ليڪن جڏهن بادشاهہ ٻڌايس تہ هي درويش ڪڪر جو طالب آهي ۽ ان نيت سان هتي آيو آهي تہ ان عورت تڏو شوڪارو پريو ۽ چوڻ لڳي تہ مون سمجهيو هو تہ هي درويش طالب خدا هوندا.

آخرڪار هن درويش کي پنهنجو مقصد حاصل ٿيو تڏهن کيس رخصت ڪيائون.

شعلو: هڪ دفعي ڪي بزرگ عارفہ يگانہ بيبي **رابعہ بصريءَ**(231) ڏانهن سيڙجي ملاقات لاءِ آيا. رابعہ بصري کين مخاطب ٿي چوڻ لڳي تہ چا توهان کي خداوندا تعاليٰ جي رضامندي ۽ ڪاوڙ جي خبر پوندي آهي؟ هنن جواب ڏنو تہ اسان کان وڌيڪ توکي خبر آهي. ان تي بيبي رابعہ چوڻ لڳي تہ جڏهن خدا جا فقير صرف سلام ڏياري موڪليندا آهن، پر پاڻ نہ ايندا آهن، سمجهندي آهيان تہ خدا تعاليٰ ناراض آهي. ليڪن جڏهن هو پاڻ هلي ايندا آهن تہ سمجهندي آهيان تہ خداوندا تعاليٰ راضي آهي. اهو سخن انهن بزرگن کي ڏاڍو پسند آيو.

شعلو: هڪ دفعي ڪي ٻہ درويش سفر ڪندي ڪنهن مسجد ۾ اچي مقيم ٿيا. سمهڻي نماز کان پوءِ جڏهن سڀ نمازي هليا ويا تہ هنن گوشائتو ويهي وحدت جا سخن ورجايا. ان ڪانپوءِ رمز طور ويهي هڪٻئي پنهنجون ٽوپيون اڇلائي هنيائون. اوچتو کين محسوس ٿيو تہ ڪو ٽيون شخص بہ مسجد ۾ ڪنهن ڪنڊ ۾ موجود آهي. فوراً ماٺ ٿي ويا ۽ ظاهري دنيا جون ڳالهيون ڪرڻ لڳا تہ جيئن ٻي ڪنهن کي خبر نہ پوي.

شعلو: هڪ پيري جو ذڪر آهي تہ وقت جو عارف ۽ خدا جو برگزيده ميران محمد جنهن کي مهدي جو لقب هو، ٺٽي ۾ تشريف فرما هو. هڪ ڏينهن هن پنهنجي مريدن کان پڇيو تہ فلاڻي مريد کي پورو هفتو ٿيو آهي جو اسان وٽ نہ آيو آهي، ان جو ڪهڙو سبب آهي؟ جواب ڏنائون تہ هو بيمار آهي. اهو ٻڌي(232) ميران محمد پنهنجي مريدن کي چيو تہ اٿو تہ هلي هن جي عيادت ڪريون. جڏهن هن مريد جي گهر پهتا تہ پڇيائونس تہ ڪهڙي بيماري آهي. هن

جواب ڏنو تہ ڪا بيماري ڪونهي، البت هڪ هفتو ٿيو آهي، جو خدا تعاليٰ مون کي قطب جي درجي تي پهچايو آهي، ليڪن آءٌ اهو درجو قبول نہ ڪري رهيو آهيان. هينئر بہ آءٌ پريشان آهيان تہ اهو درجو قبول ڪريان يا نہ! پاڻ چيائونس تہ اها چڱ مڙسي هرگز قبول نہ ڪجانءِ. مرد اهو آهي جيڪو غلامن وانگر پنهنجي ڪم ڪار ۾ هميشه مشغول رهي ۽ ڪڏهن بہ مرتبو قبول نہ ڪري.

اها ڳالهہ ڪري حضرت جن فرمايو تہ ميران محمد جونپوري رحمة الله عليه وڏو بزرگ هو، ايتري قدر جو پنج سئو بادشاهن جا پٽ دنيا کي ترڪ ڪري هن جا مريد ٿيا هئا.

شعلو: ڪنهن بادشاهہ کي هڪ خوبصورت ڌيءَ هئي جنهن کي هن شاهي محل ۾ وڏي ناز نعم سان پاليو هو. اوچتو هڪ ڏينهن الاهي شوق ۽ محبت اچي ان شهزاديءَ تي غلبو ڪيو ۽ شاهي ويس وڳا لاهي پنهنجي اگهاڙي تن بدن کي خدا جي حوالي ڪيائين. اهڙي حال سان هوءَ بازارين ۽ گهٽين ۾ گهمندي رهي. جيڪڏهن ڪيس ڪو پنهنجي گهر ۾ وٺي ٿي ويو تہ ڪجهہ نٿي ڳالهايائين ۽ جواب ۾ ڪي نٿي ڪچيائين. آخر هڪ ڏينهن واپاريءَ جي دڪان تي بيهي ان کي چوڻ لڳي مون کي ڪٿي لڪاءِ جو اهڙو مرد اچي رهيو آهي، جيڪو مون کي اگهاڙو ڏسي وٺندو. هن واپاريءَ جواب ڏنو عجيب ڳالهہ آهي هيءَ ماڻهو جيڪي بيٺا آهن انهن ۾ ڪو مرد ڪونهي جنهن توکي انهيءَ حالت ۾ ڏٺو هجي. شهزادي ڪيس چوڻ لڳي تون انهيءَ ڳالهہ کي ڇڏي ڏي ۽ خدا واسطي مون کي ڪٿي لڪاءِ!

واپاريءَ سوچيو تہ هن ڇري عورت کي ڪنهن اهڙي جڳهہ تي لڪائجي تہ جيئن مري کپي وڃي ۽ ٻين جي جان بہ ڇٽي پوي. اهو سوچي هن کي وٺي آٽي گهر جي تنور ۾ بند ڪيائين ۽ ان جي مٿان ڍڪ ڏيئي ڇڏيائين. اڃان ٿوري دير نہ گذري هئي (233) تہ هڪ مرد ظاهر ٿيو ۽ تنور جي مٿان بيهي سڏ ڪرڻ لڳو تہ ٻاهر نڪري اچ. اندران جواب آيو تہ اگهاڙي آهيان. انهيءَ مرد ڇا ڪيو جو پنهنجي چادر لاهي اندر اڇلايائين تہ اها عورت چادر ڍڪي ٻاهر نڪري آئي. سندس ڪنهن بہ عضوي کي باهہ نہ ساڙيو هو. ان ڪان پوءِ ڪافي دير تائين ويهي پاڻ ۾ ڪچهريون ڪيائون ۽ وحدت واريون رمزون ويهي پاڻ ۾ ونڊيائون.

آخر ۾ واپاريءَ ان شهزاديءَ کان پڇيو تہ ان مرد ڪانسواءِ هتي ڪي بہ مرد ڪين هئا، جنهن کان تون پنهنجو اگهاڙو بدن ڍڪين ها. جواب ڏنائين تہ اهي سڀ نامرد هئا، مرد صرف اهل الله هوندا آهن.

حضرت جن چوندا هئا تہ انهيءَ عورت ائين بہ چيو تہ بيبي رابعہ بصريءَ پيو سڀ ڪجھہ خدا جي واسطي قربان ڪيو هو، پر پنهنجو ست سيل قائم رکيو هئائين. ليڪن مون پنهنجو سڀ ڪجھہ ست سيل بہ خدا واسطي قربان ڪري ڇڏيو!

شعلو: هڪ ڏينهن سلطان العارفين شيخ بايزيد بسطامي رحمة الله عليہ خرقان شهر جي پرسان اچي لنگهيو. اتي پنهنجن ساٿين کي مخاطب ٿي چوڻ لڳو تہ هتي اسان کي هڪ اهڙي ماڻهوءَ جي خوشبو اچي رهي آهي، جيڪو اسان کان پوءِ پيدا ٿيندو، پر اسان جو مريد هوندو ۽ سندس نالو ابوالحسن هوندو. اسان خدا جي راه ۾ جنهن منزل تي ايڏي ذڪر فڪر ڪانپوءِ پهتا آهيون، هو فوري طور اتي پهچندو.

چون ٿا تہ ابوالحسن کان جڏهن اهو سوال ڪيو ويو تہ بايزيد پنهنجي جواب ۾ چيو هو تہ هو مسافر آهي ۽ نہ مقيم. توهان ان سوال جو ڪهڙو جواب ڏيو ٿا؟ ابوالحسن وراڻيو تہ اسين هئي يعني مسافر بہ آهيون تہ مقيم بہ!.

شعلو: هڪ فقير هو جنهن کي اها ڳالھہ اچي ذهن ۾ ويٺي تہ ڏينهن ۽ رات ۾ هڪ اهڙي گهڙي آهي، جيڪا قبوليت(234) واري آهي. انهيءَ خيال سان وڃي هڪ جبل تي ويٺو ۽ مسلسل اها دعا گهرندو رهيو تہ خداوندا هن جبل کي سون بناءِ. اوچتو هن جي دعا قبول پئي ۽ سڄو جبل سون جو ٿي پيو. ان کان پوءِ وري ٻي دعا گهرڻ لڳو تہ اي مولا، جيڪو تو کان ٿوري يا ننڍي شيءِ جي گهر ڪري، ان جو ڪارو منهن ڪر. هن اجان اها دعا مس پوري ڪئي تہ سندس منهن ڪارو ٿي پيو. وري مٿي منهن ڪري چوڻ لڳو تہ خداوندا، مون اهو ڪو نہ گهريو هو تہ منهن ڪارو ٿئي. هاتفي آواز آيو تہ اي درويش تو تمام ننڍي شيءِ جي گهر ڪئي هئي. منهنجي عنايت تمام وڏي آهي، ۽ منهنجو لطف تمام وسيع آهي. اهو ئي سبب آهي جو تنهنجو منهن ڪارو ٿي پيو آهي.

شعلو: هڪ ڏينهن ڪو خدا جو ديوانو دنيا جا سڀ ڪم ڪار ڇڏي

ڪري، جهنگ منهن ڏيئي هليو. پاڻ سان صرف گدائي واسطي هڪ ڪاسو ڪنيائين. واٽ تي هڪ بزرگ گڏيس جنهن ڏسي ڪيس چيو تہ هي هٿ ۾ ڇا ڪنيو اٿئي؟ جواب ڏنائين تہ اهو نڪر جو ڪاسو آهي، جيڪو گدائي واسطي ڪنيو اٿم. بزرگ چيس تہ اهو بہ اجايو ڪنيو اٿئي، جيڪو رزق ڏيندو اهو ڪاسو بہ پاڻهي موڪليندو. ان درويش بہ ان مهل اهو ڪاسو ڪٽي پٽ تي نڪاءِ ڪرايو ۽ پاڻ روانو ٿي ويو.

شعلو: ٻنهي جهانن ۾ خدا جو پسنديده بزرگ سلطان العارفين شيخ بايزيد بسطامي رحمة الله عليه فرمائيندو هو تہ جڏهن منهنجي دل ۾ هن دنيا جو خيال ايندو آهي تہ آءُ صرف وضو ڪندو آهيان، پر جيڪڏهن آخرت جو خيال يا فڪر لاحق ٿيندو اٿم تہ پوءِ غسل ڪندو آهيان. ڇو تہ هيءَ دنيا آخرت جي مقابلي ۾ ڪمتر آهي ۽ آخرت جو درجو گهڻو بلند آهي، ان ۾ بهشت ۽ ٻيون گهڻيون شيون آهن. ان ڪري آخرت جو خطرو وڏو ۽ وڌيڪ آهي.(235) انهيءَ ڪري آءُ غسل ڪندو آهيان.

شعلو: هڪ بزرگ پنهنجي مريدن کي هدايت ڪري رهيو هو تہ عورتن جي ويجهو نہ وڃو، بلڪ ان ڳالهہ جو خيال ڪريو تہ جيئن توهان جو پاسو بہ انهن جي چادرن کي نہ لڳي. هن سلسلي ۾ خاص خيال ڪريو ۽ ان نصيحت تي سختيءَ سان عمل ڪريو. مريد ايڏي تاڪيد هڏي ان نصيحت تي عمل ڪرڻ لڳا. اتفاقاً هڪ ڏينهن اهو بزرگ پنهنجي مريدن سان گڏ بازار مان اچي لنگهيو. سندس مريد پٺيان پٺيان هئا. ڏنائون تہ اهو بزرگ عورتن جي وچ مان ٿي گذريو ۽ ان ڳالهہ جو خيال نٿي ڪيائين تہ متان ڪنهن عورت کي پاسو لڳي وڃي يا ان جو ڪپڙو ۽ چادر چنبڙي پوي. مريدن عرض ڪيو تہ سائين اسان کي اهڙين ڳالهين کان سختيءَ سان منع ڪندا آهيو، پر پاڻ ان تي عمل ڇو نہ ٿا ڪريو؟ جواب ڏنائين تہ هي اهي عورتون ناهن جن کان مون توهان کي منع ڪئي آهي. مون توهان کي جن عورتن کان پاسو ڪرڻ جي هدايت ڪئي آهي، اهي آهن جيڪي پنهنجي گهر جي چوديواريءَ کان ٻاهر نٿيون نڪرن ۽ پرهيزگار آهن.

شعلو: چون ٿا تہ عيد جو ڏهاڙو هو. انهيءَ ڏينهن علم جو بحر ۽ حلم جو پهاڙ، همت جو صاحب، ازلي ۽ ابدي مالڪ جو دوست شيخ سعدي رحمت الله عليہ پنهنجي پٽ سان گڏجي عيدگاه طرف وڃي رهيو هو. اتي

ماڻهن جو وڏو انبوه هو سو، پٺ کي ڇيائين تہ منهنجي چادر جي ڪنڊ کي سوگهو ڪري جهلج تہ متان ماڻهن جي انبوه ۾ گم نہ ٿي وڃين. جيڪڏهن چادر جي اها ڪنڊ توکان ڇڏائجي وئي تہ پوءِ مون کي هرگز ڳولي نہ سگهندين.

اها ڳالهہ ڪري حضرت جن ڇوڻ لڳا تہ طالب کي گهرجي تہ ڪڏهن بہ اسم خدا جو دل تان نہ وساري، نہ تہ اهڙو فراق اچي ويندس جو خدا کان گهڻو پري رهجي ويندو. (236)

شعلو: هڪ ڀيري ڪنهن شهر ۾ اچي قحط پيو. ڪيتري وقت کان برسات جو ڦڙو بہ نہ پيو. بک ۽ بدحالي کان ماڻهو مرڻ ۽ شهر ڇڏڻ لڳا. آخر ۾ وڃي بادشاهہ ۽ سندس زال بچيا. ڪجهہ وقت کانپوءِ بادشاهہ بہ گذاري ويو. باقي سندس زال وڃي بچي، جيڪا انهيءَ بک ۽ بدحاليءَ جي عالم ۾ مٽيءَ ۾ پوريل رهيل کهيل ان جا داڻا پٽي ڳولهيندي هئي. ايتري قدر جو پورا ست ڏينهن گڏ ڪرڻ کانپوءِ هڪ ويلي جو قوت گڏ ٿيندو هو ۽ انهن جي ماني پچائي بک ٽاريندي هئي. هڪ دفعي جڏهن ستن ڏينهن جي هڻ هٽان کانپوءِ ان جا داڻا ڪٺا ڪري ماني پچائي تيار ڪيائين تہ هڪ بکايل ڪانو اچي نڪتو. ڪانو جي حالت ڏاڍي رحم جوڳي هئي سو بادشاهہ جي زال اها هڪڙي ماني بہ ان ڪانو کي کائڻ لاءِ ڏئي ڇڏي ۽ پاڻ صبر ڪري ويهي رهي. ڪانو جڏهن ماني کائي ڊوڙ ڪيو تہ منهن مٿي ڪري آسمان ڏي ڏسڻ لڳو. بس پوءِ تہ اچي برسات پئي. سڄو ملڪ خوشحال ٿي ويو. مردا جيئرا ٿي پيا. سڪر سٺائي ٿي وئي. اَن جا انبار لڳي ويا. سيني ماڻهن اَن ڊوئي وڃي پنهنجا گهر ڀريا. مطلب تہ ان کان پوءِ ماڻهو خوشحال ٿي ويا ۽ خوش گذارڻ لڳا. ليڪن اهو سڀ انهيءَ هڪڙي مانيءَ جي برڪت سببان ٿيو، جنهن ڪري رحمت الاهي جوش ۾ آئي.

شعلو: چون ٿا تہ زماني جي برگزيده هستي بيبي(237) رابعہ بصري ڪڏهن بہ **اعوذ بالله من الشيطان الرجيم** نہ چيو هو. هڪ دفعي پڇيائونس تہ اعوذ بالله چو نہ ٿي چئين؟ جواب ڏنائين تہ شيطان سان منهنجي ڪا دشمني ناهي، نڪي ان ڏانهن ڪو انتقام رهيل اٿم.

شعلو: هڪ بزرگ کي رسول ﷺ جي صحبت نصيب هئي. سندس هڪ ننڍي ڌيءَ هئي جيڪا سڄو ڏينهن گڏين سان راند ڪندي هئي. هن اڳڙين منجهان ڪيترين انساني شڪليون ناهيون هيون ۽ انهن کي ڪيترا نالا ڏنا

هٿائين. هڪ وڏي گڏي کي "سيد" تي چيائين. اتفاقاً هڪ ڏينهن جڏهن ڇوڪري راند ۾ مشغول هئي تہ سندس پيءُ کيس ڏسي ورتو ۽ ان ڳالهہ کي سخت ناپسند ڪيائين. هو اهي سڀ رانديڪا کسي انهن کي ساڙڻ لڳو. تنهن تي ڌيءُ چيس تہ انهيءَ سيد کي نہ ساڙ جو. پڻس انهيءَ ڳالھ تي ڪو ڌيان نہ ڏنو ۽ سيئي ڪٺي باهہ ۾ اڇلايائين.

ٻئي دفعي جڏهن اهو درويش رسول ڪريم ﷺ جن جي صحبت ۾ آيو تہ پاڻ سڳورن ڪٿي منهن ڦيرايو ۽ پنهنجي ناراضگي ظاهر ڪيائون. اهو بزرگ حيران ٿيو تہ ڪهڙي خطا ڪئي اٿم جو هينئن ناراض ٿيا آهن. چيائونس تہ تو وڏو ڏوهہ ڪيو آهي، جو تنهنجي ڌيءُ توکي ٻڌايو تہ هن سيد کي باهہ ۾ نہ ساڙ جو، تڏهن بہ ان جو ڇوڻ نہ ڪيو. گويا تو سيدن جي عزت ۽ مرتبي جو ڪو خيال نہ ڪيو. اهو عتاب ٻڌي اهو بزرگ توبہ تائب ٿيو.

شعلو: زماني جو قطب فاني في الله ۽ بقا باالله شيخ جنيد بغدادي رحمة الله عليہ جو قول آهي تہ ٻارنهن سال وحدت جي درياءَ ڪناري قيام ڪيوسون. اتي اسان ڏٺو تہ ڪيترن خدا جي طالبن (238) جون ڪشتيون ٻڏي غرق ٿي پئي ويون. البت اهڙيون چند ٻڏڻ کان بچي ٿي ويون، جن وٽ صبر جو سڙهہ، يقين جو ڪوهو ۽ همت جو سڪاڻ ساڻ هو، صرف اهي ئي ٻيڙيون سلامتيءَ سان ڪناري تي ٿي پهتيون.

شعلو: هڪڙو درويش اڪيلو ئي اڪيلو جهنگ ۾ وڃي خدا کي ياد ڪرڻ لڳو ۽ دنيا جي سيني ڌنڌن ۽ لاڳاپن کان پاڻ پلي ويٺو. هڪ ڏينهن مراقبي ۾ دنيا کي ڏٺائين جيڪا کيس چئي رهي هئي تہ مون کي قبول ڪر. درويش ڇوڻ لڳس تہ تو ڪنهن سان وفا نہ ڪئي آهي ۽ نہ ڪنهن وٽ تون هميشہ رهي آهين. بلڪ جڏهن ڇڏي ويندي آهين تہ ٻڌائيندي بہ نہ آهين. ان ڪري توکي قبول ڪرڻ هرگز مناسب ڪونهي. دنيا اهو ٻڌي ڇوڻ لڳس تہ مون کي قبول ڪر. توسان آءٌ وعدو ٿي ڪريان تہ رواني ٿيڻ وقت آءٌ توکي ٻڌائيندس. آخر درويش اها آڇ قبول ڪئي.

ڪجهہ ڏينهن کان پوءِ وزير جو پٽ سخت بيمار ٿي پيو. ڪنهن جي ڏس ڏيڻ تي هن درويش وٽ وٺي آيس، جيڪو درويش جي دعا سان چڱو ڀلو ٿي پيو. وري بادشاهہ جي ڌيءُ بيمار ٿي پئي ۽ ذري گهٽ مرڻ تي هئي، بلڪ

ٻين طبيبن لاعلاج سمجهي جواب ڏئي ڇڏيو هو. جو ان کي بہ هن درويش وٽ وٺي آيا. درويش جي دعا سان اها بہ شفاياب ٿي پئي. بادشاهہ اهي ڳالهيون ڏسي درويش جو معتقد ٿي پيو ۽ پنهنجي ڌيءَ جو نڪاح ان درويش سان ڪرايائين. هينئر درويش بادشاهہ جو نياڻو ۽ خاص مقرب ٿي پيو، تنهن ڪري وڏس دولت بہ ان انداز سان اچڻ لڳي. هر وقت طرحين جا طعام واپرائڻ ۽ مختلف قسمن جون پوشاڪون اوڍڻ لڳو. مطلب تہ هر ڪنهن سندن عزت ٿي ڪئي. (239) ڪيترائي سال زندگي ان نموني ۾ گذاريائين. ليڪن دل ۾ اهو خيال رهندو آيس تہ دنيا ڪڏهن نہ ڪڏهن ڪيس ڇڏي ويندي. ان ڪري پنهنجو درويشي لباس هڪ صندوق ۾ سانڍي رکي ڇڏيائين. ۽ ان وقت جو انتظار ڪرڻ لڳو.

هڪ ڏينهن محل ۾ صرف بادشاهہ ۽ درويش موجود هئا. اتفاقاً بادشاهہ کي ننڊ اچي غلبو ڪيو سو هن درويش جي گوڏي تي مٿو رکي ليٽي پيو ۽ کيس ننڊ ڪٺي وئي. ٺيڪ انهيءَ مهل دنيا اچي درويش جي آڏو حاضر ٿي ۽ کيس چوڻ لڳي تہ آءٌ توکي خبردار ڪرڻ آئي آهيان تہ آءٌ توکان موڪلائڻ واري آهيان. درويش اهو ٻڌي سخت ڏڪتر جو شڪار ٿي ويو ۽ بادشاهہ جي منهن ۾ گهوري نهارڻ لڳو. هوڏانهن انهيءَ وقت بادشاهہ خواب ٿي ڏٺو تہ شيطان کيس چئي رهيو هو تہ تنهنجو نائي توکي ماري پاڻ بادشاهہ ٿيڻ گهري ٿو. اوچتو انهيءَ مهل ڪٿان ڪو ڪڪ اڏامي اچي بادشاهہ جي وات ۾ پيو. درويش خيال ڪيو تہ اهو ڪيئن بہ ڪري هٽائجي. انهيءَ خيال سان هن پنهنجو چاقو ڪڍي ان ڪک کي آهستگيءَ سان هٽائڻ لڳو تہ بادشاهہ جي اک کلي پئي. بادشاهہ جو دوريش جي هٿ ۾ چاقو ڏٺو، سو پڪ ٿيس تہ سندس خواب سچو هو. وٺي وڏي آواز سان سڏ ڪيائين تہ ماڻهو اچي مڙيا. بادشاهہ نائيءَ کي مخاطب ٿي چوڻ لڳو تہ مون توکي هيتري عزت ڏني ۽ توکي ايترو مرتبو مليو مون توسان ڪهڙي برائي ڪئي جو تون منهنجي خون جو پياسو ٿي پيئن؟ درويش گهڻئي عذر ڏنا، پر ڪا ڪانہ ٻڌائونس. بيعزتو ڪري زنجير ڳچيءَ ۾ وجهي ڪٺي قيد ۾ رکيائونس. انهيءَ وقت درويش بادشاهہ جي محل ۾ رکرايل صندوق گهرائي ۽ پنهنجو لباس ڪڍي(240) پاتو ۽ بادشاهہ کي مخاطب ٿي چوڻ لڳو تہ ڪو خيال نہ ڪجو اسان دنيا کي چند ڏينهن لاءِ قبول ڪيو هو ۽

هينئر ان کي ورري ترڪ ڪريون ٿا.

حضرت جن اها ڳالهه مڪمل ڪري چوڻ لڳا تہ اهي آهن دنيا جا مڪر ۽ فريب. دنيا جنهن ڪي ڪا بقا ڪانهي، ان جي دام ۾ هرگز نہ اچو. بلڪ ان جي ويجهو نہ وڃو تہ جئن هلاڪ ۽ وبال ڪان بچي سگهو.

شعلو: هڪ پيري عارفن جو بادشاهہ، زاهدن جو شرف، سالڪن جو نڪ، بسطام جو پير بايزيد جهنگ ۾ چلي ۾ مشغول هو. جڏهن چلو پورو ٿيو تہ خدا تعاليٰ ڪان طعام جي گهر ڪيائين تہ جئن روزو کولي سگهي. آواز آيو تہ جيستائين شهر جو رخ نہ ڪندين تيستائين توکي ڪو طعام ملڻ مشڪل آهي. بلڪ تيستائين توکي اسان جي قدرت جي خبر نہ پوندي. انهيءَ ۾ اسان حڪمت رکي آهي تہ تون شهر ۾ وڃين ۽ توکي جيڪي کائڻ لاءِ ملي اها واپرائين.

شعلو: ڪنهن شهر جي پسگردائي ۾ هڪ شخص رهندو هو. جيڪو پنهنجو گهڻو وقت بيابان ۾ گذاريندو هو. اڪثر ڪري ڇهہ مهينا روزو رکندو هو ۽ اهو سمورو وقت دروازو بند ڪري عبادت ڪندو هو. جڏهن افطار لاءِ ٻاهر نڪرندو هو تہ وقت جو بادشاهہ جيڪو سندس معتقد هو زيارت لاءِ اچي حاضر ٿيندو هو. هو پاڻ سان ڪجهہ طعام پڻ کڻائي ايندو هو. اهو درويش هميشہ ان ريت افطار ڪندو هو. گهڻو وقت انهيءَ شخص جو اهو معمول رهيو. هڪ ڏينهن ان بادشاهہ جي هڪ ٻئي درويش سان ملاقات ٿي تہ ان سان ڪچهري ڪندي ڪيس انهيءَ شخص جي تعريف ڪيائين. چوڻ لڳو تہ هو وڏي مجاهدي وارو انسان آهي، جيڪو ڇهہ مهينا روزو رکي ٿو. اهو ٻڌي درويش چوڻ لڳو تہ توهان غلط سمجهيو آهي. دراصل (241) هو سڀ ڪجهہ کائي پئي ٿو، پر توهان کي خبر ناهي بادشاهہ حيران ٿي پڇڻ لڳو تہ اهو وري ڪيئن. کولي سمجهايو هن درويش جواب ڏنو تہ اصل ۾ توهان جي طرفان عزت ۽ مرتبوئي هن جي وڏي قوت آهي. بادشاهہ چوڻ لڳو تہ هن کي انهن ڳالهين جي ڪا پرواهہ ناهي. درويش چيو تہ پوءِ پلا توهان هينئن ڪريو جو هاڻي جڏهن ان جو چلو پورو ٿئي تہ توهان ڪنهن ٻئي ماڻهوءَ کي وٽس موڪليو. جڏهن اهو درويش حجري ڪان ٻاهر اچي تہ ان کي چوي تہ بادشاهہ جيڪو اڳي توهان جو ايڏو معتقد هو هينئر توهان بابت پنهنجي خيال کي تبديل ڪري ڇڏيو آهي، پوءِ ڏسو تہ ڇا ٿو ٿئي.

بادشاھ ائين ڪيو ۽ جڏھن چلي پوري ٿيڻ جو وقت آيو تہ ھن ٻن چٽن ڪي موڪليو، جن انھيءَ درويش جي آڏو اچي اھڙي گفتگو ڪئي. جنھن ان عابد شخص اھا گفتگو ٻڌي تہ واقعي سخت ملول ٿي پيو. ويتر جو بادشاھ روزي کولڻ وقت نہ آيس تہ وڌيڪ پڪ ٿيس. ٽن ڏينھن کان پوءِ حجري جو دروازو کوليائون تہ ڏٺائون تہ عابد شخص مري چڪو آھي. اھا خبر ٻڌي ان درويش بادشاھ کي چيو مون صحيح چيو ھو يا غلط بادشاھ جواب ڏنو تہ توھان بلڪل صحيح چيو ھو.

شعلو: چون ٿا تہ ولايت جي بادشاھ ۽ وقت جي شيخ سلطان ابراھيم ادھم وٽ جيڪو شخص مريد ٿيڻ لاءِ ايندو ھو انً کي ٽي شرط ٻڌائيندا ھئا. جيڪڏھن اھي قبول ڪندو ھو تہ ان کي مريديءَ ۾ قبول ڪندا ھئا. اھي ٽي شرط ھن ريت ھئا: پھريون مريد کي چوندا ھئا تہ جنھن ڪم جي ڪري توھان محتاجي محسوس ڪريو ان جو ذمو اسان پاڻ تي کڻون ٿا. توھان خاموش ٿي ويھي رھندا. ٻيو تہ اٽي ۽ لٽي جو ذمو بہ اسان تي آھي. ٽيون ٻانگ صلواۃ بہ آءٌ پاڻ چوندس. جيڪي ماڻھو مريد ٿيڻ ايندا ھئا تہ اھي (242)ڳالھيون ٻڌي حيران ٿينداَ ھئا. گھڻا اھي ڳالھيون قبول نہ ڪندا ھئا. ھو چوندا ھئا تہ اسين خود پير جي خدمت لاءِ اچون ٿا ۽ نہ پنھنجي خدمت واسطي! البت ڪجھہ ماڻھو جيڪي وڌيڪ سمجھدار ھوندا ھئا اھي ڳالھيون قبول ڪندا ھئا. انھن جو خيال ھو تہ جيتوڻيڪ پير ھٿان مريدن جي خدمت ترڪ ادب ۾ شامل آھي، پر اسان لاءِ اھو ڪافي آھي تہ قيامت جي ڏينھن ابراھيم ادھم جي مريدن جي قطار ۾ شامل ھونداسين.

شعلو: ڪنھن بزرگ جو ھڪ بادشاھ ڏاڍو معتقد ھو. ھڪ ڏينھن ٻئي ملڪ جي بادشاھ ھن بادشاھ کي چورائي موڪليو تہ پنھنجي ڌيءَ جو سڱ مون کي ڏي نہ تہ توسان جنگ ٿيندي ۽ آءٌ تنھنجي ملڪ تي چڙھائي ڪري ان کي برباد ڪندس. ھن بادشاھ جواب ڏياري موڪليس تہ اھو ڪم مون کان ھرگز نہ ٿيندو. اھو ٻڌي ھن بادشاھ حملي جي نيت سان پنھنجو لشڪر چاڙھي موڪليو. ھيڏانھن ھوڏانھن جڏھن بادشاھ کي خبر پئي تہ فوراً ان بزرگ جي خدمت ۾ اچي حاضر ٿيو. اھو بزرگ ان وقت مراقبي ۾ ويٺل ھو. تنھن ڪري بادشاھ ويھي انتظار ڪرڻ لڳو. بزرگ جڏھن مراقبي مان ڪنڌ مٿي ڪنيو تہ

پڇا ڪيائين تہ ڪير بيٺو آهي؟ بادشاهہ جواب ڏنو تہ توهان جو خادم. بزرگ پڇيس تہ خدمت جو ارادو رکين ٿو. جواب ڏنائين تہ هائو. بزرگ چيس تہ پوءِ پنهنجي ڌيءَ مون کي نڪاح ۾ ڏي. بادشاهہ في الفور محل تي آيو ۽ پنهنجي ڌيءَ کي پرڻي لاءِ تيار ڪري ان بزرگ وٽ وٺي آيو. بزرگ عورت کي حجري ۾ ڇڏي وري اچي مراقبي (243) ۾ ويهي رهيو. ليڪن بادشاهہ پهريائين وانگر اتي بيٺو رهيو ۽ اتان چريو ئي ڪو نہ. آخر بزرگ جڏهن محسوس ڪيو تہ وري ڪنڌ مٿي ڪري پڇڻ لڳو تہ ڪير بيٺو آهي؟ بادشاهہ ساڳيو جواب ڏنو تہ توهان جو خادم. بزرگ چيو تہ اڃان خدمت جي تمنا رکين ٿو. جواب ڏنائين تہ هائو. بزرگ چيس تہ پوءِ پنهنجي بدن تان ڪل جو ٽڪرو لاهي ڏي. بادشاهہ انهيءَ مهل ڪن ماڻهن کي چيو جن سندس ڪل لاهي ان بزرگ جي حوالي ڪئي. ٽئين پيري وري بزرگ مراقبي ۾ مشغول ٿي ويو. ليڪن بادشاهہ ساڳي ريت اتي ئي اٿين بيٺو رهيو. بزرگ وري ڪنڇي مٿي ڪٽي پڇيو تہ اڃا ڪير بيٺو آهي. بادشاهہ ساڳيو جواب ڏنو. بزرگ پڇيس تہ بندگيءَ جي اميد رکين ٿو؟ جواب ڏنائين تہ هائو. بزرگ چيس تہ پوءِ پنهنجو سر ڌار ڪري، اسان جي حوالي ڪر. بادشاهہ ائين بہ ڪيو. مطلب تہ جئن بزرگ چيو ٿي تہ بادشاهہ بنا ڪچڻ جي ائين ٿي ڪيو.

بزرگ جڏهن اهو سڀ ڪجهہ مشاهدي ۾ ڏٺو فوراً ان بادشاهہ جي سر کي حڪم ڪيائين تہ وڃي ڌڙ سان مليو ۽ ڪل وڃي بدن سان ملي. ان ڪانپوءِ ان کي اٿڻ جو حڪم ڪيائين تہ بادشاهہ صحيح سلامت اتي بيهي رهيو. بزرگ پڇيس تہ ڇا ڏٺئي. بادشاهہ جواب ڏنو تہ جڏهن مون پنهنجي ڌيءَ تنهنجي نڪاح ۾ ڏني معلوم ٿيو تہ دنيا جون سڀ ولايتون منهنجي حڪم هيٺ آهن ۽ ٻيو ڪو بادشاهہ ڪونهي. جڏهن مون پنهنجي ڪل لاهي تنهنجي حوالي ڪئي تہ خدا تعاليٰ جو مشاهدو نصيب ٿيو. وري جڏهن سر تن کان جدا ٿيو تہ پاڻ کي واصل بحق ڏٺم ۽ پنهنجو مقصد پورو ٿيندي ڏٺم. بزرگ چيس تہ دراصل جيڪي ڪجهہ تو پاڻ ڏٺو، مون اهو ئي توکي موٽائي ڏنو. (244) جيڪڏهن اڃان ڪجهہ ٻيو ڏين ها تہ ان جي عيوض پڻ توکي ضرور ڪجهہ ملي ها.

شعلو: چون ٿا تہ زماني جو شيخ، عارف يگانو، خدا جو پسنديده، پير عصر شيخ حسن بصري رحمة الله عليہ گهڻو ڪري جڏهن وعظ ڪندو هو

تہ سامعين جي حال مطابق گفتگو ڪندو هو. ليڪن هڪ ڏينهن هو منبر تي ويهي وعظ ڪري رهيو تہ بي اختيار سندس زبان منجهان حقيقت جا ڳوڙها نڪتا ۽ اسرار الاهي جا نعرا واشگاف ٿيڻ لڳا، پاڻ حيران ٿي ويو تہ آخر ان جو ڪهڙو سبب آهي؟ خادم کي گهرائي چيائين تہ ڏس تہ مجلس ۾ ڪو اهل الله تہ اچي نہ ويٺو آهي. خادم وڃي ڏٺو، پر ڪيس ڪوئي نظر نہ آيو. واپس اچي ٻڌايائين تہ مجلس ۾ اهڙو ڪو شخص ويٺل ڪونهي. ان تي شيخ بصري چيس تہ مسجد کان ٻاهر وڃي معلوم ڪر. جڏهن اهو خادم مسجد کان ٻاهر آيو تہ ڏٺائين تہ بيبي رابعہ بصري هڪ سوراخ منجهان مسجد اندر نهاري رهي هئي ۽ وعظ ٻڌي رهي هئي. خادم اندر اچي شيخ کي ان حقيقت کان واقف ڪيو. چيائين تہ هائو اسان کي بہ اها حقيقت معلوم ٿي آهي.

شعلو: ڪنهن زماني ۾ هڪڙو فقير ۽ بادشاهہ جو پٽ پاڻ ۾ يار هوندا هئا. اوچتو بادشاهہ مري ويو ۽ سندس پٽ تخت تي ويٺو. فقير ان وقت ڪنهن ٻئي ملڪ ويل هو. هڪ ڏينهن ان فقير کان ڪنهن غريب هڪ درهم گهريو. فقير چيس تہ مون سان گڏجي هل تہ وقت جي بادشاهہ کان جيڪو منهنجو يار آهي، ان کان توکي درهم وٺي ڏيان. سائل قبول ڪيو ۽ بادشاهہ ڏي روانا ٿيا.

هوڏانهن شهزادي پنهنجي وزير کي چيو تہ دينارن جي هڪ ڳوٿري پاڻ سان کڻو تہ پنهنجي يار فقير کي ڳولي ان جي حوالي ڪريون. اڃان شهر کان ٻاهر مس نڪتا تہ رستي تي فقير ملي وين. (245) جڏهن هڪٻئي کي ڏٺائون تہ وڏي سڪ سان مليا ۽ ويهي ڪجھ دير ڪچهري ڪيائون. اتي فقير بادشاهہ کي عرض ڪيو تہ هن مسڪين کي هڪ درهم ڏياريو. بادشاهہ اشارو ڪيو تہ ان مسڪين کي صرف هڪڙو درهم ڏنو وڃي. فقير جي موڪلائڻ کان پوءِ وزير پڇيو تہ سائين، هيءَ سڄي ڳوٿري جيڪا ساڻ کڻائي اٿو، سا ڪيس ڇو نہ ڏنو!؟ هڪڙو درهم ڏيڻ مناسب ڪو نہ هو. بادشاهہ جواب ڏنو تہ جيڪڏهن هو گهر نہ ڪري ها يا سوال نہ ڪري ها تہ جيڪر سڄي ٿيلهي ان جي حوالي ڪريان ها. هاڻي جڏهن ان طمع رکي تہ پوءِ هڪ درهم هن لاءِ ڪافي آهي. هن حڪايت کان پوءِ حضرت جن هي بيت پڙهيو:

[92]

تـوڏانـهـن توتي ڏانُ، هي پاڻ اتي مگـُـو،
اِنهين پارين آسـُـئو، ڪـو چئي وڃائي پاڻ.

[اي مالڪ تنهنجي طرفان دان تو جهڙو آهي، باقي هي (بندو) پنهنجي وٽ آهر گهرجائو آهي. اهڙي روش سان بيوقوف ماڻهو پاڻ ڳالهائي پنهنجو نقصان ڪري ٿو.]

شعلو: هڪ ڏينهن ڪنهن ماڻهوءَ پير بسطاميءَ ڪي مٽي تي لٺ وهائي ڪڍي. ايتري قدر جو سندس مٿي مان رت وهڻ لڳو. فوراً پيو شخص پنهنجي گهران بصري پچائي ان جي مٿان مکڻ رکي اچي حاضر ٿيو ۽ پير کان پڇڻ لڳو تہ آخر هيءَ ڏک توهان ڪي ڪنهن هنيو. پير تڪڙ ۾ جواب ڏنو تہ جنهن اها بصري آندي آهي. ان تي وري انهيءَ شخص پڇيو تہ بصري ڪنهن آندي آهي. پير وراڻيو تہ جنهن لٺ هنئي آهي، جيتوڻيڪ اهو شخص بار بار اهو سوال ورجائيندو رهيو، پر پير هميشه اهو ئي جواب ٿي ڏنو. مطلب تہ آخر تائين اهو ڪو نہ ٻڌايائين تہ لٺ ڪنهن هنئي هيئس.

شعلو: چون ٿا تہ هڪ گودڙي پوش فقير ڪنهن سوناري جي پٽ تي عاشق ٿي(246) پيو ۽ گهڻو وقت ان سوناري جي دڪان جي آڏو ويٺو هوندو هو. اهو ڇوڪرو بہ ان دڪان تي ڪم ڪندو هو. جڏهن سونارو ۽ پٽ پنهنجي گهرن ڏانهن واپس ويندا هئا تہ هي فقير سندن دڪان تي وڃي هيٺ ڪيرايل مٽيءَ ڪي وڏي حسرت وچان هٿن ۾ ڪٺندو ۽ ان کي مهٽيندو رهندو هو تہ اها سندس محبوب جي دڪان جي مٽي آهي. هڪ ڏينهن وقت جي بادشاهہ ان سوناري وٽ هڪ نهايت قيمتي موتي ڏياري موڪليو تہ ان کي منڊيءَ ۾ جڙوات ڪري ڏي. اتفاقاً دڪان بند ڪرڻ وقت اهو موتي خاڪ ۾ ڪري پيو. هوڏانهن فقير دڪان بند ٿيڻ ڪانپوءِ معمول مطابق ان خاڪ کي ميڙڻ لڳو تہ اهو موتي سندس هٿ چڙهي ويو. فقير اهو موتي کڻي پنهنجي گودڙيءَ ۾ سوگهو ڪيو. ٻئي ڏينهن جڏهن سوناري کي موتي نظر نہ آيو تہ بادشاهہ جي خوف کان سخت حيران پريشان ٿيو. فقير اهو ڏسي سمجهي ويو تہ ڇا ماجرا آهي، سو سوناري کان پڇيائين تہ ڇا معاملو آهي؟ سوناري چيس تہ موتي گر ٿي ويو آهي. فقير چيس تہ جيڪڏهن ڪو توکي اهو موتي هٿ ڪري ڏئي تہ ڇا

تون پنهنجو پٽ ٿوري دير ان جي حوالي ڪندين. سوناري وراڻيو تہ بلڪل آءٌ پنهنجو پٽ هميشه لاءِ سندس خدمت ۾ ڏئي ڇڏيندس.

اهو ٻڌي فقير پنهنجي گودڙيءَ مان موتي ڪڍي سندس حوالي ڪيو. سونارو ڏاڍو خوش ٿيو ۽ فقير جي لاءِ پنهنجي دڪان جي پرسان هڪ حجرو ڪٽي ٺهرايائين ۽ پٽ کي ان جي خدمت جو حڪم ڪيائين. فقير کي جڏهن خبر پئي تہ سندس محبوب هن وٽ اچڻ وارو آهي تہ ان جي مهمانيءَ لاءِ کاڌي جي بندوبست ۾ لڳي ويو. ٿورا چانور وٺي ديڳڙي ۾ وجهي باهہ تي ڪٽي رکيائين. ٿوريءَ دير ۾ خيال آيس تہ محبوب واسطي طعام تيار ڪرڻ لاءِ ڪاٺيون مناسب ناهن. تنهن ڪري ڪاٺيون ڪڍي پنهنجو پير ڪٽي باهہ ۾ وڌائين. باهہ جڏهن پير کي ساڙي گوڏي تائين پهتي تہ ڇوڪر وٺي رڙيون ڪيون. (247) ڇوڪر جو پيءُ ۽ ٻيا ماڻهو جيڪي حجري کان ٻاهر ويٺا هئا فوري طور اندر گهڙي پيا تہ مبادا فقير ڇوڪر سان زيادتي نہ ڪري. ليڪن جيئن هو اندر گهڙيا تہ فقير حجري جي ڳڙکي مان ٻاهر نڪري هميشه لاءِ گم ٿي ويو. ڇوڪر کان جڏهن پڇيائون تہ هن سچي ماجرا بيان ڪري ٻڌاين. بلڪ هو افسوس ڪرڻ لڳو تہ آءٌ هاڻي هن فقير کانسواءِ ڪيئن زنده رهندس. اهو بہ چيائين تہ توهان هتي نہ اچو ها تہ بهتر.

حضرت جن اها ڳالهہ مڪمل ڪري چوڻ لڳا تہ عشق مجازي ۾ ڪڏهن بہ ڦاسڻ نہ گهرجي، پر جيڪڏهن ڪو ڦاسي تہ پوءِ ائين ڪرڻ گهرجي جيئن هن فقير ڪيو.

شعلو: پيغمبر عليہ الصلواة والسلام جي زماني ۾ هڪ فاسق هوندو هو، جنهن جي ڪا رات گناهہ کانسواءِ نہ گذرندي هئي، سندس وفات کان پوءِ الله جي رسول کي ٻڌايائون تہ فلاڻي شخص کي هلي دفن ڪريو. پاڻ سندس جنازي ۾ شريڪ ٿيا ۽ هن کي دفنايائون. ليڪن سندس جنازي ۾ هلڻ وقت پاڻ پٻن تي هلي رهيا هئا. يارن پڇيو تہ ڪهڙي سبب کان سڄا پير زمين تي نٿا رکو. فرمايائون تہ هن ميت جي نماز لاءِ آسمان کان ايترا ملائڪ آيا آهن، جو پيرن رکڻ جي جاءِ ڪانهي. ان کانپوءِ جڏهن انهيءَ شخص جي گهر تي آيا تہ سندس پٽن کان پڇيائون تہ هي شخص ڪهڙو ڪم ڪندو هو ۽ ڪهڙي عبادت ۾ وقت گذاريندو هو؟ چيائون تہ زاني هو ۽ اهڙو گناهہ ڪونهي جو ڇڏيو

هجيس، پر سمهڻ وقت هميشه هي الفاظ (248) چوندو هو، **سبحان الله المقدر لما يشاءَ بقدرته وفعال لمايريد بعزته برحمتك يا ارحم الراحمين.** معنيٰ پاڪ آهي اهو خدا جيڪو پنهنجي قدرت سان جيڪي وڻيس ٿو سو جوڙي، ۽ جيڪو پنهنجي سگهه سان جيڪي گهري ٿو سو ڪري ٿو: اي ٻاجهارن ۾ ٻاجهارا تون پنهنجي ٻاجهه ڪر." ان دعا ڪانپوءِ وڏيڪ چوندو هو. اي خداوندا، جيڏي تنهنجي وڏائي آهي ۽ جهڙو تون آهين، تيڏي ۽ تهڙي مون ڪي اميد آهي. پر پوءِ يقين ٿين ته ايترو شرف انهيءَ دعا جي برڪت سان مليو هوس.

هن حڪايت ڪان پوءِ حضرت جن هي بيت پڙهيو:

[93]

جُهوڙيرا جهٽڪن، متي مين مگٽا،
سپڙ رات سمگٽا، ڏڪٽا ڏينهن ڏسن،
گهر ٽا گهوٽ وڃن، چنتا لٽي چارٽين.

[طريدار مگٽا انن تي سوار ٿيو جهونگاريندا وڃن ٿا. سپڙ چام ڪين رات نوازيو ۽ اهي ڏينهن جو صاف نظر اچن ٿا. اهي گهوٽ هاٽي گهر ٽا وڃن ۽ چارٽن جي چنتا لهي ويئي آهي.]

شعلو: هڪڙو پير هو، جنهن جا ڪيترائي مريد هئا. هڪ ڏينهن سوداگر ان پير جي مريدن سميت دعوت ڪئي. دعوت جو اهتمام متي ماڙيءَ تي ڪيل هو، جتي سيني مهمانن لاءِ عاليشان وڇاڻو پٿريل هو. طعام ڪانسواءِ سماع ۽ راڳ جو بندوبست به هو. اوچتو جڏهن سماع جي محفل عروج تي هئي ته هڪڙي مريد کي اچي حال پيو. جيڪو اتي نچڻ لڳو ۽ زور سان پير زمين تي هڻڻ لڳو. ايتريقدر جو جيڪڏهن مريد اتي ڪيس نه جهلين ها ته جيڪر ڪوٺي ڪان هيٺ ڪري سري وڃي ها. اهو ڏسي پير پنهنجي مريدن کي چيو ته ڇڏي ڏيوس ته ڀلي زمين تي وڃي ڪري. گهڻي دير ڪانپوءِ محفل ختم ٿي ۽ اهو مريد هوش ۾ آيو ته ٻين کيس(249) جيڪي وهيو واپرايو هو، تنهن ڪان واقف ڪيائونس ۽ اهو به ٻڌايائونس ته پير جو ڇا چوڻ هو. اهو مريد پير جي فرمان واري ڳالهه ٻڌي حيران ٿيو ۽ پير جي خدمت ۾ حاضر ٿي عرض ڪرڻ لڳو ته ڪهڙي سبب ڪان پاڻ ڪيس هيٺ ڪرڻ ڪان روڪڻ جي منع ٿي ڪيائون.

پير ٻڌايس ته مون گهريو ٿي جڏهن توتي حال پيل هو ته تون خدا سان

واصل ٿين. مبادا ٻيهر اهڙو موقعو ملڻ ممڪن نہ ٿئي. مطلب تہ جيڪڏهن مرين تہ سڌو خدا سان وڃي ملين.

شعلو: هڪ پيري ڪنهن بادشاهزادي کي عشق الاهي اچي سوار ٿيو، سو بادشاهي ڇڏي فقر و فاقہ ڪٽڻ اختيار ڪيائين. حضرت رسالتمآب ﷺ جي محبت ۾ مديني جو سفر اختيار ڪيائين ۽ روضي پاڪ جي هڪ ڪنڊ ۾ ڳچيءَ ۾ ڪپڙو وجهي سمورو وقت ويٺو هوندو هو. هڪ رات پيغمبر عليہ الصلواة والسلام کي خواب ۾ ڏٺائين جن کيس هيءَ صلواة پڙهڻ لاءِ چيو: **اللهم صل عليٰ محمد صلواة انت لها اهلٌ وهولها اهلُ.** بس پوءِ تہ ڏينهن رات اها صلواة سڄوري پيو پڙهندو هو.

هڪ ڏينهن اتي روم جو بادشاهہ زيارت لاءِ آيو. هن جڏهن شهزادي کي ان حالت ۾ ڏٺو تہ کيس گهڻو خيال ٿيو. سو ڇا ڪيائين جو دينارن سان ڀريل ڳوٿري ان جي حوالي ڪيائين. شهزادي، پڇيس تہ هيءَ ڳوٿري مون کي ڇا لاءِ ٿا ڏيو. بادشاهہ جواب ڏنس تہ جيئن ڪاڏو ڪائي سگهين ۽ پنهنجي ڪمزوري دور ڪري سگهين. شهزادو چوڻ لڳو تہ آءٌ پاڻ بادشاهہ هوس ۽ پنهنجو ملڪ ڇڏي هتي آيو آهيان، مون ڪيترائي دينار خرچ ڪيا آهن تڏهن تہ اها ڪمزوري ۽ هيڻائي نصيب ٿي آهي، تنهن ڪري هينئر اهي دينار قبول نہ ڪندس. اهو سوچي دل ۾ خيال ڪيائين تہ هاڻي جيڪڏهن هتي وڌيڪ رهندس تہ مشهوري وڌي ويندي، تنهن ڪري، بهتر اهو آهي تہ روضي پاڪ جي ڪنڊ ڇڏي ڪنهن ٻي جڳهہ تي وڃي رهجي. اجان(250) سوچ ۾ هو تہ خواب ۾ رسول پاڪ ﷺ کي ڏٺائين، جيڪي کيس چئي رهيا هئا تہ اي دوست اسان کي ڇڏي ڪيڏانهن ٿو وڃين؟ جيئن اهو آواز ٻڌائين تہ واپس خداوند تعاليٰ جو برگزيده بندو ۽ پسنديده ٻانهو بنجي ويو.

شعلو: هڪ پيري ڪو پير پنهنجي مريد تي گهڻو راضي ٿيو ۽ سوچيائين تہ ان کي ڪجهہ عنايت ڪري. مريد جو امتحان وٺڻ لاءِ ان کي چيائين تہ منهنجي لاءِ هڪ گڏهہ ڪاهي اچ. مريد ائين ڪيو. مريد کي وڌيڪ امتحان ۾ وجهڻ لاءِ پير هن کي پنهنجي خواهش کان واقف ڪيو. مريد ويچارو اٿيو ۽ هڪ چولو هيٺ وڇايائين ۽ پٽڪو لاهي اولو ڪري ويٺو تہ جيئن ٻيو ڪو ماڻهو پير کي نہ ڏسي. اهو ڏسي پير هڪدم اٿي ويهي رهيو ۽ کيس مريد

جي اطاعت تي ڪو شڪ نہ رهيو ۽ ڪيس اهڙي دعا ڪيائين. جو اهو مريد صاحب معرفت بڻجي ويو.

شعلو: هڪ دفعي برگزيده عام و خاص، پرده نشينن جي سردار بيبي رابعہ بصري کي ڏٺائون تہ سندس هڪ هٿ ۾ باهہ ۽ ٻي هٿ ۾ پاڻي هيس ۽ ڇتي رهي هئي تہ انهيءَ باهہ سان بهشت رهڻ نہ ڏيندس ۽ پاڻيءَ سان دوزخ جي باهہ اجهائيندس. اهو ان ڪري جيئن خبر پوي تہ خدا جا طالب سندس کهڙي مقصد خاطر عبادت ڪن ٿا!

شعلو: هڪ ڏينهن ڪو درويش اچي ڪنهن بادشاهي محل جي هيٺان گذريو. اوچتو سندس نظر وڃي مٿي ماڙيءَ تي بيٺل(251) بادشاهہ جي ڌيءَ تي پئي، جيڪا سونهن سوڀيا ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هئي. درويش پهرين نظر سان عشق جو شڪار ٿي پيو ۽ دل ۾ ان جي وصل جي خواهش کڻي بادشاهہ کي اچي عرض ڪيائين تہ پنهنجي ڌيءَ منهنجي نڪاح ۾ ڏيو. بادشاهہ پهرين تہ ڏاڍو حيران ٿيو. آخر وزيرن ۽ مشيرن کي گهرائي انهن سان صلاح مصلحت ڪيائين. سڀني جي صلاح بيٺي تہ درويش ڪان اهڙي شيءِ جي فرمائش ڪئي وڃي، جيڪا هو پوري ڪري نہ سگهي. اهو سوچي درويش کي چيائون تہ جيڪڏهن تون هيترا موتي ۽ مرجان کڻي ايندين تہ تنهنجو نڪاح ڪرايو ويندو. درويش اها ڳالهہ قبول ڪئي. ليڪن پڇيائين تہ اهي موتي ۽ مرجان ڪٿي ملندا؟ ٻڌايائونس تہ اهي فلاڻي سمنڊ جي تري ۾ ملندا. درويش سمنڊ جي ڪناري تي اچي بيٺو ۽ ٿوري هيٺانهين ڪيائين تہ جئن ان ۾ پاڻي وهي اچي ڇڇ ڪٺي ان پاڻيءَ ۾ هٿڻ لڳو تہ جئن موتي ڳولي سگهي.

هوڏانهن سمنڊ کي خدا ئي حڪم اچي پهتو تہ جيڪي موتي مرجان گوهر آبدار تنهنجي پيٽ ۾ آهن، اهي ڪڍي ڪناري تي آڻ نہ تہ اسان جو دوست توکي سڪائي خشڪ ڪري ڇڏيندو. خدا جي حڪم موجب سمنڊ مان ڪيترائي موتي نڪري اچي ڪناري تي پيا جن مان جيترا درويش کڻي سگهيو اهي کڻي اچي بادشاهہ جي آڏو رکيائين ۽ باقي ڪيترا اتي ڇڏي ڏنائين. بادشاهہ جڏهن ڏٺو تہ درويش اهو شرط تہ پورو ڪري ڇڏيو. سو وري پنهنجي وزيرن سان صلاح ڪيائين. چيائون تہ درويش کي اصل اهڙو ڪم ڏسيو جيڪو هو هرگز نہ ڪري سگهي. انهيءَ بادشاهہ جي پرسان هڪ زورآور بادشاهہ هو،

جيڪو هر سال وڏو لشڪر وٺي اچي هن ملڪ تي حملہ آور ٿيندو هو ۽ شهر ۽ ڳوٺ تباهہ ڪري ويندو هو.(252)

اهو سوچي درويش کي چيائون تہ جيڪڏهن تون ان بادشاهہ جو سر وڍي ايندين تہ تنهنجي مراد ضرور پوري ٿيندي. درويش قبول ڪيو ۽ پنڌ ڪندو اچي ان بادشاهہ جي ملڪ ۾ پهتو. بادشاهہ جي دربار ۾ حاضر ٿي عرض ڪرڻ لڳو تہ مون کي اهڙي حاجت اچي پئي آهي، جو توهان جي سر وڍڻ کانسواءِ ان جو پورو ٿيڻ محال آهي. اهو بادشاهہ درويشن ۽ فقيرن جو معتقد هو، سو اهو ٻڌي درويش جي ڏاڍي تعظيم بجا آندائين ۽ چيائين تہ منهنجو سر حاضر آهي، ڀلي هيئنر وڍ. پر ڳالهہ اها آهي تہ منهنجي ملڪ ۾ هن بادشاهہ جي ملڪ جي وچ ۾ ڇهن مهينن جو پنڌ آهي. ان ڪري، جيڪڏهن تون هتي منهنجو سر وڍي، کڻي ويندين تہ اهو رستي ۾ ڪنو ٿي ويندو ۽ صورت ئي مٽجي ويندي. ٿي سگهي ٿو تہ هو بادشاهہ ان کي قبول نہ ڪري ۽ تنهنجي اها مشقت ضايع وڃي. هاڻي جيڪڏهن منهنجي ڳالهہ مڃين تہ آءُ توسان گڏجي هلڻ لاءِ تيار آهيان. پوءِ جڏهن ان ملڪ جي ويجهو پهچون تہ تون منهنجو سر وڍي تازو کڻي وڃي ان بادشاهہ کي پيش ڪجانءِ. درويش ان ڳالهہ کي قبول ڪيو ۽ ٻئي گڏجي هن ملڪ ڏانهن روانا ٿيا. جڏهن ان شهر جي ٻاهران هڪ باغ جي ويجهو پهتا، تہ بادشاهہ وري درويش کي چيو تہ منهنجو سر حاضر آهي. پر مون کي شڪ ٿو پوي تہ هو متان وري توسان ڪو ٻيو حيلو بهانو ڪن، تنهن ڪري تون پهرين بادشاهہ وٽ وڃ ۽ ڪيس چئُ تہ جيڪڏهن توهان چاهيو تہ ان بادشاهہ کي زنده سلامت پيش ڪجي يا ان جو سر وڍي کڻي اچان.

هاڻي جڏهن بادشاهہ ۽ وزير اها ڳالهہ ٻڌي تہ دل ۾ چوڻ لڳا تہ انهيءَ بادشاهہ جو زنده اچڻ تہ نا ممڪن آهي.(253) ان ڪانسواءِ وچ ۾ ڇهن مهينن جو پنڌ آهي. الله پاڪ مالڪ آهي. انهن ڇهن مهينن ۾ الائجي ڇا ٿي ويندو. اهو سوچي درويش کي چيائون تہ هن کي زنده وٺي اچ. هنن اهو سوچيو ئي ڪو نہ تہ ڪو درويش بادشاهہ کي اڳئي پاڻ سان وٺي آيو هو. هيڏانهن درويش ٿوري دير ۾ بادشاهہ کي وٺي آڻي حاضر ڪيو. سڀ ڏاڍا حيران ٿيا تہ هي ڇا ٿي ويو. سڀني آيل بادشاهہ جي تعظيم ۽ تڪريم ڪئي. جنهن تي هن ڪين مخاطب ٿي چيو تہ ڇو هن درويش کي تڪليف ۾ وڌو اٿو. هاڻي جيڪڏهن

پنهنجو خير گهرو ٿا ته هن کي بادشاهه جي ڌيءُ پرڻائي ڏيو. بس پوءِ سيني شاديءَ جي ڪٺي تياري ڪئي ۽ ڪنوار کي سينگاري وٺي آيا. درويش ڪنوار کي ڏسي، بادشاهه ٻين مهمان کي مخاطب ٿي چوڻ لڳو ته اها منهنجي ڌيءُ سمان آهي. آءُ ان کي ڇا ڪندس؟ اهو منهنجو ڪم ئي ناهي. منهنجو مطلب آهي ته ان کي هن بادشاهه جي نڪاح ۾ ڏيو. آخر جڏهن بادشاهه جي ڌيءُ جو نڪاح هن بادشاهه سان ٿي ويو ته درويش چوڻ لڳو ته هن سموري مشقت مان منهنجو مقصد صرف اهو معلوم ڪرڻ هو جو ٻڌو هئم ته "**من طلب شيءً وجد وجد**" يعني جنهن ڪنهن شيءِ جي طلب ۾ جدوجهد ڪئي ته اها ان کي ملندي.

مون اهو ڏسڻ ٿي گهريو ته بادشاهه جي ڌيءُ سان نڪاح جيڪو ڪيڏو ڏکيو ڪم آهي، اهو ٿي سگهي ٿو ته پوءِ خدا جي طلب ۾ پڻ ثابت قدم رهڻ سان، اها حاصل ٿي سگهي ٿي.

شعلو: سلطان العارفين شيخ بايزيد بسطامي قدس الله سره سخت مجاهدا ۽ ڪشالا ڪيندو هو. هڪ دفعي ٻڪ اڃي ڪيس بيحال ڪيو ۽ پريشانيءَ وچان ٻي ڪنهن شخص کان مانيءَ جو ٽڪر گهريائين. جڏهن (254) اهو مانيءَ ٽڪر مليس ته ان کي پٽ تي ڪٽي اڇلايائين ۽ نفس کي چوڻ لڳو ته آءُ توکي پنهنجي هٿن سان اهو ڪٽي ڪو نه کارائيندس. جيڪڏهن پاڻ ٻاهر اڃي ڪائين ته پلي. نفس اهو ٻڌي ٻاهر نڪري آيو. شيخ پاڻ وٺي پڳو جو سمجهيائين ته نفس کان ڇوٽڪارو حاصل ٿيو اٿم. آواز آيس ته اي بايزيد، پاڻ کي نفس کان آجو ڪري سمجهين ٿو ته غني ٿي ويو آهين، حالانڪ اهو لقب ته مونکي جڳائي. جڏهن بايزيد اهي ڪلما ٻڌا ته توبه تائب ٿيو ۽ پنهنجي نفس کي وري اندر اچڻ ڏنائين.

شعلو: چون ٿا ته هڪ ڪسبياڻي عورت پنهنجي پيشي ۾ مشهور هئي. پر سندس رهائش هڪ درويش جي پرسان هئي ۽ اهو درويش هر وقت چوندو هوس ته هن عورت جو مرڻ کان پوءِ ڇا ٿيندو. هڪ ڏينهن اها عورت رستي ۾ وڃي رهي هئي ته هي درويش به اتان اچي لنگهيو ۽ سندس چادر جو پلؤ هن عورت کي لڳو. ڪجهه ڏينهن کانپوءِ اها عورت مري وئي. هڪ ڏينهن ان بزرگ خواب ۾ ڏٺو ته منڪر ۽ نڪير هٿن ۾ وڏا گرز ڪٽي ان عورت جي قبر ۾ داخل ٿيا. اڃا ڪٽي هڻڻ جي تياريءَ ۾ هئا ته درگاهه خداونديءَ مان آواز

آيو تہ اي ملائڪو ان عورت کي ڇڏي ڏيو، ڇو تہ ان جيڪي بہ گناھ ڪيا ھئا، سي اسان ڪيس بخشي ڇڏيا ۽ ان جو سبب اھو آھي تہ ھڪ ڏينھن ان عورت جو پلوُ اسان جي ھڪ درويش جي چادر سان لڳو ھو. اوچتو اھو درويش ننڊ مان سجاڳ ٿي ويھي رھيو ۽ خداوندا تعاليٰ جا شڪرانا بجا آڻڻ لڳو.

شعلو: ھڪ ڏينھن بہ درويش پاڻ ۾ گڏجي عابدن جي شمع ۽ (255) عارفن جي اڳواڻ شيخ بھاءَ الدين ملتاني قدس الله سره جي خدمت ۾ روانا ٿيا. اجان ٿورو فاصلو مس طئي ڪيو ھئائون جو ڦورن اچي ڪين جھليو. انھن مان ھڪڙو شخص جيڪو نئون مريد ٿيڻ لاءِ وڃي رھيو ھو ان کي تہ ماري ڇڏيائون. ليڪن ٻئي جي ڪنڌ تي جڏھن ڇرو رکيائون تہ ھن پنھنجي پير کي سنڀاريو. اوچتو غيب مان ھڪ ھٿ ظاھر ٿيو، جنھن چور جي ھٿ مان ڇري ڪسي پري اڇلائي ۽ چور کي بہ ماري وڌائين. آواز آيو تہ اسان کي ائين تڪڙ ۾ ڇو ياد ڪيئہ. اھا حڪايت بيان ڪري حضرت جن فرمايو تہ ان جو مطلب ھو تہ اسان پاڻ پھچون ھا، ياد ڪرڻ جي ضرورت ڪو نہ ھئي.

شعلو: چون ٿا تہ ڪنھن بادشاھ جي در تي ھڪ دربان ھوندو ھو. جيڪو غريبن جون شڪايتون بادشاھ تائين پھچائيندو ھو. سندس انھيءَ ڪم سبب حضرت خضر عليہ السلام ھر روز وٽس اچي ڪچھري ڪندو ھو. جڏھن انھيءَ ڳالھ کي گھڻا ڏينھن ٿي ويا تہ ڪيس خيال آيو تہ ھيءَ جڳھ حضرت خضر عليہ السلام جي اچڻ لاءِ مناسب ناھي. ان ڪري سوچيائين تہ بادشاھ جي نوڪري ڇڏي ٻي ڪا ڪنڊ وڃي وسائجي تہ جيئن حضرت خضر عليہ السلام اتي اچي وڃي سگھي. پر جڏھن ائين ڪيائين تہ ڪيترن ڏينھن تائين حضرت خضر عليہ السلام وٽس آيو ئي ڪو نہ. ان ڪري اھا جڳھ ڇڏي وري اچي دربان ٿيو تہ خضر عليہ السلام وٽس اچي حاضر ٿيو. دربان چوڻ لڳس تہ تنھنجي ڪري ھي جڳھ ڇڏي وڃي گوشائتو ٿي ويٺس، پر اتي تون ڪو نہ آئين، ۽ ھيءَ جڳھ جيڪا تنھنجي لائق نہ آھي اتي (256) تون اچين ٿو. خضر عليہ السلام جواب ڏنس تہ خدا تعاليٰ وٽ تنھنجي ٻي ڪا عبادت ڪم جي ناھي، سواءِ ان جي تہ تون غريبن ۽ ڏتڙيلن جون خبرون بادشاھ تائين پھچائين ٿو. ھتي منھنجي اچڻ جو ڪارڻ اھو ئي آھي.

شعلو: ھڪڙو شخص بازار ۾ جٺيا وڪڻي رھيو ھو، جن مان ڪن

جو ملھ ھڪ درھم تہ ٻين جو ٻہ درھم ھيو. اتفاقاً سلطان التارڪين، وقت جو شيخ ۽ خدا جي محبت ۾ درھم برھم ابراھيم ادھم رحمة الله اچي اتان لنگھيو. ان شخص کان پڇيائين تہ مون کي جٽيو خريد ڪرڻو آھي ڏيندين. ھن جواب ڏنو تہ ھائو. پڇيائين تہ ڪيتري ۾ ڏيندين. ھن شخص چيو تہ ھڪ لک درھم. ابراھيم ادھم چوڻ لڳس تہ عجيب ڳالھ آھي جو ٻين کي تہ ھڪ درھم ۾ ٿو وڪڻين، باقي مون کي ھڪ لک ۾ ان شخص جواب ڏنو تہ جنھن جٽيي سان ابراھيم ادھم جھڙي شخص جو بت ڇڪجي، ان جي قيمت ٻہ لک بہ گھٽ آھي. پوءِ خبر پئي تہ جٽيا وڪڻندڙ شخص خود صاحب ولايت ھو.

شعلو: ھڪ ٻيري ڪنھن بادشاھ پرواري ملڪ کي تاراج ۽ ان کي زير ڪرڻ جو ارادو ڪيو. جڏھن سندس وزيرن کي اھا خبر پئي تہ بادشاھ کي چيائون تہ جنگ جي تياري سازو سامان سان ڪرڻ گھرجي. بادشاھ اھو ٻڌي چيو تہ ھائو حلوو ۽ ماني تيار ڪريو. بادشاھ پاڻ صاحب ولايت ھو. ليڪن سندس وزير ۽ امير امراءُ ان ڳالھ کان ناواقف ھئا. تنھن ڪري اھي ھر وقت اھو ئي چوندا رھيا تہ جنگ لاءِ لشڪر ۽ ساز و سامان تيار ڪرايو. پر بادشاھ اھو ئي ساڳيو جواب ٿي ڏنو. آخر انھيءَ حالت ۾ ئي اچي ھئي ملڪ جو بادشاھ پنھنجي لشڪر سوڌو مٿن ڪڙڪيو ۽ تخت تي قبضو ڪري ويھي رھيو. ان بادشاھ کين چيو تہ آءٌ ايترو ويجھو اچي پھتس، پر تڏھن بہ توھان ڪجھ نہ ڪيو. ھيڏانھن بادشاھ پنھنجي وزير کي چيو تہ مون گھٽا ڏينھن حلوو ماني ويھي کاڌو، ھاڻي تون کاءُ. (257) ائين چئي بادشاھي حوالي ڪري پاڻ رمندو رھيو.

اھا ڳالھ ڪري حضرت جن چيو تہ اڳيان بادشاھ ڏينھن جي پھرئين پھر ۾ بار ڪٽندا ھئا، پر پوئين پھر ۾ ھٽ وٺي مريد ڪندا ھئا.

شعلو: ھڪ دفعي ڪو بزرگ وقت جي مخدومہ بيبي رابعہ بصري وٽ آيل ھو. انھيءَ وقت رابعہ بصريءَ اھو گفتو پئي ڪديو تہ جيڪي خدا جا طالب آھن، ڪعبو پاڻ انھن جي زيارت لاءِ اچي ٿو ۽ انھن جو طواف ڪري ٿو. پر جيڪڏھن ڪو انھن مان ڪعبي جي طواف جي نيت ڪري ٿو تہ ڪعبو ان کان لڪي وڃي ٿو. انھيءَ بزرگ کي انھيءَ گفتن تي يقين نٿي آيو. رابعہ بصري سمجھي وئي سو ھن کي چيائين تہ مٿي نھار بزرگ مٿي نھاريو تہ

ڏنائين تہ واقعي ڪعبو بيبي رابعہ بصريءَ جي چوڌاري گهمي رهيو هو.

شعلو: هڪ بزرگ هو جنهن کي جيڪڏهن ڪو رنجائيندو هو تہ پاڻ ان جو رزق ڪشادو ٿيندو هو ۽ فقر فاقا ڇڻ ختم ٿي ويندا هئس. بلڪ اهو ماڻهو خوشحال ٿي ويندو هو. پر جيڪڏهن ڪو ماڻهو هن بزرگ جي خدمت ڪندو هو تہ ان جو رزق تنگ ٿي پوندو هو ۽ اهو مصيبت ۾ ڦاسي پوندو هو. آخر هڪ ڏينهن هن کان پڇيائون تہ ان جو ڪهڙو سبب آهي تہ جيڪو توهان کي رنجائي ٿو ان جي رزق ۾ ڪشادگي ٿئي ٿي ۽ جيڪو خدمت ڪري ٿو اهو مصيبت ۾ ڦاسي ٿو. بزرگ جواب ڏنو تہ فقير ٻن قسمن جا آهن. پهريان اهڙي پاڻي وانگر آهن، جيڪو ٿانءَ ۾ پيل آهي جنهن کي گرم ڪري سگهجي ٿو. ٻيا درياءَ وانگر آهن جو انهن کي گرم ڪري نٿو سگهجي. بلڪ اهو پاڻي جيڪو ٿانءَ ۾ گرم ٿيل هوندو آهي، ان کي (258) بہ جڏهن درياءَ ۾ وجهندا آهن تہ اهو بہ ٿڌو ٿي پوندو. پر جيڪڏهن درياءَ گرم ٿي پوي تہ ان کي ڪو بہ ٿڌو ڪري نہ سگهندو آهي. اسان بہ اهڙي درياءَ وانگر آهيون جو جيڪڏهن گرم ٿي وڃون تہ ڪو بہ ٿڌو ڪري نٿو سگهي.

شعلو: خليفي هارون رشيد جي ڳالهہ تا ڪن تہ هن اها حديث ٻڌي تہ سال ۾ هڪ دفعو پنهنجي گهر کي لٽائڻ گهرجي. هڪ ڏينهن پاڻ گهر کان ٻاهر نڪري ويهي رهيو ۽ حڪم ڪيائين تہ جنهن کي جيڪي وڻي سو کڻي وڃي. پوءِ ٿيو بہ ائين جنهن کي جيڪي هٿ آيو ٿي سو کڻي ٿي ويو. ليڪن انهيءَ سموري عمل دوران هڪ اهڙي ڪنيز بہ هئي، جيڪا خليفي جي صرف جتي کڻي ويهي رهي، باقي قيمتي موتين ۽ جواهرن کي هٿ بہ نہ لاتائين. بلڪ ڪجهہ وقت کان پوءِ خليفي جي مٿي تي هٿ رکي ويهي رهي ۽ چيائين تہ مون توکي قبول ڪيو. گويا خليفو پاڻ بہ لٽ جي سامان ۾ شامل هو ۽ اهو هن ڪنيز جي حصي ۾ آيو. خليفو سڄي مام سمجهي ويو ۽ هن پڻ ڪنير کي پنهنجو حرم قبول ڪيو ۽ ٻين سيني جي مقابلي ۾ وڌيڪ قرب ڏيڻ لڳو.

حضرت جن کي هيءَ حڪايت ڏاڍي پسند هئي ۽ پاڻ محفل ۾ اڪثر ان کي ورجائيندا رهندا هئا.

شعلو: هڪ بزرگ گوشي نشين ٿي خدا جي عبادت ڪندو هو. ليڪن هڪ ڏينهن سندس دل ۾ عورت جو خيال آيو ۽ ان نيت سان هن نڪاح

ڪيو. پهرين رات ئي سندس زال حامله ٿي وئي. ان ڪانپوءِ وري زال جي ويجهو نه ويو. بلڪ سمورو وقت حجري اندر گذاريندو هو. حمل جي مدت پوري ٿيڻ بعد سندس گهر واريءَ ڪي ڌيءَ ڄائي. هوڏانهن جو بادشاهه هن بزرگ جو گهڻو معتقد هو ۽ هميشه سندس حاضريءَ ۾ پيو ايندو هو. بلڪ سندس دل جي تمنا هئي ته ڪڏهن اهو بزرگ ڪيس ڪنهن شيءِ جي فرمائش ڪري. بزرگ جي جڏهن ڌيءَ جوان ٿي ته ماڻس ڪيس پٽس ڏي ڏياري موڪليو. بزرگ ڏٺو ته سندس ڌيءَ جوان ٿي(259) وئي آهي. سوچيائين ته هن جي اٿارڻ لاءِ ڪجهه ڪرڻو پوندو. آخر هڪ ڏينهن مريدن سوڌو پاڻ بادشاهه جي خدمت ۾ هلي آيو. بادشاهه ڏاڍو خوش ٿيو ۽ بزرگ جي وڏي عزت ۽ تعظيم ڪيائين. بزرگ بادشاهه کي چيو ته هڪ ڏينهن جڏهن آءٌ درياءَ وٽان لنگهي رهيو هوس ته مون واڳونءَ جو آواز ٻڌو. اهڙو آواز وڪڻڻ گهران ٿو. ڇا تون اهو وٺندين؟ بادشاهه ته ان فڪر ۾ هو ته بزرگ جي ڪا فرمائش پوري ڪريان. چيائين ته هائو. ڇو نه خريد ڪندس. بزرگ ٻه دفعا اهڙو آواز ڪڍيو. بادشاهه ان جي عيوض بزرگ کي ٻه ٿيلهيون دينارن جون پيش ڪيون. بزرگ اهي وٺي گهر واپس ٿيو. مريدن کي بزرگ جي اها ڳالهه پسند نه آئي. سو ڪيس چوڻ لڳا ته توهان هن کان اڳ ڪڏهن به بادشاهه وٽ نه هليا ۽ نه ڪڏهن ڪانئس ڪنهن شيءِ جي گهر ڪئي. هينئر توهان کي ڇا ٿي ويو هو. انهيءَ نموني ۾ آواز ڪڍي بادشاهه کان اهي دينار قبول ڪيو. ڇا توهان بادشاهه کي ڪلام الاهي يا حديث نبوي ٻڌائي نه ٿي سگهيا؟ بزرگ جواب ڏنو ته آءٌ بادشاهه وٽ مردار شيءِ جي واسطي هلي ويو هوس. ان ڪري قرآن يا حديث پڙهڻ مناسب نه هو. مردار ڪم جي لاءِ مردار ڳالهه ڪرڻ پئجي ويم.

شعلو: هڪ پيري ڪو مريد عشق ۽ معرفت جي داناءَ، شوق ۽ تڪريم جي درياءَ ۽ اسرارن جي عارف شيخ شقيق بلخي کان ڪعبي جي زيارت لاءِ اجازت وٺي روانو ٿيو. شيخ چيس ته واٽ تي بايزيد جي زيارت ڪندو وڃجانءِ. مريد جڏهن بايزيد جي مڪان تي پهتو ته نهايت ادب سان ويهي رهيو. شيخ چيس ته پنهنجي پير جو ڪو گفتو ٻڌاءِ. مريد جواب ڏنو ته منهنجي پير جو هڪڙو (260) سخن اهو آهي ته جيڪڏهن هيءَ سموري زمين لوهه جي ٿي پوي ۽ سڀ آسمان ٽامي جا ٿي پون ۽ آسمان مان برسات جو هڪ قطرو به

نہ ٽپڪي جنهن ڪري ڌرتي تي ڪو اوپڙ نہ اُڀري. اهڙيءَ صورت ۾ ھي سڄو عالم منهنجو عيال هجي، پر تڏهن بہ منهنجي دل ۾ اهو خيال هرگز نہ ايندو تہ ان سموري خلق کي ڪير ڪارائيندو!

اهو ٻڌي شيخ چوڻ لڳو تہ خدا جو قسم جيڪڏهن آءٌ اهڙي وقت ۾ ڪاڻ هجان تہ انهيءَ مشرڪ جي ملڪ مٿان اڏامڻ ڪڏهن بہ پسند نہ ڪريان ها. مريد اهو ٻڌي سخت پريشان ٿي ويو. حج اتي ئي وسري ويس ۽ پوئين پير ونئي پٺو ۽ سڌو اچي پنهنجي مرشد وٽ ساهي پٽيائين. جيڪي ٻڌي آيو هو سو سمورو بيان ڪيائين. سندس مرشد اهو سڀ ڪجهہ ٻڌي چيس تہ هاڻي وري واپس وڃ ۽ پڇي اچ تہ آخر ڇا ڪجي؟ مريد وري اچي شيخ بايزيد وٽ پهتو. جنهن اها ڳالهہ ٻڌي چيو تہ هينئر تہ پاڻ اڳي ڪان بہ وڌيڪ ڪم خراب ٿيو. بهرحال هن ڪاغذ جو ٽڪرو ڪنيو ۽ ان تي لکڻ شروع ڪيائين. **"بسم الله الرحمان الرحيم"** ۽ ان جي آخر ۾ لکيائين تہ بايزيد ڪجهہ ناهي يعني نيست آهي.

اهو ڪاغذ ٽڪر ويڙهي ان مريد کي ڏنائين تہ وڃي پنهنجي پير کي پهچائي. هيڏانهن جڏهن اهو ڪاغذ کڻي مريد شقيق بلخي جي خدمت ۾ پهتو تہ هن جو آخري وقت اچي پهتو هو. جڏهن ئي اهو ڪاغذ شقيق کي مليو تہ هو کولي ان کي پڙهڻ لڳو. ۽ حاضرين کي مخاطب ٿي چوڻ لڳو تہ آءٌ هينئر نئين طرح مسلمان ٿيان ٿو. ائين چئي ڪلمو **لا الہ الا الله محمد رسول الله** پڙهيائين ۽ وڃي حق سان مليو.

شعلو: ڪنهن زماني ۾ هڪڙو بادشاهہ ڪنهن بزرگ جو ڏاڍو معتقد هو ۽ هن جي هميشہ اها خواهش هوندي هئي تہ جيڪر اهو بزرگ هن ڪان ڪجهہ نہ ڪجهہ قبول ڪري. هوڏانهن بزرگ وري ڪنهن بہ شيءِ قبول ڪرڻ جي خيال ۾ نہ هو. آخر هڪ ڏينهن بادشاهہ وٽ اهو بزرگ ويو ۽ کيس چوڻ لڳو تہ منهنجي ڪا مدعا آهي، جيڪڏهن قبول(261) ڪريو تہ بيان ڪريان. بادشاهہ ڏاڍو خوش ٿيو ۽ چوڻ لڳو اهو تہ اسان تي احسان ٿيندو. جيڪڏهن توهان اهڙو موقعو ڏيندؤ. بزرگ چيو تہ مون کي پنهنجي طهارت خاني جي خدمت لاءِ رکو. بادشاهہ جواب ڏنو تہ ائين ڪيئن ٿو ٿي سگهي. پر بزرگ چيو تہ اسان جي خوشي انهيءَ ۾ آهي. بادشاهہ پنهنجي قول سبب مجبور ٿي پيو ۽ لاچار اها ڳالهہ قبول ڪيائين. هن بزرگ وٽ ڪو اهڙو دارو هو جو جڏهن بادشاهہ ڪا

حاجت ڪري نڪرندو هو تہ اندر وچي سندس ڪيل گندگيءِ مٿان اهو دارو ڇڙڪائيندو هو، جنهن ڪري اها گندگي ڳري زمين ۾ هلي ويندي هئي.

انهيءَ واقعي کي گهڻا ڏينهن ڪو نہ گذريا تہ بادشاهہ جي ويجهن ماڻهن کيس وچي عجيب و غريب ڳالهيون ٻڌايون تہ اهو بزرگ ڪرفتي ڪائي ٿو وچي، ڇو تہ اسان کيس ڪڏهن بہ ٻاهر ڪٿي ايندي نہ ڏٺو آهي. بادشاهہ کي بہ دل ۾ وسوسو اچي پيو تہ اها ڳالهہ واقعي ائين هوندي. آخر هڪ ڏينهن اهو بزرگ بادشاهہ وٽ آيو تہ بادشاهہ ڪٿي پنهنجي وات تي رومال رکيو ۽ منهن ڦيريائين. بزرگ سمجهي ويو تہ بادشاهہ ٻين جي ڳالهين ۾ اچي ويو آهي، سو ڇا ڪيائين جو فوراً بادشاهہ جو هٿ وٺي کيس انهيءَ هنڌ وٺي آيو ۽ کيسي مان اهو دارو ڪڍي هيٺ زمين تي هاريائين تہ جيڪا بہ گندگي هئي، اها پاڻي ٿي پٽي ۽ زمين ڇهي وئي. ان کان پوءِ اهو بزرگ بادشاهہ کي مخاطب ٿي چوڻ لڳو تہ مون سڀ کان وڏيڪ نيچ ڪم اختيار ڪيو، تڏهن بہ تنهنجي وزيرن مون تي اهڙا بهتان هنيا. پر جيڪڏهن تون مون کي ڪا جاگير يا علائقو بخشين ها تہ اهي مون کي وڏي آزار ۾ وجهن ها، بلڪ مون کي ضرور ڪاٺ ۾ هڻن ها. (262)

شعلو: هڪ ڏينهن ڪنهن مريد سلطان العارفين شيخ بايزيد بسطامي قدس الله سره. جي جبي تي هڪ وڄون ڏٺو. سو ويجهو وڃي ان کي جبي تان هٽائڻ لڳو تہ مٿان شيخ کي ڏنگي وجهي. اهو ڏسي شيخ چيس تہ ان کي ڇڏي ڏي. ڇاڪاڻ تہ ان کي چاليهہ سال ٿيا آهن جو اهو جبي ۾ ئي آهي. پاڻ ڪڏهن ڪڏهن مون کي غفلت جي ننڊ مان بيدار ڪندو آهي.

شعلو: ڳالهہ ٿا ڪن تہ هڪ دفعي هڪڙو بادشاهہ وڏو لشڪر تيار ڪري وڏي دبدبي سان پرواري بادشاهہ جي ملڪ تي چڙهائي ڪري آيو. هي بادشاهہ وري ان زماني جو هڪ درويش جو ڏاڍو عقيدتمند هو، سو جيتوڻيڪ سندس وزيرن کيس چيو تہ هن بادشاهہ جو لشڪر ويجهو اچي پهتو آهي ڪجهہ ڪريو. پر هي بادشاهہ وري وڃي ان بزرگ جي خدمت ۾ ويهي ٿي رهيو ۽ پنهنجو حال احوال ان کي ٿي ٻڌايائين. بزرگ هر ڀيري بادشاهہ کي تسلي ٿي ڏني تہ خدا خير ڪندو، ڳڻتي ۽ فڪر اجايو آهي. آخر هن بادشاهہ جو لشڪر تمام ويجهو اچي پهتو، تڏهن بادشاهہ وري بہ وڃي ان درويش وٽ حاضر ٿيو ۽

چوڻ لڳو تہ هينئر دشمن در تي اچي پهتو آهي. اهو ٻڌي بزرگ بادشاھ جو هٽ هٽ ۾ وني مخالف بادشاھ جي درٻار ۾ هليو آيو. اتي ويهڻ کان پوءِ درويش هڪ سنهي ڪاني ڪٽي زمين ۾ کوڙي ۽ هن مخالف بادشاھ کي چوڻ لڳو تہ اها مون کي زمين مان ڪڍي ڏيکار. هن بادشاھ چيو تہ اها ڪهڙي وڏي ڳالھ آهي، سو اٿي ان ڪانيءَ کي ڇڪ ڏئي ٻاهر ڪڍڻ لڳو. پر ان ڪاني کي ڪڍي نہ سگهيو. آخر پنهنجي لشڪر جي پهلوانن کي گهرايائين، پر اهي بہ ڪڍڻ ۾ ناڪام ٿيا. بادشاھ جڏهن اهو لقاءُ ڏٺو تہ پنهنجي لشڪر کي واپس موٽڻ جو حڪم (263) ڏنائين، ۽ چوڻ لڳو تہ جنهن ملڪ ۾ اهڙا درويش هجن، ان ملڪ کي ڪير فتح ڪري نٿو سگهي.

شعلو: چون ٿا تہ لقمان حڪيم کي وقت جي بادشاھ ڪنهن خاص مطلب خاطر هڪ کوھ ۾ پورايو هو. البت سندس مرضيءَ موجب ڪيترا مڻ تيل ۽ تر اتي موجود ڪري ڏنو هئائين. لقمان انهيءَ تيل منجهان ڏيئو روشن ڪري رکندو هو ۽ تر کائي پيٽ پريندو هو. ان ڳالھ کي ڪيترو وقت گذري ويو ۽ ان وچ ۾ بادشاھ مري ويو. پر لقمان جي ڪنهن کي خبر نہ رهي، هوڏانهن کوھ جي ڍڪيل منهن مٿان گاھ ڄمي آيو. آخر اهو ملڪ هڪ ٻئي بادشاھ جي قبضي ۾ اچي ويو. هي بادشاھ حد کان وڌيڪ ٿلهو هو. بلڪ ڪيس ٿولھ جي بيماري هئي. جيئن ڪجھ کائيندو هو تہ اجان وڌيڪ ٿلهو ٿيندو هو. ان ڪري ڏاڍي تڪليف ۾ هو ۽ پريشان هو. هڪ ڏينهن پنهنجي ملڪ جي سيني حڪيمن کي جمع ڪيائين، پر پوءِ بہ ڪيس ڪو فائدو نہ ٿيو. ڪنهن چيس تہ اڄ جيڪڏهن لقمان حڪيم هجي ها تہ توهان جي بيماريءَ جو ضرور علاج ڪري ها. بادشاھ اهو ٻڌي لقمان جي ڳولا جو حڪم ڏنو. ڪنهن ٻڌايس تہ اڳئين بادشاھ جي وقت ۾ لقمان کي هڪ کوھ ۾ پورايو هئائون تہ سندس حڪمت جي خبر پوي. ليڪن ان ڪانپوءِ اهو بادشاھ مري ويو ۽ هينئر ڪنهن کي خبر ناهي تہ لقمان ڪٿي آهي. ٿي سگهي ٿو تہ هو، مري ويو هجي. بادشاھ اهو ٻڌي سڄي ملڪ جا وڏي عمر وارا ماڻهو جمع ڪرايا ۽ انهن کان لقمان جي پڇا ڪيائون. آخر انهيءَ جڳھ کي وڃي ڳولي لڌائون ۽ جيئن ان کوھ جو منهن کوليائون تہ اندران آواز ٻڌائون. سڀ ڏاڍا خوش ٿيا، پر جڏهن لقمان تي نظر پيئن (264) تہ ڏٺائون تہ گوشت جي هڪ ٻوٽي وڃي بچيو آهي

جيڪو چرڻ پرڻ کان لاچار آهي. آخر ڪانئس پڇيائون تہ توکي اتان ڪيئن ڪيجي. جواب ڏنائين تہ مون کي هتان ڪپھہ ۾ ويڙهي ڪيو نہ تہ آءٌ اتي ئي مري ويندس. انهيءَ طريقي سان ڪيس ٻاهر ڪيو هوا کان محفوظ گرم جڳهہ تي آڻي رهايائونس. لقمان چين تہ هيئنر منهنجي خوراڪ اها آهي تہ هر روز مون کي پاءُ گوشت جو رڌي ان جو رهو پياريو. ڪجهہ ڏينهن تائين ائين ڪيائون تہ هو تندرست ٿي پيو ۽ جڏهن هلڻ جهڙو ٿيو تہ بادشاهہ جي درٻار ۾ اچي حاضر ٿيو. بادشاهہ جيڪو پنهنجي ٿولهہ کان پريشان هو پڇڻ لڳيس تہ ان جو ڪهڙو علاج آهي؟ لقمان جواب ڏنو تہ ان مرض جو ڪو علاج ڪونهي ۽ تون ٻن مهينن کان پوءِ مري ويندين، ڇو تہ تنهنجا ڏينهن اچي پورا ٿيا آهن. بادشاهہ جڏهن اهو جواب ٻڌو تہ سخت پريشان ٿيو ۽ انهيءَ ڳڻتي ۽ پريشانيءَ اندر ويو ڳرندو. تانجو ٻن مهينن ۾ سندس اها ٿولهہ ويندي رهي، بلڪ ٻين بيمارين کان بہ ڇوٽڪارو ملي ويس. جڏهن ٻہ مهينا پورا ٿيا تہ لقمان کي گهرائي چوڻ لڳو تہ تو چيو هو تہ آءٌ مهينن ۾ پورو ٿي ويندس. لقمان چيس تہ جڏهن تنهنجو وقت پورو ٿيندو تہ پوءِ تون ضرور مرندين. البت هيئنر مون اها ڳالهہ چاڙهي واڙهي ڪئي هئي، ڇاڪاڻ تہ ان بيماريءَ جو علاج ڪونهي. تنهن ڪري مون توکي ائين چيو هو تہ من موت جي ڳڻتيءَ ۾ تون سنهو ٿي پوين ۽ ان آزار کان ڇٽي پوين.

اها پوري پڪ ناهي تہ هن ڳالهہ ۾ حضرت جن لقمان حڪيم جو نالو ٿي ڪنيو يا ڪنهن حڪيم جي لاءِ ائين ٿي چيائون.

شعلو: هڪڙي پير جا ٻہ خادم هئا. انهن مان هڪڙو (265) ڏاڍا مجاهدا ڪندو هو، تہ ٻيو تمام گهٽ. پر پير جي نظر شفقت هن ٿوري مجاهدي ڪندڙ خادم تي هئي. آخر هڪ ڏينهن پير کان پڇيائون تہ توهان جي شفقت واري نظر هن ٿوري مجاهدي واري خادم تي آهي، ان ۾ ڪهڙي حڪمت آهي؟ پير چيو، ڇگو هاڻي ترسو، تہ توهان کي سڀ خبر پئجي ويندي. پير هڪدم هڪ اٺ گهرائي ان کي ذبح ڪيو. پهريائين ان مريد کي گهرايائين جنهن گهڻا مجاهدا ٿي ڪيا. ان کي چيائين تہ هن اٺ کي ڪٽي مٿي گهر جي ڇت تي پهچايو. اهو ٻڌي اهو مريد سوچ ۾ پئجي ويو، ۽ چوڻ لڳو تہ اهو منهنجي وس کان ٻاهر آهي. پر جڏهن ٻئي مريد کي سڏيائون تہ هو هڪدم ڪمر ڪشي بيٺو ۽ ڪٽڻ لاءِ تيار ٿي ويو. اهو ڏسي پير فرمايو تہ هاڻي توهان کي خبر پئي

ته ڪير منهنجي حڪم ۾ آهي. بس اهو ئي سبب آهي جو هن ٻئي مريد تي منهنجي شفقت واري نظر گهٽ آهي.

شعلو: چون ٿا ته هڪ پيري زماني جا ٻه طالبعلم يڪرنگ موحد، جمال الاهي ۾ گم، ملڪ تفريد ۾ پهتل، نبي ڪريم وٽ مقبول يعني شيخ محي الدين ابن عربي قدس الله سره جي شهر ۾ ان قصد سان پهتا جو ٻڌو هئائون ته هو شريعت خلاف معنائون ۽ تعبير ٿو ڪري. هن جو خيال هو ته شيخ سان بحث ڪبو ۽ ڏسبو ته هو اسان وارن دليلن جو ڪهڙو جواب ٿو ڏئي، ليڪن جڏهن ان شهر ۾ پهتا ته کين خبر پئي ته شيخ تازو وفات ڪري ويو آهي. ٻئي سوچ ۾ پئجي ويا ته جنهن ڳالهه جي ڪري هيڏي تڪليف ڪئي سون، اهو مسئلو حل نه ٿيو. اڃان انهيءَ سوچ ۾ هئا ته سندن اک لڳي وئي، (266) خواب ۾ ڏٺائون ته جمعي جو ڏهاڙو آهي ۽ ڪافي ماڻهو گڏ ٿيا آهن. اتي شيخ ابن عربي به موجود آهي ۽ پيغمبر عليه الصلواة والسلام جن ڪيس چئي رهيا آهن ته اي محي الدين اٿ ۽ منبر تي اچي اهو وعظ ڪر جيڪو هن کان اڳ تون دنيا ۾ ڪندو هئين. شيخ حضور عليه الصلواة والسلام جي حڪم موجب ائين ڪيو ۽ منبر تي اچي خطبو چيائين.

ان ڪانپوءِ اهي طالبعلم جڏهن ننڊ مان بيدار ٿيا ته کين پشيمانيءَ جو احساس ٿيو ۽ وري اهڙو خيال دل ۾ نه آندائون.

شعلو: هڪ ڏينهن ڪا عورت ڪجھ مانيون پچائي هڪ درويش وٽ کڻي آئي ته جئن هو کائي. درويش اهي مانيون وٺي پاڻ وٽ ويٺلن ۾ ورهائي ڇڏيون ۽ پاڻ به هڪڙي کاڌائين. ڪجھ دير ڪانپوءِ ان درويش چيا ڪيو جو اگر هٽي، جيڪي کاڌو هئائين ڪڍي ٻاهر ڪيائين. ائين پئي معلوم ٿيو ڇڻ اها ماني کاڌي ئي نه هئائين. بلڪ ٻين کي به چوڻ لڳو ته توهان پڻ جيڪي کاڌو آهي، اهو ڪڍي ٻاهر ڪريو. پر هو ائين ڪري نه سگهيا. اهو ڏسي درويش چوڻ لڳو ته کاڌو ان کي کائڻ کپي، جيڪو وري ائين سمورو ڪڍي ٻاهر ڪري.

شعلو: چون ٿا ته عنقا هڪ اهڙو پکي آهي، جيڪو زمين ۽ آسمان جي وچ تي رهي ٿو. هڪ ڏينهن هڪڙو بزرگ عنقا جي شڪار لاءِ تيار ٿي نڪتو. اوچتو واٽ تي هميشه جي حياتي ماڻيندڙ سلطان بحر حضرت

خضر عليه السلام گڏيس، جنهن پڇيس ته ڪيڏانهن ٿو وڃين؟ جواب ڏنائين ته عنقا جي شڪار لاءِ ٿو وڃان. خضر عليه السلام چيس ته اهو اهڙو پکي آهي، جنهن جو زمين تي پاڇو ئي ڪونه ٿو پوي. بزرگ چوڻ لڳو ته چا پوءِ ان جي طلب به نه ڪجي ۽ اميد لاهي ويهي رهجي. حضرت خضر عليه السلام وراڻيو (267) هائو واقعي اميد لاهڻ نه گهرجي ۽ ان جي طلب مدامي رکڻ گهرجي. اهو بزرگ پاڻ وڏيڪ شتابيءَ سان روانو ٿي ويو.

شعلو: هڪ دفعي ڪنهن پير جا ٻه مريد گڏ چنڊ کي ڏسي رهيا هئا. هڪڙو چوڻ لڳو، ڇا ته چنڊ آهي؟ ٻيو چوڻ لڳو، ڇا ته خدا جي ذات آهي، جنهن هن چنڊ کي پيدا ڪيو آهي! جڏهن پير کي اها خبر پئي ته چوڻ لڳو ته ٻهريون صاحب عرفان آهي، البت ٻيو اجان خام آهي.

شعلو: هڪ پيري ڪنهن پير جي ٻن مريدن رستي تي هڪ مٿل ڪتو ڏٺو، هڪڙو چوڻ لڳو ته جيڪڏهن اهو به خدا جي طرفان آهي ته آءٌ اهڙي خدا جي عبادت نه ڪندس. ٻيو چوڻ لڳو ته جيڪڏهن اهو خدا کانسواءِ ڪنهن ٻئي جو ڪم آهي ته آءٌ اهڙي خدا جي عبادت هرگز نه ڪندس. جڏهن پير کي هنن ٻنهي جي گفتگو جي خبر پئي ته چيائين ته ٻنهي صحيح چيو آهي.

شعلو: چون ٿا ته هڪ ڏينهن شيطان کي ڏيءُ ڇائي. ڏاڍو پريشان ٿيو ۽ ڪاڏيءَ هيٺان هٿ ڏئي غمگين ٿي ويهي رهيو. اڃا انهيءَ سوچ ۾ هو ته ڌيئس اچي نڪتي ۽ چوڻ لڳيس ته ڇو غمگين ٿيا آهيو؟ شيطان چوڻ لڳو تنهنجي ڪري پريشان آهيان، ڇو ته توکان ڪجهه نه ٿيندو ۽ خلق کي تون گمراهه ڪري نه سگهندينءَ. ڌيئس جواب ڏنو ته فڪر نه ڪريو، بلڪ خوش ٿيو ڇو ته جڏهن به آءٌ ڪنهن بزرگ جو سچو مٿو يا مٽي جو ڪجهه حصو اگهاڙو ڏسنديس ته ان تي حرف ڏيندس. اهو ٻڌي شيطان ڏاڍو خوش ٿيو ۽ پوءِ پنهنجي جڳهه تان اٿي ڪڙو ٿيو.

شعلو: هڪ ڏينهن ڪنهن بادشاهه هڪ بزرگ کي گهرايو ته جيئن ان جو وعظ يا نصيحت ٻڌي سگهي. اهو بزرگ بادشاهه وٽ اچڻ (268) لاءِ روانو ٿيو. واٽ تي هڪ هنڌ ڪافي پکي ويٺا هئا. جڏهن اهو درويش اتي پهتو ته پکي ٿاهه ڪائي وٺي اُڏاڻا. درويش اهو لقاءُ ڏسي سوچ ۾ پئجي ويو ته جڏهن مون کي ڏسڻ ڪان پوءِ پکي بيقرار ٿي اڏامڻ لڳن ٿا ته پوءِ انسانن تي منهنجي

نصيحت کھڙو اثر ڪندي يا انهن کي کھڙو قرار ۽ سکون ايندو. سو موتي اچي مجاهدي ۾ لڳي ويو ۽ پورو هڪ سال ائين مجاهدي ۾ گذاريائين. آخر وري، هڪ ٻئي بادشاهہ کيس دعوت ڏيئي پاڻ وٽ گھرايو. هينئر جڏهن انهن پکين وٽان لنگھيو تہ پکي اڏامڻ جي بجاءِ سندس چوڌاري مڙي آيا. آخر جڏهن بادشاهہ وٽ پھتو ۽ پنهنجو هدايت ۽ نصيحت وارو وعظ شروع ڪيائين تہ بادشاهہ ۽ سندس ساٿي جيڪي پنج سئو کن تين ها ڏاڍو متاثر ٿيا. بلڪ هن جي نصيحت ٻڌڻ ڪانپوءِ سڀئي اٿي جھنگ منهن ڪري روانا ٿيا. بمصداق ففروا الي الله. مطلب تہ دنيا و مافيها کي ترڪ ڪري پنهنجو نام و نشان مٽائي ڇڏيائون.

شعلو: چون ٿا تہ حضرت رسالتمآب ﷺ جي وفات ڪانپوءِ مديني جي ڪيترن ماڻهن وڏيون عمارتون ٺاهيون ۽ سٺا ڪپڙا پائڻ لڳا ۽ پلا گھوڙا چڙهيءَ لاءِ استعمال ڪرڻ لڳا. هڪ ڏينهن ڪو درويش اچي مديني ۾ نڪتو ۽ اهي عمارتون ۽ ٺٺ ٺانگر ڏسندو هڪ مدرسي ۾ اچي ترسيو جتي ٻيا ڪيترا ماڻهو ويٺا هئا. درويش ويهڻ سان قرآن پاڪ جي هيءَ آيت پڙهي:

تبارک الذي بيده الملک وهو علي کل شيءٍ قدير ۝ الذي خلق الموت والحياة ليبلو کم ايکم احسن عملا (1:67) ترجمو: "اها برڪت واري ذات آهي جنهن جي هٿ ۾ هيءَ دنيا آهي ۽ هر شيءِ تي قدرت وارو آهي. اهو ئي آهي جنهن موت ۽ زندگيءَ کي پيدا ڪيو آهي تہ جيئن توهان کي آزمائي تہ ڪير سٺا ڪم ڪري ٿو." (269)

هن درويش ان آيت جي پڇاڙي ۾ "عملاً" جي بجاءِ "ثوبا" معنيٰ ڪپڙا پڙهيو. جڏهن اتي ويٺلن اهو لفظ ٻڌو تہ مٿس ڪلڻ لڳا. بلڪ هڪٻئي کي چوڻ لڳا تہ شايد ديوانو آهي جو قرآن کي ائين غلط ٿو پڙهي. آخر درويش کي مخاطب ٿي چوڻ لڳا تہ تو اها آيت غلط پڙهي. درويش وري ساڳي آيت پڙهي پر هينئر "احسن عملا" جي بجاءِ "احسن فرسا" پڙهيائين. وري انهن ماڻهن چيس تہ هينئر بہ غلط پڙهيو اٿئي. ٽيئن دفعي ان درويش "احسن عملا" جي بجاءِ "احسن عمارتاً" پڙهيو تہ وري مٿس کلڻ لڳا. آخر درويش چين تہ پلا صحيح ڇا آهي. جواب ڏنائون تہ "احسن عملاً". فقير اهو ٻڌي چوڻ لڳو، پر جڏهن اچي مون عمارتون، گھوڙا ۽ سٺا لباس ڏٺا تہ مون سمجھيو تہ هاڻي خدا توهان کي انهن شين سان آزمائي ٿو، ۽ عمل جي بجاءِ شايد اهي ڳالهيون وجي بچيون

آهن. اهو ٻڌي اهي شخص ڏاڍو شرمندا ٿيا ۽ ڪنڌ هيٺ ڪري ويهي رهيا ۽ ڪو جواب نہ ڏنائون.

شعلو: هڪ ڏينهن هڪڙي فقير ٻئي کان پڇيو تہ خدا کي ڪيئن ياد ڪرين ٿو؟ هن جواب ڏنو تہ خدا کي هر وقت ياد ڪريان ٿو. سواءِ ٽن وقتن جي ۽ اهي هي آهن. پهريون جماع وقت، ٻيو قضا حاجت وقت ۽ ٽيون ڪاڏي ڪاٽڻ وقت. تڏهن هن فقير چيس تہ اهي وقت تہ پاڻ خدا کي ياد ڪرڻ لاءِ وڏيڪ موچارا آهن. پوءِ تون ڪيئن ٿو چئين تہ تون هميشه ۽ هر وقت خدا کي ياد ڪرين ٿو. لڳي ٿو تہ تو پنهنجي عمر ضايع ڪري ڇڏي ۽ اهو سمورو وقت غفلت ۾ گذاري ڇڏيئي!

شعلو: هڪ ڏينهن ڪو درويش درياءَ جي ڪنڌيءَ تي ستو پيو هو. اتفاقاً دريا ان ڪناري کان ڪاٽڻ شروع ڪيو. حضرت خضر عليہ السلام اچي ان درويش کي خبردار ڪيو تہ اٿي پري ٿيءَ تہ دريا ۾ نہ لڙهي وڃين. درويش وراڻيو تہ اها فضول ڳالهہ نہ ڪر. ڪير آهي جو ائين ڪري ۽ مون کي درياءَ ۾ اڇلي. حضرت خضر عليہ السلام اهو جواب ٻڌي حيران ٿيو تہ اهو ڪهڙو(270) جواب آهي جيڪو آءٌ ٻڌي رهيو آهيان. آواز آيو تہ اي خضر! جيڪي منهنجا طالب آهن، انهن کي تہ تنهنجي ضرورت آهي، پر اهي جن جو آءٌ طالب آهيان، انهن کي تنهنجي ضرورت ناهي.

شعلو: هڪ بادشاهہ کي ڌي هئي، جنهن جي شادي اجان نہ ٿي هئي. هڪ ڏينهن ان پيءُ کي چيو تہ منهنجو نڪاح ڪنهن درويش سان ڪرايو. آخر هڪ ڏينهن بادشاهہ کي هڪ اهڙو فقير ملي ويو، جنهن کي پنهنجي ڌيءَ پرڻائي ڏنائين. جڏهن ٻئي خلوت ۾ پهتا تہ درويش ڪٺي مصلو وڇايو ۽ بادشاهہ جي ڌيءَ ڪٽ تي چڙهي انتظار ڪرڻ لڳي. فقير ٻہ رڪعتون پوريون ڪري ساڻس مخاطب ٿيو ۽ چوڻ لڳس تہ هينئر مون کي مصحف يعني قرآن پاڪ آڻي ڏي تہ تلاوت ڪريان. بادشاهہ جي ڌيءَ چوڻ لڳس تہ اجان مصحف پاڪ سان اُنس رکين ٿو؟ مون تہ سمجهيو هو تہ تون ان جي ذڪر سان مشغول هوندين.

اها خبر نہ هئي تہ ڪو منهنجو نڪاح تو جهڙي شخص سان ٿي رهيو آهي، جيڪو اجان انهيءَ منزل تي نہ پهتو آهي.

شعلو: معرفت جي سمنڊ ۽ خدا جي برگزيده بندي رحمان شيخ پوراني

رحمة الله عليه جي ڳالهه تا ڪن تہ هو ڪڏهن بہ ڪنهن ڳالهہ تي ناراض نہ ٿيندو هو. ڪڏهن بہ ڪاوڙ مٿس غلبو نہ ڪيو هو. ڪيس ڪاڏيءَ تي ڏاڙهي جا ٻہ ٽي وار مس هئا. هڪ ڏينهن ڪنهن بدنيت شخص پڪو ارادو ڪيو تہ اڄ شيخ کي ضرور چيڙائيندس. اهو سوچي هو روانو ٿيو. اچان رستي تي ئي هو جو شيخ کي سامهون سواريءَ تي ايندي ڏٺائين. ويجهو وڃي ڪيس چوڻ لڳو تہ اي شيخ هيءَ تنهنجي ڏاڙهي آهي يا گڏهہ جو پڇ. شيخ جواب ڏنو تہ جيڪڏهن اها خدا جي درگاهہ ۾ قبول آهي تہ پوءِ اها ڏاڙهي آهي، ورنہ اها گڏهہ جي پڇ کان بہ بدتر آهي. اهو ٻڌي اهو شخص ڏاڍو شرمندو ٿيو.

شعلو: هڪ ڏينهن ڪو فقير اهڙي جڳهہ تي اچي نڪتو جتي سندس پير پائي ٻيا ڪيترا فقير(271) موجود هئا. انهن مان هڪڙو ڪنڊ ۾ ڪنهن رسالي پڙهڻ ۾ مشغول هو. هي فقير سڌو ان وٽ وڃي ويهي رهيو. جڏهن هن کان پڇيائون تہ ڪهڙو سبب آهي جو هنن سيني کي ڇڏي هن رسالي پڙهندڙ مريد وٽ وڃي ويٺين. جواب ڏنائين تہ هي ٻيا سڀ ڳالهين ۾ مشغول هئا ۽ جيڪڏهن انهن وٽ وڃان ها تہ هو اجائي وڏائي ۾ پئجي وڃن ها. پر هو جيڪو مطالعي ۾ مشغول هو، سو بزرگن جي ارشادن ۽ هدايتن جي اثر تحت پنهنجي نفس جي اصلاح جو سامان ڪري رهيو هو. ان ڪري آءٌ وٽس وڃي ويٺس.

شعلو: هڪ ڏينهن عشق ۽ معرفت جي داناءَ، محبت ۽ شوق جي درياءَ، عشق الاهي ۾ پچيل ۽ الاهي اسرارن جي واقف شيخ حسن بصريءَ جي مريد ڪنهن بقال جي دڪان تي ويٺي ماني کاڌي. اتي ڪي ٻلا هڪٻئي کي چئي رهيا هئا تہ اڄ شيخ حسن بصري هن دنيا مان گذاري ويو. اهو مريد ٻلن جي ٻولي سمجهندو هو، سو اهو ٻڌي شيخ جي خدمت ۾ اچي حاضر ٿيو. ڏٺائين تہ شيخ تہ صحيح سلامت ويٺو آهي، ليڪن ٻلن کان جيڪي ٻڌو هئائين، سو عرض ڪيائين. شيخ جواب ڏنو تہ تو صحيح ٻڌو آهي. اڄ دراصل ڪجهہ ساعتون خدا جي ياد کان سواءِ گذريون آهن. ان ڪري زمين آسمان ۾ غلغلو پئجي ويو آهي تہ شيخ وفات ڪري ويو. انهن ٻلن پڻ اهو آواز ٻڌو هوندو!

شعلو: هڪ پيري ٻہ فقير گهران سنيري ڪنهن طرف وڃي رهيا هئا تہ اوچتو انهن مان هڪڙو ڇٽو ويهي رهيو ۽ اڳتي وڌڻ کان نابري واري ويهي رهيو. ان تي ٻئي مريد پڇيس تہ ڇا ٿيو. جواب ڏنائين تہ مون ڪڏهن(272)

نيت ڪانسواءِ هڪڙو قدم بہ نہ ڪنيو آهي. هينئر آءٌ پاڻ ۾ ان ڳالهہ جي ڪمي ٿو محسوس ڪريان. اهو ٻڌي ٻيو چوڻ لڳس تہ مون وري ڪڏهن بہ نيت سان ڪم نہ ڪيو آهي، بلڪ منهنجو هر قدم بنا نيت جي هوندو آهي. حضرت جن هن ٻئي فقير جي جواب کي پسند ڪندا هئا.

شعلو: چون ٿا تہ خدا جي برگزيده بندي شيخ پوران رحمة الله کي ٻنيءَ ٽڪر هو، جنهن جي پرسان هڪ ٻئي شخص جي زمين پڻ هئي. جڏهن پاڻي وهي ايندو هو تہ هو شخص ڇا ڪندو هو جو شيخ جو آواندو بند ڪري پنهنجي ٻنيءَ ۾ پاڻي وهائيندو هو. انهيءَ ڪري شيخ جي زمين ۾ پاڻي ويندو ئي ڪونہ هو ۽ اها غيرآباد پئي هوندي هئي. ان جي باوجود شيخ ڪڏهن ڪجهہ نہ چيو. آخر هڪ ڏينهن شيخ سنيري وٽس ويو ۽ هن کي چوڻ لڳو تہ ادا جڏهن تنهنجي زمين پوريءَ ريت سيراب ٿي وڃي ۽ تنهنجي ڪاوڙ بہ پوري ٿئي تہ پوءِ منهنجي زمين ڏانهن پاڻي ڇڏج. اهي لفظ چئي واپس هليو آيو.

شعلو: ڪنهن شهر جا ماڻهو ڏاڍا سچار هئا ۽ ڪڏهن بہ ڪوڙ نہ ڳالهائيندا هئا. شهر جي پرپاسي ۾ ڪيترين ڪاٺيون هيون ۽ جڏهن رحمت الاهي پوندي هئي تہ انهن ڪاٺين مان ڪيترا هيرا ۽ موتي ڪين ليي پوندا هئا. اهي وڪڻي پنهنجو گذر سفر ڪندا هئا. (273)

هڪ ڀيري ٻئي شهر جي ڪنهن ماڻهوءَ هن شهر جي هڪ عورت سان شادي ڪئي ۽ اچي هن شهر ۾ رهيو. هڪ ڏينهن اچان ڪنوڻ تجلو مس ڏنو هو تہ هن شخص چوڻ شروع ڪيو تہ برسات ٿي اچي. جڏهن سندس زال اهي لفظ ٻڌا تہ وني رڙيون ۽ دانهون ڪيائين، جنهن تي ماڻهو اچي گڏ ٿيا. انهن کي ڏسي عورت پنهنجي مڙس لاءِ چوڻ لڳي تہ هي مرد ڪوڙ ٿو هڻي. منهنجي هن مان جان ڇڏايو. گڏ ٿيل ماڻهن عورت کي منٿون ڪري سمجهايو تہ هن دفعي ڪيس بخش ڪر ۽ هن مرد کي بہ چيائون تہ آئنده ائين نہ چوندو ڪر. ڪجهہ ڏينهن ڪان پوءِ اها عورت ڳورهاري ٿي پئي تہ سندس مڙس چوڻ لڳو تہ توکي پٽ ڄمندو. اهو ٻڌي هڪ دفعو وري عورت ڪٺي دانهون ڪيون ۽ ماڻهو ڪٺي گڏ ڪيائين. چوڻ لڳي تہ منهنجو مڙس ڪوڙو آهي، جو تہ هو غيب جي ڳالهين ۾ هٿ ٿو وجهي. منهنجو هن سان گڏ گذارڻ مشڪل آهي. منهنجي هن ڪان جان ڇڏايو. آخر ائين ڪيائون ۽ ڪجهہ پئسا ڏيئي هن شخص کي انهيءَ شهر مان روانو ڪيائون.

حضرت جن اها ڳالھ پوري ڪري چوڻ لڳا تہ اڳيان بزرگ غيب ۾ ڪڏهن بہ هٿ نہ وجهندا هئا. پر اڄڪلھ درويش غيب جون خبرون ڏيڻ لڳا آهن. جيڪا عجيب و غريب ڳالھ آهي.

شعلو: ڪنهن شخص عارف باالله باقي باالله شيخ جنيد بغدادي رحمة الله عليه کي مرڻ کان پوءِ خواب ۾ ڏٺو. پڇڻ لڳس تہ خدا تعالىٰ توهان سان ڪهڙو سلوڪ ڪيو. جواب ڏنائين تہ مون کي مغفرت نصيب ٿي. ليڪن منهنجا دقيق اشارات ۽ تقريرون ڪنهن (274) ڪم نہ آيا. البت اڌ رات جو اٿي جيڪي ٻہ رڪعتون نماز جون پڙهندو هوس. اهي قبول پيون ۽ انهن جي ڪري مون کي ڇوٽڪارو نصيب ٿيو.

شعلو: هڪڙي پير سڄي عمر شادي نہ ڪئي ۽ ڇڙو ڇڙو پئي گذاريائين. آخر جڏهن پيريءَ وارايس تہ ضعيف ٿيو ۽ ڪن خير خواهن صلاح ڏنس تہ هاڻي بہ نڪاح ڪر تہ جئن ڪا عورت اچي تنهنجي خدمت چاڪري ڪري. چوڻ لڳو تہ هينئر مڙسي ئي نہ رهي اٿم. پر جيڪڏهن ڪا عورت اهڙيءَ حالت ۾ مون کي قبول ڪري تہ آءٌ تيار آهيان. آخر هن پير مرد لاءِ هڪ اهڙي عورت کي ڳولي لڌائون جنهن جي پڻ ڪڏهن شادي نہ ٿي هئي ۽ سڄي عمر پاڪيزه زندگي گذاري هئائين. ان عورت کي وڃي چيائون تہ جيڪڏهن فلاڻي پير کي تون قبول ڪرين تہ بهتر. عورت جواب ڏنو تہ مون کي مڙس جي ڪا ضرورت ڪونهي. البت جيڪڏهن شيخ مون کي قبول ڪندو تہ مون کي منظور آهي. آخر ٻنهي جو نڪاح ڪرايو ويو.

جڏهن رات جو ٻئي اڪيلا ٿيا تہ پير عورت کي چيو تہ مون کي مصحف پاڪ ڪڍي ڏي تہ ان سان ڪجھ ورونھ ڪريان. اهو ٻڌي عورت کيس چوڻ لڳي تہ ڇا اڃان تون قرآن سان محبت رکين ٿو؟ مون کي تو ۾ اهڙو گمان نہ هو. انهيءَ تي اهو پير چوڻ لڳو تہ پلا وهاڻو ڪڍي ڏي تہ ننڊ ڪريان. عورت چيس تہ اها تہ اڳينءَ کان بہ وڌيڪ خراب ڳالھ ڪئي اٿئي. وڌيڪ چيائينس محبت لاءِ توکي مصحف کپي ۽ ننڊ لاءِ توکي وهاڻو کپي، مون کي اها اميد نہ هئي. پير اهو ٻڌي ڏاڍو شرمندو ٿيو ۽ سوچڻ لڳو تہ زال تہ گهر ۾ ڪونہ آندي اٿم، البت ڪو مرد ماڻهو پلئہ پيو اٿم.

شعلو: هڪ دفعي غوث الثقلين عارف رباني شيخ محي الدين عبدالقادر جيلاني قدس الله سره جو مريد وٽ ونيو پئي ويو. اوچتو شاهي گماشتو گڏيس. جيڪو گاهه جي پري لڏائي بيٺو هو. تنهن اها پري ڪٽي سندس مٿي تي (275) رکي ۽ چوڻ لڳس تہ اها منهجي گهر تائين ڪڻائي هل. هن شخص چيس تہ آءٌ شيخ جيلانيءَ جو مريد آهيان. اهو ٻڌي هن رهندو مٿي تي لٺ وهائي ڪڍيس. مريد اها سڄي ماجرا اچي پنهنجي مرشد جي خدمت ۾ ٻڌائي، جنهن پڇيس تہ ڇا تو هن شخص کي پنهنجو تعارف ڪرايو هو؟ چيائين تہ مون کيس ٻڌايو هو. پير چيو تہ هاڻي هو اڳتي ترقي نہ ماڻيندو. ليڪن مريد دل ۾ سوچيو تہ جيڪڏهن پير هن شخص کي بد دعا ۽ لعنت ملامت ڪري ها تہ بهتر. ڪجهہ عرصي ڪانپوءِ خبر پئي تہ بادشاهہ ان گاهہ واري شخص کي شاهي گهوڙن جو سئيس مقرر ڪري ڇڏيو. جڏهن مريد کي اها خبر پئي تہ وري اچي پير جي خدمت ۾ پهتو ۽ اها حقيقت ڪري ٻڌايائين. پير جواب ڏنو تہ اڳتي ائين ڪو نہ ٿيندو. اڃان ڪجهہ ڏينهن مس گذريا تہ بادشاهہ ان شخص کي ملڪي خبرداريءَ جي ذميواري ڏني. مريد وري اچي پير جي خدمت ۾ سربستو احوال ٻڌايو. پير بہ ساڳيو جواب ڏنو. ڪجهہ ڏينهن ڪانپوءِ بادشاهہ جو هڪ امير گذاري ويو تہ ڪٽي هن شخص کي ان جي جاءِ تي رکيائون. هن دفعي بہ پير پنهنجي مريد کي ساڳيو اڳي وارو جواب ڏنو. آخر اهو شخص وزير ٿيو. تڏهن بہ پير پنهنجي مريد کي اهو پهرين وارو جواب ڏنو. انت جڏهن بادشاهہ گذاري ويو تہ امير امرائن صلاح ڪري هن شخص کي ڪٽي بادشاهہ بڻايو. هاڻي وري اهو مريد پنهنجي پير وٽ آيو ۽ چوڻ لڳو تہ سائين هو شخص تہ بادشاهہ ٿي ويو. پير چيو تہ هاڻي اهو پنهنجي مرتبي تي پهتو آهي. آخر هڪ ڏينهن جڏهن اهو شخص بادشاهہ ٿيڻ بعد هڪ عاليشان چبوتري هيٺان ويٺو هو تہ ان جا ٿنيا پاڙ کان ٽٽي پيا ۽ (276) بادشاهہ ان حجري جي ڇت هيٺان دٻجي مري ويو. چون ٿا تہ ان ڏينهن کان وٺي اهو شخص ان حجري جي ڇت جي بار هيٺان برابر زمين اندر پيهبو وڃي.

شعلو: هڪ دفعي ڪو پير پنهنجي مريد کان ڏاڍو خوش ٿيو ۽ سوچيائين تہ هن سان ڪا خاص عنايت ڪري. خضر عليہ السلام کي پنهنجي ارادي کان واقف ڪيائين، جنهن چيس تہ مريد جي آزمائش شرط آهي، ان

ڪانپوءِ پلي ڪيس نوازجي . پير اها ڳالھ قبول ڪئي ۽ ٺڪر جي ڪني گهرائي ان ۾ پاڻي وجهي باھ تي ٽيڏي ڪري رکيائين. مريد اهو ڏسي چوڻ لڳو تہ اي شيخ، ڪنيءَ کي سڌو نہ رکيو اٿو.

مرشد جواب ڏنو تہ مون کي خبر ناهي تہ اها ڪو واقعي ٽيڏي آهي. مريد جي اها روش ڏسي ڪيس ڪا شيءِ عنايت نہ ڪيائين.

شعلو: هڪ ڏينهن جڏهن عارف بالله فاني في الله خدا جو برگزيده بندو شيخ بهاء الدين ملتاني قدس الله سره پنهنجي مرشد وقت جي قطب ۽ پيرن جي فخر برگزيده خداوندي شيخ شهاب الدين سهرورديءَ جي خدمت ۾ آيو تہ مرشد مٿس تمام گهڻي شفقت ۽ عنايت ڪئي. اهو ڏسي ٻين مريدن کي دل ۾ خيال پيدا ٿيو تہ اسان هيترا سال خدمت ڪئي آهي، پر اسان تي اها شفقت جي نظر اڃان تائين نہ ٿي آهي. جڏهن پير کي اها خبر پئي تہ سيني مريدن کي گهرايائين ۽ کين چيائين تہ درگاھ ۾ هيٺ وڃائڻ لاءِ گاه ۽ پن ڪٺي اچو، پر خيال رکجو تہ اهو گاھ خدا جي ذڪر ۾ مشغول نہ هجي.

سيئي مريد روانا ٿيا ۽ جلد ئي سائو گاھ ڪٺي جهجهي انداز (277) ۾ آڻي گڏ ڪيائون. هوڏانهن شيخ شهاب الدين گهڻي ڳولا ڪان پوءِ ڪافي دير سان سڪو گاھ ڪٺي ڪٺي آيو. اهو ڏسي شيخ شهاب الدين ٻين مريدن جي آڏو بهاءُ الدين کان پڇيو تہ تون سڪل گاھ ڇالاءِ ڪٺي آيو آهين. جواب ڏنائين تہ آءٌ جتي بہ ويس ٿي تہ سائي گاھ کي خدا جي ذڪر ۾ مشغول ٿي ڏٺم. آخر ۾ اهو سڪل ۽ مئل گاھ نظر آيم، تنهن ڪري اهو ڪٺي اچي حاضر ٿيو آهيان. اهو ٻڌي شيخ هنن ٻين مريدن ڏانهن نهاريو ۽ کين چوڻ لڳو تہ ڏٺو، توهان جي بهاؤالدين سان ريس ڪرڻ اجائي آهي. هينئر سڀ مريد پنهنجي روش تي پشيمان ٿيا ۽ وري ڪجھ نہ ڪڇيائون.

هن حڪايت بيان ڪرڻ بعد حضرت جن چوڻ لڳا تہ شيخ **بهاؤالدين** اها تفريق الائجي چو قبول ڪئي. اسان جو خيال آهي تہ سڪا توڙي ساوا سڀ خدا جي ياد ۾ مشغول آهن

شعلو: هڪڙو بزرگ خلق خدا جي نگاھ ۾ وڏي عزت ۽ مرتبي وارو شمار ٿيڻ لڳو. هڪ ڏينهن سندس دل ۾ خيال آيو تہ ماڻهو منهنجي ايڏي عزت ڪن ٿا ۽ گهڻو گهرن ٿا. تنهن ڪري، نفس کي سيڪت ڏيڻ ضروري آهي. اها

لابارن جي موسر هئي ۽ فصل پچي تيار بيٺا هئا. سو چا ڪيائين جو صبح جو اٿي ڪنهن جي ٻنيءَ ۾ گهڙي پيو ۽ چڱو خاصو اَن لٽي پري ٺاهي رکيائين. جڏهن صبح جو هاري زمين تي آيا ته هي بزرگ اَن جو گڏو مٿي تي رکي ڀڄڻ لڳو. ايتري ۾ مالڪ به اچي پهتو. بس پوءِ ته ڪڏ لڳس ۽ آخر پڪڙي وڌائونس. چڱي خاصي مار به ڪيائونس ۽ ڏاڙهي مٿو ڪوڙي گڏهه تي چاڙهي، اهو اَن جو گڏو ساڻ رکي سڄي شهر ۾ گهمايائونس ۽ آخر ۾ شهر نيڪالي ڏنائونس.

اها حڪايت بيان ڪري حضرت جن چوڻ لڳا ته اڳيان بزرگان دين ائين وقت گذاريندا هئا. هو ڪڏهن به عزت ۽ مرتبي کي(278) قبول نه ڪندا هئا ۽ پنهنجي نفس کي اهڙي نموني ۾ تعزير ۽ سيڪت ڏيندا هئا.

شعلو: هڪڙي ڏينهن ڪنهن بزرگ حجام کي سنوارت لاءِ گهرايو. هوڏانهن بزرگ پاڻ **لا الـه الا الله** جي ظاهري ذڪر ۾ مشغول هو. جڏهن حجام پاڪي چپن تي آندي، تڏهن بزرگ کي چيائين ته ٿوري دير صبر ڪريو. متان ٽڪو نه اچي وڃيو ۽ رت نه نڪري پوي. چيائين ته ڪيئن بس ڪريان، جو سڄ بس نٿو ڪري ۽ تيز هلندو پيو وڃي. جيڪڏهن سڄ به ٿوري ويرم لاءِ ترسي ته مان به هوند ترسان. پر جنهن صورت ۾ اهو به تيزيءَ سان هلندو ٿو وڃي، ته اهڙيءَ صورت ۾ مون کي ڪهڙي مجال آهي جو خدا جي يادگيريءَ کان غافل رهان! ان ڪانپوءِ حضرت جن هي بيت پڙهيو:

[94]

تان ڪي ڳوري ڇـُـل، لاڙائو سڄ ٿئو.
هاڙهي ڏاري هـُـل، وڃي هوتن جو ٿئو.

[اي ڪمزور عورت تڪڙي وک وڌاءِ جو سڄ لهڻ وارو آهي. هاڙهي جبل جي آسپاس هوتن جو ئي هول ٻڌڻ ۾ اچي ٿو.]

شعلو: هڪڙو بزرگ هو جنهن لاڳيتو ٻارهن سال اها دعا ٿي پني ته اي مالڪ ملڪ جا مون کي اهڙي جماعت وارن ۾ هرگز شامل نه ڪج جن لاءِ ماڻهو آڱر کڻي اشارو ڪن.

شعلو: هڪڙو بزرگ هو جنهن کي پورا چوڏهن سال خدا تعاليٰ جي طرفان هاتفي آواز ايندو رهيو ته منهنجي طرفان ڪا شيءِ قبول ڪر. آخر

چوڏهن سالن کانپوءِ اهو بزرگ چوڻ لڳو تہ اي مالڪ، شيون تہ ڌارين ۾ پروان ماڻهن کي ڏبيون آهن، مون کي انهن ڌارين ۾ شامل نہ ڪجانءِ!

شعلو: هڪ درويش مراقبي ۾ خدا تعاليٰ کي چيو تہ آءٌ حق(279) جي طلب خلق منجهہ نٿو رکان. آواز آيو تہ پر آءٌ انهن سان آهيان.

شعلو: هڪڙو بزرگ سدائين سفر ۾ گذاريندو هو ۽ هڪ ڏينهن اهڙي شهر ۾ اچي نڪتو جتي سڀ ڪافر رهندا هئا. اچان هڪڙي ڪنڊ وٽي مس وينو هو تہ ذڪر جو آواز ٻڌائين. ويجهو وڃي پڇا ڪيائين تہ تون ڪير آهين جو هن جڳهہ تي رهين ٿو، جتي ٻيو ڪو بہ مسلمان ڪو نہ ٿو رهي ۽ تون وري ذڪر ۾ مشغول آهين. اهو ٻڌي ان ذڪر ڪندڙ بزرگ جواب ڏنس. مون پهرين سمجهيو هو تہ تون ڪو مرد ماڻهو آهي. پر هينئر سمجهيم تہ نہ، تون عورت ذات آهين جو توکي سڀ ڪافر ٿا نظر اچن. اهو ٻڌي درويش ان بزرگ جو مريد ٿيو.

شعلو: هڪ ڏينهن ڪنهن بزرگ کي هاتفي آواز آيو تہ تون پنهنجي پڳ وڪڻندين؟ بزرگ جواب ڏنو تہ نہ وڪڻندس، پر وٺندو ڪير؟ جواب آيو تہ آءٌ وٺندس. بزرگ چيو تہ مالڪ ڪهڙي قيمت ڏيندين؟ جواب آيو تہ جيڪي هن دنيا ۾ آهي، اهو سڀ ۽ اٺ بهشت پڻ ڏيندس. ان کان سواءِ توکي دوزخ جي باهہ کان بہ بچائيندسين. بزرگ چوڻ لڳو تہ مون کي انهن شين جو ڪو خيال ڪونهي. وري آواز آيو تہ منهنجي ديدار جي خواهش رکين ٿو؟ جواب ڏنائين تہ ان جي بہ طمع ڪو نہ اٿم. ارشاد ٿيو تہ خاموش رهہ، ورنہ تنهنجا عيب سڀي خلق جي آڏو پڌرا ڪيا ويندا ۽ تنهنجي خواري ٿيندي. بزرگ عرض ڪيو تہ خداوندا تنهنجي خاموشي بہ ضروري آهي، ورنہ آءٌ سڀي خلق تي تنهنجي رحمت جو چرچو ڪندس تہ قيامت تائين توکي ڪو سجدو نہ ڪندو!! آواز آيو تہ آءٌ خاموش آهيان، هاڻي تون بہ خاموش رهہ!!

شعلو: هڪ ڏينهن ڪنهن پير پنهنجي مريد کي ذڪر جي تلقين ڪندي چيو تہ ماڻهن سان هرگز نہ ڳالهايو ۽ جيڪڏهن ڪو ڪنهن شيءِ لاءِ پڇي تہ جواب ڏيو. مجبوريءَ جي حالت ۾ (280) اگر سان اشارو ڪريو تہ آءٌ جواب ڏيڻ کان لاچار آهيان.

شعلو: هڪڙو خدا جو طالب حجري جو دروازو بند ڪري، خدا جي ياد ۾ مشغول هو. دنيا و مافيها سان سڀ لاڳاپا ٽوڙي ۽ ماڻهن کان منهن

موڙي هڪ ڪنڊ ۾ وڃي ويٺو. هوڏانهن ٻاهر هڪ چالاڪ شخص ڊاڙ هڻئي ته آءُ ڪو نمونو ڪري ان طالب کي حجري کان ٻاهر ضرور ڪڍندس. سو ڇا ڪيائين جو حجري جي ٻاهران ٻيهي رڙ ڪري چوڻ لڳو ته اي بزرگ، اندر لڪي ڇا لاءِ ويٺو آهين؟ جيڪڏهن تون بخشيل ٻانهن مان آهين ته ٻاهر نڪري اچ ته جئن ٻي خلق خدا جي توکان بهره مند ٿئي. پر جيڪڏهن بخشيل ٻانهو نه آهين، تڏهن به ٻاهر اچ ته من ٻئي ڪنهن کي ڏسڻ سان تنهنجي مغفرت ٿئي ۽ انهيءَ برڪت سبٻان تون بخشيل ٻانهن ۾ شامل ٿي وڃين.

اها ڳالهه ڪري حضرت جن چوڻ لڳا ته اصلي جن ۽ شيطان لاحول پڙهڻ سان ڀڄي وڃن ٿا، پر انساني جن هرگز نٿا ڀڄن!

شعلو: فرمايائون ته اڳيان بزرگ ذڪر جهر يعني وڏي آواز وارو ذڪر ايڏي زور سان شروع ڪندا هئا، جو ڦهرين ضرب سان سندس چادر گوڏن وٽان ڦاٽي پوندي هئي.

شعلو: هڪڙو حجام صاحب ولايت هو ۽ نبي ڪريم عليه الصلواة والسلام جن جي مجلس ۾ ويندڙ هو. هوڏانهن هڪ سيدزادو انهيءَ حجام جو خادم هو. هڪ ڏينهن جڏهن اهو حجام مجلس ۾ ٿي آيو ته اهو خادم به پٺيان لڳو آيس. جڏهن دروازي تي پهتا ته ان حجام جوتا لاهي ڪيس ڏنا ته جئن واپس اچڻ تائين جهلي ٻيهي. حجام اندر پهتو ته هن خادم جي دل ۾ خيال آيو ته هو به جيڪر اندر وڃي، پر دربانن ڪيس داخل ٿيڻ نه ڏنو. اها خبر پاڻ ڪريمن تائين پهتي، ته دربانن کي چيائون ته جيڪڏهن منهنجي نسب جو شرم نٿا رکو ته انهيءَ جتي واري جو خيال ڪريو ته(281) اها ڪنهن جي آهي. جڏهن گهر موٽي آيا ته اچڻ سان ان خادم پنهنجي ڌيءَ جو نڪاح ان حجام سان ڪرائي ڇڏيو. ماڻهن کي جڏهن خبر پئي ته چوڻ لڳس توکي ڇا ٿيو جو پنهنجي ڌيءَ حجام جي حوالي ڪئي. جواب ڏنائين ته جنهن جاءِ تي آءُ هيس، اتي نسب جي ڪا ڳالهه ڪو نه هئي، بلڪ حسب يعني عمل ئي ڪم واري شيءِ آهي.

شعلو: هڪ دفعي ٻه فقير گڏجي سير سفر تي نڪتا. هڪ ڳوٺ جي ٻاهران ڪين رات پئي ته اچي ڪتن ورايئن. ٻين کي ته ڀڄائي ڪڍيائون پر هڪڙو ڪتو سندن پڇر ئي ڪو نه پيو ڇڏي آخر هڪ ڳوٺ ۾ اچي پهتا. هڪڙي فقير چيو ته هي ڪتو اسان سان مسخري ٿو ڪري، هاڻي اسين به ڪيس ڪو نه

ڇڏينداسون. اهو ڇئي ان ڳوٺ جي ٻاهران پيئڻ واري پاڻيءَ تي نظر وڌائون ته ان جو اهو تاثير ٿيو جو جنهن ماڻهو اهو پاڻي ٿي پيتو، اهو تپ ۾ مبتلا ٿي ٿيو. ٿوريءَ دير کان پوءِ انهيءَ ڳوٺ جو هڪ ماڻهو ڏٻري ڏيل سان اچي وٽن پهتو. فقيرن پڇيس ته توکي ڇا ٿيو ۽ ڳوٺ جي ٻين ماڻهن جو ڇا حال آهي. انهيءَ شخص ٻڌاين ته مون کي سخت تپ آهي. بلڪ ڳوٺ جي سڀني ماڻهن جو اهو حال آهي. فقيرن ان شخص کي ڏس ڏنو ته جيڪڏهن هن ڪتي جا ڪجهه ٻج پٽي انهن کي ٻاهه تي ساڙيندؤ ته انهيءَ جي ٻانس سان توهان جو تپ لهي ويندو. انهيءَ شخص ائين ڪيو ته واقعي سندس تپ ويندو رهيو. بس پوءِ ته اها ڳالهه ڳوٺ ۾ ڦهلجي وئي ۽ سڀئي ماڻهو ان ڪتي جي ڪڍ پئجي ويا. نه ڇڏيائونس ٻج پٽي پٽي وجي ٻوٽي ڇڏيائونس. تڏهن فقير ان ڪتي کي چوڻ لڳا ته تو ٻه اسان سان ڏاڍي ڪئي، پر هاڻي تون ٻه اسان کي ياد ڪندين. (282)

شعلو: هڪڙي بادشاهه ٻئي ملڪ کي فتح ڪرڻ جي ارادي سان لشڪر ڪشي ڪئي. هن بادشاهه پنهنجن جاسوسن کي موڪليو ته وڃي خبر لهي اچو ته اهو بادشاهه ۽ لشڪر ڪٿي پهتا آهن. هن حملي ڪندڙ بادشاهه اها چالاڪي ڪئي هئي جو پنهنجي گهوڙن جا نعل ابتا هٽائي ڇڏيا هئائين. تنهن جي ڪري هنن جاسوسن جڏهن اهي نشان ڏٺا ته سمجهائون ته لشڪر سندن ملڪ جي طرف نه آيو آهي. اها خبر وڃي بادشاهه کي ٻڌايائون ته هو آرام سان ويهي رهيو. هوڏانهن اوچتو هو بادشاهه لشڪر سوڌو اچي هنن جي مٿان ڪڙڪيو.

انهيءَ مرحلي تي حضرت جن چوڻ لڳا ته خدا جا طالب پڻ ان طرح آهن جو بظاهر ته هو ماڻهن سان ملن ٿا، پر سندن اصل ارادو ۽ عزم خدا سان آهي. ماڻهو سمجهن ٿا ته هو اسان سان آهن. حالانڪ اندر ۾ فعل وانگر ٻاهه ۾ ڦچندا رهن ٿا.

شعلو: هڪ ڏينهن سلطان العارفين شيخ بايزيد بسطامي رحمة الله عليه سان واٽ ويندي ڪو نوجوان مليو. ان کان رزق بابت پڇيائين. نوجوان جواب ڏنو ته جيڪي ڏئي ٿو سو کاوان ٿو، پر جيڪڏهن نٿو ملي ته خاموش رهان ٿو. بايزيد چيس ائين ته اسان جي شهر ۾ ڪتا ٻه ڪن ٿا. انهيءَ تي نوجوان پڇيس توهان سان ڇا معاملو آهي. بايزيد جواب ڏنو ته جڏهن ڪوشيءِ ڏئي ٿو ته ڦهرين

کيس واپس موٽائي ڏيون ٿا، پر جيڪڏهن نٿو ڏئي ته چپ رهون ٿا.

شعلو: هڪ ڏينهن ڪو فقير پنهنجي پير جي زيارت لاءِ گهران سنيري نڪتو، جڏهن پير وٽ حاضر ٿيو ته هو انهيءَ مهل مسجد ۾ ويٺو هو. ڪافي دير تائين ويٺي ڳالهيون ڪيائون. پر انهيءَ سموري عرصي دوران جيستائين پير ڳالهائيندو (283) رهيو ته هي مريد مسجد جا ڪک هٿ ۾ ڪٽي انهن کي ڦيرائيندو رهيو. جهڙوڪ: آرام ئي نٿي آيس ۽ راند ويٺي ڪيائين. آخر پير اٿيو ۽ هن کي چيائين ته تون اتي ويهه آءُ اچان ٿو. ايئن چئي ٿوري دير ۾ پنهنجي گهران اهڙا ڪک آڻي فقير جي هٿن ۾ ڏنائين ۽ فقير کي چوڻ لڳو ته مسجد جي ڪکن کي الٽ پلٽ ڪرڻ شيطان جي تسبيح آهي. سو جيڪڏهن توکي ڪکن سان راند ڪانسوءِ آرام نٿو اچي ته پوءِ انهن ڪکن سان ويهي کيڏ. اهو ٻڌي فقير ڪٽي ڪنڌ هيٺ ڪيو ۽ وري اهڙو ڪم نه ڪيائين.

شعلو: هڪ ڏينهن ڪو گودڙي پوش فقير جهنگ منجهان لنگهي رهيو هو ته اوچتو سندس مٿي مان هڪ جُون هيٺ ڪري پئي. خيال ڪيائين ته هن جهنگل ۾ هن ويچاريءَ کي کائڻ لاءِ ڪجهه نه ملندو. سو قياس ڪري پٽ تان کڻي مٿي ۾ وجهي ڇڏيائين.

شعلو: فرمايائون ته درويشن جو هڪ اهڙو گروهه به آهي، جو انهن کي جيڪو ڏک ۽ تڪليف پهچائي ٿو ته هو پاڻ انهن تي احسان ڪن ٿا.

شعلو: هڪڙو درويش ڪنهن هنڌ ويٺو هو ته اوچتو ڪنهن پکيءَ جو آواز ٻڌائين. ٻڌڻ سان مٿس وجد ۽ حال جو غلبو ٿي ويو ۽ بيخبر ٿي زمين تي ڪري پيو. يعني خدا تعاليٰ جو غلبو ٿي ويس ۽ بيخبر ٿي زمين تي ڪري پيو. خدا تعاليٰ جي درگاهه مان آواز آيس ته اي درويش اسان جو سڏ ٻڌي بيهوش ٿيو آهين. انهيءَ آواز سان فوراً هوش ۾ آيو ۽ اٿي توبه تائب ٿيو.

شعلو: هڪ بزرگ کان سوال ڪيائون ته مجازي عشق ڪيئن ڪجي؟ جواب ڏنائين مجاز مانيءَ جيان پچائجي. يعني ته نه اها ڪچي رهي نه سڙي وڃي. ان ڪانپوءِ حضرت جن هي بيت پڙهيو:

[95]

مجازي موهي، ڪڏهن ويندءِ نڪري،

اڪڙيون توهي، مچڻ وهين وسهي. (284)

[مجازي توڪي موهي جلدي نڪري هليا ويندا. متان انهن اڪين تي پروسو ڪري ويهي رهين.]

شعلو: هڪڙو بزرگ ڪعبي جي در تي ويهي ڌڻيءَ جي ياد ۾ مشغول هو. اوچتو سندس نظر غير عورت تي وڃي پئي. انهيءَ مهل غيب مان هڪ تير اچي سندس مٿي تي لڳو. بزرگ سوچڻ لڳو ته مون عبرت جي لحاظ کان عورت کي ڏٺو، پوءِ هي تير ڇا لاءِ! آواز آيو ته جيڪڏهن شهوت واري نظر سان ڏسين ها ته پوءِ توکي هميشه لاءِ پاڻ وٽان تڙي ڪڍون ها.

شعلو: هڪڙو مريد جڏهن پير جي زيارت ڪري موٽيو ته، ٻين پڇيس ته پير جي زيارت مان توکي ڪهڙو فائدو ٿيو؟ جواب ڏنائين ته گهر کان ٻاهر پهرين قدم رکڻ سان اول ته خدا تعاليٰ منهنجا گناهه بخش ڪيا. ان کان پوءِ جيڪو ٻيو قدم مون کنيو ٿي ان جو اجر الله تعاليٰ الڳ ٿي ڏنو. مطلب ته پير جي زيارت مان جيڪي فائدا آهن، تن کي بيان ڪرڻ جي حاجت ڪونهي.

شعلو: فرمايائون ته هڪ اهڙي جماعت به آهي جن پاڻ تي ننڊ کي حرام ڪيو آهي. پر جيڪڏهن ڪين ننڊ اچي وڃي ته اتي جنابت جو غسل ڪندا آهن. انهن جو چوڻ آهي ته اهو غسل واجب آهي، ڇو ته نوم يعني ننڊ عورت جو پڻ نالو آهي.

شعلو: چيائون ته فقيرن جو هڪ اهڙو گروهه به آهي، جيڪي پيرن سان پنڌ ڪونه ڪن. بلڪ هوا ۾ اڏامن. انتهائي ضرورت وقت يا ڪنهن ڪم واسطي جڏهن بازار ۾ اچن، تڏهن به اڏامي اچي اتي لهن. ڪنهن ڪانئن پڇيو ته بزرگن هميشه ڪرامتن کي ظاهر ڪرڻ کان منع ڪئي آهي، پوءِ توهان ظاهر ظهور ائين ڇو ٿا ڪريو. جواب ڏنائون ته اها ڪرامت نه آهي. اسان لاءِ اها ڳالهه بلڪل ٻين شين وانگر معمول مطابق آهي. (285)

شعلو: هڪ ڏينهن پير پنهنجي مريد کي نصيحت ڪئي ته هميشه درياءَ سان واسطو رک ۽ ان سان محبت ڪر. مريد اها ڳالهه نه سمجهي ۽ پڇڻ لڳو ته اهو ڪيئن ٿيندو؟ پير چيس ته هميشه پاڻ سان پاڻيءَ جو ڪوزو رک ۽ اهو ئي تنهنجي لاءِ درياءُ آهي.

شعلو: هڪ ڏينهن ڪو شخص بزرگ جي زيارت لاءِ آيو. بزرگ پڇيس ته ڇا ٿو ڪرين! اهو شخص چوڻ لڳو ته خدا ۽ ان جي قرآن سان مشغول آهيان. بزرگ چيس ته خبر اٿئي پڙهڻ مان ڇا مراد آهي؟ ٻڌايائينس ته زبان

سان پڙهڻ ۽ حرفن کي اکين سان ڏسڻ ۽ دل سان هنداڻ. انهن ٽنهي سان بہ خدا سان نہ ملين تہ پوءِ الائجي ڇا سان مشغول آهين!

شعلو: هڪڙو بادشاهہ علم وارن جو وڏو قدردان هو ۽ اڪثر انهن جي پٺيان نماز ادا ڪندو هو. پر هڪ ڏينهن ٻڌائين تہ ڪو وڏو عالم ۽ فاضل بزرگ اچي پهتو آهي، سو ان جي پٺيان نماز پڙهيائين. ان بزرگ نماز جي هر رڪعت ۾ سورة فاتحہ کان پوءِ سوره اخلاص پنج دفعا ٿي پڙهي. جڏهن نماز کان فارغ ٿيا تہ بادشاهہ چيس تہ مون توکي عالم فاضل شخص سمجهي تنهنجي پٺيان نماز پڙهي، پر تو هر رڪعت ۾ صرف سورة اخلاص پڙهي. ان بزرگ جواب ڏنو تہ جيئن تو مون کي ٻين بزرگن جي مقابلي ۾ وڌيڪ فضيلت وارو سمجهيو، تيئن مون پڻ ان لحاظ کان قرآن جي ان سورة جو انتخاب ڪيو.

شعلو: هڪڙي فقير کي خدا جو وصل نصيب نٿي ٿيو ۽ هي بيت پئي پڙهيائين:

بيت

ارتاس ملاءِ، جس ملدي من ملي

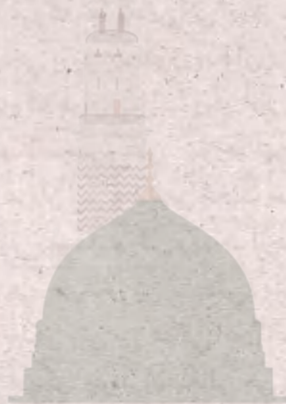
ديا پيک اناءِ، نيت ڪا ڪبيرا ڪون.

اتي حضرت جن چوڻ لڳا تہ انهن جي ٻوليءَ ۾ "ديا" خدا کي چون ٿا ۽ "پيک" قيامت کي ڪونين ٿا.

شعلو: هڪ ڏينهن بزرگ خدا تعاليٰ کي انگل ڪيو تہ مون کي پاڻ ڏيکار. خدا تعاليٰ کيس پنهنجي پوري مخلوق ڏيکاري. ان کانپوءِ بزرگ کي آواز آيو تہ مون کي ڏٺئي؟ بزرگ جواب ڏنو"نہ" وري آواز آيو تہ پوءِ ڇا ڏٺئي؟ (286) بزرگ کي هينئر ڳالهہ سمجهہ ۾ آئي. سو چيائين تہ هائو توکي ڏٺم. ان کانپوءِ اهو بزرگ صاحب عرفان ٿيو ۽ سندس محنت سجائي ٿي.

شعلو: هڪڙو فقير جهنگل ۾ ٿي ويو تہ اوچتو شينهن اچي مٿس حملو ڪيو. فقير اصل بچڻ جي ڪوشش ئي نہ ڪئي، بلڪ اتي ئي ويٺو رهيو تہ پلي شينهن کائي وڃيس. جڏهن ٻئي بزرگ کي اها ڳالهہ ٻڌايائون تہ هو چوڻ لڳو، ان فقير غلط ڪيو جو نہ ڀڳو. ڇو تہ الله تعاليٰ جي قهاري صفت جو ظهور شينهن ۾ آهي ۽ جتي قهر جو ظهور ٿئي، اتي ويهڻ نہ کپي ۽ اتان ڀڄي پناهہ وٺڻ گهرجي. والله اعلم بالصواب.

شعلو: هڪڙو درويش اڪيلائي جي عالم ۾ جبل جي ڪنهن غار ۾ گذاريندو هو ۽ مٿس خدا تعاليٰ جي عنايت ۽ راضپو هو. هڪ ڏينهن پيو فقير پنهنجي پٽ کي وٺي سندس زيارت لاءِ ڪهي آيو. ڳچ وقت رهاڻ ڪرڻ کانپوءِ جڏهن هي ٻئي پيءُ پٽ گهر موٽي آيا ته فقير پنهنجي پٽ کي چيو ته مون کي اهو فقير ڪنهن تقصير سبب اصل درجي تي نظر نه آيو ۽ وڏي ڳالهه ته ان جي ڪيس خبر ناهي. پٽ پڇڻ لڳو ته اها ڪهڙي تقصير آهي. پيءُ چوڻ لڳو ته چڱو هاٿي هيئن ڪر جو وڃي ڪيس چئُ ته هڪ ڏينهن جڏهن ان جبل مٿان ڏاڍو مينهن ٿي پيو ته تنهنجي دل ۾ اهو خيال آيو ته هن جبل تي مينهن جي وسڻ مان ڪهڙو فائدو!؟ بس انهيءَ تقصير سبب هن جي اها منزل نه رهي آهي. پٽ اهو پيغام کڻي وڃي ان درويش کي پهچايو ته هن تسليم ڪيو ته واقعي ائين آهي. بلڪ هن کي چيائين ته هاٿي هيئن ڪر جو منهنجي ڳچيءَ ۾ (287) رسو وجهي هن سڄي جبل تي مون کي ڦيراءِ! هن چوڪر ائين نه ڪيو ۽ اچي پيءُ کي سڄي ڳالهه ٻڌايائين. پيءُ چيس ته بيشڪ وڃ ۽ ائين ڪر. آخر هن درويش کي ڳچيءَ ۾ رسو وجهي سڄي جبل ۾ رلايو ۽ اهو درويش مسلسل توبه زاري ڪندو رهيو. اوچتو آواز آيو ته اسان تنهنجو گناهه بخش ڪيو. بلڪ تنهنجي اڳئين درجي ۾ اضافو ڪيو. والله اعلم بالصواب.

فصل ٽيون

سنڌ جي اوليائن جون حڪايتون

شعلو: عزت ۽ عرفان جو صاحب، ذات حق ۾ فاني، جوانمردن جو سرواڻ آفتاب ورع ۽ عرفان مخدوم نوح قدس الله سره جڏهن قرآن پاڪ جي هيءَ آيت "**قَالَ نُوحٌ رَّبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا**" (سوره 71:26) معنيٰ: "نوح پنهنجي رب کي چيو ته زمين تي هڪڙي ڪافر کي به نه ڇڏ." پڙهندا هئا ته چوندا هئا ته انهيءَ آيت سان فقيرن لاءِ هيءُ اشارو آهي ته اهي هينئن پڙهن: **قال روح رب لاتذر علي القلب من الوسواس ديارا.** يعني: روح خدا تعاليٰ کي ٻاڏائي ٿو ته اي خداوندا، منهنجي دل تان انساني توڙي شيطاني سڀ وسوسا دور ڪر، جيڪي مون کي غافل ڪن ٿا ۽ دل کي حق جي ذڪر کان پري ڪن ٿا.

شعلو: هڪ پيري مخدوم آجب لاڪاهه رحمة الله عليه جيڪو پاڻ رضا جو چشمو، وفا جو نقطو، سرالاهي جو صاحب، حقائق ۽ دقائق جو ڄاڻو ۽ خدا جو پسنديده هو، پنهنجي هڪ مريد سان گڏجي هئي ڪنهن ڳوٺ طرف روانا ٿيا ۽ ٽيهريءَ جو وقت اچي ڪنهن واهڙ تي پهتا. ڏنائون ته ٻيڙيءَ وارو ڪونه هو. مريد چوڻ لڳو ته هتان موٽي ڪنهن ڳوٺ ۾ هلجي، جو ته سياري جي رات آهي، تڏ تمام گهڻي پوندي، جيڪا پاڻ کان برداشت نه ٿيندي. پنهنجو خيال رکجي ته اهو بهتر آهي. (288)

اهو ٻڌي مخدوم چوڻ لڳو ته پاڻ اڄ رات هتي رهنداسين ۽ صبح جو اتي ٻيڙيءَ ۾ سوار ٿي پرينءَ پر هلنداسين. مريد جڏهن اهو ٻڌو ته رهڻ لاءِ تيار ٿي ويو ۽ اتي ئي سمهي پيا. چون ٿا ته ڪجهه گهڙيون گذريون ته واهڙ هڪ نندي واهه جيان ٿي پيو ۽ آواز اچڻ لڳو ته اي مخدوم، جيڪڏهن توهان قبول ڪريو ته پلي لنگهي پار وڃو. ليڪن مخدوم قبول نه ڪيو. ڪجهه دير کان پوءِ اهو واهڙ وڏيڪ سوڙهو ٿي وڪ جيترو مس وڃي بچيو. وري ساڳيو آواز آيو. پر مخدوم هينئر به اها ڳالهه قبول نه ڪئي ۽ جواب ڏنائين ته اي دريا. اسان کي تنهنجي مدد جي ضرورت نه آهي. اسان جي توڪل خدا تي آهي.

آخر صبح جو جڏهن سج ابري مٿي آيو ته ٻيڙيءَ وارو به اچي حاضر

ٿيو. پاڻ ان ۾ سوار ٿي ٻئي ڳوٺ اچي پهتا.

شعلو: مخدوم ساهڙ لنجار جيڪو عشق ۽ معرفت ۾ پڙ هو. شوق ۽ محبت جو دريا هو. غفار ۽ جبار ذات جو برگزيده هو. سو چوندو هو ته مون پنهنجي پير کان ٻڌو ته مريدن کي اها نصيحت ٿي ڪيائون ته جنهن ماڻهوءَ ۾ هي ٽي خصلتون ڏسو. ان جي پچر هرگز نه ڇڏيو. جو ته ان ۾ توهان جو فائدو آهي، بلڪ توهان جو پير اهو ئي آهي. پهريون. جڏهن توهان ان وٽ ويهو ته توهان کي هن جي ڏسڻ سان خدا ياد اچي. ٻيو. جڏهن هو ڳالهائي ته توهان تي ان جو اثر ٿئي. ٽيون. ان کان موڪلائڻ وقت يا ان جي صحبت مان اٿڻ، (289) توهان لاءِ دشوار محسوس ٿئي.

شعلو: هڪ بزرگ چيو ته منهنجي گهر واري رب جي محبت ۾ گهڻو مشغول رهندي هئي. ايتريقدر جو هڪ ڏينهن رنگريز جي زال اسان جي گهر ۾ اچي چيو ته اسان ڏي سندس اجوري جا ڪجهه پئسا رهيل آهن. اهو ٻڌي گهر واريءَ چيس ته انهيءَ ملهه جو اَن ڪٽي وڃ. ان عورت چا ڪيو جو پنهنجي مرضيءَ موجب جيترا ٽويا اَن جا ڪٽي سگهي هلي وئي. ڪجهه دير کان ڪانپوءِ وري موٽي آئي ۽ چوڻ لڳي ته اجان منهنجا ڇهه ٽويا رهن ٿا. گهر واري جو محبت الاهيءَ ۾ مشغول هئي، سو سمجهيائين ته چوي ٿي ٻارهن. سو چيائينس ته پلي ٻارهن ٻيا پري ڪٽي وڃ. مطلب ته انهيءَ محويت ۾ ائين ٿي سمجهيائين ته ٻارهن ڇهه کان گهٽ آهن!

شعلو: وقت جي قطب ۽ خدا جي پسنديده ٻانهي مخدوم نوح جو هڪ خاص مريد هو، جيڪو خانوٽ ۾ رهندو هو. تنهن کي حبس دمَ جي ايڏي پڪاوت هئي جو جڏهن خانوٽ کان نڪرندو هو ته اچي هالڪنديءَ ۾ دم کوليندو هو. اهڙيءَ طرح وري جڏهن هالڪنديءَ مان روانو ٿيندو هو ته حبس دم ڪندو هو. جيڪو وڃي خانوٽ ۾ کوليندو هو. حالانڪ انهن ٻنهي شهرن جي وچ ۾ اڌ پهر(ڏيڍ ڪلاڪ) جو پنڌ هو.

شعلو: هڪ ڏينهن ڪڪرالہ شهر ۾ اسان جي هڪ اهڙي درويش سان ملاقات ٿي، جيڪو ڇهن مهينن کان پوءِ روزو کوليندو هو. ان سان ڪيترين ڪچهرين ٿيون جن ۾ ڪيترين ڳالهيون ٻڌايائين. هڪ ڏينهن پنهنجي ڳالهه ڪندي ٻڌايائين ته آءٌ حج يعني ڪعبي جي زيارت لاءِ سنيري نڪتس. واٽ تي

آءُ قافلي کان ڇڄي پري رهجي ويس. (290) ڏاڍو حيران پريشان ٿيس ۽ اهڙي جڳهہ تي اچي پهتس جنهن کي موت جي وادي سڏڻ صحيح ٿيندو. ليڪن اوچتو هڪ درخت جي هيٺان ذڪر جي ضرب جو آواز ٻڌي، فوراً ان طرف وڃڻ لڳس. ويجهو وڃي ڏسان تہ ڪنهن ماڻهوءَ جو مٿو نظر آيم ۽ اهو ذڪر ان جي زبان تي جاري هو. اهو منظر ڏسي مون کيس عرض ڪيو تہ سخت بڪايل آهيان ۽ رستو ڀٽڪي ويو آهيان. خدا جي واسطي منهنجي مدد ڪريو ۽ دڳ لايو. جواب ڏنائين تہ چڱو تون هاڻي روانو ٿيءُ، پر ڪجهہ پنڌ ڪرڻ ڪانپوءِ توکي هڪڙي قبر نظر ايندي. اتي توکي ڪٽڪ ۽ اُن کي پيهڻ لاءِ جنڊ، اتي جي چاٽي ۽ مناڻ سڀ موجود ملندا. اهو پچائي پنهنجي بڪ لاهجانءِ، پر پنهنجي ضرورت کان وڌيڪ هرگز ڪا شيءِ ضايع نہ ڪجانءِ. ان ڪانپوءِ توکي ازخود رستي جو ڏس ملي ويندو.

مان جڏهن اتي پهتس تہ واقعي سڀ ڪجهہ نظر آيو جنهن جي باري ۾ مونکي ڏس مليو هو. مون ائين ئي ڪيو جيئن مون کي چيو ويو هو. ان کان پوءِ مون کي رستي جي خبر بہ پئجي وئي. ليڪن انهيءَ ماني کائڻ جو مون تي اهڙو اثر ٿيو جو ان کان پوءِ مون لاءِ ماني کائڻ ۽ نہ کائڻ هڪ برابر آهن.

شعلو: مخدوم نوح عليہ الرحمة جيڪو حلم جو پهاڙ ۽ علم لدني جو سمنڊ هو چوندو هو تہ اسان کائون پيئون ٿا، ليڪن ڪڏهن بہ ڊوُ ياد نہ اٿم.

شعلو: فرمايائون تہ اسان جي عزيزن مان هڪڙو سيد جيڪو مٽيارين ۾ رهندو هو، تنهن ڳالهائڻ بند ڪري سڪوت ۽ خاموشي (291) اختيار ڪئي، ۽ ڪنهن سان بہ گفتگو نٿي ڪيائين. آخر جڏهن چلو پورو ڪيائين ۽ ٻاهر نڪتو تہ گهوڙي تي سوار ٿي ان کي پاڻي پيارڻ لاءِ ڪنهن واهڙ جو رخ رکيائين. اتي پهچي گهوڙي کي پاڻي پيارڻ لاءِ آواز ڪيائين. اجا اتي ئي بيٺو هو تہ عملن جي ڪاتب ملائڪ جو آواز ٻڌائين، جيڪو ٻئي کي چئي رهيو هو تہ اهو آواز ڪڏيو اٿس، اهو سندس حساب ۾ لکو. اهو ٻڌي پاڻ ملائڪن کي مخاطب ٿي چوڻ لڳو تہ ڇا ايترو ڳالهائڻ بہ لکندؤ؟ انهيءَ تي ٻئي ملائڪ ٻهرين کي چيو تہ اهو جيڪو چيو اٿس، اهو بہ لکوس. چون ٿا تہ ان ڪانپوءِ مرڻ گهڙيءَ تائين وري هڪ لفظ نہ ڳالهايائين.

شعلو: هڪ دفعي مخدوم نوح رحہ جيڪو پاڻ هدايت ۽ نصيحت جو

صاحب عقل ۽ شرع جو امين، اصل ۽ فرع جو عارف ۽ عاشق يگانو هو، پنهنجي مجلس ۾ ويٺو هو ته سندس خاص مريد لڏو فقير پين ڪيترن ماڻهن سان گڏ اچي اتي نڪتو. خدا تعاليٰ مخدوم نوح عليه الرحمة جي ظاهري اکين ۾ بغير سرمي جي حقيقي بينائي ڏني هئي، سو جڏهن لڏي فقير سان آيل جماعتن جي ماڻهن هڪ هڪ ڪري ساڻس هٿ ملائڻ شروع ڪيو ته اها روش پاڻ کي پسند نه آين. فرمايائون ته اي لڏا، اسين دارلحرب يعني جنگ جي ميدان ۾ نه ويٺا هئاسون جو تون پوري جماعت وٺي آيو آهين.

شعلو: عزت ۽ وحدت جو صاحب، احسان ڪرم جو آفتاب، عرفان جو دريا، ننڍن ۽ وڏن ۾ مقبول شيخ پرڪيي رحمة الله عليه جي ڳالھ تا ڪن ته پاڻ فرمايائين ته هڪ دفعي آءٌ رب تعاليٰ جي نورشهود ۾ مستغرق هوس جو آواز ٻڌم ته اي پرڪيا، ٻانهو رهڻ چاهين ٿو؟ چيم نه!(292) وري آواز آيو ته غلام ٿيڻ چاهين ٿو؟ چيم نه! ٽي دفعا اهو آواز ايندو رهيو ۽ مان هر دفعي انڪار ڪندو رهيس. آخر آواز آيو ته جيڪڏهن ٻانهو به نه ۽ غلام به نه ٿو ٿيڻ چاهين ته پوءِ ڇا ٿو گهرين؟ عرض ڪيم ته ڪي ڪين آهيان ۽ ڪين به نٿو ٿيڻ گهران. جڏهن اهو چئي چڪس مون محسوس ڪيو ته قدرت پنهنجو شفقت وارو هٿ مون مٿان دراز ڪيو. حضرت جن چوڻ لڳا ته ان ڪانپوءِ خدا تعاليٰ وٽ شيخ پرڪيي جو عرفان قبول پيو.

شعلو: هڪ ڏينهن مخدوم نوح عليه الرحمة جو مريد جنهن جو نالو قطب هو، سير سفر تي نڪتل هو. اوچتو ڪيس بوبڪن جي شهر ۾ رات پئجي وئي، ته طالبعلم گهيري ويس. پڇڻ لڳس ته ڪنهن جو مريد آهين؟ جواب ڏنائين ته خدا جو مريد آهيان. طالبعلم جواب ٻڌي غصي ۾ اچي ويا ۽ سوچيائون ته هن کي شهر جي وڏي عالم ۽ فاضل مخدوم جعفر وٽ وٺي ڪيس تعزير ڏيارجي. جڏهن ڪيس هو پڪڙي وٺي هلڻ لڳا ته الٽو چوڻ لڳو خدا منهنجو مريد آهي. اهو ٻڌي طالبعلم وڏيڪ ڪاوڙ ڪرڻ لڳا ۽ فوري طور مخدوم جي آڏو پيش ڪيائون. اتي پهچڻ کان پوءِ مخدوم پڇيس ته تو واقعي ائين چيو آهي؟ جواب ڏنائين ته هائو. مخدوم وري پڇيس ته ائين ڇو چيئه. ڇو ته انهيءَ سان توتي شريعت جي حد لازم اچي ٿي. جواب ڏيڻ لڳو ته مون تي حد لازم ڪو نه ٿي اچي، ڇو ته مون جيڪي چيو آهي اهو معنوي لحاظ کان

چيو اٿم. مخدوم پڇيس ان جو ڇا مطلب! ڇيائين جڏهن خدا جو مريد ڇيم ته ان جو مطلب هو ته خدا جي ارادي ۽ آرزو کان سواءِ منهنجي دل ۾ ٻي ڪا شيءِ ڪو نه هئي. پر جڏهن اهو چيم ته خدا منهنجو مريد آهي، (293) ان جو مطلب آهي ته خدا تعاليٰ جيڪي ارادو ڪيو آهي ياد ڪندو اهو ضرور ظهور ۾ ايندو. مطلب ته شروع ۾ توڙي آخر ۾ اسان جي باري ۾ ارادو سندس ٿي آهي. اسان کي اتي ڪو وس ڪونهي، جيڪي ڪري ٿو هو پاڻ ڪري ٿو. البت آءٌ پاڻ مخدوم نوح جو مريد آهيان.

شعلو: مخدوم جوٺو جيڪو ٻنوري پرڳڻي جي ڳوٺ دٻيءَ جو رهواسي هو ۽ پنهنجي وقت جي مشائخن مان هو. ان کان نقل آهي ته مائي نوري اصل ۾ مهاڻن جي قبيلي مان هئي. جنهن کي ڄام تماچي پنهنجي پٽ راڻي بڻايو ۽ ڪيس محل ۾ آڻي رهايائين. هڪ ڀيري هوءَ سيج تي چڙهي وينئي هئي ۽ هر طرف مشڪ ۽ عنبر ڇڻڪاريل هئا ۽ ڪيتريون ٻانهيون سندس خدمت ۾ حاضر هيون ته اوچتو اچي روئڻ ۾ ڇڻڪي. سيئي عورتون سندس چوڌاريءَ مڙي آيون ۽ چوڻ لڳس ته پنهنجي پيءُ واري مڇيءَ جي نوڪري ياد پيئي اٿئي ڇا جو ايترو ويٺي ٿي روئين؟ چوڻ لڳي ته نه ان ڪري نٿي روئان. بلڪ سوچيان ٿي ته جيڪڏهن مون کي ڄام تماچيءَ سان محبت هجي ها ۽ منهنجي دل هن کي گهري ها، ته هن جڳهه تي ڪيئن پهچان ها! هينئر ته اها هن جي محبت آهي جيڪا مونکي ڇڪي هتي ڪٺي آئي ۽ هن هتڏ پهچايائين!

شعلو: هڪڙي فقير وڏي اتساهه منجهان ڪنهن بزرگ کان پڇا ڪئي ته خدا سان ڪيئن واصل ٿجي؟ هن جواب ڏنو ته مرڻ پڇاڻان. فقير تي ايڏو اثر ٿيو (294) جو ڪنڊ ۾ وڃي چيلهه سان ٻڌل ڪاتي ڪڍي پاڻ کي ذبح ڪري ڇڏيائين. هيڏانهن مريدن اچي بزرگ کي ٻڌايو ته هن فقير پاڻ کي کهي ڇڏيو. بزرگ چيو ته خدا تائين وڃي پهتو ۽ پنهنجو مقصد ماڻيائين. پر اسان هن کي ائين نه چيو هو ته پاڻ کي ڪاتيءَ سان کهي، بلڪ اسان جو مطلب هو ته مجاهدا ڪڍي جيئرو پاڻ کي ماري يعني مئلن مثل جيئرو رهي.

شعلو: بزرگ ڀلاري، عالم رٻانيءَ خدا سان حجتي مخدوم نوح رحه جي ڳالهه تا ڪن ته هڪ دفعي هو اڪيلو جمعي نماز واسطي مسجد طرف وڃي رهيو هو ته رستي ۾ قاسم ڪوري جيڪو سندن خاص معتقد هو جي نظر

وڃي مٿن پئي. هن ڏٺو تہ مخدوم صاحب اڪيلا وڃي رهيا آهن تہ خاموشيءَ سان سندن پويان هلڻ لڳو. مخدوم نوح رحہ جڏهن سندس پاڇو ڏٺو تہ پاڻ بيهي رهيا ۽ ڪيس چيائين تہ ٻيا سڀ رستا ڇڏي هن رستي سان آيو آهين. اهو ٻڌي قاسم ڪوري دل ۾ شرمندو ٿيو. ۽ ٽڪرو ٽڪرو وڪون پري هلڻ لڳو. ان ڪانپوءِ مخدوم نوح رحہ وري سندس پويان هلڻ شرع ڪيو.

شعلو: وقت جي مشائخ هوتي لاکي جي ٻن پٽن احمد ۽ محمد جيڪي پاڻ زماني جا عابد ۽ عارف هئا، تن جي ڳالهہ آهي تہ هنن بهشت کي خواب ۾ ڏٺو. اتي عاليشان قسم جا محل ۽ ماڙيون ڪين ڏسڻ ۾ آيا. ليڪن انهن جي اندر اهڙا شخص ويٺا هئا جن جا هٿ ڪپيل هئا. انهيءَ ڳالهہ جو سبب معلوم ڪرڻ تي خبر پئي بلڪ انهن پاڻ ٻڌايو تہ اسان سڀ عبادتون ڪندا هئاسين، پر جڏهن ٻانگ ڏيندڙ ٻانگ پوري ڪندو هو اسان ٻڪ نہ جهليندا هئاسون ۽ نڪي هٿ منهن تي ڦيريندا هئاسون.

شعلو: هڪ ڏينهن ڪو مريد پير سان گڏ هو (295) ۽ هو ٻئي ڪنهن طرف وڃي رهيا هئا. اوچتو رستي ۾ ڪو چور گڏين جنهن ڏسڻ سان پير جي مٿي تي لٺ وهائي ڪڍي. پير نظر ڦيرائي ان چور تي وڌي تہ اهو چور ڪامل ولي ٿي پيو. مريد کي محسوس ٿيو سو پير کي چوڻ لڳو تہ مون ڪيترو وقت توهان جي خدمت ڪئي آهي ۽ ايتري مشقت ڪنئي اٿم. پر مون تي اها شفقت واري نظر نہ ٿي آهي. ليڪن هو شخص جنهن توهان کي تڪليف پهچائي، ان کي هڪ گهڙيءَ ۾ خدا تائين پهچايو ڇڏيو! پير جواب ڏنو تہ هن کي جيڪي مونکي ڏيڻو هو سو ڏنائين ۽ مون کي جيڪي ڏيڻو هو سو مون ڏنو. چون ٿا تہ اهو پير حضرت جن پاڻ هئا.

شعلو: هڪ ڀيري سنڌ جو حڪمران مرزا شاهہ حسين پنهنجي لشڪر سوڌو نيرن ڪوٽ پرڳڻي جي شهر اگهم ڪوٽ وٽان اچي گذريو. هوتي نالي بزرگ جيڪو اتي رهندو هو. اتي سندس لشڪر سان گڏ هلڻ لڳو. بادشاهہ کي جڏهن اها خبر وڃي ٻڌايائون تہ فلاڻو بزرگ گڏ هلي رهيو آهي تہ چيائين ضرور زمين جو مالڪ هوندو. اڳتي هليا تہ مجذوب **عمر بودلي** وٽان سندس گذر ٿيو. ليڪن هن بادشاهہ جي لاءِ ڪنهن بہ قسم جو توجہ نہ ڏنو ۽ نڪو خيال ٿيس تہ ڪو بادشاهہ گذري رهيو آهي. اها خبر وڃي شاهہ حسين کي ٻڌايائون تہ هن

درويش ڪنهن بہ قسم جو تواضع بجا نہ آندو. بادشاهہ چيو تہ پڪ هو زمين جي خفي ڪان آجو آهي.

شعلو: هڪ پيري جو ذڪر آهي تہ عزت ۽ برڪت جي صاحب، حقيقت ۽ معرفت ۾ ڪامل، نبيءَ جي وارث ذات پاڪ جي برگزيده مخدوم نوح رحمة الله عليه (296) وٽ هڪبئي پٺيان ماڻهن جا ڪيترا ٽولا ملڻ آيا. سيئي مخدوم سان دست بيعت ڪري رهيا هئا. انهن ۾ هڪڙو ننڍو ڇوڪرو بہ هو. ان جڏهن مخدوم سان هٿ ملايو تہ خوش مزاجي ڪندي. چيائون تہ هي واقعي ڇوڪر آهي. جڏهن سيني چيو تہ هائو تہ پاڻ فرمايائون تہ ننڍي وهيءَ ۾ خدا هن ڪي پاڻ ڏانهن متوجہ ڪيو آهي.

شعلو: هڪ دفعي درويش قطب فقير کي ڪنهن ڳوٺ ۾ رات پئجي وئي تہ ڳوٺ جا ماڻهو مڙي آيس. چوڻ لڳا تہ توهين جو چئو ٿا تہ خدا تعالىٰ توهان جو دوست آهي ۽ اڻ گهريو توهان کي مان ڏئي ٿو ۽ پنهنجي فضيلت ظاهر نٿو ڪري، انهيءَ جو ڇا مطلب آهي!

دوريش جواب ڏنو تہ ڇا توهان هيءَ حڪايت نہ ٻڌي آهي؟ هڪ ڏينهن ڪو بادشاهہ پنهنجي ماڙيءَ مٿان ويٺو هو. سندس چوڌاري ڪيتريون حسين و جميل عورتون ۽ ٻانهيون ويٺل هيون. ليڪن اوچتو ماڙيءَ هيٺان هڪ ڀاليچائڻ عورت پنهنجي مٿي تي گندگيءَ جي ٽوڪري کڻي لنگهي، تہ بادشاهہ جي نظر مٿس وجي پئي. ڏسڻ سان ان تي عاشق ٿي پيو. بس پوءِ تہ دير ئي نہ ڪيائين، ان کي گهرائي وڏي عزت ۽ مرتبو ڏنائين ۽ سيني عورتن ۽ ٻانهين کان مٿي کڻي ويهاريائينس. بلڪ انهن سيني کي چيائين تہ هن جي فرمانبرداري ڪريو. هاڻي ٻڌايو تہ انهيءَ بادشاهہ هن عورت ۾ ڇا ڏٺو هو جو ان کي اهو مرتبو بخشيائين!

شعلو: چون ٿا تہ عارف الاهي ميرڻ ڪاتيار هڪ اهڙو بزرگ هو. جو اڪثر ڪري ذڪر ڪندي بيهوش ٿي ويندو هو. ذات حق ۾ ايترو مستغرق ٿي ويندو هو جو ڪيس ڪا خبر نہ پوندي هئي. بلڪ ٻيا ماڻهو سمجهندا هئا تہ هي جهان ڇڏي ٻئي جهان ۾ وڃي پهتو آهي. (297) اڪثر ڪري سورة ياسين جو ورد شروع ڪري ڇڏيندا هئا. ليڪن گهڻي دير ڪانپوءِ هو وري هوش ۾ اچي ويندو هو ۽ صحيح سالم اٿي ويهي رهندو هو.

شعلو: نقل آهي تہ وقت جي برگزيده، عارف رباني ۽

سلطان التاركين ميران سيد يوسف بکري جي پٽ سيد ابراهيم چيو تہ آءٌ جڏهن ننڍو هوس تہ هڪ ڏينهن مون انهيءَ ڪمري جو دروازو ڪڙڪايو، جنهن جي اندر سندس پيءُ ويٺل هو. اندران آواز آيو تہ ڪير آهي؟ جواب ۾ چيم سيد ابراهيم. اهي لفظ ٻڌي سخت غصي ۾ اچي ويا ۽ چوڻ لڳا تہ جيڪڏهن "سيد" لفظ نہ چئين ها تہ ڇا ٿي پوي ها ۽ تنهنجي مرتبي ۾ ڪهڙي گهٽتائي ٿي پوي ها. ڇو ڪو نہ چيئي تہ فقير ابراهيم آهيان يا رڳو ابراهيم چئين ها. حضرت جن کي هيءَ ڳالهہ ڏاڍي پسند هوندي هئي.

شعلو: هڪ دفعي زماني جو مرشد، طريقت جو شيخ ۽ عارف يگانو جرڪس پٽ ڏنوءَ جيڪو ونگي ۾ رهندو هو، پنهنجي مريدن جي جماعت سان ڪنهن طرف وڃي رهيو هو. رستي تي جڏهن هڪ وڏو بيابان نظر آين تہ هڪڙي مريد سوچيو تہ آءٌ ٽڪڙو ٽڪڙو ٻي رستي ڪان وڃي پير جو اڳ ٿو جهليان. پير جڏهن ان جڳهہ تي پهتو، هن لڪي ڏسڻ جي ڪوشش ڪئي. اتفاقاً پير جي زبان مان نڪري ويو تہ اهو ڪو چور آهي. ان ڪانپوءِ اهو مريد واقعي راهہ ڪان هٽي ويو ۽ چوريءَ کي ڌنڌو بنائي ڇڏيائين ۽ ڪاٽ هڻڻ لڳو. آخر هڪ ڏينهن اهو چور خود پنهنجي پير جرڪس جي پٽن جي (298) مينهن چورائي ويو، جنهن تي سڄي گهر جو گذر سفر هو. سڀ ڏاڍا پريشان ٿيا ۽ چور جو پيرو ڪنيائون. پتو پئجي ويو تہ اها چوري ان مريد ڪئي آهي، جنهن ڪان پير کي نفرت هئي. جڏهن اها خبر پير جرڪس تائين پهتي تہ هو چوڻ لڳو تہ اهو مريد ڇا لاءِ چور بڻيو آهي. انهيءَ ڪم کي ڇڏي ڇو نہ ٿو ڏئي ۽ اها ئي ڳالهہ هن لاءِ بهتر آهي. چون ٿا انهيءَ گهڙيءَ اهو مريد توبہ تائب ٿيو. هيڏانهن اهو پير ۽ ٻيا ماڻهو اجان پيرو ڪڍي، انهيءَ طرف وڃي رهيا هئا تہ واٽ تي ڏنائون تہ اهو شخص پاڻ اها مينهن موٽائي اچي رهيو هو. جڏهن مرشد تي نظر پيس تہ مينهن ڪٽي ان جي حوالي ڪيائين. مرشد چيس تہ چوري ڇو شروع ڪئي اٿئي. چوڻ لڳو تہ پهرين بہ توهان پاڻ اهو پاراتو ڏنو ۽ هينئر وري توهان پاڻ دعا ڪئي، جيڪا قبول ٿي.

شعلو: هڪ ڏينهن درويش بادو جيڪو نيرن ڪوٽ پرڳڻي جي ڳوٺ ناهيون ۾ رهندو هو ۽ مخدوم نوح عليہ الرحمة جو مريد هو، تنهن پنهنجي مرشد جي خدمت ۾ عرض ڪيو تہ منهنجي دل چاهي ٿي تہ هاٿي هٿان ڪنهن

ہي جڳهہ تي هليو وڃان. مخدومر صاحب فرمايس تہ اي بادا، چؤ لا الہ الا اللہ.
اڃان اهي لفظ مس چيائين تہ ائين ڦٿڪڻ لڳو جڻ مڇي ڄار ۾ ڦٿڪندي
آهي. آخر بيهوش ٿي زمين تي ڪري پيو. چيائون تہ هن کي ڪٽي اندر حجري
۾ سمهاريو. (299) پورا ٽي ڏينهن ۽ ٽي راتيون حجري ۾ بي خبر پيو هو ۽
ڪيس هن دنيا جي ڪا خبر نہ هئي.

شعلو: هڪ ڏينهن ڪنهن سائل خدا جي برگزيده ٻانهي ۽ عارف
يگاني مخدوم يعقوب پليجي رحمة اللہ عليہ، جيڪو ستيار پرڳڻي جي ناري
نالي ڳوٺ ۾ رهندو هو. تنهن کان سوال ڪيو. مخدوم چيس تہ وڃ ۽ اسانجو
غلام جيڪو جهنگل ۾ مينهون چاري ٿو، تنهن کان وڃي هڪ مينهن وٺ.
انهيءَ سائل ڳولهي اچي ان غلام کي هٿ ڪيو ۽ هن کان مينهن جي گهر
ڪيائين. غلام ڪيس سيني ۾ پليل ۽ پلي مينهن جيڪا ڇهہ ڪاسا کير ڏيندي
هئي، سا ڪٽي حوالي ڪئي. شام جو غلام جڏهن گهر موٽي آيو تہ مخدوم
پڇيس تہ سائل کي مينهن ڏنئہ. هن جواب ڏنو تہ هائو سائل کي اها مينهن ڏنم
جيڪا ڇهہ ڪاسا کير جا ڏيندي هئي. اهو ٻڌي مخدوم ڏاڍو خوش ٿيو ۽ چوڻ
لڳس تہ مون هن کي ڪا بہ مينهن ڏيڻ لاءِ چيو هو. پر جئن تہ تو هن کي پلي ۾
پلي مينهن ڏني آهي، انهيءَ عيوض آءٌ توکي آزاد ڪريان ٿو. ان ڪانپوءِ اندر
اچي اها ڳالهہ پنهنجي گهر واريءَ کي ٻڌايائين جيڪا پڻ ڏاڍو خوش ٿي. بلڪ
اهو ٻڌي چوڻ لڳي تہ هاڻي جڏهن تون پاڻ مينهن ڏيڻ لاءِ چيو ۽ غلام پلي
مينهن ڏئي ڇڏي، تہ منهنجا جيڪي بہ توتي حق آهن، اهي توکي بخشي ڇڏيم.

شعلو: هڪ ڏينهن پير پنهنجي ٻن مريدن کي چيو تہ اسان وٽ
جيڪي مينهون آهن، تن جو کير ڏهي اچو. ٻئي مريد ٻہ ڪاسا (300) کير جا
ڏهي واپس اچي رهيا هئا تہ هڪڙي ٻئي کي چيو تہ هڪڙو ڪاسو کير جو آءٌ ٿو
پيان باقي هڪڙو ڪٽي پير وٽ هلون ٿا. ٻئي چيس تہ پاڻ کان اهو ڪم هرگز نہ
ٿيندو ۽ ٻيو تہ پير کي اها خبر پئجي ويندي ۽ ضرور هو اها ڳالهہ سمجهي
ويندو. هو چوڻ لڳو تہ تون اجايو وسوسو نہ ڪر، چو تہ آءٌ پير کي چوندس تہ اڄ
صرف هڪ ڪاسو کير جو ٿيو. آخر ٻنهي ڄڻن هڪ ڪاسو کير جو پيتو ۽ باقي
هڪڙو ڪاسو ڪٽي پير وٽ پهتا ۽ چوڻ لڳا تہ اڄ صرف هڪڙو ڪاسو کير جو
ٿيو آهي. پير جڏهن اهو گفتو ٻڌو تہ چوڻ لڳو واڻ تي توهان مان ڪنهن چيو تہ

هڪ ڪاسو پيئڻ گھرجي ۽ ڪنهن چيو ته نه پيئجي. چو ته پير کي خبر پئجي ويندي. اهو ٻڌي اهي ٻئي مريد ڏاڍا شرمندا ٿيا. ان ڪانپوءِ پير ان مريد تي نظر وڌي جنهن پهرين کير پيئڻ تي رضامندو ظاهر ڪيو هو ته اهو مريد انهيءَ نظر سببان وقت جو عارف بنجي ويو. وري جڏهن ٻئي مريد تي نظر وڌائون ته اهو به ڪاملن جي مرتبي کي وڃي رسيو. جڏهن ٻين مريدن کي اها خبر پئي ته چوڻ لڳا ته اسان هيڏي ساري مشقت ۽ ڪشالا تا ڪريون، پر اسان کي ڪجهه حاصل نٿو ٿئي. پر اهي جن کي تقصير ٿي آهي، اهي نوازجي ويا. پير چوڻ لڳو ته جيڪي اڳيئي صدمن ۾ آهن تن کي وڌيڪ صدمو نه ڏجي، بلڪ انهن تي شفقت ۽ نوازش ڪجي. چون ٿا ته اهي پير حضرت جن پاڻ هئا.

شعلو: خدا جو نيڪ ۽ پلو ٻانهو ميرڻ ڪاتيار اڪثر ڪري چوندو هو ته عزرائيل عليه السلام جي اسان تي ڪا دعويٰ ڪونهي.

شعلو: هڪ ڏينهن درويشن جو درويش، متقين جو اڳواڻ، پاڪ ۽ صاف انسانن جو سرواڻ داؤد رحمة الله عليه جنهن جي تربت ڪولاب جي ڪناري تي جيڪا سندس نالي سان مشهور آهي(301) ۽ سندس ذات جي ڪري اهو هنڌ مشهور آهي، پنهنجن مريدن سان گڏ انهيءَ ڪڏ ۾ وهنجي رهيا هئا ۽ هڪٻئي کي پڪڙڻ واري راند ۾ مشغول هئا. جيڪو پڪڙيو ٿي تنهن کي ٽٻي ٿي ڏياريائون. آخر هڪڙو وارو دائود درويش جو آيو. بس پوءِ ته هر ڪنهن کي پڪڙيندو ٿي ويو ۽ خوب ٽٻيون ٿي ڏياريائين ۽ انهن ٽٻيس ۾ ئي پنهنجي مريدن کي، واصل بالله ۽ الهي جمال جو جلوو ٿي ڏيکاريائين.

شعلو: هڪ ٻيري مشقت ۽ مجاهدي ۾ مشهور درويش شيخ پرڪيو رحمة الله عليه پنهنجي ڳوٺ ڪاتيار ۾ چلي ۾ ويٺل هو ته هڪ ٻيو درويش به ساڳئي ڳوٺ ۾ اچي چلي ۾ مشغول ٿيو. هي درويش چلي ۾ نه ڪائڻ برابر ڪاڌو واپرائيندو هو، ليڪن شيخ پرڪيي لاءِ هر روز مکيل ۽ منئي ماني پهچندي هئي. سڄي ڳوٺ ۾ اهو چوٻول ٿي ويو ته شيخ پرڪيو چلي ۾ به سٺا طعام ٿو کائي، جڏهن ته هو درويش بکون ٿو ڪاٽي. آخر جڏهن چلو پورو ٿيو ۽ شيخ پرڪيي وٽ پنهنجا مريد آيا ته هن رات ۾ آگر هٿي چاليهه ئي مانيون ڪڍي ٻاهر رکيون ۽ چوڻ لڳو ته مون جيڪي ڪاڌو اهو سڀ توهان جي آڏو آهي، پلي توهان به کٽي کائو.

شعلو: هڪ ڀيري ڪنهن ماڻهوءَ جي ڏڳي گم ٿي وئي، سو ٻنا سنت پوري ڪرڻ جي وقت جي (302) درويش جرڪس پٽ ڏني رحمة الله عليه ونگي واري وٽ دعا ڀنڻ ولاءِ هلي آيو. درويش دعا ۾ هي الفاظ چيا ته: "اي خداوندا، جيڪڏهن تنهنجي درگاهه ۾ اهو به روا آهي ته جيڪو سنت پوري ڪرڻ ڪانسواءِ دعا جو طالب ٿئي ته ان جي مدعا پوري نه ٿئي، ته اها ڏڳي پيدا ڪر." چون ٿا ته اها دعا قبول پئي ۽ ڏڳي ملي وئي.

شعلو: خدا جو طالب، صدق ۽ صفا ۾ ڪامل ميرڻ ڪاتيار رحمة الله عليه چوندو هو ته اسين جڏهن ذڪر ڪريون ٿا، ته بلڪل اسانجي شڪل و صورت جهڙو ٻيو شخص سامهون اچي ويهي ٿو ۽ ذڪر ڪري ٿو. هو اسان کي چڱيءَ طرح نظر اچي ٿو.

شعلو: تجريد جي واٽ جو سالڪ ۽ توحيد جو پانڌيئڙو مخدوم زمان يعقوب پليجو رحه جنهن جو ڳوٺ نارو، ستيار پرڳڻي ۾ هو، هڪ دفعي مريدن سان گڏجي پنهنجي زمين تي آيو جتي مڱن جو فصل بيٺل هو. مريدن کي چيائون ته مڱ رڌي تيار ڪريو ته کائون. مريدن عرض ڪيو ته نڪر جي ڪني آهي سا به ڀڳل جنهن مان پاڻي وهي ٿو وڃي. درويش چين ته توهان پاڻيءَ سان ڀري باهه جي مٿان رکو. مريدن پاڻيءَ سان ڀري ان کي پاسيرو ڪري رکيو ته جيئن ان مان پاڻي وهي نه وڃي. درويش چوڻ لڳو ته ان کي سڌو ڪري رکو ته جيئن منجهس گهڻا مڱ پچي سگهن، چو ته اسان به الاهي ماڻهو آهيون. آخر درويش جي چوڻ موجب ڪني کي سڌو ڪري رکيائون ته منجهائنس هڪ ٽيپو به پاڻيءَ جو ٻاهر نه نڪتو. سڀ عجب ۾ پئجي ويا ۽ جڏهن مڱ پچي تيار ٿيا ته کاٽي ڏؤ ڪيائون ۽ پنهنجي گهرن ڏانهن موٽي آيا. گهڻن ڏينهن کان پوءِ (303) هڪ ڀيري وري مخدوم يعقوب پليجو پنهنجن مريدن سان زمين تي آيو ۽ زمين کي ڪيڙيءَ لاءِ تيار ڪرڻ لڳا. اجان ڪوڏر واري انهيءَ هنڌ تي پهريون ليو مس هنيو ته اها نڪر جي ڪني نڪري وچي پري پئي. مطلب ته ڪوڏر جي ڌڪ لڳڻ سان نه ڀڳي ۽ ٻئي طرف وڃي پئي. درويش ان ڪوڏر واري کي چيو ته ٻيهر مٿس ڪوڏر هڻي. پر تڏهن به ڪنيءَ کي ڪجهه نه ٿيو. اهڙيءَ طرح ٽيون دفعو به ائين ڪيائون، پر ڪني نه ڀڳي ۽ ڌڪ لڳڻ سان ٽڙي ٻي هنڌ هلي ٿي وئي. آخر تائين ڪنيءَ ۾ نڪو سوراخ ٿيو ۽ نه ڀڳي نه ٽٽي.

شعلو: هڪ ڀيري جو ذڪر آهي ته اوائل عمر ۾ ميرڻ ڪاتيار گهران

پنگ پي ٻاهر نڪتو ۽ سڌو پنهنجي ٻنيءَ جو رخ رکيائين. اتفاقاً رستي تي قدرت خداونديءَ سان مٿس الاهي جذب ۽ شوق جي ڪيفيت طاري ٿي وئي. بس پوءِ تہ سڀ ترڪ ڪري پاڻ کي عشق خداونديءَ ۾ فنا ڪري ڇڏيائين. ايتريقدر جو ڪنهن ڳالھ جو هوش نہ رهيس. آخر ڪن ماڻهن پڇيس تہ هي رنگ توتي ڪيئن چڙهيو ۽ ڪنهن کان مليو؟ چوڻ لڳو تہ جيستائين حضرت جن ملندا تہ اهو راز ڪنهن کي نہ ٻڌائيندس. ڪيتري وقت تائين اهو راز سيني ۾ سانڍي هلندو رهيو. انهيءَ دوران سندس حالت چرين جهڙي ٿي وئي ۽ هر ڪنهن کي ائين ڀيائين تہ جيڪي مون وٽ هو، اهو هينئر هنن جي آڏو آهي. آخر جڏهن حضرت جن سان مليو تہ چوڻ لڳو توهان ڪانسواءِ سر الاهي بيان ڪيم تہ اجهو هيءَ حالت ٿي اٿم.

حضرت جن چيو تہ اسان جڏهن هن کي انهيءَ حالت ۾ ڏٺو تہ هٿ ڪان وٺي مخدوم نوح رحہ وٽ وٺي آياسون. جن ڪيس ڏسي مون کي چيو تہ جيڪي اسان جي هٿن مان وڃائجي ويو هو، اهو اڄ اسان کي وري موٽي مليو آهي (304) مخدوم نوح سان ملڻ ڪانپوءِ ميرڻ ڪاتيار چوڻ لڳو تہ مون پڻ جيڪي وڃايو هو، هينئر محسوس ٿو ڪريان تہ ان کان ٻيڻو مليو اٿم. ان ڪانپوءِ هن جڏهن بہ ائين چيو تہ هن کي اتي رهڻ مان گهڻو فائدو پئي لڳو تہ اسان ڪيس چيو ٿي تہ پر اسان کي ڪجھ نٿو ملي. بهرحال جيڪڏهن توکي اتي رهڻ مان فائدو ٿئي ٿو تہ پوءِ اسان وڏيڪ رهڻ لاءِ تيار آهيون. اهڙيءَ طرح پوءِ پورا ٽي ڏينهن اسان اتي ٽڪي پياسين.

شعلو: وقت جو مخدوم ۽ مشائخ، ڪرامت جو صاحب واقف اسرار الاهي، عشق خداونديءَ ۾ پڪل ۽ پختو رڪن الدين پٽ ونهيون رحہ جيڪو سنڌ جي پٽ نالي ڳوٺ جو رهواسي هو، اڪثر مراقبي ۾ گذاريندو هو. مراقبي دوران جيڪڏهن ڪنهن شخص جو آواز ٻڌندو هو، تہ ڪنڌ مٿي ڪٽي اهڙو هيبتناڪ آواز ڪيندو هو جو اڳلو اتي ئي دم ڏيندو هو. آخر هڪ ڏينهن اها خبر وقت جي عارف ۽ مرد مجاهد درويش پلي رحہ جي ڪنن تائين وڃي پهتي. هو تيار ٿي هوتي لاکي جي پٽ درويش احمد وٽ آيو ۽ ان کي سچي حقيقت ٻڌائي پاڻ سان گڏ هلڻ لاءِ تيار ڪيائين. ٻئي گڏجي روانا ٿيا ۽ پنڌ ڪندي اچي ان جاءِ تي پهتا. ڏٺائون تہ درويش رڪن الدين پراڻ دريا جي ڪناري تي

گدامڙيءَ جي وڻ هيٺان سماع ۾ مشغول هو. ٻئي ڄڻا ڪنڌ ونئي ويهي رهيا. ڪنهن وجي درويش کي ٻڌايو ته احمد درويش آيو آهي. سو سماع ڇڏي احمد جي پرسان اچي وڏو خوفناڪ آواز (305) ڪيائين. ته ڄڻ هو به ٻين ماڻهن وانگر مري وڃي. ليڪن احمد کي انهيءَ آواز ٻڌڻ سان ڪجهه نه ٿيو. اهو ڏسي سمجهيائين ته هي ڪانئس وڌيڪ بزرگ آهي. سو پرسان ويهي پڇڻ لڳو ته اي احمد. خداتعاليٰ جا ڪيترا نالا آهن؟ هن جواب ڏنو ته مون کي خبر ناهي. البت ايترو ڄاڻان ٿو ته عرش هيٺان هڪڙو وسيع و عريض ميدان آهي. جنهن جي ويڪر پنج سئو سالن جو پنڌ آهي. انهيءَ ميدان ۾ بي شمار سفيد پکي موجود آهن. جيڪي هر پيري ساهه کڻڻ سان اسم الله جو ونن ٿا ۽ هر پيري خدا جو نئون نالو ونن ٿا. يعني جيڪي پهرين پيري ساهه کڻڻ سان نالو ورتو هئائون. اهو ٻئي پيري نٿا ونن. بلڪ نئين نالي سان ياد ڪن ٿا. مون کي انهن پکين جي پنيءَ تي هٿ لائڻ جو شرف حاصل ٿيو آهي. جڏهن درويش رڪن الدين اهو گفتو ٻڌو ته اٿي ڪڙو ٿيو ۽ پنهنجي واٽ ورتائين. اهو ڏسي درويش پلي چوڻ لڳو ته رڪن الدين درجي ۾ احمد کان مٿي نه آهي. بلڪ هو ته نانگ مثل آهي جنهن جي ڏنگ سان ماڻهو مري ٿا وڃن.

شعلو: هڪڙو بزرگ سماع جو دلداده هو سو هڪ ڏينهن ريڻ دريا جي ڪناري تي ڪنهن قوال کي ٻڌي رهيو هو. جڏهن به ذاڪر بيت ٿي پڙهيو ته هن دريش تي ٻڌڻ سان ئي وجد ۽ حال غلبو ٿي ڪيو. بلڪ هوش حواس وڃائي ٿي وينو. آخر سماع ۾ ايڏو محو ٿي ويو جو درياءَ ۾ اندر ڪري پيو. ماڻهو هيٺ پاڻيءَ ۾ لهي ڳولهڻ لڳا پر هٿ نه آيو. پورن ٽن ڏينهن گذرڻ کان پوءِ ختم قرآن جو ڪيرايائون جنهن ۾ فاتحه لاءِ ماڻهو اچي گڏ ٿيا. ويچارو قوال ڏاڍو پريشان هو ۽ اهو سمورو وقت فڪر ۾ مبتلا ڪنڌ هيٺ ڪيو گم سم وينو هو. آخر ڪاڏيءَ تي رڪيل هٿ هٽائي وري ساڳئي جوش سان بيو بيت پڙهڻ شروع ڪيائين ته سندس اکين مان لڙڪ به وڃي رهيا هئا. اهو آواز ٻڌڻ سان اوچتو اهو درويش درياءَ مان نڪري نروار ٿيو ۽ سيني ماڻهن جي آڏو اچي بيٺو ۽ وري سماع ۾ لڳي ويو. (306) جڏهن سماع کان فارغ ٿيو ته وصيت ڪيائين ته مون کي مرڻ کانپوءِ اهڙي جڳهه تي دفن ڪجو. جتي درريش اچي سماع ڪن ته جيئن انهن جي پيرن جي خاڪ اڏامي منهنجي قبر تي اچي پوي.

حضرت جن فرمايو تہ انهيءَ درويش جي قبر مخدوم حسن هريڙي جي ميدان ۾ آهي، جتي مخدوم پاڻ سماع ڪندو هو.

شعلو: وقت جو شيخ ۽ امام، ارباب شوق وذوق، جهان جو ٿنڀ ۽ جذبي واري جو امام مخدوم حسن هريڙه رحہ دائري ۾ رهندو هو ۽ اهو ڳوٺ ڏک پرڳڻي ۾ واقع هو، هڪ دفعي هن ڏٺو تہ ڪو شخص رسول الله ﷺ جي حاضريءَ ۾ ويندو هو. هڪ دفعي هن ڏٺو تہ ڪو شخص رسول الله ﷺ جن وٽ خوشبو جو تحفو ڪٺي آيو. پاڻ سڳورن اهو ڪٺي حسن کي ڏنائون تہ حاضرين ۾ تقسيم ڪري، هن اتي سيني حاضرين ۾ اها خوشبو تقسيم ڪئي. پر پاڻ لاءِ رکيو اهو ڪاغذ جو ٽڪر بچيس جنهن ۾ اها ويڙهيل هئي. پوءِ اهو ڪاغذ پنهنجي مٿي تي مهٽيائين. چون ٿا تہ جيستائين جيئرو هو سندس مٿي مان اها خوشبوءِ ختم نہ ٿي.

شعلو: چيائون تہ هڪ دفعي آءٌ ۽ عيسو فقير گڏجي ڳوٺ ڪان نٽي طرف روانا ٿياسون. رستي ۾ رات پئجي وئي ۽ اسان ڪان رستو گم ٿي ويو. آءٌ اڳ ۾ هلي رهيو هوس ۽ پٺيان عيسو فقير هو. جيتوڻيڪ هو سمجهي ويو هو تہ اسان رستو پلجي ويا آهيون، پر مجال جو ہڙڪ ٻاهر ڪڍي. آخر جڏهن مون پڇيومانس ڪٿي اچي نڪتا آهيون؟ چوڻ لڳو فلاڻي ڳوٺ ۾ آهيون. پڇيومانس (307) تہ واٽ تي ہدايئي چو ڪو نہ تہ هي رستو نٽي وارو ناهي ۽ اصل رستو ڪو ٻيو آهي. چوڻ لڳو منهنجي سڌي رستي سان ڪهڙو واسطو يا نٽي ۾ منهنجو ڪهڙو غرض! واسطو تہ حضرت جن سان آهي، . يڏانهن توهان ويندا. آءٌ توهان جي ڪڍ آهيان.

شعلو: ڪنهن شخص کي پيريءَ ۾ خدا جي ياد جو خيال آيو، پر دل ۾ خيال آيس تہ هينئر آءٌ ضعيف ٿي چڪو آهيان، سو خدا کي ڪيئن ياد ڪري سگهندس. ان لاءِ تہ قوت ۽ سگهہ کپي. اتفاقاً انهيءَ وقت هو هڪ جبل منجهان گذري رهيو هو، ڇا ڏسي تہ ڪولين جي هيڏي ساري قطار آهي، جيڪا برابر وجي رهي آهي، اهو سوچي دل ۾ چوڻ لڳو تہ جيڪڏهن هي ڪمزور ڪوليون بہ پيون ٿيون هلن ۽ هلڻ ڪان بس ڪو نہ اٿن تہ مون کي بہ شايد ڪجهہ اڳيرو هلڻ سان راهہ ملي وجي. انهيءَ خيال سان خدا جي ياد ۾ مشغول ٿي ويو ۽ نيٺ بزرگيءَ جو وڏو درجو ماڻيائين.

هيءَ حڪايات اڳين بزرگن جي باري ۾ آهي، پر اسان هتي لکي آهي.

شعلو: هڪ ڏينهن هڪ شخص ڪنهن مسئلي پڇڻ خاطر وقت جي سڄاڻ قاضي مخدوم حسن رحه جيڪو ٻٺوري پرڳڻي جي هنڙي نالي ڳوٺ ۾ رهندو هو وٽ هليو آيو. مخدوم پنهنجي گهر هو، سو هن اچي در کڙڪايو. ٿوري دير ۾ مخدوم کي گهر کان ٻاهر ايندي ڏٺائون. ليڪن هن جي پويان ڪو ماڻهو هو جيڪو ڪيس پٺيءَ تي ٻهارو هڻندو ٿي آيو. انهيءَ حالت ۾ هو جلدي اندر هليو ويو. آخر جڏهن ملاقاتي ٿيا ته پڇيائونس. اهو ڪير هو جيڪو توهان کي پٺيءَ کي ٻهارو هڻي رهيو هو؟ جواب ڏنائين ته اها منهنجي گهر واري هئي، جيڪا سخت غصي ۾ هئي. (308)

شعلو: هڪ ڏينهن ڪنهن واعظ پنهنجي تقرير ۾ چيو ته جيڪڏهن ڪو شخص ست ڀيرا الحمد پڙهي وهندڙ درياءَ تي شوڪاريندو ته درياءَ سڪي ويندو. هڪ شخص جيڪو وڏي ڪشالي بعد درياءَ پار ڪري گڏهه تي ڪاٺيون ڪٺي ايندو هو. اهو ٻڌي ڏاڍو خوش ٿيو. گهر پهچڻ شرط گڏهه کي سنيرائي درياءَ جي ڪناري تي آيو ۽ جيئن واعظ چيو هو ته تيئن ڪيائين. واقعي درياءَ خشڪ ٿي ويو ۽ هو بنا ڪنهن تڪليف جي لنگهي پار پيو ۽ گڏهه تي ڪاٺيون رکي وري واپس موٽي آيو. ائين ڪيترو عرصو هو دريا پار ڪري ايندو ويندو رهيو.

گهڻن ڏينهن کان پوءِ اهو واعظ به درياءَ جي ڪناري تي اچي پهتو، ڏنائين ته هڪڙو ڪانير آهي، جيڪو ڪجهه پڙهي شوڪاري ٿو ته درياءُ خشڪ ٿي وڃي ٿو. واعظ ان شخص کان پڇيو ته ڪهڙي سبب کان درياءَ خشڪ ٿي وڃي ٿو. هن جواب ڏنو ته جنهن ڏينهن اوهان کان ٻڌو هئم ته جيڪو به ست ڀيرا الحمد پڙهي درياءَ تي شوڪاريندو ته اهو سڪي ويندو. تڏهن کان وٺي آءٌ ائين ڪندو آهيان ۽ سولائي سان پار پهچي ويندو آهيان. واعظ پاڻ دل ۾ چيو ته ڇو نه مان به ائين ڪريان ته بنا ڪنهن تڪليف جي وڃي هن پار پهچان. سو الحمد پڙهي دم ڪيائين ۽ ور ڪنجي پاڻيءَ ۾ گهڙڻ لڳو ته پاڻي ورائي ويس ۽ ٻڏڻ لڳو. گهڻيون ئي دانهون ۽ ڪوڪون ڪيائين پر ڪجهه به ڪين وريس ۽ انهيءَ شخص اهو سڄو لقاءُ ٻيٺي ڏٺو. حضرت جن ان موقعي تي هي بيت پڙهيو:

[96]

ويساهه واري لنگهئو، اويساهي تار، (309)

ملو وڃي ڪن ڪر، تون ڪنر ڪوڏ نهار،

[ويساهه وارا درياءَ لنگهي پار پئجي ويا. ليڪن جن کي ويساهه ناهي، سي تار پاڻيءَ ۾ ڦاسي پون ٿا. ملان ڪنن تائين پاڻي ۾ ٻڏي ٿو وڃي، تون شوق وچان تماشو ڏس.]

شعلو: وقت جو بزرگ، وحدانيت جو پهلوان، جوانمردي ۽ سخاوت جي کاڻ، نبي ڪريم صلعم جي اولاد سيد رڪن الدين رحه مٽيارين وارو چوندو هو ته اسين پنهنجي ترڪش کي تيرن سان پري ويٺا آهيون. پوءِ جڏهن انهن تيرن کي هلايون ٿا، ته ڪي ماڻهن جي ڪنن وٽان لنگهي وڃن ٿا ته ڪن جي منهن وٽان گذري وڃن ٿا. اهي ماڻهو جيڪي انهن جو نشانو نٿا بنجن، انهن کي ڪجهه نٿو ٿئي. البت جن مٿان اهي ڪارگر ٿين ٿا، ته اهي ڦٽجي پون ٿا ۽ قيامت تائين اٿي نٿا سگهن.

شعلو: هڪ ڏينهن ڪنهن درويش بهاءَ الدين گودڙيي کي چيو ته تون رڳو ٿو ڪتاب گڏ ڪرين يا خدا کي به ياد ٿو ڪرين. هن وراڻيو ته خدا ته گهڻا آهن، تون الائي ڪنهن جي باري ۾ ٿو پڇين.

اتي حضرت جن کان ڪنهن پڇيو ته ملان ڇا چيو ۽ درويش ڇا چيو؟ ملان ڏاڍي ڪاوڙ ۾ اچي ويو. البت درويش سنئين سبتي ڳالهه ڪئي ته ملان جيتوڻيڪ گهڻا خدا ڳڻي ٿا وڃن، پر آخر ۾ اهو ئي هڪڙو خدا آهي.

شعلو: خدا جو برگزيده ٻانهو ۽ ٻنهي جهانن جي فڪر کان فارغ درويش صالح ڪڪرالي وارو چوندو هو ته جيڪڏهن خدا تعاليٰ عدل ڪندو ته اسان جو ڇوٽڪارو ٿيندو ۽ جيڪڏهن فضل ڪندو ته اسين عاجز ٿي پونداسون.

شعلو: هڪ ڏينهن عارف رباني(310)، برگزيده سبحاني، اڳين ولين جي شمع ۽ سچن جي صبح، خدا جي واٽ ۾ ڪنل حسن سنيو رحه ڳاهوٽ جو رهندڙ وڻ جي هيٺان ويٺو هو. اوچتو وڻ جي مٿان وينل جهرڪيءَ وٺ لاتي جيڪا درويش جي مٿان اچي پئي. فوراً اها جهرڪي به هيٺ ڪري پئي ۽ مري وئي. اتي ويٺل ماڻهن مان ڪي ڇوڙ لڳا ته جهرڪيءَ کي ڇا ڪيو جو اها مري پئي. درويش جواب ڏنو ته خدا جو قسم مون کي ڪا خبر ناهي. ڇون ٿا ته اها

خبر جڏهن پئي درويش کي پئي تہ هو چوڻ لڳو تہ خداوندا، مونکي اهڙن ماڻهن کان پناهہ ۾ رکج جن تي جيڪڏهن کا وٿ جهڙي شيءِ ڪري ٿي تہ ساهوارا مري وڃن ٿا.

شعلو: مخدوم اسماعيل سومرو جيڪو فقير بہ هو تہ غني بہ هو، مجاهدي ۽ رياضت جو صاحب هو وڏو مالدار ماڻهو هو. وٽس ڪيترو ئي ماهيو مال موجود هو. هڪ ڏينهن سندس ڏيءِ مخدوم عثمان رحمة الله عليه جيڪو پنهنجي وقت جي ڏاهن انسانن مان هڪ هو، تنهن کان پڇيو تہ اسان جون نوڪرياڻيون جڏهن ڏڌ ولوڙينديون آهن، تڏهن پيرن جو زور ڏيئي مانداڻيءَ کي گهمائينديون آهن. ان وقت ڏڌ جا ڦڙا پيرن کي لڳي وري اچي چاڏيءَ ۾ پوندا آهن، سي پاڪ آهن يا نہ؟ مخدوم جواب ۾ هي بيت پڙهيو:

[97]

چارئي پـلـئـہ چڪ ۾، پچي پاريهر وٺ،
ان اهـڙي احتـياط سين، ڦـٽ پڄاڻان ڦـٽ.

[چادر جا چارئي پلاند گپ، چڪ ۾ آهن، پر پڇي ٿو ڪبوتر جي وٺ بابت؟ (311) اهڙي احتياط جو نتيجو جٽ ڦٽ ئي آهي.]

ان ڪانپوءِ چيائين تہ بادشاهن جا انعام کائو ٿا ۽ پڇو ٿا اهڙا مسئلا؟

شعلو: هڪ درويش، عمر بودلي لاءِ جيڪو مجذوب ۽ حال کان بيحال هو، ان لاءِ چوندو هو تہ بيشڪ هو پنهنجو مٽ پاڻ آهي، پر منجهس هڪڙي خراب عادت آهي. اها هيءَ تہ جيتوڻيڪ هو پنهنجي جڳهہ ڪجهہ عرصي لاءِ ڇڏي وڃي ٿو، ليڪن وري موٽي اچي اتي ويهي ٿو.

شعلو: هڪڙو مجذوب هميشه اهي لفظ پيو چوندو هو تہ آءٌ وڃان ٿو وڃان ٿو، پر ڪٿي بہ ترسان نٿو. حضرت جن کي اهي الفاظ ڏاڍا وڻندا هئا ۽ اڪثر دهرائيندا رهندا هئا.

شعلو: دلين جو شرف، اڪابرن ۾ وڏيل ۽ ابرارن ۾ پسنديده درويش ميان سليمان جيڪو اگهم ڪوٽ جو رهندڙ هو. تنهن کي چار زالون هيون. جنهن گهر واريءَ سان گهڻو انس هوندو هوس، ان کي جڏهن ڪو ڪم ڪار چوندو هو، تہ هي الفاظ ڪيندو هو "اي انڌي، هيءَ ڪم ڪر." چون ٿا تہ ائين چوڻ سان ان عورت جي نظر بيهجي ويندي هئي ۽ وري جڏهن پيار مان ائين

چوندو هوس تہ شال تنهنجو اڳيون نور روشن ٿئي، تہ ان جو اڳيون نور واپس ايندو هو. چون ٿا هن جي گهر وارين سان اڪثر ائين ٿيندو رهندو هو.

شعلو: ولين جو اڳواڻ، پرهيزگارن ۾ پلو، ظاهر ۽ باطن ۾ گم، غائب ۽ حاضر جو مسافر، ورع جو صاحب، پنهنجي وقت جو يگانو مخدوم عربي دياٽو رحہ هالڪنديءَ ۾ رهندو هو. هڪ رات پنهنجي جاءِ ۾ ويٺو هو تہ اوچتو ڇت تان پاڻي وهندو اچي سندس چادر تي ڪريو. (312) دل جو وهم دور ڪرڻ لاءِ فوري طور چادر لاهي خادم کي ڏنائين تہ جئن درياءَ تي وڃي ڌوئي اچي. خادم ڏاڍو پريشان ٿيو تہ اڌ رات جو ڪيڏانهن ويندس. بهرحال پير جو حڪم مڃڻ لاءِ اٿي ڪڙو ٿيو ۽ چادر کڻي درياءَ طرف روانو ٿيو. اجان شهر ڇڏي ٻاهر ٿيو تہ ڏسي تہ منجهند جو وقت ۽ سخت گرمي آهي ۽ ڪافي ماڻهو اچي وڃي رهيا آهن. دل ۾ عجب ڪائيندو اچي درياءَ تي پهتو ۽ چادر ڌوئي واپس ورڻ لڳو. وري جڏهن پير جي خدمت ۾ پهتو، ڏسي تہ اتي ساڳي رات آهي. هر طرف اونداهي آهي ۽ ڪٿي بہ روشنيءَ جو نالو نشان ڪونهي. مخدوم ڌوتل چادر ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو ۽ خادم کي چوڻ لڳو تہ مون کان جيڪي گهرڻو هجئي سو گهر! هن جواب ڏنو تہ توهان جيڪي ڏيندؤ سو قبول آهي. مخدوم چيس تہ پوءِ ڇنڇر جي رات سمهڻيءَ جي نماز کان پوءِ صلواة غنا پڙهندو ڪر، جنهن جي هر رڪعت ۾ فاتح ۽ آية الڪرسيءَ کان پوءِ اٺ دفعا انا اعطينا ۽ يارهن ڀيرا سوره اخلاص پڙهج. مون تي خدا تعاليٰ جيڪو پنهنجو ڪرم ڪيو آهي، انهيءَ نفل کان وڌيڪ مون ڪا شيءِ نہ ڏٺي.

شعلو: مناهيجي ڳوٺ ۾ رهندڙ هڪ بزرگ چوندو هو تہ خدا تعاليٰ تائين پهچڻ جي سولي ۾ سولي واٽ سماع آهي ۽ ان کان وڌيڪ ٻي ڪا اهڙي آسان واٽ ڪانهي.

شعلو: هڪ ڏينهن وقت جي وليءَ، خدا جي عشق ۾ پڪل درويش حسن سنئي ڪنهن طالبعلم کان پڇيو تہ بهشت ۾ سماع هوندو يا نہ؟ هن جواب ڏنو، نہ.اهو ٻڌي درويش چوڻ لڳو، پوءِ اسانجي کهڙي ڪم جو، سماع کان سواءِ اسان کي ان جي ضرورت بہ ڪونهي!

شعلو: هڪ ڏينهن (313) زماني جو شيخ ۽ مخدوم، عشق ۽ معرفت جو داناءَ، رياضت ۽ مجاهدي جو صاحب درويش هوتي لاکو، جنهن جي

تربت ساگري جي ڪپ تي نصرپور پرڳڻي ۾ آهي، پنهنجي پٽ کي نصيحت ڪري رهيو تہ سماع کي هرگز ترڪ نہ ڪجو يعني سماع کي ٻڌڻ ۽ پاڻ ان ۾ شامل ٿيڻ نہ ڇڏجو. ان ڪان پوءِ پنهنجي ڳالهہ ڪري ٻڌايائون تہ هڪ ڏينهن آءٌ ٻين ڪيترن بزرگن سان گڏ سماع ۾ مشغول هوس. اوچتو اتي هڪڙو شخص آيو جنهن کي ڳاڙهو لباس پاتل هو ۽ اچڻ سان سماع ۾ شامل ٿي ويو. انهيءَ شخص جي ٻڌڻ سان اسان سيني کي ڏاڍو اثر ٿيو ۽ اسانجي دل ۾ درد الاهي ۽ وجد شوق و محبت جو نئون جذبو جاڳي اُٿيو. بلڪ انهيءَ سماع ۾ هڪ مٿل شخص جيئرو ٿي پيو ۽ الفت الاهيءَ ۾ رڱجي ويو. مونکي بہ خدا تعالىٰ جيڪي نصيب ڪيو آهي، انهيءَ جو سبب ۽ ڪارڻ اهو واقعو آهي.

شعلو: هڪ دفعي جو ذڪر آهي تہ همت ۽ سخاوت جو صاحب، علم ۽ حلم جو پهاڙ، اَزلي ۽ ابدي ذات جو دوست، بندو شيخ طلحہ جنهن جي قبر ٺٽي شهر جي پرسان مڪليءَ تي آهي، پنهنجي وقت جي عارف ۽ مشائخ، زاهدن جي زاهد ۽ عابدن جي عابد پير مراد رحہ جنهن جي تربت پڻ مڪليءَ تي آهي، ان وٽ هلي آيو ۽ ڪانئس پڇڻ لڳو تہ پير ڪنهن کي چئجي؟ (314) پير مراد هڪ ڪنڊ ۾ نيم مرده ٻلي تي نظر وڌي ۽ ان کي چيائين، "اٿ" تہ فوراً اهو ٻلو آواز ڪندو اٿي هلڻ لڳو. ان ڪان پوءِ چيائين تہ پير ان کي چئبو آهي. هاڻي وري پير مراد پاڻ شيخ طلحہ ڪان پڇيو تہ ڀلا شيخي مان مراد ڇا آهي يا شيخ ڪنهن کي چئجي؟ ائين چئي هڪ دڪان تي وينل ڪافر کي ڪٺي آڻي مسجد جي منبر تي ويهاريائون تہ اهو وعظ ڪرڻ ۾ مشغول ٿي ويو. چيائين شيخي ان جو نالو آهي!

شعلو: هڪ ڏينهن درويش ميرڻ ڪاتيار جي گهر واري سندس حجري ۾ هلي آئي، جت هو اڪيلائي ۾ ويهي خدا کي ياد ڪندو هو. درويش کي اها ڳالهہ نہ آئڙي، فوراً ٻاهر نڪري سوچڻ لڳو تہ انهيءَ حجري کي ڊاهي پٽ ڪريان يا ان کي باهہ ڏئي ڇڏيان. مون کي خبر پئي، تہ وٽس وڃي پهتس ۽ باهہ ڏيڻ ڪان منع ڪئي مانس. چوڻ لڳو تہ جتي عورت جو پير پوي، اتي خدا کي ڪيئن ٿو ياد ڪري سگهجي. جڏهن تمام گهڻو سمجهايومانس، تڏهن وڃي اُن ارادي ڪان باز آيو.

شعلو: شيخ ممون ڊنديءَ واري جي اولاد منجهان ڪو شخص واقف

شريعت ۽ طريقت، علم ۽ سخاوت جي کاڻ، تارڪ دنيا و راغب دين مخدوم صدرالدين راهوٽ واري جو مريد هو. هڪ ڏينهن مخدوم جو ان طرف کان گذر ٿيو، جتي سندس اهو مريد رهندو هو. مريد کي چورائي موڪليائين ته پٽ مراد توکي دعائون ٿو ڪري. خادم وڃي مريد کي چيو جئن مخدوم چيو هيس. مريد سمجهيو ته ميان مراد کي اڳيئي گهڻو اولاد آهي، (315) سو خدا کيس وڌيڪ نوازيو هوندو.

هڪدم ٻه ٽويا آن جا ڪٽي اچي ان خادم کي ڏنائين. خادم جڏهن آن ڪٽي مخدوم وٽ پهتو ته هن وري کيس چيو ته واپس وڃ ۽ اسان جي مريد کي چؤ ته مخدوم صدرالدين پاڻ بيٺو توهان کي دعائون ڪري. خادم ويچاري ساڳيو نياپو اچي مريد کي ڏنو. مريد اهي لفظ ٻڌي گهر واريءَ سوڌو جتي به هٽ نه آين، اچي مخدوم جي خدمت ۾ سهڙيو ۽ پنهنجي اڳين روش لاءِ ڳچيءَ ۾ ڳارو وجهي معافي گهرڻ لڳو. ان ڪانپوءِ وڏي عزت ۽ تعظيم سان مخدوم کي پنهنجي گهر تي وٺي آيا ۽ پنهنجي هلت جي تلافيءَ خاطر سڄي ڳوٺ کي ماني کارايائون. جڏهن ماني کائي سڀ واندا ٿيا ته مرشد کي چيائون ته اسان کي نصيحت ڪريو ته جئن اڳتي ان تي عمل ڪريون. مخدوم چيو ته هي جيڪو اسان ٻنهي جي وچ ۾ ٿي گذريو، ان ۾ گهڻي نصيحت سمايل آهي.

شعلو: چون ٿا سوڍن جي قوم جو ڪو ماڻهو مسلمان ٿيو، جنهن ڪري پنهنجي مٽن مائٽن سان هر قسم جو تعلق ختم ڪري ڇڏيائين. جنهن تي انهن گڏجي هن کي چيو ته جڏهن تو اسانجو مذهب ڇڏي ڏنو آهي، ته پوءِ اڳتي خبردار ٿجانءِ ۽ هوشياريءَ کان ڪم وٺجانءِ. ڇاڪاڻ ته هن ڪانپوءِ اسان جي مذهب ۾ واپسي هرگز نه ٿيندي. ليڪن مسلمان ٿيڻ ڪانپوءِ انهن جهڙو به نه ٿجانءِ جيڪي رڳو گهمندا ڦرندا ۽ گداگري ڪري پيٽ قوت ڪندا آهن. بلڪ اهو رستو وٺجانءِ جيڪو خدا جي طالبن جو آهي. (316)

شعلو: هڪ ڏينهن ڪو فقير ڪنهن ملاح جو اچي مهمان ٿيو. ملاح گهر واريءَ کان اچي پڇيو ته گهر ۾ ڪا شيءِ آهي، جيڪا مهمان کي پيش ڪجي. عورت چيو ته نه، ڪجهه به نه آهي، سواءِ ان هڪڙي ٻيڙيءَ جي! ملاح جي دل ۾ ڏاڍو خيال ٿيو ۽ زال کي چوڻ لڳو ته پوءِ دوستن لاءِ اها ٻيڙي به ڪٽي قربان ڪريون!

شعلو: شمع جمال الاهي جو پروانو ۽ بزرگ يگانو مخدوم عربي ديانو رحہ جيڪو هالڪنديءَ ۾ رهندو هو. تنهن ڪان هڪ ڏينهن نماز حاجات جي ترتيب پڇيائون. هن جواب ڏنو تہ مون پيغمبر عليہ الصلواة والسلام ڪان ٻڌو آهي تہ چار رڪعتون نماز حاجات جون آهن. پهرين رڪعت ۾ فاتح سان گڏ آيت الڪرسي هڪ ڀيرو ۽ سوره ڪافرون هڪ ڀيرو پڙهي، ٻي رڪعت ۾ هڪ ڀيرو آيت الڪرسي ۽ هڪ ڀيرو اخلاص پڙهي. ٽين رڪعت ۾ آيت الڪرسي ۽ قل اعوذ برب الفلق هڪ ڀيرو پڙهي. چوٿين رڪعت ۾ فاتحہ آيت الڪرسي ڪانپوءِ قل اعوذ برب الناس هڪ ڀيرو پڙهي.

شعلو: زماني جو ولي، عارف يگانو، مجاهدا ڪٽيندڙ ۽ مشاهدا ماڻيندڙ درويش هوتي لاڪو، جنهن جي تربت ساگري جي ڪپ تي آهي، سندس تعلق نصرپور سان هو. هڪ ڏينهن پنهنجي خيال ۾ گم ويٺو هو تہ ماڻهن اچي ٻڌايس تہ تنهنجو پٽ وفات ڪري ويو. چيائين ترسجو تہ آءٌ اچان ٿو. ماڻهن چيو اسان تہ هن کي دفن ڪري آيا آهيون. چيائين پوءِ بہ ترسو. آءٌ اچان ٿو ۽ ان جو ڪو فڪر ناهي. آخر اتي اچي پهتو جتي پٽس جي لاش کي دفن ڪرڻ لاءِ رکيو هئائون. چوڻ لڳو. اي پٽڙا. اٿي ويهہ (317). هن جو ائين چوڻ تہ سندس پٽ جيئرو ٿي اٿي ويٺو. حاضرين سخت تعجب ۾ پئجي ويا تہ انهن کي چوڻ لڳو هي چوٿون دفعو آهي جو هن پٽ جو روح چوٿين آسمان تان واپس موٽيو آهي. چون ٿا ان ڪانپوءِ جنهن شخص بہ هوتي لاڪي کي پيغمبر عليہ الصلواة جي محفل ۾ ڏنو تہ هن جو ڪنڌ شرمساريءَ ڪان جهڪيل هو. چاڪاڻ تہ پاڻ سڳوري عتاب وچان ڪيس مخاطب ٿيندي فرمايو هو اي هوتي، جيڪڏهن خدا تعاليٰ تنهنجي ڳالهہ کي رد نٿو ڪري، پر توکي گهرجي تہ ادب وچان سڀ ڪجهہ قبول ڪر ۽ توکي ائين ڪرڻ نہ جڳائي.

شعلو: پير طريقت، صاحب سخاوت، وعظ قرآن، جهان داريت فهم ولايت جي ڪاڻ، ذات ازلي ۽ ادبي وٽ مقبول مخدوم صدرالدين راهوتي ڳوٺ چانيهہ پرڳڻي هالڪنديءَ ۾ رهندو هو. هو جڏهن ماڻهن کي وعظ ڪندو هو تڏهن بہ ڪيس تڳڙين لڳل لباس پيل هوندو هو. خلق خدا جي ڪيس ڏسي ۽ ٻڌي ڏاڍو اثر وٺندي هئي ۽ ڪيترا ماڻهو روئڻ ويهي رهندا هئا. هڪ ڏينهن واٽ ويندي مون کي قاضي منور جيڪو مخدوم جي اولاد مان هو ملي ويو. چا

ڏسان تہ ڪيس تمام عمدا ڪپڙا پاتل آهن ۽ وڏي ناهہ نوهہ سان ڪنهن طرف وڃي رهيو هو. مون ڪيس روڪي چيو تہ توهانجو ڏاڏو جڏهن وعظ ڪندو هو تہ ڪيس هميشہ چتين لڳل ڪپڙا ۽ ڦاٽل ٽوپي پيل هوندي هئي. اهي عمدا لباس گهر ۾ لڪائي رکيا هئائين ڇا؟ اهو ٻڌي هو ڏاڍو شرمندو ٿيو.

شعلو:چون ٿا تہ زماني جي پير، عارف ڪامل، (318) عامل هدايت ۽ ڪامل عنايت وقت جي شيخ مخدوم بهاءُ الدين ملتاني جي اولاد مان ڪي ٻہ شخص اهڙا بہ ٿي گذريا، جيڪي پاڻ سان عورتون وٺي پرپاسي واري باغ ۾ رهندو هو. تنهن ڪري هو عورتن ڪي پاڻ سان گڏ گهوڙي تي وهاري پاڻيءَ مان گذري ويندا هئا. چون ٿا تہ جڏهن هو دريا جي ڪناري تي پهچندا هئا ۽ پاڻي نہ هوندو هو تہ اڙي هٽي دريا ۾ گهوڙا ڇڏي ڏيندا هئا. دريا مان گذري گهوڙا پرينءَ پر ايندا هئا. پر انهن جون چنگهون آليون نہ ٿينديون هيون. ڪڏهن ائين بہ ٿيندو هو جو ٻيءَ پر پهچڻ ڪان پوءِ ڪين ياد ايندو هو تہ فلاڻي شيءِ وسري وئي آهي تہ وري گهوڙي تي چڙهي ساڳيءَ ريت دريا پار ڪري اچي شهر پهچندا هئا. اهي سڀ برڪتون ۽ پلايون سندن جد امجد يعني ڏاڏي جي ڪري هيون.

شعلو: بزرگ پلارو، عارف يگانو، سلطان دين و دنيا، يقين ۽ هدايت جو سيمرغ، مشاهدو ماڻيندڙ شيخ پرڪيو چڪيو رحہ ڪاتيار جي باري ۾ ڪن ماڻهن اعتراض ڪيو تہ پاڻ ڪي ڪهڙي حساب ۾ ولي ٿو سڏرائي. ڇو تہ جڏهن خدا تعاليٰ ولين ڪي ولايت جون خلعتون ٿي پارايون تہ ان وقت هو حاضر ڪو نہ هو. پوءِ هاڻي پاڻ ڪي ڪيئن ٿو ولي سمجهي. جڏهن شيخ پرڪيي اها ڳالهہ ٻڌي تہ چوڻ لڳو تہ انهيءَ گهڙيءَ جڏهن خدا تعاليٰ ارواحن ڪي ولايت سان ٿي نوازيو تہ هو اهو سچو ڪم اميرالمؤمنين حضرت علي ڪرم الله وجهہ جي هٿان (319) ٿي رهيو هو. آءٌ ان وقت حاضر هوس ۽ اهي خلعتون جيڪي توهان ۽ توهان جهڙن ٻين ڪي مليون آهن، مان جهلي بيٺو هوس. مان توهان ڪي ڏسي رهيو هوس. پر توهان مونکي نہ پئي ڏسي سگهيا، ڇو تہ آءٌ اميرالمؤمنين امام المسلمين سلطان ملت مصطفوي، برهان ۽ حجت نبوي امير علي رضي الله عنہ جي نور واري شعاع هيٺ بيٺو هوس.

شعلو: هڪ ڏينهن مخدوم عامل صديق عالم تحقيق عيسيٰ، ميان عبدالقدوس جي پيءُ، جيڪو حضرت جن جو خاص مريد هو، مسجد ۾ آيو. هو

مسجد ۾ ورد ۾ مشغول هو ۽ پنهنجي مٽي کي ٽي ڦيرايائين. پٽس جڏهن اها حالت ڏٺي ته کيس چوڻ لڳو مٽي کي اهڙيءَ طرح ڦيرائڻ مان ڪهڙو فائدو، جيڪڏهن ان عبادت جو ثواب نٿو ملي. ان کان بهتر آهي ته پنهنجي مٽي کي اها تڪليف نه ڏي ته جيئن تو مٽان ڪو آگر نه ڪٽي.

شعلو: سلطان التارڪين، برهان المحققين، قطب دين و دولت، سنت جي شمع، مخدوم صدو لانگاهه رحه جنهن جي تربت نصرپ سومرو نالي ڳوٺ ۽ ٻنوري پرڳڻي ۾ آهي. هو ترڪ دنيا جي مقام تي پهتل هو. جيڪا به شيءِ وٽس ٻچي پوندي هئي، سا هميشه ٻين ۾ ورهائي ڇڏيندو هو. ايتريقدر جو رات جو مٽن ۽ دلن جو پاڻي به هارائي ڇڏيندو هو ۽ چوندو هو"يوم جديد و رزق جديد" يعني "نئون ڏينهن نئون رزق." هڪ ڏينهن ڪنهن ماڻهوءَ ٻڌايس ته توهان جي گهر ۾ ڪجهه ڪونهي. تنهن ڪري توهان جا نينگر ڇا کائن (320). جيڪڏهن گهر ۾ ڪجهه بچائي رکو ته بهتر آهي. پاڻ ان کي هيءَ حڪايت ٻڌايائون:

هڪڙي بادشاهه ٻي بادشاهه جي مٿان لشڪر ڪشي ڪئي ته جيئن ان جو ملڪ فتح ڪري. هن بادشاهه پنهنجا جاسوس موڪليا ته حمله آور لشڪر جي خبر چار رکي اچن. اهي جاسوس جلدي موٽي آيا ۽ اچي بادشاهه کي ٻڌايائون ته واقعي لشڪر اچي پيو. بادشاهه فڪرمند ٿي پيو ۽ جاسوسن کي گهرايو ۽ اچي پنهنجي ٻين ماڻهن کي انهن جاسوسن جي جاسوسيءَ لاءِ موڪليائين ته ڏسي اچو ته جيڪڏهن اهي پاڻ آرام جي ننڊ سمهي پيا آهن ته پوءِ ڪوڙ ڳالهايو اٿن. البت جيڪڏهن اهي پاڻ بي آرام ۽ پريشان آهن ته معنيٰ خبر سچي ڏني اٿن. بادشاهه جا اهي ماڻهو وڃي ڏسي آيا ته اهي جاسوس ڏاڍي مزي جي ننڊ ۾ ستا پيا آهن ۽ ڪين ڪنهن به قسم جي ڳڻتي ڪو نه هئي. موٽي اچي بادشاهه کي اها حقيقت ٻڌايائون.

اها حڪايات بيان ڪري مخدوم صدو لانگاهه چوڻ لڳو ته اسين پاڻ جاسوس آهيون. علم پڙهيو اٿئون. جيڪڏهن اسين پاڻ آرام سان سمهيا پيا هونداسين ۽ هن دنيا کي قبول ڪنداسين ته پيا به اهڙيءَ طرح عمل ڪندا. انهيءَ ڪري بهتر آهي ته هن دنيا مان ذرو به قبول نه ڪريون ته جئن ٻين لاءِ اهڙو مثال قائم ٿئي.

شعلو: هڪڙي فقير پڇيو ته ڇا سبب آهي جو هيڏي ساري خلق

سخاوت ۽ سعادت جي سج، خدا جي عشق ۽ سڙيل ۽ پچيل حضرت شيخ پٺي رحہ جي زيارت لاءِ وجي ٿي. الائجي ڇو شيخ پاڻ کي اهڙين ڳالهين لاءِ ڪٺي مشهور ڪيو آهي؟ ڇون ٿا تہ جلد ئي ان فقير خواب ۾ شيخ پٺي کي ڏٺو، جنهن چيس تہ اي فقير، خدا جو قسم مون کي ماڻهن جي اچڻ وڃڻ جي ڪا خبر ناهي. مان هر وقت حضرت رسالتمآب ﷺ (321) جي خدمت ۾ هوندو آهيان، خدا تعاليٰ ماڻهن جا ڪم سندن نيت ۽ ارادي سبب پورا ڪري ٿو ۽ مونکي ماڻهن جي مراد پچائڻ ۾ ڪو دخل ڪونهي.

شعلو: سيد علي شيرازي نٿي وارو جيڪو فقير بہ هو تہ غني بہ هو ۽ محبت جي بازيءَ ۾ اڳرو هو، چوندو هو تہ اهو پير مريد چو ٿو ڪري جيڪو مريد جون هر روز سئو خطائون بخش نٿو ڪري سگهي. ان جو مثال اهڙو آهي تہ جيئن ڪنهن جو پٽ ناحق خون ڪئي ۽ اهو معاف نہ ڪري يا نہ ڇڏي!

شعلو: هڪ شخص شيخ پرڪيي رحہ ڪاتيار جي خدمت ۾ اچي عرض ڪرڻ لڳو تہ الائجي منهنجي گهر واري گم ٿي وئي آهي يا گهر ڇڏي هلي وئي آهي، پر ننڍڙا ٻار آهن، جيڪي وينا ٿا روئن. خدا جي واسطي دعا گهرو تہ جيئن مونکي گهر واري ملي پوي! اهو ٻڌي شيخ فوراً پنهنجي خادم کي حڪم ڏنو تہ وڃ ۽ عورت کي وٺي اچ. خادم ويچارو جلد ئي اٿيو ۽ دروازي کان ٻاهر پهچي سوچڻ لڳو تہ پر ڪيڏانهن وڃان. شيخ چيس تہ اڳتي وڃ. آخر شيخ جو حڪم مڃي اڳتي ڪاهي پيو. جيئن اڳي وڌندو ويو تہ اوچتو زمين هيٺ ٿيڻ شروع ٿي ۽ ائين ٿي لڳو تہ ڄڻ هو زمين اندر گهڙندو ٿي ويو. آخر زمين مٿانئس وري وئي ۽ هو ڏاڪڻ ذريعي هيٺ پهچي ويو. اتي ڏٺائين تہ شاهي خيما لڳل آهن ۽ قيمتي فرش وڇايل آهن (322) ۽ پرواري خيمي اندر ڪجهہ مرد ۽ عورت جهڙوڪ قيد ۾ بند پيا آهن. بلڪ انهن جا هٿ ۽ پير چورن وانگر ٻڌل آهن.

هي خادم ان بزرگ جي سامهون ويو ۽ عرض ڪرڻ لڳو تہ شيخ جنهن ڪم لاءِ مونکي هتي موڪليو آهي، اهو ڪم ڪري ڏيو. اهو بزرگ چوڻ لڳو تہ اهو اسانجو نذرانو هو جيڪو ان شخص پاڻ ڏيڻو ڪيو هو. پر پوءِ ان وعدي تان ڦري ويو. خادم اهو جواب ڪٺي سموري حقيقت اچي شيخ پرڪيي کي ٻڌائي. اهو ٻڌي شيخ پنهنجي جڳهہ تان اٿيو ۽ ان شخص کي هٿ کان وٺي ان

بزرگ جي خدمت ۾ آيو. شيخ عرض ڪرڻ لڳو تہ هن جي عورت هن کي موٽاءِ. ائين ٻہ دفعا چيائين هن بزرگ کي ڪو جواب نہ ڏنو. بلڪ منهن ڪٽي ٻئي طرف ٿي ڪيائين. آخر شيخ بزرگ جي اجازت ڪانسواءِ ان شخص کي وٺي ان تنبوءَ طرف آيو جتي هن جي عورت قيد ۾ هئي. هن کي چيائين تہ پنهنجي عورت کي سڃاڻ ۽ هن کي ٻاهر وٺي اچ. مريدن پنهنجي بزرگ کي چيو تہ هي بنا اجازت عورت کي وٺي ٿا وڃن. تنهن تي ان بزرگ چيو تہ هي مجذوب خدا جو آهي ۽ ان جي محبت ۾ مست آهي. هو جيڪڏهن سيني کي ڇڏائي وٺي وڃي ها تڏهن بہ آءٌ کيس ڪجهہ نہ چوان ها. چون ٿا اهو بزرگ پلارو حضرت غوث الثقلين برهان المحققين عارف رباني ميران محي الدين عبدالقادر جيلاني هو. (323)

شعلو: هڪ پيري ڪنهن شخص وقت جي ولي ۽ بزرگ صابو سومرو جيڪو ٻنوري پرڳڻي جي ڳوٺ هنڙيءَ جو رهندڙ هو، تنهن کان پڇيو تہ ڪي اوليا بظاهر آرام جي ننڊ ۾ ستل نظر اچن ٿا، جڏهن تہ ٻيا نماز روزي ۽ ورد وظيفن ۾ مشغول آهن. توهان انهن ٻنهي کي ڪيئن ٿا سمجهو؟ جواب ڏنائين تہ ان جو مثال هن ريت آهي. جڏهن ننڍا ڇوڪرا ڏورو ويڙهي لاٽوءَ کي زمين تي اڇلائيندا آهن تہ اهو اهڙي زور سان ڦرڻ لڳندو آهي جو ڇڻ تہ هڪ هنڌ تڪ هٽي بيٺو آهي ۽ ماڻهو سمجهندا آهن تہ اهو بيٺو آهي. اهو مثال انهن ستلن جو آهي. پر جڏهن ٿوري دير کان پوءِ اهو لاٽون آهستي ڦرڻ لڳندو آهي تہ محسوس ٿيندو آهي تہ اهو گول ڦري رهيو آهي. اهو مثال عابدن جو آهي.

شعلو: هڪڙي پير جو ڪو مريد هو جيڪو هڪ ڏينهن ڪنهن ٻئي پير سان اٽڪي پيو. انهيءَ پير هن مريد کي ڏاڍا پٽ پاراتا ۽ بددعائون ڪيون، بلڪ سندس خوب خبر ورتائين. آخر اهو مريد روئيندو پنهنجي پير وٽ دانهن ڪٺي آيو ۽ چوڻ لڳو تہ مونکي فلاڻي پير پٽيو آهي ۽ ڏاڍيون بددعائون ڪيون اٿس. هاڻي خدا خير ڪري. پير چيس تہ فڪر نہ ڪر. هن جي پٽ پاراتو توکي هرگز ڪو نہ لڳندو، ڇو تہ مون کيس هڪ ڏينهن ڳنڍ ۾ پئسا ٻڌندي ڏٺو آهي.

شعلو: برگزيده بزرگ عارف يگانو شيخ ابراهيم جيڪو حظيره قدس ۾ فائز شيخ ريحان جهنگلي جي اولاد منجهان هو، جنهن جي رهائش نيرن ڪوٽ جي ڳوٺڙي رڪن پور ۾ هئي، (324) هڪ ڏينهن جگر گوشہ نبي

ڪريم، خفي ۽ جليءَ ۾ مشغول بزرگ ميران سيد علي شاه شيرازيءَ ڏنهن وٽ هلي آيو. ان وقت سندس هٿ ۾ تسبيح هئي. جڏهن سيد علي شيرازيءَ سان هٿ ملايائين ته سيد عليءَ چيس ته توهان به هٿ ۾ تسبيح رکو ٿا! جواب ڏنائين ته جڏهن گهوڙو ڏٻرو ۽ ضعيف ٿي پوي ته پوءِ لڪڻ ڪٽڻ جي ضرورت پوي ٿي. ليڪن تازي گهوڙو به لڪڻ سان سونهي ٿو. اهو ٻڌي سيد علي خاموش ٿي ويو ۽ وڌيڪ ڪجهه نه چيائين.

شعلو: علم ۽ حڪمت جو خزانو حلم ۽ عصمت ۾ يگانو، بانهن جو شرف، زاهدن جو سرموڙ درويش پنيو سنهارو خدا واسطي ماڻهن جا ڪم ڪندو هو. هڪ ڏينهن ڪجهه ماڻهو وٽس اچي چوڻ لڳا ته اسانجو وقت جي مغل حاڪم ۾ ڪم آهي، اسان سان گڏجي هلو. هوڏانهن اهو مغل حاڪم هن درويش جي بار بار اچڻ مان اڳيئي تنگ ٿي پيو هو، سو پنهنجي دربانن کي چئي ڇڏيو هئائين ته جيڪڏهن پيهر اهو درويش اچي ته خوب ڇهبڪ وهائي ڪڍجوس ته جيئن وري اسان وٽ نه اچي، هن اسان کي گهڻو ئي تنگ ڪيو آهي، آخر ٿيو به ائين. جڏهن پنيو درويش انهن ماڻهن سان گڏجي مغل حاڪم جي دروازي تي آيو ته دربانن سندس خوب خدمت ڪئي، ايتريقدر جو ڳالهه بيان ڪرڻ کان ٻاهر آهي. تاهم درويش ڪجهه نه ڪيو.

اجان هو واپس وڃي رهيو هو ته واٽ تي وري هڪ ٻيو حاجتمند مليس جنهن کي ان واقعي جي ڪا خبر نه هئي. اهو چوڻ لڳس ته ڪيتري عرصي کان توهان کي پيو ڳولهيان، اڄ الائي ڪيئن ملي ويا آهيو. خدا جي واسطي مون سان گڏجي هن مغل حاڪم وٽ هلو ته توهان جي برڪت سان من منهنجي جان خلاصي ٿئي. (325)

درويش پنيو هڪ لفظ به نه ڪڇيو ۽ ان شخص سان گڏجي وري ان مغل حاڪم جي دروازي تي اچي پهتو. دربان ڏسي پڇڻ لڳس ته وري ڇو آيو آهين، اڳين مار وسري وئي اٿئي ڇا؟ درويش چوڻ لڳو ته توهان جي هٿان مار کائي واپس ٿي ويس ته واٽ تي هي شخص مليو جيڪو خدا جو واسطو ڏيئي، هتي وٺي آيو آهي ته جيئن سندس مقصد پورو ٿئي. مغل حاڪم کي جڏهن اها خبر پئي ته ڳچيءَ ۾ ڳارو وجهي ٻاهر نڪري آيو ۽ اچي درويش کان معافي گهريائين. چون ٿا ته ان کانپوءِ ڪڏهن به درويش جو چوڻ نه موٽايائين.

شعلو: درويش بي خويش، صاحب عزت و ورع يعقوب پليجو رهندڙ نارو پرڳڻو ستيار جي ڳالهه ڪن ٿا ته پورو هڪ سال طعام نه کاڌائين، تڏهن به بت ۾ ٿلهو متارو هو. هڪ ڏينهن مريد کي چيائين ته اڳتي اڌ پاءُ اٽي جي ماني تيار ڪندا ڪريو. مريد ائين ڪرڻ لڳو ۽ ڪيترن ڏينهن تائين اهو معمول رهيو. هڪ ڏينهن مريد ساڳئي ريت ماني پيش ڪئي ته ڪجهه حصو مانيءَ جو کائي باقي حصو مريد کي ڏنائين ته جيئن زنبيل ۾ وجهي محفوظ ڪري رکي. چون ٿا ته مريد ڇهه مهينا اهو مانيءَ ٽڪر سنڀالي رکيو. ليڪن هڪ ڏينهن جڏهن کيس ڏاڍي بک لڳي ته کائي ڇڏيائين. اوچتو هڪ درويش مريد کان انهيءَ پاروٽي مانيءَ ٽڪر جي گهر ڪئي. مريد ويچارو ڏاڍو پريشان ٿيو ۽ چوڻ لڳو ته هڪ ڏينهن ڏاڍو بکايل هوس سو مون اهو کائي ڇڏيو. درويش کيس مخاطب ٿي چوڻ لڳو ته پوءِ تو ۾ ۽ هڪ چور جي وچ ۾ ڪهڙو فرق آهي. هو بغير اجازت ٻين جون شيون کڻي ٿا وڃن ۽ تو به بنا اجازت ماني کائي ڇڏي آهي!

شعلو: زماني جو عارف ۽ وقت جو مخدوم (326) ميران سيد علي شيرازي هڪ ڏينهن پنهنجي پير مرشد قبله انوار نقطهٔ اسرار درويش آچر نٿوءَ جي پيرن کي زور ڏيئي رهيو هو. اتفاقاً درويش عبدالحليم مجذوب، جيڪو دادو درويش جي ڳوٺ ۾ مدفون آهي، اتان اچي لنگهيو ۽ سيد علي شيرازيءَ کي ان حالت ۾ ڏسي چوڻ لڳو، "هتي ٻيءَ طرح ٿا گذاريو ۽ هتي هن طرح ٿا گذاريو." درويش آچر اهو ٻڌي وراڻيو ته ٻيا گهڻن ۾ ٿورا پر هي ٿورن ۾ ٿورو آهي. درويش عبدالحليم جڏهن اهو جواب ٻڌو ته اتان روانو ٿي ويو. هيڏانهن سيد علي پنهنجي مرشد آچر کان پڇيو ته عبدالحليم جي گفتي جو الائي ڇا مطلب هو ۽ توهان الائجي کيس ڪهڙو جواب ڏنو؟

درويش چيو ته سندس اشارو هو ته پيغمبر عليه الصلواة والسلام جي حضور ۾ آءٌ هر قسم جي خدمت بجا آڻيندو آهيان، پر هتي وري هڪ سيد زادي کان پنهنجي خدمت ٿو ڪرايان. ان تي مون کيس جواب ڏنو ته هڪڙا ماڻهو اهڙا آهن، جيڪي هميشه پنهنجي لاءِ ٻين کان وڌيڪ نفعي جي طلب رکن ٿا ۽ اهي گهڻائيءَ ۾ آهن. ليڪن ڪي ٿورا اهڙا به آهن جيڪي ٻين کي پاڻ کان وڌيڪ نفعو ڏيڻ پسند ڪن ٿا ۽ اهي گهٽ آهن، پر ڪي اهڙا به آهن جيڪي

ٻين جي نفعي خاطر پنهنجو نقصان ڪن ٿا ۽ اهي تمام گهٽ آهن. (327)

شعلو: مجاهدي جي ميدان جو مرد ڪامل، عامل هدايت ۽ ڪامل عنايت سلطان عالم روح مخدوم نوح رحہ هالڪنديءَ وارو هميشه پنهنجي هٿن سان ڪم ڪار ڪندو هو ۽ ڪڏهن بہ ٻين کي تڪليف ڏيڻ نہ گهرندو هو. هڪ ڏينهن مجلس ۾ ويٺو هو تہ اڃ کيس ڏاڍو تنگ ڪيو. پاڻي ڪافي پري رکيل هو سو اٿي ان طرف هلڻ لڳو. اتي هڪ مريد ويٺو هو جيڪو اها ڳالهہ سمجهي فوراً ان طرف ڊوڙيو ۽ پاڻيءَ جو ڪوزو ڀري آڻي مخدوم صاحب جي آڏو حاضر ڪيائين. پاڻ اهو پاڻيءَ سان ڀريل ڪوزو ورتائون، پر پاڻي نہ پيتائون. بلڪ پاڻ انهيءَ مٽ تائين ويا ۽ اهو پاڻي ان ۾ وجهي وري ٻيهر ڪوزو ڀري پوءِ پنهنجي هٿن سان پيتائون ۽ ان ڪانپوءِ موٽي اچي مجلس ۾ ويٺا.

شعلو: هڪڙو درويش بهرام پور پرڳڻي جي هڪ ننڍڙي ڳوٺ ۾ رهندو هو. ان ڳوٺ جي ٻنين ۾ اتان جا ڪتا ڏاڍو نقصان ڪندا هئا. هي درويش اتان جي ماڻهن کي پترن جي مٿان الحمد پڙهي ڏيندو هو. ماڻهو پوءِ اهي پتر وڃي زمين ۾ رکندا هئا تہ ڪتا مري ويندا هئا. آخر انهيءَ درويش هن جهان مان لاڏاڻو ڪيو تہ ماڻهو وري اچي سندس پٽ کي عرض ڪرڻ لڳا. هن پڻ ماڻهن کي پترن تي سورة فاتحہ پڙهي دم ڪري ڏني تہ وڃي زمين ۾ رکن (328) پر هن دفعي انهن پترن جي رکڻ مان ڪو فائدو نہ ٿيو. موٽي اچي کيس حقيقت ٻڌايائون. چوڻ لڳو تہ منهنجو پيءُ سورة الحمد پڙهي چوڪاريندو هو، مون پڻ ائين ڪيو. ليڪن منهنجي پيءُ جي برڪت ظاهر هئي لڳي ٿو اها برڪت هن سان گڏ ختم ٿي وئي. مونکي ان ڪان وڌيڪ خبر ناهي.

شعلو: عزت ۽ فتوت جو صاحب، حلم ۽ حميت جي ڪاڻ، عارف يگانو درويش يعقوب پليجو صاحب ڪرامت هو. هڪ ڏينهن ڪنهن پڇيائون تہ پنهنجون ڪرامتون ڇو ٿا ظاهر ڪريو؟ جواب ڏنائين تہ جيڪي ڪرامت کي ڪا شيءِ سمجهن ٿا، اهي ان کي لڪائن ٿا ۽ ظاهر نٿا ڪن.

شعلو: حضرت جن پاڻ ذڪر ڪيو تہ هڪ دفعي آءٌ ۽ ميرڻ ڪاتيار گڏجي مخدوم نوح رحہ جي زيارت لاءِ روانا ٿياسون. واٽ تي هڪ هندوستان جو درويش بہ اچي اسان سان مليو. اسان هلندي هلندي اهڙي هنڌ اچي پهتاسون جو اسان جي آڏو دريا ٿي وهيو. پاڻي دريا جي ٻيءَ پر هو. اهو ڏسي ميرڻ

ڪاتيار شاهي چوبدارن وانگر آواز ڏيڻ شروع ڪيا. انهيءَ درويش ڪي اها ڳالهه نہ آئڙي ۽ چوڻ لڳو مون سمجهيو ٿي تہ اوهين خدا جا طالب آهيو، پر هينئر پڪ ٿي اتم تہ اوهان ڪنهن ٻئي گروهہ منجهان آهيو. جيڪڏهن اسان ڪي هن جڳهہ تي تي ڏينهن بہ گذري وڃن ها چا ٿي پوي ها. بلڪ هڪ گهڙي ترسڻ جي بجاءِ توهان شاهي چوبدارن وانگر ملاح ڪي سڏڻ شروع ڪيو آهي. (329) ائين چئي هو هليو ويو.

شعلو: هڪڙا بہ فقير وڏي شوق منجهان خدا جي باري ۾ خبرون پيا ڪندا هئا ۽ پنهنجي مرشد ڪان پڻ ان سلسلي ۾ پيا پڇندا هئا. انهن مان هڪڙي فقير وٽ نوڪر بہ هو. هڪ ڏينهن ڏنائون تہ اهو فقير اڳ ۾ ۽ پٺيان نوڪر سندس ڪوئرو ڪنيو ٿي آيو. پير ڪي جڏهن اها خبر پئي تہ چيائين تہ ان فقير پاڻ ڪي ضايع ڪيو. ڇو تہ هو خدا جي طلب ڪان پري آهي. اصل ۾ جيڪو پاڻ وٽ ڪو خادم نٿو رکي، بلڪ پاڻ ڪي ان جي جڳهہ تي سمجهي ٿو، اهو خدا سان واصل ٿي سگهي ٿو.

شعلو: هڪ دفعي بزرگن جو سالار، واقف اسرار ۽ مقبول ابرار مخدوم نجيم جيڪو سيوهڻ جي پرسان ريل ڳوٺ ۾ رهندو هو، زماني جي عارف ۽ بزرگ، علم ۽ عمل جي ڪعبي، ورع ۽ حلم جي قبلي مخدوم نوح رحہ وٽ هلي آيو. چوڻ لڳو تہ مخدوم ڪهڙي ڪم ۾ مشغول آهن؟ ڪو بہ جواب نہ مليس تہ وري وڏي آواز سان ساڳيو سوال ورجايائين. مخدوم صاحب ڪنڌ مٿي ڪٽي جواب ڏنو تہ ڪجهہ نہ پيا ڪن ۽ ان وقت هيءَ آيت پڙهيائون: "**والله خلقكم وما تعملون**" (96:37) يعني الله توهان ڪي بہ خلقيو آهي، ۽ جيڪي توهان ڪريون ٿا."

جڏهن اها آيت ٻڌائين تہ پوءِ پري ٿي ويهي رهيو.

شعلو: هڪ پيري عارف رباني فاني في الله باقي بالله مخدوم نوح رحہ نئي ۾ تشريف فرما ٿيا. نئي جا ملا اهو ٻڌي گڏ ٿيا چوڻ لڳا تہ اسان ٻڌو آهي تہ مخدوم قرآن شريف جي اڌ ٻڌل يا نئين معنيٰ ٿو ڪري. اهو سوچي سڀ وٽس هلي آيا ۽ اچي اهو مسئلو پيش ڪيائون. اتي هڪ مريد وينو هو ان چيو تہ جڏهن مخدوم صاحب قرآن جي معنيٰ شروع ڪئي تہ مون تسبيح جا مڻڪا سورڻ شروع ڪيا. هڪڙي معنيٰ تي هڪڙو مڻڪو ٿي سوريم. جڏهن پاڻ معنيٰ

ڪري بس ڪيائون تہ مون تسبيح جا مڻڪا ڳڻيا تہ اهي پورا اسي ٿيا.

شعلو: هڪ شخص جو پڻ خدا جو طالب ٿي بيٺو. پيءُ نصيحت ڪندي چيس تہ ڇو اسان جا حق ادا نٿو ڪرين؟ ڇا اسان توکي انهيءَ لاءِ پالي وڏو ڪيو هو. اسان کي اميد هئي تہ تون وڏو ٿي اسان جي خدمت ڪندين. اهو ٻڌي پڻ اٿيو ۽ قرآن پاڪ کڻي پيءُ کي ڏنائين تہ قسم کڻي چوءُ تہ جڏهن تو منهنجي ماءُ سان قربت ڪئي، ان مهل تنهنجي نيت ۾ اها ڳالهہ هئي تہ مونکي اهڙو پڻ عطا ٿيندو جيڪو منهنجي خدمت ڪندو. اهو شخص اهو ٻڌي خاموش ٿي ويو ۽ وڌيڪ ڪجهہ نہ ڪڇيو.

شعلو: هڪ ڀيري ڪيترا بزرگ ميڙ ڪري نڪتا. ساڻن درويش بي خويش، عامل ڪامل راڇو ستيو دل جنهن جي تربت ڳوٺ راڌڻ پرڳڻي لنداڻ ۾ آهي، پڻ گڏ هو. جڏهن هي سڀ ان قبيلي وارن وٽ پهتا تہ هنن ڪين مهت نہ ڏنو. سيني کي ڏاڍو رنج پهتو ۽ ڪجهہ نہ کاڌائون. ليڪن درويش راڇو اهڙي وقت ۾ بہ انهيءَ قبيلي وارن جي هڪ گهر ۾ آيو ويو ٿي ۽ طعام (331) پٽي کاڌائين. بين بزرگن کي جڏهن اها خبر پئي تہ چوڻ لڳس اي راڇيا، اسان پاڻ کي بک ۾ ماري پاهہ ڪيو آهي، پر تون انهن وٽ پيو ٿو وڃين ۽ کائين پيئين جن اسانجو ڪو خيال نہ ڪيو آهي. درويش راڇو چوڻ لڳو تہ توهان کي جيڪي وڻيو سو بين سيني قبيلي وارن سان ڪيو. باقي هن گهر واري جو اسين پاڻهي خيال ڪنداسين.

شعلو: خدا جي برگزيده بندي ميرڻ ڪاتيار جي ڳالهہ ٿا ڪن تہ هو جڏهن ماڻهن کي ڪاڏي ڪارائڻ جو خيال ڪندو هو ۽ ماڻهو تمام گهڻا هوندا هئا ۽ ڪاڏو ٿورو تہ پوءِ عجيب اٽڪل ڪندو هو. جنهن ماڻهوءَ کي ڪاڏو ڪارائڻو هوندو هوس تہ ان جي پرسان وڃي مذاق ۾ ان جي پڳ لاهي پاڻ وٺي اندر ڀڄندو هو تہ اهو ماڻهو سندس پويان اندر هليو ايندو هو. پوءِ ان کي آرام سان ويهاري ماني کارائيندو هو.

شعلو: هڪ ڏينهن ڪيترا طالبعلم سيڙجي وقت جي شيخ عارف يگانہ، عالم صديق، عامل تحقيق، صاحب صدق، مسافر غائب و حاضر، محو ظاهر ۽ باطن قاضي قادن درٻيلي واري وٽ آيا. چوڻ لڳا تہ اسان ٻڌو آهي تہ توهان چئو ٿا تہ آءُ خدا کي اکين سان ڏسان ٿو ۽ بين کي بہ ڏيکاري سگهان ٿو. جيڪڏهن اهو سچ آهي تہ پوءِ اسانکي ڏيکار. قاضي قادن چيو تہ بهتر.

هنن سيني کي حجري ۾ ويهاري پاڻ اندر آيو ۽ انهن سيني لاءِ قسمين قسمين جا طعام خاص طور گوشت جو جهجهو بندوبست ڪيائين. (332) اهو سڀ آڻي انهن جي آڏو حاضر ڪيائين، جيڪو هنن سيني ڪائي چٽ ڪيو. پر هنن لاءِ آخر تائين پاڻي اصل نه آندائين. گوشت کائڻ ڪانپوءِ هنن گهڻو ئي پاڻي لاءِ چيو، پر ڪين هر وقت چوندو رهيو ته ڪجهه ترسو. هيڏانهن قاضي قادن حجري جو دروازو بند ڪري ٻاهران ڪڙو چاڙهي هليو ويو. هي سڀ آخر تائين پاڻي پاڻي ڪري گوڏن ۾ منهن وجهي ويهي رهيا، جهڙو مراقبو ڪري رهيا هجن ۽ انهيءَ حالت ۾ هو سڀ اونگهه ۾ پئجي ويا. صبح جو قاضي قادن اچي دروازو کوليو ته هو سڀ مٿس غصو ڏيکارڻ لڳا ۽ چوڻ لڳا ته اسان کي توهان مان اها اميد نه هئي.

انهيءَ تي قاضي قادن چين ته پلا توهان ننڊ ۾ ڪجهه ڏٺو. هڪڙن چيو ته اسان پاڻ کي پاڻيءَ جي کوهه اندر ڏٺو ۽ ٻين چيو ته اسان پاڻ کي درياءَ ۾ تڙڳندي ڏٺو، جتي اسان خوب پاڻي پئي پيتو. اهو ٻڌي قاضي قادن کين مخاطب ٿي چيو ته فقط هڪ رات اوهان سچي دل سان ٻيون سڀ ڳالهيون وساري پاڻيءَ جي طلب ڪئي ته اوهان کي ننڊ ۾ به پاڻي نصيب ٿيو. انهيءَ ڪري جيڪي ماڻهو خدا کي محبت وچان سالن جا سال ياد ڪن ٿا ۽ ان جي طلب ۾ ڪيترا ڪشالا ڪدن ٿا، سي ڪيئن چو ڪو نه ڏسي سگهندا. اهو ٻڌي اهي طالبعلم ڏاڍا شرمندا ٿيا ۽ ڪجهه ڪڇڻ ڪانسواءِ اتان روانا ٿي ويا.

شعلو: وقت جي ولي، عزت ۽ برڪت جي صاحب شيخ پرڪيي چڪيي ڪاتيار کي ڪن ماڻهن اچي ٻڌايو ته رڪن الدين پٽ ڏٺو اهڙو آواز ٿو ڪڍي جو ان سان ٻڌندڙ جو دم پرواز ٿو ڪري وڃي. اهو ٻڌي شيخ پرڪيو چوڻ لڳو اسان ڪنهن کي مارڻ واري ڳالهه نٿا پسند ڪيون. البت ايتري سگهه پاڻ ۾ سمجهون ٿا ته حضرت آدم عليه السلام کان وٺي هن وقت تائين جيڪي مري چڪا آهن، انهن کي زنده ڪجي. ليڪن شرم ٿو اچي ته انهيءَ ڳالهه ۾ حضرت رسالتمآب (333) ﷺ پڻ هٿ نه وڌو.

شعلو: صاحب ولايت ۽ عزت، صاحب هدايت ۽ بصيرت سيد حيدر شاهه سن تعلقي سيوهڻ واري جي ڳالهه ٿا ڪن ته هڪ ڏينهن ماڻهن جي ميڙ ۾ ويهي چوڻ لڳو ته اسان خدا ڏانهن ويندڙ ايترين واٽن جي خبر رکون ٿا، جو هر

ماڻهوءَ کي هڪ جدا رستي سان ان تائين پهچائي سگهون ٿا. ايتريقدر جو انهن مان ڪنهن کي اها خبر نہ پوندي تہ ڪير ڪهڙي رستي سان ويو.

شعلو: قاضي قادن پنهنجي وقت جو وڏو عالم ۽ ڏاهو انسان هو. هن جو تعلق بکر پرڳڻي ۾ دربيلي شهر سان هو. هڪ ڏينهن هن ٻڌو تہ ڪو ملامتي درويش مسجد جي محراب ۾ اگهاڙو ٿي قبلي جي طرف پير ڪري سمهي پيو آهي، سو درو ڪٺي اچي مٿانئس بيٺو تہ جئن ڪيس هٽان. جڏهن پيرن وٽ بيهي درو الاريائين، ڏنائين تہ ان جڳهہ تي درويش جو مٿو آهي. اهڙيءَ طرح وري ڪوشش ڪيائين تہ مٿي جي جاءِ تي پير نظر آيس. ٻيهر پيرن جي طرف ويو تہ اتي پڻ مٿو نظر نہ آيس. اهڙيءَ طرح جڏهن بہ پيرن جي طرف ٿي ويو تہ مٿو ٿي نظر آيس. اها صورتحال ڏسي ڏاڍو حيران ۽ پريشان ٿيو. ايتري ۾ ان درويش قاضيءَ جي طرف نهاريو ۽ چيائينس، پير جيڏانهن وڃنئي تيڏانهن ڪر، پر پنهنجي دل سنڀال! اهو ٻڌي قاضيءَ درو ڪٺي هيٺ رکيو ۽ خدا جي طالبن ۾ شامل ٿي ويو. ان وقت هي بيت پڙهيائين.

[98]

جوڳيءَ جاڳايوس، ستو (334) هوس ننڊ ۾،
تهان پوءِ ٿيوس، سندي پريان پيچري.

[جوڳيءَ مون کي سجاڳ ڪيو، نہ تہ مان اڳ ننڊ ۾ هيس، انهيءَ کان پوءِ مان پرينءَ جي پيچري تي هلڻ لڳو آهيان.]

شعلو: هڪ ڏينهن وقت جي شيخ ۽ عارف صاحب اسرار شيخ ٻرڪيي کان پڇيائون تہ هن وقت هرڪو ماڻهو وقت جي قطب ۽ غوث عارف رباني شيخ بهاءُ الدين ملتانيءَ جو مريد آهي پر توهان ڪو نہ آهيو. ان جو ڪهڙو سبب آهي؟ انهيءَ وقت سندس هٿ ۾ کير جو پيالو هو سو چا ڪيائين جو ان پيالي سوڌو زمين ۾ ٽبي هنيائين ۽ سڌو وڃي ملتان ۾ غوث بهاءُ الدين جي سجاده نشين جي گهر پهتو. جتي سجاده نشين اجان پنهنجي پلنگ تي گهر واريءَ سان گڏ ويٺو هو. شيخ ٻرڪيي کين کير جو پيالو پيش ڪيو تہ ڪيس چيائون ڪجهہ خيال ڪر تہ ڪٿي اندر هليو آيو آهين. توکي ادب ڪرڻ گهربو هو. شيخ اهو ٻڌي پنهنجو منهن ٻئي طرف ڪري دست بيعت لاءِ چيو ۽ وري ڪٿي ٽبي هنيائين تہ انهيءَ ساڳي هنڌ اچي نڪتو جتي اجان اهي ماڻهو مجلس ۾

وينا هئا. اها ڳالهہ سيني کي ہڌاياڻين تہ هينئر ملتان ۾ دست بيعت ٿي آيو آهيان. سڀ حاضرين ہڌي عجب ۾ پئجي ويا.

شعلو: حضرت جن فرمايو تہ ننڍي هوندي مان ۽ منهنجو وڏو ڀاءُ سيد جلال هڪڙي ٿانءَ ۾ کائيندا هئاسين. اوچتو هڪ ڏينهن ٿالهہ گم ٿي ويو کا خبر نٿي پئي تہ ڪير کڻي ويو. منهنجو ڀاءُ اٿيو ۽ گهر کان ٻاهر (335) ڳولهڻ لڳو تہ ڏٺائين تہ وڻ ۾ ٽنگيو پيو آهي. هڪ دفعو ٻيهر ٻہ ائين ٿيو تہ وري منهنجو وڏو ڀاءُ ڳولهي کڻي آيو. آخر ٿائين اها خبر نہ پئي تہ اسانجو اهو ٿالهہ ڪير ٿي کڻي ويو. بظاهر ائين ٿي لڳو تہ ڪو جن کڻي ٿي ويو.

شعلو: درويش بي خويش، متصرف اسرار ۽ متوڪل ابرابر بهاءُ الدين گودڙيي لاءِ چون ٿا تہ اوائل ۾ هو جوڻ ۾ رهندڙ عارف ۽ ولي موسيٰ رحہ جي خدمت ۾ رهندو هو ۽ ان کان ذڪر جي تلقين حاصل ڪئي هئائين. بلڪ هن جي خاص مريدن ۾ شامل هو ۽ ٻيا مريد ان سبب سندس وڏي عزت ڪندا هئا. ايتريقدر جو جڏهن اندر داخل ٿيندو هو، تہ سڀ اٿي بيهندا هئا ۽ جڏهن روانو ٿيندو هو تہ وڏي تواضع ڪندا هئا. هڪ ڀيري جڏهن بهاءُ الدين مخدوم نوح عليہ الرحمة جي مجلس ۾ آيو تہ ڏٺائين تہ سڀ مريد خدا جي ذڪر ۾ مشغول آهن ۽ ڪنهن بہ ماڻهوءَ جي اچڻ وڃڻ وقت ڪا تواضع نٿي ڪيائون. اهو ڏسي دل ۾ چوڻ لڳو تہ اي بهاءُ الدين، توکي پنهنجي دل جي مراد ۽ مقصد هتان حاصل ٿيندو. ان کان پوءِ پنهنجي اصلوڪي پير مرشد کي ڇڏي مخدوم نوح جي خدمت ۾ وڏي جفاڪشيءَ کان ڪم ورتائين. اهو ئي سبب هو جو هو پوءِ مخدوم نوح عليہ الرحمة جي وڏن ۽ خاص يارن ۾ شمار ٿيڻ لڳو.

شعلو:حضرت جن فرمايو تہ هڪ ڏينهن آءٌ ڪنهن فقير وٽ ويٺو هوس. اتفاقاً بزرگن جي اڏامڻ جو ذڪر وچ ۾ آيو. اهو ہڌي فقير چوڻ لڳو تہ اهي اڏامڻ واريون ڳالهيون وقتي آهن. مان پاڻ ڪجهہ وقت اهڙن فقيرن سان گڏ رهيو آهيان، جيڪي اڏامندا هئا. پر هينئر انهن جي اڏامڻ جي ڪا خبر نہ اٿم.

شعلو: (336) هڪڙي شخص صاحب تعظيم ۽ شرف، واقف اسرار شيخ پرڪيي ڪاتيار وٽ نذر باسيو تہ جيڪڏهن منهنجو فلاڻو ڪم ٿي ويو تہ آءٌ مينهن ڏئي ويندس. ڪجهہ وقت ڪانپوءِ ان شخص جو واقعي اهو ڪم ٿي ويو تنهن ڪري ڪنهن خادم کي موڪليائون تہ ان شخص وٽان مينهن ڪاهي

اچي. اهو خادم ان شخص وٽ پهچي مينهن ڪاهي اچي رهيو هو تہ رستي ۾ دريا پار ڪرڻ وقت ٻڏڻ لڳو. مريد اهڙيءَ مهل مرشد کي گهڻو ئي ياد ڪيو، پر پاڻي بہ اونهو هو سو ٻڏڻ لڳو. آخر تنگ ٿي شيخ جي ڏيءَ لاءِ گاريون ڪڍڻ لڳو. پر ايتري ۾ ٻڏڻ کان بچي ويو ۽ مينهن سوڌو اچي ڪناري تي پهتو. مينهن ڪاهي اچي مرشد وٽ حاضر ٿيو. شيخ پرڪيي زنده ڏسي کيس چوڻ لڳو تہ درياءَ سان زور بازي پاڻ تي ڪيئي ۽ گاريون اسان کي ٿي ڏنئي. مريد اهو ٻڌي دل ۾ ڏاڍو شرمندو ٿيو ۽ توبہ تائب ٿيو.

شعلو: هڪ ڏينهن درويش پلي سميجو ساگري جي درياءَ جي ڪناري تي مڇي ڦاسائڻ جي ارادي سان ڄار هٿ ۾ جهلي ويٺو هو. ٿوري دير ۾ هن ڄار ڪٽي پاڻيءَ ۾ اڇليو ۽ انتظار ڪرڻ لڳو تہ جيئن مڇي ڦاسي، پر ڪافي دير ڪانپوءِ بہ ڪا مڇي ڄار ۾ ڪو نہ آئي. خدا ڪي مخاطب ٿي چوڻ لڳو يا ڏي يا وٺ. اجان اتي ئي ويٺو هو تہ واهڙ جو ڪپر سندس پيرن هيٺان کسڪي پاڻيءَ ۾ ڪرڻ لڳو.(337) خوف وچان پنتي هٽي بيهي رهيو ۽ چوڻ لڳو عجب آهي تہ سندس ڏيڻ ڏکيو وٺڻ سولو آهي.

شعلو: حظيره قدس جو ساڪن سلطان روح مخدوم نوح رحہ هالڪنديءَ وارو فرمائيندو هو تہ فقط پنج لقما کائڻ گهرجن. ليڪن انهن مان بہ اسان بہ خدا واسطي ڇڏي ڏنا ۽ باقي ٽي کائيندا آهيون.

شعلو: حضرت جن فرمايو تہ خدا جي برگزيده بندي درويش احمد رونجهي جي هڪ ڏينهن مون سان ملاقات ٿي. چوڻ لڳو تہ منهنجي پٽن لاءِ دعا گهر تہ خدا کين جهجهو رزق ڏئي. مون کيس جواب ڏنو تہ آءٌ اها دعا ڪندس جيڪا آءٌ پنهنجي پٽن لاءِ ڪندو آهيان. پڇڻ لڳو تہ اها ڪهڙي دعا آهي؟ چيومانس اها هيءَ دعا آهي تہ خداوندا منهنجي پٽن کي هڪڙي ويلي جي سگهہ ڏئي، البت انهن کي پنهنجي معرفت مان پرپور حصو ڏي. درويش احمد کي چيم تہ مون وٽ اها دعا آهي. ان ڪانسواءِ ٻي ڪونهي.

شعلو: مخدوم ساهڙ لنجار انڙپور واري جو هڪ مريد هو جيڪو هميشہ مرشد لاءِ ڪوزو پري رکندو هو. جڏهن پير مرشد وفات ڪئي تڏهن بہ ان مريد اها خدمت نہ ڇڏي. بلڪ ٻين جا ڪوئرا پري رکندو هو. تانجو اهو مريد پاڻ مرشد ٿي ويو، پر پوءِ بہ اها عادت ترڪ نہ ڪيائين. حضرت جن کي اها

ڳالھ ڏاڍي پسند هئي ۽ پاڻ ان کي بار بار دهرائيندا هئا.

شعلو: حضرت جن فرمايو تہ هڪ ڏينهن هندوستان جي بهار پرڳڻي جو هڪ درويش جيڪو نئين ۾ آيل هو (338) مون سان گڏ هو ۽ اسان ڪاڏي وڃي رهيا هئاسين واٽ تي هڪ هنڌ سماع ٿي رهيو هو. سو اسان اتي ويهي رهياسين. اهو درويش پڇڻ لڳو تہ اهي ماڻهو "همہ همہ" چئي رهيا آهن، ان جو ڇا مطلب آهي؟ ٻڌايومانس تہ ان جو مطلب "همہ اوست " يعني "سڀ هو پاڻ آهي". وري پڇيائين تہ انهن مان ڪجھ "اح" چئي رهيا آهن. ان جو ڇا مطلب آهي، ٻڌايومانس تہ "احد احد" پيا چون. اهو ٻڌي ڳچيءَ ۾ ٻڌل تعويذ ۽ مٽڪا لاهي ڪٽي ڦٽي ڪيائين. ۽ پاڻ بہ سماع ۾ مشغول ٿي ويو.

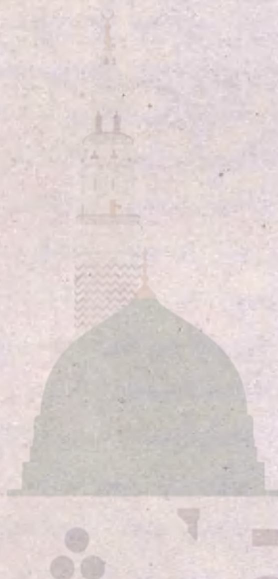
شعلو: چون ٿا هڪ گروهہ اهڙو آهي، جيڪو خدا جي راهہ ۾ سڀ ڪجهہ ڏئي ڇڏڻ چاهي ٿو. يعني **لن تنالوا البر حتيٰ تنفقوا مما تحبون** (سوره 3:92) يعني توهان هرگز نيڪيءَ کي نہ رسندا جيستائين توهان پنهنجي پسند واريون شيون ڏئي نٿا ڇڏيو". بلڪ اهي پنهنجن زالن لاءِ بہ انفاق يعني ڏئي ڇڏڻ جي ڳالھ ڪن ٿا. آخر انهن جي هڪ بزرگ سان ملاقات ٿي تہ هن کين پنهنجون زالون ڏيئي ڇڏڻ کان منع ڪئي ۽ کين چيائين تہ اهو ان ڪري ڇاڪاڻ جو توهان هيهر انهن کي وٺي آڻي سگهو ٿا. اهو بزرگ چوڻ لڳو تہ خدا جي واٽ ۾ اهڙي چيز ڏيو، جيڪا واپس ٿي نہ سگهي ۽ اها دل آهي.

باب ستون

تصرفاتن جي بيان ۾ :

زماني جي قطب، فاني في الله باقي باالله، سنت مصطفوي جو نگهبان، ملت جو معاون، الاهي اسرارن جو خزانو،انوار الاهي جي کاڻ، هدايت ۽ ولايت جو امين، عابدن جو شرف، زاهدن جو مرڪ، عارفن جو پيشوا، اهل صفا جو اڳواڻ، اهل رضا جو سرموڙ، (339) زماني ۽ وقت جو يڪتا، مريدن جي دلين جو پارکو، برگزيدهء يعني حضرت سيد عبدالڪريم قدرس سره جي تصرفات، خوارق ۽ عادات، ڪرامتن ۽ برڪتن جو بيان. هن باب جي شروعات ۽ پڇاڙي ٻن فصلن تي مشتمل آهي، پهرئين فصل ۾ تصرفات ۽ ٻئي فصل ۾ خوارق، عادات ۽ ڪرامتون آهن.

فصل پهريون

تصرفات:

چاڻ گهرجي تہ هن سلسلي ۾ حضرت جن جا مخفي توڙي ظاهري تصرفات تمام گهڻا آهن. انهن مريدن جو شمار ئي نٿو ڪري سگهجي ۽ اسانکي خبر ناهي تہ ڪيترا آهن جن کي ظاهري ذڪر جي تلقين سان نوازيائون ۽ ٻيا الائجي ڪيترا آهن، جن کي باطني فيض رسايائون.

وري الائجي ڪيترن کي انهن جي تصرف جو حصول ٿيو ۽ ڪيترن تي شفقت ۽ عنايت ڪيائون، مطلب تہ عقل کي اها سگهہ ڪانهي تہ قدرت جي انهن رازن کي ظاهر ڪري سگهي. ائين فڪر وسيلي پڻ انهن جو اظهار ۽ سمجهاڻي مشڪل آهي، انهي سبب جي ڪري مون اختصار کان ڪم ورتو آهي ۽ صرف ڪي ڳالهيون جيڪي تصوف جي صاحبن کان ٻڌيون اٿم اهي لکڻ تي اڪتفا ڪريان ٿو، ڇو تہ جيڪڏهن سيني مريدن کان تصوف جي باري ۾ ٻڌل واقعا هتي بيان ڪريان ها، تہ ڪتاب تمام وڏو ٿي وڃي ها. اهو ئي سبب آهي جو مشت از خروار طور ڪجهہ نقل هتي لکيا اٿم، **اللهم ثبتنامع جميع المؤمنين عليٰ صراط المستقيم.**

نقل: هڪ ڏينهن حضرت جن نٽي شهر ۾ پنهنجي خانقاهہ اندر ڪاڏو پئي ڪاڏو. جڏهن ڪائي بس ڪيائون تہ بچيل ڪاڏو مريدن ۾ ورهائڻ لاءِ ڇيائون. چون ٿا تہ اتي ويٺل مريد ڪاڏو نہ ڪاڏو پر اتي آيل هڪ سوداگر اهو بچيل ڪاڏو ڪائي پورو ڪيو (340). ڪائڻ جي دير هئي : سوداگر واصل باالله ٿي ويو ۽ صفت مجذوبي ڪٺي اختيار ڪيائين، بلڪ غيب جون خبرون ڏيڻ لڳو. جڏهن آخر اها خبر وڃي ان سوداگر جي پيءُ ماءُ کي پهتي، تہ اهي ڏاڍا پريشان ٿيا ۽ ڪشالا ڪڍي اچي حضرت جن جي خدمت ۾ پهتا. حضرت جن انهن کي لاچار ڏسي دعا ڪيائون تہ سندن پٽ اصلي حالت ۾ اچي، آخر ائين ٿيو ۽ اهو سوداگر پنهنجي اصلي حالت ۾ اچي ويو.

نقل: هڪ مريد چيو تہ هڪ ڀيري آئون سهي سنبري حضرت جن جي خدمت ۾ حاضر ٿيڻ لاءِ نٽي روانو ٿيس، جڏهن خدمت ۾ پهتس تہ پاڻ حجري جي دروازي تي ويٺا هئا. مونکي اڪيلو ڏسي ڏاڍو خوش ٿيا. موڪلائڻ وقت چوڻ

لڳا تہ جڏهن بہ ڪو شخص پنهنجي پير جي حاضري ۾ اچي ٿو تہ ان جو اچڻ ڪڏهن بہ خالي نٿو وڃي. پڪ ڄاڻج تہ هر پيري جيڪڏهن جو جي داڻي جيترو فائدو ٿئي ان کان وڌيڪ بهتر آهي جو هڪ ئي وقت سڀ ڪجهہ ملي وڃي. ڇو تہ جيڪي ٿورڙو ٿورڙو ۽ آهستي آهستي ملي ٿو اهو ديرپا ۽ مستقل آهي، اهو ختم نٿو ٿئي. مريد چيو تہ آءٌ جڏهن ڳوٺ موٽي آيس تہ مون کي واقعي ان ڳالهہ جي اهميت جو احساس ٿيو ۽ ان کانپوءِ مون پاڻ تي اها روش لازم ڪري ڇڏي.

نقل: هڪ مخلص ٻڌايو تہ هڪ ڏينهن آءٌ ننئي شهر مان تيار ٿي حضرت جي خدمت ۾ روانو ٿيس. جڏهن سندن ڳوٺ پهتس تہ پاڻ اتي ڪو نہ هئا ۽ ڪنهن ٻئي طرف ويل هئا. مون ان طرف جو رخ رکيو. اهو شام جو وقت هو. واٽ تي هڪ ڏکئي رستي ۾ اچي ڦاٿس جو هر طرف جهنگل ئي جهنگل هو تانجو (341) رستي ۾ ئي رات پئجي وئي. هلندي هلندي اچي پاڻيءَ جي هڪ اڻ کٽ ڇَرَ ۾ ڦاٿس، ايتري قدر جو نڪرڻ جي ڪابہ واهہ نظر نٿي آئي. سمجهيم تہ هاڻي بچڻ مشڪل آهي. اوچتو آواز ٻڌم جيڪو چئي رهيو هو رستو هن طرف آهي، مونکي يقين ٿي ويو تہ اهو آواز پڪ حضرت جن جو آهي. مون کي جڏهن ان طرف هلڻ شروع ڪيو تہ واقعي ڪجهہ دير کانپوءِ انهيءَ مصيبت مان نجات ملي وئي. ڪجهہ دير مس پنڌ ڪيم تہ اوچتو روشنيءَ جو ترورو نظر آيم، سو ڪيئن بہ ڪري اچي اتي پهتس. اتي ٻڪ بہ اچي مونکي ڪنيو. آخرڪار اڌ رات جو اچي حضرت جن جي خدمت ۾ پهتس. انهي وقت سندس آڏو ڪير ۽ پينهون رڌل پيا هئا. جيڪي ڪٽي مونکي ڏنائون ۽ چوڻ لڳا تہ ايتري مشقت ڪرڻ ۽ پاڻ کي ڏولائي ۾ وجهڻ جو ڪهڙو ضرور هو؟ مون عرض ڪيو تہ توهان صحيح فرمايو ٿا. پوءِ چوڻ لڳا تہ جيستائين مريد پاڻ کي پتنگ جيان هر قسم جي قربانيءَ لاءِ تيار نٿو ڪري، تيستائين هو پنهنجي مراد نہ ماڻيندو. خير. اها رات اتي رهي صبح جو روانا ٿياسون تہ پاڻ بہ ننئي شهر هلڻ لاءِ گهوڙيءَ تي سوار ٿيا. آءٌ بہ ساڻن گڏ هلڻ لڳس. واٽ تي پنڌ جي ٿڪاوٽ سببان ڪيترا پيرا منهنجي خراب حالت ڏسي چيائون تہ گهوڙيءَ جي زين کي وٺي هل. مون جڏهن ائين ڪيو تہ مونکي محسوس ٿيو تہ ڪا غيبي قوت مونکي طاقت ڏئي رهي هئي ۽ آءٌ ان جي تصرف ۾ هوس، ايتريقدر جو ان جو بيان ڪرڻ منهنجي وس کان ٻاهر آهي.

گهڻي عرصي گذرڻ کانپوءِ مون کي هڪ ڏينهن حضرت جن کان پڇيو ته تجلي ڪنهن کي ٿا چون؟ چيائون ته زبان سان ان جو بيان مشڪل آهي، (342) البت دل کي ان جي آگاهي حاصل ٿئي ٿي. ان کانپوءِ مون کي وڏي راز جون نصيحتون ۽ نڪتا ٻڌايائون، جن جو منهنجي دل تي تمام گهڻو اثر ٿيو ۽ جڏهن آءٌ ڪانئن موڪلائي پنهنجي ڳوٺ آيس ته منهنجي دل ۾ تصرف ۽ الاهي عشق جي چوٽ هر وقت محسوس ٿيڻ لڳي.

هڪڙي مخلص کان نقل آهي ته هڪ پيري حضرت جن جي خدمت ۾ منهنجي هڪ پهتل فقير سان ملاقات ٿي، جنهن مون کي لا اله الا الله جي ذڪر جي تلقين ڪئي. اهو ذڪر منهنجي دل ۾ نهايت محڪم ٿي ويو. پر گهڻي مشغوليءَ سبب ڪن ڏينهن کانپوءِ هڪبئي پٺيان فاقا ڪرڻ لڳس. آخر هڪ ڏينهن اهو فقير مون کي هٿ کان جهلي حضرت جن وٽ وٺي آيو. ان وقت منهنجي هٿ ۾ انهيءَ ذڪر وارو رسالو هيو ۽ دل ۾ اهو ذڪر جاري هو. ٿوري دير ترسي مونکي چوڻ لڳا ته: ڪي بزرگ لا اله ا لله جو ذڪر ته ڪن ٿا، پر لفظ "الله" کي ٻاهر ڪڍن ٿا ۽ الف لام کي اندر نين ٿا. ليڪن بهترين طريقو ذڪر جو الله الله وارو آهي. جو ته سڀ انبياءَ ۽ اولياءَ پوئين ساهه کڻڻ وقت گريو ڪندا هئا، ان ڪري ته جڏهن پساهه پورا ٿين ته"هو" جو آواز ٻاهر نڪري ۽ "الا" جو آواز اندر رهجي وڃي.

ان مخلص جو بيان آهي ته جڏهن مون اهو نڪتو ٻڌو ته منهنجي دل تان "لااله الله" جو ذڪر هميشه لاءِ غائب ٿي ويو ۽ ان جي بجاءِ "الله" جو ذڪر هميشه لاءِ جاري ٿي ويو. اهڙيءَ طرح حضرت جن جي مريدي قبول ڪيم ۽ ان ڏينهن کان وٺي اهو ذڪر ڪندو اچان جنهن جي پاڻ تلقين ڪيائون.

نقل آهي ته هڪ ڏينهن مخدوم عبدالرشيد بصير جيڪو پنهنجي وقت جو جيد عالم سڳورو هو، حضرت جن جي خدمت ۾ آيو. پاڻ نهايت شفقت جي نظر سان ڪيس نهارڻ لڳا. (343) چون ٿا ته مخدوم عبدالرشيد تي ان هڪڙي نظر تمام گهڻو اثر ڪيو جو ان کانپوءِ ذڪر حق ۾ ايترو مشغول ٿي ويو، جو ڪانئڻ پيئڻ ۽ پڙهڻ پڙهائڻ ترڪ ڪري ڇڏيائين. آخر اها حالت ڏسي هن جا پيءُ ماءُ ۽ پائر سخت پريشان ٿيا ۽ ميڙ ڪري حضرت جن وٽ هلي آيا ته خدا جي واسطي، ان صورتحال جو ازالو ڪريو. پاڻ جڏهن دعا ڪيائون ته هو وري ان

ساڳي حالت تي موٽي آيو.

نقل آهي تہ درويش عبداللطيف پڻ هڪ دفعي حضرت جن جي مجلس ۾ آيو تہ سندس دل تي ذڪر الاهيءَ جو غلبو ٿي ويو ۽ پاڻ کي حضرت جن جي تصرف ۾ محسوس ڪيائين. آخر پنهنجي زبان مان چوڻ لڳو تہ مونکي واقعي تمام گهڻو فائدو ٿيو.

هڪڙي مخلص چيو تہ مرض جي حالت هوندي بہ آءٌ جڏهن حضرت جن جي صحبت ۾ ويس تہ ڪڏهن بہ فائدي کان خالي نہ موٽيس. بلڪ آءٌ جڏهن بہ خدمت ۾ ويس تہ مون پاڻ تي سندن تصرف محسوس ڪيو. ايتري قدر جو آءٌ پاڻ کان بيخبر ٿي ويندو هوس.

هڪ دفعي جو ذڪر آهي تہ عيسو فقير جيڪو حضرت جن جو ويجهو ساٿي هو، ونن اچي پنهنجي پٽ جي شڪايت ڪرڻ لڳو تہ هو گهڻو رلي ٿو ۽ ڪو ڪم ڪار نٿو ڪري. اهو ٻڌي پاڻ چوڻ لڳا تہ ڍڳي گم ٿي وئي هيس، سا هينئر ملي اٿس، سو هاڻي سانتيڪو آهي.

هڪ ڀيري عيسو فقير سخت بيمار ٿي پيو سو پاڻ سنيري ان جي عيادت لاءِ نڪتا. اتي پهچي چيائون تہ هڪ رسو ڪٽي اچو تہ جئن فقير کي ان سان ٻڌي ڇڏجي. چون ٿا تہ فقير کي جڏهن رسي سان ٻڌائون تہ هو واصل بالله ٿي ويو ۽ ان ڪانپوءِ جيڪو ماٺهو ڪانئس پڇڻ ٿي آيو تہ ان کي چوڻ لڳو (344) تہ حضرت جن وٽ وڃو، جيڪي توهان کي خدا سان ملائي ڇڏيندا.

چون ٿا تہ جڏهن عيسو فقير مرض الموت ۾ مبتلا ٿيو تہ پاڻ ڪٽائي حضرت جن وٽ آيو. پاڻ ڏانهس مخاطب ٿي چوڻ لڳا تہ توکي تجريد ۽ تفريد ٻئي حاصل ٿيا، اجان ٻيو وڌيڪ توکي ڇا گهرجي؟

هڪ لڳا اهو ساڳيو فقير مٽي تي ڪائين جي ڀري ڪٽي اچي حضرت جن جي خدمت ۾ حاضر ٿيو. جيئن حضرت جن مٿس نظر شفقت ڪئي تہ سندس حالت غير ٿي وئي ۽ اهو سڀ ڪجهہ حاصل ٿي ويس جنهن جي ڳولا ۾ هو.

انهيءَ ساڳئي فقير کان نقل آهي تہ هڪ رات مون خواب ۾ ڏٺو تہ حضرت جن وٽ هڪ نهايت رعبدار ۽ نوراني شخصيت جنهن جي تعريف بيان کان ٻاهر آهي تشريف فرما آهن. مان پاڻ سندن خدمت ۾ حاضر بيٺو هوس. ايتري ۾ مون ٻڌو تہ انهيءَ شخص حضرت جن کي چيو تہ عيسي فقير تي شفقت

جي نظر رکجو. حضرت جن وراٿيو تہ بيشڪ ائين ڪندس. چون ٿا تہ اها شخصيت نبي ڪريم پيغمبر اسلام پاڻ هئا.

نقل آهي تہ هڪ ڏينهن حضرت جن ڪاڏو ڪائي رهيا هئا تہ هڪڙو فقير اچي نڪتو. پاڻ جيڪي بچايو هئائون، اهو ڪٽي ان جي آڏو رکيائون. ان فقير جڏهن اهو ڪاڏو ڪائي بس ڪئي، تہ بيهوش ٿي زمين تي ڪري پيو ۽ پورا ڇهہ مهينا بي خبر رهيو. آخر مس مس وڃي هوش ۾ آيو.

نقل ٿا ڪن تہ هڪڙو شخص نصرپور جي پسگردائيءَ ۾ پنهنجن مُڱن جي فصل ۾ ڪم ڪري رهيو هو ۽ حضرت جن پنهنجي ڳوٺ ۾ هئا. حڪم الاهي جي تقاضا ٿي تہ ان شخص کي اتي تلقين ۽ هدايت ڪن. آخر ائين ٿيو ۽ اهو شخص (345) اتي ئي ذڪر فڪر ۾ مشغول ٿي ويو.

هڪ مريد کان نقل آهي تہ اوائل جوانيءَ ۾ آءٌ پنهنجي مال جو وڳ چاريندو هوس. منهنجا پيءُ ماءُ سکيا ستابا ۽ مالوند هئا. هڪ رات خواب ۾ ڏٺم تہ ڪو شخص آيو، جيڪو مونکي چئي رهيو هو تہ، آهي ڪو جنهن کي اسان ذڪر جي تلقين ڪريون؟ مون چيو تہ آءٌ حاضر آهيان، اها عنايت مون تي ڪئي وڃي. فرمايائون تہ دنيا کي ترڪ ڪرڻو پوندو ۽ توبہ ڪندين! عرض ڪيم تہ آءٌ تيار آهيان. ان ڪانپوءِ مونکي ذڪر جي تلقين ڪيائون ۽ پاڻ غائب ٿي ويا. آءٌ جڏهن ننڊ مان سجاڳ ٿيس تہ محسوس ڪيم تہ واقعي منهنجي دل الله الله چئي رهي هئي. فوري طور دنيا کان قطع تعلق ڪٽي ڪيم تہ ۽ توبہ تائب ٿيس. آخر هڪ سال ڪانپوءِ جڏهن حضرت جن جي خدمت ۾ اچڻ ٿيو تہ محسوس ڪيم تہ ذڪر جي اها تلقين حضرت جن ڪئي هئي.

هڪ مريد کان نقل آهي تہ حضرت جن جي صحبت مان فيضياب ٿيڻ کان اڳ آءٌ سيد علي شيرازي، پير مراد ۽ عسيٰ لنگوٽيءَ جي مزارن تي ڪيترا چلا ڪڍي چڪو هوس تہ جيئن قلبي ذڪر حاصل ٿئي. مون ان نموني ڪافي وقت گذاريو، پر ڪو فائدو نہ ٿيو. آخر ٺٽي شهر ڏانهن واپس آيس، جتي هڪ هنڌ مون ڏٺو تہ ڪي ماڻهو ذڪر ۾ مشغول هئا. پڇا ڪيم تہ هي ڪير آهن. پتو پيو تہ اهي حضرت جن جا مريد هئا. مون سندن پڇا ڪئي. چيائون تہ حجري ۾ آهن، مان اتي اچي حاضر ٿيس. پاڻ مونکي ڏسي چيائون تہ انهن يارن سان وڃي ويهہ ۽ ذڪر ۾ مشغول ٿيءُ. اهي لفظ ٻڌي انهيءَ ساعت

منهنجي قلب ۾ الله الله جو ذڪر جاري ٿي ويو ۽ ان ڪانپوءِ اٿي اچي انهن يارن سان ذڪر ۾ شامل ٿي ويس. (346)

هڪڙي ڪامل مريد ڪان نقل آهي ته آءٌ ٽي راتيون مسلسل حضرت جن جي خدمت ۾ هئس. آخر هڪ رات پنيرڪي مهل منهنجي مٿي ۾ اچي ڦيريءَ جو اثر ٿيو ۽ اتان اٿي اچي هڪ واهڙ جي ڪناري تي وضو ڪيم. ايتري ۾ مونکي گهل اچي وئي ۽ ڏٺم ته حضرت جن مونکي هڪ ڏاڙهون ۽ مٺائي ڏئي رهيا آهن. وڏيڪ چيائون ته سترهن ڏينهن ڪانپوءِ مولانا محمد عالم ڪنهن جي فاتحه پڙهندو. مان جڏهن سجاڳ ٿيس ته ڪجهه ڏينهن ڪانپوءِ مونکي فرزند عطا ٿيو جو سمجهيم ته ڏاڙهونءَ مان اها مراد هئي. اهڙيءَ طرح سترهن ڏينهن ڪانپوءِ مولانا محمد عالم واري ڳالهه به صحيح ثابت ٿي مٺائيءَ جو اثر پڻ خدائي حڪم موجب ظاهر ٿيو جو اها سندن تصرف جي خاص نشاني هئي ۽ اها اهڙي عنايت هئي، جيڪا وڏيڪ رمز جو سبب هئي.

نقل آهي ته هڪ مريد ٻڌايو ته هڪ ڏهاڙي حضرت جن جو هڪ خاص مريد مونکي سندن خدمت ۾ وٺي آيو ۽ ڪين عرض ڪرڻ لڳو ته قبلا هن کي ذڪر جي تلقين ڪريو. حضرت جن انهيءَ وقت الله الله جو ذڪر ٿي فرمايو. مون تي انهيءَ جو ايڏو اثر ٿيو، جو اهو ذڪر هميشه لاءِ منهنجي دل ۾ گهر ڪري ويو.

فصل پيو

ڪرامتون:

چاڻ گهرجي تہ حضرت جن جو مرتبو ڪرامتن ڪان متي آهي ۽ اُن ڪري ڪانئن ڪرامتن جو ظاهر ٿيڻ مناسب نٿو لڳي، پر ڇاڪاڻ تہ ڪجھ ڪرامتون ڪن يارن دوستن بيان ڪيون آهن، تنهن ڪري انهن مان ڪي هتي بيان ڪجن ٿيون. جيتوڻيڪ چون ٿا تہ حضرت جن ڪرامتن ڪان ڪراهت ڪندا هئا ۽ انهن کي لڪائڻ جي ڪوشش (347) ڪندا هئا. پاڻ ڪرامتن کي ڪڏهن چڱو نہ سمجهيائون. ان ڪري انهن جو ظاهر ظهور بيان نہ ڪندا هئا ۽ اهو ئي سبب آهي جو ڪيترين جي خبر ڪونهي. پر جيڪڏهن ملڪ جي ڪنڊڪڙڇ منجهان سندن ڪرامتن ۽ برڪتن کي ويهي ڪٺو ڪجي تہ اهو وڏو ڪتاب بنجي پوندو. بهرحال هتي ڪجھ ڪرامتون جيڪي ثقي وارن ڪان معلوم ٿيون سي لکجن ٿيون.

هڪڙي سچي مريد ڪان نقل آهي تہ آءٌ جڏهن ڳيرو هوس تہ هڪ ڏينهن پنهنجي استاد سان گڏجي جيڪو مونکي قرآن پڙهائيندو هو، سيد علي شيرازي رحمت الله عليه جي درگاهہ تي آياسون. اتي ڪيترا بزرگ سماع ۾ مشغول هئا. جڏهن ڪجھ دير گذري تہ منهنجي استاد مونکي چيو تہ تو ان شخص کي ڏٺو جيڪو انهن سيني ۾ شينهن وانگر آهي ۽ ٻيا سڀ سندس مطيع آهن. مون جواب ڏنو تہ مونکي ڪو شينهن نظر نٿو اچي. ان ڪانپوءِ حضرت جن ڏانهن اشارو ڪري چوڻ لڳا تہ هن ڏانهن نهار. مون ڏٺو تہ سندن جسم جو مٿيون حصو واقعي شينهن وانگر نظر آيو ۽ هيٺيون اڌ پنهنجي اصلي صورت ۾ هو. اهو حال ڏسي آئون سخت حيران ٿيس ۽ عجب ۾ پئجي ويس. استاد کي چيم تہ ڇا اهو شخص پاڻ انهيءَ شڪل ۾ ٿيو آهي؟ جواب ڏنائين تہ هائو پاڻ انهيءَ شڪل کي پسند ڪري ٿو. اهو ٻڌي منهنجا هوش حواس اڏامي ويا. پنهنجي ماڳ موٽي اچڻ ڪانپوءِ ڪجھ سال انهي پريشاني ۾ گذريا. آخر هڪ ڏينهن جيڪي علم پڙهيو هيم ۽ جيڪي(348) ڪتاب رکيل هئا، اهي سڀ جا سڀ وٺي اچي حضرت جن جي خدمت ۾ حاضر ٿيس.

چون ٿا تہ حضرت جن جي صغير سني ۾ هڪ پيري سندس وڏو ياءُ

ميان سيد جلال کين پنهنجي ہني ۾ نگهباني لاءِ ڇڏي ويو. ڪجهه دير ڪانپوءِ ڪنهن شخص ڏٺو تہ پاڻ ان جڳهہ تي آهن ئي ڪو نہ. اها حقيقت وڃي ميان جلال کي ٻڌايائون. جنهن ہئي ماڻهو کي موڪليو تہ وڃي حقيقت حال ڏسي اچ. اهو شخص جڏهن ہنيءَ ۾ پهتو تہ ڏٺائين تہ حضرت جن واري جڳهہ تي هڪ باز نگهباني ڪري رهيو هو ۽ پاڻ پري گوشي نشين ٿي عبادت ڪري رهيا هئا.

نقل آهي تہ مرزا غازي ترخان جي دور ۾ بگهاڙ ۽ ان جي پسگردائي هڪڙي مغل جي جاگير ۾ هئا. اهو مغل پنهنجي ڏاڍائي ۾ مشهور هو. حضرت جن جي ڇوڪرن جو مغلن سان جهيڙو ٿي پيو، ايتري قدر جو مغلن جي سرادرن جا مٿا ڦاٽي پيا ۽ شديد زخمي بہ ٿيا. بلڪ رت وهڻ جي ڪري مرڻينگ حالت کي وڃي پهتا. انهي ڪري سيني ساداتن کي ڪٺي ٻڌائون ۽ سزا طور نٿهڻ اُس ۾ ويهاري ڇڏيائون. اها خبر جڏهن حضرت جن کي پئي تہ ميان عماد ۽ ہين بزرگن کي ميڙ ڪري مغلن وٽ آيا. ليڪن مغلن مڃڻ ڪان انڪار ڪيو. آخر ۾ مغلن اهو شرط رکيو تہ توهان سڀ لکي ڏيو تہ جيڪڏهن زخمي شخص مري پيو تہ توهان هن جي ضمانت ۾ آهيو. اها ڳالهہ ہڏي بزرگ سوچ ۾ پئجي ويا (349) ليڪن حضرت جن فرمايو ان ۾ ڊڄڻ جي ڳالهہ ڪونهي، اسان لکي ٿا ڏيون تہ خداوند خير فرمائيندو. ان ڪانپوءِ وڃي ساداتن کي آزادي ملي.

انهيءَ سڄي عرصي دوران مغلن منجهان هڪ شخص اگهاڙي تلوار ڪنيو پئي گهميو ۽ تلوار بار بار حضرت جن جي مٿان پئي اولاريائين، ليڪن پاڻ هن کي ڏسي مشڪندا رهيا، چون ٿا تہ جڏهن حضرت جن گهر پهتا تہ اهو شخص جيڪو مرڻينگ حالت ۾ هو سو تہ بچي ويو، البت جيڪو تلوار ڪٺي اولرون ڪري رهيو هو، تنهنجي وات ۽ پيٽ مان اچي رت جاري ٿيو. اها حالت ڏسي ان شخص جي گهر واري ۽ سندس عزيز حضرت جن جي خدمت ۾ آيا ۽ ڳچي ۾ ڳارو وجهي حضرت جن جي پيرن تي ڪري پيا تہ اسان کي معافي ملي ۽ اسانجي حق ۾ دعا ڪريو. پاڻ چيائون تہ اسان کي ڪا خبر ناهي. ڪجهه ڏينهن ڪانپوءِ اهو شخص مري ويو ۽ سندس گهر واري حضرت جن وٽ اچي عرض ڪيو تہ مونکي پنهنجي پٽ جي حوالي ڪريو، پر پاڻ اهو قبول نہ ڪيائون. هاڻي ان شخص جي قبر حضرت جن جي مقري جي ٻاهريان احاطي ۾ آهي.

نقل آهي تہ مراز جاني (بيگ) جي وقت ۾ سندس هڪ عزيز صالح

محمد کي جنهانَ جو علائقو جاگير ۾ ڏنل هو. حضرت جن جي ٻني ٻه ان علائقي ۾ هئي، اتفاقن حضرت جن جي فرزند سان ان شخص سان اچي ٻنئي تي جهيڙو ٿي پيو ۽ نوبت لٺبازي تائين وڃي پهتي. اها خبر جڏهن حضرت جن کي پهتي ته پاڻ ان وقت خلوت جي عالم ۾ انتهائي شوق ۽ محبت ۾ محو هئا. ليڪن اها ڳالهه ٻڌي پاڻ سخت غصي ۾ وڃان ٻاهر نڪري پيا. (350)سندس غصي جو اهو عالم هو جو نڪرڻ سان سندس نظر وڃي حجري ٻاهران بيٺل وڻ تي پئي ته ان کي باهه لڳي وئي، بلڪ ائين به چون ٿا ته جيئن پاڻ ان وڻ کي ڏٺائون ته ان مان باهه جو هڪ شعلو نڪتو ۽ تنهن کان پوءِ وڻ سڙي ويو. اڄ تائين سڙيل حالت ۾ بيٺو آهي.

چون ٿا ته انهيءَ حالت ۾ ان جاءِ ڏانهن وڃي رهيا هئا جتي سندن پٽن جهڳڙو ڪيو هو ته واٽ تي هڪ گهوڙيسوار گڏين. پاڻ ان کان گهوڙو وٺي ان تي سوار ٿيا ته جيئن اندر جلد پهچن. ليڪن ڪجهه پنڌ ڪانپوءِ هڪ مريد گڏين جنهن عرض ڪيو ته سائين جن جي اتي پهچڻ سان معاملو وڌيڪ خراب ٿي سگهي ٿو. اهو ٻڌي پاڻ گهوڙي تان لهي پيا ۽ غصي کي پيڻ خاطر زمين تي ويهي رهيا. اهڙيءَ طرح اڳتي وڃڻ جو ارادو ترڪ ڪري ڇڏيائون.

هوڏانهن جاگيردار ٺٽي شهر ۾ پهچي مرزا جاني وٽ فريادي ٿيو. ڪين جڏهن اها خبر پئي ته پنهنجي ماڻهن کي چيائون ته هينئر سڀ فصل لٽي وٺو. بلڪ ٻيا ڇگا ڀلا ماڻهو جن کي پڻ جاگيردار اَن ٺٽي ڏنو سي به لاباري کي لڳي ويا. آخر مرزا جانيءَ جو ماڻهو وٽن اچي پهتو ته ڪين مرزا طلب ڪيو آهي. پاڻ ٺٽي شهر ۾ وارد ٿيڻ سان پهريائين سيد جلال بن علي شيرزاي وٽ آيا. پاڻ ان کي گهڻو چيائون ته اسان سان گڏجي هل ته جئن معاملو خير خوبيءَ سان رفع دفع ٿي وڃي. ليڪن هو مرزا جي خوف وچان نه هليو. آخر پاڻ اڪيلا خدا تي توڪل ڪري (351) ڇتين لڳل لباس ۾ مرزا جي آڏو اچي پيش ٿيا. مرزا جاگيردار کي مخاطب ٿي چيو ته توسان ڪنهن زيادتي ڪئي آهي؟ هن حضرت جن ڏانهن اشارو ڪيو. جنهن تي مرزا چيو ته ڇا هن گدڙي پوش فقير توکي تنگ ڪيو آهي! اهو ٻڌي ان شخص تي هيبت طاري ٿي وئي ۽ چوڻ لڳو ته نه، البت هن شخص جي پٽن مون سان جٺ ڪئي آهي.

مرزا جاني بيگ چوڻ لڳو ته پوءِ آءٌ هن جي پٽن کي ٿو گهرايان.

ليڪن ڇون ته ته آخر تائين مرزا کي حضرت جن جي پٽن کي گهرائڻ جي توفيق نه ٿي. آخرڪار معاملو ائين ئي ختم ٿي ويو.

هڪ مريد کان نقل آهي ته هڪ ڏهاڙي حضرت جن گهران نڪري ڪنهن طرف وڃي رهيا هئا. راهه ويندي منهنجي پڻ ساڻن ملاقات ٿي، مونکي اها بلڪل خبر نه هئي ته، ڪيڏانهن وڃي رهيا آهن. مونکي ڏسندي چيائون ته تو پاڻ سان ڪوزو ڇو ڪو نه ڪنيو آهي؟ ڇو ته بظاهر ان جي ضرورت پئجي سگهي ٿي. بهرحال مون محسوس ڪيو ته حضرت جن ڪنڌن ڪرڻ جو، خيال نٿي رکيو ۽ تمام تيزيءَ سان وڃي رهيا آهن ۽ آءٌ ڪين پهچي نه ٿي سگهيس. اهو سوچي منهنجي دل ۾ خيال آيو ته پوءِ جيڪر پاڻ اڏامڻ لڳن ته بهتر ڇو ته هونئن به پيرن لاءِ اها ڪا وڏي ڳالهه ناهي. اوچتو. مون ڏانهن نهاري چوڻ لڳا ته اسان لاءِ اڏامڻ سولي ڳالهه آهي، پر خداوند تعاليٰ وٽ محنت ۽ مشقت ۽ تڪليف برداشت ڪرڻ ۽ ڏرتيءَ تي هلڻ وڌيڪ پسنديده عمل آهي.

نقل آهي ته هڪ دفعي پاڻ نويڪلائي جي عالم ۾ پنهنجي حجري اندر ويٺا هئا ۽ اتي صرف هڪڙو مريد موجود هو. ڪجهه مدت ڪانپوءِ ان مريد ڏٺو (352) ته حضرت جن دنيا مان ڪوچ ڪري ويا آهن. سو وٺي روئڻ پٽڻ لڳو ته ساداتن کي ڪهڙو منهن ڏيکاريندس. ٿي سگهي ٿو ته هو مونکي ذميوار سمجهي مونکي تڪليف ڏين. آخر ٿوريءَ دير ڪانپوءِ جڏهن پاڻ اٿي ويٺا ته مريد ويچارو حيرت ۾ پئجي ويو.

نقل آهي ته عيد جو موقعو هو ۽ حضرت جن جي پيرن ۾ سخت ڦلوڪٽا نڪتل هئا. ايتريقدر جو هلڻ چلڻ کان لاچار هئا. دستور موجب پاڻ عيد جي نماز سومرن جي ڳوٺ ۾ پڙهندا هئا. اها جاءِ جتي نماز پڙهندا هئا سندن ڳوٺ کان ڪافي پري هئي. جيتوڻيڪ عيد واري ڏينهن ڪين ڪافي تڪليف هئي، پر پاڻ صبح جو سوير اٿي ان طرف روانا ٿيا. هڪ مريد چيو ته انهيءَ ڏينهن آءٌ به ساڻن گڏ هوس ۽ پٺيان پٺيان هلي رهيو هوس. اوچتو مون ڏٺو ته پاڻ پلجي ڪنهن ٻئي طرف وڃي رهيا آهن. اهو محسوس ڪري مونکي حڪم ڪيائون ته جيڪڏهن آءٌ ٻئي طرف وڃي رهيو آهيان ته تون اڳيان ٿيءُ. آخر آءٌ اڳ ۾ ٿي هلڻ لڳس. هلندي هلندي اچي اسان واهڙ تي پهتاسون، جتان باقي ڪجهه پنڌ تي سومرن جو ڳوٺ هو. اسان اتي ڏئي وٺي ويٺاسون، سو اتي ئي

ويهي رهياسين. اجان اتي ئي ويٺا هئاسين تہ اوچتو خطيب پيش امام ۽ پيا ماڻهو اتي اچي سهڙيا ۽ عيد جي نماز اتي بيهي پڙهيائون. اسان اها رات اتي ٽڪي پياسون. جو پاڻ چيائون تہ صبح جو واپس هلنداسون. رات جو جڏهن آءٌ ستس تہ مونکي اچي تپ ورايو. مون ڪجھہ بہ نہ ڪڇيو. پر الائجي ڪيئن حضرت جن کي خبر پئجي وئي، سو پنهنجي چادر لاهي مونکي ويڙهڻ لاءِ ڏنائون. آخر صبح جو اتي اسان پنهنجي ڳوٺ (353) روانا ٿياسون.

نقل آهي تہ پنيو مهاڻو جيڪو چام هالي جي اميرن منجهان هو حضرت جن جو پڻ عقيدتمند هو. هن جو امر راڻي جي پٽ سان وڏو تڪرار هلندڙ هو ۽ نوبت وڃي جنگ و جدل تائين پهتي هئي. پنيي وٽ لشڪر ٿورو ۽ ڪمزور هو ۽ ڪيس اهو خطرو رهندو هو تہ آخر ان تڪرار جو انجام ڇا نڪرندو. ليڪن دل ئي دل ۾ اهو خيال رهندو هوس تہ جيڪڏهن حضرت جن ان ڏکئي وقت ۾ منهنجي دستگيري ڪئي تہ پوءِ سڀ سٺائي ٿي پوندي. آخر ڪجھہ عرصي کان پوءِ راڻو عمر پنهنجي لشڪر سميت چڙهائي ڪري آيو. جڏهن ٻئي لشڪر آمهون سامهون ٿيا تہ پنيي جي لشڪر پنهنجي ڪمزوريءَ سبب ميدان مان ڀڄڻ جو ارادو ٿي ڪيو. اوچتو هن ڏٺو تہ حضرت جن پاڻ نمودار ٿيا ۽ کيس چئي رهيا هئا تہ هرگز ميدان نہ ڇڏج. اهي لفظ ٻڌي پنيو گهوڙي تان هيٺ لٿو ۽ اچي حضرت جن جي پيرن تي ڪريو. ٻين ماڻهن سمجهيو تہ پنيو ڇريو ٿي پيو آهي ۽ الائجي ڇا ٿو چوي ۽ ڇا ٿو ڪري. اهي لفظ ٻڌي پنيو چوڻ لڳو تہ حضرت ميران سيد عبدالڪريم پاڻ اسان جي مدد لاءِ آيا آهن. مطلب تہ ان ريت حضرت جن پنيي کي مقابلي لاءِ همت ڏياري تيار ڪيو ۽ پاڻ غائب ٿي ويا.

چاٽڻ گهرجي تہ حضرت جن جي ڳوٺ ۽ انهيءَ ميدان جي وچ ۾ ڪيترن ڏينهن جو فاصلو آهي، جيڪو پڻ لحظي ۾ طي ڪري پهتا. آخر گهڻي مدت ڪو نہ گذري جو راڻي امر جي پٽ جي لشڪر ڀاڄ ڪاڍي ۽ پنيي جو لشڪر سندن پويان ڪاهي پيو (354) اهڙيءَ طرح جن جي برڪت سببان ڪمزور طاقتور تي غالب پيا ۽ فتح ماڻيائون.

هڪ مريد کان نقل آهي تہ هڪ ڏهاڙي حضرت جن پنهنجي ڳوٺ ۾ هئا ۽ آءٌ سندن خدمت ۾ حاضر هوس. اوچتو پاڻ چوڻ لڳا "لشڪر ڪٿي آهي ۽

ڪٿي آهي سنڌس شهزادو" جيڪي پنهنجي ماڳ ڪان روانا ٿيا آهن." هڪ ڏينهن گذرڻ ڪانپوءِ واقعي شهزادو نصرپور جي ڀرواح ۾ پليجن جي ڳوٺ وٽان گذرندو اچي خدمت ۾ پهتو. انهيءَ وقت حضرت جن پاڻ آرامي هئا. سيني مصلحت خاطر طعام اڳ ۾ تيار ڪري ڇڏيو. بلڪ ان مريد کي سمجهائي ڇڏيائون ته جڏهن حضرت جن اسان کي پاڻ وٽ ڪاڏي ڪائڻ لاءِ سڏين ته اهو طعام ڪٽي اچي حاضر ڪجو ته جئن حضرت جن کي ڪا تڪليف نه ٿئي. مريد اها ڳالهه قبول ڪئي. جڏهن سيئي حضرت جن جي خدمت ۾ حاضر ٿيا ته پاڻ ان مريدکي سڏي چيائون ته وڃ طعام تيار ڪرائي اچ. اهو مريد ويو ۽ ڪجهه دير ڪانپوءِ اهو ساڳيو تيار ٿيل طعام ڪٽائي پهتو. پاڻ ڏسي چيائون ته هي به ٺيڪ آهي، پر پنهنجو رڌل طعام ڪٽي اچ. گويا انهيءَ سڄي واقعي جي بنا ٻڌائڻ جي کين خبر پئجي وئي.

نقل ٿا ڪن ته هڪ دفعي پاڻ هلڻ جهڙا نه هئا، پر سنڌن هڪ مريد گهڻو اصرار ڪيو ته سنڌس ڌيءَ ڏاڍي بيمار آهي، سو گهر تي هلي دعا گهرن. آخر کين ڪڻ تي ڪٽي ان ڳوٺ ۾ آيا. ان شخص کين پنهنجي گهر ۾ رهايو جنهن جي ڌيءَ سخت بيماريءَ ۾ مبتلا هئي. رات جو ڪجهه حصو مس گذريو هو ته پاڻ اٿي ويهي رهيا (355) ۽ مريدن کي چيائون ته اٿو ته هلون جو هتي رهڻ ڪونهي. ان مريد گهڻيون منٿون ڪيون ته ترسي پون پر پاڻ نه ترسيا. جلد ئي ٻاهر نڪري هلڻ لڳا. گهڻي دير نه گذري ته ان شخص جي ڌيءَ گذاري وئي. گويا ڪشف ذريعي کين معلوم ٿي چڪو هو ته هن جو وقت پورو ٿي چڪو آهي.

چوڻ لڳا ته مريدن جي دل ۾ جيڪي وهي واپري ٿو، ان جي اسان کي خبر هوندي آهي، پر الاهي رضا جي ڪري ڪجهه نه ڪچندا آهيون.

هڪڙي مريد ڪان نقل آهي ته هڪ ڏينهن آءٌ حضرت جن وٽ ويٺو هئس ۽ موري ٿي ڪاڌم. مون ڪان موريءَ جي گهر ڪيائون ۽ چوڻ لڳا ته ڏي ته جئن وحدانيت الاهيءَ جو ذائقو وٺون. پاڻ ڀريائين موريءَ جا هيٺيان ويڪرا پن ڪائڻ شروع ڪيائون ۽ چوڻ لڳا ته ان جي هر پن تي سورة **قل هو الله احد** لکيل آهي ۽ سنڌس آخري پن تي لفظ "احد" آهي.

هڪڙي مريد چيو ته آءٌ پنهنجي ڳوٺ ۾ هوس، جيڪو متيارين جي پسگردائي ۾ هو. هڪ ڏينهن ڪنهن عورت اچي مون کي پيسا ڏنا ۽ دعا جي درخواست ڪئي. گهڻن ڏينهن ڪان پوءِ جڏهن آءٌ حضرت جن جي جاءِ تي آيس

جيڪا ڪافي مفاصلي تي هئي ته مون تي عتاب ڏيکاريائون. ڇوڻ لڳا ته هاڻي ان لائق ٿيا آهيو جو پئسا وٺي دعا ڪيو.

هڪڙي مخلص چيو ته آءٌ حضرت جن وٽ هوس ۽ پاڻ پنهنجي ڳوٺ ۾ هئا. اوچتو ٻه دفعا پاڻ نور محمد، نور محمد چيائون. اهو فقير نورمحمد ننڍي جو وينئل هو. بهرحال ٿن ڏينهن کان پوءِ نور محمد پاڻهي اچي خدمت ۾ حاضر ٿيو.

هڪ مريد کان نقل آهي ته هڪ ڏينهن پاڻ ننڍي شهر ۾ ترسيل هئا ۽ آءٌ سندن خدمت ۾ حاضر هوس. اوچتو خبر پئي (356) تي هڪڙي مغل سردار، يار محمود ٻارڻ کي جيڪو حضرت جن جي دوستن منجهان هو، ڪنهن ڏوهه سبب سندس ڳوٺ تي چڙهائي ڪري گرفتار ڪيو آهي. حضرت جن مونکي اشارو ڪيو، تنهن ڪري آءٌ ۽ سندس فرزند گڏجي ان ڳوٺ طرف روانا ٿياسون. اسان پاڻ سان ننڍي جي صدر نشين مولانا محمد جي سفارشي چٺي به ورتي. پر جڏهن ان مغل وٽ پهتاسون ته دربانن اسان کي اندر گهڙڻ ئي ڪو نه ڏنو، الٽو اسان کي ڇينپ ڪڍيائون. اسان پاڻ کي ڏاڍو بيوس محسوس ڪيو ۽ دل ۾ خيال آيو ته خدا وارن درويشن سان ائين نه ٿيڻ گهريو هو. اسان اجان اتي ئي بيٺا هئاسون ته اوچتو حضرت جن پاڻ سواريءَ تي آيا ۽ سڌو اندر مغل وٽ وڃي پهتا. اسان ڏاڍو خوش ٿياسون، جيتوڻيڪ حضرت جن اسان جي طرف نهاريو به ڪو نه. پاڻ جڏهن اتي پهتا ته مغل اٿي بيهي سندن تعظيم ڪئي ۽ محمود ۽ سندس ماڻهن کي حضرت جن جي آڏو آزاد ڪيائين. اسان تي جڏهن نظر پين ته ڇوڻ لڳا حقيقت ۾ فقير کي ائين ڇوڻ نه گهرجي ۽ نه ڪو فقيرن کي ائين ڪرڻ سونهي ٿو. اهي جملا پاڻ بار بار ورجايائون. تڏهن مون سمجهيو ته اهي لفظ مون کي چون ٿا، ڇو ته ٿوري دير اڳ واقعي اهڙا خيال منهنجي دل ۾ آيا هئا. بهرحال ان کانپوءِ اجازت وٺي اسان ننڍي موٽي آياسون ۽ پاڻ پنهنجي ڳوٺ روانا ٿي ويا.

هڪڙي مخلص کان نقل آهي ته مون خواب ۾ پاڻ کي هڪ عاليشان سينگاريل عمارت اندر ڏٺو. اتي حضرت جن، نبي ڪريم ﷺ جي خدمت ۾ مشغول هئا (357) ۽ پاڻ ڪريم جن وينئل هئا. مون کي به چڪ ٿي ته اندر وڃان. ڏسان ته هڪ ڏاڪڻ آهي، جهن جي پهرين ڏاڪي تي آءٌ ويهي رهيس.

حضرت جن پاڻ متي ويٺا هئا. مونکي ڏسي چيائون تہ فلاڻن فقيرن کي سڏي اچ. مان انهيءَ خيال سان اٿيس تہ دريانن مونکي چيو تہ ڪجهہ دير ترس تہ نبي ڪريم ﷺ جن کان اجازت وٺون. انهن جا اهي الفاظ ٻڌي، حضرت جن پاڻ ڪريم ﷺ جن ڏي مرڪ واري انداز ۾ ملتجي ٿيا. اتي آءُ خواب مان جاڳي پيس.

هڪ خادم کان نقل آهي تہ هڪ دفعي آءُ ڪنهن وڏي مرض ۾ مبتلا هوس ۽ پاڻ کي مرڻ جي ويجهو ٿي سمجهيم. انهيءَ حالت ۾ ڪجهہ مريد پائر حضرت جن جي مقبري تي زيارت لاءِ ويا. اتي وڃي منهنجي بـاري ۾ شفا واسطي دعائون پنيائون. انهيءَ رات مون کي پاڻ وڌيڪ تڪليف ٿي ۽ سيني پانيو تہ اڄ منهنجي آخري رات آهي. اجا منهنجي اک مس لڳي هئي تہ خواب ۾ ڏٺم تہ هڪ شخص چئي رهيو هو تہ اڄ رات ڪ۔ ماٺهو توکي ڪهڻ لاءِ وٺي ويندو. ڪجهہ دير کان پوءِ واقعي هڪ شخص آيو جيڪو مونکي پاڻ سان گڏ هـڪ جهنگ ۾ وٺـي آيـو ۽ اتـي هـڪ ليڪو ڪـڍي ان جـي انـدر مونکـي ويهاريائين. آءُ مرڻ جي جهوري ۽ ڳڻتيءَ ۾ هيس ۽ سوچي رهيو هوس تہ هن مصيبت منجهان مونکي هاڻي سواءِ پنهنجـي پيـر مرشـد جي ڪيـر بچـائي سگهندو. انهيءَ خيال ايندي محسوس ڪيم تہ حضرت جن پاڻ منهنجي آڏو بيٺا آهن ۽ اهو شخص جيڪومونکي جهنگ ۾ ڪٺي آيو هو غـائب ٿي چڪو هو. ٿوري دير ۾ جڏهن آءُ سجاڳ ٿيس تہ پاڻ کي نوبنو ۽ تندرست محسوس ڪيم، چڻ تہ مونکي بيماري ٿي ئي ڪو نہ هئي.

هڪڙي مخلص چيو تہ جڏهن حضرت جن کـي رب تعـاليٰ(358) پنهنجي جوارِ قـرب ۾ جڳهہ ڏني. يعني هن دنيا مان لاڏاڻو ڪيو تہ آءُ ڏاڍو رنس ۽ پاڻ کي سخت غمگين محسوس ڪيم. آخر هڪ رات خواب ۾ ڏٺم تہ مون کي چئي رهيا هئا، تہ مون مئل نہ سمجهيو، بس فرق صرف هي آهي تہ پهرين اسان هن هنڌ هياسون ۽ هاڻي هتي آهيون. بلڪ جيڪو صدق وچان اسان جي زيارت لاءِ ايندو تہ هن کي گهڻو فائدو پهچندو ۽ ان جي هر مدعـا پوري ٿيندي. انهيءَ ڪري وسوسو ۽ وهم نہ ڪريو. انهيءَ کان پوءِ آءُ خواب مان جاڳي پيس ۽ وري ڪڏهن اهڙو خيال دل ۾ نہ آيو.

هڪ مريد چيو تہ هڪ پيري مون حضرت جن جي فرزندن جي ڪم جي باري ۾ سستي اختيار ڪئي، بلڪ ڪجهہ ٻين مريدن بہ اهڙو رويو اختيار

ڪيو. ايتريقدر جو مون پنهنجي حجري کي ٻاهران قلف ڏنئي، ٻئي هنڌان داخل ٿي اندر اچي سمهي رهيس ته متان ڪي مريد اچي مونکي تنگ ڪن. مون کي اتي ننڊ ڪٺي وئي ۽ خواب ۾ ڏٺم ته حضرت جن مون کي هٿ کان وٺي اٿاري رهيا آهن ۽ چئي رهيا هئا ته ٻيا ته سستي ڪن ٿا، پر تون به ائين ٿو ڪرين. ايتري ۾ آءٌ سجاڳ ٿي پيس. ڏٺم ته حضرت جن جو فرزند حجري جي دروازي جي ٻاهران بيٺو آهي. آخر قلف کولرائي ٻاهر نڪري آيس ۽ سندن ڪم ڪي لڳي ويس.

هڪڙي مخلص کان نقل آهي ته حضرت جن پاڻ ٻڌايو ته هڪ ڏهاڙي مون ۽ منهنجي وڏي ڀاءُ گڏجي سماع ٿي ڪيو. مخدوم آجب جيڪو پنهنجي وقت جو عارف ۽ عالم هو ۽ اسان سان شفقت وارو رستو هيس، (359) تنهن هڪ ته اسان کي سماع کان منع ڪئي. ٻيو چوڻ لڳو ته جيڪڏهن حضرت جن نويڪلا ٿي سماع ڪن ته بهتر، ڇو ته ٻيا جيڪي سماع جي سمجهه نٿا رکن ۽ وڏي آواز سان سماع ڪن ٿا، انهن جي حلقي ۾ حضرت جن سماع ڪرڻ مناسب نٿو لڳي. اسان مخدوم جي انهيءَ ڳالهه تي آمنا صدقنا ڪئي، پر جڏهن رات گذري صبح ٿيو ته مخدوم صاحب اسان وٽ اچي سهڙيو. مان ٻاهر نڪري وٽس مس آيس ته پاڻ چادر لاهي منهنجي پيرن تي رکيائين ۽ ڏاڍي معذرت واري انداز ۾ چوڻ لڳو ته گذريل رات مون نبي ڪريم ﷺ جن کي خواب ۾ ڏٺو ته هڪ طرف وڃي رهيا آهن. سندن يارن کان پڇا ڪرڻ تي معلوم ٿيو ته پاڻ سيد عبدالڪريم جو سماع ٻڌڻ لاءِ وڃي رهيا آهن. جڏهن سجاڳ ٿيس ته انهيءَ خيال کان توبه تائب ٿيو آهيان ۽ هينئر به انهيءَ ڪري هلي آيو آهيان ته پنهنجي تقصير لاءِ معافي وٺان.

هڪڙي خادم چيو ته هڪ ڀيري آءٌ ۽ هڪ ٻيو مريد ٻيڙيءَ ۾ سوار ٿي ڏاڏونءَ جي ڳوٺ ۾ اچي لٿاسون ۽ رات جنهاڻ جي ڳوٺ ۾ ترسياسون. صبح جو اتان اٿي نئي جو رخ رکيم ۽ حضرت جن جي خدمت ۾ اچي پهتس. جڏهن سندن حجري تي پهتس ته پاڻ ستل هئا. مان سندن پيراندي کان ويهي رهيس. ٿوريءَ دير کان پوءِ جڏهن پاڻ اٿيا ته سلام چئي منهنجو هٿ پنهنجي هٿ ۾ جهلي ڪيڪارياءُون ۽ چوڻ لڳا ته ڏاڏونءَ ۾ ٻيڙيءَ رستي پهچڻ کانپوءِ جنهاڻ ۾ رات رهي هتي پهتو آهين. (360) منهنجي حيرانيءَ جي حد نه رهي ۽ عرض

ڪيم تہ قبلا جيڪي چئو ٿا بلڪل ائين آهي.

نقل آهي تہ هڪ دفعي رات جي وقت پاڻ جهنگ منهن ڪري روانا ٿيا. مدرسي جو هڪ مولوي پڻ ٿوهہ خاطر لڪي سندن پويان ويو تہ ڏسان تہ حضرت جن ڪيڏانهن ٿا وڃن. ڪجهہ پنڌ ڪان پوءِ اوچتو جهنگ ۾ شينهن نڪري نروار ٿيو. انهيءَ مهل پاڻ ان شخص جي نظرن کان اوجهل هئا. شينهن کي ڏسي انهيءَ شخص وڏي رڙ ڪئي تہ حضرت سائين هاڻي پهچو نہ تہ منهنجو خاتمو آهي. پاڻ ان شخص ڏانهن متوجهہ ٿيا ۽ چوڻ لڳس تہ ڇو اسان جي ڪڍ آئين ۽ ڇو هن ڏچي ۾ پاڻ کي وڌءِ!

هڪ مريد کان نقل آهي تہ اوچتو اچي منهنجي دل ۾ خيال پيدا ٿيو تہ حضرت جن ڪو مرتبو ۽ درجو قبول نٿا ڪن، بلڪ ٻين کي بہ منع ٿا ڪن تہ هرگز قبول نہ ڪيو. جيتوڻيڪ مون ٻڌو آهي تہ وقت جو عارف شيخ پرڪيو رحمت الله عليه هر روز خدا تعاليٰ سان ٽي هزار نوان سخن ڪري ٿو. اهڙيءَ طرح وقت جو قطب مخدوم نوح جو قول آهي تہ جيڪڏهن آءٌ خداوند تعاليٰ کان اک ڇنڀ جيترو وقت پري ٿيان تہ سڙي مران. مون سوچيو، آخر انهن اهي مرتبا ڇو قبول ڪيا آهن. منهنجي دل ۾ اهو خيال گهر ڪري ويو ۽ هر وقت منهنجي دماغ ۾ اها ڳالهہ ڦرڻ لڳي، پر ڪنهن سان اها گفتگو بہ نٿي ڪيم. آخر هڪ ڏينهن جيئن آءٌ حضرت جن وٽ آيس تہ پاڻ مخاطب ٿي چوڻ لڳا تہ تنهنجي دل ۾ جيڪو گمان آهي، ان جو جواب هي آهي تہ اهي حضرات هڪ جدا گروهہ سان تعلق رکن ٿا ۽ اسان هڪ اهڙي ٽولي سان آهيون، جيڪي مرتبا ۽ درجا قبول نٿا ڪن. اهو ٻڌي منهنجي مشڪل حل ٿي وئي.

هڪ خادم کان نقل آهي تہ حضرت جن پڇيو تہ اهو ڪهڙو ولي آهي جنهن جي هڪ جست ۾ عرش جي ڪنگرن کان وٺي ملائڪ، زمين ۽ آسمان ۽ ريتيءَ جا داڻا، زمين تي اپرندڙ نباتات (361) دريائن جو پاڻي، جملي حيوانات ۽ پکي پکڻ، مطلب تہ زمين ۽ آسمان جي درميان جيڪي ڪجهہ آهي، اهي سڀ پار ڪري وڃي ٿو. مون عرض ڪيو تہ حضرت جن پاڻ. في الفور مونکي چيائون تہ نہ. اهو بهاءَ الدين گودڙيو آهي.

هڪ دفعي جو ذڪر آهي تہ حضرت جن بهاءَ الدين گودڙيو ۽ ڪي ٻيا دوست گڏجي ڪڪرالي طرف گهمڻ ويا. واپسيءَ ۾ ڪين هڪ هندو رات پئجي

وٺي. اتي کين يک بہ اچي لڳي، سو حضرت جن پاڻ پيٽ قوت لاءِ نکري پيا.
ڪجھ دير کان پوءِ کين هڪ شخص ڪونهون ڏنو، پر چيائين تہ اهو شيخ پنهنجي باس تيل آهي. عام طور رسم اها آهي، تہ پوءِ اها شيءِ ان پير جي هوندي آهي، جنهن جي سنڀال بہ هو پاڻ ڪندو آهي، جيڪڏهن ڪنهن کي ڏئي ڇڏيندو آهي تہ اهو بہ سندس ذمي آهي. پر جيڪڏهن ڪو بزرگ اها شيءِ گهرندو آهي تہ ان کي ڏئي بہ ڇڏيندا آهن. بهرحال حضرت جن انهيءَ ڪونهين کي حلال ڪري پچائي آٽي دوستن جي آڏو رکيو. البت ان جي ڪل انهيءَ شخص کي ڏنائون تہ جنهن اها باس باسي هئي. پوءِ پاڻ نٽي هليا آيا. رات جو انهيءَ شخص خواب ۾ شيخ پنهنجي کي ڏٺو، جيڪو کيس چئي رهيو تہ صبح جو اها کل بہ کڻي وڃي حضرت جن جي خدمت ۾ حاضر ڪر، چو تہ اها سندن مهرباني آهي جو اسان جو اهو تحفو قبول ڪيائون. جڏهن صبح جو اهو شخص سجاڳ ٿيو تہ سڌو حضرت جن جي خدمت ۾ اچي حاضر ٿيو ۽ اها کل بہ پيش ڪيائين ۽ سموري ماجرا بہ عرض ڪيائين.

نقل آهي تہ هڪ پيري اسان گهٽو پري نڪري وياسون، جڏهن واپس پهتاسين تہ پاڻ پڇيائين تہ ڪيڏانهن ويا هئو. عرض ڪيم تہ سائين سماع ٻڌڻ (362) ويا هئاسون. فرمايائون تہ ڇا جي لاءِ ويا؟ مطلب تہ اها ڳالھ کين نہ آئڙي. ان کانپوءِ هڪ دفعي پاڻ تشريف فرما ٿيا. ٻئي دفعي آءُ ڪجھ پنهنجن دوستن سان سنيري ونن وڃڻ لاءِ نڪتس واٽ تي بودن جي ڳوٺ ۾ اسانجو هڪ سنگتي هو جنهن وٽ آءُ هميشہ لسي يا ڏوڙرو يا کير پيئندو هوس. پر هن دفعي جڏهن آءُ اتي پهتس تہ ڪا شيءِ نہ ملي. منهنجو اهو دوست چوڻ لڳو تہ اڄ صبح جو کير جو ونو ۽ ڏوڙري جي دکي حضرت جن جي خدمت ۾ موڪليا اٿم. مون سوچيو تہ پڪ اڄ حضرت جن اسان کي اها لسي ۽ ڏوڙرو ڪارائيندا ۽ پوءِ چوندا تہ سماع ڪريو ٿا يا نہ! جيڪڏهن هن سلسلي ۾ هڪڙو حڪم ڏنائون تہ پوءِ منهنجو يقين پختو ٿي ويندو. بهرحال ائين ئي ٿيو، جڏهن آءُ سندن خدمت ۾ پهتس تہ کائڻ لاءِ اهو ڏوڙرو ڏنائون ۽ سماع ڪرڻ جي موڪل ڏنائون، چوڻ لڳا تہ پلي توهان کي حال پوي يا نہ. پر شايد پنهنجن اهڙن سماع ڪندڙن جي برڪت سان توهان پنهنجي منزل تي پهچي وڃو، انهيءَ وقت پاڻ سندن چهري مان ڏاڍو خوش نظر ٿي آيا، جنهن ڪري منهنجو يقين وڌيڪ

پختو ٿي ويو.

نقل آهي ته جڏهن حضرت جن کي حضرت ميان جلال جي هن فاني جهان مان رحلت جي خبر پئي ته کين ڏاڍو ڏک ٿيو ۽ وڏي آهه ڀري چوڻ لڳا ته ويچارو جلال مجذوب ٿي گذاري ويو.

هڪ مخلص کان نقل آهي ته هڪ ڏينهن آءٌ پنهنجي ڪنهن دوست سان حضرت جن ڏانهن(363) عازم سفر هوس. واٽ تي منهنجي دل ۾ خيال آيو ته ڇو نه وڏو سير سفر ڪجي. مون جڏهن پنهنجي ساٿيءَ سان اها ڳالهه ڪئي ته هن پڻ قبول ڪيو. جڏهن اسين سندن خدمت ۾ حاضر ٿياسين ته اسان کي ڏسي چوڻ لڳا ته فقير لاءِ پيرن جو سفر هلاڪت جو سبب بڻجي ٿو. البت جيڪڏهن ڪيس دل جو سير حاصل ٿئي ۽ پوءِ پلي پير ڏگها ڪري سمهي پوي ته هن کي زمين آسمان جو سير حاصل ٿي ويندو. ان ڪانپوءِ مون ظاهر سير و سفر ترڪ ڪري ڇڏيو.

هڪ مخلص بيان ڪيو ته مون تفسير حسينيءَ جو مطالعو ٿي ڪيو ۽ جڏهن بهشت وارين آيتن تي پهتس ته منهنجي دل ۾ بهشت جو خيال ويهجي ويو. جڏهن رات تي خواب ۾ حضرت جن کي ڏٺم جو چئي رهيا هئا ته آيتون پڙهڻ سان جنت جي خيالن ۾ گم ٿي ويو آهين. آءٌ مونجهاري ۾ پئجي ويس. اينتري ۾ پاڻ مون کي هٿ کان جهلي بهشت جي دروازي تي وٺي آيا ۽ ڏيکاري چوڻ لڳا ته ڏس اڃهو اهو اٿئي بهشت. جنهن لاءِ توکي ايڏي سڪ ۽ چڪ هئي. چوڻ لڳا خدا جو ذڪر ڪرڻ گهرجي ۽ ان جي طلب ڪرڻ گهرجي. جڏهن آءٌ سجاڳ ٿيس ته منهنجي دل مان بهشت جي آرزو ختم ٿي چڪي هئي.

نقل آهي ته مخدوم نوح عليه الرحمة جو پٽ پنهنجي والد جي رحلت کان چار سال پوءِ حضرت جن جي خدمت ۾ آيو. هو چوي ٿو ته جڏهن منهنجي نظر حضرت جن جي چهري مبارڪ تي پئي ته مونکي لڳو ته سندن جسم شڪل ۽ عضوا سڀ بلڪل مخدوم نوح جيان آهن(364) ڪافي دير آءٌ وٽن ويٺو رهيس ته مونکي مخدوم صاحب ۽ سندن شڪل ۾ ڪو فرق محسوس نه ٿيو. البت جڏهن آءٌ ڪانئن موڪلائڻ لڳس ته مونکي پنهنجي اصل شڪل ۾ نظر آيا.

نقل آهي ته هڪ ميهار جهنگ ۾ مينهون ٿي چاريون. اوچتو مٿس

الاهي جتيو ظاهري ٿي ويو ۽ هو واريءَ جي مٿان ڪري پيو. واءُ لڳڻ جي ڪري مٿس واري وري ٿي وئي ته وري بي رخ ۾ گهلڻ سبب لهي به ٿي وئي. هڪ ڏينهن حضرت جن ان پسگردائي ۾ گذرن جي باغ وٽان اچي مٿيا ته ان جي مالڪ ڪجهه گذرا آڻي وٽن حاضر ڪيا ته جئن پاڻ واپرائن. اتي اهو درويش به ويٺو هو. پاڻ پنهنجي هٿن سان گذرا ڪٽي ان کي ڏنائون ٿي ته جئن هو کائي. پر هن آخر تائين ڪجهه نه کاڌو. ڪو نه ڪو بهانو ڪري ٽاريندو رهيو. اٿڻ وقت پاڻ رنج ٿيا ۽ چوڻ لڳا ته اسان جي هٿ مان وٺي نٿو کائين. باقي انشاءَالله اسان کانپوءِ ان جون کلون به کائي ويندين. چون ٿا ته حضرت جن جي وڃڻ کانپوءِ هن شخص کي ايڏي اچي بک لڳي. جو واقعي سڀ کلون به کائي ويو. بلڪ ائين به چون ٿا ته جيستائين جيئرو هو ڪيترا به طعام کائيندو هو. پر ڪڏهن به پيٽ نه ڀريس ۽ نه بک گهٽيس.

هڪڙي مريد بيان ڪيو ته هڪ ڏينهن آءُ حضرت جن جي خدمت ۾ ويٺو هوس ته پاڻ نهايت شفقت ڀرئي انداز ۾ مونکي ٻڌائڻ لڳا ته. خدا جي ملڪ ۾ هڪ اهڙو زمين ٽڪر به آهي، جنهن جي وسعت اسي سالن جو پنڌ آهي. اها زمين بلڪل هموار ڪنڊن ڪرڙن کان پاڪ آهي. بلڪ ان ۾ بيٺل قصل جا سنگ اهڙا آهن جو جيڪڏهن ماڻهو صرف هڪڙو کائي ته سندس ڍؤ ٿي وڃي. مون عرض ڪيو ته سائين اها سر زمين ڌرتيءَ تي آهي. چيائيون ته نه عرض ڪير ته پهلا آسمان تي آهي. ورائيائون ته (365) بلڪ اها سر زمين اهڙي هند آهي جتي سج چنڊ جي روشني ڪا نه ٿي پهچي. البت اتي رحمت جو مينهن وسي ٿو ۽ ملائڪ ان ۾ ٻج ڇٽن ٿا. پوءِ ان جو ڦل نصيب وارن کي نصيب ٿئي ٿو.

هڪڙي خادم چيو ته هڪ ڏينهن مون کي دل ۾ اچي وهم پيو ته حضرت جن وٽ جيڪي آندو وڃي ٿو سو کائي وڃن ٿا ۽ نيڪ بد جي تميز نٿا ڪن. رات جو مون ڏٺو ته خواب ۾ مون کي چئي رهيا هئا ته هر وقت جڏهن به ڪو کاڌو اسان جي اڳيان آندو ويندو آهي ته اسان نيڪ ۽ بد جي تميز ضرور ڪندا آهيون. مان جڏهن سجاڳ ٿيس ته. پنهنجي وهم تي پشيمان ٿيس.

نقل آهي ته هڪڙو مريد ڪنهن بزرگ جي زيارت لاءِ گهران نڪتو. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ هن جو پيءُ کيس ڳوليندو حضرت جن جي خدمت ۾ اچي

پهتو ۽ چوڻ لڳو تہ پنهنجي پٽ کي منهنجي حوالي ڪريو تہ واپس موٽي وڃان. حضرت جن چيس تہ اڳين نماز تائين صبر ڪر جو مون خواب ۾ ڏٺو آهي تہ هو تنهنجي خاطر هيستائين هتي اچي رسندو. مونکي پڪ آهي تہ هو ضرور ايندو. ايتري ۾ پاهران ڪنهن وڏي آواز سان رڙ ڪري چيو تہ فلاڻو اچي ويو. اهو آواز ٻڌي حضرت جن ڏاڍو خوش ٿيا. آخر اهو مريد حاضر ٿيو ۽ قدم بوسيءَ جو شرف حاصل ڪري پنهنجي پيءُ سان گڏجي نئي روانو ٿيو.

هڪڙي مريد بيان ڪيو تہ حضرت جن جي رحلت کانپوءِ اسان ٻيڙيءَ ۾ سوار (366) ٿي نئي طرف اچي رهيا هئاسون تہ وات تي اٿائي واءَ ۾ ڦاسي پياسون. لهرن جي زور سبب ٻيڙي هيٺ مٿي ٿي رهي هئي ۽ ٻڏڻ جو خطرو پيدا ٿي چڪو هو. ذهني طور ٻڏڻ لاءِ تيار هئاسون. پر اوچتو حڪم الاهيءَ سان واءُ سٺائو ٿي پيو ۽ اسان ڪناري تي اچي پهتاسون. اتي لهي رات گذارڻ لاءِ هيٺ سمهي پياسون. اسان ۾ صالح نالي هڪ مريد هو جنهن خواب ۾ ڏٺو تہ حضرت جن پاڻ ان جڳهہ تي اچي پهتا آهن ۽ اسان جي مٿن ڪان بيٺا آهن. صالح کين عرض ڪيو تہ قبلا هتي ڪيئن آيا آهيو. پاڻ چيائون تہ مريد پريشاني ۽ تڪليف ۾ هئا. انهن جي خبرگيريءَ واسطي هتي آيا آهيون. صالح جيئن ننڊ مان سجاڳ ٿيو تہ سيني کي اها ڳالهہ ڪري ٻڌايائين ۽ وري سمهي پيو. پيهر بہ ننڊ ۾ ڏٺائين تہ حضرت جن ڪيس ساڳي ڳالهہ چئي رهيا هئا. هوڏانهن وري جڏهن صالح ننڊ مان جاڳيو تہ مريدن کي ساڳي ڳالهہ ٻڌايائين. مطلب تہ ائين ڪيترا دفعا ٿيو ۽ صالح ساڳي ڳالهہ پئي ورجائي.

نقل آهي تہ هڪ ڌاڙي کي ماڻهو وٽن دانهن کڻي آيا تہ سندن ڳائو مال فلاڻو ڏاڍو ماڻهو زوريءَ کاهي ويو آهي. سو اسان جي لاءِ ان ڏاڍي ماڻهو ڏي ميڙ تي هلو تہ جيئن اسان جو مال موٽائي ڏي. پاڻ اتي انهن سان گڏجي هليا، جتي اهو ڏاڍو ماڻهو رهندو هو. جڏهن ان شخص ٻڌو تہ حضرت جن روانا ٿيا آهن تہ پاڻ صبح جو سوير اتي انهن ماڻهن جي کيتن طرف ويو. جتي هنن جو اَن ٻارين ۾ پيو هو. هن جي نيت هئي تہ ان کي ساڙائي ڇڏي. جڏهن اها خبر حضرت جن کي ٻڌايائون تہ پاڻ خاموش ٿي اتي ويهي رهيا. (367) هوڏانهن هن شخص پهرين ٻار ساڙائي جيئن ٻنيءَ طرف ويو تہ سندس گهوڙي سرڪشي ڪئي ۽ هو زمين تي ڪري پيو ۽ سندس عضوا ضربجي پيا. ان

ڪانپوءِ وري ڪيس هوش آيو ته هي سڀ ڪجهه حضرت جن جي ڪرامت سبب آهي. آخر پاڻ ڪي چادر ۾ ويڙهائي پاڻ ڪٺائي حضرت جن وٽ اچي حاضر ٿيو ۽ پنهنجي پشيمانيءَ جو اظهار ڪيائين. ان ڪانسواءِ فوري طور ڏيهيون لهرائي سيني مريدن خادمن کي ڪارايائين ۽ اهو سڀ جهليل مال موٽائي ڏنائين. حضرت جن اها رات وٽس مهمان رهيا ۽ ٻئي ڏينهن واپس ٿيا.

هڪ مريد بيان ڪيو ته آءٌ هر دفعي جڏهن ٽٽي ڪان حضرت جن جي زيارت لاءِ ايندو هوس، ته رستي تي بگهڙن ۽ سوئرن جو ڏاڍو ڊپ ٿيندو هو ۽ پڻ اهو ته ڪٿي نانگ بلائون ڪائي نه وجهن. هڪ ڏينهن مون خواب ۾ ڏٺو ته حضرت جن چئي رهيا هئا ته جيڪو اسان جي زيارت لاءِ ايندو ان کي اهي بلائون ڪو نقصان نه پهچائينديون ۽ نه ڪو انهن ڪان ڊڄڻ گهرجي. ان مريد چيو ته انهيءَ ڪانپوءِ آءٌ جڏهن به سندن حاضريءَ ۾ ويندو هوس ته سوئر، بگهڙ ۽ نانگ بلائون رستي جي چوڌاري ڏسندو هوس، پر مونکي ڪو ڊپ ڊاءُ نه ٿيندو هو ۽ نه ئي وري مونکي ڪڏهن ڪو نقصان پهچايائون.

نقل آهي ته پير لاکو جيڪو بگهاڙ ۾ مدفون آهي، اتي ماڻهو هڪ ٻئي کي سنهن ڏينهن لاءِ ايندا هئا. جيڪڏهن سنهن وارو ماڻهو سچو هوندو هو ته ان کي ڪجهه نه ٿيندو هو، پر جيڪڏهن ڪوڙو هوندو هو ته اتي رت ٿي چڙندو هو. اها خبر جڏهن حضرت جن کي پئي ته پير لاکي جي قبر تي آيا ۽ اتي اچي چوڻ لڳا ته اي لاکا، ماڻهو جيئري پنهنجي نفس کي ماري ڇڏين ٿا، پر تون مرڻ ڪانپوءِ به ڪين نٿو ڇڏين. چون ٿا، ان ڪانپوءِ ائين ٿيڻ بند ٿي ويو، بلڪ جيڪڏهن ڪنهن سندس قبر سان به هٿ چراند ٿي ڪئي ته ان کي ڪجهه نٽي ٿيو. (368)

چون ٿا ته چيٽ جا فصل پچي تيار ٿيندا هئا ته ڪي ماڻهو انهن ٻنين منجهان سنگ چوري ڪري پيٽ قوت ڪندا هئا، انهيءَ پرڳڻي جا جاگيردار مغل هئا، سو تن ڇا ڪيو جو، انهن ماڻهن کي جهلي شيخ پرڪيي جي اگڻ تي ڪين خاڪ پيارڻ ته جيئن اڳتي چوري نه ڪن. آخر اهي ماڻهو جڏهن بلڪل لاچار ٿي پيا ته حضرت جن وٽ اچي عرض ڪرڻ لڳا ته هينئر بڪ ٿا مرون، شيخ پرڪيي جي خاڪ ڪاڏي اٿئون، پر سچي عمر ائين گذري آهي. هاڻي ڇا ڪريون؟ پاڻ چيائون ته وڃي ساڳي ڪار ڪريو. توهان کي شيخ پرڪيي جي

خاڪ ڪجهہ ڪو نہ ڪندي. چون ٿا ان ڪانپوءِ هو ساڳي ڏنڍي کي لڳي ويا ۽ خاڪ جو مٽن ڪو اثر نہ ٿيو.

نقل آهي تہ سيد ابراهيم جيڪو پرڏيهي پير جي ناليءَ سان مشهور آهي ۽ جنهن جي قبر حضرت جن جي پسگردائيءَ ۾ آهي، ان جي چوڌاري وڻن جو گهاٽو جهنگل هو. چون ٿا تہ جيڪڏهن ڪو اٺ يا ٻڪري انهن وڻن ۾ چڪ هڻندو هو تہ اتي جو اتي ڦٿڪي ساهہ ڏيندو هو. حضرت جن کي جڏهن اها خبر پئي تہ پاڻ سندس قبر تي اچي چوڻ لڳا تہ اي ماڻهن جا پير، انسان جيئري پنهنجي نفس کي ماري ڇڏين ٿا، تون مرڻ ڪانپوءِ جيئرن کي ٿو مارين. چون ٿا ان ڪانپوءِ توڙي جو ماڻهو اتان وڻ وڍي هليا ويندا هئا، تڏهن بہ ڪين ڪجهہ نہ ٿيندو هو.

چون ٿا تہ هڪ دفعي پاڻ ڪنهن طرف وڃي رهيا هئا، ساڻن هڪ نامراد مريد گڏ هو، جنهن جي اصليت زهريلي ڪنديءَ وانگر هئي. پاڻ جڏهن جهنگل ۾ ڪافي پنڌ هليا تہ(369) اهو مريد ڏاڍي بک لڳڻ ڪري ڇتو ٿي پيو ۽ چيلهہ سان ٻڌل خنجر ڪڍي حضرت جن تي الاري چوڻ لڳو تہ ڪجهہ بہ ڪريو پر مون لاءِ کاڌو پيدا ڪريو. پاڻ مشڪي ڏانهس ڏسندا رهيا ۽ چوڻ لڳا تہ هتي کاڌو ڪٿان ايندو. انهيءَ تي اهو نياڳو چوڻ لڳو نہ تہ آءٌ توهان جي ران جو ٽڪر ڪپي کائيندس. چوڻ لڳا، اهو بہ تنهنجو آهي. پاڻ ائين مشڪندا رهيا ۽ ان کي ڪجهہ نہ چيائون. آخر گهڻي ردڪد ڪانپوءِ کيس چيائون تہ چڱو ٿوري دير صبر ڪر. تڏهن اهو شخص ٿوري دير لاءِ ڪائڻ پري ٿيو ۽ پاڻ هيٺ ليٽي پيا. ايتري ۾ هڪ شخص ظاهر ٿيو جيڪو ڪاڏي جو تس پري کڻي آيو ۽ ان شخص ويهي اهو کاڌو. ان ڪانپوءِ پاڻ پنهنجي راهہ وٺي روانا ٿيا.

نقل آهي تہ هڪ ڏينهن ميان جلال مخدوم نوح عليہ الرحمة جي پٽ حضرت جن کان پڇيو تہ ماڻهو چون ٿا تہ توهان مخدوم نوح جي زيارت لاءِ نہ، پر بهاءُ الدين گودڙيي سان ملاقات لاءِ اتي وڃو ٿا. پاڻ چيائون تہ هائو، تو صحيح ٻڌو آهي، ڇو تہ مونکي بهاءُ الدين ۾ مخدوم نوح جو ظهور نظر اچي ٿو، جيڪو ٻئي ڪنهن ۾ نظر نٿو اچي.

هڪڙي ڏاهي مريد کان نقل آهي تہ مون هڪ دفعي خواب ۾ ڏٺو تہ آءٌ مري ويو آهيان ۽ مون کي مٽ مائٽ دفن ڪرڻ لاءِ قبرستان کڻي آيا آهن.

جيئن قبر کوٺي تيار ڪيائون تہ ڏٺم تہ اها نانگ بلائن ۾ وچن سان پري پئي آهي. (370) جڏهن مونکي قبر ۾ لاهڻ لاءِ ويجهو آندائون تہ ڏاڍو دلگير ٿيس تہ انهن بلائن کان ڪيئن بچندس. اجا انهيءَ پريشانيءَ ۾ هوس جو پري کان هڪ سوار کي ايندو ڏٺم. پڪ ٿيم تہ اهي حضرت جن آهن. پاڻ جڏهن اتي پهتا تہ منهنجي پريشاني کي ڏسي منهنجن مائٽن کي چوڻ لڳا تہ هن کوٺيل قبر کي مٽيءَ سان پري ڇڏيو ۽ هن جي ٻيءَ جاءِ تي قبر کوٽيو. مون کي ڏسي چوڻ لڳا تہ تنهنجي قبر هن جاءِ تي ٿيندي ۽ تون پريشان نہ ٿيءُ. اهي لفظ ٻڌي منهنجي پريشاني ختم ٿي وئي ۽ آءٌ خوشيءَ جي عالم ۾ جاڳي ويهي رهيس.

نقل آهي تہ هڪ ڏينهن ڪنهن مريد حضرت جن جي خدمت ۾ عرض ڪيو تہ قبلا، ٻڌو اٿئون تہ وقت جي هڪ بادشاهہ جنهن جو نالو سليم هو، تنهن چيو تہ جيڪڏهن مونکي ڪو اصل فقير نظر اچي تہ جيڪر پاڻ کي ان جي خدمت لاءِ وقف ڪري ڇڏيان ۽ ويهي الله الله ڪريان. اهو ٻڌي پاڻ چيائون تہ جيڪڏهن واقعي سندس دل ۾ خدا جي طلب آهي تہ هتي ايترا فقير آهن جو هن کي جتي آهي تتي فيض رسائي سگهن ٿا.

هڪ مخلص کان نقل آهي تہ ڪنهن ڪم خاطر آءٌ ڏاڍو پريشان هيس ۽ ڪا واٽ نظر نٿي آئي. يار دوست بہ مون کان بيزار نظر ٿي آيا. پاڻ کي بلڪل تنها ٿي محسوس ڪيم. آخر جمعي جي ڏينهن جڏهن آءٌ جمعي جو خطبو ٻڌي رهيو هوس تہ، دل ۾ خيال آيو تہ، جيڪڏهن هن وقت ۾ حضرت جن منهنجي مدد ڪن تہ ڏاڍو سٺو. اجان انهن خيالن ۾ گم هوس تہ، منهنجون اکيون زوريءَ ٻوٽجي ويون. ڇا ٿو ڏسان تہ منهنجي آڏو هڪ ڪاري هيبتناڪ بلا آهي. آءٌ ٿوريءَ دير لاءِ خوفزده ٿي ويس، پر پاڻ اڳتي وڌي ان بلا کي ڪٽي زمين تي سٽيائون ۽ مون کي چوڻ لڳا تہ هاڻي ڪنهن قسم جو پوءُ نہ ڪر. جڏهن اک(371) کلي تہ حضرت جن کي نہ ڏٺم. بهرحال آءٌ نماز ادا ڪري گهر موٽي آيس. ان کان پوءِ جلد ئي منهنجي اها مشڪل حل ٿي وئي ۽ اهي تڪليف ۽ ڏک خوشي ۾ تبديل ٿي ويا.

نقل آهي تہ، هڪ ڏينهن ڪو فقير سهي سنيري حضرت جن جي خدمت ۾ اچڻ لاءِ تيار ٿيو. پر وٽس اهڙي ڪا شيءِ نہ هئي، جا ساڻ کٽي اچي خدمت ۾ پيش ڪري، جڏهن تہ پين وٽ ڪجهہ نہ ڪجهہ موجود هو. دل ئي دل ۾

محسوس ڪرڻ لڳو تہ ڪھڙو منھن ڪٽي وڃي حاضر ٿيندس. بھرحال جڏھن اھو فقير خدمت ۾ پھتو تہ حضرت جن ڪيس ڏسي چيو تہ جيڪڏھن فقير وٽ اھڙي ڪا شيءِ نہ ھجي جو پنھنجي پير وٽ کڻي اچي، تہ ٻيو نہ گھٽ ۾ گھٽ ڪاٺين جي ڀري کڻي اچي. ڇو تہ فقيرن جو اھو ئي مرڪ آھي.

نقل آھي تہ، حضرت جن پنھنجي زمين جا پروانا مھر ھڻائڻ واسطي پنھنجي ڪنھن قاصد ذريعي ٺٽي جي حاڪم مصطفيٰ خان وٽ ڏياري موڪليا. اھو قاصد بيان ٿو ڪري تہ جڏھن اھي پروانا تيار ٿي مھر ھنيل مليا تہ آءٌ فوري طور حضرت جن جي خدمت ۾ پھچائڻ واسطي روانو ٿيس. آءٌ بيحد خوش ھوس، ايتري قدر جو رستي جي خبر بہ نہ پئي ۽ آخر ھڪ ھنڌ اوجھڙ ۾ وڃي ڦاٿس، جتي ڪيترا وڇون ۽ نانگ بلائون ھئا، جن مونکي ڏنگي وڌو. مون پنھنجو پاڻ تان آسرو ڪٽي ڇڏيو. رڳو اھو فڪر ھيم تہ ڪيئن بہ ڪري اھي سندون ۽ پروانا حضرت جن وٽ پھچن. واٽ تي جيڪي ماڻھو گڏيا تن منھنجي حالت ڏسي چيو تہ اُجھو ٿو تنھنجو خاتمو ٿئي. آءٌ کين چوڻ لڳس تہ مون کي مرڻ جو ڪو ڏپ ڪونھي. مونکي صرف اھو فڪر آھي تہ اھي ڪاغذ ڪيئن بہ ڪري حضرت جن کي ملن تہ مونکي اطمينان ٿيندو. منھنجي اھا حالت ڏسي انھن ماڻھن کي رحم آيو ۽ ھنن (372) مونکي گھوڙي ڏني تہ جيئن آءٌ حضرت جن وٽ پھچي سگھان. بھرحال اھڙي حالت ۾ جڏھن آءٌ حضرت جن جي ڳوٺ ۾ پھتس تہ پاڻ اتي ڪو نہ ھئا. بلڪ ٻئي ڪنھن ڳوٺ ۾ ويل ھئا. گھوڙيءَ کي اتي ڇڏي وري پنڌ ڇڪيم تہ اھي سندون پھچايان. اتي مون کان وري رت وھڻ لڳو ۽ ھاڻي پڪ ٿيم تہ ڇاڻ ٿو مران.

اھڙي حال ۾ مون تي جڏھن سندن نظر پئي تہ ڏاڍي ھمدردي ڪيائون ۽ پڇڻ لڳا تہ رستي تي ڪھڙي تڪليف آئي اٿئي. عرض ڪيم تہ واٽ تي بلا ڏنگيو اٿم. اھو ٻڌي پاڻ پنھنجو ھٿ مبارڪ منھنجي زخم تي گھمايائون تہ انھيءَ جي برڪت سان منھنجو زخم نيڪ ٿي ويو ۽ ان زھر جو اثر بہ ختم ٿي ويو. ان ڪانپوءِ پاڻ پنھنجي ڳوٺ آيا تہ آءٌ بہ سندن ھمراھ ھوس، اجا ڪجھ پنڌ مس ھليس تہ مونکي ٻڪ ساڻو ڪري وڌو ۽ ھلڻ کان لاچار ٿي ڪري پيس. بھرحال دل جو سور دل ۾ ئي پي ٿي ويس ۽ حضرت جن کي نٿي ٻڌايم. اھڙيءَ طرح جھڙي تھڙي حال سان ٽڙندو ٿاٻڙندو اڳتي ھلندو رھيس. پر مونکي

محسوس ٿي رهيو هو ته حضرت جن پنهنجي باطن جي روشنيءَ سبب منهنجي دل کان واقف آهن. اهڙي حال ۾ جڏهن اسان هڪ جهنگل مان گذري رهيا هئاسون ته هڪ عورت اوچتو ظاهر ٿي، جنهن حضرت جن کي سجائي وڏي آزي ڪري چوڻ لڳي ته اڄ رات مون وٽ ترسو ۽ مون وٽ مهمان ٿيو ۽ مونکي اهو شرف بخشيو. پاڻ اها ڳالهه قبول نه ڪيائون. ليڪن ٿوري دير ۾ اها عورت ٻه مانيون ۽ ڪجهه ساڳ پنهنجي رئي جي پلوءُ سان ڍڪي کڻي آئي. اهو ڏسي مونکي سڏي چيائون ته هن مان کائي پيٽ قوت ڪر ته جيئن اڳتي هلڻ جهڙو ٿئين (373). مون اهي مانيون کاڌيون ته ڪجهه جان ۾ جان آئي ۽ آءٌ پاڻ کي سگهارو محسوس ڪرڻ لڳس ۽ آخر اچي منزل تي پهتاسون.

نقل آهي ته ڪو شخص حضرت جن جي وفات کانپوءِ مريد ٿيو. ليڪن پاڻ کي چوڻ لڳو ته ڪاش جيڪر سندن حياتيءَ ۾ دست بيعت ڪري مريد ٿيان ها ته ڪيترو نه بهتر ٿئي ها. انهيءَ خيال ۾ گم هو ته سندس اک لڳي وئي، خواب ۾ حضرت جن کي ڏٺائين. پاڻ سندس هٿ هٿ ۾ وٺي چوڻ لڳا ته جيڪڏهن زندگيءَ ۾ توکي اهو موقعو نه مليو سگهيو ته هينئر ان جو فائدو وٺ. ليڪن وسوسو ۽ وهم نه ڪر، ڇو ته تون اسان سان ملي چڪين.

هڪ مريد کان نقل آهي ته هڪ ڀيري مون ڏٺو ته حضرت جن قبلي کي ڇڏي، ٻئي طرف منهن ڪري نماز پڙهي رهيا آهن. دل ۾ خيال ڪيم ته کين ٻڌايان. پر خاموش رهڻ بهتر سمجهيم ۽ ڪنڌ وٺي ويهي رهيس. جڏهن فارغ ٿيا ته چوڻ لڳا مان ڪنهن ٻئي طرف منهن ڪري نماز پڙهي رهيو هوس، تو ڇو ڪونه ڪڇيو. اٿين چٽي فرمايائون: **فاينما تولو فثم وجه الله**: "پوءِ توهان جنهن طرف منهن ڪريو ٿا، اوڏانهن خدا جي ذات آهي"(القرآن).

نقل آهي ته هڪ ڏينهن پاڻ ڪيترن ماڻهن کي زنجيرن ۾ ٻڌل ۽ قيد ۾ بند ڏسي آيا. جڏهن پنهنجي حجري ۾ داخل ٿيا ته بار بار ڏک ۽ همدرديءَ جو اظهار پئي ڪيائون. جڏهن سندن اڏو ڪاڏو آندو ويو تڏهن به چوڻ لڳا ته افسوس اسان ته طعام کائي رهيا آهيون، پر اسانجا ڀائر قيد ۾ بند ۽ گرفتار آهن. چون ٿا ته ڪجهه دير کان پوءِ انهن سيني ماڻهن کي آزاد ڪري ڇڏيائون.

نقل ٿا ڪن ته ڪو مريد شهر ۾ رهندو هو ۽ ڪيس ڪافي عيال هو. هميشه انهيءَ پريشانيءَ ۾ مبتلا رهندو هو ته شهر ۾ رهجي يا ٻهراڙيءَ ۾ وڃي

خدا تعاليٰ کي ياد ڪجي. هڪ رات حضرت جن کي خواب ۾ ڏنائين جيڪي چئي رهيا هئس تہ تون پلي شهر ۾ ٿي رهہ (374) ۽ ڀهراڙيءَ جو رخ نہ ڪر. خداوند تعاليٰ تہ شهر ۾ بہ ملي سگهندو. جڏهن سجاڳ ٿيو تہ دل ۾ سڪون ۽ قرار محسوس ڪيائين.

نقل آهي تہ هڪ پيري حضرت جن مسجد ۾ نہ ويا ۽ پنهنجي ڪجهہ مريدن سان گڏجي نماز پڙهيائون ۽ پاڻ امامت ڪيائون. هڪڙو مريد جيڪو مسجد ۾ نماز ادا ڪرڻ ويو هو. سو جڏهن واپس آيو تہ دل ۾ خيال ڪيائين تہ عجب آهي جو حضرت جن سنت جماعت کي ڇڏي هتي نماز پڙهي آهي. پاڻ ان مريد کي مخاطب ٿي چوڻ لڳا تہ جماعت نماز پڙهڻ سان آهي. ليڪن اڪيلائي ۾ خدا کي ياد ڪرڻ فرض آهي.

هڪڙي مريد کان نقل آهي تہ هڪ دفعي آءٌ ٿتي مان تيار ٿي، حضرت جن جي ڳوٺ ڏانهن روانو ٿيس. جڏهن اتي پهتس تہ خبر پئي تہ پاڻ ڪنهن پئي طرف ويل آهن. لاچار نااميد ٿي پوئتي موٽ ڪاڏم ۽ پتاهہ واهہ جي ڪناري تي منجهي ويهي رهيس ۽ هيڏانهن هوڏانهن ڏسڻ لڳس. اوچتو هڪ طرف کان مٿي اڱهاڙو سوار ايندي ڏٺم. پڪ ڄاتم تہ حضرت جن پاڻ آهن. ليڪن انهيءَ وقت پاڻ الاهي جمال جي ساگر ۾ ايترو غرق هئا. جو ڪين پنهنجي وجود جي بہ خبر ڪا نہ هئي تہ ڪو مٿو اگهاڙو اٿن. جڏهن مون تي نظر پين تہ هي مصرع پڙهيائون:

هي گهاتوئن وياءِ، مون ڏورائين لڪئا.

[مون پري کان سمجهيو تہ اهي بهادرن جا ڇاوا آهن.]

ان ڪانپوءِ پنهنجي ڳوٺ ڏي رخ رکيائون ۽ مون کي چيائون تہ فلاڻي هنڌ ڪنهن شخص منهنجي مهماني ڪئي هئي (375). هن ڏاڍيون منٿون ڪيون تہ اڄ مون وٽ منزل ڪيو. پر مون ان کري قبول نہ ڪيو تہ جڏهن ڳوٺ پهچي سگهان. مان ان وقت ڏاڍو بکايل هوس. سو هڪڙي ماني جا هڙ ۾ ٻڌل هين. مون کي کائڻ لا ڪيي ڏنائون.

نقل آهي تہ هڪڙو مريد جيڪو نفل، نمازون ادا ڪندڙ ۽ تهجد گذار هو. حضرت جن وٽ آيو. دل ۾ خيال ڪيائين تہ جيڪڏهن حضرت جن پاڻ ڇيو تہ نفل ادا ڪندس ورنہ ائين ويٺو رهندس. اهو مريد جڏهن وٽن پهتو تہ پاڻ ان کي ٻڌايائون تہ هڪڙو شخص هوندو هو. جيڪو نفل تمام گهڻ پڙهندو هو. ان

کي کن ٻين ماڻھن ڇيو تہ ڇو نفل نٿو پڙهين. جواب ڏنائين تہ آءٌ پنھنجي ٻنيءَ جي سنڀال ۾ رڌل رهان ٿو. اهو ماڻھو چوڻ لڳس تہ پر ان سان نماز ادا ڪونہ ٿي ٿئي. اهو ٻڌي اهو شخص چوڻ لڳو تہ آءٌ زمين جي حقيقت کان واقف آهيان ۽ مون ڏٺو آهي تہ جي فصل گھاٽو ٿيندو آهي تہ اتي سنگ ڪمزور ٿيندا آهن، پر جتي فصل ڪمزور هوندو آهي تہ اتي سنگ مضبوط هوندا آهن. اهو ٻڌي ان مريد نفلن پڙهڻ تي زور ڇڏي ڏنو.

چون ٿا تہ حضرت جن جي مريد کي ڪنھن طعنو ڏنو تہ پاڻ چون ٿا تہ اسانجي مريدن ۾ خير خواهن کي رزق جي تنگيءَ جو منهن نہ ڏسڻو پوندو، پوءِ توهان ايڏي افلاس ۾ تنگدستيءَ ۾ ڇو آهيو؟ اهو ٻڌي مريد ڏاڍو دلشڪستو ٿيو ۽ فڪرات ۾ پئجي ويو. آخر خواب ۾ ڏٺائين تہ حضرت جن کيس چئي رهيا هئا تہ دلگير نہ ٿيءُ ۽ خدا جي ورهاست تي راضي رهڻ سک. اهو جيڪي ڪري ٿو، ان تي استقامت رک.

نقل آهي تہ هڪ دفعي رات جو حضرت جن پاڻ آرام ۾ هئا، جو سندن کي مهمان اچي پهتا. هن خادم کي ٻڪريءَ جي گوشت کائڻ جي فرمائش ڪئي، پر وٽن ڪو ٻڪر ڪونہ هو (376). پاڻ اجان ليٽيل ئي هئا تہ خادم اچي کين ٻڌايو تہ فقيرن گوشت کائڻ جي فرمائش ڪئي آهي. ڪنڌ مٿي ڪٽي کيس چيائون تہ نيڪ آهي، گوشت جو بندوبست ڪريو ۽ کين رڌي کارايو. پاڻ وري پاسو ورائي ليٽي پيا. اڃان ٿوري دير نہ گذري تہ هڪڙو شخص جنھن جي ڏيءَ کي وير جا سور ٿيا هئا، پاڻي پڙهائڻ لاءِ حاضر ٿيو ۽ چوڻ لڳو تہ مون وٽ هڪ ٻڪري آهي، جيڪا شيخ پنهنجي جي نذر ڪئي هيم، اها هاڻي توهان جي نذر ڪيان ٿو. پاڻ چيائون تہ جڏهن تنهنجي مراد پوري ٿئي تہ پلي ڏئي وڃ. هوڏانهن ان شخص جي پنھنجي گھر پهچڻ جي دير هئي ۽ جيئن پاڻي پياريائين تہ مشڪل حل ٿي وئي. فوراً ٻڪري آڻي خدمت ۾ پيش ڪيائين، جنھن کي فقيرن ڪھي پچائي کاڌو.

نقل آهي تہ هڪ پيري کو شخص وٽن اچي مهمان ٿيو. پانيائون تہ طالب خدا بنجڻ جي ارادي سان آيو آهي، پاڻ شڪر بجا آندائون. ليڪن گھڻي دير ڪانپوءِ اهو شخص دنياوي مقصد خاطر دعا گھرائي روانو ٿيو. انهيءَ ڳالهہ کي پاڻ پسند نہ ڪيائون ۽ انهيءَ سبب ان شخص جي ڪا تواضع نہ ڪيائون.

اتفاق سان ڪجهه عرصي ڪانپوءِ اهو شخص حضرت جن جي مريد سان ڪٺي ملاقي ٿيو تہ هن مريد ڪيس چيو تہ حضرت جن توکي ياد ڪندا رهن ٿا. چون ٿا تہ ان ڪانپوءِ اهو شخص خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ دنيا کي ڇڏي سچو طالب خدا بڻجي ويو.

نقل آهي تہ هڪ ڏينهن حضرت جن ڪڪرالي جي ڳوٺ ۾ ڪنهن جي گهر ٽڪي پيا ۽ اتي ڪجهه ڪاڏائون. ڪن ماڻهن کي جڏهن اها خبر پئي تہ چوڻ لڳا. حضرت جن کي ڇا ٿيو آهي جو چورن جي گهر(377) ۾ رهن ٿا ۽ انهن جي ماني کائين ٿا. جڏهن ڪين اها خبر پئي تہ پاڻ هي بيت پڙهيائون:

[99]

خرقانُ خوش ڪري، اچي ويٺاسون،
جائين ڏني حسن کي، تائين ڏيندين تون.

[خرقان وارن کي خوش ڪري اچي ويٺاسون. جتان حسن خرقانيءَ کي ڏنءِ، تتان اسان کي بہ ڏيندين.]

والله اعلم بالصواب خاتمة الكتاب.

ضميمو

تاريخ وفات ۽ ڪجھ ارشادات

حضرت سيد عبدالڪريم سنڌي رحمت الله عليه جيڪو زماني جو قطب ۽ وقت جو عارف هو. جيڪو دلين جي دوا ڪندڙ ۽ عيبن کي ڍڪيندڙ هو. جيڪو توڪل ڪندڙن جو سرواڻ ۽ حقيقت وارن جو اڳواڻ هو. جيڪو زاهدن جو پيشوا، پرهيزگارن جو امام هو. الاهي اسرارن جو درياءَ ۽ مهربانين جي کاڻ هو. اهو حضرت عبدالڪريم اوليائن جو اڳواڻ، طريقت جي صحرا جو سياح، ڪرامتن جي درياءَ جو تارو، حقيقت جي ولايت جو سلطان، حلقهٔ ارباب ذوق جو پيش امام ۽ اصحاب شوق جو شيخ هو. پاڻ پنهنجي اولاد جي حق ۾ جيڪي ڪجھ فرمايائون، اهو هتي پيش ڪجي ٿو. ڇاڻ گهرجي تہ سندس اهل اولاد وغيره جو مرتبو ۽ مقام گهڻو مٿانهون آهي ۽ ان جو پورو بيان ڪرڻ بہ مشڪل آهي، پر برڪت ۽ فضيلت جي لحاظ کان ڪجھہ گفتا ۽ سخن جيڪي پاڻ فرمايائون، هتي بيان ڪجن ٿا. هن جا بہ فصل آهن. پهرين فصل ۾ حضرت جن جي وفات جو ذڪر ۽ ٻئي ۾ اهي سخن ۽ گفتا جيڪي پنهنجي اولاد جي باري ۾ چيائون. (378)

فصل پهريون

سندن رحلت جو وقت مغرب يعني سانجهي، آچر جو ڏينهن، تاريخ ستين ذوالقعد سنہ هڪ هزار ٻٽيھ هو ۽ لاڏاڻي وقت پنهنجي گهر ۾ هئا. اول ڪين ڪهڙو مرض لاحق ٿيو. ان بابت ڪا خبر نہ پئي آهي. البت هڪ مخلص چيو تہ مون ڪانئن ٻڌو تہ پاڻ چيائون تہ منهنجي وجود مان چوويھہ سالن کان چار پنج مرض ڪڏهن بہ ختم نہ ٿيا آهن. حضرت جن جو مقبرو مبارڪ جنت ثاني شال الله تعالىٰ سندن مرتبي کي اعليٰ عليين ۽ طابَ ثَـراهُ جي مقام تائين پهچائي، پنهنجي ڳوٺ سيدپور ۾ آهي. اهو ڳوٺ ڪاتيارن جي ڳوٺ جي ويجهو ۽ ٻهرام پور ۾ آهي، جيڪو سنڌ جو هڪ پرڳڻو آهي ۽ اهو درياءَ جي ڪناري تي آهي. هاڻي هر مهيني جي پهرين سومر تي سندن فردوس مثال بهشت ثاني روضي مبارڪ تي ڪيترا اولياءُ بزرگ، مريد، خادم ۽ ٻي ڪيتري خلق اچي گڏ ٿئي ٿي. اتي سماع ٿئي ٿو ۽ وڏو مجموعو گڏ ٿئي ٿو.

پري پري کان کيترا ماڻهو غريب توڙي امير زيارت ۽ برڪت حاصل ڪرڻ خاطر اچن ٿا ۽ فيض پرائن ٿا. ڪن ڪامل بزرگن جو چوڻ آهي تہ جيڪو ماڻهو ڪامل يقين سان اچي حضرت جن جي زيارت ڪندو. ان کي اوترو فائدو ٿيندو جيترو سندن حياتيءَ ۾ ٿئي ها.

فصل ڇهون

اهي سخن ۽ ارشادات جيڪي پنهنجي اولاد جي باري ۾ چيائون ۽ انهن جا نالا ۽ تفصيل جيڪي سندن اولاد ۾ شامل آهن. (379) انهن مان پهريون خداوند تعاليٰ جو برگزيدو بندو ۽ الاهي عنايتن سان نوازيل ۽ حضرت جن جي فيض سان پريل حضرت سيد لال شاهہ هو. ليڪن هن جڏهن ڌرتيءَ تي قدم رکيو ۽ سندس پيشاني مبارڪ تي ولايت جا آثار ظاهر ٿيڻ لڳا. بلڪ هو اڃا ٻاروتڻ ۾ ئي هو تہ وفات ڪري ويو ۽ وڃي حق سان واصل ٿيو. حضرت جن سندس لاڏاڻي تي هي الفاظ چيا تہ. "اتي منهنجي جگر جا ٽڪرا، حضرت ڪريم نبي عليہ الصلاة والسلام جي خدمت ۾ اسان جا سلام عرض رکجانءِ!"

نقل آهي تہ هڪ ڏينهن پاڻ ڪجهہ مريدن سان گڏجي ڪنهن طرف وڃي رهيا هئا. اتفاقاً سندن گذر انهيءَ مقام وٽان ٿيو. جتي سندن نينگر مدفون هو. پاڻ بنا ٻڌائڻ جي ان طرف رخ رکيائون ۽ مريدن پنهنجو دڳ ورتو. جڏهن ڪافي دير ٿي ۽ سندن مريد سڌ پنڌ اڳي وڌي ويا تہ هو اتي بيهي سندن راه تڪڻ لڳا. جڏهن پاڻ اتي اچي پهتا تہ مريدن عرض ڪيو تہ قبلا ڪهڙي طرف نڪري ويا هئا. جواب ڏنائون تہ مقام ۾ ويو هئس. اتي پنهنجي نينگر کي ڏٺم. جيڪو ٻين ڇوڪرن سان راند ڪيڏي رهيو هو. مان پاڻ انهيءَ راند ڏسڻ ۾ مشغول ٿي ويس. ۽ هن کي ڏسي رهيو هوس. پر هو مون کي ڏسي نہ سگهيو.

ٻيو فرزند جيڪو اسرار طريقت کان واقف. انوار شريعت تي عامل. جذبہ ربوبيت سان سرشار(380) عبوديت جو ادب يافتہ ۽ درگاهہ خداوندي جي مقامات تي فائز هو. اهو حضرت سيد عبدالرحيم عليہ الرحمة هو. هو دين جي وڏن بزرگن مان هو ۽ سندس ڪرامتون ۽ فضيلتون ايتريون گهڻيون آهن. جو لکڻ کان ٻاهر آهن. هو سماع کي ڏاڍو پسند ڪندو هو ۽ اڪثر پاڻ سماع ۾ مشغول رهندو هو.

نقل ٿا ڪن تہ حضرت مخدوم نوح عليہ الرحمة جو پٽ حضرت

ابراهيم جيڪو پاڻ ڏٺيءَ جي پسنديده ڀانهن مان هو، چوندو هو تہ جڏهن سيد عبدالرحيم مخفي جهان مان ظاهري دنيا ۾ پير رکيو تہ مون خداوند تعاليٰ جو شڪر بجا آندو تہ حضرت جن جي جيئري ئي هن جهان ڇڏي وڃي مالڪ حقيقيءَ سان مليو.

ٽيون فرزند جيڪو سخا ۽ حيا جو صاحب، جمال ۽ جلال جو آئينو، سونهارو ۽ عزت ۽ شرف وارو حضرت سيد جلال رحمة الله عليه هو. هو بيحد حسين هو ۽ عبادت بہ گهڻي ڪندو هو. زبان ڪي ڪهڙي مجال جو تعريف ڪري ۽ قلم ڪي ڪهڙي طاقت جو حق ادا ڪري. چون ٿا تہ هڪ دفعي جڏهن هو هالڪنديءَ مان روانو ٿي ڪيڏانهن وڃي رهيو هو تہ واٽ تي چورن هٿان شهيد ٿي ويو. (381) اهو واقعو بہ حضرت جن جي حياتيءَ ۾ ٿيو.

چوٿون فرزند جيڪو متقين ۽ زاهدن جو اڳواڻ هو، حضرت سيد برهان هو. هو عبادت ۾ يگانو ۽ قوت ۾ نهايت سگهارو هو. ڳالهہ ٿا ڪن تہ هڪ دفعي هو درياءَ جي ڪناري تي ويٺو هو ۽ چئي رهيو هو تہ مون ڪي ڪو هٿان چوري درياءَ ۾ ڪيرائي. چون ٿا تہ ڪيترائي ماڻهو گڏ ٿيا، پر ڪيس پنهنجي جاءِ تان جتي ويٺو هو، چوري نہ سگهيا. ظاهر آهي تہ جنهن ڪي خداوند تعاليٰ پاڻ اهڙي سگهہ ڏئي ۽ ان جي پاڻ مدد ڪري ۽ اهو پاڻ عبادت الاهي جو بہ حق ادا ڪندو هجي، ان ڪي ڪير ٿو لوڏي سگهي يا ان جي برابري ڪري سگهي. زبان سندن حق ادا ڪرڻ کان گونگي آهي، ۽ قلم جو گهوڙو معذور آهي. هن جي وفات بہ حضرت جن جي زندگيءَ ۾ ٿي.

پنجون فرزند راه طريقت جو پانڌيڙو ۽ راه حقيقت جو واقف، مجذوب وحدت، معروف ۽ مشهور سيد الله مجذوب هو. ڳالهہ ٿا ڪن تہ هڪ ڏينهن حضرت جن واٽ وٺي وڃي رهيا هئا تہ کين هڪ مجذوب ملي ويو. هن کانئن هڪ درهم گهريو ۽ کين چوڻ لڳو تہ هڪ درهم عيوض پٽ ڏيان ٿو. حضرت جن چيو تہ مون ڪيس هڪ درهم ڏنو. جڏهن گهر پهتس تہ ٻڌايائون تہ پٽ ڄائو آهي. ويجهو وڃي ڏٺم (382) تہ بلڪل انهيءَ ديواني شخص جي مهاندي نظر آيم.

جڏهن وڏو ٿيو تہ منجهس عادتون بہ اهڙيون ئي ظاهر ٿيڻ لڳيون. مطلب تہ مٿس انهيءَ ديواني جو پورو اثر نظر اچڻ لڳو. ان جي باري ۾ حضرت جن چوندا هئا تہ بيشڪ ڪيس امان جي ڪامل صفائي نصيب ٿي آهي. جيتوڻيڪ مشڪلاتون بہ گهڻيون ڏنائين، پر سير سفر بہ جهجها ڪيائين. هن رسالي جي تصنيف وقت زنده هو ۽ هن مصنف ڪيس ڏٺو هو.

ڇهون فرزند جيڪو صاحب هدايت ۽ ولايت هو. اڪابر ۽ ابرار جو پسنديده هو. رحمان ۽ رحيم جو مٺس راضپو هو. راه يقين وارن جو پيشو ۽ اهل دين جو مقتدا. خدا ۽ رسول جو پيارو سيد دين محمد هو. خدا شل سندس چمار ڏکهي ڪري. حضرت جن جي حياتيءَ ۾ ئي عزت ۽ شوڪت جو صاحب بڻجي ويو. وڏو مالدار هو ۽ سڀني پاڻرن ۾ غني هو. عمدا ڪپڙا پائيندو هو ۽ گهوڙي تي سواري ڪندو هو. حضرت جن ڪيس گهڻو پائيندا هئا ۽ شفقت ڏيکاريندا هئا.

نقل آهي ته حضرت جن سڪرات جي وقت جڏهن پاڻ الاهي عشق جي نشي ۾ سرشار هئا. ته اوچتو مٺو مٺي ڪٺي جهيٽي آواز ۾ دين محمد جو نالو وٺي سڏ ڪرڻ لڳا. مريد خادم جيڪي موجود هئا تن جواب ڏنو ته دين محمد هتي ڪونهي ٻاهر آهي. اهو جواب ٻڌي پاڻ وري غش ۾ ويا. ٿوري دير ڪانپوءِ ميان دين محمد اچي حاضر ٿيو ۽ هٿ ٻڌي بيهي رهيو. ڪجهه دير بعد جڏهن پاڻ وري هوش ۾ آيا ته دين محمد دين محمد پڪاريائون (383). مريدن جواب ڏنو ته دين محمد حاضر آهي. پاڻ خوش ٿيا ۽ شفقت پري نظر سان ڪيس ڏٺائون. ان ڪانپوءِ جان جان آفرين جي حوالي ڪيائون. ايتري ۾ سڀ ماڻهو روئڻ لڳا. پر دين محمد کي جيڪي ملڻو هو مليو. هو هٿ ٻڌي اتي جو اتي بيٺو رهيو.

جڏهن حضرت جن کي دفن ڪري واپس آيا ته ماڻهو ۽ مريد خادم پهريائين ته منجهي پيا ته حضرت جن جي جاءِ ڪير والاريندو. اڃان انهيءَ فڪر ۾ هئا ته ڏٺائون ته دين محمد جو مٺو ڪوڙيل آهي ۽ ڪيس ٽڳڙيل لڳل ڪارو لباس پهريل آهي. هو جڏهن ڪلهن تي ڪفني رکي ۽ ڪاري چادر اوڍي اچي ماڻهن جي ميڙ ۾ وينو ته الاهي نشي ۾ مست لڳي رهيو هو. ماڻهن سمجهيو ته دنيا جون سڀ ڳالهيون ترڪ ڪري چڪو آهي. ان ڪري مريد خادمن سڀني ڪيس حضرت جن جو قائم مقام تسليم ڪيو ۽ سندس تعظيم و تڪيم ڪرڻ لڳا.

حضرت جن چوندا هئا ته دين محمد کي خدا تعاليٰ ڪاوڙ ۽ ڏمر کان پالهو پيدا ڪيو آهي. بلڪ جيڪڏهن ڪٿي جنگ جهيڙو هجي ته اتي دين محمد کي وٺي وڃو ته انشاء الله ماٺ ميٺ ۽ امن امان ٿي ويندو. هي رسالو سندس حياتيءَ ۾ تڪميل کي پهتو ۽ هي فقير سندن زيارت کان مشرف به ٿيو.

ستون فرزند خادم الفقرا. غريبن جي پناه. نسيم وصال جو همدرد ۽ حريم جلال (384) جو محرم سيد سادات ميران سيد حسين هو. جنهن جي باري ۾ حضرت جن سڪرات جي وقت ۾ فرمايو ته جڏهن ڪو اسان جي يارن

جي منجهان ڪنهن مشڪل ۾ ڦاسي ته سيد حسين وٽ وڃي پنهنجي مشڪل بيان ڪري. پوءِ جڏهن هو دعا گهري ته توهان آمين چئجو ته انشاءَ الله توهان جو مقصد پورو ٿي ويندو. ڇاڪاڻ ته هن جي دعا قبول ٿيندي آهي.

نقل آهي ته پاڻ سيد حسين جي باري ۾ چوندا هئا ته هو خادم الفقراء آهي. پر اسان امير المؤمنين امام حسين رضي الله عنه جي محبت ۾ هن جو نالو حسين رکيو آهي.

اٺون فرزند سندن نظر شفقت جو پاليل ۽ ڪماليت جو صاحب سيد عبدالقدوس هو. هو ننڍپڻ ۾ حضرت جن جي زندگيءَ ۾ ئي وفات ڪري ويو. حضرت جن چوندا هئا ته هڪ ڏينهن مون الله تعاليٰ کان دعا گهري ته مونکي اهڙو پٽ ڏي، جو هن ڪان آءٌ تنهنجون رمزون پڇان ۽ هو مونکان اهي ڳالهيون پڇي، ان ڪانپوءِ سيد عبدالقدوس ڄائو.

جڏهن هو وڏو ٿيڻ لڳو ته واقعي منجهس اهي وصفون ظاهر ٿيڻ لڳيون. ايتريقدر جو ننڍي هوندي ڇوڪرن کي گڏ ڪري راند ڪرڻ بجاءِ انهن کي ڇوڪري ويهاري ذڪر ڪرائيندو هو.

نائين، ڏهين ۽ يارهين نياڻين جي اولاد هئي. جيڪي پنهنجي پر ۾ بيبي مريم ۽ بيبي رابعه ثاني هيون. حضرت جن جي مٿن خاص نظر شفقت هئي، هن فقير جي زبان انهن پرده دار هستين جي تعريف کان عاجز ۽ قلم (385) انهن ستر وارين عورتن جي وصف کان قاصر آهي. بهرحال حضرت جن پنهنجي زندگيءَ ۾ اولاد جي باري ۾ جيڪي فرمايو. اهي بيشڪ ان جو نمونو نظر اچن ٿا. باقي حضرت جن جي اولاد جو اولاد گهڻو آهي، سو جيڪڏهن انهن جي باري ۾ ڪجهه لکڻ ويهبو ته هي ڪتاب تمام طويل ٿي پوندو. انهيءَ ڪري اسان صرف سندن فرزندن جو ذڪر آندو آهي. والله اعلم بالصواب.

پورو ٿيو.

هٿان خادم فقراء احقرالعباد

ضياءُ الدين بن گل محمد

تاريخ 29- رمضان المبارڪ 1228 هجري. (386)

تشريحي حوالا

صفحو 51. لا احصي ...... نفسڪ

حديث جي مشهور ڪتابن مسند احمد بن حنبل ۽ صحيح مسلم موجب هيءَ حديث آهي، جيڪا حضرت علي رضي الله عنه ڪان روايت ٿيل آهي. صحيح حديث ۾ "انت" لفظ "ڪما" ڪان اڳ ۾ آيل آهي، يعني لا احصيٰ ثناءً عليڪ انت ڪما اثنيت عليٰ نفسڪ يعني "آءٌ تنهنجي ثنا نٿو ڪري سگهان، جيئن تون پنهنجي ثنا ڪئي ڄاڻين ٿو". لڳي ٿو هتي ڪاتب جي سهو ڪان "انت" لفظ پنهنجي جاءِ تي نہ آيو آهي.

مولانا جاميءَ پنهنجو مشهور ڪتاب لوايح جو آغاز پڻ هن حديث سان ڪري ٿو. ليڪن ان ۾ ڪجهہ وڌيڪ الفاظ آيل آهن. ان ڪان علاوه اها حديث مولانا روميءَ جي مثنوي ۽ فخرالدين عراقي جي "لمعات" ۾ پڻ آيل آهي. گلزار ابرار جي مصنف پڻ هن حديث جو حوالو ڏنو آهي.

(فهرست تفسير، ڪشف الاسرار 353، لمعات 399، لوايح جامي از تسبيحي 1، گلزار ابرار 13)

صفحو 51 (ديباچو)

سبحان خالقي ڪہ صفاتش ز ڪبريا

هي اشعار فارسي زبان جي مشهور صوفي شاعر فريدالدين عطار (540هہ-627هہ) جي پهرين قصيدي مان ورتل آهن. جيئن ڪتاب جي مقدمي ۾ ان طرف اشارو ڪيو ويو آهي تہ سنڌ هند جي صوفي فڪر تي عطار جي شاعري ۽ سندس نثري تصنيف 'تذڪرة الاولياءَ جو وڏو اثر آهي. عطار جي ٻي مشهور تصنيف 'منطق الطير' آهي جنهن جو سنڌيءَ ۾ اختصار 'پکين جي پارليامينٽ' نالي سان غلام حسين جلباڻي ڪيو ۽ اهو ننڍڙو ڪتاب سنڌي ادبي بورڊ طرفان شايع ٿيل آهي. عطار جي ٻين منظوم تصنيفن ۾ 'اسرار نامہ'، 'الاهي نامہ'، 'مصيبت نامہ' ۽ 'مختار نامہ' شامل آهن.

جيتوڻيڪ عطار ڏانهن ٻيون تصنيفون پڻ منسوب ڪيون ويون آهن. ليڪن تحقيق جي لحاظ سان اهو انتساب غلط آهي.

('ديوان عطار'، بديع الزمان فروز انفر، ص 41، 'مختار نامہ'، محمد رضا شفيعي ڪدڪني، ص 32)

صفحو 52. فمنهم ظالم .... بالخيرات (122:28)

عوارف المعارف واري هن آيت جي تشريح ۾ چئن قسمن جا قول آندا آهن. هڪ بزرگ مطابق هن آيت ۾ ظاهر مان مراد زاهد، مقتصد مان مراد عارف ۽ سابق مان مراد عاشق الاهي آهي.

ٻئي قول مطابق ظالم اهو آهي، جيڪو مصيبت وقت گهٻرائي ٿو. مقتصد يا معتدل اهو آهي، جيڪو مصيبت وقت صبر ڪري ٿو، ۽ سابق يعني سبقت وارو اهو آهي، جيڪو مصيبت ڪي لذت سمجهي ٿو.

ٽئين قول موجب ظالم اهو آهي، جيڪو غفلت سان پر عادت جي ڪري عبادت ڪري، مقتصد اهو آهي، جيڪو خوف ۽ لالچ سبب عبادت ڪري ٿو ۽ سابق اهو آهي، جيڪو هيبت ۽ احسان سان خدا جي عبادت ڪري ٿو.

چوٿون قول آهي تہ ظالم اهو آهي، جيڪو خدا جو ذڪر محض زبان سان ڪري ٿو، مقتصد جيڪو خدا جو ذڪر قلب يا دل ۾ ڪري ٿو ۽ سابق اهو آهي، جيڪو ڪڏهن بہ خدا ڪي نٿو وساري.

(عوارف المغارف، صفحو 109، فصوص الحڪم 103)

صفحو 52. خداوندي ڪہ بي شبہ است و مانند

هي ساڳيا اشعار "تاريخ معصومي" جي آغاز ۾ پڻ آندل آهن. ان جو هڪڙو سبب اهو آهي تہ تاريخ معصومي جنهن جو مصنف مير معصوم بکري آهي، جيڪا هن 1009 ھ ۾ لکي پوري ڪئي، ان جو هڪ نقل بيان العارفين جي مصنف محمد رضا سال 1045 ھ ۾ ڪتابت ڪيو. انهيءَ ساڳي نسخي کي علامہ دائود پوٽي بنيادي نسخو قرار ڏئي، تاريخ معصوميءَ جو فارسي ايڊيشن تيار ڪيو. وري انهيءَ ساڳي تاريخ جو سنڌيءَ ۾ ترجمو مخدوم امير احمد ڪيو. هي ڪتاب سنڌي ادبي بورڊ طرفان ڇپيل آهي.

گويا بيان العارفين کان ست سال پوءِ محمد رضا اهو نسخو ڪتابت ڪيو. مير معصوم پاڻ شاعر هو. ٿي سگهي ٿو تہ هي شعر سندس هجن. ليڪن "مير معصوم بکري" ڪتاب ۾ ڪو نہ آهن، جنهن ۾ حسام الدين راشديءَ مير معصوم جي سوانح ۽ ڪارنامن سان گڏ سندس شاعريءَ کي بہ جمع ڪيو آهي. مخدوم امير احمد مٿيان فارسي اشعار هيٺين ريت سنڌي ۾ منظوم ڪيا آهن.

خدا، جنهن جو نہ آ کو مٽ نہ مانند
آ قدرت سان رئيس جو بہ خاوند
اهو مالڪ نہ جنهن جو ڪو بہ همتا
سندس هستيءَ تي شاهد جملہ اشيا.

(تاريخ معصومي سنڌي - ڇاپو ٽيون 1985ع. سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد. صفحو 36 ۽ 37 مير معصوم بڪري تصنيف سيد حسام الدين راشدي 279)

صفحو 60. مخدوم نوح (911/1505- 998/1589ع)

مخدوم نوح جو احوال سڀ کان پهرين سنڌ جي اولين تذڪري حديقة الاولياءَ ۾ ملي ٿو، جيڪو مصنف سال 1016 هہ / 1607ع ۾ تصنيف ڪيو. هڪ هنڌ سندس انداز بيان مان معلوم ٿئي ٿو تہ هو پاڻ مخدوم نوح سان مليو هو. مخدوم نوح جي قران فهميءَ جو ذڪر سيني تذڪرن ۾ موجود آهي. ڏانهنس منسوب قرآن پاڪ جو فارسي ترجمو ڪجهہ سال اڳ سنڌي ادبي بورڊ طرفان شايع ٿيل آهي.

جيئن مقدمي بيان ۾ ڪيو ويو تہ مخدوم نوح جو احوال "رسالہ فتحيہ" ۾ سندس پوٽي سنہ 1019 هہ ۾ مرتب ڪيل آهي. ان کانپوءِ دليل الذاڪرين جيڪو 1106 هہ / 1695ع ۾ حاجي پنهور مرتب ڪيو. تنهن ۾ پڻ مخدوم نوح جي سوانح ۽ وقت جي بزرگن جو تذڪرو موجود آهي.

ان کانسواءِ مخدوم نوح جو ذڪر گلزار ابرار، تحفة الڪرام ۽ معيار سالڪان طريقت ۾ پڻ ملي ٿو. تازو قاضي محمد شوڪت علي مخدوم نوح جا چونڊ ملفوظات سوانح سميت مرتب ڪري شايع ڪرايا آهن. ڪجهہ ملفوظ بيان العارفين ۽ هن ڪتاب ۾ مشترڪ آهن. جن جي مناسب هنڌن تي نشاندهي ڪئي ويندي.

(حديقة الاولياءَ 131 - 139، تحفة الڪرام 383 -388)

صفحو 60. سيد ميران يوسف بڪري

تحفة الڪرام موجب هو بکر کان لڏي اچي ٺٽي ۾ رهيو. ميران محمد جونپوريءَ سان عقيدت رکندڙ هو. تحفة الڪرام واري بہ تقريباً ساڳيو احوال بيان العارفين تان ورتو آهي. البت وڌيڪ سندس اولاد جو بہ ذڪر ٿيل

آهي. معيار سالڪان طريقت ۾ پڻ مير علي شير اهو ساڳيو احوال ڏنو آهي، جتي مشاهيرن ۽ صوفين جو احوال هر صديءَ جي حوالي سان الڳ ڏنل آهي.
(تحفة الڪرام، صفحو 504)

صفحو 61. شيخ پنو (وفات 680 هه / 1282ع)

حديقة الاولياءُ جي مصنف عقيدت وچان شيخ پني جو سچو احوال منظوم ڪيو آهي ۽ اها مشهور روايت آندي آهي، جنهن مطابق قلندر شهباز عثمان مروندي، شيخ زڪريا ملتاني ۽ شيخ صدرالدين ٽيئي گڏجي ٺٽي ۾ شيخ پني وٽ آيا. ان ڪانپوءِ شيخ زڪريا جو مريد ۽ خليفو بنيو.

تحفة الڪرام جي مصنف تقريباً ساڳيو احوال معيار سالڪان طريقت ۾ آندو آهي.

تاريخ جي ڪتابن مان معلوم ٿئي ٿو تہ سومرن ۽ سمن بادشاهن جي دور ۾ عوام جي شيخ پني سان وڏي عقيدت هئي. سنہ 752 هه /1351ع ۾ سلطان محمد تغلق سنڌ تي چڙهائي ڪئي، پر اوچتو ٺٽي جي ڀاهران بيمار ٿي مري ويو. ان ڪانپوءِ سلطان فيروز شاهه 766 هه / 1365ع ۾ وري سنڌ تي حملو ڪيو. وڏي مقابلي بعد رسد جي ڪمي ۽ گهوڙن ۾ بيماري پوڻ سبب، سلطان واپس گجرات هليو ويو تہ سنڌ جي عوام ان کي پير پني جي ڪرامت قرار ڏنو، جنهن تان هي پهاڪو مشهور ٿيو.

بابرڪت شيخ پنو- هڪ مئو هڪ ٽنو

(سنڌي ٻولي ۽ ادب جي تاريخ، ڊاڪٽر بلوچ، چوٿون ايڊيشن، صفحو 180 ۽ 189)

صفحو 62. مخدوم آدم سميجو

مير علي شير قانع تحفة الڪرام ۾ بيان العارفين وارو ساڳيو احوال دهرايو آهي، جيڪو اڳتي ايندو.

صفحو 63. حاجي شورو

مير علي شير قانع لکي ٿو تہ هو جوڻ پرڳڻي جو رهنڙ هو ۽ مخدوم نوح، مخدوم اسماعيل جاڳو، سيد رڪن الدين ۽ سيد عبدالڪريم جي صحبتن مان فيض پرايو هئائين. تحفة الڪرام واري هن کي سورو ۽ اسماعيل جاڳو کي جاڪي ڪري لکيو آهي.

(تحفة الڪرام صفحو 409)

صفحو 63، صابو سومرو

تحفة الڪرام واري هن کي صابو سومرو ڪري لکيو آهي ۽ ڪيس مخدوم نوح جو خاص فيض يافته ڄاڻايو آهي.

(صفحو 429)

صفحو 64، بهاءُ الدين گودڙيو

مخدوم نوح جو ناليرو مريد ۽ خاص معتقد هو. هو باقاعدي عالم هو. مخدوم نوح ڏانهن منسوب قرآن شريف جو فارسي ترجمو سندس ڪتابت ڪيل آهي. هو ڀهريائين درويش موسيٰ جوڻ واري جو مريد هو. هو ٺٽي ۾ رهندو هو. شاهه ڪريم سان سندس وڏو رستو هو.

صفحو 64، سيد ابراهيم، سيد يوسف ۽ سيد محمد جعفر

سيد ابراهيم ميران يوسف جو لائق فرزند هو. تحفة الڪرام ۾ سندس احوال ڏنل آهي. سيد ابراهيم جو پٽ وري سيد محمد جعفر ٿيو، جيڪو شاهه ڪريم سان وڏي عقيدت رکندو هو.

(تحفة الڪرام صفحو 504 -506)

صفحو 64، ميان ابراهيم ولد مخدوم نوح رحه

مخدوم نوح جو فرزند جنهن جي شادي ميرڻ ڪاتيار جي نياڻيءَ سان ٿي. (چونڊ ملفوظات مخدوم نوح، قاضي شوڪت، صفحو 56)

صفحو 64، مخدوم ضياءَ الدين

هن جو ذڪر تاريخ معصومي ۾ پڻ ٿيل آهي.

مهراڻ نهڙيو: (تحفة الڪرام صفحو 424)

ميان عبدالعزيز ڏاڏوڻءَ وارو: ڏاڏوڻءَ جو ڳوٺ بلڙي جي ويجهو تعلقي ٽنڊي محمد خان ۾ اڄ به موجود آهي.

صفحو 65، ميان عيسيٰ (تحفة الڪرام صفحو424)

احمد رونجهو (تحفة الڪرام صفحو 424)

ميان عبدالرشيد (تحفة الڪرام صفحو 424)

صفحو 66، ابوبڪر پٽ بايزيد (تحفة الڪرام صفحو 455)

صفحو 68، فوت الانفاس قتل الانبيا بغير حق.

گهڻي تلاش جي باوجود هن مقولي جي اصليت يا ماخذ بابت خبر

پئجي نہ سگھي. جيتوڻيڪ سيني صوفين وٽ ساھ يا دم جي اهميت، خاص طور خدا جي ياد جي حوالي سان مسلم آهي، تاهم هن مقولي ۾ جنهن شدت سان ان جي اهميت بيان ڪيل آهي، اها سموري صوفي ادب ۾ پنهنجو مثال پاڻ آهي.

دراصل قرآن پاڪ جي سورة آل عمران جي آيت 112 ۾ بني اسرائيل لاءِ اهو بيان ٿيل آهي تہ هو پنهنجي نبين کي ناحق قتل ڪندا هئا. جيڪا ڳالھ سندن نافرمانيءَ جي نشاندهي ڪري ٿي. ويقتلون الانبياء بغير حق.

صفحو 70. ميان عبدالقدوس شاھ ڪريم جو صحبتي هو.

(تحفة الڪرام 424)

صفحو 70. خدا تعاليٰ کي ڪو بہ مطلب رکي ياد نہ ڪريو.

بيان العارفين جي ڪاتب هن مقولي جي وڌيڪ وضاحت لاءِ مثنوي روميءَ جو هيٺيون شعر لکيو آهي. هن ڪان علاوه پڻ حاشين تي مثنويءَ سان معنوي ربط ثابت ڪرڻ خاطر ڪيترائي اشعار لکيا آهن.

از خدا غير خدارا خواستـــن

ظن افزو نيست و ڪلي ڪاستن.

[خدا ڪان غير خدا جي طلب ڪرڻ اجائي گمان ۽ خواريءَ جي برابر آهي.] (جلد ڇهون، شعر 775)

صفحو 73. حال، ماضي ۽ مستقبل

شاھ لطيف جو هن سلسلي ۾ نهايت معنيٰ خيز شعر آهي تہ:

ڪنين ماضي من ۾، ڪنين استقبال

حاصل جنين حال، آءٌ نہ جيئندي ان ري

(سر رامڪلي)

صفحو 73. ذڪر جلي.

ذڪر جي اها ترڪيب قادري سلسلي موجب آهي. خاص طور ذڪر جهر ۽ ضرب وارو طريقو قادرين جو آهي. لا الہ چوي تہ معنيٰ الله ڪانسواءِ ٻي هر وجود جي نفي ڪري، ذڪر جلي ڪانپوءِ ذڪر خفي ڪري.

فڪر مان مراد مراقبو آهي، جنهن ۾ اسم ذات جو ذڪر ڪري.

(القول الجميـل في بيان سواءِ السبيل، شاه ولي الله، ترجمو محمد سرور، سنڌ ساگر اڪيڊمي، لاهور، 1981، صفحو 60 ۽ 64)

صفحو 74. سماع معنيٰ مخفي ذڪر آهي.

شيخ ابو طالب مڪي چوي ٿو تہ سماع ذڪر جي صورت آهي، بشرطيڪ ان سان الله طرف رجوع ٿئي. هو ائين بہ چوي ٿو تہ وڏي منزل تي پهتل عارف لاءِ سماع ہڏڻ درست آهي، پر مبتدي يا سيکڙاٽ لاءِ اهو ٺيڪ ناهي. سماع بابت صوفين جا ڪيترائي قول ملن ٿا.

(قوت القلوب اردو جلد دوم 224)

صفحو 74. ذڪر ۽ فڪر

هن سلسلي ۾ رومي چوي ٿو:

اين قدر گفتيم باقي فڪر ڪن
فڪر گر جامد بود، رو ذڪر ڪن
ذڪر آرد فڪر رادر اهتزاز
ذڪر را خورشيد اين افسرده راز.

صفحو 76. من احب شيءِ اڪثر ذڪره

صاحب ڪشف اسرار موجب هيءَ مشهور حديث آهي. (صفحو 367)

ان الله لاينظر الاصور ڪم .... ونياتڪم

فهرست تفسير ڪشف الاسرار ۾ هيءَ حديث ڄاڻايل آهي.

تذڪره عطار ۾ بيبي رابعہ بصريءَ جي ذڪر ۾ پڻ " ان الله لاينظر الا صور ڪم تائين حديث ٿيل آهي. (صفحو 326)

(تذڪرة الاوليا، تهران، صفحو 27)

صفحو 77، ان الله وتر يحب الوتر

هيءَ حديث قدسي آهي، جيڪا صحيح بخاري ۽ مسلم ۾ آهي ۽ ڪجھ ٻين لفظن سان گڏ پڻ ملي ٿي.

(صحيفۂ همام بن منبه - ڊاڪٽر حميد الله ڪراچي، ص 91)

صفحو 80. فارغ المشغول ۽ مشغول الفارغ

سير اولاياء جو مصنف نظام الدين اولياءُ جي حوالي سان لکي ٿو تہ پاڻ چيائون فارغ مشغول اهو آهي جيڪو بظاهر ياد الاهي ۾ مشغول هجي، پر اندر ڪن ٻين ڳالهين سان مشغول هجيس. ليڪن مشغول فارغ اهو آهي،

جيڪو ظاهر ۾ خلق جون تڪليفون برداشت ڪري. پر اندر ۾ ياد الاهي سان مشغول هجي.

جنيد بغدادي جو قول آهي تہ مان فارغ مشغول آهيان ۽ محمد رويم مشغول فارغ يعني مان دنياوي لاڳاپا ترڪ ڪري ياد حق ۾ مشغول آهيان. پر هو دنياوي تعلقات جي باوجود حق سان مشغول آهي.

(مراة الاسرار، صفحو 360. سير الاولياء – امير خورد، اردو ترجمو اعجاز الحق قدوسي، اردو سائنس بورڊ، ڇاپو چوٿون 1996، لاهور، صفحو 685)

صفحو 81. چار اصول

عوارف المعارف مطابق روحانيت جو بنياد هي چار ڳالهيون آهن:

(1) گهٽ کائڻ (2) گهٽ سمهڻ (3) گهٽ ڳالهائڻ (4) ماڻهن سان گهٽ ملڻ يا الڳ ٿلڳ رهڻ.

(عوارف المعارف: عمر بن محمد شهاب الدين سهروردي، اردو ترجمو: حافظ سيد رشيد احمد، لاهور 1982، صفحو 253. فوائد الفواد: اردو ترجمو: محمد سرور: اوقاف پنجاب، 1985، صفحو 47)

صفحو 81. من عرف نفسه فقد عرف ربه

صوفين وٽ مقبول ۽ مشهور حديث آهي. تصوف جي سيني بنيادي ڪتابن ۾ آيل آهي. جن ۾ ابوبڪر ڪلاباذي جو "ڪتاب التعرف"، ابو نصر سراج جو "ڪتاب اللمع"، علي هجويريءَ جو "ڪشف المحجوب" امام غزاليءَ جو "احياء علوم الدين"، شيخ شهاب الدين سهرورديءَ جو "عوارف المعارف" ۽ مثنوي مولانا رومي خاص طور قابل ذڪر آهن.

ليڪن سڀ کان وڌيڪ ۽ بار بار هن حديث کي ڪيترن حوالن سان ابن عربي پنهنجي ڪتاب فصوص الحڪم ۾ آندو آهي.

(فصوص الحڪم، اردو، صفحو 98)

صفحو 82. ڪارو لباس

صوفين وٽ خرقہ پوشي يا مخصوص لباس شروع کان اهميت وارو رهيو آهي. عوارف المعارف ۾ هڪ حديث جي حوالي سان اهو ذڪر آهي تہ جڏهن نبي ڪريم ﷺ جن وٽ ڪارو لباس پيش ڪيو ويو تہ پاڻ اهو ام خالد کي پائڻ لاءِ ڏنائون ۽ ڪيس ٻہ دفعا چيائون تہ ان کي اپترو پهريو.

جيئن اهو پراڻو ۽ ڦاٽل لڳي. هڪ دفعي جڏهن سندن نظر پراڻي لباس تي پئي ته پاڻ ان کي پسند فرمايائون.

عوارف المعارف وارو اڳتي لکي ٿو ته اهل تصوف رنگدار لباس کي انهيءَ ڪري پسند ڪيو آهي، جو هو خدا جي ياد ۾ ايترو مشغول هوندا آهن، جو ٻين ڪمن لاءِ ڪين فرصت نه ملندي آهي.

شيخ ضياءُ الدين سهروردي "آداب المريدين" ۾ چوي ٿو ته: صوفي چتين لڳل لباس ڪيترن سببن ڪري پهرين ٿا. هڪڙو هي ته اهو گهڻ خرچ وارو ٿئي ٿو، گهڻ ڦاٽي ٿو ۽ گهڻا ڏينهن هلي ٿو. ان ڪانسواءِ منجهانئس سادگي ۽ نهٺائي بکي ٿي ۽ تڪليف ۾ صبر ڪرڻ سولو ٿئي ٿو. اهڙيءَ طرح سردي ۽ گرمي ٻنهي لاءِ موزون رهي ٿو. چور چڪار کي ان جي چورائڻ جي خواهش ڪو نه ٿي ٿئي. هٺ ۽ وڏائي کي پيدا ٿيڻ نٿو ڏئي.

شاهه ڪريم بابت جئن بيان العارفين مان معلوم ٿئي ٿو ته هو گودڙي اوڍيندو هو ۽ مريدن کي به ان جي ترغيب ڏيندو هو. گودڙي پنهنجي نيڪي هڪ مڪمل لباس آهي.

(آداب المريدين، اسلامڪ بڪ فائونڊيشن، لاهور، سال 1980، صفحو 22، عوارف المعارف، صفحو 142)

صفحو 84. سيد جلال شيرازي

سيد علي شيرازي (795 هه - 877 هه) پير مراد جو وڏو ڀاءُ هو. سيد جلال عليءَ جو پٽ هو ۽ پنهنجي پيءُ جي وفات کان پوءِ پنهنجي چاچي پير مراد (893 هه / 1478) جو ٻيو خليفو ٿيو. هن سال 903/1497 ۾ وفات ڪئي. سيد جلال پنهنجي پٽ جو نالو سيد علي ثاني رکيو، جيڪو وڏو عالم ۽ فاضل ٿيو. "آداب المريدين" سندس تصنيف آهي، جيڪا سنه 954 هه ۾ لکي پوري ڪيائين. هن 981 هه ۾ وفات ڪئي. سندس پٽ جلال ثاني وڏي ناليوارو بزرگ ٿي گذريو. مرزا باقيءَ ترخان جي پٽ مرزا صالح پنهنجي نياڻيءَ جو سڱ هن بزرگ کي ڏنو هو.

(تحفة الڪرام صفحو 468)

صفحو 89. ماترڪت...... النساءِ

فهرست تفسير ڪشف الاسرار ۾ هيءَ حديث ڄاڻايل آهي. (صفحو 362)

صفحو 91. العلم نقطة كثرتها في الجهل

جواهر العشاق ۾ مٿيون قول ائين ڄاڻايل آهي تہ، جنهن جو مطلب آهي تہ علم هڪ نقطو آهي ۽ ان جي ڪثرت جهل آهي.

(جواهر العشاق اردو. صفحو 180)

صفحو 91. قاضي قادن (وفات 958 هہ / 1551ع)

قاضي قادن جو سڀ کان پهرين احوال مير معصوم "تاريخ معصومي" ۾ ڏنو آهي، جنهن مطابق هو هڪ وڏو عالم فاضل ۽ مدبر شخص هو ۽ سيد محمد جونپوريءَ جي مريدن جي سلسلي ۾ داخل هو. سنہ 926 هہ ۾ جڏهن شاهہ بيگ ارغون شهر ٺٽي تي قبضو ڪيو تہ قاضي قادن اتي ترسيل هو. جنگ جي ڪري ٺٽي شهر ۾ قتل و غارت وارو سمان هو. شاهہ بيگ سان قاضي قادن جي خط و ڪتابت ڪري، امن و امان قائم ٿيو ۽ آخر ۾ انهن ڪوشش ڪري قاضي قادن شاهہ بيگ جو اعتماد حاصل ڪري ورتو. سال 927هہ ۾ شاهہ بيگ کيس بکر جو قاضي القضات مقرر ڪيو. شاهہ بيگ جي مرڻ کانپوءِ شاهہ حسن جو بہ مٿس ڀروسو رهيو. ليڪن سال 947هہ ۾ قضا جو عهدو ڇڏي، حج تي روانو ٿيو ۽ اتيئي وفات ڪيائين.

اها عجيب ڳالهہ آهي تہ مير معصوم جيڪو پاڻ بکر جو هو ۽ فارسيءَ جو شاعر هو، تنهن قاضي قادن جي سنڌي شاعريءَ بابت ڪو اشارو نہ ڏنو آهي. بهرحال اهو گلزار ابرار جو مصنف محمد غوثي مانڊوي هو جنهن 1022هہ / 1613ع ۾ لکيل انهيءَ ڪتاب ۾ قاضي قادن جي وحدت الوجودي ۽ صوفي شاعر هجڻ بابت لکيو. جئن مقدمي ۾ عرض ڪيو ويو تہ غوثي احمدآباد، برهانپور ۾ رهندڙ سنڌي بزرگ شيخ عيسيٰ جندالله پاتائي ڪان ۽ پوءِ، ان جو وڏو معتقد بنجي ويو. معلوم ٿئي ٿو تہ قاضي قادن جا چارئي سنڌي بيت جن جو ترجمو هن ڪتاب ۾ پاڻ ڏنو، اتي جي سنڌي بزرگن کان ٻڌا هوندائين.

گلزار ابرار کان پوءِ بيان العارفين ٻيو ڪتاب آهي، جنهن ۾ قاضي قادن جا ست بيت ملن ٿا، جيڪي شاهہ ڪريم پنهنجي مريدن آڏو پڙهيا. سال 1978ع ۾ ڀارت جي صوبي اوڀر پنجاب ۾ پراڻي ديوناگريءَ صورتخطيءَ ۾ لکيل قاضي قادن جا وڌيڪ بيت مليا، ۽ بعد ۾ ڊاڪٽر بلوچ جي تحقيق سان

پين ماخذن مان پيا بيت مليا. جنهن مان ان ڳالھ جي وڌيڪ تصديق ٿئي ٿي تہ هو اعليٰ پايي جو صوفي شاعر هو.

قاضي قادن جو رسالو: ڊاڪٽر بلوچ، سنڌالاجي، حيدرآباد، 1999، صفحو 16 -22، تحفة الكرام صفحو 363، تاريخ معصومي سنڌي 240)

صفحو 93، كشف الاسرار

كشف الاسرار نالي سان كيترن كتابن جو ڏس ملي ٿو. انهن مان مشهور كشف الاسرار وعدة الابرار نالي فارسيءَ ۾ تفسير آهي جيكو ڏهن جلدن ۾ هك ضخيم تصنيف آهي. اها اصل ۾ هك ننڍي تصنيف آهي جيكا خواجہ عبدالله انصاري هراتي (394هہ - 481هہ) ڏانهن منسوب آهي. ان جو شرح ۽ تفصيل ابو الفضل ميبدي سنہ 520هہ /1126ع ۾ كيو.

جيتوڻيك بيان العارفين ۾ مولانا رومي ۽ ان جي مثنويءَ جو كٿي بہ نالو نہ ورتو ويو آهي، پر شاھ كريم جي شاعري ۽ فكر تي روميءَ جو واضح اثر نظر اچي ٿو، جيئن مقدمي ۾ ان جي نشاندهي كئي وئي آهي. غالب گمان آهي تہ 'كشف الاسرار' مان مراد مثنوي رومي آهي ۽ ان ڳالھ ڏانهن اشارو مثنوي روميءَ جي عربيءَ ۾ لكيل هن ديباچي مان ملي ٿو. اها عبارت هن ريت آهي:

هذا كتاب المثنوي و هوا صول اصول الدين، في كشف اسرار الوصول و اليقين وهو فقہ الله اكبر ....

[هيءَ كتاب مثنوي آهي ۽ اهو دين جي اصول جو بہ اصول آهي ان ۾ وصول ۽ يقين جي راز كي كوليو ويو آهي.]

(كشف الاسرار وعدة الابرار، تهران، 1363هہ، معروف بہ تفسير خواجہ عبدالله انصاري، مثنوي معنوي، تصحيح: قوام الدين خرشاهي 1378هہ)

صفحو 98، الجوع طعام الله في الارض

هن قول بابت مثنوي روميءَ ۾ كيئي شعر موجود آهن. بلكل ساڳي معنيٰ بابت هيٺيان شعر آهن:

جوع رزق جان خاصان خداست

كي زبونِ همچوتو گيج گداست.

[بک خدا جي خاص بندن جو رزق آهي. اها تو جهڙي بيوقوف فقير جي قابو ۾ ڪيئن ايندي؟]

(جلد پنجون شعر 2845)

رسالہ غوث الاعظم جي شرح "جواهر العشاق" ۾ سيد حسيني گيسودراز هن قول جي وضاحت ڪندي لکيو آهي تہ فقير جو ڪاڏو يا قوت جمال الاهي ڏسڻ ۽ هن جو پيئڻ خدا سان ڪلام ڪرڻ ۾ آهي.

(جواهر العشاق:اردو ترجمو مولوي احمد حسين، پروگريسو بڪس، لاهور، سال 2000، صفحو 53)

صفحو 101، تجريد ۽ تفريد

صوفين جا عام اصطلاح، جن تي مقدمي ۾ روشني وڌي وئي آهي، عطار جي پندنامہ ۾ هيٺيان شعر ملن ٿا:

ترک دعويٰ هست تجريد اي پسر	[هرقسم جي دعوا کان پري رهڻ تجريد آهي، اي پٽ
فهم کن معني تفريد اي پسر	اهڙيءَ طرح تفريد معنيٰ سمجهہ، اي پٽ
اصل تجريدت وداع شهوت است	اصل ۾ تجريد شهوت کي ڇڏڻ جو نالو آهي
بلکہ کلي انقطاع شهوت است	بلکہ شهوت کان مکمل طور پاسو ڪرڻ تجريد آهي.
گر تو برداري ز غيرش اعتميد	جڏهن تون بہ هر شيءِ تي اعتماد ڪرڻ ڇڏي ڏيندين
آنگہ از تجريد گردي با اميد	تڏهن تون تجريد کي حاصل ڪرڻ جي اميد رکي سگهين ٿو
اعتمادت چون همہ برحق بود	جڏهن تنهنجو سمورو ڀروسو ذات حق تي هوندو
آن دمت تفريد مطلق بود	تڏهن توکي تفريد جي پوريءَ ريت خبر پوندي
گرز دنيا دست شوئي بهر حق	جڏهن توکي خدا واسطي دنيا مان هٿ کڻندين
وانگہ از تفريد گويندت سبق	تڏهن توکي تفريد جو ڀريون سبق ملندو
گريابي از سعادت اين مقام	جڏهن خوش قسمتيءَ سان توکي هي مقام حاصل ٿئي]
صاحب تجريد باشي والسلام	

(پندنامہ عطار 44 ۽ 45)

صفحو 103، فصوص ۽ لمعات

انهن ٻنهي ڪتابن بابت مقدمي ۾ تفصيل سان روشني وڌي وئي آهي.

رونقي وجود کن کہ يابي
سري کہ نيابي در فصوص و لمعات

جاميءَ جي رباعيءَ جون هي ٻہ آخري سٽون آهن. مقدمي ۾ پوري رباعي ڏنل آهي. مولانا جاميءَ عراقيءَ جي ڪتاب "لمعات " جي جيڪا شرح "اشعة اللمعات" نالي سان ڪئي آهي، ان جي پڇاڙي مٿين رباعي سان ٿئي ٿي.

(اشعة اللمعات قلمي مورخہ 1095 ھ در هرات خطي شماره 8767، مرڪز تحقيقات فارسي ايران و پاڪستان)

صفحو 106. من مدحک فقد ذبحک

هيءَ حضرت عمر رضي الله عنه جو قول آهي. مثنوي روميءَ ۾ پڻ هيٺيون شعر ملي ٿو.

"مدح" باشد در حقيقت همچو "قتل".

ترجمو: تعريف ڪرڻ در حقيقت قتل جي برابر آهي.

(احاديث و قصص مثنوي تاليف بديع الزمان فروز انفر تهران، 1376، صفحو 85)

صفحو 106. ڪُن في الدنيا....اصحاب القبور

(حديث بحوالہ ڪشف الاسرار صفحو 352)

صفحو 109. نجا المخففون و هلک لمثقلون

هي قول مالک بن دينار ڏانهن منسوب آهي. هن اهي الفاظ تڏهن چيا جڏهن هڪ دفعي بصري ۾ باھ لڳي ۽ ماڻهن کي پڇندي ڏٺائين.

(تذڪرة الاولياءُ، فارسي تصحيح دڪتر محمد استعلامي، چاپ نهم، تهران، صفحو 54)

صفحو 111. الفقر فخري:

صوفين وٽ مشهور حديث آهي. عطار تذڪره ۾ هڪ دفعو ۽ مولانا رومي مثنوي ۾ ڪيئي دفعا ان کي آندو آهي. قادري سلسلي جي صوفين وٽ فقر جي وڏي اهميت آهي. غوث اعظم جي الهامن ۾ فقر جي عظمت تمام وڏي آهي. هڪ هنڌ آهي تہ اي غوث اعظم، پنهنجي دوستن کي ٻڌاءِ تہ فقير مون وٽ آهن ۽ آءٌ فقيرن وٽ آهيان.

(رسالہ غوث الاعظم : جواهرالعشاق 129)

صفحو 112. همان مردي تمام است در تمامي

هن شعر بابت مقدمي ۾ وضاحت ڪيل آهي.

صفحو 111، چاليھ چاليھا.

شاھ لطيف جي ھڪ سٽ آھي:

تھڙا چاليھا نہ چاليھہ، جھڙو پسڻ پرينءَ جو

صفحو 114.

دريـا دلـيـم و ديـده مـا مـعـدن در اسـت

گردست من تهي ست ولي چشم من پر است

ڊاڪٽر بلوچ جي راءِ آھي تہ ھي غالباً شاھ ڪريم جو پنھنجو فارسيءَ ۾ چيل شعر آھي. ليڪن 'مخزن الغرائب' جي روايت موجب ھي شعر مغل شھنشاھ ھمايون جو آھي.

سيد صباح الدين عبدالرحمان لکي ٿو تہ ھمايون صاحبِ ديوان ھو ۽ سندس اھو ديوان ھن پاڻ پنھنجي استاد حافظ شمس الدين پٽنہ ڪاليج جي شعبہ فارسي وٽ ڏٺو ھو، جيڪو ان تي تحقيق ڪري رھيو ھو. ھمايون جون ڪيتريون رباعيون پڻ ملن ٿيون جن جو ثبوت 'روضتہ السلاطين' مان پڻ ملي ٿو.

(سنڌي ٻولي ۽ ادب جي تاريخ، ڊاڪٽر بلوچ ص 314، مخزن الغرائب، سنديلوي، ص 734، بزم تيموريہ، سيد صباح الدين، ص 55)

صفحو 114، طالب ڪي ڪا انتھا ناھي.

انھيءَ ساڳي مطلب جي ادائگي لاءِ شاھ لطيف جي ھيٺين سٽ نھايت معنيٰ خيز آھي:

نڪا ابتدا عبد جي نڪا انتھا

جي سڄاتو سپرين، سي وڃڻ ڪي ويا.

(شاھ لطيف جو رسالو: سر ڪلياڻ -21)

ھن خيال جو ماخذ بہ تذڪره آھي. ذوالنون مصريءَ جي احوال ۾ آھي تہ واٽ ويندي ھن جي ھڪ عورت سان ملاقات ٿي، جنھن کان سوال پڇيائين تہ محبت جي انتھا آھي؟ ھن وراڻيو تہ محبت جي ڪا انتھا ڪانھي، ڇاڪاڻ تہ محبوب جي انتھا ڪانھي.

(تذڪرة الاولياءُ 146)

صفحو 116. دنيا جو ترڪ ڪرڻ.

صوفي ادب ۾ هن موضوع تي تمام گهڻو مواد موجود آهي. فارسيءَ ۾ هڪ شعر ذريعي مٿئين تصور جي وضاحت ڪري سگهجي ٿي.

سر برهنہ نيستم دارم ڪلاه چار ترڪ
ترڪ دنيا ترڪ عقبيٰ ترڪ مولا ترڪ ترڪ

[دنيا ۽ آخرت کي نفساني خواهش سمجهي ترڪ ڪيو اٿم. ترڪ مولا مان مراد رضائي مولا از هم اوليٰ آهي. البت ترڪِ ترڪ جو مطلب مڙئي حرص و هوس کي ترڪ ڪرڻ آهي.]

(بحوالہ فخرنامہ: اردو لاهور، صفحو 3).

صفحو 117. الموت جسر.....الي الحبيب

هيءَ حديث يحيٰ بن معاذ جي حوالي سان تذڪرة الاوليا ۾ آيل آهي، جتان روميءَ پڻ مثنويءَ ۾ آندي آهي.

جڏهن شاهہ لطيف جي والد شاهہ حبيب جو انتقال ٿيو تہ شاهہ لطيف جي معتقد مولانا محمد صادق نقشبنديءَ هن حديث سان وڏيڪ "يوصل الحبيب لِلقاءِ الحبيب " جا الفاظ ملائي شاهہ حبيب جي وفات جو سال 1144 هہ ڪڍيو.

(شاهہ جو رسالو ڊاڪٽر بلوچ، 32، تذڪره الاوليا، 364)

هيءَ حديث معين الدين چشتي اجميريءَ جي ملفوظات دليل العارفين ۾ پڻ ملي ٿي.

(دليل العارفين: اردو، لاهور، صفحو 125)

صفحو 119. تارڪ الوردِ ملعون و صاحب الورد ملعون

سيرالاوليا ۾ پڻ هي قول آيل آهي جنهن موجب ڪنهن شخص حضرت نظام الدين اوليا کان مٿين قول جو مطلب پڇيو تہ پاڻ ان جي سمجهاڻي ڏنائون.

(سيرالاولياءِ: صفحو 679، فوائد الفواد اردو - محڪمہ اوقاف پنجاب، 1985، صفحو 220)

صفحو 122. ڪلما خطر ببالڪ والله بخلاف ذالڪ:

هيءَ شيخ ابو اسحاق ابراهيم بن شهريار گازروني(وفات 426 هہ) ڏانهن منسوب قول آهي، جيڪو دراصل رسول اڪرم صلعم جن خواب ۾ سندس توحيد بابت سوال جي جواب ۾ فرمايو. پورو قول هن ريت آهي.

التوحيد كل ببالك آو خطر في خيالك فالله سبحانه بخلاف ذالك التوحيد ان تنزه عن الشرك والتعطيل. يعني جيڪي ڪجهه تنهنجي گمان ۽ خيال ۾ اچي، خدا جي ذات ان کان ٻيءَ طرح آهي. توحيد اها آهي ته خدا کي شرڪ ۽ وهم کان پاڪ سمجهين.

(تحفة الابرار، مرزا آفتاب بيگ صفحو 3)

صفحو 124: ڪعبو خدا وارن جو طواف ڪري ٿو.

تذڪره الاولياءَ ۾ ابراهيم بن ادهم جي باري ۾ مذڪور آهي ته جڏهن پاڻ حج جي واسطي مڪي ۾ پهتو ته ڪعبي کي پنهنجي جاءِ تي نه ڏٺائين. سمجهيائين ته شايد نظر ختم ٿي وئي اٿم. آواز آيس ته نه بلڪ ڪعبو بيبي رابعه بصريءَ جي استقبال ڪري پنهنجي جڳهه تي نه آهي. هوڏانهن رابعہ جڏهن ڪعبي کي ڏٺو ته چيائين مون کي توسان ڪهڙو ڪم، مون کي ته ڪعبي جي مالڪ سان مطلب آهي.

هڪ ٻئي هنڌ سهل تستريءَ جي احوال ۾ پڻ ڪعبي جي طواف ڪرڻ جو ذڪر ملي ٿو.

تذڪرة الاولياءَ ۾ بايزيد بسطامي چوي ٿو: ”ڪو عرصو مون خانہ ڪعبي جو طواف ڪيو. ليڪن جڏهن خدا سان واصل ٿيس ته مون ڏٺو ته ڪعبو منهنجي چوڌاري طواف ڪري رهيو هو.“

(تذڪرة الاولياءَ، 75 ۽ 190)

صفحو 127. الدنيا جيفه و طالبوها ڪلابُ:

صوفين وٽ نهايت مقبول حديث آهي، مثنوي روميءَ ۾ ان تي ڪيترا شعر موجود آهن. شاهہ لطيف پڻ پنهنجي بيتن ۾ ان کي تضمين طور ڪم آندو آهي.

(احاديث مثنوي 580)

صفحو 129، ورد وظيفا:

ورد وظيفا صوفين وٽ خاص اهميت وارا آهن. اهي سڀ کان پهرين ابو طالب مڪي جي قوت القلوب ۾ ملن ٿا. جتي نهايت تفصيل سان بيان ٿيل آهن. ان کان پوءِ شيخ شهاب الدين سهروردي، عوارف المعارف ۾ پڻ ڪافي تفصيل سان ڏنا آهن. ورد وظيفن ۾ گهڻو ڪري زندگيءَ جي هر قسم جي

معمولات بابت دعائون شامل آهن. جن ۾ طهارت کان وٺي هر قسم جي نمازن ۽ شب بيداريءَ جا عمل پڻ اچي وڃن ٿا. شيخ بهاؤ الدين ذڪريا ملتاني ڏانهن پڻ هن سلسلي ۾ هڪ الڳ رسالو"الاوراد" منسوب آهي. سير الاولياءَ ۾ فريد الدين گنج شڪر ۽ نظام الدين اوليا جا ورد وظائف نهايت تفصيل سان موجود آهن. انهن مان تمام گهڻ ڪي ساڳيا آهن. نه ته گهڻو ڪري اهي مختلف آهن.

صفحو 133. مٽو ڪوڙائڻ:

چشتي بزرگن وٽ مٽو ڪوڙائڻ بيعت خاطر لازمي آهي. نظام الدين اوليا جي باري ۾ مذڪور آهي ته جڏهن هو پنهنجي مرشد فريدالدين گنج شڪر وٽ پهتو ته بدرالدين اسحاق سندس مٽي ڪوڙڻ جو حڪم ڪيو.

(سيرالاوليا: 215)

صفحو 135. فسبحان الله حين تمسون و حين تسبحون:

هيءَ آيت عوارف المعارف ۾ صوفين جا روزانه معمولات تحت مذڪور آهي. قرآن ۽ حديث جي دعائن تي مشتمل ڪتاب حسن حصين. جيڪو امام محمد الجزريءَ جو مرتب ڪيل آهي تنهن ۾ پڻ هيءَ دعا موجد آهي. نظام الدين اوليا پڻ هيءَ آيت ڏينهن جو خاص ڪري صبح جي وقت پڙهندا هئا.

(عوارف المعارف: 396. سير الاولياءَ: 580)

صفحو 139. شيخ شبلي(وفات 324 هه / 942):

هو جنيد بغداديءَ جو شاگرد هو. تذڪرة الاوليا ۾ ڏانهس تمام گهڻيون ڳالهيون منسوب آهن. هيءَ واقعو به اتان ورتل آهي. تذڪره ۾ اها حڪايت به آهي ته جڏهن سندس آخري وقت اچي پهتو ته چيائون "لااله الله" پڙهه. جواب ڏنائين ته جڏهن غير آهي ئي ڪو نه ته نفي ڪنهن جي ڪريان.

(تذڪره الاولياءَ فارسي. صفحو 621 ۽ 637)

صفحو 142. فقير ڪهڙيءَ طرح خدا ڪي ياد ڪري:

تذڪره ۾ شبليءَ جي حوالي سان اچي ٿو ته جڏهن ڪانئس پڇيائون ته فقير ڪير آهي؟ چيائين فقير اهو آهي. جيڪو خدا ڪانسواءِ بي ڪنهن شيءِ سان راضي نه ٿئي.

(تذڪره الاولياءَ فارسي. 633)

صفحو 143. مخدوم ساهڙ وفات(980 ھ / 1550ع):

مخدوم ساهڙ لنجار لاءِ تحفة الڪرام وارو لکي ٿو تہ هو سدائين عبادت ۾ مشغول رهندو هو ۽ رات ۽ ڏينهن جي ڪا بہ گهڙي پروردگار جي ذڪر ڪان سواءِ واندو نہ رهندو هو. انڙپور ۾ مدفون آهن.

(حديقہ الاوليا، صفحو 121، تحفة الڪرام، صفحو 391)

صفحو 143. مخدوم بلال تلتيءَ وارو. (وفات 929/1522ع):

سمن جي دور جو مشهور صوفي بزرگ. سيرالعارفين جو مصنف جمالي جڏهن ساڻس مليو تہ وٽس عوارف المعارف رکيل هو. ڪجھہ وقت ڪان مخدوم بلال کي شهيد طور پيش ڪيو ويو آهي، ليڪن ان جي ڪا بہ تاريخي روايت ڪونهي.

(حديقہ الاوليائ، صفحو 79- 81، تحفة الڪرام، صفحو 359، مخدوم نوح جا همعصر، محبوب علي چنہ 13)

صفحو 146. ميران محمد جونپوري(747 ھ / 1443-910 ھ / 1504):

هو بنارس جي شهر جونپور ۾ ڄائو. هو شيخ دانيال چشتيءَ جو مريد ۽ خليفو هو. ليڪن بزرگيءَ ۾ اهڙو نالو ڪڍيائين جو مهدي هجڻ جي دعويٰ ڪيائين، گجرات جي رستي بکر سنڌ ۾ داخل ٿيو. سنڌ جي حڪران ڄام نندي ۽ وقت جي عالمن خاص طور مخدوم بلال سندس مخالفت ڪئي. تاهم سنڌ جا ڪيترا بزرگ سندس حلقہءِ اثر ۾ داخل ٿي ويا، جن ۾ خاص طور ڪلهوڙن جو وڏو ڏاڏو آدم ڪلهوڙو، قاضي قادن، ميران يوسف بکري جيڪو پوءِ اچي ٺٽي ۾ رهيو شامل آهن.

معلوم ٿئي ٿو تہ شاهہ ڪريم کي مهدوي طريقي جي بزرگن لاءِ احترام هو، جنهن جي هڪ سوال جي جواب ۾ وضاحت ڪئي اٿس. اهو ئي سبب آهي جو جڏهن نامعلوم شخص ابراهيم بهاري جنهن سان ساڻس ڳوٺ جي مسجد ۾ اوچتو ملاقات ٿي، ان کي پنهنجو مرشد سمجهي خدمت ڪيائين ۽ هن جڏهن ڪانئس مشهور معروف بزرگن لاءِ پڇا ڪئي تہ پاڻ يوسف رضوي بکري جو نالو ورتائين. اهڙيءَ طرح قاضي قادن پنهنجي وقت ۾ مهدوي نسبت سان مشهور هو. مير معصوم سندس احوال ڏيندي اها وضاحت ڪئي.

(قاضي قادن جو رسالو: ڊاڪٽر بلوچ صفحو 23، تاريخ معصومي، امير احمد: 240، گلزار ابرار اردو، صفحو 27)

صفحو 151. شيخ عبدالقادر جيلاني (471 ھ / 1078 - 561 ھ / 1227):

سڀ کان اولين ۽ مقبول ترين قادري سلسلو ڏانهن منسوب آهي. خاص طور برصغير ۾ ان کي سيني کان وڏيک پذيرائي ملي. سندس مشهور تصنيفات ۾ "غنية الطالبين" ۽ فتوح الغيب شامل آهن. شيخ عبدالقادر جيلانيءَ کي پيران پير ۽ غوث اعظم جي حيثيت ۾ تسليم ڪيو وڃي ٿو. اهو هن ڪري ته سهروردي سلسلي جو باني شهاب الدين سهروردي جنهن پنهنجي چاچي شيخ ابونجيب سهروردي کان فيض پرايو هو. سو وري شيخ عبدالقادر جيلانيءَ کي فيض يافته هو. بلڪ پڪي پختي روايت آهي ته جڏهن شهاب الدين سهروردي اجان ڳڀرو نوجوان هو ته سندس چاچو کيس عبدالقادر جيلاني وٽ وٺي آيو. جنهن مٿس شفقت جي نظر ڪئي.

اسلامي دنيا جي وڏي مفڪر صوفي شيخ اڪبر عربي "فتوحات مڪيه" ۾ شيخ عبدالقادر جيلانيءَ جي سيني ولين ۾ مٿانهين حيثيت کي تسليم ڪيو آهي. ساڳئي ڪتاب ۾ ٻئي هنڌ سندس "قطب" هئڻ جو اقرار ڪيو آهي. ان کانسواءِ غوث اعظم جي "اويسي نسبت" پڻ مسلم آهي. اهو ئي سبب آهي جو قادري پاڻ کي اويسي به ڪوٺائين ٿا. جئن شاهه ڪريم پاڻ کي اويسي ڪوٺائڻ وڏيک پسند ڪندو هو.

هڪ ٻي روايت موجب هندوستان ۾ چشتيه سلسلي جي باني خواجه معين الدين چشتيءَ جو مرشد خواجه عثمان هاروني بغداد ۾ شيخ عبدالقادر جيلانيءَ جي صحبت ۾ رهيو هو.

(فصوص الحڪم، مترجم محمد برڪت الله لڪنوي فرنگي محل، تصوف فائونڊيشن، لاهور 1999، صفحو 27 ۽ 43، تحقيق الامر في شرح فصوص الحڪم، محمد عطاءُ الله، فيصل آباد، 1983، صفحو 4 ۽ 85، هشت بهشت: ملفوظات چشتيه: لاهور، 1994، صفحو 63، همعات اردو، ترجمو محمد سرور، صفحو 168)

صفحو 152. شيخ بهاءُ الدين زڪريا ملتاني (578 ھ / 1182ع -661 ھ / 1262ع):

شيخ بهاءُ الدين، شيخ شهاب الدين کان سڌو سنئون فيض پرايو هو، جنهن جي صحبت ۾ هو صرف سترنهن ڏينهن رهيو. ليڪن شيخ سندس

روحاني اهليت ڏسي ڪيس پنهنجو خليفو بنايو ۽ واپس ملتان اچڻ جي هدايت ڪئي. بلڪ واپسيءَ ۾ ڪيس نوح بڪريءَ سان ملاقات ڪرڻ لاءِ بہ چيائين. جنهن جو ذڪر مقدمي ۾ ٿي چڪو آهي.

روايت آهي تہ غوث بهاؤالدين جو ملتان ۽ سنڌ ۾ ايترو اثر هو يعني ايترا مريد هئا جو شيخ فريد گنج شڪر ان پاڳي ڪي شيخ بهاء الدين جو علائقو سڏيندو هو. اڳتي هلي شيخ بهاؤ الدين جي اولاد مان ڪيترا بزرگ سنڌ جي مختلف شهرن ۾ اچي آباد ٿيا. جن مان ڪيترن جا نالا تحفة الڪرام ۾ ڏنل آهن.

حديقة الاولياء جيڪو سنڌ جي صوفي بزرگن بابت پهريون تذڪرو آهي. جيڪو 1016 ھ ۾ لکيو ويو. تنهن جي مصنف عبدالقادر سڀ ڪان پهرين بهاء الدين زڪريا ملتانيءَ جو احوال ڏنو آهي.

(حديقة الاولياء. صفحو 17 ۽ 21. سنڌي ٻولي ۽ ادب جي تاريخ: ڊاڪٽر بلوچ صفحو 127)

صفحو 153. فقر جو حرفي اشتقاق:

فقر قادري صوفين وٽ نهايت اعليٰ مقام آهي. لفظ "فقير" جي حرفن تي مشتمل شيخ عبدالقادر جيلانيءَ ڏانهن منسوب هيٺيان اشعار نهايت معنيٰ خيز آهن:

فاء الفقير فناء في ذاته
وفراغه عن نعته و صفاته
والقاف قوة قلبه لحبيبه
و قيامت الله في مرضاته
والياء يرجوا ربه و يخافه
ويقوم بالتقويٰ بحق تقاته
والراء رقة قلبه و صفاته
و رجوعه لله عن شهواته

(سنڌ ڪي اڪابرين قادريہ ڪي علمي و ديني خدمات. صفحو 198)

شيخ عبدالقادر جيلانيءَ جي حوالي سان تصوف لفظ جو هي اشتقاق پڻ مشهور آهي تہ "ت" مان مراد توبہ. ص معنيٰ صفائي. و معنيٰ ولايت ۽ ف معنيٰ فنا في الله.

(بحوالہ مقالہ اسلامي تصوف: ڊاڪٽر عاشق حسين، نئين زندگي آگسٽ 1980ع، صفحو 144)

صفحو 154، العارف لاينظر غيره ولايسمع غيره ولايتفكر غيره:

انهيءَ سلسلي ۾ هڪ ٻيو قول هن ريت آهي: **ما رايت شيئا الا وقد رايت الله فيه**

[مون ٻي ڪا شيءِ نہ ڏٺي مگر مون ان ۾ الله کي ڏٺو. هي قول محمد بن واسع جو آهي.]

(ڪشف المحجوب، صفحو 639)

صفحو 155، شيخ پرڪيو (وفات 998 هہ / 1590ع):

سندس احوال ۽ ڪرامتون حديقة الاوليا ۽ تحفة الڪرام ۾ ڏنل آهن. بلڪ تحفة الڪرام واري بيان العارفين جي حوالي سان وڌيڪ ذڪر پڻ ڪيو آهي، جيڪو اڳتي ايندو.

(حديقة الاوليا، صفحو 175، تحفة الڪرام صفحو 404 ۽ 406)

صفحو 155، من يقول الله لايعرف الله ومن يعرف الله لايقول الله

انهيءَ ساڳي معنيٰ ۾ صوفين وٽ ٻيو مشهور قول آهي، جيڪو جنيد بغداديءَ ڏانهن منسوب آهي.

من عرف الله كل لسانه

[جنهن الله کي سڃاتو، ان جي زبان خاموش ٿي وئي]

(ڪشف المحجوب فارسي، صفحو 515)

صفحو 158، شيخ جهنڊو پاتڻي:

مير علي شير قانع جي لکڻ موجب هو ميران محمد جونپوريءَ جو فيض يافتہ هو. هن اها روايت پڻ بيان ڪئي آهي تہ ڪيئن ميران مهدي مٿس مهربان ٿيو. سندس درگاهہ مڪلي تي نهايت مشهور زيارت گاهہ آهي.

(تحفة الڪرام، صفحو 460)

صفحو 172، شيخ جيو:

مير علي شير قانع مڪليءَ جي بزرگن ۾ سندس ذڪر ڪيو آهي . شيخ جيو شيخ نعمت الله جو فرزند هو، جيڪو بهاؤالدين زڪريا ملتانيءَ جي اولاد مان هو. هو سمن جي دور ۾ سنڌ ۾ آيو ۽ هتي سڪونت اختيار ڪيائين.

سندس مزار تي خلق جي وڏي رجوعات هئي، ان ڪري ڪيس "شيخ جيو مڪليءَ جو ڏيئو " ڪوٺيندا هئا.

(تحفة الڪرام، صفحو 610)

صفحو 187، عالمي چيست برزخي جامع:

جيئن مقدمي ۾ وضاحت ڪئي وئي تہ هيءُ اصل مولانا جامي جو شعر آهي، جيڪو مثنوي سلسلة الذهب مان ورتل آهي، صحيح پڙهڻي "عالمي" جي بجاءِ آدمي آهي. يعني:

آدمي چيست برزخي جامع.

ساڳي مثنويءَ ۾ انهيءَ نظريي جي وڌيڪ وضاحت ۾ هيٺيان بند پڻ آيل آهن:

گشت آدم جلائ اين مرات
شد عيان ذات او بجمله صفات
مظهري گشت ڪلي و جامع
سر ذات و صفاتِ از ولامـــع

["آدم ان جي بار بار چمڪ آهي. هن ۾ اها ذات مڙني صفتن مان ظاهر ٿي آهي، آدم جو سڄو سارو مڪمل مظهر آهي. آدم منجهان سندس ذات ۽ صفات جو راز ظاهر ٿئي ٿو."]

انسان بابت هي نظريو اصل ۾ ابن عربي پنهنجي مشهور ڪتاب "فصوص الحڪم" ۾ ڏنو آهي، جتي هو انسان کي خلق ۽ حق جو برزخ ڪوٺي ٿو ۽ چوي ٿو تہ انسان جي وجود سان هي عالم پورو ۽ مڪمل ٿيو. انهيءَ ڪري انسان هن جهان ۾ منڊيءَ جي ٽڪ يا نگينہ يعني فص آهي. ڪتاب ۾ ڪل ستاويهہ فص آهن، جيڪي حضرت آدم کان وٺي حضرت محمد ﷺ تئين آهن. هر ڪا فص هڪ نبيءَ جي حوالي سان آهي ۽ انهيءَ تحت هو انسان بابت خدا جي حڪمت جي وضاحت ڪري ٿو.

(مثنوي سلسلة الذهب هفت اورنگ جامي: تصحيح و مقدمہ مدرس گيلاني، صفحو 68، فصوص الحڪم، اردو، محمد برڪت الله لڪنوي: صفحو 60 ۽ 257)

صفحو 187، همہ اوست:

همہ اوست جي عام فهم سمجهاڻي مولانا جامي هيٺين رباعي ۾ ڏني آهي:

همسايہ و همنشين وهمره همه اوست
در دلقِ گدا واطلسِ شہ همه اوست.
درانجمن فرق و نها نخانۂ جمع
باالله همه اوست ثم باالله همه اوست.

[ويجهو رهندڙ، گڏ ويهندڙ ۽ گڏ هلندڙ سڀ اهو آهي. گدا جي گودڙيءَ ۾ شاهي پوشاڪ ۾ سڀ اهو آهي. "فرق" جي انجمن هجي توڙي "جمع" جي لڪل ڪوٺي. خدا جو قسم سڀ اهو آهي، ٻيهر خدا جو قسم سڀ اهو آهي.]

(لوايح مولانا جامي بکوشش محمد حسين تسبيحي، صفحو 43)

صفحو 187، انب جي ڪکڙي جو مثال:

مثنوي روميءَ ۾ اها ساڳي سمجهاڻي هن شعر ۾ آيل آهي:

پس بمعني آن شجراز ميوه زاد
گر بصورت از شجر بودش ولاد

(دفتر چهارم- 524)

صفحو 187،

آن پادشاه اعظم دربستہ بود محکم
پوشيده دلق آدم ناگاه برسر آمد.

هي شعر لمعات عراقي ۾ 24 لمعہ تحت آيل آهي. ان جي وڌيڪ مقدمي ۾ وضاحت ڪئي وئي آهي. اهو شعر گلزار ابرار واري پڻ هڪ بہ دفعا آندو آهي.

(لمعات عراقي بکوشش سعيد نفيسي، 1336، صفحو 400، گلزار ابرار، اردو: المعارف، لاهور صفحو 135)

صفحو 187، خدا ذات جي ڪري احد آهي ۽ صفات جي ڪري واحد:

مقدمي ۾ هن قول طرف اشارو ٿي چڪو، تاهم هي هڪ وڏو ۽ ڏکيو بحث آهي، جنهن تي ابن عربي فصوص الحکم ۾ هڪ کان وڌيڪ جڳهن تي

روشني وڌي آهي. "خدا ذات جي ڪري ڪيئن احد" آهي. هن تي حڪمت احديت بڪلمه هوديہ ۾ بحث ٿيل آهي. هڪ شعر ۾ چوي ٿو:

وما خلق تراه العين - الاعينه حق

[جيڪا بہ مخلوق اکين سان ڏسجي ٿي، انهن سيني جو عين حق تعاليٰ آهي.]

هن سلسلي ۾ هو پاڻيءَ جو مثال ڏيندي چوي ٿو تہ جيئن پاڻي حقيقت جي لحاظ کان هڪڙو آهي، پر جدا جدا جڳهن ۽ حالتن جي ڪري ان جي ذاتي ۾ فرق اچي وڃي ٿو. ڪٿي اهو منو آهي تہ ڪٿي ڪڙو. ليڪن آهي اهو ساڳيو پاڻي جنهن جي ماهيت ساڳي آهي.

خدا صفات جي ڪري واحد آهي، هن تي في حقيہ بڪلمۂ اسحاقيہ ۾ بحث ٿيل آهي. هڪ شعر ۾ چوي ٿو.

والواحد الرحمان ڪل موٴطن - من الصور مايخفيٰ وما هو ظاهر.

[اهو واحد رحمان رحيم سيني هنڌن تي آهي، ڪن صورتن ۾ اهو مخفي آهي تہ ڪن ۾ ظاهر.]

فان قلت هذا الحق قد قلت صادقاً- وانِ قلت امر اخرانت عابر.

[پوءِ جيڪڏهن تون ان کي ئي حق چوين تہ بيشڪ تون سچو آهين. پر جيڪڏهن تون چئين تہ اها ڳالهہ ئي بي آهي تہ چڻ تون پنهنجي تعبير ٿو پيش ڪرين.]

(فصوص الحڪم: صفحو 120 ۽ 144)

صفحو 189، روا باشد (اناالحق) از درختي:

هي شعر گلشن رازِ مان ورتل آهي، جنهن تي مقدمي ۾ روشني وڌي وئي آهي.

صفحو 189، مختلف رنگ جي شيشن ۾ پاڻي وجهبو تہ......

هيءَ تشبيه بہ اصل ۾ ابن عربيءَ فصوص الحڪم ۾ ڏني آهي، جتان پوءِ عراقيءَ لمعات ۾ توڙي جاميءَ اشعة اللمعات ۾ بين هنڌن تي استعمال ڪئي آهي.

اصل عبارت آهي: لون الماءِ لون انائه: پاڻيءَ جو رنگ ٿانءَ جو رنگ آهي.

(لمعات، صفحو 383، فصوص الحڪم، صفحو 290)

صفحو 190. كنت كنزاً مخفياً فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق.

["آءٌ لڪل خزانو هوس پوءِ مون چاهيو تہ سڃاتو وڃان تہ مخلوق کي پيدا ڪيم ."]

(احاديث وقصص مثنوي ص 120، احاديث قدسي، ڪشف الاسرار فهرست، صفحو 267، فصوص الحڪم، اردو، صفحو 263)

رومي گنج مخفي چئي ان جي سمجهاڻي ريت ڏئي ٿو:

گنج مخفي بدز پري جوش ڪرد
خاک را سلطان اطلس پوش ڪرد

(دفتر پهريون 2863)

[هو لڪل خزانو هو، جيڪو فراواني سبب جوش ۾ اچي ويو ۽ مٽيءَ (انسان) کي مان ڏئي، شاهي پوشاڪ ڍڪايائين.]

بيان العارفين واري مٿين حديث کان پوءِ شاهه ڪريم جو جيڪو بيت ڏنو آهي، ان ۾ پڻ "سلطان" جو لفظ آيل آهي.

پاڻهي پاڻ سلطان، پاڻهي ڏي سنيهڙا،
پاڻ ڪر پاڻ لهي، پاڻ سڃاڻي پاڻ.

مولانا جامي "اشعة اللمعات" ۾ "سلطان عشق" جو لفظ آندو آهي ۽ ان جي وڌيڪ سمجهاڻي ڏيندي لکي ٿو:

"سلطان عشق بعد از تنزل وي بمرتبہء معشوقي و عاشقي خواست"

["عشق جي سلطان تنزل کان پوءِ معشوق ۽ عاشق جو مرتبو گهري ورتو."]

(اشعة اللمعات: حامي رباني، تهران، 1352، صفحو 43)

صفحو 190. الآن ڪما ڪان يعني هو ائين آهي، جئن هو.

هيءُ صوفين جو قول آهي، جيڪو اڪثر ڪري صحيح بخاريءَ جي حديث"ڪان الله ولم يڪن معہ شيئا" يعني الله تعاليٰ هو ۽ ان سان گڏ ٻي ڪا شئي نہ هئي" جي شرح طور آندو وڃي ٿو. اها تشريح ابن عربيءَ فتوحات مڪيہ جي جلد پهرئين ۾ ڪئي آهي. ليڪن اتي "وحو الآن عليٰ ماعليہ ڪان" يعني خدا تعاليٰ هينئر بہ ان صفت سان موصوف آهي، جنهن سان پهريائين هو جا الفاظ آئي ٿو. هو ڪان الله مان مراد صفات الاهي وٺي ٿو ۽ نہ ذات الاهي. اهڙيءَ طرح الآن مان مراد آهي تہ اها ذات هر لحاظ کان ڪامل مڪمل آهي،

ناقابل تغير آهي. اهو ڪنهن بہ لحاظ ڪان ناقص ناهي، ڇو تہ ناقص ۾ گهٽ وڌائي ٿي سگهي ٿي.

مولانا رومي هن حديث جي نهايت سهڻي سمجهاڻي هن ريت ڏني آهي:

در اثر افزون شد و در ذات ني

ذات را افزوني و آفات نـي

حق ز ايجاد جهان افزون نشد

آنچہ اول آن نبود اڪنون نشد

(دفتر چوٿون: 1665-1666)

[هن پنهنجي اثرات ڪي وڌايو، ۽ نہ ذات ڪي. هن جي ذات ڪي نہ واڌ آهي نہ ڪوٽ! جهان ڪي وجود ۾ آڻڻ سان حق ۾ ڪو اضافو يا واڌارو نہ ٿيو. اهو جيئن پهريائين نہ هو، هينئر پڻ بي طرح ناهي(ائين آهي جيئن پهريائين هو).]

سترهين صدي سنڌ صوفي شاعر شاهہ لطف الله قادري هن حديث جي وري هيئين ريت سمجهاڻي ڏني آهي:

سـيـئي وهيـا واهـڙ، اُڏ مـئو مـهـراڻ،

ذات مڙوئي هيڪڙو، نڪو ات ڇوئڻ نہ ڇاڻ،

الآن ڪمان ڪان، وئو وڃان ئـي پـاڻ،

جي پروڙين پاڻ، تہ پرينءَ ري ڪين پسين.

ابن عربي فصوص الحڪم توڙي فتوحات مڪيہ ۾ "ذات جي احديت" بابت هن حديث مان بار بار دليل وٺي ٿو. اهڙيءَ طرح جامي پڻ لوايح ۾ ان مان استدلال ڪري ٿو.

(لوايح، صفحو 37، فصوص الحڪم، صفحو 150، مثنوي معنوي، صفحو 560، فتوحات مڪيہ، صفحو 152، 81، شاهہ لطف الله قادريءَ جو رسالو، تحقيق ڊاڪٽر بلوچ صفحو 58)

صفحو 191. لافاعل في الوجود الاالله:

موجودات ۾ خدا جي ذات ڪان سواءِ ٻيو ڪو فاعل ناهي.

فتوح الغيب جي مقالہ الثالث ۾ هن طرح جا الفاظ ملن ٿا. ان لافاعل

في الحقيقة الاالله ولا محرك ولا مسكن الاالله" يعني موجودات ۾ الله کان سواءِ ڪو حقيقي متصرف يا فاعل ڪونهي. ان ڪانسواءِ نڪو حرڪت ڏيندڙ آهي ۽ نہ ڪو سڪون ڏيندڙ آهي."

بهرحال صوفين وٽ ساڳيءَ طرز تي ٻيا بہ ڪيترا قول ملن ٿا. مثلاً: لاموجود الاهو، لامقصود الاالله، لا متصرف في الوجود الاالله وغيره. ابن عربي فتوحات ۾ وري هيءَ عبارت آڻي ٿو:

فسبحان من لافاعل سواه، ولا موجود نفسه الا اياه.

يعني پاڪ آهي اها ذات جنهن ڪانسواءِ ڪوئي فاعل ڪونهي ۽ ڪوئي پنهنجو پاڻ موجود ناهي، سواءِ انهيءَ ذات جي جيڪو هو پاڻ آهي."

ابن عربي پنهنجي انهيءَ خيال جي تائيد ۾ فوري طور قرآن جي آيت، "والله خلقكم وما تعلمون" يعني الله توهان جو پيدا ڪندڙ آهي ۽ توهان جي عملن جو" حوالو آڻي ٿو.

سنڌ جي عالم ۽ عارف شاعر شاهہ لطف الله قادريءَ هيٺين ٻن بيتن ۾ انهن مقولن کي تضمين ڪيو آهي.

انــدر اوطــاقـــون اوءِ، سير سبحان جي پٺا،
ســـي پسـي پروردگـــار کـــي، منـامنـيءَ وٺا،
لافاعل في الوجود الاالله، نڪنجـان نـڪنـج ٿـٺـا،
واديءَ تنـهــن وٺــا، جـا نــسـوروئـــي نــاه جـــي.

حــقائـيـن حـق ٿــئـا، حــقــان ٿـئــن حـــق،
عقــل ويــاچ م ان ســين، جنـــي ذات مطلـــق،
لاموجود شيءِ غيرالله، اي ساري پڙهيـائون سبق،
ســي وِاري وحـدت ورق، اُوءِ نسـورو ئـي نـاه ٿئـا.

(شاهہ لطف الله قادريءَ جو ڪلام، مرتب: ڊاڪٽر بلوچ، 7 ۽ 9)

صفحو 191، عالم نبود ولي حق بود - بعد از ظهور حق عالم شد:

علم عروض مطابق هي شعر ڪو نہ ٿو لڳي، البت لائحہ 23 جي عبارت جو اختصار معلوم ٿئي ٿو، جتي اصل عبارت هن ريت آهي:

"پس عالم ظاهر حق است، و حق باطن عالم - عالم پيش از ظهور عين حق بود، و حق بعد از ظهور عين عالم، بلك في الحقيقت يک حقيقت است."

"يعني عالم بظاهر حق آهي ۽ حق بباطن عالم آهي. عالم پنهنجي ظهور کان اڳ عين حق هو ۽ حق ظهور کان پوءِ عين عالم. بلڪ حقيقت جي روءِ کان حقيقت هڪڙي آهي."

مولانا جامي ساڳيءَ لائحہ 23 ۾ پنهنجي ان خيال جي تائيد ۾ قرآن شريف جي آيت "هوالاول والآخر والظاهر والباطن" جو حوالو ڏنو آهي.

(لوايح جامي: صفحو 50، از تسبيحي)

صفحو 191، انا احمد بلاميم:

احد ۽ احمد بابت گلشن راز ۾ محمود شبستريءَ جا هيٺيان شعر ملن ٿا:

احد در ميم احمد گشته ظاهر

درين دور آمد اول عين آخر

ز احمد تا احد يک ميم فرق است

جهاني اندران يک ميم غرق است

(19 ۽ 20)

[ذات احد ميم ۾ پنهنجو ظهور ڪيو. انهيءَ چڪر ۾ اول آخر جو عين ٿيو.]

احد ۽ احمد جي وچ ۾ هڪ ميم جو فرق آهي. هي سارو جهان انهيءَ هڪڙي ميم ۾ غرق آهي.

بهرحال مجموعي طور هي صوفين جو نهايت محبوب موضوع رهيو آهي. شاهه ڪريم کان پوءِ سترهين صديءَ ۾ سنڌ جي صوفي شاعر شاهه لطف الله قادري احد ۽ احمد جي اسرار بابت هيٺينءَ ريت اظهار خيال ڪري ٿو:

سوئي احمد، محمد سو، سوئي احد الله،

سوئي واحد وجود جو، سوئي سرير ساهه،

انا احمد بلا ميمي، ايءَ ڳجهي پروڙج ڳاهه،

جن روح اپڻي راهه، سي پسن ڪين پرينءَ ري.

شاهه لطيف جو پڻ مشهور بيت آهي:

احد احمد پاڻ ۾، وچان ميم فرق.
آهي مستغرق، عالم انهيءَ ڳالهہ ۾.

(سرڪلياڻ)

(شاهہ لطف الله قادريءَ جو ڪلام صفحو 39، گلشن راز صفحو 3)

صفحو 191، الحقيقة ساري في الاكوان:

ابن عربي هيٺين شعرن ۾ ساڳئي نظرئي جي وضاحت ڪري ٿو.

حقيقة ظهرت في الكون قدرتها
فاظهرت هذه الاكوان والحجبا
مافي الستر بالاكوان من عجب
بل كونها عينها مما فوي عجباً

[اها ساڳي حقيقت آهي جنهن جي قدرت هر هستيءَ ۾ ظاهر آهي. انهيءَ ذات سموري موجودات ۽ سيني حجابن کي ظاهر ڪيو آهي. موجودات جي پردي هجڻ ۾ ڪوئي تعجب ڪونهي. البت هن جو موجودات جو عين هجڻ نهايت عجيب آهي.]

فص زڪريا ۾ وري هي الفاظ ملن ٿا:

فرحمة الله في الاكون سارية - يعني الله تعاليٰ جي رحمت موجودات ۾ جاري و ساري آهي.

مولانا جامي لوايح 24 ۾ پنهنجي هڪ رباعي جو اختتام هيٺين ريت ڪري ٿو:

سريست حقيقة الحقايق ساري

[اهو ڳجهہ آهي "حقيقت الحقايق" جيڪو جاري و ساري آهي. هن قول جي هڪڙي تشريح اها بہ ڪئي وڃي ٿي تہ عالم موجود ٿي نہ هجي ها جيڪڏهن حق عالم ۾ جاري و ساري نہ هجي ها، چو تہ هي عالم موجود بالحق آهي، يعني عالم جو وجود حق سان آهي.]

(تحقيق الامر في شرح فصوص الحكم: اردو محمد عطاء الله، صفحو 64، فصوص الحكم، اردو صفحو 35، لوايح جامي از دڪتر تسبيحي، صفحو 53)

صفحو 192، قرب فرائض ۽ قرب نوافل:

وما يزال العبد يتقرب الي بالنوافل حتيٰ احبه فاذا احببته كنت لــه

سمعاً يسمع به وبصراً يبصر به ويده التي يبطش بها....."

ترجمو: منهنجو ٻانهو نفل (عبادت) جي ذريعي ايترو قريب ٿي وڃي ٿو، جو آءٌ هن سان محبت ڪريان ٿو. پوءِ جڏهن آءٌ هن سان محبت ڪريان ٿو تہ آءٌ هن جي ٻڌڻ جي سگهہ بنجي پوان ٿو، جنهن سان هو ٻڌي ٿو. اهڙيءَ طرح اکين جي طاقت، جن سان ڏسي ٿو ۽ هٿ جن سان ڪم ڪري ٿو."

هيءَ حديث ڪجهہ لفظن جي ڦيرڦار سان صحيح بخاري ۽ مشڪواة ۾ ملي ٿي. هن حديث مان قرب فرائض ۽ قرب نوافل جو مطلب اخذ ڪيو وڃي ٿو. هيءَ حديث ٽن هنڌن تي بلڪ هن حديث جا ٽي حصا مختلف هنڌن تي تذڪرة الاولياء ۾ آيل آهن. بهرحال ان جي قرب فرائض ۾ قرب نوافل جي لحاظ ڪان تشريح فصوص الحڪم ۾ ٻن هنڌن تي پهريون فصل اسماعيليہ ۽ پوءِ في لقمانيہ ۾ ملي ٿي. ان ڪانسواءِ فتوحات مڪيہ ۾ بار بار ان جو حوالو اچي ٿو.

قرب فرائض جو مطلب آهي تہ ذات خداونديءَ جو ٻانهي ۾ اهڙيءَ طرح تاثير ٿئي ٿو، جو هو هر ڪم الاهي امر تحت ڪري ٿو.

يعني ٻانهو خدا تعاليٰ جا هٿ ۽ پير بنجي پوي ٿو. ليڪن قرب نوافل ۾ ٻانهي جا سڀ ڪم خدا تعاليٰ جي هٿان ٿين ٿا. صوفي قرآن پاڪ جي آيت **وما رميت اذ رميت ولاكن الله رمىٰ** (18:8) منجهان قرب نوافل جو استدلال ڪن ٿا.

[تو نہ اڇليو (مٽيءَ جو ٻڪ) جڏهن تو اڇليو بلڪل اهو الله تعاليٰ اڇليو.]

روميءَ جي هيٺين شعر ۾ هن حديث ڏانهن اشارو آهي.

رو ڪہ بي يسمع و بي يبصر تو يي – سر تويي چہ جاي صاحب سر تويي

ترجمو: وڃ جو بي يسمع ۽ بي يبصر تون پاڻ آهين. ڳجهہ تون پاڻ آهين، بلڪ ڳجهہ جو صاحب بہ تون آهين. (دفتر اول، 1938)

(فصوص الحڪم، صفحو 245" اشعة اللمعات، صفحو 15، احاديث و قصص مثنوي، صفحو 89، قرآن اور تصوف، صفحو 21، عوارف المعارف، اردو، صفحو 130، فتوحات مڪيہ الجز الثاني، صفحو 548)

صفحو 192، جنهن سر سندو نور، جيلاه سو سونهون ٿئي،

تيلاه لين سپرين، ڳالهہ لهجي مور.

هن بيت جو پس منظر قرآني آيت الله نورالسمٰوات والارض ۽ يهدي الله لنوره من يشاءُ سان ملي ٿو. فارسيءَ جي صوفي شاعرن وٽ هيءُ نهايت پسنديده موضوع آهي. گلشن راز ۾ پهريون هي بيت ملي ٿو:

همه عالم بنور اوست پيدا
کجا او گردد از عالم هويدا

[سارو عالم ان جي نور کان پيدا ٿيو آهي، پوءِ هو عالم مان ڪيئن ظاهر نظر ايندو؟]

ٻئي هنڌ ان جو جواب پاڻهي ڏئي ٿو:

تو چشم عکسي و او نور ديده است
بديده ديده را ديده ديده است

[تون اولڙي واري اک آهين ۽ هو پاڻ اکين جو نور آهي. انهيءَ اک ۾ هو پنهنجيءَ اک سان پاڻ کي ڏسي ٿو.]

بلڪ ان کان پوءِ چوي ٿو:

چو نيکو بنگري دراصل اين کار
همو بيننده هم ديده است و ديدار

[جيڪڏهن غور سان انهيءَ ڳالهه جي تهه ۾ ويندين ته هو پاڻ ڏسندڙ جي اک آهي ۽ ڏسڻ واري شيءِ پڻ!]

انهيءَ معنيٰ ۾ شاهه ڪريم جو هيءُ بيت آهي:

سوئي هيڏان سوئي هوڏان سوئي من وسي،
تنهين سندي سوجهري سوئي سو پسي.

(گلشن راز: صفحو 166، 141 ۽ 143)

صفحو 193، سبحان من من اظهر الاشياء وهو عينها:

اهو پاڪ آهي جنهن شين کي ظاهر ڪيو ۽ پاڻ انهن جو عين آهي. ابن عربيءَ پنهنجو هيءُ نظريو وڏي شد و مد سان "فتوحات مڪيہ" ۾ پيش ڪيو آهي ۽ سندس انهيءَ عبارت کي وحدت الوجود جو بنياد چيو وڃي ٿو. نثر کان علاوه عربي نظم ۾ پڻ ابن عربي پنهنجي ان خيال جي بار بار تشريح ڪئي آهي. ليڪن اها به حقيقت آهي ته هو ڪڏهن حق ۽ خلق کي هڪبئي جو

عين ڇوي ٿو تہ ڪڏهن وري غير پڻ ڪوٺي ٿو. اهڙيءَ طرح ڪڏهن خلق ڪي حق طرف اشارو ڪندڙ سڏي ٿو، تہ ڪڏهن وري حق جي تنزل مان خلق مراد وٺي ٿو. بهرحال مولانا جامي اشعة اللمعات ۾ فتوحات منجهان ئي هڪ حوالي سان ابن عربيءَ جي هن نظريي جي نهايت خوبصورت وضاحت ڪئي آهي.

فهوعين ڪل شيءِ في الظهور، وما هو عين الاشيا ' في ذواتها سبحانہ و تعاليٰ وهو هو والاشياءِ اشياءِ (صفحو 71)

يعني "پوءِ هو سيني شين جو عين آهي، جيڪي ظاهر ظهور آهن. ليڪن هو شين جو ذات جي لحاظ کان عين ناهي. اهو پاڪ ۽ وڏائيءَ وارو آهي يقيناً هو هو آهي، ۽ شيون شيون آهن."

ابن عربيءَ پنهنجو اهو نظريو ڪنهن حد تائين فصوص الحڪم ۾ پڻ فص هودي ۾ بحث هيٺ آندو آهي. ان جي وضاحت خاطر هيٺيون عربي شعر بہ ڏنو اٿس.

وما خلق تراه العين - الاعينہ حق.

[جيڪي ڪجھ (مخلوق) اکيون ڏسن ٿيون، اهو ناهي مگر انهن جو عين حق(تعاليٰ) آهي.]

شاھ لطف الله قادري (وفات 1090 ھ / 1679ع)جيڪو شاھ ڪريم کان پوءِ سنڌي ٻوليءَ جو وڏو سالڪ ۽ عارف شاعر ٿي گذريو آهي، تنهن مٿين عبارت کي نهايت خوبصورتيءَ سان پنهنجي هڪ بيت ۾ تضمين ڪيو آهي.

ٻيائي ٻڙو ناھ ڪو، شڪُ سيوئي لاھ،
جاتو دوئي پانيئي، سا ھڏهن ناھ،
سبحان من اظهر الاشيا و هو عينها، دوس دلين ۾ راھ،
ات هنڌ حڪايت ناھ، حيرت جهڙي ڳالهڙي.

(شاھ لطف الله قادريءَ جو ڪلام، ڊاڪٽر بلوچ، صفحو 28، فتوحات مڪيہ عربي، الجزالثاني، صفحو 450، فصوص الحڪم، اردو، صفحو 144، اشعة اللمعات صفحو 71، محي الدين ابن عربي اردو ترجمو، صفحو 279)

صفحو 193، **ڪل قول قول الله وڪل فعل فعل الله:**

سيڪو قول خدا جو قول آهي ۽ سيڪو فعل خدا جو فعل آهي.

هيءَ عبارت قرب نوافل حديث جي هڪ لحاظ کان مزيد تشريح آهي،

ان جو دراصل مطلب عارف وٽان صفات بشري جو ختم ٿيڻ ۽ خدا جي صفات جو ظاهر ٿيڻ آهي. بايزيد بسطاميءَ جي ان شطح "سبحاني ما اعظم شاني جو جواز تذڪرة الاوليا ۾ بي ينطق و بي يسمع وبي يبصر تحت اهو ئي ڏنل آهي. مطلب تہ اهو مرحلو يا حالت جڏهن پانهي جو قول ۽ فعل خدا جي قول ۽ فعل سان مڪمل هم آهنگي رکندو هجي.

(تذڪرة الاولياءُ. صفحو 207)

صفحو 195. خدا تعاليٰ فرمايو تہ اول ارادو ڪيم .... آئينو. تہ جيئن پاڻ کي ان ۾ ڏسان:

هيءَ نظريو ابن عربي پهرين فص يعني فص آدم ۾ نهايت تفصيل سان بيان ڪيو آهي. ان کان علاوه فارسيءَ جي مڙني وڏن صوفي شاعرن انهيءَ خيال کي ڪنهن نہ ڪنهن ريت بيان ڪيو آهي.

صفحو 195. خلق آدم عليٰ صورته:

مڪمل حديث هن ريت آهي: ان الله خلق آدم عليٰ صورته يعني بيشڪ الله تعاليٰ آدم کي پنهنجي صورت تي ٺاهيو. صوفين وٽ نهايت مشهور ۽ مقبول حديث آهي. امام غزالي ڪيمياي سعادت ۾ ان سان گڏ هي الفاظ بہ آندا آهن. فاعرف نفسڪ يا انسان تعرف ربڪ" يعني خدا انسان کي پنهنجي صورت تي پيدا ڪيو. پوءِ تون پنهنجي نفس کي سڃاڻ تہ اي انسان خدا کي سڃاڻي وٺندين".

شيخ عبدالقادر جيلانيءَ جو هن سلسلي ۾ قول آهي: ماظهرت في شيءِ ڪظهوري في الانسان" يعني خدا تعاليٰ چوي ٿو تہ: مون پاڻ کي ڪي ڪنهن شيءِ ۾ اهڙيءَ طرح نہ ڪيو آهي، جهڙيءَ طرح انسان ۾."

ليڪن سڀني کان وڌيڪ ۽ بار بار هن حديث جي تشريح ۽ توضيح ابن عربي فتوحات ۽ فصوص الحڪم ۾ ڪئي آهي. سندس نظر ۾ هن حديث جو خاص مفهوم اهو آهي تہ انسان خدا جي مڙني صفتن جو مظهر آهي، بلڪ جامع آهي. ڪائنات جي ٻي ڪنهن بہ تخليق ۾ ايڏي جامعيت ۽ شان ناهي. ان ڪري انسان ڪائنات جو سرنامو يعني سندس خليفو آهي. فتوحات ۾ هڪ هنڌ هو انسان کي خلق ۽ حق ٻئي ڪوٺي ٿو. حق تعاليٰ هوندي تہ عالم جي سڀني صورتن ۾ تجلي فرمائي ٿو، مگر اهو شرف صرف انسان کي حاصل آهي تہ هو

اعليٰ ۽ اڪمل تجليءَ جو نمائندو آهي. ابن عربي ان جي سمجهاڻي ڏيندي وڌيڪ چوي ٿو تہ فرشتا خدا جي ذات جي صرف صفت جمال جو مظهر آهن، ليڪن انسان خدا جي جمال ۽ جلال ٻنهي جو مظهر آهي.

مولانا رومي پڻ مثنويءَ ۾ هن حديث ڏانهن هن ريت اشارو ڪيو آهي:

خلق مابر صورت خود کرد حق
وصف ما از وصف او گیرد سبق

(دفتر چوٿون 1194)

[اسان کي حق تعاليٰ پنهنجي صورت تي پيدا ڪيو آهي، اسان جون وصفون ان جي وصفن مان ئي سبق حاصل ڪن ٿيون.]

(فصوص الحڪم اردو 86، 257، فتوحات مڪيہ، اردو، صفحو 385 ۽ 387)

صفحو 195. ان الله يامرڪم ان تؤدو الامانات اليٰ اهلها (قرآن. 4:58):

بيشڪ الله تعاليٰ حڪم ڪري ٿو تہ امانتون موٽائي ڏيو، انهن کي جيڪي ان جا اهل آهن."

صوفين جي نظر ۾ انسان وٽ سڀ کان وڏي امانت سندس وجود آهي ۽ خدا وٽ ان جي اهليت لاءِ ٻن شرطن کي پوري ڪرڻ جي ضرورت آهي. پهريون تجريد يعني پاڻ کي هن دنيا جي ظاهري لاڳاپن کان الڳ رکڻ ۽ ٻيو تفريد يعني پنهنجي باطن کي پاڪ رکڻ.

عراقيءَ لمعات ۾ پڻ هن آيت ڪريمہ کي انهيءَ مطلب ۽ مراد سان زير بحث آندو آهي، جنهن جي تشريح جامي اشعة اللمعات جي 21 لمعہ ۾ آندي آهي.

(لمعات عراقي: صفحو 376، اشعة اللمعات: صفحو 125)

صفحو 195. انا اول من ربي بسنتين:

معنيٰ: آءٌ پنهنجي رب کان ٻہ سال اڳ ۾ هئس".

هن قول جو ماخذ پڻ لمعات عراقي آهي، ليڪن اتي اهو قول ابوالحسن خرقانيءَ ڏانهن منسوب آهي ۽ "اول" جي بجاءِ "اقل" آيل آهي. يعني آءٌ پنهنجي رب کان ٻہ سال ننڍو آهيان." البت ساڳئي 17 لمعي ۾ بلڪل هن قول سان گڏ ابو طالب مڪيءَ جو هي قول آيل آهي: وهو خالق العدم ڪما هو

خالق الوجود" يعني خدا تعاليٰ عدم جو بہ اهڙيءَ طرح خالق آهي، جهڙيءَ طرح وجود جو. "ابو طالب مڪي (وفات 386 هہ /996ع) جي تصوف بابت ضخيم تصنيف "قوت القلوب في معاملة المحبوب" موجود آهي. هو اولين صوفين منجهان آهي، جيڪو حديث جي سند پاڻ روايت ڪري ٿو. ازانسواءِ هو صاحب صحو صوفين ۾ شمار ٿئي ٿو. معلوم ٿئي ٿو تہ هن قول نقل ڪرڻ ۾ بيان العارفين جي مؤلف ڪي اشتباه ٿيو آهي.

البت تذڪرة الاولياءُ، جنهن ۾ بين سيني صوفين جي مقابلي ۾ وڏ ۾ وڏ تفصيلي احوال ابوالحسن خرقانيءَ جو ڏنل آهي، اتي پڻ ابوالحسن خرقانيءَ ڏانهن منسوب اهڙو قول ڪو نہ ٿو ملي.

(لمعات، صفحو 373، نفحات الانس، صفحو 13، تذڪرة الاوليا، صفحو 661-716)

صفحو 195، المؤمن مراة المؤمن:

[هڪ مؤمن ٻئي مؤمن جو آئينو آهي.]

عراقيءَ جي لمعات ۾ هي قول هن ريت ملي ٿو. "المؤمن مراة المؤمن والله المؤمن" يعني مؤمن مؤمن جو آئينو آهي، ۽ الله مؤمن آهي."

هيءُ قول لمعہ 7 ۾ ملي ٿو، جتي اهو بحث پڻ ملي ٿو تہ ڪيئن هر شيءِ خدا جي حسن جو اولڙو يا آئينو آهي.

(لمعات عراقي: صفحو 361)

صفحو 209، الانسان سري و انا سره:

يعني: انسان منهنجو ڳجھ آهي ۽ آءٌ هن جو ڳجھ آهيان.

صوفين وٽ نهايت مقبول حديث آهي. مولانا رومي مثنويءَ ۾ ان ڏانهن اشارا ڪيا آهن. غوث اعظم جي الهامن ۾ پڻ اهي الفاظ جيئن جو تيئن ملن ٿا.

يا غوث الاعظم انا مكون لمكان وليس مكان سوي الانسان والانسان سري واناسره الانسان.

[اي غوث اعظم مان مڪانن کي پيدا ڪرڻ وارو آهيان ۽ انسانن کان سواءِ منهنجو ڪو مڪان ناهي. انسان منهنجو لڪل راز آهي ۽ آءٌ انسان جو راز آهيان."]

(احاديث و قصص مثنوي: صفحو 216، رسالہ غوث اعظم: صفحو 67)

صفحو 211، عطار فريد الدين (513 هـ / 1120- 628 هـ / 1230ع):

فارسي زباني جو عظيم شاعر نيشاپور جي پرسان پيدا ٿيو. خانداني پيشي حڪمت يا طبابت جي ڪري عطار مشهور ٿيو. سندس تصنيفات ۾ "تذڪرة الاوليا" فارسي نثر ۾ نهايت مشهور ۽ مقبول آهي. نظم ۾ "پندنامہ"، "منطق الطير" ۽ "اسرار نامہ " تمام گهڻو مشهور آهن.

برصغير پاڪ و هند ۾ جيڪي بہ صوفي سلسلا موجود رهيا آهن، انهن ڪنهن نہ ڪنهن صورت ۾ تذڪرة الاوليا منجهان استفادو ڪيو آهي. انهيءَ جو خاص سلوڪ ۽ معرفت جي ڄاڻ ڏني وئي آهي. صوفين جي حلقن ۾ اهي نقل ايڏو مشهور ٿيا، جو انهن مان گهڻا تہ زباني طور ماڻهن کي ياد ٿي ويا.

تاريخي روايت آهي تہ مولانا رومي نوجوانيءَ ۾ جڏهن بلخ کان نيشاپور جو سفر ڪيو تہ عطار سان سندس ملاقات ٿي، جنهن ڪيس پنهنجو ڪتاب "اسرار نامہ " ڏنو. مولانا رومي پنهنجي شاعريءَ ۾ عطار ۽ سنائي کي هنن لفظن ۾ خراج عقيدت پيش ڪيو آهي:

عطار روح بود و سنائي دو چشم ما،
ما از پئي سنائي و عطار آمديم.

[عطار روح هو ۽ سنائي اسان جون بہ اکيون، اسان سنائي ۽ عطار جي ڪڍ آيا آهيون.]

فريد الدين عطار تاتارين جي يلغار ۾ 1230ع ۾ شهيد ٿيو. هو نيشاپور ۾ مدفون آهي.

مقدمي ۾ اهو بحث ٿي چڪو تہ بيان العارفين ۾ تذڪرة الاوليا جي اثرات کي چڱيءَ ريت محسوس ڪري سگهجي ٿو. عطار کي سندس شاعريءَ جي حوالي سان وحدت وجودي فڪر جو وڏي ۾ وڏو شارح چيو وڃي ٿو.

آب در بحر بيکران آب است
ورکني در سبو همان آب است
ليک غير خدائي عز و جلال
نيست موجود نزد اهل کمال
وحدت خاصہءِ شهود اين است
معني وحدت وجود اين است.

[ڀاڻي بحر بيڪنار ۾ بہ ڀاڻي آهي، جيڪڏهن ڪنهن ٿانءَ ۾ پوندو تڏهن بہ ڀاڻي آهي، ليڪن خدا جي ذات ڪانسواءِ پهتل ڀانهن وٽ ٻيو ڪو موجود ناهي، شهادت جي اک وارن لاءِ وحدت جي اها خاصيت آهي، وحدت وجود جي معنيٰ بہ اها ئي آهي.]

صفحو 211، بايزيد بسطامي (وفات 261 هہ / 875ع):

جليل القدر صوفي بايزيد بسطامي لاءِ ابونصر سراج "ڪتاب اللمع" ۾ لکي ٿو تہ هو ڪجھ وقت ابو علي سنڌيءَ جي صحبت ۾ رهيو هو، جنهن لاءِ بايزيد جو قول آهي تہ آءٌ هن کان توحيد ۾ فنا وارو علم پرايو. شيخ بو علي لاءِ چيو وڃي ٿو تہ هو ٽين صدي هجري ۾ سنڌ جو عظيم صوفي هو. بايزيد بسطامي تصوف جي سيني سلسلن ۾ خاص طور صوفي ادب ۾ نهايت مقبول شخصيت آهي، جنهن جو ٻين سيني صوفين جي مقابلي ۾ گهڻو ذڪر ملي ٿو. بيان العارفين ۾ بہ سندس بار بار ذڪر اچي ٿو.

تصوف جي دنيا ۾ صوفين جا ٻہ عام قسم آهن. هڪڙن کي صاحب صحو ۽ ٻين کي صاحب سڪر چيو وڃي ٿو. جنيد بغدادي صاحب صحو صوفين جو اڳواڻ ڪوٺيو وڃي ٿو تہ بايزيد صاحب سُڪر صوفي شمار ٿئي ٿو. صاحب سڪر صوفين کان شطحيات صادر ٿيا آهن، جن ۾ بايزيد بہ شامل آهي. بايزيد جي مشهور شطح "سبحاني ما اعظم شاني" آهي يعني آءٌ پاڪ آهيان، ڪيڏو منهنجو شان آهي." بهرحال صوفين جي اڪثر راءِ موجب انهن کي مغلوب الحال تصور ڪيو ويو آهي. اهو ئي سبب آهي جو بايزيد جي شطحيات جي تعبير ۽ دفاع جنيد بغداديءَ پاڻ ڪيو آهي، ليڪن هتي اها ڳالھ قابل ذڪر آهي تہ بيان العارفين ۾ جيتوڻيڪ بايزيد جو گهڻ ۾ گهڻ ڏھ دفعا ذڪر آيو آهي، پر ان جي ڪنهن بہ شطح بابت ڪو اشارو ناهي. ان مان عام طور سنڌ اندر ان وقت جي صوفين ۽ خاص طور شاھ ڪريم جي، شطحيات کان الڳ، پنهنجي نقطۂ نظر جي خبر پوي ٿي.

(تذڪرة الاوليا: صفحو 166، ڪتاب اللمع: اردو: صفحو 543)

صفحو 211، ابراهيم ادهم (وفات 161 هہ / 777ع):

تذڪره موجب ابراهيم ادهم اصل ۾ بلخ جو شهزادو هو. هڪ رات جڏهن پنهنجي محل ۾ ستو پيو هو تہ ڇت تي ڪنهن جي هلڻ جو آواز ٻڌائين.

آواز ڏنائين تہ ڇت تي ڪير آهي؟ جواب آيو تہ توهان جو دوست آهيان، هتي پنهنجو وڃايل اٺ ڳولڻ آيو آهيان. انهيءَ تي ابراهيم چيو تہ ڇت تي اٺ ڪٿان ملندو؟ ان شخص وراڻيو تہ بادشاهي محلن ۾ بہ خدا ڪو نہ ملندو. مولانا رومي جيڪو پاڻ بلخ جو هو، مثنويءَ ۾ چوي ٿو تہ هن واقعي ابراهيم جي اندر جا بند دروازا کولي وڌا. چون ٿا اهو آواز حضرت خضر عليہ السلام جو هو. ان واقعي ڪانپوءِ بادشاهي ترڪ ڪري جهنگ منهن ڪيائين. جتي سخت رياضتون ۽ ڪشالا ڪرڻ لڳو. آخر چاليهن سالن جي گريہ و زاري ڪانپوءِ اچي مڪي پاڪ پهتو، جتي ڪائيون وڪٽي گذر سفر ڪندو هو.

هڪ دفعي دجلہ جي ڪناري تي ويهي پنهنجي گودڙيءَ کي سبي رهيو هو تہ هڪ شخص کيس سجاڻي چوڻ لڳو تہ: بادشاهي ترڪ ڪري ڇا مليئہ؟ اهو ٻڌي پنهنجي هٿ واري شئي ڪٽي درياءَ ۾ ڦٽي ڪيائين تہ بيشمار مڇيون پنهنجي وات ۾ سيون جهلي پاڻي ۾ ظاهر ٿيون. ليڪن پاڻ چوڻ لڳو تہ بادشاهيءَ جي عيوض اها معمولي شيءِ حاصل ٿي اٿم. هيءَ حڪايت تذڪره توڙي مثنوي رومي ۾ ملي ٿي.

بهرحال ابراهيم ادهم ۽ بايزيد بسطاميءَ جي هڪٻئي کي روزي افطار جي دعوت ڏيڻ واري ڳالهہ انهن ٻنهي ڪتابن ۾ ڪو نہ ٿي ملي.

(تذڪرة الاوليا، فارسي: صفحو 126)

صفحو 212، امام اعظم نعمان ابو حنيفہ (80 هہ / 700-150 هہ / 767):

عام طور ابو حنيفہ کي عظيم فقيہ يا فقہ جو اڳواڻ تسليم ڪيو وڃي ٿو. ليڪن علي هجويري، ڪشف المحجوب ۾ عطار تذڪره ۾ کيس صف اول جي صوفين ۾ پڻ شمار ڪن ٿا. ابراهيم بن ادهم، فضيل عياض، دائود طائي ۽ بشر حافي جهڙا جليل القدر صوفي سندس شاگرد هئا.

(ڪشف المحجوب: صفحو 125-127، تذڪرة الاوليا: صفحو 240-245)

صفحو 215، احمد خضروي بلخي (وفات 240 هہ / 855):

تذڪرة الاوليا موجب هو حاتم اصم کان بيعت هو. ليڪن ابوتراب نقشبيءَ کان بہ فيض حاصل ڪيو هئائين. بايزيد بسطاميءَ سان ملاقات جو شرف پڻ حاصل ٿيو هوس. هيءَ حڪايت تقريباً انهيءَ انداز ۾ تذڪره ۾ موجود آهي.

(تذڪرة الاولياء فارسي 350)

صفحو 216، ابن عربي، محي الدين (560/1165 - 638/1240):

اندلس جو مشهور فلسفي صوفي جيڪو پنهنجي تصنيف خاص طور "فصوص الحڪم" ۽ "فتوحات مڪيہ" جي ڪري مشهور آهي. فصوص الحڪم جي مهاڳ ۾ لکي ٿو تہ اهو سال 627 هہ هو، جڏهن مون خواب ۾ حضرت محمد مصطفىٰ ﷺ کي ڏٺو تہ پاڻ ڪريم جن هڪ ڪتاب ڪڻي مون کي هٿ ۾ ڏئي رهيا هئا. لهٰذا فصوص الحڪم جي تصنيف جو اهو سبب آهي.

ابن عربي جتي اندلس جي مشهور فلسفي ابن رشد سان بہ مليو هو تہ ٻئي طرف اسلامي دنيا جي علمي مرڪزن مڪي، مديني، شام ۽ بغداد جو بہ سير و سفر ڪيو هئائين. پنهنجي عظيم پيش رَوَن امام غزالي ۽ شيخ عبدالقادر جيلانيءَ جي فڪر کي بہ پروڙيو هئائين. هو ڪنهن حد تائين غزاليءَ تي تنقيد ڪري ٿو، پر شيخ عبدالقادر جيلانيءَ جي نظريۂ قطب کي وري فلسفيانہ ۽ منطقي انداز ۾ اڳتي وڌائي ٿو.

ابن عربيءَ کان پوءِ سندس فڪر جا وڏي ۾ وڏا شارح صدرالدين قرنوي، عراقي ۽ مولانا جامي آهن. خاص طور، سنڌ هند ۾ مولانا جامي ۽ عراقيءَ جي حوالي سان ابن عربيءَ جو فڪر گهڻو پکڙيو ۽ نهايت مقبول ٿيو. ايتري قدر جو سندس ڪتابن تي هتان جي عالمن نهايت پر مغز شرحون لکيون آهن، جيڪي صوفيانہ ادب ۾ شاهڪار حيثيت رکن ٿيون. هڪ لحاظ سان لوايح ۾ جاميءَ ابن عربيءَ جي نظريات جي نهايت وڻندڙ انداز ۾ تشريح ۽ توضيح ڪئي آهي.

صفحو 216، بايزيد بسطامي:

هي نقل ڪنهن حد تائين تذڪرة الاوليا ۾ بايزيد جي احوال ۾ اچي وڃي ٿو.
(تذڪرة الاولياءُ: صفحو 201)

صفحو 217، ذوالنون مصري (وفات 245 هہ /.....):

تذڪرة الاولياءُ ۾ سندس تفصيلي احوال موجود آهي. ليڪن هيءَ حڪايت اتي ڪانهي.

(تذڪرة الاولياءُ: صفحو 137)

صفحو 218، شيخ فريد گنج شڪر(569 هہ /1175ع - 664 هہ /1265ع):

چشتي سلسلي جو وڏو صوفي بزرگ جنهن خواجہ قطب الدين بختيار

ڪاڪي ڪان فيض پرايو. هندوستان جو مشهور صوفي بزرگ نظام الدين اوليا سندس مريد ۽ خليفو هو. سندس ملفوظات موجود آهي. چشتي تذڪرن ۾ سندس تفصيلي احوال موجود آهي، جن ۾ خاص طور "سيرالاوليا" ۽ "سيرالعارفين" قابل ذڪر آهن. سندس آخري آرامگاهه پاڪ پٽن پنجاب ۾ آهي. هو پنجابي زبان جو اولين شاعر به آهي. سندس اها شاعري سکن جي مقدس ڪتاب گروگرنٿ جو هڪ مستقل باب آهي.

شيخ فريد شيخ بهاؤالدين ملتانيءَ جو همعصر هو ۽ هڪ روايت موجب بغداد ۾ شيخ شهاب الدين سهرورديءَ جي ملاقات جو شرف پڻ حاصل ٿيو هوس.

شيخ فريد بابت هيءَ روايت چشتي سلسلي جي مٿين تذڪرن ۾ نظر ڪو نه آئي.

(سيرالاوليا: صفحو 140، سنڌي ٻولي ۽ ادب جي تاريخ، ڊاڪٽر بلوچ 270- 273، سيرالعارفين: اردو: صفحو 42 - 78)

صفحو 219، ٻن درويشن جي حڪايت ۽ عورت جو دريا پار ڪرڻ:

هيءَ حڪايت بلڪل ساڳي انداز ۾ نظام الدين اوليا جي ملفوظات "فوائد الفواد" ۾ موجود آهي، ليڪن ٿي سگهي ٿو ته اها روايت زباني طور صوفين جي هڪ حلقي مان ٻي هنڌ پهتي هجي.

(فوائد الفواد: صفحو 150- 151)

صفحو 220، بهلول:

هن جي لغوي معنيٰ خوش طبع يا مسخرو آهي. هن جو سڀ کان پهرين احوال الجاحظ جي ڪتاب البيان ۾ ملي ٿو. روايت مطابق هو ڪوفي ۾ 188 هه /804ع ۾ هارون رشيد سان مليو هو. سندس ڪيئي قول ۽ حڪايتون مشهور آهن. هڪ روايت مطابق هو داناءُ شخص هو، ليڪن ڄاڻي واڻي ناداني‌ءَ جو روپ اختيار ڪيو هئائين. بهلول جو ذڪر مثنويءَ ۾ پڻ ملي ٿو.

(اردو دائره معارف اسلاميه، دانش گاهه پنجاب، بار دوم، 1985ع، صفحو 149)

صفحو 221، ابراهيم ادهم:

ابراهيم ادهم ۽ سندس پٽ بابت هيءَ حڪايت تذڪرة الاوليا ۾ موجود آهي. (تذڪرة الاوليا: صفحو 108)

صفحو 222. شيخ عبدالقادر جيلاني:

شيخ عبدالقادر جيلانيءَ بابت مشهور تذڪرن "بهجة الانوار" ۽ "خلاصة المفاخر" جن ۾ سندس گهڻيون ڪرامتون ۽ حڪايتون بيان ٿيل آهن. پر تن ۾ هيءَ حڪايت نظر ڪا نہ آئي. (خلاصة المفاخر: اردو: لاهور. 1983ع)

صفحو 223. حسن بصري (وفات 110 هہ/ 728ع):

صحابہ ڪرام ڪان پوءِ پهرين طبقي جي صوفين ۾ سندس شمار ٿئي ٿو. سندس همعصرن ۾ حبيب عجمي/ مالڪ بن دينار ۽ بيبي رابعہ بصري اچي وڃن ٿا. حسن بصري تابعين ۾ شمار ٿئي ٿو. هڪ روايت موجب سندن نالو حضرت عمر رضہ تجويز ڪيو هو. ڪيس حضرت علي رضہ جي صحبت جو شرف پڻ حاصل ٿيو هو.

تذڪرة الاولياءُ ۾ سندس تفصيلي ذڪر موجود آهي. بيبي رابعہ بصريءَ لاءِ ڪيس از حد احترام هو. چون ٿا تہ پاڻ هفتي ۾ هڪ دفعو وعظ ڪندو هو. پر جيستائين بيبي رابعہ بصري شريڪ نہ ٿيندي هئي، تہ وعظ شروع نہ ڪندو هو.

مالڪ بن دينار جي حوالي سان خبر آهي تہ هڪ دفعي هن ڪانئس سوال ڪيو تہ تباهي ڪنهن شيءِ ۾ پوشيده آهي؟ جواب ڏنائين تہ مرده دليءَ ۾. هن وري پڇيو تہ مرده دلي ڇا کي چئجي؟ جواب ڏنائين تہ دنيا سان رغبت رکڻ. تذڪرة الاوليا ۾ حسن بصري، مالڪ بن دينار ۽ شقيق بلخي (174 هہ) جي حوالي سان هيءَ ساڳي حڪايت تمام ٿوري ڦير ڦار سان موجود آهي.

(تذڪرة الاولياءُ 33، 72، 81)

صفحو 225. ذوالنون مصري:

ذوالنون مصريءَ بابت هيءَ روايت تذڪرة ۾ سندس احوال هيٺ درج آهي.

(تذڪرة الاوليا: صفحو 145)

صفحو 225. بايزيد بسطامي:

بايزيد بسطامي بابت هيءَ حڪايت تذڪرة الاوليا ۾ جيئن جو تيئن موجود آهي. البت تذڪره ۾ وڌيڪ اهو بہ آهي تہ جڏهن ڪنهن سائل بايزيد کان عرش جي حقيقت متعلق پڇيو تہ جواب ڏنائين عرش آءٌ پاڻ آهيان. هن وري ڪرسيءَ بابت پڇيو تہ جواب ڏنائين تہ اها بہ آءٌ آهيان. سائل پڇيو پلا قلم متعلق ڇا ٿا چئو؟ چيائين تہ اهو بہ آءٌ آهيان.

(تذڪرة الاوليا: صفحو 186)

صفحو 226، شيخ عبدالقادر جيلاني:

هن روايت جو ماخذ معلوم نہ ٿي سگھيو.

صفحو 226، بيبي رابعہ بصري:

بيبي رابعہ بصري متعلق هيءَ حڪايت تذڪرہ ۾ موجود آهي.

(تذڪرة: صفحو 77)

صفحو 228، بايزيد بسطامي:

تذڪرة الاولياءُ ۾ بايزيد بابت جيڪا حڪايت آهي، ان موجب هن جي جنهن ڪوپڙيءَ تي نظر پئي ان تي صم بڪم عمي فهم لايعقلون يعني "اهي گونگا، ٻوڙا ۽ انڌا آهن، جيڪي ڪا ڳالهہ نٿا سمجهن"، لکيل هو. دراصل هيءَ قرآن ڪريم جي آيت آهي. تذڪره موجب بايزيد انهيءَ ڪوپڙي کي ڪٽي چمي ڏني ۽ چوڻ لڳو تہ اها هڪ اهڙي صوفيءَ جي ڪوپڙي آهي، جيڪو ذڪر الاهيءَ ۾ ايڏو پريشان رهندو هو جو سندس ڪنن ۾ اها طاقت نہ رهي هئي جو هو ڪجهہ ٻڌي سگھي. اهڙيءَ طرح سندس اکين ۽ زبان ۾ اها سگھہ باقي نہ بچي هئي جو ڪجهہ ڏسي سگھي يا ڳالهائي سگھي. ياد رهي تہ هيءَ هن آيت جي صوفيانہ تشريح آهي. صوفين جو چوڻ آهي تہ جيستائين انسان غير خدا بابت انڌو، گونگو ۽ ٻوڙو نہ ٿيندو، تيستائين ذات خداونديءَ جو مشاهدو نہ ماڻيندو.

بيان العارفين ۾ آهي تہ هڪ شخص شاهہ ڪريم آڏو هيٺيون بيت پڙهيو ۽ پڇيائين تہ ان بابت توهان جي ڇا راءِ آهي.

وائي وڃيم شال. ڪنين سين ڪين سڻان،
پلو ڪري پال، تہ اکين سين انڌو ٿيان.

پاڻ چيائون تہ صحيح ٿو چوي. هن بيت ۾ بہ صوفين جي انهيءَ ساڳي ڪيفيت جي نشاندهي ٿيل ٿي ڏسجي.

بهرحال تذڪره ۾ شبليءَ جي حوالي سان اهو ذڪر آهي تہ هن جي نظر پڻ هڪ ڪوپڙيءَ تي پئي، جنهن تي "خسرالدنيا والآخرة" لکيل هو ۽ هن چيو تہ اها ڪوپڙي، ڪنهن نبي يا وليءَ جي آهي ۽ ان جو مطلب آهي تہ جيستائين دنيا ۽ آخرت ٻئي قربان نہ ڪبا تہ خدا جو قرب حاصل نہ ٿيندو.

صفحو 228، شيخ شبلي:

شيخ شبليءَ جو احوال تصوف جي سيني بنيادي ڪتابن ۾ موجود آهي. بهرحال هيءَ حڪايت تذڪرة الاولياءُ ۾ ڪونہ ٿي ملي، جتي شيخ شبليءَ

بابت ڪيئي نقل ۽ حڪايتون بيان ٿيل آهن.

صفحو 231. ميران محمد جونپوري:

ميران محمد جونپوريءَ جو نئين ۾ اچڻ تاريخي طور ثابت آهي.

(قاضي قادن جو رسالو: ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ، صفحو 23)

صفحو 232. بايزيد جي ابوالحسن خرقاني بابت پيش گوئي:

تذڪرة الاولياءُ ۾ ابوالحسن خرقانيءَ بابت وڏ ۾ وڏ تفصيلي احوال موجود آهي، جنهن جي شروعات بايزيد بسطاميءَ جي سندس ڄمڻ بابت پيشنگوئي سان ٿئي ٿي. اها پيشن گوئي مثنوي روميءَ جي چوٿين دفتر ۾ پڻ آيل آهي. ابوالحسن، بايزيد ۽ شبليءَ وانگر مقام محويت تي فائز هو. سندس ڪيترائي اقوال تعبير جا محتاج آهن.

(تذڪرة الاولياءُ: فارسي، صفحو 66i)

صفحو 233. بايزيد بسطاميءَ جو دنيا ۽ آخرت بابت خيال:

هيءَ نقل سبع سنابل ۾ آيل آهي جتي اهو پڻ بيان ٿيل آهي تہ جڏهن بايزيد کان پڇيائون تہ دنيا جي يادگيريءَ سان وضو ڇو؟ جواب ڏنائين تہ دنيا محدث آهي. انهيءَ ڪري ان جي ذڪر سان حدث ٿيو ۽ حدث کان پوءِ وضو ڪرڻ گهرجي. ليڪن جنت خواهشن کي پورو ڪرڻ جو نالو آهي. گويا ان سان جنابت واقع ٿئي ٿي ۽ جنابت جي ڪري غسل لازمي آهي.

(سبع سنابل: صفحو 290)

صفحو 233. شيخ سعدي (وفات 691 هه / 1292ع):

فارسي زبان جو عظيم شاعر شيراز ۾ پيدا ٿيو. تمام گهڻا سير و سفر ڪيائين. بغداد ۾ شيخ شهاب الدين سهرورديءَ جي بيعت ڪيائين. جيئن "بوستان" جي هڪ شعر ۾ پاڻ ان جو انڪشاف ڪيو اٿس.

مرا شيخ داناءِ فرخ شهاب

فارسي نثر ۾ گلستان ۽ مثنويءَ ۾ بوستان سندس شاهڪار آهن.

صفحو 234. بيبي رابعہ بصري:

عطار جي تذڪرة الاولياءُ ۾ بيبي رابعہ بصريءَ بابت گهڻا نقل ۽ حڪايتون موجود آهن. هڪ دفعي جڏهن ڪائنس پڇيائون تہ شيطان سان دشمني رکين ٿي؟ جواب ڏنائين تہ خدا سان محبت سبب شيطان سان دشمنيءَ جو وقت ئي نٿو ملي. بهرحال اها حقيقت آهي تہ سموري صوفي ادب ۾ خاص

طور تذڪره نويسن وٽ سندس شخصيت نهايت مقبول آهي ۽ الائجي ڪيترا نقل ۽ واقعا ڏانهس منسوب آهن. بيان العارفين ۾ پڻ وڏ ۾ وڏ حڪايتون ڏانهس منسوب آهن.

(تذڪرة الاولياءُ: صفحو 80)

صفحو 235. جنيد بغدادي (وفات 297 ھ / 910ع):

هن ڪي صاحبِ صحو صوفين جو اڳواڻ يا سيد الطائفہ ڪوٺيو وڃي ٿو. هو پنهنجي اعليٰ فهم ۽ فڪر جي ڪري ممتاز آهي. هن جو نقطۂ نظر هميشه متوازن ۽ معتدل هيو. هو مشهور صوفي سري سقصليءَ فيض يافتہ هو. سندس قول آهي تہ خدا ڪان سواءِ ٻي هر شئي کي ترڪ ڪرڻ جو نالو تصوف آهي. صوفي اهو آهي، جيڪو حضرت ابراهيم عليہ السلام ڪان خليل يعني دوست هجڻ جو، حضرت اسماعيل عليہ السلام ڪان تسليم جو، حضرت دائود عليہ السلام ڪان غم جو، حضرت ايوب عليہ السلام ڪان صبر جو، حضرت موسيٰ عليہ السلام ڪان شوق جو ۽ حضور ڪريم ﷺ ڪان اخلاص جو سبق سکي.

مشهور صوفي منصور حلاج رحہ حضرت جنيد رحہ جي صحبت اختيار ڪئي، ليڪن پنهنجي مخصوص نظريات سبب جلد ئي علحده ٿي ويو.

بيان العارفين ۾ ڏنل مقولو سڌيءَ ريت تذڪرة الاوليا ۾ موجود ڪونهي. البت جنيد جي قولن جي عام فهم سمجهاڻي آهي.

(تذڪرة الاوليا: صفحو 406)

صفحو 238. ابراهيم ادهم:

تذڪرة الاولياءُ ۾ هيءَ حڪايت گهڻي ڦيرڦار سان موجود آهي . مثلاً: اهو ذڪر آهي تہ ڪيس جيڪا اُجرت ملندي هئي، اها پاڻ مزدورن جي ڪاڌي تي صرف ڪري ڇڏيندو هو. هڪ دفعي پاڻ دير سان آيو تہ سندس مريد اڳيئي سمهي پيا هئا. اهو سمجهي تہ هو بکيا سمهي پيا آهن، پاڻ باهہ ٻاري هنن لاءِ ڪاڌو تيار ڪرڻ لڳو.

اهڙيءَ طرح جيڪو ساٿس گڏ هلڻ لاءِ چوندو هو تہ ان سان ٽي شرط رکندو هو. پهريون تہ آءٌ توهان جي خدمت ڪندس. ٻيو نماز لاءِ ٻانگ آءٌ پاڻ ڏيندس. ٽيون تہ جيڪي ملندو، اهو آءٌ برابر برابر تقسيم ڪندس.

صفحو 239، حسن بصريءَ جو واعظ:

تذڪرة الاولياءُ ۾ آهي تہ جيستائين بيبي رابعہ بصري موجود نہ هوندي هئي، ايستائين حسن بصري وعظ شروع نہ ڪندو هئو. بلڪ پنهنجي وعظ ۾ جوش جذبي لاءِ چوندو هو تہ اهو رابعہ جي ڪري آهي.

(تذڪرة الاولياءُ: فارسي: صفحو 33)

صفحو 241، پير بسطامي ۽ نوجوان:

تذڪرة الاوليا ۾ هيءَ حڪايت هن ريت آهي تہ هڪ دفعي حضرت بايزيد بسطامي رح جو گذر قبرستان مان ٿيو. ڏٺائين تہ اتي ڪو نوجوان بربط جو ساز وڄائي رهيو آهي. اهو ڏسي حضرت بايزيد رح لاحول پڙهي تہ ان نوجوان اهو ساز مٿي تي وهائي ڪڍيس، جنهن سان نہ رڳو حضرت بايزيد رح جو مٿو ڦاٽي پيو، پر اهو ساز بہ ٽٽي پيو. حضرت بايزيد رح گهر اچي ان نوجوان ڏانهن پيسا ڏياري موڪليا تہ جئن هيو ساز وٺي. ان ڪان علاوه ڪجهہ ڪاڻ پيٺ جون شيون بہ موڪليائين تہ جئن ٽٽل ساز جو غم غلط ڪري سگهي. نوجوان اهو سڀ ڪجهہ ڏسي ڏاڍو پشيمان ٿيو ۽ معافي وٺڻ لاءِ پنهنجي ساٿيءَ سوڌو اچي حضرت بايزيد رح وٽ حاضر ٿيو.

بيان العارفين ۾ اٿ جو ذڪر نقل کي عام فهم بنائڻ خاطر ڪيل ٿو ڏسجي. البت نقل ۾ وڌيڪ اضافو ان کي يقيني طور وڌيڪ معنيٰ خيز بنائي ٿو، جيڪو حضرت بايزيد رح جي استغراق ۽ محويت واري ڪيفيت جو آئينہ دار آهي.

(تذڪرة الاولياءُ: صفحو 171)

صفحو 245، بيبي رابعہ بصريءَ جو نظريۂ عبادت:

بيبي رابعہ بصريءَ متعلق تذڪرن ۾ بيشمار نقل ۽ حڪايتون موجود آهن، جن جو جيتوڻيڪ اصل مقصد ۽ مفهوم ساڳيو آهي، ليڪن هر مؤلف ان کي نئين ۽ منفرد انداز ۾ بيان ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي تہ جيئن انهن ۾ پڙهندڙن ۽ ٻڌندڙن لاءِ ڪشش پيدا ٿئي. تذڪره ۾ سندس هي الفاظ ملن ٿا: اي خدا، منهنجي لاءِ صرف تون ڪافي آهين. جيڪڏهن مان جهنم جي خوف ڪان تنهنجي عبادت ڪريان ٿي تہ مونکي بيشڪ جهنم ۾ داخل ڪر، ۽ جيڪڏهن بهشت جي لالچ ۾ تنهنجي عبادت ڪريان ٿي تہ مون تي بهشت

حرام ڪر! پر جيڪڏهن منهنجي عبادت صرف تنهنجي ديدار واسطي آهي تہ پوءِ مونکي پنهنجي ديدار سان مشرف ڪر. ليڪن ان جي باوجود بہ جيڪڏهن تو مونکي جهنم ۾ داخل ڪيو تہ پوءِ آءٌ اها شڪايت ڪرڻ ۾ حق بجانب هونديس تہ دوستن سان دوستيءَ وارو سلوڪ ٿيڻ ڪپندو هو!

ٻئي دفعي چيائين تہ: جيڪو ٻانهون جهنم جي خوف ڪان ۽ بهشت جي اميد تي خدا جي بندگي ڪري ٿو، ان ڪان وڌيڪ ڪريل انسان ٻيو نٿو ٿي سگهي. اهو ٻڌي ڪنهن چيس، ڇا توکي خدا جي ذات ۾ اميد ناهي، يا ان ڪان خوف ناهي؟ جواب ڏنائين تہ منهنجي نظر ۾ جهنم ۽ بهشت جو نہ هجڻ برابر آهي، ڇو تہ عبادت خدا جو فرض آهي، ڇا جيڪڏهن جهنم ۽ بهشت نہ هجن ها تہ خدا جي بندن تي اطاعت لازم نہ هئي؟!

دراصل بيبي رابعہ بصريءَ جو خدا جي عبادت جي باري ۾ تصور خدا سان محبت جي مترادف آهي. سندس سيئي اقوال انهيءَ نقطئہ نظر جي عڪاسي ڪن ٿا.

(تذڪرة الاوليا فارسي 78)

صفحو 249. بيبي رابعہ بصري ۽ ڪعبي جي حاضري:

تذڪره ۾ هي نقل ان صورت ۾ موجود ڪونهي. البت اهو ذڪر آهي تہ هڪ دفعي ابراهيم ادهم حج لاءِ روانو ٿيو تہ هر وک تي ٻہ رڪعتون نماز ادا ٿي ڪيائين. اهڙيءَ طرح چوڏهن سالن ڪانپوءِ مڪي پاڪ پهتو. دل ۾ سوچيائين تہ ٻيا ماڻهو پيرين پيادا اچي پهچندا، ليڪن آءٌ اڪيون پير ڪري پهتو آهيان. انهيءَ پرپور تمنا سان جڏهن ڪعبي طرف منهن ڪيائين تہ ڏنائين تہ ڪعبو پنهنجي جڳهہ تان غائب آهي، ڏاڍو پريشان ٿيو تہ شايد منهجي نظر ختم ٿي چڪي آهي يا الائجي ڪهڙو اسرار آهي! غيبي آواز آيو تہ تنهنجي نظر ڪي ڪجهہ ڪو نہ ٿيو آهي، البت ڪعبو هيڏي مخلوق جي استقبال لاءِ ويل آهي. اهو ٻڌي وڌيڪ افسوس ۽ تعجب ٿيس تہ اها شخصيت ڪير آهي. آواز آيو تہ اها نهايت برگزيده هستي آهي. اجان اهو ٻڌي اڪيون کوليائين، ڇا ڏسي تہ بيبي رابعہ بصري لٺ جي سهاري تي هلندي اچي سندس آڏو گذري ۽ ڪعبو پنهنجي جڳهہ تي پهچي ويو. تذڪره ۾ هن ڪان پوءِ ٻنهي جي وچ ۾ ڪجهہ مڪالما آهن.

تذڪره ۾ اهو بہ آهي تہ جڏهن بيبي رابعہ بصري اهڙيءَ طرح ڪعبي ڪي پاڻ وٽ ڏنو تہ چئي ڏنائين، مونکي ڪعبي جو نہ بلڪ ڪعبي جي مالڪ جو اشتياق آهي. مون ڪي ڪعبي جي حسن ڪان وڌيڪ جمال خداونديءَ جي خواهش آهي!

(تذڪرة الاولياءُ: فارسي: صفحو 75)

صفحو 247، من طلب شيءَ جد و جد:

تذڪرة الاولياءُ ۾ شبليءَ جي احوال هيٺ درج آهي تہ هڪ ڏينهن جنيد بغداديءَ چيو: "من طلب وجد" يعني جنهن خدا جي طلب ڪئي تہ اهو ان ڪي مليو. انهيءَ تي شبليءَ چيو ائين نہ بلڪ هيئن چئو: من وجد طلب: يعني جنهن ڪي مليو اهو ئي طالب آهي.

(تذڪرة الاولياءُ: فارسي: 623)

تذڪرة الاوليا ۾ هيءَ حڪايت ڪو نہ ٿي ملي.

صفحو 248، بهاءُ الدين ذڪريا جو مريدن ڪي چورن ڪان بچائڻ:

پيرن بابت اهو عام اعتقاد آهي، جنهن جا صوفي تذڪرن ۾ ڪيترا مثال موجود آهن.

صفحو 248، حضرت خضر عليہ السلام:

قرآن پاڪ جي سوره ڪهف ۾ حضرت موسيٰ عليہ السلام ۽ حضرت خضر جو قصو بيان ٿيل آهي. حالانڪ حضرت خضر جو نالو آيل ڪونهي. حضرت خضر، حضرت موسيٰ جي ٽن جڳهن تي رهنمائي ڪري ٿو، جنهن جي حضرت موسيٰ ڪي ڪا خبر نہ هئي. صوفي اتان اهو استدلال وٺن ٿا تہ حضرت خضر هر وقت غيبي رهنمائي لاءِ موجود آهي. صوفي تذڪرن ۾ ايترا ڪيئي واقعا نقل ٿيل آهن، جتي حضرت خضر پاڻ اچي رهنمائي ڪندو آهي، جڏهن پيو ڪو رهبري ڪرڻ وارو نہ هوندو آهي. ابن عربي پنهنجي مشهور تصنيف "فتوحات مڪيہ" ۾ حضرت خضر سان پنهنجي اهڙي ملاقات جو ذڪر ڪيو آهي.

صفحو 251، شقيق بلخي ۽ بايزيد:

تذڪرة الاوليا ۾ هيءَ حڪايت جيئن جو تيئن بايزيد بسطاميءَ جي احوال هيٺ درج آهي.

(تذڪره الاولياءُ فارسي 174)

صفحو 251. شقيق بلخي ۽ جٽيو:

تذڪرة الاوليا ۾ بايزيد جي جٽيي جو ذڪر ملي ٿو. البت شقيق بلخيءَ بابت اهڙو ڪو بہ حوالو ڪو نہ ٿو ملي. (تذڪرة الاوليا :فارسي:174)

صفحو 254. لقمان حڪيم:

قرآن ڪريم ۾ هڪ سورة سندس نالي سان موجود آهي ۽ اهو حوالو موجود آهي تہ ڪيس حڪمت جي علم سان نوازيو ويو هو. لقمان نہ صرف طبيب مشهور آهي، بلڪ حڪيم يعني ڏاهپ ۾ مشهور آهي. عطار جي "پندنامہ" ۾ لقمان حڪيم جا هڪ سو نصيحت جا نڪتا موجود آهن، جيڪي هن پنهنجي پٽ لاءِ چيا آهن.

صفحو 260. حسن بصري:

هيءَ حڪايت تذڪرة الاولياءُ ۾ ڪونهي. البت گنج شڪر ڏانهن منسوب ملفوظات "اسرار الاوليا" ۾ هڪڙي واصل بالله جي حوالي سان هيءَ حڪايت بيان ٿيل آهي. (هشت بهشت، اردو 415)

صفحو 262. جنيد بغدادي:

تذڪرة الاوليا ۾ هيءَ نقل بلڪل ساڳي صورت ۾ موجود آهي. (تذڪرة الاوليا 451)

صفحو 263. شيخ عبدالقادر جيلانيءَ جي ڪرامت:

شيخ عبدالقادر جيلاني ڏانهن منسوب بيشمار ڪرامتون مختلف تذڪرن ۾ موجود آهن. ستين صدي هجريءَ ۾ لکيل "بهجة الاسرار" ۾ هڪ اهڙي حڪايت موجود آهي تہ ڪيئن شيخ جي غائبانہ رڙ سان سندس عقيدتمند ڦورن کان محفوظ رهيا.

(بهجة الاسرار امام ابوالحسن شطنوفي: اردو ترجمو، مولانا حافظ احمد علي شاهہ، صفحو 191)

صفحو 264. شيخ بهاءَ الدين ملتاني:

"فوائد الفواد" مطابق شيخ شهاب الدين سهروردي پنهنجن مريدن سان هن ريت مخاطب ٿيو: "توهان ڪنهن مونجهاري ۾ نہ پوءُ. توهان آلين ڪاٺين وانگر آهيو ۽ بهاءَ الدين سڪل ڪاٺيءَ وانگر. ظاهر آهي تہ سڪل ڪاٺيءَ کي آليءَ جي مقابلي ۾ جلد باه لڳندي آهي. (الاوراد، اردو، صفحو 13)

شيخ شهاب الدين 264

صفحو 265. بزرگ جي سنوارت ۾ خدا جو ذڪر:

اهو ساڳيو نقل جئن جو تيئن مخدوم نوح هالائيءَ جي ملفوظات ۾ ڏنل آهي، جنهن مان معلوم ٿئي ٿو تہ صوفين جي حلقي ۾ ساڳئي قسم جا نقل ۽ حڪايتون هلندڙ هئا. جيڪي پوءِ سندن مريدن ۽ معتقدن ملفوظات جي صورت ۾ محفوظ ڪري ڇڏيا. هونئن بہ شاهہ ڪريم جو مخدوم نوح سان وڏي عقيدت وارو رستو هو. ٿي سگهي ٿو تہ اهو نقل اتان ئي ہڌو هوندائين ۽ پوءِ اڇي پنهنجي مريدن آڏو بيان ڪيائين.

(مخدوم نوح عليه الرحمة جا چوندَ ملفوظات: مرتب شوڪت علي قريشي: صفحو 69)

صفحو 267. بايزيد ۽ نوجوان:

تذڪره ۾ هيءَ حڪايت ڪونهي. البت واٽ ويندي بايزيد ڪي ٻہ دفعا ڪتو سامهون پئجي ويو تہ ساڻس ڪتي سان ٿيل مڪالما ڏنل آهن.

(تذڪرة الاولياءَ: فارسي: صفحو 172)

صفحو 271.

ارتــاس مــلاءِ، جــس ملـدي مــن ملــي،
ديـاپيڪ اناءِ، نيـت ڪـا ڪبيــرا ڪـون.

ڊاڪٽر دائود پوٽي توڻي ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي هن بيت جي معنيٰ طرف ڪو اشارو نہ ڏنو آهي، وڏي ڳالهہ تہ ٻنهي "ڪبيرا" کي "ڪپڙا" ڪري پڙهيو آهي. شايد ان جو سبب هي آهي تہ ٻين سيني سنڌي بيتن جي مؤلف طرفان فارسي نثر ۾ معنيٰ ڏنل آهي، ليڪن شاهہ ڪريم جي حوالي سان مؤلف هن بيت جي صرف ٻن لفظن "ديا" ۽ "پيڪ" جي معنيٰ طرف اشارو ڪيو آهي. هي دوهو هندي ٻوليءَ جي مهان ڪوي ڀڳت ڪبير (1440-1518ع جو آهي ۽ دوهي ۾ سندس نالو آندل آهي، جنهن اصل فارسي متن مان پڻ تصديق ڪري سگهجي ٿي. ارتــاس اصـل ۾ هنـدي لفـظ "ارداس" آهـي، جيڪـو اصـل ۾ عرضداشت جي بگڙيل صورت آهي. ان لحاظ کان جيڪڏهن دوهي جي معنيٰ ڪبي تہ جا هيءَ ٿيندي.

[منهنجو عرض اگهاءِ جنهن سان من جو محبوب ملي،
اي خدا، قيامت برپا ڪر تہ ڪبير جي نيت پوري ٿئي.]

هن دوهي جي وڌيڪ صحيح پڙهڻيءَ خاطر جڏهن جناب الياس

عشقيءَ سان رابطو ڪيو ويو تہ هن ورڻي هن دوهي ڪي هيٺئين ريت پڙهيو.

هردا آس ملاءِ، جس ملدي من ملي،
ديا پيڪ أناءِ، ميت ڪبيرا ڪون هئي.

[اي دل ان سان ملاءِ جنهن سان من جو ميل آهي. اي ڏيئا روشني ڪر تہ ڪبير ميت سان ملي سگهي.]

بهرحال هن دوهي جي معنيٰ اجان وڌيڪ تحقيق طلب آهي.

(اردو هندي - انگريزي لغات: Platts سنگ ميل لاهور، 1983ع،)

صفحو 273، مخدوم نوح:

مخدوم نوح جي قرآن فهمي پنهنجي وقت ۾ مشهور هئي، جنهن جو ذڪر حديقة الاوليا واري پڻ ڪيو آهي. مخدوم نوح جيڪو فارسيءَ ۾ قرآن شريف جو ترجمو سنڌي ادبي بورڊ طرفان ڇپيل آهي، ان ۾ حروف مقطعات جو مفهوم پڻ ڏنل آهي.

صفحو 273. مخدوم آجب لانگاهہ:

تحفة الڪرام ملا آجب جي نالي سان سنڌس ذڪر ڪيو آهي ۽ مخدوم صدوءَ جو پٽ ڄاڻايو آهي. بلڪل اها ساڳي ڪرامت بيان ٿيل آهي.

(تحفة الڪرام: صفحو 425)

صفحو 273،

مخدوم ساهڙ لنجار جو ذڪر اڳ ۾ ٿي گذريو.

صفحو 274، درويش صالح ڪڪرالي وارو:

تحفة الڪرام ۾ سنڌس نالو ملي ٿو.

(صفحو 437)

صفحو 274. مخدوم نوح جو مريد:

دليل الذاڪرين ۾ پڻ اهو ساڳيو نقل درج آهي، جنهن جو حوالو بيان العارفين تان ورتل آهي.

(دليل الذاڪرين قلمي: صفحو 232)

صفحو 278، مخدوم نوح جو مريد قطب:

تحفة الڪرام ۾ ساڳيو احوال موجود آهي. دليل الذاڪرين ۾

ڪيترن هنڌن تي سندس ذڪر آهي تہ هو ڪنانهري ٻيلي جو رهندڙ هو. اهو ساڳيو نقل اتي بہ آيل آهي.

(دليل الذاڪرين قلمي: صفحو 220)

صفحو 278، قاسم ڪوري:

تحفة الڪرام ۾ سندس ذڪر آهي.

صفحو 278، مشائخ هوتي لاڪو:

حديقة الاوليا ۾ سندس ذڪر شيخ الشيوخ جي عنوان تحت ڪيل آهي. اهو پڻ ڄاڻايل آهي تہ هو سماع جو شائق هو. سندس ٻن پٽن احمد ۽ محمد جو بہ احوال موجود آهي، جيڪي پڻ سماع جا شوقين هئا.

سندن سماع جي برڪت سان رحمت ياران جي وسڻ جو ذڪر پڻ موجود آهي. تحفة الڪرام ۾ بہ سندس احوال ڏنل آهي.

(حديقة الاولياء: صفحو 101 کان 114، تحفة الڪرام: صفحو 368-369)

صفحو 278، مرزا شاهہ حسن ۽ عمر بودلو:

مرزا شاهہ حسن ارغون، شاهہ بيگ ارغون جو پٽ هو ۽ سندس مرڻ کان پوءِ سنڌ جو حڪمران ٿيو. تاريخي طور شاهہ حسن جو اگهم ڪوٽ وٽان لنگهڻ ثابت آهي، هن 992 هہ /1554 ۾ وفات ڪئي.

عمر بودلي جو ذڪر حديقة الاوليا ۽ تحفة الڪرام ۾ ملي ٿو، ليڪن هي واقعو بيان ٿيل نہ آهي.

(تحفة الڪرام: صفحو 409، حديقة الاوليا: صفحو 234-236)

صفحو 279، ميرڻ ڪاتيار:

تحفة الڪرام ۾ سندس ذڪر موجود آهي. (صفحو 504-505)

صفحو 280، جرڪس پٽ ڏنو:

حديقة الاولياء ۾ سندس تفصيلي احوال موجود آهي، جنهن مطابق هو شيخ پرڪيي سان بہ هڪ ڀيري ملاقاتي ٿيو هو تہ مخدوم بلال سان پڻ گفتگو ٿي هيس. اهو مڪالمو تحفة الڪرام ۾ بہ ڏنل آهي.

(حديقة الاوليا: صفحو 186-188، تحفة الڪرام: صفحو 416)

صفحو 280، درويش بادو:

تحفة الڪرام ۾ ساڳيو ذڪر موجود آهي. (صفحو 445)

صفحو 281. مخدوم يعقوب پليجو:

حديقة الاولياءُ ۽ تحفة الڪرام ۾ سندس ذڪر موجود آهي ۽ مينهن واري حڪايت بہ بيان ٿيل آهي. البت حديقة الاوليا ۾ مرزا شاهہ حسن جي حوالي سان سندس هڪ ڪرامت جو پڻ ذڪر ٿيل آهي.

(حديقة الاوليا: صفحو 223، تحفة الڪرام 450)

صفحو 282، ميرڻ ڪاتيار:

هن بابت اها ساڳي ڳالهہ تحفة الڪرام ۾ موجود آهي.

(تحفة الڪرام صفحو 406، دليل الذاڪرين: صفحو 232)

صفحو 282، شيخ پرڪيو:

اها ساڳي روايت تحفة الڪرام واري پڻ آندي آهي.

(صفحو 404)

صفحو 283، يعقوب پليجو:

هيءَ روايت ساڳي ريت تحفة الڪرام ۾ موجود آهي.

صفحو 284 - 283، ميرڻ ڪاتيار ۽ پنگ:

اها ساڳي روايت تحفہ الڪرام ۾ موجود آهي. دليل الذاڪرين ۾ پڻ اها روايت ملي ٿي. (تحفة الڪرام صفحو 406، دليل الذاڪرين قلمي، صفحو 123)

صفحو 284، رڪن الدين:

حديقة الاوليا ۽ تحفة الڪرام ۾ درويش رڪن الدين ولد ڏتو جو ذڪر ملي ٿو، سندس دانهن يا آواز ڪرڻ سان ماڻهن جي مرڻ جو ذڪر بہ ٿيل آهي. سندس وفات جو سال 988 هہ ڄاڻايل آهي.

(حديقة الاوليا، 162، تحفة الڪرام، صفحو 373)

صفحو 284-درويش پلي:

ساگري درياءَ جي ڪناري واري بزرگن جي عنوان هيٺ سندس ذڪر ٿيل آهي. (تحفة الڪرام، 393)

صفحو 286، مخدوم حسن هريڙه:

تحفة الڪرام ۾ ساڳيو ذڪر موجود آهي.

(تحفة الڪرام: صفحو 430)

صفحو 287، الحمد پڙهي درياءَ پار ڪرڻ:

هيءَ حڪايت فوائد الفواد ۾ پڻ ملي ٿي.

(فوائد الفواد: صفحو 150)

صفحو 254-284-285، سيد رڪن الدين متيارين وارو:

تحفة الڪرام ۾ ساڳيو احوال ڏنل آهي، البت دليل الذاڪرين ۾ سندس ذڪر ٻه ٽي دفعا آيو آهي.

(تحفة الڪرام 441، دليل الذاڪرين قلمي، 59، 66)

صفحو 288، حسن سٽيو:

تحفة الڪرام ۾ ساڳي حڪايت بيان ٿيل آهي. (صفحو 435)

صفحو 289، مخدوم اسماعيل سومرو:

حديقة الاوليا ۾ سندس تفصيلي احوال موجود آهي. اگهم ڪوٽ جي پراڻن آثارن ۾ سندس مزار تي وفات جو سال 998 ھ / 1589ع اڄ سوڌو موجود آهي. تحفة الڪرام ۾ سندس مختصر احوال ڏنل آهي، جتي مخدوم عثمان جو پڻ نالو آيل آهي.

مخدوم اسماعيل سومرو مخدوم نوح جو همعصر هو، بلڪ سندن وفات جو ساڳيو سال آهي. دليل الذاڪرين ۾ پڻ سندس ذڪر ملي ٿو. ان کان سواءِ گلزار ابرار ۾ پڻ سندس احوال ڏنل آهي.

(حديقة الاوليا: صفحو 153- 156، تحفة الڪرام: 407-408، دليل الذاڪرين، قلمي: صفحو 66، گلزار ابرابر اردو: صفحو 389)

صفحو 289، درويش سليمان:

تحفة الڪرام ۾ ساڳي حڪايت موجود آهي.

(صفحو 408)

صفحو 290- مخدوم عربي دياٽو:

حديقة الاوليا ۽ تحفة الڪرام ۾ سندس تفصيلي ذڪر موجود آهي. سندس وفات جو سال 980 ھ / 1572ع آهي. هو مخدوم نوح جو استاد هو، جنهن قرآن شريف جي تعليم ڪانئس ورتي هئي. دليل الذاڪرين ۾ اها حڪايت ڪرامت جي رنگ ۾ بيان ٿيل آهي. مخدوم عربي جو ذڪر گلزار ابرار واري به ڪيو آهي.

(حديقة الاوليا :صفحو 128، تحفة الڪرام : صفحو 382، دليل الذاڪرين قلمي: صفحو 82، گلزار ابرار: صفحو 378)

صفحو 290، درويش هوٿي لاکو:

حديقة الاوليا ۽ تحفة الڪرام ۾ هوٿي لاکي جي سماع بابت غير معمولي ذوق جو ذڪر ملي ٿو.

صفحو 291، شيخ طلحہ:

شيخ طلحہ ۽ پير مراد بابت ساڳي حڪايت تحفة الڪرام ۾ موجود آهي. (تحفة الڪرام: صفحو 612)

صفحو 291، ميرڻ ڪاتيار:

ساڳي روايت تحفة الڪرام ۾ موجود آهي.

صفحو 291. شيخ ممون:

هن جو نالو تحفة الڪرام ۾ موجود آهي(صفحو 450)

- **مخدوم صدرالدين راهوتي:**

تحفة الڪرام ۾ ٻن جاين تي سندس ذڪر آيو آهي.

(صفحو 385 ۽ 430)

صفحو 295، مخدوم صدو لانگاهہ:

هو شهيد عنايت صوفي جهوڪ واري جو وڏو ڏاڏو هو.

(تحفة الڪرام: صفحو 425)

صفحو 296، شيخ پٺو:

حديقة الاوليا موجب سندس وفات 680 هہ/1282ع ۾ ٿي هئي. هو لعل شهباز قلندر جو همعصر هو. سندس تفصيلي احوال اڳ ۾ ڏي گذريو آهي.

صفحو 296، شيخ پرڪيي جي ڪرامت:

تحفة الڪرام ۾ ساڳي ريت بيان ٿيل آهي. (صفحو 403)

صفحو 298، پنيو سهار:

تحفة الڪرام ۾ ساڳيو واقعو درويش پنيو سهار جي نالي سان ورجايل آهي. (صفحو 443- 444)

صفحو 297، شيخ ريحان ۽ شيخ ابراهيم:

تحفة الڪرام واري ڪين سومرو چاڙايو آهي، ۽ سندس اولاد مان شيخ ابراهيم ڪان علاوه ٻين جو ذڪر پڻ ڪيو آهي. تحفة الڪرام موجب شيخ ريحان لعل شهباز جو همعصر هو. (صفحو 445-446)

صفحو 301، والله خلقڪم وما تعلمون (قرآن 96:37)

يعني توهان جو خالق آهي ۽ توهان جي عملن جو.

ابن عربي فتوحات ۾ هي نتيجو قائم ڪري ٿو ته الله تعاليٰ انسان کي ڪم ڪرڻ يا اڪتساب جي صفت سان نوازيو آهي، ليڪن هنن کي ڪنهن شيءِ جي قدرت نه ڏني آهي، ڇو ته خدا تعاليٰ پاڻ قادر مطلق آهي. گويا انسان جي عملن جو خالق به هو پاڻ آهي. اهو ساڳيو بحث لافاعل في الوجود الاالله تحت ٿي گذريو، جتي ابن عربيءَ هيءَ آيت حوالي طور آڻي ٿو.

انهيءَ سموري بحث کي فارسيءَ جي هن شعر ۾ آندو ويو آهي.

خلق حق افعال ما را موجد است

فعل ما آثار خلق ايزد است.

[خدا جي خالقيت اسان جي افعالن جو سبب آهي. اسانجا ڪم خدا جي خلقت جا آثار آهن.]

عراقي وري لمعه 17 ۾ هن آيت تي وڌيڪ روشني هيئن وجهي ٿو:

آن را که بخود وجود نبود

خود فعل کجا تو اندش بود

[جنهن کي پنهنجو وجود نه هجي، ان کي پنهنجي فعل جي سگهه ڪٿان آئي؟!]

(فتوحات مڪيه اردو: صفحو 24 ۽ 149، لمعات از عراقي: سعيد نفيسي: صفحو 391)

صفحو 299، درويش آچر ۽ سيد علي شيرازي:

ساڳي روايت تحفة الڪرام واري نقل ڪئي آهي. (صفحو 614)

صفحو 300، ميرڻ ڪاتيار:

هيءَ روايت دليل الذاڪرين واري پڻ آندي آهي.

صفحو 301، مخدوم نجيم:

تحفة الڪرام واري ريل وارن بزرگن ۾ سندس ذڪر ڪيو آهي ۽ مخدوم نوح جو عقيدتمند ڄاڻايو آهي.

صفحو 302، راڇو ستيو دل:

تحفة الڪرام موجب هن 977 هه ۾ وفات ڪئي. هو مجذوب ۽ واصل بالله هو. (صفحو 449)

صفحو 303، سيد حيدر شاهه:

تحفة الڪرام موجب هو سن جو رهندڙ هو ۽ مخدوم بلال جو

عقيدتمند هو. اها ساڳي روايت بيان ٿيل آهي.
(صفحو: 365-366)

صفحو 303، قاضي قادن:

قاضي قادن بابت اها روايت ٻي ڪنهن هنڌ نٿي ملي. البت قاضي قادن جي بيتن ۽ شاعريءَ جو پهريون دفعو ذڪر ابرار ۾ ملي ٿو.
(گلزار ابرار: صفحو 275)

صفحو 303، شيخ پرڪيو:

ساڳي روايت تحفة الڪرام ۾ موجود آهي. (صفحو 404)

صفحو 305، بهاءُ الدين گودڙيو ۽ درويش موسيٰ:

تحفة الڪرام بيان العارفين تان ساڳي روايت ورتي آهي. البت دليل الذاڪرين ۾ ڄاڻايل آهي ته هو جمعي جاڙيجي جي وساطت سان مخدوم نوح جو مريد ٿيو.

(تحفة الڪرام: صفحو...، دليل الذاڪرين: صفحو 169)

صفحو 306، درويش پلي:

ساڳي روايت تحفة الڪرام ۾ موجود آهي. (صفحو 393)

صفحو 306-احمد رونجهو:

تحفة الڪرام ۾ شاهه ڪريم جي صحبتن ۾ سندس نالو ڄاڻايل آهي.

صفحو 306- مخدوم ساهڙ لنجار انڙپور وارو:

دليل الذاڪرين وارو لکي ٿو ته پهريان ٻه شخص جن مخدوم نوح کان فيض پرايو، سي مخدوم ساهڙ لنجار ۽ شيخ مشائخ هوتي لاکو هئا.

(دليل الذاڪرين قلمي: صفحو 158)

صفحو 312-311 عبدالرشيد بصير، درويش عبداللطيف ۽ عيسو فقير:

تحفة الڪرام واري ٽنهي جو گڏ ذڪر ڪيو آهي. (صفحو 424)

صفحو 315، سيد علي شيرازي ۽ سماع:

سيد علي شيرازي ثاني ٺٽي جي انجوي ساداتن جو چشم و چراغ هو. مخدوم نوح جو مريد ۽ عقيدتمند هو. سماع سان وڏو انس هوس. پاڻ شاعر به هو. سنڌيءَ ۾ سندس هڪ بيت محفوظ رهجي ويو آهي. تاريخ معصوميءَ ۾ پڻ سندس احوال ملي ٿو.

(سنڌي ٻولي ۽ ادب جي تاريخ ڊاڪٽر بلوچ، 1999ع، صفحو 305)

صفحو 316، مرزا غازي ترخان:

مرزا جاني بيگ کانپوءِ هن سورهن سالن جي عمر ۾ مغلن طرفان سنڌ جو حڪمران بنيو. هن سال 1021 هه / 1612ع ۾ وفات ڪئي.

صفحو 316، مرزا جاني بيگ:

هو پنهنجي پيءُ مرزا باقي ترخان جي مرڻ ڪانپوءِ سنڌ جو حڪمران ٿيو. سندس دور ۾ اڪبر جو سپه سالار عبدالرحيم خانخانان سنڌ تي چڙهائي ڪري آيو. آخر آڻ مڃڻي پيس ۽ ڪيس وٺي وڃي دهليءَ ۾ رهايائون. اهو واقعو سال 1000 هه / 1591ع ۾ ٿيو، جڏهن شاهه ڪريم جي عمر 56 سال هئي.

صفحو 319، چام هالو:

تاريخ طاهريءَ ۾ چام هالي جو ذڪر آهي. هن جو مرزا غازي بيگ سان زمين جي معاملي تي تڪرار ٿيو هو.

(تاريخ طاهري: صفحو 245)

صفحو 319، عمر راٺو:

يوسف ميرڪ ننڍي جي سردارن جي فهرست ۾ چام هالي ۽ عمر راٺي جو نالو ورتو آهي.

(تاريخ مظهر شاهجهاني: صفحو 34)

صفحو 323، مخدوم آجب:

تحفة الڪرام موجب هو صدو لانگاهه جو پٽ هو ۽ غالباً شاهه ڪريم جو همعصر هو.

تفسير حسيني: هيءُ تفسير فارسي زبان جي مشهور نثر نويس ملا حسين واعظ ڪاشفيءَ(وفات 911 هه / 1505ع) جي تصنيف آهي. هن تفسير جي خاص خوبي اها آهي ته منجهس گهڻن هنڌن تي قرآني آيتن جي تشريح ۽ تعبير مشهور صوفي بزرگن ۽ شاعرن جي قولن سان ٿيل آهي، جن ۾ خاص طور خواجه عبدالله انصاريءَ جو تفسير ڪشف الاسرار، ابن عربيءَ جو فتوحات مڪيه، شهاب الدين سهرورديءَ جو عوارف المعارف، ابو طالب مڪيءَ جو قوت القلوب، مثنوي مولانا رومي، فخرالدين عراقيءَ جو لمعات، محمود شبستريءَ جو گلشن راز ۽ منجهس جاميءَ جي شاعريءَ جا ڪيترا حوالا ملن ٿا. معلوم ٿئي ٿو ته ان زماني جي صوفين وٽ هي تفسير گهڻو مقبول هو.

صفحو 329، پير لاکو:

اها ساڳي حڪايت تحفة الڪرام واري نقل ڪئي آهي.

(صفحو 437)

صفحو 330، سيد ابراهيم عرف پير پرڏيهي:

اها ساڳي روايت تحفة الڪرام ۾ آندل آهي.

(صفحو 431)

صفحو 332، حاڪم علي مصطفيٰ:

مرزا مصطفيٰ سنه 1028 هه / 1618ع ۾ مغلن طرفان ٺٽي جو حڪمران ٿيو.

(تحفة الڪرام: صفحو 233)

فهرست -1: قرآني آيتون، حديثون ۽ قول

نوٽ: پاسيري ليڪ جي ساڄي طرف وارا انگ موجوده ڪتاب جي صفحي ۽ کاٻي پاسي وارا انگ قلمي ڪتاب جي صفحي جي نشاندهي ڪن ٿا.

الف

ب

ت

ح

خ

ر

س

ش

ق

ف

فهرست-2: مقدمي، متن ۾ حوالن ۾ آيل ڪتاب

1- قرآن مجيد مترجم فارسي از
حضرت شاه ولي الله محدث دهلوي
تفسير از حضرت حسين الواعظ
الڪاشفي
تاج ڪمپني لميٽڊ، ڪراچي
پاڪستان 1984ع

2- قرآن مجيد
سنڌي ترجمو: مولانا عبدالڪريم
قريشي

3- الفتوحات المڪيہ
تاليف محي الدين ابن عربي، دار
احياء التراث العربي، بيروت - لبنان
1418 هہ 1998ع

4- تذڪرة الاوليا شيخ فريد الدين
عطار
بررسي دڪتر محمد استعلامي،
انتشارات زوار، چاپ نهم، 1377

5 - ڪشف المحبوب
تاليف ابوالحسن علي بن عثمان
جلابي هجريري غزنوي
بہ ڪوشش دڪتر محمد حسين
تسبيحي(رها)
انتشارات مرڪز تحقيقات فارسي،
ايران و پاڪستان، اسلام آباد 1414هہ

6- فهرست تفسير ڪشف الاسرار وعدة
الابرار
معروف بہ تفسير خواجہ عبدالله
انصاري
بہ ڪوشش دڪتر محمد جواد شريعت،
تهران 1363

7- مثنوي معنوي
مولانا جلال الدين محمد بلخي
از قوام الدين خرمشاهي
ڪتابخانہ ايران 1378 هجري

8 - احاديث ۽ قصص مثنوي
تاليف بديع الزمان فروز انفر
ترجمہ ڪامل و تنظيم مجدد
حسين دادوي، تهران 1376 هجري

9- گلشن راز
شيخ محمود شبستري
مرڪز تحقيقات فارسي ايران و
پاڪستان
لاهور 1378 هہ /1979ع

10- ديوان كامل فخرالدين عراقي معہ
لمعات
مقدمہ و تصحيح
اسماعيل شاهروردي
انتشارات فخر رازي 1374 هجري

11- تذكره مخزن الغرائب
شيخ احمد علي خان هاشمي سنديلوي
مركز تحقيقات فارسي ايران
پاكستان 1994ع

12- اشعة اللمعات جامي
بانضمام سوانح غزالي و چند كتاب
عرفاني ديگر
بتصحيح و مقابلہ مرحوم حامد رباني
- تهران 1352 هجري

13- دبستان مذاهب مع تعليقات
مويد كيخسرو اسفنديار
بہ اهتمام رحيم رضا زاده ملك
كتابخانہ ظهوري 1362 هجري

14- لوائح فارسي
مولانا جامي
اي - ايچ و نفيلڈ ۽ محمد قزويني
ايران پاكستان مركز تحقيقات
اسلامك بك فائونڈيشن، لاهور
1978ع

15 - مثنوي هفت اورنگ تاليف
عبدالرحمان جامي
تصحيح و مقدمه مدرس گيلاني،
طهران 1337 هجري

16- لوائح
تاليف مولانا نورالدين عبدالرحمان
جامي
بكوشش محمد حسين تسبيحي
كتابفروشي فروغي 1342 تهران

17- فتوحات مكيہ، اردو، جلد اول
مترجم مولوي محمد فضل خان،
تصوف فائونڈيشن، الهور 1999ع

18- فصوص الحكم اردو
ترجمہ مولانا عبدالقدير صديقي
پروگريسو بكس، لاهور، 1993ع

19- فصوص الحكم اردو
مترجم محمد بركت الله لكنوي فرنگي
محلي
تصوف فائونڈيشن، لاهور، 1999ع

20- تحقيق الامم في شرح فصوص
الحكم اردو
محمد عطاء الله
مطبع خيبر پرنٹرز پشاور 1983ع

21- مراة الاسرار

موئلف شيخ عبدالرحمان چشتي
تحقيق و ترجمہ کپتان واحد بخش سيال
الفيصل اردو بازار، لاهور

22- رسالہ غوث اعظم
مع شرح موسومہ بہ
جواهر العشاق
خواجہ بنده نواز سيد محمد حسيني گيسودراز
پروگريسو بکس، لاهور، 2000ع

23- نفحات الانس، اردو
تاليف مولانا جامي،
مترجم حافظ سيد احمد علي صاحب چشتي
لاهور، 1997ع

24- عوارف المعارف، اردو
مترجم حافظ سيد رشيد احمد ارشد
شيخ غلام علي اينڈ سنز، لاهور 1982ع

25- هشت بهشت اردو
مجموعہ ملفوظات خواجگان چشت
مترجم عنصر صابري
ناشر پروگريسو بکس، لاهور 1996ع
26- سبع سنابل اردو
مصنف مير عبدالواحد بلگرامي
مترجم مفتي محمد خليل خان برکاتي
حامد اينڈ کمپني، لاهور طبع ثاني، 1999ع
27- سيرالاوليا ترجمہ اعجاز الحق قدوسي
اردوسائنس بورڈ، لاهور 1996ع
28 - قرآن اور تصوف ڈاکٹر مير ولي الدين
پروگريسو بکس، لاهور 1979ع

29- بزم تيموريہ
سيد صباح الدين عبدالرحمان
نفيس اکيڈمي کراچي 1989ع

30- تصوف اسلام عبدالماجدي دريابادي
اسلامک بک فائونڊيشن، لاهور 1980ع
31 - تذکرة الاوليا اردو
مبارک علي قادري
شبير برادرز، لاهور 1980ع

31- فوائد الفواد ملفوظات حضرت نظام الدين اوليا
ترجمو: پروفيسر محمد سرور
محکمہ اوقاف لاهور، 1985ع

32- حديقة الاولیا فارسي، تاليف
سيد عبدالقادر
تصحيح سيد حسام الدين راشدي
سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد، 1967ع

33- تحفة الكرام از مير علي شير
قانع
مترجم مخدوم امير احمد
سنڌي ادبي بورڊ، ڇاپو ٻيو 1967ع

34- معيار سالڪان طريقت قرن اول
تا بارهوين صدي هجري
مير علي شير قانع مقاله برائي پي -
ايچ - ڊي سيد خضر حيات نوشاهي
بيت الحكمت ريسرچ انسٽيٽيوٽ
دانش گاه همدرد، مدينة الحكمت
1417 هه / 1994ع

35- سنڌي ٻولي ۽ ادب جي تاريخ
ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ
پاڪستان اسٽڊي سينٽر، ڄام شورو،
1999ع

36 - تاريخ مظهر شاهجهاني
مؤلف يوسف ميرڪ
سنڌي ادبي بورڊ 1970ع

37 - تاريخ طاهري
سيد محمد طاهر نسياني تصحيح
ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ
سنڌي ادبي بورڊ مترجم نياز همايوني
1995ع

38- آداب المريدين اردو
شيخ ضياء الدين سهروردي
مترجم محمد عبدالباسط
اسلامڪ بڪ فائونڊيشن، لاهور،
1980ث

39 - الاوراد اردو
بهاء الدين ذڪريا ملتاني
مترجم محمد ميان صديقي
اسلامڪ بڪ فائونڊيشن، لاهور 1986ع

40 - جوهر تقويم
ضياء الدين لاهوري
اداره ثقافت اسلاميه، لاهور، 1994ع

41 - محي الدين ابن عربي
تاليف ڊاڪٽر محسن جهانگيري
مترجم احمد جاويد ۽ سهيل عمر
اداره ثقافت اسلاميه، لاهور، 1999ع

42 - قاضي قادن جو رسالو
تحقيق ۽ ترتيب
ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ

انسٽيٽيوٽ آف سنڌ الاجي، ڄام
شورو 1999ع

43 - مخدوم نوح سرور جا سهيوڳي
پروفيسر محبوب علي چنه
سنڌي ادبي بورڊ، ڄام شورو، 1991ع

44- چوند ملفوظات
غوث الحق مخدوم نوح رحه هالائي
قاضي محمد شوڪت علي قريشي،
هالا پراڻا، 1999ع

45- ڪريم جو ڪلام
ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي
سنڌي ادبي اڪيڊمي لاڙڪاڻو،
1976ع

46 - مڪتوبات روضي ڌڻي محقق
ڊاڪٽر نذر حسين سڪندري
مدرسه صبغة الهدي، سانگهڙ 1996ع

47- دليل الذاڪرين قلمي(فوٽو
ڪاپي)
مملوڪ ڪتبخانه قاضي غلام محمد
قريشي
هالا پراڻا

48- مڪلي نامو
سيد حسام الدين راشدي
سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد

49 - تفسير انوارالاسرار
تصنيف مسيح الاوليا شيخ عيسيٰ
جندالله پاٽائي ثم برهانپوري
سنڌي ترجمو
پروفيسر محمد عثمان ميمڻ
اداره پاڪ هائوس، 1988ع، حيدرآباد

50 - عوارف المعارف سنڌي
مترجم عبدالجبار صديقي
اداره پاڪ هائوس، حيدرآباد، 1988ع

51- شاهه جو رسالو: شاهه جو
ڪلام (جلد1-8)
ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ
علامه قاضي تحقيقاتي رٿا، حيدرآباد

52 - اشرف العلوم ترجمه سنڌي
منظوم
مثنوي مولانا روم
مولانا دين محمد اديب فيروزشاهي
آر- ايچ - احمد اينڊ برادرس،
حيدرآباد، 1949- 1961ع

53- اذڪار ابرابر اردو ترجمو گلزار
ابرار
مصنف محمد غوثي شطاري مانڊوي

مترجم فضل احمد جيوري، لاهور، 1395 هجري

54-.قوت القلوب جلد اول دوم
شيخ ابوطالب مكي
ترجمو محمد منظور الوجيدي
شيخ غلام علي سنز، لاهور 1988ع

55- كتاب اللمع في التصوف
ابونصر سراج طوسي
اردو ترجمو ڈاڪٽر پير محمد حسن
اداره تحقيقات اسلامي، اسلام آباد، 1996ع

56- شرح فتوح الغيب
تصنيف شيخ عبدالحق محدث دهلوي
ترجمو علامه ظهور احمد جلالي
صفه اڪيڊمي لاهور، 2000ع

57- تاريخ تصوف
پروفيسر يوسف سليم چشتي
دارالڪتاب لاهور، 1999ع

58 - همعات شاه ولي الله
اردو ترجمه محمد سرور
سنڌ ساگر اڪيڊمي، 1964

The Mathnavi of Jalauddin - 59
Rumi
R.A.Nicholson 8 vols
E.J.Gibb Memorial.
London, 1926 - 1940

Muslim Saints and Mystics -60
A.J.Arberry
Routledge & Kegan Paul, London 1966

Tales from The Masnavi (2 vols) -61
A.J.Arberry
George Allan and Unwin Ltd. London 1961

فهرست -3: ماڻهن جا نالا

فهرست -4: ماڳن، مڪانن، شهرن ۽ ذاتين جا نالا

بيان العارفين و تنبيه الغافلين

ڪتاب جو اصل فارسي متن

416

1

ربنا افتح بالخیر واختم بالخیر [illegible]

عاقبه امورنا الی خیر [illegible]

رب یسر بسم الله الرحمن الرحیم وتمم بالخیر

[illegible]

4

3

2

7

6

5

اویسی بوده چنانکه از حضرت ایشان نقل است که در اوائل ایام
روزی حضرت ایشان سماع میکردند در آن وقت میان سید جلال
رحمة الله علیه که پدر بزرگ ایشان بود چون دید که ایشان سماع میکنند
در الحال سیلی بر رخساره مبارک زده از مجمع بیرون آورده حضور
والده خود که محموده و مستوره زمانه بود رحمة الله علیها حاضر گردانید
و گفت من هیچ علم نخوانده ام و ضایع شده ام و حضرت ایشان
نیز میخواهد که هیچ نخواند و بسماع کردن مشغول گردد و این نسبت نشنیده
بوده اند که حضرت ایشان در آنوقت این بیت را بر زبان مبارک
میراندند بیت [illegible]
[illegible]
بیش از این روش ندارد که تمام شب پائی خود را نه
کرده بجهد چنین استماع ست که بزرگ وقت میان سید جلال
رحمة الله علیه فرموده که چون حضرت ایشان را سیلی زده نزد
والده خود آورده ام مراقب و سر در پیش [illegible]
و فرموده اند که حضرت ایشان را هیچ مگویند که شما او [illegible]
هر چه حضرت ایشان [illegible]

این نقل بیان فرموده اند که روزی [illegible] میان سید
[illegible] رحمة الله علیه گم شده بود فرزندان [illegible]
[illegible] حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم از
برای پرسش [illegible] تشریف فرموده بودند من شما را [illegible]
در بغل کرده نزدیک [illegible] سید [illegible]
بودم که ناگاه حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم از خانه
بیرون آمدند من از جهت [illegible] رسالت پناه فرمودند
[illegible] ترا دوست کرده بخدمت رسالت پناه
صلی الله علیه وسلم بردم [illegible] مبارک خود در آن شما
[illegible] تشریف فرمودند این شرافت و بزرگی که شما [illegible]
[illegible] حضرت ایشان قدس سره از آن وقت
که روزی که حضرت ایشان قدس سره از [illegible]
جلوه [illegible] آن آفتاب ولایت [illegible]
[illegible] برتو خورشید احمدی صلی الله علیه وسلم
[illegible] حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم
آن [illegible] فردوس [illegible]

[illegible] مبارک [illegible] فرموده اند این امانت [illegible]
[illegible] سید عبد الکریم [illegible]
[illegible] استماع [illegible] حضرت ایشان
[illegible] قبول [illegible] حضرت ایشان
[illegible] شما [illegible] باشید با وجود [illegible]
[illegible] حضرت ایشان مشغول [illegible]
[illegible] حضرت میان سید جلال
[illegible] حضرت ایشان قدس الله سره بصحبت
[illegible] مشغول بوده چون
[illegible] سید جلال [illegible] انتقال
[illegible] حضرت ایشان [illegible]
حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم بخدمت [illegible]
[illegible] کار
[illegible] تشریف [illegible]
[illegible] حضرت ایشان [illegible] حضرت ایشان فرموده اند
[illegible]

11

تنگ بمار که شهریست از شهرهای هندستان آمده بودیشان
مرشد زمانه عارف یگانه قطب عالم پیر بی نظیر گزینه عالم اکرم
بسید محمد علم عزیز محمد صاحب شیخی معدن گوهر الطاف
حضرت ناشناسی بوده در خدمت ایشان مشغول شدم چون دیستم
که مرغ سیاه ذوق دانه کله بر کلاه نگاه داشتم هر روزی آن
بریان میکردم و پیش ایشان میبردم و اقسام خدمت بجا آوردم
قریب شش ماه کم و بیش در آن مسجد متوطن بودند من نیز در خدمت
ده بودن کام ایشان نکستی نوید دادم روزی قصه ابتدائی
حال خود بمن بیان کردند و گفتند که من سپاهی بودم و خویشان
و عزیزان ما نوکران دافیاد در کار زند وقتی از خانه خود ما برآمدن
جهت جنگ کردن بر آمدم چون مردم بر در لشکر مد بوده شدم
و خدایه فریقین دست داد و تواتر حرب و پیکار شعله زدن
گرفت چندان از مردان کاری بر زمین انداختم که قبضه شمشیر
در دست من از خون مقتولان چون یخ بسته شد در این اثنا
ترس الهی بر من غلبه کرد و محبت در توفیق مرا بوئی خود
خواند با خود گفتم ترا برای قتل خلق خدا نیافریده اند بجان

12

ساعت از اسب فرو آمدم و لجام اسب بدست برادران
خود دادم و گفتم از ارتکاب کرده ای ایم با این همه از برادران دور
افتادم و در جنگل رفتم و میگردیدم در جنگلی که انجا بیرون سکونت هرد
افتادم حیران و متحیر مانده چون روزی شده در زیر درخت
میگردیدم چند یکه میل از میوه میدیدم و بوقت شب در طی کردن
راه سعی مینمودم همین طریق بروز و شب و شب بروزی آوردم
تا از مسکنان خونخوار خلاص یافته در شهر دیگر آمدم و عجائب و
عجائب الهی مشاهده کردم و از شهر بشهر میگردیدم تا اینجا
رسیده ام و از زمان که اسب خود را به برادران داده ام
و گریخته ام تا این زمان رجوع ملک تنها نکرده ام حضرت ایشان
قدس الله سره فرموده اند که وقتی از من پرسیده که در این
نواحی کدام کدام بزرگان هستند و کدام طریق صاحب حالت
یاد میکنند گفتم یکی از این مخدوم نوح سیوستانی رحمة الله تعالی علیه
دوم سید میران سید یوسف بهکری است رحمة الله تعالی علیه که در قلعه
بکری بطرف شهر که متوطن هست و نام سایر بزرگان
که به قلعه ذات مشهور و معروف بود همه گفتم و تر [illegible] و دیگر نزدیک

13

با ایشان بیان نمودم از همه بزرگان ذکر ایشان میران سید یوسف
بهکری در خاطر ایشان مستحسن افتاد و غائبانه تعریف ایشان میفرمودند
میکرد روزی آن مرشد یگانه مرا تلقین ذکر داد و گفت رهنما
جستی نکوئی قبول کردم روزی ناگاه از من غائب شد چون در مسجد
رفتم آن بزرگ یگانه را ندیدم دل تنگ و محزون گشتم عالم
بر من سیاه گشت و همه مسرت و عشرت بتبدیل بحسرت و محنت
گشت سرگردان و حیران تفکر کنان و قصه جویان بودم
در خاطر رسید که مبادا بجانب سید یوسف رحمة الله علیه رفته باشند
از مسجد یگانه رفتم و در آنجا قصه کردم ده به ده گردیده مشقت
و محنت تمام کشیده بدرگاه سید یوسف رحمة الله علیه رسیدم
دیدم که آن بزرگ زمانه در آنجا نشسته اند خوشحال و خرم و مسرور
گشتم چندان عشرت و مسرت حاصل گشت که آن تلخی را
نعمت انگاشتم و محنت فراق بوصال مبدل گشت نزد
ایشان رفتم و دیده خود را از روئی ایشان روشن کردم چون یک نگاه
کردم فقیر بر مرقد سید ایشان بلند آمدم گفتم این بیت
فرمودند تربیتی که در میان سید یوسف رحمة الله علیه که

14

بودیم بشت ... بلکه از من هم بالا تر است وقتی که ایشان ...
شدم هر واقعه که بر من گذشته بود از اول تا آخر بیان نموده و ...
من بر سینه ... خود کشیده ... مراد او ... که ...
که بطرف ... بیرون ... کشید ... گرفتم ... خود
دیدم در سینه نگاه داشتم و تحفه ... داشتم و ... این کلاهی ...
پسر ... هر چند میران سید یوسف فرمودند که ...
قبول نکردم بعد ازین از سینه بیرون آورده مراد او ... کلاه ...
کلاه ... آمدم ... کلاه ... نموده بخدمت ایشان ...
بسر کرده مرا از زمین چند ... کشیده سیر ... گرفته
ایشان رسانیدم ... در شهر رسیده ... خود ...
دان ... بستم پس ... بسر نموده متوجه ...
حضرت ... چون برفتم ایشان مرا انجا ... یقین ... داشتم
که ... من ... و ... من مضاعف شده ...
خوشحالی و عشرت ... جیران ... دیگر ...
و کوچه بکوچه میگردیدم و نان بر سر داشتم ... شده و ...
... [illegible]

15

برفتم ... که در کشتی سوار شوند شتاب نموده ...
پیش ایشان نهادم و باستادم ... خوشی ...
چون آن غربت و محنت کربت من مشاهده کرده ...
نفوس بسیار ... یک ... بدست من ... گفت بروید ... عیال
خود ... بود گفتم برای ... شما ...
از زبان مهربانی بر من زیاده کردند و گفتند بروید گفتم غیر از
خدمت شما مرا ... خواهد آمد و پیش ایشان ... خواهم
پس ... گفتم هر کسی که غیر از خدمت
طلب ... اکنون برای خدا
مراد ... فرمودند که بروید بعد از دو سال خود شوند ...
در وجود شما ... خوشحال باشید ...
خدمت ... عیال ... خدمت ایشان ...
شود این لفظ بر زبان مبارک رانده ... جدا شد
و من ... و در ان ایام که در طلب ایشان بودم ...
بطرف ... که ... عارف ...
... [illegible]

16

... که ... دکان ... کرده
... برکرد ...
... کرده ...
خود قسمت نموده ... داده ... آن لقمه را خوردم
... برابر ... شریعت ...
... حضرت ایشان ... فرمودند
چون ... فقیران مرا ... ایشان ...
... که ... گرسنه ...
... نسبت و صحبت حضرت ایشان ... وقت ...
... و بزرگ ... میران سید یوسف ...
... برگزیده طریقه مخدوم آدم ... که ...
... سکونت داشت و ... توقف ...
... فصل ... ذکر تعریف و مقامات حضرت ایشان
... مقامات حضرت ایشان بیش ازین ... کرده
نوشتن ... چون ... چند از ... بطور
... [illegible]

17

مگر بزرگ یگانه عارف یگانه سید حسین حاجی سوره ساکن موضع

ده که موضعیست از مواضع چوں رحمة الله علیه فرموده است

که جمله اولیا و بزرگان که در این وقت اند هر وقتی که ایشان را

بخدای تعالی وقتی است آن حضرت ایشان را دائم است و در وقتی

که حضرت ایشان بخدای تعالی دارند ما از ان خبر نداریم نقلست روزی

فقیری نزد حاجی سوره آمد گفت که یاران و مریدان حضرت

ایشان میگویند که ما خدا را مشاهده کردیم چون است راست

گفته اند فرمود راست گفته اند و این کلام چرا که من مدت

بسیار در طلب بودم چنانچه مخدوم نوح و اسمعیل که هر یک ...

رحمة الله علیهم کرده ایم هرگز بمقصود خود نرسیدم وقتی

که بخدمت حضرت ایشان در آمدم طلب مقصود خود ازیشان

نمودم بغایت اشارت کرده فرمودند این است

بمجرد شنیدن این حرف مطلوب خود یافتم پس چرا

نباشد این بزرگ ... ملازمت پیوسته در خدمت ... نقلست

که درویش حاجی سوره رحمة الله علیه مرید بسیار داشت

چون بخدمت حضرت ایشان ... بمجرد دیدن فرمود که

18

[illegible]

19

تبرک اند که تصنیف ان ... خدمتی ...

که دین ... اولیا که من جمع کرده ... در یا ...

حضرت ایشان بوده اند ان وقت که بجوار قرب رحمت حق پیوستند

کاهی آن رسالها باز نکرده ام نقلست که عارف ... شیخ ...

حضرت میان سید ابراهیم والد پیر طریقت حضرت سید یوسف

رحمة الله علیهما که جد بزرگوار حضرت میان سید جعفر ...

... حضرت ایشان بوده فرموده که از ان روزی که ...

... شوق خدائی عز و جل است محبت ... یقین ...

... اند نقلست از بزرگ ...

میان ابراهیم پسر عارف یگانه مخدوم نوح رحمة الله علیه که

گفته که حضرت ایشان ... زیارت ... میدانست

و ایشان ... میدانند نقلست که روزی مخدوم

ضیاء الدین رحمة الله علیه که دانشمند و عارف وقت بود وعظ

میفرمود و حضرت ایشان در مجلس ... بگوشه نشسته آن

... برخاستند نظر مخدوم بر پشت حضرت ایشان

لعقا و بجو و دیدن فرمودند سبحان الله این پسر در این ایام صحبت
با سر خضر علیه السلام میدارد اگر در جوانی ایشان را ببینیم چه
نیکو تربیت نقلست که صاحب سر الهی برگزیده پادشاهی
درویش میران بهیره که یکی از بزرگان زمانه بود و پیر ایشان
فوت شده بود بعد از مدت بسیار چون بشرف پابوس حضرت ایشان
مشرف شد حاضران مجلس را گفت که شوهر من مرده است
که بی شوهر بودم اکنون شاد بیا شما حضرت ایشان را شوهر خود کرده ام
یعنی حلقه طاعت ایشان در گوش ارادت خود کرده ام نقلست
از درویش صالح سوهره رحمة الله علیه فرموده که دیبا و برقه
و طعامها که اکنون در روزه در خوردن و پوشیدن حضرت ایشان
برابر است اما برای دیگران که چیزی خورند و پوشند و بر قعه
قناعت کردند امر به این جمله نکنند و تحرجه کردند نقلست
که پیر طریقت درویش ابی خویش عبد العزیز رحمة الله علیه
که در موضع [illegible] سکونت داشتند روزی بملازمت حضرت ایشان
آمد با ادب و دو دست خود بر سینه بسته ایستاده بود
حضرت ایشان فرمودند کیست که ایستاده است گفت فقیر

عبد العزیز گفت زینش ابدند و دست مبارک خود را در دست او
نهادند عبد العزیز گفت حضرت ما از زبانی که شنیده ام که حضرت
فرموده اند که صد مرده بیاید ولو کسی را [illegible] حاجت [illegible]
مرید بکار [illegible] تحقیق حضرت شده ام نقلست روزی [illegible]
را پرسیدند که چگونه در حق حضرت ایشان و بهاء الدین گویم
گفت مروی است که زنده را مرده میکردانند و مرده را زنده
کردن نمیتوانند و حضرت ایشان بمرتبه ولایت رسیده اند که مرده را
زنده و زنده را مرده اگر بخواهند بکنند نقلست که قاضی [illegible]
عارف بالله میان عیسی رحمة الله که از کبار منظوران حضرت
ایشان بود فرمود بسیار میگردیدم و در طلب مقصود خود
محنت و مشقت میکشیدم و تنگدل بودم از هیچ جا مطلوب خود
نرسیده ام چون بخدمت حضرت ایشان آمدم از گردن
غلامی ایشان [illegible] و مطلوب [illegible] بپیوستم نقلست که شنیدم
که در اوائل ایام که حضرت ایشان [illegible] خدا [illegible] برکنار
[illegible] وضو کرده [illegible] گذاشتن [illegible] ایستاده بودند چون بجانب
راست سلام گفته اند [illegible]

و آنچه [illegible] حضرت ایشان را [illegible] بود چون بطرف
سلام فرموده هرچه این جانب بود عیان و ظاهر شده بود
نقلست که درویش [illegible] سوهره رحمة الله علیه فرمود که موضع [illegible]
که مقام حضرت قطب وقت مخدوم نوح رحمة الله علیه است
اول است [illegible] حضرت ایشان [illegible] نقلست [illegible]
احمد رحمة الله علیه فرمود که [illegible] صحبت حضرت ایشان
یکماه یکساعت بود وقت رفتن میگریستند [illegible]
صحبت ایشان را کافیه بود نقلست که دانشمند زمانه و عالم [illegible]
میان عبد [illegible] رحمة الله علیه گفته که هر وقتی از حضرت
ایشان [illegible] چنین گوینده که [illegible]
اجلش فرا رسیده [illegible] ما را این سرای [illegible]
نقلست که روزی درویش بهاء الدین کوهیه رحمة الله علیه
[illegible] برداشت پرسیدند که چرا برداشتید
فرمود که بر او الف نوشته است این خبر بحضرت ایشان رسید
فرمودند ما [illegible] که همه خدا تعالی را یاد میکنند
بهاء الدین [illegible] الف [illegible] برداشت [illegible]

که برگزیده زمان بسنین و دوران خویش بوده در کار مجید
محبوب کبریا بایزید رحمة الله علیه که در موضع سوخته سکونت داشت
که گفت وقتها مرا چنین بود که پیوسته در وجد و حال الهی در سکرات
هرگاه این نرا این وقت حاصل شد از مرا بیحد و
ویفر بود نه که ای پسر تنها بعد خدمت حضرت ایشان برید
وهانجا باشید روزی حال بر ایشان غلبه کرد و مطلب فرمود
و گفت بروید صحبت و خدمت حضرت ایشان بکنید
بعد ازان گفت که در فلان مزرع نشسته بودم ناگاه ابری
از آسمان فرود آمد و ازان ابر مردی پیدا شد چون بجانب
من نظر کرد تجلی الهی بر من غالب شد و بوصال خدای رسیدم
نزدیک بود که دیوانه شوم عنایت خدای مرا ازان
نگاه داشت پس طرف سینه که ای پسر بابت وصالی خبر
مکو که وصال هیبت بمجرد شنیدن این لفظ حیران شدم
چون سخن دیگر داشتم چنین میگوید که گاه گاه بسیر بکر
را وصال میشود و نیز بزرگان میگویند که حضرت ایشان مرا
دائم للعلم و چشم در وصال خداست گفت همین بست

و هیچ سنگ نیست درین که دو چشم بو بوست در بحر وصال الهی حضرت
اما گاه گاه ازین برسید ازو چنانکه سنگ پیوسته در دریا است
اما وقتی سر ابری آید چه قرار و تسوی نعت کز شخصی بزرگ
بزرگ زمانه عارف یگانه شیخ بته رحمة الله علیه میگذشت برای
مقصود خویش در انجا بود شبی در خواب مردی را دید که او را گفت
سبحان الله در اینوقت همه کس بخدمت حضرت ایشان میروند
و مطلوب خود میرسند شما در اینجا افتاده به سکینه چون بیدار شد
از انجا شد به خدمت حضرت ایشان قدس الله سره رفت و یکی
از مخلصان گشت باب اول در ذکر و طلب حق و ایثار و
کتمان حال و تجرید و تفرید و اوراد و ابواب دو خطا و عصمت
که حضرت یاد خدا را به بانده و دانائی در موضعی دیگر
دریای ستون و کثرت ساکن بنظاره قدس چشمه رضا نقطه وار
شیخ زمان پیر دوران شرف خو نظر دار در رحمل اکابر اولیاء
پرورده اسرار خو کرده اولاد خواجه در دوش حاضری خویش
قبله رحمة الله که جسم و جان مغرب بشما مقصد صمدی حضرت ایشان
سید عبد الکریم سنه کی قدس الله سره بمر حلان دو مخلصان فرموده

در تاریخ باب در بعد وفصل بیان کرده شد فصل اول در ذکر حق و
ایثار و کتمان و تجرید و تفرید و امثال آن فصل دوم در بیان اوراد و
و ابواب آن فصل اول در ذکر حق و امثال آن و گفت
نوبت للانفاس من الانبیاء و بغیر حق و گفت پس نفس کنید و در نفس
اسم الله بگوئید چرا که بر دمی که نزد توست امانتی است از امانتها
الهی چون این نفس بیاد خدا بر آوردی در امانت خیانت نکردی
و اگر یکدم بغیر یاد خدا بر آوردی امانت سالم را ضایع کردی
و خیانت ورزیدی از مخلصی شنیدم که گفت روزی با عده
از یاران میان راه بنده بودیم بخدمت حضرت ایشان رفتیم مرتبه
در انجا بودم باره بار رخصت گرفتیم در آنوقت فرموده که خدا را
کنید در ظاهر و باطن هرجا که باشید ذکر خدا از خود بشیء خود را
یاد کنید شروع کنید ازان که کجا رفتیم و در خدمت کدام کس بودیم
بیت
سخن چو اندیشه کرده و تو نی بی بی سنگ شد سوی اگر سنی
سوی لکنو لکه نرخ و تو گو خه اگیت سخن دیگر بیاموز
حرف راست در دل جان نویس نویس و گفت در باب وحدت
رسولها خدا باید دانست هر نفسی که به ذکر خدا بر دارد جمعیت

26

رسولی باشد که چنین کند [illegible] الحمد لله [illegible] برد [illegible]

گویا قتل کرده یکی از انبیاء و وارث انبیا را و وی پرسید از آنجا

که چرا بهشت شده رسولها را و گفت طالب را باید که بوقت

رفتن تنها باشد و بطرف پای خود ببیند و نظر متفرق نکند چرا

نظر بهر جا انداختن تشویش دل است و بهر قدم که بردارد اسم الله

بگوید که هر [illegible] نقش [illegible] ندارد و [illegible] میکند و گفت

اگر چیزی بشما میسر شود و آنکس نزدیک شما باشد بخدای عز و جل و آن

چیز موافق و مطابق سنت رسول صلی الله علیه و سلم نباشد چرا

انرا برای الله اگرچه نفع شما در آن است و گفت طالب را

باید که به کار مشغول باشد اول گرسنگی دوم تنهایی سیوم

ذکر خدای بحب [illegible] و گفت باید که پیوسته خاموش باشد

و اگر کسی شما را از چیزی پرسد که از آن خبر داشته باشد جواب

بگوید و بدست اشاره کند تا آن ساعت [illegible] حق [illegible]

[illegible] اگر گفت [illegible] بخدمت حضرت ایشان نشسته بودم [illegible]

سگ آواز برداشت فرمودند [illegible] آمده [illegible]

فرمودند و جواب گفتند و سگ [illegible] و گفت باید که

27

و کس [illegible] اگر [illegible] باشند [illegible] خانه [illegible]

خبر داشته [illegible] از [illegible] سایه [illegible] راه یابد [illegible] باز [illegible]

[illegible] روزی [illegible] دیگر [illegible] حضرت ایشان

عزم [illegible] برطرف [illegible] میان عبد القدوس پیش [illegible]

[illegible] رفته بود و بازگشته چون ما بر در وی حاضر شدیم حضرت

ایشان [illegible] و فرمودند که عبد القدوس [illegible]

[illegible] آمده بود خوش [illegible] و گفت درخت را [illegible]

تا برگ و بار او همه درست آید نه شاخ گیرد و نه میوه و نه بار و گفت

طالب [illegible] که هیچ چیز تمنا نکند و نا مرادی گزیند و بکلام التفات

نکند و نه بکشف و کرامات نه قرب [illegible] و نه میوه و [illegible]

و [illegible] این گفت کشف و قرب و غیره همه خیرات [illegible]

[illegible] عز و جل [illegible] چرا [illegible] این چیزها [illegible]

نکند و گفت آنکس که [illegible] و برای چیزی [illegible]

او بخدای عز و جل [illegible] ندارد و گفته [illegible]

[illegible] بلند [illegible] و [illegible]

[illegible] و گفت طالب را باید که سخن کند چون [illegible]

28

[illegible] شنیدم که گفت روزی حضرت ایشان

[illegible] در مجالس [illegible] گفتم که [illegible]

[illegible] که [illegible] و [illegible]

[illegible] میکند و [illegible]

[illegible] و گفت آن

کس [illegible] طلب [illegible] که کسی [illegible] شناخته [illegible]

[illegible] و گفت کسی [illegible] سخن کردن [illegible] و گفت طالب

[illegible] باید [illegible] خود میکند و گفت [illegible]

حضرت ایشان [illegible] خود [illegible] طالب [illegible]

[illegible] حضرت ایشان فرمودند [illegible]

[illegible] پرسید [illegible] گفت [illegible]

[illegible] حضرت ایشان تا [illegible]

[illegible] طلب [illegible] و گفت طالب [illegible]

[illegible] کند و [illegible] هیچ [illegible]

[illegible] چون زبان [illegible] و اگر [illegible]

[illegible] کند و [illegible] و [illegible]

29

فرمودند آنچکی [illegible] بسیار [illegible]

کی بجن ترجمه بخشاد دل عادت کرد چون سندیان آنچنین بود

یاد کردن دوست [illegible] نرفت و گفت شیخ هر کس [illegible]

بلند [illegible] نیست که [illegible] بسیار باشد و گفت ادبی [illegible]

[illegible] شریعت دیگر باشد که خدای [illegible] عزوجل [illegible]

اذکرکم و گفت طالب را باید [illegible] مشغول

گرداند که ذکر دنی چه کند و گفت [illegible] استاد [illegible]

[illegible] کردان دیگر جهت چوب آوردن [illegible] و مرا

و دیگران را [illegible] یاد کرده بیایم چون در جنگل میرفتم هر

کس بیاد کردن [illegible] مشغول [illegible] بسم [illegible]

حاضر شدن استاد [illegible] حرف [illegible] رسید [illegible]

و [illegible] من خاموش [illegible] هر چند [illegible]

[illegible] شیخ [illegible] گفت هر کسی [illegible]

[illegible] هر چیزی که [illegible] یاد باشد [illegible]

عبادت کرده باشد و گفت [illegible] طالب [illegible]

سخن کردن [illegible] خدا و گفت [illegible] فرق [illegible]

30

[illegible] بگوید خوان خوان [illegible] قرآن [illegible]

[illegible] ترجمه دل چون [illegible]

همه کس اگر خواهی که [illegible] نعمت [illegible] قبول کن و

گفت خدا عزوجل فرموده ما جعل الله لرجل من قلبین فی جوفه و

طالب را اگر کتابی از دوست یاد [illegible] باید که [illegible]

آن مشغول نکرد و [illegible] یا [illegible] حال خود را

از دوست [illegible] مشغول [illegible] سندی [illegible]

[illegible] جواب [illegible]

ترجمه [illegible] سخن محبوب هر که سخن دیگر کند نعمت [illegible]

[illegible] جواب [illegible] و گفت اگر [illegible]

[illegible] بسیار فرق در میان او [illegible]

و گفت طالب را باید که هر جایی که [illegible] مشغول باشد

[illegible] و استقبال [illegible] بود و گفت ذاکر را [illegible] دل

[illegible] اگر چه آن چیز حلال باشد و گفت کسی که خدا را یاد

نکند در میان او و حیوان فرق نباشد [illegible] آدم [illegible]

کریم یاد کنید و گفت طالب را از فوت [illegible]

31

[illegible] دوست [illegible] و گفت چون [illegible]

[illegible] فریب خورد و کسی را که

[illegible] یاد کرد خدای [illegible] باشد [illegible]

[illegible] و گفت [illegible] که خواهی [illegible] با [illegible]

[illegible] و گفت [illegible]

[illegible] این چیز [illegible]

[illegible] دیگر فریب [illegible] سخن

[illegible] دوست

و گفت [illegible] از خدا [illegible]

و گفت ذکر [illegible]

[illegible]

[illegible] کرده [illegible] در میان [illegible]

[illegible] آن یک [illegible] و گفت

چون ذکر [illegible] لا اله [illegible] الا الله

[illegible] دل [illegible] و گفت

و گفت ذکر [illegible] بسیار [illegible] این است که

که خدائی او را با مزد و عده که برانگیختن [illegible] در سینه [illegible] میکند او هم [illegible]
شود همچنین [illegible] فاتحه او هم آن است که [illegible] ذکر جهر کند [illegible]
در خواب یا در بیداری نام خدائی [illegible] فراموش نگردد [illegible]
چون [illegible] لفظ [illegible] میگیرند [illegible]
[illegible] بوقت شب در خانه [illegible] آن نام [illegible]
او را فراموش نگردد و اگر اتفاقا از خواب برخیزد آن لفظ [illegible]
و گر چهره [illegible] همچنین است و گفت و گر [illegible] الا الله [illegible]
پس چون [illegible] فراموش کند دیگر [illegible] ذکر لا اله الا الله بگوید [illegible]
[illegible] الا الله [illegible] کسی گوید که لا اله الا الله اگر [illegible] باشد و گفت
طالب را باید [illegible] ذکر جهر کند [illegible]
[illegible] مثال بر دو این است تمثیل کسی که خواهد [illegible]
[illegible] کرده است
[illegible] و آن [illegible] کرده است [illegible]
[illegible] ساخته [illegible]
[illegible] کرده [illegible] خیرات کرده [illegible]
[illegible] گفت [illegible] گفت [illegible]

طالب را باید که بوقت اسم الله گفتن فکر کند و به هیبت [illegible]
که زبان [illegible] خدا [illegible] را که [illegible] خود [illegible]
و گفت [illegible] ذکر خفی است چرا که [illegible] میگویند [illegible]
[illegible] الله [illegible] از [illegible] و گفت [illegible]
[illegible]
ترجمه [illegible] این همه [illegible] دل [illegible] باید [illegible]
تن [illegible] که روزی [illegible] حضرت
[illegible] و گفت یا حضرت [illegible] شده ام اکنون چکار کنم
فرمود [illegible] بگوئی [illegible] خوابی کرده [illegible]
[illegible] اگر [illegible]
[illegible] است [illegible] که [illegible] است [illegible]
[illegible] و گفت طالب را باید که از هر آوازی که بشنود
او را از آن خدا یاد آید [illegible] آگاه کرده و گفت [illegible]
کسی [illegible] و میگویم برود و قرار گیرد [illegible] میکوبم
که [illegible] و آرام گیرد [illegible] برده و [illegible] شود و خدا را
یاد کنید [illegible] قرار گیرند و [illegible] خلق مرده اند [illegible]

[illegible]

[illegible]

چنانکه کسی غزل ننگ بکرده [illegible] بوده کویی [illegible]
جزوی [illegible] سنگ [illegible] که [illegible]
[illegible] دست [illegible] ترجمه [illegible] بجوان [illegible]
و نقدست هر کس اگر [illegible] که دوست بو [illegible]
و گفت طالب [illegible] فرموده [illegible]
[illegible] کرده [illegible]
مشغول شده [illegible] را از دل دور کند و گفت [illegible]
نیست [illegible] خدا عزوجل و خدای [illegible]
دیگر [illegible] و گفت [illegible] که [illegible]
و گفت [illegible] که پیوسته دل با خدای [illegible]
[illegible] علیه و سلم [illegible]
[illegible] ترجمه
[illegible] دل [illegible]
برده [illegible] و در حدیث آمده ان الله لا ینظر الی [illegible]
و لا الی [illegible] و لکن ینظر الی قلوبکم [illegible]
[illegible] و دیگر [illegible] مجاهده

و مجاهده [illegible] الهی [illegible] باید گفت برای [illegible]
باید شد و گفته‌اند پیغمبر فرموده است صلی الله علیه و سلم [illegible]
و در [illegible] که در گوشه [illegible] خدا را یاد کند او را
در آنجا تنها [illegible] و نان [illegible] برساند چنانکه بکسی محتاج
نکرود از مخلصی شنیده‌ام گفت روزی من [illegible]
مریدان [illegible] حضرت ایشان در راه میرفتم [illegible]
[illegible] بودم چون حضرت ایشان [illegible] بسیار
[illegible] و روی مبارک بطرف من بوده فرموده که این
[illegible] دیگر حاضر [illegible] که چنین میگویید و دیگر [illegible]
[illegible] گفت [illegible]
اگر [illegible] با دوست و گفت [illegible] نخواهد [illegible]
نه کرامت نه مشاهده نه معرفت نه [illegible] و [illegible]
[illegible] و خدا را برای خدا یاد کنید [illegible]
[illegible] ترجمه [illegible]
[illegible] همه [illegible] کسی باشد که محض
برای دوستی دوست برکند و کسی برای اجر [illegible]

[illegible] خدا را یاد کنند [illegible] که در [illegible] قلب
[illegible] چون فقیر [illegible] باشد [illegible] خدا [illegible] اشتغال
[illegible] حجره [illegible]
[illegible] بیرون [illegible] زبانی که فقیر در حجره
نشسته [illegible] شیطان [illegible] کند تا بیرون
[illegible] کردن [illegible] گفت [illegible] در شرق
سکونت [illegible] باشد و خدای یاد میکند [illegible]
[illegible] خدای عزوجل [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] گفت چنین [illegible]
[illegible] احمد [illegible]
حضرت ایشان [illegible] فرموده که [illegible]
گشت [illegible] گفت و [illegible] وقت که [illegible]
[illegible] حضرت ایشان تبسم نموده فرمودند ای احمد
وقتی که [illegible] برکرده [illegible]

نیز بالائی او بنهد و خود بدست و پائی رقص میکند و بر زبانه
سخن میگوید و بدان طریق راه میرود چون شیخ احمد ایشان
خاموشی بر لب نهد و هیچ گفتن نتوانست حضرت ایشان فرمودند
که سویه دل بر سیدا ند بدست و پائی گفت فرق کند میان
نفی و اثبات یعنی بوقت لا اله الا الله ضرب اثبات زود بزنید
و گفت ذاکر اقران یاد نماند گفت از شر مرده که به زنده بهتر
چرا که زنده الله خواهد گفت و مرده میگوید گفت مرد زیرا
که بسیار روز مرا یاد کرده اکنون چه کرد خدای مشغول شوید از گلیمی
شنیده ام که روزی بخدمت حضرت ایشان بطرف موضع
بلبری از شهر بیرون آمدم چون بدانجا رسیدم حضرت ایشان
در دروازه مقصوره یا منم و سادات که بیرون دروازه بودند
ساعتی با ایشان در سخن کردن مشغول گشتم چون حضرت ایشان
شنیدند مرا طلب فرمودند و نصیحت کردند که چون شما سخن
میگویید با ما می بردم فقیر را نباید که بسخن کردن مشغول گردد
و اگرچه سادات میگویند که گفته باشند تا چه شده و مرا از انساب
بسیار پند و نصیحت فرمودند چنانکه هشیار شدم و آگاه گشتم

و تجارت گرفته به شهر تنه مراجعت نمودم و گفت اگر کسی با
خداوند تعالی سر خبری عنایت کرده باشد باید که جهرا یاد کند
سید شیخ شیرازی [illegible] چو چند دین کار
[illegible] بستر اگر کشادی باد چون
فاش کرده شود سخن را که لذت آن سخن لذت را اوردد
که روزی مریدی بطلب حضرت ایشان آمد او را پرسید خدا
هیچ مشغول بجا باشید گفت بچه مشغول هستم اما حضرت ایشان
یاد دادم فرمودند بهتر و گفت کسی که طالب رزق باشد او را
نباید که نام الله بگیرد بلکه او را باید تا نام رازق یاد کند طلب
خدا موزون بنام مرادی [illegible]
[illegible]
یا از خانه مرد یا باز نگردی [illegible] را بدست کرده کن
و دیگر خبرها چون [illegible] آورده اند که روزی مریدی بخدمت
حضرت ایشان آمد او را گفته میخواهید با الطلب خدا مشغول شید
در جواب گفت به برکه حضرت ایشان همه خبرها حاصل میشوند
فرمودند که با این روش میگویند تا یک طریق حاصل گردد

بهتر است و گفت از همه عبادت اسم خدا بهتر است و گفت
چنانچه در درهم و روپیه و دینار عدد و بیه و لعل عدد دینار
و گوهر در غیرت و لعل در تعظیم و عزت اسم خدا بهتر از عبادات
و دیگر بجنس است آورده اند که روزی حضرت ایشان را گفت
اگر همه کس را نفع میشود و مرا هیچ نیست فرمودند که این اوردی
سخن بگوید پس ترا بجا که اند و این وقت این بیت فرمودند
[illegible]
[illegible] ترجمه همان با این طرف همان با طرف
او همان جل میبار دو ده دستنی همان همان می بینید و گفت
بعضی فارغ مشغولند و گروهی مشغول فارغ و گفت حبس دم به
گرد چون پوستین او از باد پر کند تا ماسیده شود پس چون
[illegible] بیرون آید
حبس دم اسم الله سینه بباید گفت و بوقت کشادن لا اله الا الله
[illegible] حاصل شود نه محلفی شنیدم که گفت روزی
حضرت سفیان ثوری رحمة الله علیه که فرموده انا اخرم الوصول
[illegible] الاصول بگفته ایشان منو اندم از استماع این الفاظ

خوشحال وخرم گشتند و حدیثی چند لطیف بر زبان مبارک گذرانیدند
میکردند پس فرمودند که اصحاب ما مشغول چیزی اند اندک خوردن
واندک گفتن و ذکر حق بسیار کردن چون طالبان مر این چهار
سعی بی نهایت نمایند هرآینه از وصال حضرت الهی باز نمانند و گفت
خدای فرمود عزوجل واذکر ربک اذا نسیت یعنی خدای را
یاد کن وقتی که خود را فراموش کنی و گفت ذکر کن خدای را در حالتی
که هوای نفسانی و خداست آن بیان کنی گفت یاد کن خدای را
عزوجل در لحظه که ذکر خدا را فراموش کنی و گفت خدای فرمود
عزوجل واذکر ربک فی نفسک تضرعا وخیفة ودون الجهر یاد کن
مشغول شوند در قلب خود بتضرع و زاری یاد کنید خدای را [illegible]
در باطن یعنی زبان و دل چرا که تضرع و زاری حصه دل است
و جهر نصیب زبان دیگر است و گفت سی حرف است نقد
نقد حرف بلغه و سی حرف بعد نقد حرف ساده و سی حرف
ساده نقد حرف ستاره و سی حرف ستاره نقد حرف اسرار
و سی حرف اسراره نقد حرف خفاره و سی حرف خفاره
نقد حرف اخفاره و سی حرف اخفا نقد حرف وجود

فرمود خدای عزوجل ان الله یامرکم ان تؤدوا الامانات الی اهلها
و گفت نفسهای که خدای تعالی بشما داده است امانتهای خدای اند
زنهار در ان خیانت نورزید و باهل آن رسانید و گفت طریقت
صحبت است هرکس خدای را یاد دارد و با اخوان باید که وقتی
از پیر جدا باشد بذکر مشغول بود و گفت هرجا که باشید مرا [illegible]
نگاه کنید و گفت فقیر باید که لباس سیاه پوشد تا برتبه [illegible]
بر سر جده نیز سیاه کند و گفت طالب را باید که پوستین و قبه
پوشش بود و رسن را در مرقع داشت زند که درین فقیران
رسن داشت زدن و تجرید کشیدن بر مرقع خود دوختن است و گفت
فقیر را رسن زدن مراد و قید بر قبه پوستین است تو برای
محبت اهل بیت بعده از پیر خود شنیدم که روزی
[illegible] وقتی حضرت ایشان را دیده خندید وانوقت [illegible]
که چند رسن بعد اعتقاد کردم که دوخته شانم و رسن داشت [illegible]
دوخت فرمودند که رسن داشت زدن و مرقع را دوختن
فقیران نسبت من خوشحال شدم و تسلیم کرده چند خرقه
مشغول شدم و گفت که فرزند من خود را میگویم که شما ما را

[illegible] بخدای مشغول شوند و خلوت گزینید و
خدمت عیال شما بر [illegible] وسوسه نکنید [illegible]
کرده یعنی بصحبت حضرت ایشان نشسته بودم و بردوش
خود کفنی داشتم وآن بسی سخت بود حضرت ایشان برهنه
دوش هستم آن کفنی از خود برآورده بردوش حضرت ایشان
افکندم بالعذر فرمودند ما را بجا رسید تا بالای این کفنی [illegible]
که سخت کرده که بسیار نرم است و گفت [illegible] باز
که مرقع را پوشیده ام گاهی دری سفید بردوش بکردم
و گفت خواستم تا چادری یک بیک و پارچه نرم بپوشم لحاظ
انکه مبادا دیگران محبت شوند آورده اند که روزی حضرت ایشان
سوار شده در راه سمرقند اتفاق درویشی که [illegible]
در مجاهده ذکر لباس مشهور و معروف بود جامه سفید
و دستار بزرگ پوشیده در راه با حضرت ایشان بیوست
همراه وی گفت فرمودند که شما جامه که شما [illegible] که پیش ازین
بودید آن همه بدلیت تا حضرت ایشان [illegible] چون
[illegible]

بر جبه طلا مده قبا یا و جبهای [illegible] و آن [illegible]

محبوب است؛ حضرت ایشان این جبت بالسیاه جبه بود [illegible]

و دیگر و دوا [illegible] و فرجوذ [illegible] حرکتی [illegible]

ستایی و نیازی نیست که [illegible] ترجمه [illegible]

[illegible] و کج و دور کن [illegible] این یا [illegible] دستان کن که محبوب

را [illegible] کند پس [illegible] خاموشی بر لب آمد

و هیچ [illegible] در کت میان سر بر نهد [illegible] و تمام پوشید [illegible]

آن جایی محل تماشا [illegible] شیطان است و گفت هر که حلال

خورد و حلال پوشد هر دعایی کند مستجاب گردد و آن حلال

آن است که [illegible] خود را وراب [illegible] و [illegible]

بدست خود [illegible] باراب خود چنان باشد که حلال

خورد و حلال پوشد و هر دعایی که در آن وقت کند مستجاب

شود و گفت خداک و پوشاک [illegible] و [illegible]

[illegible] و دیگر [illegible] و آن [illegible] قبول کرد

گفت طالب را باید که پوشیدن [illegible]

[illegible] هر جا که [illegible] و تکلف نکند [illegible]

[illegible] از عرش فرود آمد [illegible] سفید داشته باشند هر که [illegible]

[illegible] نشوم و اگر [illegible] باشد [illegible]

مرقعه بود [illegible] و گفت لباس تقوی چون [illegible]

[illegible] باشد گفت فقیر را باید که [illegible] چادری [illegible] و [illegible]

[illegible] و دیگر طلب کند آورده اند که روزی [illegible] حضرت ایشان

برای [illegible] ببر [illegible] و دوش [illegible] فرموده حضرت ایشان

[illegible] در آنجا حاضر بود چادری سفید از دوش خود [illegible]

بر [illegible] حضرت ایشان نهاد و [illegible] از دوش [illegible]

بر زمین نهاد و فرمودند که چادری سفید کسی [illegible] پوشید

که دل سفید [illegible] داد و [illegible] پوشیده [illegible]

این [illegible] چادر [illegible] کن [illegible]

[illegible] ترجمه این [illegible]

چادرهایی سفید [illegible] و حال [illegible] ایشان

[illegible] ما وجد [illegible]

[illegible] و [illegible] بزرگان بوده اند که

مرقع [illegible] گشته [illegible]

آورده اند که روزی فقیری بخدمت حضرت ایشان در آمد [illegible]

پرسیده برای چه آمده گفت برای [illegible] که باده [illegible]

کسی از فقرا [illegible] جبه حضرت ایشان لباس جبه [illegible]

اول قدم فقیر در [illegible] مرقعه [illegible] از مجلسی شنیدم

که روزی حضرت ایشان نزد دریای [illegible] خدمت [illegible]

هر که [illegible] سید جلال شیرازی [illegible] و [illegible]

حضرت ایشان [illegible] ایشان حضرت ایشان را دیده

فرمودند [illegible] که حرمت و عزت [illegible]

حضرت ایشان فرمودند [illegible] گفت خدای عز و جل

فرموده یا بنی آدم قد انزلنا علیکم لباسا یواری سوآتکم وریشا ولباس

التقوی ذلک خیر لباس تقوی [illegible]

[illegible] طالب را باید که مجرد باشد [illegible]

[illegible] کسی [illegible] طالبان [illegible] نکاح

کرد از زمان [illegible] میشود آورده اند [illegible] که

بخدمت حضرت ایشان کسی آمده [illegible] رسیده

اگر [illegible] خوشحال و [illegible] گشتند [illegible]

صفت جمال دارم سیاه چه بی [illegible] و کرامت بسیار است
هر عضو یک کت زنستان طالب میشوند ایشان [illegible] کسی
میشود و دیگر زن همه با یکدیگر مذهب که خدای وجب جا که
مریدی ساخت که روزی در مجلس حضرت ایشان نشسته بودم که
مریدی آمد و حضرت ایشان را طلب کرد تا در نکاح او برود
تشریف فرمایند فرمودند من این اسپ را نداشتم که تو در جاه آنی کی
آمده طعام خوردم هر چند آن فقیر سعی نمود حضرت ایشان نرفتند حتی
گویند حضرت ایشان را هر کسی که میخواند میرفتند با وجود این حال به نکاح
آن فقیر نرفتند و گفتند درویشی مجذوب بود روزی [illegible]
بیامرز کسانی را که پیش من بوده و کسانی که اکنون باشند کسی
روزی پرسید چرا این لفظ میگوید گفت کسانی که پیش من بودم
مرا خبر نکردند تا که خدا انشیدم و کسانی که الآن هستند از من خبر نشنیدند
در نکاح کنیم ...... از مخلصی شنیدم که روزی [illegible]
اخیر حال حضرت ایشان چشم کلیدی در خانه عالم [illegible]
در فقر بود چهل از [illegible] بیرون آمد روزی خود [illegible] کرده از [illegible]
با زادی [illegible] رسیده که چرا روی سیاه کردید گفت [illegible]

که اشارت این و بیا بنید و چنان [illegible] حال او این طریق
با چون [illegible] گذشت تن مرید نکاح کرد در این وقت حضرت
ایشان دو بودند چون این خبر بسمع حضرت ایشان رسید فرمودند
که آن فقیر را خواهی گفت که اول مرتبه که روی سیاه کرده بودم
جهت رفتن پیش اهل دنیا بشستن پاک شد اکنون دل [illegible]
کردی که هیچ چیز پاک نکرد و گفت فقیری که بدل خود [illegible]
کند هیچ کسی نشد در سوراخ موران [illegible] شد و در آن وقت از این
سوراخ بسیار موران پیدا شد آورده اند که روزی [illegible]
حضرت ایشان شخصی آمد و گفت فلان مرید نکاح کرد حضرت
ایشان بمجرد شنیدن بسیار گریستند و فرمودند که او امروز
بمرد و رخت از سرای حیات ببرد و گفت بسیری چه چون
گفت که با دو زن که خدا نکن یکی از آنکه [illegible] چون
چند روز بگذشت پدرش گفت دیگر جوابی [illegible] گفت
این که دارم مرا و ترا بس است از مریدی شنیدم که گفت
روزی با مریدان دیگر در نکاح یکی از مریدان حضرت ایشان
رفته بودم چون از آنجا بازگشتم در مقصورا [illegible] که دایره

است آمدیم حضرت ایشان نماز چاشت که [illegible] تشریف فرمودند
بر سر پای مبارک [illegible] نشستم فرمودند که خون [illegible]
انداخته آمدید گفتم همچنین است که حضرت ایشان [illegible] چون
سخن صبح بر بیابان شب [illegible] آمده و خود آفتاب [illegible]
شب را بر باد داده روی مبارک حضرت ایشان که آفتاب
تابانی بود منور گشتم و نشستم حضرت ایشان فرمودند که [illegible]
مدد کنند کرده چون نظر درویش نظر بر [illegible] مدد کنند کرد دو
روزی شخصی [illegible] گفت در صف حوران و غلمان [illegible]
و گفت مسلمانان در بهشت باشند و حوران و غلمان خدمت
ایشان کنند فقیری آنجا حاضر بود و گفت چه طایفه که انجام
بجای اسند [illegible] انجام از مریدی شنیدم که روزی صحبت
حضرت ایشان حاضر بودم و من پیش از [illegible] حضرت ایشان [illegible]
[illegible] گردنا را ببوسم بطرف من نظر کرده فرمودند که ای
بیچاره را چه باد بر سرش انداخته و گفت مثال [illegible]
که جمال و اهل دیده نبی کنند آن است که چون [illegible]
رفته رقص کنند ما یا ان دیگر [illegible] که این [illegible] را [illegible]

50

بدست آمده [illegible] خواهد [illegible]
کرده اند و آمده که [illegible] می خواست که نکاح کند این خبر بحضرت ایشان
رسید فرمودند [illegible] تا بیارد و دران وقت بر سبیل [illegible] فرموده [illegible]
او پسری داشت آن پسر [illegible] گفت که [illegible] زن باید که [illegible]
رضا شوم [illegible] گفت صبر کن بعد از ان
چون او را [illegible] که رضا کردند [illegible] چون صباح
شد [illegible] تمام بیرون آمده [illegible] که ناگاه [illegible]
[illegible] چون [illegible] شد کسی گفت [illegible]
[illegible] خواهم گفت که ترا شوهر کند [illegible]
[illegible] گفت همیشه می شنوم کسانی که طالب [illegible] زن و فرزند [illegible]
[illegible] شده [illegible]
[illegible] شنیده ام که طالبان ازین راه برگشته اند [illegible]
[illegible] گفت روزی من [illegible] و مردان [illegible]
حضرت ایشان [illegible] خدمت [illegible] چون [illegible]
برای خدمت [illegible] حضرت ایشان بجای [illegible]
و دیگر [illegible] دیدم که حضرت ایشان [illegible] خود [illegible]

51

[illegible] روز [illegible] مقام کردم که
حضرت ایشان [illegible] نکنند [illegible]
[illegible] مستغرق بوده [illegible]
پس حاضر شده [illegible] و خواستم [illegible] مبارک [illegible]
بردم [illegible] دست شریف خود [illegible]
[illegible] و تعریف [illegible] فرموده اند که
شنیده ام [illegible] زن دیگر [illegible] نکاح خود [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
کسی [illegible]
[illegible]
کنند که [illegible] حضرت ایشان [illegible]
[illegible] فرموده اگر [illegible] نکاح [illegible]

52

[illegible] سبب [illegible] خدا [illegible] محروم [illegible]
[illegible] و این گفت [illegible] اجازت فرمود تا [illegible]
آمدیم و [illegible] حضرت ایشان نیز تشریف فرموده [illegible]
حدیث که پیغمبر صلی الله علیه وسلم فرموده ما ترکت بعدی فتنة
اضر علی الرجال من النساء [illegible]
میران [illegible] بسیار خوشحال شده [illegible]
[illegible]
[illegible] شهوت [illegible] که سنت را
ادا [illegible] اگر [illegible] شهوت [illegible] کند [illegible]
جماع [illegible] عظیم [illegible] آن [illegible]
گناه [illegible] سبب [illegible] نکاح [illegible]
[illegible] محروم [illegible] گفت وقتی که من [illegible]
خبری [illegible]
چه خواهد شد [illegible] حکایت [illegible] فرمودند که [illegible]
[illegible] مشغول بودم که ناگاه برادر بزرگوار
[illegible] دست بگرفت [illegible]

و از آنجا جاده ساوه‌تان و قاچیان نشسته بوده مرا پیش آن
نقاشه من از نشستن حیران بودم و هیچ خبر نداشتم که اتفاقا
قاضی گفت که بچهار شرط شرعی عاقد را قبول کردی بچه د شدن
این سخن خبردار گشتم و در باخودم هیچ نگفتم مجاوران جرا شرم و ننگ
ساوه‌تان دامن‌گیر شده و ناگزیر به ناچار آن قبول کردم و
ما که فقیر از ما نصیحت منع از نکاح حکیم چنان است که آنچه مرا
حرز شده مرا به دیگران پیش از آن رسید گفت کسانی که گویند
زن آوردن سنت است و مشهور است و موافقت به پیغمبر علیه السلام
این عجب است و مشهور است که پیغمبر علیه الصلوة والسلام شب [illegible]
در عبادت می‌ایستاد که پای مبارک آماس می‌کرد پس چرا
با این عبادت پیغمبر علیه الصلوة والسلام موافقت نکنند و آنکه
فرموده اند امر او مثل بیمار [illegible] که مولانا بهاء الدین [illegible]
پیش از آنکه خدا شدن بدست خود زر نمی‌گرفت و نیز سود
و چون که خدا شد کسی [illegible] داد بگرفت و به خوان [illegible]
و در دستار بهاء الدین ابراهیم پسر حارث [illegible] نوح علیه [illegible]
گوید که من در آنجا حاضر بودم چون [illegible] کردم دل [illegible]

گرفت و بیزار دل از هم گشتم [illegible] حضرت ایشان
اسم و حقیقت حال [illegible] عرض نمودم فرمودند این [illegible]
[illegible] داده و بخود مائل گردانیده که خلق [illegible]
شش ان فقیر و برابر [illegible] تا بیرون ایشان نهاده بجود استماع این
کلمات شریف دل من قرار گرفت و بخانه خود رفتم [illegible]
[illegible] که روزی حضرت ایشان رحمة الله علیه در نکاح [illegible]
[illegible] و درد این دو بیت را [illegible] جانور [illegible]
[illegible] این [illegible] کسی [illegible]
[illegible]
ترجمه اول بیت اگر انداختی اندرون [illegible]
این [illegible] شده چند را برده و [illegible] ساخت [illegible]
بیت [illegible] اگر [illegible] دیده [illegible] الوقت [illegible]
آن [illegible] انداخت و گفت اگر [illegible]
و زن جوان [illegible] سخن گویند [illegible] شیطان [illegible] شهوت
و رغبت [illegible] بکشند [illegible] با هم جمع
شوند [illegible] شیطان [illegible] خطر عظیم اندازد

[illegible] کثرة الجاهلون گفت طالب علم و دانشمندان
چون [illegible] میگویند اسم و فقیر در ابتدا او [illegible]
مشغول میکردند گفت [illegible] عالمان اشتباه فقیر است و گفت
[illegible] خیر من کثرة العلم و گفت حافظ قرآن بسیار نه‌اند و
حافظ [illegible] اند گفت طالب علم بسیار نه اما طالب علم کم اند
[illegible] کا [illegible]
[illegible] اهل [illegible]
و فقیر [illegible] که ایشان [illegible] میکنند [illegible]
پرده برسیده اند و گفت فقیر را باید که هیچ نخواند مگر [illegible]
که فرض است [illegible]
خواندن که برای [illegible] باشد از آن کسب [illegible] است
و گفت علم به بهشت رساند و ذکر بخدای این دو بیت [illegible]
[illegible] که یکی از [illegible] بود رحمة الله علیه نقل میکرد [illegible]
[illegible]
[illegible] ترجمه [illegible] که [illegible] کدام
یکی از اینها [illegible] اما آن [illegible]

صرف?

[illegible]

مطالعه [illegible] همان خوانده همان خوانم همان حرف [illegible]

آورده‌اند که طالب علمی که روزی در صحبت حضرت ایشان می‌نشست

[illegible] بود که گاهی سبقی میگرفت و گاهی

بصحبت حضرت ایشان مشرف میشد [illegible]

[illegible] حضرت ایشان بود [illegible]

اکثر [illegible] از حضرت ایشان فائده و نفعی [illegible] و اثری از صحبت

[illegible]

[illegible]

[illegible]

59

درستشم که هرون سخنان بشنود و بگیشم از مجلسی شنیدم که گفت
روزی یکی از طالبان علم بحضرتی گفت که چون حرمان حضرت
ایشان بسیاند زطالب علم محروم بمانند و در شرح غول بکنند سن
آن سخن تو مابسمع حضرت ایشان رسانیدم بعد از حضرت
طالب علم مهمان شدند و تعظیم و تکریم بجا آورد و هرچه
حاضر گردانید هرچه که همان سخن را از من شنیده بود
بود در میان تنها حضرت ایشان [illegible]
که کدام سخن چند شرح گفته ام هرگاه فقیری نزد من می آید
نصیحت اندک [illegible]

[illegible]

60

[illegible]

61

[illegible]

روایت آورده‌اند که روزی یکی از مریدی از موضع خود به زیارت حضرت
ایشان درآمد حضرت طعام نزد او کشیدند که برنج پخته بود ببردند تا بخورد گفت
یا حضرت این طعام را هرگز نخورده‌ام فرمودند [illegible] چه بخوری دیگر گفت
یا ره‌آورد وجود داشتم [illegible] پخته میخورم حضرت خوشحال شدند
و این بیت را فرمودند بیت [illegible]
[illegible]
مصرع [illegible]
[illegible] فقیران کرامت و سیری [illegible] گفت فقیر را باید که
چون دیگران بخورد [illegible] گفت اگر
مهمان کس شود باید که بخورد و دریوزه کند و یا قرض کند
[illegible] خالی [illegible]
[illegible] خوب چیزی دارد آورده‌اند که روزی
[illegible] در آن وقت حضرت ایشان در حجره بودند و طعام
در آن حجره بود یکی از فرزندان بزرگ حضرت ایشان در حجره
آمد و خواست پاره از آن طعام [illegible] حضرت ایشان
گفت [illegible] حضرت ایشان [illegible] نکنند

طعام ماند پس و هم آورد که امروز [illegible] حضرت طعام [illegible]
در آن فکر بود که حضرت ایشان [illegible]
[illegible] ترک کنید و [illegible]
و دیگر طلب [illegible] و گفت [illegible] مهمانی که [illegible] دریوزه [illegible]
[illegible] دوستی با او کنید که [illegible]
و گفت دریوزه [illegible]
[illegible] و گفت اگر فقیری مهمان آید باید
که قرض کنید [illegible] سود [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] دوستان [illegible]
کار درست شود و گفت [illegible] طالب [illegible]
[illegible] که رزق طالب [illegible]
[illegible] و گفت [illegible] رزق طلبه [illegible]
[illegible] باشد [illegible] طعام [illegible]
[illegible]

[illegible] و بر دیگران ایثار کنند [illegible] چون [illegible]
و گفت [illegible] گرسنگی [illegible]
و گفت طالب را باید که طعام نخورد مگر گرسنگی [illegible]
[illegible] بخورد [illegible] گرسنگی [illegible]
[illegible] بر زمین [illegible]
باید که هیچ نخورد و چون گرسنه شود دریوزه کرده بخورد و گفت
طالب را باید که دریوزه کردن چون [illegible] باشد که اگر [illegible]
[illegible] چیزی [illegible] بخورد [illegible] و گفت طالب را
باید که چون [illegible] طعام [illegible]
طالب را باید که [illegible]
چون [illegible]
[illegible] و گفت طعام دریوزه پاک است
چون فقیری کاسه [illegible] دریوزه کرده [illegible]
[illegible] جبرئیل علیه السلام [illegible] که در آن طعام
باشد [illegible] و گفت هر که دریوزه [illegible]
و خود بخورد [illegible] برکت حاصل آید و گفت [illegible]

65

کردن است و در راه خدا جهت تعزیه گفت الجوع طعام الله فی الارض و گفت اگر کسی شما را بگوید که شب مهمان ما خواهد شد
یقین دانید که شب الحکم وی بمن خواهد رسید [illegible] و خدا تعالی
عز و جل در قرآن خود ضمان رزق همه کس را چیز نهاده است
و وعده صادق نموده و شما از این یقین میدانید و در طلب [illegible]
منکر دید و اعتماد و ثوق دارید بر کسب خود و گفت طالب را
باید که انسانی که بر و مان در ابتدا او در صحبت الله باشد که نه بود و
بار دیگر رخسار نطلبید و گفت طالب را باید که از مرد مان
پنهان بگریزد که باغ از شیر و مرد الله شیر گفت طالب را هم
که البته تنها باشد و چشم خود در سینه خود نهد و گفت مثل
کسی که بر زبان سخن الهی تکرار کند و در آن وقت همه از او
کنند مثل آهوی است که صیادی او را تیر زده [illegible]
رود او ترسش باشد چون مدتی کند و آهو دران زخم گرم
افته و کشته شود و لاغر گشته اگر در ابتدا او ترسش [illegible]
کار گرسنه که یکبار بر زمین می افتاد و حلال مشید [illegible]
اندی نفع بگرفتند و از ایشان خواهش شد و گفت طالب را

66

طالب را باید که چون بنگرد باشد که اول افراد دنیا به خوشتر
و بهتر میان او دوست و لذت بنز میانش آیه همچنین پیری و
طفلی بکار است و وقت توبه کردن و عبادت او و در جوانی است
و در این صنعت عبادت باید و ذکر حق مشغول گردد و بر کت
عبادت جوانی خطاهای ایام جوانی طفولیت او محو گردد و در پیری
نیز لذت آن عبادت باید ان الحسنات یذهبن السیئات
طالب را باید که چون دیگ صفالین باشد که چون او را آب
کرده بر آتش نهند اگر صاف است شکست و ریزه ریزه گشت
از عذاب آتش خلاص است و چون تمام شکست و سوراخ شد
رنگ و هیشه در عذاب باشد [illegible] سد که بنور را
[illegible] پیری سواته [illegible] اگر کسی مراد
یکبار [illegible] بیرون شد اگر ان فریاد را دوست [illegible]
زنشان بیرون نیز رفتند و گفت طالب را باید که چون [illegible]
مهمان کسی نشود هر جا که او را آن شب آید مقام کند و اگر روز [illegible]
بیهی او را شب اید توقف کند و قیح [illegible] که همه خلق
خفته باشد و گفت هر که نفس تنها باشد و بر دمان [illegible]

67

[illegible]

رسیدند آن زن را ورد و مصحب گرفت و دعا خواندند اگر
اگر آواز کنند پدر شوهرش نشنود و اگر جهان دارد [illegible]
بیش از حد و نهایت رسد لا علاج است ابدا ابدا و اعوذ کردن
و گفت نشانه یی که با دل نیز افتد و ملال شد چون [illegible] و از نرمش [illegible]
بیکار میگردد و آزار کشند و گفت طالب ما باید که خواب کم از تشنه
باشد و ناگاه خوابش در باید از زمان هر طرفی که بنهند تنزل او جان
و گفت چون فقیر در خواب باشد و دانو نجنبد باید که بر خیزد و خود
بکند و نشسته باشد چون خوابش در باید با بجنبد الکلفی [illegible]
که روزی یی فقیری چهار زانو نشسته بود حضرت ایشان نزد او با ...
اشاره کردند که مرغی را در دستش که حیوه [illegible] نمی شنیدن آن
فقیر که چو کرد لب بپای گذشت که آن سخن در دل من انشغاله گرفته
و هم که در بود نشسته امد گفت کسانی که طالب خدا اکنند ازدنیا
سرد دل کنند و او را خوار و نزار نیدا اشنند و کسانی که طالب
دنیا شده اند خدا محروم مانند هر چی گوید که زندی حضرت
ایشان ورده خود میرفتند و کس و فقیری دیگر [illegible] ایشان بودیم
پائی راه پدر آن فقیر نزد حضرت ایشان آمد و گفت ای

خادم خود را گوئید یعنی فرزند مرا [illegible] باید و جا دری و جامها بو
و حق ما نگاه دارد حضرت ایشان تبسم کرده فرمودند هرگز
این دعا نخواهم کرد و ملک بگویم تا در طلب اشتغول کرده و این
راه نگردد و گفت فقیر را باید که بالکلیه از علائق گسسته شود و تجرد اختیار
کند بیت تجرد اگر ایشان [illegible] کن که دین [illegible]
شنیده ترجمه ما که از تجرید بر آمدند و در تفرید داخل شده بعضی را
کاهی عید شود ایشان همه عید است گفت فقیر را باید تا اول
تجرید تمام کند بعد از آن بتفرید برسد و گفت اگر کسی که در دنیا
فقیر هم با مانند پوستین مردمان [illegible] است او نیز [illegible]
[illegible] شعر
کوک ترجمه رجیزار [illegible] کجا همراه خود [illegible]
آورده دوست دیگر تعلق تعلق گفت جمعیت [illegible]
نعلین جمع تن گفت اگر فقیری دروغی در دل کرده در حجره یکسال
نشیند و تنهایی گزیند البته آن دروغ در وی خدا اکار ازدل
اندازد و گفت السیرة اثر و لکن [illegible] [illegible] و الجبر [illegible]
دکلیت [illegible] لا یرجی [illegible] گفت [illegible] من [illegible]

جب آنجا و [illegible] و بسیار فقیران [illegible] و جا [illegible]
باید که خدمت شد [illegible] کردی [illegible]
پر دلیو و آنچ در آن :: ترجمه جهانی و مشایخ دارند و مشایخ
اشارت چشم [illegible] نگاه [illegible] داده و قسه دردالیت [illegible]
کاهی حضرت ایشان میفرمودند که آن کمال است و گفت اقدام
گرستن است اندیشی از آن برای [illegible] و نوزده برای کم
او [illegible] شدید [illegible]
رفت فراقان [illegible] ترجمه دوستی به پیام حاصل [illegible]
و با مردی محبوبان [illegible] بیاید تا که در شبهای تاریک
چشمان لعل آن خون [illegible] وقت از دل خود ان
طالب که هوا و خطرات و هوس [illegible] حضرت ایشان
این بیت [illegible] نقل میکردند بیت
[illegible] [illegible]
جمله [illegible] ترجمه دوستان [illegible] بر کنار [illegible]
[illegible] دست [illegible] گفت [illegible]
باید که نفی وجود خود کند تا آن [illegible] که در [illegible]

71

[illegible]

72

[illegible]

73

[illegible]

پیش ... [illegible] ... بروز و حضرت ... [illegible]
دگشته و ز مکلفی ... و ز تکلیف خواندن خلق را بسوی خدا ...
می خندند بر کسانی که ایشان ... دیگران میکردند و دیگر ...
کار ... که دیگر خدا ... و راه ... گفت ...
حق ... خدا ... برگزیده اختیار کند اما چون حکم خدا و رسول
او شود ... این کار قبول کند گفت چون از کسی ...
تمام ... گفت طالب ... باید که ... حجره خود ...
و خود ... که ... شود ... کند و آنجا ...
چون ... آفت ... کند ...
گردد و قرار یابد گفت طالب ... باید که ... نشسته باشد
و در آن وقت یکی ... حاضر گردد ... [illegible]
این عالم حکمت ... [illegible] ... حکمت
... [illegible] ... شنیدن ... [illegible]
... فرموده که بعضی جانوران دریائی هستند که ... [illegible]
... و بعضی در صحرا ... هلاک گردد ... [illegible]
از جانوران هستند که ... دریا ... [illegible]

دریا باشند هلاک ... [illegible]
و گفت ... باید که ... اهل دنیا ... [illegible]
... منزل ... اگر چون ... [illegible]
... مقام کند ... [illegible]
... اگر چون ... مسجد قرار گیرد ... [illegible]
... حضرت ایشان ... نشسته بودم چون ... [illegible]
رسید حضرت ... خود را بدست گرفته ... [illegible]
... [illegible]
حضرت ایشان ... [illegible]
گفت اگر کسی ... [illegible]
... [illegible]
... [illegible]
... در آن وقت ... [illegible] ... مشغول گردد
... اگر ... [illegible]
مشغول ... گفت ... که خشم بود ... باشد و گفت
مردان ... تندی و ... خشم ... [illegible]

... [illegible] ... گفت ... [illegible]
... [illegible] ... کنند چون ... [illegible]
میوه ... سایه ... چون ... که ... [illegible]
بلند ... و سایه و میوه ... بلندی ... [illegible]
روزی در صحبت حضرت ایشان فقیری ... [illegible]
فقیران ... حضرت ... [illegible]
... و فرمودند که فقیر را باید که ... مجلس حاضر گردد ... [illegible]
... [illegible] ... که این طریق ... [illegible]
اگر کسی ... جواب ... [illegible]
... [illegible]
... [illegible]
... [illegible]
اگر ... [illegible]
... اگر ... [illegible]
خدا ... هر چه ... آن کند ... [illegible]
... ایشان ... خدا ... کسی ... [illegible]

82

81

80

[illegible]

[illegible]

[illegible]

که هر بزرگی و قطبیت که هست از آنجا دارد و دیده ام علمائی چند از آن بزرگ

و قطب است از او بچه مایی [illegible] و گفت عجب دارم از خود فخر

کردن [illegible] چرا که [illegible] پیدا نیست بلکه [illegible] وجه خود باید

شد و گفت اکنون وقتی ز ملامت که پسر آن بکرامت پیدا آن

همه گذشته اند [illegible]

[illegible]

مشرق و مغرب بوده [illegible]

[illegible] و گفت [illegible]

ظاهر شده اند [illegible] اینجا که از بهشت کافران [illegible]

و گفت حقیقت در شرع است چنانکه مسکه در شیر و گفت طریق

علامت آن است که در شرع [illegible] کنی چنانچه روزه

و نماز نفل و غیره بجا آری و دل با خدا داری و گفت حقیقت

[illegible] و گفت هر که شریعت آموزد و از حقیقت خبر ندارد

[illegible] باشد [illegible]

[illegible] همچنین است [illegible] که حقیقت [illegible]

شرع خبر ندارد پس طالب را از هر دو [illegible] و گفت

طالب را باید که بعد سخن کردن گوشش خود را بگوش

هستی موسی علیه السلام مانند کند [illegible]

[illegible] ارنی [illegible] موسی علیه السلام

و گفت ترک دنیا ترک دین است و ترک خود ترک [illegible]

و گفت فقیر را باید که [illegible] اسماء خدا [illegible] معلوم کند [illegible]

و این عالم [illegible] و ضلالت و هدایت [illegible]

اثر اسما او است چنانچه هر جا که هدایت را بینند [illegible] دلیل آرد

و جایی که قهر بیند اثر [illegible] و گفت فقیر را باید که [illegible]

که در [illegible] قهر و ضلالت [illegible]

و هر یکی [illegible] اثر اسما [illegible]

از مخلصی شنیدم که گفت روزی [illegible] حضرت ایشان

[illegible] فرموده [illegible] نفس را [illegible] شناخت خدا را [illegible]

پس [illegible] آن عاجزم شده [illegible]

دریافتم که [illegible] معرفت [illegible] معرفت [illegible]

[illegible] فرمودند [illegible]

این است که [illegible] خدای عز و جل ولا ترکنوا الی الذین ظلموا

فتمسکم النار و گفت اگر دوستان بر دیگری سایه کنند چنانکه پرتو آفتاب

از روی [illegible] و گفت پیغمبر فرموده علیه

الصلوة والسلام [illegible] معنی آن [illegible]

که مرد را باید شناخت [illegible] برداشتن [illegible]

[illegible] خدا فرموده عز و جل موسی را علیه السلام انی

انا ربک فاخلع نعلیک انک بالواد المقدس طوی [illegible]

[illegible] که از نعلین دنیا و آخرت [illegible]

[illegible] و گفت [illegible] آن است که حاجت خود را [illegible]

نگوید [illegible] و گفت پیران [illegible] که اول مرید را [illegible]

دنیا [illegible] باید گفت [illegible]

[illegible] باید گفت که مرید [illegible] که پیش از صحبت [illegible]

[illegible] علیه الصلوة والسلام [illegible]

الموت جسر یوصل الحبیب الی الحبیب و گفت هر کسی [illegible]

که [illegible] دوست [illegible] باشد [illegible]

پیغمبر فرموده علیه الصلوة والسلام من زار حیا ولم یزره [illegible]

[illegible] اگر فقیری زیارت [illegible]

چندین ارمغان تاجی حصول آن بغیر طالبی از رشتی گشت و گفت بغیر خود
الاحسان سید الاخلاق آورده اند که حضرت ایشان روزی از دانشمند
بیان علم نکات جهان خانه قدوائی پرسیدند که الاحسان سید الا
چه معنی دارد فرمودند که ظاهر این است که احسان سید اخلاق است
حضرت ایشان فرمودند که پس چون کار می‌کنی و بر صباحی اندر دانه خود
در جنگل می‌برند و باز بر آن شام آب ... که بنا کرده بشنو خود
در خانه بیابد و بجای دیگر زوند و چون کسی پاره غله در دست گاه
خود پس شود و میرود و توی رفتگان همچو اند است آن تحرج ان دانه
را که داشته جانی دیگر برد و در بی آن دانه رود پس ... مطلقا
آدم بنده احسان است کار ایشان ... همه بنده احسان شده
مولانا خواجه گفت حضرت ایشان این بسیار ... فرمودند معنی آن است
که احسان تمام خود است که همه کس ... مطیع او شده جو ...
به مردمان و مرغان و ... دیگر ... بر ... شد و ... الفقراء
والمسلمین ... این حدیث مطلق ... فرموده اند
که احسان بر ... فعل و ... دارد و ... مراد ... اولیاء
پس اگر ... مطیع او ... دیگران بطریق اولی

فرمان برداری شده چون مولانا خواجه ایمنی را شنید لغزش کردن گرفت
و بخاطرش سخن ... و گفت و بیا شنیدن از دوست چیست
و معنی آن نزدیکی است پس قرب ... ابن ... حاصل گردد
و گفت بصیر آنرا گویند که بچشم ظاهری بیند و لبصارت درویشی دل را
گویند که ... بتجربه آن است که از ... بر آید و ... عالیان
الحمدلله و تعزیه ... شدن و از خود بر آمدن و گفت اهل ...
گویند اقربوا الموتوات قبل الایذاء و اهل طریقت گویند که اقربوا
الموذیات بعد الایذاء و اهل معرفت گویند که ترک الموذیات بعد
الایذاء و اهل معرفت گویند که العفو الموذیات بعد الایذاء و گفت
تارک الورد ملعون و صاحب الورد ملعون بوقت این کلام ...
اگر کسی بورد کردن مشغول شود و خلائق دیگر کار ... که غرا
حاصل نگردد و به انتظار او باشند ... باید که ورد کند و ...
اگر ورد کند لعنتی باشد دیگر اگر او را هیچ کاری نباشد الحال
مسجد بیرون شود و ورد نخواند و بلهو و لعب مشغول گردد
و اگر نفس ... ملعون است گفت اگر کسی را کاری باشد
بکار کسی که او بورد مشغول بود چون ... کار کرد

و در جواب گویند که ... اگر گفت او را که ... باید و حاجت را
روا سازید و گفت آن زخم ... خود همراه شود که ... سالم ...
و اگر زخم خورده باشد بر دین تواند و گفت چون بخانه کسی بروید
بنشینید باید که بهر طرف نظر کشید و گفت ... که ... حیکی
باشد اگر خشک شود روا است و علاجی دارد اما اگر ... شود
و خشک کرده علاج ... و گفت فقیر را در ... جای ...
رفت ... از کوه و دیگر ... بر کناره دریا آورده اند
که هر کسی از حضرت ایشان اجازت زیارت کعبه می‌گرفت ...
و میفرمودند که زیارت کعبه بر فقیران نفلی است و چون انجا ...
بسیار از فرائض فوت می‌شود گفت طالب را باید که ... جانی
... که سخت دل گردد و زیرا که ... هیچ ...
... دل ... مگر کسی را روا است که زنده مرده باشد
و گفت بزرگان سلف درویشی خود ...
این ... اگر کسی از مرده جواب ... آورده اند که روزی
... حضرت ایشان آورد ... او
نظر کرده آن ... استعمال است ... حضرت ایشان ... فرموده که

که نباید که نیم‌جبه بر گردن کرده و استعمال کند و دیده‌ام که من کرده
و دیگران حرام کرده بلکه باید نه بمردان و نه بخدمت هر کسی مشغول
باشد و گفت طالب را باید که پیوسته پا برهنه در پای کسی نگاهی
پوشد و گاهی برهنه پای باشد و اگر در راه برود پا برهنه
باشد باید که ساعتی درست کند و ساعتی در پای [illegible]
پیوسته بپوشد چنانکه اگر وقتی در وقت طی کردن راه پا برهنه
باشد عاجز نماند و رفتن تواند و گفت به هر کدام [illegible]
جمع شود که آن گناه به دوست نه به ذلت [illegible] و گفت اگر
کسی [illegible] روز جمعه مرده بخشد و گوید الحمد [illegible]
بخورم [illegible] اگر این خورده تعلقات
بینند [illegible] شوم پس [illegible] بخدا واصل شود و گفت اگر کسی
یک مدت [illegible] کردم [illegible] آن لحظه [illegible]
نسبت قرب [illegible]
[illegible] قرب [illegible]
صوفیان و گفت طالب را باید که اگر کسی او را آزار رساند [illegible]
ملال نشود که آن [illegible] و بعوض آن [illegible]

چراکه اگر کسی مرد را بچوب بزند آن مرد آن چوب را الله دوست [illegible]
گرفته [illegible] این [illegible] چوب چه گناه دارد [illegible]
ضرب [illegible] چندان جور [illegible]
[illegible]
[illegible] اگر چوب [illegible]
اگر [illegible] شود [illegible] در وقت [illegible] صلح شود
و گفت اهل دنیا نزد فقیران چون توده [illegible] اند که اگر در [illegible] کرده
شد آتش [illegible] تمام بسوزد و برباد رود و گفت اولیا بر [illegible] قسم [illegible]
[illegible] که نظر بلوح محفوظ کنند چون [illegible] جنید [illegible] کنند
قسم دوم آن است که [illegible] در لوح [illegible]
[illegible] تسلیم کرده آن است که [illegible]
لوح [illegible] رضای خدا [illegible] راضی
[illegible] و گفت [illegible] روح حضرت محمد علیه الصلوة والسلام [illegible]
و بیشتر [illegible] آدم علیه السلام [illegible] آدم علیه السلام [illegible]
و گفت پیران [illegible] دیگر گویند [illegible] الحمد [illegible]
[illegible]

چیزی دیگر درین نه نهاده‌اند بلکه همه [illegible]
در اصل و آنچه پیدا کند و درویشی [illegible] ظاهر کند و گفت کشف و کرامات
و غیره همه دنیاست بلکه [illegible] گذشت این دنیا و دیگر هم هست و گفت
[illegible] بخلاف [illegible] و گفت اگر کسی یک بار [illegible]
گوید گویا یکبار زنا کرد و اگر کسی یک بار [illegible] کرد گویا یکبار غیبت کرد و اگر
کسی یک بار غیبت کرد [illegible] در حلقه سماع [illegible] ضرب زد و اگر
کسی یک بار [illegible] ضرب زد گویا یکبار [illegible] در سماع رقص کرده و گفت
سنت حضرت موسی علیه السلام بر فقیران آنست که چون [illegible]
[illegible] کنند که بیرون [illegible] از جهت آنکه طالب را [illegible]
[illegible] کنم که مرا [illegible] راه [illegible] و گفت سنت حضرت عیسی
علیه السلام آن است [illegible] طالبان خدا [illegible] که چون [illegible]
[illegible] کنند که [illegible] بر نقش پای طالبی [illegible]
[illegible] نماز [illegible] و گفت اگر طالب خدا [illegible] دنیا
تواضع کند [illegible] خدا [illegible] تمام
[illegible] و گفت [illegible]
[illegible] طالبان [illegible]

سبب پیدا شدن خلق و ایجاد نکردن ایشان ... بودی ظهور خلائق هیچ دم
نبی بود ... چون در خدا [illegible] و خوبها برای ایشان
جلوه می سازند سبزه و تره و گیاه دیگر بی اهمال دیگر کردن ... از آن
جوئها برانید وگفت چنانکه خدا و عزه بال ... بجز هم نکند ... و دیگر کائنات
وگفت پیر را هیچ قدر نیست ... از چیزی عنایت فرمایند چرا که اگر
... این نمی بود اول فرزندان خود را شفقت ... بر بلوغ
پیران گفت هر کسی که نسب ... یا به نزد هر کسی ... گناه
او ... جماعت ... شود وگفت کسی که ... نکند ...
چیزی ... گفت ... نگاه ... بار گردد وگفت ...
خدا کرد چند ملد ... که مرده باشند ... که بالا ...
... آدم علیه السلام ... خدا ... خدا ...
یکی از فرزندان ما طلب خدا کرده گفت اگر کسی برای ...
برود اگر کارش ... نفسش ... گردد و اگر ... بمیرد ...
... بهتر آن است که ... وگفت ...
... سنت ... گناه کار او
حاصل نکرده وگفت هر که در مجلس ... خدا ... راستی او

... که ... ازدی ... وگفت ...
... چون ... صلی الله علیه وسلم ...
وگفت فقیرانها پیری ... که ... باید گفت ...
خدای ... فقیران ... روزی ...
... شنیدم که روزی ... حضرت ... و ...
... که ...
سنده وکانت ... دوست ... بار ...
... که ...
... وگفت ... روزی بزرگی بر زمین ... کند ...
زمین ... چون انجا نشستند ده چندان ...
... که ... ده چندان ... گردد وگفت ...
... که ... بنگرند ... که ...
... کعبه ... که گاهی جهت طواف بزرگان ...
... وگفت طالب ... خدا ...
که خدا ... روز قیامت تجلی ... کسانی که اینجا ... باشند
انجا ... سجده کنند ... که ...

... گفت ... بعضی ...
... باشند ...
... بعضی ...
... که ...
... چون ...
... اگر ...
... وگفت ...
وگفت ... برابر
... اهل ... چون ...
... گفت صحبت ... اهل ...
... که ... کسی ...
که ... آتش ... بسیار ...
... بر که ... کسی ...
غرض ... دیگران ... بهشت ... گفت ...
... که ... خدا ...
... که ...

98

آمده‌اند وگفت مشتاق شما را بهشت و حورت تمامی نشاند و جمل
کرده ... که یکجایی حضرت ایشان ... و ... الهی نکرده‌اند و
اگر از اهل دنیا چیزی شنیدن سخن الهی نماز است یعنی از باب سخنی
در باب کارهای دنیا میگویند و گفت اگر کسی در مجلس سخنان الهی گوید
بیت الله دل مردمان ... کند و ... شود و ... گرده
و هر کس چیزی از این مسلمان بگیرد یا بخورد هیچ فرق نیست میان ...
و هر کس که تعلیم و تعاون از دیگران چیزی بگیرد و گفت ...
هر وقت در پاس از خانه بیرون آیند و راه طی کنند و کارهایی ...
روا نیست بسبب آنکه در اول و آخر روز هوا سرد و خنک بود ...
... بیرون نیایند ... ایشان ... آفرید ...
و گفت هر که در جایی که پهلوی مسجد باشد ... نماز گذارد ...
مسجد او را بد خواهد و نفرین کند و گفت ... ست که بیست
و جماعت نرسد ... یکی بری یکی بیس ... چی
... ماه یکی ... نماز ... دوست ... شهر ...
... حاصل شود ... وطن است و گفت
اگر ... پیری آمده باشند ... دارد یا ...

99

که از پیر اجازت نگیرد و جان ... و که پیر خبردار نگردد و جان فرداشود ...
دیگران گویند آن شخص که اینجایی بود ... رفت گفت ... کسی باید
فرمود که تمام سخن ... الحال برخیزد و برود و گفت کسی ...
که ... هر روز ... گناه بخشد و گفت پیران همه کار ...
زمین را هموار کنند و با خلق ... باشند و هر روز باید که ...
پیران ... کنند ... که روزی ... روی خود ...
حجره که ... بود ... نظر ... حضرت ایشان ...
آنرا دیده فرمودند که بجایی ... باید که ... کند ...
... خود را ... حجره کند ... حجره و گفت خدا
فرموده عز و جل ان ... لا ... و گفت امام را باید که ...
و ... بسیار نخواند چرا که در ... مقتدیان ...
... و ... نماز ... حرام است و گفت ...
... باید داشت ... چرا که ... درست نشود و گفت ...
کسی ... بزرگی یا ولی ... باید ...
... شنوم که قول ... چیزی دیگر
... گفت

100

... و سجود ... باید گفت ...
... بست ... و گفت ...
... حضرت ایشان در معنی این آیت ...
... در ... چیزی ... دوست داشتن ...
... هرچه داری صرف کن در راه ...
و حضرت ایشان ... میخواندند و معنی آن ...
خدای فرمود که ... و گفت ...
... هرگز بجایی قرار نگیرد ...
... الصلوة والسلام الدنیا جیفة وطالبها کلاب و گفت
در معنی این الدنیا جیفة وطالبها کلاب و گفت فقیر را باید که چون ...
... نه مرده ...
و گفت اگر کسی ... چیزی ... شناخت ...
... کسی ... شناخت ...
نفس خود ...
...
... بوقت ...
... گشته

جانی بیت اورده اند که روزی فقیری کوزه آب بر دل اطاعت
از طرف او حضرت ایشان کنند کرد و بجانب حضرت ایشان
گفته فرستاد که کوزه برای ما عنایت فرمایند حضرت ایشان کوزه
خود لطف او فرستادند آن کوزه را گرفت و باز فرستاد که کوزه نو را
بفرستند که این مستعمل است حضرت ایشان کوزه نو را بدست
خادم او فرستادند و فرمودند که او را جوابی گفت که ای مسلوب ...
پیوسته هر کوزه می شکستید بعد چند روز بخدمت مردی با ...
... جانبی ای جو پر امور که او بخود مرد واهران گفتن حی
... ترجمه بر لب ... و بی عقلان ...
میسر ... کنند چون زبان کار من و وقت رانی شناسنده
و گفت پیغمبر فرموده علیه الصلوٰة والسلام المؤمن مرآة المؤمن ...
فرموده که مومن آینه مومن است بدان معنی که بر چیزی که مومن
در مومن بیند از آن اعتراف کند و بر عبادتی نیک که در و مشاهده
کند عمل آرد و گفت هر کسی هرگاه از یاران یاد کاری ...
حضرت غوث الثقلین شیخ محی الدین عبد القادر جیلانی قدس سره
... الوقت یاد کنند و ... ایشان ... از آن ...

باید و مقصود خود برسد که یاران بار احضرت شیخ بیا روایت ...
و می کنند و در وقت تنگی و کاری و گفت شب بر چهار روز است
یکی شب دوزا این است که گذرنده دوم شب ابن ... است تمام و ...
عالم است سیوم شب اکه نفس اندرون سیر و نفی حکم و ماسوی الله چون
بیرون می آید روز حکم و شب چهارم فانی شدن از خود است ...
بودن بحق روز است و گفت معنی سبحان الله آن است که پاکی است آن
خدا ان که بر پاکی ... است اندست و پاکی بخشنده هم اوست و ...
آن خدا را که بزرگ است و پاکی که پاک است او ... از ... است
حضور و ... او را و ادب نماز نوافل و گفت ...
شنیدم ... انکار ... و در عمل ... که در آن ... گفت
فقیر ... که ... بعد هر نماز بکند که نمازی ... چون طعام
بی روغن است و گفت اگر کسی یکبار بی فکر کوید الله عبادت هزار سال
کرد قبول کرده باشد برای او بنویسند و اگر ... عبادت ... کرد
که مستجاب شده باشد ... و هم ... که ... سال
و اگر چنان کند که دل بجنبد از زبان ... بسیار ... و ...
... و ... و ... النفس ... بنویسند ... از ...

گفت در هر دو شب چهار ساعت در هر ساعتی هر النفس ...
بر کسی نفس ... گناه بر داشتن چیزی عظیم باشد و هر که ...
... لا اله الا الله ... النفس بگوید چنان باشد که ... النفسهای ...
... ذکر خدا بر داشته باشد گفت هر که بوقت سلام نماز چون ... سلام گوید
لا اله الا الله وا ... روی ... کند و بگوید ...
حفظ از ... و گفت هر که بعد از فریضه هر نماز دست خود بجای
سجده گاه نهد و سه بار بگوید لا اله الا الله محمد رسول الله و باز بردارد و بر روی
... گناه که کرده باشد بر روی ... گفت هر که بعد از ...
هر نماز چهار بار بگوید لا حول ولا قوة الا بالله العلی العظیم ...
... و بعد ... بگوید لا حول ولا قوة الا بالله العلی العظیم ...
... چهار انگشت جمع کنند ... و بگوید ...
... انگشت ... گشته ... او را ...
... خود مشرف نگرداند اگر او را این دولت ...
... و وقت مرگ ... مشرف ...
... حضرت ایشان در وقت انگشت ...
... فرموده گفت ... که ...

بخوانی تو در آن خانه برکت باشد و من در هر خانه و دیی که میروم میخوانم
تا از برکت خالی نباشد گفت هر عزیزی که بوقت طعام خوردن
بر هر لقمه که بر دارد بگوید بسم الله چون در دهان بخاید یا قیوم یا قیوم
بگوید چون فرو برد بگوید الحمد لله بخورد اگر آنکس گوید که من طعام خوردم
و نور خدای تعالی تناول کردم روا است و دروغ بر وی ننویسند گفت
اگر چهل کس یکجا طعام خورند بجمع دست مصطفی صلی الله علیه وسلم
باشد و اگر ده کس خورند یازدهم دست قدرت خدای عز و جل باشد
هر که بعد از نماز دست خود را بر روی نماله روز قیامت
آن شخص ببرد گفت هر که بعد از غسل سه بار فاتحه و سه بار سوره
[illegible] بگویند خدای تعالی او را بیامرزد تا معرفت خود نصیب بکند گفت هر که
بعد از نماز شام و پس از برآمدن آفتاب سجده کند و بگوید بیت و چهار
اللهم اغفر لی و لوالدی و للمؤمنین و المؤمنات تا او خدای تعالی او را
از عزیز مردی گاه دارد و معرفت خود نصیب بکند و عهد بست اللهم
امة محمد علیه السلام الصلوة بکند گفت اگر خواب بکند [illegible]
و در صحبت شخص [illegible] یکدیگر را نیابند هر کس با هم جنگ کنند گفت [illegible]
و جنگ با کم [illegible] داد تا [illegible] روی برو صاحبت

آنکه دهنده گواهی دهند گفت بوقت وضو کردن طلبی طبق نور در
دست کرده فرود آید و در پس وضو کننده بایستد اگر سر و دعا بر وقت مسح
کردن برنه کرد آن طبق نور بر سر او بنهاده و اگر برنه نکرد آن ملک طبق
نور باز دارد گفت اگر کسی بوقت خواب دست راست زیر [illegible]
و سه بار یا حی بگوید بعد از آن خواب کند خدای تعالی دل او را بیدار گرداند
غافل نگرداند گفت بوقت سوار شدن بر اسب این آیه بخواند
الحمد لله الذی سخر لنا هذا و ما کنا له مقرنین و در ساعت خواب کردن این
رب انزلنی منزلا مبارکا و انت خیر المنزلین باید خواند و بوقت برخاستن
الحمد لله الذی احیانی بعد ما اماتنی و الیه النشور باید گفت گفت هر مهمی
شده و کاری که کسی هیچ چیز نکرده بکرد و این دعا بخواند تا آن کار
حاصل گردد اللهم انی اسالک ما لا یسعنی [illegible] گفت
گفت [illegible] آن خوردن و دو دست بشست و برای طعام دیگر دست
شستن لازم است چرا که خدا یک دست با ما کردن مکروه است گفت
اگر کسی روزه بیند با چند عزیز و نگاه داشته شده و مهمان [illegible]
و در آنجا طعام حاضر آید باید که بخورد و عذر بگوید و روزه نشکند و اگر گوید روزه
دارم خدا نشسته شده و خود را زبان کند گفت چون بر جای [illegible]

پاکی [illegible] آن جماعت اولا استغفار ناز رامد و بر زمین افتد که
آن خورش را است نشود و بکار نخود یا باید داد و است الکس در روز [illegible]
صاحب جماعت بنویسند گفت اگر کسی که بوقت خفتن این الفاظ بر زبان
گناه کبیره او کرسیح خیر امروز نشود و خدای تعالی بر که این الفاظ بیان [illegible] سبحان المعبود
لمن یخشاه و تقدسه تعالی لما یرید برحمتک یا ارحم الراحمین گفت
در بد انبیا و اولیا آن است که نماز عصر گذاشته خاموشی کنند و بحمی [illegible]
مشغول نشوند تا نماز خفتن و بوقت فکر و عصر خاموشی کنند تا نماز شرق
و هر که این ورد کند خدای تعالی او را در دنیا از کمند شیطانی نگاه دارد
چرا که در این وقت شیطان کمندی اندازد و آنکس که این ورد کند [illegible]
با انبیا و اولیا باشد گفت هر که بعد از هر نمازی سی و سه بار سبحان
الله و الحمد لله سی و سه بار الحمد لله سی و سه بار الله اکبر بگوید
عبادت هزار ولی که توبه کرده باشد و در اکبر این هست گفت
اگر از دست مالک ستاری و واقع شود باید که دست [illegible] آن عمر [illegible]
[illegible] خدای تعالی را بخواند و بگوید یا غافر یا غفار یا غفور و باز بجمع آن سه
مشغول شود تا امر زیده گردد گفت باید [illegible] شستن [illegible]
[illegible] کلمه گفت گفت بعد از هر نماز فرض ده بار کلمه لا اله الا الله محمد رسول

باید گفت و بعد از نماز پیشین هشت بار و بعد از نماز دیگر سی بار و بعد از
نماز شام چهل بار و بعد از نماز خفتن پنجاه بار و بعد از وتر شصت بار
بهتر است و ده مرتبه است این عدد از اعداد دیگر گفت هر که از وی یا غسل
طهره برآید پاک شود از همه گناهان چنانکه قطره از آسمان گفت هر که
روز جمعه غسل کند خدای تعالی تا جمعه دیگر بروی گناه ننویسد گفت در مسجد
نشستن و حرف بد گفتن نباید که تسبیح شیطان است گفت
هر که بر قبر میت بنشیند و این الفاظ بگوید ثواب یک ختم قرآن که قبول
شده باشد در دفتر میت بنویسند و آن این است حسبی الله سمیع الله
سمیع الله سبحان الله ماشاء الله تبارک الذی قل هو الله احد لا اله الا الله
محمد رسول الله گفت هر که دست برداشته سه بار اول او صلوة
بگوید و در میان این دو صلوة یکبار سوره فاتحه بخواند بعد سه بار دعا
آمین بگوید بعد از آن پنج بار یا رب بگوید هر حاجتی
که از خدای تعالی بخواهد میسر گردد و خدای تعالی مستجاب او دعاها گرداند
گفت دستها جهت دعا برداشتن بالای سینه یا سر باید که دستها
هر که بالای زانوی راست کرده نشیند خدای تعالی دل او را سیاه
گرداند گفت هر کسی که برای خدا احتیاط ملکی کند در کلام

نزد کسی بروند آن وقت خفتن دو ملک نیدمین نوشتند در دستهای
فرشته دو طبق نور بود و در دست دیگری دو مشت خاک اگر آنکس که
نزد بوده دعا قبول کرد و مقصد را به جا رسانید فرشته که در دستهای
دو طبق نور بود یک طبق بر او بریزد و یک را برای آنکس که برای خدا نفس
و اگر آنکس کار قبول نکرد و آنکه رفته بود او را نا امید باز گرداند فرشته
دیگر هر دو مشت خاک بر وی بریزد و فرشته دیگر هر دو طبق نور بر باد
کرده و اگر باز گوید از برادران کام خوشحال شود یک مشت بر روی
وی بزنند گفت هر که در زمستان با آب گرم وضو کند نصف گناهان او
دفتر سیئات او محو کنند و اگر با آب سرد کند تمام گناهان او در دفتر او
بشویند گفت اگر کسی وقت خود از دیگری دعا خواسته باید که بوقت
دعا خواندن آنکس که برای او دعا کند ده بار آمین بگوید خدای تعالی او را
به مقصود خود رساند گفت هر که بوقت خفتن بگوید لا اله الا الله محمد رسول الله
و در ساعت بر جانب سر بیچد گوید خدای تعالی حوالی که او نیکیها کند
برای او عبادت بنویسند گفت در سر تراشیدن او چادر
سیاه گردن ... شدن سبب حلاوت این
سه چیز باید کرد ... گفت اگر کسی از علم

شعر از جسته ... پس از نماز خفتن بخورد آنگاه او را بدان طلب
کند و اگر بعد از نماز خفتن طبقی که در او طعام صدره باشد بخورد
بدان محبوب نگردد گفت اگر کسی برای سه جمعه بر زیارت
کام برادر خود کسی رود اگر کار او بجا شود ثواب دو حج
او نویسند و اگر کار او بجا نشود دو ثواب باید گفت بر زمین پاک
نماز کردن بهتر از آنکه بر فرش و بر جای نماز کردن
از آنکه بر سجاده گفت بعد از کلمه شهادت سه بار صلوات باید
گفت گفت اگر کسی خواهد که جواب حاجت خود از مرده
زود یابد باید که بر قبر او برود و دست خود بپای تن بزرگ مرده
و بر جبرو و دو دست بنهد و سوره یس یکبار بخواند و چون
تمام گردد باز دست خود بر پای او نهد و بر جبرو و سوره یس
بخواند سیوم مرتبه نیز همچنین کند تا بر زودی دریابد و اگر در کاری
نیابد سه روز پیوسته چنین کند البته مقصود خود را جواب یابد
گفت هر که بوقت روی شستن روی گوزه را
بشوید چنان بود که روی پیغمبر علیه الصلوة والسلام شسته باشد
گفت هر که ... دست پیر خود از خانه برآید ...

453

مردم کسی که او را دوست دارد [illegible] او آمرزیده شود گفت چون برهنه
خواب بخسبد اول پای راست بار کند و ساعتی بر پای چپ
بعد از آن بر هر دو پای بایستد تا عذاب قبر نشود و [illegible]
دور کنید گفت هر که مسلمانی را تعلیم کند و انه کسی سر زیر او بود
گناه او بیامرزد و اگر برای تکریم برادر خود ایستاده شود گناه او باز [illegible]
او هم آمرزیده شود و همه را مغفرت طلب کنند گفت فضیلت
و ثواب آن راست که او برای کار مسلمانی پیش کسی برود تا
از نزد او شود گفت دو طرفه که طعام سحر زود و دست بلید جست
و برتنه که اگر در آن ظرف چوبین باشد گفت اگر از صباح خواندن
از شام دعای صبح تمام نخواهد شد و اگر از شام خواند تا صبح او را اوست
اینها بیت بپرسند پس اگر کسی بعد از نماز صبح و شام این آیت بخواند
چنان باشد که همه اوراد صبح و شام تمام خوانده باشد و آن
آیت این است فسبحان الله حین تمسون وحین تصبحون وله الحمد
في السموات والارض وعشيا وحين تظهرون يخرج الحي من
الميت ويخرج الميت من الحي ويحيي الارض بعد موتها وكذلك تخرجون
گفت هر که این یازده کلمه بعد از هر نماز بگوید ایمان او سالم

از نقصان ایمان خود برود اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له
و اشهد ان محمدا عبده ورسوله وحبيبه وقريبه وشفيعه [illegible]
الامانة وامام المؤمنين وامام المتقين وشفيع المذنبين ورحمة للعالمين
وخاتم النبيين وحبيب رب العالمين گفت جعفر صادق علیه الصلوة
والسلام هر که بعد هر نماز این کلمات بگوید استغفر الله ربي
من كل ذنب اذنبته عمدا او خطا سرا او علانية واتوب اليه
الذنب الذي اعلم ومن الذنب الذي لا اعلم وانت علام الغيوب
ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم چنان باشد که نماز چون
می گذاشته باشد گفت [illegible] تسبیح در نماز نعوت چون
ماه و ستاره و چون بستر جبرئیل [illegible] محمد علیه الصلوة
والسلام و آیات است گفت اگر کسی وضو کرده دو رکعت
نفل نیت تحیة الوضوء کند بدین ترتیب که در رکعت اول
فاتحه ده بار قل يا ايها الكافرون بخواند و در رکعت دوم
ده بار قل هو الله بخواند بعد سلام [illegible] یا لطیف بگوید
پس سجده [illegible] سبحان الله والحمد لله [illegible] العلي العظيم بخواند
و ده بار درود بگوید و ده بار ربنا آتنا [illegible] عذاب النار [illegible]

[illegible] خدا تعالی هزار حاجت او را در دنیا حاصل گرداند و هر چه حاجت
او به حاجات [illegible] و این نماز جعفر علیه السلام است گفت اگر کسی را
تهجد کردن مشکل شود و در گذاشتن آن سستی کند [illegible] باید که بعد از
نماز حاجات چهار رکعت نفل بگذارد و در هر رکعت بعد از فاتحه تبارک
الذي [illegible] بخواند تا عوض این نفل ثواب تهجد قبول افتد چون
نفل بگذاشت گویا تهجد کرده باشد گفت هر که بعد از نماز پیشین
چهار رکعت نفل گذارد بعد از فاتحه هر چه داند بخواند چندان ثواب
یابد که در نوشتن نگنجد گفت [illegible] هر که سه تهجد کند [illegible] در نماز
خفتن دیگر در نصف اللیل [illegible] علیه السلام
[illegible] کرده باشد و اگر این [illegible] تهجد از دست [illegible]
[illegible] نکند گفت در نماز [illegible] هم [illegible] کنید
چرا که یاران حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم [illegible]
[illegible] که [illegible] ایشان [illegible]
اول [illegible] بیشه گفته [illegible]
بعد از نماز شام یک نفل نیت صلوة الاوابین بکند در هر رکعت
بعد از فاتحه آیة الکرسی یکبار و سوره [illegible]

454

یازده بار بخواند هر دو جهان غنی گردد چنانکه بکسی محتاج نگردد رکعت در نماز
اشراق پنج نفل ست اما اگر دو رکعت این نفل که مذکور میشود بخواند
ثواب هر پنج در نظر او نوشته شود [illegible] نفل این است که دو رکعت نفل اول
شکر الملک کنند هر رکعت اولی با فاتحه آیة الکرسی تا خالدون بخواند در
رکعت دیگر آمن الرسول [illegible] بعد از آن بخواند [illegible] دو رکعت
شکر [illegible] کند [illegible] و در هر رکعت بعد از فاتحه پنج بار سوره اخلاص [illegible]
گفت و هر رکعت که سنت موکده است در رکعت اول بعد از فاتحه
کافرون خواند و در رکعت دیگر سوره اخلاص بخواند که ابن عباس [illegible]
تعالی عنه [illegible] که من از رسول خدا شنیدم که [illegible] گفت که [illegible]
رکعت سنت بعد از فاتحه سوره [illegible] خوانده باشد [illegible]
طعام کسی [illegible] چهل روز [illegible] گرفته باشد محو گردد رکعت
هر که از آب جاری وضو کند و نفل بگذارد ثواب هفتاد رکعت
بیابد و اگر از ظرف وضو کند ثواب همان دو رکعت بیابد [illegible]
دوم و دیگر سوالات که از حضرت [illegible] این گروه [illegible] کرده [illegible]
[illegible] سلطان [illegible] میوه دل [illegible] پرسید [illegible]
[illegible] امام الائمه مقتدائی [illegible]

[illegible] بنده گفتن [illegible] اولیاء [illegible]
[illegible] تاج [illegible]
[illegible] حضرت [illegible] سید عبد الکریم
[illegible] رضی الله عنه [illegible] فرموده اند پرسیده که [illegible]
[illegible] فرموده اسم الله [illegible] پرسیده [illegible]
کدام [illegible] فرموده [illegible] مشغول [illegible]
پرسیده [illegible] کدام است فرموده که اسم الله [illegible] پرسیده [illegible]
[illegible] فرموده که چون [illegible] مشغول [illegible] باشد [illegible]
[illegible] پرسیده [illegible]
[illegible] فرموده [illegible] خانه [illegible]
[illegible] دیگر [illegible] معصوره [illegible]
[illegible] پرسیده [illegible]
[illegible] پرسیده که طالب [illegible]
فرموده [illegible] کشف [illegible] کرامات [illegible]
[illegible] فرموده [illegible]
پرسیده [illegible] فرموده [illegible] پرسیده [illegible]

از خدا غیر خدا [illegible]
[illegible]

فرموده خدا [illegible] سمیع و بصیر دانی پرسیده دیگر کدام [illegible]
فرموده که بعضی بزرگان لا اله الا الله میگویند بالنفی الاثبات [illegible]
الله میگویند بالنفی والاثبات چنانکه شیخ شبلی [illegible] جنید [illegible]
[illegible] و دیگر [illegible] چون نفس [illegible] الا [illegible] چون
بیرون آید بگوئی واین روش بهتر است [illegible]
لا اله الا الله [illegible] که لا اله بگوید [illegible]
[illegible] نفی [illegible] و از اثبات که الا الله است [illegible] پس الله الله
باید گفت [illegible] اسم هم نفی است و هم اثبات چنانکه شیخ [illegible]
[illegible] فرموده که مراد از الف اثبات [illegible]
لام نفی [illegible] که [illegible]
درمیان الف و [illegible] نفی است پرسیده [illegible]
فرموده [illegible] زبان [illegible] چشم و گوش [illegible]
پرسیده [illegible] گوش و دست [illegible] چشم کدام است فرموده [illegible]
[illegible] که [illegible] شنود جز از حق [illegible] دیگر چشم [illegible]
غیر او [illegible] دیگر دست و پای [illegible] که [illegible]
[illegible] از حق [illegible] پرسیده [illegible]

خدا را یاد باید کرد یا بی توفیق فرمودند بتوفیق هر کس خدا را یاد کند
فرمودند اما مردان است که بی توفیق در یاد گیری او مشغول باشند طوقها
و کرها پرسیده شد معنی این بیت [illegible] کاری کنی گگری کره و لار وحش
و یلوکن نه وجمی نه او کار [illegible] — ترجمه شتران سیاه گوش
سرخ رنگ [illegible] بسته در میان [illegible] خایدن
دهان و لب را فرمودند مراد ازین دو معنی است یکی [illegible] که
همیشه وهمی مانند و دیگر آنکه بسرعت تمام ازو دست تو دور شوند
پرسیده شد که از خدا تعالی چه چیز می باید خواست فرمودند خود را
از خدا تعالی باید خواست فرمودند همه خواستنی است پرسیده شد معنی علم
فرمودند علم آن است که پیوسته بحضور صاحب خود باشد پرسیده شد
که را گویند فرمودند بنده آن است که صاحب او [illegible] فرماید
وعده گرداند و بیرون [illegible] پرسیده شد که معنی الیقین چیست فرمودند
که سه معنی دارد یکی علم الیقین دوم عین الیقین سیوم حق الیقین
تمثیل چون کسی خبر شنیده که پیش او دریا و آب است آن علم الیقین است
چون بر کنار دریا رسید و بچشم خود مشاهده کرد آن عین الیقین است
چون در آن مستغرق گشت آن حق الیقین است پرسیده شد که [illegible]

[illegible] یکی مومن [illegible]

که فرمودند [illegible] است و دوم [illegible] بنده [illegible] پرسیده شد
که عرش [illegible] فرمودند همچنان [illegible] پرسیده شد [illegible] چون است
فرمودند کشف و کرامات [illegible] معرفت بود پرسیده شد که
مسلمان کیست و مومن کیست فرمودند مسلمان آن است که از دست و زبان
او همه کس ایمن باشد پرسیده شد که از دست و زبان [illegible] است از دل
چون خواهد بجهد فرمودند خدا تعالی [illegible] است و [illegible] داده
دل را نیز داده پس باید که چنانکه دست نگاه دارد دل را نیز
دل را نگاه دارد و مومن آن است که [illegible] ظاهر او با علم
پرسیده شد اگر [illegible] باید گذاشت یا نه فرمودند نه
نیک باید شناخت که از کجا آمده و بران عمل باید کرد پرسیده شد
که خطرها که در دل [illegible] بی اختیار می آید چگونه دفع شود فرمودند
آن است که باید شناخت که آن خطره از کجاست و از کجا آمده
و بران عمل باید کرد و این خطرها اسم خداست و حکم اوست پرسیده شد
که فقیر را چگونه باید بود فرمودند فقیران می پرسند و جواب می [illegible]
و بران عمل می کنند و می گویند هیچ فائده نشد و باید که چهار چیز [illegible]
از آنجا [illegible] و باز گویند که فائده نشد چنان کنند که [illegible]

سر چهار که اول عمل آید اگر فائده نشد [illegible] کنید و آن چهار
بطور طلب نفع [illegible] و آن چهار این است کم خوردن کم خفتن
کم پوشیدن و ذکر خدا [illegible] کردن پرسیده شد که [illegible] باید
فرمودند چون [illegible] گشتی [illegible] عمل [illegible]
[illegible] پرسیده شد که بطرف سماع چون باید رفت فرمودند که
از خانه برآید و ذکر حق [illegible] کند و نیت کند که با میران
[illegible] که [illegible] شده باشد پس [illegible]
سماع اگر ذوق سماع در [illegible] باشد بکند و الا به ذکر حق مشغول شود
و کسانی که سماع میکنند [illegible] که کدام [illegible]
اگر چنین کند سماع را دیده باشد و چون از خانه برآید [illegible]
[illegible] گذارد و در سماع [illegible] مشغول شود این [illegible]
سماعت [illegible] پرسیده شد که می گویند که [illegible]
[illegible] فرض عین است [illegible] اگر طلب کند
[illegible] بجا آید و اگر [illegible] طلب
[illegible] طلب چون [illegible] فرمودند طالب [illegible]
[illegible] که [illegible] خود [illegible] شده باشد [illegible] دیگران [illegible]

و سخن بسیار فراموش کند چون شخصی که بخیال او رمضان [illegible] باشد که از رمضان [illegible]
بود گویند که امروز روزه نیست البته بر او فرض باشد نگاه داشتن روزه و [illegible]
که بطلب چه بر خاسته نیست و او دنیا را و آنها که طالب دنیا گشته
ده باشند و مهجور از خدای عز و جل پرسیدند که معنی گذشته [illegible]
آسمان و زمین و هر چه در میان این است چون روزی [illegible] فرمودند
چنانکه عالم است دیدند اما راه خدا دیگر است پرسیدند که فقیر
سالمی چنان باشد که بیادگیری خدای تعالی خرم و خوشحال بود و لحظه
چنان شود که همه چیز او را فراموش کرد و هیچ چیز از دست او [illegible]
فرمودند که خدای تعالی از آنجا بخشش دارد که او با همه چیز فراموش شود
تمثیل فرمودند که بادشاهی نصیحت [illegible] اورا میسر و تا به دیوار او
مشرف گرداند از آن باز گشاده است در بحث و [illegible]
طی کردن است چون این است فراز گشت پرسیدند که نفس و شیطان
هر دو با فقیر مخالف اند چون کنند فرمودند نفس و شیطان هر دو هیچ [illegible]
است [illegible] نفس را [illegible] میکند و گاه [illegible] فرمودند
که [illegible] ما خدمت میکنیم پرسیدند که [illegible] از کسی را که
خدای تعالی [illegible] نسبت داده آن علامت [illegible] فرمودند علامت

صحبت پرسیدند که فقر کجا و عشق فقیر چون است فرمودند در آن [illegible]
نیست [illegible] آنوقت که ترتیب نگاه داشتن آن تواند پرسیدند که نگاه
ترتیب چه است فرمودند اگر معشوق ما [illegible] عاشق خبر نشود پرسیدند
فقیر چگونه خدا را یاد کند که خدای تعالی را مکان نیست و [illegible]
کسی برود و شیئی است تا او را در دل کند یا دیگری [illegible] مشغول گردد
فرمودند که خدای تعالی را شیئی توان گفت چرا که هر کسی که اعتقاد
بیاید و خدای تعالی آن شیئی است که [illegible] پرسیدند
اگر هر کسی که [illegible] کند یا بجائی دیگر [illegible]
[illegible] است فرمودند که کم خوردن و کم
خفتن و کم پوشیدن و تنها نشستن و ذکر حق بسیار کردن که هیچ
[illegible] فرمودند که سخن [illegible] و چشم [illegible]
[illegible] پرسیدند
که فقیر [illegible] به خدای تعالی طلب کند فرمودند چرا که بسیار [illegible]
[illegible] و کسی قریب است [illegible]
[illegible] طلب کند [illegible] باشد چنانکه خدای عز و جل فرموده
[illegible] نور الله [illegible] والله اعلم

[illegible] فراق است و [illegible]
چرا که این همین وصال است پرسیدند که اگر فقیر غلبه و ذکر در نماز خواندن
تواند نماز او چگونه است فرمودند نماز او همین طور درست پرسیدند
که مخدوم [illegible] رحمة الله علیه مریدان خود را میفرمایند که چون نفس [illegible]
کشند تمام اسم الله بگویند و چون بیرون آرند هم تمام بگویند چه مقصود
دارد فرمودند مراد آن دارد که هر نفس ثواب [illegible]
پرسیدند که مخدوم [illegible] مریدان
خود را میفرمایند که چون نفس [illegible] بگویند چون بیرون آید
الا چه مراد دارد فرمودند که مقصد آن دارد [illegible] بیرون [illegible]
از دل [illegible] پرسیدند چه مراد است [illegible]
ایشان که چون نفس اندرون [illegible] الا بگویند و چون بیرون آید
بگویند فرمودند همه انبیا و بزرگان علیهم السلام [illegible] تا چه نفس
[illegible] که بوقت مرگ [illegible] رفت پس [illegible]
نفس [illegible] و جان روح او قبض شود پرسیدند
اگر کسی [illegible] باشد چون [illegible]
[illegible] مشغول شود [illegible] فراموش کند [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

خشنه باید فرمودند نشنه چرا که چون مرغ جنگلی را گرفته در قفسی کنند بر [illegible]
در آنجا قرار نباید تا چند روز در قفس مقام نکند پرسیده که اسباب [illegible]
و لغزت و در لغت حجابات باید فرمودند که دو چیز است دنیا و [illegible]
[illegible] فرشته تو که هم یکی از آنها ترک گیری بس خیال کن که یکی خود را [illegible]
خودبینی تا معتقد برسی پرسیده که بزرگان کرامت را بیا کار [illegible]
ایشان نظیر بری آینه چیست فرمودند که کرامت نمودن ایشان هیچ [illegible]
ندارد چون چیزی بکر نظیر آینه و [illegible] دریا آنند و کرامات چون
خس و خاشاک و حیات [illegible] بر دریا خس و خار خود ظاهر میکردند پرسیده
که کرامت و کشف خبر [illegible] با این مراتب با و نباشد چنان
فرمودند که این مراتب با و باشد اما مرتبه فقری اول این مراتب
بلند ترست و کشف و کرامات و غیره همه زیر آن مرتبه محو [illegible]
چنان روز باشد همه ستارگان در آسمان پنهان باشند اما چون آفتاب برآید
در پرتو آن روشنی نمانند پرسیده که در حدیث وارد است که اگر
کسی فلان آیه یا حدیث بر [illegible] خواند [illegible] کرده و اگر [illegible]
وعده کرده و در این روزگار اگر کسی چنین کند بسبب چه [illegible] است
فرمودند که این کار اندوخت هر کس نباید [illegible] که این کار [illegible]

اگر طالب [illegible] کند زبان [illegible] در حضرت [illegible]
چرا [illegible] فرموده ۷

پرسیده که کار کردن و مقصود کسی [illegible] حاصل کردن و پیش کسی [illegible]
خدا و حق گرانه است فرمودند [illegible] دوست که کار [illegible] شود [illegible]
[illegible] و کار [illegible] نشود پرسیده که بزرگان گفته اند دنیا
[illegible] پرسیده که حضرت قطب [illegible]
شیخ [illegible] مرتبت که [illegible]
[illegible] کشف و کرامت و فوقیت [illegible]
مرتبت [illegible] فرمود که مرتبه [illegible]
گفت [illegible] این مرتبه [illegible]
[illegible] فقر [illegible]
[illegible] پرسیده فرمودند اگر فقیری [illegible]
فرمودند اگر پیر [illegible] پرسیده که اگر حضرت [illegible]
[illegible] فرمودند که این [illegible]
هرکسی را که [illegible] و اگر [illegible]
[illegible] جمع شوند هرگز [illegible] و هرکس [illegible]
[illegible] خدا [illegible] آفتاب [illegible]
هرگز [illegible] و هرکسی [illegible]

و بران گفته اند که اگر کسی [illegible] خود [illegible] انبیا [illegible]
[illegible] و در میان [illegible] دل چون [illegible]
[illegible] چون آفتاب [illegible] چون [illegible] عرش [illegible]
چون [illegible] هرکسی [illegible]
[illegible] اگر [illegible] طلب [illegible] پرسیده حضرت
ایشان [illegible] کنند فرمودند [illegible]
[illegible] که صحبت [illegible] بودن [illegible]
پرسیده بوقت جماع خدا را یاد باید کرد یا نه فرمودند که [illegible]
[illegible] یاد باید کرد که وقت جماع وقت [illegible]
[illegible]
[illegible] که آن دوست [illegible]
و دیگر [illegible] پرسیده مخدوم شیخ بهاء الدین [illegible]
[illegible] بسیار [illegible] فرمودند [illegible]
ایشان نسبت جمع [illegible] که [illegible]
[illegible] پرسیده [illegible]
[illegible] کنند و اسباب ظاهری [illegible] چه نسبت فرمودند

اگر توکل کنند خدای تعالی ایشان را گم نکند و البته برساند و خدای تعالی ضامن است
و دوم صدقه بود تا آخر بیدوست پس از برکت آمدن بهتر است
و بکار خود مشغول بودن و اگر این فرزند کسب مردمان ایشان روی آرند
و توجه کنند پس پیش بی طالبی بکار خود مشغول بودن بهتر است پرسیدند که
چند تابت سازند بر زمین مدفون کنند و تربت او را آرایش دهند
چون است فرمودند اگر کسی بجا رابشد و نزد او طلوسازد تغییش جایز دانند
هیچ آرزوی من بیشتر از این نبود که گفته فرمودند حال مرده با زنده بیشتر
همچنین است پرسیدند خوب چه است که چون شخصی با محبت خدای تعالی
درگیرد پس بملازمت پیر بیاید از زمان دوستی خدای تعالی بیزد و برود و اخلاص
پیر خود و محبت او در دل او بنشیند فرمودند اگر چه در هیچ طالبی باشد
بهتر است چرا که چون صحبت پیر خود را بحضور دانند و محبت او قرار
گیرد از من اگر پیر او مانندی در طلب خدا خواهد که او از او در دل
بی نشانه مدد نکند و در عمل نیارد و اگر آن داند تا ببرکت این محبت
چنان گردد که از طرف پیر هم بود و از خود نیز طلب گردد و بکار او
خود مشغول شود پرسیده که اگر جای بسیار بهتر است پرسیده گویم
اگر مجرد شنیدن این لفظ دل من از دگر جای بسیار سرد شده پرسیدم

اگر ایشان در مسجد می نشینم و اشتغال دانشمندان رسوم می گویند که شغل هیچ کس نیست
میکرده باشد بجا آریم فرمودند خود به یک بار نگفت و بجواب برابری بنشینید و
و باید گفت که دعا کنید تا خدای تعالی ما را طریق هدایت نصیب گرداند
پرسیدند که یاد کردن خدای تعالی چه چیز را گویند فرمودند بسیار یعنی پرسیدند
و ذکر را اگر بوقت سخن خدای کردن اسم خدا برده و سخن بگوید یا نه فرمودند
بگویند لو را روا است پرسید مردان آنانند که خدا را هم یاد کنند
و کارها دیگر هم سازند فرمودند این کار مردان است پرسیدند معنی
فقر چیست فرمودند فقر سه حرف دارد مراد از فا فنا است و معنی
از قاف قربت است و مراد از را رویت حق است پرسیدند که
بزرگان که عرش و کرسی را که گرده می بینند چه چیز است فرمودند
که چون بتجلی پرسیده که ذکر چیست فرمودند که فکر ان است که تو
اسم گفتن ثبت تن کنند که یاد میکنم آن خدا را که خود را خود داند
و خود شناسد و خود یاد کند پرسید مردان میگویند که خدای تعالی در جهان
جهان ظهور کرده پس همه جا چیست فرمودند معنی این قیاس اینست
که همه جای خوب است بدان ظهور کرده پرسیدند حسین بن شیخ
که پیری کامل بود چون وقت نزع شد از درگاه خدای عز و جل

آوازی شنید که تو مطرودی از درگاه ما پس این حال به پیر خود گفت
که زمین دور گردید که چنین خطاب بمخاطب شده ام آن مرد باخلاص
هیچ کم نگرد با وجود چند بن جهت که عنایت خدا را آن پیر را یکبار که
از درگاه خود محروم ساختن چه معنی داشته فرمودند که گفت خدای
با دو سخن خود گفته چگونه فرمودند که حضرت رب العزة فرمودند
مطرودی از سوای ما و دوری از غیر ما پرسیدند فلان شخص این بیت
میخواند و ما حیرانم و معنی آن از الم مستو انم چه معنی دارد و این بیت
بسکوانی و جسم حالی ... لیس بنیان
الیس ... ترجمه ... شود و گوش ... شوم
لطف کند خدا که بخشم خود کور شوم فرمودند گفت دوست خدا
بود گفته چگونه فرمودند العارف لا ینظر غیره ولا یسمع غیره ولا
غیره پرسیدند که خدای تعالی فرموده عز و جل ان الذین قالوا ربنا
الله ثم استقاموا تتنزل علیهم الملائکة ان لا تخافوا ولا تحزنوا و ابشروا
الا تخافوا ولا تحزنوا در دنیا و آخرت کدام است فرمودند که بشارت
در دنیا مشاهده حقیقت است و در آخرت همسایگی با خدا پرسیدند که
حضرت شیخ برکیه حکمه رحمه الله علیه فرموده است که آسمان

نماد دست چه معنی دارد زیرو که نشان خداست و دلیل
حجاب بود که میان او خدا انتخاب بود بر بینه که بندگی فرموده
اول فناء فی الشیخ بود فنا فی الله چه معنی دارد فرموده که معنی فنا
فی الشیخ این است که اخلاق پیر خود ظاهره و باطنه بر خود رسیده
امیر المؤمنین امام المسلمین ابوبکر صدیق رضی الله عنه فرموده است
من یقول الله لا یعرف الله ومن یعرف الله لا یقول الله
و امیر و بندگان بر ما علم خدا گرفته اند این کلام چه مراد دارد فرموده
اگر خدا را شناخت نام الله میگوید اما در آن وقت نسبت علیهم
گفتن بخود میکند بر بنده خدا در خود هر دو جل و اعبد ربک حتی
یاتیک الیقین پس چون یقین حاصل شد عبادت نتوان کرد
پیر بینه عبادت کنند اما در آن وقت نسبت عبادت بخود نکنند
پرسیده بندگی نماند سید رکن الدین خلوتی رحمة الله علیه
فرموده است ذکر را پای و پر و بال است چه معنی دارد فرموده
ابل ذکر کرسیکی است و پای او تنهایی است و پر او ...
پرسیده کرده زبان لا اله الا الله میگویند خود میگویند گفته ...
میگویند فرموده برای تعظیم میخوانند جا که کسی را نام خوانند

بی ادبی است بنابران بحرف تعظیم میخوانند بر بینه که بزرگان
که خود اصلی خدا او سیاه است چه معنی دارد فرموده تن خود سایه
اما چون آن نور اصلی منظور میرسد سوائی او مقابل او
بر باد میرود و سیاه میگردد به نسبت آن نور اصلی را سایه
گویند والله اعلم بالصواب باب سیوم در ذکر علم و تواضع
و مجاهده و سخاوت سالک طریق در صحبت عزیزی بید اهل معرفت
را و خانقاه اهل شریعت سیف سیادت لقب سخاوت نباید
صوفیان سحر احوال شغلی سر در سالکان طریق جهان نهایی اهل
تحقیق طراز طریق ولایت جمال جمیع اهل الله نسبت مجانا
ملک صوفیان استاد و تمام مذهب اسلام رئیس ابوالبیان صحیح اهل
کسب عمل و علم خلاصه ورع و علم تمکین هدایت مشکل ولایت
راه یقین مقتدای طریق طریقت مقدم زاد مقطع عباد علی مدیر
کامل تو نگر قانع ولی قبه عزت صفی بر راه وحدت سوخته
گم گشته وصال شیخ سابقان صبح عارفان فرماندره حلیم
حضرت الشان سید عبدالکریم رضی الله عنه درین باب چند فصل
فصل اول در حلم و تواضع و مجاهده فصل دوم در سخاوت

فصل اول در حلم و تواضع و مجاهده اگرچه علم و سخاوت ولایت
معرفت و سکاه حضرت الشان چندین است که در تقریر و تحریر
اما برای شکستگی دلهای مریدان یعنی چند بطور نعمت از بزرگ
کتب است ارکسانی که در صحبت الشان بودند و بوقت حاضر گشتن
طعام بالکلی با بی تکلفی گویند و امثال این نعمت از کبار اصحاب
حضرت الشان قدس الله سره که فرمودند بسیار عمر حضرت الشان ایام
جوانی این طریق میکردند اند که سحر در مسجد بالکل میخوانند ...
می نشستند و مشغول بکنی بی بود تا وقتی که جماعت حاضر میشد
بعد از آن نماز گذاشته در دم میخوانند چون آفتاب بالای سر
برمی آمد نماز اشراق میگذاشتند پس در خانه خود تشریف برده
طعام پیا بخته و جمکار خانه که نفقی بزمین دارد جا که دیگ نشسته
و در آب انداخته زیر آن آتش افروخته و بی کنج انداخته طعام
مهیا میساختند و پیش فرزندان اهل خود و الشان مزار کرده اند
خانه بر لفره که کاسه بر میکشند و کرده در یوزه کرده بقیه آن
میداد خود الشان نا خورد ساخته قبله برگرده دکاوان را حجره کرده
بطرف گشت میرفتند چون بسیاری اند زمین پاک میشد در

بجنگل میرفتند و گاه برای کاروان کرده بوقت زوال بخانه تشریف
میفرمودند و آن گاه بادیش کلان انخلخته وضو ساخته نفلی گذارده
بانگ نماز پیشین میخواندند پس نماز را به سنت و جماعت بگزارده و کدام
اورادی نموده بهمان قبله بسر برده کاروان بدست راخته در کار گشت
مشغول میشدند چون وقت نماز عصر بطوری آمد بازگاه کرده و گلوها
آب خورانده برگشتند و در مسجد آمده نماز عصر و شام و خفتن
توجه بخانه خود میفرمودند و درویشی که نه کور شد چنان میکرد و نیس جهت
فقیران در نیده کرده بایشان میداده و تفحص نموده اگر فقیری
گرسنه می‌یافتند حصه خود را باو میدادند والا خود تناول میفرمودند
چون همه از فرزندان و خادمان و فقیران راضی شده می خفتند
وضو ساخته نفلی ادا کرده از موضع خود بیرون می آمده خود بطرف
موضع رلهوت عزم میفرمودند و میان این موضع هر دهی که
می بود میرفتند و کلوخ و آب در مسجد آن موضع می نهادند
و هر کسی را که انجا خفته میدیدند بیدار مینمودند پس هر جا که دلان
اقامت داشتند اشنا دری کرده بطرف دیگر آمده راه کوه
گرفته رفته و روش نزدیک قلته شیخ خنده باشنی رحمة الله علیه

کرده موضع تهر بی که موضعی ست از موضع کگوره خورد و انجا بنت ذو عزی
جمع دفن شده اند تشریف میفرمودند و زیارت کرده برکوه مکلی توجه
مینمودند و از موضع خود تا درویش جنده رحمة الله علیه هر جایی که موضع
کرمی بود زیارت میکردند و در تمام مکلی هر پیری و درویشی
کرده گذشته و چار شده اند بیماران در شهر تته می آمدند و در هر مسجد که
در تته ست میرفتند و آب و کلوخ آن تیار کرده کسانی که خفته بودند
بیدار میساختند پس از تته قصد موضع میرانه که موضعیست از آن موضع
پرگنه که بزرگان نموده اند و زیارت شیخ بنه رحمة الله علیه کرده این
موضع بر قله کوهی مقام داود نموده ده به ده گردیده و تمام موضع
پرگنه بتوره که پرگنه ایست از پرگنهای سنده گشت میفرمودند و شیخ
که مذکور شده بجایی آورده اند بیماران هنوز علمهای صبح صادق
بر کناره افق ظاهر نشده بود که حضرت ایشان چنانکه مردمان
در خواب بودند در مسجد خود آمده در مسجد میرفتند و بانگ میدادند
چنانکه مردمان میگفتند که گویا حضرت ایشان را خواب نمی آید که
پیوسته درین وقت بانگ میدهند بعد ازان نماز سحر گذارده
برهمان طریق که مذکور شد مشغول میشدند و مدت مدید مداوم

جوانی حضرت ایشان قدس سره باین طریق بکار و ملتیه خود و درحد
زیارت بندگان مشغول بودند و براین حال کسی مطلع نشد مگر
چند کس از نزدیکان اگر کسی گوید و تعجب اما کرد که چه چون
راه چون قطع کرده باشد الله تعالی داناست باشد که عجیب و غریب است
چراکه بزرگان بودند که یک قدم از مشرق بر سر مغرب
می نهند نقلست که حضرت ایشان با فرزندان خود روزی بطرف
موضع کمرک که موضعیست از نیم فرسخ دور ازینجا تشریف
خود تشریف فرمودند و ما و یاران با ایشان بودیم همه برآن سوار
و روز گرم بود تابش آفتاب بحد غایت کوزه آب همراه داشته
هر کسی که در راه تشنه میشد می نوشید چون به موضع مذکور از
مواضع پرگنه مذکوره رسیدیم حضرت ایشان آنجا گرفته
بودند کسی نشستند و درین موضع نهری پیدا آمده و طاقت ازین
برفت چون نماز پیشین ادا فرمودند از آب ملانه گفتند
با همه میخوردیم و حضرت ایشان چرا نخواستند و باین مرتبه تشنگی
بجائی پنهان گشتند فرمودند برای آنکه مبادا دیگر را آب کم شود
و در میان هر دو موضع که در راه بسیار است نقلست که در

ایام حضرت ایشان بسیار تنگی و گرسنگی میکشیدند تا بواسطه که فرزندان حضرت
بواسطه تسلط گرسنگی کسب کردن نتوانستند و حضرت عیالی کنیز داشتند و در ملک
حضرت ایشان یک گاومیش بود از شیر آن بهره حاصل میشد از آن قوت لایموت
می نمودند چون گرسنگی زیاده گردید از موضع خود هجرت نموده به دیه دیگر
رفتند و مقام نمودند روزی آن گاومیش را شیر گرفته رفت اهل و عیال
حضرت ایشان حیران و عاجز ماندند و چیزی نداشتند که بخورند پس
یکی از فرزندان برای کسب کردن بیرون آمد در عرصه که انجا جوها
پاک می نمودند بجامه و دستار و چادری از خود بر اندوده جوها در خود
جمع کرفت چو پاک میشود تا چیزی حاصل شود ایشان بکوفتن جو
مشغول شدند روزی آن جو چادر و دستار گرفته رفت چون از کوفتن
جو خلاص شدند دو توبه جو مزدوری دادند آنرا گرفت و کیسه
چادر و دستار گرفت نیافت دلگیر و ترسان آن جوها بخانه آوردند
و دران ایام گرسنگی و تنگی بمرتبه میکشیدند که قصص و حصص
آن در شرح آوردن مناسب نیست روزی حضرت ایشان [illegible]
[illegible] نشسته و خوشبختانه چند از اتفاقا در میان حضرت ایشان

و فرزند چند حاضر شد هر چند حضرت ایشان او را طلبیدند گاهی فرزند
هرگز جواب نمی آمد حضرت ایشان حیران شدند که چرا واقع شده
پس تجسس نموده فرزند را یافتند فرمودند چرا جواب ندادید گفتند
بواسطه ابتلا و گرسنگی جواب داده نتوانستم پس حضرت ایشان
چند خوشه را چیده بدست مالیده پیچ ساخته بفرزند داده که
دران موضع بتنگی و گرسنگی میگذرانیدند چنانکه کسی بران حال مطلع
نشد پس همان گرسنگی و تنگی ما پیش گرفته خوش میگذرانیدند
و در انوقت عزت حضرت ایشان بسیار بود اما گاهی پیش کسی
کلمه از احوال خود نکردند و همه کس می پنداشتند که ایشان خوش
روزگار اند و تنگی ندارند روزی فرزند بزرگوار حضرت ایشان جو
کسی را پاک کرده کسب نموده نیم توبه از انجا حاصل
کرده بخانه در آمد کوفته و آرد ساخته نان ساختند و بار روزی تمام
پیش آوردند و خواستند تا تناول کنند فقیری در مسجد نشسته
بود و گرسنگی بروی مسلط کرده در انوقت حضرت ایشان آمده
و فرمودند چنانکه ما گرسنه ایم آن فقیر نیز گرسنه است اگر چیزی فرستید

او را نیز بدهیم حضرت ایشان این تحفه که یکی از فرزندان بزرگوار حضرت
ایشان بودند و اکنون نیز بجای و سجاده حضرت میران ایشانند آن
نانی که پیش داشتند بحضرت ایشان دادند تا بفقیر دهند و خود فرمودند که
ما صبر خواهیم کرد پس حضرت ایشان خوشحال شده نان را بفقیر خورانیده باز آمدند
و فرمودند که اکنون نتیجه آن است که گرسنگی از شما گوشه کرد و صورت
احوال شما بوشش خوب استغفات پذیرد بعد از چند روز گرسنگی
حضرت ایشان که ویران و خراب بودند آبادان شدند پس و زراعت
کردن مشغول شدند و خوش میگذرانیدند این بیت را اکثر میفرمودند
[illegible]
گو بابندی ... [illegible] ترجمه ... کرده بدوستان میکردند
می ساز کسی نان می نداد و کسی بت ... [illegible]
... روزی حضرت ایشان ضعیف بودم گفتم اگر حضرت
ایشان از کی روغن خورند شاید قوتی بهم آید و این ضعف دور
شود فرمودند در ایام پیری چون روغن خوردم و این تکلیف مرا
کمن و این حکایت در انوقت بیان فرمودند که روزی ...

خود با دو طالب العلم بنزدم نشسته بودند درویشی سوادکشتم و [illegible] آمدم اتفاقا

در راه شخصی دو توبره برنج و پاره روغن بطریق مهمانی فرستاده بود

آن دو طالب العلم روغن را در برنج انداخته طعام پختند در آن زمان

دانستم که مرا بخوردن تکلیف خواهند کرد با خود گفتم لائق چنانست طعام

که بروغن پخته اند بعد از خورم پس گفتم چون طعام تیار شد مرا طلب

فرمودند که بخور گفتم بگذارید گفتند حلال است و در روغن خوردن

منع نیامده است چرا نمی خوری گفتم مرا ضرور است باین حیله از

خوردن روغن خلاص یافتم نقلست که حضرت ایشان قدس سره

فرمودند بیست و چهار سال است که چهار و پنج اقسام درود [illegible]

هرگز از من وجود من نرفته نقلست که حضرت ایشان قدس سره

فرمودند که روزی که شهر احمداباد که شهریست از شهرهای

گجرات فقیری را یافتم باشتیاق تمام و آرزوی مالاکلام [illegible]

از و طلب کردم که با من سخن الهی بگوید هیچ نگفت و خاموش

می بود پس شاد شدم لیکن از صحبت این بیت را بر زبان آوردم

بیت بیکو چرا که ونکرد چو کرشمی دمی او زمانی کر دیوانه برد

دولت کریمی شد ز جر [illegible] حرف [illegible] مگر که از استاد شنفت بمدین [illegible]

که گویا در خانه تاریک ساعتی نشست چراغ روشنی نکند نقل است که روزی

حضرت ایشان قدس الله سره تربزه خورده و استفراغ کردند چون این

حالت در خود دیدند تربزه خوردن عادت کردند هر باری که بخوردند قی

میکردند و از خوردن آن دست برنداشتند جهت مخالفت نفس تا بعد از مدت

که از خوردن آن استفراغ نمی آمد نقل است که وقتی

خشکسال و قحط شد حضرت ایشان سه روز هیچ نخوردند و روزی دو

خندان می بودند نقل است که حضرت ایشان فرمودند که تمام عمر خود

یکبار فرزند خود را سیلی زده بودم و تا حال افسوس آن در دل دارم

که چرا زدم بسبب آنکه شرافت روح است نه جسم چه دانم که روح این

فرزند ما مقتدر از من باشد نقل است که وقتی از مریدی حضرت ایشان خطایی

صادر شد و بی ادبی نمود حضرت ایشان او را نگاه کردند و گفتند

که نهد و توجه نفرمائید و شفقت نمائید فرمودند شد اگر چه خطا

نموده است لیکن صادر گشت ما بسبب آن لهذا بر او شفقت [illegible]

نقل است که در اواخر عمر حضرت ایشان گاهی طعام در روغن [illegible]

انداخته نمی خوردند مگر دیگران می انداختند نقل است که حضرت ایشان قدس سره

فرمودند که اگر کسی مرا الله تعالی برساند و بی ادبی کند یکسال اصلا هیچ نگویم

و بروایتی فرمودند چهل سال او را آزار نرسانم و فرموده اند نقل است که

روزی چند [illegible] همه روزی در راه خدا آوردند و در طلب الله

اشتغال نمودند این خبر بحضرت ایشان قدس الله سره برسید [illegible]

و با چندی دیگر بسوی ایشان رفتند [illegible] در مسجدی یافتند که [illegible]

میکردند فی الحال جاروب را از دوش بر آورده با ایشان ساختند

و جاروب کردن مشغول شدند چون آن طالبان از ذکر فارغ شدند [illegible]

آمدند و بمالیدن روغن اعضاء ایشان مشغول شدند حضرت ایشان

قدس الله سره آن حال مشاهده کرده فرمودند که میدانستم که طالبان

خدا خواهند بود این طریق نه رواست [illegible] شب در آن مسجد

بخفتند علی الصباح چنانکه همراهان خبر داشتند پا برهنه بر آمدند و پاپوش

همانجا گذاشتند پس چندی از راه قطع فرموده در موضعی رسیدند

آنجا درویش [illegible] که آشنای حضرت ایشان قدس سره بود

سکونت داشت او را گفتند مرا کفش [illegible] پنهان کن [illegible]

465

بر خانه و حجره کریان حضرت می نمودند قبول کردند حضرت ایشان [illegible]
تو را [illegible] و در حیول آن پنهان شدند و ملاها [illegible] گفتند که اگر کسی در اینجا
به پرسیدن بیاید و مرا تفحص نماید شما نام مرا پیدا مکنید بر ایشان که
در مسجد خفته بودند از غلبه بیدار شدند حضرت ایشان را در مسجد ندیدند [illegible]
الهام [illegible] کردند و آنحضرت را هیچ جا نیافتند ناامید شده باز [illegible]
خود رفتند و حضرت ایشان [illegible] قدس سره بعد از [illegible] [illegible]
[illegible] بر آمده [illegible] رفتند نقل است که روزی با فرزندان حضرت ایشان
زنبیلان و چنگ [illegible] خانه [illegible] نمودند هر چند فرزندان
[illegible] حضرت ایشان می [illegible] و [illegible] السماع [illegible]
هرگز [illegible] پس چند دکان داران که [illegible] سکوت کردند
بودند فرستادند تا حضرت ایشان را از [illegible] ایشان [illegible] عرض نمودیم
[illegible] برای تسلی خاطر [illegible] و [illegible] از [illegible] خود [illegible]
کرده قرار [illegible] حضرت ایشان [illegible] نشستیم [illegible]
این زنبیلان [illegible] [illegible] و [illegible] او [illegible]
میکنند حضرت ایشان قدس الله سره در جواب ایشان فرمودند [illegible]

خانه بر [illegible] برویده بجانی دیگر سکوت [illegible] در آنوقت [illegible] اثر
خشم از حضرت ایشان [illegible] منقلب که [illegible] حضرت ایشان [illegible]
بود چون [illegible] مبتلا شد [illegible] پرسیدن [illegible] رفتند [illegible] عادت او [illegible]
نقل است که [illegible] نام حضرت ایشان [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] رفتند [illegible] [illegible]
[illegible] بسیار [illegible] و در گفتن [illegible] و خوش [illegible]
[illegible] مشهور و معروف بود [illegible] چون [illegible] می [illegible]
بگفتند که حضرت [illegible] و [illegible] که [illegible] شما [illegible]
[illegible] که [illegible] حضرت ایشان [illegible] [illegible] میگفتند
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] تا [illegible] چون
روز [illegible] حضرت ایشان [illegible] [illegible]
هر کس [illegible] حضرت ایشان [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] نقل است که روزی [illegible] [illegible] را
[illegible] حضرت ایشان [illegible] در آنوقت در خواب
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] حضرت ایشان

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] زبان خود [illegible] [illegible]
[illegible] حضرت ایشان [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] نقل است
چون حضرت ایشان [illegible] قطب وقت مخدوم [illegible]
[illegible] مخدوم [illegible] مخدوم [illegible] نقل است
که روزی با فرزندان حضرت ایشان [illegible] جنگ و جدل
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
جنگ و جدل [illegible] بود که حضرت ایشان [illegible]
[illegible] [illegible] هر چند فرزندان [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] نقل است که حضرت ایشان فرمودند
که چون [illegible] [illegible] خود [illegible] [illegible] داشتم
[illegible] [illegible] هر وقتی که از جائی دیگر خروج کرده [illegible]
خود داخل می شدم گویا [illegible] آدم و در این [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

موضع جاوی که یکی از بزرگان ده بود حاضر نه چون حضرت ایشان از اطراف جامع
بر سر وی الطهور دستار بیاورد و بداد وی حق تعالی که گذشت باد الغطا کرم من
خادم ملاح ملطفید خواست که از نزش بسازد چون خبر بحضرت ایشان رسید
فرمود که زنهار او را هیچ نگویید و آزار نرسانید که هیچ گناه نکرده بلکه تقصیر از ما
ناست بعجب یکی اگر بوفر خواست تنها نداده ام و با زارش بسانیدن مسلمانی
پس آن ملاح خدمتگار بود و گفت ساختم معذور فرمایید بعد از آن ملاح بر سر
و خادم هر خدمتی که کردنی بود بجا آورد نقلست که وقتی که حضرت ایشان
در دیگی میرفته بشم میرسیدند و اگر متحقی میدیدند آن جیحان را بجولا
داده صوف تیار کرده او را میپوشانیدند هر جا کسی و یران و شکسته میدید خانه
بنا میکردند و میرفتند [illegible] کار مسلمانان بجا آورند نقلست از فرزند
بزرگوار حضرت ایشان قدس الله سره که گفت روزی حضرت ایشان را
ببعضی کاری که من بدان حاجت داشتم بطرف [illegible] بی بازه و بسائی بند
بردیم قدوقت شب نزدیک موضع [illegible] رسیدیم و موسم سرما بود و در آن
شب سلطه و عذر سنتا [illegible] بود و باد سخت و [illegible] میوزید هر دو
پناه و پوشش نداشتند حضرت ایشان در جنگل رفت تا ره زیر هیز بر
بار کرده آورده [illegible] نود خنده و خود برنشسته [illegible]

شب باخر رسید از اینجا سیر دان آمدیم و بطرف [illegible] عزم نمودیم نقلست
که روزی خادمی حضرت ایشان را پای بیمالید و انگشت پای ایشان
بشکست با وجود این در او را هیچ نگفته که تا کی چون برضای خود این
خادم رفت حضرت ایشان سوی [illegible] بکل الطبیب فرمود تا بر انگشت ببندد
بعد از آن معلوم شد که از دست خادم انگشت حضرت ایشان شکسته است
نقلست که روزی حضرت ایشان در راه میرفتند و چندی از پیران دیگر
ملازمت بودند در آن وقت هر کسی که حضرت ایشان را می دیدند
و تکریم بجا نمی آورد حضرت ایشان آنها خوش نکردند پیران را تعلیم
کردند و خود در پس ایشان شدند در آن وقت هر کس بحضرت ایشان التماس
نمود بعد از آن پیران ازو فرمودند که بسبب شما ما را عزت و حرمت
میدادند اگر شما نمی بودید کسی ما را نمی شناخت [illegible] گرفتاریم [illegible]
بسیار نصیحت فرمودند و گفتند الجاجیفة وطالبها کلاب نقلست
وقتی که موسم زمستان [illegible] حضرت ایشان [illegible] بالا [illegible] ساختند و اهل
و فرزندان را در آن جای نمی بردند تا بخفتند و خود جاروبی را با دامن
میساختند و بکار خفتن تا سحر بیدار می بودند و بر سر ایشان [illegible]
نقلست که حضرت ایشان در جنگل میرفتند هر کس ماده گاو که [illegible]

افتاده می بود برمیداشتند و یکجا کرده از آن شناره می بستند
و بران شناوری میکردند اگر میشنیدند که با بن طرف دریا
بزرگی یا درویشی است بران شناره شناوری کرده میرفتند
نقلست که چون خشک سال پیدا می شد حضرت ایشان از [illegible] را از جنگل
می گرفتند و درست کرده بر دکان مردم میرفتند و در بیره میکردند
و هر چه از آن حاصل میشد پیش فقیران می نهادند نقلست که هر جا
که حضرت ایشان ضعیفی را میدیدند کار او می ساختند چنانکه پوره‌گری
ضعیف را دیدند که بوریا میکرد بروی شفقت نموده فرمودند خیز
و بجای او خود نشستند و بوریا میکردند اتفاقا قاسم جرکس که یکی
از امرا و میرزا جانی بود حضرت ایشان را آنجا دید با استاده و دو دست
بسته حضرت ایشان تا آن بوریا تمام نکردند هرگز بوی التفات ننمودند
نقلست که عورات مسجد چادرهای خود که کهنه و پاره می بودند پیش حضرت ایشان
می آوردند و میگفتند که چادرها را حضرت ایشان [illegible] بگیرند و پیرو دختر
بر آن که یک کنج مقصوره حضرت ایشان پیوسته از صحرا [illegible]
[illegible] می بود نقلست که پیوسته حضرت ایشان طعام در روزه‌ها
بهتر میدانستند [illegible] نخورده‌اند [illegible] اگر کسی [illegible] میان [illegible]

دریوزه و در شیر و پیمون دست کسی انداختند و دریوزه بخوردند نقل است
که اگر کسی حضرت ایشان را در خانه خود برای مهمانی می برد و طعامهای الوان
می پختند چون حضرت ایشان میدانستند که طعام لذیذ می پزند و الحال
فقیری میگفتند که برو دریوزه کرده بیاید آن فقیر [illegible]
دریوزه کرده در خدمت حضرت ایشان می آورد آنرا اول تناول می نمودند
و شوربای آن طعام می شکستند بعد از آن برای خدا طعام مهمان می
خوردند نقل است که روزی مریدی چند زلیبا در خدمت حضرت ایشان
آورد چون دانستند که شیرینی مرد برافرستاده بیار طلبیده [illegible]
در دست گرفته آن زلیبا یکی نموده میخوردند نقل است که حضرت ایشان
فرموده اند که مرا از همه طعام شیر و برنج خوش می آید اما گاهی بار [illegible]
خورده ام نقل است که حضرت ایشان آن طعام را میخوردند که مهمان
فضول میکردند نقل است که وقتی که میان بهاء الدین کوه پیش حضرت
ایشان می آمد بوقت بازگشتن او را اسپ خود سوار میکردند و خود
پیش پیش شدند نقل است که حضرت ایشان از ابریشم ریسمان می رشتند
و جوراب های خود از آن می ساختند نقل است که حضرت ایشان فرموده اند
که وقتی که تشنه ام که کلاب را [illegible] گذاشتم

روزی بخدمت حضرت مخدوم نوح رحمة الله علیه نعم طعام فرستاده بخوردم این
خبر بحضرت ایشان رسید که حضرت ایشان طعام هیچ نخوردند طلب فرموده خود کنند
طعام را میخوردند که چه امر فرموده [illegible] کلوا و اشربوا ولا تسرفوا [illegible]
عادت کردم نقل است از درویش [illegible] که بنام سید [illegible]
روزی حضرت ایشان را بوقت شام دیدم [illegible] بیرون بسر کرده در مسجد میرفت
من نیز در پس رفتم و بر پای مبارک افتادم و معذرت نمودم که [illegible]
خوب نموده که حضرت ایشان خود را تصدیع داده فرموده [illegible]
خواستم تا شب در این مسجد مقام کنم پس چوب خود را خود آورده [illegible]
نقل است که هر کسی خواه عورت خواه مرد حضرت ایشان را برای کاری [illegible]
البته میرفتند و مدد میکردند نقل است که حضرت ایشان فرموده اند اگر کسی [illegible]
که مسواک من در موضع [illegible] گم شده برای خدا بروید از آنجا بیارید [illegible]
[illegible] و سستی میکردم تا توانستم نقل است که روزی گاوی از شخصی
گم شده بود [illegible] و محنت نموده آن گاو را یافت که در خانه ظالمی است
آن شخص نزد حضرت ایشان آمد و گفت برای خدا گاو مرا از ستمکار [illegible]
همانه حضرت ایشان برخاستند و پیش آن ظالم رفتند حضرت ایشان گفت

مثل شما برای یک گاو در اینجا آمده حضرت ایشان فرموده اند اگر کسی جای مسواک
می برد بیرون [illegible] این گاو نقل است که حضرت ایشان کسی چیز [illegible]
برداشت در آن وقت [illegible] سخت شده بود [illegible] چون چند قدم [illegible] کرده
بر زمین افتادند و پیش رفتن نتوانستند پس [illegible] فرموده اند که مرا [illegible]
و سبوی کسی [illegible] که مرا الحاجة شفاعت برداشتند نقل است اگر حضرت ایشان
در مجلس نشسته بودند پسر کافری می آمد و میگفت ترا چه نام [illegible]
برخاسته میرفتند و بازی می نمودند و اگر آن پسر بار دیگری آمد [illegible]
چند بار حضرت ایشان را [illegible] آمد البته میرفتند و نه میگردند خواه آن پسر
دروغ میگفت خواه راست نقل است که روزی حضرت ایشان در مجلس
نشسته بودند که آفتابه را برای وضو ساختن برخاستند و تا دروازه مقصوره
آمدند در آن وقت مریدان در مقصوره بودند و حضرت ایشان تنها بودند
ناگاه عورتی آمد و حضرت ایشان را بر دروازه دید گفت برای خدا بخانه
بیایند حضرت ایشان بمجرد شنیدن این لفظ در پس او رفتند و در خانه او
نزول فرمودند مریدان چون حضرت ایشان را بر دروازه ندیدند بیرون رفته
دیدند که حضرت ایشان می آیند گفتند کجا تشریف فرموده بودند فرمودند

[illegible]

[illegible]

[illegible]

161

شب آخر برسانیدند روزی بوقت صبح از معصوم بابی که در تبه [illegible]
و بر کنار دریا رسیدند در ین محل است حاضر بود تا سوار شوند [illegible]
غیر را طلبیدند و بران سوار شده بطرف موضع خود تشریف فرمودند
نقلست که پیوسته حضرت ایشان بوضوی نماز خفتن نماز صبح میگذاشتند
نقلست که حضرت ایشان فرموده‌اند که در یک شب نفل شروع میکنم و در هر رکعت
اول هزار بار سوره اخلاص میخوانم و چون در رکعت دیگر بنصف میرسم
شب باخر میرسد نقلست که حضرت ایشان گاهی حلقه را [illegible]
برخاستند و چون سر ایشان دست در طعام می انداختند و بدو انگشت
میخوردند و می لیسیدند و الله اعلم فصل دوم در بعضی سخاوت [illegible]
سخاوت و کرم حضرت ایشان را بیان کردن تمام دانی هست چرا که این بنده را
چه قدرت است که سخاوت حضرت ایشان را بنهایت رساند بیان [illegible]
شمه از آن بوسیله خود اظهار کرد تا خوانندگان و شنوندگان و بینندگان این حالات
باین چند نقل اکتفا کنند و منت [illegible] نقلست از مخلصی که گفت
روزی با یار [illegible] بموضع حضرت ایشان بجهت زیارت ایشان رفته بودم
توجه نمودم بوقت نماز پیشین برای پابوسی حضرت ایشان [illegible]
در وقت صبح خورده بودم و بار گرسنگی تسلط کرده بود که [illegible]

162

با روغن [illegible] که صحبت حضرت ایشان در شب گدایی کرده بود [illegible]
ایشان پاره نان خورده و دیگر پیش ما نهاده آن ولیده [illegible]
با خورش و بدبوی [illegible] که نصف ایشان برده [illegible]
نخورده بودم دست در آن ولیده انداختن نتوانستم حضرت
ایشان دریافته که ایشان خوردن ولیده را [illegible] فی الحال فرمودند
نان بسیار با روغن بسیار حاضر آوردند و آن طعام ولیده در افتاده
فرمودند که این حصه ماست و شما نان را بخورید پس در خوردن آن
مشغول شدم چون سیر گشتم دست از نان باز داشتم فرمودند
برای خدا بخورید هر چند که میخوردم و دست از نان می کشیدم منع فرمودند
که بخورید پس [illegible] گشتم و نانها که باقی بود در پنهان خود نهان کردم
و گفتم یا حضرت تمام کردم باز مارا طلب فرمودند گفتم سیر
شدم فرمودند طبق خالی افتاد است و فضله هیچ نکردید سیر چون
شده بودید از نان خود را کشاده پیش حضرت ایشان نهادم
چون از اینجا قرار و آرام یافتند نقلست که روزی حضرت ایشان
با جمعی از بزرگان آن زمانه برای شفاعت کار کسی بطرف موضع شال
رفته بودند چون آنجا رسیدند بجائی مقام کردند در آن وقت حضرت ایشان

163

صبح بر نخاستند و در مجلس نشسته [illegible] و چند روز [illegible]
مدت نشستند حضرت ایشان خبر شد و [illegible] کردند و آن بزرگان
شرمنده میگردیدند نقلست که روزی گدایی از حضرت ایشان سوال کرد ایشان
[illegible] خود [illegible] دریوزه کرده [illegible] خواسته بود
باو دادند و فرمودند که [illegible] پس در موضع دیگر رفته دریوزه کرده
[illegible] برخران بار نموده باین فقیر دادند نقلست که حضرت ایشان
[illegible] هیچ مهمان میکردند و طعام سه طبق و یک [illegible] کرده
پیش مهمان می آوردند نقلست که حضرت ایشان [illegible] طعام [illegible]
میدادند نقلست که حضرت ایشان از نان [illegible] میسپردند
و میفرمودند که [illegible] برای نان کنند که مهمان حساب نان کنند
[illegible] خود دست نقلست که حضرت ایشان [illegible] مهمان
چندان نفقه بکرد که دیگری از آن سیر نشود آن [illegible] باید گفت
که چنین [illegible] نقلست که روزی درویش حاجی شده [illegible] موضع و
که [illegible] از مواضع برکنید چون مهمان حضرت ایشان گشت
حضرت ایشان آن روز طعام [illegible] اقسام طعام می آوردند و در [illegible]
تهاون نکردند حاجی [illegible] گفت که اینقدر طعام برای ما چرا [illegible]

ما از طعام اول سیر شدیم فرمودند ما را باید تا باین روش مستی [illegible] اگر دیده
اگر نخورده شما وا اینه نقلست که چون کسی مهمان میگشت در خانه طعام نهاده
مهمان را اندرون میکردند و در بیرون می بستند و فرزندان و غلامان را
از خانه بیرون میکردند و میفرمودند که وقتی که دیگری پیش مهمان باشد
او را در خوردن شرم آید و نپندارد که مگر طعامی شمار[illegible] نقلست که چون
مهمان حضرت ایشان چیزی فضله میکرد او را مسرت بسیار میکردند
و میگفتند که ظاهر است طعام را قبول شده است که فضله گردیده و نخورده
نقلست که وقتی حضرت ایشان خانه را نهال کرده بودند فرمودند که چون
پیش آید حاصل آن تمام فقیران را دهیم بعد از آن تا [illegible] از
هیچ آن حاصل آمد همه را انعام خدا بود نقلست که روزی حضرت
ایشان مخدوم نوح رحمه الله سلام گفته فرستاد و همان ساعت که او را
گشته بفقیران دادند و فرمودند الحمدلله که مرا کسانی یاد کردند که من در خدا
خود را هم نمی شناسند نقلست که وقتی فقیران بذکر جلی مشغول
مشغول گشتند حضرت ایشان استاده بر سر ایشان باد میکردند و چند
از ذکر فارغ می گشتند هر چه در خانه خود موجود میداشتند پیش ایشان
می آوردند نقلست که روزی [illegible] نان خود را پیش حضرت ایشان

آورد او را بسیار محبت داشتند و بسیار خوش داشتند فرمودند کسی که ما را
و شکی جایز و تعریف او باید کرد و [illegible] و بسیار آورد او را [illegible]
نقلست که در آن وقت که درویش میان ابراهیم والد مخدوم میان نوح [illegible]
در خدمت حضرت ایشان سکونت کرده در خانه او میرفتند از چوب [illegible]
در جنگل میرفته داشته و چوب گرد کرده در خانه ایشان می آوردند برای [illegible]
و من دیگر هیزم جمع میکردند و می آوردند باب چهارم در ذکر محبت
و شوق و وجد و سماع حضرت قطب زمانی شیخ وقت [illegible] مردان قائم
مقام ایشان طبیب بیماران [illegible] اصحاب [illegible] توکل و رضا سالک
طریق فنا شاهد محققان دلیل مردان پیر اهل تسلیم امام [illegible]
و [illegible] مردان [illegible] فرمان [illegible] استاد شوقان شیخ محققان [illegible]
اندر زمانه خود یگانه شیخ ظرفا قدوه اهل صفا حل کننده مشکلات اسرار
الهی بیان کننده حقائق و دقائق اولیا رحمه الله [illegible] واز توحید [illegible]
نسیم سادات لطائف سعادت پرورده الطاف ایزدی حضرت ایشان
سید عبدالکریم سندی قدس الله سره و این باب دو فصل شامل است
فصل اول در محبت و شوق فصل دوم در وجد و سماع فصل
اول در محبت و شوق بدانکه این حقیر چه قدرت [illegible]

و شمه از محبت حضرت ایشان بر صفحه شهود جلوه گر گرداند چه آثار [illegible]
حقیقی [illegible] اما عرفی آن را بیان نماید چون مطلوب [illegible]
طالب را نیز [illegible] محبوب [illegible] محبت و محبت را کی انجام
باشد اکنون چند نقلی که از مخلصان استماع افتاده بود بیان نموده شد
نقلست آنکه حضرت ایشان پیوسته در جنگل میرفتند روزی فقیری که از
دوستان حضرت ایشان بود گفت اگر حضرت ایشان در جنگل نروند بهتر است
که آنجا شیران و درندگان توطن دارند چون این لفظ حضرت ایشان شنیدند
متواتر در جنگل میرفتند و به محبت تمام [illegible] الکلام [illegible] نموده
[illegible] بیت را ورد می نمودند بیت آنکه شیران [illegible]
چون آنجا میرفتند [illegible] خالی [illegible] حضرت ایشان [illegible]
[illegible] هرگز [illegible]
[illegible] ترجمه [illegible] شده [illegible]
[illegible] هر چند [illegible]
[illegible] نقلست از حضرت ایشان [illegible]
از [illegible] مخدوم نوح رحمه الله [illegible]
[illegible] این خیال از دلم برفت [illegible]

۴۷۸

و به هم و دیدی جنید محمود گفتن این مصرعه و بسیار تنگ و نظر دیدی شوق [illegible]
بود چنانچه ممدوحت هم از چشم بیرون گذشته دوید [illegible] ثابت نمانست
که مصرعه را محمود بگوید نقلست که روزی پیش حضرت ایشان امیر دیدی میر بیک
حاضر بود گفت حضرت ایشان زنده با وجود زمان او نظر بود و دیدن طفلی
الکر نمید خلف بوده که زنده او بلغزان نقلست که حضرت ایشان
دیده این بیت را که مرکو مشود با مغز او انتراس تا مید لوح و صنف [illegible]
و به مجت بی بحر زدن شوق بی نظر مگو بدر بیت این که هوادان برد
سر و بری قلم و نیستی نهستی هم از آنجا جا کار . . . و بری [illegible]
خواب بعیش بیکاری است و کوا بسی اتفاق کنند درخواب
پی گوید . . . . . چون بیند شدم دادست شد و فصل دوم
در سماع و وجد حضرت ایشان در حسن است چو بدکه این فعل بسیار به
او بر واسطه حسن جنید ای زمان گذشته شده نقلست که روزی
حضرت ایشان در علم جای سماع میکردند اتفاقا قوال گفت [illegible]
محمر بود بطریق جنی را تو دیده محمر بساط آن کسی پی شد دلی
در حجر کسانی که روزشب جنبانده جیولانه ای اکر گون با بعد از آن
چه کار خوبی کرد تجرد شبانه این بیت حضرت ایشان را چیری

و شوق درد خود آمده بی اختیار الحجه لباس بر سود و کس دلتنگ بود و ده
بقوال بسوده و برهنه شده در حجره رفته و بطریق مراقبه نشسته بودند
قوال چادری را پیش حضرت ایشان نهاد تا بپوشند فرمودند هرگز
نخواهم گرفت تکه که کار با نکلی ده نه دار هر آن تو بخشیدم اگر چیزی دیگر
میداشتم نیز میدادم لیکن نقد حاضر بود پس هر چه بیا فرمودند تا دیگر
با نکلی از خانه گرفته بقوال سپرد نقلست که روزی حضرت ایشان
سماع میکردند که ناگاه قوال حسنی باواز برداشت بمجرد شنیدن حضرت ایشان
بیدحسن با نشاط درجاتی که همه کس ح تیدا داشت که رحمت از این سرای فانی
بجهان جاودانی برگشتند چون ساعتی گذشت قوال بیت دیگر را
از مجره خود بر کشید چون او را سماع فرمودند روان برخاستند و خود
سماع کردن مشغول شدند نقلست از حضرت ایشان که فرمودند بعضی
علم خوانند بعضی کتب دیگر مشغول شدند و من سماع را اختیار کردم
هر سیع چیز دیگر التفات ننمودم نقلست که روزی حضرت ایشان را
در سماع کردن وجد و حال غلبه کرد و محبت الهی در وجود مبارک ایشان استیلا
یافت و شوق حضرت ناشنایی استیلا فراوان نمود و در این وقت
این بیت فرمودند بیت ده زاغن نا وجی بیرتر یکبارگی تی

کا بوریان و در صحو دنیای دون چو زندیا و دلتر چرا ای این مرض آن
موضعیت که انکا با نی مرغان ای هم جنیت در انکا کا بوریان هیچ دلو
در چهارجنید چیز بزرگانی که در آن سماع حاضر بودند بر گفتند حضرت ایشان
بیت ولی و ولی بیابیت گفتند این خبر بسمع حضرت ایشان رسید که
اشد که آن سیوجنید که بیت را فرمودند و بجایت و ابتی ادا ننمودند چرا گفتند
حضرت ایشان فرمودند که این بیت سهل است که گفتیم ملک سعد و مرن
بر این جاکرا نشان بری شاه رحم خانه او دوست من اله ان هم دو درخو
به همه و امیر جا موسیقی بر لب او نقلست که روزی حضرت ایشان
در سماع بجنده و چون مستان الهی و دوستان حقیقی دست مبارک خود را
الهی افشانده و سماع میکرد چو این آتشانجه ده که بر سر او نشسته قوال
بپرسیدند پس هر کسی اندر بران دفر زنخدان و خادمان حضرت ایشان
یک چادری با تن قوال داده مگر یک مرید که او چادر خود را نداد
بعد از ساعتی حضرت ایشان از سماع فارغ شدند و در محفل ... امر
فرمودند که کدام یکی از شما چادر خود را نداده گفتند هر کس داده مگر این کس
فرمودند او بیاید آن مرید بیامد خجل شد و شرمنده گشت آن مرید
گوید که حال آن ورد و بعوزد در دل من هست که چرا غفلت کردم

نقلست که در هیچ سماع حضرت ایشان حاضر بودند که در آن وقت چادری
بقوال نداده اند مگر روزی که هیچ چیز نداشتند و سماع میکردند چون
فارغ گشتند و دانستند که چیزی همراه ندارم [illegible] مجلس [illegible]
[illegible] ابتدا [illegible] جزوه بقوال داده بعد از آن در خانه
تشریف فرمودند نقلست که حضرت ایشان فرمودند سماع آن [illegible]
هرگز در آن خطره واقع نشود نقلست که هرگاه در جایی سماع میشد
در آن وقت حضرت ایشان حاضری بودند هرگز مردان و خادمان
خود را بملازمت خود استادان [illegible] داده و منع فرمودند تا در سماع کردن
مشغول نشوند نقلست که فرمودند که چون سماع در شب ابتدا میکردیم
تا صبح فارغ می شدیم و پیوسته در این حالت مشغول بودیم نقلست که گاهی
حضرت ایشان استاده سماع را میدیدند بلکه چون اول سماع [illegible]
از دور می شنیدند کمر بسته چون مردان خدا و میان [illegible]
بسماع کردن مشغول نشدند نقلست که حضرت ایشان فرمودند که [illegible]
سماع خرده را زنده می سازد نقلست اگر کسی [illegible] سماع
از مردان و خادمان سماع را گذاشته خدمت حضرت ایشان
می آمدند او را منع فرمودند که سماع ترک مکن که او را گذاشته نزدیک

من می آیند بروید و سماع کنید نقلست که روزی چند فقیران از سماع
[illegible] کردن مشغول شدند حضرت ایشان در آن وقت حاضر بودند بنظر تیز
نگریستند و فرمودند مگر سماع ذکر نبود که از آن اعراض کرده در ذکر مشغول شدید
نقلست که حضرت ایشان فرمودند که سماع کنندگان دو قسم اند یکی آنکه میدوند
دیگر آنکه می نوشند آنکه میدوند [illegible] که سماع میکنند و آنها که می نوشند
آنانند که استاده می بینند و سماع نیز در دل [illegible] نقلست که روزی
حضرت ایشان در خانقاه نشسته بودند اتفاقا فقیری آمد و [illegible]
و در این اثنا مطرب سرودی گفت بمجرد شنیدن حضرت ایشان را
وجد و حال غلبه کرد نشسته در سماع مشغول شدند هر کسی از مردان [illegible]
حاضر بود طلبیدن حضرت ایشان سماع میکردند نقلست که در اواخر ایام
ضعیفی حضرت ایشان پیوسته در هم شب برخاسته [illegible]
می سرائیدند بوقت سحر هر فقیری که در آنجا حاضر بود بیرون حجره
حضرت ایشان می نشستند و آن سرودی سرائیده [illegible]
پنجم در ذکر توحید و امثال بلند معنی که حضرت [illegible]
ممدوح بودن قدوه اهل صفا سالک طریق ورع و تقوی شیخ [illegible]
اند در طریقت امام الائمه اند در شریعت بادشاه اهل تصوف

[illegible] تکلف [illegible] قطب [illegible] وحید عصر [illegible]
[illegible] زمانه رفیع قدر سرور [illegible] تشریف داد
[illegible] اهل فقه و معرفت پسندیده [illegible]
حضرت ایشان سید عبد الکریم قدس الله سره در توحید فرموده
[illegible] کرشمه از حال حضرت ایشان
بیان [illegible] یاران [illegible] که [illegible] سماع
[illegible] جلوه گر آمد [illegible] اشارتی اختصار کرد [illegible]
[illegible] الاشاره [illegible] فرمودند اول [illegible]
[illegible] برد دیگران [illegible] روی [illegible]
[illegible] کسی [illegible] ترجمه [illegible]
[illegible] گریسته [illegible] چون [illegible] دوست [illegible]
[illegible] سیاهی در میان داده و فرمودند که خدا [illegible]
و محمد علیه السلام و الصلوة چون پرتو [illegible] و موجودات دیگر [illegible]
سایه آن پس سایه بوجود پرتو است و پرتو بوجود [illegible]
[illegible] خدا تعالی و محمد علیه الصلوة والسلام و موجودات [illegible]
[illegible] اگر کسی گوید که این روشنائی [illegible]

178

177

176

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

هست برادوست فرموده که شیخ ابو طالب مکی رحمه الله علیه
فرموده است که انا اول من تأبی بستنین فرموده [illegible] ایشان سماکات
هر یکی پری جو کسی [illegible] که یکی نیی است ملک ده [illegible]
ای همساکره دوستی بر دوشی که نقد است این کره یکش الان گشت
گمره و همه عالم ورگشادن آن ها خوشدند باب ششم در ذکر
حکایات و نکات و دقیقات انبیا و اولیا و متقدمین و متأخرین
همچو حضرت امام ذوالنون جاسوس ظنون شیخ اهل حقایق منقطع
از جمله خلایق سرهنگ اهل بلا سرمایه زهد و تقوی سراج عباد
شمع اوتاد شیخ سنت امام اهل همت سرحد جوانمردان
آفتاب سبحان ماهی والای اولیا در دین طریقت و والا امام مشکلات
گزیده اهل زبان حلیم کریم رحیم حضرت الشیخ [illegible]
الله سره نقل کرده به آنکه چون این حکایتهای محبت انگیز محبت
ایس خوانده را شعله در میدان محبت رو داده بی تاب
می آرد و بمجرد شنیدن این سخنهای لطیف آتش عشق و شراره
محبت در وجود سامعان بر شعر و زند بنابر آن [illegible] لفظ
لفظ شعله [illegible] درج کرده شد تا طالبان از خواندن آن [illegible]

ضد او محبت او شعله وار بخشند این باب بر [illegible] فصل است
فصل اول در ذکر حکایات انبیا علیهم السلام و احوال آنحضرت فصل دوم
در ذکر و قیفات بزرگان متقدمین رحمه الله علیهم اجمعین فصل سوم در بیان
حکایات اولیا و بزرگان سنه قدس الله ارواحهم فصل اول
در ذکر حکایات انبیا علی نبینا و علیهم السلام و احوال آنحضرت شعله
منقول است که شبی حضرت رسالت پناه محمد علیه الصلوة والسلام بمعراج
تشریف فرموده چون باسمان رسیدند قطار در قطار شتران دیدند
و همه بر شتری او صندوق بر بسته بود پیغمبر علیه الصلوة والسلام از
همراه پرسید که اینها چیستند فرمودند یا حضرت تا که خدای تعالی
مرا فرموده است این قطارها همچنین میروند و نهایت و ابتدا
این قطار پیدا نشد پس حضرت علیه الصلوة والسلام آرزو برد
تا ببیند پس بحکم الهی مهتر جبرائیل علیه السلام برای بودن حضرت
رسالت پناه صلی الله علیه وسلم یکی اشتر را نشاند و صندوق را
باز کرد از آن بیضه مرغی پیدا شد چون حضرت در آن نظر فرمودند
گفتی دیدم چون این دنیا و [illegible] شهری عظیم [illegible]
در آنجا جمله حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم اند در آن شهر

تشریف فرمودند در مسجدی رفتند و نماز جمعه ادا [illegible] نشستند پس
بر منبر [illegible] خود بند و نصیحت میفرمود و یاران پس
نشسته بودند چون حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم وعظ
داده [illegible] میفرمودند و یاران در پس می نشستند از آن وقت
مهتر جبرئیل علیه السلام از حضرت پرسیدند که این واعظ کیست
و یاران کدام اند فرمودند وعظ در همه جا منم و یاران دیگر [illegible]
چون از قدم مبارک آسمان چهارم مشرف شد دریایی
از ریگ جاری دیدند از مهتر جبرئیل علیه السلام پرسیدند که این دریا
چه قدر فراخی دارد گفت عرض آن پانصد سال بود و عمق آن
نیز پانصد و طول آن خدا داند تا که خدا عز و جل مرا فرموده است
این دریا همین طریق جاری است و هر روز دانه ریگ [illegible] عالم
افزوده چون عالم دنیا شده [illegible] فرمودند چون حضرت رسالت پناه
صلی الله علیه وسلم در شب معراج بقرب الهی رسیدند و الله
قاب قوسین او ادنی استغاثت فرمود خدای عز و جل [illegible]
[illegible] یک طرف نهاد و [illegible] بطرف دیگر
حضرت صلی الله علیه وسلم را در میان این [illegible] کدام

قبول دارد حضرت حق پاره پاره از لعل بیاورد و بسوزن و ریسمان قبول ادخم

بعد ازین آوازی بر آمد که ای محمد چه تحفه آورده برای ما چیزی شنیده

ملفوفه بقدرت بر سینه مبارک حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم

این دعا که مذکور میشود مسطور شد حضرت نظر بسینه کردند و بحکم الهی

فرمودند که این دعا را هدیه آورده‌ام و آن دعا این است اللهم انی اسالک

فعل الخیرات و ترک المنکرات و حب المساکین و تغفر لی و ترحمنی و اذا

اردت بقوم فتنة فتوفنی غیر مفتون و اسالک حبک و حب من یحبک

و حب عمل یقرب الی حبک یا ذا الجلال و الاکرام برحمتک یا ارحم

الراحمین نقل است که روزی مردی بخدمت حضرت

رسالت پناه صلی الله علیه وسلم در آمد و طلب حاجت خویش از حضرت

نمود و گفت یا نبی الله در این کار عاجز مانده‌ام مددی فرمایید او را

بنشینید حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم ساعتی فرصت کردند

بعد از آن فرمودند یا ابا کار تو همراه رسانم در این اثنا وحی نازل شد

خداوندگار خداوند جل جلاله عتاب آورد و گفت ای محمد آن مرد را که

بکاری آمده و تو آن ساعت به پرداختی و ساعتی فرصت نمودی

در این ساعت آن مرد دل تنگ شده در وسوسه در خاطر رسید که

چرا فرصت کردند ندانم چه جواب خواهد داد اگر این تقصیر از

دست بعمری دیگر بساور شده البته علت دوستی نبود کس او

برای کسی شنیده‌ام و او در مسجد نشسته بوقت این حکایت حضرت

ایشان منبر بودند که از آن بار که این حکایت شنیده‌ام اگر کسی

مرا گوید که در موضع کاهره بیا مسواک خود را گم کرده‌ام بیاور آنجا

میرفتم تا توانستم شده وقتی حضرت رسالت پناه بمعراج

میرفتند و در اثنای راه دریائی دیدند که جاری دیدند از همراه خود

پرسیدند که نهایت این را میدانید گفت از ابتدا و انتهای این

دریا خبر ندارم اما اینقدر دانم که پنهانی و عمق این دریا بهزار سال

راه است بعد از آن بحکم الهی دانه ماکیان دیدند و به جبرئیل علیه الصلوة

والسلام نمود حضرت رسالت پناه مثل این عالم دنیا در دانه ریگ در حرم

فرمان آمد ای محمد در هر دانه یک عالمی آفریده‌ام که در آنجا تو نیز

پس بالاتر توجه فرمودند و در جائی رسیدند که مهتر جبرئیل علیه السلام

در ماند و بالا پریدن نتوانست گفت یا حضرت اگر از این جا بالا

تر روم بسوزم و طاقت ندارم حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم

فرمودند که یک قدم همراه شو یک قدم که حضرت همراهی نمود

هزار سال راه طی کردند پس گفت درمانده‌ام و اکنون نتوانم

اما چرا امر که تو را میسر شد چون خواهی رفت حضرت رسالت پناه

صلی الله علیه وسلم فرمودند یا اخی جبرئیل در آن ساعت که از عرش بحکم الهی

بسوی من آمدی هیچ عجائبی در اثنای راه مشاهده کردی فرمود چهار هزار

طاوسی را دیدم که هر بالی از زیر میرفت دانه تحت بالا تو دیده میشود حضرت

رسالت پناه صلی الله علیه وسلم فرمودند که آن طاوس من بودم که بجانب

پروردگار خود تعزیت داشتم و گفته یا الهی مرا بعطای آنچه خواهم قبول

داری فرمان آمد که هر چه خواهی قبول دارم چون این سخن را مهتر

جبرئیل علیه السلام از حضرت شنید خاموش گردید هیچ نگفت حضرت

رسالت پناه صلی الله علیه وسلم بمرتبه که او عز و جل قرب گشته شده

که مقدار پوست پیاز مانده در آن وقت فرمان آمد که ای احمد اگر خواهم

این پوست را بعد اگر اما آن ثابت است هم تا قیامت این روش

نخواهی یافت و جائی که اکنون آواز میشنوی از زبان

طریق خوابی شنود و هرگز بغایت رسی شده میفرمودند که

در زمانه پیغمبر علیه الصلوة والسلام سوداگری بسفر رفته بود روزی

بود در خواب دید که ستون خانه او شکسته شد چون بیدار شد

حیران و دلگیر گشت و کسی آن خواب را تعبیر نمود و بخدمت

حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم بیامد و حقیقت خواب عرض

480

[illegible] نقل کرده فرموده که شوهر [illegible] گفت به سفر رفت [illegible]
فرموده که [illegible] آن سود [illegible] سلامت [illegible]
[illegible] بار دیگر به سفر رفت [illegible] نقل و جواب [illegible]
[illegible] حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم [illegible] حضرت [illegible]
نقل فرموده [illegible] شد چون [illegible] به سفر رفت [illegible]
[illegible] جواب [illegible] گفت [illegible]
[illegible] جواب از حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم [illegible]
[illegible] و حقیقت آن جواب [illegible]
آن مرد [illegible] کرد [illegible] چون این [illegible]
[illegible] حضرت پیغمبر علیه الصلوة والسلام
[illegible] حضرت [illegible] جواب [illegible]
فرموده [illegible] این جواب [illegible] گفت [illegible]
[illegible] گفت جواب [illegible] سلامت [illegible] فرموده
[illegible]
[illegible] کل نفس ذائقة الموت [illegible]
که روزی [illegible] حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم [illegible]

حضرت [illegible] پیغمبر [illegible]
[illegible] حضرت رسالت پناه [illegible]
[illegible] صاحب [illegible] گفت [illegible]
[illegible] صلی الله علیه وسلم که [illegible]
[illegible] حضرت [illegible]
فرموده که [illegible]
[illegible] میفرمودند که روزی [illegible]
[illegible] امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه حاضر آمده [illegible]
[illegible] پیغمبر علیه الصلوة والسلام نشسته بوده [illegible]
علیه السلام [illegible] امیر المؤمنین علی رضی الله عنه [illegible]
[illegible] حضرت جبرئیل علیه السلام [illegible] بیهوش گشت
[illegible] پیغمبر علیه السلام والصلوة [illegible]
[illegible] و بیهوش گشتی فرمود [illegible]
فرموده [illegible] گفت [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] و بیهوش شده بودم حضرت رسالت پناه صلی الله علیه [illegible]
فرموده که [illegible] امیر المؤمنین علی رضی الله تعالی عنه بوده [illegible]
میفرموده که روزی حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم با یاران [illegible]
بوده جبرئیل علیه السلام بیامد و کاردی و مرغی بیاورد و گفت یا رسول [illegible]
خدا تعالی میفرماید که این مرغ با این کارد کسی که بکشد خدا تعالی را [illegible]
باشد پس پیغمبر علیه الصلوة والسلام [illegible] بطرف امیر المؤمنین
ابوبکر صدیق رضی الله تعالی عنه [illegible] ایشان جرات ننموده پس با امیر المؤمنین
عمر رضی الله تعالی عنه اشارت کرده ایشان نیز [illegible] ننموده [illegible]
امیر المؤمنین عثمان رضی الله تعالی عنه رجوع فرموده [illegible] ایشان [illegible]
چون نوبت بامیر المؤمنین علی کرم الله وجهه رسید فی الحال کارد [illegible]
آن مرغ را بکشتند [illegible] همه حیران شدند فی الحال [illegible]
چنانکه حق [illegible] امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه [illegible]
[illegible] میفرمودند [illegible]
یاد میکردند وقتی [illegible]
خدا عز و جل [illegible]
پیغمبر علیه الصلوة والسلام به قرب الهی [illegible]

حکم شد پیغمبر علیه الصلوة والسلام نزد انها شود در بر روانه ان حجره باده
وحلقه بزدند اندرون پرسیدند که کدام کس در میزنه فرمودند خادم الفقرا
سید المرسلین چون این لفظ شنیدند خاموش گردند و در را نه گشادند
پس پیغمبر علیه الصلوة والسلام حیران شد جبرئیل علیه السلام گفت تواضع
کنید تا در بگشایند بار دوم در بزدند پرسیدند که کیست فرمودند
خادم الفقرا فی الحال دروازه بکشادند و ملتقای آنحضرت مشرف
گشتند و دست داده بنشستند پس جبرئیل علیه السلام اطلاع آنحضرت
بکرد که همه پیش این بزرگان سنت بردایشان آن کرده اند
تا حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم نهادند همه کس رغبت
کرده به نزد حضرت کاسه آب رطلبیده آن دانه را دران صنداخت
و حالیه چنانکه اثر آن دانه نمانده و باب آمیخته شد همه کس را چند قطره آب
از ان نوشانیدند پس این بزرگان گفتند صدقت یا رسول الله
یا حبیب الله انت خادم الفقرا و شعله میفرمودند که روزی
امیر المومنین عمر خطاب رضی الله تعالی عنه در پی حضرت رسالت
صلی الله علیه وسلم نماز میگذاشت چون از نماز فارغ شد حضرت
رسالت پناه صلی الله علیه وسلم فرمودند که ابن خطاب نماز میگذارد

من فرمود یا رسول الله چون آنحضرت که هم کس نماز میگذارد وقت
گذاشتن این نماز که دانند فرمودند صلی الله علیه وسلم که اگر همچو من نماز
نمیتوانید گذارد پس این کلمات را گفتن بتوانید امیر رضی الله عنه
گفت می توانم پس حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم فرمودند که
هر که این کلمات بعد از نماز بگوید چون من نماز گذارده باشد و آن
کلمات این است استغفر الله لی من کل ذنب اذنبته عمدا ام
خطأ سرا او علانیة واتوب الیه من الذنب الذی اعلم ومن الذی
لا اعلم وانت علام الغیوب ولا حول ولا قوة الا بالله العلی العظیم
شعله میفرمودند که ظاهر اوقت بنا کعبه سه چوبی که در میان
بوده پاره از ان واقع شده بوده بریده بوده ... جبرئیل
علیه السلام علامت حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم
منبر ساختند که چوبی که در کعبه زیاده است آنرا ببرید
علی رضی الله عنه ببرید تا در من له برای فقیران ریزه کرده
شعله میفرمودند که چون حضرت موسی را علیه الصلوة والسلام
حکم کرد تا تابوت حضرت یوسف علیه السلام از نیل
در بیت المقدس درآورد برخاستند و در جستجوی آن بیچ فرمودند

وی پرسیدند که کدام جانب دست بود از عیتی بیوه زنی که از ان
خبر داشت خبر داد که در فلان جاست پس از انجا آن تابوت را
برآوردند و در سوی بیت المقدس نهادند چون هرو از مصر رسیده
آگاه تابوت از دست فلان بر دروازه مصر نقب زده
واقع کرد موسی علیه السلام این واقعه بپیغمبر خطاب آمد
که ای موسی یوسف علیه السلام پادشاه مصر بوده و حرمت ادب
باقی مانده تو تابوت او را بجای دیگر میبری که چند بزرگوار او را
فقیران بودند جای دانند پس از بر هم خوردن که یوسف علیه السلام
مزد آن ست که بر جان و دروازه که خلق بلو سر خود بنهادند
و عزت و حرمت بیدا انستد که سرش شکسته دیدند
از سرش رفت و نیز فقیران جای یافت و برادران کشت
شعله میفرمودند که صد تا بیش از خلقت آدم علیه الصلوة والسلام
دوازده هزار آدم آفریده بود و در میان هر آدم دوازده هزار سال
می بود چون یکی از انجا برفت و بجوار قرب حق پیوست
بعد از دوازده هزار سال آدم دیگری آفریده نسل و فرزندانش
یکی با هم نطفه یابد و از پدر آدم علیه السلام نسلی پیدا کرد

[illegible]

[illegible]

پس ... دیده و مشغول شکر شده باز گفته که اینجا هم شاهان بایستند

پس بطرف راست آمده نیز اعیان حضرت عرض نمودند که اینجا ایستند

بعد از این بجانب چپ توجه نمودند باز گفته که اینجا استادن ...

بعد از آن ... قصد نمود گفته این هم مقام استادن حضرت

... پس ... موسی علیه السلام حیران شده فرمودند پس کجا بایستم هر جا

که میروم میگویند اینجا جای استادن نیست آنوقت استاد این حکایت حضرت

درویشان میفرمودند که از دست و زبان مردمان هیچ طریق خلاصی نیست

[illegible]

جماعت خود آیند و گویند روز قیامت وعدهٔ الله تعالی گشته از مردمان
حساب مطلبید چون این جماعت سواران این سخن بشنوند تا در بهشت
رسند و گویند برو برای عراج نیست این بگفته در رفته در بهشت
حضرت ایشان فرموده که آن گروه سواران آنانند که خدا را برای اعدا
عبادت کرده باشند و یاد ایشان بخدا بوده نه از جهت بهشت و کرامات
و مراتب دیگر شغل میفرموده که روزی با حضرت جبرئیل علیه السلام
در آن حور چه بنده است که نور با نیاحت بیهوش گشت و دیدار
سجده کرد در الوقت آن حور بر سرش آمد گفت ای بیچاره من
برای آن کسی ام که زنار انداخته بر دکان نشسته است چون بر خاسته
که در آن هر بود است حضرت ایشان در آن وقت همه فرموده که
را باید که هیچ چیز فریفته نگردد مباد آن مکر خدا تعالی باشد که
در قرآن واقع است شغل میفرموده که وقتی که اهل بهشت
به بهشت دخول کنند و اهل دوزخ به دوزخ خدا تعالی ملائکه را فرماید
که چه می بینید گویند خداوندا اهل دوزخ بدوزخ و اهل بهشت بهشت
می بینیم چون مدتی که در دنیا خطاب آید ملائکه را اکنون چه می بینید
گویند یا الهی نه بهشت می بینیم و نه اهل او و نه دوزخ می بینیم و نه اهل او

پس او تعالی آید که الانسان سری و انا سره پس از این جای که گنج مخفی
که دنیا را ظاهر کنم اکنون سلام خیالی هست که پنهان شده شغل
میفرموده که چون اهل بهشت در بهشت شوند ایشان را حکم سیر
خواهد شد پس جمهای انبیا علیهم السلام در پیش و سرای ایشان اولیا
در پس و شاهی بهنای دیگران در عقب دیگران اولیا رسند مسافت
مسافت کوچ میکنند و برسید از نه و میروند و سیر میکنند در ذات
خدا تعالی ابد الاباد و هیچ جا مقام نکنند شغل میفرمودند که روز
قیامت چند کس را برای حساب بحضرت الهی آورند و گناهان
بروی عرض کنند و ملائکه بر آن گناه شهادت دهند ایشان
گویند خداوندا خود فرموده ملائکه حاسدان شما اند و در شرع
حبیب تو رسول ماکواهی خصمان روا نیست پس اعضای ایشان
بهمان گناه گواهی دهند باز گویند یا الهی شریک اند و گواهی شریک
در شرع محمدی علیه السلام درست نیست پس خداوند عزوجل
فرماید که من گواهم گویند خداوند اشل خود شاهدی دیگر بیار که در
شرع نبوی شاهدی یکس روا نیست فضل دهد در
ذکر حکایات بزرگان متقدمین که خو کرده اسرار رحمهم الله

شغل میفرموده که خو کرده اسرار مقبول ابرار فرید الدین عطار
رحمة الله علیه فرموده در مناجات خود که خداوندا دین ... را
ببخش و کفر کافران در ذره در دل عطار را عنایت کن شغل
میفرموده که روزی دو مردان اندر پیر خود پرسیدند که محمد او
چون با پیر بوده است فرموده که بعد از دو مردن یکی از آن دو برخاست
در جنگل رفت و خود را چون مرده ساخت هرگاه نفس او گفت
که چیزی بخور در جواب گفت که مردم هم کاهی چیزی نخورد هر وقت
که نفس چیزی آرزو می برد همین جواب میداد بعد از مدتی حقیقت
حال بروی کشوف شد و بخدا پیوست او را کاملونی پیر خود
بازگشت و آن فقر و دیگر ده جواب سوال بود پیر او گفت
می پرسی و اکنه بر که همین عمل نمود بخدا او خود پیوست شغل میفرموده
که روزی سلطان العارفین شیخ بایزید بسطامی رحمة الله علیه
سلطان التارکین شیخ ابراهیم ادهم رحمة الله علیه گفت که شب
نزد من افطار فرمایند قبول کرده بوقت افطار حاضر گشتند
شیخ بایزید مناجات کرده در خدا طعام طلبیدند الحال طبقه
از طعام پیدا آمد هر دو خوردند بعد از چندی ابراهیم رحمة الله علیه

بشیخ گفت که تمام شب روزه را بشب من افطار کنید شیخ پرسید
چون شام شد نزد ابراهیم رفت برخاستند و مناجات کردند تا
چیزی خوردنی پیدا گردد همان ساعت خیمها و شامیانها و سراپرده
بسیار زدند و اقسام فرشها گسترده شد و الوان طعام در خوانهای و
طبقهای زرین در آن خیمه حاضر شدند در آنجا هر دو رفته و خوردند بعد از
افطار شیخ بایزید به حیرت آمده گفت خداوندا چون من خواستم
اندک طعام دادی و ابراهیم را این نعمتها تعین تو داد ای بایزید
هر چه تو کرده داشته در راه ما آمدی ترا همان قدر دادم و آنکه ابراهیم
ترک نموده طالب ما شد او را به اندازه او دادم منقول است
که روزی پادشاهی بعد از مدتی بشکارگاه رفته بود و حکم کرد که
هر صیدی که پیش کسی آید دیگری در پی او نشود ناگاه آهوی
نزد پادشاه آمد گرد و دوان میرفت پادشاه اسب را در پی
او برانگیخت و میرفت تا چنان شد که از لشکر خود دور افتاد و میگردید
تا در خانه دهقان رسید از تشنگی بر روی او حمله کرد هر چند آب طلب کرد
کسی بسیار او را چون پیلبانان دیگر پیدا شدند و لشکر از راه
نشاه جستجو کرد پادشاه را یافتند تعظیم و تکریم

بجا آوردند پس دهقانان دانستند که این پادشاه مملکت است العهدة
آب خنک در ظرف چوب آوردند حضرت ... این وقت این
حکایت میفرمودند که در کتب خواجه شاه بی لشکر است
میفرمودند که روزی صاحب حضرت دفتر و قوت رونق نهاده
دین نبوی پسندیده صمدی برگزیده رحمان امام مسلمانان امام
اعظم نعمان رضی الله عنه از جهت کاری بکاتون خود رفته بودند
و در مسجد بیامدند و مقام نمودند این خبر بپادشاه آن زمان رسید
منور خانه امام آمد و گفت برده در میان حایل سازید تا سخن
بگویم همچنین کردند فرمود چرا امام را آزرده دل ساختی که امام
مردی بزرگوار است و دانشمند وقت جواب گفت ای پادشاه
امام موافق شرع سخن بگوید فرمود چگونه گفت که خدا امر فرموده
رجل زنان را از طرف حجاب امر بدهم و امام نخواهند نارست بیند
پادشاه حیران شد بعد از آن شکر نموده گفت که این علم که میگوید
آموخته از امام است بار رضا نه بیست چون این ماجرا رسید
بدانست و خجل شد شاه را گفت خواستم توبه کردم امام را
دست گرد کنانه بپارسی برفت و امام بخانه او رفته بود

میفرمودند که بزرگی عارف وقت بود هر روز وعظ میفرمود پادشاه
آن وقت دهقان و بزرگان و جمله خلائق مطیع او بودند و از حکم او
بیرون نمی رفتند هر روز در صحبت ایشان حاضر می نشستند و وعظ می شنیدند
روزی آن بزرگ را نفس خطره انداخت که من بهکم و همه کس مرا
عزیز میدارند آن بزرگ بر این خطره نفس واقف شده فرمودند
ای نفس تو مرا از راه بردی این خطره ببین که جزا تو مقابل آن دهیم
پس یکروز وعظ گفته در وقت شب پیش قحبه که در آن شهر مشهور بود
برفت و بپرسید که در یک شب ترا چه قدر حاصل میگردد گفت
این قدر پس بزرگ او را آن نقد بداد و مصلی خود باو سپرد و گفت
چون روز شود من وعظ میگویم و مردمان نشسته باشند بیا
و این مصلی بر روی من بینداز و بگوی این سجاده خود بگیر
که در شب گرو داشته بودی و اجره من بده آن قحبه قبول کرد
چون روز روشن شد جایی که آن بزرگ وعظ میفرمود پادشاه
و خلق دیگر حاضر بودند آن فاجره بیامد و آن مصلی بر روی آن بزرگ
بینداخت و اجره خود را طلبید پادشاه و غیره همه بی اعتقاد شدند
و از کسی که بیان وعظ میفرمود فرود آورده هر تهدید و زجر میکرد

گرگردی ابو و بکردانه در سن به گردش [illegible] تمام شهر بگردانیدند
از آن ملک به بجز [illegible] تمام بیرون کشیده پس نفس را گفت
تو مرا از راه بردی این [illegible] شقیق [illegible] میفرمود
که روزی جنیدی از بزرگان زیارت [illegible] رابعه
بصری [illegible] ایشان را گفت اگر لا اله الا الله بگویم
و محمد رسول الله نگویم کافر شود و اگر لا اله الا الله محمد رسول الله بگویم
شرکت بشود [illegible] در این قول گفته [illegible] فرموده
من محمد رسول الله نیز و لا اله الا الله [illegible] بزرگان را
قول [illegible] میفرموده که روزی [illegible] درویشی ریش [illegible]
[illegible] میکرد [illegible] شنید [illegible]
ریش را [illegible] وقت [illegible] خواهد شد [illegible] چون این
[illegible] شنید شانه [illegible] و ریش را بدست خود کنده [illegible]
که ما [illegible] این ریش [illegible] آواز داد [illegible]
ریش [illegible] وقت [illegible] کجاست [illegible]
میفرمود روزی سلطان [illegible] عارف ربانی [illegible]
در محبت حق [illegible] شیخ ابراهیم ادهم رحمة الله علیه [illegible]

و سرهای [illegible] چون [illegible] سروی [illegible] کرد بیامد و بر
[illegible] هارون رشید باشاد و سرها را از خود دور میکرد اتفاقا [illegible]
بیامد و جامه شاهی از تن خود [illegible] آهنین [illegible]
ظاهر کرده [illegible] در وجود [illegible] گرفته [illegible]
با ابراهیم [illegible] گفت این [illegible] بهتر [illegible] ابراهیم [illegible]
[illegible] شد پس از خدا عز و جل [illegible] هارون [illegible]
میان ابراهیم و شما که تو در پادشاهی [illegible] اگر [illegible]
ساعتی [illegible] مشغول شوی [illegible]
من [illegible] فرق باشد میان تو و ابراهیم رحمة الله علیه [illegible]
[illegible] میفرموده که عارف ربانی [illegible]
[illegible] بزرگ [illegible] رحمة الله تعالی علیه
مجاهده بسیار میکرد و با نفس خود [illegible] در مخالفت بود روزی [illegible]
[illegible] نفس [illegible]
[illegible] شود [illegible] گفت [illegible]
[illegible] گفت [illegible] میکنم [illegible]
[illegible] تمام [illegible] نفس گفت [illegible]

[illegible] نفس [illegible]
[illegible] اگر این [illegible] نفس [illegible]
[illegible] نفس [illegible]
[illegible] نفس [illegible] جنگ کردن [illegible]
[illegible]
[illegible] مخالف [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] اگر این [illegible]
[illegible]
[illegible] میفرموده [illegible]
[illegible] نفس [illegible]
[illegible] میفرموده [illegible]
[illegible] شیخ [illegible]
[illegible]
[illegible] شیخ [illegible]

[illegible]

الحقیقت سالها ی الالوان ملائکه حیران شدند و از درگاه حضرت رب
العزة پرسیدند که خداوندا معنی جواب شیخ را نمی دانیم خطاب آمد
که بگذارید و بار گوید من دانم و نه دانند شما در میان وی خلق ... شده مشهور بود
که وقتی درویشی را بخدای تعالی قرب حاصل شده بود از خدای تعالی شنید
که برو و بزیارت پیغمبر ما صلی الله علیه وسلم جدگاه ما بیا و حکم بنما این
منصب درویش گفت خداوندا مرتبه از پس آمدن پیغمبر صلی الله علیه وسلم
فراز بده و عنایت فرموده پس بجه در پس ایم فرمان آمد که برو
بطفیل پیغمبر ما یا جان جواب گفت که اول گفته بود چون این خبر
بحضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم رسید غیرت برخاسته به سبب
غیرت الحضرت از درگاه خدا مردود و مطرود گشت گویند که آن
درویش حال در تنزل است و فرو میرود جایگه هیچ جا نشان داشت
مشغله مشهور بوده که خدای عز و جل حضرت را چنانکه بنده محبانی
در میان بندگان نامی شیخ بایزید بسطامی رحمة الله علیه فرمود ای بایزید
اگر تو در بسطام نبودی و کسانی از عابدان و زاهدان و جمله خلائق
که در بسطام اند هلاک میکردم چراکه ایشان با وجود مرا یاد میکنند و تو بوجود
من مرا یاد میکنی حکایت مشهور بوده که درویشی بود رحمة الله علیه

روزی از خداوند خود درخواست کرد که خداوندا یکی بمن
عنایت کن که من وی طمع دارم و او بمن طمع ندارد و دیگر طعام حلال
سیوم رفیقی که تو را بنماید فرمان آمد که ای درویش هر سه نتوان دادم
اما تو را از ان بجزئی گفت همچنین باشد تو از وی شنید که پیر تو منم که
تو بمن حاجت داری و من بتو احتیاجی ندارم و حلال خوردن تو
آن است که ختم خود بکوری و رفیق تو قرآن است که راه بمن نماید
حکایت مشهور بوده که روزی حضرت پیشوای اهل طریقت شمع جمع
قیامت حجة الفقر قطب وقت شیخ ذوالنون مصری رحمة الله علیه
پسری را که وعظ مشهور بوده گفت که در این شهر دانا کیست
گفت من گفت وعظ تکیت گفت این شیخ را این سخن در خاطر
مستحسن افتاد گفت مرا نصیحت کن گفت هرگز دروغ مگوئی و در
راستی اعضا را شمات و حرام مخوری و در حلال خوردن حرص مکن
و چون مرهان فرائض وقت که ... تو دائم در فرض باشی و ده
دیگران در لقعات ... مشغول ... تو پیوسته ... باشی دیگران
ماه رمضان ... تو همیشه صائم باشی شیخ چون این نصیحت را
از این پسر شنید گفت والله الحکمة ... دلیل ...

مشهور بوده که روزی شخصی شنید که فلان جا درختی است که میوه آن
هرگز هیچ کس نخورده ام پس بطلب آن میوه در شهر بشهر
میگردید و میجست تا روزی بان پیوست و در ان میوه دید چون
دست در ان میوه کرد میوه بالا رفت فی الحال بر درخت بالا
شد تا میوه را بگیرد میوه از بالا زیر درخت قرار گرفت همچنین این
شخص بالا میرفت میوه بزیر می آمد پس حیران شد و عاجز ماند که
این شخص را کسی دید که برای میوه استاده است گفت هرگز این میوه
بدست نیاید مگر کسی پای که سر خود را بر میوه زیر پای بنهد تا آن میوه
بدست آید آن شخص همچنان کرد تا بمراد خود رسید حضرت
ایشان در آن وقت مشهور بوده که این حکایت تمثیل است طالبان را
در راه خدای تعالی حکایت مشهور بوده که حضرت سلطان دنیا و دین
شیخ قاف یقین پادشاه بی مانند همانی پیران رسیده
ملک تبریز ... شیخ ... رحمة الله علیه در اوائل ایام خود
درخدمت پیر مشغول می بود چنانکه ... چوب از جنگل
می آورد و ... آب گرم ...
گرم می کرد تا پیر ایشان ... غسل میکرد ... شیخ را ...

215

چنانکه یوسف علیه السلام در دنیا بحسن مشهور بود شیخ نیز در اولیا بحسن مشهور [illegible]
[illegible] شب [illegible] آتش [illegible] حیران و سرگردان [illegible]
بر آمد از هر طرف نظر میکرد تا اینکه روشنائی بدید فی الحال برخاسته
و [illegible] دید که دختر پادشاه آن [illegible]
نشسته و چراغ پیش خود روشن کرده بودند [illegible]
آتش طلب کرد چون نظر دختر بر جمال شیخ افتاد عاشق او گشت
[illegible] اگر شیخ [illegible] آتش [illegible] شیخ [illegible] گفت
پس یک چشم خود را کنده بده تا آتش دهم فی الحال شیخ انگشت
در چشم خود انداخت چشم او بیرون آورده داد آب گرم [illegible]
پیرانشان غسل کرده و خود [illegible] بر چشم نهاد چون روز روشن [illegible]
پیر گفت چشمت [illegible] شیخ [illegible] از چشم خود [illegible]
پیر رحمة الله علیه [illegible] عیب چشم او درست شد و
مقصدی که طالب او بود حاصل کرد نقلست میفرمودند که
روزی بزرگی [illegible] که درویشی بر کنار دریا نشسته است [illegible]
کرده بملازمت او رفت هر دو با هم گفتگوی نمودند بعد از آن
بزرگ بخانه آمد و طعام پخته بدست زن خود داد تا نزد درویش

216

بر و زن گفت در میان دریا است رفتن نتوانم بزرگ گفت چون بکنار
دریا برسی بگوئی خداوندا بصدق شوهرم که تا این دم [illegible]
نکرده مرا از دریا راه ده بر کنار دریا آمده همچنین گفت فی الحال دریا خشک
شد و بر کنار دریا آمد و آن طعام پیش درویش نهاد و درویش آن
طعام تناول کرد زن با اجازت داد تا برود گفت ای درویش
دریا چون کنم گفت چون بر کنار دریا برسی بگوئی الهی
[illegible] که این درویش تا این زمان چیزی نخورده مرا از دریا راه ده
همچنین بدو گفت آن دریا خشک شد آن زن گذر کرد بخانه آمد و شوهر
گفت که شما درویش هر دو صالح بوده دروغ چرا گفتید [illegible]
[illegible] که شما [illegible] آیند و آن درویش آنچه برده بودم
بخورده بزرگ گفت که [illegible] کنم [illegible]
هیچ وقتی از شهوت [illegible] مگر [illegible]
و نگاه حق تو و آن درویش تا این طعام نخورده مگر برای [illegible]
میفرمودند که روزی عاشق صادق صاحب یقین بی گمان
خلوت نشین [illegible] عارف [illegible] وقت بهلول دانا
رحمة الله علیه بر کنار دریا نشسته قلعه از ریگ [illegible]

217

پادشاه وقت [illegible] زمانه بر وی گذر کرد بهلول را که نشسته بود سر برآورد و گفت ای [illegible]
این قصر را که ساخته ام بمن یک درم بفروشی گفت اگر قناعت شود
چرا نخرم پس پادشاه یکدرم [illegible] و بفروخت بخانه آمد و بخواب
رفت در آن خواب خود را در بهشت دید که سیر میکرد و [illegible]
[illegible] قصری دید [illegible] پرسید این خانها از آن کیست
[illegible] گفتند از آن [illegible] و برای بهلول دانا مهیا کرده بود
[illegible] بیکدرم [illegible] تو فروخته اکنون [illegible]
عمارتهای عجیب و گوشه های غریب که [illegible] فیروزه و یاقوت
مزین و مرصع بودند [illegible] پرسید این خانها از آن کیست جواب
آمد اینها ملک بهلول است اما [illegible]
بار روز [illegible] بخدمت بهلول رفت دید که در کاری مشغول است
پادشاه گفت ای بهلول [illegible] گفت آری
بچند گفت [illegible] گفت [illegible] بیکدرم فروختی اکنون [illegible]
گفت [illegible] شد میفرمود پادشاهی
پسری داشت [illegible] سبق [illegible]
[illegible] گفت [illegible]

وو را غیرت بان بر سکار شوم گفت کمان چه خوشتی ست پس آن
پسر خود را ننگ ساخت که شیخ عراقی از وی سخن بر زبان می آید پدرش
و در این امر حیران بود و سرگردان که تا کدام عذر پسرم سخن گوید ارکان
دولت او را مصلحت دادند که این پسر را به شکارگاه باید فرستاد و شیر
اگر سخنی گوید بادشاه با چند کس او را به شکارگاه فرستاد و همه کس را با جا میگر دیر
و شکار یمی یافتند [illegible] بسیار نا امید باز گردیدند و در این صورت
آن پسر سخنی نمیگرد در اثنای راه دراجی آواز کرده از شنید پیر مرد
شخصی او شکار کرده به خدمت شاهزاده آورد و گفت این را [illegible]
یا نه شاهزاده گفت اگر آواز نمیکرد کشته نمی شد لسانی که بر سخن [illegible]
شاهزاده [illegible] شغال شدند که بادشاه زاده سخن آمد
از این پس هم سخن خواهد کرد چون به منزل رسیدند هر چند او را به سخن
گفتن رغبت کردند تا بیرون از وی سخنی ظاهر نشد نقل میفرمودند
که روزی سلطان التارکین شیخ العارفین بادشاه اقلیم اعظم
ابراهیم ادهم رحمة الله علیه با یاران خود به طواف کعبه میرفتند از پس ایشان یک
امردی خوب صورت [illegible] آمد اتفاقا شیخ باز گردیده به صورت آن امرد
نظر میکرد مریدان برنجیدند که در شرع نظر با مردان نشاید است

و شیخ چرا مخالفت شرع میکنند فرمودند آن امرد پسر من بوده که او را
گذاشتن باز شاهی در شکم مادر بوده نقل میفرمودند که روزی
پیری رحمة الله علیه با مریدان خود به زیارت کعبه میرفتند مریدی ایشان
پیر دورتری آمد ناگاه در اثنای راه اشتری مرده دید که از
معجزه او سبزه بر آمده بود پیر ساعتی بایستاد و تفکر کرد و حمد خدای
عز و جل بجای آورد و برفت پیر مرد در ترین [illegible] بران اشتر
بایستاد و گفت خداوندا اگر این زنده می بود در این سبزه زار
میچرید و میگردید پس اشتر را [illegible] زنده شد بعد از آن
[illegible] پیر میرفت چون از زیارت کعبه باز گردیدند آن
[illegible] اشتر را [illegible] ساعتی تفکر فرو رفت تا به همان اشتر از دور
زنده پدید آمد [illegible] شده بود در سبزه زار چرید پیر مرد
و گفت این شتر را کدام یکی از شما زنده کرده است هیچ نگفتند
پس معلوم کرد که این حرکت از آن مرید صادر شده است پس
بجانب او به چشم خشم نگریسته فرمودند که من و این دیگران که
همراه هستند می توانستیم زنده کردن اما در آنچه رضای حق بود
دست نه انداختیم و ترا این همه را [illegible] دانسته در حکم الهی

که در مردان [illegible] بی پروائی نمودی و بی ادبی نموده او را از زمره
سالکین اکنون سزای تو این است که باز دیگر در مجلس ما پای ننهی نقل
میفرمودند که روزی در زمانه غوث الاعظم سرور عارفین مقتدای
مریدان عارف ربانی میران محی الدین علیه الرحمه گیلانی قدس الله سره
العزیز یکبار در کشمیر طفلان بازی میکردند اتفاقا یکی از آن
[illegible] انگشت دایره کشیده و گفت هر که در این دایره درآید مرید
حضرت شیخ میران محی الدین عبدالقادر است رضی الله عنه یکی را
شوق الهی در گرفت و در آن دائره افتاد و دیگر حضرت شیخ
چون تمام [illegible] گشت با شخصی [illegible] مریدی داشت
به حضرت شیخ [illegible] شدند و به خدمت [illegible] حضرت [illegible] اول مرید
شده بود گفتند [illegible] که [illegible] مرید [illegible] قبول
داشتیم و از مریدان خود شمردیم [illegible] شخص دیگر دست داده مرید شد
نقل میفرمودند که پیری بود رحمة الله علیه و مریدان بسیار داشت
[illegible] پیر [illegible] معجزه خود دائره کشید و خادمی را [illegible]
[illegible] آن خادم را گفت که هر کسی از مریدان [illegible]
بیاید او را بگوئی که پیر گفته هر کس که در این دائره [illegible] کرده

در حجره من چرا آمدی بی ایمان است همه مریدان گریان آمده این
سخن را شنیده بی استاده مگر مریدی آمده ولی سخن را داروه یاد نه
کرده در حجره رفت شیخ گفت چرا آمدی مگر سخن آن خادم
فراموش کردی گفت شنیدم اما ایمان من تویی ترا گذاشته
کجا بروم پس آن پیر مریدی او را قبول الفت شده مذکور شد
که روزی حسن بصری و حبیب عجمی و مالک دینار رضی الله تعالی عنهم
در خانه مخدومه مستوره ستر اخلاص سوخته شعله بی بی رابعه عدویه
رحمة الله علیها درآمدند و بی بی را در آن وقت عارضه سخت شده بود
از ایشان پرسید که چون خدا تعالی مصیبتی را بر دوست خود نازل گرداند
دوست را چگونه باید بود یکی گفت صابر بی بی گفت اما این بیشتر
بگوئید دیگری گفت شاکر گفت اما این هم بیشتر بگوئید سیومی
گفت مصیبت را تحفه پندارد فرمود هر سه سخنان شما درست
شما بگوئید گفت در آن وقت دوست چنان باید که از آن مصیبت
چندان لذت و ذوق یابد که آنچه شما گفتید فراموش کند شده مذکور بود
که پادشاهی بود و حضرتی صاحب جمال داشت که در آن حقیقت
بی بی پرورید روزی از دیده نظر بر شیخ آن شهر افتاد

به مجرد دیدن مبتلای او گشت و عشق و محبت شیخ در وی جوش زد
آورد چند را گفت مرا ذوق یادگیری خدا تعالی در دل افتاده است
ترک داده در خدمت کسی باشم که مرا راه خدا نماید چند کس تحقیق کرد
در آن شیخ را طلب فرمود و گفت این دختر مرا ذوق یادگیری حق
چون شما دیگری نه دانم که او را بسپارم شیخ قبول کرد پس پادشاه
در جنب خانقاه شیخ برای دختر خود حجره بنا فرمود و او را در آنجا نشاند
مدتی بر این بگذشت نفس شیطانی بر وی غلبه کرد از حجره بر خاست
و نزدیک در دروازه حجره شیخ آمد و آواز کرد ای شیخ در بگشای
برای الله که گشته ام پس محروم باز گردید و گفت ای شیخ در بگشای
و مرا همراه خود سازی حیله خواهم ساخت که ترا بردار کنند و این شیخی
تو برباد خواهد رفت گفت این آسان است اما این کار از ذات
من بر نیاید پس آن زن دل گشته در حجره خود آمد و لشکر
که او را بجا حاضر بود صحبت کرد تا بعد چند روز اثر حمل پیدا آمد پدر خود را
گفته فرستاد که این مرشد که مرا بسپردی با من صحبت داشته
از دو ماه حامله شده ام گویند که وقتی که شیخ گناه و دیگر آن دختر را
قبول کرد آن حجره در صندوقی به نزد وی آن روزگار

امانت نهاده اعتمادا لامر چون پدر این کلام دختر خود شنید شیخ
را طلب فرمود و محضر قاضی فرستاد قاضی پرسید ای شیخ
از شما تقصیری واقع شده است یا نه گفت شده است پس حکم از
آن شیخ را بر دار کنند چون نزدیک دار بردند مریدان آن شیخ جمع شده
التماس کردند که یقین داریم این تقصیر از شیخ به ظهور نیامده است
چرا بی گناه بر دار میکنند برای آنکه روز قیامت فقرا را طعنه باشد
و پیش هر کسی شرمنده باشند پس آن شیخ برای اظهار حق فرمود
فقرا سوگ کنید الحال صاحبی مرا به حضور پادشاه برید تا سخنی عرض نمایم
پس آن شیخ را گرفته نزد پادشاه آوردند شیخ قاضی را طلب فرمود
و امانت خود از وی درخواست قاضی امانت شیخ حاضر گردانید آن
صندوق را گشاد و امانت را کشیده پیش پادشاه نهاد و گفت
کار این باید کرد یا نه آن ساعت همه خلق تحقیق شد و دختر خود را
هر چند که گردن زدن حکم کردند او را از شهر دور ساختند پس قاضی گفت
که اول چرا نگفتید که از من تقصیر واقع نشده گفت وقتی که آن دختر
بر دروازه حجره من آمد و آواز کرد که در بگشای من جواب گفتم
که من گناه می بود است شغل مذکور شد روزی طالبی طلب

و طلب خدا بخاست و سی سال گرد وی داشت و بر جا نگذشت
هر پیری که میرفت متعهد شش حاصل نشد و مطلوب خود نرسید یعنی
بندگان او را اشارت بخدمت شیخ ذوالنون مرشد شد آن وقت
شیخ ذوالنون مصری رحمة الله علیه کرده که تو مطلوب خود را بر سید
چون بیاد از شیخ آمد او را نشانده و طعام پیاورد و در آن وقت فقیر
دلگیر شده [illegible] پیش کشید و بخورد که سالها چند سال آن
طعام از وی دور ساخت [illegible] از سیری طعام خواب بر وی
غلبه کرد و بخفت چنانکه خود خفتن [illegible] خواب بخدا
پیوست و واصل حق گردید و مطلوب خود رسید چنین گویند [illegible]
رسیدن او فرمود شیخ را عتاب فرمود که [illegible]
از راه ما باز پیداری که من [illegible] طلب کند [illegible]
و منفعت [illegible] دوست سلام شنیده میفرمودند که روزی سلطان
العارفین شیخ با یزید بسطامی رحمة الله علیه را شوق ماهی در گرفت
و بر هر کس بگفت و گفت ای هر کس مرا [illegible] چیز ده که [illegible]
از [illegible] در جواب گفت که [illegible]
[illegible] طلب کن [illegible]

عرض نمود از ما [illegible] الی آخره چشم اشتیاق خود در [illegible]
[illegible] ایجابت [illegible]
[illegible] من [illegible] تو [illegible]
در [illegible] تو [illegible]
خلائق [illegible] کرد [illegible]
بجز [illegible] اندرون و بیرون مطلب [illegible]
و چون از جائی که [illegible] رسیدن [illegible]
مشکل است شنیده میفرمودند که روزی غوث الثقلین [illegible]
پسندیده و بکاه سبحانی حضرت میران محی الدین عبد القادر گیلانی
قدس سره [illegible] شنیدن [illegible]
[illegible] خطاب آمد یا غوث الاعظم [illegible]
مشغول [illegible] میران [illegible]
پس [illegible] گفتند [illegible]
شنیدن [illegible] شنیده میفرمودند که بزرگان [illegible]
فرمودند [illegible] گفت [illegible]
سر [illegible] شنیده میفرمودند که روزی [illegible]

در خانه [illegible] بی بی رابعه بصری رضی الله عنها [illegible]
در [illegible] ایشان [illegible]
که نزد مهمانان [illegible] خدا [illegible]
آن [illegible] مهمانان تعجب [illegible] گفتند [illegible]
او را [illegible]
و [illegible] آن زمانه فرستاده [illegible] بی بی [illegible]
قبول [illegible] کنیزک [illegible] اطاق [illegible]
تا مرا [illegible] کلام حضرت [illegible] قدس الله سره
فرمودند که من از بی بی [illegible] کنیزک [illegible]
و [illegible] بود یکی [illegible]
بود شنیده میفرمودند که شیخی [illegible]
[illegible] روزی [illegible]
[illegible] شیخ آن روز [illegible]
[illegible] فرمودند [illegible]
آن [illegible] آن شیخ طریقت [illegible]
[illegible] فرمودند [illegible]

بهمه همه حریان برخاستند و بجوجیب تمام گیلیف دم انفود و او
چهل روز مرید بکفته پیر عمل نموده اند یک مریدی که تیز و تمکین بوده
یکدم نداشت و از هیچ جلبانات عاجز شد پس درمانده شده پیرا
گفت آنچه بدست تو آمده است خرج راه کن هر تو بد فلان هی نسج
که در او در دست، در فراری افتاده است آن شخص برفت...
بیوست. آن یار ملازمت پیر کند کفش آن مردم حدود وا ...
عاجز ماند و هیچ کفش نتوانست پیر دانست که وی درمانده است ...
این چهل روز کس را صاحب کرامت نه اظهار نکرد هر یا نفیسان ...
خود را بهشتی و کرامت خود اظهار کردی الکنون سزای تو آن است
که از این پس در مجلس ما نیائی و مرید از اینجا برد تا بار دیگر او را
در صحبت گذاشته باشند حضرت شیخ میفرمودند که حضرت سلطان
العارفین شیخ بایزید بسطامی قدس الله سره العزیز وقتی میرفت
کله مرده بر زمین افتاده دید و بر پیشانی او نوشته که خسر الدنیا
والآخرة بجرد خواندن این کلام شیخ نعره زده و گریست و مرد...
در وقت این حکایت حضرت ایشان را ... شیخ ...
او داده میفرمودند که راست ... که در خانه او ...

زبان اردو دیده دانسته که اردو الفاظ این پیر دو حکایه بر آنکه
والحسن بیک گرد و حضرت شیخ میفرمودند که روزی بر پیر خود حضرت علیه
عرض نموده که حضرت مرا آنچه انبیا فرموده که ترا آنچه انبیا دارم
بلکه خدا را انبیا دارم حضرت شیخ میفرمودند روزی مریدی از ربانی
شنیده بود که سید الطائفه حضرت شیخ شبلی رحمة الله علیه از ایشان
اجازه گرفته طواف کعبه توجه نمود و در هر منزلی که می گذشت
در مراقبه میرفت تا که شیخ خود را در مراقبه دیده قدم پیشتر مینهاد
روزی شیخ را دیده که بادشاه زمانه در قید کرده فی الحال در عجب
شده که روزه من این که پیش ایشان بوده بود که تا با او نظر کرده العجز
کرده بیرحم و در شهر آن بادشاه آمده بسیار کسان را زخمی نموده
تمام شهر را ضایع ساخت در آنوقت آن بادشاه طلبه را طلب
فرمود و گفت که هیچ خبر یکی از علامات قیامت کرده
خواهد بود که عالم را ضایع خواهد ساخت گفتند بعد از آن کرده
در طویله بادشاه رفته بسیار اسپان را زخمی و مجروح گردید که تا بخت
و پیش شیخ فرار گرفت بادشاه را خبر کرده که کرده که عالم
خراب کرد نزد شیخ که بسعادت فرار گرفته بادشاه با ...

دولت خود بعد از پیش شیخ رفته و شرط حرمت بجا آورده پرسیدم
که سبب چه بود که این کرده عالمی را خراب گردانید شیخ رحمة الله علیه
گفت مریدی دارم که بطواف کعبه رفته است روزی در مراقبه مرا
در قید دیده کرده خود را حکم فرمود تا شما را خبر داده که از پیش شیخ ما را در قید
بر آورده و آن کرده بحکم شیخ پیر بیدیه نزد آن پیر برفت بعد از آن
آن مرید قدم پیشتر نهاد حضرت شیخ میفرمودند که حضرتی ابری را
حکم در رویشی کرده بود هر جا که میرفت بالای سر نشست آن ابر سایه
سایه میکرد روزی بجای سایه نمود از حکم او بیرون رفت ...
دلگیر شده و بی سایه ماند در طلب آن ابر ... و ... بخت
بزرگان میرفت از هیچ جا کار او کشایش نمی یافت بعد از آن ...
او را گفت که بخدمت فلان بادشاه برو و در طلب کار خود ...
بخدمت بادشاه ساده درویشی یافت که شکار میکرد بادشاه ...
کامل بود دانست که برای طلب ابر آمده است جلوش افزود
تا آن شخص را نگاه دارد چون بکنند آن درویش نوبت گرفته
در عشرت و قصور که نقوش عرب و صورت عجیبه منقش و مصور
بودند برد و در آنجا زنان و کنیزکان خود را که ملبوس بلباس ... ساده

در صندوق کرده هر یکی از آنان مرین مجلد لو او دو شاهیولد و حق
او فیروزه و زر و نقره او دند همه را به او نمود و بیداران در دیوانی
علحده که متعرضش بود ببرد و کشش انجا بالاخانه بود بالای آن حجره
کواره برائی ستر حجاب داده بودند اندرون آن زنی نشسته
و پاره ملک پیش نهاده و بجز خرقه کور لیمان بیسر سینه و آن را معروف خفت
آنچه حاصل میشد از آن دو نان میگرفت یکی خود تناول میکرد
و دیگری بجلک میداد پادشاه این را لوی نموده لباس شاهی
از بدن دور کرده مرقعه از زیر آن پیدا آمد که مسیح اینی گرفته
بود و درویش را گفت لباس من این هست و این زن از جهان
من هست چون آن فقیر را پادشاه با خود برد زنش بسیار
خوشحال و خرم گشت دران روز سیزده نان پخت هر یکی را بهر یکی
داد و شکر خدای بجا آورد و که الحمد لله خدا تعالی طالب خود را بهمان
ناگرد پادشاه گفت طالب ابر هست نه طالب چند الحمد شنیدن
این لفظ زن آه سرد برکشید و گفت من پنداشتم که این مرد درویش
طالب چند اخواهد بود لهذا معتقد او را خاص گردند و از خانه خود بیرون
کشید خود جفت دادند مشغله میفرمودند که روزی بزرگان

وقت بزیارت محذوره زمانه عارف یگانه بی بی رابعه بصریه رحمها
آمده بودند از ایشان پرسیدند شما عشق و رضای خدا تعالی را بی نهایت
گفتند بی بی بسیار و اند فرمود از وقت که فقیران سلام و دعا گفته
فرستند و خود یافته دانم که خدا تعالی دخترم هست و چون اندرون
آینه دیده ام که برما راضی و خشنود هست بزرگان این سخن بعد از
سخن نقل کرده اند که حضرت الشان نیز این سخن را بسیار تکرار
میکردند و خوش میداشتند مشغله میفرمودند روزی دو فقیر
از جانی بر آمده در مسجد مقام کردند چون همه کس نماز خفتن گذارده
رفتند دیگر آشنا نشستند و سخن وحدت میکردند و در زیر یکی
کلاه خود بر دیگری میزد ظاهرا شخصی دران مسجد پنهان بود ناگاه
آن فقیران آواز او را شنیدند همان ساعت از آن طریق باز گشتند
و چون دیگران سخن کردن گرفتند جایگه کسی مطلع نشد مشغله میفرمودند
که روزی که بزرگ زمانه عارف احد برگزیده صمد میران محمد
که مهدی لقب داشتند در ته تشریف فرموده بودند از مریدی
خود پرسیدند که فلان را یک هفته گذشته است که بملازمت نیامده
چه سبب است مرید گفت بیمار است نعوذ بالله از حالت و لیکن

معتقد و بر سید نه لود اگه چه مرض دارد گفت هیچ بیماری نه دارم فاقت
رو زست که خداوند تبارک و تعالی مرتبه قطب میدهد من قبول نمیکنم
لیکن نه هیچ قبول کنم بلند ایشان فرمودند که زنهار این نصیبی را قبول
نکنی و مرد بنده و باید که در کار مشغول شده و مراتب را قبول نه دارد و در
حضرت الشان میفرمودند که حضرت میران مهدی که معتقد اند و بزرگی
بودند که بقصد پسر پادشاه دنیا را گذشته مجرد شده بود و مسئله
میفرمودند دختر پادشاه بود در قصر شاهی پرورده بود روزی محبت
و شوق الهی در وجودش اثر کرد همه نعمت پیرایه شاهی از خود
جدا کرده برهنه بیرون آمد و جود خود را در راه خدا صرف کرده بودند
میگرفتند هر کس که او را بگانه میبرد هیچ نمیگفت روزی بر دکان نانبایی
جهل با کفت مرا نان دارد که مردی بی قیمه مرا نان پس رسید گفت
عجب این دیگران که استاده مردی نیستند و ترا برسیلی بینید گفت
تو از این سخن چه کار داری البته برای خدا مرا یکانی نگاه داری نقال
گفت این دیوانه را بجائی پنهان کنم که هلاک گردد تا دیگران
مخلصی یابند بعد از آن انگشت زده بار تنور خود که برای پختن
نان گرم کرده بود جنید انداخت و روی آن در پوشید چون

۴۹۴

مردی آمد و بر در تنور نان بستاد و گفت پیران آنجا گفت برهنه ام آن مرد
چادر خود را در تنور انداخت آنرا بپوشید و بسلامت بیرون آمد هیچ
عضوی از اعضای او نسوخته بود مدتی با او صحبت داشت و چند فر
از حقیقت با هم گفتند و برفتند پس عقال آن دختر را پرسید که این دیگر آن
بکمر بربستند که نزدیشان خود را بپوشید بی گفت پنبه نام داشته مرد حق
بود که بس انبه بشد حضرت منقول بوده که آن دختر گفته بی بی
رابعه هر چه داشت در راه خدا تعالی صرف کرده وجود خود دریغ داشت
ما هر چه هر دو داشتیم صرف کردیم تا بمرتبه که وجود خود هم دریغ نداشتیم
قدس سره منقول بوده روزی سلطان العارفین شیخ بایزید بسطامی
رحمة الله علیه در نواحی خرقان گذر کرد در مرا آنجا گفت مرا از اینجا بوی
مردی می آید که بعد از من بوجود آید و مرید من باشد و نامش ابوالحسن
گویند رحمة الله تعالی علیه جائی که من در راه خدا ایستاده بودم او جای
خوابیده بود بعد از آن چون ابوالحسن بتخم راه او را گفته که بایزید را
پرسیده بوده که تو مسافری یا مقیم گفت من مسافرم اکنون تو
چه میفرمائی فرمود من هم مسافرم مقیم قدس سره منقول بوده که تغیره
بود ظاهر السمیع او نعماد که در روز و شب یکوقت قرآن ...

برکوبی برفت و پیوسته میگفت خداوندا این کوه را از زر کن آنگاه
زر شد پس گفت خداوندا کسی که بحضرت تو آمد خواهد روئی نو
سیاه کنی بنو الغفور روئیش سیاه گشت بعد از آن گفت خداوندا
من گفتم که روئی من سیاه کنی هاتف آوازی داد ای درویش
تو اندک خواستی اما آنچه من عنایت میکنم و لطف می فرمایم بازده
روئی تو سیاه شد قدس سره منقول بوده که روزی دیوانه خدا در
جنگل میرفت و کاسه از دست داده در دست یک کاسه سفالین
داشت برای دریوزه کردن بزرگی آن دیوانه را در آنجا دید پرسید
که در دست چه داری گفت کاسه سفالین است برای
دریوزه کردن گفت چرا بدعت کرده اگر که رزق میدهد کاسه
هم خواهد داد آن کاسه را بزمین برد و برفت قدس سره
منقول بوده که سلطان هر دو جهان بسندیده خورد و کلان نخبه
جهان ماکان سلطان العارفین شیخ بایزید بسطامی رحمة الله
علیه فرموده که چون خطره دنیا در دل من گذر میکند غسل میکنم
چراکه دنیا کمترین چیزهاست و آخرت مرتبه بلند دارد و بهشت
هر چه در دنیا است تعلق با آخرت دارد پس خطره آخرت که ...

بجا برای غسل میکنم قدس سره منقول بوده که روزی بجائی مریدان خود را
شیخ میفرمود که زنهار بلا طهارت نه بپوشید و بر جا دریچه ایشان دست
نزنید و هشیار باشید و این نصیحت را اعمال آمد مریدان نصیحت پیر را
بجا می آوردند روزی آن بزرگ از خانه قصد بازار کرد و میرفت
و مریدان در پس او میرفتند دیدند که جا در او ملوث و حضو ایشان
شیخ بی بوضو گفتند یا شیخ ما را از این کار منع فرموده و خود را
بعمل بی آمده فرمودند اینها او را ملوث و در حساب ایشان نشسته
از آنجا که ما نصیحت کرده بودیم از آنها که شیخ بخانه خود نشسته اند
و بر هر کارها نشده و بیرون نمی آیند قدس سره منقول بوده که در زمره
حضرت که علم بحر علم صاحب همت نامدار است و بسلسله ازلی و
ابدی یک شیخ سعدی رحمة الله علیه پسر بود که در خانه بدیدگاه میرفت
چون انبوه مردمان دید پسر را گفت طرف بدار من بیست
استوار دامن محکم که گیر در میان مردمان گم نشوی و این دامن از
دست خواهی گذاشت هرگز ما را نیابی حضرت ایشان با فرقه
میفرموده که طالب باید تا اسم خدا الذی لیل جو خیز او کوشش
کنند و اگر نه همچنین در فراق افتند و از خدا باز مانند قدس سره منقول

[illegible]

[illegible]

[illegible]

می آمدند این شرط را شنیده خبران پی شده بعضی قبول
نمیداشتند و میگفتند ما برای خدمت پیری آمیم و پیر خود را
بدون خدمت فرمانیم و کسانی که عاقل بودند قبول کردند و میگفتند
اگرچه خدمت پیر مرید را ترک ادب است اما انیقدر بهست که
روز قیامت در سلسله مریدان شیخ امیدست که شمرده شویم
کافی است ما را انیقدر شرف میفرمودند که بزرگی بود در حضرت [illegible]
که بادشاه آن زمانه مخلص او بود روزی بادشاه ملکی دیگر
این بادشاه گفته فرستاد که دختر خود را در عقد من کنید و مرا با
خداسازید والا شهر شما را خراب میسازم و تاراج میکنیم
این بادشاه گفته فرستاد که این کار از ما بطور نخواهد آمد بعد از
شنیدن این خبر سلطان لشکر خود را برای خرابی شهر او فرستاد
بادشاه را خبر شد که زبیت آن بزرگ رفت بزرگ را در مراقبه
دید باشد و چون بزرگ سر از مراقبه برآورد پرسید کیست
بادشاه است گفت خادم گفت میل خدمت داری گفت دارم
گفت دختر خود را پیش دیده الغرض بادشاه در خانه رفته و
دختر خود را زیب و زینت داده حاضر گردانید بزرگ [illegible]

خود فرستاد و باز در مراقبه رفت بادشاه علی الطریق اول ایستاده بود
بار دیگر آن بزرگ سر از مراقبه برآورد و گفت که این کیست گفتم
[illegible] گفت خادم گفت تمنای خدمت داری گفت دارم
گفت پوست خود را از تن بیرون آر و پیش ما بیار و چون [illegible]
کسان را حکم نمود تا پوست او را جدا کردند و به بزرگ دادند پس باز
در مراقبه رفت آن بادشاه همچنان بجای خود ایستاده بود بزرگ
سر برآورد و گفت کیست که ایستاده گفت بنده گفت آرزوی
بندگی داری گفت دارم گفت سر خود را از تن جدا کرده پیش ما بیار
بادشاه همچنین کرد هر باره که آن بزرگ چیزی گفت گویا [illegible]
لذ پرسیدن نداشت پس آن بزرگ این قصه را مشاهده نمود سر او را
حکم نمود تا بگردن پیوست و تن او فرمود تا پوست پوشیده
شد پس گفت ای پسر بادشاه برخاست و پرسید که چه دیدی گفت
چون دختر خود را بتو دادم دانستم که همراه ایم در تصرف حضرت [illegible]
بادشاه بنیت اخلاص و وقتی که پوست مرا از تن جدا کرده بتو سپردم
[illegible] کردم و چون سر از تن جدا کردم [illegible]
[illegible] بزرگ گفت الحمد لله [illegible] تو سپردم اگر چیزی [illegible]

بعوض آن چیزی دیگر میدادم شغله میفرمودند که هرگاه شیخ [illegible]
یگانه رهنمای الهی [illegible] شیخ حسن بصری رحمة الله
علیه وعظ میفرمود و در [illegible] سامعان کلمات مواعظ میفرمود
روزی بر منبر نشسته بابی اخبار دام حقائق و اسرار الهی [illegible]
جاری [illegible] حیران شدند که سبب ظهور این عالم چیست خادم را
در مجلس تفحص کنند که کسی اهل الله هست یا نه چون خادم دید
گفت [illegible] فرمود بیرون مسجد بیرون رفت دید
که بی بی رابعه بصریه رحمة الله علیها از سوراخ [illegible] میشنود خادم
باز آمد و شیخ گفت فرمودند دانستم آنچه دانستنی بود [illegible]
که [illegible] پسر بادشاه و فقیر با خود [illegible]
بجائی [illegible] نشست و فقیر را [illegible] دیگر [illegible] روزی
فقیر [illegible] سوال کرد [illegible] گفت همراه شو [illegible]
[illegible] گرفته [illegible] قبول کرد [illegible]
[illegible] آن بادشاه [illegible]
خود [illegible] دینار [illegible] فقیر
خود [illegible] بیرون آمده [illegible]

همانجا با خود محبت داشتند و از همه دوری می‌کردند کار قصه مولینا شاه
فقیر گفت همی دوست کی‌بودم و با این فقیر که از تو سؤال نکنیم اشاره کرد
که دیدم رفته و داد و وزیران حیران شده گفتند که این بوده تمام ورا
ندادی که برای ایشان برداشتید که بودم دادن تماشا بیاست
گفت اگر او طمع نمیکرد تمام با و میدادم اکنون چون طامع شد
همان کیدوم همین بیت حضرت ایشان در وقت حکایت این
بیت را فرموده‌اند بیت تو داده تو نی دار بی بار او تن نمرد ابی
باری بسا کوهای وجای بنز رحمه انطف تو چون انعام است
و این قصه خود طالب است با این روش مثل کسی که خود را گفته
فنیع ساز دشمن میفرمودند که روزی پیر سلطان دماسند میو
با یک چوب زد چنانکه از کاسه ایشان خون جاری شد
در آن وقت شخصی آن را نگه با قصه و در آن انچه بعد مسیح
آورد گفت یا شیخ که زد فرمود اکه این نان آورده حیران شد
پرسید که این نان که آورد گفت آنکه چوب زد هر بار که آن شخص
سؤال میکرد همین جواب میداد و حضرت ایشان میفرمودند که وقتی فقیری
مرقع پوش بر لب بازار گذری عاشق شد و به روی دکان پسر ایستاده

می‌بود وقتی پسر بر دارد انجا بی نشست و کار میکرد همه گاه آن درویش
نگاه میکرد با تمام شجاعت و سوز بی نهایت بر دکان ایشان
میرفت و خاک انجا را به دست میکرد و میبوسید و نظر میکرد روزی
پادشاه را توقت گوهری که مثل آن گوهر نبود به زرگر فرستاد
تا بر انگشتری پیوند دهد گوهر از دست زرگر افتاد در دکان
فراموش شد آن عاشق بیر بطریق اول خاک را میبوسید تا آن گوهر
پیوستش افتاد در مرقع خود به دست بعد از آن زرگر خبردار شد
گریه میکرد و زاریان بر دکان آمد فقیر پرسید که چرا میگریی
گفت برای گوهر گفت اگر کسی شما را آن گوهر ساعتی پیدا کند
او تی پیاره گفت این پسر پیوسته خدمت تو باشد پس گوهر
به زرگر داد زرگر خوشحال و خرم شد حجره پهلوی دکان خود جا کرد
درویش را آورد و آنجا مقام داد پسر خود را گفت تا نزد درویش
برود و درویش با خود گفت که محبوب نماید تا ای این چنین
تقرب میسازم در حال پیچ [illegible] اورد در دیگ نمود و طعام پخت
باز لشکر فرود که همه [illegible] خالی تعجب شان باشند که طعام محبوب
پیدا نمود نه دانستند که [illegible] خفت و طعام پخت آن محبوب الله

حال را مشاهده می‌نمود چون شام شد [illegible] سوخته بر زانو رسید آن درویش که
تن محبوب حیران شد و فریاد کردن گرفت پس رو دیگران حاضر شدند
در دروازه حجره باز کرده درون آمدند که مبادا درویش پسر را اذیتی رسانیده
وقتی که ایشان پای در حجره نهادند درویش از حجره بیرون رفت
از پسر پرسیدند که ترا چه واقع شد که فریاد میکردی درویش کجا رفته
پسر قصه را بیان کرد و گفت که حیرانم که بی او زنده چگونه خواهم ماند آنگاه
تماشایی آمده بهتر بود حضرت ایشان میفرمودند که عشق مجازی جایی
که باشد اما این طریق اگر باشد گویا شد میفرمودند که در
عهد پیغمبر علیه الصلوة والسلام شخصی بود که هیچ شب خالی از فتح
نبود بعد از وفات او به پیغمبر علیه الصلوة والسلام خبر کردند حضرت
هم آمده حاضر شدند و او را دفن کردند اما وقت رفتن دیدند
که با شخصی را دعا میکردند یاران پرسیدند که سبب چیست که تمام
بر زمین پای نهند فرمودند چندان ملک از آسمان برای نماز او
آمده بود که جای تمام پای نهادن نبود حضرت ایشان
[illegible] از حضار پرسیدند که آن شخص چه میکرد و کدام
عبادت مشغول بود گفتند هیچ گناه نمانده که نکرده

248

[illegible]

249

[illegible]

250

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

و برزمین نهاد نفس الکفت من بدست خود وردهان بنی انداختم اگر خود
بیرون آمده برداری نفس بیرون آید شیخ بگریخت و ندامت
که ازو خلاصی نتوانم در آنوقت آوازی شنید ای برچه خود را ازو
خلاص دادی و خیلی گرفتی این نام مرا بسنود شیخ چون این را شنید
توبه کرد و بار دیگر به نفس را بر داشته اند [illegible] کرد مشغول بود
که وقتی زنی بفسق و فجور اشتغال داشت و بزنا مشهور و معروف بود
در پهلوی خانه درویشی سکونت داشت پیوسته [illegible] بود
احوال این زن چگونه خواهد بود [illegible] آن عورت [illegible] معرفت
طالب الهی گوشه خفته بود ناگاه طلعت [illegible] آن زن [illegible] آن
بزرگ بود چون چند روز بگذشت آن زن وفات یافت آن
[illegible] بخواب دید که [illegible] گرفته در قرآن
[illegible] ناز شده [illegible] آوازی شنید از
درگاه خدا تعالی که ای ملائکه این را بجای [illegible] که ازو بر وجود
آمده عفو کردم سبب [illegible] طرف [illegible] دوست
من پیوسته بود [illegible] آن بزرگ از خواب بیدار شده و شکر الهی بجا
آورد [illegible] منقول است که [illegible] سلطان

گوید که یکی از ان [illegible] الاعظم [illegible] شیخ او نام [illegible]
شیخ بهاء الدین عثمانی قدس الله سره بود چون چندی ارادت
کرده بود و از وان گرفته [illegible] که برای مرید شدن حیرت
بود [illegible] دیگر را چون [illegible] پیر خود را یاد کرد
[illegible] سستی پیدا آمد که کار را از دست آن [illegible] گرفته دور
انداخت [illegible] مرید الکفت که چرا این [illegible]
[illegible] در آنوقت حضرت [illegible] میفرمودند که [illegible] آن [illegible]
گفت ما خود [illegible] چه حاجت یاد کردن بود [illegible] میفرمودند که [illegible]
بود که [illegible] بود و [illegible] قبول کرده [illegible]
[illegible] ملک [illegible] حضرت خضر علیه السلام [illegible]
[illegible] صحبت میکرد پس [illegible] حضرت خضر علیه السلام [illegible]
[illegible] سلطان [illegible]
[illegible] خلوت [illegible] جنید [illegible]
گذشت که حضرت خضر [illegible] آن خلوت [illegible] حاجی
قبول کرد حضرت خضر علیه السلام حاضر شدند [illegible] گفت برای
شما این جا [illegible] در خلوت [illegible]

[illegible] تهنیت که [illegible] حضرت خضر علیه السلام گفت [illegible]
[illegible] عبادت [illegible] نگاه [illegible] میر [illegible]
بنابران [illegible] آمدن من [illegible] منقول است که روزی
[illegible] در بازار [illegible] میفروخت [illegible] خریدم [illegible] بردم [illegible]
شیخ وقت سلطان [illegible] بودم حضرت ابراهیم ادهم
رحمة الله علیه [illegible] کرد [illegible] گفت [illegible] دست [illegible] گفت
[illegible] گفت [illegible] گفت [illegible] دیگران
[illegible] دست [illegible] گفت [illegible] تحت [illegible] ابراهیم
ادهم [illegible] میفروختم [illegible]
ولایت بود منقول است که وقتی سلطان [illegible]
[illegible] قصد کرد چون [illegible] خبر [illegible] پادشاه [illegible]
[illegible] گفت من [illegible] پادشاه [illegible]
داشت هر بار که ارکان دولت [illegible] عرض [illegible] لشکر [illegible]
[illegible] آن سلطان از [illegible] تخت [illegible]
[illegible] وزیر را گفت من [illegible] رسیده [illegible]
[illegible] گفت چند روز [illegible]

259

[illegible]

258

[illegible]

257

[illegible]

503

260

[illegible]

261

[illegible]

262

[illegible]

و در شهر باز گشت و گفت شهری که مثال امثال این اند و چه باشند
بگیرم و کروان تخم مردم شده منقرض شده که برگزیده زمان قطب
دوران عارف حلیم لقمان حکیم رضی الله عنه را پادشاه از خشم
از برای کاری در چاه انداخته بود و پیش او کنگم او چند من تیل
و چندی از گندم نهاده بود لقمان پیوسته از آن تیل چراغ روشن
میکرد و قدری از آن گندم میخورد و بسیار از آن کسی خبر او را نیافت
همچنان در چاه ماند تا آن پادشاه بمرد و بر سر آنجا سبزه بر دمیده بود تا
دیگر بر آمده و آن ملک در تصرف پادشاهی دیگر شد و او را
بسیار فربه بود هر چیزی که میخورد فربهی او زیاده میشد و بدان
سبب در آزار بود روزی حکیمان را طلب کرد همه در علاج آن
درماندند گفتند اگر لقمان حکیم می بود این درد را علاج می توانست
کرد پادشاه فرمود که کجاست گفتند که در زمان پادشاه جهت از بودن
حکمت او را در چاهی کرده بود کسی از او خبر نداشت تا اکنون
امید نیست که مرده باشد پادشاه بیرون شهر بطلبید تا کسی که
کرده آن چاه را و یافتند چون باز کردند از اندرون آوازی
شنیدند و متحیر ماندند و در هم گشتند و لقمان حکیم را در یافتند چون پاره کرخت

شیخ بود گفتند شیخ که ام عزیزی بیرون خواهی آمد فرمود در پیچیده
بیرون بر آرید و الا بمیرم همچنان کردند و در گرمابه او را جائی دادند
پس فرمود خوراک من این است هر روز باید گوشت بره با یخه و دو آب
گرم کرده آب آن بمن داده باشند همچنان عمل کردند تا بتدریج قوت
پیدا کرد و چون دیگران تندرست شد بحضور پادشاه آمد پادشاه درخواست
علاج دفع فربهی خود کرد لقمان گفت این درد را دوا نمیشود و شفا نخواهد
بود و خواهی مرد که عمر تو باقی نمانده است پادشاه چون این سخن شنید
حیران شد هر روز در کاستن می بود و رنج میخورد تا در مدت دو ماه
فربهی که داشت از تن او برفت روزی که مکشید برای
علاج ... بیافت پس لقمان را طلب کرد که مدتی که تو
گفتی بود تمام شد و من تا هنوز زنده ام لقمان گفت مردن
از وقتی که عمر تو با خر خواهد رسید خواهد شد من چون علاج این
ندانستم بنابران همین حیله ساختم که شاید به این غم نفس و الم
فربهی تو به ضعف مبدل گردد و ازاله نمایی معلوم نمی شود که حضرت
ایشان این حکایت از لقمان حکیم نقل کردند یا از حکیمی دیگر چند
منقول بود که پیری دو خادم داشت یکی از آن محتاج ...

و شفقت بسیار میکرد و دیگری اندک پیر از نظر شفقت بر این بود
که اندک مکافات میکرد روزی اصحاب گفتند که بر این کسی جهل
نکشد نظر شفقت بیشتر از آن است که کجا مشغول است چه گفت
گفت باشد تحقیق حال بر خاطر شریف گردد همان است
گشت و مجاهد هر دو فرمود که این بهار شسته بر بام خانه سیاه
شد که چون توانم برداشت که نمیتوانم پس آن دیگر اشارت کرد
او گفت به پیر خود بیا از جا تک است و خواست که بردارد پس
پیر به درویشان فرمود این در حکم است و آن دیگر حیثیت
شفقت من بیشتر از او است این است سخن منقول نمودند
و طالب علم سویی در شهر خود شنیده که حضرت موجد
نیرنگ آشفته جمال الهی است خلق تعزیه مشغول
بیانی شیخ محی الدین ابن عربی قدس الله سره مسائل بها تا تانی
شرع میکند به جایی تا چه روشن میکند و مشکل که او
حل میکند بنده هر دو برابر اند و در موضعی که حضرت شیخ بود
رسیده دیده که ایشان جای تسلیم کردند حیران ماند به
اگر مشکلی که داشته حل شد در ایام بخواب رفتند

که روز جمعه شده است و مردمان جمع گشته اند و شیخ محیی الدین ابن عربی
نیز حاضر انجا اند و حضرت پیغمبر علیه الصلواة والسلام بشیخ فرمود که
ای محیی الدین بر منبر شو و وعظ بگوید چنانکه عهد دیده ایم شیخ از خواب بیدار شده الحال
بر منبر شده و وعظ گفته این بود و طالب علم بعد از شنیدن ان هم
مشکلی که داشت حل کرده و حرف انکار از دل خود محو نموده
توبه کرده نقل میفرمودند که روزی زنی با نهایت بی تمیزی و بی ادبی او
تناول فرمانید و روش از استمت نموده بکسانی که در صحبت او
بودند و خود هم بخورد بعد از مدتی انچه خورده بود تمامی از شکم بیرون
چنانکه ضایع نشده بود و دیگر از او گفت که بیاریدانچه خورده بودید چاشت
شده پس فرمود خوردن کسی را باید که این طاقت باز درست بیرون
آورد نقل میفرمودند که نام عزیزیست که در میان ترکمان میبود
روزی بندگی کمندی در دست کرده برای گرفتن او بیرون رفت
اتفاقا حضرت برگزیده الهی حیات یافته جاوید خواجه سلطان
بحر خضر علیه السلام در راه بود بپرسیدش که کجا میروی
گفت برای شکار گفتا آن عزیز است که سایه او
اینجا و گفت پس طلب او کنم و نا مراد نشینم گفت با مراد شدی

در طلب او کوشش پس بیرون رفت و شتاب راه طی میکرد نقل میفرمودند
که روزی دو مرید از یک پیر در جائی ایستاده بودند و نظر میکردند یکی
گفت چه ماهیت دیگری گفت چه خدائیست که این را
آفریده این خبر به پیر رسید فرمود انکه گفت چه ماهیت او
بوئی مردان بی اید و ان دیگر خوب نیست نقل میفرمودند که یک بار
دو مرید از یک پیر در راه میرفتند سگی مرده دیدند یکی
گفت این خداست من این خدا را نمی پرستم دیگری گفت
گر خدا او غیر این نیست من باز قبول ندارم هر سخن این هر دو به پیر
ایشان رسید فرمود قبول داشت که هر دو ذات کعبه شده میگویند
روزی شیطان را دختری تولد شد حیران نشست و دست
بر چشم نهاد و دخترش آمد و گفت ای پدر چرا افسرده نشسته
گفت از زمانیدن تو که از ترویج کار بظهور رسد که خلق را از راه ببرد
گفت خاطر جمع دار و شاد بنشین هر جا که زنی از میان بزرگی بنشینم
که بر سر ترویج و شاد خواهد باشد پی تماشای من بس حوائی باز گشتن
خوشحال شد و برخاست نقل میفرمودند که روزی
بزرگی را طلبید و وعظ بگوید آن بزرگ برخاست و در راه

میرفت جائی مردان نشسته بودند چون ان بزرگ را دیدند جمع
چون پیغمبر مردان شاه ده کرده بازگرویده گفت وقتی که از دیدار
مردان قرار میکرد انسان را نیدن چه نفع خواهد کرد یکسال مجاهده
کشید تا بعد از چندی دیگر بادشاه او را طلب کرد برفت قصد در
راه مردان همه جمع شده پیشش آمدند و نرسیدند پس نزد بادشاه
رفت و وعظ آغاز کرد بمجرد شنیدن نصیحت بادشاه و هر
کس دیگر که حاضر بودند همه در جنگل رفتند و جاودانی ماند خانه
بدست ترک و لاه در مقام بالم نفروا الی الله و در آمدند چنانکه بلند آوازی
دلهای ایشان پدید یافت نقل میفرمودند بعد وفات حضرت رسالت مآب
صلی الله علیه وسلم چون مردمان در مدینه نماز جنازه کردند و جامها خوب
پوشیدند و اسبان گران بها را انگاه داشتند فقیری در آن وقت
آمد و آن کار بهار او دیده حدسه که انجا مردمان نشسته بودند بیاید و
نشست و در آن وقت این آیت بخواند تبارک الذی بیده الملک و هو علی
کل شیء قدیر الذی خلق الموت والحیوة لیبلوکم ایکم احسن عملا چون ان
مردمان انجا بشنیدند بخندیدند و گفتند که مگر دیوانه شده است که قرآن را
باین طرق میخواند و نمیدانستند که غلط میخواند آن فقیر باز دیگر چنین ایت

ابنه اگر دو کابای احسن ملا احسن فرسا گفت حافظ قران علمی … قران
درست نمیخوانی پس بار بسیم گفت احسن ملا را دیر الگفته هر سه
قران را غلط خوانده گفت پس چگونه است گفته احسن خلاف
فقیر گفت چون شما باین روش ایدم و دانستم که خدا فرموده ما شما
بلباس و آب و طهارت بیازماید و دانستم که خدا از عمل پیش نماید همه
… دختر … شده سر پیش افکنده و جواب نداده شد
منقول است که روزی فقیری فقیری را پرسید که خدا تعالی را هیچ یاد میکنی گفت
پیوسته ملا از سه جا یکی بوقت جماع چهارم در وقت قضا حاجت سیوم
بوقت طعام خوردن گفت وقت یاد کردن خدا تعالی همین سه محلست
دیگر پیوسته خدا را چون یاد … معلوم شد که عمر خود را ضایع ساخته
و در غفلت بوده شد منقول است که روزی مرد درویشی بر کنار دریا
نشسته بود و اتفاقا قرآن را در دریا فرو دید گفت حضرت خضر علیه السلام
بیامد و او را گفت برخیز با او در دریا افتی گفت …
اگر کسی … که این کار بکند و در دریای اندازد مهتر خضر را …
داد که هر کس … شد و این گفته است که …
میگوید خطاب آمد ای خضر کسانی که … الله …

وکسانی که سخن طالب العالم شما احتیاج ندارید شد منقول است
زنی پارسایی دختری داشت بی شوهر نشسته بود روزی پدر را گفت
مرا بکسی ده که پرهیزگار باشد روزی فقیری را دریافت دختر را در قید
نکاح او کرد چون هر دو در حجله رفتند عروس برخاست و بنشست آن
فقیر سجاده بگسترد و دو رکعت نماز گذاشته عروس را گفت مصحف
بدید که چند آیت قرآن بخوانم عروس گفت به مصحف …
من دانستم که … مشغول خواهی بود ندانستم که خود را در قید نکاح
تو کردم که شوهر … رسیده شد منقول است حضرت
بحر عرفان برگزیده طالبان حسن شیخ بود … از کسی
نمیرنجیدند و گاهی خشم بر ایشان غلبه نکرده و درویشی مبارک …
اندک … روزی مردی بی حیت قصد کرد که امروز
شیخ چیزی میگویم که … پس برفت و شیخ را در راه
یافت که سوار شده … پیش رفت گفت ای شیخ این
ریش تو … است یا دم خر در جواب فرمود اگر در درگاه خدا قبول
شد ریش است و اگر نه از دم خر … بدتر است آن مرد خجل …
منقول است که روزی فقیری در جایی رفت که آنجا چندان …

از هیبت پیر بام نشسته بودند و یکی از آنان حیران در … بر سال …
بود این فقیر … گذاشته پیش او برفت پرسید که
چرا اینهمه را گذاشته … گفت برای آنکه …
مشغول اند عجب … ایشان … و …
میکنند … سخنان بزرگان … خواهد دانست و
شکسته دل میگردد و بنابر آن پیش او رفتم شد منقول است …
مرید حضرت … معرفت دریای توحید و …
افسرده … قطب وقت شیخ حسن
بصری رحمة الله علیه از خانه … طعام میخورد که … حاضر بود …
… امروز شیخ حسن بصری رحمة الله علیه … کلام …
… حیران شد و برخاست چون بیامد شیخ …
آنچه … عرض نمود شیخ فرمود …
یک نفس … ذکر حق … آسمان و زمین آواز
افتاد که شیخ امروز … شده باشند شد
منقول است که روزی که دو فقیری از خانه برآمدند و در راه میرفتند
ناگاه یکی از آن باستاد و قدم پیش نهاد و آن دیگر …

کفت کاهی بی نیت قدم نبرداشته ام اکنون هیچ نیت ندارم
یکی با تو هم پیش بروم آن فقیر کفت من کاهی بی نیت کار نکرده ام
و هر قدمی که برداشته ام بی نیت نبوده است حضرت ایشان جواب
این فقیر دیگر باب پسندیده‌اند شنیده میفرموده که حضرت عزیزان اکابر
و اصاغر خود کرده اسرار برکزیده و دوران شیخ پوران رحمة الله علیه کشتی
داشتند و متصل آن کشت شخصی دیگر زراعت داشت چون
موسم آب شد آن شخص بری جوئی که از آن آب در قطعه زراعت
شیخ می آمد می بست و در زراعت خود کشاده میکرد و زراعت شیخ
آب نبرده و خشک شده چون شیخ را ازین واقعه خبر شد آنجا
میرفت و دیده و آن شخص را هیچ نگفت تکلف یکوقت باز کشتن
وی را میفرموده ای فلان وقتی که قطعه تو از آب پر کرده تا این خشم
فرو نشیند... یعنی روی جوئی در کاب قطعه من خواهی کشادی
را نگفت و میرفت شنیده میفرموده که شهری بوده که مردمان
دهقانان آن شهر هرکز دروغ نگفتند و هر یکی کاخها داشتند
چون موسم باران شد در آن کاخها باران می بارید و بحکم الله
آن کاخها از لعل و فیروزه پر کشتند از امیر درخته و نمود هم

وقتی مردی از شهر خود به اکارت رفت و زنی که آنجا متوطن بود
در عقد نکاح خود آورد بعد از مدتی روزی برق درخشید آن
مرد کفت بدان زنی نعته چون زن از او بشنید شور و غوغا کردن
کرفت خلقی بر او کرد آمدند آن زن کفت این مرد دروغ زن است
من با او کاری ندارم مردمان منت کرده آن کناه را از وی عفو
کنانیده و کفتند بعد از این این طور لفظ نخواهد کفت بعد از چند روز
آن زن باردار شد ناکاه از زبان آن مرد برآمد که ترا پسری تولد
خواهد شد باز آن زن در فریاد آمد خلق بر او انبوه کشته این را
کفت این مرد دست در غیب می اندازد هرکز این یکجا نکرد اهم شد
پس خود را از او جدا کرد و دو قراضه زبان مرد جدا کرد و کفت که این را
بکیر و برو در انوقت حضرت ایشان میفرموده که سلف در غیب
دست می انداختند و درین زمانه درویشان از غیب خبر میدهند
این عجب بعجب است شنیده میفرموده که وقتی کسی حرف
با نه با چه باید سلطان جهان آرای شیخ جنید بغدادی قدس سره
بعد از وفات در خواب دیده که با تو خدا تعالی چه کرد کفت
مغفرت لطیف من کرد و همه اشارات و نکات من بباد برد

همراه دو رکعت نماز که در نیم شب میکردم خلاصی من کرد و قبول افتاد
شنیده میفرموده که پیری بوده در عالم مجردی توطن نموده و زنی
آورده چون ضعیف شده ویرا کفتند که اکر زن جاریه بهتر بشد که ترا از
خدمت خانه جاریه بهتر است کفت من مردی نه‌ام اکر با این حال کسی قبول دارد
چرا تخصیص کرده زنی را یافته که کاهی شوهر نکرده و مستوره زن
بوده او را کفته اکر فلان شیخ را قبول داری بهتر است کفت
من غرض شوهر ندارم اما اکر شیخ مرا قبول دارد بهتر است
پس هر دو با هم عقد بسته بوقت شب در خانه رفته پس وی را کفت که
ای خاتون مصحف را بر داشته چه تا انس کیرم کفت انس
بقرآن خواهیه کرفت من این کمان در شب نداشتم کفت پس
کیه چه جواب کنم کفت این چه تراوانی کفتی اکر انس را با
مصحف خواهی و اکر جواب کنی کیه طلبی این چشم داشت را
تمام داشتم آن پیر خجل شد کفت زن بیاورده ام طلب مرد حلال
کرده‌ام شنیده میفرموده که روزی مرید غوث الثقلین خادم
ربانی شیخ محی الدین عبد القادر جیلانی قدس الله سره در راه
میرفت ناکاه کاه کنش سلطان آن روزکار آن مرد را زده

[illegible]

[illegible]

[illegible]

دمی به یک خطره که نفس بر دل عبور کرد این عزیز او را میدید و منقول
است که روزی یکی از بزرگان رحمة الله علیه حجام را طلب فرمود
تا حجامت کند و آن بزرگ ذکر لا اله الا الله ظاهر میگفتند چون حجام استره
به بروت آورد گفت ساعتی از ذکر فرصت کن مبادا خون جاری گردد
گفت چون فرصت کنم که آفتاب بی فرصت میگذرد و روز میرود و امان نمی
بالحذی باستد من نیز می استادم چون او بی فرصت سیر میکند مرا
چه یارا است که از یاد خدای مانم این حسب را حضرت ایشان منقول فرمود
بیت تا کی گویی چل لا پرد بیچ تو ... دارد بس وقت را
جز تو ای تعنیف اندکی تیره و که آفتاب فرو تر شد کرد اگر دگره
ماه ابوبی دوستان را رفته آن شد منقول است که بزرگی
بود که دوازده سال مناجات میکرد که خداوندا مرا از آن جامه نگاه دار
که مردمان بطرف ایشان بانگشت اشاره کنند منقول است
که بزرگی بود که چهارده سال خدای تعالی با و از ناتعف او را میگفت که
چیزی از من قبول کن بعد از مدت چهارده سال گفت خداوندا
بیگانه را چیزی باید داد و مرا از بیگانگان دور دار منقول است
که روزی درویشی در مراقبه خدای تعالی را گفت که مرا الحی من الخلق

آواز آمد که ما هم علیه شد منقول است که وقتی بزرگی مسافر شده بود
و در سیر شهرها بود روزی در شهر کافران رفت و در جایی بخفت
شنید که از گوشه آواز ذکر بر می آید آنجا آمد و پرسید که تو کیستی
که در جایی که هیچ مسلمان نیست به خدای مشغولی آن ذاکر گفت
که اول نمیدانستم که مردی اکنون دانستم که زنی چرا که در نظر
خود کافران می بینی پس برفت و در به لوکت منقول است
که روزی بزرگی رحمة الله علیه نشسته بود آوازی از درگاه شنید
که ای فلان کلاه منیر درویشی گفت خداوندا بهانی آن دارد
گفت در بهاران هر چه در دنیاست بدو هم قیامت بهشت ترا
بیارم و از آتش دوزخ ترا بیاورم برایم گفت همه مرا او بخشید
گفت لقائی من خواهی گفت با آن کار ندارم پس فرمود خاموش
باش به آن اعمال تو رضی چا بر کنم تا نزد همه سوالی گفت خداوندا
تو هم خاموش باش که اگر رحمت تو بر خلق اظهار کنم آنجا کسی ترا
سجده نخواهد کرد فرمود من هم خاموشم و تو هم خاموش باش منقول است
که روزی پیری یا مریدی را تلقین ذکر میداد و گفت زنهار که به کسی سخن
مگوئی و اگر کسی ترا از چیزی بپرسد جواب مده و اگر خواهد

بانگشت اشاره کنی که من جواب نخواهم داد منقول است که روزی
طالبی در حجره نشسته بود و خدای تعالی را یاد میکرد و از مردمان گسسته بود شخصی
گفت من از طالب الغیب داده در حجره را خواهم گشاد بیا جاده و گفت
ای بزرگ چه لست اگر واقفی تو از امر زندگانی بیرون نیی که مرا
از دیدن تو بهره نه کرده و اگر از امر زندگانی هستی هم بیرون آی
تا کسانی را بینی که بحضرت رسیده خرشاید که به برکت ایشان تو هم به عز رسی
شنوی حضرت ایشان میفرمودند که چون شیطان جا حول بزرگ و عین
انسانی هرگز نرود منقول است که بزرگان سلف بمرتبه ذکر جهر میکردند
که نغمه اول جا دری از زانوی ایشان ره پاره میشد منقول است
که حجامی صاحب ولایت بود و صحبت با پیغمبر علیه الصلوة والسلام داشت
سیدی از اولاد حضرت مصطفی صلی الله علیه وسلم خادم او بود
روزی آن حجام پیش پیغمبر علیه الصلوة والسلام میرفت و خادم در پس
داشت چون آنجا رسید کفش خود را با او داد تا بر دروازه باشد
و خود اندرون رفت خادم خواست تا اندرون برود دربان
نگذاشتند حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم بر این حال مطلع شد و حجام را
فرمود که اگر نه نسب من شرم میدار خر از آن کفشی که در دست دارد از

شک ورا دید که نه آن کیست چون حجام با نجا نجا نه آن خادم فقیر
خود را اندید نکاح او کرد مردمان او را سرزنش نمودند که ترا چه شد که فقیر
خود را به حجام دادی گفت جائی که من بودم آنجا نسب نیست یعنی اهل حب
حب دیگر است نسبت منقول است روزی دو فقیر را که در سیاحت
بودند به موضعی شب افتاد سگان ایشان را اندرون نگذاشتند پس
از بهر سگ خلاصی نیافتند که هر چند ایشان امیر آخر هیچ
وجه از خلاصی نیافتند تا در به رو فقیری گفت چاکر این سگ
با مسخرگی میکنند با هم بر او مسخرگی کنیم بکتاب دریا نظر کرد تا هر کسی
که از آب آن دریا نوشید تا رشد تخصیصی [illegible] دیگران آن صنیع میشد
بود درویش بپرسید تراعیب و احوال ایشان چون است گفت
همه را آب گرفته است درویش گفت اگر امشب این سگ
تشنه دست [illegible] موئی کندیده [illegible] دور کرد دیو ۵
آن شخص بجان کرد از آب خلاصی یافت این خبر به دیه شهره شد
هر کس از آن ملک موئی بکنند [illegible] خسته تا همه آن سگ را
تمام موئی برکنیدند چنانکه گوشت او سرخ زد نزد درویشان آمد و گفت ای سگ
تو بر ما مسخرگی کردی ما تیر همچنان کردیم [illegible]

سلطانی بر پادشاهی لشکر کشید ناگاه اندیکرد این پادشاه جاسوسان را
فرستاد تا خبر گرفته بیایند که آن سلطان کجا رسیده است ظاهر لشکر
ایشان لشکر آن سلطان [illegible] زده بودند چنانکه بر بغل اسپی بارو
لشکر آن سلطان بود این جاسوسان برفتند و چندی از راه هی
نمودند معلوم کردند که این طرف می آیند و بار گردیده برفتند جاسوسان
غافل بودند و آن حکمت ندانستند بازگردیده دیدند چون چند روز گذشت
یکباره لشکر آن سلطان از نواحی ملک پادشاه ظاهر شد در نوبت
حضرت آن [illegible] منقول بود که طالبان خدا نیز با حق پیوسته اند دوام
ایشان همراه دیگر است و مردمان می بینند که با مانند و ایشان با حق
در آتش الهند و در تجلی خداست منقول بود که روزی سلطان طریقت
شیخ بایزید بسطامی رحمة الله علیه بجوانی پیوست و برابر رسید که
با خدا چونید گفت الحمد لله [illegible] و اگر خاموش باشم گفت
این طریقت [illegible] که در شهرها [illegible] هم دارند چه آن گفت [illegible]
اگر چیزی [illegible] و اگر [illegible] نشسته باشم [illegible] منقول بود
فقیری جهانی زیارت پیری قصد کرد تا در مسجد با او ملاقی شد
با هم نشستند و سخن میکردند و آن وقت که آن پیر سخن میکرد آن فقیر

خس مسجد را بدست میگردانید آن پیر بر جانب وی گفت ای عزیز
نشنید تا از خانه خود شده باز آیم پس از خانه خود در خس را برداشت
آورده و فقیر را گفت خس مسجد بدست گردانیدن که تسبیح شیطان است
اگر ترا از گردانیدن خس قرار نباید این را [illegible] می کنید آن
فقیر آگاه گشت و سر فرو کرد و شرمسار گشت منقول بود روزی
فقیر مرقع پوش در جنگل میرفت یک [illegible] سرش بنهاد
شفقت نموده گفت در این جنگل این ضعیف [illegible]
القصه آنرا برداشت در سر خود کرد منقول بود که طائفه
هستند که هر که ایشان را آزار رساند او را احسان کنند منقول بود
روزی درویشی ایستاده بود ناگاه مرغی او را زیر دامنش درویش
بران آواز وجد و حال طلب کردند فی الحال [illegible] ندا شنید
که ای فلان مگر آواز بود کم که بر آن واصل شدی [illegible] آنگاه
گریه و توبه کرد منقول بود که بزرگی را پرسیدند از کجا
[illegible] فرمود چون نانی باید بود که چون او را بپزند خام
کرده و بسوزد این بیت را حضرت [illegible] میخواندند [illegible] مجازی
[illegible] که بین و سری نگری اگر او تو بی [illegible] بین و بنشینی [illegible]

مجازیان گاهی ترا خوش کرده بنده پیر و شدند شما را راضی کرده بنا را [illegible]
یاد داشته شده میفرمودند که روزی بزرگی عشق در کعبه را گرد داشتاد
بود ناگاه نظرش بر صورت بیگانه افتاد و همان ساعت از غیب بر سرش
زدند با خود گفت که نظر بصیرت کردم این تیر چه سبب آمد حق
آمد ای درویش نظر شهوت کردی تیر غیرت دور افتاد [illegible] شعله
میفرمودند معتقدی مریدی که نزد پیر خود رفته بود چون باز گردید دیگران
او را پرسیدند که از زیارت پیر ترا چه فائده شد گفت اول قدم که از
خانه بیرون نهادم خدا تعالی مرا بجای مرید و به هر قدم صد قدم ثواب دیگر
مینوشتند و نفع بیرا بیان حاجت نیست شعله میفرمودند که ترک [illegible]
که هرگز خواب نکنند و اگر ناگاه بخواب روند غسل کنند و بگویند که غسل [illegible]
زنان باید کرد و نوم نیز موجب شهامی ست پس بالصحبت او غسل کردن
لازم است شعله میفرمودند کردی بودند که بی برهنه و از جای بجای
میرفتند چون در کاری حاضر می آمدند فی الحال برهنه در یا نهند [illegible]
بعدها ساخته باز می آمدند کسی ایشانرا پرسید که بزرگان از علما [illegible]
نهی فرموده اند شما باین روش چرا ملازم شوید فرمودند که [illegible]
هست چون چیزی [illegible] دیگر تقیدی باید شعله میفرمودند روزی

درویشی پیر مرید را نصیحت کرد که همیشه جدا باید بود و با دیاری بسیار [illegible]
مرید بعضند باز پرسید که چگونه با او باشم فرمودند چون با کوزه آب
باشند گویا جدا باید شعله میفرمودند روزی شخصی بزیارت بزرگی
در آمد وی را گفت که چه پیشه داری گفت بخدا و خواندن قرآن مشغولم آن
بزرگ گفت در خواندن چه چیز است بزبان خواندن و حرف را
بچشم دیدن و دل معنی آن پیوستن این هر سه اند پس نگه
مشغولی شعله میفرمودند که پادشاهی بود و طالب علمی از دوست
میداشت و در پی ایشان نماز میگذاشت روزی پرسید که در
بندگی دانشمند است در پنج وقت بعد فاتحه سوره اخلاص میخوانی
پادشاه گفت من ترا از دانشمندان زمانه انتخاب کردم و تو
در پنج وقت بعد از فاتحه سوره اخلاص میخوانی گفت چنانکه تو از
علمای دیگر مرا برگزیده من از تمام قرآن این سوره را انتخاب کردم
شعله میفرمودند فقیری بود و اصلا خدا میکرد و در آن وقت
این بیت را میگفت بیت نگر تا کس ملاحس علیه من [illegible]
و با بنگ [illegible] کاکبیر اکون حضرت ایشان میفرمودند
که زبان آنها و با خدا را میگویند و یک قیامت را شعله میفرمود

روزی بزرگی گفت خداوندا خود را بمن نمائی پس خدا تعالی خود را
بنمایی بنمود و تو را نامه که مراد دیدی گفت نه پس تو زنی دیگر شنید که اگر
چه دیدی گفت خداوند از او چه پس عرفان او بدر گاه خدا تعالی
قبول شد شعله میفرمودند روزی فقیری در جنگل میرفت ناگاه
شیری بروی حمله کرد گریخت و بجا باشا و شیر او را بخورد بزرگی
ازین آگاهی یافت گفت غلط کرد که گریخت زیرا که اسم قهار در
شیر ظهور گرفته است در جائی که شر قهر ظهور آمده باشد آنجا باید استاد
و باید گریخت والله اعلم بالصواب شعله میفرمودند که درویشی گوشه
گوشه گوهی جای گرفته است و عبادت گوشه تنها او را از ولایت نصیبی
کامل نصیب فرموده روزی فقیری دیگر با پسر خود برای زیارت
با وی صحبت کرده بازگردید بخانه خود آمد پسر را گفت تن [illegible]
بجهة تغیری که در مرتبه خود بدیش نشاد است و او را از آن خبری نیست
کدام تغیر است فرمود در دو آن درویش با بگو که روزی باران می آمد
و بر این کوه بیا را ریزید ناگاه در دل شما داخل آمد که اینجا باران که کار
بود بواسطه این تغیر از مرتبه خود بیفتاد و چون این پسر این پیام
بان درویش گفت آگاه شد و گفت همچنین است اکنون [illegible]

رسن در انداخته این کوه تمام را گردانید گفت خواهم انداخت پس
پیش حیدر آمد و گفت ادبش این طور بگوید پسر را گفت برو همچنین
بکن پس بیامد و درویش چهار رسن در پای انداخته تمام کوه بگردانید
آن درویش متضرع در زمین بود که ناگاه آواز آمد که او را از گناه
بخشیدم و از آن مرتبه که داشتی مضاعف کردم والله اعلم بالصواب

فصل سیوم در بیان حکایات بزرگان قدس الله اسرارهم

همچنین شنیده مذکور بوده که حضرت صاحب عزت و عرفان
ایحق فانی از خود سرهنگ جوانمردان آفتاب ورع و عرفان
پسندیده حضرت شیخ مخدوم شیخ نوح قدس الله سره در وقت خواندن
این آیه کریمه قال نوح رب لا تذر علی الارض من الکافرین دیارا
مذکور بوده فقیر را از این آیت تاویل باید تا بگوید که قال نوح رب
لا تذر علی القلب من الوسواس دیارا یعنی گفت نوح خداوندا
خداوندا بر دل هیچ وسواس شیطانی و خطرات نفسانی را که دور کننده اند
در وجود حافظ کننده اند دل را از ذکر حق مشغول [illegible]
چشمه رضا نقطه دایره صاحب [illegible] شناسنده دقائق [illegible]
پسندیده الله مخدوم [illegible] رحمة الله علیه با خادمی بقصد [illegible]

بوقت نماز عصر بر کنار دریا که در میان بود رسید خبر آنجا حاضر بود
مرید گفت اکنون باز گردیم و محنت ما بیهوده این جائی سر و تن
نمائیم و بار دیگر خود توجه کنیم فرمودند شب همین جا یعنی بر کنار دریا مقام
کنیم بوقت صبح بر کشتی سوار شده سیر کنیم مرید قبول کرد همانجا بخفتند
الحکایت چون چند ساعت از شب بگذشت دریا چون خوشی شده او را [illegible]
مرکزی یا مخدوم اگر رضائی شما باشد از من کنده فرمائید قبول نفرمود باز تیمم
خود بجا پس دوباره دیگر هم چون جرئی که مقدار یک گام باشد شده
آواز میکرد و ایشان جواب نداده اند و فرمودند ای دریا مدد داشت
نداریم توکل بخدا کردیم بعد از آن چو آفتاب طلوع کرد کشتی حاضر
آمد سوار شده بطرف دیه خود عزم کردند شنیده مذکور بوده که حضرت شاه
[illegible] در حق و معرفت دریا در شوق و مکرمت برگزیده درگاه غفار
جناب مخدوم [illegible] رحمة الله علیه فرموده که من از پیر خود شنیده ام
که با مریدان خود نصیحت میکردند که در هر کسی سه خصلت بیابند نگاه دار
از آنجمله یکی نفع شما از آنکس باشد و پیر شما برهان بیت یکی آنکه
[illegible] که شما پیش او بنشینید خدا تعالی بر دین او شما را یاد آید دوم آنکه
سخن که گوید در شما اثر کند سوم آنکه [illegible] کردن شما را

نگاه داشتن صحبت او [illegible] شنیده مذکور بوده خاتون [illegible] مرتبه
مستغرق محبت الهی بوده که روزی آن زن [illegible] گفت چند
چند [illegible] من ست [illegible] تا ببرد آن
زن خود میبود و ببرد امان هم خبر نداشت که چند [illegible]
آن زن ایشان را گفت که دیگر [illegible] پیش شما [illegible]
[illegible] گفت [illegible] دوازده [illegible] بی بی [illegible]
[illegible] این برائی آن [illegible] که دوازده [illegible]
[illegible] شنیده مذکور بوده که فقیری از مخلصان حضرت پسندیده
رب العزت قطب وقت مخدوم نوح قدس الله سره در موضع [illegible]
سکونت داشت و حبس دم میکرد تا [illegible] از [illegible]
[illegible] موضع [illegible]
[illegible] خود و در میان این دو موضع
[illegible] شنیده مذکور بوده روزی درویشی در موضع
[illegible] شده بود [illegible]
[illegible] کردم [illegible] این سخن
[illegible] روزی بقصد زیارت کعبه کردم و میرفتم در [illegible]

راه فقرا از من گم شده حیران و عاجز درمانده ام و در وادی هولناک
افتاده ام ناگاه در آن وقت کهن سگی پیش من بیامد تملق کرد ناگاه دهان
او زیر درخت هر جا که نشستم و دیدم و آنجا رفتم کلاه دیدم که
زبان آن از ذکر تر بود بخدمت او عرض نمودم که گرسنه ام
در راه گم کرده ام برای خدا مرا راه نماید و دستگیر گردید آن
کلاه جواب داد که بدوید و پاره از راه قطع کرده پیش روید
که تا قبری پیش خواهد آمد که در آنجا آب و گندم و نان و آتش و شکر
و همه چیز تیار افتاده چندان بپائید که بران حاجت دارید بیا
بپخته بخورید و زیاده ضایع مکنید بعد از آن خود راه خواهید یافت
پس رفتم و آنچه آن کلاه گفته بود در راه دیدم همچنان کردم و راه هم
یافتم و امان بلکه آن من تناول کرده ام و زادی و ماخوذ
برمن برابر است شعله میفرمودند که حضرت کرده هم بجز هم
اندکی پسندیده از لهو ابری عجیب و غریب مخدوم نوح
فرمودند که ما میخوریم و می نوشیم اما سیری باید خوردم شعله
میفرمودند سید یا نزدیک فرش ما که در برکنده حقوی [illegible] داشت
بر تنه خود از سخن کردن مهر خاموشی بر لب نهاده بود که

گاهی سخن میکرد و وقتی چه نگاه داشته بود بعد از گفتن جواب را
گرفته بر کنار دریا برد و صفیری زد تا آنگاه شنید که خط یکبار را
بگوئید که بنویسید گفت نقد هم بی نویسید خط دیگر گفت
آنچه اکنون گفت این هم بنویسید چون این حال مشاهده کرد تا
بیرون هیچ سخن نگفت شعله میفرمودند که روزی حکمین هدایت
مرکز ولایت فقیر توکر مغنی هدایت مهدی و ولایت عارف
فقه و شرع عارف اصل و فرع فرمانده بصحیح عاشق یگانه
مخدوم نوح قدس الله سره در مجلس نشسته بودند و آنوقت اندک بار
که یکی از مستوران مخدوم بود رحمه الله علیه با جماعتی کثیر بطرف
در خانه مخدوم رفته الله علیه را در چشم ظاهری به رو رسید که را دید آنکه
بشارت هم کشیده بود چون این جماعت پی در پی دوست میداد این که
را بسیار کراهت داشته فرمودند که ای لده دار حرب بستم که
جماعت کرده آمده شعله میفرمودند که از حضرت ابی قبطرت مغنی زاده
وحدت آفتاب کرم و احسان و دریای عرفان مقبول اکابر و عنف و شیخ
برکنیه حلو رحبا الله علیه نعمت که فرمودند روزی در راه مشغول ابی محقق
بودم در آنوقت آوازی شنیدم که ای بابرکه بنده خواهی شد گفتم نه

فرمود غلام خواهی شد گفتم نه سه بار همین تکرار آوازی شنیدم و من قبول
نمیداشتم پس آمد ندا ای برکیه نه بنده و نه غلام خواهی گشت پس چه
چیز خواهی شد گفتم خداوندا هیچ نیستم و هیچ نخواهم شد چون این گفتم
خداوند تعالی ید قدرت بر من نهاد حضرت شیخ کوهیان میفرمودند حضرت
بعد از آن عرض او قبول داشت شعله میفرمودند که روزی درویشی بنام
بی خویش قطب نام کبیر حضرت مخدوم نوح قدس الله سره در آمد
او دنیا حسد میبرد ناگاه نشستن در موضع و یک اثنا و طالب
آن موضع او را رسیده که مرید کیستی گفت کسی نیستم امام
بمجرد شنیدن این سخن لفظ خشمناک شده و دانسته نزد مخدوم جعفر
رحمه الله علیه کرد دانشمند آن وقت بود و در آنجا سکونت داشت برای
تیز کردن قطب بروند چون دید که ایشان در جبه خواهند رفت
گفت خداوند مرید من است خشم ایشان مضاعف شد پس آمده را
مخدوم جعفر مخدوم گفت آنچه اینها میگویند تو گفته گفت گفتم
گفت چرا گفتید که هیچ نیستم برتو لازم شد گفت هیچ عیب است
لازم نمی آید آنچه گفتم معنی گفتم گفت چه بنده چه معنی دارد گفت مرد
خدا این معنی نیستم که هیچ نهاده و در طلب او خادم او خدام

لیکن بینی است که هر لباده که در حق ما کرده و دیگر [illegible] بطور بر سر سید
او ول هم به ما داده او بود که پیدا کردن و در میان لباده او [illegible] حضرت
نیست هر چه بود میکند عیان میشود و من خود مرید مخدوم شدم [illegible] میفرمودند
که از فقیر برگزیده مخدوم زمانه جونه جهت [illegible] که در موضع [illegible] که از
موضع برکنه [illegible] است سکوت داشت نعمت که [illegible]
[illegible] که از نسل [illegible] بود با دوشاه سند جام تماچی او را [illegible]
نکاح خود آورده بود و بعد از [illegible] خود شاه زده بر سند [illegible]
[illegible] مشک و زعفران و امثال آن پاشیده بود
نشسته میگریست و در آن وقت [illegible] جام بخش [illegible]
[illegible] او را [illegible] ای [illegible] سید [illegible]
[illegible] میگویی گفت نه [illegible]
[illegible] جام [illegible] داشتم [illegible] او بودم که اینجا [illegible]
[illegible] لیکن چون [illegible] از جانب [illegible]
[illegible] رسانید شد میفرمودند که [illegible]
یکی از بندگان سند [illegible] پرسید که [illegible]
گفت [illegible] بمجرد شنیدن این لفظ [illegible]

از میان [illegible] شده و [illegible] که [illegible] خود را [illegible]
گفت [illegible] و [illegible] الحمد لله [illegible] گفتم
که در [illegible] طالب [illegible] که زنده [illegible]
که روزی [illegible] روزگار محترم [illegible] معقول [illegible]
فتوح حضرت [illegible] خراسان [illegible] در مسجد [illegible]
در آن وقت قاسم [illegible] که یکی از [illegible] مخدوم بود مخدوم را
دید [illegible] پس [illegible] رفت چون [illegible] الله المخدوم
[illegible] که همراه را [illegible] این [illegible]
[illegible] شده استاده بودند چون قاسم [illegible] قدم
[illegible] گرفتار شد میفرمودند که [illegible] زمانه [illegible]
[illegible] احمد [illegible] بزرگ زمانه [illegible]
[illegible] فرمودند که شبی خود [illegible] خواب [illegible]
عجب [illegible] مشاهده کردم [illegible] را دست [illegible]
[illegible] پرسیده [illegible] دست [illegible] جواب [illegible]
که همه عبادت [illegible] تمام میکرد دست [illegible]
[illegible] میفرمودند روزی [illegible]

میرفت ناگاه [illegible] بر داشت
[illegible] برداشت و یک نظر [illegible] کردانید
[illegible] و گفت [illegible] میکنم [illegible]
[illegible] یک ساعت [illegible] بود
[illegible] داشتم [illegible]
[illegible] حضرت [illegible] بوده شد میفرمودند که روزی
میرزا شاه حسین [illegible] سند [illegible] بیرون [illegible]
[illegible] موضع [illegible] که یکی از موضع [illegible]
[illegible] توقف بود [illegible] التفات [illegible]
[illegible] شاه حسین رسانیدند که فلان [illegible] زمین [illegible]
[illegible] که یکی از مجذوبان وقت بود [illegible] نشسته او چون
شاه [illegible] کرد [illegible] التفات
[illegible] شاه [illegible] تعظیم او [illegible] شاه [illegible] مجذوب [illegible]
[illegible] باشد شد میفرمودند که [illegible]
حضرت صاحب عزت و برکت کامل [illegible] حقیقت و [illegible]
[illegible] برگزیده درگاه [illegible] رحمة الله علیه

جماعت کثیر بملازمت ایشان در آمدند همه دست را بیعت کردند
میدادند و در این میان یکودکی نیز بیعت داد و فرمودند که این طفل
یا نه گفتند که همچنین است فرمودند ای پسر ترا کجا روی سوی خود خواند
شنیده میفرمودند که روزی بزرگ زاده قطب فقیرا رحمة الله علیه
در موضعی شب افتاده داشتند آن موضع دیر اگفتند که چه محنت
دارد شما میگویند که خدا تعالی بما دوستی دارد و دنیا را هیچ گاه
و نعمت نداید در جواب گفت که شما نشنیده اید که روزی در جهان
زنان و کنیزکان صاحب جمال لطیف اعتدال بسی داشت در
قصری نشسته بود که ناگاه نظرش بر زن حلال خوار که سبدی
پر از کرفس بر سر کرده زیر آن قصر آمده میرفت بنهاد و محاسن
شیدای او گشت او را طلب فرموده حرمت دعوت داد
بالاتر از همه زنان بنشاند و همه را در خدمت او کرد تا حکم او دهد ما
بگویید که او را چه فضیلت بود که قبول شد میفرمودند که
جلد شناسنده فقرا میرزا کاتیار رحمة الله علیه نزدیک بود که
میگرد و پیوسته گریست و زر دست میرفت و مستغرق بحق میشد
خادمه دیگران ای بیچاره اشتند که رفت او را سرای فایده

الحمد بارها سوره یس میخواند همچون هیبتی میگذشت بار بهوش
می آمد شنیده میفرمودند که جگر گوشه انبیا و اولاد مصطفی برگزیده
اکرم میان سید ابراهیم رحمة الله علیه که فرزند سلطان التارکین عارف
ربانی برگزیده عصری میران سید یوسف بکری بود رحمة الله علیه
گفت که روزی در مسجد خوردی بر دروازه معموره بدر خود
آمده حلقه در بر زدم پرسیدند که کیست گفتم سید ابراهیم چون این سخن
گفتم بسیار خشمناک شده و فرمودند که اگر خود را سید گفتنی چه میشد
و که اعزتت از شما میرفت چرا گفته که من فقیرم یا ابراهیم این حکایت
حضرت ایشان بسیار خوش مید اشتند شنیده میفرمودند که روزی
مرشد زمانه چشمه رضا نقطه دعا شیخ طریقت عارف یگانه
ابوالحسن بن زنه رحمة الله علیه که در موضع و که سکونت داشت با
مریدان خود در راه میرفت اتفاقا جنگلی در میان آمد و یکی
از خادمان حجامت در مرحواست تا از راه دیگر که نزدیک تر است
پیر خود بروم شتابی تمام دوید پیش پیر سر از خجل بر آورد فرمود
که مرا در دست همان عت آن پیر بر گشت و بیشه در وی گذاشت
گرفت و در نقب انداختن مشغول شد روزی گاو میشی که در خزان

ابوالحسن از این قوت سلامتی مینمودند در دیه برفت اهل و فرزندان
ایشان بسیار دلگیر شدند بعد از آن نقش پای دزد را بر داشته اند آن
شخص که نقش پای نگاه داشت بطرف پای از دیه گفت این
کار کسی است که شیخ او را تغیر نکرده بود اما این بجز بجز کس رسانیده
تجرد شنیدن گفته چرا او دزدی کرد اگر این کار از دست او نمی آمد
بهتر می بود همان عت آن شخص مقبول شد و آن دزد بجای گاو
توبه کرد و شیخ و چند کس آن نقش پای را گرفته میرفتند اتفاقا همان
گاو میش بدست گرفته بجز شیخ می آمد پس چون شیخ او را
دید آن گاو میش از دست فرو گذاشته و جای شیخ گفت
چرا دزدی کردی مرید گفت اول هم تو راندی آخر تو قبول نمی
شنیده میفرمودند که روزی درویشی با ده ساکن موضع بابیه از مریدان حضرت
از مواضع بیرون کوت شیخ مخدوم نوح بود که رحمة الله علیه و در خدمت
مخدوم بوده وقتی گفت که در جائی حرام رفت این خبر پیر
مخدوم رحمة الله علیه رسانیدند فرمودند ای باده طلوع لا اله الا الله
چون این کلمه گفت چون ماهی در شکم مرده بیهوش شد
المذنبین اما حضرت فرمودند که این را در حجره برید تجدید ایمان

سه روز در حجره بود و هیچ خبر از طعام نداشت نقلست مشهور بوده که روزی
سائلی از حضرت عمدة اولیاء زبدة اصفیا برگزیده خدا شیخ زمانه
عارف الله مخدوم یعقوب بلیچه رحمة الله علیه که در موضع ناره که از
مواضع پرگنه سیا است سکونت داشته سوال کرد مرید برده
او از غلام من که در جنگل گاومیش میچراند یک گاومیش بگیرد آن بلا
برفت و گاومیش از غلام طلب کرد آن غلام گاومیشی که در تمام گله
بهتر و فربه بود و شش کاسه شیر میداد به سائل داد چون وقت
شب در خانه آمد مخدوم فرمودند که گاومیش به فقیر دادی گفت بلی
دادم که شش کاسه شیر میداد ایشان بسیار خوشحال شده فرمودند
که بمقابل این کار که تو مرا گاومیش بهترینه مرا تو آنکه بهتر بود
دادی ترا آزاد کردم بعد از آن نزد خاتون خود رفت و گفت
من به سائلی صعق گاومیش بخشیدم و غلام آنکه شش کاسه شیر میداد همراه او
ایشان نیز بسیار خوشحال شدند و فرمودند که بعوض آنکه تو گاومیش
دانیدی و غلام آنکه بهتر بود به او هر حقی از حقهای که مراست بر تو بود
بخشیدم نقلست مشهور بوده که پیری بود در جای گاومیش
نداشت دو مرید را فرمود تا شیر گرفته بیارند هر دو رفته دزده

هر دو شیر آورده باز گردیدند در تماشای راه یکی از آن مریدها پیری گفت
که تماما این بخود کاسه یک کاسه را بخورم و دیگر پیش پیر برم گفت این
از ما نخواهد شد و آنچه تو میگویی پیر رسیده اند و می شنود گفت شما
گنند که خواهم گفت که امروز یک کاسه شد پس از آنکه خوردند و یک کاسه پیش
پیر نهادند ایشان را فرمود که امروز یک کاسه شد گفتند همین قدر داد فرمودند
که زود راه از شما که ام کس میگفت که یک کاسه بخوریم و دیگری گفت
پیر می شنود مجوز شنیدن این سخن خجل شدند بعضی پیر بطرف آنکه رضا
بخوردن شیر داده بود نظری کرد عارف وقت شد و آنکه شیر نخورده بود
نظری کرده مرتبه کامل ترا نداد نقلست مریدان دیگر این حال مشاهده
نموده گفتند یا شیخ ما که شنفت میکنیم هیچ حاصل نداریم و آنها که تغیر کردند
یکبارگی زمانی گشتند فرمود مقصد به باید داد کسی که اول مقصد است
بلکه بر او شفقت باید کرد چنین گفته اند که آن پیر حضرت ایشان بوده
نقلست مشهور بوده که برگزیده ابرار پیران کاتبان بسیار فرموده که بهتر عزرائیل
علیه السلام را هیچ دعوی ندارد نقلست مشهور بوده که روزی درویش
بی خویش قبلة اتقیا قدوة اصفیا حافظ محمود داود درویش
رحمة الله علیه که تربت ایشان بگنبه کولابی که بنام ایشان مشهور است

وقتی با مریدان خود در آن کولاب نشسته بودی شغل درویشی میکرد
میگرفت نوبت بر او می آمد پس هر که میگرفت و صاحب نوبت
می ایستاد بی اتفاقا تا نوبت بر شیخ آمد هر که میگرفت شیخ
پس ایشان می بود هر بار هر یکی را میگرفت فوطه میخورانید دیگر
اصلا میکردانید هر همه مرید از فوطه خورانیده مستغرق جمال
الهی گردانیده نقلست مشهور بوده که دفنی کسی در موضع حضرت شیخ
گذشته و بجا بوده که تعلیم بر تعلیم گنج کرده شاه و شیخ برگزیده
رحمة الله علیه که در موضع کاتیار سکونت داشتند چله نگاه داشته بود
شیخ نیز در چله بود آن کس که سنگ بیاری کشید و برای شیخ
هر روز شیر برنج و روغن آمیخته و نان تنک پیش کشید ایشان تناول
میفرمودند همه مردمان میگفتند که شیخ را بچه شده است که در چله چنین
طعام می خورد و آن بیچاره اند که میخورد و گرسنگی میکشند چون
چله برآمد تمام شد شیخ چنین ز کرد روزه بود بسلامت بی نقصان
بود آن بیرون نورده پیش آن مردم نهاد گر آنچه خوردم این است
بعد از آن هر که حاضر بود آن نان تناول کرد نقلست مشهور بوده
روزی شخصی کار گم کرده بود بی سنت دعا گو نایندان

پنج نشد یعنی الفت کرد تا بعد [illegible] نزد ایشان در خدمت [illegible]
که ای احمد اسرار خدا چیست گفت نمیدانم اما این قدر دانم که در
هر خشی میدان است که فراخی آن چند ساله راه است و در آن میدان
مردان سفید رنگ سپید روی نشسته‌اند هر یکی در نفسی که بر میدارد
اسم خدا میگویند و آن اسم که در نفس اول میگویند در نفس دیگر نمیگویند
و هر نفسی اسمی دیگر میگویند و من دست خود [illegible] آن مردان
[illegible] رکن الدین این سخن شنید و برخاست و برفت پس [illegible]
گفت که رکن الدین در مرتبه [illegible] دیگر باری است که [illegible]
میکرد شیخ [illegible] میفرمودند که [illegible] داشت روزی بر کنار
زمین که [illegible] سماع میکرد و در آن وقت
قوال بیت [illegible] میگفت آن بزرگ را وجد و حال غلبه کرد [illegible]
ناگاه در دریا [illegible] هر چند مردمان در جستند یافته نشد [illegible]
[illegible] ختم قرآن کردند بسیاری از بزرگان [illegible] جمع شده بودند
قوال [illegible] وقت [illegible]
بر کنار آن دریا بیتی که اول گفته بود باواز بلند میگفت [illegible]
که ناگاه آن بزرگ از دریا [illegible] آن [illegible] سماع کردن

گفت چون فارغ شد وصیت کرد که بعد از وفات ما [illegible] جایی
نگاه دارید که آنجا سماع کنند تا خاک ایشان بر قبر من افتاده باشد
حضرت [illegible] ایشان میفرمودند قبر ایشان در [illegible] که آنجا مخدوم حسن [illegible]
با اصحاب خود سماع میکردند [illegible] شد میفرمودند که وقتی
شیخ کبیر امام [illegible] زمان رکن جهان پیر ارباب ذوق شیخ
[illegible] مخدوم حسن [illegible] رحمة الله علیه [illegible]
[illegible]
پیغمبر علیه الصلوة والسلام [illegible] حاضر بودند [illegible]
[illegible] خوشبوی تحفه آورد و پیش پیغمبر علیه الصلوة والسلام
حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم [illegible] حسن [illegible] فرمودند
و قسمت [illegible] برخاست و قسمت [illegible]
که [illegible] خوشبوی بود [illegible] آن [illegible]
شد میفرمودند که من [illegible] خود [illegible]
[illegible] وقت شب بود و راه گم کردیم من [illegible] بودم [illegible]
[illegible] میدانست که [illegible] راه راست [illegible]
چون صبح [illegible] گفتم کجا [illegible] گفت [illegible] گفتم [illegible]

[illegible] که این راه [illegible] و از راه ما [illegible] گمراه کردند
گفت [illegible] راه ما [illegible] هر جا آن حضرت میفرمودند
[illegible] حضرت [illegible] شد میفرمودند که
وقتی پیری ضعیف [illegible] خواست تا خدای عزوجل [illegible]
[illegible] که [illegible]
[illegible]
هرگاه این موران ضعیف [illegible] راه بیابیم
پس [illegible] مشغول شد و یکی از بزرگان [illegible] گفت
این حکایت از بزرگان [illegible] نوشته شد
شد میفرمودند [illegible] روزی [illegible] پیش مخدوم [illegible]
حسن [illegible]
[illegible] مخدوم اندرون بود [illegible]
بیرون آمد [illegible] وقت [illegible] اندرون [illegible] کسی [illegible] مخدوم
[illegible] مخدوم [illegible]
رفت [illegible]
[illegible] گفت [illegible] آن [illegible] شد میفرمودند

میفرمودند روزی در غلبات لطف اگر کسی هفت بار سوره فاتحه بخواند
و بر دریایی بدمد دریا خشک گردد شخصی که هر روز به لحنت تمام
از دریا که گذر کرده بر [illegible] ره میبردی او در لب دریا ایستاده بود چون این
بشنید و تجمل حرم گشت از آنجا برفت و فرمود از ابر امی مودند
بر کناره دریا بدمید و آنچه در لفظ گفته بود چنان کرد دریا خشک شد و خود
بطرف دیگر بی مشقت برفت و [illegible] بیرم غبار نموده باز گرد
و باز همچنان کرد تا بطرف دیگر آمد بی مدد به همین طریق هفته آمده
روزی [illegible] و لفظ [illegible] دریا رفته بود و آن شخص نیز سوره
فاتحه بخواند تا دریا خشک شد چون [illegible] حال مشاهده کرد [illegible]
پرسید که سبب خشک شدن دریا چیست گفت زبانی که از آنجا [illegible]
که بر کرامت سوره فاتحه خوانده بر دریا بدمد خشک شود هر چه همچنان
بکنم دریا خشک میگردد بقراءت که میکنم و الفاظ او گفت که کی
[illegible] بخوانم تا بی مشقت بطرف دیگر بروم بخواند و بدمید و بوقت [illegible]
در دریا [illegible] بالا کشید [illegible] فرو رفت هر چند فریاد
کرد هیچ فایده نشد آن شخص حال [illegible] بود حضرت [illegible]
این [illegible] میخواندند [illegible]

[illegible] که [illegible] و بسیار مخلصان [illegible] که [illegible]
می اعتقاد [illegible] گذشت ظاهر و تا جد [illegible] کل
تماشا [illegible] میفرمودند بزرگ وقت مرد و هدایت [illegible]
فتوت و سخاوت اولاد بی سید رکن الدین رحمة الله علیه که
در موضع [illegible] حکومت داشتند فرمودند که [illegible] نیز بر کرده
نشسته ام و [illegible] بعضی را [illegible] گردی ما از جانب
روی [illegible] و لاکسی را راست [illegible] تا [illegible] و چون کسی را
[illegible] اگر خودی اند [illegible] تا قیامت [illegible] روزی [illegible]
به بزرگ زمانه بهاء الدین [illegible] رحمة الله علیه گفت [illegible] جمع خواهی
کرد یا خدا را یاد میکنی گفت خدا [illegible] تو کدام میگوئی [illegible]
حضرت [illegible] برابر سینه که [illegible] گفت [illegible] گفت فرمودند
[illegible] جواب داد [illegible] راست گفت [illegible]
[illegible] بخشند میفرمودند که حضرت برگزیده [illegible]
از [illegible] خارج درویش صالح [illegible] رحمة الله علیه فرموده
که اگر [illegible] هل میکنند [illegible] شود و اگر [illegible] کند [illegible]
میکردم [illegible] میفرمودند که [illegible]

برگزیده سبحان حضرت [illegible] شیخ [illegible] صبح [illegible]
شیخ حسن [illegible] رحمة الله علیه [illegible] موضع [illegible] بود
نشسته بود گنجشکی بر شاخ آن درخت در آمد و [illegible]
حسن [illegible] گنجشک بر زمین [illegible]
[illegible] گفتند چه کردی که سبب تو این گنجشک [illegible]
[illegible] که من [illegible] از این [illegible] رسید گفت
[illegible] از آن [illegible] که اگر [illegible] کسی [illegible]
شد میفرمودند که حضرت [illegible] صاحب [illegible]
[illegible] مخدوم [illegible] رحمة الله علیه [illegible]
بودند و [illegible] روزی [illegible]
زمانه برگزیده دوران مخدوم [illegible] رحمة الله علیه پرسید که چون
[illegible] میکنند [illegible] آرند و [illegible] روز
[illegible] میکرده اند [illegible] برد [illegible]
[illegible] مخدوم در جواب این [illegible]
[illegible] رحمت [illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

مروه بوسید ملول و پیر مراد گفت ای گربه برخیز الحال بوار
برخاست گفت پیری آن ست پس از شیخ ... پرسید که
شیخی چه چیز را گویند همان صفت کافری را لنه دگان دست گرفته
بر سر بستانه باد فطو دینی گفتن گرفت گفت شیخی این ست
نقل است میفرمودند که روزی زن درویش روزگار میرزا کمال
در حجره که ایشان در آنجا عبادت الهی میکردند در آمد فی الحال از
حجره بر آمد و خواست تا حجره را ویران کند و آتش داده بود
من در آنجا رفتم و از سوختن منع نمودم گفت الحال که پای زن
ناپاک در آنجا رسید چون یار کنم بسیار نصیحت کردم تا از سوختن باز
نقل است میفرمودند که یکی از اولاد شیخ ... ساکن موضع ...
مرید حضرت عزت ... نکات اسرار شریعت و حقیقت
معدن علم و سخاوت تارک دنیا و دنیای ... شیخ حسین مخدوم
صدرالدین ... ساکن موضع ... بود روزی
از نوایی ده ... گذر شد ... نمود ... گفته ...
... که ... شیخ گفته بود
ان ... که ... مراد ...

یکی از ایشان خواجه بود و توبه ... خادم داد و ... بسیار ...
چون آن خادم ... را گرفت بحضور مخدوم آورد باز خادم را فرمودند
که برو و ... را بگوی که مخدوم صدرالدین استاده ست و دعا رسانیده
... برخاستند خادم ... آن ... گفت ... شنیدن این
لفظ خود و زنش هر دو بیرون آمدند و چیزی از او تطیع کرده ...
پیوسته و ... بسیار نمودند و ... کردند ...
... مخدوم ... خود ... و ... مخدوم ... اهالی
چون از طعام فارغ شدند التماس نصیحت کرد که ... مشغول باشد
فرمودند آنچه ... میان ما و شما گذشت همان نصیحت کافیست
... چون گفت ... که پیر ... ست ... توبه ...
... که نام مخدوم صدرالدین ... بی ... پیدا ...
نقل است میفرمودند که مردی از جماعه ... مسلمان شده بود ...
... گفتند که ... شما ... بود
آگاه باشید که چون ... مسلمانان
... چون دیگران که میکردند ... کرده میفرمودند ...
و طریقه کری که آن راه ... خدا ... نقل است میفرمودند

که روزی ... را ... شدند ... گفت ... بوده
گفت ... ست ... گشتی ... روزی تمام ... از ... زن ...
... برای دوستان نقل است میفرمودند که روزی از حضرت ...
شیخ جمال الهی برگزیده حضرت ... نزدیک ... مخدوم ...
رحمة الله علیه ساکن موضع ... رسیده ... ترتیب ...
فرمودند که من از پیغمبر علیه الصلاة والسلام شنیده ام که در چهار رکعت
نماز سنت حاجات در هر رکعت ... فاتحه آیة الکرسی یکبار
و سوره ... یکبار و در رکعت دوم نیز آیة الکرسی یکبار و سوره
اخلاص یکبار و در رکعت سیوم آیة الکرسی و قل اعوذ برب الفلق
یکبار و در رکعت چهارم ... بعد الفاتحه آیة الکرسی و قل اعوذ
برب الناس یکبار میخواندند نقل است میفرمودند روزی برگزیده ...
... گشته ... مجاهده ... گرفته ... درویش
... برکنار ... که ... بر کار ...
دارد و ... نشسته بودند که ناگاه ... رسیده
فرمودند ... که ... گفت ... گفت
و ... ایشان ... آمده و گفت ای پسر ... الحال

[illegible]

[illegible]

[illegible]

کنند اگر برای ایشان اند کی خشیه بهتر است و برابر سبیل تمثیل گفت
که سلطانی بود بر پادشاهی لشکر کشید تا ملک او بگیرد آن پادشاه
جاسوسان فرستاد تا خبر لشکر سلطان گرفته بیایند برفتند و بر روی بر گشتند
بیامدند و گفتند که لشکری آمد پادشاه بیقرار شد و جاسوسان دیگر فرستاد
گرفته بجانه آمدند چون شب شد پادشاه کسان خود کجا نه جاسوسان فرستاد
که دیده بیایند که جاسوسان اگر بقرار خفته اند دروغ گفته اند و اگر بیدار
و بر هم باشند راست گفته باشند برفتند دیدند که بقرار خفته اند دروغ
خوانند پس این خبر به پادشاه رسانیدند این حکایت بر سبیل تمثیل بیان
فرموده گفتند که ما هم جاسوسیم هم را خبر آورده ایم اگر ما بقرار بخسپیم و
چیزی قبول کنیم دیگران چون عمل خواهند کرد پس بهتر آنست که از
دنیا قبول نکنیم ما و دیگران را حجت نشود شنیده میفرمودند که فقیری گفته
که چه منع است که این همه خلائق بزیارت بندگی وقت میروند قیمت
و سعادت خود شده سعادت سوخته چه حضرت شیخ [illegible]
بعد رفت و میدید و شیخ خود را بدین روش مشهور کرده چون بمجلس
رفتم حضرت شیخ با ما هم گفت ای فقیر برکنه کجا کرده [illegible]
خلق و همه فقیر خادم و پیوسته [illegible] حضرت حضرت شاه [illegible]

بخشیم و خداتعالی بهشت و یقین چون کارهائی ایشان بر من زرد
معرفت حاصل کردن مرا از حق هیچ دخل نیست شنیده میفرمودند
که حضرت بخشی فقیر و فقر فنی در محبت بازی تازی میران سید یحیی
نیشاپوری رحمة الله علیه که در شهر سکونت داشتند فرموده
یکی آن پیر چرا مرید کنند که هر روز آن مرید را صد خطاهای بزرگ جاگیر
بفر کسی را بناحق کشتن عفو کنند و در گفتند شنیده میفرمودند که روزی
شخصی بملازمت حضرت صاحب عزت الوقت که در هم که در هم
جهان این و برکت شیخ برکه چلکه رحمة الله علیه که در موضع کاتیار توطن داشت
در آمد و گفت یا شیخ میدانم که زن من کجا رفت یا در جنگل گم شد
فرزندان خود و داری لو زار مادر جگر خیره جای جدا و خاک بدبای پیدا
کرد و شیخ خادم را فرمود که برو بیار خادم برخاست بیرون در حلقه
آمد حیران شد که کجا بجویم باز پیش شیخ گفت که پیشتر رو بدر خادم را
برکت شیخ حقیقت کار معلوم شد راه چلی می لو دانتقال نسبی نمود
هرچند که خادم از آن نسبت قدم بیشتر می نهاد فروتر میرفت خانه
کسی لذ نزد این غار و تر آید خادم بهشت پنهان شد که زمین بر سر خود
وجود و زیر زمین تخت عدالت گاه و هر جهائی محکمه زده نه [illegible]

نموکانه اند لنه اند و بر نیستی بزرگی با جوس لباس پادشاهی نشسته بیست
و شوکت تمام نشسته است و عده گو ستان خیمها چند مرد و زن ایستاده اند
و دست بر پائی ایشان چون فرزندان بسته اند خادم چیزی آن شخص بزرگ
بر بست و گفت بر سید آنچه شیخ مطلبی فرموده بود میدید هم واکر آن زن
خدا گفته بود و بمطار او حاصل شده بود و دعده و عاکرد [illegible] این
خادم جواب ما گرفته بیرون آمد و بطریق نزول بالائی زمین آمد تا آنجا
آن بندگی گفته بود بحضور شیخ عرض کرد شیخ برخاست و دیدن ما
که فریادی آمده بود دست گرد جنبش آن بزرگ برفت و گفت
چه جواب نداد هر چند که شیخ گفت هیچ جواب نیز نداد
بندگی روی خود را لنه دل شیخ میکرد اند پس شیخ پای اجازت
آن شخص را بر سر انداخته که قید بود بیرون گفت زن خود را بگیر
ای جبینی گفت ای میر گفت بردار او دالحال بردوشت و شیخ
شخص بیرون آمده مریدان دیگر آن بندگی را گفتند که پیر طریقت
گرفته بیرو دفرمود که مجذوب خداست و دست محبت او
اگر خیمه این را هیچ کنم چنین کند که آن بندگی حضرت [illegible]
[illegible] میران محی الدین عبد القادر [illegible]

میفرموده‌اند که روزی کسی نزد بزرگ زمانه عارف یگانه مقتدای مردان سره
صاحب سر مره رحمة الله علیه که در هنری کردیم از ذوقیات بود چه کن
بود چه پرسیده که بعضی اولیا گفته‌اند که گروهی نماز و روزه و لوازم دیگر
مشغول‌اند این هر دو کدام‌اند گفت تمثیل این هر دو آن است که جمعی
را کودکان رشته پیچیده بگردانند و از توقف کردیم آن معلوم نمود
هر کس ... تمثیل خشکان است و چون ...
کردیم آن ... کرد همه ... بر جاییده همه کس دانند
که میکرد و این تمثیل جاهلان است شنیده میفرموده‌اند ...
روزی آن مرید با نزد یکی دیگر جنگ کرد ... برکشید آن
بزرگ این مرید را نفرین کرده هر چیزی که در جهت گرامی داشت برد
آن مرد بسیار پریشان شد و گریه کنان پیش ... آمد و گفت فلان
بزرگ مرا نفرین کرد اکنون چه کنم ... گفت درست نکنید
نفرین او ترا هیچ نخواهد کرد چرا که روزی ...
شنیده میفرموده‌اند که روزی حضرت بزرگ زمانه عارف یگانه ...
... شیخ ابراهیم اولاد حضرت ... قدس ...
... روزی شیخ ... که در ...

که مرضیست از مواضع ... کوت بزیارت حضرت شیخ
... بزرگ زمانه چشمه رضا ... مشغول ...
سید علی شیرازی رحمة الله علیه متوطن شهر ... شیخ در
دو دست ... چون دست خود بدست ... سید علی ...
و اظهار کرد که شما تسبیح در دست میکنید شیخ در جواب گفت ...
و ضعیف ما از ... اما ... این هم ...
پس خاموش شد و هیچ جواب نداد شنیده میفرموده‌اند که حضرت ...
علم و حکمت یگانه در علم ... شرف ... و کشف ...
... رحمة الله علیه برای ... مردان ...
روزی مردان ... پیش ... آن ... چاو نیان
خود فرموده بود که هرگاه ... درویش بیاید ... جا که ...
... پیش ... چون برای ... کار آن ...
دروازه آن ... سید حاجیان ... ایشان ... که گفتن ...
هیچ نگفته و بازگردیده ... که از این واقعه بخبر بود
درویش ... را گفت ... است که ... اکنون ...
... این ... بیاید تا ... از مصادره خلاصی یابم

آن عارف ... هیچ نگفت ... هر روز ... آن ...
پرسید درویش برای چه آمده است ... فراموش کرده ... گفت
چون ... بازگردیدم ... راه مردی گفت که شما برای ...
بیاید ... برسد ... آن ...
و مخلص ... گشت ... شنیده میفرموده‌اند که درویش ...
... کنج علم ... گنجینه ... دولت ... زمانه صاحب ... یگانه
... مرحوم ... که ... از ...
بکمال ... گذاشت ... شد مرید را فرمود که نان را ...
... بعد خدمت مرید را فرمود که هر روز ...
برای من ... باشد آن مرید هر روز ... میکرد ... پیش ... آورد
... خود ... ایشان ... مرید داد ...
آن ... که گرسنه شد آن ... و
روزی درویش ... همان ... نان طلب کرد مرید حیران شد
گفت گرسنه‌ام ... فرموده‌اند که اکنون ... میان ... و دندان
به فرق ... دندان ... دیگران ... میزد ...
رخصت ... شنیده میفرموده‌اند که مخدوم زمانه عارف است

سید لنگی میران سید علی شیرازی رحمة الله علیه مرید حضرت مخدوم [illegible]
و خدمت سلوک حضرت قبله انور نقطه اجهله نور الهی منور [illegible]
[illegible] رحمة الله علیه ساکن ته بود و درویشی های بسیر خود بجا آورده که اتفاقا [illegible]
حلیم [illegible] رحیم مسلوب مجذوب مخدوم درویش سید عبد الحکیم [illegible]
رحمة الله علیه که در راه درویش بود و حد خون [illegible] ایشان [illegible]
چون دید که میران سید علی شیرازی درویش [illegible]
گفت اینجا این طریق [illegible] باشی و اینجا این طریق درویش [illegible] گفت
که اینها [illegible] در بسیار کم اند و اینجا که کم اند کم [illegible]
حلیم این جواب شنید برفت میران سید علی از این سوال جواب
خود را پرسید که آنچه درویش حلیم گفت چه معنی دارد آنحضرت [illegible]
معنی جواب فرموده گفت از اینجا اشارت کرد که در خدمت [illegible]
السلام [illegible] می باشی و خدمت [illegible]
اینجا اعلام کرد که از اولاد شریف تو خدمت [illegible] در جواب گفتم
گروهی هستند که خود را از دیگران زیاده نفع خواهند [illegible]
فرقه که [illegible] دیگر [illegible] زیاده نفعی [illegible] ایشان [illegible]
[illegible]

میفرمودند که حضرت میان میان بجا [illegible] شاهد
[illegible] کارگاه هدایت کامل کار کاه عنایت سلطان عالم [illegible]
مخدوم نوح رحمة الله علیه [illegible] ساکن [illegible] بپوسته [illegible]
کار بدست خود میکرده و کسبی دیگر [illegible] روزی در مجلس
نشسته بودند که تشنگی بر ایشان غلبه کرد آب دور تر بود [illegible]
تا آنجا برود [illegible] دیده پیش رفت [illegible]
درمیان راه مخدوم رسانیده [illegible] کوزه را از دست [illegible]
و خود بر خم رفته آب آن کوزه در خم انداختند و بار دیگر خود پر کرده
بنوشیدند و باز گردیدند [illegible] میفرمودند که درویشی [illegible]
[illegible] بهرامپور ساکن بود [illegible]
[illegible] زبان [illegible] الحمد [illegible] خوانده [illegible]
آن [illegible] برگشت [illegible]
درویش رخت از این سرای فانی بجهان جاودان برکشیدند [illegible]
[illegible] میبدل شد پسری داشت روزی [illegible]
[illegible] گفتند که [illegible] کرده اند [illegible] خوانده [illegible]
[illegible]

هیچ فایده نشد این را باو گفته فرمود چه هم سوره فاتحه میخوانند و هم
هم آن سوره میخوانم اما برکت [illegible] دوم خوندن [illegible]
دیگر بود و تن [illegible] همراه او برفت من [illegible]
[illegible] میفرمودند که حضرت صاحب عزت و غیرت [illegible]
[illegible] جهان [illegible] و برکت عارف [illegible] درویش مجذوب [illegible]
در ره که [illegible] صاحب کرامت بودند [illegible]
ایشان را گفتند که چرا کرامت خود ظاهر نمیکنید گفت هر که کرامت [illegible]
[illegible] ظاهر نکند و نگاه دارد [illegible] میفرمودند که روزی
من و [illegible] میران [illegible] وقت مخدوم نوح رحمة الله علیه
[illegible]
[illegible] دیگر بود [illegible] میران [illegible]
[illegible] کشتی [illegible]
آن فقیر [illegible] گفت من [illegible]
که طالبان خدا اند اکنون یقین دانستم که از آن گروه [illegible]
اگر [illegible] کنار [illegible] شب [illegible] کشتی [illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

خورانید و آب را بیاورد چون طعام را خورده فارغ شدند اب با طلب گفت
ساقی فرصت کنید تا آب ما بیاورد نزد ایشان بخدمت و بیرون آمده
در دروازه حجره اطلوه انداخت و برفت ایشان بجوز انو مراقبه کرده منتظر
آب بودند و دانستند که بعد ساعتی می آرد چون مدتی دیر بگذشت
قاضی از جای پیدا انداخت که بریشان غیرت کرده و دل بر هلاک نهاده بگفتند
بوقت صبح قاضی آمده دروازه را باز کرد و گفتند این تو خشم [illegible]
قاضی گفت [illegible] صبح دید [illegible] گفت که خود را در چاه [illegible]
که آب بخوردم با بعضی گفتند که خود در دریا جهیدم که آنجا رسیدم [illegible]
گفت که چون [illegible] را اختلاف شنیده در خاطر افتاد سخت [illegible]
[illegible] اب بیادم [illegible] پس چرا [illegible] ساعتی [illegible]
و یاد کیری [illegible] دست [illegible] در طلب [illegible] ایشان خجل شده [illegible]
و جوانیش [illegible] شنیده میفرمودند که روزی حضرت [illegible]
[illegible] صاحب [illegible] شیخ [illegible] رحمة الله علیه [illegible]
[illegible] گفتند که چون رکن الدین [illegible] آواز [illegible]
[illegible] علیه السلام
[illegible]

از این کرامت بدانست شنیده میفرمودند که روزی در [illegible]
و بنحو بی ایشان حضرت ولی نعمت و ولایت [illegible]
صاحب البصیرت والهمر سید حیدر رحمة الله علیه که در موضع [illegible] که تعلق
به سیوستان دارد ساکن است استاده بود و به مردمان نظر کرده
فرمودند که من بجد اراپیهاده ام که هر یکی را از این مردمان برای دیگر
[illegible] که هر یکی از دیگری خبر نداشته باشد شنیده میفرمودند
بزرگی طالبی در محراب مسجد قاضی [illegible] رحمة الله علیه که یکی از
وقت [illegible] بود در موضع [illegible] که تعلق [illegible]
خود طواف تبدیل کرده گفت چون این خبر بقاضی رسید [illegible]
در دست گرفته بیامد [illegible] طواف [illegible] و خواست [illegible]
بجای پای سوزن [illegible]
[illegible] دیگر رفت انجا نیز [illegible] طواف [illegible]
[illegible] حیران [illegible] پس آن بزرگ
بجانب [illegible] نظری کرد و گفت [illegible] که توانی بکن
[illegible] بدانست و [illegible]
[illegible]

[illegible] سندی [illegible]
بیدار کرده [illegible] شیخ [illegible] صاحب [illegible]
شنیده میفرمودند که روزی عارف یگانه شیخ [illegible] صاحب [illegible]
[illegible] رحمة الله علیه را گفتند که از این وقت [illegible] حضرت
قطب زمان [illegible] شیخ بهاء الدین [illegible]
[illegible] کاسه شیر بر دست گرفته [illegible]
[illegible] ساعت [illegible] رسید و شیخ [illegible]
حضرت مخدوم [illegible] خانه [illegible]
[illegible] شیخ [illegible]
[illegible] و گفت [illegible]
داد و در زمین [illegible] مجلس نشسته بودند ناگاه از زمین [illegible]
و گفت [illegible] ساعت [illegible] رسیده [illegible] شیخ [illegible]
[illegible] شنیده میفرمودند که روزی [illegible] برادر کلان خود حضرت
صاحب عزت [illegible] جلال [illegible]
[illegible] جلال [illegible] رحمة الله علیه [illegible]
آن [illegible]

نقشبندیان درختان آن طبق را گرفته بیاوه پس بخوردم که [illegible]
شد جمال ایشان رفته بیاورده واکنون برو هرگز [illegible]
بر سر آن طبق [illegible] بود شنیده میفرمودند که درویش [illegible]
متوکل [illegible] متصرف اسرار برگزیده زمانه بهاء الدین [illegible]
[illegible] عارف یگانه [illegible]
ساکن موضع [illegible] بود و [illegible] بود و یکی از مخصوصان [illegible]
بوده و خادمان دیگر او را حرمت [illegible]
می داشتند و وقتیکه میرفت تواضع میکردند روزی [illegible]
حضرت [illegible] شیخ [illegible]
[illegible] که در مجلس [illegible]
[illegible] تواضع کرد [illegible] گفت ای [illegible]
[illegible] این مجلس [illegible]
گذاشته در خدمت حضرت [illegible] و اظهار [illegible]
که یکی از [illegible] شده میفرمودند که [illegible]
نشسته بودیم اتفاقا [illegible]
گفت که [illegible]
از این [illegible] اکنون [illegible]

که وقتی کسی بحضرت [illegible] تعلیم [illegible] شیخ [illegible]
[illegible] بسته بود که چون [illegible] کار [illegible]
خواهم داد و در حضرت [illegible] آن کار برآمد [illegible]
کسی رفته آنچه [illegible] بیا رو برفت و گاومیش [illegible]
[illegible] برکنار دریا رسید چون [illegible] گاومیش در میان دریا رسید
[illegible] این [illegible] شیخ را یاد کرد [illegible] خلاص [illegible]
چند دشنام [illegible] شیخ داد و گاومیش را بگذاشت [illegible]
[illegible] شیخ گاومیش برکنار دریا [illegible] آمد و آن [illegible]
هلاک [illegible] پس گاومیش را گرفته بحضور شیخ آمد [illegible]
گفتند که [illegible] دشنام [illegible]
مرید [illegible] رسید و توبه کرد شنیده میفرمودند که روزی حضرت [illegible]
اسرار [illegible] انوار معنی [illegible] علم یگانه [illegible]
[illegible] برکنار دریا [illegible] ساکن [illegible]
[illegible] گرفتن ماهی [illegible]
[illegible] منتظر بود که [illegible] گفت [illegible]
[illegible] ساعت پاره زمین که بر آن استاده بود [illegible]

[illegible] رسیده [illegible] گفت عجب است از آنکه [illegible]
[illegible] شنیده میفرمودند که حضرت [illegible]
[illegible] سلطان [illegible] ساکن [illegible]
فرموده که [illegible] برای خدا [illegible]
تناول [illegible] شنیده میفرمودند که شیخ زمانه برگزیده یگانه شیخ [illegible]
احمد [illegible] ساکن [illegible] از مواضع [illegible] روزی
پس ملاقی شد گفت فرزندان [illegible]
[illegible] گفتم آن دعا کنم که فرزندان خود را [illegible] پرسید آن [illegible]
[illegible] فرزندان مرا [illegible]
[illegible] گفت این [illegible] دیگر [illegible]
که یکی از مریدان مخدوم [illegible]
ساکن موضع [illegible] آن خدمت را
نگذاشت و کوزه مردمان دیگر را [illegible] آن مرید پیر شد
هم این خدمت را نگذاشت حضرت ایشان این سخن [illegible]
[illegible] شنیده میفرمودند که روزی [illegible]
که از [illegible] هندوستان [illegible]

از رسب بگذشت در گرداب افتادم و در گل ولا عاجز شدم و همه امات ... [illegible]
من جنگل بستند و راه گم کرده بودم و دل بر هلاک نهاده بودم ناگاه آوازی شنیدم
که بیا راه این طرفست یقین دانستم که آن آواز از حضرت ایشان است
پس از آن گرداب و از آن خلاص یافتم و چند قدم پیش آمده راه یافتم
و میرفتم اتفاقا از دور روشنایی دیدم بجانب روشنایی رسیدم و خانه
گرسنگی بر من غلبه کرده بود و وقت نیم شب بملازمت حضرت ایشان
رسیدم ظاهرا پیش از آمدن ما شیر و برنج را طیار کرده نگاه داشته
نگاه داشته بودند از من عنایت فرموده اند و گفتند چرا آمدید
و برای چه مشقت بکرده اید و همه دیده محنت گرداب دیده است کل
همه گشنیده گفتم حضرت ایشان میدانند پس تعجب کرده فرمودند
تا هم میدیدیم و نمیدانستم ... آن شب در آنجا بودم بوقت
سحر حضرت ایشان قصد رفتن کرده من نیز برای خدمت ایشان همراه
اگر چه ایشان بجای دیگر میرفتند و چون آن کوه پیکان من دیدند
گرد و ... را بکرده تا ... بجنبید کردم در آن وقت چندان اثر
ذکر و تعریف حضرت ایشان ... اثر که خشنود راست ... بیاید
از حضرت ایشان ... که تجلی ... بزبان گفته ...

اما بر دل آگاه اید ... صحبت ... و اثر آن ... در دل
من قرار نمیگرفت و ... با شبهه و رد ... و تعریف حضرت ایشان
در من پیش از نهایت بود و نقل است از مخلصی که گفت که پیش از
ملازمت حضرت ایشان بفقیری پیوسته بودم و مرا تعلیم ذکر لا اله الا
الله داده بودم و آن بود دل من بمرتبه قرار گرفته بود که چند روز
از شنیدن آن ... در ... میگذشت روزی بفقیری همراه است
گرفته بحضور حضرت ایشان آورد و در دست من ساده بود آن را گرفته
و در دل من حال دیگر بود بعد از مدتی فرمودند که بعضی بزرگان
ذکر لا اله الا الله میکنند و بعضی اسم ... میکنند و الف لام
... و بهترین طریق ذکر ... است چرا که ... و اولیا
بنفس ... چون ... بس ... هر نفس ...
آرد و الا الله ... حضرت ایشان در این سخن بوده که ذکر لا اله
الا الله ... از دل من ... شد که ... و ذکر ...
... پس ... حضرت ایشان گشتم ... که فرموده بودند مشغول
شدم ... حال ... مخلص دیگر که گفت روزی مخدوم
... که یکی از دانشمندان ... و ... بود پیش حضرت
... حضرت ایشان ... شفقت کردند

... بسیار رسیده ... میگفت که ... بر من ... غلبه کرده
که از ... بعد از ... و ... بر این
حال واقف گشتند که از خواندن محروم ... پیش حضرت ایشان
... تضرع و زاری کردند که از برای خدا ... من از ...
محروم ... دعا کنند ... که ... پیش ...
پیش حضرت میران الله ذکر الهی بر دل او غلبه ... و تعریف حضرت
ایشان در وجود او ظاهر شد و بزبان خود میگفت که مرا ...
نقلست از مخلصی که فرمود که گاهی در ایام ... حضرت ایشان
رفتم که بر من احسان کرده ... که ... تعریف ...
کار میکردند ... نقلست که ... عیسی ...
از یاران ... حضرت ایشان ... گفت با حضرت
... بسیار میکرد و ... فرموده که ...
اکنون ... و قرار شد نقلست که وقتی ...
... حضرت ایشان برای پرسش ...
فرمودند که ...
آن ...
... بر ... آمده ... گفت ...

حضرت ایشان برده که فرمودند که و وصال سید لطف کرامت [illegible]
رحمة الله علیه توفیق که مرشدی کامل است برای [illegible] حضرت ایشان
او روضه روی مبارک ایشان اطراف او کرده منور نموده که بحجره و نفقه ترا
حسن جهة اکنون چه میخواهی لطف که روزی فقیر [illegible] حبیب
هر سر کرده بکارست از نظر شفقت حضرت ایشان برای [illegible]
و گونه اش تغیر شده یافت آنچه باطنی بود لطف از فقیر [illegible]
که شبی در خواب بودم دیدم که نزد حضرت ایشان [illegible]
عارف ربانی روی نورانی بیرون از تعریف [illegible]
بس بیرون اینجا استاده بودم حضرت ایشان ایشان را گفتند که [illegible]
شفقت سید فرمودند خواهم کرد گویند آن بزرگ حضرت رسالت پناه
صلی الله علیه و سلم بوده است لطف که روزی حضرت ایشان
طعامی خوردند فقیری در خلوت بیامد آنچه [illegible] کرده [illegible] داده
الحمد و حمدا آن فقیر بر زمین [illegible] و بیهوش شده مدت [illegible]
آنگاه خبر داشت بهوش آمد [illegible] لطف که در نواحی [illegible]
شخصی در عرض [illegible] بود و حضرت ایشان [illegible]
کرامت [illegible]

این مشغول شد لطف از مریدی که گفت من در اوایل ایام خود
بودم [illegible] پیش [illegible] بودم روزی
در خواب دیدم که شخصی بیار و گفت [illegible] نور الیقین
و گر دیم گفتم [illegible] عرض کردم که اگر عنایت فرمایند حاضر
فرمودند و بیار اخواهی بگذاشت و توبه بکنی تا ترا یقین دهم
هم بکنم پس [illegible] داده و برفتند چون بیدار شدم در دل خود
قرار گرفتم که [illegible] نعوذ بالله از اختلاط و [illegible]
[illegible] بخدمت حضرت ایشان مشرف شدم و یقین [illegible]
کردن یقین دیگر از حضرت ایشان بوده است لطف از مریدی که
[illegible] ملازمت حضرت ایشان بر حضرت سید علی [illegible]
[illegible] رحمه الله علیهم روزه ... بودم چنانکه دیگر [illegible] حاصل کرده
[illegible] آنجا حاضر بودم [illegible] پس در [illegible] جائی دیدم که
چند کس دیگر [illegible] بر سید [illegible] گفتند [illegible] حضرت
همچنان گفتم خود کجا اند گفتند در حجره نشسته اند چون بحجره آمدم
فرمودند [illegible] در میان [illegible] همان ساعت [illegible]
قرار گرفت [illegible] در میان [illegible]

بذکر مشغول شدم لطف از مریدی کامل که گفت شبی [illegible]
حضرت ایشان بودم در وقت سحر [illegible] از آنجا برگشته
دریا رفتم وضو کرده نشستم چون چشمم پوشیدم حضرت ایشان را دیدم
که مرا یکی [illegible] خبری بدست داده که مولانا محمد [illegible]
از [illegible] چون بیدار شدم [illegible]
مرا فرزندی حاصل شد [illegible] و ملا محمد [illegible]
روز خویش [illegible] وفات یافته [illegible] خبری [illegible]
خدا او [illegible] این بشری [illegible] که آن [illegible]
چیزی دیگر که حضرت ایشان با و عنایت فرموده [illegible]
لطف از مریدی که روزی [illegible] حضرت ایشان
[illegible] و گفت یا حضرت این فقیر [illegible] و در عنایت [illegible] حضرت
ایشان [illegible] گفتند [illegible] در دل [illegible] قرار گرفت [illegible]
[illegible] آن [illegible] اگرچه مرتبه حضرت ایشان قدس سره
[illegible] که [illegible]
از یاران [illegible] گستاخی نموده شد چنین گویند
که حضرت ایشان کرامت [illegible]

532

امیلو شنیده دکرامت سید [illegible] و حدی می برده در انجا ساران آن
ضرورت ظاهر شد چنانکه لدان خبر خدا شنیده اند و اکراین خبر کرامات
و برکات حضرت ایشان که در خطا و اکناف عالم الظهر از درحد جمع بگفت
ازین کتاب به تطویل می انجامد بنا بران چیزی که از یاران
دیده و استماع نمود بنوشت نقلست از میر صادق الاخلاص که
اوایل ایام خود بهمراه استاد که از قرآن بخوانم در صفه حضرت
مغفرت پناه سید علی رحمة الله علیه درآمدم و بزرگان آن روز گار
در آنجا سماع میکردند چون ساعتی بگذشت استاد مرا گفت بنشین
دیده که بصورت شیر میشود و به شکار رماند سطیع آن انکار
تقدیم کن پس مرا اشارت بسوی حضرت ایشان که در میان بزرگان بود
در حالت وجد برقص اند رچو طاوس منقش شده بودند چون بدیده تامل نگاه کردم
نصف بالا حضرت ایشان و ربکر شیر و در رنگ و نیم و نصف زیرین
بحال خود حیران و متعجب شدم استاد را گفتم که آن شخص اکنون بهمان
صورت که تو گفتی خواهد شد گفت اگر خواهد میشود پس معلوم شد
که او بصورت شیری می آید هم کشتم و برفتم چون چند سال [illegible]
همه علم خود را که عمری در آن صرف کردم و بیکی ایشان آورده

امر کی بیا عرج میقرانی کرده و خادم گفت شتم نقلست که در صحبه خود حضرت
ایشان قدوه عارفان میان سید جلال که برادر بزرگ حضرت ایشان بود
بنگاه جای گشت زار خود بگذاشت کسی در آنجا حضرت ایشان برادر
آمده میان سید جلال رحمة الله علیه گفت کسی در آنجا نیست نگاه
کند کسی فرستاده تا تفتیش کند چون آنجا برفت بجای حضرت ایشان
بسم بساری دید که نگاه بانی میکند و خود بگوشه مشغول بود نقلست
که در زمانه میرزا غازی رحمة الله علیه موضع بگار و غیره در جاگیر کی از خلان
شده روزی بود حضرت ایشان آنجا کسی فرستند اتفاقا از
همدی بسران حضرت ایشان تا منزل بسیستی جکیده چنانکه
سر را منقلا را از سر او امهای و دیگر خون جاری شد و قریب بود
که بمیرد لیکن از ان سادات را البته در پی انتقام آنها شدند و بسیار
آزردند چون این خبر بحضرت ایشان رسید فی الحال بزرگ
[illegible] و چندی از بزرگان دیگر رحمة الله علیه همراه خود بوده جهة شفاعت
کردن پیش سلطان آمدند هر چه ایشان شفاعت کردند گفتند
که قدم سادات را الا انکه بنوشته جهة اگر این کس بمیرد مان
استم چون آن بزرگان لفظ شنیده از انها شنیده [illegible]

کردند حضرت ایشان فرمودند زنهار قتل سید نوشته دیده که [illegible]
خبر میکنید پس نوشته دادند و سادات را بگذاشتند و راه نوق
طلب شخصی از اعجاف بود که تیغ خود را برهنه نموده صاحب
بر سر حضرت ایشان می نمود از او دیده بگذشت چون حضرت ایشان
خود رسیدند آن شخص که قریب بمردن بود نجات یافت آن
تیغ برهنه کرده می آمد جگرهای و رودهای او خون شد بعد از آن
او و زنش با چند کس دیگر در حضرت ایشان بحضور آمده التماس
نمودند و رسن در گردن انداخته بپای افتادند و التماس
فرمودند من خبر دارم آخر الامر آن شخص جان بحق سپرد و زن او
آمده گفت مرا بیکی از فرزندان بسیار قبول کرده اکنون [illegible]
در جب سفره حضرت ایشان نقلست که در زمان میرزا [illegible]
موضع قاح در جاگیر صالح محمد که خویش او بود عنایت کرده بود
حضرت ایشان نیز در آن موضع بود اتفاقا فرزند آن حضرت ایشان
به صاحب جاگیر که گفت در گردن غلطیده بجنگ کردند از
طرف سخت جو بکاری شد این خبر در وقتی که حضرت ایشان
نزدیک میرسیدند رسید چنان از خشم بر خاستند که [illegible]

که دو شاخ محکم داشت در سر دروازه حجره حضرت ایشان بود بوقت [illegible]
نظر اول بآن درخت افگنده فی الحال بسوخت چنین گویند که بوقت
نظر اول لذا در آن درخت آتش بر شد و بسوخت و آن درخت
این زمان هم هست بعد از آن حضرت ایشان [illegible]
خود میرفت و در اثنای راه سواری [illegible] گرفته اند و سوار شده
و میرفتند یکی از مخلصان حضرت ایشان گفت که چون حضرت آنجا [illegible]
[illegible] انجام همان ساعت خشم را فرو خورده از اسب فرود آمده
بر زمین نشستند و آنجا رفتند بعد از آن صاحب جاگیر پیش [illegible]
در شهر رفته آمده خبردار شد چون این خبر بحضرت ایشان رسید [illegible]
اکنون همه [illegible] بر دارید آنچه [illegible] برداشتند [illegible] چندین [illegible]
[illegible] آن [illegible] برداشتند صاحب جاگیر [illegible]
آغاز شکایت [illegible] کرد فی الحال [illegible] حضرت ایشان [illegible]
و در شهر آوردند حضرت ایشان اول بدر خانه حضرت رضوان پناه
میان سید جلال [illegible] شیرازی رحمة الله علیه نزول کردند [illegible]
گفتند که بیایند [illegible] حضرت ایشان [illegible]
[illegible] قبول نکردند حضرت ایشان [illegible] رضای خدا عز و جل [illegible]

[illegible] میرزا رفتند و [illegible] میرزا [illegible]
جاگیر را فرمود که بر تو کدام کس [illegible] نظر اول [illegible] و [illegible]
اشارت بطرف حضرت ایشان نمود میرزا گفت این فقیر [illegible]
[illegible] رسانید برکت حضرت ایشان آن [illegible] و [illegible]
میرزا [illegible] فرزندان ایشان بس تعدی نمودند گفت [illegible]
طلب میکنم به بزرگواری حضرت ایشان [illegible] طلب کردن [illegible]
میرزا [illegible] فرزندان را طلب [illegible] العاقبة [illegible]
که روزی حضرت ایشان از خانه [illegible] میگوید که من [illegible]
و خبر رفتن حضرت ایشان نداشتم در راه [illegible] مرا
دیده فرمودند چرا کوزه [illegible] برداشتند [illegible] حضرت [illegible]
میرفتند از خاطر [illegible] من [illegible] بوده ناگاه [illegible]
من گذشت که چرا [illegible] باید رفت که این کار پیران است [illegible]
بسوی من نظر کرده فرمودند که [illegible] است [illegible]
محنت و مشقت و رنج راه کشیدن [illegible]
[illegible] خوشتر است نقلست که روزی حضرت ایشان تنها
[illegible] در جائی بودند چون [illegible] گذشت آن [illegible]

حضرت [illegible] جان [illegible] یافته [illegible]
حضرت [illegible] چه جواب خواهیم گفت [illegible]
فی الحال [illegible] نقلست که روز عید بود
و در پای حضرت ایشان [illegible] حضرت ایشان [illegible] خود
[illegible] در این زمانه نماز عید در نواحی [illegible] و در آنجا [illegible]
[illegible] حضرت ایشان [illegible] آن حضرت [illegible]
[illegible] از خانه [illegible] میگوید که من [illegible]
[illegible] حضرت ایشان [illegible] دیدم که حضرت ایشان [illegible]
[illegible] میروند [illegible] که [illegible] میروم
[illegible] پیش [illegible] پیش [illegible] چون [illegible]
[illegible] که در زیر [illegible] عیدگاه
راه بسیار [illegible] بود در آنجا بودم که ناگاه [illegible]
آنجا که [illegible] آمدیم جای نماز ساخته [illegible] نماز عید [illegible] کرده بودند
[illegible] گذاشتیم و شب [illegible] فرمودند [illegible]
[illegible] چون [illegible] حضرت ایشان [illegible]
[illegible]

به ها گردیدم نعمت که بیه بابی گبر که یکی از امرا و حکام آنجا مستعد حضرت ایشان
بود با پسر رضا خان جنگ و جدل داشت و خود و لشکرش ضعیف و تنگ
بوده پسر رضا خبر که معامله چون سرانجام شود و در دل خود حضرت ایشان را
برداشت و گفت اگر درین وقت حضرت ایشان مرا شوند چه نیکو بود
بعد ازین لشکر پسر رضا هم پیشی آورده به بیت و شوکت تمام از
موضعی که دریائی بند ست بطرف بنده آمد چون هر دو لشکر
نزدیک آمدند بنده و لشکرش تاب مقاومت نیاورده خواست که
باز روی بگریختن بند همان وقت حضرت ایشان را دید که مغفر مانند [illegible]
کمر زده بنده از اسب فرود آمده بپای حضرت ایشان افتاد [illegible]
گفتند مگر دیوانه شده است چه میکند و پای کی را می افتد انگ

حضرت ایشان میران سید عبد الکریم قدس الله تعالی سره بنده
آمده پس حضرت ایشان او را نخر بعض رضا به پسر رضا کرده خود
غائب شدند و از میان موضع دیه حضرت ایشان و میدان جنگ راه
چند روز ست که آنحضرت بطریق طی زمین بعد از آن متعه النیس
خود را ظاهر فرمودند هیچ برجا که لشکر پسر رضا رو بگریز نهاد
و لشکر بنده عقب آن سید دید و غارت می نمودند [illegible]

قدم سعادت لزوم حضرت ایشان مشغول بودند به مطالب احد
و نصرت یافته نقلست که روزی حضرت ایشان ورده خود نشسته
بودند مریدی گوید که من حاضر بودم که درانوقت فرمودند که کسی
یکجا آمده ان شاء الله کس باشد که لذعانه چه آمده چون یکروز گذشت
شاهزاده کس بزیارت حضرت ایشان از موضع بیجه که در نواحی [illegible]
آمدند حضرت ایشان درانوقت در خواب بسیاری بودند همه ایشان
معلمت بود طعام پخته آن مرید را گفتند که وقتی حضرت ایشان بیدار
با طعام آنچه شما طلبید این طعام را حاضر خواهم کرد حضرت ایشان تناول
بسه مرید قبول کرد چون همه ایشان بملازمت مشرف شدند حضرت
ایشان آن مرید را حکم نمود که برو طعام برای ایشان طیار کن برخاست
و چند کام کرده آن طعام که ایشان پخته بودند حاضر کردانید فرمودند
این هم باشد با طعام خود نه یعنی این از دیگر آنست نقلست که روزی
شخصی حضرت ایشان ملازمت برداشت درانوقت عارضه صعب [illegible]
حضرت ایشان به خبر جا رفته احاطه برداشت بموضع مرادیه [illegible]
رسید شخصی حضرت ایشان در خانه خود مهمان داشت و دختران شخص
عارضه صعب بود چون خبر داشت گذشت بجاست هر سه را [illegible]

که بزیر با بودم که اینجا آمدن سببی هر چند مردم سعی کرد تا از تلف
مشرف شدند پس از آنجا بیرون آمده و بعد از آن دختران شخص
نوشته همگانشده دانسته که پیر ما جلوه آن سبب از خانش
بجانیم لهذا مرید را برفتن سعی کرده نقلست که حضرت ایشان فرمودند
که آنچه بدل مریدان و برآن جا میکنند واقفیم و میدانیم اما کریم که
رضا رابی [illegible] از مرید صادق الاخلاص که گفت روزی
بحضرت ایشان ترب میخوردم از من گرفته فرمودند چه بیمار و حواب اینی
گفتم همه برآن برگها زرین که بیش فراخ دارند خاد دل فرمودند که بر
هر برگ ترب تو و مثل جوا آسمان نوشته و لفظ الله بر برگ زرین تمام شود
نقلست که مریدی که من در ده خود که در نواحی منسوبی است بودم زنی بیسم
[illegible] داد و حاطب کرد روزی بخدمت حضرت ایشان آمدم [illegible]
کشش بحث و مکسن حضرت ایشان ساره راه بود و قاب فرمودند که لالی
اشیا با کوتب بگیرید وده بگیرید نقلست از مخلصی که گفت حضرت ایشان
دروده خود بودند و من حاضر بودم فرمودند نور محمد نور محمد و دقیق [illegible]
به سه روز نور محمد بخدمت رسید نقلست از مخلصی که گفت [illegible]
بملازمت حضرت ایشان در مصرف [illegible] نشسته بودم که خبر رسید

گر کیف منزل ما محمود باز ان را که یکی از اصحاب حضرت ایشان بود
جهت تعمیری در موضع او در کنده کرده بود حضرت ایشان
اشارت تحسین کرده برخاستم من و فرزند حضرت ایشان هر دو این
موضع قصد کردیم و سفارش حضرت پناه مولانا محمد صدر تنها بود در کار
آن منزل دوست داشتیم چون انکار فهم در دل ما ان خدا گشته
بلکه زجر و توبیخ کرده و ما عاجز گشتیم و در دل خیال آورده ایم که
این کار لائق درویشان باشد همانجا استاده بودیم که ناگاه دیدم
که حضرت ایشان سوار شده می آیند خوشحال شدیم حضرت هیچ طرف
التفات نکرده یکبارگی نزد آن منزل برفتند او تعظیم و تکریم بسیار بجا
آورد محمود بار از اپیش حضرت ایشان آورده بگذاشته از آنجا
برخاسته فرموده که ای فقیر واقعی فقیر را نباید که این طور کار کنند
و چند بار دیگر فرمود که این کار لائق فقیران نیست پس معلوم
شد که جواب همان خیال است که در دل آمده بود همه از این کار خجالت
کشیده نشسته ایدیم و حضرت ایشان به خود تشریف فرمودند نقلست
از مخلصی که گفت شبی در خواب خانه بلند دیدم آراسته و گنبد
در آنجا حضرت ایشان را دیدم که بملازمت حضرت نبوت و رسالت

مصطفی صلی الله علیه وسلم نشسته اند من نیز کسی نموده اند درون نیم
بزودی دیدم بر پایه اول ادب نشستم حضرت ایشان را دیدم با کا ترک کرده
اشارت بفقیر کرده که فلان و فقیر اناطلبید من خواستم که بطلبم و دعای
گفته فرصت کن تا از حضرت سید عالم بر سر چون ایشان این سخن
گفتند حضرت ایشان نظر بطرف خواجه کائنات فرموده تبسم کردند من بیدار
شدم نقلست از خادمی که گفت مرا عارضه صعب بود چنانکه قریب بموت بودم
روزی مریدان بر بالین حضرت ایشان رفته بوده و آنجا مرا یاد کرده گفتند
سجود رهنر بر سفره حضرت ایشان بنام من فاتحه خواندند بوقت شب مرا درد
سخت شده گفت همه بنده استند که امشب خواهم مرد چون چشم در خواب شدم
در خواب دیدم که شخصی مرا میگوید که امشب ترا کسی میشد چون در آن
خواب دیدم که دست شخصی پیدا شد و مرا دست گرفته در رو بود که
برد آنجا خطی کشیده مرا در آنجا نشاند حیران بودم و دل بر برگ نهاده
و با خود گفتم که کسی نه انیست دستگیری یابم مگر ببر من همان ساعت
حضرت ایشان را دیدم که پیش من استاده آن مرد گریخته رفت و می
بیدار شدم و در همان روز از مرض خلاص شدم گویا هرگز درد نداشتم نقلست
از مخلصی که گفت وقتی که حضرت ایشان رفته اند بعد مشرف بحرب

جوار حضرت رب العزة گشتند من بسیار گریستم و تأسف خوردم
و بیکنم کرد و ای حضرت ایشان بودند شبی حضرت ایشان را در خواب
دیدم که فرموده مرا مرده نبینید زیرا که در اول و با شما بودم اکنون از اینجا
بلکه کسی که بعد از این بزیارت من از صدق و اخلاص خواهد آمد
او را بسیار فائده و معاملات خواهد شد دیده و فوائد بسیار بیخ و دیگر بیند
پس بیدار شدم و بار دیگر لفظ حرکت گفتم نقلست از مریدی که گفت
روزی در کار فرزندان حضرت ایشان تکاسل بود به چشم فقیران
دیگر مردم سستی و ضعیف در من و درو از ده سعید و ده را نقل کرده اند جدا
دیگر شده اند درون رفته بخشم برای آنکه بلا مرا مرد ان در نیابند
و تشنیع و نهد در خواب حضرت ایشان را دیدم که مرا دست بگرفت
و گفت بر خیز اگر چه دیگران در کار سستی میکنند تو هم سستی چون عیسیٰ میکنیم
دیدم که فرزند بزرگ حضرت ایشان بروز معموره فتسلا اثر بیند
بیرون رفته اند تا در دنیا ندانی بار کرده بیرون این کار شرابی مسلم
نقلست از مخلصی که گفت حضرت ایشان فرموده که در وقتی که درباره
کلان استماع میکردیم و حضرت مخدوم فرموده که از عکس هیچ او علیها السلام
بیان نسب که یکی از بزرگان دین بوده بر ما از ظهر و دست گم

گران فرموده چرا رفته در توقف از اکابر است داشته بعد از شیخ
و در خود تشریف فرموده بیرون باز آمدم مسرور شده که حضرت ایشان
در ده رفته من و چند کسی دیگر بطرف ده حضرت ایشان عزم نمودیم
در راه مردی سخت بود انجا یاری بود که هر وقتی که نزد او می رفتم در وضع و حضرت
او بسیار چیز میداشت از دیدن خود دیدم چون انکه سید محمد حاضر بود در گفت
حاجی طریقه شیر و جغرات بخدمت حضرت ایشان فرستاده من
گفتم امروز حضرت ایشان را با یاران همان جغرات میخورانید و بسیار نفع دیده
که سماع کنید یا نه در این باب بزرگی امر فرموده با تعین من زیاده شده
چون بخدمت حضرت ایشان مشرف شدم آن جغرات پیش داده در صحبت
سماع فرموده که کنید اگر حال دارند و اگر نه شاید به برکت آن کسان که
سماع میکنند شما هم مقصود رسید پس سید محمد خطایی روی داده بیش
من زیاده شد نقلست که روزی حضرت ایشان خبر رسانیده
مرتب میان جلال رحمة الله علیه رحلت کرد این سرای فانی بجهان
بقا و اینکه برگشتند بمجرد شنیدن این خبر بسیار تاسف خوردند و آه
کشیده فرموده اند که یکباره سید جلال مجذوب بود نقلست
از مخلصی که گفت روزی با یاران بطرف حضرت ایشان

میرفتم در اثنای راه در دل من واهمه آمد که سیری نیستم با یاران خود
گفتم که هر دو گرد عالم برآئیم او هم قرار داد چون بملازمت مشرف شدم
بمجرد دیدن ما فرموده اند اگر فقیر پای خود سیر کند هلاک گردد و
کسی را که سیر دل حاصل شود اگر پای دراز کرده بخسبد سیر زمین و آسمان
او را حاصل آید بخدمت حضرت ایشان عمل نموده از سیر ظاهری باز ماندم
نقلست از مخلصی که گفت روزی تفسیر حسینی مطالعه میکردم اتفاقا
که در وصف بهشت میخواندم بمجرد خواندن مایل بهشت شدم چون
شب شد حضرت ایشان را در خواب دیدم که میفرمایند تعریف بهشت
میکنند و ایشان که در آن باب آیه میخوانند که خواستید من نیز جهت استماع
پس دست مرا گرفته و بر دروازه بهشت آوردند و من نمودند از دور
بهشتی که بدان رغبت میداشتی این است که می بینی برای چه این همه
میکنند و گر خدا باید گرد و در طلب او باشید چون بیدار شدم از دل
بهشت از دل من گذشته گفت نقلست از فرزندی بود که حضرت
مخدوم نوح قدس الله سره که گفت وقتی که کسی کمال انوار
مخدوم گذشته بود بخدمت حضرت ایشان در آمدم چون بروی مبارک
نظر کردم تمام چهره و صورت و اعضا ایشان بشکل حضرت مخدوم

دیدم مدتی که ستر فرق نتوانستم کرد از صورت مخدوم و از صورت
حضرت ایشان نقلست که شخصی در جنگ بود ضرب
بسیار رسید که او را جذبه الهی بعد از گرفت و بر خود در رکب انداخته بود
پرورشته در پرستش ایشان بسیار مساحت روزی حضرت ایشان در ده
میرفتند انجا نادره ایلخی کنده کرده صاحب فالیز چند خربوزه برگ
حضرت ایشان آورد آن درویش مجذوب نیز حاضر بود هر چند او را گفتند
خربوزه بخور دست مبارک خود دراز نمیکرد و هرچند پیش می آوردند
بوقت برخاستن حضرت ایشان فرموده که پوست انگوری که عطا می کرد
همان پوست را که میکارم تمام خواهی خورد گوینده بعد رفتن حضرت او را
هر کسی که آن درویش شنیده که آن پوستها را تمام خورده و تا زنده بود
هر گز طعامی بطعام نخورده سیر نشده دل او گرسنه در دعا کشش گم نشد
نقلست از مریدی که گفت روزی بخدمت حضرت ایشان مشرف بودم
شفقت نموده بمن سخن کردند که در ملک خداوند قطره زمین است
که فراخی آن ستاره سال راه است و تمام پاک است خس و خاشاک ندارد
و در انجا مدرس بخته استاده یک فرشته آن شخص را نیافت پرسیدم
که آن زمین است یا نه فرمودند گفتم از ستارگان است فرمودند

ملک این قطعه زمینی است که انجا بر از آفتاب [illegible] می‌افتد بار آن
بروی میبارد و تخم آن قطعه زمین طایفه نهال میکنند و میخورند تنها که
برای ایشان تقدیر کرده است نقلست از خادمی که گفت در
جائی بودیم که انجا در دل من وانمود که حضرت ایشان همه چیز را بخوبی
چون نزد ایشان در بوته آید روان دست می‌اندازند و از جوع تنگ
اندیشه میکند شب حضرت ایشان را در خواب دیدم که مرا فرمودند
که هر بار که طعام میخوردم جو را از نمک جدا کرده بعد از آن میخوردم چون
بیدار شدم توبه و استغفار کردم نقلست که روزی مریدی جهت
زیارت بزرگان بیرون رفته بود بعد از چند روز پیش ایشان برای عزم
خود در حضرت ایشان رسیده و تحفه متبرک شده گفت یا حضرت
مرا بر خود بنده نا بکردم فرمودند تا کار چنین قربت کنید که من خوابیده‌ام
که بی طلب شما دراین ساعت خواهد آمد و من یقین دادم که مرا گمان گشته
جائی دیگر خواهد رفت اتفاقا [illegible] از باغ او و از [illegible] که اینک
می‌آید خوشحال خوردم گشتند و آن مرید با او کشتی حضرت [illegible]
همراه بوده در تنه رسید نقلست از مریدی که گفت با دو مریدان دیگر
وقتی که حضرت ایشان بقرب جوار حق میرسند در کشتی سوار شده

عزم سیر نمودم ناگاه کشتی را باد سخت بگرفت در میان تلاطم امواج
گاهی به نشیب گاهی بفراز می‌آمد قریب بود که غرق شود دل بر خود
بر هلاک نهادیم بحکم الهی کشتی بکنار رسید نفرها همه بیرون شده
بر کنار رفتیم مریدی صالح که در میان با بود در خواب حضرت ایشان را
دید که با او و مریدان استاده عرض نمود که حضرت ایشان برای کار چه تشریف
فرمودند که مریدان بتقریب [illegible] آمده بودند جا برپرسید از ایشان اکرام
چون بیدار شد مریدان را ازاین واقعه خبر نمود بامداد بگرد در خواب رفت
همچنان دید که بار اول دیده بود هر باره که صحبت حضرت ایشان را
شنیده رسیده همان جواب نقل می‌کنند و چون بیدار شد
مارا آگاه نمود نقلست که روزی چند کس از مظلومان در دولت حضرت ایشان
آمده عرض نمودند که فلان کس گاوان ما بزور برده امید که حضرت ایشان
بخت نزد او بیایند تا آن گاوان خلاصی یابند فی الحال برخاستند
و همراه آن مظلومان در آن موضع رفتند که آن ظالم بود چون او
که حضرت ایشان می‌آیند ناگاه تیر از خانه برآمده بپای تباهی ظالم کرد در گوش
بوده در تیر از ده بیفتاد این خبر بحضرت رسانیده حضرت ایشان
خاموش کرده بجا گذاشتند چون آنکس یک غرس تباهی کرد

خواست بیرون دیگر بود و هر دو [illegible] را در آتش تیز یکی سوز و بر قفص آمد
و او را بر زمین زد که نصف بشکسته شد پس الیقین دانست که این
کرامت ظاهر حضرت ایشان است خود را در چهار جهت او دو کس بعد
بحضرت ایشان آمده نقلا عجز و نیاز کرد و اقسام طعام بمریدان خورانید
و خدمت خوب بجا آورده و گاوان را حاضر گردانید شب همانجا مهمان
بودند روز دیگر تشریف فرمودند نقلست از مریدی که گفت هنگامی
که بجهت زیارت حضرت ایشان بیرون آمدم از گرگ و خوک و غیره
که در راه بودند بترسیدم و از موذیات می‌اندیشیدم حضرت ایشان را
در خواب دیدم که فرمودند هر که بزیارت من آید باید که از گرگ
و خوک و غیره باک نکند و هیچ ضرر نرسد بعد از آن هرگاه که [illegible]
خوک و گرگ را پیش روی من [illegible] میکردند و هیچ نمیکنند و [illegible]
پیش از آن از موذیات [illegible] از علم برفت نقلست که پیر [illegible]
که در موضع [illegible] هر کسی را که [illegible]
بردار [illegible] تمام خون [illegible] این خبر بحضرت ایشان رسید [illegible]
رفته فرمودند ای ملا که مردمان [illegible]
و تو مردم [illegible]

بود رابیع بسته نقلست که در موسم ربیع زردان از گشت مردم خوشحال
و ز روی بکرده از مزارهای سمرقان که انجا حاکم بود چند آن زردان را
از قبر شیخ برکه جلوه خاک در آب کرده نوشانیدند تا بار دیگر در پای
افکند ایشان حاضر شده که حضرت ایشان آمده و از جزدان خاک
انگاه برون کرده گفتند ما قبری برای این شرط کنده تا بدو ام و بیا جاروا دیم
اکنون اندرون خاک می اندیشم حضرت ایشان فرموده بودند ببرید
خواهند خاک شیخ برکه شما ربیع نذر نکنند همچنین کرده واز خاک ربودند
نیافته نقلست که سید ابراهیم که شهرت به پیر بزرگ بود قبر ایشان
نواحی مرقع حضرت ایشان است در ختان پیر همان قبر او نهاده‌اند
از شیری پایه پری که برگ ایشان درختان بخورد نعوذ بالله میمیرد حضرت
ایشان این واقعه را شنیده یافتند قبر او بنده فرموده ای بابر
مهربان که زحمه از نفس برانگیختند تو که مرده زحمه بکشی چنین
گویند که بعد از گفتن این کلام حالا اگر کسی درختان را مشکند
هیچ جو جرئت نتواند به پیچ نمی‌کنند نقلست که بعضی حضرت ایشان معتقد
از زحمه برداشته میرفته حالی بی حیلت تا مراد کرده
[illegible] بعد همراه داشتند جوان بخجل رسیده آن [illegible]

گرسنگی گرفت و طاقت نماند که خدمت کند کار از ذلیل برگشید
بر سر حضرت ایشان آمد و گفت مرا گرسنگی گرفته از بهر طعام پیدا کن تا بکرد
فرموده اینجا طعام از کجا پیدا کنم گفت البته طعام را حاضر کن و الا کار را
در میان دشمنان حضرت زده نمیدانم برید نخواهم فرموده اگر گرسنه
اهمه دست شما هم چنین گفتند در قسم اینجا زان تا مرا در لیج نگیرند
گفتگوی بیایید و برا فرموده که ساعتی فرصت کنید آن بی دولت حضرت
ایشان را مگذاشت و درد در رسید حضرت بها گفتند نگاه مردی از اول
جنگلی جیدان پیدا طبق طعام همراه داشت آنرا نزد حضرت ایشان نهاد
انزابان خبر بود و داد غلام او آنجا برداشتند و در دینی الهی بود نقلست
از حضرت ایشان فرموده که روزی بیابان جلال الدین که از فرزندان
ایشان وقت مخدوم شیخ رحمة الله علیه اوده مرا گفت که مهمان مگوید که
حضرت ایشان برای زیارت مخدوم می آیند و برای بهاء الدین گوهر میدهند
گفتم راست گفتند چرا که جناب مخدوم رحمة الله علیه در بهاء الدین کرده
می بینم از دیگران بیشتر نقلست از دانشمندی که خدمت ایشان کرده
خود را در آب میوه قسم و مرا مهمان کن و فرمودند سخن کرده
بر قبر رفته وانجا قبر میلاد کرده بودن مرا از نکته قبر او [illegible]

بر طلوع و غروب و موزبات دیگر حیران شدم و گفتم که مرا در اینجا آمده
سید ازحد ورای حیرانی بودم که از دور سواری در نظر من آمد
دانستم که حضرت ایشان اند چون نزدیک شدم آن پریشانی من دیده
عزیزی را فرموده که این قبر را بخاک برکنید فی الفور برکرده و مرا جای
دیگر فرموده که قبر شما در اینجا خواهد بود تسبیح و بوسه بکنید خوشحال و
خرم شدم و با فرحت تمام بیدار شدم نقلست از مریدی که گفت
روزی حضرت ایشان را گفتم که می شنوم که سلطان که پادشاه وقت است
میگوید اگر فقیری را یابم در خدمت او باشم و طلب چه اکنم فرمودند اگر
واقعی در دل او طلب هست اینگونه در اینجا فقیران هستند که او را جای کار
نشسته بخوانند نقلست از مخلصی که گفت وقتی در کابل بیمار شده
بودم و تسبیح و جامه شسته بود بعد از آنکه داشتم از من بیزار شده
حیران و تنها بودم روز جمعه بوقت خواندن خطبه نشسته بودم
در دل خیال کردم که اگر در اینوقت حضرت ایشان را فراخوانم بهتر خواهد بود
مگر او هم چشم من از خواب پوشیده شد دیدم که فقیری سیاه صورت
سنگ با سبب تمام بحشارت حضرت ایشان آمده آن سنگ را بشکست
در میان زده بزمین زد و فرمودند که اکنون تسبیح را بوسه بکنید چون چشم

بگشادم حضرت ایشان بخوانند چون پس نماز گذاشته در خانه آمدم و نبودی [illegible]
کار حاصل شده و دیگری نیز چنین حاصل شد نقلست که روزی بچیزی
بملازمت حضرت ایشان میرفت و چیزی از دست نداشت [illegible]
همراهان دیگر همه با دست بودند در دل کراهت کرد که من دست [illegible]
چون کنم پس همه بملازمت مشرف شدند بگردیدن آنجا حضرت ایشان
فرمودند که اگر فقیر چیزی نیابد که بخدمت پیر برد باید که بوقت آمدن
لیستاره چوب شده ببرد که بدست فقیران چنستاره چوب بگاهست نقلست
از مخلصی که گفت حضرت ایشان به امداد آب تعظیم زمین خود برای
مهر کردن مصطفی خان که حاکم شده بود بکیلی سپرده بودند و خود تشریف دادند
فرمودند چون تن پرداخت طیار شده مهر رسید بر تن [illegible]
ساعت متوجه حضرت ایشان شده با اشتیاق تمام میرفتم ناگاه در اثنای راه
نیمه کولابی رسیدم که مار و عقارب زیاده از حد داشت [illegible]
فرو رفت مار عظیم [illegible] بود پای [illegible] دلی از جان [illegible]
تری آنجا بود چون مرا بآن حال دیدند گفتند درین ساعت [illegible]
گفتم از مردن خود [illegible] ندارم اگر [illegible] که همراه دارم [illegible]
[illegible] که باصحاب این کلمات برحال [illegible]

و دنیا پس داده بران سوار شده بدر حضرت ایشان رسیدم حضرت
آنجا یافتم که مجموع [illegible] تشریف فرموده بودند ما دیانتا به [illegible]
گرفته با آنجا رسیدم چون [illegible] از پای من جاری بود [illegible]
چون مرا دیدند افسوس خوردند و شفقت نموده بپرسیدند که چون
[illegible] راه چگونه بود به حقیقت گرفتن عرض نمودم دست مبارک
خود بر زخم پا نهاده مالیدند ببرکت آن زخم بسته شد [illegible]
پس از آنجا سوار شده بطرف [illegible] تشریف فرمودند من نیز [illegible]
چون چندی [illegible] مرا کسی گرفت که از [illegible]
وقت [illegible] برداشتن [illegible] اگر [illegible] شوم و [illegible]
[illegible] حال خود خبر کنم [illegible] افغان [illegible] مردم [illegible]
قطع راه [illegible] حضرت ایشان [illegible] بر حال من [illegible] بودند
[illegible] چون از آن [illegible] دیدم که [illegible]
حضرت را شناخت [illegible] که امروز در اینجا باشید [illegible]
[illegible] که [illegible] و خیره [illegible] سعادت [illegible] التفات [illegible]
[illegible] و [illegible] خواهند [illegible]
[illegible] کرده که [illegible] اگر [illegible] خود [illegible]

[illegible] کمر خدمت [illegible] و چالاکی [illegible] نقلست
که شخصی [illegible] حضرت ایشان مرید شده روزی با خود گفت [illegible]
اگر در وقت حیات دست بیعت داده مرید شدیم چه بهتر بودی [illegible]
[illegible] بخواب رفت دید که حضرت ایشان دست مبارک خود [illegible]
داده و فرمودند اگر در حیات این کار میسر نشد اکنون [illegible]
مشرف شود و [illegible] که [illegible] نقلست از مریدی
که گفت روزی حضرت ایشان را دیدم که بطرف دیگر [illegible]
خواستم که آگاه کنم اما گفتن [illegible] چون [illegible] شدم
فرمودند که من بطرف دیگر [illegible] مرا [illegible] پس [illegible]
توانستم و [illegible] نقلست که روزی حضرت ایشان چند کس را [illegible]
که در قید [illegible] و سلاسل گرفتار [illegible] افسوس [illegible]
کسی طعام [illegible] افسوس [illegible] طعام [illegible]
گرفتار [illegible] حضرت ایشان [illegible]
نقلست که مریدی در شهر ساکن بود و عیال داشت [illegible]
که در شهر [illegible] حضرت [illegible]
[illegible] شهر [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

542

می شنیدند و در ایشان مقام محمود و نقشبندیان پایین حضرت ایشان

فرمودند که خرقان و خوش گرمی ایی و تبار سولی چنین وتیمی خوش

تبانیمی زبیده و تون خرقان را خوش کرده شده نقشبندیم لذا بکا

کرمس خرقانید رادی مدان جه زبید حق واسلم بالصواب خاتمه

در ذکر تاریخ وفات و بعضی سخنان قطب زمان عارف دوران محبوب

محبوب سبحانی المحبوب الشاه غلام علی شاه صاحبان پیر روایی زاهدان منبع

فیضان جامی تحور معرفت وارث ملک حقیقت رهنمای آستانه الهی

معدن الطاف حضرت ناشتابی سید ابوالحسن احمد جیبد او طریقت

فرتمی رهنمایی کرامت سلطان ولایت و حقیقت مرشد ارباب ذوق

شیخ اصحاب تحقیق برگزیده ملک صمدی حضرت ایشان سید عبدالکریم

سندی رحمة الله علیه که در حق اولاد خود فرموده اند بیانگر انچه تعریف

بحقیقت اهل فرزندان الحضرت شیر آسمان است که بیان کرده تیم

ایما تیمنا و تبرکا بعضی سخنان که از زبان گهربار حضرت ایشان و مکاتیب

قابل جناب ایشان بظهور آمده نوشته شده و خاتمه بر دو فصل است فصل

فصل اول در ذکر تاریخ وفات حضرت ایشان رحمة الله علیه فصل دوم

در ذکر بعضی سخنان که در حق فرزندان خود فرموده فصل اول در ذکر

وفات وقت نماز صبح یک شنبه هفتم شهر ذی قعده سنه [illegible]

بوده در موضع مسکن خود بتقریب جوار حق پیوسته رضی الله عنه

از وجه امراض حضرت من عاجز خادم و بران مطلع نیستم از مخلصان

حضرت ایشان مسموع است که خود فرموده اند که بیست چهار ساعت که

چهار و پنجم ربیع الثانی از وجود من ترفته مقبره مبارک سبحانیه

حضرت ایشان اعلی الله درجته نواحی عنبس و طالب شرف الدین

در موضع خود که سید پور نام دارد متصل موضع کانیار که در موضع

برکه بهر ایم پور که برکه الیمت از برکات سلسله بر کنار دریا واقع

هر دو شنبه ماه اول بروضه حضرت ایشان که بهشت ثانی در دهر

اعلی دیگر است اولیا و بندگان و خادمان و مریدان و مخلصان حضرت

جمع میکرده و سماع میکنند و در ان روز تماشاگاه عظیم میشود خلق از اطراف

و اکناف آفاق چند زیارت می آیند و خیلی واقعه حاصل می کنند

از بزرگان که ما مسموع است که هر که انتظار کامل بزیارت ایشان

آید چندان فایده کرد که درجات لاشک فیه فصل دوم

در ذکر بعضی سخنان که در حق فرزندان خود فرموده اند و نصایح ایشان

اسماء ایشان که از حضرت ایشان بظهور آمده ... یکی از آنها

برگزیده غفار پسندیده الابرار معدن الطاف الهی محمد نقشبند

حضرت ناشتابی خوش کرده بعمل مانده اولاد فرزند الیمین شاه حضرت

سید محمد رحمة الله علیه است چون قدم بر زمین نهاد آثار ولایت بر جبین

مبارک او نظر نمی گفت مبارک و در این خانه بزرگی ایشان

هم در عهد خود یکی شده و در وقت رحلت ایشان و الد خود

حضرت ایشان در حق او فرموده که ای گوشه جگر و علیه افضل الصلوات

والسلام سلام محبت اسیر تا مرض ایشان ... نقل که روزی

بعد وفات حضرت ایشان اخلاص با چندی از مریدان که بی عزم بوده

اتفاقا در میان راه حضرت ایشان بطرف معظم که در انجا آن فرزند

دلبند مشغول بوده زیارت کرده و مریدان بطرف دیگر رفته

چون چندی ایستاده بوده حضرت ایشان لا خود پیشتر رفته بر جای

ایستاده و منتظر بوده که تا حضرت ایشان بیایند پرسیده

که کجا توجه فرموده بودند گفتند در مقام بودم با کا سید الله علیه

ما دیدیم که ایشان دیگر را نگاه میکردند و من آن مقام را میدیدم

از جهت شنیده که داشتند توجه نظری هم کرده دوم از فیضان

حاضر اسرار طریقت و انوار شریعت چگونه خبر در دیت

543

ادب بلیغ می‌نمودند [illegible] مقامات عالیه رسیده به درگاه کریم

حضرت سید عبدالرحیم رحمة الله علیه است که یکی از بزرگان دین بوده

و مقامات و کرامات بیش از آن داشتند که در نوشتن آید سماع

بسیار می‌داشتند و خود نیز اکثر در آن مشغول بودند نعت از سر گرفته

غفار رسیده [illegible] حضرت ابراهیم پیر حضرت مخدوم نوح قدس الله سره

که فرموده وقتی که سید عبدالرحیم از عالم کتمان در ملک وجود ظاهر

گشتند یقین دانستم و شکر خدا بجا آوردم که در حیات حضرت ایشان

تا به حضرت ایشان پیدا شدند ایشان نیز هم در حال حیات پیر دستگیر

همگی با حضرت ایشان بقرب جوار حق پیوستند قدس الله سره

سیوم مشغول بشر مقبول ابرار صاحب مروت و فتوت کان

حمیت و شفقت معدن سخاوت در رحمت [illegible] جمال [illegible] الجلال

حضرت سید جلال رحمة الله علیه بوده حسن بلند نهایت داشتند

عبادت بسیار می‌کردند [illegible] که در کفش تعریف [illegible] چون

زند و قلم را چه زهره که نوشتن مقاماتش سطری را نگارد نعت

از مواضع [illegible] اخراج نموده بیرون آمدند ناگاه در دل

[illegible]

[illegible] نیز در وقت حیات حضرت ایشان [illegible] بود چهارم سید

[illegible] پیشوای [illegible] مقتدای زاهدان حضرت سید برهان [illegible]

یگانه در عبادت بوده و شب [illegible] نعت [illegible]

بر کنار دریا [illegible] نشسته بودند هر کسی که [illegible] روز [illegible]

میداد از جائی نمی‌جنبید [illegible] هر کسی که می‌خواستند [illegible] بوده

و [illegible] اندازه ذره از جائی نمی‌جنبید ظاهر است که کسی را که قوت

[illegible] از درگاه خدا تعالی مدد کرده باشد و عبادات الهی همراه وی باشد

دیگر از او چه ظهور است که با وی برابری کنند [illegible] تعریف ایشان

[illegible] از نوشتن برکات آن [illegible] حضرت ایشان بر وقت حیات

حضرت ایشان [illegible] روح الله [illegible] حضرت سید

[illegible] طریقت [illegible] مشکلات حقیقت مجذوب وحدت [illegible]

عزت صاحب [illegible] اولاد [illegible]

مجذوب خدا [illegible] درگاه [illegible] از حضرت ایشان [illegible]

فرموده روزی [illegible] رفتم [illegible] مجذوب [illegible]

خواست و گفت [illegible] فرزندی [illegible]

[illegible]

[illegible] آن [illegible] دیدم چون کلان شد اخلاق آن مجذوب [illegible]

[illegible] گرفت [illegible] خدا [illegible]

که سید [illegible] کامل دارد و مشکلات [illegible]

[illegible] کرده [illegible] عبرت دیده و در وقت تصنیف این [illegible] حیات

بود [illegible] الابرار [illegible] رسیده [illegible]

[illegible] صاحب سجاده حضرت ایشان [illegible]

[illegible] پیشوای راه یقین مقتدای اهل [illegible]

[illegible] سید [illegible] محمد [illegible] در وقت حیات حضرت ایشان

صاحب عزت [illegible] بودند [illegible] داشتند [illegible]

[illegible] بودند [illegible] نفس [illegible]

[illegible] حضرت ایشان [illegible] نعمت [illegible]

حضرت ایشان [illegible] حق الهی [illegible] بودند [illegible]

و روز [illegible] فرموده [illegible] کلمات که حاضر بودند در

جواب گفتند که بیرون است چون این [illegible] شنیدند [illegible]

رفتند [illegible] سید [illegible] محمد بیرون بودند [illegible]

[illegible]

بر حضرت ایشان او را زیر اداده فرموده گردن محمد گفت حاضر شد
خوشحال شده چشم بعبرت نظرگاه الهی بود دلطف ایشان
بمنزله وی بتعظیم نظر فرموده و جان بحق تسلیم فرموده در آن وقت
همه کس در شور گریستن بودند ایشان انجه فتی بود با تسبیح
بیکبیوه در دست بسته بودند بعد از دفن حضرت ایشان
حیران شدند که کدام را از آنها قائم مقام حضرت ایشان کرده‌ایم
مدد این بودند که میان دین محمد سر را تراشیده و آن لباس
که پیش از این در شستند جاروب کشی ... جامه سیاه کرده
مشائخ الهی در میان یاران آمده نشستند و آن لباس را والدهم
دیگر ترک کردند مریدان و یاران ایشان قائم مقام حضرت
ایشان داشته تعظیم و تکریم بجا آوردند حضرت ایشان در حق
وی فرموده‌اند که گریستم در وی ... از جهت تاکید
جنگ و جدال شد اگر اکابر دین محمد بروند آنها را بر سر او
بنشینند در صفت حال ایشان این رساله تمام شد و فقیر
شیراز دیده آن روی مبارک ایشان بهره‌مند گردید بعضی
خادم الفقراء والغرباء بهم رسیدم و صال محرم حریم جلال

سید سادات شده میران سید حسین در وقت سکرات حضرت ایشان
در حق او فرموده که هرگیسی ما که از یاران درگاه ... پیش آمد
سید حسین را گفته باشند تا دست برآورده دعا کند و شما آمین
بگویند فی الحال مقصود شما حاصل گردد که دعا بدرگاه قبولیت
افتاده کرده حضرت ایشان در حق او فرموده‌اند که حسین جام اکسیر
خوانده بوده نام او را بمحبت نام امیرالمؤمنین حسین رضی الله عنه
نهاده و نام ... هرورده نظر شفقت حضرت ایشان بسنده
درگاه مشان نگاه ارجمند نام و ناموس حضرت سید عبدالصمد
رحمه الله علیه در زمان حیات حضرت ایشان در عهد خوردی برادر
انتقال برده نقل است از حضرت ایشان که فرموده‌اند از ضعفا
نجوا استم تا مرا فرزندی بهم که از منتسبان الهی بهرسم او
از ما پیر بعد غیر دیگر فرزند سید عبدالقدوس ترا ... چون تعلیم
بندمین ... آثار از وی بطور لیدن گرفت هرگاه بجوت
که کودکان بازی کنند ایشان جمع نموده حلقه بسته ذکر میگردند
و هم ... ستوده مریم و رابعه ثانیه منظر حضرت ایشان
بشنیده بودند زبان فقیر از تعریف مخدرات طاهره مرکب تعلیم

از ذکر در وصف آن مستورات ... هرچه حضرت ایشان
در حق فرزندان در حال حیات خود فرموده‌اند اکنون همان طرح
ایشان ... دیده بود اولاد فرزندان حضرت ایشان که مذکور
شده نه بسیار است اگر در تعریف هر یکی چند ورقی می‌نوشتم
کتاب به تطویل می‌انجامید بنابر آن چیزی که از صفات کمال ایشان
بظهور آمده ذکر آنها آورده شده والله اعلم بالصواب

تمام شد

بدست خادم الفقراء احقر العباد
ضیاء الدین بن محمد ...
بتاریخ ... رمضان المبارک
سنه ۱۱۲۸ ...

مالک الملک فقیر ... ...

گرفته ... بنده ... بیر ... نوا ...

دیباچه بسم الله الرحمن الرحیم وتمم بالخیر

حمد و سپاس بیرون از دایره اندیشه و حیطه قیاس سزاوار
خالقی است که زبان سالکان مسالک معنوی و عارفان معارف
یقینی بحکم قول شریفه کریمه زبان اوران افصح است لا احصی
ثناءً علیک کما اثنیت انت علی نفسک در بیداء اداء
ثنای کبریای او بعجز معترفند و همه موحدان از افکار در ذات
مقدسش بی تکیه تصور حق بصفوت صدیقان در
مشاهده کمال او متحیر و مرغ عقل عارفان [illegible] از طیران در هوای
وحدت او سوخته و [illegible] سبحان خالقی که صفاتش
ز کبریا در خاک عجز میفکند عقل انبیا گر صد هزار
قرن همه خلق کائنات فکرت کنند در صفت و عزت خدا

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد در در که خدائی لم یزل | آنکه نی دارد مثال و نی مثل
بعث کرده بهر امت مذنبان | سرور جمله رسل شافع جهان
عرش شد چون فرش او را زیر پا | آمده در شان او ثم استوا
نجم دل او مقسم ایزد خدا | شد لعمرک تاج شاه هدا
قم فانذر دان بیان دعوتش | بهر عالم گفت ایزد رحمتش
آمده واللیل وصف موی او | خواند حق والشمس مدح روی او
اسم او یس مزمل گفت حق | کس نه برده از نبی بروی سبق
باد صلوة وسلم بر جان او | هم بر آل وصحب بر یاران او
خاصه بوبکر کو را یار شد | ثانی اثنین اذ هما فی الغار بُد
پس از آن عادل عمر زین الصحاب | بود رایش موجب وحی و کتاب
بعد از آن عثمان بن عفان حلیم | خواند از رحما او را حق رحیم
پس امیر المومنین سید علی | مشکلات جمله عالم را منجلی

نور ایشان تا قیامت انورست — رشد ایشان در جهان پس اظهرست

آن امانت آنکه زو امد ستوه — اسمان و هم زمین و نیز کوه

حامل ان پس همه رسل کبار — بیشک و بی شبه بودند آن چهار

چون بایشان زین جهان امد ملال — قصد چون کردند سوی حق تعال

ان امانت امده در اولیا — ختم شد این کار خوش بر اولیا

حامل هر بار گرانند اولیا — بهرور این شد بعد از انبیا

[illegible]

بعد سیدنا نبی خیر البشر — بود بر مسند خلافت بو بکر

بعده شاه عمر زین الصحاب — پس ازان عثمان امیر ذو اللباب

بعدها این هر سه خلیفه مقتدا — ابن عم مصطفی شه مهتدا

قاتل الکفار سیدنا علی — مظهر ارشاد حق شمع جلی

بود بر مسند خلافت ان امیر — ره نمای سالکان روشن ضمیر

بعد ازان شاه هدا مظهر عطا — شد حسن بصری ولی ره نما

شد ز جیش خواجه عجمی حبیب — بهر امراض ضلالتها طبیب

خادمش داود خوش مخدوم شد — اصفین دلها ز فیضش با نعم شد

زان شه معروف لیس معروف شد | با فیوض و رشد لیس موصوف شد

زان شه کرخی شمع انجمن | بهره یاب امداد جناب بوالحسن

زان ولی عارف بیم و امید | بهره ور شد شاه بغدادی جنید

زو شه شبلی از و شه بوالفضل | بوالفرح زان مقبل حق لم یزل

زو ابوالمحسن شده اعلی و نبی | زو شده شیخ ابی ابن علی

زوست جیلانی شه قطب زمان | سیّد حسنی و شه غوث جهان

سر سبحان جاده پیمانه طبیق | شیخ عبدالقادر آن محبوب حق

سیّد الاقطاب و الاوتاد بود | جید الافراد و الاحباب و الافراد بود

خلعت ارشاد بر عبدالرزاق | شد عطا زان قطب حق بالاتفاق

زو عماد دین عماد دین شده | زو شهاب الدین ذی تمکین شده

زو ظهیر الدین دین را شد ظهیر | خواجه یحیی زو شده شمس منیر

خواجه شمس الدین زو شد شمس دین | شیخ نور الدین حسین ازوی متین

شاه بدر الدین زو شد مقتدا | زو شهاب الدین قاسم مهتدا

زوست شرف الدین ماه مقبلی | زو شده بر نور آن شیخ علی

چون در والا او را کرد دق | شد رفاعی شیخ احمد قطب حق

زان

زان ولیِ شد ولیِ با وقار شیخ ابراهیم سلطانِ بخار
مرشد دوران شهٔ عبد الکریم زو شده فیاض با قدرِ فخیم

گرچه بوده آن اویسیِ نسبی در حقیقت یار رسول عربی
لیک در ظاهر از مرشد بهره ور فیض آن شه در جهان شد مشتهر
گر بگویم آن حقیقت را تمام اشهب دل را دهم از کف زمام
اندر این اوراق آن انشا کنم این بیان جمله را افشا کنم
پر شود هم دور گردد از اختصار نیست تطویل اندرین ما را بکار
لیک چون گفتم بگویم شمه زان نثر اندر سلک نظم آرم بیان
دیده ام اندر بیان العارفین کو کتب در تنبیه اهل الغافلین
کاندران نامه چنین مرقوم شد زان مبارک نسخه معلوم شد
این چنین مسموع شد از اهل دین که به طفلی آن مهِ روشن جبین
بود روزی مشتغل اندر سماع همچو مشتغل بود رویش پر شعاع
اخ الیشان نیز کسه وصاحب کمال زنهای اهل حق سید جلال
سیلی بر عارض پاکش زده زو داور دیش به پیش والده

گفت کای مادر رویه مشفقه | غم خوانده عمر من ضایع شده
قصد این هم هست تا خوانم من | این مناسب نیست نزد اصل سخن
پس عفیفه این جوابش زود داد | کای پسر احسن خصال و خوش نهاد
این برادر خویش را چیزی مگو | کای منیه نیستی از فضل او
بشنو ای فرزند تا سازم عیان | درجهٔ عالیش را نزدت بیان
کای بروز کاو میش قطب دین | سید حیدر رسیده شمع یقین
کم شده ات تقدیر حضرت حق الله | اصل تیش زان سبب در غم شده
خادم بعثرات فخر الرسل | کو چه درج رسالت شه سبل
امده النته رسالت مرتبت | اندران خانه برای تعزیت
من بدر السید استاده بدم | هم ترا اندر بغل کرده بدم
کز درون خانه ان شافع حشر | امده بیرون چو امعد ز نظر
از حیا پنهان به بیغوله شدم | لیک تا که در نگاهش امدم
ان شه هر دو سرا گفته مرو | سوی من او نه بیغوله مشو
من ترا در دست کرده پس ازان | در جناب خدمتش گشتم روا
زود بردم پیش او چون من ترا | زود تر السید هر دو سرا

خوی پاک اندر دهانت چه فکنند — زان سبب این رتبه تو شد بلند

رتبه اخوی تو هست این چنین — قصه‌اش سازم بتو واضح مبین

چونکه شد مولود آن روشن گهر — آمده در خانه‌ام فخر البشر

زود تر بر داشت او را در دو بر — بعد زان غار اسپهر دار دست خود

از دو لب فرمود آن سید قریش — اینه بود بیعت من نگهداری بر هش

اسم او خوان سید عبد الکریم — ذی ولایت کرد او باشد فخیم

در رحمت آن ست باد مشتهر — رتبه‌اش این ست زو باد خبر

بعد زان فرمود سید شه لال — چون شنیدم از ع عفیفعن مقال

هیچ وقتی من نکردمش ملول — هر چه می کرد آن همی قبول کردم

این حقیقت از او لبیشس بدان — در بیان العارفین بدرم عیان

لیک اندر حسب اهل ظاهری — گشتنی بود مرشد طرقه قادری

کان بجاری شاه ابراهیم بود — کوی ارشاد از همه عالم ربود

در بیان ازیم فوشیم ان عیان — تا جهان در این ولایت اعلانی

552

گرچه ما را بُد ز موجب اختصار ‌‌ تا نمایم زان لقب جمل ای نگار

لیک بعد از گفتنم واجب شده ‌‌ نیز ذی اخلاص این طالب شده

تا نگارم آن حقیقت نیز کل ‌‌ نوشش سازم عاشقان را جام مل

چند چه آرم مختصر سازم طراز ‌‌ تا لقا بینی یا حضور و یا نیاز

این چنین گفتند اصحاب فهیم ‌‌ که بگفت آن قطب حق عبد الکریم

رکه به مسجد روز کی دیدم فقیر ‌‌ عارف قطب زمانه بی نظیر

رهنمائی یا دیه تجرید بود ‌‌ باده نوشش از خم تفرید بود

کو گهر درج ولایت بود ولی ‌‌ اختر برج هدایت بد جلی

چون که انوار صلاحیت و هدا ‌‌ دیدمش لامع به جبهه با صفا

بستم اندر خدمتش کلی میان ‌‌ هر چه میفرمود می کردم بجان

روز و شب مشغول در امرش بدم ‌‌ چون غلامان مشتغل کارش شدم

چون بدیدم که بر مرغان شوق اوست ‌‌ اکل لحم مرغها دارد دوست

داشتم کلاکله در نگاه ٥ ‌‌ بهر خوردن از پسند آن اله ٥

چند بریان می نمودم من از آن ‌‌ بستی او هر روز می بردم همان

هم چنین انواع خدمتها ادا ‌‌ کردم از خود پیش آن قطب هدا

بر همو شخص مرید بود در مسجد مقیم — من بدان خدمات بودم مستقیم

روز یک گفته ز خود کرده عیان — ز ابتدا تا انتها کرده بیان

که بودم من سپاهی و جوان — غازی و جانب دلیر و پهلوان

جنگی و هم شمشیر مرد و پیل تن — رزم و رزو کردن شمشیر زنان

لیک شد اخلاص بیار ابشمار — اخوان جمله غنیمت روزگار

از برای رزم با ایشان برون — اعزم بو روزی برای گشت خون

چون سپاه از هر دو جانب صف گرفت — هم زمام مهر در رفته ز کف

گرد دیهی تا ثریا در رسید — چشمه خورشید گشته ناپدید

هر دو جانب پهلوانان تاختند — اندران میدان سپر انداختند

گرزه و کوپال شمشیر و سپر — می شده از هر دو جانب کارگر

خول خفیا ق فراکند و زره — لخت و پاره گشت هر جا گره

خون مقتولان چو دریا بر زمین — اسپ می شد غرق در وی تا به زین

شد زمام اختیار از دست من — اندران پیکار بودم سیف زنان

از کمین که ترس بیرون تاختم — سر ز تن رو تیغ تمام انداختم

گرد هیجا تا فلک انگیختم — خون بس مردان کافر ریختم

شیل خون همچو جیحون شد روان — موج زنان چو رود عمان شد دوان

همچنان از دست من جان خسته شد — که چو یخ در دست سیفم بسته شد

همچنان کردم به میدان کارزار — سرخ شد دو دست من عابوار

می ندانیدان حقیقت گفتنم — هست بهر قصه به نهفتنم

چون چنین دیدم در اندام در نهاد — گشت وارد خشیت رب العباد

ترس ایزد گشته مستولی همی — اماده در لرزه ما را جمله تن

که نا حق این چنین کردم قتال — به که گیرم من با ایزد اشتغال

هست اری این چنین قدرت خدا — هست ان الله یهدی من یشاء

چون شود شامل هدایت حق تعالی — گردد او را سوی ایزد اشتغال

شوق ایزد خواند سوی خود مرا — خویش را گفتم که ایزد مر ترا

نه از برای قتل عالم افرید — جمله را از صلب آدم افرید

اندم اندام ز اسب وزین فرود — هر دو چشمم شد ز گریه چون دو رود

من لجام اسب را با اخوبان — دادم و با حیله این گفتم روان

که شده ناگه جایم باز من — همچو مرغی ساختم پرواز من

پس با این حیله فتادم دو قدر — از برادرها و وز اهل دگر

بعد ازان رفتم بجنگل من دوان — کاندران جنگلان بد و دیگر ددان

جنگلی پر خوف و پر ترس و سهمناک — کاندران دل را در آید بیم و باک

بوده ام حیران بجنگل اندرو — واله و شیدا و مجنون هم بدو

چون همی شد روز روشن پس ازان — می شدم از خوف در بیشه نهان

چون همی آمد شب تاریک پیش — سعی می کردم بطی راه خویش

تا ازان خونخوار جای پر هول و باک — من برون بردم ازانجا جان پاک

زان خلاصی یافته در شهرها — آمده دیدم عجائب با صفا

در سفر دیدم عجائب روزگار — شهر در شهر و دیار و در دیار

زیر گنبد گردون در اینجا آمدم — بهر راحت جا بجستن با سامان شدم

شنیدمی پر سعید از من هر زمان — کاندرین اقصای ایشان یک جوان

گشته اند از اهل ولایت بزرگان — اهل حکمت بیکنج صاحبدلان

هم چنان حق را همی سازند یاد — گفتم اورا که ای شه روشن نهاد

هست یک صاحب کرامات و فتوح — قطب وقت و عراق ... کردم

هست میران سید یوسف دگر — آخر برج هدایت خوش گهر

نیز ابو بکر از اهل دین — هست او واضح بخواند حمید

هم روش ذکر خدا هر یک عیان　　عرض کردم پیش او جمله عیان

طور ذکر سید میران باو　　از ذکر اهل خدا آنها نکو

غائبانه وصف میران می نمود　　مدح او می کرد در گفت و شنود

چون که روزی بحر لطف آمد بموج　　ابر احسان و عطا آمد بفوج

کرد آن مرشد بمن تلقین ذکر　　در طریقه قادریه داد فکر

لیک گفته ساز پنهان این عمل　　من قبولش ساختم از جان و دل

ناگهان روزی ز تقدیر اله　　آن حکایت شد خبر زمن ماجره

چون ز من آن سر حق شد در ظهور　　همچو خور مستور شد آن کان نور

چون به مسجد رفتم و دیدم نهان　　اسپ صبرم یکسر افتاد از کف عنان

اه و افغان حسرت و هی زر زار　　ناله و زاری نمودم بی شمار

سینه بریان چشم گریان آه سرد　　نوحه ساز و دل شده پر غم و درد

جمله عالم از سما تا سمک　　تیره شد از غم به پیش مردمک

واله و شیدا و حیران مستهام　　بودم و جویان سرگردان مدام

این خیال در دلم تا که رسید　　که مبادا رفته باشد آن سعید

لیکن

سوی میران سید یوسف امیر — شد خیال این فرزده ناکم دلپذیر

قصد رفتن ان طرف کردم بجان — با حضور دل بصد آه و فغان

چون درینجا رفتم و دیدم فقیر — دل ز دیدیدنش شده بدر منیر

ان حمه بلخی که در دل داشتم — نعمت شیرین خوشش انگاشتم

پای بوسیدم و زار از اشتیاق — رفت از خاطر همان حزن و فراق

قصهٔ صاحبدلی مران حمه — کرد و ظاهر آن قبول بارگه

که چو مارا پا برهنه دید او — با هزار خود بمن دادان بگو

من همان را داشتم در دل نگاه — ساختم آن را بجان حرز و پناه

تحفهٔ عالیه بخود داشتم — در درون سینه پنهان داشتم

ساختن نیمه بها از وی کله — تا بسر سازم چو تاج پادشه

زود در رفتم ساختانیدم کلاه — کرد در سران ولی بارگاه

بعد از ان مقبل درگه مجید — چند درم از زمین داده بخشید

یک ان درم رفته برداشته رفتم بشهر — تان از زر خود خریدم یک کهر

بعد ز ان ان مقبل درگه حمید — چند درمی از زمین داده کشید

که ای بیا دی نان بهر خورد نم — واجب اهرام او چون کردنم

اندرم برداشته رفتم شهر — نان از زر خود خریدم تک بهی

چون در آنجا رفتم و دیدم که ست — باز در دل شعله آتش غم نخست

که به دلدار نازکستن برقده — با غم و با آه دل کرد ید حفت

شد دو چندان غم مرضا عف شد الم — چاک چاک از حزن کرد دیده دلم

شد مسرة بدل حسرة تمام — گشت عشرت بدل عسرة تمام

با تفکر کوچه کوچه شهر شهر — اندرین ان زیده گهلای دهر

می بکردیدم بهر سو ره بره — با فسوس و کربت و حالت تبه

با مشقت محنت و رنجش تمام — یافتم در وقعه بندر ان امام

دیدمش بر فلک می کردد سوار — با شتابی پیش رفتم ای کبار

نالها پیشش نها دم با ادب — با خوشی و خورمی فرح و طرب

غربت و محنت مشقت من چو دید — از ترحم وجود و اشفاق مزید

صد تا سف خورد افسوس هزار — آن مبارک خو ولی روزگار

یک کلوخی داد در دستم نکو — بعد زان فرمود در خفت کی بجو

آن کلوخی در دو دستم زود تر — از نظر اکسیر او گردید زر

گفتمش من نادمم از بهر زر — در پی تو ای ولی خوش نظر

آن زمان بجد مهربانی نمود — غیر حق را از دل من در ربود

گفت دادم رخصت ای خوش خصال — مشتغل می باش در خدمت عیال

گفتمش جز خدمتت ناید قرار — تمکنت [illegible]

گفت کردم رخصت از جان و دل — ذره جمع نباشی بجد مشتغل

بعد دو سه سالی حال خود — [illegible] حالت میشود

آتش عشق از درونت شعله زن — میبر همین کرده ز تو ای خوش سخن

این سخن گفته بمن کرده وداع — آن وجود خوش سخن نکو متاع

گفت آن خورشید اوج اصطفی — عمده اولاد احمد مصطفی

من دران اوان که بودم در طلب — رفتم اندر موضعی با صد تعب

دیدم اندر خانقاه قطب دین — شیخ بهته مقبل رب متین

چار تن فقر الشنسه کامل اند — در یکی کنجی با ینر دش اغل اند

زان یکی از بهر در ویزه شد — کاسهٔ پر کرده اورده نخود

پنج حصه کرد آن را درمیان — چار حصه جود کر فتند ان عیان

پنجمین حصه بمن دادند زان — لقمه زان چون بخوردم من بجان

تا باین دم خوردن و نا خوردنم — شد برابر اشتها رفت از هم

هر صفت بشریت از من شد جدا — این عطا بر من شد از لطف خدا

مخلصی دیگر روایت کرده است — نوع دیگر این حکایت کرده است

که بگفته چون با بر فتیم ان مکان — چون مرا دید نزدان صاحب لدان

یک فقیر زان میان چون از زمین — برکشیده داد با من ان بهمان

چون بکشیدم منه و را تا این زمان — شد صفت از نیچ از من ای جوان

محو از من جوع گردیده تمام — از کرم حضرت النبی والسلام

این چنین شد کشف از مرشد آن — امران شاه بخاری یاد خوان

مختصر در نظم او ردم چنین — جمله را بین در بیان العارفین

بعد ازان شاه منشه قطب هدا | آن امانت شد با ولادتش عطا
در بیانش می کشایم بهر زبان | تا بصاحب وقت ارم در بیان
لیک تاریخ وصال آن جناب | در نگارم با حضور و با صواب
پس ازان مرقوم سازم سلسله | جملگی اسمایه ارم در صله
اولا اول که گفته محمد خلیلی [?] | سال تاریخ وفات آن مقبلی
می نگارم اندرین جا هوشدار | بعد ازان گو گشت از من یک کار [?]

شاه عبدالکریم سید ما | بود از کدیان راه نما
از نبی و علی نژادش دان | واز حسین و بتول اصلش خوان
بود ز اولاد حیدر [illegible] | زاده شد او لاله متعلوی
سال نه صد چهار و چهل بد کر | بود از هجرت شفیع حشر
چونکه سی و هزار دو بگذشت | شد لقایش نصیبه و صلش گشت
شهر ذی قعده هفتمین از ماه | شب یکشنبه آن خدا آگاه
وقت شام از جهان بر ضوان رفت | قد بلغ قد بلغ زجانان رفت
سال تاریخش از ره ابجد | جز بلغ نیست در جهان جد

رحمت حق بر روح پدرانش   و از خدا باد عفو غفرانش

سید پاک معلی شه ما عبدکریم   آنکه مقبول در حضرت صانع بود
اختر اوج شریعت گهر کان هدا   علم دین را چه نیکو کامل شارع بود
خلعت خلوت و فردیت زیبا به برش   بعلک فیض و ولایت چو خور لامع بود
چون ز دنیا بشده رفت بفردوس برین   هی زهی اوج سخا را چه مه طالع بود
و   وقت و شب شده تاریخ بسالش گو
شام شب احد زمه قعده سابع بود

شاه صاحب سید عبدالکریم زه نما   اختر برج سیادت ما هتاب مهتدا
سرور اقطاب مطلع نور حق صاحب کمال   آن نهنگ بحر عرفان خدیو ولایت مجتبی
سید السادات مظهر فیض جود و مکرمت   گوهر درج ولایت ابر لطف و مقتدا
معدن اسرار حقانی محبوب حق   منبع اسرار مصدر فیض حضرت کبریا
فرد یزدانی شه جن و بشر غوث جهان   تاج اهل دین مهبط نور مقبول خدا
مرغ جانش از قفص این دار دنیا بی خلل   کرد چون پرواز رفت از نه طبق اوج علا

کی

گشت طوبای آشیان نشن خویش مقر — همچو بلبل شنید بگل وصل خدا نغمه سرا

قدسیان غلمان با رضوان با حور ایمان — از قدومش جملگیشان برفروغ زیب و ضیا

بسال تاریخش بطالع ملهم غیب از نهفت

گفت که بود مقتدای عارفین و اولیا

از توجه او شده صاحب کمال — ابن آن شاه علا سید جمال

عبد قدوس ابن او زو شد عجب — زو شده صاحب کرامت نجیب

بعد این شاهان همه عالی بهره ور — مقبلان درگه حق خوش نظر

شد مروج این طریقه بس شریف — از جناب سید عبد اللطیف

مقبل درگاه سبحان دستگیر — در بروج رشد چون بدر منیر

سرور اقطاب مطلع نور حق — در ولایت برده از هر کس سبق

آفتاب اوج شرع مصطفی — ماه تاب برج طرق اصطفی

گوهر درج حقیقت مقتدا — لعل کان معرفت بس مستند

بعد احمد آنکه ختم الانبیا / اینه ز لطف حق ختم الاولیا

هادی مشکلات روی زمین / سینه او انور از علم الیقین

چشم بینا او مکحول از کحل یقین / همت او بهتر عالم را معین

یافت گوهر حقه حق الیقین / غیر حق ناظر بآن شیخ امین

عالم جمله از وشد مستفید / در طریقه قادری از وی مرید

قادری نقشبندی ظاهرش / چشتی هم سهروردی باهرش

از نظر او سنگ بت لؤلؤ شد شهیر / جمله عالم بشد و را فرمان پذیر

از نظر او می شده مرتد مرید / منکرش در هر دو عالم شد مرید

پیش او لا فید خود را هر کسیل / از برای انجذابش شد سهیل

درجه او نادی و ابدالیش / هم بجلت گشت قدر عالیش

افسر قیومیت بر سر نهاد / حق بمحبوبیتش کرده مراد

نعت آن شه کی در آید در رقم / قاصر آمد در نگارش آن قلم

یا الهی حق آن شاه هدا / هیچ که فرمانه از ذکرت جدا

جرعه از باده محبت چشان / در جناب عشق و ولایت رسان

بر طریقه شیر غوث مصطفی علی النعیم / هم براه اولیا کن مستقیم

شاه صاحب ذی مناقب سید عبد اللطیف ... آنکه قطب وقت خود بوده ست در دوران حق
چون ز جام ارجعی مخمور نوشش وصل شد ... گفت ملهم غیب سال رحلتش رضوان حق

ولی خدا شاه عبد اللطیف ... زهی زبدهٔ آل خیر البشر
سراج ولایت شه اتقیا ... با وج هدایت جلی القمر
چو مخمور شد از می وصل حق ... بفردوس جایش شده خوش مقر
بفردوسیان از قدوم شریف ... برضوان رسیده فرح بی حصر
سلام و ترحم ز رب رحیم ... نزولش بفردوس بی شمر
خدایا به برکات آن شاه دین ... همه مخلصانش بکن بهره ور
بتاریخ او لفظ رضوان حق ... چو گشته از عز نکو مشتهر
تو ای صالحا از محبت تمام ... بصدق و رسوخ و ادب بشمر

که روز و مه و سال و تاریخ کو
چه تمام الاحد شانزدهم صفر

میسّد والا شریف مستظهر ضعیف | حضرت عبداللطیف مقبول رب متین
سیّد غوث زمان مشفق والا نژاد | اشفق قطب جهان انور مصباح دین
مهبط انوار فیض مصدر اسرار فیض | کلبی از کار فیض ها دیگر شیخ امین
ماه کرامات بُد شاه ولایات بُد | بحر عنایات بُد مرشد روی زمین
اختر برج صفا گوهر درج هدا | بود ولی خدا مطمح حق الیقین
آن گهر المعی در صدف لوذعی | چون زمی ارجعی جرعه کش امد یقین
رفت ز دار التعب با فرح و با طرب | در ارم از فضل رب گشت مربع نشین
از قدمش لی بیان فرحت شادی کنان | جمله اهل جنان فاخر خلد برین
از همه سو مرحبا نیز سلام و دعا | شغل سرایا ربا گشت مبارک چنین
شد ز خدا حق نیوش اهل جنان زنکوش | بهر جواب این سروش آنکه تحقیق این
خاصه ولی هست آل نبی من آ | ابن علی من ست شاهد انور جبین

از پی سالش ز خود وه چه جوابم بشد
شمع ولایات بُده داد قطب یقین

تارک این دار فانی چون شده | اخیه انور ملک عقبی در زده

ابی:

ابن ابن الاخ آن صاحب کمال — صاحب حالات افخم ذو اللباب

مخزن اسرار ایزد ذوالجلال — مرشد مهدی زمان سید جمال

شد طراز مسند ارشاد و حق — کرد لطف خود بر او امداد حق

زان جناب پسر مانده با شرف — یا وقارش شش تن از ربع خلف

قائم محمد شاه قائم ذوالفضل — تمة الدین رابع شاه جلیل

ثانی و ثالث شه مسند شدند — صاحب ارشاد پس کامل بودند

جمله صاحب رشد مرشد خلق اند — هادی و مهدی معدن خلق اند

لیک می گویم که بر مسند بودند — ور نه جمله کامل و ارشد بودند

در دل من صد ارادت در همه — جان ما باشد فدای بر همه

جان را کسی کم نخواهد ای عزیز — فهم کن این قول ای در تمیز

پس بگویم سلسله اولاد شان — شجره اولاد پس امجاد شان

از میان قائم محمد یک پسر — شد خلف چون لؤلؤی منتشر

صاحب جذبات و حالات بلند — حاصلش از حق مقامات ارجمند

همچو اکسیر صفا بودش نظر — از نگاهش مس دل می شد چو زر

نام او شاه و ذیل صاحب کمال — مقبل درگاه ایزد ذوالجلال

روشنش بود جمله ظاهر نهان | زو نماند هیچ خلف در جهان

ثانی فرزند حضرت شه جلال | نی خلف ماند ازان صاحب کمال

از میان قائم الدین خوش نظر | شد خلف نیکو سیر حضرت پسر

اولاً محمد علی شیخ امین | مقبل حق زبدة للواصلین

ثانیش فرزند حاجی شیخ پیر | ثالث ایشان میر محمد دستگیر

رابع ایشان شه لطف علا | صیقلی شرک اخفای جلی

پنجم ایشان شه امید علا | گوی برده از همه در مقبلی

اولاً محمد علا امجد سعید | از جناب والد خود مستفید

بود بر مسند علا مهدی رشید | شد هزاران زان شه عالی مرید

در شریعت در طریقت مقتدا | در حقیقت و معرفت حق مهتدا

چون درین دار الفنا شد با ملال | حاصلش کرد دیدار ایزد وصال

با برادر خورد خود تسلیم کرد | مسند خود را با تکریم کرد

زان شه مقبل خدا تعالی جناب | شد هزاران بخش از حد فیض یاب

در فرادیس جنان چون او رسید | رخت خود زین دامگه بیرون کشید

الخ

مرشد مسند نشین شیخ جلی — پیر وقت حال شه لطیف علی

خلعت آن رشد را در بر فکند — جمله کس هستند زانشه بهره مند

صاحب جود و کرم منبع سخا — هادی و مهدی دین منبع عطا

مطلع انوار ایزد کردگار — مطرح اسرار حضرت حق شعار

نایب بر شرع شاه انبیا — قبلهٔ اوتاد کعبه اتقیا

حضرت سلطان باطن هم ظاهری — زینت بر دین جمله کس را برتری

بحر علم و معدن عز و کمال — زیب مسند حضرت سید جمال

زانچه گویم لیس بلند و برتر است — خامه در تحریر زان کس قاصر است

زینبی واجب بخوشی صالحا — ختم کن نعت شریفش بر دعا

یا الهی تا زمین آسمان است — تا قیامت کامران او بیگمان است

دار این لطف المساکین را مدام — مرشد و مهدی و هادی و امام

تا نماید ره گه هدایات و کمال — گمرهان را بر کشد از چه ضلال

اول و ثانی و پنجم هر سه شان — بی تعلق دار فانی بی نشان

سوی حق دادار مطلوبان شدند — بر سریر طوبای حسن الحیان شدند

باقی از ثالثش یکی مولود شد | نام آن شه مشتهر داود شد

نام آن شه حسن علی شاه علا | اختر برج هدا ماه ضیا

لیک الله رصغر وی کرده وفات | زین جهان اورا خدا داده نجات

شه توامان از شه محمد نقی | بار یک مولود شد هر سه یقین

این بجز اهل کرامت کی بود | که سه ابن از یک شکم پیدا شود

یک اله بخش ست زان هر سه شاهر | شه نبی بخش ست نام از دگر

سیوم الشان علی بخش نام | باد عالم را ازین هر سه نظام

[illegible]

باز از اولاد حضرت شه بجل | لیک شنو گویمت بشنو توای عالی محل

دو خلف مانده ازان شیخ اجل | یک ولی محمد دگر شاه مهتسل

از یکی اول یکی مولود دان | نام آن شه مشتهر داود دان

واز دگر شه هم یکی مولود دان | نام او مقبول شه نیکو بخوان

سلسله هم شجره اولاد شان | چون شنیدی ظاهر با هر عیان

باز خلفای او طاق سره | می نویسم بای بخشم باجره

اوالله

اولا احمد خلیفه عالم است — پس غریب الله شه و پس محمد

عبد خالق واحد بعد زان هارون خلیق — پس خلیفه وقت دان محمد سعید

هر همه زان اولیا جمله رشید — صاحب حکمت شدند و مستفید

جان و دل من بر سر جمله فدا — هر یک قطب زمانی و مقتدا

نعت ایشان بیش از بحر سما — برتر از حد گفتن و پیکر ما

گر همه موی تنم گردد زبان — مدح هر حضرات را سازم بیان

عمر خود سازم تلف سر بسر — در مدح الصاحبان عالی قدر

هم نباشد یک ادای از هزار — زانکه مدح شان است از حد

ای اخی احسن نظر نیکو خصال — جمله آن تحریر دارد این مثال

آنکه باشد ذره از آفتاب — یا بباشد قطره از دریا

یا الهی دار تا روز قیام — مسند ارشاد ایشان با نظام

ظل ایشان بر جهان ممدود دار — نور ایشان در جهان مشهود دار

مدح ایشان است چون بحر محیط — نی چنین بل هست چون نور بسیط

از کنارش من کجا گردد تمام — سلسله پیران چنین بود والسلام

صالحی در اختصار و سر کار — سلسله اهل طریقه ها دری

از جناب سید خیر البشر — تا به شه عبد اللطیف خوش نظر

شجره منظوم چون از شوق — باد واضح پیش اهل راستی

شجره نسبش تو کن واضح بیان — تا بود لائح به پیشش سالکان

از جناب پیر وقت با صفا — تا امیر المومنین شه مرتضی

جمله را از صدق دل منظوم ساز — گوهر اسمای را منظوم ساز

طالبا بشنو برغبت بشمار — می بگویم شجره در اختصار

مرشد مسند نشین لطف علی — ابن سید قائم الدین مه جلی

والد او حضرت سید جمال — ابن شه کریم با کمال

قبله گاهش مقبل حق شه جمال — والدش شاه حبیب با کمال

کو بت والد حضرت شاه لطیف — سیدی فرد الزمان ذات شریف

عبد قدس بت والد — ابن حضرت شه جمال ان منجلی

او خلف قطب جهان عبد الکریم — ابن سید لعل محمد ذی فخیم

والد او سید عبد المومن — قرة العینین هاشم حبیب

اوست فرزند رشید سید جلال — ابن شرف الدین مقبل حق تعالی

او خلف اسعد شد از میر علی — والدش یوسف چو مهر منجلی

اوست خوش فرزند از سید — او پسر سید علی با زیب

سید یوسف وراینکو پدر — شه حسین راست او نور البصر

شاه ابراهیم والدان امر — ابن خوارزمی علاء الدین منید

والدش سید حسین الاکبری — ابن جعفر ثانی آن مرد ابهری

والدش موسی امام کاظم است — جعفر صادق پدر آن محترم است

والدش حضرت امام باقر است — ابن زین العابدین مرد انور است

شه حسین ابن علی المرتضی — والدان زینت افضل هدی

یا الهی حرمت این سروران — از شر و از نفس و شیطان ده امان

کل مقصودات مالی فی الظفر — کن محصل حاجه از این فقیر

سلسله هم شجره چون مرقوم شد — ای ولی دل مخلص منظوم شد

گو بست مقبول جناب پاک له — حافظ القرآن حافظ جو دیده

ای ولی مخلص خلق التماس — از جناب حق دعا کن التماس

هم ز درگه این شهان بهره ور — روز و شب مینخواه حرمت سربسر

ای شهان بهره ور حضرت سبحانی — بشنوید این عرض بهر ذو الجلال

کان مرید خاص هر صبح و مسا · در حضور ایشان چنین دارد دعا

ای ولیان جناب کبریا · وی خواص درگه انبیا

سنگ در دامن شما انداختم · در شما را قبلهٔ خود ساختم

نیست ما را کس وسیله در جهان · جز جناب آستان آن شهان

او فتادم من ز پا دستم بگیر · ساز دل قاتر مرا بدر منیر

حرز جان باشند از دیو رجیم · لطف خود سازید بر حالم عمیم

از شرور نفس بد خواهم نجات · بد نه بینم حال خود اندر حیات

هم سلامت من و ایمان و حیا · هم سبب ثبوت شرع پاک انبیا

هر چه کار ز دنیا آخرت · خواهم ای حضرات عالی منزلت

تا نگه باشم در جهان باشند امان · از شرور نفس و ظلم ظالمان

رزق وافر بی تردد بس حلال · مسئلت دارم ز حضرت حق تعال

ستر عورت ستر و عزت را طلب · دائما خواهیم از درگاه رب

هم شوم در حضرت ایشان قبول · مقصد دنیا و دین خواهم حصول

از دیون کل آزادی شود · غم مبدل پیش با شادی شود

تم شد

هم شود اولاد واصحابم سکو دائما در حفظ حضرت حق انام
حق نماید رہ ہدایت بر اخیم منفتح کردد بمن باب النعیم
اخاف وخائض شود اولاد من فیض حضرت حق شود ہمراہ ما

۳ یا الٰہی نجنا مما نخاف انما نرید بالعفاف

۴ این همه سازید مقبول عرض من هم برآید انچه باشد غرض من
یا الٰہی حق جمله ان شہان عجز من مقبول سازای مہربان

یا الٰہی از مرید ان جناب
ساز مارا و این دعاکن مستجاب

حمد للہ کز من بی حوصلہ گشت پایان این مبارک سلسلہ
باد مقبول جناب لم یزل هم بدرگاه شہ خیر الرسل
هم بدرکه مقبلان انجناب هم شود دعوات جمله مستجاب

سال تاریخش خرد بعد از طلب
گفت کہ ای مقرون اجابت کرد رب

سال تاریخش خرد بعد از طلب

بعد ہجرت سیّد صاحب وقار   بر گذشتہ دو صد و چہل یکہزار

کین شدہ منظوم از شوق کثیر

باد مقبول در جناب کردگار

تمت بعون اللہ وحسن توفیقہ من ید مؤلفہ المتوکل علی اللہ الاحد الراجی
الی رحمۃ اللہ الصمد فقیر صالح محمد ابن غفران پناہ جنت جایگاہ زین مخادیم
اکمل مرحوم مغفور مخدوم میاں محمد افضل علیہ الرحمۃ من اللہ العز وجل
بتاریخ غرہ ربیع الثانی ۱۲۴۱ سنہ جزو از رسالہ شغلہ بوقت نیم پاس اللہم انک
عفو غفور رحیم تحب العفو فاعف عنا یا حلیم یا کریم برحمتک یا ارحم الراحمین

مهبط نور

آن نهنگ بحر عرفان و ولایت مجتبی

سرور اقطاب مطلع نور حق

سید الاعیان مظهر فیض

معدن اسرار حقانی ولی و قطب وقت

مخزن استار حضرت کبریا

مصدر فیض

فرد یزدانی شه جن و بشر غوث

مرغ روحش چو از قفس تن داد پر

تاج اهل دین مقبول خدا

چون پریده رفت زین دیر

کرد چون پرواز رفت از نه طبق والای علا

روز دوشنبه

الفا محو ده تاریخ

ماه تا ربیع ثانی بنویس

سنه ۱۳۳۲

چند ابیات [illegible]

بسم الله الرحمن الرحیم

شاه عبد الکریم سید ما ؛ بود از هادیان راه هدا

از نبی و علی نژادش دان ؛ واز حسین و بتول اصل شه خود دان

بود زاولاد حیدر بیروی ؛ زاده شد او بلاد [illegible]

سال نهصد چهار چهل دگر ؛ بود از هجرت شفیع محشر

همچو گنگ سنی و هزار و بلد ؛ شد لقا لش [illegible]

شهر ذی قعده همین از ماه ؛ شب یکشنبه آن خدا آگاه

همو قت تسلیم از جهان به رضوان رفت ؛ قد بلغ قد بلغ ز جانان رفت

سال تاریخش از ره ابجد ؛ جز بلغ نیست در حساب خرد

رحمت حق برو مریدانش ؛ واز خدا باد عفو غفرانش

سنه ۳۲

[illegible]

تاریخ وفات شاہ صاحب

قطعہ

ہمشاہ صاحب فرع مناقب سید عبد اللطیف آنکہ قطب وقت خود بودست در ہر ملک
چون زجام ارجعی مخمور نوش شد بشعف گفت ملہم غیب سال ارحلتش سلطان سلطان

سنہ ۱۱۶۵

تاریخ تعمیر گنبد و بنیاد آن

قطعہ

چون ز دست حضرت سید جلال شد بنا روضہ شاہ لطیف
زاین جلوہ حق دید گفت مرقد پر نور و درگاہ لطیف

سنہ ۱۱۶۷

للیضاً

سید پاک معلی شہ عبد کریم | آنکہ مقبول در حضرت صانع بود
اختر اوج شریعت گہر کان ہدیٰ | علم دین را بہ یکی کامل بارع بود
خلعت خلق و فتوت زیبا بر تن | ہمکیت فیض و دانش جود لامع بود
چون زدنیا شدہ رفت بفردوس برین | ہی زہی اوج سپہر چو مہ ساطع بود

وقت شب ماہ تمام بہ تخشش خوش خلیم
شام شب احد زمرہ قعدہ سابع بود

الصفا

تاریخ وفات وصال ...

قطب ربانی مقبول الرحمن ... عبد الرحیم

قدس سره

شاه عبد ... سید عبد الکریم رحمها

... سیادت ... [illegible]

سرور ... نور حق معدن کمال

ان ... فیض وجود و کرم ...

سید الا ... لطف و تقدس

کوهر درج ولایت ... لطف و ...

منبع اسرار ... وقت

مبدع استار ... قطب ...

... سید ... عبد الکریم ...

... فضل ... اولیا ...

مرغ جانش ... قفص این دار دون ... خلل

کرد چون پرواز ... طوبی ... علا

فرد ... غوث زمان

تاج اهل دین ... نور ...

قدسیان رضوان با غلمان با حور ...

جمله ... زیب و ...

سال تاریخش ... طیب ... از هر ...

گفت ... مقتدای ...

۳۳

۱۰

وای ... سید ... عبد الکریم

... فیض ... الاسرار ...

... شد ... نور ...

... دار ... فیض

... صالح ... تاریخ ...

... مه ... صالح ...

۱۰۳۲

17) Fatuhat-i- Makkia, Beirut, 1998, vol.II, p:450.
18) Said Nafisi, Diwan-i-Iraqi, Intisharat Sanai, Tehran, 1336, p:1336.
19) Jami, Lawa'ih, Ed. Muhammad Hussain Tasbihi, Tehran, p:111
20) Jami, Masnavi Haft Aurang, Ed. Mudarris Gillani, Tehran, 1337, p:651.
21) Masnavi Rumi, Qawamuddin Khurram Shahi, Iran, 1378, p:683.
22) Ibid, p: 59, vol. I, Verse No:1028.
23) E.H.Whinficld, Masnavi-i-Ma'navi, YASSA VOLI, Iran, Introduction, p:2, Cf.Rumi: Poet and Mystic, Nicholson, London, p:24

References:

1) The Holy Quran with Persian Translation, Sindhi Adabi Board, Hyderabad, 1980.
Introduction, G.M. Qasmi, p: 11
2) Rashdi Husamuddin, Mir Ma'sum, SAB, Hyderabad, 1975, p:5
3) Rashdi Husamuddin, Ed. Hadiqat al-Aulia, SAB, 1967, p: 18
4) Dr. A.G. Soomro, Bayan-al- Wa Tanbi al-Ghaflim, Sindhi translation with faesimile porsian text, Sindh Auqaf, Hyderabad, 2002.

در سنه ۱۰۳۸ در شهر رجب المرجب از تصنیف این رسالهٔ فارغ شدم و بـ ست خود تمام بنو شتم من که مرید بجان و خادم السر و العیان و خاکپاي حضرت ایشان رح محمد رضا بن عبدالواسع عرف میر دریائي بـن داروغـه گهـر سـاکن تتـه ام از فرزندان اکمل و یاران و مریدان و مخلصان و خادمان و معتقدان که همـه ایشـان منظور نظر حضـرت ایشان بودند مسموع نمودم.

5) Ibid, p:5
6) Dr. Ista'lami, Ed. Tadhkirat al-Aulia, Intishat-i-Zawwar, Tehran, p:75&86.
7) Margret Smith, Rabia the Mystic, Hijra Publishers, Lahore, p:9 CfManaqeb-al-Arifin Tehsin Yazici, Ankara, 1961, p:281.
8) Attar, op.cit, p:661
9) Hasht Bahist, Trans. Ansar Sabri, Lahore, 1996, p: 411.
10) Fawaid al-Fuad, Urdu translation, Muhammad Sarvar, Auqaf Department Punjab, 1985, p: 150.
11) Said Nafisi, Divan-i-Attar, Intisharat-i-Sanai, Iran, 1373, p:01.
12) Ibid, p:5.
13) Rashdi, Mir Ma'sum, op. cit., p:324.
14) Soomro, op.cit., p:122.
15) Ibid., p:266.
16) Jami, Ashi'at al-Lama'at Ed. Hamid Rabbani, Nasir Khusrow, Tehran, 1352, p:151

For, this voice shall not be heard by such ears.

Indeed there is much more reflection of Rumi's ideas in the poetry of Shah Karim than any other poet, but further substantiation of which may not be possible here. Suffice it to point out here that the discussions on "form" and "essence", immanence" and transcendence, "tajrid" and "tafrid" and the universality of love are the highest common factors in their poetry. Despite the fact that Shah Karim subscribed to the monistic view of the universe, man and God, his mysticism is not confined to the mere other worldliness. No doubt it lays great stress on the purgation and purification of the soul, but does not ask for severing all kinds of contacts or relations with this world. He, however, strongly emphasized the view that the soul should not remain idle from the remembrance of God even for a moment, as it amounts to the slaying of prophets without justification, yet he advises to fulfill the earthly mission, which he himself proved by engaging in hard work and toilsome labour. In fact what E.H. Whinfield once said about Rumi's mysticism that, it is not doctrinal but experimental, it appeals to the heart more than to the mind'[23] is equally true about Shah Karim's Sufism.

In the history of Sindhi literature, Shah Karim was the pioneer of the tradition of using the folk legends of Marui, Sasui, Sohni and Lila as well as innovative use of the language of common people and images drawn from local environment. Inference can also be drawn that Shah Latif inherited the extraordinary love for Rumi through Shah Karim's poetry. Shah Karim also established the initial contact with the Hindi Poetry, which contributed in its peculiar way in future. Finally it was this profusely rich tradition of Sufi thought and practice which found its supreme exponent in Shah Abdul Latif in the eighteenth century Sindh.

following celebrated lines from the "Silsilat-al-Dhahb" of Maulana Jami are quoted but without citing either the source or the name of Jami. Also there is slight variation in the words:

عـــالمي چيســـت برزخـــي جـــامع

صـــورت خلـــق و حـــق در و واقـــع

عـــالمي نيســـت هســـت نمـــا

حـــق هســـت ولـــي نيســـت نمـــا

As clarified above, the first two lines are by Jami and the correct reading is "Adami" instead of "Alami".[20]

آدمـــي چيســـت برزخـــي جـــامع

صـــورت خلـــق و حـــق درو واقـــع

The next two lines are infact taken from the Masnvi Rumi, where they appear as a heading, but not as a verse, and it is as under:[21]

مثـال عـالم هسـت نيسـت نمـا و عـالم نيسـت هسـت نمـا

It is interesting to note that Rumi has not been quoted by name anywhere in the Bayan-al-Arifin, perhaps he has been taken for granted for his widespread influence, although it would be next to impossible to explain otherwise the extraordinary similarities of views expressed here and there. For example let us consider this verse of Shah Karim in Sindhi.[22]

هي ڪن گڏهڻا وڪٽي، ڪن ڪي بيا ڳنهيج،

تنيـن سـاڻ سـٽيج، پريـان سـندي ڳـالهڙي.

Get rid of these asinine ears, have the other ones,
Enabling you to hear the call of your beloved.

The lines are very much compatible with the following verse of Rumi:

گـوش خـر بفـروش و ديـگر گـوش خـر

كيـن سـخن را در نيـابد گـوش خـر

Sell of these donkey like ears and buy other ones,

سبحان من اظهر الاشياء و هو عينها

Glory be to God, who manifested in things so as to identify Himself.

الحقيقت ساري في الاكوان

Reality is immanent in the universe.

The first saying is from "Fatuhat-Al-Makkia", the most famous work by Ibn Arabi and the second though not exactly in these words is traceable in his other writings including "Fasus al-Hikam".

As regards the Lama'at of Iraqi, there are more than one indirect references, which may be escaped here, excepting the following verses.[18]

آن پادشاه اعظم در بسته بود محکم
پوشیده دلق آدم ناگاه برسر آمد

His majesty who was fortified and hiding
All of sudden wearing the garb of man,
Appeared on the scene.

This verse seems to have been very popular amongst the Sufis, as it has also been quoted by the author of Gulzar-i-Abrar. To support their contention, the Sufis have often relied upon this Sufi Tradition, "I created the creatures, in order that I might be known", which is further interpreted that the entire content of God's knowledge is objectified in the universe and permanently in man. This is summed up yet in another Sufi Tradition which means "He created man in His own image".

خلق آدم علي صورته

In this connection once again Jami, who is the great commentator and interpreter of both Ibn Arabi and Iraqi has been often quoted. Firstly, it is from his "Lawaih" that the last two lines of his following quatrain have been cited in order to explain the more popular monistic view about the universe, man and God.[19]

باگلرخ خويش گفتم اي غنچه دهان
هر لحظه مپوش چهره چون عشوه گران
زد خنده که من بعکس خوبان جهان
در پرده عيان باشم و بي پرده نهان

In continuation of the above discussion, once again the

of the prominent Sufi poets. Gulzar-i-Abrar is but a veritable proof of the monistic Sufi ideas, which dominated the aura of Gujrat.

Sheikh Issa Jundullah was the contemporary of Shah Karim and it was this kind of Gujrat as described above, which was visited by Shah Karim at least once as confirmed in the Bayan al-Arifin. Sama' was the most favourite activity with the Sufis at Gujrat. Ghausi has specifically mentioned the saints from Sindh who excelled in Sama' or were known for their sama' passion. As to how the sama' sessions were held in those days, it has been related that once Shah Karim accompanied by his disciple was pasing by such a gathering and the voice of Hama, Hama, and Ah, Ah was heared coming aloud. The accompanying novice disiple out of the inquisitiveness asked for explanation. Shah Karim explained that by Hama, Hama, they meant "Hama Ost" and by Ah, Ah means Ahad, the God almighty.[14] Shah Karim equated Sama' with remembrance of God or dhikr and further said that it should be observed with full etiquette's.

As a general approach towards the Sufistic way of life Shah Karim always emphasized that it is the negation of self or self-denial which enables follower of the path to attain the real goal of mystical union which otherwise can not be attained even from the study of lofty works on Sufism such as "Fasus" and "Lama'at.[15] In support of this contention following two lines have been quoted and these are the last lines of the quatrain of Maulana Jami with which he concluded the "Ashi'at al-Lama'at, his celebrated commentary on the Lama'at of Iraqi.[16]

توحید حق اي خلاصه مخترعات
باشد به سخن یافتن از ممتنعات
رو، نفي وجود کن که در خود یابي
سري که نیابي ز فصوص و لمعات

Unity of God, whatever your effort,
It is impossible to describe in words,
Opt for self denial and you may find,
The secret not available in "Fasus" and "Lama'at".

At other places following two very famous sayings of Ibn-Arabi have been quoted.[17]

588

دانسته شد که هیچ ندانسته ایم ما
سبحان قادري که بر آئینهٔ وجود
بنگاشت از دو حرف دو گیتي که مایشاء

There is sufficient evidence on record which suggests that the works of Attar were held in high esteem in the Sufi circles of Gujrat during the sixteenth century, probably for the reason that the local environs were more propitious for such moiastic views as that of Attar due to the influence of Chishti saints. Indeed, Gujrat in the tenth/sixteenth century appears to be the hub of activities of the great Sufis who converged from far off places. According to Sa'id Nafisi, Mullah Muhammad Sufi Mazandrani hailing from Iran traveled to India during Akbar's reign and stayed for good number of years in Ahmadabad and Ajmer.[12] He expired between 1032-35 AH in Ajmer but during his stay, he started the compilation of Tadhkirah of famous poets which he completed in the year 1011 AH. In this effort he was much supported by Hassan Beg Khaki of Gujrat, who held a high position in the ruling class. This selection contained some rare lyrics of Attar alongwith other 126 poets. After him Abdul Latif bin Abdullah Abbasi Gujrati known for his famous "Lataif al-Masnvi Min Haqaiq al-Masnvi" and "Latif al -Lughat Dar Lughat-i-Masniv" also completed his works in 1021 AH. It is interesting to note that Mir Ma'sum, the author of Tarikh-i-Ma'sumi, to which we referred earlier got the idea of writing the history of Sindh when he was in Gujrat.[13]

The fame of Gujrat during this era coupled with the unnerving conditions for the Sufis of Sindh, caused one of the most distinguished Sufi families to migrate from the village of Pat in Sindh to Ahmedabad Gujrat. Sheikh Issa Jundullah (1544-1621) scion of this family attained great fame as a mystic scholar, who proved himself to be a great interpreter of Ibn Arabi's ideas. Ghausi Mandvi, an erudite disciple of Sheikh Issa during stay at Gujrat, almost during the same period that is between 1604-1610 compiled his voluminous treatise covering the biographics of 576 saints and mystics, which he entitled "Gulzar-i-Abrar". Ghausi displayed an extraordinary veneration for his spiritual mentor Sheikh Issa and made a point to throw l· ht on more than eighty saints and Sufis from Sindh in this compilation. He was a poet of considerable merit as such he often cited his own verses besides quoting apposite verses

circumambulate him, as that would be as good as performing the actual pilgrimage.

Of the other episodes related about Rabia some are exactly repetition of Tadhkirah. First about the visit of dervish guests when there were two loaves of bread available with Rabia to present to her guests, but these two were also given to a beggar who appeared at the nick of the time. Finally she miraculously gets twenty in return of the two and offered the same to the guests.

Amongst many episodes relating to Bayazid, at least two are exactly the same in the Tadhkirah and the Bayan-al-Arifin. Once Bayazid in his spiritual flight touched the Arsh-i-A'azam, the throne of God, and there he uttered, "O God, where are you? The reply came, go and search for me in the hearts of my servants. Second is that of the prediction of the birth of Abul Hasan Karqani by Bayazid when he come to pass by that village and said that he was incensing the fragrance of a bosom friend of God.[8]

The examples can be multiplied not only with respect to the Tadhkirah, but with respect to other hagiographic sources also. A few anecdotes can easily be traced in the famous "Hasht Bahisht",[9] the Malfuzat ascribed to Chishti saints and one or two even in the most celebrated Malfuzat of Nizamuddin Aulia, the "Fawaid-al-Fuad.[10] In fact this implies omni-presence of strong oral tradition being handed over from one generation of Sufis to the others. It also owes much to their common spiritual experience and genius. Indeed, like folk-lore there has existed Sufi-lore, which needs careful interpretation to arrive at proper conclusions.

In addition to the prose work Tadhkirah of Attar, his mystical poetry has also deeply influenced the development of Sufi thought in the Subcontinent, for being very popular and easily accessible. For example, the prologue of the Bayan al-Arifin contains the following eight lines from the opening Qasida of Diwan-i-Attar.[11]

سبحان خالقي كه صفاتش ز كبريا
بر خاك عجز مي فكند عقل انبيا
گر صد هزار قرن همه خلق كائنات
فكرت كنند در صفت عزت و خدا
آخر بعجز معترف آيند كاي اله

Some of the most prominent saints and mystics which are mentioned in the above context include: Hassan Basri, Habib Ajmi, Malik bin Dinar, Dhul Nun Misri, Rabia Basri, Ibrahim Adham, Junaid, Bayazid, Hallaj, Shaqiq Balkhi, Shibli, Abu Talib Makki, Hassan Kharqani, Sheikh Abdul Qadir Jilani, Ibn-Arabi, Sheikh Shahabuddin, Sheikh Sa'di, Sheikh Bahauddin Zakaria Multani, Sheikh Farid Ganj-i-Shakar. Similarly the most famous saints from Sindh are Sheikh Patho, Makhdum Bilal, Makhdum Ziauddin, Makhdum Nuh, Makhdum Ismail Soomro and so many others.

It is significant to note that most of the above mentioned names and the anecdotal material bears semblance with what has been related in the Tadhkirat-al-Aulia of Fariduddin Attar (d. 1230), which has indeed been a great work of influence regarding the hagiography of Muslim saints and mystics. It also confirms our inference that the Tadhkirah was the most popular account of the lives of the mystics, rather ranking as an authoritative reference amongst the various circles of Sufis in the Indo-Pak Subcontinent.

An analysis of the anecdotal material contained in the Bayan al-Arifin reveals extraordinary similarity of ideas in some cases, yet it can not be considered mere reproduction, rather innovation and creativity are discernible in many cases. For example the Tadhkirah mentions that when Rabia Basri was on her way to Makkah and she was short of her destination, she felt the Ka'ba coming to welcome her. One the other hand Ibrahim bin Adham who entered Makkah at the same time, observed that the Ka'ba was not in its place. He felt perplexed that perhaps he had lost sight. A voice came that the Ka'ba had gone to welcome a dear friend of God. This is followed by a conversation of Rabi'a with the Ka'ba.

In the Bayan-al-Arifin, Rabi'a has been quoted as having confirmed only this fact that the Ka'ba actually does welcome the lovers or seekers of God and moves around them. But those who visit the Ka'ba just for going around it, they loose sight of it. The questioner on hearing this got confused, so Rabia asked him to see above her head. Lo, the man found that the Ka'ba was hovering over the head of Rabi'a. Similar episode is related in the "Manaqib-al-Arifin" of Aflaki.[7]

On further examination it appears that the first part of this anecdote has originated in what Attar had related about Rabi'a but the second part is what Rumi has told about Bayazid in Masnavi, who asks the intending pilgrim to leave the money with him and

was the desire of his co-disciples to collect the most valuable sayings of the illumined saint, he contacted most of the people of that time who knew Shah Karim or have had some kind of association with him which included mainly his followers. This is how he collected most of the material for his book.

The contents of Bayan-al-Arifin comprise an introduction, seven chapters and an epilogue. Every chapter has been divided into sub-chapters called "fasl". The complete chain of spiritual descent has also been delineated at the end, which described Shah Karim as Owesi Qadri and goes back to Sheikh Abdul Qadir Jilani and Junaid Baghdadi and finally reaches Hazrat Ali (RA). The able author in the introduction has made it clear that every effort has been made to make use of simple Persian prose and avoid the difficult vocabulary and it appears he has been successful in his endeavour. The main topics covered are; the unity of God, love and longing, "Wajd" and "Sama", the remembrance of God, "Aurad or incantations, anecdotes about the Prophets and early saints of Islam, anecdotes about the saints of Sindh and finally miracles ascribed to the saint, followed by the special instructions for the guidance of his descendants.

The general approach of the writer has been to start with some apt remarks or observations on that subject by Shah Karim and then sometimes explaining it by quoting relevant verses from the Holy Quran or some Ahadith of Sufistic import. Also substantiating it with the past traditions of mystics or by quoting from the great Persian Sufi poets and these include Attar, Iraqi, Rumi, Jami, Shabistri and some other unidentified poets. The great Sufi writers who have been cited with or without names include Attar, Rumi, Ibn-Arabi, Jami and the works which have been mentioned are Fasus, Lamaa't, Tafsir Hussaini and Kashf Al-Asrar. We also come across some verses from the "Lawaih" and "Ashi'at-al-Lamat" of Jami.

The whole description is mostly interspersed with anecdotes and anthologes of mystical meanings at appropriate places and Sindhi verses of Shah Karim are also quoted alongwith their Persian translation. Besides, seven verses of Qazi Qadan who was precursor of Shah Karim as referred to by Shah Karim are also reflected. In addition five Sindh verses of anonymous poets and three verses of Hindi poets are also found at some places. Out of these three Hindi verses one bears the name of Kabir and the second that of Saman and the third is of anonymous poet.

born in a venerable Syed family at Mutalvi, now Matiari, a suburb in the present day Hyderabad district. This family traced back its origin to Heart and was descended from one Syed Haider who reportedly came to Sindh in or about 1398 AD in connection with the expeditions of Amir Taimur. Shah Karim was seventh in descent from Syed Haider. His dates of birth and death as recorded are 20th Sha'ban 944 AH and 7th Ziq'ad 1032 AH.[5]

Shah Karim is understood to have received some formal education, but he was not found serious about his studies, rather he was fond of attending the Sama' gatherings in his prime youth. He was gifted with melodious voice, whereby he would attract large gatherings. He is reported to have strong reservations about marriage, yet he was got married at a very young age by his elder brother.

In his youth he experienced what can be termed as the spiritual encounter with a wandering dervish whom one fine morning he found in the village mosque. He felt enamoured towards this spiritual mentor and guide. Finally that person revealed himself to be Sultan Ibrahim from Bihar Province of India, but soon afterwards he left for Makkah from Shah Bundar, Thatta.

However, the most eminent saint and mystic who exercised decisive influence on the thought and conduct of Shah Karim was Makhdum Nuh, who lived at Halakandi, a place not far from Matiari, the birth place of Shah Karim. It was also on his advice that Shah Karim moved from Matiari the birth place of Shah Karim to Bulri, a small hamlet on the main artery leading to Thatta, the capital of Sindh. Shah Karim was a widely traveled man as he himself revealed that once he was at Ahmedabad in Gujrat where he participated in Sama' sessions of the mystics and it was there he heard Hindi verses, some of which are quoted in the Bayan-al-Arifin.

Shah Karim lived very simple and austere life. He earned his livelihood by doing the physical work of cultivating the lands. He died at a ripe age of 88 years and was buried at Bulri. He was survived by four sons and two daughters. Shah Abdul Latif (1690-1752 A.D) descended from his fourth son Syed Jamal Shah in the third pedigree and as such Shah Karim was the great great grandfather of Shah Abdul Latif.

The present study of Bayan-al-Arifin reveals that the author being a devoted disciple of Shah Karim has undertaken this work out of great love and dedication. After highlighting the objective that it

BAYAN AL ARIFIN

As a source of Sufi Thought in Sindh.

By the turn of the tenth/sixteenth century, Persian had come to stay not only as the court language, but had also become the full-fledged medium of academic and literary activities in Sindh. This phenomenon can better be explained by the fact that the Persian translation of the Holy Quran, which is probably the earliest in the Sindh-Hind context, was undertaken during this period by one of the celebrated scholars and religious divines of Sindh Makhdum Nuh and completed in 998 A.H/1590 A.D. [1]Another most significant work of this era is the "Tarikh-i-Ma'sumi" by Mir Ma'sum composed in 1090/1600 which is second only to "Fatahnama-i-Sindh", being the first extant chronicle of the Arab conquest of Sindh translated from Arabic into Persian by Ali Kufi at Uch in the year 612 A.H/ 1216 A.D."[2]

During this century in 980 A.H/1572 A.D, the first ever biographical account of the saints in Sindh titled "Tadhkirt-al-Aulia" of Sindh was attempted by Qazi Mehmood, which is, however, lost to the posterity. This was followed by another biographical account entitled "Hadiqat-al-Aulia" at the beginning of the eleventh/seventeenth century, this is exactly in 1011 A.H/1603 A.D, which has survived and stands published. It was composed by Syed Abdul Qadir of Thatta and contains the life sketches of as many as forty one famous saints of Sindh, in which he at least once referred to the "Nafhat-al-Uns" the magnificent work of Jami (d. 1492); which suggests he may have been inspired by this work in his endeavour.[3]

Next comes the "Bayan-al-Arifin wa Tanbih al Ghaflin" which is essentially a compendium of the discourses of Shah Abdul Karim (944/1539-1032 A.H/1623 A.D), that is Malfuzat in common parlance which was composed just six years after the death of the saint by his illustrious disciple Muhammad Raza of Thatta in 1038 A.H/1628 A.D.[4] This work is of great significance in the development of Sufi thought in general and for Shah Abdul Latif (1102/1690-1165 A.H/1752A.D) in particular; as, according to an authentic tradition, it was his an other companion beside the Holy Quran and the Masnavi of Maulana Rumi.

According to the Bayan-al-Arifin Shah Abdul Karim was

Next was Dr. Memon Abdul Majeed Sindhi who tried to omprove upon the contents of his predecessors by including some additional material and his book was piblished in 1963. Subsequently he conducted further research regarding the life and times as well as the poetry of Shah Karim and based on ti the published the revised edition of his earlier book in 1973.

Notwithstanding all these endeavours regarding the study of the poerty of Shah Karim, the original Persian text containing sublime Sufistic ideas and ideals, which had a definite bearing on the evolution of Sufi tradtion in Sindh, and perceptible impact on the thought process of Shah Abdul Latif, still remained in the manuscript form and hence inaccessible to the common reader. I got this felling while Undertaking research on the Sufistic Thought of Shah Abdul Latif and also realized the importance of translating the Persian text into Sindhi , alongwith necessary annotations and explanatory references.

Probably due to the widespread popularity of Bayan ul Arifin, several manuscript copies are still traceable in Sindh. The institute of Sindhology and Jamia Mansura near Hala possess the same. However, we got hold of the copy which was in possession of Syed Ali Mir Shah of Juna district Badin, whose family have had a long association with the saint of Bulri.

In the present assignment which was self-imposed, I was much encouraged by the guidance and support of Dr. N.A.Baloch, President Allama I.I.Kazi Memorial Society. The society's help and assistance is gratefully acknowledged.

The first edition of this work was published in 2002 through the courtesy of Sindh Auqaf Department in collaboration with the Allama Kazi risalo research centre. I also thanks to Dr. Muhammad Hussain Tasbilu of Iran Pakistan Research centre, Islamabad who was very helpful whenever I visited the centre in connection with my research work on this book.

I am also grateful to the present administration of the Sindhi Adabi Board, especially the Secretary Mr. Aijaz Ahmed Mangi, whose keen interest made it possible to bring out this descent edition.

Secy -7, Bath island,
Karachi
Dated: November 17, 2007

Abdul Ghaffar Soomro

PREFACE

Bayan ul Arifin- "A Narrative of the Gnositcs" is a compendium of the mystical discourses and poetry of the celebrated sixteenth century saint of Sindh. better known as Shah Abdul Karim of Bulri (944/1583-1032 A.H/1623 A.D). He was the great grandfather of Shah Abdul Latif (1102/1609-1165 A.H/1752 A.D), whose poetry "Shah jo Risalo" is acknowledged to be one of the great mystical works in Sufi literature. Muhammad Raza Thattvi, a very able and astute disciple of Shah Karim, just six years after the death of his, spiritual master, collected the sayings, anecdotes, aphorisms and other tales of Sufistic impor and compiled the present book in th eyear 1038 A.H/1629 A.D.

The singnificance of this compilation is mainly on two accounts, firstly per se its contents are of permanent value in th history of Sufistic thought and literature in Sindh. Secondly, as per authentic tradition it was the the third source of iknspiration after the Holy Quran and the Masnavi of Maulana Rumi, which provided and impulse to the thought process of Shah Latif. Moreover, it is this book which contained some seven verses of Shah Karim's illustrious prodecessor Qazi Qadan (860/1445-958 A.H/1551 A.D) as the same were quoted or referred to by no other person than Shah Karim himself. Besides it estabileshes Shah Karim as the first major poet of Sindhi language, for teh reason that as many as 92 verses composed by the saint poet were recorded in it alongwith teir Persian translation.

Mirza Qalich Beg was the first scholar who recognised Shah Abdul Karim as the pioneer of Sindhi poetry and referred to his influence on the thought of Shah Abdul Latif. He made and effort to consult the original copy of the Perisan text of Bayan ul Arifin in as much as he translated some relevant porions having direct bearing on the verses composed or recited by the saint poet in prsence of his disciples. This book entitled 'Risala-e- Karimi' was published in 1904. It was, however, Dr. Umar Bin Mohammad Daudpota sho having compared and consulted at least three manuscript copies of Bayanul Arifin, including the one scribed by the author, established the correct text of the Sindhi verses. He also translated some. relevant portions of the Persian text which he deemed necessary to highlight the mystical meaning of the verses or were of special intrrest from the Sufistic view point. This bookwas first published in 1937 and its second revised edition in 1958. Lastly it was published by the Culture Department in 1977.

Ist Edition 2007 1000 Copies

[Price: Rs. 320-00]

To be had from
SINDHI ADABI BOARD KITAB GHAR
Tilak Incline, Hyderabad
(Ph: 022-2633679, Fax: 022-2771602)
E-mail Address: sindhiab@yahoo.com
Website: www.sindhiab.com, www.sindhiadabiboard.org

Printed at Suhni Printing Press, Hyderabad and Published by Aijaz Ahmed Mangi Secretary Sindhi Adabi Board, Jamshoro Sindh Pakistan.

Bayan-ul-Arifin
Wa
Tanbih-ul-Ghafilin

A Narrative fo The Gnostics and Mystic Discourses
of Shah Abdul Karim (944/1538-1032 AH/1623 AD)

Composed by
Muhammad Raza bin Abdul Wasi' in 1038 AH/1629 AD

Translated into Sindhi with Introduction and
Explanatory Notes
by
Abdul Ghaffar Soomro
Ph.D

SINDHI ADABI BOARD
Jamshoro, Sindh
1428 AH/2007 AD

دبي بورڊ سنڌي ادبي بورڊ سنڌي ادبي بو
دبي بورڊ سنڌي ادبي بورڊ سنڌي ادبي بو
دبي بورڊ سنڌي ادبي بورڊ سنڌي ادبي بو
دبي بورڊ سنڌي ادبي بورڊ سنڌي ادبي بو
دبي بورڊ سنڌي ادبي بورڊ سنڌي ادبي بو
دبي بورڊ سنڌي ادبي بورڊ سنڌي ادبي بو

ڌي ادبي بورڊ سنڌي ا

ڌي ادبي بورڊ سنڌي ا

ڌي ادبي بورڊ سنڌي ا

ڌي ادبي بورڊ سنڌي ا

ڌي ادبي بورڊ سنڌي ا

ڌي ادبي بورڊ سنڌي ا

بيان العارفين جي مصنف محمد رضا بن عبدالواسع موجب شاهه ڪريم رحه اڪثر پاڻ سماع ڪندو هو يا سماع ۾ حصو وٺندو هو. اهو سماع جو شوق ئي هو جيڪو ڪيس گجرات ۾ احمد آباد تائين وٺي ويو ۽ جتي هندي دوهن ۽ بيتن ٻڌڻ جو اتفاق ٿيس. شاهه ڪريم وٽ سماع جي حيثيت ذڪر برابر هئي ۽ اها ڪا عيب يا نئين ڳالهه به نه هئي. ابو طالب مڪي **قوت القلوب** ۾ چوي ٿو ته سماع ذڪر جي صورت آهي، بشرطيڪ ان سان خدا جي طرف رجوع ٿئي. شاهه ڪريم لاءِ روايت آهي ته ائين ڪيترا ڀيرا ٿيو هوندو جو سماع دوران ڪنهن بيت ٻڌڻ سان مٿن حال يا وجد طاري ٿي ويندو هو ۽ وري ڪجهه دير ڪان پوءِ هوش ۾ ايندو هو، ته وري سماع ۾ شروع ٿي ويندو هو. بيان العارفين مان خبر پوي ٿي ته انهيءَ زماني ۾ سماع کي بهشت جي نعمتن مان هڪ نعمت تصور ڪيو ويندو هو. هڪ ٻيو قول اهو به آهي ته خدا تعاليٰ تائين پهچڻ جي سولي واٽ سماع آهي. انهيءَ ڪري پاڻ مريدن کي به سماع ۾ حصي وٺڻ جي هدايت ڪندا هئا ۽ ڪين اها ڳالهه ٻڌن هرگز نه وڻندي هئي جڏهن ڪو مريد سماع اڌ ۾ ڇڏي اٿي ويندو هو. هن سلسلي ۾ چوندا هئا ته سماع جا آداب پوري طرح بجا آڻيو.

بهرحال سنڌ ۾ صوفيانه سماع جي روايت جيڪا شاهه ڪريم رحه وٽ ملي ٿي، ان کي شاهه عبداللطيف ڀٽائي نهايت منظم طريقي سان مروج ۽ جاري رکيو.

- ڊاڪٽر عبدالغفار سومرو